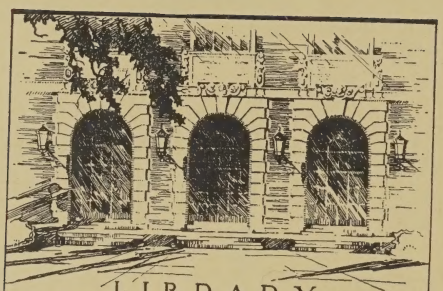

LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY
OF ILLINOIS

057.81
BUL
v.2
no.8-12

XVI-1
13-515
4268
КНИГОВЕЗНИЦА
ПЛЬВЕНЬ
Г. Х. СИМЕОНОВЪ
(88)

№ 72 б
спис.

БЪЛГАРСКИ ПРѢГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ

ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

Гр92 05
ЕЛСКО-СТОПАНСКИ ТЕХНИКУМ - ПЛОВДИВ
Н929 1956 г.

ИЗДАВА ДРУЖЕСТВОТО „ОБЩИ ТРУДЪ“

ГОДИНА II.

КНИГА VIII. — ЮНИ

СОФИЯ
ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА
(Братя Прошекови)
1895

057.81
BUL
v.2
no.8-12

СЪДЪРЖАНИЕ.

КНИГА VIII.

Стр.

Аспарухъ. Поема отъ капитанъ К. Недѣлковъ . . . 1
Не можешъ поправи. Разказъ отъ А Т. Страшимировъ 14
Мотивъ. Стихотворение отъ Ив. Пасковъ 20
На истинска служба. Разказъ отъ И. Н. Потапенко. (Край.) 21
Цвѣтье ранно. Стихотворение отъ І. Никинъ 50
Родопскитѣ помаци. Отъ Недѣлевъ 51
Въ една нощь. Стихотворение отъ Ф. Панайотовъ . . 61
Данъкътъ върху ергенитѣ. Отъ Fr. Sarcey 62
Михаилъ Петровичъ Драгомановъ. Отъ Б. Минцесъ . 67
Отмъщение. Чъртица изъ живота на родопчанитѣ. Отъ С Н. Ш. 73
Училищнитѣ дисциплинарни правилници. Отъ Л Доросиевъ 83
Персо-арабски мотиви въ българскитѣ напѣви. Отъ К. Махань 90

Рецензии и книгописъ.

Юбилеенъ сборникъ на Славянската бесѣда. — *Б. Доневъ.* 97
Д-р. Ј Цвијић, Преглед географске литературе о Балканском полуострву. Свеска II. — *И. Д. Ш.* 100
Richard von Mach, Die macedonische Frage. — *Р. В.* 104
Поезията на г. Т. Ц. Трифонова. — *С-въ* 109
Н. Геровъ, Рѣчникъ на Блъгарскиѣй языкъ. II. — *А. Т.* 116
Кога се е възродилъ Гр. С. Пърличевъ? — *Д. М.* . 121
Т. Д. Флоринскій, Новые труды по славяновѣдѣнію. — *Д. М.* 124
Нѣколко критически бѣлѣжки върху обнародванитѣ до сега материали по историята за възражданьето на българщината въ Македония. I. Страница изъ историята на македонското възражданье, пише Ю. Ивановъ. — II. Баба Недѣля Петкова, първата българска учителка въ Македония. Отъ Х. П. К-въ. — *К. Шапкаревъ.* 127
Н. Бельтовъ, Къ вопросу о развитіи монистическаго взгляда на исторію. — *Б. М.* 138
До редакцията на „Български Прѣгледъ. — *Т. Митевъ.* 141

Стр.

Изъ нашитѣ и чуждитѣ списания.

Мисъль, год. V., кн. IV. — *Д. Д. А.* 144
Византійскій Временникъ, т. II, Вып. 1 и 2. — *Д. М.* 146
Русскій Филологическій Вѣстникъ. 1894-5. — *Д. М.* 147
Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn, IV Band. 1895. – *И. Д. Ш.* 148

Книжовни и научни вѣсти.

† П. Р. Славейковъ. — *А. Т.* 152
Втори конгресъ на българскитѣ списатели и журналисти. — *И. Д. Ш* 156
Дружеството за подържанье искуството въ България. 158
Базови стихотворения въ френски прѣводъ. — *Д М.* 159
Bulgarisches Echo 160

АСПАРУХЪ

ПОЕМА

ПОСВЕЩЕНИЕ.

На тебъ красавице, на тебъ!
На тебъ и радость и моленья,
Любовъ и сладки пѣснопѣнья,
И пъленъ съ горести вертепъ.
Защо да търся други хора?
Тѣ менъ не знаятъ ни азъ тѣхъ;
Нима да любя та е грѣхъ?
Кой тебъ не люби до умора?
Но равнодушна като мечъ,
Мойтѣ отфърли ти желанья
И на горещи ми посланья
Укорна произнесе рѣчь.
Тъй, мене ти ме не позна;
Окжсанъ, г'логлавъ и непрàти,
Азъ свойта тъпкана хазна
Пропихъ и пръснахъ по разврати.
И ето съ бащиний портретъ
Азъ ида да те трогна сѐга, —
Какъвъ, виждъ, погледъ и к'ва нега!
Ти го обичаше напрѣдъ.
Продумай де! о, спри се малко!
Защо така се залюля?
За менъ ли тебъ ти стана жалко?
И що ли тебъ ти домиля?
Ахъ, знамъ: врѣмѐто многоржчи
Не те й побутнало, и ти
Ощ' помнишъ милитѣ черти,
Ощ' любовьта те първа мжчи.
Така обидений баща,
Изпждилъ своятъ синъ развратни,

Печаленъ, денемъ и нощя
Все вънкашнитѣ зре той вратни;
Ослушва, моли се, топи,
Дѣтето свое чака мило,
И тѣлото му старо, хило,
Огънь божествений крѣпи.

ПЕСѢНЬ ПЪРВА.

Прочута е рѣката Волга;
Купель на много богове,
Тя има райски брѣгове́,
И слави се съсъ старость дълга;
Нерѣдко вѣщий историкъ,
Прѣвитъ подъ нейниятъ езикъ
Писалъ е свойтѣ словеса;
Да, Волга знае чудеса.
И какъ да н' знае? стара кость,
За вси народи днесъ на западъ
Тя нерушимъ била е мостъ;
Видѣла й тя и глъчь и сѣчь,
И шумъ, и смѣхъ, и дивий на́падъ,
Любовь и кръвниятъ имъ мечь.
Кога по Боже повелѣнье,
Отъ истокъ на къмъ западъ рой
Народи, гладни за покой,
Сториха дружно прѣселенье —
Отъ пѫть убити и отъ гладъ,
Идейки изъ страни горещи,
При Волга на покой и хладъ
Тѣ спираха съ уста моле́щи.
И Волга знаеше добро, —
Богата и с' сърдце неяко,
Тя срѣщаше ги съсъ сребро,
Виньо̀, пшеница, медъ и млѣко;
Гоеше, галѣше, поеше,
Обличаше ги, и подиръ
На западъ пращаше съсъ миръ.
Слѣдъ малко други нови зрѣше.

И Волга права бѣ дѣвица
С' сърдце и умъ, отъ потекло,
Тя бѣше чиста катъ стъкло,
Катъ огънь, първа хубавица;

За туй царье, катъ дъждъ и градъ,
Валяха день и нощь при ней
И искаха я — робъ, и ей
Зададе се нашъ царь Кубратъ. . .
И разтреперена, ревнива,
На бога гледайки крилатъ,
Овита въ своя воденъ платъ,
Вълнува се тя като нива.
Кой любовьта ще задуши?
Единъ му погледъ и цѣлувка,
И нейната се кобь рѣши —
Любовь не ще да знай прѣструвка. .
И буенъ, веселъ и игривъ,
Разтворилъ смъртоносни шепи,
По Волгинитѣ сини степи
Зарика левътъ златогривъ.
И всичко млъкна, всичко сви се,
Трепнà, затули се и скри се,
На вѣкъ задрѣма, и богатъ
Гърми и смѣй се царь Кубратъ.

Свърши се! вечъ отъ Днѣпра сини,
Отъ хладний Сибиръ до Азовъ,
Единъ се само чуе зовъ —
На царь Кубрата, салтъ да зи́ни,
И гръмоносни му дружини
Летѫтъ при него, всѣкъ готовъ,
На битва люта катъ на ловъ,
Да иде и съсъ смѣхъ загѝни.
Въ тѣхъ имаше единъ порокъ:
Кубратъ за тѣхъ бѣ царь и Богъ.
И тѣ летѣха, и катъ лава,
Къдѣто минѣха, безъ спиръ
Тѣ всичко смитаха, подиръ
Съ пѣсни се връщаха и слава.
И никой тѣмъ се неопрѣ,
Ни храбрий скитъ, ни готътъ диви,
И надъ Уралскитѣ обриви
Зората българска изгрѣ.

Но стига толкозъ сѣчь и кръвь,
На меча стига да е влада;
Народътъ съ трудъ мож' стана първъ,

Мечьтъ донася студъ и глада.
И ей земята, гойна, млада,
Отъ полуса до Кримъ на югъ,
Шумещъ запори острий плугъ,
Катъ корабъ бурнитѣ талази;
И слушащъ вола да мучи,
Отъ радость Волгин'тѣ очи
Горѣтъ и свѣтятъ катъ елмази.
Тъй каза царь Кубратъ, а онъ
Що каже — Божий е законъ.
И ей изъ Волгин'та долина,
Кать чудо Боже, въ единъ часъ
Изврѣха вино, медъ и мась,
Любовь и сладка медови́на.
На всѫду ѡхалъ, смѣхъ на вредъ,
И гдѣ бѣ моръ и калъ напрѣдъ,
Тамъ ниви днесъ се гънатъ златни;
Вечъ нѣма прѣжнитѣ тегла,
И на горещи имъ легла
Свѣтѣтъ блаженства непоклатни.

Трудъ — то е сила и животъ;
Какъ хубаво звучи тазъ дума!
Обличащъ съ кожи се и шума,
Днесь человѣкътъ съ трудъ и потъ,
Въздигналъ мраморенъ чертогъ,
Живѣе като царь и Богъ.
Но не вси днесъ трудътъ обичатъ,
Търтеи пъчатъ се на вредъ,
Едни́ работятъ или тичатъ,
А други сбиратъ сочний медъ;
Но тъй ни Богъ е далъ, и ний
Не можемъ нищо измѣни.

И въ бѣли каменни карнизи,
Волгин'тѣ низки брѣгове
Лъснаха, вече ледове
Скѫпи не ще и́ кѫсатъ ризи;
Вечъ нѣма дивиятъ чергарь,
На всѫдѣ кули и чертози,
Надъ тѣхъ пълнъ съ филдишъ и съ сърози
Столний възсѣда градъ Българъ.

Богатъ и славенъ е Кубратъ;
Владѣлецъ на народъ велики,
При него нѣми, блѣдолики,
Царье отъ Тиберъ и Ефратъ
Съ поклони идѣха, и пѣши,
Кубратъ ги срѣщаше съ игри,
Зурли, литаври и трампеши,
И веселителни софри,
Подиръ въ богати си дворци
Той ввеждаше ги, и пѣвци,
На чело съ малкий Аспарухъ,
Сладѣха тѣхний вкусъ и слухъ.

Защо по суша и море,
Кралье, войводи и царье,
Вси къмъ Кубрата тъй летѣха?
Съ какво ги теглѣше Кубратъ?
И вси го имайки за братъ
Отъ него тайно се бояха? —
Съсъ свойта доброта и даръ
Бѣ българский прославенъ царь.
И право: като царь Кубрата,
Владѣлецъ мѫдъръ и великъ,
Н'единъ не ще родилъ е мигъ;
Неговътъ гений вредъ личеше,
Кога той хвалѣше ил' гълчеше,
И въ боя лютъ и на софрата;
За туй и всемогѫщи Богъ
Закриляше го повсечасно,
Ласкаеше го велегласно,
И въ позлатений му чертогъ,
Изпълненъ съ гости, пълнъ съ лица,
Петь мѫжки тичаха дѣца,
Залогъ на бѫдѫща му слава.
И пълни, сочни като наръ,
Неодържими като лава,
Свѣтѣха тѣ катъ Божи даръ
По бащини свои чердаци, —
Катъ него буйни и юнаци,
Катъ него съ чистъ и свѣтълъ духъ,
И съ мѫдрость; но Кубратъ съ единъ
Най много хвалѣше се синъ —
Съсъ малкий й храбрий Аспарухъ.

Кой противъ врѣмето всесилно
Ще се опълчи? кой изъ насъ
Осталъ е вѣчно юнъ и младъ?!
И тъй, катъ нѣкой хищенъ владъ,
То всичко дава ни обилно,
И послѣ взема го слѣдъ часъ.
Тъй царьтъ горски, мощни дѫбъ,
Опрѣлъ въ небето свойто чело,
Зре гордо въ синкавата глѫбь —
А гордостьта е царско дѣло,
И първъ прохладната роса
Пиещъ, и гордъ и непокъртенъ
Той мисли себе си безсмъртенъ
И мъничкитѣ дървеса
Той гледа съ мълкаво прѣзренье;
Суетна мисьль! мъгновенье,
И гръмоносната стрѣла
Лети надъ дързкитѣ крила,
Ударъ — и нѣма мощний летъ;
И гдѣ до вчера шумъ е билъ,
И хладъ, сега полуизгнилъ
Стърчи оголений скелетъ,
И прѣгърбушенъ и замисленъ. . .
Законътъ Божий е нечисленъ.

*
* *

И старъ и хилъ е царь Кубратъ;
Прѣвитъ, съсъ згърчени колѣни,
Той вечъ по бойнитѣ полени
Не ще да дигне своятъ вратъ,
Чело и мощнитѣ си длани;
Отпадна прѣжний буйний духъ, —
Сега съсъ своя Аспарухъ
Той сбикаля тихъ и мекъ
По многолюднитѣ мегдани.
Но зре окото ощ' орлово,
И всичко, що завиди ново,
Запира той се, и полекъ
Съвѣтъ на сина си той дава
И пакъ се спира, пакъ застава. . .
Тъй пъргавата стара котка,
Дѣца си учейки на умъ,
Ги води с' себе си безъ шумъ

По приносліва си разходка;
Ги води денемъ и въ тъми,
А сетнѣ съ майчина молитва,
На първа и добра ловитва
Тя изпроважда ги самѝ.

*
* *

Но царьтъ ощ' не е тъй старъ,
Въ изпъкнали му стари жили
Таѭтъ се още смѣли сили,
И скритъ, но негасими жаръ,
Ощ' хвърка стариятъ дуганъ,
И своятъ тежъкъ боздуганъ
Той още може да разклати;
И по полетата разлати,
Покрити съ жито и овесъ,
Незнаещъ спира и умала,
Летещи като Божа хала,
На своя припка той Черкезъ.
И вредъ подъ царскитѣ му стѫпи,
Игри веселие и звънъ,
Катъ сладъкъ бликаха му сънъ, —
Кубратъ за всички гостъ бѣ скѫпи
И всѫду ходѣше Кубратъ:
По жътва, кóсань и сѣидба,
Хорà и рибена ловитба,
Въ колиба, село и въвъ градъ;
Отъ никой той се не гнусѣше,
За всички бѣше царь и врачъ,
Баща, учитель и духовникъ;
По нѣвга ставаше косачъ,
Развърташе се и косѣше,
Или катъ опитенъ садовникъ,
Грабналъ мотиката въ рѫцѣ,
Съсъ потно, сбръчкано лице,
Той учеше ги и садѣше, —
А слѣдъ коравий имъ обѣдъ,
Ситенъ и сладъкъ като медъ,
— Той на земята съ тѣхъ ядѣше. —
Той казваше имъ: „само тамъ
Покой и вѣчно има спанье,
Гдѣт' има сѣнье и копанье,
И смѣхъ, я, вижте колко ямъ,

Какъ менъ е весело и сладко!
Я, работи мой мили братко!“
Кубратъ тъй съ приказки и смѣхъ,
Прѣпълни съ благи поученья,
Цѣлъ день прѣкарваше при тѣхъ,
Сладещъ несладки имъ мѫченья.
Но ей на свойта колесница,
Тъмни подрусвайки бразди,
Обиколена отъ звѣзди,
Се спуща нощната царица.
На всѫдѣ екотъ, шумъ и лай,
Пустѣе буйната ливада,
А вечъ и дневната лампада
На западъ крие се и тай.
И веселъ и съ изпъкналъ вратъ,
Яхналъ на коня свои вранъ,
Къмъ свой палати отъ орань
Доволенъ връща се Кубратъ.
И свѣтятъ царски му очи,
До него хора крачатъ боси,
Кой сърпъ отъ тѣхъ, кой вила носи.
Кой лѫкъ и мрѣжа, а задъ тѣхъ,
Обвита въ облаци отъ прахъ,
Чердата радостно мучи.

Но майсторъ въ полскитѣ дѣла
И градинарь и сѫдия,
Кубратъ и воинъ бѣ гидия.
И отъ колиби и села,
Въ първопрѣстолната столица,
Въвъ втора мартенска седмица,
Покоренъ на могѫщий викъ,
Народътъ тичаше великъ
На състезания юнашки, —
Кой съ копье дълго, кой съсъ прашки,
Кой съ лѫкъ и сабя, кой съсъ чукъ
И брадва — вси сѫ войни тукъ,
И всички боятъ ги кръви.
А надъ аслански имъ глави
Конски развяватъ се опашки.
И ето царскитѣ тръбачи
Тръбѭтъ, и мощни като мечъ,
Летѭтъ и викатъ отдалечъ

Гърмоподобнитѣ викачи;
И въ мъгновение едно,
Въ походъ и битки закалени,
Като подрѣзано сѣно
Народътъ пада на колѣни.
Ей обграденъ отъ князове,
Самъ като простъ облѣченъ воинъ,
Яхналъ на коня своя боенъ,
Кубратъ съ петтѣхъ си синове
Дохажда и се низко кланя;
И на разтуха и игри
И веселителни софри
Тъй всички той въ поле подканя.
Ей и желанното поле;
Но прѣди тѣ да се захолятъ,
Ще се умиятъ и помолятъ,
При туй едно угойно тѐле,
И овца млада златоруна,
Въвъ честь на бога си Перуна
Съсъ звънъ и пѣсенъ ще заколятъ.
Готово, и по царский знакъ,
Лети отчаяний юнакъ,
Прѣвитъ на коня си постали;
Катъ гледатъ него, охкать хали.
До царя близу старъ овенъ
Пасе на вѫже заловенъ —
Къмъ него, дигналъ ножъ широкъ,
Хвърчи юнакътъ бистроокъ —
Махна — съсъ рѫка еднѫжъ два . . . .
И падна тежката глава,
Потърколи се и заблѣщи,
Росни сънувайки листа,
И въ мигъ прѣчиститѣ уста
Смъртьта невикана заклѣщи.
Слѣдъ него други, втори, трети,
Летѭтъ, и тридесетъ овни
На прѣгорѣлитѣ главни,
Стоѭтъ очистени, прострети.
Звучѭтъ побѣднитѣ литаври;
Шумещъ катъ весели щурци
Народътъ пѣй, и самий царь,
Съсъ ножъ широкъ, обкиченъ съ лаври,
Дари юначнитѣ борци —

Великъ и драгоцѣненъ даръ!
Ей нà двѣ равни половини
Народътъ съ шумъ се раздѣли;
Летѭтъ крилатитѣ стрѣли,
Въ двѣ гладки мѣрѭтъ боровини;
За часъ въпросътъ разрѣшенъ,
И на юначния нишенъ
Желѣзни застърчаха клони, —
Подирь съсъ пѣсни и поклони,
Народътъ храбрий като даръ
На своя носѣше ги царь.

———

Кое ли сегашно перо
Дѣди васъ славни ще опише,
И ващо като бѣсъ хоро,
Игри ви буйни и юнашки? —
Простѣте мойта дързость ви,
Че надъ космати ви глави,
Високи сами като чамъ,
Азъ конски окачихъ опашки.
Какво да правя? воинъ самъ,
Менъ и въ будность и въ спанье
Все блазнятъ ме бързи́ конье,
Свирни, топове, шумъ и шашки;
Макаръ че отъ прѣлѣти чашки
Азъ нивга не отбѣгвамъ, но
При своя тихъ обѣдъ, винò
Поетътъ рѣдко — рѣдко види:
Прочее туй е все-едно,
Тъй никого не ще обиди.
И ти, мой критико, прости!
Вечъ виждамъ ази твойто чело,
И строги погледъ и черти,
И темето ти потно, кело.
Защо ли толкозъ викъ и шумъ?
Тъй всички насъ ти ще разгонишъ,—
Кого тогава ще бастонишъ
Съсъ своя лютъ и остъръ умъ?

———

Чии катъ буря, чий катъ хала,
Тъй късно тичать безъ умала,
Изъ тѣсний друмъ, изъ калний друмъ,
Въ есенна нощь съсъ викъ и шумъ?

Чии сѫ тѣзи войни смѣли?
Летѭтъ, фучѫтъ катъ побѣснѣли, —
Гробъ отъ лица имъ блѣдни духа!
Кѫдѣ ли крачатъ бързатъ въ мраци?
Що плавать имъ въвъ сълзи зраци?
Чулъ стѫпитѣ имъ, бухалъ буха. . . .

Легналъ, въ велика изнемога,
Покритъ съ войнишката си тога,
Кубратъ великъ душа бере,
И царь великий ще умре;
И вечъ грѫдитѣ му море
Едва люлѣятъ се и дишатъ,
И всѐ на-долу тѣ се снишатъ.
Кой царя славни ще спаси?
Съ животъ и духъ ще ороси?
Кой него живъ ще въскрѣси?

Магйосникъ старъ при Днѣпра сини,
Отъ незапомнени години,
Невидѣлъ слънце, ни зора,
Въвъ свойта си живѣй пещера;
При него леки като веди
Търчѫтъ наѣздницитѣ блѣди,
И отъ великий царь поклонъ
Му носятъ въ негова подслонъ.
Говорѣше се по преданье,
Че чудна въ себе крилъ той мощь,
Че всѣка болесть и страданье,
Съсъ свойто салъ прикосновенье,
Въ едно той снемалъ мъгновенье.
Напраздно, въ тази сѫща нощь,
Изъ своя подземеленъ мракъ,
Тозъ старецъ чуденъ бѣ излѣзналъ
Не се видѣ ни гдѣ ни какъ,
Въ коя страна и какъ изчезналъ
Салъ носѣше се таенъ слухъ,
Че хромъ, прѣгърбавенъ и глухъ,
Опасанъ съ тѣсни си каиши,
По Бесарабскитѣ камиши
Ужъ го виждали; но пакъ азъ
На тозъ не вѣрвамъ твърдѣ гласъ.

———

И нѣмі буднитѣ соколи,
Ще мре нашъ славний царь-баща!
И скрилъ се въ своитѣ кѫща,
Народътъ плаче и се моли —
Напраздно, въ този свѣтъ широкъ.
Единъ е вѣчно живъ порокъ.
И ето царьтъ съ пръстъ зове
Свойтѣ петима синове,
Сетни ще дава имъ порѫчки.
Пристѫпватъ съ блѣдни тѣ лица.
И рече той имъ: „Мой дѣца,
Донес'те менѣ снопъ отъ прѫчки!"
И вѣрни на могѫщий гласъ,
Като на битка, катъ на сънъ,
Тѣ всички фукнаха на вънъ —
И пакъ дойдоха този часъ.
И рече царь Кубратъ тогазъ:
„Дѣца мои, отивамъ ази!
Кѫдѣ? съ кого? знай само Онъ!
Такъвъ е Неговий законъ,
И той катъ други се не гази;
Но не за туй азъ викахъ вази;
Какво отъ туй, че ще умрѫ?
Покой тъй ази ще узрѫ,
А васъ Всеблагий нек' ви пази.
Мой мили, кой отъ васъ ще купи
Мойта цѣлувка? кой съ рѫцѣ
Тозъ снопъ отъ прѫчки ще да счупи?
Кой има левово сърдце?"
И вси простреѣха мощни длани,
Вси запъхтѣха катъ заклани
Надъ снопа лекъ, и ни-единъ
Неможе' го счупи царски синъ.
И рече царьтъ имъ: „безумни!
Напраздно бийте си глави —
Раздвойте и чупѣте ви!
Какъ туй на вази ви нехрумни?"
И въ мигъ развързаха тѣ снопа,
По прѫчка всѣки си докопа,
И въ мъгновение едно
Тѣ счупиха го катъ сѣно.
И рече царьтъ имъ тогазъ:
„Дѣца мои, ей вамъ урокъ!

Догдѣто въ този свѣтъ широкъ
Вървите дружно, нераздѣлно,
Не ще да счупи никой васъ;
Тозъ снопъ азъ искахъ небезцѣлно;
Но салтъ се раздѣлѣте ви,
И въ мигъ надъ вашитѣ глави
Рой ще посипятъ се неволи.
Живѣйте дружно, мой соколи!
Обичайте се ви, и врагъ,
На вашътъ честенъ нивга прагъ
Не ще да стжпи; на Батбая
Оставямъ царский азъ вѣнецъ, —
Той отъ сега е вашъ отецъ,
И повелитель; за това,
Недѣй Батбай ми да се кая.
На всинца сбогомъ...!“ и въвъ мигъ
Вдърви се пламенний езикъ,
Оледени се и затихна.
Не шаватъ мощнитѣ ржцѣ.
Но чудо! царското лице
Като че сви се и усмихна. . . . . .
. . . . . .

(Ще се свърши).

Капетанъ К. Недѣлковъ.

НЕ МОЖЕШЪ ПОПРАВИ.

(Разказъ)

Пѫтьтъ лѫкатѣше край румолива вода, губеща се подъ върби и тополи. Тукъ-тамъ се издигаше синкавъ кадежъ и долиташе монотоненъ шумъ отъ мелница, не видна, като нарочито скрита отъ очитѣ на пѫтника. Азъ не можехъ да се нагледамъ на тая разкошна ивица, обсипана съ всичкитѣ милувки на игривата пролѣть. Джоновъ бѣше залъганъ съ вървежа на коня си, който едва що бѣ купилъ, и смѣеше ми се на захласа прѣдъ тия хубости.

— Човѣщина, — отсѣче той; — единъ такъвъ, другъ — онакъвъ.

„Другъ онакъвъ“, да, — смислихъ азъ и неволно взрѣхъ се пакъ въ тоя едъръ човѣкъ, въ сипаничавото му лице, съ низко, смърщено чело, дебели вѣжди, подпухнѫли очи, червенъ носъ и голѣми, съ мечести бърни уста. Единайсетъ години, най-хубави години на живота, прѣкарани подъ солдашки мундиръ! А сега стопанинъ на малко лозя, на ефтина, но доходлива машина за трошенье кукурузъ, сегизъ-тогизъ зайкаджия, а най-вече картоиграчъ и ловецъ.

Влѣзохме въ спретна, кичеста кория. Джоновъ ме изпрѣди, — азъ карахъ полека, радвахъ се на мъхливитѣ вѣйки, що ме милвахѫ по лице. И бидохъ изненаданъ — корията възтържено екна:

„Есень настава — слана попадна,
Попари люто гора зелена, —
Я свивай байрякъ ти Манушъ войводо!

Въ гърлести припѣвъ на тая пѣсенъ имаше нѣщо задушевно. Смушкахъ коня. Пѣвецътъ бѣ той — изпрѣдилиятъ ме Джоновъ.

— Какъ тѫжно ечи тазъ пѣсень. бай Джоновъ!

— Ехъ . . . пъкъ мене само ядъ набива . . . право . . . Ама знаешъ, еднѫжъ се ражда човѣкъ, салъ еднѫжъ! А по халосъ отидохѫ моитѣ години!, Та че Ехъ! — смушка той коня.

Заинтересуванъ, азъ го сподирихъ. Поспрѣхж коньетѣ и той продължи:

— Седемнайсетъ годишенъ бѣхъ, когато ме задомихж! — Отъ изпървомъ татко бѣ бояджия и живѣехме добрѣ, ала сполети го очеболъ, па лека-полека, отъ нѣмай кждѣ, напустнж си занаятътъ и останжхме само на лозята. А тѣ искатъ работа; братъ ми Грозю бѣше още малъкъ, пъкъ мене отбрахж войникъ. Нѣмаше що, трѣбаше да ме оженжтъ — да оставж отмѣна.... Грозно нѣщо е, брате, нѣманьето! Вземи взаемъ пари, та прави свадба, че — прокопсай! Какъ да е, задомихъ се, а на мѣсеца — въ казармата. И тогава си бѣхъ като сега — припрѣнъ, припрѣнъ, — най-малката горчива приказка ме докарваше на лудость. А туй е пригодно въ войската, — пàзи се човѣкъ, па и по-си гледа работата, та напрѣдва. Произведохж ме унтеръ-офицеръ, придумвахж ме да останж на свърхсрочна служба. Ала ме теглѣше въ село — на работа, за да отсрамж домътъ си прѣдъ родъ и съсѣди. И уволнихъ се, па отъ нжтя още се спрѣтахъ за работа. А какъ ме посрещнжхж татко и мама!

— Здравъ ли ми идешъ, сине? — здрависа ме тате, а устнитѣ му трепержтъ. . . . Пъкъ мама ме прѣгжрнж и плаче, плаче, — да ти се сърдце раздере!

И заловихъ се азъ яко за работа. День и нощь не спирахъ. Па радвахж ми се старитѣ; на ржцѣ, що се рекло, ме държахж. Та и драго ми бѣ, — нѣмахъ дългове. Още като бѣхъ войникъ, тейко ми писа, че платилъ на вуйча дългътъ за свадбата. Ще кажж — работата пищѣше въ ржцѣтѣ ми. И надѣяхъ се, вѣрвахъ, да съберж двата края. Ала ехъ, какво става съ голи ржцѣ?! — Намѣри ми се рожба, умрѣ, — кръщаванъе, погребенье отиватъ пусти пари!. И все сиромашия, грозна, проклета! . . . Та че ей заискахж и давнини. Запали ми се главата, зеръ, нѣмашь ни пукнжта. А отъ горѣ туй, гледамъ, вуйчо се усуква край мене. . . . Нѣщо ме жегнж, и до като се опомнж, той пригоди уста:

— Ще ме прощавашъ, — каже — ама молж те, Стояне, върни ми онія, за свадбата, да си посрещнж и азъ давнинитѣ — кай.

По-добрѣ да бѣ ме стопилъ на мѣстото! Е, зеръ, да бѣхъ знаялъ, че тоя дългъ още стои, щѣхъ да му намѣржж леснината, пъкъ то. . . . А имаше право човѣкътъ да ги иска, имаше право и да мъмри. Слушахъ го азъ, смутѣхъ, та че хукнжхъ къмъ дома и надумахъ тати какво не. Той, горъкъ, много ми мълча, но не страя най-подиръ, скочи и ме нахока — едва що не дигнж тояга. . . . Грозно ми станж, па ме и досмѣша.

Сѫщата нощь си зимахъ очитѣ, та чакъ въ Сливенъ. . . . постѫпихъ въ войската. Тате слѣдъ туй патирилъ жена ми и тя се прибрала при дѣда. Това ме съвсѣмъ скоси, че не искахъ дори и да смислѭ за въ село. А отъ горѣ всичко туй слѣдъ врѣме дочухъ и думи по жената . . . . Ехъ! . . . И запихъ се азъ. . . . На като да забравихъ всичко, и по едно врѣме бѣхъ напълнялъ като бъчва. Минѫ се година, втора, трета, а азъ и не стѫпахъ въ село. Дори ми хрумваше да забѣгнѫ по-далечъ. Пъкъ старитѣ току ми пишехѫ, молѣхѫ ме, да имъ помагамъ. Продали, — пишехѫ ми — едно парче отъ двора за дюгенъ, та посрещнѫли давнинитѣ, а изплатили ужъ и дългътъ ми на уйча за свадбата. Проклетъ дългъ! Най-подиръ вуйко идва самъ при мене, та му се изплатихъ. Както да е, врѣмето минаваше, старитѣ ядове се заличвахѫ, а мене сегизъ-тогизъ почнѫ да ми домѫчнява въ свѣта, осѣщахъ се като чужденецъ. Но все пакъ смисляхъ ли си за дома, ставаше ми грозно, изтръпвахъ.

По едно врѣме ме обиди братъ ми Грозю. Той бѣ спустнѫлъ бой — цѣлъ левентъ. Три дни седѣ при мене, ни на мигъ не се отдѣлихъ отъ него, не можехъ да му се нарадвамъ. И какво ми станѫ, — не знамъ. Прѣзъ тия три дни азъ не спахъ. Отъ първомъ силно ми домѫчнѣ за село; послѣ ме наби страшенъ срамъ, дори и отъ мене си. Та че зашава дълбоко нейдѣ въ душата ми нѣщо, което ме гнѣвѣше на всичко. Помнѭ, разкѫсахъ си полетитѣ, копчитѣ.

Изпратихъ азъ Грозю, поздравихъ домашнитѣ и обѣщахъ да си идѫ въ отпуска. То бѣ само тъй е — думи, нъ и не лъжехъ. Бѣхъ на два ума, и недѣля-двѣ съ това лѣгахъ и ставахъ — да си идѫ или не. Можеше и да склонѭ, туку станѫ нѣщо грозно. Когато да получавамъ заплата, ротниятъ, прѣдъ всичкитѣ унтеръ-офицери, показа ми едно заявление. . . . отъ дѣда. . . . искъ за хранилка на жена ми... Бѣхъ като треснѫтъ. Истина, не имъ пишехъ, но пращахъ имъ по нѣщо сегизъ-тогизъ. Какъ да е, осраменъ, азъ не отворихъ уста, не заявихъ нищо, и рѣши се, да ми одържатъ една трета отъ заплатата. Прѣглътнѫхъ азъ тая обида, а вечерьта се запихъ, та три дни. Нагрози ме ротниятъ, наказахѫ ме, едва що не ме дадохѫ подъ сѫдъ.

Всичко туй ме закара до тамъ, гдѣто единъ день щѣхъ да прѣкрачѫ. . . . щѣхъ да задигнѫ единъ групъ дѣлови и да забѣгнѫ. Кѫдѣ ли туку нà догдѣ довеждатъ човѣка незгодитѣ!

И прослужихъ азъ единайсеть години. Отъ казармата — по кръчмитѣ. Дѣдо идва трижъ. Карахме се, насмалко да се разводѭ съ жената. Па най-подиръ като да се уморихъ. Станѫ ми все едно, тъй било или инакъ. Та и по едно врѣме ми писахѫ — Грозю се сгодилъ и щѣлъ да прави свадба. Спомнихъ своята, спомнихъ си добро и зло, спомнихъ много работи, па ми домѫчнѣ дълбоко, кръвно. И намислихъ да си идѫ, та да бѫде, каквото ще. Накапихъ се и писахъ дома, и слѣдъ нѣколко дни изпрѣчи се прѣдъ мене той — тейко.... Прѣви ми се сърдце, прѣкосихъ се цѣлъ. Прѣгърбенъ, окѫсанъ, бѣлобрадъ старецъ! Азъ го бѣхъ зафърлилъ, стѫпкалъ. . . . И тръгнѫхъ на среща му, щѣхъ да го прѣгърнѫ, па бихъ му разправилъ, колко мѫки бѣхъ си набралъ на душа. . . . А и той трѣперѣше. . . . Протегнѫ ми рѫка, нъ пакъ ѭ спустнѫ, сви бърни, смръщи старчески вѣжди, сведе очи на земя и дрезгаво продума:

— Стояне, чедо, не прави тъй. . . . срамота е. . . хлѣбътъ ми си ялъ. . . .

Азъ изтръпнѫхъ. Не че се разсърдихъ, туку наби ме злина, кръстосахъ на грѫди рѫцѣ, па усмихнѫтъ студено отвърнѫхъ:

— Откупихъ го азъ, тате, тоя хлѣбъ; горчиво го откупихъ!

— Азъ ли съмъ кривъ, бре синко? Ако бѣхъ, като изпрѣди, щѣше ли да е тъй? Нà, правѭ, каквото могѫ . . . . Продадохъ отъ двора, поразплатихъ тукъ тамъ, та че и на вуйча ти. . . .

Напуши ме смѣхъ съ дяволска злина.

— Що ме баре лъжешъ, тате? — му думамъ; — било що било. Солено ми излѣзохѫ тѣ пари, туку забрави ги.

Опули се, горъкъ, поблѣднѣ, отвори уста да продума, а се затресе, задави се и заплака, заплака като дѣте . . . . Не бѣхъ го виждалъ азъ да плаче!

А не билъ ме лъгалъ той. Вуйчо е израсълъ при татка, той го е задомилъ, правилъ му е какви не добрини, та сега тате билъ му се измолилъ, да не дири дълга. Ехъ гдѣ, да знаехъ азъ това?!

Какъ да е, пакъ не би станѫло нищо, туку тъкмо тогазъ озова се и братъ ми — Грозю. Гледамъ го, жълтъ като сминъ и трепери. Дръпнѫ ме на страни.

— Вчера тръгнѫхме заедно до тебе — заразправи ми той — азъ ще те молѭ, да ми помогнешъ за свадбата. Искахъ му нѣщо за харчъ по пѫтя, а той ми даде 20 пари, само и само да не дойдѫ. Доядѣ ме, зафърлихъ ги, отбихъ се у Ала-

джово при чичови и се запихме на дюгеня. Свирѣхж цигани, трѣбаше да имъ се даде нѣщо, а азъ нѣмахъ, и притъмнѣ ми отъ срамъ, па н'амъ какъ сторихъ — сбихъ се, че съ ножъ. Трѣба да се скриж.

Страшна лудетина бѣ Грозю. Като го гледахъ тъй, уплашенъ, замаяхъ се, доядѣ ме и — вижъ — набѣдихъ пакъ стария.

— Хайде върви си сега! — му казахъ; — ти ще сторишъ и Грозю да хароса като мене! — па оставихъ го безъ сбогомъ, безъ сладка, родна дума.

— Отърва се Грозю, — работата не отиде до сждъ, туку... татко се поминж. Щомъ стигнжлъ въ село, легнжлъ и за три дни, за три дни!

Щомъ ми обадихж, тъй ми и притъмнѣ. За день-два отпи ми се и вино, отгледа ми се и казарма, и свѣтъ. Не ме свърташе нийде. Измолихъ се на ротния, та ми приехж оставката. А на вънъ ми станж още по-грозно: вървиж и спрж сж, па наведж очи, а докривѣло ми до толкосъ, гдѣто чакамъ да се разтвори черната земя подъ мене, да ме погълне, да се изгубиж безъ слѣди. Та че и не знамъ камъ, гдѣ да си вземж очитѣ. Нѣщо ме хемъ тегли къмъ село, хемъ ме гони отъ тамъ. Найпослѣ потеглихъ. Бѣше тъкмо по Карнобатски панаиръ. И отбихъ се. Лутамъ, като изгубенъ, увирамъ се тукъ тамъ, до гдѣто ми хрумнж, да си купиж конь. Отъ малъкъ си ми бѣ на сърдце това, и какъвто бѣхъ тжженъ, безъ да милѣиж паритѣ, купихъ си единъ лудъ хайгъръ и хайде въ село.

А роднини и приятели ме посрещнжхж тъй, гдѣто не се надѣвахъ. Какъвъ е свѣтътъ! Всички весели, засмѣни, — това имъ е и на уста — „живо здраво". Вчера умрѣлъ, днесъ го забравили, а утрѣ — и не помнжтъ! Този черній, оня черній, — замаяхъ се на дюгеня, повеселяхъ и тогазъ чакъ потеглихъ за дома. А на срѣща ми мама. . . Боже, каква бѣ окжсана, колко измжчена . . . И мене ме пакъ досрамѣ. А тя зареди:

— Слѣзни сине, отъ тоя лудъ конь! слѣзни та оплачи мене жива, като не плачешъ умрѣли си татко! — и припѣ се, горка, високо, неутѣшно. . . .

Кой можеше зна, какво ми бѣ менѣ на сърдце? А, знаешъ, човѣщина: менѣ като да ме бѣ срамъ отъ то, гдѣто ме боли . . . Присторихъ се на прогнѣвенъ.

— Е, стига, — казвамъ; — не ще се пакъ убиемъ!

На зараньта задушница, а азъ и не се сѣщамъ. Въ тъмни зори яхнжхъ коня и излѣзохъ. Лудо летѣхъ по вси

страни. И изведнжжъ се вцѣпенихъ: прѣдъ менъ бѣхж гробищата, далечъ се носѣше женски припѣвъ . . . Изтръпнжхъ, нѣщо тежко ми се сви въ гжрди и повлѣче ме... Мама пищѣше до единъ новъ кръстъ . . . Тукъ азъ се забравихъ; съ лудъ, кръвенъ ревъ се фърлихъ надъ черни татковъ гробъ и прѣгржщахъ, цѣлувахъ дълго суровата пръсть.

Млъкнж Джоновъ, а посинѣлитѣ му усни треперѣхж, бърчихж се. Слѣдъ малко добави хрипкаво:

— Казва се — минжлото си е минжло. То е тъй, ала все е празно, мжчно, като видишъ, че нищо не можешъ поправи!

Бургасъ.

А. Т. Страшимировъ.

МОТИВЪ.

Вѣтрецъ вѣе
Славѣй пѣе
Тихо грѣй луната:
Отъ далеко
Тя излеко
Пръска свѣтлината

*
* *

Въ тозъ химеренъ
Часъ вечеренъ
На нощьта обайна,
Млади дружки
Като ружки
Сѫ въвъ радость крайна;

*
* *

По зелени
Тѣ полени
Припкатъ и играѭтъ,
Ни печали
Сѫ узнали
И не щѫтъ да знаѭтъ;

*
* *

Тѣхъ не може
Да тревоже
Глъчката свѣтовна,
Нито смѣе
Да навѣе
Свойта скръбь отровна.

*
* *

О, нехайте
И играйте:
Туй въвъ младость бива,
Че съсъ врѣме
Иде брѣме
И сѫдба горчива — ! . . .

Варна. *Ив. Пасковъ.*

НА ИСТИНСКА СЛУЖБА.

Разказъ отъ **И. Н. Потапенко.**

(Край.)

XII.

Отецъ Макарий Силоамски бѣше отъ ония семинаристи, които още отъ първия класъ т. е. още отъ дѣца приучватъ своитѣ способности къмъ една цѣль: къмъ попска печалба. Енорията имъ се струваше като нѣщо, което ще имъ носи чували жито и крини просо, баници и кокошки — живи и печени, попството ги мамѣше съ нѣкакъвъ пикантенъ ароматъ на пържено и печено, съ нѣкакви купища храни и всевъзможни прѣднини, които е длъженъ да дава на попа всѣки — изобщо свещенството имъ се струваше като изворъ отъ изобилие и материално доволство. Къмъ това всичко, като нѣщо второстепенно прибавѭтъ и служебната работа: обедня, вечерня, утреня и трѣби. Ала никой пѫть не имъ дохажда на умъ да помислѭтъ, съ какъвъ народъ ще иматъ работа, какви длъжности имъ налага енорията, ще ли могѫтъ да дѣйствуватъ на паството си и какъ ще дѣйствуватъ. Тъй, щомъ достигнѫтъ желаемата си цѣль, тѣ се обръщатъ на попове — изпълнители на трѣби и нищо повече: викатъ ги за нѣкоя трѣба и тѣ отиватъ, а за това получаватъ отъ селянитѣ подаръци. И селянитѣ ги сматрятъ за прости службо-изпълнители, а не очакватъ отъ тѣхъ никаква духовна храна, освѣнъ тая, що се налага отъ черковната служба и отъ трѣбника.

Тия „семинаристи“ ограничаватъ своята любознателность само съ учебницитѣ, а отъ литература четѫтъ само, каквото намѣрѭтъ по христоматиитѣ А и по богословската часть не отиватъ по-далеко. Така отвънъ нищо имъ не бърка да си каратъ своя пѫть, сирѣчъ да се готвѭтъ за попове съ цѣль, да иматъ хубави приходи. За това, като имъ се случи да падѫтъ между образовани хора, тѣ често поразяватъ съ кратки, но авторитетни отзиви напр. за това, че Гоголь билъ добъръ писатель, че Тургеневъ написалъ „Бѣжинъ лѫгъ“, а

Пушкинъ „Житейска талига“ и „Бѣсове“. Щомъ се настани такъвъ, и се запише за „Нива“ и „Епархиални вѣдомости“ — това му е връзката съ интелигентния свѣтъ. А щомъ погледнешъ по-отблизу, става ти жално зарадъ тѣхната ограниченость и простота, и си мислишъ: на какво може да научи такъвъ попъ простия селянинъ? Съ какъвъ съвѣтъ ще го просвѣти? Малко по малко слѣдъ години тѣ забравятъ даже и това, що сѫ чели по христоматиитѣ, и вмѣсто да въздигнѫтъ паството си до своята височина, тѣ се изравняватъ не забѣлѣжително съ него и му присвояватъ всичкитѣ прѣдразсѫдъци и заблуждения.

Отецъ Макарий Силоамски още като семинаристъ бѣше и архиерейски пѣвецъ. Имаше високъ теноръ, и по едно врѣме свѣтскитѣ му приятели го съвѣтвахѫ даже да се готви за оперенъ пѣвецъ. Но той си гледаше здраво работата, за слава не ламтѣше, а прѣдпочиташе врабчето уловено отъ гѫлъба — да фърка Владиката го назначи въ Лугово зарадъ пѣвашкитѣ му заслуги — тъй като Лугово се считаше още за приходна енория. Той купи чрѣзъ единъ посрѣдникъ кѫщата на О. Радиона и тръгнѫ за Лугово съ най-радостни „енорийски“ мечти. Но още на първото погребение бѣ смутенъ ужасно, като не получи нищо, ала се не рѣшаваше въ началото да си иска „правото“ отъ селянина. За това се допита до другаритѣ си.

— А какъ се наплащатъ тука? кога даватъ? прѣди или послѣ?

— Тука съвсѣмъ не даватъ! отговори Дементий и при това погледнѫ дяконътъ особено лукаво. Погледътъ му искаше да каже: „гледайте, оче дяконе, каква морда ще направи!“

Но Силоамски никаква морда не направи, а го погледнѫ упорито, почти гнѣвно.

— Азъ не питамъ да се подиграватe съ мене! каза ядосано: искамъ да знаѭ, какъ е тукъ наредбата!

Дементий пакъ фърли своя погледъ къмъ дякона: „гледайте, о дяконе, гледайте!“

— У насъ е тъй, че за трѣби ни копейка! Съвсѣмъ даромъ, така. Само хлѣбъ и на панахиди — това приемаме.

Вие, струва ми се, искате да ме лъжете! пакъ еднакво и развълнувано каза Силоамски.

— Какъ може? мигаръ смѣѭ? Отче дяконе, кажете му Вие!

— Истина тъй! каза дяконътъ: — Прѣди о. Кирила имаше приходи и то хубави, но о. Кирилъ ги унищожи.

— Какъ унищожи!? А какъ ще живѣемъ? Трѣба нѣкакъ да се живѣе! Азъ просто не разбирамъ това!

„Ще разберешъ, почакай!“ си помисли Дементий и обясни: — Да се живѣе? Имаме за това платка. Госпожа помѣщица назначи отъ себе си платка: на поповетѣ по 50 рубли, а намъ много по-малко!

Силоамски извади машинално шарената си кърпа и си истри потьта по челото. Нему бѣше, като че се хванж въ ключа.

— Гледай ти, каква наредба! Енория безъ приходъ! ха, ха! . . . . Но, ще видимъ, ще видимъ! Трѣба да се размисли, съ какво право се тъй разпорежда г-нъ настоятель! Ще видимъ!

Той каза това съ явна злоба, като забрави да спази благочиние; подиръ това наченж бързо-бързо да се съблича, та безъ малко щѣше да събере одеждитѣ.

Дементий и дяконътъ се радваха въ сърдцето си. Силоамски имъ се не аресваше, и тѣ, макаръ че имъ бѣше мило за първото врѣме, съ удоволствие му разправихж сега за новия редъ. Тѣ сами се успокоихж вече. На Кириловата земя, която си раздѣлихж на половина, вече се зеленѣеше посѣяно и тѣ се мислѣхж вече за помѣщици. Силоамски отиде най-напрѣдъ у тѣхъ си, но веднага изкочи пакъ изъ стаята си, взе си шапката и се упжти пакъ за у Кирила. Даже и забрави да се поздрави, а пристжпи веднага къмъ работата. Наченж да вика съ най-високъ теноръ:

— Позволѣте, отче Кириле! Какво е това? Какви сж тия наредби? Съ какво право, на какво основание?

— Каква е работата? — попита Кирилъ, като станж отъ обѣдната маса и си изтриваше устата съ ржчника. Мария Гаврилова гледаше къмъ Силоамски уплашено.

— Не, не, азъ Ви питамъ: на какво основание? гдѣ е тозъ законъ? Покажете ми го, тозъ законъ! продължаваше Силоамски съвършено изумѣлъ, разочаруванъ отъ тая „най-добра, най-доходна епория“. Макаръ да сте настоятель, това нѣмате право, нѣмате!

— За какво е това, о. Макарий? азъ не могж нищо да разберж.

— Какъ за какво е това? Вие сте прѣмахнжли законнитѣ приходи и сте въвели нѣкакви си платки, нѣкакви си петдесетъ рубли на мѣсецъ . . . . Много ми трѣба Вашата платка! Азъ имамъ право на законния приходъ!

— Да, каза твърдо и рѣшително Кирилъ: — у насъ е тъй сега и Вие трѣба да се подчините!

— Никакъ! Да се покорж на тия отъ Васъ измислени наредби! — Никога! Азъ се отказвамъ отъ Вашата платка и

си искамъ, каквото ми се пада. Вие сте се прѣвишили правото! Азъ ще се оплачѫ и Васъ . . . . Васъ ще Ви започѫтъ . . . . Не мислѣте, че, като сте магистрантъ, всичко ще Ви простѫтъ! Владиката ме знае, азъ бѣхъ неговъ пѣвецъ . . . . Ето нà, туй то!

— Макаръ и да не съмъ билъ пѣвецъ, пакъ ви молѭ, да си идете отъ тука, защото поведението Ви е неприлично! каза Кирилъ и едвамъ скриваше раздражението си. Този младъ пастиръ, едвамъ наченѫлъ да живѣе отъ свой трудъ и вече иска приходи, иска право да обърне службата си на занаятъ! Туй го мѫчеше, ядосваше и нажаляваше. Какъ се надѣваше той, че именно такъвъ младъ човѣкъ нѣма да бѫде тъй користенъ: А вижъ, о. Радионъ бѣше старъ и съвсѣмъ рутиниранъ въ старитѣ наредби и пакъ не търсѣше тъй устръмно и даже безстидно своитѣ „права,“ като тоя.

Щомъ чу, че го поканиха да си иде, Силоамски се спрѣ и наведнѫжъ като че охладнѣ. Той не желаеше да обижда настоятеля нито да се кара съ него. Това не обичаше той. Но въ яда си нито не забѣлѣжи, че се развика та прѣминѫ границата.

— Извинѣте! каза на Мария Гаврилова, като ѝ се поклони: — Азъ се увлѣкохъ . . . . и ударихъ така . . . . прѣзъ просото и може би Ви докачихъ. Но позволѣте ми да се обясня.

Но Кирилъ го вече не слушаше, а ходѣше, развълнуванъ до край, по стаята. Спокойствието му се развали и отрови. Повече отъ шесть мѣсеца бѣше самъ въ енорията и си мислѣше вече, че новитѣ наредби хванѫхѫ дълбокъ коренъ, че станѫхѫ вече законъ за въ Лугово, законъ, противъ който не може да се въстава. Ала най-много ядъ му даваше това, че тоя младъ попъ сѫщо тъй малко го разбира, както и старият о. Радионъ — даже по-малко. Какво е туй? Мигаръ ще остане за винаги самъ да воюва? Мигаръ тая вѣковна атмосфера, срѣдъ която се развива новото поколѣние пастири, ги е тъй обхванѫла и проникнѫла, че нѣматъ вече достѫпъ къмъ тѣхъ ни свѣтли идеи, ни смислени задачи? Каква имъ е задачата? Никаква, а само едно общо на всичкитѣ хора стремление, да проживѣѭтъ въ удоволствие и да се осигорѭтъ на старость.

Кирилъ се спрѣ, фърли къмъ Силоамски навѫсенъ погледъ и каза съ нисъкъ и като че уморенъ гласъ:

— Какво ще се обясняваме, о. Макарий! То се вижда, че ние нѣма да се разберемъ единъ други. Ние се разиждаме съ васъ, много се разиждаме. Ние двама сме съ разни понятия, разни цѣли и разни стремления. Вие искате приходи,

пъкъ азъ ги не желаѭ; васъ ви радватъ приходитѣ, а мене не! Вие сте дошли тука да си осигурите живота, пъкъ азъ дойдохъ да послужѫ на проститѣ хора Какво ще се обясняваме! ясно е тъй. Само туй ще кажѫ: правѣте, каквото знаете, но азъ нѣма да се откажѫ отъ новитѣ си наредби. Туй е всичко, що могѫ да Ви кажѫ.

И Кирилъ се сложи на канапето съвсѣмъ блѣденъ и разстроенъ. Силоамски го погледнѫ изподъ вѣжди, подиръ това метнѫ очи и на Мария Гаврилова, па си грабнѫ шапката и си излѣзе.

Прѣзъ цѣла недѣля Силоамски вриеше въ себе злобата си и нищо не прѣдприе. Послѣ това, що му надума Кирилъ, нему се стори, че вече нѣма тази рѣшителность, да настои непрѣмѣнно върху правата си. Той разбра, че това отъ Кирила не е проста глупость, а — чудна работа — и той опрѣдѣли това нѣщо съ думитѣ на о. Радиона: „турилъ си е бръмбари въ главата!“

Минѫ една недѣля. Една вечерь Силоамски покани дякона у себе си и любезно му прѣдложи да пиѭтъ чай съ него и съ попадията. Попадията му бѣше младичка и хубавичка блондинка; говорѣше звънливо отъ гѫрди и малко зафелкуваше.

— Знаете ли, то просто ужасно! говорѣше на дякона и свѣтлитѣ ѝ очички хѫ-хѫ да заплачѫтъ. — Ние се разсипахме да купимъ тая кѫща и наведнѫжъ таквазъ изненада! Какъ може началството да търпи такъвъ произволъ?

— Да, ето на̀ търпи! Ние съ Дементия Ермиличъ се мѫчимъ цѣла година! съ лицемѣрно съчувствие каза дяконътъ, безъ да спомене, разбира се, за Кириловата земя.

— А кажете ми, молѭ ви се, о. дяконе, каква личность е това помѣщицата? попита Силоамски.

— Помѣщицата? Личность... Господь я знае, каква личность е. Ние я не виждаме никой пѫть. Седи си въ градината — ще речешъ като мишка въ ложето си. Съ никого се не сбира, а отъ духовнитѣ лица бѣга.

— Хмъ. . . . значи подозрителна. Има ги такива.

— Но вижъ, пъкъ съ о. Кирила си прилегнѫхѫ.

— Вижъ, вижъ! Твърдѣ подозрително! Ще идѫ при владиката и ще му кажѫ!

— При владиката? Не бихъ ви съвѣтвалъ!

— А защо? Владиката ме обича; нали бѣхъ пѣвецъ въ неговия хоръ!

— Да, да! хемъ пѣлъ е и соло! . . . нѣкакъ гордѣливо прибави попадията.

— Макаръ, пакъ не ви съвѣтвамъ!

— А защо? Кажете молѭ ви се! Това не е ли беззаконие? Такъвъ законъ има ли?

— Да кажемъ тъй, но о. Радионъ тъй сѫщо говорѣше, па отиде при владиката и си изпати. Владиката му казалъ: „Азъ, каже, твоя свещеникъ, т. е. о. Кирила, давамъ за примѣръ на цѣлата епархия и всичкитѣ му дѣйствия даже твърдѣ одобрявамъ!“ Ето нà, това му казалъ: пъкъ когато о. Радионъ загатнѫлъ да го прѣмѣстѭтъ, т. е. Кирила, а владиката му отговорилъ: „Не, каже, него нѣма защо да наказвамъ, но вижъ тебе т. е. о. Радиона — ще прѣмѣстѭ!“ — и го прѣмѣсти. Ето на, такова мнѣние има владиката.

— То споредъ човѣка! самоувѣрено възрази Силоамски: — о. Радионъ друго, пъкъ азъ — друго. То не е все едно!

— Разбира се! каза попадията: — та нали ви казвамъ, той пѣеше даже соло. Това не може всѣки. Съ една дума Силоамски се рѣши да послѣдва примѣрътъ на о. Радиона и да иде у владиката. Той тръгнѫ заедно съ попадията, която бѣше гражданка.

Още слѣдъ ходеньето на о. Радиона въ града наченѫхѫ да се носѭтъ разни разкази за младия свещеникъ Обновленски, който магистрантъ, пъкъ отишелъ на село и тамъ въвелъ чудни наредби, като се отказалъ отъ всички приходи. Но тогава тия разкази си останѫхѫ само помежду духовнитѣ лица и то кратко врѣме. Никой имъ не вѣрваше много. Самъ о. Радионъ бѣше разказалъ въ яда си на двама-трима приятели, но послѣ разговора съ владиката не поднови вече разказитѣ си и даже като го питахѫ не оговаряше.

Силоамски и жена му обиходихѫ всичкитѣ си и мнозина познати въ града. О. Макарий ходѣше при поповетѣ, а жена му — при попадинтѣ. Силоамски даже отиде и при семинарния ректоръ, о. Межовъ, и му говори за Кирила.

— Да, да, азъ почти прѣдвиждахъ това и прѣдупрѣждавахъ владиката. Още като си дойде, отъ академията го забѣлѣзахъ, че той е особенъ и занесенъ човѣкъ.

— Той си бѣше и отъ по-напрѣдъ малко налудничавъ, но сега съвсѣмъ се побъркалъ! забѣлѣжи младиятъ Межовъ, който съ голѣмъ успѣхъ изпълняваше сега длъжностьта инспекторъ на семинарията. — Молѭ ви се, отгдѣ на кѫдѣ магистрантъ да иде на село? Има ли тукъ капка смисълъ?

— Знаете какво, Силоамски! прѣдложи ректорътъ: — Недѣйте бърза за у владиката. По-напрѣдъ азъ самъ ще идѫ и ще поговорѭ съ него сериозно. Трѣба съ общи усилия да

вразумимъ тоя момъкъ. Или, ето какво: елате при владиката утрѣ на десетъ часътъ, тамъ ще бѫдѫ и азъ.

Разказитѣ за Кирила облетѣхѫ твърдѣ скоро всичкитѣ черковни домове въ губернския градъ и до вечерьта въ сѫщия день стигнѫхѫ и до Фортификантови.

Какво е това, молѭ ти се! викаше Анна Николаевна: — той станѫ вече прича и почуда на цѣлъ градъ, на цѣла губерния! И туй е зеть мой, мѫжъ на дъщеря ми! Мигаръ това тъй ще върви? О. Гавриле, трѣба да вземешъ мѣрки. Трѣба да идешъ при владиката да молишъ, да искашъ и не знаѭ що. . . . трѣба да спасимъ дъщеря си!

О. Гавриилъ, макаръ да имаше спокоенъ характеръ и за всѣка работа да мислѣше, че „ще се оправи“ — пакъ отиде при ректора да се посъвѣтва. Тѣ се сдумахѫ да идѫтъ наедно у владиката и отидохѫ. На двора чакаше владиката каляска, запрегнѫта съ четири врани коня, два задъ два. Гоститѣ побързахѫ да се качѫтъ. Ректорътъ вървѣше напрѣдъ и стѫпаше съ голѣмо достоинство; слѣдъ него съ дребни стѫпки бързаше нѣкакъ разпалено Силоамски, а на извѣстна далечина слѣдъ тѣхъ замислено стѫпаше о. Гавриилъ Фортификантовъ. Владиката веднага излѣзе прѣдъ тѣхъ. Бѣше въ тъмно-зелено прѣливно расо, съ капа и съ дълга мантия. Въ десна рѫка имаше тръстена патерица, скѫпо обкована горѣ, а въ лѣва рѫка държеше брояници, ала не чернитѣ, отъ копринени зърна, а народнитѣ — отъ нѣкакви рѣдки и хубави камъчета Той, очевидно, бързаше нѣкѫдѣ.

— А, какъвъ почтенъ триумвиратъ! каза весело. И азъ знаѭ, защо сте дошли! Ти, пѣвачо, си дошелъ да се оплакваш отъ Кирила Обновленски, нали? Познавамъ по очитѣ! Пъкъ о. Ректоръ иска да те подържа съ авторитета си! А ти о. Гавраиле, си дошелъ, мислѭ си, зарадъ компания! Е, каква е работата? Кой ще говори?

— Наистина, ваше прѣосвещенство! наченѫ Силоамски.

— Ето, ето! Нали сполучихъ! Оплакванье! Приходи нѣма? На ли?

— Отъ моя страна считамъ за дългъ да ви кажѫ — тежко-тежко заговори ректорътъ, но владиката и нему не даде да се изкаже.

— Засрамѣте се, приятели, засрамѣте! . . . . внушително каза той: — Намѣсто да се радвате, като виждате единъ такъвъ свещеникъ, а вие се оплаквате! Градскиятъ животъ съ облагитѣ му прѣзрѣ, почести отфърли, безкористно служи на ближния си.

Какво има тукъ лошо? Ха, ти, о. Ректоре, знаменитъ догматикъ, я кажи, има ли тука въ сѫщность нѣщо лошо?

— Ваше прѣосвещенство! Нему съ помѣщицата не е чиста работата! побърза да каже Силоамски, да не би владиката да го прѣсѣче още на първата дума.

При това заявление ректорътъ направи почудено лице, пъкъ о. Гавриилъ почервенѣ отъ ядъ.

— Глупецъ! каза строго владиката. — За тая лъжа би трѣбало да лежишъ поне мѣсецъ въ нѣкой мънастиръ. Нищо подозрително въ дѣлата му нѣма; той е съ чиста душа като мало дѣте!

Като каза това владиката и тръгнѫ да излѣзе. Тримата останѫхѫ като блъснѫти отъ тоя нечаканъ край. Като излѣзохѫ на двора, каляската я нѣмаше вече. И като отъ сами-себе си тримата се разотидохѫ по разни пѫтища. Особено бързо и неизвѣстно гдѣ се скри Силоамски, — отъ срамъ, че развали цѣлата музика.

Слѣдъ този епизодъ между луговскитѣ попове настанѫ тиха доба. Силоамски си дойде отъ града и като че ни лукъ ялъ, ни лукъ мирисалъ. За владишкия приемъ ни той ни жена му не казахѫ никому нищо. Единъ пѫть дяконътъ, когото интересуваше много тая работа, се осмѣли и попита Силоамски, какво му каза владиката, а той просто и невинно:

— Не, знаете, азъ си помислихъ и не ходихъ у владиката. Не струва нѣкакъ, знаете, лошо е да се оплаквашъ отъ другаря си. Това би приличало на клевета; не, азъ рѣшихъ тъй: ще поживѣѭ тука още малко и ще молѭ да ме прѣмѣстѭтъ нѣкѫдѣ, безъ да обяснявимъ и причинитѣ даже.

Силоамски бѣше съ Кирила много учтивъ: отдаваше му всѣка почетъ, говорѣше му ниско, покорно, а за по-голѣмо доказателство на смирението си, проводи жена си на визита у Кирилови. Двѣтѣ попадии поговорихѫ четвърть, часъ като пазѣхѫ твърдѣ искусно всичкитѣ условия на финия вкусъ.

Най сетнѣ Силоамски не можá да трае. Отъ паството никакви приходи, а не успѣ и да засѣе, нито земитѣ си да изнаемне, нему се струваше цѣлото врѣме въ Лугово за изгубено. За това отиде въ града още веднѫжъ, положи голѣмо старание, пустнѫ въ ходъ всичкитѣ си пѣвчески връзки и найсетнѣ сполучи да го прѣмѣстѭтъ. Прѣзъ мѣсецъ юли старата кѫща на о. Радиона пакъ запустѣ, и Кирилъ, напълно доволенъ, си останѫ пакъ самъ въ енорията.

XIII.

Въ туй врѣме висѣше въ Лугово и надъ цѣлия окржгъ неволя. Цѣли два мѣсеца — май и юни — капка дъждъ не капнж. Ръжьта, както се бѣше дигнжла на двѣ педи, наведнжжъ пожълтѣ и фърли нищо и никакъвъ класъ безъ зърно. Покосихж я за слама, надѣвахж се, че къмъ Яновъ-день ще удари дъждецъ да подигне пшеницата, ала надеждата се не изпълни, и горката пшеница, едвамъ що поникнжла, наченж да вехне, безъ да закласи даже. Степьта на десетъ версти околоврѣсть бѣше печално зрѣлище: пожълтѣли ниви и черни поля. А добитъкътъ, изпитъ отъ гладъ и отъ знойното слънце, упило се влачеше по запустѣлитѣ пасбища или се спираше цѣли часове и гледаше безнадежно въ синьото небе, гдѣто се не виждаше ни облаче. По нѣкой пжть, като че захване лудость, помъкне се цѣлата черда и тупуръ-тупуръ съ копитата по изсъхнжлата земя — отива къмъ Луговската рѣчица; но щомъ съгледа мѣсто вода суха матка, начене да мука жално, жално. Въ кладенцитѣ пазѣхж водата като злато и пояхж добитъкътъ отъ ржка, защото се бояхж да не прѣсъхне и тамъ водата и да не умржтъ отъ жажда. У селянитѣ се намираше още житце отъ лани и тѣ го подслаждахж полека. Но и надежда не изчезваше: ръжьта отпаднж, é, пшеницата може да стане; наченж и пшеницата да жълтѣе — é, пъкъ просото ще ги спаси. Но ето и юли се свърши, свети Илия минж безъ дъждъ, влѣзе августъ и зарови всички надежди.

Кирилъ срѣщаше на всждѣ мрачни лица: и въ черква, и на разпитѣ си служби, а и самъ той ставаше отъ день на день по-мраченъ. Като минуваше край кръчмата, чуваше викове, пѣсни и псувни, каквито въ по добро врѣме се чувахж порѣдко и се издавахж не тъй рѣзко. И той мислѣше за това, какъ чудно и страшно е това сжщество, тоя тъменъ селски човѣкъ, който и въ гладни години пакъ намира срѣдство да пие. Той ги спираше, съвѣтваше ги и се стараеше да ги вразуми.

— Дѣдо попе, отговаряхж му, които бѣхж сръбнжли повече: — и тъй и тъй ще пукнемъ отъ гладъ! А тъй поне весели да умремъ.

— Не бива да умираме, а да се боримъ трѣба! думаше Кирилъ, но веднага му дохождаше на умъ, че говори празни думи, защото борбата бѣ немислима. „Не борба, а мжжко, покорно търпѣние и надежда!“ си мислѣше.

Отъ половината на августъ, добитъкътъ наченж да пада. Изтощенъ отъ гладъ и жажда издъхваше горкиятъ добитъкъ

срѣдъ полето, както си стоеше. Тукъ-тамъ по село туку се чуеше плачъ.

— Така ще бѫде и съ насъ, както съ говедата! думахѫ селянитѣ, и гледайки издъхнѫлата крава, обливахѫ се въ горещи сълзи, като че оплакваха̀ човѣкъ.

Кирилъ си дохаждаше у дома разстроенъ, навѫсенъ. Тежки мисли му пълнѣхѫ главата. — Гледаше хора, съвсѣмъ безпомощни, хора, надъ които виси гладна смърть. Той имъ думаше думи за разтуха, но съ болно сърдце съзнаваше, че празни думи не утѣшаватъ, че тукъ е потрѣбна сѫщинска помощь, помощь съ хлѣбъ. И нѣкаква нерѣшителность го нападнѫ. Имаше минути, когато цѣлата му дѣятелность, гдѣто я толкова цѣнѣше, му сѣдѣше като празна забавка — нищо повече. Какво работѣше? Учеше, просвѣщаваше и може би е направилъ нѣкого по-уменъ, просвѣтилъ нѣкоя заблудена душа, но сто сега трѣба да се запази здравьето и животътъ на хората, а той нѣма сила. Той не взима нищо вече отъ селянитѣ за служби — то хубаво, но сега туй не е вече заслуга, защото селянитѣ и тъй нѣматъ нищо за даванье.

Веднѫжъ дойдохѫ да го викатъ на погребение — тъкмо когато обѣдвахѫ съ Мура. Дойде селянинъ съ изтъркана, оваляна риза и босъ; лицето му бѣше блѣдо и цѣло съ петна. Умрѣла му майка.

— Отъ какво умрѣ? попита съ разтреперенъ гласъ Кирилъ, който туку прѣди три дни видѣлъ майка му, Арима Терпелиха, като носѣше, сгърбена отъ ведрицитѣ, вода у дома си.

— Знаѭ ли! отговори селякътъ и гледаше тѫпо намъкѫдѣ-си. Види се отъ яденьето.

— Какъ тъй отъ яденьето? съ по-голѣмъ трепетъ попита Кирилъ и вече прѣдчувствуваше въ душата си нѣщо грозно.

— Вчера яла чорба отъ отсѣвки — туй я погубило.

— Отъ отсѣвки? То значи отъ трици! съ единъ особено глухъ тонъ обясни Кирилъ на Мура. — Трици ядѫтъ . . . . до кѫдѣ стигнѫло!

Кирилъ ходѣше по стаята като лудъ. Въ гѫрдитѣ му се наченѫ страшна буря. Чувствуваше, като че нѣкоя сила го бодѣше и насилно гонѣше къмъ нѣкакъвъ подвигъ, и той като че излѣзе отвънъ себе си. Мура го гледаше съ очудванье и съ страхъ. Тя каза на селяка: — иди си, дѣдо попъ ще дойде! и щомъ си излѣзе селякътъ, тя попита тихо:

— Какво ти е Кириле?

Тя станѫ и пристѫпи къмъ него. Лицето му бѣше блѣдо, очитѣ му бѣхѫ пламнѫли като на боленъ човѣкъ. Тя го хванѫ

за ржка и той се спрѣ. — Какво ти е Кириле, съ разтреперенъ гласъ попита пакъ Мура.

Ахъ, Муро! въздъхнж Кирилъ и си сложи главата на гжрдитѣ ѝ. Мура виждаше, че той заплака, гледаше да го успокои, ала нищо не разбираше.

— Кириле, какво има? Защо плачешъ?

— Какъ? Мигаръ не видишъ? Гладъ настава! Ето първата смърть — гладна смърть, Муро! и то срѣдъ хора, срѣдъ оживени градове, гдѣто кипи търговия, веселжтъ се хора и се прѣдаватъ на раскошъ! Не е ли ужасно, Муро! Това не бива да се гледа съ скърстени ржцѣ; не бива да ядемъ тоя ситъ обѣдъ, до като хора мржтъ отъ тричава чорба . . . . Не бива, не бива! Иска работа!

Той говорѣше съ задавенъ гласъ и гледаше прѣзъ прозореца селото. Той си рисуваше въ мисълта, че смъртьта вече ходи по селото отъ колиба на колиба и че той вече е закъснѣлъ съ помощьта си. Ето нà, една жена умрѣла вече, безъ да ѝ помогне.

— А какво можемъ ние, Кириле? Нали сме и ние бѣдни? каза Мура.

Но Кирилъ не отговори. Надѣнж си бързо расото, сграбчи си шапката и тичешкомъ излѣзе. Той взе пжтя къмъ помѣщицата. Както бѣше юрналъ съ размахани ржцѣ, расото му се развѣваше отъ вѣтъра и той приличаше на огромна птица, която фъркаше туку надъ самата земя.

— Кждѣ ли тъй тича дѣдо попъ? съ недоумѣние питахж селянитѣ единъ другиго. Нѣщо се е случило. И какъ блѣденъ — като смърть — като смърть — а очитѣ му пламнжли!

Кирилъ не усѣти, какъ минж три версти. Той бутнж силно градинската портичка, минж прѣзъ алеитѣ и нито не чу свирѣпиятъ лай на вързаната кучка, която, макаръ че бѣ го виждала често, никакъ не можеше да се примири съ расото му. Той се качи по стълбитѣ и влѣзе въ проходната стая. Тукъ го срещнж слугинята.

— Гдѣ е Надежда Алескѣсена? и безъ да чака отговоръ, отиде въ трапезарията.

Надежда Алексѣевна туку що бѣ седнжла да обѣдва. До нея сѣдѣше на високъ столъ момченцето ѝ съ подвързана кърпа. Щомъ видѣ Кирила, Надежда Алексѣевна остави лъжицата и се изправи. Кирилъ имаше такъвъ необикновенъ видъ, че тя и не помисли да го покани, и направо се обърнж къмъ него съ тревоженъ въпросъ:

— Какво има? кажете бързо! Да нѣма нѣщо на Мария Гавриловна или на Гаврилча?

— Нѣма, нѣма! а гладъ! Хората мрѫтъ отъ гладъ! съ високъ гласъ отговори Кирилъ и като посочи полека съ рѫка на къмъ селото, прибави — тамъ!

Тонъ, гласъ и движения му бѣхѫ величествени. Като че въ тазъ минута осѣти призванието си, та не говорѣше обикновено, а подказваше, будѣше, проповѣдваше. Тия думи, които ще каже сега, слѣдъ половинъ часъ би му се сторили надути, прѣвезти, а този му величественъ жестъ — театраленъ.

— Гдѣ тамъ? попита Надежда Алексѣевна. Тя знаеше, че селото останѫ безъ жито, че и въ нейния чифликъ нѣмаше даже излишъкъ, макаръ и да се не осѣщаше, защото много земя и все роди тукъ тамъ по малко. Но тя и не подозираше, че е дошло до гладъ.

— Въ село! отговори Кирилъ както и по-напрѣдъ. Е, сеги дохождахѫ да ме викатъ за погребение; умрѣла Терпелиха — отъ тричава каша! Значи нѣма какво да яджтъ. А ние ето вкусно и сито обѣдваме и се радваме на живота. Послушайте, Надеждо Алексѣевна, азъ ще си дамъ всичкото, но то е нищо. Нужна е тука сѫществена помощь! Вие можете да помогнете и длъжни сте, длъжни сте да помогнете. На ли имате добро сърдце!

Никой пѫтъ не би се рѣшилъ да ѝ каже това въ обикновени минути. Счелъ би го за натурничество, за вмѣшателство въ чужди работи, даже за просия — макаръ и за други. Но сега не му бѣше врѣме до житейски тънкости: той гледаше право въ работата и виждаше прѣдъ себе си фактъ: ужасна гладна смърть. Блѣдото лице свѣтѣше отъ буйно вдъхновение, а горещитѣ му погледи падахѫ дълбоко въ душата. Прѣдъ Надежда Алексѣевна стоеше не онзи скроменъ свещеникъ, който други пѫтъ се стѣсняваше да изкаже даже своитѣ възгледи, а кога се въодушевѣше, то се стараеше да задуши въ себе си изблицътъ и се изразяваше меко. Сега прѣдъ нея стоеше вдъхновенъ пророкъ въ дълго, библейско облѣкло, съ блѣдно лице като аскетъ, съ дълбоко страдално изражение като мѫченикъ.

Тя бѣше покъртена и отъ думитѣ му и отъ лицето му и обноскитѣ му. Тя осѣти, че и нея хваща едно възвишено настроение, че и ней дохажда едно силно желание, да стори съ него добро дѣло.

Обзета отъ туй чувство, тя му хванѫ и стиснѫ силно рѫката и бързо влѣзе въ другата стая

Слѣдъ двѣ минути се върнѫ и подаде на Кирила малъкъ вързопъ книжни пари.

— Тука сѫ малко, каза съ трепетенъ гласъ — всичко триста рубли. Но въ градъ имамъ още . . . . . ще извадѭ! Хѫ, чакайте, прибави, и се удари по челото, като че се досѣти нѣщо: — трѣба да поговорѭ съ икономa.

Повикахѫ икономътъ. Той бѣше дългобрадъ старецъ съ умни пронизителни очи и служеше още отъ врѣмето на покойния Крупѣевъ, а бѣше отъ робиашитѣ. Като икономъ, той прѣживѣ и несмисленото управление на младия Крупѣевъ, и пиянскиятъ рѣжимъ на теткиния си синъ, а сега държеше цѣлото стопанство.

— Имаме ли доста храна? попита го Надежда Алексѣевна.

— Не твърдѣ, каквото останѫ отъ лани! отговори икономътъ. — Ако е за продань — не струва и да се валяме: до сто пуда жито и четирийсеть крини ръжъ. Ечмикъ ще има до триста пуда, но и намъ трѣба. И колкото е, въ тая гладна година нà-да-ли ще стигне и за насъ.

— Хубаво, иди си.

Но икономътъ си не отиваше, а като че искаше нѣщо да каже.

— Госпожо, тамъ чакатъ четирма души саляни, искатъ макаръ по кофа жито . . . . Ако не ни дадете, казватъ, ще си умремъ отъ гладъ.

— Дай имъ веднага!

— Слушамъ.

— Сега да ходимъ! каза Кирилъ.

— Да идемъ! отговори Надежда Алексѣевна. И слѣдъ като даде нѣкои порѫчки за сина си, стъкми се на бързо и тръгнѫхѫ. И нему и ней се стори, че трѣба непрѣменно да тръгнѫтъ пѣша, че да идѫтъ съ коляска тамъ, гдѣто гладъ и смьрть вълрува, е и неприлично и докачително. И тѣ ударихѫ по голѣмия друмъ прѣзъ полето. Минувачитѣ пакъ се спирахѫ съ недоумѣние, като гледахѫ свещеника и помѣщицата че бързатъ къмъ селото съ развълнувано лице. Тѣ вървѣхѫ мълчешката. Надежда Алексѣевна едвамъ държеше кракъ съ Кирила.

Терпелихината смьрть бѣше само начало на злочестието въ Лугово. Терпелиха умрѣ само случайно, защото отъ гладъ се фърлила на тричавата каша и се е наяла, види се, много. Но гладията обзе вече половинъ село. Нѣмаше вече ни брашно ни жито, пъкъ и трици даже не останѫхѫ. Тукъ-тамъ опитахѫ да колѭтъ говеда за месото имъ, но бѣднитѣ животни тъй

изнемощѣли, че и не си струваше мжката да ги колжтъ. Дѣцата играехж заспало по дворовете, и всичкитѣ блѣдни, съ хлътнжли коремчета. Кирилъ и Надежда наченжхж отъ крайната колиба и колкото ходѣхж, толкозъ повече се отчайвахж. Почти въ всѣка хижа имаше болни, които се валяхж по печкитѣ, безъ да ги гледа нѣкой; защото здравитѣ гледахж себе си. Мжжетѣ питахж за работа, но трѣбаше дъ се ходи далеко защото въ цѣлия окржгъ имаше гладъ.

При това работната платка бѣше толкозъ паднжла, че не струваше и да се работи. Очевидно бѣше, че гладътъ вълруваше вечь отъ нѣколко недѣли потаено, а сега слѣдствията му излизатъ на лице.

— Защо не сте казали по-напрѣдъ? Защо не дойдохте при мене за помощь? питаше Надежда Алексѣевна. Отговаряхж й съ мълчание. И тя се чудѣше, че и сега даже приемахж помощъта ѝ съ нѣкакво недовѣрие. „Ако да не бѣше попътъ съ мене, речи, надали щѣхж да ме пуснжтъ у дома си“. мислѣше си тя и всичко ѝ се стори естествено и понятно: Колко години живѣе тукъ прѣдъ носьтъ имъ, а не питаше, какво става въ селото, какво правжтъ и какъ живѣжтъ тия хора. Отъ прѣзрѣние къмъ хората се бѣ затворила като плужекъ и се занимаваше съ любимия си синъ. А мигаръ тия хора извикахж въ душата ѝ прѣзрѣние? Не, други, а тя бѣгаше и отъ тия и тѣ я виждахж само по голѣми празници въ черква, отгдѣто бързаше пакъ да си иде и да се затвори въ полусрутения си дворецъ срѣдъ градината. За това ѝ равнодушие, тѣ ѝ платихж съ недовѣрие

Тѣ ходихж цѣлъ день и вечерьта късно дойдохж въ черковния домъ съвсѣмъ капнжли. Мура бѣше въ ужасно безпокойство. Тя не можеше да се сѣти, кждѣ се дѣва Кирилъ и си мислѣше всичко.

— Ахъ, да би видѣла, какво става въ село, ти би оставила всичко и би отишла тамъ, казваше ѝ Кирилъ. Гладни, болни, пъкъ отъ никждѣ помощь! . . . Каква ужасна сждба въ тая затънтеность! докато е всичко благополучно, живѣе си и селото отъ день на день, както и да е, поминува се и отъ нищо нѣма нужда. Но щомъ грохнж връзъ него неволя и веднага се видѣ само саменичко, като островъ срѣдъ океянъ! Божице, колко хора се въргалятъ по градове и столици, хора образовани, съ умъ, и сърдце, но безъ работа или занети съ луди работи! Елате, хора, тукъ, елате въ тъмното селце! Тукъ ви чака жива работа! — И каква жестокость! И както е речено: homo homini lupus, истина е: Тия лакоми дюкенджии

веднага се възползуваха отъ неволята людска и дигнаха до нѣмай-кждѣ цѣнитѣ на всичко, що се яде — тъкмо като прѣзъ война! Ужасно!

— Твърдѣ печално! каза Мария Гавриловна съ искрено съчувствие: — Но какво можемъ помогнж? Ние сами нищо нѣмаме!

Кирилъ замълча, но сърдито нѣкакъ нахлузи вѣжди.

Надежда Алексѣевна замислена гледаше прѣзъ прозореца. Тя мислѣше, какво е това чудно съпружество и какъ малко си приличатъ двамата мжжъ и жена! Той — огненъ ентузиастъ, идеалистъ и почти фанатикъ на идеитѣ си, способенъ зарадъ тѣхъ да забрави всичко на свѣта; тя — ограничено сжщество, което се чуди на всѣка прѣсна мисъль, на всѣка колко-годѣ нешаблонна постжпка. Тя го не разбира никакъ, пъкъ той тъй малко се взира въ домашното си положение, щото и не забѣлѣзва нищо.

Кирилъ седнж да пише писмо. Той написа съ най енергични думи въ губернския градъ на разни власти и описа нещастното положение на Лугово; молѣше за докторъ, за лѣкарства, за храна. . . . Слѣдъ това написа възвание къмъ гражданитѣ за помощь и го проводи на вѣстницитѣ. Подиръ това натъкми църковниятъ стражаръ, даде му най-бързиятъ конь отъ Крупѣеви и го проводи въ града. Слѣдъ като свърши всичко това, пакъ отиде на село. Бѣше вече три часътъ сутрень. Въ селото се събуждахж вече. Надежда Алексѣевна си заржча каляската, отиде си за малко, да навиди сина си и пакъ се върнж въ село.

Тѣ ходѣхж безъ прѣстанъ два дни и двѣ нощи. Навредъ, гдѣто имаше нужда, раздавахж пари или храна, ала най-много пригледвахж болнитѣ, които бѣхж твърдѣ много. Тѣ се стараехж да познаютъ балестьта, но не можехж: огънь, бълнуванье, и Кирилъ се догаждаше, че това е може би стомашна треска, ала не знаеше точно симптомитѣ. Тия дни погребе троица, а съ Терпелиха — четири души. На третия день имъ се понуди една доброволка — жената на селския писарь, четиресетъ годишна жена съ грапаво отъ шарка лице и съ добро сърдце. Едно врѣме била милосърдна сестра, ходила даже и въ Турция и запомнила нѣкои и други лѣкарски похвати. Тя наченж веднага да разтрива, да туря компреси, синапъ, тухли и даже даваше нѣщо за пиенье.

На третия день дойде и докторъ отъ града; това бѣше първа помощь отъ губернския градъ.

XIV,

Мария Гавриловна прѣминуваше цѣли дни въ сълзи. Кирилъ я оставяше самичка. Единъ или два пѫти на день ще намине въ кѫщи, ще ѝ разкаже разсѣяно впечатлѣнията си и пакъ отиваше. Десеть пѫти се кани Мура да говори съ него, но все не може. Единъ пѫть го накара на сила да я послуша.

— Кириле, какво правишъ? Какво? питаше тя и държеше кърпата си готова, защото сълзитѣ ѝ течехѫ всѣки часъ.

Кирилъ я погледнѫ съ обикновенъ погледъ и ужъ като че не разбра, за какво го пита.

— Я се погледни, Кириле, на какво приличашъ! нѣмашъ лице! Ще се разболѣешъ, ще умрешъ. . .

— Макаръ, Муро, но за това не трѣба и да мислишъ! Това ми е длъжность и азъ я изпълнявамъ!

— Тази длъжность ти си я измисли! Ти забравяшъ, че жена и дѣте!

— Имашъ право, Муро! Има минути, даже и часове, когато забравямъ това. Но може ли човѣкъ да мисли друго прѣдъ толкова неволи и страдания! Замислено каза Кирилъ.

— Всичкитѣ страдания нѣма да умиришъ, всичкитѣ неволи нѣма да прѣмахнешъ!

— Недѣй дума тъй, Мура, недѣй, молѭ ти се! Тъй думатъ ония, които не искатъ ничие страдание да уимрѫтъ, ничия неволя да прѣмахнѫтъ. Всичкитѣ не можешъ умири — тогава умири тия страдания, които виждашъ и можешъ. И гдѣ придоби тазъ проклета житейска мѫдрость, която заглушава гласътъ на сърдцето ти! Ахъ, Муро, да знаешъ, какъ ми е мѫчно да слушамъ туй отъ тебе! . . . Нали си ми жена и нали сме свързани съ тебе за винаги. И какво! Ти ме хващашъ за полата и искашъ да ме задържишъ дома, когато азъ тръгвамъ да вършѫ свето дѣло, дѣло милосръдно и човѣколюбно! Не сме ли още млади и тъкмо въ години, кога човѣкъ пó-охотно се вдава на благородни влѣчения, и по-охотно жъртвува лични облаги. Па ще дойде и спокойна зрѣлость, ще настанѫтъ години, когато и ние навѣрно ще киснемъ въ равнодушие къмъ всичко и ще си гледаме само домашното гнѣздо. А защо бързашъ, Мура, защо бързашъ?

— Не разбирамъ това, Кириле, а виждамъ само, че ме не любишъ! Тебе ти сѫ мили всички други повече отъ мене и отъ сина ти.

— И тъй да е, Мура! Какво има? Азъ обичамъ, истина всичкитѣ хора, но тебе и Гаврилча обичамъ особено. Какво

да правѭ, като не могѫ иначе? . . . Не, не, Мура, каза Кирилъ съ повече бодрость и почти весело, па дойде при нея, хванѫ я за рѫка и я цѣлунѫ въ челото: — Не думай тъй, недѣй ме спира! Ти си здрава и синчето ни е здраво, не се нуждаете отъ грижитѣ ми — пъкъ тамъ — да знаешъ, да видишъ, какъ се нуждаѭтъ!

Той излѣзе и Мура наченѫ пакъ да плаче. А ето и Фекла съ литанитѣ си:

— Каква е тази работа, не знаѭ! думаше и си триеше сълзитѣ съ прѣстилката: — като ви погледнѫ само, попадийке, мило ми е за васъ, горкана горканичка! На̀, даже и да си хапнете нѣщо като хората нѣма. . . яйчица и сметанка — сѫща калугерчица!

Мура ядѣше наистина сега сухо ядение. Кирилъ раздаде всичката си плата за Августъ и сега се хранѣхѫ съ туй, що доставяше Фекла на вѣра отъ бакалина. Фекла продължи:

— День и нощь сама-саменичка само съ мъничкото, боже, като че не е женена жена, а сирота вдовица! а той, мъжлето ѝ, попчето наше, съ онази госпожа тамъ . . . кой знае!... Азъ не казвамъ, че таквозинака. . . боже съхрани! Какъ може! Ама . . . знаѭ ли!...

Мура гледаше въ прозореца, за да скрие лицето си отъ Фекла. Но послѣднитѣ думи като че я свладахѫ и тя заплака на гласъ.

Прѣзъ прозореца видѣ, какъ Кирилъ вървѣше прѣзъ селския друмъ и какъ се срещнѫ съ единъ малъкъ, дебелъ господинъ — тя знаеше, че е докторъ на града — подиръ малко ги настигнѫ каляска, въ която сѣдѣше Надежда Алексѣевна; Кирилъ и докторътъ седнѫхѫ въ каляската и тримата отидохѫ на другия край на селото. Мура се махнѫ отъ прозореца. Дали отъ разстроенитѣ ѝ нерви, или отъ думитѣ на Фекла, тя почувствува сега нѣкаква умраза къмъ Надежда Алексѣевна.

Нѣкакъвъ неопрѣделенъ шумъ въ черковния дворъ я сепнѫ. Тя отри сълзитѣ си и потича на чардачето. Щомъ видѣ, че иде у тѣхъ пайтонъ, сърдцето и заби силно и духътъ ѝ се спрѣ. Слѣдъ двѣ секунди лежеше безчувствена въ прѣгрѫдкитѣ на Анна Николаевна, а стариятъ дяконъ Обновленски я подържаше съ трепетни рѫцѣ. Внесохѫ я въ стаята и я сложихѫ на канапето; тя лежеше въ несвѣсть. До като се разпореждахѫ туй-онуй, Фекла успѣ да ги запознае шепнешкомъ съ работитѣ.

— И ще повѣрвате ли, мила попадие, че тя тегли, тегли мѫки неизказани; цѣлъ цѣлиничъкъ день сама съ дѣтенцето

си! И яденье, вѣрвате ли, и яденье нѣматъ! Отецъ Кирилъ все съ онази госпожа по колибитѣ!...

И всичко тъй подробно. Стариятъ дяконъ слушаше съ наведена глава, като се считаше виновенъ за сина си. Него доведохж нарочно отъ Устамевка въ Лугово, за дано вразуми сина си съ бащини съвѣти. Макаръ да знаеше хубаво, че нѣма да сполучи, пакъ не можа да откаже, като го покани протоерейката и тръгнж съ него за Лугово.

— Не очаквахъ тука да намѣрыж нищо хубаво, говорѣше съ сълзи протоерейката, — но такива работи отъ сина ви не се надѣвахъ!

А дяконътъ все сѣдѣше съ наведена глава и съ ржцѣ на колѣнѣ. Той си знаеше, какво ще му каже Кирилъ. Ще му каже: „То е евангелски, тате; азъ съмъ самарянинъ, който носи на рамото си боленъ и му мие ранитѣ“. И старецътъ не ще може нищо да му отговори.

Мура дойде на себе си и станж: Ахъ, млѣкото ми се развали! каза тя: — Съ какво ще накърмиж Гаврилча!

На разпитнитѣ майчини си най-напрѣдъ не отговаряше, но отпослѣ ѝ разказа всичко. Анна Николаевна рѣшително обяви, че вече нѣма да търпи тая подигравка и ще научи зетя си тъй, че веднага ще се вразуми. Тя заржча на Мура веднага да си сбира и свързува нѣщата. Фекла напълно одобряваше това и помагаше ревностно.

— Тъй, миличка попадие! И вѣрвайте, ще се вразуми той! думаше.

Мура се уплаши отъ това рѣшение, помоли я да почака, да си помисли, но протоерейката бѣше неумолима,

— Ако той люби тебе и сина си, той ще полети веднага слѣдъ васъ; ако нѐ — пóврага му! рѣшително каза тя, а дяконътъ, като чу това, не можеше да търпи и излѣзе. Той отиде да търси сина си по село, за да го прѣдупрѣди, какво му се крои. Но докато намѣри Кирила възпитѣ се навързахж и Мура, облѣна въ сълзи, заминж съ майка си и съ сина си за въ градъ.

Докторътъ опрѣдѣли въ Лугово епидемия, наречена стомашна огница.

Той бѣше на видъ смѣшенъ човѣчецъ — нисъкъ, дебеличъкъ и съ широки плещи. Ходѣше ситно, но стжпаше твърдо и при всѣка крачка ще мръдне ту едно, ту друго рамо. Лицето му бѣше червено съ широка, но кжса и четвъртита ржждо-русса брада, носъ вирнжтъ, очи сиви и голѣми, а косми

гжсти и четинести. Дрехи имаше отъ сиво платно, а и такава шапка, съ наведенъ къмъ челото козирогъ.

Той се залови мжжки за работа и веднага начена да се отнася съ Кирила и съ Надежда Алексѣевна като съ стари познайници. Казвахж го Аркадий Андреевичъ Сапожковъ.

— Вие, госпожо, да бѣхте си отспали хубаво, а то намѣсто въ уста, ще сипете лѣкарството въ ухо! казваше на Надежда Алексѣевна.

Но то бѣше прѣувеличено. Надежда Алексѣевна изпълняше твърдѣ внимателно длъжностьта си като сестра милосръдна; но тоя денъ, когато пристигнж докторътъ тя наистина бѣше уморена отъ безсъница. Цѣли двѣ нощи не бѣше мигнжла. Кирилу каза, че го бива за болнична пазачка, пъкъ писаревата жена похвали за сржчностьта ѝ, само я молѣше, да не туря сипапени лапи. Имаше голѣмъ недостатъкъ: на всѣка стжпка хокаше грубиянски.

— Защо тъй? питаше кротко Кирилъ: — Мигаръ не може и безъ това?

— Немислимо е, отче попе, съвсѣмъ немислимо! отговаряше докторътъ. — Азъ напримѣръ съмъ доста сржченъ лѣкарь: виждате, че хората оздравятъ. Но отнемете ми правото да се изразявамъ, както ми душа иска, азъ се кълнж въ честьта си, че всичката ми сржчность ще иде на дяволитѣ!... Това помага, знайте ли, много помага! Трѣба да знаете, отче попе, че прѣди 10 години учихъ занаятътъ въ единъ воененъ лазаретъ, и тамъ се научихъ това.

Той прибави при това, че прѣдъ жени му не е добрѣ, че трѣба да си прѣхапва езикътъ.

— Но вие ме учудвате! казваше на Кирила. Много попове съмъ видѣлъ въ живота си — и млади и стари и тежки и скромни. Но тѣ всички се затваряхж въ клетката си въ подобни случаи, отъ страхъ да се не заразжтъ. Но вие сте храбъръ попъ!

Сапожковъ работѣше безъ прѣстанъ и сполучи най-сетнѣ да ослаби значително епидемията. Това бѣше още по-леко, че сега ни въ една кжща не ядѣхж трици, а всждѣ имаше хлѣбъ. Щомъ се научи, че търговцитѣ покачиха цѣнитѣ на хранитѣ, Сапожковъ отиде въ безистенътъ, гдѣто бѣхж еврейскитѣ дюкени и разигра грозно началство, дигнж страшенъ шумъ.

— Ахъ вие такива-онакива! завика и тропаше съ крака: — Азъ ще ви . . . знаете ли, какво ще ви направиж? Азъ ще ви фърлиж всица ви въ дупката, ако не захванете веднага да

продавате по човѣшки! Сега ще повикамъ отъ града рота солдати! Чухте ли?

И за доказателство на силата си, прибави нѣкои и други отъ своитѣ крупнички думи.

Цѣлъ пазаръ настръхнѫ и цѣнитѣ слѣзохѫ веднага. Тоя малъкъ докторъ изобщо дѣйствуваше твърдѣ рѣшително. Той видѣ, че доброволнитѣ му помощници не стигатъ — защото бѣхѫ само трима, пъкъ болни имаше до трийсетъ. За това търсѣше стари жени и ги караше да стоѭтъ при болнитѣ.

— И тъй и тъй само въздухътъ разваляшъ! говорѣше при това. — Какво? Страхъ те е отъ зараза? Отъ смъртъ? Каква загуба! Е, ще умрешъ, ще те заровѭтъ, ще изгниешъ, ще те изядѫтъ червеи и туй то! Хайде! Хъкъ-мъкъ нѣма!

Селянитѣ бѣхѫ докрай възхитени отъ него; особено имъ се харесваше, кога кажеше нѣкои по́-крупни думици.

— Увѣрявамъ ви, че много отъ тѣхъ само отъ това оздравятъ! казваше на Кирила: — щомъ чуе родна думица, душата му се възрадва и подскочи!

Дяконъ Обновленски намѣри Кирила чакъ на другия край на селото. Въ хижата, гдѣто влѣзе да го види, бѣше възтъмно и веднага лъхнѫ връзъ него болниченъ въздухъ. Той забѣлѣжи двѣ групи. Една, въ която бѣше докторътъ и Надежда Алексѣевна, се бавѣше около единъ високъ креветъ. Тамъ, завита съ овча кожа, лежеше възстара жена съ отпустнѫта назадъ глава и съ затворени очи. Докторътъ бараташе съ топломѣра. Дяконътъ се вгледа въ тая група да види Кирила, но го не намѣри. Тогава обърнѫ очитѣ си къмъ другата група, гдѣто видѣ, че лежеше на пръстничето подъ печката моменце на деветъ години, завито съ нѣкаква женска дреха. Кирилъ го държеше за рѫка. Дяконътъ пристѫпи къмъ него и щомъ го пагледнѫ въ лицето, уплаши се отъ неговата изпаднѫлость и блѣдность. Кирилъ самъ приличаше на болникъ.

— Кириле! му каза тихо туку надъ ухото му, и когато Кирилъ дигнѫ очи, дяконътъ му поклати съ глава. Кирилъ остави болниятъ и станѫ. Той цѣлуна баща си по устата.

— Видите ли, тате, какво е у насъ! ужасно! каза и, като се обърнѫ къмъ доктора и Крупѣева, прибави: — баща ми! Много добъръ старецъ! . . .

Докторътъ се вдигнѫ и подаде дякону рѫка. Надежда Алексѣевна му кивнѫ съ глава и го погледнѫ втренчено, като че разгледваше чъртитѣ му,

— Да излѣземъ за минута! каза дяконътъ Кирилу.

Кирилъ си взе шапката и излѣзохѫ на двора.

Знаешъ ли? Азъ не дойдохъ самъ, а съ тъща ти . . . тя се сърди и жена ти е сѫщо недоволна.

— Ами вие? и вие не сте недоволни?

— Не е зарадъ мене. Протоерейката, Анна Николаевна, иска да отведе жена ти и сина ти. . . .

Кирилъ се замисли за минута, като че разсѫждаваше, хубаво ли е това или лошо. Послѣ каза: — То хубаво, нека идѫтъ. Тамъ ще имъ бѫде по̀-добрѣ. Тука безпокойства и нѣмотия. Като се свърши всичко туй, Мура пакъ ще си дойде.

— А на тебе нѣма ли да ти е мѫчно, Кириле.

— Не, отговори твърдо, не, нѣма!

Дяконътъ седнѫ на едно пръстниче вънъ, а Кирилъ влѣзе въ кѫщи.

Старецътъ остави мисълта, че ще може да подѣйствува на сина си. Тонътъ, съ който му говорѣше Кирилъ, не даваше никаква надежда. Вижда се, че той бѣше дълбоко проникнѫтъ отъ призванието си и никакви обстоятелства, никакви лични и най-тежки загуби не сѫ въ сила да го откѫснѫтъ отъ дѣлото, на което се бѣ отдалъ съ цѣлото си сѫщество.

И чудна работа! До прѣди разтревоженъ, сега като се видѣ съ сина си, наведнѫжъ се успокои, като че бѣ побѣденъ отъ подвижнишкия му видъ, отъ спокойнитѣ му думи.

Задълбенъ въ мисли, дяконътъ се сепнѫ като видѣ, че до него нѣкой седнѫ. Той нагледнѫ сѫсѣда си и видѣ единъ прѣкараль старецъ, съвсѣмъ сѣдъ, и съ набърчкано лице, съ мѫтни, безцвѣтни очи.

Той плачеше бършейки си очитѣ съ пояса.

— Е, дѣдо! Що да плачешъ? Добърь е господъ! каза дяконътъ, като искаше да го утѣши.

— Ахъ, миличъкъ, азъ не плачѫ за това, не! съ отпаднѫлъ гласъ проговори старецътъ, както се види безъ да различи съ очитѣ си, кой сѣди до него. Отъ радость плачѫ, миличъкъ мой, отъ радость!

— А на какво се радвашъ, дѣдо!

— Христови хора се явихѫ на земята, ето за това! Като сѫщи мѫченици. За примѣръ, нашиятъ попъ: младъ, пъкъ какви подвиги отъ него! . . . Ахъ — ахъ — ахъ! Осемдесеть години живѣѭ на тоя свѣтъ, миличъкъ мой, но таквозъ нѣщо не видѣхъ. Сѫщи пратеникъ божи! . . . А и госпожата и докторътъ какъ се трудѭтъ! Ангели сѫ то, не хора! сѫщи ангели! И знаешъ ли, миличъкъ мой, кога гледашъ такива хора, срамъ те е и да грѣшишъ . . . Ангели, ангели!

Старецътъ се кръстѣше и плачеше. Милостивиятъ дяконъ едвамъ държеше сълзитѣ си.

Като се върнжхж съ Кирила въ черковния домъ, намѣрихж го празенъ. Кирилъ влѣзе въ спалнята и погледнж комодътъ: отъ него бѣхж прибрани всичкитѣ тоалетни потрѣби Мурини; погледнж дѣтското легло, а тамъ голъ сламеникъ, и болно чувство му гжрди притиснж.

„Да отиде и безъ да се опрости! на умътъ си укори Кирилъ Мура: — какъ сме далекъ единъ отъ други!“.

Съ баща си Кирилъ говори малко. Дяконътъ го накара по̀-скоро да си легне. Като му гледаше разпаленитѣ очи и изсъхнжлитѣ му като отъ треска уста, боеше се много за здравьето му.

„А и не си нѣкой здравакъ, не си!“ мислѣше печално старецътъ късно слѣдъ полунощь, седнжлъ до възглавьето на сина си. Размишляше той и за това, отъ гдѣ у сина му такъвъ гореща душа? Майка му — сърдита жена, той самъ — дяконътъ — покоренъ, убитъ човѣкъ. Ето Назаръ — съвсѣмъ други, пъкъ Методий още отъ третия класъ мисли за добро мѣсто. „На кого си се метнжлъ, синко?“ — питаше въ ума си старецътъ, безъ да спуща очи отъ блѣдното лице на Кирила. А Кирилъ спѣше дълбокъ сънъ послѣ четирийсетъ и осемъ часа бдение и работа.

XV

Бѣше облаченъ день. Тритѣ малки камбани на Луговската черква раздавахж своя акордъ тоя день нѣкакъ по̀-тържествено отъ други пжть. Черквата бѣше набита съ народъ, та даже и въ двора се не побирахж. Такава навалица бива само на великдень. Послѣ мжчната седмица настжпи недѣля— обща почивка за селото. Младиятъ докторъ Сапожковъ съ знанието си, Кирилъ съ енергията си, съ която надъха и създаде купче доброволци, и щедрата Крупѣева — свършихж работа. Кирилъ служеше утрина. Никога Луговчани го не бѣхж виждали такъвъ, какъвто бѣше сега. Ослабнжлъ, блѣденъ, както бѣше облѣченъ въ свещенически одежди, изглеждаше по̀-високъ. Уморенъ отъ работа цѣла недѣля, той се движеше полека, произнасяше молитвитѣ бавно и замислено изговаряше всѣка дума. Гласътъ му бѣше слабъ, но въ черквата бѣше такава тишина, имаше такова внимание, щото му се чуеше всѣка думица.

Въ черква бѣше и Надежда Алѣксѣевна. Тя бѣше тъй сѫщо ослабнѫла. До нея стоеше и зачудено разгледваше черквата и всичко, що ставаше на около му, нейното черноеко момченце. Крупѣева го не водѣше никой пѫть на черква. Но тоя день тя искаше непрѣменно да види и той, какъ служи Кирилъ и какъ се моли народътъ. Дяконъ Обновленски отиде на клироса и пригласяше на Дементия. Близу до клироса стоеше и докторътъ — Сапожковъ, който считаше вече мисията си свършена и се готвѣше да си иде тозъ день.

Службата се свърши, народътъ заизлиза отъ черква, но се не разотиваше, а оставаше въ черковния дворъ. Имаше такава навалица, че не можеше да се мине. Както се виждаше, нѣщо чакахѫ. Ето въ черква не останѫ вече никой, само Крупѣева и докторътъ чакахѫ да се облѣче Кирилъ, за да идѫтъ наедно у Надеждини на обѣдъ. Писаревата жена бѣше тъй сѫщо поканена, но отъ скромность заврѣла се бѣше въ едно кюше и се не рѣшаваше да се присъедини къмъ тѣхъ. Симеонъ и Дементий се бавѣхѫ нѣщо въ олтара, пъкъ старпятъ дяконъ чакаше на клироса. Най-послѣ и Кирилъ излѣзе изъ олтаря и се поздрави съ помѣщицата и съ доктора. Тогава се присъедини и старецътъ къмъ тѣхъ, а и писаревата жена излѣзе изъ кюшето и всичкитѣ тръгнѫхѫ да излѣзѫтъ.

Кирилъ вървѣше напрѣдъ. Щомъ се показаха на изхода и въ мигъ нѣколко стотинъ глави свалихѫ шапки, въ навалицата се разнесе единъ неопрѣдѣленъ шумъ и пакъ станѫ тихо. Кирилъ се спрѣ поразенъ отъ тая неочаквана сцена, а задъ него и другитѣ.

Навалицата се поразшава и отъ нея се отдѣли единъ високъ, тънъкъ и сухъ старецъ съ остра, съвсѣмъ бѣла и рѣдка брада, съ малки очи и съ малъкъ голъ черепъ. Той се опираше полузгънѫтъ на дебелата си тояга отгорѣ съ двѣтѣ си длани.

— Отче! кликнѫ той съ треперливъ, но силенъ и проницателенъ гласъ и главата му се разтреперя. — Отче и вие всички Господа! Наказа ни Господъ, та сме бѣдни и нѣма съ какво да ви се отплатимъ. Нъ какво ни е на сърдцето — нека цѣлъ свѣтъ каже, какво ни е на сърдцето! Едно ще кажѫ: такъвъ свещеникъ и такива господа нà-да-ли е имало на свѣта и на-да-ли ще ги има. Ето какво ни е на сърдцето!

Старецътъ надигнѫ ржка и отри съ ракава си набранитѣ си сълзи.

Въ тоя мигъ се случи нѣщо още по-необикновено. Старецътъ паднѫ на колѣни и направи поклонъ до земята. Мнозина го

послѣдвахѫ. Другитѣ се накланяхѫ само и шепнѣхѫ благодарствени думи, които се сливахѫ въ единъ тържественъ шумъ. Нѣколко милостиви бабички пристѫпихѫ къмъ Кирила, хванѫхѫ му политѣ отъ расото и ги цѣлувахѫ. На всичкитѣ блѣщѣхѫ сълзи въ очитѣ.

Надежда Алексѣевна, прихвнѫта отъ тая покъртна сцена, опрѣ се на стълпа, отъ страхъ да ѝ се не подкосѭтъ краката. Това бѣше много за нейнитѣ уморени нерви. Кирилъ напротивъ осѣти въ гѫрдитѣ си повече мѫжество и енергия. Той осѣщаше, че именно сега се туря яка и неразвръзна връзка между него и енорияшитѣ му, че именно сега печели силна власть надъ това множество. Той осѣти, че каквото имъ е говорилъ понапрѣдъ, то сѫ били само думи и думи, които имъ сѫ минували само прѣзъ ушитѣ; но ако имъ каже туй сѫщо сега, то ще имъ заседне дълбоко въ душата и ще имъ стане като вѣчно внушение. Той трѣбаше да каже нѣщо и като си дигнѫ рѫката пакъ тъй величествено, както кога викаше на помощь Надежда Алексѣевна, проговори:

— Другари! Слушайте! Господъ ни наказа за грѣховетѣ ни; но кой може каза, че нѣма да грѣши и за напрѣдъ и че нѣма да заслужимъ пакъ това! Такова нещастие може пакъ да се случи и пакъ да ни завари неприготвени. За това послушайте ме, докато сърдцата ви сѫ пълни съ милость, дайте е́ сега клетва, че нѣма да пиете много, а паритѣ, които бихте харчили за това, ще турате въ една обща каса, за сиромаси и за черни дни!

— Съгласни, съгласни! отговорихѫ: — ще затворимъ кръчмитѣ и ще направимъ уговоръ.

— Не, не! възрази Кирилъ. Уговорътъ може да се наруши. Ще затвориме кръчмитѣ въ село, но ще ходите триесетъ версти за ракия. Не трѣбва уговоръ, а ми дайте ето на тукъ сега обѣщание. Обѣщавате ли:

— Обѣщаваме! гръмнѫ като единъ човѣкъ.

Още не слѣзълъ отъ черковната стълба, Кирилъ осѣти че нѣкой го прѣгърнѫ и го цѣлунѫ по устата. Бѣше старецътъ, що говори. Наченѫ се цѣлуванье. Цѣлувахѫ се съ всички и докторътъ и Надежда Алексѣевна и даже стариятъ дяконъ, който плачеше отъ всички най-много.

Надежда Алексѣевна едвамъ дойде до каляската си. Въ половинъ часъ тя бѣ изложена на такива силни впечатлѣния, щото нервитѣ и не издържахѫ вече. Съвсѣмъ омаломощена заржча да я возѭтъ веднага у дома ѝ.

Когато гоститѣ ѝ, слѣдъ като се изцѣлувахѫ почти съ цѣло село, дойдохѫ, тя ги срещнѫ съвсѣмъ болна. Кирилъ напротивъ бѣше бодъръ и живъ и говорѣше много при яденьето, говорѣше възхитено за това, какъ ще работи сега при съвсѣмъ нови условия. Сега се тури между него и паството му яка връзка, въ една недѣля спечели надъ селянитѣ си огромно влияние. Говорѣше, че ще изкорени съвършено това грозно пиянство, че ще се спестѭтъ пари за подобрение на земледѣи за недѣлно училище.

— Да, да, Надежда Алексѣевна! Намъ подъ краката ни е сега твърда земя. Ние днесъ извоювахме Лугово! И сега ще вървимъ напрѣдъ! викаше Кирилъ.

Надежда Алексѣевна се усмихваше болно и го гледаше нѣкакъ чудно и печално. Тя канѣше учтиво гоститѣ, но сама нищо не ядѣше и въ разговора се не мѣсѣше. Веднага слѣдъ обѣдъ докторътъ заминѫ за въ градъ. Заминѫ съ него и стариятъ Обновленски, защото искаше да се види съ Фортификантови и да омирише настроението.

— Ахъ, вие мили и симпатични хорица, какъ ми е жално да ви оставѭ. Много жално! говорѣше Сапожковъ и се намѣстяше въ бричката върху импровизирана отъ сѣно възглавница. Не забравяйте, отче, да идете при оная селянка, какъ я казвахѫ. . . . Переличка ли, какъ ли! . . . Трѣба да ѝ се промѣни компресътъ!

Дяконътъ се цѣлунѫ съ Кирила и прибави къмъ това:
— Помисли, синко, и за себе си! Господъ и съвѣсть го не забранява това!

Кирилъ го помоли, да поздрави всичкитѣ и да каже на Мура, че сега е въ Лугово добрѣ, та нека си дойде поскоро съ Гавриила И писаревата жена се разпрости и си отиде съвсѣмъ доволна, че за трудоветѣ нейни ѝ останѫ туй, че се запозна съ такова — по мнѣнието ѝ — блѣскаво общество.

Надежда Алексѣевна и Кирилъ останѫхѫ сами. — Да идемъ въ градината! каза тя. — Искамъ да вземѫ чистъ въздухъ.

Тѣ слѣзохѫ. Слънцето оня день се не показа, но облацитѣ бѣхѫ тихи, пепеляви като сгѫстена мъгла и не плашехѫ съ дъждъ. Слабъ вѣтрецъ едвамъ люлѣеше клонитѣ. Подъ краката шушкахѫ самъ-тамъ паднѫли сухи листи. Въздухътъ бѣше наситенъ съ сладка прѣснота и леко се дъхаше.

Тѣ вървѣхѫ единъ до други. Момченцето бѣше изтърчало напрѣдъ. То познаваше хубаво всичкитѣ криволици въ градината, защото бѣше прѣкарало повече тамъ врѣмето си. Това малко и добрѣ отгледано диваче почти не виждаше хора, за

това ги считаше всичкитѣ — освѣнъ майка си и главниятъ икономъ — за чужди, и се плашеше отъ тѣхъ. Само послѣднитѣ дни привикнѫ къмъ Кирила и наченѫ да го счита за свсй човѣкъ.

Надежда Алексѣевна бѣше наметнѫта съ бѣлъ плетенъ шалъ и отъ часъ на часъ туку трепкаше нервно и се свиваше въ него.

— Вие сте се разстроили, Надежда Алексѣевна! каза Кирилъ, като гледаше блѣдното ѝ лице и болно-уморенпятъ и изгледъ.

Тя му се усмихнѫ горко, трепнѫ съ рамена и пакъ се сви въ шала си.

— Нали ми е врѣме, да се разстроѭ и. . . . да подамъ оставка!

И тя се засмѣ съ кратъкъ и нѣкакъ принуденъ смѣхъ. Кирилъ помисли: „болна е, болна“ и не възрази нищо.

— Защо ми не възразявате? продължи Крупѣева; защо ми не кажете: какъ! вие, тъй млада и въ оставка? Едвамъ извършихте една малка работица — и вече спирате? Защо ми не кажете това? Дайте ми рѫката си — че ми иде да паднѫ.

Кирилъ не знаеше да подава рѫка на дами и му се струваше, че за това му прѣчѫтъ широкитѣ рѫкави на расото му. Но Крупѣева се приближи сама, хванѫ се за рѫката му и се опрѣ хубаво о нея.

— Трѣба да си починете, Надежда Алексѣевна! каза Кирилъ.

Крупѣева не слушаше и не чуваше.

— Глупавъ животъ проживѣхъ! каза тихо тя, като да искаше само той да я чуе: — въ живота ми имаше само единъ крупенъ фактъ, но и той бѣше голѣма глупость; Каквото хора срещахъ, извикваха въ мене само прѣзрѣние. . . . Вие сте едничкиятъ човѣкъ, когото уважавамъ!

Кирилъ осѣщаше, че тя цѣла трепери, а тихиятъ ѝ говоръ бѣше близу до плачъ.

— Ето и ние работимъ заедно! каза Кирилъ.

— Послушайте, продължи Надежда все съ тихъ гласъ: — защо носите расо? Та ви не вѣрвате. . . . фърлѣте го!

Заднитѣ думи каза съ нисъкъ, едва чуенъ гласъ.

— Кой ви каза, че не вѣрвамъ? Азъ вѣрвамъ въ бога, който ми помага да се доближѫ до сърдцата на тия тъмни хора. Безъ бога не бихъ никога постигнѫлъ това! отговори Кирилъ дълбоко убѣдено.

— Тъй да бѫде! Ами защо ви е тая дреха?

— Защо? За да имамъ право да се мѣсѭ въ работитѣ имъ! Тая дреха ми служи за проводникъ.

— Ахъ! въздъхнѫ болно тя: — Това сѫ думи, думи! Защо пъкъ все за селянитѣ? Мигаръ и азъ не съмъ бѣденъ и за съжалѣние човѣкъ, както и тѣ? Нѣмаме ли и ние право на малко щастие? Пъкъ искамъ най-сетнѣ щастие! Чувате ли?

Поразенъ отъ тия думи Кирилъ се дръпнѫ отъ нея и я гледаше съ изуменъ погледъ.

— Вий . . . вий? питаше той и осѣщаше, че езикътъ му го не слуша и че не може да издума, каквото иска.

Надежда Алексѣевна пристѫпи къмъ една ябълка, на която клонитѣ се разстилахѫ надъ главитѣ имъ и протегнѫ рѫка да се опре о стволтъ ѝ. Тя не погледваше Кирила. Лицето ѝ, сега възтъмно при облачното врѣме, изразяваше отпаднѫлъ духъ, унние и тѫга неизказана. Тя продума пакъ съ онзи слабъ гласъ, който като че щѣше да прѣсекне.

Да, и вий сте криви! Защо се намѣрихте прѣдъ мене съ тая ваша правдивость, каквато у никого не срещнѫхъ, съ тая ваша дълбока искреность, каквато и не мислѣхъ да има на свѣта? Вий ме прокудихте отъ дълбокия ми сънъ, който не пораждаше въ мене ни въпроси, ни желания ни тревоги. Азъ живѣехъ като въ дрѣмка, вий ме събудихте. Съ вашия вдъхновенъ погледъ вий ме наелектрисахте и азъ тръгнѫхъ слѣдъ васъ и не питайки, кѫдѣ и защо? И когато дойдохъ до тамъ, да не могѫ вече безъ васъ, да съмъ готова да ви станѫ робиня и да ви слѣдвамъ навредъ, вие ме гледате зачудено. Защо? Туй не е право и вие сте първи пѫть неискрени! Вие сте длъжни да ми съчувствувате! Длъжни — това е тъй естествено, ние тъй се сродихме, тъй се разбрахме единъ други!

— И това думате вие на мене, свещеникъ, който си има жена! рѣши се най-сетнѣ да възрази Кирилъ.

— Жена си вие не любите и не можете я люби! не говорѣте ми тази неистина! прѣсѣче го рѣзко тя и гласътъ ѝ пакъ ослабнѫ: — простѣте ми и забравѣте всичко, що ви казахъ . . . Сбъркахъ се . . . и днесъ заминувамъ отъ тука.

И тя минѫ бързо по алеята, обърнѫ послѣ на лѣво, гдѣто срѣдъ голѣми дървя растѣше безредно храсталакъ. Кирилъ постоя нѣколко секунди и тръгнѫ слѣдъ нея. Нему се стори, че стѫпкитѣ ѝ бѣхѫ неравни, че можеше да падне и че има нужда отъ помощь. Но послѣ си помисли, че неговото участие ще ѝ бѫде мѫчително и се върнѫ пакъ. Нему се почу

нѣщо като плачъ, но пакъ се упжти къмъ портата. Боеше се, да се не обърне и съ ужасъ мислѣше за тая съвсѣмъ неочаквана сцена.

Той си отиваше бързо-бързо, като че нѣкой го гони. Сега си спомняше това, за каквото понапрѣдъ и не помисляше. Спомни си, какъ оживено го срѣщаше Надежда Алексѣевна всѣки пжть, когато идѣше у нея, спомни си нейната чудна рѣшителность, да отвори кесията си и хамбаритѣ си — само отъ една негова дума. Спомни си най-сетнѣ и ония бавни погледи, които отправяше тя къмъ него, кога говорѣше съ селянитѣ — особено днесъ прѣдъ черква. И всичко туй заедно съ тая чудна развеска, му се стори странно и непонятно. Припростъ човѣкъ бѣше. Той не разбираше, какъ може да говори за любовь съ жена и дѣте, а а особено, ако тоя човѣкъ е и на туй отгорѣ попъ.

Когато си дойде у дома, мръкваше се. Въ вечерния въздухъ се осѣщаше влажность, зарадъ която трѣбаше да се прибира въ стаята. Той си влѣзе въ кжщи, прѣминж прѣзъ стаитѣ и като че първи пжть сега осѣти, че е самъ. Искаше му се да види Мура и дѣтенцето и мжчителенъ мразъ му скова сърдцето.

Дълго врѣме ходи отъ кюше на кюше и туку се вслушваше въ самитѣ си стжпки. Шумътъ отъ стжпкитѣ му бѣше сега неприятенъ, защото други пжть като не бѣше самъ, се не вслушваше. Въ главата му се роехж хиляди мисли и впечатлѣния, а най-много мислѣше, какъ различни сж исканията на хората на тоя свѣтъ.

Дойде Фекла и донесе запалена свѣщь.

— Тукъ имате писма, отче попе! каза тя и го гледаше изнадъ вѣжди. Тя не одобряваше поведението му и не можеше да му прости, както за Мура тъй и за другото.

— Писма? попита Кирилъ и я посрещнж.

Да, едното стои отъ нѣколко дена тамъ на поличката. Трѣба да е отъ града. Донесе го кметскиятъ помощникъ. А другото е сега донесохж отъ помѣщницата. Кирилъ посегнж и Фекла му подаде малъкъ пликъ. Въ плика имаше визитна картичка, на която бѣще написано: „Моля ви като приятель да забравите всичко, що бѣше днесъ и да запазите само добра спомень за мене. Азъ заминувамъ веднага. Като се излѣкувамъ отъ болестьта си, ще се върнж и ще бждж ваша помощница, но сега не могж. Стискамъ ви ржката. Проваждайте хората, както и по́-напрѣдъ, въ контората ми. Азъ се разпоредихъ. Каква свѣтла, прѣкрасна душа имате!“

Кирилъ скжса картичката на части и я фърли въ хартийника. Той си спомни блѣдното изнемощѣло лице Надеждино, когато му говорѣше чуднитѣ си думи, спомни си нейнитѣ свѣтнхли очи и развълнувани гърди. И наведнжжъ му станж жално за нея, и съжаляваше, че се случи тъй, че ѝ не стиснж нито ржка за сбогомъ. Пъкъ тя съ такова саможъртвие прѣгорѣ и срѣдства, и врѣме и здравье.

„Да, това е болесть, но ще омине и Надежда Алексѣевна ще се върне и ние ще се срещнемъ пакъ като приятели,“ мислѣше Кирилъ. Сега си спомни и за другото писмо. На плика съ пощенски печатъ бѣше почеркътъ на Анна Николаевна.

„Значи не отъ Мура,“ си помисли и го отвори. Протоерейката пишеше кратко, но величествено: „Любезни ми зете, Кириле Игнатиевичъ! Твоитѣ луди постжпки ни извадихж отъ търпение и ние бѣхме принудени да приберемъ жена ти, наша дъщеря заедно съ нашия внукъ. Ние прѣдполагахме, и това бѣше най естествено, че ти на другия день ще литнешь въ градъ слѣдъ фамилията си, но се излъгахме. Ти и не мислишъ за това. Жена ти се облива постоянно въ сълзи, но пакъ нѣма да ти дойде — макаръ само и отъ гордость. Ти ще си получишъ пакъ фамилията само слѣдъ като се вразумишъ. Твоя тъща, що те люби и желае щастие на дъщеря си, Анна Фортификантова.“ Подолу слѣдъ подписа имаше приписано: „Владиката е готовъ да ти даде мѣсто въ търговската черква, ако пожелаешъ.“

Кирилъ сгънж писмото и го сложи пакъ на поличката. Минж два пжти по стаята па се спрѣ прѣдъ прозореца и погледнж къмъ селото. Срѣдъ вечерния здрачъ селскитѣ хижи се струвахж като сиви точки; тукъ-тамъ се свѣтѣше. Нему се стори, че зарадъ лично щастие, зарадъ спокоенъ и доволенъ животъ оставя това сиво село и се преселя въ градъ, при търговската богата черква. И тази мисъль му се стори недостойна, неизпълнима.

— Да се вразумиж! То значи да тръгнж по отъпкана пжтека, да живѣіж безъ мисли и безъ идеи! Не, никой пжть нѣма да се вразумиж, никога! Нека останж самъ, нека ме лишжтъ и отъ сина ми!

Но веднага се досѣти, че синъ му е нуженъ, и си каза, че рано или късно, ще си го прибере. Сина ще учи той самъ, какъ да мисли и живѣе — това нѣма да отстжпи никому. Той ще прѣлѣе въ него своята гореща душа и ще го направи

такъвъ борецъ, какъвто е и самъ. Па и самъ ли е той? А тия сиви колиби, въ които кипи животъ и на които е той потрѣбенъ! Нали ги покори той, нали се сближи и сроди съ тѣхъ?

Кирилъ се сѣти за Переличка, надѣнж расото, грабнж си патерицата и излѣзе съ твърди стжпки.

Прѣвелъ отъ руски *Б. Ц.*

ЦВѢТЬЕ РАННО.

Видьж ли дѣвойка мила
Съ огнени очи катъ искри,
Съ весело лице, засмѣно,
Знамъ, че тя не е любила,
Че още е цвѣтье ранно.

І. Никинъ.

РОДОПСКИТѢ ПОМАЦИ.

Нашитѣ малко на брой, ала инакъ хубави и сериозни списания би трѣбало да отстжпятъ повече мѣсто въ колонитѣ си, за да трактуватъ и нѣкои отъ тия наши обществени въпроси, чиято важность е толкова голѣма, щото отдавна трѣбваше тѣ да се проучжтъ и опредѣлжтъ по-ясно и по-вѣрно. Това е едничкото срѣдство, съ което би се установилъ единъ бистъръ и вѣренъ погледъ, по когото и нашата законодателна и изпълнителна власть би имала възможность да дѣйствуватъ по-полезно.

Единъ такъвъ важенъ въпросъ изъ нашия общественъ и политически животъ е и въпросътъ за непрѣкжснжтото изселение на мухамеданското население изъ нашитѣ прѣдѣли. Както се види, това изселение нѣма да се спре въ скоро бждще, ако не се побърза да се изучжтъ причинитѣ му и не се земжтъ нѣкои възможни мѣрки, за да се ограничи. Но ние най-много трѣба да скърбимъ за това, че ведно съ турцитѣ се изселватъ и помацитѣ изъ тия Родопски покраини, които спадатъ въ земята на Българското Княжество. Тука е ядката на цѣлия въпросъ. Въ една малка статийка, помѣстена въ V и VI кн. на починжлото вече етнографическо списание „Славиеви гори (Родопи)“, което минжлата година се издаваше въ Родопитѣ, ние се помжчихме да дадемъ единъ нашъ огледъ върху причинитѣ, които заставятъ помацитѣ да се изселватъ. Казаното тамъ бѣше плодъ на наши лични наблюдения и събрани свѣдѣния отъ нѣколко години насамъ, на самото мѣсто. Насочено бѣше повечето да предизвика любопитството на по-вѣщитѣ, за да подематъ въпросътъ, та по тоя начинъ да се добие едно по-леко освѣтление по него. И ние не се излъгахме въ тая си надежда. Въ януарската книжка на сп. „Българска Сбирка“ съ радость прочетохме писаното „Нѣколко думи за изселванието на помацитѣ изъ Родопскитѣ украйнини“. Както се види, тая хубава статийка е написана отъ вѣщия, па може би и единичкия за сега познавачъ на тия мѣста, г. Хр. П. К. Намъ е приятно че и г. Хр. П. К. изброява почти сжщитѣ причини

 UNIVERSITY OF

на помашкото изселвание, които указахме и ние въ сп. „Славиеви гори“. Въпросътъ е едва засегнѫтъ, поради това добрѣ е да се изучи по-основно.

Ние тукъ ще се спремъ на два главни и сѫществени фактора, които съставятъ основата на въпроса за помашкото изселванье. Тѣзи фактори, както рекохме, сѫ религиозния фанатизъмъ, който е една неопрѣодолима спънка за нѣкои, за да се държѫтъ помацитѣ въ роднитѣ си огнища, и пропагандическитѣ срѣдства, съ които тѣ би се вразумили и сдобрили съ новитѣ тѣмъ политически условия.

Да се говори за мухамеданския фанатизъмъ на една маса, каквато сѫ помацитѣ въ Родопитѣ, която прѣзъ цѣли два и половина вѣка се е срастнѫла съ една религия и е била поради това господствующа нация, трѣбватъ коренни и основни изучвания не само цѣлия духовенъ миръ на тая маса, ами още и състоянието, въ каквото е била и при каквото е приела тая религия, политическитѣ и поминъчни условия тогава и послѣ, днешното ѝ положение, външни влияния, околната срѣда и други такива. Ние тукъ не ще засѣгаме всичко това, а ще минемъ повръхно къмъ общия въпросъ, който е прѣдметъ на статията.

Когато се разгледва въпросъ, какъ се е вкоренила мохамеданската религия и нейнитѣ възрѣния въ помашката срѣда, какво настроение е дала тя на нейния (на помацитѣ) духовенъ миръ слѣдъ петь, шесть и повече поколѣния, не бива да се спираме само на двѣ, три и повече села, па макаръ и на една цѣла покраина, които сѫ били изложени и на други влияния и исторически събития. Тукъ трѣба да се изучи цѣлото, а не едничкото. Само въ такъвъ случай би могълъ да се намѣри и види цѣлиятъ огледъ, вѣренъ, ясенъ, точенъ, както трѣба да е. Нѣма съмнѣние, че никакви други причини, така да кажемъ естествени духовни, не е имало, когато помацитѣ сѫ замѣнили своята прадѣдовска християнска религия съ мохамеданската. Всичко е станѫло само за да запазѭтъ своя имотъ и животъ. Неумолимитѣ политически условия, както въ началото, така и послѣ, сѫ били такива, щото направената на сила религия да свиква и сраства нововѣрцитѣ съ нея. Обаче, това не показва, че тая религия въ такова кратко врѣме е можала да направи изцѣло корененъ прѣвратъ въ характера и племеннитѣ основи и въобще въ духовния миръ на помацитѣ. Тукъ борбата е дала побѣдата на послѣднитѣ, макаръ че и първата е внесла все нѣщо ново въ тѣхъ. А на това много е помогнѫло и географското положение на помашката

срѣда въ Родопитѣ, гдѣто тя се е намирала и намира днесь. Нѣма съмнѣние, че когато историкътъ-филологъ разгледва и изучва тая жалка страница на нашата история и сегашния неинъ плодъ, ще напипа и тоя фактъ. Самата природа на помацитѣ, като часть отъ славяно-българското племе, виднитѣ черти на което личѫтъ днесъ въ привързаностьта имъ къмъ роднитѣ огнища, мирно и всецѣло прѣдаванье къмъ поминъчнитѣ потрѣби и занятия, запазваньето на всичко национално (езикъ, обичаи, нрави и пр.) и др. т. всичко това е пъленъ побѣдитель надъ религията, за която е думата ни. Погледнѣте днеса турцитѣ, които се изселватъ отъ насъ, вижте и помацитѣ, съ каква душевна борба и съ какви сълзи се прощаватъ съ родината си, когато я напущатъ, и ще се увѣрите, че послѣднитѣ въ това отношение не сѫ приели оня националенъ характеръ, какъвто турко-татаритѣ сѫ имали и иматъ отъ вѣкове изъ Азиатскитѣ степи: липсваньето у тѣхъ чувството на привързаность къмъ родната земя и обичьта и влѣчението имъ къмъ скитническия животъ. Тѣзи мисли ни дойдохѫ на умъ, като си спомнихме, че у насъ мнозина мислѭтъ па дори и утвърждаватъ, че и помацитѣ сѫ налѣли своитѣ жили съ тая турска скитнишка кръвь. Споменѫхме и по-горѣ, че трѣба да допустнемъ, какво мохамеданската религия и владичеството сѫ внесли все нѣщо въ старитѣ национални основи на българитѣ помаци и че физиономията на тѣхния старъ и сегашенъ духовенъ миръ до нѣгдѣ се е попромѣнила и срастнѫла съ турския свѣтъ, ала това не е всецѣло, не е коренно. Все има много голѣма доза още славянска кръвь у тѣхъ. За да се увѣримъ въ това, трѣба да се взремъ въ самия тѣхенъ животъ, въ тѣхнитѣ минѫли и сегашни обноски спрямо чистия турски елементъ отъ една страна и съплеменицитѣ си, българи отъ друга.

Грамадната помашка маса, която изцѣло населява западнитѣ, срѣднитѣ и часть отъ източнитѣ Родопи, прѣдставя единъ миренъ елементъ съ всички почти отпечатъци на едно яко славянско племе. Помацитѣ лично сѫ трудолюбиви, пестеливи, добродушни; не се вълнуватъ отъ политическитѣ промѣни, пазѭтъ коренно своя езикъ, съхраняватъ връзкитѣ на единъ здравъ и якъ сѣмеенъ животъ, почитатъ много отъ старитѣ си племенни и християнски обичаи, пазѭтъ вѣротърпимость и водѭтъ цѣлъ братски животъ съ съплеменницитѣ си българи, пръснѫти като единични зърна низъ тѣхната срѣда. Освѣнъ това и търпѣливо носѭтъ всичкитѣ тежести на едно иго, което и тѣмъ не е отъ добритѣ. Дори и една тайна, невидима и

естествена умраза се крие въ сърдцата имъ къмъ турскитѣ развалени власти и самия турски елементъ. Това можемъ да го наречемъ твърдоглавство у помацитѣ, ако искате. Тѣхната неподатность се съзира впрочемъ и отъ самитѣ чисти турци и турски чиновници, които не могжтъ да скриѭтъ умразата си, щомъ чуѭтъ името помакъ. Поради всичко това помашкото население въ уединената и много малко изложена на външни влияния вътрѣшность на Родопитѣ прѣдставя единъ такъвъ дѣвственъ, здравъ и якъ елементъ, какъвто липсва не само у турското население, ами и у българското, което значително отстжпя надирѣ въ това отношение по тия мѣста. За доказъ на всичко това, нека направимъ единъ бѣгълъ погледъ на прѣсното минжло въ тоя български край.

Слѣдъ онова изнасилванье историята — потурчваньето — въ Родопитѣ, тукъ, както и всѣкждѣ низъ турската държава сж върлували разни хайти и шайки, кръстосвали сж яничери, татари, кърджалии и др., ала никой не е чулъ, никой не помни, да се е осквернила ржката и на помашкото население, което еднакво е било изложено почти на всички грабежи заедно съ българитѣ. Имаме случай дори, когато помацитѣ задружно съ българитѣ сж демонстрирали противъ нѣкои крайни произволи на турскитѣ власти и силни бееве. Така напр. прѣзъ 1860 година нѣколко аги въ съдружие съ нѣколцина чорбаджии гъркомани и българи злоупотрѣбили съ една крупна сума пари на единъ богатъ Цариградски бей, доставачъ на мѣстни аби за турското правителство. Послѣднето заповѣдало да се разфърли злоупотрѣбената сума на цѣлото население въ Ахж-челебийската кааза. Помашкото население силно възнегодувало за тая несправедливость и заедно съ българското направило такова вълнение, щото станжло нужда, централната власть да изпрати покойния дѣда Панарета, тогава Ксантийски гръцки митрополитъ, да отиде и усмири вълнението. Съ свойствената си хитрость и краснорѣчие, той направилъ да се разиде събраното помашко население и бурята утихнжла. Помацитѣ възхитени отъ благитѣ обноски на владиката, питали българитѣ, колко давнина даватъ на добрия си владика. На отговора тѣ, прѣдъ уплашенитѣ турски власти, извикали: „ние ще дадемъ два ката, да ни буюрдисва той; ни щемъ царя и хюкюмата му“.

Злочестата 1876 година съ своитѣ кървави драми въ Батакъ и Перущица фърли едничкото черно пятно на помашкото чело, което никога нѣма ни да се забрави, ни да се омие. Тая година фърли едно грозно було надъ помацитѣ въ

Родопитѣ, което съ настръхванье се гледа, ала само се гледа, безъ да се е проникнжло понататъкъ задъ него. Ние мислимъ, че е справедливо, това було да не покрива цѣлиятъ помашки свѣтъ; него трѣба да носжтъ само тия, които по едни или други причини го създадохж. За него трѣбаше, наистина, да се явжтъ единъ Тъмръшъ съ своя Ахмедаа и единъ Барутанъ съ своя Барутанлия, и слѣдъ като станжтъ маша въ ржцѣтѣ на Пловдивскитѣ и Пазарджиски бееве, аги, софти и власти, да опръскатъ чистата помашка ржка съ братска кръвь. Но историята и животътъ на човѣшкия родъ е пълна, цѣла нанизана съ такива кървави сцени.

Годинитѣ 1876, 77, 78 и 79 тъкмо противното говорѭтъ за мухамеданския фанатизъмъ у помацитѣ, щомъ се задържимъ на точката на обективното разгледванье помашкиятъ миръ. Въ кланьето на Батакъ и Перущица, наистина, видни участници и дѣйци бѣхж помаци, ала не изъ Родопитѣ, а отъ Рупчоско и въобще изъ сѣвернитѣ подножия на Родопитѣ. Ятаганитѣ се лъскахж отъ Тъмръшци и Чепинци, а не и отъ всички Родопски помаци. Цѣлиятъ помашки свѣтъ съ горнитѣ изключения бѣше простъ безучастенъ зритель на това кърваво събитие. Ни единъ помакъ изъ Ардината долина и южнитѣ Родопини ребра не знаемъ да е взелъ участие въ тая катастрофа. Освѣнъ това, ами и случаитѣ отъ отвращение отъ прѣзрѣние къмъ едновѣрници имъ участници помаци и отъ явно състрадание къмъ пострадалитѣ не бѣхж рѣдкосъ у помацитѣ изъ вътрѣшностьта на Родопитѣ. Пишущиятъ тия редове бѣше тогава въ тая вътрѣшность и лични възпоминания има за това, да го наречемъ, естествено, племенно състрадание, което се чувствуваше у помацитѣ. Нито безбройнитѣ софти и ходжи съ своитѣ пламенни проповѣди да се изкоренѭтъ гявуритѣ, нито подстрекаванята и явното насъскванье на турскитѣ власти, нито алчностьта, силата и влиянието на бееветѣ и агитѣ не бѣхж въ състояние да подвижжтъ и разклатѭтъ помацитѣ въ тѣзи мѣста. Плодъ на всичко това бѣше, че помацитѣ не сторихж ни едно прѣстжпно дѣйствие спрѣмо българитѣ тамъ, гдѣто всичко имъ помагаше да сторѭтъ въ тия уединени и скрити отъ свѣта мѣста. И благодарение на това, шепата българско население изъ Родопитѣ ецѣлѣ въ нищо непокътнжто.

Нъ не е само това. Помацитѣ се показахж много по хумани и отъ българитѣ. Тѣ показахж още по-ясно, че у тѣхъ братската, човѣшката, християнската кръвь не е заразена съ мохамеданска. Настанжхж 1877. и 78. години, турскитѣ войски,

разбити и разсвирепѣли, навалихѫ да бѣгатъ прѣзъ Родопитѣ, а съ тѣхъ и много турски челяди чакъ изъ сѣверна България. Пѫтьть имъ минуваше прѣзъ десетина български села. Помацитѣ взехѫ подъ защитата си българското население, особено въ Ардината долина, избавихѫ го отъ ножа на азиятскитѣ манафи, прибрахѫ го въ домоветѣ си и селата си, догдѣ изминѫтъ бѣгащитѣ, па дори и имотитѣ имъ защити, гдѣто можа. Ни една капка българска кръвь не капнѫ тогава въ Родопитѣ, Пищущиятъ цѣли двѣ седмици съ родителитѣ си живѣ въ помашко село, подъ покрива на помашки домъ и никога неможе да забрави състрадателното, милостиво гостоприемство и сълзитѣ, съ които нѣжнитѣ помакини обливахѫ нашата участь. Ако българското население въ Родопитѣ днесъ живѣе, то живота си дължи на братята си, помаци.

Дойдохѫ побѣдоноснитѣ руски войски, единъ малъкъ отрѣдъ наскочи и прѣзъ Родопитѣ да гони турцитѣ, а помацитѣ по се поклатихѫ отъ домоветѣ си. Много отъ българитѣ, тия сѫщи българи, които длъжахѫ живота си на помацитѣ, осквернихѫ рѫцѣтѣ си съ грабежъ отъ помацитѣ. Станѫ освобождението и Родопитѣ безъ сѣвернитѣ си склонове останѫхѫ пакъ въ Турция. Помашкото население съ нищо не отмъсти за прѣдишнитѣ постѫпки на българското население. Яви се единъ Сенклеръ, повлѣче пакъ помацитѣ изъ сѣвернитѣ Родопини ребра на възстание противъ новия редъ на работитѣ. Увлѣкохѫ се тогава и по-голѣмата часть помаци и отъ Ахѫ-Челебийско, ала само отъ тамъ, отъ нигдѣ другадѣ не. Може би, че съзрѣхѫ българската непризнателность. Обаче и тоя пѫть българското население останѫ непокътнѫто въ нищо, при всичко че не бѣше си спечелило това. Минѫ и това, работитѣ се уталожихѫ и помашкото население си останѫ пакъ мирно кротко и много по-човѣшко и по-невинно, отъ колкото ние. Условията се измѣнихѫ въ само тая негова часть, която останѫ въ прѣдѣлитѣ на България. Тая часть отъ помашкото население не можа да се помири съ тия условия и то, огорчено, беззащитно, достойно за оплакванье продължава да се изселва и кѫдѣ? — Въ пустинитѣ на Мала-Азия, гдѣто ще сложи еднѫжъ за всегда работнитѣ си кости. Причинитѣ на това сме указали отчасти на друго мѣсто. Отъ казаното на кѫсо до тукъ за толкова проглушения у насъ мохамедански фанатизъмъ на помацитѣ просвѣтениятъ читатель вече нека самъ сѫди.

Да пристѫпимъ сега къмъ втория факторъ на прѣдмета ни тукъ — пропагандата за да се свѣстѫтъ и сдобрѫтъ помацитѣ съ новитѣ за тѣхъ политически промѣни и условия.

Ние тукъ намираме за излишно да се спираме на печалния фактъ, че се срѣщатъ у насъ хора, които мислѭтъ, па нѣкои дори сѫ го показвали съ дѣйствия, че трѣбало помацитѣ да промѣнѭтъ, или да имъ се промѣни вѣрата, т. е. да направимъ и ние онова, което турцитѣ съ силата на желѣзото направихѫ съ тѣхѫ прѣди два и половина вѣка. Такова нѣщо не само е глупаво и смѣшно, ами и врѣдно. Такива прѣврати въ народитѣ съ вѣкове ставатъ. Съ вѣкове се полагатъ основитѣ на една такава сграда, а намъ се ще безъ основи много нѣщо да градимъ.

Необходима ли е пропаганда за свѣстяванье помацитѣ и за подтикваньето имъ въ пѫтя на прогреса? Възможна ли е тя за сега? Да, и необходима и полезна е такава мѣрка, ала не каквато е била до сега, а пропоганда благородна, човѣшка, легална послѣдователна и вѣща. Ние загатнѫхме и въ първата си статия за това въ „Славиеви гори“, че ние укоряваме помацитѣ въ мухамедански фанатизъмъ и въ много още лоши пороци, а не обичаме да вникнемъ въ тѣхната срѣда, да изучимъ тѣхния животъ и душевенъ миръ, за да прослѣдимъ, основателни ли сѫ нашитѣ сѫждения за тѣхъ. Ние не съзираме чистото зърно, а гледаме само плѣвелитѣ, безъ да се помѫчимъ да ги отрѣбимъ. Ние казахме тамъ, че причинитѣ за тѣхното изселванье нигдѣ другадѣ не бива да ги търсимъ, освѣнъ въ собственитѣ наши дѣла и постѫпки отъ 17 години насамъ. Повтаряме пакъ, че никой другъ, а само ние сме огорчили и довели до отчаяние помацитѣ, щото тѣ съ сълзи на очитѣ си да напущатъ своитѣ родни стрѣхи и да се загубѭтъ еднѫжъ за всѣкога.

Че е трѣбало и че трѣба да не оставяме безъ надлежното внимание тоя забравенъ и затаенъ кѫтъ отъ нашето отечество, кѫтъ много важенъ за насъ въ всѣко отношение — Родопитѣ и тѣхното население — и че е врѣме да се пръсне повечко свѣтлина върху помашкия миръ, не ще никакви доказа. Като оставимъ на страна всички други наши грѣшки, съ които справедливо сме извикали недоволството на братята си потомци, нока направимъ единъ бѣгълъ погледъ върху досегашнитѣ наши отъ 15 години насамъ пропагандически срѣдства и дѣла, за да видимъ, оправдали ли сѫ тѣ поне отъ малко възлаганитѣ на тѣхъ надежди.

Вѣрно е, че още отъ първитѣ дни на нашето политическо освобождение се яви мисъльта у нѣкои из нашитѣ интелегентни сили, че трѣба да се направи опитъ съ една пропоганда въ помашката срѣда, която да прѣдизвика едно свѣстсванье у тѣхъ. На първо мѣсто стоеше просвѣщението,

едничкото срѣдство, да се извади отъ застоя си и да се подтикне напрѣдъ всѣка непросвѣтена маса. И Румелийското и Княжеското правителство дадохѫ своитѣ съдѣйствия и помощь за цѣльта. Отвори се едно българо-мухамеданско училище въ Чепинско, отпустнѫхѫ се и помощи и стипендии на нѣкои помачета отъ тамъ, за да се възпитатъ въ българскитѣ срѣдни учебни завѣдения. Ала при всичкитѣ голѣми старания, резултатътъ излѣзе несполучивъ, па и врѣденъ отъ нѣкоя страна. Помацитѣ повече взехѫ да се изселватъ отъ тамъ, Въ 1883, 84 и 85 година съ помощьта на Румелийската дирекция на просвѣщението се отвори едно трикласно българско училище въ с. Чепеларе, Рупчоско. Като оставимъ на страна личнитѣ амбиции на нѣколко села въ тая околия, задъ която, за жалость, се крийтъ и до днесъ само материялни интереси, които отворихѫ второ такова училище и въ с. Павелско, гдѣто имаше малко помаци, Чепеларското училище даде надежни плодове. То възпита петь шесть помачета и си спечели такава репутация измежду помашкото население, щото и отвъдъ граничнитѣ помаци погледнѫхѫ на него съ добро око. Не бѣше чудно, че у нѣкои заможни помаци изъ Ахѫ-Челебийско се яви желание, да научатъ дѣцата си и на българската книга. Всичко това бѣ така, защото мѣстото, условията и пробрания персонелъ тамъ бѣхѫ повече отъ сполучливи. И поради това Чепеларското училище не докара изселванье на помацитѣ въ това село и околностьта му, както това бѣ въ Чепино, а по-послѣ и въ Орѣхово. Да направимъ и едно малко отклонение отъ прѣдмета си. Чепеларското училище много помогнѫ и на българското население въ съпрѣделната Ахѫ-Челебийска кааза, отъ гдѣто повече отъ 25 българчета свършихѫ курсътъ му и сега тѣ съставятъ учителскитѣ сили въ тоя край. Въ Павелско нѣмаше и неможеше да има ни единъ ученикъ отъ тамъ, нито пъкъ едно поне помаче. Неговитѣ плодове, за жалость, послужихѫ само да се увеличи една глупава вражда между нѣколко села въ околията спрѣмо Чепеларе.

Станѫ съединението, и двѣтѣ училища се затворихѫ. Чакъ въ 1891, година изново се отвори едно държавно трикласно училище, ала ни въ Павелско, ни въ Чепеларе, а въ едно затънтено село Орѣхово, гдѣто имаше около 60 кѫщи българи и 150 помаци. Това училище не само че нищо добро не принесе на помацитѣ, ами станѫ причина и да се изсѣлѭтъ тѣ. Отъ 150 помашки кѫщи сега имаме едва ли 8, на които само крайната бѣдность не позволи да послѣдватъ съселянитѣ си. Ние разполагаме съ много горчиви факти за начина, по който

Орѣховскитѣ помаци се изселихѫ, ала за тѣхъ ще оставимъ другъ пѫть да кажемъ. За възобновяванье Чепеларското училище никой не помисли отъ тогава насамъ. А помацитѣ продължаватъ да се изселватъ. Ето и една таблица на изселенитѣ до 1-й Януария 1895. година помашки сѣмейства изъ Рупчоската околия само. Свѣдѣнията въ нея сѫ замени отъ мѣстното околийско управление; тѣ не показватъ обаче точно пълното число изселени, защото има и много единични случаи на дезертьори, за които липсватъ данни.

ТАБЛИЦА

На изселенитѣ помаци изъ Рупчоската околия отъ 1879 година до 1. Януари 1895. г.

№ по редъ	Имена на общинитѣ	Смѣсена ли е общината и съ българи	Изселени въ Азия		Въ Евр. Турция		Въ Княжеството		Всичко		ЗАБѢЛѢЖКА
			сѣмейства	членове	сѣмейства	членове	сѣмейства	членове	сѣмейства	членове	
1	Богутевска. .	помашка	30	125	—	—	—	--	30	125	По врѣме на войната въ 1877/78 година има още избѣгали помашки сѣмейства, които не влизатъ въ тия числа.
2	Бойковска . .	смѣсена	46	385	—	—	—	—	46	398	
3	Боровска . .	помашка	213	826	—	—	—	—	213	826	
4	Върбовска. .	смѣсена	—	—	1	5	—	—	1	5	
5	Дѣдовска . .	българска	—	—	—	-	--	—	—	—	
6	Лилковска . .	смѣсена	22	120	—	—	2	15	24	135	
7	Лукавишка. .	помашка	172	872	—	—	--	—	172	872	
8	Орѣховска. .	смѣсена	136	712	2	11	—	—	138	724	
9	Павелска . .	„	36	154	—	—	—	—	36	154	
10	Ситовска . .	българска	—	—	—	—	—	—	—	—	
11	Стойченска .	смѣсена	—	—	2	10	—	—	2	10	
12	Хвойненска .	„	7	30	—	—	—	—	7	30	
13	Чепеларска .	„	—	—	29	140	1	5	30	145	
14	Чокур.-кьойска	помашка	3	12	4	11	17	75	24	98	
15	Широк.-лѫшка	смѣсена	—	—	16	73	—	—	16	73	
16	Юговска . .	„	21	95	—	—	—	—	21	95	
	Всичко. .	—	686	4334	54	250	20	95	760	3689	

Отъ горнитѣ данни ние виждаме, че 686 сѣмейства съ 3344 члена сѫ изгубени едвѫ за всѣкога за насъ. Тѣ сѫ пръснѫти по 10 и 20 сѣмейства изъ далечни едно отъ друго села съ турско население и ще бѫдѫтъ въ най-скоро врѣме погълнѫти отъ турския елементъ. Много сѫ и измрѣли отъ тѣхъ до сега, по причина на климатичнитѣ промѣни и сиромашията.

А защо излѣзохѫ тия грозни резултати отъ досегашната пропаганда у помацитѣ? Защо такава несполука? Отъ нашитѣ неразбранщини, казваме ние. Тукъ справедливо трѣбва да посимъ укората ние, защото грѣшкитѣ пакъ сѫ наши, а не фанатизъмътъ и не податностьта за свѣстяванье на помацитѣ. Както въ всичко друго, споменѫто въ нашата първа статия. и подтвърдено и отъ г. Хр. П. К. въ „Българска Сбирка“, така и тука вината остая у насъ. Ние вѣрваме на нашето убѣждение, че пропагандата до сега можеше направи много нѣщо по отношение къмъ помацитѣ, ако тя се не оставяше прѣди всичко на хора, които нищо друго не желаехѫ, освѣнъ своитѣ лични облаги. И не само това, ами съ нея и експлоатирвахѫ и я имахѫ за срѣдство, да принудѭтъ помацитѣ да се изселѭтъ, за да оставятъ имотитѣ си въ рѫцѣтѣ на самитѣ ужъ пропагандисти. Ние скърбимъ и се чудимъ, какъ е останѫло всичко това несъгледано и не изучено до сега.

Въ заключение на всичко казано по-горѣ ние желаемъ да имаме една пропаганда за свѣстяванье помацитѣ и твърдо вѣрваме, че ако тя се повѣри въ рѫцѣ вѣщи, опитни, безкористни, отъ сърдце прѣданни на дѣлото, ще сполучи. Заедно съ това трѣба оврѣме да се ограничи и лакомството на тѣзи наши българи въ Родопитѣ, които сами, съ всѣкакви срѣдства, причиняватъ помашкото изселенье, за усвояване имотитѣ имъ. Съ отваряньето петоклассно училище въ Рупчоската околия, която Н. Събрание въ послѣдната си сесия разрѣши, най-много може да се постигне цѣльта спрѣмо помацитѣ. Едно е желателно само, да се не повторѭтъ и минѫлитѣ грѣшки съ него въ отношание на мѣстото, гдѣто трѣба да се постави то, както бѣше до сега. На това училище, което е най-добрѣ да се отвори въ Чепеларе, ние възлагаме голѣми надѣжди за въ бѫдѫще и ако то се повѣри въ рѫцѣтѣ на опитно и вѣщо лице, ако неговиятъ персоналъ се пробере за мѣстото и цѣльта и ако отъ начало всичко се подведе, както трѣба, нѣмаме съмнѣние, че ще даде желаемитѣ плодове.

Родопитѣ. *Недѣлевъ.*

П. П. Когата бѣхме написали горнето, научихме се, че 8 помашки сѣмейства сѫ се завърнѫли въ домоветѣ си, въ с. Борово, изъ Мала-Азия, гдѣто бѣхѫ се изселили. Имало желание и други да се върнѫтъ, ала не узнали, дали ще могѫтъ да си откупѭтъ отъ българитѣ продаденитѣ си имоти. Жалко е, наистина, като гледа човѣкъ, какъ това добродушно и невинно помашко население е оставено така беззащитно. *Н.*

Въ една нощь.

Блѣсти свѣтливата луна
Самà въ лазурна вишина
И сипе вредъ зари,
Зари фосфорни. Райска нощь
Слетнжла нѣжно съ страстна мощь,
Забвение дари.

Да идемъ либе, тамо пакъ
До онзи тихия шумакъ,
Край малкия потокъ
И на полянката да спремъ
Да си отдъхнемъ, — и дадемъ
На мрачни мисли токъ.

Душа ще вкусне ароматъ
Гърди — покой и благодать,
Сърдцето — волностьта
Блѣнъ слѣдъ блѣнъ като вълни
Ще затрептятъ въ главитѣ ни,
Ще тънемъ въ сладостьта.

Ще стигне страшната борба
На мойта, твоята сждба —
Ще станжтъ чудеса —
И въвъ пригрждката тогазъ
Опитъ отъ радость и въ екстазъ
Ще фръкнж въ небеса!

Да идемъ либе, о, дойди, —
Ахъ рѣдкость сж таквизъ нощи
Въ несносния животъ: —
Отъ люлка още и до гробъ
Присждно ни е кат' на робъ
Да мъкнеме хомотъ.

Ф. Панайотовъ.

ДАНЪКЪТЪ ВЪРХУ ЕРГЕНИТѢ.

От Fr. Sarcey.

Явяватъ ни, че отъ три седмици насамъ е подадено въ камарата едно прошение, отъ което извличамъ слѣдующиятъ параграфъ:

„Отъ двама данъкоплатци на еднаква възрасть — работници, списатели, земледѣлци, чиновници и пр. — които получаватъ еднаква плата или добиватъ еднаква печалба, неженениятъ, който има да се грижи само за себе си, ще бѫде въ едно относително благосъстояние тогава, когато жененият, който трѣба да се грижи за фамилията си, ще бѫде въ скудость, даже понѣкога въ мизерия.

„Това състояние е до толкозъ очевидно, че е излишно да се наброява повече. Ергенинътъ може да понесе по-голѣма часть отъ държавния товаръ, отъ колкото жененият. Заради това честь имамъ да прѣдложѫ „данъкъ върху ергенитѣ.“

Понататъкъ прошението говори:

„Ако това наше желание се вземе прѣдъ видъ, на каква възрасть тогава ще трѣба да се обложѫтъ ергенитѣ съ данъкъ? По наше мнѣние когато стигнѫтъ на трийсетъ и петь годишна възрасть.

Колко голѣмъ ще трѣба да бѫде този данъкъ? Приблизително до една десета часть връхнина върху количеството, що плаща данъкоплатецътъ, така напр. гражданинътъ, който плаща сто лева годишенъ данъкъ, ако е ергенинъ на трийесетъ и петь години, ще плаща сто и десетъ лева; този, който плаща хиляда лева, ще плати още сто, работникътъ, който не плаща нищо, ще даде десетъ работни дни годишно.“

Това прѣдложение е направено отъ една блага душа. Домакинътъ, у когото тази идея е узрѣла, е пъленъ съ благи намѣрения. Ако по този начинъ смѣта само да обогати държавното съкровище съ още нѣколко нещастни милиона, не можемъ да не го сърадваме за щастливата идея. Но ако се надѣва по този начинъ, съ тази тъй да речемъ глоба, да накара да се женѭтъ онѣзи ергени, които сѫ рѣшили вече да ос-

танжтъ ергени, страхувамъ се много, да не би да достигне до по-малко отъ едвамъ удовлетворителни резултати.

Прѣди нѣколко дена прочетохъ единъ романъ, туку ще се появилъ подъ псевдонима M. de la Feuïllée: „Синята тетрадка на единъ младъ момъкъ". Книжката е доста любопитна, защото съчинительтъ ѝ излага безпристорно, — безъ да се съмнѣва ни най-малко въ това, що съдържатъ лошаво, даже чудовищно, неговитѣ мечти и надежди, — своитѣ планове за бжджщето. Той има бащино наслѣдство, което въ дена на пълнолѣтието си ще получи отъ настойницата си майка, единъ милионъ. Той ще наслѣди сжщо така и отъ майка си, която е твърдѣ богата и на която той е единственъ наслѣдникъ. Богатство, както виждате, съвсѣмъ не прѣзрително.

Още на първитѣ страници на своята „синя тетрадка" младиятъ момъкъ очертава животътъ, който мисли да води. Охъ! не се страхувайте, че мечтае за нѣкакви лудости: новото поколѣние е прѣди всичко практично. Нищо нѣма да работи, разбира се, понеже е глупаво да се трудишъ, когато можешъ да живѣешъ охолно, безъ да работишъ; ще харчи само доходитѣ си; ще се пази добрѣ отъ всѣка страсть, тъй като луксътъ костува твърдѣ скжпо. Ще вземе мѣрки, щото да начака нѣкоя богата наслѣдница, и ако не срещне такава (нѣщо, което му се вижда малко вѣроятно), никога нѣма да е толкозъ глупавъ, щото да се нагърби съ товаря на една жена и дѣца. Всичко това се казва убѣдително, съ единъ остроуменъ тонъ, леко, сякашъ ти говори самата мждрость. И наистина героятъ на романа се мисли за благоразуменъ, па и авторътъ, както се види, го прѣдставя и го прѣпоржчва за такъвъ.

И той наистина е благоразуменъ, по новитѣ понятия на съврѣменната буржоазия. Резумира въ стегнжти максими това, що всѣки отъ насъ смжтно и мълчеливо мисли. Той има единъ милионъ, тоесть при днешнитѣ лихви единъ приходъ отъ трийсетъ хиляди лева. Съ трийсетъ хиляди лева единъ ергенинъ живява честно, уредно, ако не и твърдѣ на широко. Дайте му жена и дѣца и вие го фърляте въ мизерията, облѣчена въ фракъ.

Можемъ да послѣзнемъ отъ стжпало на стжпало по дългата обществена лествица: отъ този милионеръ до чиновника, който получава 1800, лева и ще видимъ, че всички еднакво разсжждаватъ: ако пазиж само за себе си всичко, що печелиж, ще имамъ повече удобства, ще вкусиж повече удоволствия.

Това сжждение — егоистично съждение въ всѣки случай — ще се види право и тогава, когато при другитѣ тегоби, които

налага държавата на гражданитѣ, прибави и тази глоба отъ 10 на 100 лева връхнина за ергенитѣ.

Какво сѫ десетъ, па даже и сто лева повече, ако се сравнѭтъ съ разноскитѣ, които изисква една кѫща? Егоизмътъ на ергенина твърдѣ слабо ще се разклати. Има нѣщо, което трѣба да се измѣни: нъравитѣ! нашиятъ мозъкъ трѣба да се прѣправи, да се поднови.

Ние излизаме отъ идеята, че бебенцетата въ този свѣтъ се раждатъ само, за да увеличѫтъ разноскитѣ ни. Трѣба да се убѣдимъ, че дѣцата не сѫ само това, че тѣ не сѫ никакъ даже това, но че тѣ сѫ единствената чиста радость, що може да вкуси човѣкъ на този свѣтъ.

Ахъ! твърдѣ тегостни сѫ дѣцата, всѣкога досаждатъ; пращашь ги всѣки день сто пѫти по дявола. Но при все това само дѣцата ни сѫ утѣха въ живота, една сладость, приятность, всичко. Боже мой! то върви безъ дѣца още до . . . . години, турѣте, колкото искате. Инициаторътъ на прошението казва тридсетъ и петь години. Прѣдпочитате ли четиресетъ? Добрѣ, па ви четиресетъ години. И тъй върви то нѣкакъ до 40-та година. Мѫжътъ е заетъ, има приятели, пъленъ е още съ жизненость, която прилага върху всичко, що го забикаля, туку тъй, случайно. Минутитѣ на празнотата и на досадата сѫ рѣдки още. Но по-късно, за нѣкои даже твърдѣ по-рано, не остава вечъ никаква цѣль, за да работи човѣкъ и да живѣе, освѣнъ присѫтствието на тѣзи дребни сѫщества, за които е той отговоренъ, понеже той ги е създалъ.

Дѣцата ти изпълнятъ живота, безъ да знаешъ какъ, и тъй го прявѭтъ сносенъ, даже честитъ и тогава, когато те каратъ да се гнѣвишъ. Готовъ си да ги смажешъ, когато крѣскатъ, бѣднитѣ, но стига да ти се усмихнѫтъ, да ти подаджтъ розовата си муцунка за цѣлувка, и ето ти небето отворено! Господи, Боже мой! тѣзи удоволствия не се изплащатъ никогажъ достатъчно скѫпо. Понеже сѫ всѣкидневни, нищо не ги изхабява, и сладостьта имъ се подновява при всѣки обѣдъ на общата трапеза. Твърдѣ бързо се изчерпватъ обикновенитѣ прѣдмети за разговоръ между мѫжетѣ: политиката, искуствата, литературата, търговията, дневнитѣ новини и всичко друго. Ала има единъ интересенъ сюжетъ, който никога не се изчерпва: здравьето на бебето, зѫбитѣ на бебето, храната му, игритѣ му.... Ни една подробность не ви дотегва. И то е тъй приятно и радостно, да слѣдишъ напрѣдъкътъ на тѣзи малки умове, да виждашъ какъ грабѭтъ думитѣ и ги употрѣбяватъ тъкмо тамъ,

гдѣто трѣба. Прималява ти отъ смѣхъ, и този смѣхъ е прѣсенъ, както самитѣ дѣчица.

Минѫлиятъ день — срамъ ме е малко да ви разправямъ този безсоленъ анекдотъ, но правѭ го само, за да покажѫ на ергенитѣ, отъ какви радости сѫ лишени, — бебето гледа баща си, че пие кафе, и поисква и то; не искатъ да му дадѫтъ чисто, а само размѣсено съ вода. Но то ако види, че му сипѭтъ вода въ чашата, ще издаде викове, да го чуѭтъ и глухитѣ. Затуй отвличатъ му вниманието:

Ахъ! казва майка му, вижте тази хубава муха на тавана!

Бебето издига главата си, търси съ очитѣ мухата, и когато се навежда, служѫтъ му кафе. Прѣдставя се, че ни лукъ яло, ни на лукъ мирисало, сѫща жертва. Но ето ти че бебето вчера не е било мирно, казали на баща му, и той съ строгость му извиква:

— Кой удари слугината днесъ?

— Едно бебе.

— Ахъ! едно бебе. . . . А какъ му е името?

Бебето вирнува носъ, гледа въ тавана и съ единъ тонъ пъленъ отъ удивление:

— Ахъ! хубава муха, извиква, колкото гласъ го държи.

Що да ви кажѫ? ние всички умрѣхме отъ смѣхъ. Изредихме херубинчето и го изкѫсахме съ цѣлувки. Това може би не е добро възпитание, съгласенъ съмъ. Но колко сѫ за оплакванье нещастнитѣ, които сѫ лишени отъ такива удоволствия!

И за да ги вкуси човѣкъ напълно, никакъ не е нужно, както прави нашата буржоазия, да се ограничи човѣкъ само съ едно, двѣ, най-много три дѣца. Дѣцата сѫ една радость на всѣка минута само прѣзъ първитѣ си години; сетнѣ училището, животътъ ги отвличатъ. Най-добрѣ е, слѣдователно, да си създадешъ непрѣкѫснѫтъ редъ отъ наслаждения. Прѣдвиждамъ възражението: Какво ще имъ оставишъ, ако сѫ много?

Ама, чудни хора! не ще имъ оставишъ нищо и свършено! Ще си пробиѭтъ пѫть, както си пробихме и ние. Какво прѣимущество иматъ отъ това, гдѣто знаѭтъ, че единъ день хлѣбътъ ще имъ падне печенъ въ устата? Ни едно не виждамъ, а лоши страни много съзирамъ. Ала за дъщеритѣ си, гдѣ ще намѣримъ прикя? Ахъ, ето нещастието, истинското нещастие! И наистина, въ Франция мѫжетѣ искатъ прикя, по нея тичатъ. Нали ви казвахъ, трѣба нравитѣ да се измѣниѭтъ! Че нашитѣ нрави сѫ егоистични и калпави! Би трѣбало да се жениѭтъ хората, защото е прѣлестно да имашъ добри и красиви дѣца,

родени отъ жена вѣрна и мила, защото е прѣхубаво да ги отхранвашъ и да слѣдишъ, какъ растѫтъ. Защото е приятно, да се посветишъ на тѣхъ и да бѫдешъ причина на тѣхното и на своето щастие.

Женѭтъ се, за да живѣѭтъ на гърба на жената, или поне искатъ отъ нея, да не е товаръ; ако ли не, остаятъ неженени!

Има ли нѣщо по-низко, по-отвратително отъ съвѣтитѣ на парата? Има ли нѣщо, което да е по-противно на цѣльта на живота, която е: да се постигне колкото е възможно по-голѣмо щастие за човѣка?

Пъкъ и безъ това, колко сѫ щастливи хората безъ дѣца. Не ги виждате ли?

(Изъ „Les Annales politiques et littéraires“ прѣвелъ д-ръ Г. С.)

Михаилъ Петровичъ Драгомановъ.[1])

На 8. Юни градътъ София бѣше свидѣтель на едно импозантно погребално шествие: нашитѣ млади студенти, всрѣдъ дъждъ и градушка, съ насълзени очи, носѣхѫ прѣзъ града на рамената си хладното тѣло на своя любимъ учитель, — въ гроба лежеше единъ отъ най-уважаемитѣ професори — Михаилъ Драгомановъ. За нашето висше училище Драгомановъ бѣше най-видниятъ наученъ стълбъ, — като старъ заслуженъ професоръ, съ своята гореща любовь къмъ науката, Драгомановъ естествено имаше голѣмо влияние на всичкитѣ млади сили, колеги и ученици, съ които той работѣше за напрѣдъка на българската наука. За жалость, жестока, немилосрѫдна болесть лека-по-лека срути неговото тѣло и тъкмо тогава, когато неговиятъ умъ се намираше въ периода на пълно разцъвтяванье, — той трѣбаше да прѣкрати всичкитѣ смѣтки съ живота. Обаче Драгомановъ бѣше познатъ не само въ България; като ученъ, публицистъ и политически дѣятель той си завоева едно въ висша степень почетно име въ Русия и въ Западна Европа, особено между малоруситѣ въ Русия и въ Австро-Унгария, защото най-главниятъ потикъ къмъ неговата политическа дѣятелность бѣше неговата гореща любовь къмъ малоруския народъ.

Не е лесна задача, да се пише сега за Драгоманова. Безбройни сѫ неговитѣ списателски трудове, които сѫ издадени, ту като отдѣлни книги и брошури, ту сѫ се появили въ различни списания въ Русия и въ странство, и които сѫ публикувани на руски, малоруски, френски, нѣмски, английски, италиански и български. И още по-мѫчна става тази задача, ако си припомнимъ, че той играеше важна рола въ малоруското движение въ Русия и въ Галиция и въ революционно-конституционнитѣ

[1]) Редакцията на „Бълг. Прѣгледъ“, която губи съ покойния Драгомановъ единъ отъ виднитѣ си сътрудници, дава мѣсто за сега на този кратъкъ биографиченъ очеркъ, като се надѣва, че по-сетнѣ ще може да публикува въ „Бълг. Прѣгледъ“ по-обстоятелна оцѣнка на научната дѣятелность на Драгоманова.

борби на руския народъ, насочени къмъ ограничение на самодържавието. Въ историята на руската наука, а именно етнографията, Драгомановъ винаги ще заема онова почетно мѣсто, което извѣстниятъ историкъ на руската етнография, Пыпинъ, вече сега му опрѣдѣли. Единъ отъ най-добритѣ томове въ голѣмата, прочутата „Всемирна география“ на Реклю, който томъ е посветенъ на Русия и Малорусия, е написанъ съ сътрудничеството да Драгоманова, „което се вижда отъ всѣка страница“, както казва признателниятъ издатель Реклю. Но не само въ науката, но и въ най-новата история на Русия животътъ и дѣятелностьта на Драгоманова винаги ще изпълва една отъ най-свѣтлитѣ страници. И ако настжпи врѣме, когато и стомилионната славянска държава — Русия, този „сѣверенъ колосъ“, придобие най-елементарнитѣ свободни форми на народоправлението, отъ които се ползуватъ даже такива дребни политически единици като Ромъния, България, Гърция и Сърбия, тогава безъ съмнѣние на страдалеца и изгнаника Драгомановъ признателното потомство ще издигне единъ отъ най-виднитѣ паметници. За сега обаче неговото име може да се спомене въ Русия само съ „извѣстна резерва“; но животътъ му създаде вече единъ „нержкотворенъ“ паметникъ въ сърдцата на онѣзи, на които сж драги правдата и прогресътъ, камо ли на онѣзи, които го познаватъ лично. Разбира се, че единъ такъвъ политически мжжъ и списатель имаше много не само безсъвѣстни неприятели, но и искрени противници, па и ние трѣба да се отнесемъ до извѣстна степень критически къмъ неговата списателска и политическа дѣятелность, обаче не можемъ да не признаемъ, че имаме работа съ една видна индивидуалность, съ една свѣтла личность, дълбоко почитана даже и отъ противницитѣ, както това се вижда изъ некролозитѣ на разни езици.

Животътъ и дѣятелностьта на Драгоманова, за която ще може да се произнесе научно сжждение едвамъ подиръ нѣколко години, слѣдъ като бжджтъ напечатани поне най-важнитѣ му прѣписки, сж неразривно свързани съ историята на малоруския народъ. Забѣлѣжителенъ е фактътъ, че измежду всички славянски държави, само Русия бѣ въ състояние да организува едно могжществено господарство. Ако ли пакъ фърлимъ бързъ погледъ върху цѣлата история на онѣзи славяно-руски държавици, които бѣхж погълнжти отъ широкото руско море, ще видимъ, че главната сила на московското княжество бѣше духътъ на централизацията, духъ, който липсуваше на Полша, па и на другитѣ славянски държави. Въ многовѣковната си борба за общиннитѣ правдини и национална свобода

съ турцитѣ и поляцитѣ, малоруситѣ имахж прѣзъ XIV-то и XV-то столѣтие да изпатіжтъ тежкиятъ яремъ на полското иго, и тази борба съ католицитѣ поляци ги накара, доброволно да се подчиніжтъ на московското господарство. Обаче скоро тѣ се убѣдихж, че се бѣхж горчиво излъгали, понеже Русия не искаше да зачита правдинитѣ имъ. Сега малорускиятъ народъ живѣе разпокжсанъ на двѣ части, отъ която най-голѣмата (около 18 милиона) принадлежи на Русия, а по-малката (повече отъ 3 милиона) на Австро-Унгарската империя. Когато прѣзъ нашето столѣтие захванж етнографическото изучванье на народитѣ, то, разбира се, и богатата народна поетическа литература на малоруситѣ станж прѣдметъ на сериозни научни издирвания. Обаче руското правителство погледнж съ подозрително око на тѣзи „опасни“ работи, защото винаги се отнася съ страхъ къмъ възможностьта на „национални сепаратистически“ тенденции.

Когато Драгомановъ се роди, въ 1841. г., въ неговия роденъ градъ Гадячъ (Полтавска губерния) и въ родното му семейство живѣеше вече духътъ на народната поезия и любовьта къмъ малоруския народъ. Обаче това чувство нѣмаше още никакви опрѣдѣлени форми. И ето само като студентъ на киевския университетъ, младиятъ Драгомановъ едвамъ захваща да обръща внимание върху умственото развитие на своя роденъ народъ. Той взима ревностно участие при устрояваньето недѣлни училища, той защищава принципътъ, щото на малорускитѣ дѣца да се прѣподаватъ прѣдметитѣ на майчиния имъ езикъ, та лека-по-лека прѣподавательтъ да прѣмине къмъ велико-руския езикъ. Въ 1870. г. Дагомановъ, като учитель по география въ киевската гимназия и доцентъ по история въ киевския университетъ, издържа магистерскиятъ изпитъ, биде избранъ за щатенъ доцентъ и получи научна командировка за въ странство. Тукъ той се запозна съ разнитѣ малоруско-галицки партии, върху които той по-подиръ е ималъ толкова голѣмо влияние. Лека-по-лека той биде обхванжтъ отъ идеята, да защищава поне минималнитѣ права на малоруския народъ, а именно да извоюва свобода за малоруския езикъ, който нѣмаше въ Русия „гражданско право“. Въ периодичнитѣ руски и галицкитѣ малоруски списания той искаше да освѣтли читателитѣ върху положението на малоруската литература и пр., но се намѣрихж „услужливи“ хора, които съ „успѣхъ“ го клеветѣхж прѣдъ правителството. Едва слѣдъ завръщанье отъ научната му командировка правителството го утвърди на длъжностьта професоръ по всеобща история. Но наскоро вече нему захванжхж да правіжтъ голѣми неприятности, и когато най-сетнѣ не поиска доброволно да

подаде оставката — правителството искаше да избѣгне скандалъ — той биде отчисленъ. Драгомановъ обаче не сложи оржжието, той заминж доброволно въ странство, за да се залови съ борба за свободата на словото, и въ тази борба, която скоси неговото тѣло, но не поколѣба духътъ му, той прѣкара втората, най-дѣятелна часть отъ своя животъ, въ който едни отъ най-важнитѣ страници изпълватъ шестьтѣ професорски години въ младото ни висше училище.

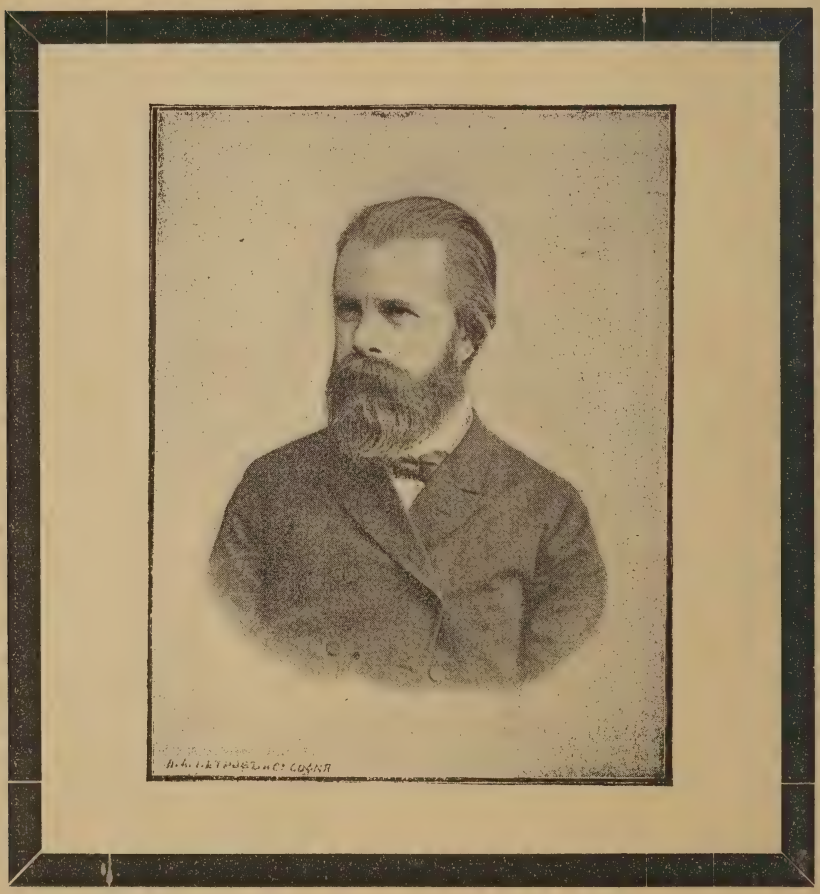

Относително тъй наречената „революционна“ дѣятелность на Драгоманова може за сега да се каже, че той ни по характера си, ни по своята умствена организация не бѣше „революционеръ“. Всестранно образованъ, горещъ послѣдователъ на „еволуционната теория,“ той прѣди всичко обръщаше цѣлото си внимание върху умствения и нравствения напрѣдъкъ на единъ народъ. На всѣка революция той трѣбаше да гледа като на едно страшно

зло. Обаче той не можа да не признае, че вѫтрѣшнитѣ работи въ Русия изискватъ голѣми реформи, защото иначе Русия не може да върви по пѫтя на нормалния напрѣдъкъ, защото тя въ сѫщото врѣме прѣчи до извѣстна степень на нормалното развитие на цѣла Европа, а особено на славянскитѣ народи. Ето защо, ако и най-горещъ противникъ на терора, той не можá да не признае, че произволитѣ на неотговорната администрация въ Русия сами прѣдизвикватъ революционнитѣ самоуправи и терористичната анархия. Но вече въ 1876. год., когато той за първъ пѫть стѫпи по пѫтя на опозицията. той проповѣдваше идеята, че за Русия прѣди всичко трѣба политическа свобода, и че най-нормалното разрѣшение на всичкитѣ националистични въпроси въ Русия може да стане съ прокарванье на федерация — въ по-голѣми автономни национални групи. Неговиятъ проектъ „Воленъ съюзъ“ ще бѫде винаги единъ отъ най-добритѣ паметници на конституционни идеи въ Русия.

Въ послѣдне врѣме Драгомановъ, покрай другитѣ си публицистически работи, има голѣмъ успѣхъ съ изданието на писмата на Тургенева и Бакунина. Двѣтѣ издания се появихѫ въ нѣмски прѣводъ въ «Bibliothek russischer Denkwürdigkeiten» (томъ IV. и VI.), която се издава отъ берлинския професоръ Th. Schiemann; писмата на Тургенева се появихѫ и на руски, а да се довърши руското издание на Бакунинскитѣ писма, отъ които по голѣмата часть е вече отпечатана, попрѣчи жестоката смърть. Но най-голѣма загуба за науката е, че Драгомановъ не сполучи да довърши своитѣ почнѫти въ Министерския сборникъ етнографически трудове, за които той събираше материалъ толкова години. Безъ съмнѣние, съ тази работа той би си спечелилъ много по-голѣмо име, отколкото съ извѣстнитѣ си издания на малорускитѣ приказки и пѣсни (издадени съ проф. Антоновича), за която работа той биде награденъ въ Русия съ „Уваровската премия“.

За професорския талантъ на Драгоманова сега не може много да се каже — длъжность е на неговитѣ слушатели да съобщѭтъ своитѣ въспоминания за този свой учитель. Като събесѣдникъ Драгомановъ бѣше въ висша степень интересенъ. Съ смъртелна болесть въ грѫди, той се оживяваше като младъ младежъ, щомъ разговорътъ зачекваше въпроситѣ на науката, искуството, историята и т. п., очитѣ му блѣщѣхѫ съ неизразимъ огънь, грѫдитѣ се вълнувахѫ, той се съживяваше, той ставаше младъ, — но ето че болки го хващахѫ, диханьето му се спираше, и той трѣбаше да се спре, да съзнае, че той

е робъ на своята болесть. . . Трагично той прѣкара животътъ и още по-трагично той умрѣ! И тъкмо тогава, когато той, ползувайки се отъ гостолюбието на българския народъ, любовьта на ученицитѣ и уважението на колегитѣ и обществото, би могълъ много да извърши за науката, болестьта го караше да бѫде по-умѣренъ въ своята научна дѣятелность, — но той все пакъ се трудѣше даже повече отколкото можеше; нѣколко часа прѣди смъртьта си той бѣше на лекция! . . .

Мѫчно е въ една кратка статия да се говори за единъ такъвъ дѣятель като Драгоманова. Загубата е до тамъ силна, щото мѫчно е да се завземемъ съ мислитѣ, и да говоримъ за него спокойно. . . . Животътъ и трагичната смърть на този мѫченикъ за правдата и свѣтлината навежда насъ върху тежки мисли, но и ни примирява до нѣгдѣ съ тѣхъ. Какво е подбуждало този талантливъ младъ ученъ да се „бърка“ въ политиката, да „защищава“ правдинитѣ на своя народъ, а не да гледа „работата си“? То бѣше онова благородно, топло сърдце, тази сила на убѣжденията, които възпитаватъ общества и ги водѭтъ по пѫтя на прогреса, това е онзи свещенъ пламъкъ, безъ който народитѣ ще се лутатъ само въ тъмнината безъ платна и безъ кормило. Ще сподѣлимъ ли ние този или онзи възгледъ на покойния, ще се отнесемъ ли съ възхваление или критически къмъ неговия политически животъ, — все пакъ ние не можемъ да не признаемъ, че смъртьта твърдѣ рано угаси единъ талантливъ умъ и благородно сърдце.

Б. Минцесъ.

ОТМЪЩЕНИЕ.[1])

(Чъртица изъ живота на родопчанитѣ.)

Бѣше Великдень.

А тая година, кой знае какъ, тоя знаменитъ празникъ се бѣ случилъ единъ день по-късно отъ Гергьовдень. Това е рѣдъкъ случай. Казвахж, че единъ календарджия, койтож ивѣлъ въ село, нарочно писалъ въ календаря си Гергьовдень напрѣдъ, а Великдень до него, защото му било омръзнжло да дочаква всѣкога Великдень безъ пролѣтно ягне на трапезата си. А това е всѣкждѣ по насъ, гдѣто до Гергьовдень и хилядо гроша да давашь за едно ягне, не ти го даватъ, защото добитъкътъ не покарвалъ напрѣдъ. Гергевдень е деньтъ, отъ когато само е разрѣшено отъ старитѣ хора да се колжтъ и яджтъ млади ягненца. Това е старъ обичай.

А колко е весело, когато Великдень се случи въ тия дни на пролѣтьта!

Лѣтнинитѣ отколѣ сж вече засѣти, а царевицитѣ туку сж показали зеленитѣ си, крѣхки и шилести главички надъ земята. Главната полска работа въ това врѣме по насъ е прѣминжла първиятъ си тежъкъ периодъ. Почти всички овощия сж цъвнжли, а сливитѣ вече и прѣцъвтѣли. Гората се е прошарила съ пролѣтната си пъстра прѣмѣна, ливадитѣ се зелнжли и напъстрили съ първитѣ цвѣтя, небето е ясно, ведро като яйце, врѣмето тихо, топло, слънцето оживително, а въздухътъ пъленъ съ ароматъ. Птичкитѣ се разфърчели, виждтъ се изъ висината и пѣждтъ своитѣ весели пѣсни, ягънцата блѣждтъ, и всичко живо е въ движение. Природата цѣла е събудена отъ зимния сънъ, всичко въ нея ликува, а заедно съ това ликуватъ и се веселждтъ и хората.

Цѣла недѣля всички сж се готвили за деня: да почистждтъ, да поуредждтъ, приготвждтъ нови дрехи, сиромаситѣ да

---

[1]) Даваме мѣсто на тая „чъртица“ повече заради народописния (фолклорния) интересъ, който тя прѣдставя, като възпроизвежда една страничка изъ вжтрѣшния животъ на родопчанитѣ. Ред.

позакърпѭтъ и прѣперѫтъ старитѣ — на Великдень безъ новичко, безъ чистичко не бива. Послѣдниятъ день отъ дългитѣ пости е най-оживителенъ: яйца се червѭтъ, комари се виѭтъ, баници се точѫтъ, а тая година почти на всѣки дворъ и по едно пролѣтно ягне се лишава отъ животъ, който туку е видѣло на тоя свѣтъ.

Още отъ срѣднощь камбанитѣ сѫ зазвънили, а прѣди да съмне, всички сѫ се поздравили съ „Христосъ въскресе". Слънцето едва е отпратило своитѣ утрени зари по околнитѣ върхове и всички сѫ се простили съ свършъка на уморителнитѣ пости. Слѣдъ това разнесли сѫ се червени яйца и каниски и сега остава печатътъ на празнуваньето — народното хоро. Слънцето е вече насрѣдъ ясното небе, гаче ли иска и то да сподѣли веселото отпразнуванье на тоя хубавъ великъ день.

Пладне вече минува. Малкитѣ и тѣсни улички на селото Милково постепенно се пълнѭтъ съ моми, момци, дѣца, мѫже и жени. И старитѣ не оставатъ въ кѫщи. Всички напрѣмѣнени, нагиздени, съ засмѣни лица, шумно и весело се движѫтъ кѫдѣ края на селото. Тамъ е хорището. Въ малко врѣме то се напълня съ свѣтъ. На единия му край, подъ кичеститѣ върби, покрай който шумоли бистрата рѣкичка, насѣдатъ старцитѣ и мѫжетѣ. До тѣхъ отлѣво и по-настрана се чуѭтъ веселитѣ разговори на момцитѣ. Тѣ стоѭтъ прави и на купчини. Отдѣсно старитѣ сѫ женитѣ, а до тѣхъ, тъкмо отсреща момцитѣ. сѫ момитѣ. Наоколо припкатъ дѣцата, чукатъ се съ червени яйца, гонѭтъ се, викатъ, търкалятъ се, пакъ ставатъ, смѣѭтъ се и плачѫтъ.

И момитѣ сѫ прави и на купчини. Моми и момци, напети, стройни, весели и бодри, прѣфърлятъ погледи едни къмъ други, смѣѭтъ се и се кикотѭтъ. Ето че и гайдата бруква въ срѣдата на хорището и заглушава глъчката. Хорото се завъртва на колело, напрѣдъ момцитѣ, а до тѣхъ по редъ момитѣ.

По лицата на всички се гледа радость и щастие. И природата е такава.

Колко е весело, колко е приятно, въ българскитѣ села!

Най-напрѣдъ хорото поведе Кърню, дѣдовиятъ Петковъ синъ. Дѣдо Петко е единъ отъ първитѣ селяни въ Милково. Има трима синове и двѣ дъщери, всички задомени, освѣнъ Кърня, който е най-малкиятъ отъ тѣхъ. Дѣдо Петко е и заможенъ човѣкъ. Има най-добритѣ ниви въ селото, всичкитѣ прѣкупени отъ ратаитѣ му, които сѫ ратаювали у него и излизали на края всѣкога длъжници. Нѣйдѣ воловетѣ влѣзли въ нивата, коньетѣ пасли въ ливадата, оралото се счупило, —

всичко това ратаятъ по невнимание направилъ, та той трѣба да наплати, за да се учи на умъ и разумъ. Та дѣдо Петко и инакъ е доста милостивъ човѣкъ: прѣкрати се нѣкому заирето, потрѣба му храна за себе или за сѣме, стане му нужда за нѣкоя и друга пара, дѣдо Петко дава, ала на срока не върне ли се, или нивицата му ще иде, или волътъ му ще се продаде. Господь е далъ на дѣда Петка и синове, такива умни и милостиви, като баща си. Крушата не пада по-далече отъ дървото.

Кърню е левентъ момъкъ, строенъ, напетъ, да му се не нарадвашъ. Той е овчарьтъ на баща си и братята си. А като такъвъ цѣла зима е билъ въ къшлата, другарувалъ е съ природнитѣ стихии и за него Великдень и другитѣ голѣми празници прѣзъ годината сѫ особено велики дни. Само въ такива дни Кърню спохожда село, вижда се съ момци и моми и върти хорото Другитѣ момци си сѫ всѣкога дома, въ село, на седѣнки, на хоро, ала за Кърня не е така. Дѣдо Петко казва, че съ чужди очи се свѣтъ не гледа, затова чужди овчари не държи. Ето защо овчаритѣ най-весело и най-затѫжено очакватъ, прѣкарватъ и изпращатъ голѣмитѣ празници.

Кърню води хорото и не му се ще да го остави и даде редъ и на други. Какво да го правишъ, овчарь е, младо е, сърдцето му не трае, врѣмето си му е, рекѫтъ дѣдо Петко и баба Петковица, па това си е.

На поводника е Рада, братовчедката на Кърня. До нея е Пена, дъщерята на бай Вълчана. Пена е хубавица мома: тънка, висока, съ крѫгло лице, черни очи, вити вѣжди, бѣлолика, пъргава, добра, да ѝ се не нарадвашъ. Не напусто изъ улицата на тѣхната кѫща сновѫтъ всички момци въ селото. Ала Пениното сърдце се таи, не се изказва и не се вдава на никѫдѣ. Пуста младость, пуста любовь, тя не отбира отъ свѣтовния животъ, та и Пена не мисли за име, за богатство. Кой знае, може-би любовьта и да отбира повече отъ свѣта, отколкото всичко друго.

Свой своего не храни, ала си тежко, кой го нѣма. Рада обикаля два три пѫти хорото и се пуща, за да дойде редъ на Пена. На поводника играе по насъ само любовницата на тоя момъкъ, който се улови да води хорото. Тукъ любовьта излиза на пазаръ. За Пена не е тоя поводникъ. Щомъ се пуснѫ Рада, пуща се и тя. Сърдцето на Кърня се стиска, и отъ ядъ, и отъ срамъ. Цѣло хоро вижда, че Пена не обича

Кърня. Но догдѣто краката на едного се отсичатъ, на другиго сърдцето тупка, тупка, че ще се пукне. Цѣлиятъ свѣтъ е неговъ, всичкото земно щастие е нищо прѣдъ неговото. А знаете ли, въ чии гржди лежи това сърдце? Това е Чухлю, едничкиятъ синъ на баба Неда. Чухлю люби Пена и тя него. Колко сж честити тѣ! Горкиятъ Кърню!

Кърню, запъхтѣнъ, изпотенъ виръ вода, потъмнѣлъ въ една минута, слѣдъ като забикаля два-три-пжти, пуща се отъ хорото и се отстранява малко по-настрана отъ другаритѣ си. Нему е мжчно, нѣщо му лошо, той не иска да говори съ никого, всичкиятъ свѣтъ му е кривъ. А хорото се люшка, гайдата бручи, моми, момци скачатъ, никой като че не вижда Кърня.

Ето ти и Чухлю на хорото. Изреждатъ се двама трима негови другари, дохожда редъ и нему, и той повежда хорото. Още не обиколилъ единъ пжть, ето че и Пена на поводника. Тоя пжть всички виждатъ, кждѣ се е таяло Пениното сърдце. И дѣдо Петко и баба Петковица, като всѣки баща и майка, внимателно слѣдѭтъ всичко. Дѣдо Петко нѣщо сопнжто приказва на старитѣ си съселяни, а баба Петковица погледва ту дѣда Петка, за да угади, дали е видѣлъ нѣщо, ту милостиво отпраща погледътъ си на Кърня. Пена и Чухля тя не иска да види. Щомъ заминжтъ кждѣ нея, тя навожда очитѣ си въ земята и сърдцето ѝ се стиска отъ ядъ. Горкиятъ Кърню опулилъ очи въ хорото, нѣщо лети прѣзъ главата му. А баба Неда не се побира на мѣстото си отъ радость. Цѣлиятъ свѣтъ е неинъ, а Пена е рай, рай. . .

— Видишъ ли, чино Недо, не казвахъ ли ти, че Пена не ще Кърня. Добъръ е, отъ богатъ родъ е, дѣдовъ Петковъ е синъ, ала Пена не ще, пъкъ родителитѣ ѝ два пжти. „Соль и хлѣбъ да ямъ, пакъ съ Чухля ще идж“, ми казваше оня день Пена, па и майка ѝ, и баща ѝ така казватъ. Тъй наредяше невѣста Руса на баба Неда. А тя, горката, не знае гдѣ да скрие радостьта си.

— Е, е, младость е, нека се любѭтъ, па ако е рекълъ Господъ, сполай му, и то ще бжде, отвърне баба Неда и лицето свѣти, свѣти отъ драгость, а очитѣ си не махка отъ сина и бждщата си снаха.

Пусти свѣтъ нали е, всичко е далъ Господь, само че не е отдѣлилъ всѣкиму отъ всичко. Едному голѣмо име, другиму богатство, третиму оскждность и сиромашия, а съ тия послѣдитѣ и любовь. Но послѣдната прави честитъ и най-

сиромахътъ, а у богатия обратното. И Кърню люби Пена, и дѣдо Петко и баба Петковица сѫ я харесали за снаха още минѫлото лѣто, като видѣхѫ, какъ махаше като свѣткавица сърпътъ, ала какво да се прави — съ сила нищо не бива, и да стане понѣкога, пакъ не струва.

Завистьта е лоша. Тя яде като живеница сърдцето, и срещу нея мѫчно се устоява. Обиколилъ или не Чухлю хорото, ето че Кърню скача, улавя му кърпата и повежда хорото. Чухлю изтръпва отъ гнѣвъ, ала като му идва на умъ записътъ за педесеть гроша, що покойниятъ му баща длъжи на дѣда Петка, спира се, гаче ли съ студена вода го облѣхѫ. А дѣдо Петко е старъ чорбаджия въ село, него всичкитѣ слушатъ, отъ него всѣки трепери, и той всичко може да стори. Чухлю оставя кърпата на Кърня и се пуща отъ хорото, а слѣдъ него и Пена.

Е, е, сега вече двоумѣнье не останѫ у никого. Чухлю е доволенъ и пакъ щастливъ, а горкиятъ Кърню . . . . ! Чакай, ще видимъ кой кумъ, кой стари сватъ, говори той въ сърдцето си, ала краката му още повече се отсичатъ и лицето му още по-потъмнѣло.

А хорото люшка ли се, люшка, моми, момци се зачервили, гаче ли божуръ станѫли лицата имъ.

Изминѫхѫ празницитѣ и настѫпихѫ дни пакъ за работа.

Една сутринь Чухлю стѣгаше муленцето си да иде въ ближния градъ и закара дървата за продань, та да купи храна за въ кѫщи. Жътва е още далечко, пъкъ тѣ като сиромаси хора, още отъ Коледа бѣхѫ почнѫли да купуватъ храна. Таманъ когато закачаше на мулето торбицата съ прѣсната царевичина пита, която баба Неда бѣ опекла за сина си за по пѫтя, ето ти че се вѣстява на двора селскиятъ пѫдарь.

— Хайде, вика те кметътъ и съвѣтътъ, Чухлю.

Чухлю изтръпнѫ при тия думи; на часа му дойде нѣщо на ума. Той все разбра, че за добро не го викатъ въ общинската канцелария, защото данъкътъ отдавна си бѣше наплатилъ.

— Ами азъ съмъ тръгнѫлъ на пазаръ, бай Коста. Я вижъ, товарилъ съмъ; не бива ли като се върнѫ, въ кѫщи нѣмаме храна, отвърнѫ Чухлю съ половинъ уста.

— Товарилъ, не товарилъ, ще дойдешъ. Кметътъ ми каза да те закарамъ, изговори сопнѫто пѫдарьтъ.

Нѣмаше що да се прави. Чухлю разтовари дървата, върза мулето на двора и тръгнѫ подиръ пѫдаря.

Влѣзе въ общинската канцелария и най-напрѣдъ му се мѣрнѫ прѣдъ очитѣ дѣдо Петко. Чухлю вече се досѣти, че тукъ има нѣщо, студени тръпки го побихѫ по тѣлото, една червенина покри лицето му, ала той не изгуби духътъ си, той свали почтително шапка и каза „добро утро“ на всичкитѣ.

— Чухлю, баща ти ималъ да длъжи на дѣда Петка, и ти, като неговъ синъ и наслѣдникъ, трѣба да наплатишъ, най-напрѣдъ каза кметътъ.

— Ти, кузумъ, си вече момъкъ, утрѣ други день ще водишъ булка, бащиниятъ ти мюлкъ е у тебе, вижъ да се наплатишъ. Азъ съмъ далъ на бища ти готови пари, и то знаешъ ли на какъвъ зоръ? Щѣхѫ безъ малко да го затворѭтъ тогава, ако не бѣхъ азъ, каза дѣдо Петко слѣдъ кмета.

— Борчъ ми е, дѣдо Петко, ще се плати. Азъ и до сега щѣхъ да се наплатѭ, ала, нали видишъ, сиромашия, едва ли се прѣхранваме. Благодарѭ ти, много си чакалъ, молѭ ти се, почакай още нѣкой мѣсецъ, ще се цѣнѭ ратай, имамъ една овчица, ще продамъ и нея и ще се мѫчѫ да се отплатѭ, заговори Чухлю, ала очитѣ не смѣе да дигне отъ земята.

— Чаканье, маканье не знамъ азъ, вижъ паритѣ, изкрѣска дѣдо Петко.

— Съ лихвата за петь години ще платишъ триста гроша ей сегичка, ако не, ще те затворѭ, повтори кметътъ.

Чухля поби потъ отъ цѣлото тѣло; рѫцѣ, нозѣ, гаче ли се вдървихѫ; той видѣ, че никакви молби не ще помогнѫтъ, нѣма и отъ гдѣ да вземе въ заемъ, а да го срамотѭтъ, затворѭтъ и хокатъ така, зло, та си помисли, па каза:

— Е, като е така, азъ нѣма отъ що да се наплатѭ, освѣнъ да ти дамъ, дѣдо Петко, оная нивица, гдѣто е въ Равнището при твоята. Тя си е и засѣта съ зимнина, едно кило сѣме съмъ фърлилъ.

На дѣда Петка свѣтнѫхѫ очитѣ. Той това търсѣше. А като му влѣзѣше въ рѫцѣ и тая нивица, неговата нива щѣше да стане толкова голѣма, че десеть дни единъ чивтъ волове да не могѫтъ да я изорѫтъ.

Хванѫхѫ се на пазарлъкъ, всички кѫдѣ дѣда Петка гледатъ. Най-послѣ пазарлъкътъ станѫ за триста и двайсеть гроша, ала двайсетьтѣ пъкъ за владалото ще трѣбатъ, затова тѣ останѫхѫ у кмета.

Чухлю цѣлунѫ рѫка на дѣда Петка, скѫсахѫ записътъ и написахѫ продавателно за сега, и работата се свърши. Чухлю излѣзе съ половинъ прѣчупено сърдце, най-добрата му нивица отиде, остаятъ му още двѣ, ала малки и не добри. Доволно е,

че се избави отъ срамъ, и единъ товаръ гаче му свалихѫ отъ сърдцето. Нищо: той е младъ, ще работи, ще се мѫчи и ще поминува, нали нѣма сега дългъ . . . .! Така се утѣшаваше изъ пѫтя.

Когато обади на баба Неда, тя седнѫ на мѣстото си и капки сълзи потекохѫ по набръчканото ѝ лице. Цѣли три дни тя, горката, не тури залъкъ въ устата си, не за нивата, а за чедото си. Чухлю улови мулето и отиде на пазаръ.

Утрѣ е 21. Май, Костадиновъ день. Прѣдой.

Днесъ е голѣмъ шумъ изъ селото. Овци блѣѭтъ, ягънцата пискатъ, селянитѣ се каратъ, викатъ, лѫчѫтъ малкитѣ си ягненца отъ майкитѣ имъ, отъ утрѣ нататъкъ ще бѫдѫтъ отдѣлени, самостоятелни. Всичкитѣ селяни сѫ на хорището, тамъ сѫ докарали всички своитѣ овчици, кой петь, кой десеть. А Милково е малко село; селянитѣ нѣматъ по-много добитъкъ. Дѣдо Петко има най-много, затова той каквото просѫди, това ще бѫде.

Най-послѣ съгласяватъ се всички, пашата не бива да се дѣли, затова всички овци ще бѫдѫтъ на една мандра, а съ овцетѣ ще бѫде дѣдовиятъ Петковъ Кърню съ още едно малко момче. Слънцето се наваля вече задъ планината и овцетѣ се покарватъ кѫдѣ Маркусица, тамъ ще е мандрата. Чакъ до смрачаванье се фърлятъ пушки, за да се сплашѫтъ овцетѣ и привикнѫтъ на гласа на овчаря си.

Кѫдѣ два часа вечерьта Кърню стига мѣстото, гдѣто е мандрата. Нощьта е тиха, небото ясно, ала овцетѣ си блѣѭтъ, тѣ не могѫтъ да прѣжалѭтъ своитѣ рожби, които ги нѣма при тѣхъ. Мандрата е съградена оше прѣзъ напрѣдния день, котли, каци, ведрици, цѣдаци — всичко е готово. Единъ голѣмъ огънь е накладенъ и около него петь-шесть души селяни, смѣтатъ надоеното и прѣмѣрено млѣко, кому по колко ще се падне прѣзъ лѣтото, кой колко ведра ще вземе и кога ще му дойде редътъ. Първъ ще зареди дѣдо Петко, защото неговата стока е най-много. Затова и голѣмиятъ му синъ Вълю е тамъ.

И Корню е при огъня. Той не говори, нѣщо прѣкарва прѣзъ ума си. Сегисъ-тогисъ става, завърне овцетѣ и пакъ седне при огъня.

Срѣдъ нощь е, ала още никой не си е легнѫлъ. Ето че овцетѣ пакъ се сплашѫтъ отъ нѣщо, тикнѫтъ се и заблѣѭтъ. Кърню отива самъ да ги завърне. Ала тоя пѫтъ вмѣсто да ги завърне, остава ги да поиздалечѫтъ повечко отъ огъня. На мѣсечина се вижда всичко. Старъ овчарь е, опитенъ, познава

всички овце. Прѣдъ очитѣ му се мѣрва една едра, вакла овца. Гледа, еньтъ е познатъ. Тя е едничка на Чухля; подарена му е отъ чичо му, за да си завжди стокица, както и всичкитѣ хора. Кърнювото сърдце тупа. Прѣзъ ума му минава Великдень, хорото, Пена, Чухлю . . . . Улавя овцата, тегли ножътъ подъ шията ѝ и извиква:

— Чичо Тасо бе, тичай, тичай скоро, една овца е хванжло шематъ, умира . . . . и ножътъ вече е на гръкляна. Горката овца се поваля, кръвьта бликнж и чичо Тасо едва се дотътря.

— Тю бре, е, чичо Тасо бе, туку прѣклонила глава, умира. Рекохъ баремъ маруйна да не е, приклахъ я. Ако бихъ те чакалъ, умрѣла бѣ, казва Кърню.

— Ехъ, добитъкъ е, съ душа е, заморила се е по пжть. Добрѣ баремъ свари да я приколишъ, отговори чичо Тасо и започва да дере овцата.

Сутриньта слънцето едва изгрѣва, а едно малко момче, запъхтѣло, станжло виръ вода, носи нѣщо въ чувалъ на гърба си. Влазя въ двора на Чухля, трътва чувала на земята и извиква Чухля.

— Зашематена, снощи щѣше да си умре, та бачо Кърню я закла, казва малкото овчарче, другарьтъ на Кърню, изтърсва трупътъ и кожата и си излиза.

— Ахъ проклетнико, Господь да ти отвърне и тебѣ и на баща ти, извика Чухлю, а баба Неда нови сълзи, нови благословии . . . . по адреса на дѣдови Петкови.

Изминжли се бѣхж десеть дни, дѣдо Петко бѣше вече изкаралъ своятъ редъ отъ мандрата. Сольта за кърменье бѣше се свършила, въ мандрата бѣше останжлъ послѣдниятъ тулумъ сиренье на дѣда Петка и понеже коньетѣ бѣхж отишли съ срѣдния дѣдовъ Петковъ синъ на пазарь, голѣмиятъ на друга работа, то дѣдо Петко бѣше поржчалъ на Кърня, да донесе сиреньето и вземе соль.

Надвечерь бѣше, когато Кърню остави овцетѣ на малкия си другарь, грабнж толумътъ и се упжти за село. Вечерьта доклѣ баба Петковица да сготви вечеря, доклѣ да се натъкми Кърню, станж смалъ не голѣма вечера. Още малко и петлитѣ щѣхж да попѣжтъ първи пжть и прѣдизвѣстжтъ идваньето на дългия лѣтенъ день. Въ това врѣме Кърню тръгнж за мандрата, за да свари овцетѣ въ призори за доенье.

Нощьта бѣ тиха, глуха, както всѣка нощь лѣтно време, кога нѣма дъждъ и вѣтъръ. Само близкото плисканье на малката рѣкичка край селото вѣчно и еднотонно шумѣше. Жива душа не се виждаше и чуваше нигдѣ изъ село. Кой знае какъ, на Кърня се мѣрнѫ въ ума Великдень, Чухлю, Пена, хорото, срамътъ, ядътъ. . . . Той се упѫти прѣзъ улицата, гдѣто сѫ Пенини, па отъ тамъ да завие и излѣзе кѫдѣ хорището, отгдѣто да улови пѫтьтъ за мандрата. Наближи при Пенини, па слѣдъ едно минутно размисляньe оставя торбата задъ плета, прѣфърля се въ градинката, изважда си овчарското ножче, онова ножче, което господарьтъ достатъчно бѣ упражнилъ въ подвиги, и изпокосява всичкитѣ цвѣтя на Пена. Подъ пещьта съглежда коритото съ натопени дрехи за пранье, взима го и го прѣфърля съ всичкитѣ дрехи въ боклука. Слѣдъ това отива при пчелнитѣ кошари и ги стръсва въ боклука, прѣскача плетътъ, взима си торбата и се упѫтва въ пѫтя си. Ни лукъ ялъ, ни на лукъ мирише. Кърню е доволенъ вече.

Зората се пуква, всичко живо се събужда. Пена става, омива се, прѣкръстя се, па тича, тича, доклѣ е рано, да изчука дрѣхитѣ на рѣката, за да свари квасътъ и замѣси тѣсто. За обѣдъ хлѣбъ нѣма на косачитѣ.

Скоква въ градината, и що да види . . . . божуръ, лалета, босилекъ — всичко е съ коса покосено. Коритото нахлупено, дрехитѣ едва се различаватъ отъ боклука, а до тѣхъ на една крачка и пчелитѣ бръмчѫтъ около стръсенитѣ отъ кошоветѣ пити. Сърдцето ѝ се кѫса, кѫса, ще се пръсне. На вика на дъщеря си дохожда и баба Вълчаница, и като вижда картината, хиляди проклетии изсипва.

— Да ти се отсѣкѫтъ рѫцѣтѣ, да се не чуешъ, не видишъ . . . . говори Пена и рони сълзитѣ.

— Да не прокопсашъ, да ти се изгуби кореньтъ . . . . повтаря баба Вълчаница, тѣши Пена и се мѫчи да намѣства кошоветѣ.

Минѫ се не минѫ мѣсецъ, Кърня ухапа едно куче за рѫката и то дѣсната, като се мѫчелъ да го улови и открадне отъ ближнитѣ каракачански шилета. Днесъ-утрѣ, раната не заздравя, баби врачувахѫ, налагаха му я, не знаѭ що правихѫ, цѣли шесть мѣсеци тегли и най-послѣ двата пръста паднѫхѫ, и Кърню останѫ сакатъ съ едната рѫка. Слѣдъ деветь мѣсеца умрѣ и дѣдо Петко, синоветѣ му се карахѫ, бихѫ, въ сѫдилища влачихѫ, доклѣ раздѣлѭтъ бащината си стока, не свихѫ

върхъ, не прокопсахж. Сълзитѣ на двѣ любещи сърдца и на двѣ други стари гаче хванжхж мѣсто.

Пена е честита, честитъ е и Чухлю. На годината тѣ се задомихж, забравихж минжло и Господь имъ помогнж, та и нивици си купихж, и дѣчица имъ запискахж и домъ свъртихж.

Само купището при градинката у баба Вълчаница си останж на мѣстото, ала Пена не иска да го види, кога иде у мамини си.

С. Н. Ш.

УЧИЛИЩНИТѢ ДИСЦИПЛИНАРНИ ПРАВИЛНИЦИ.

Ако въ едно частно учебно заведение, гдѣто дѣцата, обикновено сгрупирани въ не много голѣмо число, могжтъ до извѣстна степень да бжджтъ избирани по лично усмотрѣние, и поради това могжтъ и по-лесно да бжджтъ управявани, е необходимо да се пазжтъ извѣстни дисциплинарни правила, то нуждата отъ таквизъ правила е още по-чувствителна въ общественото училище, гдѣто ученицитѣ прѣдставятъ смѣшение отъ всевъзможни елементи. Възпитанието е немислимо безъ уважение, уважението не може да се появи безъ авторитетъ, а авторитетътъ е невъзможенъ безъ строго придържанье о извѣстни, добрѣ обмислени правила. Даже и Кантъ, който въ качеството си на горещъ Ж. Ж. Русовъ поклоникъ проповѣдва, че природата влача въ душата на човѣка само добри начала, признава, че единствената причина на злото се крие въ това, гдѣто възпитанието не подчинява природата на извѣстни правила. Обаче, нека не забравяме, че нравствената полза отъ дисциплинарнитѣ правила не се заключава въ самитѣ тѣхъ, ами въ понятието, което ще получи за тѣхъ този, който имъ се покорява, и което ще му се внуши за тѣхъ отъ този, който ги прилага. Ето защо работата по прилаганьето какви и да било дисциплинарни правила е работа, колкото важна толкозъ и деликатна, и изисква и хубаво познаванье дѣтската природа, и разумно обсжданье и най-дребната нагледъ дѣтинска простжпка, и въ висша степенъ строга послѣдвателность. Ние тукъ ще разгледаме нѣкои отъ сжществуващитѣ системи за прилаганьето дисциплинарнитѣ правила.

Едни педагози прѣдлагатъ и даже сж пробували системата, споредъ която опрѣдѣлението на наградитѣ се предоставя на ученицитѣ, а всичко друго се оставя въ властьта на учителя[1]). Други искатъ, щото и правото за опрѣдѣлянье наказанията да се предостави на ученицитѣ. Тази идея се е показала много примамлива за Сенъ-Пьера, та той устроилъ

[1]) Вж. А. Бенъ, Наука воспитанія, гл. V. „Соревнование и награда“.

цѣло сѫдилище, състоеще отъ 7 души жури-ученици, съ право да постановяватъ вердикти подъ прѣдсѣдателството на най-стария отъ всички[1]). Трети, като отиватъ въ сѫщото направление по-нататъкъ, подържатъ мнѣнието, че учительтъ трѣба досущъ да се обезорѫжи и да се направи тъй, щото неговиятъ авторитетъ да се основава изключително на тъй наричаното отъ тѣхъ „общо ученическо мнѣние". За тази цѣль тѣ му предоставятъ право, да си създаде въ срѣдата на ученицитѣ нѣщо като партия, която да задушава въ критически моменти опозицията на своитѣ другари противъ установения въ училището редъ и да се произнася за наказанията, които би трѣбало да се наложѫтъ на послѣднитѣ за отклонението отъ този редъ. Но това не е ли потъпкванье на единъ важенъ принципъ: спазванье единството и единодушието между ученицитѣ въ класа или отдѣлението? Не ще ли рече, да се фавиризиратъ едни, а онеправдаватъ и отритватъ други? Не ще ще ли рече, да насъсквамe еднитѣ противъ другитѣ, да душимъ и да озлобяваме еднитѣ и да правимъ надмѣнни другитѣ? Не значи ли, да разковрадимъ сърдцата на голѣма часть отъ ученицитѣ и намалимъ до минимумъ важностьта на понятието за дисциплината, като я оставимъ въ властьта на дѣцата не въ видъ на изключение и само при извѣстенъ случай — нѣщо, къмъ което опитниятъ възпитатель може понѣкога съ полза да прибѣгва — но за всѣкога и въ форма на система? Освѣнъ това, дѣцата способни ли сѫ да оцѣнѭтъ относителното значение на простѫпкитѣ на другаритѣ си? Могѫтъ ли да вникнѫтъ въ ума и сърдцето на виновния, да схванѫтъ и разберѫтъ всички обстоятелства, съпроваждащи направената простѫпка, и да дадѫтъ на наказанието морализуващъ характеръ? Не значи ли да даваме много голѣма цѣна на тѣхното мнѣние, което прѣдполагаме, че то би могло да замѣни всички репресивни мѣрки? — Дисциплината е необходимо орѫдие при възпитанието на дѣцата и управлението на всѣко учебно — възпитателно заведение, но не бива да забравяме, че колкото това орѫдие е необходимо, толкозъ и трудно е и управлението му, че и най-малката нетактичность може да ни доведе до голѣми, а много пѫти и непоправими врѣди; че и въ рѫцѣтѣ на единъ учитель това орѫдие — дисциплината, — трѣба да се регулира, за да ни доведе до гонимата цѣль.

Други педогози не се довѣряватъ еднакво и на намѣсата на ученицитѣ, и на авторитета и справедливостьта на учителя,

---

[1]) Вж. ор. с., „Проектъ улучшенія воспитанія", гл. XXV.

та като се придържатъ до извѣстна степень о принципитѣ на Спенсеровата възпитателна система, изкатъ да се унищожи въ училището всѣка лична инициатива. За да подкрѣпѭтъ исканията си, тѣ посочватъ, отъ една страна, на това, че всички учители сѫ хора, и като таквизъ способни сѫ да се увличатъ; че подъ влиянието на силнитѣ раздразнения и най-добритѣ отъ тѣхъ сѫ разположени къмъ неумѣстна снисходителность и извънредна строгость; че ученицитѣ, отъ своя страна, не могѫтъ ясно да разберѫтъ своитѣ длъжности; че границата между позволеното и непозволеното, между доброто и злото е въ тѣхнитѣ очи досущъ неопрѣдѣлена; че въ сегашно врѣме, когато — не може да не се признае — пружинитѣ на възпитанието сѫ досущъ отслабнѫли, тѣ чувствуватъ халтавость, мекость и нерѣшителность въ училищната дисциплина, която понѣкога ненадѣйно прѣминува къмъ суровость и оскърбява тѣхното честолюбие. Изходътъ изъ това затруднително положение, по мнѣнието на тия педагози, е само единъ: подчинение на закона, който трѣба да дѣйствува на учещитѣ се по начинъ убѣдителенъ, но не и да ги възмущава и озлобява. За тази цѣль тѣ прѣдлагатъ да се изработѭтъ дисциплинарни правилници, въ които да бѫдѫтъ подробно изложени простѫпкитѣ и наказанията, така щото за учителя да не остая друго, освѣнъ да подвежда противудисциплинарнитѣ дѣйствия на ученицитѣ подъ извѣстенъ члѣнъ отъ правилника и да произнася прѣсѫди въ качество на сѫдия. По такъвъ начинъ мислѭтъ тѣ, наставницитѣ ще бѫдѫтъ запазени и отъ най-малкото прѣувеличаванье простѫпкитѣ на ученицитѣ, па и отъ влиянието на лично влѣчение, а, споредъ това, и отъ всѣко пристрастие и несправедливость. Тукъ трѣба да прибавимъ, че всички по-важни случаи тѣ прѣдставятъ на учителскитѣ съвѣти, които произнасятъ съотвѣтната прѣсѫда, слѣдъ като изслушатъ оправданията на обвиняемия[1]). Въ тази система, при която ученицитѣ се оставятъ да чувствуватъ себе си само прѣдъ лицето на безпристрастния законъ, макаръ и да има нѣкои добри страни, длъжни сме да признаемъ, че и нейнитѣ прѣимущества, както и прѣимуществата на всѣко хладно правосѫдие, сѫ повече фиктивни, отколкото дѣйствителни. Каквато и да би била грѣшката на единъ ученикъ, той никога, мислимъ, не бива да се третира като прѣстѫпникъ, надъ когото трѣба безъ друго да се приложи единъ или другъ члѣнъ отъ правилника за дисциплинарнитѣ наказания. Отъ друга страна не

*) Ср. Garel, XIX-e siècle, 1883. год.

е лошо, щото ученикътъ де знае, на каква отговорность би се подвъргнѫлъ и какво наказание би го сполетѣло за извѣстна простѫпка, защото всѣка неожиданость се отразява злѣ върху него; но възможно ли би било да се състави една, тъй да кажемъ, тарифа, която да обгръща всички случаи на толкозъ разнообразнитѣ дѣтински простѫпки, па и самитѣ простѫпки? Възможно ли би било да се разпрѣдѣлѭтъ дисциплинарнитѣ наказания на степени, съотвѣствуващи на толкозъ разнообразнитѣ обстоятелства, които могѫтъ да увеличѫтъ или смекчѫтъ вината и които трѣба винаги да се взиматъ въ съображение? Можемъ ли допуснѫ, че тогазъ едно разпрѣдѣление, ако даже би било възможно да се направи, ще бѫде толкозъ справедливо и внушително, та да послужи на дѣтето като истински наставникъ и ръководитель, да облагороди нравитѣ му, да задуши въ него влѣчението на грубитѣ инстинкти, да го умори и направи въздържливо и прѣдусмотрително, като сѫщеврѣменно го отклони отъ всичко, отъ което възпитательтъ е длъженъ да го прѣдпази?

Хората, които искатъ това, като че се боѭтъ да въздигнѫтъ личностьта на тогова, който служи за прѣдставитель на всѣки дисциплинаренъ правилникъ; като че се боѭтъ да поставѭтъ на приличната височина този, който е главниятъ и съ нищо незамѣнимъ факторъ въ дѣлото на възпитанието, душата на всѣко учебно заведение — учительтъ. Досущъ друго нѣщо виждаме у Маргрена. Той самъ и неговата рѣдка обичь къмъ дѣцата и прѣданость къмъ дѣлото сѫ „все и вся“ въ заведението му. Въ него той въвежда такъвъ система за наказания, която не е съпрѣжена съ никакви дѣйствителни наказания, и такъвъ система за награди, която не е свързана съ никакви вещественн прѣимущества. Отчетътъ за наградитѣ и наказанията, получени въ чисто идеаленъ смисълъ, се внася всѣка седмица въ ученическата книжка за съобщение на родителитѣ. Когато числото на наказанията достигне извѣстна цифра, измѣнявана споредъ възрастьта на учещитѣ се, на ученика се прави публично внушение. Въ случай на рецидивъ, ученикътъ се записва на черната дъска, а ако подиръ това не се поправи, което при Маргрена е голѣма рѣдкость, възвръща се на родителитѣ му.[1]) Съ тая система и Маргренъ, и Елзаската школа сѫ достигнѫли до резултати, които бихѫ задоволили всѣкиго. Тѣзи резултати сѫ най-добрата подпора и на изтритата истина, че наказанието, за да подѣйствува на дѣтето, не трѣба

---

[1]) Ср. „Отчетъ зъ първоначалнитѣ училища въ Парижъ“ прѣзъ 1875. год.

безъ друго да бѫде дѣйствително, и че важностьта на всѣко наказание се заключава въ понятието, което ще се внуши за него на наказуемия, а не въ суровата форма на изпълнението или пъкъ въ самото му изпълнение.

Бенъ, като говори за училищната дисциплина, опира се спокойно на углавната юриспруденция, и рефератътъ му по тоя прѣдметъ съдържа около 30 точки[1]). Роленъ, отъ друга страна, говори много малко за дисциплинарнитѣ формулари, а обръща голѣмо внимание на духа на дисциплината, т. е. на онова морално влияние, подъ което трѣба да се подложи дѣтето и което трѣба да достига чакъ до дъното на душата му. Поради това той намира, че прѣди всичко трѣба да се просвѣти самиятъ учитель и да му се създаде авторитетъ. Направи ли се това, всичко е отворено. И, наистина, това си е тъй, защото не правилноститѣ, не дисциплинарнитѣ правила правѭтъ отъ ученика човѣкъ въ пълния смисълъ на думата, а възпитательтъ. А що е въ сѫщность авторитетъ и защо едни съумяватъ изведнажъ да внушѭтъ, да спечелѭтъ това и въ много продължително врѣме? Защо едни и сѫщи срѣдства сѫ сполучливи за едни, а досущъ несгодни за други? — Лабрюйеръ приписва това изключително на начина, по който се прилагатъ дисциплинарнитѣ правила. „Да наказваме дѣцата за нѣща, които не сѫ направили, или да бѫдемъ много строги и придирчиви при незначителни грѣшки, ще рече да подкопаемъ всѣко довѣрие къмъ себе си и да се направимъ досущъ безполезни за тѣхъ,“ казва той. И, наистина, дѣцата разбиратъ много хубаво, справедливо ли е или не наложеното тѣмъ или на другаритѣ имъ наказание, и еднакво се възмущаватъ и отъ прѣкаленитѣ по строгость наказания, и отъ безнаказаностьта. Затова необходимо е, щото учительтъ благоразумно и съ хладнокръвие да опрѣдѣля степеньта на всѣко наказание; необходимо е, така сѫщо, да има между опрѣдѣлението и изпълнението на всѣко наказание извѣстно врѣме, прѣзъ което сериозно да се обмисли за послѣдващата минута, когато и прѣдъ ученика, и прѣдъ учителя ще изпъкне въпросътъ: наказанието било ли е дѣйствително заслужено и съразмѣрно съ степеньта на вината? Поради това тая простичка нагледъ бѣлѣжчица има голѣма цѣна за всѣки учитель, макаръ че основата, върху която се съзижда учителскиятъ авторитетъ, е несравнено широка и, за да се приготви, необходимо е да се спазѭтъ много други

[1]) Ср. „Наука воспитанія“, гл. V. „Правила примѣненія авторитета“.

условия, но само ще споменемъ, че учительтъ, като учитель, трѣба прѣди всичко да притежава едно поредъчно образование, за да може да има наученъ авторитетъ, а като възпитатель, за да се сдобие съ нужния авторитетъ, трѣба по-напрѣдъ да бѫде самъ добрѣ възпитанъ и добъръ познавачъ на дѣтската природа, па да се залови да изучи индивидуалнитѣ особености на всѣки ученикъ и споредъ тѣхъ да нагласява разнитѣ изправителни и наказателни мѣрки, трѣба още да умѣе да владѣе себе си, да пази пълна хармония между дѣлата и думитѣ си, да бѫде търпѣливъ, послѣдователенъ, точенъ, акуратенъ, справедливъ, па, ако щете, и строгъ, но не, разбира се, сурова, фелдвебелска строгость, а строгость разумна и проникнѫта съ бащинска доброта. Само такъвъ учитель и наставникъ може да бѫде не само уважаванъ, но и обичанъ отъ ученицитѣ; само такъвъ е въ състояние да възбуди у ученика обичь къмъ всѣко добро съзнание за виновностьта въ една или друга простѫпка, и онова скрито безпокойствие, оная вѫтрѣшна тревога и незадоволство, онова тънко раздразнение върху струнитѣ на личното честолюбие, които каратъ ученика да се взира въ всичко, да обмислюва послѣдствията на всѣка своя постѫпка и да избѣгва всичко, което ще се отрази врѣдително, било само върху него, било върху него и другаритѣ му. Само такъвъ учитель, повтаряме, може да разрѣши сполучливо задачата на възпитанието и направи отъ дѣтето сѫщество, способно за самостойна дѣятелность, способно да се управява и възпитава само, когато другитѣ прѣстанѫтъ да се грижѫтъ за него. А това именно е вѣнецътъ на възпитанието, вѣнецътъ и на изпълнителя на прѣгледванитѣ отъ него задачи. Това е крайната и висша цѣль, къмъ постиганьето на която трѣба да се стреми всѣко училище и всѣки учитель. А за да се постигне това, трѣба да се развиѭтъ и оползотворѭтъ всички нравствени способности, които се таѭтъ у дѣтето; трѣба да приучимъ дѣтето да разпознава както добритѣ, тъй и лошитѣ направления на тия способности, да чете ясно въ ума и сърдцето си и да бѫде искрено и правдолюбиво; трѣба да му помогнемъ, да прибавя къмъ усвоенитѣ подъ рѫководството на учителя правила други правила, изработени отъ самия него; да прибавя къмъ вънкашната дисциплина и дисциплина вѫтрѣшна. А кога захване да се взира въ душевния си миръ, необходимо е да го приучимъ да гледа на себе си като на обйектъ, който да обсѫжда постѫпкитѣ си и управява себе си тъй, както би сѫдилъ и управявалъ другиго; необходимо е тоже да му посочимъ висшата цѣль на

живота и му разяснимъ важностьта на всички обществени и частни задлъжения, свързани съ общочовѣшкото и социално положение на всѣкиго.

Насочени ли сѫ дѣйствията на наставницитѣ и училището въ таквазъ посока; движѫтъ ли се тѣ при възпитанието на младото поколѣние въ таквазъ сфера; — можемъ да бѫдемъ твърдо увѣрени, че дѣятелностьта имъ нѣма да остане ялова; че трудоветѣ имъ ще бѫдѫтъ увѣнчани съ блѣскавъ успѣхъ; че възпитаванитѣ ще бѫдѫтъ пуснѫти въ обществото съ здрави нравствени начала, съ ясни и строго опрѣдѣлени възгрѣния за живота и назначението си — ще бѫдѫтъ кадърни да се управяватъ сами и достатъчно калени за самостойна, разумна и полезна за себе, за ближнитѣ и отечеството си дѣятелность.

А това може ли да се постигне само съ дисциплинарнитѣ правилници, били тѣ и най-добри, а още повече съ сухото прилаганье прѣдвижданитѣ въ тѣхъ дисциплинарни наказания? — Не и никога не! Дѣцата сѫ, наистина, суровъ материалъ, но за да се даде на този материалъ желаемата хубава форма, иска се усърдие и любовь къмъ самото дѣло, иска се и естествена дарба, па и умѣние, иска се хубаво познаванье всичкитѣ тънкости на дѣтинската природа, па и търпѣние, прѣдвидливость и съобразителность. Искатъ се не учителичиновници и груби администратори; не и прѣкалени въ слѣпото пазенье мрътвата буква на дисциплинарнитѣ правилници учители-прокурори; не и учители-сѫдии, движещи се само въ рамкитѣ на тѣзи сѫщитѣ дисциплинарни правилници: а учители-наставници, учители-възпитатели, проникнѫти отъ оная божествена обичь, напити отъ онова идеално милѣние къмъ дѣцата, което отличава всѣки баща и всѣка майка, добрѣ приготвени за назначението си.

Л. Доросиевъ.

Персо-арабски мотиви въ българскитѣ напѣви.

Персо-арабската музика, върху която днесъ между учепитѣ европейски музиколози се водѭтъ живи прѣпирни, е повлияла — споредъ мене — твърдѣ много върху музиката на всичкитѣ европейски народи изобщо, а както се види, особено върху музиката на българския народъ.

Перситѣ сѫ се запознали съ музикалното искуство прѣзъ врѣмето на своето господствуванье въ Египетъ (525—323 пр. Хр.), гдѣто музиката е била твърдѣ развита още прѣди да се развие гръцката култура. Това свидѣтелствуватъ изкопкитѣ въ най-старитѣ стѣнни гробове, при които се срѣщатъ рисунки на инструменти отъ най-примитивната до най-усъвършенствувана конструкция. Друго доказателство сѫ евреитѣ, у които се споменува за музика тепърва слѣдъ изгонваньето имъ отъ Египетъ.[1]) Перситѣ сѫ усвоили отъ египтянитѣ не само музикалното искуство, но и тѣхнитѣ инструменти, като напр. н а б л а, наречена отъ тѣхъ а л ъ-у д ъ, — инструментъ, който перситѣ сетнѣ постепенно усъвършенствували, така че отъ него създали нови инструменти съ такава степень на съвършенство, каквито сѫ инструментитѣ: ч е п к ъ, н ю с х е т ъ, р у б е б ъ и к е м а н е. Поради това днесъ нѣкои музиколози твърдѭтъ, че трѣба да търсимъ потеклото на сегашнитѣ ни струнни инструменти въ Персия.[2])

Подиръ упаданьето на персийското царство музиката е била съвсѣмъ забравена, докато могѫщитѣ вълни на ислямското движение не сѫ я съживили отново. Слѣдъ заробваньето на Персия отъ арабитѣ (VII. вѣкъ) срѣщаме вече арабски теоретици музиканти, които се завзели да изучѫтъ персийската музика и да я слѣѭтъ съ арабската. Най-стариятъ отъ тѣхъ е Х а л и л ъ (+ 776), който е съставилъ първиятъ арабски учебникъ по музиката. Подиръ него слѣдва Е л ъ-Ф а р а б и (+ 950), който, като добъръ познавачъ на старогръцката музика, се старалъ, щото къмъ персо-арабската смѣсь да присъедини още и гръцката

---

[1]) Ambros, Geschichte der Musik, I, 137.
[2] Rühlmann, Geschichte der Bogeninstrumente, 16—17.

теория, но безуспѣшно, понеже тогава още персо-арабската музика е стояла много по-високо отъ гръцката.[1]) Но най-цвѣтещиятъ периодъ на тази музика е настжпилъ, когато Персия подпаднжла подъ монголитѣ (XI.—XIV. вѣкъ), особено пъкъ прѣзъ врѣмето на Тамерлана, когато цѣлъ рѣдъ учени подигнжли това искуство до тамъ, че още тогава — когато цѣла Европа се е придържала гърчевито о гръцката теорема на интервалитѣ — на тѣхъ е била извѣстна консонансата на терцитѣ и секститѣ.[2]) Най-дѣятелнитѣ отъ тѣхъ сж били Саффиединъ Абдулмуминъ, „Зарлино на ориенталиститѣ", който е основалъ новоперсийската школа, началата на която е изложилъ въ дѣлото си „Шереффие", и Абдъ-елъ-Кадиръ, единъ отъ най-върлитѣ му послѣдователи. Тѣ и двамата сж подържатели на една система, възникнжла още въ врѣмето на Халила, въ която има освѣнъ персийски сжщо и арабски елементи, и която е извѣстна у насъ подъ общото название турска музика. Колко чудни понятия сж имали до прѣди малко европейскитѣ музиканти за тази система, вижда се отъ туй, че въ музикалната терминология думата alla turca означава крѣщеща нѣкоя мелодия съ съвсѣмъ монотоненъ акомпаниментъ; тъй е напр. означено финалето въ Моцартовата A-dur соната.

Главната особеность на турската музика е, че нейната гама се състои отъ 18 разни тона, напр. (споредъ Абдъ-елъ-Кадиръ): c-des-eses-d-es-fes-e-f-ges-asas-g-as-heses-a-hes-ces-deses-s. Макаръ че нѣкои отъ музикалнитѣ учени, като Kiesewetter, Fétis, Pitra и др. не даватъ на това никакво значение, тъй като има въ наведения редъ много енхармонични тонове, които ако изоставимъ, ще получимъ нашата обикновена хроматическа гама, — мислж, че това е отъ голѣма важность за турската музика, понеже съмъ убѣденъ, че тя прави разлика между идентичнитѣ почти енхармонични звукове. Въ туй може лесно да се убѣдимъ, ако вземемъ да нотираме нѣкоя наша или турска пѣсень: навсѣкждѣ ще намѣримъ много извивания, единъ видъ постоянни портамента, тремола, прѣди задударения, съ една дума такива тънкости, за написванъето на които нотната азбука не ни стига, често пжти даже — макаръ че пѣвецътъ пѣе чисто, и вие ясно чувате гласътъ — не ще съумѣете да опрѣдѣлите тонътъ. Сжщото нѣщо е забѣлѣжилъ и извѣстниятъ събиратель на славянски пѣсни — Л. Куба. Въ края на сбирката си отъ черногорски пѣсни той казва буквално: „Въ Катунската

---

[1]) Kiesewetter, Die Musik der Araber und Perser.
[2]) Riemann, Studien zur Geschichte der Notenschrift, 77—85.

нахия и въ най-близкото ѝ съсѣдство владѣе пѣние, което за жалость не може да се запише. Това е отлично, продължително и чисто тремоло, водено чрѣзъ разни интервали. Алегорически казано, това е музикаленъ плачъ . . . . . Тѣзи нѣща — твърдѣ интересни и отъ голѣмо значение — могжтъ да се схванжтъ само съ помощьта на фонографа, и само като фонограми тѣ могжтъ да се анализиратъ и студиратъ.“[1]) — Подобно на турската, и другиятъ голѣмъ клонъ на ориенталската музика — византийската — прави донѣкждѣ разлика между енхармоничнитѣ тонове, като употрѣбя за мелисмитѣ особени знакове. Сжщото прави и най-добриятъ до сега познавачъ на византийската музика, Хрисантосъ, въ капиталното си съчинение: Ἐισαγωγὴ ἐις τὸ θεωρητικὸν καὶ πρακτικὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς (Парижъ 1821). — Отъ всичко горѣказано заключавамъ, че персо-арабската система не е дѣлила само туку тъй гамата на 17 части, а че при нареждaньето на мелодиитѣ практически се е придържала о нея — съ други думи, че въ турската музика сжществува още разликата между енхармоничнитѣ звукове.

Другъ главенъ бѣлѣгъ на сжщата система е нейниятъ особенъ ритмосъ, свойственъ на всичкитѣ източни музики. Това е сжща старинска агога, т е. модифицирано темпо, съединено нераздѣлно съ динамиката, така че всѣка, и най-малка динамическа отсѣнка, подпомогнжта чрѣзъ съотвѣтствуващо движение, прѣдставя напѣвътъ въ най-усъвършена пластика. Това нѣщо е лесно обяснимо: за народи съ такава богата фантазия, съ такъвъ немиренъ, запалчивъ и страстенъ характеръ, какъвто е у източнитѣ, строго опрѣдѣленитѣ граници на сегашното темпо не стигатъ, за тѣхъ е нужно единъ видъ постоянно tempo rubato.

Дали е имало у персийцитѣ или у арабитѣ до края на VII. вѣкъ хармония, не е извѣстно. Но като помислимъ, че всѣка мелодия естествено заключава въ себе си извѣстенъ хармонически отпечатъкъ, който именно дѣйствува най-много на чувствата, трѣба да признаемъ, че въ този смисълъ ще да е имало хармония и у персо-арабската система. — Ако погледнемъ на горѣприведената гама, виждаме, че тя съдържа нѣколко терци, които въ нищо не се различаватъ отъ терцитѣ, направени отъ съставнитѣ звукове на сегашната гама. Понеже пъкъ този интервалъ (терцата) служи като основа на хармонията, трѣба турската хармония да има сжщитѣ правила, както и нашата, което е вѣрно. Така напр. извѣстната турска пѣсень

---

[1]) Slovanstvo ve svých zpěvech, VIII, 119.

„Кимседе йоктуръ кабахатъ“, най-просто хармонизирана, ще изглежда тъй:

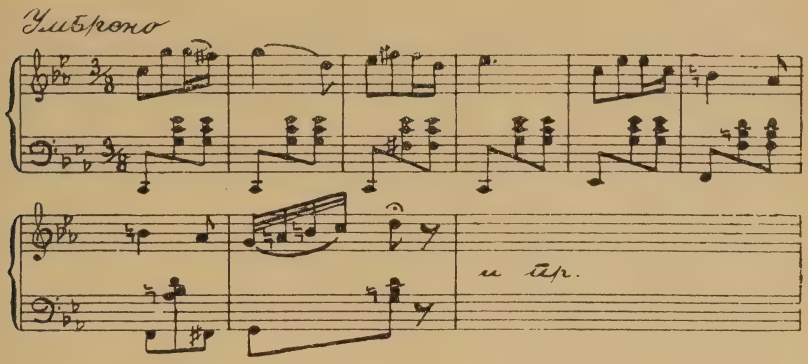

Понеже искамъ да докажж, че турската музика е упражнявала извѣстно влияние върху българската, трѣба да видіж, има ли въ българскитѣ напѣви тѣзи особености на турската музика, за която горѣ споменжхъ.

Колкото се касае до разнитѣ мелодически украшения, още по-горѣ казахъ, че ги има, и отъ думитѣ на Л. Куба се вижда, че тѣ сж забѣлѣжени и въ другия клонъ на югославянската музика — сръбската —, която не е стояла толкова подъ непосрѣдственото влияние на турската, колкото е била изложена на туй влияние българската музика.

Относително ритмоса съмнявамъ се, че има друга музика, въ която той да е по-своеобразенъ, отколкото въ българската; даже и при турската той не е толкова изпъстренъ, колкото тукъ. Причинитѣ на това нѣщо сж главно двѣ: първо — етнографичниятъ съставъ на българския народъ и второ — географичното му положение. Етнографичниятъ съставъ затова, защото разнитѣ тракийски, славянски и български елементи, отъ които той се състои, макаръ че слѣти въ едно, все сж оставили въ масата нѣкои главни чърти, които се изражаватъ въ характера на българския народъ и посрѣдствено, чрѣзъ напѣвитѣ му — най-доброто огледало на битието ни. А за географичното положение трѣба да си припомнимъ, че се намираме на мѣсто, гдѣто съ вѣкове сж се сражавали двѣ съвсѣмъ противни влияния, че се намираме на пжтя, който отъ памтивѣка е служилъ на цивилизацията, но сжщеврѣменно и на най-грубото варварство. Разбира се, че при тѣзи обстоятелства първенство е получило това влияние, което повече се е чувствувало и което толкова дълго врѣме е давѣло цѣлиятъ български организъмъ, именно — турското.

За да могжтъ читателитѣ по-лесно да ме разбержтъ, ще наведж отъ многото примѣри, отпечатани въ Министерския сборникъ за народни умотворения, само нѣкои най-характерни:

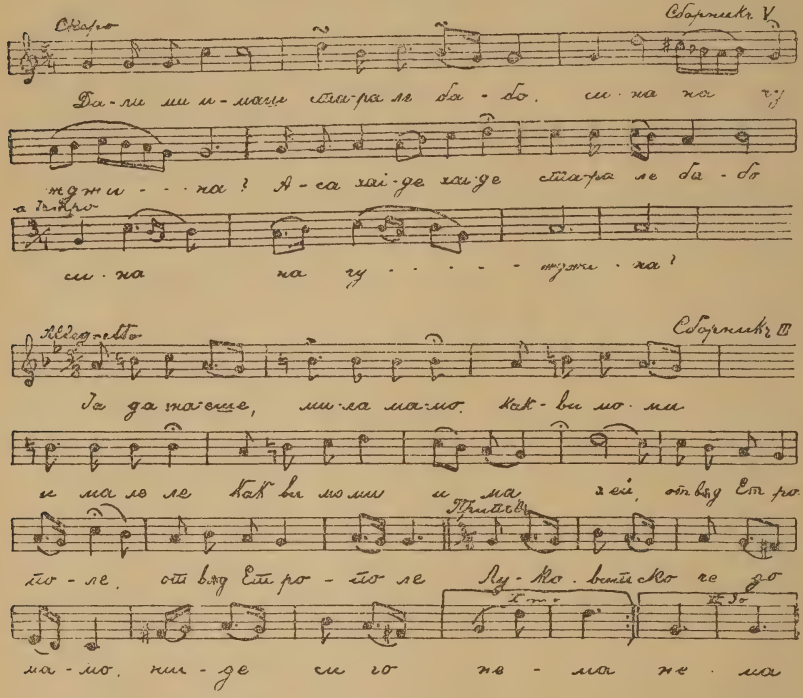

Въ приведенитѣ два примѣра явно е турското влияние, както относително текста, тъй и относително мелодията. Първата пѣсень има за основа персо-арабската тоналность ушакъ, втората — тоналноститѣ бюзюргъ (I. дѣлъ) и нева (II. дѣлъ), която прилича донѣкждѣ на нашето минорно наклонение.

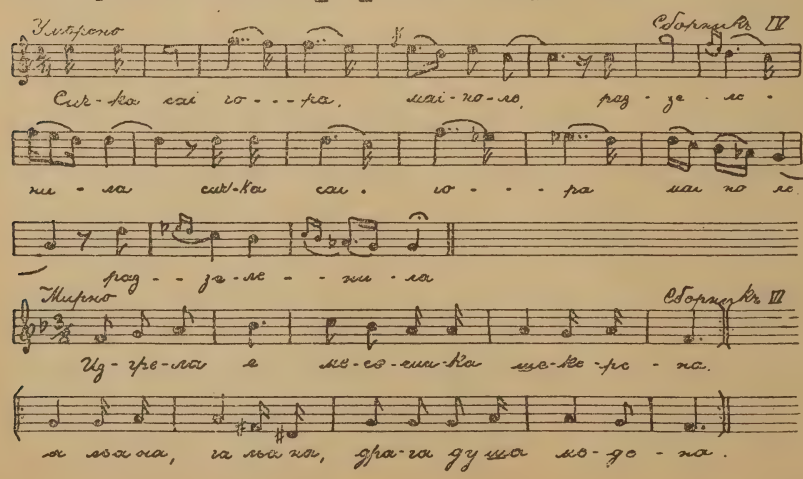

Горнитѣ два напѣва могжтъ да служжтъ за примѣръ на смѣсь отъ наивна, ясна, но при това умилна славянска мелодия съ богатъ турски колоритъ.

Има нѣкои пѣсни, върху мелодията на които сж повлияли разнитѣ турски възклицания, като бенимъ, назлжмъ, достумъ, джанжмъ, оланъ, аманъ, бре и пр., или пъкъ туй обстоятелство, че въ текста на пѣсеньта се спомня турчинъ. Като най-добъръ примѣръ за това може да ни послужи слѣдната:

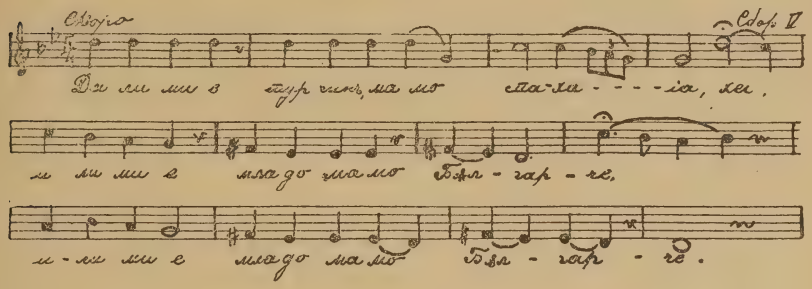

Срещнжхъ даже пѣсень, въ която при турския напѣвъ текстътъ е смѣсенъ: половина български и половина турски. Въ Министерския сборнокъ нѣма забѣлѣжени подобни пѣсни, но нѣма съмнѣние, че ги има пръснжти изъ народа. Ето такава пѣсень:

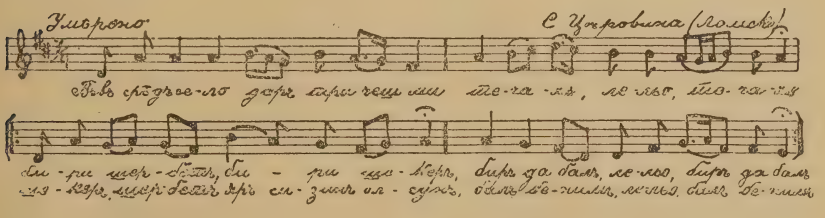

На чешмата доръ три жени
перѣхж, лельо, бѣлѣхж,
бири карж, бири гелинъ,
биръ да кжсъ, лельо, биръ да кжсъ;
карж, гелинъ яръ сизинъ олсунъ,
кжсъ бенимъ, лельо, кжсъ бенимъ.

Въвъ градинка доръ три цвѣтя
цъвтѣха, лельо, цъвтѣхж:
бири лале, бири зюмбюлъ,
биръ да гюлъ, лельо, биръ да гюлъ;
лале, зюмбюлъ яръ сизинъ олсунъ,
гюлъ бенимъ, лельо, гюлъ бенимъ.

Освѣнъ че сѫ се заимали отъ перситѣ нѣкои нѣща отъ мелодиитѣ имъ, приети сѫ отъ тѣхъ и нѣкои инструменти. Така напр. кемането — което въ Европа отколѣ вече е изчезнѫло, като се е прѣобърнѫло въ нѣколко вида струнни инструменти — въ България и до сега сѫществува, разпространено най-много по селата на срѣдната Стара-Планина. Възможно е, че и българската гусла произлиза отъ персийския монохордъ. Извѣстниятъ специалистъ по югославянската музика Ф. Кухачъ дѣйствително мисли, че „нашитѣ гуслари сѫ прѣми наслѣдници на гръцкитѣ айоди и рапсоди“, т. е., че гуслата е наслѣдство отъ гърцитѣ отъ врѣмето, когато славянитѣ населявали Пелопонезъ[1]). Но не е ли възможно, да е била позната гуслата още отъ по-прѣди, а именно да е дошла на Балканския полуостровъ по другъ пѫть, и то въ началото на християнския вѣкъ — при тогавашното движение на народитѣ — по сухо покрай сѣверния брѣгъ на Черно море?

Изпрѣчва се въпросътъ, дали българската музика печели що-годѣ като е приела турски мотиви. На това трѣба да се отговори непрѣмѣнно положително. Европа е създала музиката си върху основата на старогръцкото искуство. Защо да не се заемѫтъ покрай старогръцкитѣ мотиви, които въ българскитѣ напѣви безсъмнѣно има,[2]) хубави нѣща и отъ персо-арабската музика, която е много по-хубава и по-богата отъ гръцката. Разбира се, че при това трѣба да се гледа, щото туй приманье да не бѫде въ ущърбъ на духа и оригиналностьта на българскитѣ пѣсни, а да се запазватъ, колкото е възможно, музикалнитѣ традиции. Така обогатени, българскитѣ пѣсни — макаръ повидимому прости — ще бѫдѫтъ богатъ изворъ, отъ който постоянно ще черпи науката; стига тѣ да бѫдѫтъ достѫпни на музикалния свѣтъ. Френскиятъ компонистъ Saint-Saëns ходи изъ африканскитѣ пустини да търси мотиви за своитѣ съчинения, незнаещъ, че нѣдрата на Стара-Планина криѭтъ истински бисери въ това отношение.

Ако европейскитѣ учени казватъ, че на славянската музика е сѫдено да напрѣдва толкова повече трѣба да напрѣдва българската музика, която отъ всичкитѣ славянски е най-оригинална.

К. Маханъ.

---

[1]) Starogrčki motivi u našoj narodnoj glazbi, Nada, 54.
[2]) Старитѣ гамми въ народнитѣ ни пѣсни, „Кавалъ“, бр. 1., 4. и 5.

РЕЦЕНЗИИ И КНИГОПИСЪ.

Юбилеенъ сборникъ на Славянската бесѣда. 1880—1895 София, Придворна печатница. Стр. 112.

Малко дружества у насъ доживяватъ петнайсетъ години или и ако ги доживѣѭтъ, не ги празнуватъ. Славянска бѣседа бѣ честита не само да доживѣе петнайсетгодишието си, но и да го отпразнува блѣскаво: цѣли два дни траехѫ тържествата, два дни изпълнени съ шествия, банкети, вечеринки и концерти, и всичко, що прилича на това първо столично дружество. Всичко бѣше изпълнено блѣскаво и точно споредъ издадената по-напрѣдъ програма. Ала най-блѣскава излѣзе процесията отъ Сл. Бесѣда до св. Краль и обратно: човѣку бѣ драго да погледне тая стройна върволица отъ 300—400 достойни ґраждани и офицери, какъ въодушевено стѫпахѫ слѣдъ музиката и какъ гордо гледахѫ своето общо знаме „взаимность и братство.“ И неволно ти идѣше на умъ да кажешъ: ето нà, тая процесия да направи овация нѣкому, та да стори за десетъ!

За споменъ на петнайсетгодишния си празникъ Сл. Бѣсѣда имà похвалната идея да издаде единъ „Юбилеенъ сборникъ.“ И наистина, процесии минуватъ и заминуватъ, тържества утихватъ, тостове се забравятъ, пъкъ тая прѣкрасно изработена книжка ще спомня за винаги не само бесѣдиниятъ юбилей, но и печатното искуство въ България отъ 1895. г. При изданието на тоя макаръ и само седемъ коли сборникъ като че нарочно взехѫ участие три наши най-видни печатарски заведения: красивиятъ заглавенъ листъ, рисуванъ отъ нашия прославенъ живописецъ Мърквичка, биде литографиранъ въ Държавната печатница, двѣтѣ цинкотипии (старото и ново здание на Сл. Бесѣда) както и автографитѣ въ текста сѫ работени въ новото възпроизводно заведение на А. Петровъ, а придворната печатница на братя Прошекови даде послѣдна рѫка и вкусъ на всичко, та изданието излѣзе наистина великолѣпно.

Ала съдържанието на Юбилейния сборникъ — трѣба да го признаемъ — не отговаря на гиздавата му вънщина. Както много общи работи у насъ, тъй и тоя сборникъ е, види се, набързо скопосанъ, та не останѫло врѣме да се тури по-строгъ цензъ на статиитѣ, а се приели и помѣстили нѣща, каквито случайно попаднѫли.

Сборникътъ е раздѣленъ на три части.

Първиятъ — исторически дѣлъ — съдържа три статийки отъ трима най-стари и най-заслужили членове на Сл. Бесѣда, а именно: „Основание и развитие на Славянска Бѣсѣда“ отъ А. Безеншекъ; „Нѣкои лични спомени“ — отъ С. Я. Захей; „Два спомена“ — отъ Ив. Ев. Гешевъ. Тѣзи три исторически статийки ни представятъ хубаво интересното начало и развитие на това първо столично друже-

ство, което е прѣодолѣло доста спънки, докато стжпи на здравъ кракъ и почне задачата си. Истина, тая задача не е още изпълнена, защото до сега не само „взаимность и братство,“ но и пълно познанство нѣма още между всичкитѣ му членове, но стига, че стои на знамето бѣсѣдино тая хубава девиза, на кога Софийци станжтъ изобщо по-общителни и Сл. Бесѣда ще развие по-взаименъ животъ. До сега поне тая корпорация не е сполучила да развие желаемата общественость между столичнитѣ граждани.

Вториятъ — книжовенъ дѣлъ — съдържа 11 заглавия на книжовни и научни произведения, отъ които първото „Прѣдъ гроба на Царя Освободителя“ отъ Вазова, държи и първо мѣсто въ цѣлия сборникъ по своята художественость. Писано още прѣди 8 години въ Петербургъ, проникнжто отъ мисли и чувства, вдъхнжти автору, кога стоялъ прѣдъ самата царьова гробница, това стихотворение и днешенъ день, за жалость — както казва самъ Вазовъ — не губи своята съврѣменность. То звучи като възвишена една покайна молитва отъ цѣлъ български народъ къмъ хладния гробъ на освободителя, молитва, която намира от'екъ и въ послѣдната хижа българска и въ даденъ случай ще гръмне като всенароденъ хоръ прѣдъ праведната сѣнки на бѣлия царь. То е отъ ония прочувствени стихотворения, каквито Вазовъ като че прѣстанж вече да пише. Тия пълни съ жаръ ямби, въ които е излѣна цѣла душата поетова, приличатъ на сжщи дитирамби. При голѣмото одушевение, съ което ги е турялъ на книга, Вазовъ нàдали е и забѣлѣзалъ, че стиховетѣ му не сж еднакви: инакъ, нѣмаше да ги реди на строфи.

Г-нъ Дриновъ удостоилъ тъй сжщо юбилейния сборникъ съ една статия „Яковъ Трайковъ отъ София и Кара-Трифунъ отъ Скопие“ която по достойнството си прави честь на автора. Тя е кратка и строго научна студийка за двама български книжари на черковни книги отъ 16. вѣкъ. Авторътъ ни запознава съ нѣкои любопитни данни отъ книжарския занаятъ по онуй врѣме. Тая статийка би трѣбало да се прѣпечата въ нѣкое наше научно списание; тука ни е страхъ, да не остане съ малко читатели и да не заглъхне.

Слѣдъ единъ сонетъ отъ Ст. Михайловски, „Единъ Софийски типъ“, слѣдва „Тракийската теория на Цаня Гинчевъ,“ интересна статийка отъ Ив. Шишмановъ, въ която се съобщаватъ не само наивнитѣ спекулации на познатия български учитель и списатель, но и нѣкои нови научни издирвания върху произхождението, езика и сродството на тракитѣ. Въпросътъ е сега тъкмо на дневенъ редъ между ученитѣ, и г. Ш. добрѣ прави, че запознава и нашиятъ свѣтъ съ него.

„На расходка“ отъ г. Н. Начевъ (тр. 56.) е кратъкъ разказъ — да го речемъ драсчица, — която авторътъ посвѣщава, не знамъ защо, г-ну Ив. Ев. Гешову. Това посвѣщаванье, отдавна излѣзло изъ мода, като че се вмъква пакъ: нищо и никакво произведенийце туку: посвещавамъ еди-кому си! Инакъ разказчето на г. Начева се чете леко, а и тенденцията му не е лоша: да осмѣе ония наши хипохондрести родители, които отгледватъ дѣцата си съ топломѣръ и часовникъ въ ржка — вѣчно трепереци за здравието имъ.

„Богинята ми“ (тр. 63.) е дитирамбско стихотворение отъ Гете, което сега дава въ български прѣводъ г. Въловъ. Прѣводътъ е много

точенъ, ала не съвсѣмъ поетиченъ и не споредъ българския вкусъ. Нашитѣ хора не сѫ навикнѫли да четѫтъ такива неравни стихове, съ каквито се е старалъ да прѣдаде самиятъ оригиналъ г. В. По-добрѣ щѣше да бѫде, ако г. В. бѣ прѣвелъ това хубаво произведение Гетеово въ равни стѫпки и стихове — както го е прѣвелъ напр. Жуковскій (но твърдѣ свободно) въ тоя размѣръ:

Какую безсмертную
Вѣнчать прѣдпочтительно
Прѣдъ всѣми богинями
Олимпа надзвѣзднаго?
Не спорю съ питомцами
Разборчивой мудрости,
Учеными, строгими;
Но свѣжей гирляндою
Вѣнчаю веселою,
Крылатую, милую,
Всегда разновидную,
Всегда животворную
Любимицу Зевсову
Богиню — фантазию.

Слѣдъ това стихотворение, на което за право не е мѣсто въ тоя сборникъ, слѣдва (стр. 66.) единъ очеркъ изъ столичния животъ отъ г. Г. Х. Боневъ подъ заглавие „Практична“ — за една ужъ практична, ала твърдѣ нескопосна годеница, която още се не оженила и се изказва прѣдъ една приятелка, че ще се ожени за годеника си не отъ любовь, а зарадъ паритѣ му, пъкъ любовьта си ще варди пакъ за прѣдишния си любовникъ. Прѣди „Практична“ бѣхъ челъ разказътъ на А. Константиновъ „Изъ миналия животъ на Сл. Бесѣда“, който е сега тъкмо злобата на деня. Слѣдъ като прочетохъ и „очеркътъ“ на г. Бонева, помислихъ си: ако г-да офицери дигатъ толкова шумъ именно за това, че сборникътъ на бесѣдата щѣлъ билъ да се чете въ странство, та щѣло да падне реномето имъ, то какво да кажѫтъ беззащитнитѣ български моми и годеници, които г. Боневъ е прѣдставилъ като най-безчестни развратници? Какво да кажѫтъ и българскитѣ писатели, ако помислѭтъ, че европейската публика ще сѫди за нашата белетристика именно по тоя разказъ на г. Бонева?

Слѣдъ „Практична“ слѣдва единъ малъкъ разказъ отъ Ш. за нѣкой си Семко Суровичковъ, претендентъ на българския прѣстолъ въ 1840 год.

На стр. 74 е помѣстено онова сѫдбоносно разказче „Изъ миналия животъ на Сл. Бесѣда“. Авторътъ го е написалъ всрѣдъ грижи и главоболия за Сл. Бесѣда, и то съ видима цѣль, да прѣдстави голѣмата разлика въ нравитѣ на българскитѣ офицери отъ едно врѣме и сега, та да изтъкне значението на Сл. Бесѣда за облагородяване на нравитѣ у насъ. Но при това г. Константиновъ надали е и подозиралъ, че тия четири нищо и никакви странички ще подигнатъ такава глъчка и ще станѫтъ фатални не само за писателя но и за цѣлото дружество Сл. Бесѣда. А за какво? Защото на А. Константиновъ дошла на умъ идея, да опише буйствата на двама офицери въ Сл. Бесѣда прѣди петнайсетъ години — забѣлѣжете г-да — прѣди петнайсеть години и безъ да споменува имена! И за това цѣлъ гарнизонъ софийски — въ тревога. Ами ако А. Константиновъ бѣше описалъ нѣкои съвсѣмъ прѣсни подвизи на марсовитѣ синове, каква ли олелия щѣше да се струпа на главитѣ ни! Зарадъ единъ разказъ, писанъ съ благородна цѣль да похвали, а не да обиди, какви не щешъ неприятни послѣдствия: извинения, декларации, даванье оставки, недаванье музика, разни заплашвания и пр. А всичко това значи: Бай Алеко, не дѣй си прави илузии, че ще опишешъ нѣкой

пжтъ безнаказано Бай-Ганя съ сабя! Не, толкова строгость за нищо и никакво прилича като че г-да военнитѣ искатъ да сплашжтъ българскитѣ граждани и писатели, да имъ втълпжтъ въ главитѣ още веднжжъ, че помежду си иматъ една привилигирана класа, която стои надъ всички недостатъци отгорѣ и която не смѣешь ни съ малъкъ пръстъ да бутнешь — noli me tangere!

Признаваме, че е неделикатно да се помѣсти единъ такъвъ разказъ въ сборника на Сл. Бесѣда, която брои толкова души офицери за членове, нъ пъкъ не сме на мнѣние, да се ограничава тъй заплашително перото на хумориститѣ. Всѣко съсловие си има своитѣ смѣшни и осждителни типове и ако се намѣри нѣкой да ги парисува, мигаръ съ това се фърля петно върху цѣлото съсловие? Освѣнъ това А. Константиновъ описва случка прѣди петнайсеть години; героитѣ значи сж били още съвсѣмъ млади, а въ младостьта си кой не е буйствувалъ? Тъй и описанитѣ двама г-да, даже и да се знаижтъ, кои сж, може да сж сега най-сериозни и най-почетни офицери.

Инакъ произведението на А. Константиновъ е само по себе си слаба работа. Художественость у него нѣма никаква, пъкъ тенденцията му е съвсѣмъ фалшива; защото ако можемъ да говоримъ за подобрѣни прави въ тия петнайсетъ години, откакъ има Сл. Бесѣда, причинитѣ сж други, а не безъ друго Бесѣдата съ своитѣ петь вечеринки и два бала на година.

Една хубава, наврѣме и намѣсто статийка е кратката биографийка на Павелъ Иосифъ Шафирикъ отъ С. Я. Захей. Слѣдъ нея слѣдва най-хубавото украшение на юбилейния сборникъ: „Автографи на нѣколко видни славянски писатели“, между които намираме прѣкрасни мисли за славянска солидарность; доста е да споменемъ първиятъ и послѣдниятъ отъ тѣхъ, а именно автографътъ на Пыпина и Новаковича, и двата пълни съ топли думи и братски съвѣти, които би трѣбало всѣки българинъ да има присърце.

Съ автографитѣ се свършва и вториятъ одѣлъ на сборника и слѣдъ него слѣдва трети единъ отдѣлъ „допълнителни бѣлѣжки“, гдѣто сж изброени всичкитѣ настоятелства Бесѣдини до днесъ; подиръ това иде списъкъ на всичкитѣ членове, които възлизатъ на 433 души (5 почетни, 17 основателни и 411 редовни) и най-сетнѣ свършва съ два бюджета на Сл. Бесѣда (за първата и послѣдна година), отъ които се вижда голѣмия напрѣдъкъ на това съ хубава бждность дружество. Дано както успѣшно е прѣминжла до сега толкова прѣчки и тревоги Сл. Бесѣда и за напрѣдъ носи високо знамето на „взаимность и братство“ между членоветѣ си и доживѣе още по-славни юбилеи.

Б. Цоневъ.

Преглед географске литературе о Балканском полуострову. Свеска II. За 1894 годину, уредио Д-р J. Цвијић. Revue de la littérature géographique de la péninsule balcanique, tome II, pour l'année 1894. redigée par Dr. G. Cvijić. Београд, 1895.

Настоящиятъ библиографически трудъ е продължение отъ прегледа, съставенъ отъ сжщия д-ръ Цвијић, професоръ по геология и география при Бѣлградското висше училище, и напечатанъ въ сръбското списание „Дело“, лист за науку, књижевност и друштвени живот, 1894 Февруари, Марта и Априлъ подъ надсловъ „Преглед географске ли-

тературе о Балканском полуострву за 1892 и 1893 годину“ [1]). Втората „свеска“, която имаме на ржка е, ако не се лъжемъ отдѣленъ отпечатъкъ отъ „Просветни Гласник“ на сръбското министерство на народното просвѣщение. Като се придържа въ общи чърти о плана, изработенъ и приложенъ въ минжлогодишния си Преглед, г. д-ръ Цвијић раздѣля своитѣ библиографически бѣлѣжки на четири систематични отдѣла: въ първия отдѣлъ той е помѣстилъ реферати върху картитѣ и картографическата книжнина, въ втория — извѣстия за излѣзлитѣ прѣзъ 1894 год. съчинения по антропо-география и историческата география, въ третия отдѣлъ се съобщава за пжтописитѣ, които се отнасятъ до Балканския полуостровъ и най-сетнѣ въ четвъртия се разглеждатъ трудове и разправи изъ физичната география, фитогеографически съчинения и нѣкои геологически и метеорологически студии, които прѣдставятъ и географически интересъ. По съдържание Прегледътъ за 1894 година е по-богатъ отъ минжлогодишния, тъй като вѣщиятъ съставитель е внесълъ въ кржга на своята програма и такива съчинения, които иматъ повече езиковъ, исторически и природнически характеръ, но служжтъ за освѣта на нѣкои географически въпроси.

Въ новия Преглед сж помѣстени и бѣлѣжки за нѣкои съчинения, които бѣхж изпуснжти въ минжлогодишния. При всичко това има тукъ тамъ още нѣкои блѣзни, така напримѣръ не е отбѣлѣзанъ между друго трудътъ на Lamouche, „La Bulgarie dans le passé et le présent“, който се появи въ 1892 година. Иречековото съчинение „Fürstenthum Bulgarien“ е отъ 1891 година, та поради това минава границитѣ, които Прегледътъ си е поставилъ (1892—1894). Г-нъ Цвијић добрѣ е направилъ, че е включилъ и него, но тогава трѣбаше да отбѣлѣжи всички геогр. трудове отъ 1891 година. Отъ сега нататъкъ Преглед ще излиза, както съобщава уредникътъ му, веднжжъ на двѣтѣ години и ще обгръща само тия трудове, които сж печатани за това врѣме, включително трудоветѣ, които се отнасятъ до сърбо-хърватскитѣ земи въ Австро-Унгария. Това послѣдно нововведение, което намѣрваме и въ тазгодишния Преглед заслужва всѣка похвала Нии бихме молили отъ наша страна професора Цвијића, да вмъкне въ своята програма, ако е възможно и нашитѣ забравени Банатски българи, за които ний тукъ имаме още толкова слаби свѣдѣния. Нему ще бжде негли много по-лесно да стори това, отъ колкото на когото и да било у насъ, защото има референти за маджарската географ. литература. Съ това той може да разчита на нашата особенна благодарность. Въ издаденитѣ до сега двѣ свезки отъ г. Цвијићевия Преглед намѣрваме повече отъ 200 реферата или кратки библиографически бѣлѣжки за разни географски трудове, карти, отдѣлни статии и пр. Отъ тѣхъ 25 се отнасятъ къмъ България и Добруджа[2]), 27 иматъ за прѣдмѣтъ Македония, Тракия,

---

[1]) Ср. бѣлѣжката отъ Л. М. въ „Бълг. Преглед“.

[2]) Свезка I: Кривошиевъ, карта на България; Jireček, Das Fürstenthum Bulgarien; Rausch, Bulgarien; Хр. П. Константиновъ, Краището Бабекъ; Vankov, Šipčanski Balkan; Г. Н. Златарски, Срѣдня Гора; Вацовъ, метеор. станция въ София; L. Dimitrov, Das Vitošgebiet; К. и Х. Шкорпилъ, Сѣв.-Ист. България; F. Toula, Der Jura im Balkan; A. A. Guiloux, Notes sur la Bulgarie; Watzow, Wolkenbruch und Hagel in Bulgarien; J. Hann, Jannuartemperatur zu Sofia, Jannuarkälte 1883 auf der Balkanhalbinsel; S. Watzow, meteorol. Stationen in Bul-

Стара-Сърбия, Албания-Епиръ[1]) и 11 — Балканския полуостровъ изобщо[2]).

Всички тия бѣлѣжки не сж само отъ професора Цвијића, а отъ разни рецензенти. Прегледътъ се явява така като единъ видъ колективенъ трудъ, и това е много добрѣ. Разбира се, като всѣки такъвъ трудъ, тъй и тоя си има своитѣ несгоди. Колкото редакторътъ и да желае да даде извѣстенъ общъ характеръ на оцѣнкитѣ, не е възможно индивидуалностьта на отдѣлнитѣ сътрудници да не се прояви. Жално е само, че тази индивидуалность не се проявява винаги въ добра посока. Така изобщо може да се каже, че помѣстенитѣ въ Прегледа реферати се отличаватъ съ строга обективность. Въ повечето случаи рецензентътъ се е задоволилъ, да прѣдаде sine ira et sdudio съдържанието на разгледваното съчинение, което е и най-цѣлесходното за единъ чисто библиографически прѣгледъ. Полемиката би била тукъ съвсѣмъ неумѣстна, а най-малко би трѣбало да се дава дума на шовинизма. За жалость въ двѣ рецензии на Цвијићевия „Преглед“ азъ забѣлѣзахъ попълзновения въ тая лъжепатриотична посока, която сж усвоили мнозина и въ Сърбия и у насъ. Веднжжъ въ рецензията на Вазовото прѣкрасно описание на Рилската пустиня (М. Сборникъ, кн. VII) и втори пжть въ оцѣнката на Науманова туристична книжка: Macedonien und seine neue Eisenbahn Salonik-Monastir (Вж. една кратка бѣл. за нея въ Б. Прѣгледъ, год. II., кн. III. отъ Д. М.), гдѣто Науманъ се напада по най-нелѣпъ начинъ за това, че по цѣлия си пжть не забѣлѣзалъ други Славяни въ Македония освѣнъ Българи. „Он је тамо видео Словене, али заиста није могао одмах распознати да ли су то Срби или Бугари. Али он је видео да су то Бугари и на свим странама овог путописа изгледа, као да је прост бугарски агенат“! И това го говори единъ интелигененъ Сърбинъ, К. Ф. Ковачевић!

Нима, за Бога, когато се касае за Македония, не е възможно отъ една и отъ друга страна, да се говори безъ всѣко раздражение,

---

garien; J. Hann, Klima von Sofia; Свезка II: Милетичъ, Стари пжтувания, Дришъ, Р. Ј. Бошковичъ; Д-ръ Кесяковъ, Рико; А. А. Бендеревъ, Статист. обозр. Болгаріи; Ив. Вазовъ, Рилската пустиня; Ст. Шишковъ, Срѣднитѣ Родопи; Toula, Eine geolog. Reise in die Dobrutscha; Lebedintsev, Chemische Untersuchungen des Schwarzen Meeres.

[1]) Свезка I: G. Weygand, Die Sprache der Olympo-Walachen, Novi Bazar und Kossovo; G Strezov, La Macédoine orientale; A. de Lacrechelle, Importance commerciale de Salonique; J. Grunzel, Salonichi; Ст. Новакович, С. Мораве на Вардаръ; Ch. Mismer, Souvenirs du monde musulman; Elpis Melena, Kreta; J. Mordtmann, Esquisse top. de Constantinople; Weygand, Muskopolje: сжщ. Die Wlachomeglen, R. Hofmann, Die Burgruine Novo-Brdo; H. Borotta, Lettres orientales; K. v. Förster, Constantinople; V. Berard, La Turquie; Мил. Ј. Николајевић, Северна Стара Србија; Lelarge, Le lac de Scutari; F. Elliott, Constantinople; Свезка II: Dr. S. Krausz, Der Name Stambol; W. Götz, Cossovo Pole; E. Naumann, Macedoien; Б. Нушић, Крај обала Охридског језера, П. Балкански, Кроз гроблье; Места, Струма и Брегалница; R. Wettstein, Beitr. zur Flora Albaniens, M. Limpricht, Die Strasse der Dardanellen. —

[2]) Свезка I: H. Kiepert, Carte générale des provinces Européennes; T. Maretić, Jmena rijeka i potoka u hrv. zemljama; Новаковић, Град, трг. варош; Dr. J. Modestin, Kritische Beitrage zur geogr. Onomatologie; J. Cvijić, Das Karstphänomen; T. Fischer, Die Südosteuropäische Halbinsel; Wettstein, Die Flora der Balkanhalbinsel; Свезка II: Dr. P. Matković, Putovanja po Balk. Poluost.; W. Tomaschek, Die Alten Thraker; L. Rousset, Le nouvel Orient; R. G. Beck, Pinus nigra in den nordw. Balkanländern.

безъ подигравки и инсинуации? Нима тая нещастна покраина ще остане на вѣки прѣпъника между насъ и Сърби, вѣчно ще се изпрѣчва прѣдъ всѣки опитъ за братска спогодба? Нѣма ли да се съгласимъ поне ний, които се наричаме умствени водачи на двата народа, да поставимъ македонския въпросъ на една здрава, неутрална почва, като се запрѣтнемъ съ съединени сили, да извоюваме, ако можемъ, прѣди всичко най-елементарни политически права за нашитѣ братия въ Македония — били тѣ Българи, Сърби, Гърци, Ромъни, Албанци? Защо на първо лице да поставяме национални, а не чисто хуманни въпроси? Дайте свобода на Македонеца — и оставете го да се нарича, какъвто ще. Али е толкова голѣма злочестина за човѣщината и човѣшкия прогресъ, ако стотина или двѣстѣ души не се прѣдадѫтъ на тая или оная пропаганда и прѣдпочетѫтъ да си останѫтъ такива, каквито ги е майка родила? Македонскиятъ въпросъ е прѣди всичко въпросъ за смърть или животъ, и прѣдъ него би трѣбвало да изчезнѫтъ всички дребнави ежби и карби.

Българи, Сърби, Албанци, Румъни би трѣбвало да образуватъ една втора „Завѣра“ и съ съединени сили да си извоюватъ човѣшки права, поне толкова, колкото се прѣдвиждатъ въ чл. 23 отъ Берлинския трактатъ. Сполучѫтъ ли това — Македония би могла съ врѣме да се прѣобърне въ една образцова малка федеративна държавица по примѣра на Швейцария, гдѣто национални въпроси не бъркатъ ни наймалко на населението да мре за своето отечество. Не е никакъ невъзможно, именно въ Македония да се подготви почвата за единъ бѫдещъ федеративенъ съюзъ между балканскитѣ държавици; така щото, който искренно желае побратимяването на балканскитѣ народи, трѣбва отъ душа и сърдце да желае да се рѣши македонскиятъ въпросъ въ оня смисълъ, който указахме по-горѣ. Може би само въ Македония, гдѣто ще бѫдемъ въ най-близка допирка, ний ще имаме случай да се изучимъ и познаемъ взаимно, а това запознавание ще поведе подиръ себе си неизбѣжно и любовь и уважение. Каквото ще да се говори — ний сме все пакъ чада на една култура, и много по зрѣли за единъ братски съюзъ. отъ колкото много други народи, които като насъ мечтаѭтъ съединението. Нашата умраза е повече плодъ на изкуствени агитации, които си имахѫ, може би, мѣстото, едно врѣме, но сега сѫ просто прѣстѫпни. — Ето защо трѣбва да се съжалява, че даже въ такива, инакъ прѣвъзходни издания, като г. Цвијићевиятъ прѣгледъ, успѣватъ да си пробиватъ пѫть шовинистични идеи. Ний не се съмнѣваме обаче, че за напрѣдъ редакторътъ на „Прегледа“, ще умѣе да се отърве отъ такива сътрудници, които не сѫ въ състояние да прѣдадѫтъ съдържанието на една книжка, безъ да примѣсѭтъ нѣщо отъ своитѣ крайно субективни възгледи. Тогава „Прегледътъ“ ще стане истински „магацин“ за географическата литература на Балканския полуостровъ, гдѣто всѣки единъ ще може да черпи най-вѣрни, най-обективни и най-точни свѣдѣния. Впрочемъ г. Цвијићевия трудъ не е далечъ отъ тоя идеалъ и ний, въпрѣки бѣлѣжкитѣ, които счетохме за нужно да направимъ по поводъ на Ковачевићевата рецензия, прѣпорѫчваме „Прегледа“ на всѣкиго, който се интересува за картографическата литература, антропогеографията, истор. и физич. география, геологията и флората на Балканския полуостровъ. Особенно цѣненъ е „Прегледътъ“ за учителитѣ.

И. Д. Ш.

Richard von Mach. Die macedonische Frage. Mit einer Beilage »Statistik der bulgarischen Volksschulen in der Europäischen Türkei«. Wien 1895. 8⁰, 66 + 3.[1])

Цѣльта на тази книжка, която излиза тъкмо въ врѣме на ужаснитѣ събития въ Македония, е да спомогне при рѣшението на политическата криза, която неизбѣжно ще се яви на изтокъ като резултатъ отъ македонското движение, защото, каже авторътъ въ прѣдговора, голѣмитѣ източни кризи винаги сѫ се почвали тъй, както ни се прѣдставя сега движението въ Македония. Г-нъ Фонъ-Махъ, който самичъкъ е билъ въ Македония и отъ много години насамъ е кореспондентъ на Kölnische Zeitung, хубаво е проучилъ въпроса и изнася едно безпристрастно и справедливо рѣшение, което не е ново, но е убѣдително изказано и съсъ знание на дѣлото. Европа трѣба да прибѣгне къмъ срѣдството, което е избрала прѣди 17 години въ Берлинъ, ако желае да достави на себе си миръ, а на хубавата и измѫчена Македония и на нейнитѣ трудолюбиви жители — права. Това мнѣние развива нѣмскиятъ публицистъ, това мнѣние поддържа и цѣлиятъ български печатъ, и ние се крайно радваме, че г. Фонъ-Махъ се е наелъ съ благородната задача — да освѣтли върху него и европейския печатъ. Наистина, напослѣдъкъ англійскитѣ, френскитѣ и германскитѣ вѣстници се изказахѫ за реформи въ Македония, но тѣмъ още не е ясно, че това може да се осѫществи само съ натискъ върху Портата, която нѣма доброволно да изпълни задълженията си. Ето дѣ ще помогнѫтъ на дѣлото книжки като Фонъ-Маховата.

Въ първата глава отъ своята брошура г. Фонъ-Махъ фърля погледъ върху минѫлото на християнитѣ отъ Балканския полуостровъ и излага накратко, въ какво състои свободата, която извоюва напослѣдъкъ руското оржжие за българитѣ и скрѣпи съсъ Санъ-Стефанския договоръ. Както е извѣстно, Европа намѣри за нужно да накърни успѣхътъ на руситѣ, а съ това да намали правата на християнитѣ. Европа, каже г. Фонъ-Махъ, се боеше, че, ако остави България въ широкитѣ прѣдѣли на Санъ-Стефанския договоръ, Русия ще получи голѣма сила на Балкана. Но, както забѣлѣжва авторътъ, тя се излъга: малкото княжество не рачи да служи само на руски планове, а пожела да си бѫде прѣди всичко българско. Днесъ и най-горещитѣ русофили не желаѭтъ, да бѫде България слѣпо орждие на Русия. Естествено, продължава авторътъ, ако да бѣше княжеството въ по-голѣми размѣри, то щѣше да дѣйствува съ още по-голѣма самостойность и пакъ щѣше да бѫде първенъ българско, а сетнѣ руско. Европа се боеше, че Русия ще се въдвори на Балканския полуостровъ дълго врѣме, но руситѣ кавалерски изпълнихѫ думата си и напуснѫхѫ освободения край, щомъ въведохѫ въ него редъ и управление. Турскитѣ роби, като виждатъ това поведение на Силитѣ, за единичка спасителка смѣтатъ Русия. Берлинскиятъ договоръ желаеше да затъмни на изтокъ рускиятъ ореолъ, като подобри положението на турскитѣ християни, безъ да ги освобождава отъ робство. Истина е, че колкото по добрѣ е на раята, толкова по-малко мисли тя за Русия. Но реформитѣ не се въведохѫ въ Турция, и нейното население обвинява за туй само западнитѣ държави.

---

[1]) Рихардъ Фонъ-Махъ, Македонскиятъ въпросъ. Съ прибавка „Статистика на българскитѣ народни училища въ Европейска Турция“. Виена 1895.

Въ какво състои автономията, която Берлинскиятъ договоръ обезпечва за Македония, разглежда г. Фонъ-Махъ въ втората глава отъ брошурата си (стр. 11—30). Споредъ 23-и чл. отъ тоя договоръ, за всѣка область отъ Европейска Турция, въ която ще се въведе самоуправление, ще се изработи уставъ отъ специални комисии, въ които мѣстниятъ елементъ да бѫде широко застѫпенъ (largement représenté), и тоя уставъ ще бѫде въ главнитѣ точки приличенъ на Критския отъ 1868 г. Понеже тоя послѣдниятъ е рѣдкость, добрѣ е направилъ г. авторътъ, че го е съобщилъ изцѣло (14—17). Несправедливости съглеждаме и въ тоя уставъ, защото мусулманското население има навсѫду привилегии, (напр. § 12), но доста е, че християнското население споредъ него взима участие въ управлението, че за всички се обезпечва до нѣкѫдѣ миръ, законность и редъ и че се зачита като официаленъ и мѣстниятъ езикъ. При все това Турция, която трѣба да взема инициатива за въвежданье автономията въ Македония, не се е погрижила за това, а напротивъ, ето вече 17 години, прави всичко възможно, за да осуети тая автономия, да създаде въ областитѣ нови условия, да потъпчи омразното християнско население.[1]) По тоя поводъ съвършено вѣрно бѣлѣжи г. Фонъ-Махъ: „Навсѫду, гдѣто се е довѣрявало на европейска комисия да въведе новъ редъ, както въ княжество България или въ Източна Румелия, за кратко врѣме се е явявалъ новъ редъ и се е задържалъ. Наопаки, гдѣто се е прѣдоставило на добрата воля на Портата, да въведе прѣобразования, нищо не е ставало, при все че се навръшва вече втората десетогодишнина отъ заключваньето на Берлинския договоръ.“ Даже въ Критъ, гдѣто отъ 1868 г. трѣба да има самоуправление, то не е въведено, и Турция прѣдпочита да гледа, че тамъ избухва революция, отколкото да изпълни своето задължение. Въ Македония като че ли условията сѫ по-отлични, отколкото въ Критъ, поради националнитѣ съревнования, за това мисли г. Фонъ-Махъ, че най-добрѣ е да се прѣдостави въвежданьето на реформитѣ на една европейска комисия, която едничка би могла да рѣши тукъ етнографския въпросъ или да го зарѣже съвсѣмъ и да създаде образцова международна страна.[2])

И споредъ насъ, непрѣмѣнно трѣба да вземе вече Европа инициатива за въвежданье реформи въ Македония и Одринско (разбира се, и въ Армения едноврѣменно), и то часъ по-скоро. Сама Турция нѣма да извърши това, или ще го извърши, но опако. Както отиватъ анкетнитѣ европейски комисии въ Турция, тъй могѫтъ и комисиитѣ за прѣобразования да идѫтъ въ тая гнила държава и да подемѫтъ, ведно съ мѣстнитѣ, своята работа. Ако потрѣба натискъ, доста е да види Турция, че Европейскитѣ сили сѫ еднодушни. Колкото за националнитѣ разпри, най-хубаво е, да се оставѭтъ сега на страна. Всичкото население, отъ каквито народности и да се смѣта, желае ре-

---

[1]) Ср. по тоя поводъ и брошурата на Ив. Ивановъ, Положението на българитѣ въ Македония, за която се говори въ Бълг. Прѣгл, IV—V, 196—7.

[2]) Фонъ-Махъ, който признава, че главната часть отъ населението въ Македония се смѣта за българска, говори често за „славяни“ въ Македония въ противуположность на „трако-българитѣ“ Той придава голѣмо значение на международнитѣ разпри въ Македония, които ужъ изискватъ голѣмо умѣнье, за да останѫтъ всички жители доволни отъ прѣобразованията. Това сѫ заблуждения важни, но сега, въ критичния моментъ, тѣ не ни смущаватъ, и всѣки трѣба да прости за тѣхъ на хуманния авторъ,

форми.[1]) Нека се въведжтъ реформитѣ, и тогава ще си рѣши етнографскитѣ въпроси самото население. А за да има то гаранции, че Портата нѣма да му отнима пакъ правдинитѣ, както въ Критъ, Европа трѣба да прѣдвиди единъ членъ и за народната милиция, какъвто не съдържа Критскиятъ уставъ.

Както казахъ по-горѣ, г. Фонъ-Махъ е билъ самичъкъ въ Македония и знае отлично, какъ живѣжтъ тамъ християнитѣ. Това го знаѭтъ и всички свободни българи отъ княжеството, които помнѭтъ турското робство, или сѫ ходили въ Македония или иматъ отъ тамъ познати и приятели. Излишно е тукъ да се описватъ за българската публика турскитѣ жестокости. [2]) Авторътъ на брошурата туря въпросъ: могжтъ ли нататъкъ да останжтъ въ сѫщото положение жителитѣ на Македония и да се развиватъ? И на него той отговаря рѣшително: не! Само въвежданьето на реформитѣ, прѣдвидени отъ Берлинския договоръ, би могло да направи сносно (befriedigend) положението на „всички“ раи, и не бива вече да се отлагатъ тия реформи.

Като почва да разглежда интереситѣ за Македония (гл. IV), авторътъ казва: „Има единъ общъ човѣшки интересъ за Македония, който не се ограничава само съ идеални цѣли. Покрай това, има политически интереси за влияние, и интереси на народитѣ, които се стремѭтъ да завладѣѭтъ Македония.“ Съ една удивителна вѣщина говори авторътъ за тия интереси и доказва, че тѣ могжтъ да се примирѭтъ именно съ изпълнението на Берлинския договоръ. По тоя начинъ Русия, отъ която се бои Западъ, нѣма да получи нова сила и влияние,[3]) Европа ще си отвори ново тържище и ще се успокои, а населението ще види бѣлъ день. Фонъ-Махъ доказва, че даже за Австрия е сгодно това, защото, ако тя присъедини и Македония, тя ще стане докрай славянска страна. На стр. 39 съглеждаме едно противуречие у автора, който казва, че реформитѣ за християнскитѣ турски поданици ще бѫдѫтъ полезни и за самото сѫществуванье на Турция, като азиатска държава. На сѫщата страница по-горѣ той нарича Турция остарѣла и казва, че трѣба да се изтика отъ Европа. Като първа крачка къмъ това, той прѣпорѫчва реформитѣ. Ето това турцитѣ не могжтъ разбра: тогава какъ могжтъ да бѫдѫтъ реформитѣ и за тѣхна полза?

Споредъ мене, трѣбаше тукъ да се разгледа въпросътъ: дали ще бѫде износно за Европа, ако се остави да гние македонското население подъ турско робство, догдѣто, споредъ плана и надеждитѣ на Портата, то изнемощѣе и се уравновѣси съ мусулманското население? Дали е по-добрѣ за Европа, да остави да расте антагонизмътъ между балканскитѣ християнски народи? Мислѭ, че и на тия въпроси може да се

който въ политическо отношение взима страната на по-слабия, страната на правото, а пъкъ и въ горния въпросъ не е далечъ отъ истината, защото признава, че населението въ Македония е най-вече българско.

[1]) Ср. и Фонъ-Махъ, стр. 28.

[2]) Вж. за тия жестокости общъ прѣгледъ въ горѣцитуваната брошура на Ив Ивановъ, Положението на българитѣ въ Македония, ср. Бълг. Прѣг III—IV 195. — Турскитѣ зулуми сѫ прѣсни въ паметьта на жителитѣ отъ княжеството, а вѣстницитѣ ни донасятъ постоянно ужасни новини.

[3]) Авторътъ, както и мнозина нѣмци, вѣрва, че Русия, която е най-силна държава въ Европа, ще се отправи нѣкога съ походъ противъ Западъ. Но и това ще оставимъ на страна.

даде само отговоръ, който благоприятствува на въвеждането реформи въ Македония.

Най-сетнѣ г. Фонъ-Махъ говори за найновото движение въ княжеството въ полза на Македония. Той разправя, въ какво състои съчувствието, съ което се ползуватъ македонцитѣ въ княжеството, оборва лъжовното мнѣние, че ужъ това движение е подбутнѫто отъ една партия, когато то е общонародно дѣло, разправя за образуването на Македонския комитетъ, за неговия уставъ, за депутацията, която той прати при княза, и разглежда най-сетнѣ условията за една възможна война между княжеството и Турция, безразлично по какъвъ поводъ ще се почне тя.

Споредъ автора, ако едноврѣменно Англия блокира Турция по море и не ѝ даде възможность да докара въ Европа азиатски войски, тогава България може да се надѣва да надвие Турция. Турция може да изкара отъ европейскитѣ си провинции само около 185.000 души войници, и то на първо врѣме само 100.000 д., а България — повече отъ 200.000 войници, и при това по-бодри и по добрѣ подготовени. Въ случай че навлѣзе въ Турция, българската войска може да се усили отъ освободенитѣ си братия, които чакатъ само да получѫтъ оружие, за да се биѭтъ съ тирана. Но въ случай на подобна война не трѣба да се забравя и Сърбия. Възможно е, че тя ще нападне въ тила България, сѫщо както се случи на 1885 г., и тогава — българската войска трѣба да спасява само честьта си, и да очаква поражение. Нѣмскиятъ публицистъ откровено признава, че неспоразумѣнието между България и Сърбия е главна причина за робството на Македония и — срамъ за насъ! — съвѣтва съюзъ между славянскитѣ балкански държави:

„България и Сърбия могѫтъ лесно да се сдружѫтъ, при нѣкои отстѫпки отъ страна на България въ Македония. Между двѣтѣ държави е естественъ съюзътъ, но чрѣзмѣрни притезания го правиѭтъ неможенъ. Ако се сполучи да се свърже, много ще бѫде спечелено за дѣлото на южнославянската свобода. Всѣки държавенъ мѫжъ отъ двѣтѣ съсѣдни държави трѣба да сматря за главна своя задача, да създаде добри отношения между двѣтѣ държави“ [1]).

Истина, г. Фонъ-Махъ е родомъ отъ Германия (а не отъ Австрия), но нѣмецъ да ни съвѣтва солидарность — ето какво е срамно за насъ! То ще каже, че ние и слѣдъ 5 вѣковно робуванье не сме никакъ поумнѣли, защото ето днесъ чужденци ни посочватъ, гдѣ е нашето спасение, а ние нещемъ да го видимъ. Чуѭтъ се напослѣдъкъ и въ сръбския и българския печатъ гласове за взаимно споразумѣние, но тѣ заглъхватъ. Книгата на Карича „Србија и балкански савез“ (1893) произведе впечатлѣние, но ефимерно. Въ Сърбия тя не намѣри силенъ отекъ, а на български тя тепърва ще се печата, когато трѣбаше незабавно да се направи достѫпна и за българитѣ. Още помалко сѫ извѣстни у насъ брошуритѣ на Пирочанацъ (Међународни положај Србије 1892) и на д-ръ М. Миловановичъ (Наша спољашна политика 1894). Впрочемъ, въ сѫщия журналъ, гдѣто се обнародва първенъ послѣдната брошура („Дело“), се печаташе и шовинистическата статия на Балкански.

---

[1]) Стр. 62.

Всѣки, който милѣе за независимостьта и бѫдницата на балканскитѣ народи, трѣба да ратува за споразумѣние между Сърбия и България, трѣба да прави най-голѣми отстѫпки, за да се постигне modus vivendi въ Македония. Каричъ, който прѣдлага (Србија и Балк савез, 164 нт.) общъ балкански съюзъ, е съгласенъ да се въведѫтъ реформи въ Македония, да се поднови Ипекската патриаршия, и около нея да се групиратъ опѣзи македонци, които сѫ по-близки до сърбитѣ, та тъй мирно да се отдѣлѫтъ отъ македонцитѣ, които се признаватъ за българи, и да се развиватъ като члѣнове на два братски съсѣдни народи. И българскиятъ печатъ нѣма нищо противъ това: Патриаршиитѣ ние смѣтаме за второстепенно нѣщо. Съгласни ли сте за реформи, за човѣшки права, — ние ви протѣгаме рѫка. Веднажъ това постигнѫто, всичко друго се урежда лесно. Допущаме и съревнование и пропаганда, но вече на отворено.

Тоя въпросъ, който е зачекнѫтъ въ брошурата на Фонъ-Маха, би ни отвелъ много далече, ако бихме рекли да го изчерпимъ до дъно. Едно ще забѣлѣжимъ на братята сърби, които и днесъ се намиратъ за жалъ на кривъ пѫть: нека внимаватъ, да не си добиѫтъ кръвната омраза на македонското население, което ще ги смѣта за врагове на неговото освобождение, ако тѣ продължаватъ тая политика, която сѫ захванѫли.

Въстанието на македонското население намира съчувствие и подкрѣпа въ княжество България. Да не я страхъ отъ коварство отъ страна на Сърбия, несъмнѣнно, България би отворила и война съ Турция, за да помогне на братята си. Сърбия и Гърция се стараѫтъ да осуетѫтъ опита на жителитѣ, които иматъ за цѣль само да се сдобиѫтъ съ човѣшки права Ако успѣѫтъ сърбитѣ и гърцитѣ, ако се въведе въ Македония пакъ тероръ и по-тежка тирания, опитътъ пакъ ще бѫде записанъ въ страницитѣ на историята. Тогава ще ли помогнѫтъ интриги и привилегии? Нѣма ли да бѫдѫтъ обърнѫти очитѣ на македонцитѣ винаги къмъ Българското княжество, което има за тѣхъ истинско съчувствие? Нѣма ли пакъ отъ него да чакатъ помощь при втори случай? Но още по-възможно е, че Европа ще се застѫпи за правото дѣло и ще подобри положението на македонцитѣ. Какза ще бѫде тогава почвата на сръбскитѣ и гръцкитѣ агитатори, които ще бѫдѫтъ прѣзирани и омразни въ Македония, заради мискинското поведение на освободенитѣ гърци и сърби? Нека се внимава добрѣ на това!

Въ заключение ще кажѫ, че книгата на г Фонъ-Махъ е написана съ такъвъ убѣдителенъ и благороденъ тонъ, щото би било крайно полезно за светото дѣло, да се прѣведе на френски. Македонскиятъ Комитетъ, задачата на който е да търси прѣди всичко мирни начини за рѣшение македонския въпросъ, ще направи добрѣ, да извърши това, Бурята се е почнѫла, врѣмето е скѫпо, а срѣдствата на Комитета сѫ скромни. Ако не може да се прѣведе и издаде цѣлата брошура, нека се обнародва поне въ съкращение. Азъ бихъ прѣдложилъ, да се вземѫтъ изцѣло глави III и IV (Днешното положение въ Македония и интереситѣ на Силитѣ въ Македония), а останѫлитѣ да се прѣведѫтъ въ съкращение.

Р. В.

Поезията на г. Т. Ц. Трифонова. — Неуморимиятъ прѣводачъ на нѣколко образцови Шекспирови драматически пиеси, г. Трифоновъ, издаде още въ 1893. г. една сбирка отъ свои съчинения. Прозата му се състои отъ лекитѣ разказчета „Много звани, малко избрани“, „Урокътъ е изученъ“, „Моето куче“, за които нѣма друго що да се каже, освѣнъ, че заслужвахх най-много да бхдхтъ помѣстени въ нѣкое отъ дѣтскитѣ ни списания, а не въ отдѣлна претенциозна сбирка. Колкото за послѣдния отъ разказитѣ му „Изъ ехтежа на минхлото“ — това е бѣгълъ очеркъ, написанъ подъ влиянието на дѣтскитѣ въспоминания на автора. Въ него той описва впечатлѣнията си отъ врѣмето на българскитѣ въстания въ 1876. год., критическото положение на родния си градецъ, жителитѣ на който подъ влиянието на инстинкта за самосъхранението и на безумния страхъ, да не бхдхтъ съсѣчени отъ бѣснитѣ турци, били забравили скхпитѣ си мечти, светата си идея за свободата на поробеното си отечество и оставили безъ никаква помощь братята си въ мънастира, които мхченишки свършили животътъ си тамъ. Ние имаме много смхтни свѣдѣния за възстаницитѣ въ Дрѣновския мънастиръ, на който, неизвѣстно по какви съображения, авторътъ крие името, като го нарича просто мънастиръ, но и отъ настоещия очеркъ за жалость ние много малко узнаваме за тѣхъ.

Въ втората часть отъ своята сбирка „поезията“, която е и главниятъ прѣдметъ на тази ни рецензия, Г. Трифоновъ е помѣстилъ около десетина стихотворения и една поема: „Срѣдъ гробоветѣ“ или „Въ надвечерието на бунтоветѣ“.

Стихотворенията му сх съ най-обикновено съдържание: употрѣбенитѣ мотиви сх били прѣдметъ на поезията на много поети у насъ и другадѣ: Слѣдъ битката, Въ тъмницата, Освобождението на България, Просекъ, Дѣте, Младость, Смърть и пр. Съ това, разбира се, ни най-малко не искаме да унизимъ поетическото достойнство на г. Трифоновитѣ произведения. Има такива мотиви въ поезията, които вѣчно сх неизчерпаеми. Нѣма почти поетъ, който да не е възпѣвалъ напр. любовьта, особно въ младостьта си. Но талантливиятъ поетъ винаги ще тури и въ най-обикновения мотивъ печатъ на самобитенъ духъ. Като четемъ наприм. любовнитѣ стихотворения на г. Вазова въ „Майска китка“, ние осѣщаме главно чувствена любовь; у други прѣобладава повече идеалната страна на любовьта и т. н.

Нека ни бхде позволено да разгледаме едно отъ по-добритѣ стихотворения на г. Трифонова, напр. стихотворението „Младость“.

Уви! Безвъзвратенъ е нашиий животъ,
Деньетѣ истичатъ напусто;
Звѣздата навършва цъвтящия ходъ
Отъ врѣмето златно, лхчисто.

Вижда ли нѣкой отъ тѣзи стихове, по какви причини „деньетѣ истичатъ напусто“? Мисъльта въобще не е вѣрна. Сравнението на човѣка, на когото младостьта вече прѣминава, съ „звѣздата, що навършва цъвтящия ходъ отъ врѣмото златно, лхчисто“ е несполучливо. Въ послѣдния стихъ, освѣнъ златно, врѣмето се назовава и лхчисто. Думитѣ „Златно врѣме“ се употрѣбятъ въ народния говоръ въ смисълъ на скхпо, скхпоцѣнно врѣме, но епитетътъ на врѣмето

„лѫчисто“ никакъ не си е на мѣсто — и е туренъ очевидно само за римата, чисто механически.

Съ дѣтинство чезнѫтъ: невинность, покой;
Безгрижни забави и радость —
Стремления нови, мечтания безъ брой
Обзематъ мятежната младость.
По нови пѫтеки съсъ нова борба,
Насрѣща на бури и власти —
Таквасъ е младежската мѫтна сѫдба
Съ свойтѣ вълненья и страсти.
Съзнаньето гордо съсъ тъмний порокъ
Се въ неѭ боричкатъ враждебно,
Всемощната жизненность става урокъ,
Далече отъ всичко учебно.
Духътъ развълнуванъ въ надѣжди копнѣй
И къмъ испитни се приготвя,
Кръвьта разбѣсняла кипи, пламенѣй
И хвърля на щастие котва.

Тукъ по-вѣрно, ако не пълно, се характеризира младостьта, „стремления нови, мечтания безъ брой, въ борба съ бури и власти — борба на гордото съзнанье съ тъмния порокъ“ — туй е дѣйствително атрибутъ на младежьта, но между хубавитѣ и пълни съ смисълъ стихове има и недобри, мъгляви. Напр. младежката сѫдба се нарича мѫтна; въ стиха „Всемощната жизненность става урокъ“ авторътъ трѣбаше да употрѣби думата животъ, намѣсто жизненность. „Далече отъ всичко учебно“ и пр. — тоя стихъ е много прозаиченъ. „Кръвьта разбѣсняла . . . и хвърля на щастие котва“ — колко прѣсилено и неестествено изказано! Какво нарушение и на поезията, която обича истински чувства и мисли въ прѣкрасна форма? Четешъ понѣкога прѣкрасни стихове, наслаждавашъ се отъ тѣхъ, възбуждатъ се въ тебе нѣкои чувства или мисли, що сѫ били заглъхнѫли или съвсѣмъ не си ги ималъ, и отведнажъ се натъкнешъ на нѣкой лошъ стихъ, който изказва нѣкое неестествено, фалшиво чувство или невѣрна мисъль, и всичко се нарушава, и възбуденитѣ въ тебе чувства или мисли, и естетичното ти наслаждение!

Но дирния избликъ кога заиграй
Съсъ сетнята мощь величава
Тя своята буйность въ самия си край
Съ блаженна любовъ увѣнчава!

Какви тъмни и мъгляви стихове! Авторътъ, навѣрно, иска да каже, че човѣкъ къмъ свършъка на младостьта си изпитва чувството на любовьта. —Защо тогава? Нима̀ момъкътъ въ началото на младосьта си, съ отворено за всичко сърдце, не омърсено още отъ никакви низки желания, страсти и дѣла, съ пламенни чувства и пробуждащи се страсти не може по-горещо да люби, силно да се привързва къмъ нѣкого, отколкото оня, който скоро встѫпя въ зрѣла възрасть?

Уви! безвъзвратенъ е наший животъ,
Изтичатъ ни днитѣ блаженни,
И само оставатъ отъ цѣлия ходъ
Еднички мечти вдъхновенни!

Прѣди малко се казваше за младостьта, че оставало отъ нея пустота („Днитѣ истичатъ напусто“!), а сега пъкъ се казва, че отъ „блаженнитѣ ни дни“ или отъ годинитѣ на младостьта оставало само „мечти вдъхновенни!“ Истинска, вѣрна ли е тая мисъль, това мнѣние на г. Трифонова за младостьта? Нимà „борбата“, що ѝ приписва той, е безплодна? — Младостьта е най-важниятъ периодъ на човѣшкия животъ. Прѣзъ туй врѣме се извършва физическото, умственото и нравственото развитие на човѣка, на младежа, надаренъ съ впечатлителна душа и отзивчиво сърдце. Възгледътъ му върху живота се прояснява. Той почва борбата съ невѣжеството, прѣдразсѫдъцитѣ и низкитѣ страсти на обществото . . . . той най-близу възприима съврѣменнитѣ общечовѣшки идеи, и съ пълна вѣра въ него, той се бои противъ оння обществени наредби, които принасятъ нечувани страдания на човѣчеството . . . Младостьта е залогъ за прѣкарванье разуменъ и общеполезенъ животъ. На тоя човѣкъ, на когото въ младостьта му „днитѣ истекли напусто“, навѣрно и цѣлнятъ му животъ ще измине напусто. Авторътъ забравя тѣзи си думи и най-подиръ завършва стихотворението си съ това, че оставало отъ нея „едни мечти вдъхновенни!“ Макаръ и да не знаемъ, за какви именно мечти се говори: ако тѣ сѫ благородни, тоя, що ги е ималъ въ младостьта си, нравствено стои доста високо, но ако не сѫ го направили дѣятелна натура, подбуденъ отъ тѣхъ за осѫществението имъ въ живота, то прѣзъ останѫлия си животъ той навѣрно ще ги забрави и ще стане почти като оня, на когото „днитѣ истекли напусто“ . . . .

Истинскиятъ поетъ, който знае назначението си, щѣше да ни обрисува съ поетически краски идеалната младость, която ние трѣба да се стремимъ да достигнемъ или задържимъ. Поезията на такъвъ поетъ ще има грамадно и благотворно влияние върху обществото, той не ще бѫде изолиранъ отъ него, а ще бѫде неговъ пѣвецъ. Слѣдъ прочитаньето стихотворението на г. Трифонова ние не сме трогнѫти, не сме възбудени отъ нѣкакви нови чувства и мисли, които да ни окажѫтъ извѣстно влияние на ума или сърцето, ний остаяме съ хладъ въ душата си . . . .

Ще приведемъ още едно стихотворение почти цѣло, именно стихотворението „Поточе“, а защо го привеждаме за примѣръ, ще кажемъ по-долу.

Бързи́ (поточето) и се пѣни
И два разцъвтени,
Два кичести брѣга пои съ благодать;
И вѣе услада
Съсъ свойта прохлада,
И пълни простора съсъ чистъ ароматъ.
Наоколо пъстро
Избликватъ чевръсто
Два реда гѫстаци съ кървени цвѣтя,
И мислишъ, че нему
Плетѫтъ свойта тема —
Да славятъ потока полезенъ за тѣхъ.
Тъй сѫщо човѣка
Въ дѣлежа на вѣка

Съсъ своята мисъль и бистри дѣла,
Съ вѣнци украшава
На дѣсно и лѣво
Брѣгътъ на живота си съ честь и хвала! . . .

Почти цѣлото стихотворение е напъстрено съ блѣдни, неестествени и безсмислени стихове: поточето „вѣе услада съ свойта прохлада и пълни простора съсъ чистъ ароматъ“, „избликватъ чевръсто гѫстаци съ кървени цвѣтя, и мислишъ че нему (на поточето) плетѫтъ свойта тема, да славятъ потока“ . . . „Тъй сѫщо и човѣка въ дѣлежа на вѣка“ (не се разбира; ако вѣкътъ се дѣли — безсмислени думи сѫ казани; ако се дѣли пакъ нѣщо друго въ вѣка, не е казано, какво е то — стихътъ въ тоя случай казва тъмна, неопрѣдѣлена мисъль) „съ своята мисъль и бистри дѣла съ вѣнци украшава на дѣсно и лѣво брѣгътъ на живота си“ . . . .

Ние приведохме товаб езсъдържателно стихотворение за примѣръ, защото авторътъ го е написалъ близу слѣдъ едно десетолѣтие (какъвъ малъкъ периодъ!), отъ както е писалъ другитѣ си стихотворения, за които споменѫхме по-горѣ. Въ такъвъ периодъ отъ врѣме, който обѭема почти всичкитѣ години на младостьта, талантливиятъ поетъ ще направи чудеса, а у г. Трифонова като че не се забѣлѣзва никакъвъ прогресъ въ развитието на поетическата му дарба. . . . Но нека замълчимъ за сега. Ние ще сѫдимъ прѣждеврѣменно за автора: Напрѣдъ ни стои крупниятъ и нагледъ дълго врѣме обработваниятъ отъ него трудъ въ сбирката му: поемата „Срѣдъ гробоветѣ“. Трѣба да разгледаме най-подиръ и нея, за да можемъ по-основателно и на свършъкъ да изкажемъ мнѣнието си за г. Трифонова, като поетъ.

Прищѣвната сѫдба бѣше фърлила отечеството ни въ дълговрѣменно и многострадално робство. Подъ убийственото деспотическо турско управление нашиятъ народъ изгуби всѣка свобода, наложихѫ се окови връхъ политическото, умственото и нравственото му развитие, изчезнѫ всѣко индивидуално и обществено проявение на съзнателенъ животъ, изгуби се всѣкакво самосъзнание, заглъхнѫ чувството на народность, народътъ бѣше станѫлъ полумъртъвъ трупъ.

Тая продължителна, нѣколко-вѣковна „тъмна“ епоха ни костува скѫпо и прѣскѫпо: нашиятъ прогресъ въ економично и културно отношение останѫ нѣколко столѣтия назадъ. Тая епоха именно, до послѣднитѣ години, когато много духове се пробудихѫ и опитахѫ да отфърлѭтъ омразното и несносното иго, е прѣдметъ на г. Трифоновата поема.

Ние ще разказваме съдържанието ѝ и сѫщеврѣменно ще я разгледаме накратко.

Тя се начева съ описанието на природата, на врѣмето, на Балкана, но името му не се споменува. Всичкитѣ почти стихове за послѣдния сѫ тъмни и безсмислени, но трѣба да признаемъ, че нататъкъ такива стихове по-рѣдко се явяватъ:

Той много пѫти е замиралъ (?)
Така (какъ?) подъ нощния покровъ
И свойтѣ жители закриля (какъ и отъ що?)
Съ гореща майчина любовь.
И въ незапамятни години
Отъ какъ славянинъ е видѣлъ (що?),

По свойтѣ чуки и стръмнини
Съ тѣхно име се ѝ гордѣлъ.
Той е съсъ него (!) мислилъ общо,
И скърбь и радость е дѣлилъ (славянинътъ съ Балкана!),
Въвъ грозенъ часъ врага поглъщалъ (?)
И вѣренъ мъститель нему билъ!
Тѣ бѣхх нераздѣлни части (?),
Сплотени двѣтѣ наедно —
На грозни сили неподвластни,
Стопани на добро зърно (?).

Авторътъ по-нататъкъ описва хубоститѣ и богатствата на отечеството си, „мирния“ и „братския животъ на българитѣ“ — земедѣлци, но народътъ подпада подъ турското иго, като се бори юнашки за свободата си . . . . Ето нѣколко по-хубави стихове, въ които се описва, макаръ и непълно, животътъ на народа вече робъ:

О, тежко, тежко, зло паденье!
Съсъ него хиляди сърдца
Гниѭтъ и гаснѫтъ въ угнѣтенье;
Истичатъ цѣли поколѣния,
Но за балканскитѣ дѣтца
Не се намира утѣшение!
Врагътъ въ тиранства мѣрка нѣма,
Потъпква всичко мило тамъ:
Богатство види ли — отнѣма,
Присмива (!) вѣра, руши крамъ,
Убива чувствата народни.
Не знае редъ, не знае чинъ (?),
И въвъ жилищата свободни (?)
Напълно става гостинъ (господарь ?).

Туй е почти цѣлото съдържание на първата глава на поемата. Въ втората глава авторътъ се повръща къмъ описванието на Балкана. Явяватъ се тамъ самодиви, които авторътъ се мѫчи да прѣдстави прѣкрасни, но подирѣ ги обръща на вѣщици, каквито имаме въ Шекспировия „Макбетъ“.

Гдѣ може да има и сравнение съ прѣлестнитѣ създания въ „Царството на самодивитѣ“, плодъ на богатата фантазия на г. Вазова? Пѫтемъ ще забѣлѣжимъ, че идеята, да се турѭтъ самодивитѣ въ поемата, е навѣна на автора навѣрно отъ Ботевото стих. „Хаджи Димитъръ“, защото и тука има юнакъ раненъ, при когото тѣ отиватъ. Къмъ свършъка чрѣзъ устата на самодивитѣ се споменува за страданията на народа ни и се завършва втората глава съ тѣхния възгласъ:

Ние сме мощни нѣжни феи,
Наш'то царство е свѣта,
Всичко мре или живѣе,
Щомъ поиска любовьта (?).

Тая глава е излѣзла безсъдържателна, както и цѣлата поема. Въ третята глава по цѣли страници се описва пакъ Балканътъ, заспалиятъ юнакъ славянинъ; надъ главата му стоѭтъ двѣ самодиви, духове,

сѣнки се скитатъ по Балкана, славянинътъ вижда отъ тамъ — Трапезица, подиръ Дунавъ, къмъ който той се обръща:

О, срамъ (?) е, Дунаве, за тебе
Край брѣговетѣ да струишъ
Потоцитѣ ти пълни съ трепетъ
И съ хладъ години да броишъ.
Ти имашъ мощь, ти имашъ сила (?)
Врага ни грозенъ да сковешъ (?)
И мойта татковина мила
Отъ тозъ позоръ да оттървешъ (?)
. . . . . .

И цѣла страница още продължава все тъй, все фалшиви обръщания!

Подиръ се явяватъ боляри съ вожда си Аспарухъ, отиватъ къмъ Балкана. На заспалия славянинъ говори Аспарухъ за минжлата слава на отечеството ни и го кани, да се освободи отъ турското иго; прѣдставятъ се „роякъ“ турци. — Авторътъ е загрозилъ два цѣли куплета, като е наредилъ въ тѣхъ званията имъ: заптии, паши, кадии и пр., — и покрай тѣхъ единъ българинъ „страдалецъ“, когото осждили на смърть; народътъ се моли Богу, да му спаси животътъ. Гледката на осждения на смърть и на народа не прави никакво впечатлѣние; тя е описана слабо, само съ нѣколко стиха, не прочувствувана. Тъй се свършва третята глава, разложена на цѣли двайсетъ страници.

Въ четвъртата глава авторътъ захваща пакъ да описва прѣлеститѣ на Балкана. Ще приведемъ нѣколко по-добри стихове:

Не, тамъ богато надарена,
Природата безъ мѣръ цъвти,
Като дѣвойка прѣмѣнена,
Като младежскитѣ мечти!
Тамъ, тамо тя, въ усамотенье,
Цъвти си дѣвственна сама
Подъ сладкий плѣсъкъ, шумоленье,
Като балканската мома,
Тамъ чучуритѣ хладно-сълзни
Подъ шумалака се стружтъ,
Тамъ доловетѣ (рѣкитѣ въ — ?) бурни, бързи
Лудешки бъблжтъ (?) и бухтжтъ
. . . . . .

Тамъ всичко дъха за свобода,
Тамъ е блаженство, земенъ рай!
Ала въ вериги е народа —
Стопанина на тоя край!
Славянинътъ отъ сънъ се събужда и
Сега видѣ той отъ Балкана,
Какъ стене цѣлата страна
Подъ ножа остъръ на тирана
И страшно, страшно се стреснà.

Той се обръща къмъ родната си земя и говори за славното минѫло на българския народъ и положението му подъ турската власть, като употрѣбя контрасти. Между нѣколко поетически стихове се срѣщатъ и лоши:

Когато се въ свѣтлото минѫло взрѫ
И съ ясность на днешната участь погледнѫ —
Не могѫ съ духа си да се помирѭ.
Тамъ (тогава?) сиви полени, свободно движение (какво?)—
Тамъ (тогава?) правда, народность, богатство, права;
А тука (сега?) нищожество, робъ до колѣнѣ (?)
И никой не властенъ на свойта глава!
. . . . . .
О, Боже! О, земльо, съсъ кръвь напоена,
Съ кости геройски насипана вредъ. . .

Слѣдъ това се обръща къмъ планинитѣ, небето и пр.

Цалувамъ тѣ, земльо; съсъ твърда дѣсница,
Въ лицето на твойта прѣкрасна зора,
Кълнѫ се, че въ твойта безславна гробница
Достойно ще легнѫ, съ честь ще умрѫ,
Или пъкъ на твойтѣ свещенни хоругви
Въ народа
Азъ съ кръвь ще напишѫ завѣтнитѣ букви:
Свобода

Петата глава се състои само отъ нѣколко стиха, които ще приведемъ, и съ които се свършва поемата:

Зора се пукнѫ съ чуденъ блѣсъкъ;
Но въ прѣдразсвѣтнѫлия ходъ (?)
Съ единъ зловѣщъ, гръмовенъ трѣсъкъ
Покърти облакъ цѣлий сводъ
. . . . . .
Тогазъ и другъ гръмовенъ трѣсъкъ
Отъ срѣдъ балканския покой
Се разрази съ чудесенъ блѣсъкъ,
И гръмнѫ той, и екнѫ той! . . .

Тукъ съ послѣдния „гръмовенъ трѣсъкъ“ се загатва за избухнѫлото въстание. . .

Въ тази поема, както вижда читательтъ, се срѣщатъ тукъ-тамъ мѣста, които съ малко много услада могѫтъ да се прочетѫтъ, но взета изцѣло, тя е разтегнѫта, разфърлена, замотана, безъ свръзка между частитѣ ѝ, като че нѣма начало, нѣма край, нѣма нищо общо съ реалностьта. По начина на изложението, тя прилича до нѣкждѣ на фантастичната Пушкинова поема „Русланъ и Людмила“. Въ нея ни се прѣдставя тъмната и блѣдна картина на една нѣколко-вѣковна епоха, като фантасмагория. Ако единъ чужденецъ я прочете, той не ще разбере почти нищо и не ще познае нито за коя епоха, нито за кой народъ, за кое отечество се говори, защото само се споменува тукъ-тамъ думата „славянинъ“. . . Сюжетътъ на поемата не е по силитѣ на автора.

Ние не можемъ да не признаемъ у г. Трифонова извѣстна творческа фантазия, но тая фантазия е безъ всѣка опрѣдѣлена посока. Издадената сбирка ни мами тукъ-тамъ да вѣрваме, че отъ Трифонова може би да се развие нѣкой по-даровитъ лирически и епически поетъ за напрѣдъ, но отъ друга страна като гледа човѣкъ, че авторътъ въ продължение на цѣло десетолѣтие не е създалъ още нищо по-значително, иде му „махнуть рукою". Защо ли, ще попитаме най-сетнѣ г. Трифонова, е побързалъ да издаде тая сбирка, когато почти всичкитѣ си стихотворения и поемата си бѣ напечаталъ въ сп. „Искра"? За „прозата" му вече казахме, че тя не заслужва да бѫде издадена въ отдѣлна сбирка. Г-нъ Вазовъ слѣдъ двайсетъ години почетна литературна дѣятелность едва сега се готви да издаде събрание на съчиненията си, а г. Трифоновъ, извѣстенъ повече като прѣводачъ нежели като поетъ, който е написалъ трошични литературни произведения въ сравнение съ ония на нашия великанъ въ поезията, г. Вазова, бърза и печата: Сбирка отъ съчинения. Книга I!

Сливенъ, априлъ 1895. г.

С-въ.

Н. Геровъ. Рѣчникъ на Блъгарскый языкъ. — (Вж. Български Прѣгледъ, год. II., кн. 6.)

II.

Нашето мнѣние за изворитѣ на материала въ рѣчника на г. Герова биде почетено неотдавна въ в „Съгласие" бр. 49. съ прѣсѫда, че излиза отъ човѣкъ, който си позволявалъ да бърка въ неиздадени чужди трудове, прѣдадени въ министерството на просвѣщението за „Сборника" му, и съ даннитѣ на тия чужди трудове си прави сега име срещу г. Г., комуто липсувало подобно щастие, кога съставялъ своятъ рѣчникъ. Тая прѣсѫда споменуваше двѣ лица, — г. Д. Матовъ, отъ когото имаше въ сѫщата книга на „Български Прѣгледъ" завършена рецензия за рѣчника на Герова, и А. Теодоровъ, и тия лица тя смѣло и публично уличваше въ безсъвѣстна книжовна експлоатация. Не бихме стрували жертва дори съ нищожното мастило и хартия, да отбѣлѣзваме такъвъ излазъ противъ свои книжовни приноси, дѣто за всѣкого що е близу до тѣхния прѣдметъ, личи ясно, кое отъ дѣ е могълъ да знае авторътъ имъ; но като знаехме, че нашиятъ обвинитель е лице съ университетско образование, интелигентенъ кандидатъ за народенъ прѣдставитель, повѣреникъ на български граждани за защита на правата имъ и пр. и пр., ние се почувствувахме задължени, веднага тукъ да го извадимъ прѣдъ читателитѣ като клеветникъ. Тоя господинъ, който подържа, че трѣба да се гони отъ всѣкѫдѣ безчестието, се подписва въ „Съгласие" лъжливо „Драгановъ", а право български нека го казватъ читателитѣ „Медаровъ", или както искатъ другояче. — Сега, безъ да искаме да показваме прѣдъ г. Герова, че сме черпали свѣдѣния по българското правописание отъ извори, които не сѫ му били достѫпни, ние се осмѣляваме да напишемъ, че ако има рѣчникътъ му една прѣнещастна страна, то е тъкмо правописътъ, по който е нареждан той и тълкуванъ. За тълкуваньето на думитѣ бѣдата още не е толкова го-

лѣма, дѣто го четемъ подъ единъ за днешно врѣме окончателно мъртъвъ и своеобразенъ правописъ; но за диреньето на думитѣ по реда на азбукето, за сѫщинската имъ форма и живъ изговоръ тоя правописъ на г. Г. има таково значение, че рѣчникътъ, съставянъ по него, добива изгледъ не на „живъ паметникъ“ на българския езикъ, какъвто го иска авторътъ да бѫде, но на измѫчено тѣло, изправено върху нарочито скована скеля, за да се изложи прѣдъ очитѣ на свѣта съ такава поза и прѣлести, върху каквито се крѣпи езикотворниятъ идеалъ на г. Герова. Приетиятъ и прокаранъ въ рѣчника си правописъ г. Г. държи за едничкиятъ съгласенъ съ свойствата и законитѣ на езика, и поради това основателенъ и безпогрѣшенъ. Какъ е дошелъ той до тоя правописъ и кои му сѫ правилата — „тъй ясни, кратки и прости, дѣто никакъ не е мѫчно да се разберѫтъ и твърдѣ лесно е да се запомнѭтъ“, — това се разкрива въ 43 страници, посветени на „правописанието на Блъгарскый языкъ“. Тукъ се разисква така.

Всички знаемъ, че българскиятъ езикъ още нѣма изработенъ единъ правописъ. Причината лежи въ това, че той не е прѣтърсенъ добрѣ граматически; но като се изучѫтъ основателно звуковетѣ на езика въ тѣхното движение и промѣни, съ него заедно ще се изучи и граматическиятъ съставъ на езика, та ще се познае, кои сѫ неговитѣ закони и редъ, кое е правото и неизвратено и какъ бива да се уреди той като правиленъ писменъ езикъ съ основенъ и еднакъвъ правописъ. Досега сѫ прѣдлагани два способа да се установи такъвъ правописъ: или да се сговоримъ всинца да пишемъ по извѣстни, какви да било правила, или пъкъ да вземемъ за изходна точка старославѣнскиятъ правописъ, отъ който да изведемъ и българската правописна система. Обаче първиятъ способъ не е състоятеленъ, понеже езикътъ не е нѣщо изкуствено, та да го въртимъ правописно споредъ както се сговоримъ; правописъ по сговоръ не се държи, както явно го доказа „така нареченото „Книжовно дружество“, което бѣ стъкмило единъ правописъ отъ тоя видъ за „така нареченото си „Периодическо списание“, на прѣко своитѣ залѣганья не биде въ състояние да го държи само̀, нито пъкъ да го подържи и министерството на просвѣщението, което го бѣ прѣпорѫчало въ всички училища. Вторинтъ способъ е сѫщо така невъзможенъ, понеже старославѣнскиятъ езикъ е вече доста познатъ и обясненъ, а сегашниятъ български езикъ никакъ още не е опрѣдѣленъ граматически, та не е тъй лесно, „както се вижда на нѣкои“, да уредимъ тоя споредъ оня и да му нагласимъ приличенъ правописъ. Само единъ трети способъ сѫществува, по който може лесно и безпогрѣшно да се постигне това: него сѫ ни показали създателитѣ на славѣнского писмо. Кирилъ и Методи, като имали да създадѫтъ единъ писменъ езикъ отъ едно народно нарѣчие, дѣ право, дѣ извратено, изучили го по-тънко, видѣли, какви звукове притежава, намѣрили за тѣхъ съотвѣтни букви и сполучили веднага да уредѭтъ нѣщо писмено класическо. Така трѣба да постѫпимъ и ние. Г-нъ Г. билъ открай на такава мисъль, и облегнѫтъ върху нея, намѣрилъ за езика ни оня най-добъръ правописъ, по който е писанъ рѣчникътъ му. Той прѣдставя кратъкъ изводъ изъ своитѣ издирянья надъ тоя въпросъ, за да види всѣкой, че неговътъ правописъ „е изваденъ направо изъ сегашния български езикъ“, че правилата му сѫ „така

пригодни за всички случаи, дѣто въ никое отъ тѣхъ нѣма никакво изключение“, и че напоконъ етимологическиятъ съставъ на нашия езикъ „е сѫщо такъвъ, какъвто е той и на стария черковенъ или така нареченъ старославѣнски езикъ.“ Изводътъ мѣта погледъ върху звуковетѣ, що се чуѭтъ въ българския езикъ, разпознава между тѣхъ гласни, съгласни и една полугласна, па разглежда, кои отъ гласнитѣ сѫ „основни“ и самостоятелни, а кои „приставени“ и замѣстници на други, какъ се изговарятъ съгласнитѣ въ различни положения въ думитѣ, та възъ основа на всичко това опрѣдѣля, какви букви ни трѣбатъ за звуковетѣ и дѣ коя да пишемъ. Въ края на извода сѫ помѣстени нѣколко сѫждения за ударението на думитѣ и се изповѣда, че като нѣма мѣсто да се приказва много за него, то се опрѣдѣля въ рѣчника тъкмо по говора въ Копривщица, който е природенъ на автора, и е най-обикновено въ Сѣверна и Южна България.

Въ способа на г. Г., да издири и потвърди свойствата на чуванитѣ въ българския езикъ звукове и правила за тѣхното означаванье съ букви, имаме работа съ една наука и метода на тоя нашъ писатель, която бѣ достатъчно оцѣнена прѣди нѣколко години отъ г. Милетича въ Министерския сборникъ по поводъ на руската книга на сѫщия авторъ „Буквы ъ и ь въ старомъ церковнославянскомъ языкѣ“. Ние не ще повтаряме тая оцѣнка, но ще проберемъ само нѣкои отъ резултатитѣ, що е дала на автора си науката и методата на г. Г., отъ което пакъ ще излѣзѫтъ наявѣ нейнитѣ достоинства. Нека забѣлѣжимъ веднага, че всѣкой правописъ на свѣта, наколкото трѣба да бѫде еднакъвъ за всички членове на едно книжовно общество, се крѣпи въ голѣма мѣра просто върху сговоръ, защото безъ такъвъ сговоръ не е възможенъ постояненъ правописъ за подвиженъ прѣдметъ, какъвто е човѣшкиятъ езикъ. Не може се удържа безъ какъвъ-годѣ сговоръ и правописътъ, който мисли да е изнамѣрилъ г. Г, защото нѣма никаква органическа връзка съ българския езикъ, но е крайно условна символика на опрѣдѣлени звукови състави, взети за опрѣдѣлена стадия отъ развитието на езика. Тъй че г. Г. напразно, и на ущърбъ на своята обективность гади „тъй нареченото“ Книжовно дружество, дѣто едно врѣме въ „тъй нареченото“ си Периодическо списание бѣше продумало за извѣстенъ правописенъ сговоръ, а съ своитѣ доводи за единъ по-разуменъ новобългарски правописъ бѣше поразило създаденитѣ отъ г-да Геровъ, Груевъ и др. правописни навици Ако правописътъ на „Книжовното дружество“, по нѣкои точки отъ който нашитѣ книжовници се подканяхѫ къмъ сговоръ, днесъ не се държи еднакво отъ никого, то не е несъмнѣнъ бѣлѣгъ че основитѣ му сѫ нездрави, но наопаки потвърдява, че книжовниятъ езикъ, за който е било тъкмено, или не е билъ достатъчно задоволенъ въ своитѣ нови и съврѣменни исканья, или пъкъ схващанията за неговитѣ особности още не сѫ всеобщо установени и признати. При такова състояние на работата може да бѫде увѣренъ г. Г., че и неговътъ правописъ нѣма изгледъ да се държи безъ твърдъ и подробенъ сговоръ дори толкова еднакво, колкото се държи правописътъ на омразното нему Книжовно дружество, защото именно неговитѣ схващанья за похватитѣ на правописа най-малко задоволяватъ исканьята на единъ писменъ езикъ и условията за широко обществено признание. Самъ г. Г. ни учи, че трѣба да намѣримъ, кои

звукове съставятъ езика ни, кои състави отъ звукове трѣба да се приемжтъ за книжовната му форма, и че за тия звукове и състави трѣба да нагодимъ съотвѣтни означения; а когато почне да пише означенията, изкарва такива букви и съчетания, които не отговарятъ на издиренитѣ фактове! Такъвъ неестественъ е „естественятъ“ способъ на г. Г. за уредба на правописа. За способа, да се уреди той съ помощьта на „старославѣнския“ езикъ, не казваме нищо, понеже и г. Г. не го одобрява.

За да намѣри, кои звукове има езикътъ ни, г. Г. се прави, че не знае никой другъ езикъ и слуша само рѣчь на българи. И като ги слуша, открива у тѣхъ гласни звукове *а*, *е*, *и*, *о*, *у*, *ж*, — всичко 6, ни по-вече, ни по-малко. То добрѣ, но авторътъ не ни се изповѣда, както при ударението, дали е слушалъ само копривщени, или българи отъ всички краища на нашето отечество. Да бѣше слушалъ подалечъ и отъ Копривщица, той щѣше безъ друго да открие *3* различни гласни вмѣсто една *ж*, щѣше да чуе едно особно родопско *о*, щѣше да отличи извѣстно източно българско *ѐ*, което добрѣ познаватъ напр. тетевенци, батачани и пр. и за което азъ не намирамъ и до днесъ здраво основание, да го приравнѭ къмъ *ъ* слѣдъ мека съгласна, както настоятелно увѣряватъ нѣкои домашни и чужди издирвачи; а ако е слушалъ само „книжовна рѣчь“, трѣбаше отнапрѣдъ изрично да ни обади, та да си разбираме ясно думитѣ и мислитѣ. Сега да речемъ съ г. Г., че въ българския езикъ има всичко 6 гласни звука. Кирилъ и Методи употрѣбили за всѣкой звукъ отъ своето нарѣчие по една съотвѣтна буква; споредъ това и у насъ за всичкитѣ 6 гласни трѣбаше да се вземжтъ отъ славянското азбуке 6 отдѣлни букви. Но г. Г. като сравнява тия гласни откъмъ „изгласяваньето“ имъ и „етимологическия съставъ“ на думитѣ, дѣто се срѣщатъ; като разглежда, какъ стоѭтъ тѣ въ кореня на думитѣ и въ окончанието имъ, какъ се съчетаватъ помежду си, какъ се мѣнѭтъ една въ друга „въ движението на думитѣ“ по склоненията, спреженията и производството имъ, — като взима всичко това въ смѣтка, намира, че за нашитѣ 6 гласни звука безусловно сѫ необходими 14 „съотвѣтни“ божемъ букви! Чудно, ала истина. Ето дѣ е влъшбата на методата на г. Г. Съ нейна помощь той сѫди, че една гласна *е* върви по редица *е-и-о* (гр*е*бѫ, загр*и*бамъ, гр*о*бъ): това е „редовно“; ала друга гласна *е* върви по редица *е-и-а* (вл*е*кѫ, завл*и*чамъ, вл*а*чѫ), па се „прѣсрѣща“ още съ *е-ь* (св*е*тѭ, свѣнѫ), а подъ влиянието на ударението и на съсѣдната сричка звучи и кало *іа* (мл*е*ченъ-мл*іа*ко): това е „нередовно“, „случайно“; по тая причина ако бѣлѣжимъ първата гласна съ буква *е*, за втората трѣба да изберемъ съвсѣмъ другъ бѣлѣгъ — *ѣ*, понеже е „сѫществено“ отлична отъ първата. Така за единия звукъ *е* се явяватъ въ правописа на г. Г. двѣ различни букви — *е* и *ѣ*; по сѫщия начинъ възъ основа на „редовни“ и „случайни“ промѣни на единъ звукъ при производствотото на думитѣ г. Г. заключава, че за гласната *и* трѣбатъ двѣ букви *и* и *ъг* (— не *ъг*, което е съчетано съ два меки бѣлѣга, а означава твърдъ гласъ!), а за гласната *ъ* трѣбатъ дори три букви — *ж*, *ъ* и *ь*. Нататъкъ прѣдъ неговото скрупулозно наблюдение се откриватъ гласнитѣ *а*, *у*, *ж* „наставени съ полугласъ *й*“, които се изричатъ така слѣто, като да правѭтъ съ него единъ звукъ; споредъ означението на тия „наставени звукове“ въ

старитѣ книги, тѣ трѣба и у насъ да се означаватъ съ особенитѣ букви *іа, ю, ѭ*. Обаче и „наставениятъ звукъ“ *іа* не е повсѫдѣ еднакъвъ: нѣйдѣ той се прѣсрѣща въ говора съ *е* (св*іа*тъ-светецъ); нѣйдѣ съ *е*, *а*, *ен* и *ън* (види*е*ть, види*а*ть, види*ен*ть, зв*ъна*камъ и зв*ън*ѭ); затуй въ такива мѣста трѣба да се бѣлѣжи пакъ съ особена буква, която въ старитѣ книги изглежда ѧ, но понеже е мѫчна за писанье, взимаме за нея сегашната *я*. И така буквитѣ за нашитѣ 6 гласни се напождатъ до значителния брой 14; а за тѣхното правилно писанье г. Г. дава такива длъжки и пълни съ произволни етимологически сондажи правилца, че всѣкой може „лесно и за винѫги“ — да пропадне въ правописното му тресавище! Необходимо, правилно и лесно било да се пише іар*я*, защото имало форма іар*е*нце, а мор*е* било необходимо, правилно и лесно да се пише съ *е*, защото въ мн. ч. има форма мор*іа*; ами като се слуша у народа и мор*е*нце, та се „прѣсрѣща“ *е* съ *ен*, защо да не бива да се пише ед. ч. мор*я* и да се изговаря пакъ море, както се прави съ іар*я*=іар*е*? Отъ „ухо“ имаме форма „уш*е*нце“: може ли ни каза г. Г., защо не е измислилъ за това *о*, което се „прѣсрѣща“ съ *ен* особна буква, както е направилъ за други такива „случайности“? Защо не измисли особни букви и за съгласнитѣ *г*, *к*, *х*, които се мѣнѭтъ въ *з*, *ц*, *с*, та да се отличѫтъ, отъ ония, които се мѣнѭтъ въ *ж*, *ч*, *ш*? Най-послѣ отъ дѣ знае г. Г., че гласната *е* се „прѣсрѣщала“ и съ *ъ* въ свънх, когато такъва дума, съ такива звукове въ българския езикъ нѣма, а той за своята метода се прави, че не знае другъ езикъ? И подиръ такива етимологически фокуси нѣма нищо дивно въ това, дѣто правописното азбуке на г. Г. е „почти еднакво“ съ азбукето на старославѣнскитѣ книги: г. Г. си прѣвързалъ прѣдъ насъ очитѣ и взелъ въ ржка една ужъ научна тояга, да издири безъ прѣдузетость „естественъ“ правописъ за българския езикъ; но чутието и тоягата го водѭтъ право въ улицитѣ на славѣнския правописъ, защото тамъ е порастнѫлъ той прѣди това и тамъ си е рѣзалъ безмълвниятъ водачъ.

Буквитѣ, които прѣдлага г. Геровъ за българския правописъ, сѫ дирени възъ основа на етимологични спекулации, които нито сѫ принципиално еднакви за всички букви, нито пъкъ сѫ всѣкога вѣрни: който желае примѣри, ще ги найде на всѣка страница на „извода“ изобилно. Тия букви се обръщатъ подъ ржката на г. Г. отъ искани звуковни символи на неясни историко-етимологични образи; нийдѣ въ разсѫждението си авторътъ не намира за нужно да ни освѣтли, какъ се явяватъ у него буквитѣ *ъ* и *ь* въ края на думитѣ. Извѣстни звукове у него могѫтъ да се слѣѭтъ въ „едно“ и да иматъ право за особена буква: такива сѫ *іа*, *ю* (=*йу*) и *ѭ*; — но *йо* въ „син*йо*“ нѣма право за особена буква, та г. Г. го пише съ *ё*, а *ге* въ ходен*ге* не е особена буква, но просто съкращение на *ие!* По-далечъ отъ тоя произволъ съ особенитѣ звукове на езика и особенитѣ букви на правописа не е възможно да се отиде. При посоченитѣ до тукъ неразбории въ принципитѣ и методата на г. Герова всичко останѫло отъ разсѫждението му за „правописаніе-то на Блъгарскъй языкъ“ нѣма вече интересъ.

А. Т.

Кога се е възродилъ Гр. С. Пърличевъ?

Въ биографията на единъ дѣецъ и патриотъ, който се е възпиталъ на чуждъ езикъ, голѣма часть отъ живота си е прѣкаралъ въ заблуждение за своята народность, па е работилъ даже за полза на чужда литература, твърдѣ важно е да се установи, кога е блѣснжла въ душата му първата искра на народно съзнание. Такъвъ е случаятъ и съ Гр. С. Пърличевъ, за когото дадохъ нѣкои книжовно-биографични чертици въ една отъ по-прѣднитѣ книжки на това списание,[1]) но бѣхъ принуденъ при това да отговорѭ на горния въпросъ само възъ основа на неговата автобиография, която не е лишена отъ извѣстни прѣувеличения.[2]) Самъ Пърличевъ казва въ своята автобиография, че гласътъ на неговата народность взелъ да говори въ него още въ дѣтинство, но особено громко—въ самата Атина, когато гледалъ, какъ гърцитѣ се присмиватъ на костурскитѣ българи работници въ тоя градъ, и когато атинското общество, на чело съ професора Рангависъ, поискало отъ него да се откаже съвсѣмъ отъ своята народность. Сетнѣ Пърличевъ казва, че когато за неговата упоритость въ народното съзнание атинското общество почнжло да му изказва прѣзрѣние, той, изоставенъ отъ всички прѣдишни другари и почитатели, намиралъ едничка утѣха въ обществото на съотечественика си Якимъ Сапунджиевъ, съ когото често се билъ разговарялъ за своята родина. А когато се научилъ, какъ гърцитѣ коварно погубили Миладиновци, у него се родила люта омраза къмъ грѫцкото духовенство, и той напуснжлъ Атина.

Тъй като самъ Пърличевъ казва, че въ Охридъ почнжлъ да работи явно като български дѣецъ едвамъ слѣдъ 5—6 години подиръ това, азъ прѣдполагахъ, че не само омразата къмъ гърцитѣ го е накарала да напусне Атина, а и други причини; че може би самото чувство на народностьта у Пърличева се е явило въ съзнателна форма малко по-късно, а не, както той показва, около 1860 г., когато обнародвалъ поемата си Ὁ Ἁρματωλός. Азъ знаехъ отъ устни съобщения на нѣкои македонски българи, че въ тая поема сѫ прибавени бѣлѣжки за народностьта на жителитѣ, които фигуриратъ въ нея — за българскитѣ рѣкалии, и че отъ тия бѣлѣжки може да се види донѣйдѣ, за какъвъ се е признавалъ по това врѣме Пърличевъ, но за жалъ, тия бѣлѣжки не ми бѣхѫ подъ рѫка, когато пишехъ горѣспоменѫтитѣ си чертици. И прѣводътъ на г. Баласчева можихъ да сравнѭ съ оригинала само възъ основа на единъ рѫкописенъ екземпларъ (написанъ отъ самия Пърличевъ), въ който липсувахѫ тия бѣлѣжки. Трѣбаше да намѣрѭ единъ печатенъ екземпларъ, прѣди да се произнесѫ по нашия въпросъ, защото разпитванията на нѣкои македонци, които сѫ чели нѣкога тая книжка, не ме докарахѫ до положителенъ резултатъ: споредъ едного излизаше, че въ тия бѣлѣжки Пърличевъ е разналенъ гъркъ, а споредъ другиго — той явно наричалъ тукъ дебранитѣ българи.

Едвамъ прѣди нѣколко деня сполучихъ да видѭ единъ пъленъ печатенъ екземпларъ и въ него — интереснитѣ бѣлѣжки.[3]) Тѣ се намиратъ на 38. страница, която не е нумерувана, и на брой сѫ три.

---

[1]) Ср. Бълг. Прѣгледъ, год. II, кн. IV—V.

[2]) Ср. ib. 164.

[3]) За ония, които бихѫ, желали да си набавѭтъ тая книга, съобщавамъ, че е печатена въ печатницата на Ἀθῆνα и струва една драхма.

Първата бѣлѣжка се отнася къмъ географическото название Рѣка (прѣв. на г. Баласчева, Бълг., Прѣгл. IV—V, стр. 4. редъ 5.) и гласи тъй: „Подъ името Рѣка се разбиратъ около 20 села на с.-и. отъ Дебъръ, населени отъ горди албанци, които почти еднички сѫ учували чиста и непокѫтнѫта източно-православната вѣра, наслѣдена отъ дѣди. Обиколени отвредъ отъ турци, като овци срѣдъ вълци, тѣ живѣѭтъ окаянъ животъ и пъшкатъ постоянно подъ насилията отъ гегитѣ отъ Дебъръ и околностьта му. Истина, тѣ често получватъ позволение отъ правителството, съ оружие да се бранѭтъ отъ разбойницитѣ, но какво могѫтъ направи многобройни[1]) земедѣлци прѣдъ мѫже диви, безбройни[2]), които живѣѭтъ отъ малки съ оружие въ рѫцѣтѣ? За това не е чудно, че всички албанци сѫ отстѫпници отъ вѣрата.“

Втората бѣлѣжка се отнася къмъ албанцитѣ отъ Шпатъ (бълг. прѣв., 10. стр., 5-и р. отд.) и разправя за тѣхното двоевѣрство: „Мнозина албанци, кога е за данъци, се явяватъ като турци, а кога е за военна служба — като християни. У мнозина други собственитѣ имена сѫ отомански, а бащинитѣ (прѣкоритѣ) сѫ християнски, та свѣдочѫтъ за онова врѣме, когато тѣхнитѣ дѣди се отметнѫли. А трети, негли по-хитри, тайно сѫ чисти християни, а явно — чисти турци. Тѣ иматъ и двойни имена: едното се дава отъ имама съ тържество и парадъ и съ него си служѫтъ за обществения животъ, а другото — отъ попа, който незабавно се повиква на другата вечерь, да извърши кръщелното таинство скритно. Това име служи за въ домашния животъ. Тази вавилония царува и при други обреди. Тѣзи обичаи сѫществуватъ по краища или села, изцѣло или отчасти“.

Третата бѣлѣжка, най-важна за турнѫтия въпросъ, тълкува слѣдната фраза, която се намира на 11. стр. отъ бълг. прѣводъ: „Тъй се заклехѫ гегитѣ, чеда отъ колѣното родовито на много-шумнитѣ пелазги“. Ето какво четемъ въ тая бѣлѣжка: „Всички жители на Албания по мисли, изгледъ, облѣкло, нрави и обичаи личѫтъ ясно, че не сѫ нищо друго, освѣнъ гърци. Изобщо всички сѫ надарени съ много великодушие, остроумие и благородство... Турци и християни (въ Албания) говорѭтъ единъ и сѫщи езикъ — воинствениятъ албански езикъ, освѣнъ по-цивилизуваното племе на тоскитѣ, които прѣдпочитатъ гръцкиятъ езикъ. Желателно е, познавачи на албанския езикъ да поработѭтъ за важния филоложки въпросъ за роднинството на албанския езикъ съ старо-елинския, за да се покаже и по тоя начинъ братството на албанцитѣ съ елинитѣ: нали Елада плаче за гибельта на албанцитѣ, като старата Ниобея, лишена отъ дѣцата си“.

И тъй, рѣканцитѣ, които носѭтъ славянскитѣ имена: Кузманъ, Стайко[3]), Рада, Неда и пр., жителитѣ на Галечникъ, споредъ тия бѣ-

---

[1]) Εὐάριθμοι.

[2]) Πολυπληθεῖς.

[3]) По виновность на редакцията печатано е въ прѣвода Стойко. Нека споменѫ тукъ и за това, че въ българския прѣводъ забѣлѣжихъ пропуснѫти два реда отъ оригинала, съ които се свършва фразата на стр 14 (въ оригинала 27): „Съ писани цвѣтя майсторътъ украси стѣнитѣ и тавана на младоженската стая.“ Трѣбало би да слѣдва: „Возелницата е прѣтоварена съ вино, като кани на брачни веселби като. . .“

лѣжки, сж албанци, слѣдователно — гърци, защото по-долу излиза, че албанцитѣ сж елини, макаръ и да говорьктъ албански. Както се види, поетътъ си обяснявалъ по сжщия начинъ и българскиятъ езикъ на рѣканци, т. е. по извѣстната теория за „българо-гласни“ елини. Дали е билъ той убѣденъ въ това, или го е написалъ по настояваньето на атинскитѣ професори или на покровителя Заппа, който пожертвувалъ една сума за напечатванье на „Сердара“, не е извѣстно. Въ всѣки случай, тия бѣлѣжки на Пърличева мжчно се съгласяватъ съ оная упоритость въ своята народность, която билъ показалъ прѣдъ атиняни, споредъ както пише въ своята Автобиография (виж. Сбор. Мин., XI, 366—7) Най-сетнѣ, може и да е имало у Пърличева още тогава народно съзнание, но той се принудилъ да го заглуши. Ако Пърличевъ се е показалъ въ нѣщо постоянъ и непрѣклоненъ, то ще да е било въ българскитѣ имена (Рѣка, Галечникъ, Стайко и пр.), които „не миришели на гръцки“, та прѣдизвикали немалко натяквания: тия имена не е покжтнжлъ Пърличевъ.

Не е по-малко интересно и посвещението на поемата, за което Пърличевъ споменува въ своята Автобиография (стр. 368), но сжщо тъй избѣгва да вмѣсти въ прѣписа си, както и бѣлѣжкитѣ на края.

Въ това посвещение Пърличевъ вече самъ излиза прѣдъ насъ като гръкъ. Пожертвувателтъ Е. Заппа се нарича тукъ „приятель на старата слава и основатель на новитѣ Олимпийски надпрѣваряния“. Пърличевъ свидѣтелствува на Заппа своятъ почитъ — „чувство, което дългува тебе (т. е. на Заппа) всѣко елинско сърдце.“ Пърличевъ желае, и други да подражаѭтъ славнитѣ примѣри на Заппа и Ралли, да спомогнжтъ и за други дѣла „непомалко полезни и нагодени за великата задача — елинското възражданье“.

Могълъ ли е Пърличевъ да не вѣрва на гръцката теория за албанската народность и албанския езикъ, теория, която гърцитѣ и до днесъ бранѭтъ?[1]) Могълъ ли е да мечтае за друга книжнина тоя, който се е възпиталъ на гръцката книжнина, който гледалъ да се отличи и прослави съ гръцко творение и билъ свидѣтель на голѣмата ревность, която и до днесъ прилагатъ гърцитѣ за обогатяванье на родната си книжнина? Могълъ ли е още тогава да прѣдполага, че единъ день ще прѣподава на своя майчинъ синъ? — По никой начинъ не е могълъ!

---

[1]) Тази теория не издържа критика, и днесъ е съвсѣмъ зафърлена отъ науката. Отначало недостжпенъ за ученитѣ и до сега още малко изслѣдванъ, днесъ албанскиятъ езикъ е все пакъ доста извѣстенъ, за да се опрѣдѣли неговото потекло и отношение къмъ други езици. Издирванията и материалитѣ на Боппъ, Миклошичъ, Дозонъ, Ханъ, Г. Майеръ и др. показватъ, че албанскиятъ езикъ е наслѣдникъ на илирския, независимъ членъ на индогерманската фамилия езици. Споредъ ед и фонетични бѣлѣзи той си прилича съ славянския езикъ, споредъ други — съ германския и келтския Съставътъ на албанския рѣчникъ е крайно пъстъръ: близу $^{3}/_{10}$ отъ него сж романски, $^{2}/_{10}$ турски, $^{1}/_{10}$ славянски, по-малко отъ $^{2}/_{10}$ гръцки, останжлитѣ — старо индо-германско наслѣдие или пъкъ — неясни по произхода си думи. Вж. G. Meyer, Etym. Wb. d. alb. Spr., стр. IX и др. съчинения отъ сжщия авторъ; K. Brugmann, Grundr. d. vergl. Gramm. d. indogerm. Spr., 7 изр Албанцитѣ се събуждатъ най-късно отъ всички балкански народи и още нѣматъ изцѣло взети народно съзнание, нито писменость. Раздѣлени по вѣра, тѣ се дѣлѭтъ и по народность, защото не си знаѭтъ историята и отношенията къмъ пелазгитѣ, гърцитѣ и романскитѣ народи. Служжтъ си съ гръцко и латинско писмо. Има латинска азбука, нагодена за нуждитѣ на албанския езикъ.

Но ако възъ основа на тия нови данни се принудимъ да прѣмѣстимъ възраждането на Пърличева нѣколко години, по-късно все ще трѣба да допуснемъ, че той и прѣзъ даденото врѣме (1860. г.) не е билъ изгубилъ любовьта къмъ народа си, къмъ народния животъ и народнитѣ имена Но най-сетнѣ остая да се допусне и у Пърлиева една двояка симпатия: ясна къмъ гръцката книжнина и полусъзнателна — къмъ българския народъ. Нека си припомнимъ и случаятъ съ Фотинова, който сѫщо тъй въ прѣдговора къмъ гръцката граматика, съставена отъ него, нарича елинитѣ свои дѣца, а елинскиятъ езикъ — бащинъ.[1])

Тѣзи и подобни тѣмъ разсвѣтления — ако сѫ сполучливи — не могѫтъ да намалѭтъ заслугитѣ на дѣеца и да накърнѭтъ почетътъ, съ който се ползува името му у потомството. Ето защо се радваме крайно, че идеята за паметна плоча на гроба на Пърличева се посрѣща съ съчувствие отъ негови ученици и почитатели. Дано се осѫществи тя по-скоро!

София, 15. юни 1895. год.

Д. М.

Т. Д. Флоринскій, Новые труды по славяновѣдѣнію. Кіевъ 1895. 8-о, 51—90.

Тукъ сѫ отпечатани отъ „Извѣстія Имп. Унив. Св. Владимира“ 10 рецензии, които образуватъ продължение на трудъ, почнѭтъ подъ сѫщото заглавие въ сѫщия журналъ, на 1894. г. За началото на тоя трудъ, за жалъ, не се яви съобщение въ нашия журналъ, който се намира въ обмѣнъ съ „Извѣстията“, и длъжность ни е, поне отчасти да загладимъ тая си вина. Първитѣ броеве отъ рефератитѣ на г. Фл. сѫ посветени повечето на съчинения изъ сръбската книжнина и прѣдставятъ за насъ доста интересъ. Въ новата серия Флорински реферира за съчинения пакъ повечето отъ южнославянската книжнина, и то съ етнографско съдържание.

При все че проф. Флорински не се впуща въ подробни разисквания и полемики, азъ пакъ се надѣвамъ, че това ми кратко съобщение за неговия трудъ не ще бѫде съвсѣмъ безинтересно за читателя, който желае да слѣди за развитието на славяновѣдѣнието на югъ, и да чуе за него безпристрастниятъ отзивъ на руския професоръ. По тоя начинъ ще ми се даде възможность да съобщѭ накратко за нѣкои трудове, които въпрѣки желанието на редакцията „Б. Пр.“ сѫ останѫли неспоменѭти въ него. Въ нѣкои случаи прѣсѫдата на Флорински ми се вижда извънмѣрно снисходителна, и азъ не ще могѫ да не възразѭ поне съ една дума на уважаемия критикъ. Първиятъ най-голѣмъ рефератъ е посветенъ на новия голѣмъ трудъ на профес. Пл. Кулаковскій, „Иллиризмъ. Изслѣдованіе по исторіи хорватской литературы періода возрожденія. Варшава, 1894. „Подъ името илиризъмъ се разбира цѣлъ периодъ литературно-политическо движение у хърватитѣ, което за напрѣдъка на южнитѣ славяни и за защита на народностьта отъ враговетѣ, проповѣдваше обединение на южнитѣ славяни. Идѣди 50—60 години, когато сѫществуваше това движение, българитѣ едвамъ почвахѫ да си търкатъ очитѣ отъ дългия сънъ, затова

---

[1]) Вж. И. Шишмановъ, Сборн. Мин. XI 639 нт.

движението не се докосних о тѣхъ, но то си остая и за насъ поучително не само по голѣмата литературна плодовитость, но и по образцитѣ отъ патриотизъмъ, които показа хърватскиятъ народъ.[1]) Трудътъ на Кулаковски ми е на ржцѣ, и отъ прочита на нѣкои страници изъ него азъ се убѣдихъ, че въ казаното отношение ще бжде полезно, да се запознае нашата публика по-отблизу съ него. Истина, и въ историята на слав. литератури отъ Пипина се намира добъръ очеркъ на хърватския илиризъмъ, но трѣба да признаемъ, че проф. Кулаковски го е освѣтлилъ много по дълбоко и по-пълно. Флорински отбѣлѣжва голѣмата мжчнотня, която трѣбало да сподвие авторътъ, за да приведе въ извѣстность и редъ многобройнитѣ архивни и частни материали, потрѣбни за издирваньето, и слѣдъ това излага на кратко съдържанието на труда.

Вториятъ рефератъ е посветенъ на книжката „За славянския юнашки епосъ“ отъ чешкия младъ ученъ Махалъ. За тоя трудъ една кжса бѣлѣжка се яви вече въ „Б. Пр.“. И Флорински се отзовава добрѣ за тоя компилативенъ трудъ отъ голѣма цѣнность.

Подиръ това върви рефератъ за двѣтѣ части отъ труда на Халански за южнославянскитѣ пѣсни за Марка Кралевичъ. Вече дважъ извѣстихме ние съ голѣма радость за тоя трудъ изъ областьта на сравнителния фолклоръ, и нѣма нужда да казваме, че проф. Флорински сжщо тъй се отзовава съ похвала за него, макаръ че е съгласенъ, че правилната и всестранна оцѣнка на тоя трудъ ще бжде възможна, когато бжде завършенъ. Подиръ това излѣзе и III. часть отъ това съчинение, и ние честитимъ на автора блѣскавото изпълнение на прѣдначертания кроежъ. Въ една отъ слѣднитѣ книги ние ще се постараемъ да дадемъ единъ самостоенъ рефератъ за тоя трудъ, защото Халански, който не върви по изтъркани пжтища, ни прѣдставя твърдѣ любопитна теория за историята на южнославянското пѣснищво и за международнитѣ заимания въ неговата область. Въ отдѣла на журналитѣ четецътъ ще намѣри по долу съдържанието на II. и III. часть отъ съчинението на Халански. За сега ще се ограничж да забѣлѣжж, че възраженията, които прави автору проф. Флорински на стр. 71—2. отъ своята брошура, почиватъ на недоразумѣние, споредъ мене.

Твърдѣ похвално се отзовава проф. Флорински за второто издание на труда на мастития сръбски етнографъ Миличевичъ — „Животъ срба сельака“. Отъ минжлата година сръбската академия почва да издава етнографски сборници, които напомнятъ допѣйдѣ третята часть отъ Сборника на мин. Въвъ всѣка една книжка влиза сборникъ отъ единъ етнографъ, — и това ще бжде главно разликата по форма. Така излиза, че нѣкой сръбски академикъ е украднжлъ оригиналната идея, която неотколѣ единъ български авторъ даваше на нашия Сборникъ, който е приелъ още отъ първитѣ броеве една класификация на фолклорнитѣ материали, та ги дроби споредъ нея и разкжсва трудътъ на сътрудницитѣ. Добри страни има и системата, по която слѣдва сръбската академия, географическото руско общество и др. учреждения, но — какво да се прави, когато веднажъ се е почнжла друга система? —

---

[1]) Г-нъ Д. Мариновъ ми е разказвалъ, че за подобно братство между българи и сърби сж мечтаели и студентитѣ отъ великата школа въ Бѣлградъ до 1870. г., между които имало тогава и българи.

Колкото за книгата на Милечевича, и азъ ще признаѭ нейната етнографска стойность, но не могѫ се съгласи напълно съ панегирика, който е сплелъ автору проф. Флорински. Наистина, Миличевичъ е единъ отъ най-плодовититѣ сръбски съврѣменни писатели, той се ползува съ почетъ между славянскитѣ учени, но да се туря редомъ съ Вукъ Караджича, ще каже да се забравя разликата въ условията между сегашното врѣме и Вуковото. Нека кажемъ и това, че академията щѣше да направи по-добрѣ, да бѣше избрала за първа книга отъ новото си издание нѣкой новъ трудъ, а не да взима трудътъ на Милечевича, напечатанъ въ главни черти още прѣди двайсетина години пакъ въ издание на ученото дружество, което станѫ зародъкъ на днешната академия.

Петиятъ рефератъ се занимава съ труда на чешкия етнографъ М. Вацлавекъ, „Moravské Valašsko“ (Моравско Влашко). Това съчинение, което не ми се е падало на рѫцѣ, съдържа народописни черти за историята на чешката култура. Тукъ сѫ събрани свѣдѣния за живота и духовното мировъзрѣние на едно моравско племе отъ 150.000 души, което е получило названието си отъ власи, които прѣзъ XIII—XIV. в. сѫ се поселили между славянитѣ и сѫ се прѣтопили вече въ него. Отдалечени отъ силни културни влияния, тия жители сѫ зачували много стари черти въ живота и езика си, та образуватъ благодарна тема за етнографа. Като дава съдържанието на книгата, Флорински посочва и другитѣ трудове на Вацлавка и се отзовава съ похвала за тѣхъ.

Шестиятъ рефератъ е посветенъ на т. X. и XI. отъ Сборника за нар. умотв., наука и книжнина, изд. отъ министерството на народн. просв., и носи оня одобрителенъ характеръ, който отличава изобщо чуждитѣ отзиви за това издание. Съдържанието на тия двѣ книги е дадено на врѣмето въ Б. Прѣгл., и излишно би било, да съобщавамъ, какво говори Флорински частно за всѣка статия, толкозъ повече че неговитѣ бѣлѣжки сѫ отъ общо естество. Като признава Сборникътъ за „най-важенъ наученъ органъ на България“, Флорински привожда заглавията на по-главнитѣ статии, печатани въ първитѣ 8 книги, и сетнѣ пристѫпя къмъ съобщението си за статиитѣ, обнародвани въ X. и XI. книга, които, каже, „не отстѫпятъ на прѣднитѣ ни по обемъ, ни по цѣнность на съдържанието“ Отзивитѣ на европейскитѣ писатели, които сѫ рецензирали до сега Сборникътъ (нѣмски, френски, руски и пр.) служѫтъ за насърдчение на сътрудницитѣ на това издание, противъ което много се шушне у насъ, но което за жалъ не срещнѫ сериозна и безпристрастна оцѣнка. Напослѣдъкъ, като че ли заглъхнѫхѫ голитѣ нападения противъ Сборника, но все се чуе недоволство, ако не отъ друго, а то — отъ състава на неговитѣ сътрудници и отъ голѣмитѣ разноски, които той струва на държавата. Значително по-голѣмата часть отъ тия нападения, колкото ми се е дало случай да ги четѫ, сѫ безосновни и несправедливи, и би трѣбало единъ день да се посочи тѣхната истинска стойность, но тукъ не е мѣстото за това, и трѣба да продължѫ своето съобщение

За македонския сборникъ на Драганова азъ дадохъ една кратка оцѣнка въ Бъл. Прѣгледъ и по-подробна въ Сборникъ мин. XI, та съ голѣмъ интересъ прочетохъ това, що е написалъ за него Флорински. Като чужденецъ, Флорински не е могълъ съвсѣмъ самостойно да отсѫди, до колко сѫ вѣрни материалитѣ на Драганова.

Той му захваля за доброто желание и за трудолюбието, но все пакъ прѣдполага, че ученицитѣ, които сѫ му доставили материалитѣ, не сѫ били доста подготвени да записватъ такива нѣща. Освѣнъ това, Флорински забѣлѣжва непълнотата на ония бѣлѣжки, съ които съвсѣмъ случайно е напъстрилъ Драгановъ своятъ сборникъ. Азъ вѣрвамъ, че нататъшнитѣ подробни изучвания на Драгановия сборникъ ще покажѫтъ, дали е справедлива моята сурова прѣсѫда за него, но и тѣзи бѣлѣжки отъ перото на такъвъ доброжелателенъ критикъ като Флорински сѫ добъръ знакъ за мене. Ще кажѫ само, че ми звучи съвсѣмъ странно, гдѣто г. професорътъ взима сериозно заявленията на Драганова, който се хвали, че е неутраленъ въ македонската сръбска-българска прѣпирня и че ратува за книжовната обработка на македонското нарѣчие. Самъ Флорински прѣди малко издаде лекции по граматиката на южно славянскитѣ езици и отнесе това нарѣчие къмъ българския езикъ. Така правѭтъ и всички други слависти. За какъвъ новъ литературенъ езикъ бълнува г. Драгановъ? Това ли останѫ сега на македонскитѣ славяни, които сѫ излѣзли вече отъ сума години на сцената като българи? Кой здравомисленъ славянинъ ще желае отсега, да се дробѭтъ славянскитѣ литератури, когато тѣ и така сѫ многобройни? Двѣ отъ южнославянскитѣ литератури — сръбската и хърватската — днесъ, слава Богу, толкова се сближихѫ, че, да не бѣше азбуката и вѣрата, сърбитѣ и хърватитѣ щѣхѫ напълно да бѫдѫтъ единъ народъ (безъ да гледаме политическото състояние). Нови усилия, нови борби и нови жертви би поискало образуваньето на нова — македонска — литература, и каква ще бѫде ползата отъ това, освѣнъ единъ ударъ за славянската солидарность — тоя хубавъ идеалъ? Похвално се отзовава Флорински и за сборника на Шапкарева, отъ който разглежда книжки VIII. и IX. За тѣхъ написахъ и азъ нѣколко страници въ Бълг. Прѣгл.

Нѣма нужда ра се говори подробно и за съчиненията, които сѫ послужили за останѫлитѣ два реферата на Флорински. Това сѫ историко-граматичнитѣ съчинения на Гебауера и на Новаковича за чешкия и сръбския езикъ. За първото съчинение има подробна оцѣнка и въ Сборн. мин., XI. Книгата на Новаковича (XXV+512 стр.) е съвсѣмъ нова, но прѣдставя съединение и прѣработка на отдѣлнитѣ части отъ учебната граматика на автора. Флорински прави нѣкои важни бѣлѣжки по поводъ на това издание.

Д. М.

Нѣколко критически бѣлѣжки върху обнародванитѣ до сега материали по историята за възражданьето на българщината въ Македония.

I.

Страница изъ историята на македонското възражданье, пише Ю. Ивановъ[1]).

По-долу пакъ г. авторътъ продължава: „Отъ начало още, виждало се на Прилѣпчани невъзможно, щото гърцкото дѣвическо училище да замѣстятъ съ българско и за това рѣшили безъ шумъ да условѭтъ учителката, че ако епитропитѣ, слѣдъ доброволна покана, откажѫтъ да подържатъ тая учителка, тѣ еснафски ще събиратъ по една из-

---

[1]) Продължение отъ кн. VII., 115.

вѣстна сумма, и безъ да се чуе на далечъ (кждѣ надалечъ? Въ Америка ли? Б. Ш.), ще я подържатъ. Така и станало."

Това е невѣрно. Въ Прилѣпъ не е имало нито гръцко дѣвическо училище, нито учителка, която да учителствувала въ него.

Но, за да не оставимъ читателитѣ въ неизвѣстность по този, толкова важенъ за насъ, въпросъ, нека ни бжде позволено да изложимъ въ кратцѣ поне сжщностьта на работата.

На 24. февруари 1865. год. умрѣ дотогавашниятъ бълг. учитель Василъ Алексиевъ, родомъ изъ с. Мавровъ, Тетовско, възпитаникъ на г. Я. Груевъ Пловдивски. Училищното настоятелство покани нѣколцина учители, като О. Алексия, Зогравски, Стоянча Костовъ изъ Скопье и пр., за да го замѣстжтъ, но тѣ, по една или по друга причина, отказахж на поканата. Най-послѣ поканихж покойниятъ Георги Икономовъ отъ Душница, извѣстенъ по своята способность, като главенъ учитель и като единъ отъ добритѣ по това врѣме учители. Вечерьта на 28. юни сжщата година, срещу Петровъ-день, пристигнж поканениятъ отъ общината учитель, г. Икономовъ. Въ сжщото врѣме, речи, заедно съ него, непоканена отъ никого, „неканенъ гостъ, като киселъ гроздъ", споредъ пословицата, дофтаса и прѣдметната учителка, баба Недѣля Петкова, заедно съ двѣ на зрѣла възрасть моми, и непосрѣдствено утриньта и другиятъ день, прѣзъ Петровскитѣ празници, взе да се сношава съ женитѣ на по-първитѣ прилѣпски фамилии. Наскоро, вслѣдствие на тия нейни сношения съ женитѣ (а всѣкой знае, че българскиятъ духъ е домократически въ обширенъ смисълъ), се отвори въпросъ за условяваньето ѝ като учителка. Никой не се изказа противенъ на отваряньето дѣвическо училище въ града, а напротивъ това биде рѣшено по принципъ; защото между прилѣпчанитѣ отдавна вече имаше хора съ по-висока и по-пламенна отъ баба-Недината пламенна идея, тъй щото не бѣше нужда да я проповѣдва баба Недѣля на прилѣпчани — други прѣди нея бѣхж я проповѣдвали. Работитѣ въ Прилѣпъ вървѣхж тихо, медлено и прѣдпазливо, но затова и всѣкога здраво и сполучливо, както се доказа неедпократно. Така бѣше нужно да вървжтъ тогава работитѣ, защото церберътъ въ Битоля не спѣше, както ще се каже другадѣ по-обширно. Мжчнотия обаче се появи другадѣ. Вънкашностьта на самопризованата и самопрѣпоржчваната учителка не гарантираше за една добра възпитателка, на която да се повѣржтъ рожбитѣ отъ женски полъ, и право си имахж хората, както това квадратно се доказа отпослѣ. Ето защо не се рѣшаваxж неизпитано да я условжтъ. Но до кого да се допитатъ за нейнитѣ качества, за нейната способность? Тя, като чужденка, никому не бѣше позната. Едничкиятъ, който я познаваше и който можеше да даде вѣрни за нея свѣдѣния, бѣше новодошлиятъ гл. учитель, покойниятъ Икономовъ. Отправихж се прочее до него, и той имъ изложи всичкитѣ нейни качества, каквито ги знаелъ отъ нѣколко-врѣменното си учителствуванье въ нѣкои мѣста, гдѣто сжщеврѣменно учителствувала била и тя. Между другото, той имъ казалъ, че за скоро ще иматъ въ града си партии, каквито до сега сж нѣмали. Въ заключение, пок. Икономовъ казалъ на събранието, че като желаяли да отворжтъ дѣвическо училище, нѣщо, което е твърдѣ похвално, може да се намѣри учителка съ много по-добри качества, и за такава прѣчоржчалъ г. Рахилъ, по-сетнѣ Душанова. Вслѣдствие на тия свѣдѣния, събранието, състоещо отъ цър-

ковнитѣ епитропи, отъ училищнитѣ настоятели и отъ цѣлия общински съвѣтъ, отказа да условн баба Недѣля за учителка. Тогава тя удвои и утрои дѣятелностьта си между женитѣ, та отъ това се породихѫ партии, както туку що бѣше прѣдказалъ покойниятъ Икономовъ. Едната партия състоеше отъ управляващитѣ общинскитѣ заведения и отъ първитѣ граждани, която Ю. Ивановъ въ статията си нарича гъркомани; а другата, която господство му титулира българи, отъ попростия народъ и отъ нѣкои отъ по-разпаленитѣ младежи, които, въ нетърпѣнието си да видѭтъ по-скоро отворено дѣвическо училище, па какво и да било то, не рачехѫ да пропуснѫтъ това самодошло и отъ Бога (?) пратено тѣмъ щастие. (Забѣлѣжете обаче, че слѣдъ 5—6 мѣсеци отъ отваряньето на дѣвическото училище подъ баба Недѣля Петкова, сѫщитѣ младежи бѣхѫ, които на вратитѣ на това дѣвическо училище, управявано отъ баба Недѣля и компания, лѣпѣхѫ най-изобличителнитѣ сатири.) Тази послѣдната партия, извънмѣрно разпалена, настояваше, както и да е, да се не изпусне учителката, а да се условн по какъвто и да е начинъ. Прилѣпскитѣ първенци, природно тихи, миролюбиви и нежелаещи да се породиѭтъ въ града имъ крамоли, несъгласия и партии, каквито до тогава нѣмало, принудени бѣхѫ да отстѫпиѭтъ, та съ общо съгласие, волею и неволею, учителката се условн. А колкото до плащаньето платата ѝ, ето каква бѣше работата:

Прилѣпската община нѣмаше никаква църковна или училищна каса или каквито и да било приходи. Платитѣ на учителитѣ едвамъ се изплащахѫ отъ църковнитѣ 12 дискоси. Въ такъвъ случай, отъ кѫдѣ щѣше да се изплаща учителката? Необходимъ бѣше новъ източникъ за приходи, какъвто го нѣмаше. Тогава прѣдложи се първо, да се събиратъ волни пожертвувания; но това не се одобри, като непрактично. Прѣдложи се вторъ способъ: еснафитѣ, отъ които всѣкой си има частна еснафска касичка, отъ своитѣ каси да помогнѫтъ. Одобри се и се рѣши: отъ тѣзи еснафски каси да се отпусне по едно съразмѣрно количество за покриванье скромната заплата на учителката. Ето какъ и защо тя се плащаше еснафски, а не отъ църковнитѣ пари, които не достигахѫ.

Остава сега да кажемъ още, защо ли дѣвическото българско училище не се е вмѣстило въ общинска нѣкоя сграда, а въ частна кѫща, и дали имало гръцко дѣвическо училище, въ което да се вмѣстѣло българското?

Училищната сграда въ Прилѣпъ е едно великолѣпно здание въ църковния дворъ, на два етажа, но не добрѣ планирано. Както горниятъ, така и долниятъ етажъ, раздѣлени сѫ по на двѣ дълговати части, между които се простира и по единъ, доста обширенъ коридоръ. Горниятъ етажъ, раздѣленъ на нѣколко стаи и стаички, служеше тогава за митрополия, когато дойдѣше владиката, или и за общински домъ, въ негово отсѫтствие. А при това, въ нѣкои отъ стаичкитѣ живѣехѫ и учителитѣ. Двѣтѣ части отъ долния етажъ бѣхе подраздѣлени на по двѣ дълговати отдѣления, така щото долу ставахѫ четири дълги стаи и помежду всѣки двѣ — коридорътъ. Двѣтѣ крайни, отъ двѣтѣ крила по една, по-широки; а двѣтѣ вѫтрѣшни — по-тѣсни. Отъ първитѣ двѣ едната служеше за взаимно българско училище съ 250—300 ученици. Отъ двѣтѣ вѫтрѣшни едната, подраздѣлена пакъ на двѣ стаи, побираше двата класа на главното българско отдѣле-

ление; а другата вхтрѣшна ивица или дългованта стая служеше за забавачница съ 150 и повече български, най-малки ученици. Оставаше още една отъ крайнитѣ, $^1/_8$ отъ всичката училищна сграда. Тя, по прѣдварително на гражданитѣ съгласие, още прѣди 20—25 години, когато се е съграждало училището, отстхпена била за гръцко училище, въ което да се учхтъ влашкитѣ дѣца и отъ българскитѣ, — които би желали. На врѣмето, за което ни е тукъ думата, то броеше 120—150 ученици влашчета и българчета безразлично, между които мерждѣехх се и около 20—25 момчета, пакъ отъ двѣтѣ народности. Ученицитѣ бѣхх раздѣлени на взаимно отдѣленне и класно съ 2—3 класа.

Ето прочее това послѣдното е гръцкото мнимо дѣвическо училище, за което г-нъ Ивановъ говори въ статията си и за което справедливо този пхть казва, че не бѣше възможно да се замѣсти съ българско за тогава поне, тъй като, както за него, тъй и за всичко друго относително до гърцизма, имаше скроенъ планъ, много по-широкъ, който обаче не бѣше още узрѣлъ до толко, щото да може тогава да се тури въ дѣйствие, и се таеше, догдѣто поузрѣе. Този планъ, скроенъ прѣди двѣ години отъ тогава, тури се въ дѣйствие едвай слѣдъ други една-двѣ години. Той състоеше не само въ отстранението на властитѣ отъ всичко общинско, — отъ училищата и църквата, но прѣди всичко въ непризнаваньето и отфърляньето гръцкиятъ владика и патриаршията му, което и се извърши около 1866—1867. г., слѣдователно фактътъ, който г. Ю. Ивановъ привожда по-долу за потвърждение думитѣ си относително плащаньето платата на учителката, е цѣлъ анахронизъмъ. Този фактъ, макаръ и да е дѣйствителенъ, но той нито се отнася къмъ това обстоятелство или е ималъ нѣкаква свързка съ него, нито пакъ е станхлъ въ това врѣме, а еднадвѣ години по-сетнѣ едвай къмъ края на Недѣлиното учителствуванье. Той бѣше свързанъ съ общото движение и съ дѣйствията на цѣлия български въ Прилѣпъ народъ, за всецѣлото отстранение на властитѣ както отъ църквата така и отъ училищата, за отфърлянье гръцкиятъ владика и патриаршията му, а не само за хатъра на Недѣлина инатъ, както, може би, мисли г. Ю. Ивановъ.

Но да се повърнемъ малко.

Горѣпоменхтото гръцко училище е доста историческо за Прилѣпъ. Въ него сх учителствували, макаръ и на гръцки езикъ, уважаеми и родолюбиви българи учители, като покойнитѣ Д. Миладиновъ и Р. Жинзифовъ, и подиръ тѣхъ пакъ други съ сжщитѣ качества, които сх играели важна рола по събужданьето и възражданьето на българитѣ въ Прилѣпъ. Това гръцко училище, може да се каже, е било люлката или военниятъ щабъ на българското събужданье въ тоя градъ. Тамъ сх се крояли и отъ тамъ излизали всичкитѣ планове за българския успѣхъ въ народно отношение. И най-послѣ, тамъ биде скроенъ и отъ тамъ излѣзе послѣдниятъ планъ, който по-горѣ споменххме, за всецѣлото избавянье отъ властитѣ и отъ гръцкото висше духовенство. Учителитѣ отъ това училище, родомъ българи и ревнители къмъ своята народность, не покрити подъ булото на гръцкия езикъ и покровителствувани отъ гръцкитѣ владици, могли по-сполучливо да работіхтъ за народа си отколкото каквито и да било български учители, които сх били лишени отъ всѣкое покровителство, и всѣкога подозирани и строго надзиравани отъ гръцкитѣ владици. Ето

защо това гръцко училище трѣбаше още за нѣкое врѣме да сѫществува, догдѣто се тури въ дѣйствие общиятъ планъ; ето защо слѣдователно, като нѣмаше друга общинска сграда, въ която да се вмѣсти българското дѣвическо училище, вмѣсти се то въ частна кѫща срещу църквата.

По-долу, въ 5-ия параграфъ на статията си, г. Ю. Ивановъ казва: „Първото дѣвическо училище се открило въ една частна кѫща, и въ едно твърдѣ кратко врѣме се събрали около 180 ученички.“

Числото на момичетата, които се събрахѫ, трѣбаше да бѫде съразмѣрно съ числото на мѫжкитѣ ученици, които въ това врѣме възлизахѫ на около 600. Като вземемъ отъ тѣхъ само 50%, ще видимъ, че ученички трѣбало да има не по-малко отъ 300. Но колко ли отъ тѣхъ останѫхѫ до края на годината и прѣзъ втората и защо се намалихѫ, това ще видимъ по-сетнѣ.

Върхътъ на невѣрноститѣ, за да не кажемъ повече, съ които г. авторътъ пожелалъ да нагости г-да читателитѣ, се заключава въ слѣдния пасажъ: „Отваранието на училището станѫло доста прочувствено, споредъ онова врѣме. Празникътъ на Св. Кирилъ и Методий въ 1865 год. се празднувалъ доста тържествено и пр.“

Отъ по-нататъшнитѣ редове се вижда, че г. Ивановъ отдава заслугата за тоя празникъ на баба Недѣля, на която ученичкитѣ и тѣхнитѣ майки били взели сѫщо тъй участие. Авторътъ си противуречи на себе си, защото самъ казва, че Недѣля била условена едвамъ на 28. юни. А извѣстно е, че споменѫтиятъ празникъ се пада на 11. май. Безразсѫдно е постѫпилъ г. Ив., като е приписалъ на баба Недѣля това, що сѫ извършили други. А това ясно показва, че притѣпчанитѣ и прѣди дохожданьето на баба Недѣля не били лишени отъ народна ревность и нѣмали нужда отъ нейната пламенна идея. Но, за да дадемъ на читателитѣ едно истинно понятие и по този въпросъ, ще си позволимъ да опишемъ въ кратцѣ поне и това обстоятелство.

Отдавна още, около прѣди двѣ години, желаеше се отъ мнозина и се планираше, какъ да се излѣзе малко по-наявѣ съ нѣкое чистобългарско дѣло, съ нѣщо, което да посъбуди и поободри заспалиятъ народъ; а за такова не можеше за тогава да бѫде друго по-сгодно, освѣнъ празнуваньето деньтъ на славянскитѣ просвѣтители. Но церберътъ въ Битоля бѣше всѣкога буденъ, — митрополията не спѣше. Щомъ като чуеше подобно нѣщо, тя щѣше всичката вина да строполи върху българския учитель, пок. Василъ Алексиевъ, и да го махне отъ тамъ, както е направила и другошъ на други училели, макаръ и да не играеше тоя главната рола въ това отношение. Въ такъвъ случай училището, едвай турено на по-здрави основи и напрѣднѫло що-годѣ, щѣше отъ само себе да падне въ първата си низка степень, въ каквато си било прѣди него. Ето защо се отлагаше празнуваньето отъ година на година; ето защо се чакаше сгоденъ случай, който и не закѫснѣ.

Отгорѣ казахме, че прѣзъ февруари 1865. год. тозъ български учитель умрѣ, а замѣстникътъ му, пок. Икономовъ, прѣзъ мѣсецъ май не бѣше още пристигнѫлъ. Въ тая промеждина, между смъртьта на едния и дохожданьето на другия, се впадаше празникътъ на Св. Кирилъ и Методи. Тогава именно, каквото и да станѣше, нѣмаше да се натовари на умрѣлия или на недошлия още учитель, а на цѣлото прилѣпско българско население, което никой владика не можеше да

обвини изцѣло. Тогава прочее се рѣши да се празнува реченията празникъ. Всичко се приготви още отъ минѫлия день, свещеници се покаиихѫ и дойдохѫ, народъ и еснафи присѫтствувахѫ, служи се съборна служба отъ трима свещеници, между които първъ личеше владичниятъ намѣстникъ, грандиозниятъ попъ Костантинъ съ своя благозвученъ гласъ, и така празнуваньето станѫ дѣйствително доста тържествено. Въ училището при водосвѣта каза подходеще слово помощникътъ учитель, пок. Хр. Колчаковъ, още отъ вечеръ отъ другиго приготвено. Но повидимому никой иниціаторъ не личеше наявѣ. Ония, които бѣхѫ иниціатори и главни фактори на тържеството, криехѫ се задъ завѣсата и отъ тамъ работѣхѫ чрѣзъ трети лица и посрѣдствено. Никой, освѣнъ посветенитѣ, не знаеше, коя ли бѣше оная тайна и мощна рѫка, която водѣше народътъ, та затова иниціативата се отдаваше на цѣлъ народъ. Два мѣсеца подиръ това тържество пристигнѫхѫ учительтъ Икономовъ и неканената гостинка, г-жа баба Недѣля Петкова, за която г. Ивановъ ни казва, че присѫтствувала на празненството заедно съ ученичкитѣ си и съ майкитѣ имъ.

Изпитанието на първата година, казва по-надолу г. Ив., изказало, че не сѫ били напразно харчени пари за дѣвическото училище, но гъркоманитѣ (?) намѣрили срѣдства, да махнѫтъ учителката отъ Прилѣпъ, и като повѣрвали, че друга нѣма да се намѣри, ако се изгони Недѣля Петкова (?!), излъгали българитѣ, че и (?!) на българската учителка тѣ желаели да се плаща отъ общитѣ църковни приходи и че условяваньето на Недѣля Петкова и за втората година тѣ ще направѭтъ, когато му дойде врѣмето.

Празни думи! Все гъркоманитѣ сѫ били криви! Кои и какви бѣхѫ тие гъркомани въ Прилѣпъ и какъ работѣхѫ, ние по-горѣ казахме, та излишно е да повтаряме. Но ще питаме г-нъ авторътъ друго нѣщо: Кой лѣпѣше изобличителнитѣ сатири по вратитѣ на дѣвическото училище не повече отъ шесть мѣсеца слѣдъ отваряньето му? Пакъ ли гъркоманитѣ, или ония сѫщитѣ разпалени отъ желание да се отвори дѣвическо училище младежи, които по-горѣ видѣхме, че най-много настояваха да се услови учителката? И защо ли? Кое и какво нѣщо подбудило тия, благородни инакъ, младежи, да лѣпѭтъ сатири? Да не би за способностьта на учителката и компания да възпитаватъ прилѣпскитѣ дѣвойчета чрѣзъ своето примѣрно (?) поведение? А коя бѣше причината, за гдѣто до свършъка на първата година числото на ученичкитѣ се прѣполови? И защо ли по-възрастнитѣ ученички напуснѫхѫ училището, прѣди да се свърши първата година и безъ да дочакатъ прочутото първо изпитание? Пакъ ли и на това криви сѫ били пуститѣ гъркомани или имаше нѣщо по-друго, което не ни се позволява тукъ да изложимъ обстоятелствено.

Отъ прѣдложенитѣ по-горѣ нѣколко въпроса всѣкой може да отгатне причинитѣ на мѫчното второгодишно условяванье на учителката и на неловкитѣ условия, въ които се намираше тя прѣзъ втората тази година. Власитѣ тогава бѣхѫ съвсѣмъ отритнѫти отъ църквата и училищата; общинскитѣ, църковно-училищнитѣ работи бѣхѫ минѫли изцѣло въ рѫцѣтѣ на българитѣ и управляващитѣ лица бѣхѫ съвсѣмъ други, взети изключително изъ еснафитѣ, и то все най-ревнители българи. А и при такова благоприятно състояние на работитѣ учителката едвамъ доизкара цѣлата втора година, когато, ако тя бѣше друга, а не как-

вато я знаемъ, и ако хвалбитѣ, които г. Ю. Ивановъ ѝ отдава, бѣхѫ присѫщи неи, навѣрно тя нѣмаше да излѣзе отъ тамъ за много врѣме. Защото прилѣпчанитѣ иматъ единъ добъръ обичай, относително учителитѣ: 1) че плащатъ имъ много редовно, както никѫдѣ другадѣ, и 2) че не така лесно ги смѣняватъ, а ги държѫтъ по 5—6 години и повече, догдѣто най-послѣ или сами си дадѫтъ оставката, или се случи нѣщо извънредно и отъ голѣма важность измѣнение или недобро поведение у учителя. Така ние знаемъ учители, които сѫ учителствували въ тоя градъ редомъ и непрѣкѫснѫто по 4, 5, 6, па даже и по 8 години.

Сѫщо така подъ други условия бѣше и несъгражданьето на планираната сграда за дѣвическо училище, а не както излага г. Ивановъ. Но като вече доволно се разпрострѣхме, не щѫ да излагамъ тукъ и тѣзи подробности, а ще минѫ по-надолу.

„Наситена отъ огорченията и трудноститѣ, съ които се борила двѣ години на редъ, Недѣля Петкова рѣшила да напустне града Прилѣпъ и въ другъ градъ да почне борба за отваряние българско училище“, казва г. авторътъ. Ние показахме, защо прилѣпчани рѣшихѫ да я напуснѫтъ еднажъ за всегда и я напуснѫхѫ съвършено. А като не знаехѫ истинскитѣ причини на напусканьето ѝ гр. Прилѣпъ, нѣкои охридчани, които бѣхѫ дошли за панаира, сграбчихѫ я като топълъ хлѣбъ и я заведохѫ въ гр. Охридъ, за да просвѣщава и възпитава ужъ и тѣхната женска младежь, и, може би, по всѣкоя вѣроятность, по свѣдѣнията на сѫщия авторъ, да побългари тамошнитѣ прочути гръцки училища. А какво е било и тамошното ѝ двѣгодишно учителствуванье, като не ни остава тукъ ни врѣме ни мѣсто да разправяме подробно, оставяме на г. г. читателитѣ сами да си заключѫтъ отъ до тукъ изложеното, та ще минемъ по-нататъкъ, още малко, за да свършимъ вече бѣлѣжкитѣ си, като прѣдварително и мимоходомъ споменемъ само, че въ Охридъ прѣдметната учителка за главенъ свой девизъ е имала да проповѣдва протестантизмътъ, а любимитѣ ѝ и настолни книги сѫ били протестантскитѣ брошури, за учебници въ училището ѝ служили протестантскитѣ книжки и книжлета, за което, слѣдъ повторителни и несполучливи напомнювания да се остави отъ тая севда, подиръ втората година биде уволнена и отъ тамъ. А на кое ли друго мѣсто тя заставала повече отъ двѣ години най-много?

„Турнѫтото начало отъ Недѣля Петкова, продължава авторътъ, е продължавало да се развива при други учители и учителки, и при всичко, че дѣлото е падало въ агония, но то не е угаснѫло, и днесь Прилѣпското училище е едно отъ най-добритѣ училища въ Македония“.

Тоя пасажъ, като изключимъ послѣдниятъ му периодъ, прѣдставя такава невѣрность, каквато съ нищо друго не може да се сравни, освѣнъ съ горѣказаното отъ г. автора за присѫтствието на учителката и ученичкитѣ ѝ при тържеството на Св. Кирила и Методия прѣзъ 1865. година. Както навѣрно ние знаемъ, турнѫтото отъ Недѣля начало, сир. българското дѣвическо училище въ Прилѣпъ, не е продължавало да се развива нито минута подиръ нея, а съвсѣмъ угаснѫ. Прилѣпчани, „ухапани еднажъ отъ змия, боехѫ се и отъ гущерица“, споредъ пословицата; намразили еднажъ Никола, мразѣхѫ и Св. Никола: като бѣхѫ се попарили отъ баба-Недѣлиното възпитание, тѣ не рачехѫ вече нито да чуѭтъ за дѣвическо училище и за женско

възпитание и намразихѫ всѣкого, който би имъ спомнилъ за такова, и не вече бившитѣ въображаеми гъркомани на г. Ю. Иванова, а и самитѣ нови управляващи общинскитѣ работи, взети, както се каза, отъ еснафскитѣ устабашии и отъ ревностнитѣ младежи, — самитѣ бивши привърженици на дѣвическото възпитание и на идеята за дѣвическото училище — бѣхѫ на сѫщото мнѣние.

Това отвръщение у прилѣпчани къмъ женското възпитание трая не година, не двѣ или три, а цѣли петь години, отъ 1867. год., когато Недѣля си тръгнѫ отъ Прилѣпъ, та дори до 1872. година, когато на изпитанието въ мѫжкото главно училище се каза слово по този въпросъ отъ единъ класенъ бивши гръцки въ сѫщото училище учитель. Като се разправи на събралитѣ се множество граждани, че възпитанието на жената е необходимо за напрѣдъка ни и че, ако една учителка не била добра и способна, то не е криво и самото учение, и, поради кривия Никола не трѣба да намразимъ и Св Никола и пр. и пр., немедлено и непосрѣдствено слѣдъ свършваньето на изпита още сѫщиятъ день училищното настоятелство писа въ Велесъ за учителка, която слѣдъ нѣколко деня и пристигнѫ Отъ тогава вече, т. е. отъ 1872/1873. учебна година дѣвическото училище въ Прилѣпъ се развива при други учителки, и отъ тогава вече не е угаснѫло, а е едно отъ най-добритѣ училища въ Македония. А това не е отъ турнѫтото отъ баба Недѣля начало.

Къмъ начина на прѣподаваньето на баба Недѣля ние не щемъ да обръщаме никакво внимание — както знаела, така прѣподавала, но не можемъ да не обърнемъ вниманието на г. г. читателитѣ върху послѣдния периодъ отъ прѣдпослѣдния параграфъ на статийката, именно върху слѣдното:

„По-дързостна отъ тогавашнитѣ жени, тя е ходила въ хукюматитѣ (колко хукюмати има въ Прилѣпъ? А притурѣте още: съ кехлибарената си чибучка запалена въ уста и съ сребърната табакерка въ рѫка. Б. Ш.), за да проси това, което не ѝ се давало и на което имала право.“ Какво да проси отъ хукюматитѣ? Таблици ли, книги ли, дърва и вѫглени ли, или пари за платата си? Срамъ! И кои ли по-дързостни жени ходѣли по турскитѣ хукюмати да просѭтъ нѣщо, та прилѣпскитѣ жени не отивали? Кои ли жени тукъ се прѣпорѫчватъ: прилѣпскитѣ ли, или баба Недѣля съ компанията си? А какво просила тя отъ турскитѣ хукюмати, могѫтъ донѣгдѣ да знаѭтъ само г. г. велешанитѣ, които подиръ нѣколко години, като имахѫ честьта да имъ учителствува за нѣколко мѣсеца, видѣхѫ и патихѫ съ нея. Това и нѣщо повече и сами ние знаемъ отъ очевидность, но казахме по-горѣ, защо се отказваме да го изложимъ.

Отъ горѣизложеното ясно се вижда, че г. Ю. Ивановъ е написалъ фантастично романче за възражданьето на единъ ѫгълъ отъ Македония, главенъ герой на което романче се явява баба Недѣля Петкова. А пъкъ ние отъ начало видѣхме, че авторътъ на статията „Нѣщо за нашитѣ ветерани“ не е разбиралъ съ статията си подобни романчета по възражданьето ни, когато е поканвалъ умѣещитѣ да пишѫтъ млади хора, а е искалъ да види нѣщо истинно, нѣщо дѣйствително, каквото впрочемъ въ статийката на г. Ивановъ съвсѣмъ отсѫтствува. Желателно би било прочее занапрѣдъ поне да се не повтарятъ подобни сцени.

II

Баба Недѣля Петкова, първата българска учителка въ Македония (Свѣтлина, год. III, кн. II, стр. 35—39). Отъ Х. П. К-въ.

По-горѣ, въ горната статия, видѣхме, че г. Ю. Ивановъ се обѣщаваше да обнародва бѣлѣжки за биографията на покойната вече Недѣля Петкова. Но тукъ намираме, че другъ, нѣкой г. Х. П. К-въ, го прѣдварилъ и написалъ не само бѣлѣжки за биографията ѝ, а вкратцѣ цѣлата ѝ биография.

Ние тукъ нѣма да разгледваме, какво било битие-житието на баба Недѣля прѣди дохождането ѝ въ Прилѣпъ, а ще фърлимъ бѣгълъ единъ погледъ върху писаното отъ г. Х. П. К-въ по дѣятелностьта ѝ въ Македония.

„Тукъ започва главната ѝ учителска дѣятелность, казва почтениятъ авторъ на биографията ѝ, още повече, че Прилѣпската българска община първата година ѝ отдавала приличната почесть и уважение и нуждното съдѣйствие.“ Въ статията на Ю. Иванова, която разгледахме, напротивъ се казва, че не прилѣпската община, а прилѣпчани, т. е. прилѣпскитѣ българи вънъ отъ общината сѫ условили баба Недѣля, а общината по побуждение на гърколанитѣ не щѣла да я услови и я не условила, нито ѝ плащала отъ църковнитѣ пари, а еснафски. Кой е кривиятъ и кой е правъ тука, нека се разправятъ двамата автори. Ние вече показахме, какъ е стояла работата и споредъ това излиза, че г. Х. П. К-въ е ималъ повече право. Въ своитѣ записки, продължава сѫщиятъ, баба Недѣля казва, Прилѣпчанье незабавно ми доставиха всичко потрѣбно за въ училището, намѣриха ми кѫща за живѣнье, рѣдовно ми плащаха заплатата и въобще тъй се стараеха да ми угодятъ, щото азъ бѣхъ забравила че сьмь далечь отъ родното си мѣсто!“

Тукъ трѣба да се поспремъ малко.

Прилѣпската община, казва, първата година ѝ отдавала приличната почесть и уважение и нужното съдѣйствие. А пъкъ ние ще кажемъ, че не първата година, а първото полугодие, както показахме по-горѣ. При това по-горѣ чухме и съвсѣмъ противното да казва г. Ивановъ, именно че ходѣла по хукюматитѣ да проси това, що не ѝ се давало отъ страна на прилѣпчанитѣ, разбира се, и на което имала право. И тъй кой отъ двамата автори казва право? Несъмнѣно, повѣрно казватъ собственитѣ ѝ записки. Но че ходѣла по хукюматитѣ, споредъ г. Ю. Иванова, и това е сѫщо право, но не да проси това, що не ѝ се давало отъ страна на прилѣпчанитѣ, а това, което не могло да ѝ се даде отъ тѣхна страна, защото отъ самитѣ ѝ записки ние тукъ вече видѣхме, че прилѣпчани незабавно ѝ доставяли всичко потрѣбно за училището, плащали ѝ редовно платата и пр., така щото не е имала какво друго да иска отъ тѣхъ.

По-долу авторътъ продължава: „Голѣми прѣпятствия се правили отъ гърколанитѣ Власи и отъ поповетѣ имъ, но при всичко това извършилъ се водосветътъ при отварянето на дѣвическото училище.“

И тукъ пакъ и всѣкждѣ все гърколанитѣ се изпрѣчватъ прѣдъ баба Недѣля, и вече се изваждатъ явно, кои сѫ били именно тѣзи гърколани — „власитѣ и поповетѣ“.

Въ по-горната си статия ние разправихме, колцина сѫ били тѣзи гърколани власи въ общинскитѣ работи, — между тримата църковни

епитропи ни единъ влахъ; между тримата училищни настоятели единъ, единичъкъ влахъ; между 12-тѣ членове на общинския съвѣтъ единъ пакъ влахъ и единъ въ хукюмата. Всичко, всичко трима власи между 20 души общински управници. Е, какво сѫ могли да сторѭтъ трима членове гъркомани власи срещу 17 други члена българи, та да прѣчели на водосвѣта? А по-серпозно е, гдѣто се прибявя: „и поповетѣ имъ". Ами на това врѣме гдѣ имахѫ власитѣ особени попове? Тѣ тогава нѣмахѫ църква особена, та да имахѫ и попове особени, а си служехѫ съ сѫществуващитѣ български попове, слѣдователно и не е имало ни гъркомани власи или тѣхни попове да прѣчѫтъ на водосвета.

Но съ слѣдния пасажъ: „и прѣзъ нея (т. е. 1865.) година за първъ пѫтъ се отпразднувалъ тържественно въ Прилѣпъ праздникътъ на славянскитѣ просвѣтители, Кирила и Методия," и авторътъ впада въ сѫщата погрѣшка съ г. Ю. Иванова или по-добрѣ, г. Х. П. К-въ буквално прѣписалъ тоя пасажъ отъ „Страница изъ историята и пр." на г. Ю. Иванова, безъ повече да му мисли и безъ да си даде малко трудъ да сравни поне двѣтѣ дати.

Ние по-горѣ доста нашироко анализирахме този въпросъ и фактично доказахме погрѣшностьта на писаното отъ г. Ю. Иванова, та излишно било би да повтаряме; но за да не остане хатъръ г-ну Х. П. К-ву, нека и него да попитаме. На страница 37, колона I, пишете: „а на 1-й Юлий 1865 год. тя (сир. учителката. Б. Ш.) се условила за учителка въ Прилѣпъ"; а въ колона II, сѫща страница пъкъ пишете: „и прѣзъ нея (сир. 1865.) година за първъ пѫть се отпразднувалъ праздникътъ на славянскитѣ просвѣтители, Кирила и Методия" (разбира се, въ присѫтствието на баба Недѣля и ученичкитѣ ѝ или, може би, и по нейна инициатива, защото инакъ не би си имало мѣстото да се споменва въ биографията ѝ за празнуванье, въ което тя да не е взела участие, а е била съвсѣмъ чужда). Какъ така, г. Х. П. К-въ? Защо не сте се взрели малко въ датитѣ, та да видите, коя дата е по-стара и коя по-нова? Оная ли на условяваньето ѝ или оная на празнуваньето?

„Втората година, продължава авторътъ, се събрали да се учатъ до 180 момичета," когато г. Ю. Ивановъ по-прѣди ни каза, че прѣзъ отваряньето на училището, т. е. въ началото на първата година, а не въ втората, били се събрали около 180 момичета. Кой отъ двамата автори казва право и кой не? Нашитѣ точни и очевидни свѣдѣния даватъ право повече на г. Ю. Иванова; защото въ втората година не 180 момичета, ами нито 80 не останѫхѫ.

И не е тая причината, за съгражданьето и несъгражданьето на дѣвическо училище, която като не влиза въ крѫга на нашата цѣль, отказваме се да опишемъ по-подробно, и ще споменемъ само, че не се събрахѫ за тая цѣль 10,000 гр., както казва г. К., а единъ гражданинъ само даде сто лири, когото по-сетнѣ другъ го послѣдва съ триста такива, та така подиръ нѣкое врѣме се съгради дѣвическото училище.

„Слѣдъ двѣгодишно учителствувание въ Прилѣпъ, баба Недѣля била повикана прѣзъ 1866 година и условена за учителка въ Охридъ." „На 10-й мартъ 1867 год. билъ направенъ полугодишенъ испитъ."

Първо и първо, баба Недѣля не бѣ повикана отъ Охридъ, а по-горѣ казахме, какъ отиде тя въ тоя градъ. Но това малко важи,

повикана или не, все едно, фактъ е, че тя отиде тамъ. Но да видимъ кога е отишла и кога е правила полугодишенъ изпитъ? „Слѣдъ двѣгодишно учителствувание въ Прилѣпъ, бѣше повикана, казва, прѣзъ 1866 година въ Охридъ!“ Побъркани сѫ и тукъ датитѣ. Баба Недѣля не бѣ повикана и условена въ Охридъ прѣзъ 1866. год., а прѣзъ 1867. год., прѣзъ която година свършваше се двѣгодишното ѝ въ Прилѣпъ учителствуванье. Полугодишенъ изпитъ тя не правила на 10. мартъ 1867. година., а на 10. сѫщиятъ мѣсецъ 1868. година, слѣдователно тя не е учителствувала въ Охридъ до 1868. год., а до 1869. година. Но какъ се намѣрила тя пакъ тамъ прѣзъ мартъ и май 1870. година, това не можемъ никакъ да разберемъ, а едно само знаемъ, че прѣзъ първитѣ дни на мѣс. юли 1870. година ние двама съ нея пѫтувахме отъ Воденъ, гдѣто тогава учителствуваше дъщеря ѝ, за до Битоля, слѣдъ като бѣше учителствувала по-напрѣдъ 3—4 мѣсеца въ Велесъ. Пѫтемъ тя, освѣнъ що ни пѣеше народни пѣсни, като: „Стани, стани, юнакъ балкански“, „Кѫдѣ си ти, любовь народна“, и др, разказваше ни още и случкитѣ си съ велешанитѣ, и какъ бѣше се отнесла противъ нихъ прѣдъ валията въ Битоля, и много още други. Отъ това, види се, и се познаваше съ турцитѣ — чиновници въ битолския хукюматъ. За потвърждение нека ми бѫде позволено да приведѫ единъ епизодъ, станѫлъ съ нея, когато пристигнѫхме въ Битоля. Въ това врѣме бѣше излѣзла отъ валията една строга заповѣдь, съ която се заповѣдваше, щомъ пристигнѫтъ каквито и да сѫ пѫтници въ хановетѣ, ханджиитѣ съдържатели да сѫ длъжни, подъ страхъ на отговорность, да имъ взиматъ паспортитѣ или пѫтнитѣ имъ тескерета и да ги занасятъ на валията. Въ случай, че се окаже нѣкой пѫтникъ лишенъ отъ паспортъ, да заведѫтъ при валията самиятъ тозъ пѫтникъ Щомъ ние слѣзохме въ Пиперъ-ханъ на Балъкъ-пазаръ, още не бѣхме си намѣстили багажътъ въ стаитѣ си, ето че пристигнѫ ханджията и ни поиска паспортитѣ, за да ги занесе на валията. Своятъ паспортъ дадохме му, но баба Недѣля нѣмаше, та ханджията я покани да я заведе на хукюмата, споредъ горѣпоменѫтата валиина заповѣдь. Тя се изпромѣни, като млада невѣста, приготви се и тръгнѫ заедно съ ханджията. Ние, като видѣхме каква е работата, уплашихме се, да не би да пострадае нѣщо, както би пострадалъ всѣкой другъ, особито български учитель, който би се намѣрилъ безъ паспортъ, и съ нетърпѣние чакахме да научимъ, какво ще стане съ нея. Но, за чудо, подиръ половина часъ ето ти я г-жа учителката, върнѫ се весела и радостна. Пашата казалъ, че не трѣбало за нея паспортъ . . .

Този малъкъ епизодъ обяснява много страници отъ живота на баба Недѣля, които ние, отъ уважение къмъ сѣнката ѝ, отказваме се да разчепкваме. Но на прѣдмета си: „Възползувана отъ тоя случай, казва авторъ, като оздравѣла, отворила и въ Битоля дѣвическо училище“. Кога било то? — Разбира се, прѣзъ зимата между 1869. и 1870. година. Но ние намираме другадѣ едно свидѣтелство, че прѣзъ това врѣме въ Битоля имало вече дѣвическо училище подъ управлението на друга учителка, нѣкоя си сърбкиня, а подиръ нея г. Нона Брайкова, отъ Копривщица. Его що казва това второ свидѣтелство, което прѣписваме тукъ буквално:

„Нъ Битолската община не се грижеше да отваря само мжжки училища; тя знаеше, че и женский полъ трѣбваше да бжде образованъ, че образованата майка ражда и възпитава по добри дѣца отъ необразованата и неучената. За това тя още прѣзъ зимата сжщата 1869 година услови и учителка една жена, родомъ сърбкиня и по име . . . . . ., която случайно бѣше дошла тогава отъ кждѣ Скопско, та отвори и дѣвическо училище. Въ това училище бѣхж се събрали до шестдесеть ученички, на които се прѣподавахж първоначалнитѣ прѣдмети и ржкодѣлие. Испитътъ показа, че въ дѣвическото Битолско българско училище имаше успѣхъ. Тая сърбкиня учителствува, като българска учителка, въ Битоля близо три годинй и справедливостьта го изисква да кажж, че тя никакъвъ сърбизъмъ не проповѣдваше, никога не се опита да въведе въ училището нѣкоя сърбска книга, прѣподаваше само на български и по чувствата надминаваше много Българи и Българки. Тя, бѣдната, подиръ уволнението ѝ отъ училището и условяването на мѣстото ѝ друга учителка — Госпожа Нона Брайкова отъ Копривщица, съпруга на Атанаса Брайкова . . “ (Изъ дневника на единъ български учитель. Лични възпоминания. В. „Съгласие“ отъ 7. септември 1894. год., брой 13. подлистникъ)

Значи, споредъ изложеното тукъ свидѣтелство, прѣзъ 1868/1869. год. битолската община условила си за учителка нѣкоя срѣбкиня, която случайно дошла била отъ кждѣ Скопско, и че тя учителствувала въ Битоля близу три години, а подиръ тѣзи три години, сир. около 1871/1872. год., условена била друга, г. Нона Брайкова, а пакъ ние въ прѣдметната биография на баба Недѣля виждаме, че прѣзъ 1869/70. год. тази послѣдната отивала въ Битоля да се цѣри и, като оздравѣла, „въсползувана отъ този случай, отворила и въ Битоля дѣвическо училище и пр.“

Кое отъ двѣтѣ прѣдставени свидѣтелства да вѣрваме и кое да отблъснемъ? Ние, като не очевидци и като нѣмаме друго, третьо свидѣтелство, не можемъ да потвърдяваме или да отричаме което и да е отъ тия двѣ свидѣтелства. Очевидцитѣ нека се произнесжтъ. При всичко това, ние сме наклонни повече да вѣрваме на свидѣтелството на българския учитель отколкото на биографията баба Недѣлина. А тая наклонность наша произлиза отъ тамъ, че ние сме заварили въ Битоля за българска учителка споменваната г. Нона Брайкова. А пакъ едвай прѣзъ 1873/1874. година, когато ние учителствувахме въ мжжкото битолско училище, сжщеврѣменно въ дѣвическото учителствуваше г. Нона Аполева, внука отъ сестра или инакъ, сестриница на баба Недѣля. А тая послѣдната кога е тамъ учителствувала и кога е отворила училище, ние не знаемъ. (Слѣдва).

К. Шапкаревъ.

Н. Бельтовъ, Къ вопросу о развитіи монистическаго взгляда на исторію. Отвѣтъ г. г. Михайловскому, Карѣеву и Комп. С. Петербургъ 1895. год.

Извѣстниятъ руски публицистъ Михайловскій, както и историкътъ Карѣевъ, па и много други списатели, сж се „осмѣлили“ да противуречжтъ на марксизма и неговитѣ „послѣдователи“. Една такава научна крамола не може, разбира се, да остане безнаказана, и ето г. Бельтовъ се рѣшава да съсипе литературната имъ слава, съ горѣпо-

менжтото съчинение. Вече надсловието на това съчинение е повече отъ дѣтинско докачение на най-популярнитѣ списатели въ Русия. Разбира се, че това може само да прѣпоржча докачительтъ прѣдъ неговитѣ български събратия, и ето защо не трѣба да се очудваме, че „День“ толкова ревностно и съ толкова възклицателни знакове прѣпоржчва тази книга на българскитѣ читатели: „Искашъ ли да се ориентирашъ по жизненитѣ висши въпроси, искашъ ли да вкусишъ отъ сладката вода на този литературенъ източникъ etc. etc. чети — прочети това златно произведение. Българскиятъ социалистъ трѣба да тури това произведение до „Капитала“ на Маркса и да каже: едното отъ другото е недѣлимо, за да се разбере днешниятъ животъ... Прочее възползувайте се надникваче въ руската литература.“ „День“, кн. IX, 1895. г. стр. 255—256.

И наистина Бельтовъ е великъ, — той „признава“ Маркса и го туря по-горѣ отъ... Коперника, а пъкъ Михайловскій, Карѣевъ и с-ие сж нищожници, защото не вѣрватъ напълно въ него! Отношението на Михайловскій и на Карѣева къмъ марксизма заслужва да му се посвети нѣкой особенъ трудъ, а за сега ние се задоволяваме да приведемъ само рецензията върху Бельтова, която се появи въ „Вѣстникъ Европы“ (1895, май, стр. 436. и сл.) и която показва, какво впечатление произвеждатъ г. г. Бельтовци и с-ие върху сериознитѣ списатели:

„Книгата на г. Бельтова прави чудно впечатление. Въ видъ на „отговоръ“ къмъ разсжжденията на нѣкои руски писатели тя дава разборъ и оцѣнка на разни чужди теории, като почва съ френския материализъмъ на минжлия вѣкъ и свършва съ нѣмската идиалистическа филисофия. Цитатитѣ изъ Хелвеция, Холбаха (Holbach), Сенъ-Симона, Анфантена, Сисмонди, Гизо, Хегела и изъ много други се нареждатъ съ рѣзки полемически обиди противъ г. Михайловски, проф. Карѣевъ, г. В. В., г. Кривенковъ и др., безъ всѣка система. Това е единъ пъстъръ калейдоскопъ отъ имена и цитати, отъ възклицания и остроти, наредъ съ разумни забѣлѣжки и разсжждения.

Основната идея на самия авторъ може да бжде изказана въ двѣ думи: той е горещъ послѣдователь на Карла Маркса и на неговото економическо разбиранье историята, — послѣдователь повече несклонливъ и самоувѣренъ нежели всичкитѣ наши марксисти заедно. Той сжщо заявява, че никой освѣнъ него не е разбралъ истинското значение и съдържание на книгата „Капиталъ“. Обръща се къмъ лицата, които писахж у насъ за тази общеизвѣстна, но зато пъкъ и загадочна книга; той за да обори тѣхнитѣ възгледи се отнася къмъ „Капиталъ“, тоя сжщия „Капиталъ“, — говори той по-нататъкъ, — „който всички вие сте чели, съ който вие всички сте съгласни, но който никой отъ васъ не е разбралъ, любезни господа“ (стр. 210). А пъкъ е необходимо да се разбере тази книга, защото ужъ съдържа въ себе си истини много по-важни и по-плодотворни, нежели откритието на Коперника. Едни, както Тенъ, доказватъ, че състоянието на умоветѣ и на нравитѣ се опрѣдѣля отъ социалната срѣда; други наопаки твърдѭтъ, че свойствата на социалната срѣда се опрѣдѣлятъ отъ състоянието на умоветѣ и на нравитѣ. Въ сжщность пъкъ и социалната срѣда, и съ-

стоянието на умоветѣ и на нравитѣ се опрѣдѣлятъ отъ економическитѣ отношения и отъ борбата на нравитѣ, а тия отношения по своя редъ зависѫтъ отъ състоянието на производителнитѣ сили въ всѣко дадено врѣме. Такъво просто разбиранье на историята е и тоя „монистически възгледъ“, който съставя великото откритие на Маркса. „До Маркса — пояснява авторътъ, — людьетѣ на обществената наука изхождахѫ изъ понятието за човѣшката природа; поради това нѣщо оставахѫ неразрѣшими най-важнитѣ въпроси на човѣшкото развитие. Учението на Маркса придаде на дѣлото съвсѣмъ другъ обратъ: тъй като човѣкъ, за да подържа своятъ поминъкъ, — казалъ Марксъ, — въздѣйствува на природата вънъ отъ него, той измѣнява собствената си природа. . . По своята велика важность за науката, това откритие може да бѫде смѣло поставено наредъ съ откритието на Коперника и изобщо на реда съ най-великитѣ, съ най-плодотворнитѣ научни открития. Може да се каже, до Маркса обществената наука бѣше много повече лишена отъ твърда основа, нежели астрономията до Коперника. . . И трѣба да се признае, че до Маркса обществената наука не бѣше и не можеше да бѫде точна“ и т. н. (стр. 160—161). Словомъ, нѣма другъ пророкъ, освѣнъ Маркса и нѣма други негови тълкуватели, освѣнъ малцина посветени, както въ родѣ г. Бельтова. Който е мислѣлъ, напримѣръ, че чисто економическиятъ възгледъ на историята, проповѣдванъ отъ Маркса, е нѣщо противоположнно на идеализма, той жестоко се е излъгалъ; наопаки споредъ увѣрението на г. Бельтова, теорията на Маркса, който изслѣдва реалната дѣйствителность, се опира на бѫдѫщата нова дѣйствителность, която туку още се заражда, и въ тоя смисълъ доктрината на Маркса „е най-идеалистическата теория, която кога и да било е сѫществувала въ историята на човѣшката мисъль“ (стр. 207). Марксъ за г. Бельтова и нему подобнитѣ не е просто ученъ писатель и теоретикъ, а сѫщество свърхестествено, което стои по-високо отъ всѣка човѣшка логика и отъ всѣко разбиранье; споредъ тѣхното мнѣние, за него нищо не струва, да се опира на прѣдполагаемата бѫдѫща дѣйствителность и въ сѫщото врѣме прѣзрително да отфърля всѣкакви утопии, не основани на реалната дѣйствителность.

Въображаемитѣ врагове на Маркса се съсипватъ отъ автора съ безмилостна жестокость. Нека приведемъ единъ образецъ отъ политическата аргументация на автора. Буржуазнитѣ писатели цитирали Дарвина, както цитиратъ него и послѣдователитѣ на Маркса; но първитѣ, споредъ думитѣ на г. Бельтова, прѣпорѫчвали на своитѣ читатели „не научнитѣ приеми на Дарвина, а само звѣрскитѣ инстинкти на ония животни, за които става дума у Дарвина.“ Марксъ прилича на Дарвина, а буржуазнитѣ писатели приличатъ на звѣроветѣ и скотоветѣ, които е изучвалъ Дарвинъ“ (стр. 231—232).

Остава само да се скърби, че голѣмата начетеность и несъмнѣнитѣ положителни знания на автора намѣрили толкова едностранно и отчасти безплодно употрѣбение. Въ книгата е разработенъ или набутанъ литературенъ материалъ, който прѣдставя интересъ за читателитѣ; но той е прѣдложенъ въ такъвъ фантастически видъ, съ такава примѣсь отъ разуздана и остра полемика, щото даже отдѣлнитѣ хубави глави не произвеждатъ сериозно впечатление, между това едно

заглавие отъ съдържанието на книгата показва, че прѣдметитѣ, трактувани отъ автора, сѫ доста сериозни и значителни: първата глава е посветена на френския материализъмъ въ XVIII-ия вѣкъ, послѣ става дума за „френскитѣ историци отъ врѣме на реставрацията“, „за утопиститѣ“, за „идеалистическата нѣмска философия“ и за „съврѣменния материализъмъ“; най-послѣ въ дългото заключение (стр. 244—279) се резюмиратъ възгледитѣ на автора върху Маркса и върху отношенията на нашата литература и журналистика къмъ него. При това наймного мѣсто е отстѫпено на нападкитѣ противъ г. Михайловски, противъ неговия субйективенъ методъ, противъ неговитѣ погрѣшни разсѫждения и тълкувания, което придава на цѣлата книга чисто полемически характеръ.

Б. М.

До редакцията на „Български Прѣгледъ“.

Въ брой V. на педагогическото списание „Училище“ на двѣ-три мѣста има помѣстени недостолѣпни изражения относещи се до моята личность, та затова считамъ за нужно за освѣтление на читателитѣ и за да ги извадѭ отъ заблуждението, въ което редакторътъ на това списание се мѫчи да ги постави, да отговорѭ съ нѣколко думи. А понеже горниятъ брой на „Училище“ излѣзе по-късно отъ послѣдния на „Основно училище“, въ което помѣстяме отговоритѣ си, затова молѭ редакцията на „Бълг. Прѣгледъ“ да даде мѣсто на долнитѣ ми редове.

Г-нъ Пундевъ, редакторътъ на „Училище“, почти въ всичкитѣ броеве на това списание се заловилъ съ критикуванье на рѫководството „Планове и диспозиции.“ Не въ състояние да критикува вѣщо това специално рѫководство, той се заловилъ повече съ лични оскърбения. Въ брой XIV. на „Основно училище“ ние съ фактове му доказахме, че работата, съ която се е наелъ, е непосилна за него и че той не разбира отъ това, което пише. Озлобенъ отъ това излаганье слабоститѣ му, той въ брой V. на „Училище“ е прѣминѫлъ вече всѣкоя граница на приличието, а което е още по-осѫдително, той е захванѫлъ да си служи при това съ недостойни срѣдства и да внася въ още неосквернената педагогическа литература отвратителната порнография. И за едното и за другото той трѣба да се изобличи. На научната страна на неговата критика ще отговоримъ пакъ само съ фактове, когато му дойде врѣмето. Тукъ ще изброимъ само нѣкои отъ думитѣ и фразитѣ, които до сега още никой не бѣ употрѣбявалъ въ педагогическата литература, и съ които той става основатель на пасквилния маниеръ и порнографически езикъ въ тази литература. Мислимъ, че този моментъ въ развитието на педагогическата ни литература е важенъ и трѣба да се отбѣлѣжи.

Ето нѣкои отъ тѣзи думи и фрази, заети само изъ V. брой на „Училище“, стр. 30, 31, 32, 33 и 34:

— „Не е само босота, ами нечестно втилявание“. . .

— „да се дърли надъ тѣхъ“ (нѣкои статии). . . .

— „Като го дръпнѫхѫ добри приятели за ухото и го посвѣстихѫ, той останѫ като смахнѫтъ.“—

— „Сега стои зяпнѫлъ съ стиснѫти юмруци,“ . . .

— „вика до полуда“ . . .

— „свойствена само на дълбоко невѣжество и на пълна безхарактерность“. . . .

— „бъбри нѣщо въ несвѣсъ“ . . .

— „Побъркалъ си се съвсѣмъ бе, човѣче божи.“

— „Направихме твоитѣ образци на соль“ . . .

— „Богъ съ тебе и съ главата ти, ходи си по Божията земя.“ . .

— „Почнхлъ да рита безразборно.“

— „да се надувашъ и пххтишъ и тамъ“ . . .

— „не Ви оставихх здрава кость“ . . .

— „е противорѣчие равно на самооплювание“ . . .

— „праздноглавци“ . . .

— „педагоже отъ школата на педагогиумъ“ . . .

— „Това и баба знае, г. своеобразний“ . . .

— „не знае нито бъкелъ френски“ . . .

Сетнѣ уличнитѣ шеги; „каже“, „рече“ и пр. пр. . . .

Понеже цѣльта ни бѣше да изложимъ пакъ само фактове, ние се въздържаме отъ всѣко по-нататъшно размишление върху тѣхъ, а прѣдоставяме на читателитѣ да оцѣнѭтъ, до колко е достойно употрѣбението на горнитѣ фрази особено въ едно педагогическо списание, което е прѣдназначено за учители и възпитатели, когато се осѫжда даже употрѣбението имъ въ партизанскитѣ вѣстници.

Това едно. Но още въ едно трѣба да изобличимъ г. Пундева, а това е, че той си служи съ недостойни срѣдства въ възникнхлата помежду ни критическа полемика. Ние нѣколко пхти му заявявахме, че не ни интересува неговата личность, а критикувахме винаги само писаното отъ него, той обаче, като се компромитира съ своята критика, обърнхлъ се къмъ насъ и се занимава изключително съ насъ. Това ни най-малко не би ме безпокоило, ако той при това не се стремѣше съ непозволителни срѣдства да компромитира не писаното отъ насъ, но сами насъ. На стр. 33., бр. V. на „Училище“ г. Пундевъ пише тъй: „А като е думата за педагози и не педагози, позволете ни, г Митевъ, да се заинтересуваме и да Ви попитаме, съ какъвъ успѣхъ свършихте педагогическото училище „горѣ“, съ „genügend“ или „ungenügend“. — Пусти смѣхъ кѫдѣ архиваритѣ въ министерството. . . .“

Да отговоримъ на този въпросъ. Прѣдварително трѣба да обадимъ на онѣзи читатели, които не знаѭтъ нѣмски и значението на горнитѣ бѣлѣжки, че genügend значи удовлетворително, а ungenügend неудовлетворително, т. е. пропаднхлъ. Очевидно е, че цѣльта на писача не е, да узнае дѣйствително, съ какъвъ успѣхъ сме свършили педагогическото училище, но само да пусне една дифамация за насъ, едно съмнѣние въ нашитѣ способности, и съ фразата: „Пусти смѣхъ кѫдѣ архиваритѣ на министерството“ иска да прѣдстави съмнѣнието си като вече провѣрено и повече отъ сигурно.

При всичко че това нѣма собствено никакво значение въ дадения случай, ние пакъ ще му обадимъ, че зрѣлостното ни свидѣтелство е съ добъръ успѣхъ, слѣдователно не сме пропаднхли, слѣдователно неговото мнимо запитванье е дѣйствително една дифамация, едно оскърбение. Положимъ, за всичко това ние нѣмаме намѣрение да искаме обяснение отъ г. Пундева, защото не сме напълно увѣрени, дали сѫщитѣ тия слагатели и печетари, които тъй неграмотно сло-

жихх цѣли пасажи въ нѣкои статии на г. Пундева, и които сх толкова невѣжи по въпроса за формалнитѣ и културноисторическитѣ степени, та допуснхххх по погрѣшка два пхти идентифицираньето имъ, да не би пакъ тѣ да сх пуснхли отъ своя страна горната дифамация или да сх направили нѣкои печатни погрѣшки въ горѣприведенитѣ улични и непристойни изражения. Шегата на страна. Трѣба да се съжалява за подобно „вѣяние“ въ педагогическата ни литература, а виновнитѣ да се осждхтъ за това.

Ломъ, 23. юни 1895. год.

Т. Митевъ.

ИЗЪ НАШИТѢ И ЧУЖДИТѢ СПИСАНИЯ.

Мисъль, год. V., кн. IV. — Въ тая книжка отъ „Мисъль“ има помѣстено едно съобщение отъ учителя на тукашната мѫжка гимназия, г. Д. Илковъ, за едно „българско черковно знаме“, запазено въ историческия музей „Johanneum“ въ Дрезденъ, което той самъ неотколѣ видѣлъ при обиколката си прѣзъ Германия. Прѣди да се появи съобщението на г. Илкова въ „Мисъль“, ние бѣхме чели въ вѣстницитѣ за това негово откритие и очаквахме съ нетърпѣние обѣщаното отъ него по-подробно изложение. Въ съобщението си г. И. си далъ трудъ подробно да опише това знаме, като прѣдалъ и надписитѣ и най-дребнитѣ знакове негови въ днешния му видъ. За происхождението на знамето г. И. безусловно се придържа о свѣденията, дадени нему въ Дрезденъ отъ дирекцията на музея, и понеже то се наричало „Bulgarische heilige Fahne vom XIV. Jahrhundert“, той го прѣдставя сѫщо като българско, безъ да е обърнѫлъ по-голѣмо внимание върху неговия надписъ; а тоя надписъ е молдавски. Прѣди едно посѣщение на руския царь Никола I. между 1830—1838. год., и въ самия Дрезденъ сѫ знаяли, че знамето е молдавско и че било прѣвзето отъ молдавцитѣ въ врѣме на една война съ турцитѣ прѣзъ XVII. столѣтие и подарено отъ Холщайнския херцогъ Иоахимъ на Саксонския курфирстъ Johann Georg (1613—1680). Надписътъ, отъ който се е запазилъ само една часть върху знамето, гласи:

Китежїꙗ дирѣпть !!!!!!!!!!!!!!!!!!
Сь бирꙋꙗскь !!!!!!!!!!!!!!!!!!!!.....

и означава буквално и чисто влашки „честната храбрость..... да побѣди“..... Това е приблизително сѫщата оная мисъль, каквато е прѣдадена за надписа въ каталога на музея: in der Tapferkeit wirst du siegen“, сир. „съ юначество ще побѣдишъ.“ Не ми се вижда да е вѣрно запазенъ или прѣдаденъ прѣводътъ на влашкия надписъ, направенъ вѣроятно отъ нѣкои посѣтители славяни, когато билъ цѣлъ, неизтритъ не както е сега; защото въ цитирания отъ г. И. прѣводъ на нѣмски (der ehrliche Ritterstand steht in Gottes Hand, Hoffnung ist meine Freude, doch steht es in Gottes Gewalt) не се прѣдава точно смисълътъ на влашкия надписъ: нѣма тамъ думитѣ „сь бирꙋꙗскь“.

Споредъ смисъла на надписа знамето безъ друго е било държавно, а не черковно. Върху византийскитѣ знамена отъ срѣднитѣ вѣкове често пѫти се срѣщатъ образитѣ на Исуса Христа и на Божия Матерь, а знае се, че въ това отношение влашкитѣ господарства, като и българското царство, сѫ били напълно подчинени на влиянието

на Византия. Споредъ ясния и напълно формирания езикъ на надписа, едвали може да се допусне, че това знаме е отъ XIV. вѣкъ. Ние наистина не можахме да видимъ образътъ на знамето, отъ който, както се научаваме, щѣли да се издадѫтъ фотографически снимки, но все пакъ споредъ езика на надписа не бихме могли да дадемъ по-голѣма давность на това знаме отъ XVII. вѣкъ, когато споредъ историята му то е било отнето отъ молдавцитѣ.

Не ни е извѣстно да е било писано нѣгдѣ за това знаме до сега, но че то е било виждано прѣди много години отъ наши еднородци, въ това случайно ме увѣри моятъ другарь г. А. Теодоровъ, който притежава въ своята коресподенция двѣ писма отъ г. Явашева, сега варненски училищенъ инспекторъ. Послѣдниятъ като студентъ въ политехниката отъ Прага посѣтилъ прѣзъ 1882. година Дрезденъ и видѣлъ това знаме съ етикета „светото знаме на българитѣ отъ XIV. вѣкъ“, и го е описалъ въ тия си писма приблизително така, както го описва и г. И., безъ никакви коментарии. Въ първото писмо на г. Явашева четемъ по въпроса слѣдното: „Днесъ бѣхъ въ историческия музей и тамъ видѣхъ едно българско знаме отъ 14. столѣтие, намѣрено въ шатра турска при обсажданьето на Виена. На него има написано:

† Китеїѧ дирѣпть
Сь вирѹѧскь

сетнѣ има три звѣзди и въ срѣдата — Исусъ Христосъ ли е, или другъ светецъ, не знаѭ, и въ рѫцѣ държи книга, въ която се четѫтъ тѣзи слова: пріидѣте благословеніе ѡца моего и Иіса (?) донт (?). Това знаме, както казахъ, е взето отъ турцитѣ, и отгорѣ е написана книжка (етикета) на нѣмски „светото знаме на българитѣ отъ 14. столѣтие“. Г-нъ А. Теодоровъ не билъ доволенъ отъ тия подробности за знамето и искалъ допълнителни свѣдѣния отъ г. Явашева, който дѣйствително съ второ писмо добавя още нѣщо: „Колкото за това, дѣто ме питашъ, дали знаѭ да се споменува нѣкѫдѣ за това знаме, то не знаѭ. Като искашъ да явишъ за него чрѣзъ печата, то днесъ съ това си ще ти явѭ нѣщо по-подробно. Знамето въ историческия музей е затворено въ единъ шкафъ толкова голѣмъ, колкото е то само. Голѣмината на широчина и дължина е туку-речи еднаква, макаръ и да е по-голѣма малко нѣщо дължината, около $1^1/_2$ метъръ трѣба да има дължина. Въ срѣдата на трона седи Исусъ Христосъ съ книга въ рѫка, въ която е написано „пріидѣте благосл. . . .“

На правата страна на кюшето е написано онова, което имашъ вече. Има още нѣкои си букви, но не се разбиратъ. Има три звѣзди двоецвѣтни, т. е. отъ двѣ бои, червена и бѣла. Образътъ е много добрѣ запазенъ както и платното.“ По-нататъкъ г. Явашевъ съобщава, че има намѣрение пакъ да посѣти музеятъ и да прѣгледа още единъ пѫтъ знамето, и кани г. Теодорова да почака и да не пише още нищо по вѣстницитѣ за това. Вижда се обаче, че г. Явашевъ такива подробности повече не съобщилъ, и прѣписката се спрѣла тукъ.

Както е могълъ всѣкой да види, това, що е съобщено въ „Мисъль“, нѣма сѫществена разлика отъ съобщението на г. Явашева. За произхождението на знамето обаче г. Явашевъ съобщава съвсѣмъ друга версия, именно, че то било намѣрено въ една шатра при разбиваньето

на турцитѣ подъ Виена (вѣроятно въ 1683. г.), което противуречи на съобщението на г. Д. Илковъ, който поставя отниманието на знамето 20 г. по-прѣди въ унгарската война, въ която прѣдводитель на християнитѣ билъ генералъ Монтекукули (1662—1664. г.). Вѣрно е, че както при боевѣтѣ при Левенцъ и при С. Готардъ (1662—1664. г.), тъй и при обсажданьето на Виена (1683. г.) сѫ участвували съ свои контингенти молдавскитѣ войводи Иоанъ Дабижа и Дука.

По-други заключения за сега се въздържаме да правимъ, докато не съберемъ повече данни по въпроса. Обаче това, което считаме още отъ сега окончателно рѣшено, то е, че знамето не е българско, но романско; надписътъ явно подтвърдява това мнѣние и нѣма нужда, колкото за тая цѣль, да се дири, дали е то сѫщото като онова, що е запазено споредъ думитѣ на царя Николая I., въ С. Петербургския музей. Намъ ни е чудно, какъ едно случайно идванье на руския царь е могло да измѣни прѣдъ очитѣ на нѣмцитѣ историческата истина. Вижда се, че и въ историческата наука царь Николай I. ималъ надмощието, съ което се е ползувалъ въ политиката прѣдъ европейскитѣ народности.

София, 1. юли 1895. г.

Д. Д. А.

Византійскій Временникъ. Т. II. Вып. 1 и 2. СПб. 1895. — М. Дриновъ, О нѣкоторыхъ трудахъ Димитрія Хоматіана, какъ историческомъ материалѣ.

Въ кн. II. отъ Б. Пр. (стр. 134) читателитѣ ще намѣрѭтъ кратко съобщение за първата глава отъ новия трудъ на г. Дринова, който се печата въ прѣвъзходния руски журналъ „Византійскій Временникъ“.

Въ надѣжда да видимъ скоро и нататъшнитѣ глави отъ това издирванье, азъ ще кажѫ нѣколко думи и за ново-излѣзлата втора глава отъ него. Тукъ се занимава Дриновъ съ въпроса: Кога се е свършило архиепископуваньето на Димитрия Хоматиана. До сега се взимаше за такава дата врѣмето отъ 1222. до 1225. г., но възъ основа на документи, писани отъ самия архиепископъ, авторътъ доказва, че архиепископуваньето на Хоматиана се е прѣкѫснѫло едвамъ подиръ 1234. г. За да установи тая дата, Дриновъ разглежда нѣкои документи изъ Мюнхенския сборникъ (виж. Б. Пр., п. м.) и доказва, че въ събитията, къмъ които се отнасятъ тѣ, е забърканъ Хоматианъ, или пъкъ че самитѣ документи сѫ отъ негова рѫка. Но съ това не се ограничава авторътъ, а дава и нѣкои исторически освѣтления по съдържанието имъ: особено важни сѫ страницитѣ 5—15, посветени на писмото за посвещението на Сервийския епископъ,[1]) гдѣто е очертано и отношението на Никейското царство къмъ Солунско-Епирското при Тодора и Мануила. Любопитни сѫ съ чертитѣ отъ живота и другитѣ документи, въ които се разправя за карби по наслѣдство. Въ единия отъ тѣхъ се срѣща като название на солунска мѣстность съ лозье думата ἀγράδη, и Дриновъ прѣдполага, че това е славянско название—ограда.

Д. М.

---

[1]) Сервия—Серфидже, въ южна Македония.

Русскій Филологическій Вѣстникъ 1894-5. Въ книгитѣ отъ тая годишнина намираме, между друго, продължението и свършъкътъ отъ издирваньето на Халански, което излиза едноврѣменно и въ отдѣленъ отпечатъкъ:

М. Халанскій, Южно-славянскія сказанія о Кралевичѣ Маркѣ въ связи съ произведеніями русскаго былеваго эпоса. Сравнительныя наблюденія въ области героическаго эпоса южныхъ славянъ и русскаго народа. II и III, стр. 181—809 + IV. Варшава 1894-95. г.

Два пѫти се обърнѫ внимание върху 1-та часть отъ тоя трудъ въ нашето списание[1]), а за 2-та часть, която е излѣзла прѣди година и която имамъ отколѣ на рѫцѣ, благодарение на любезностьта авторова, пропуснѫлъ съмъ да съобщѭ до сега. Желаехъ да дамъ по-подробенъ рефератъ, но другитѣ занятия ме отвлѣкохѫ отъ тоя кроежъ. Ето книгата е завършена, остая да се приготви още показалецъ къмъ ня, и още по-мѫчно е да изпълнѭ сега желанието си. Затова нека прѣдамъ поне накратко съдържанието на двѣтѣ послѣдни книги отъ капиталния трудъ, който заслужва да бѫде другъ пѫть разгледанъ по-подробно.

Въ 6-а и 7-а глава се довършва очеркътъ на отношенията Маркови къмъ свърхестественитѣ сѫщества (ср. и гл. I—III). Въ 8-а, 9-а и 13-а глава се разглеждатъ пѣснитѣ, въ които Марко Кралевичъ се докарва въ сблъсванье съ чернитѣ арапи, турцитѣ и Филипа Маджаринъ. Десетата глава съдържа „Участието на Марка въ свадбени походи“. Глави 12-а и 14-а рисуватъ споредъ пѣснитѣ женидбата на Марка и отношението му къмъ члѣноветѣ на неговия родъ. Глава 15-а разглежда пѣснитѣ за различни приключения Маркови. Тукъ сѫ разгледани 10 мотива, които не сѫ богати съ много варианти и не даватъ поводъ за далечни сравнения. Въ глава 16-а сѫ изучени пѣснитѣ за смъртьта на Марка Кр., въ 17-а гл. е разгледанъ мотивътъ за погинваньето на юнацитѣ, извѣстенъ и въ руската поезия. Въ останѫлитѣ глави се разглеждатъ бочни въпроси: въ гл. 11-а намираме важни, но отчасти смѣли сравнения на нѣмския епиченъ цикълъ Nibelungenlied съсъ славянския героиченъ епосъ; близка съ тая тема е и разгледаната въ гл. 19-а: „Олегъ Вольга: Eligas и пр. — Илья Муромецъ. Волхъ Всеславьичь“. Въ гл. 20-а Халански разглежда славянскиятъ епиченъ стихъ, т. е. разнитѣ размѣри, които владѣѭтъ въ славянскитѣ епични пѣсни. Въ гл. 18-а сѫ набрани свѣдѣнията за сказанията за Марка. Малорускитѣ прѣдания за Марка Проклети, споредъ Халански, отразяватъ южнославянскитѣ пѣсни и прѣдания за Марка Кралевичъ. Значи, тукъ имаме работа съ едно и сѫщо лице.

И въ послѣднитѣ 2 книги отъ труда на Халански забѣлѣзваме сѫщата пълнота въ подборката на материала и сѫщиятъ наученъ методъ, който отличава I-та книжка. Съчинението заслужва да бѫде найгорещо прѣпорѫчано за гимназиалнитѣ наши библиотеки, защото може да принесе голѣма полза на учителя по словесностьта. Отъ тая страна то може да се сравни само съсъ сравнителнитѣ трудове по словесностьта, които въ сѫщия журналъ печати по-прѣди Потебня.

Д. М.

---

[1]) Вж. Бълг. Прѣгледъ, г. I., кн. I., стр. 221. и кн. VII., 178.

Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn, IV. Band. 1895. Januar. 1. Heft. (Етнологически съобщения отъ Маджарско, 4. томъ. 1895. г. Ян. 1. кн.). Това народоучно списание, което се издава въ Пеща подъ редакцията на професора д-ръ Антонъ Херманъ, стжпва съ тая книжка въ една нова годишнина, и което е по-важно, — въ единъ новъ периодъ на своето развитие. Който е ималъ случай да слѣди за съдържанието и външния видъ на списанието, ще е забѣлѣзалъ, какъ то отъ година на година се е подобрявало. Днесъ може съ пълно право да се каже, че „Етнолог. съобщения“ сж единъ отъ най-виднитѣ фолклорни органи въ Маджарско. Както се вижда отъ самото название, списанието е посветено прѣдимно на изучваньето на маджарската етнография, но редакцията много добрѣ е разбрала, че това изучванье щѣше да бжде много едностранно, ако би имало за прѣдметъ само чисто маджарската народность, и не би се разширило и върху другитѣ етнически елементи, които влѣзватъ въ състава на Маджарската държава, затова е вмъкнжла въ кржга на своята програма и изслѣдваньето на немаджарскитѣ населения, па даже е обгърнжла и изучваньето на съсѣднитѣ страни: Сърбия, Ромъния, България и прочее. Туй е именно, което прѣдизвиква въ висока мѣрка и нашиятъ интересъ за „Етнологическитѣ съобщения“.

До сега редакцията е помѣстила вече нѣколко студии по южнославянския фолклоръ, а занапрѣдъ обѣщава още повече да усили своето внимание за нашитѣ етнографически отношения.

Отъ тая страна списанието на професора Хермана заслужва нашата пълна подържка. Издавано на нѣмски езикъ, то може да послужи много за запознаванье ученията свѣтъ съ резултатитѣ на фолклорнитѣ изслѣдвания у насъ. Не всички учени за жалость могжтъ да се ползуватъ направо отъ нашитѣ етнографически издания. Новата книжка отъ четвъртия томъ се отличава отъ до сега излѣзлитѣ и по външенъ видъ: форматътъ е увеличенъ, печатътъ по-добъръ. Отъ това се вижда, че редакцията се намѣрва въ едно приятно положение, въ каквото рѣдко се намѣрватъ редакции на фолклорни издания въ Европа, особено такива, които разчитватъ само на своитѣ абонати.

На външното подобрѣние отговаря и единъ не по-малко чувствителенъ вжтрѣшенъ напрѣдъкъ. Въ тая нова книжка намѣрваме на първо мѣсто една интересна статия отъ И. Хампелъ за скитскитѣ паметници въ Маджарско Прѣдметътъ на статията е повече археологически, но той е отъ голѣма важность и за историческата етнография. Както е извѣстно, въпросътъ за народностьта на скититѣ и до день днешенъ не е още рѣшенъ. Докато едни приматъ съ нѣмския историкъ Нибура, че скититѣ сж монголи, има много учени, които ги смѣтатъ за арийци и то най-близки сродници на иранцитѣ, особено медо-персийцитѣ. Въ полза на послѣдната хипотеза говоріжтъ нѣкои древности, открити въ южнорускитѣ „кургани“ (погребални могили) и запазенитѣ 50—60 скитски думи. Най-вѣроятно е обаче, че подъ общото име скити се крижтъ разни раси и народности, което се вижда ясно и отъ описанието на Херодота и отъ различнитѣ културни степени, които ни се откриватъ при изслѣдваньето на скитскитѣ древности, и отъ намѣренитѣ фигурални изображения и пр. Славянскитѣ учени не безъ право прѣдполагатъ, че между скититѣ ще е имало и славяни.

Г. Хампелъ принадлежи къмъ тия археолози, които приписватъ на скититѣ изключително урало-алтайско потекло. Въ своитѣ изслѣдвания той се облѣга най-главно на съчинението на маджарския ученъ Géza Nagy, който въ списанието „Ethnographia“ (1894, IV. и V. кн.) се застжпва съ всички сили за уралалтайската хипотеза. Г. Хампелъ сравнява нѣколко недавно въ Маджарско намѣрени скитски археол. паметници съ подобни, намѣрени въ Бохемия, Южна Русия и Сибирия, и се старае да обясни сходството имъ. Статията е илуструвана. Трѣба да се съжалява само, че авторътъ не е могжлъ да се ползува повечко отъ богатата руска литература за скититѣ.

Втората по редъ статия носи заглавието „Das Fräulein von Kanisza“ (Каниската госпожица). Авторътъ ѝ е извѣстниятъ на нашитѣ читатели южнославянски етнографъ д-ръ Ф. Краусъ, редакторъ на нѣмското фолклорно списание „Am Urquell“. За самата тема на статията ще остане да реферираме до-пжти, понеже тя едва се зачева въ тая книжка; много интересни сж обаче уводнитѣ бѣлѣжки на д-ръ Крауса, въ които той засѣга нѣколко важни въпроса отъ областьта на литературната история и народната словесность. И други пжть г. Краусъ е подлагалъ на критика мистичното мнѣние, че народнитѣ пѣсни се съчиняватъ отъ цѣлия народъ, но нигдѣ съ такава ясность и убѣдителность както въ тая си статия. Ние сме напълно съгласни съ него, когато твърди, че разликата между народната и художествената поезия не е толкова голѣма, колкото обичатъ да ни я прѣдставятъ досегашнитѣ литературни истории. Разликата между двѣтѣ се състои все пакъ главно въ това, че авторитѣ на художественитѣ пѣсни сж извѣстни, а на народнитѣ не. — Народътъ въ своята цѣлокупность не поетизира, а поетизиратъ отдѣлни личности, произведенията на които се подематъ послѣ отъ посрѣдници-пѣвци и се разнасятъ изъ народа, та ставатъ общо достояние. Впрочемъ никой сериозенъ изслѣдвачъ на народната словесность нѣма да откаже това. Такъвъ възгледъ изказва въ по-ново врѣме и Халански въ своето прѣвъзходно изслѣдванье на Марко-Кралевичевия епиченъ крхгъ. Въ самитѣ наши народни пѣсни има достатъчни указания, че при дворовете на велможитѣ и князьетѣ е имало особени пѣвци, въ които съ право можемъ да търсимъ главнитѣ автори на голѣма часть отъ нашитѣ епически и други пѣсни. Засегнжтиятъ отъ д-ра Крауса въпросъ заслужва въ всѣки случай да се подложи на едно по-грижливо изслѣдванье. Въ настоещата статия намѣрваме и друга една теза, която д-ръ Краусъ сжщо така е развивалъ и на друго мѣсто, и която особено близу ни интересува. Мнѣнието, че отечеството на южнославянската епика е Македония, не е ново, то се потвърдява и отъ основателнитѣ изслѣдвания на Халански. — И ние сме имали случай да се изкажемъ въ полза на това мнѣние въ нашата статия „Задачата и значението на нашата етнография“, гдѣто указахме на терминитѣ „бугарити“, „бугарщице“, употрѣбявани още до миналото столѣтие между сърбо-хърватитѣ за извѣстенъ родъ пѣсни и опрѣдѣленъ видъ рецитиранье.

Туй което е оригинално въ тезата на г. Крауса, то е, че той приписва цѣлото южнославянско народно пѣснарство не на славянитѣ българи, а на „уралалтайскитѣ“. Най-добрѣ е впрочемъ да го оставимъ самъ да говори: „Формата и стилистиката, поетичното

клише и техниката на всичкитѣ християнски и мюсюлмански сръбски и хърватски гусларски пѣсни сѫ безспорно отъ българско произхождение. При дворцитѣ на уралалтайскитѣ завоеватели на Мизия пѣвецътъ на храбритѣ юнашки подвизи ще е станѫлъ (скоро) необходимъ, по стария и до день днешенъ у монголи и татари запазенъ придворенъ обичай на княжескитѣ домакинства".

„Въ Тракия и Македония за първъ пѫть се е появила заедно съ българскитѣ завоеватели едноструннатa цигулка, която ние познаваме подъ името „гусла", цигулка, която и до сега може да се намѣри въ дълбока Азия у монголитѣ, що се придържатъ о старитѣ традиции". — Д-ръ Краусъ дава за потвърждение на своето мнѣние изображение на единъ монголски гусларь съ инструментъ въ рѫка отъ Урга, главния градъ на Монголия. Това изображение е прѣснето отъ Illustrated London News, 14. ноември 1891.

Авторътъ намѣрва, че монголскиятъ инструментъ прилича съвсѣмъ на българския, но май че има и доста разлика между нашата гусла и монголската, и по форма и по величина Нашата е малка, трупътъ и е корубесть, а монголската има, ако се сѫди по изображението, човѣшки ръсть, трупътъ ѝ прилича повече на четвъртита кутия и, кога се свири, опира се на земята като виолончелъ. Мене ми се чини, че г. д-ръ Краусъ ще трѣба да потърси по-други доказателства за своята теория, ако иска да ни убѣди. Само на музикални инструменти не могѫтъ да се строѭтъ смѣли хипотези като неговата. толкова повече, че гуслата съвсѣмъ не е изключително достояние на монголи и българи, а се срѣща, до колкото помнѭ отъ виенската музикална изложба, и между африканскитѣ негри. Това ни най-малко не подравя, разбира се, по-скромната хипотеза, която поставятъ други: че отечеството на южнославянската епика е Македония Тая хипотеза е за добра честь съвсѣмъ независима отъ формата на нашата гусла и сходството ѝ съ монголската. Още едно обстоятелство говори противъ уралалтайската теория на д-ра Крауса, то е, че въ най-старитѣ арабски извѣстия за волжкитѣ българи не намѣрваме никакви свѣдѣния за тѣхната музика, когато за музиката на славянитѣ има чести бѣлѣжки. (Ср. Гаркави, Сказанія мусульманскихъ писателей о Славянахъ и Русскихъ. СПб. 1870, стр. 264 и сл. свид. на Ибнъ-Даста; сѫщо „Извѣстія Ал. Бекри и другихъ авторовъ о Руси и Славянахъ, часть I." „Статьи и разысканія А. Куника и барона В. Розена въ зап. имп. ак. н. т. XXII, стр. 55. Вж. и Jagić, Gradja za slovinsku narodnu pojeziju въ Rad, кн. XXXVII и пр.)

Това показва, че арабскитѣ туристи не сѫ имали какво особено да отбѣлѣжѫтъ за музикалнитѣ способности на българитѣ. Сѫщо така мълчѫтъ и визант. списатели. Намъ не ни е извѣстно при това нито единъ монголски народъ да е създалъ нѣкаква значителна епика. Печатанитѣ отъ Радлофа образци [1]) напомнятъ много малко южнославянската епика, която, ми се чини, съ по-голѣмо право може да се смѣта за дъщеря на византийската, отколкото на татарската.

Слѣдъ Краусовата статия намѣрваме една малка, но съдържателна студия отъ извѣстния маджарски археологъ и редакторъ на списанието »Ethnographia«, д-ръ Б. Мункачи, изъ областьта на лингвистичната палеонтология. М. търси въ маджарскитѣ имена на мета-

[1]) W. Radloff, Proben der Volksliteratur der nördlichen türkischen Stämme. S. P. B.

литѣ праисторически слѣди. За образецъ на студията му е послужила, както се вижда, третята глава отъ прѣвъзходното съчинение на Шрадера: Sprachvergleichung und Urgeschichte. Статията не е довършена. Слѣдва една кратка бѣлѣжка за животнитѣ споредъ народнитѣ повѣрия на циганитѣ, подписана отъ ерцхерцогъ Иосифъ, покровителя на Хермановото списание, който се счита за единъ отъ най-вѣщитѣ познавачи на циганскитѣ нарѣчия и обичаи. Забравихме да забѣлѣжимъ, че »Ethnologische Mittheilungen« се смѣтатъ днесъ за едничъкъ „органъ на общото цигановѣдѣние (Organ für allgemeine Zigeunerkunde), слѣдъ като органътъ на американското дружество за изучванье на циганитѣ (Gypsy-Lore Society) се видѣ принудено да прѣстане.

Статията, която слѣдва, се занимава тъй сѫщо съ циганитѣ. Авторътъ д-ръ Х. Влислоцки, извѣстенъ циганологъ, описва „стрижбата“ у мохамеданскитѣ цигани на балканския полуостровъ. Тоя обичай сѫществува и у южнитѣ славяни, па и у други народи, както може да се види отъ студията на д-ра Крауса: Ueber die Haargodschaft bei den Südslaven въ Arch. f. internat. Ethnogr. VIII, стр. 161. и сл., за която има една кратка бѣлѣжка въ Български Прѣгледъ отъ Д. Матова, I. год., кн. XII.

Съ нѣколко пѣсенчици записани отъ босанскитѣ цигани (продълж. отъ III. томъ) се свършва първиятъ отдѣлъ на списанието. Почва вториятъ — критическиятъ. Тукъ намѣрваме на първо мѣсто една обстойна и крайно благосклонна рецензия за IX. и X. томъ на Министерския сборникъ отъ д-ръ Краусъ, който и въ прѣдишнитѣ книжки на »Ethnologische Mitthheilungen« бѣ ималъ случай да говори за него. Краусъ дава кратко съдържание на всички по-важни статии и тукъ-тамъ прибавя свои бѣлѣжки, които изобщо сѫ умѣстни. Само за Д. Матовата статия въ X. сборникъ „Бѣлѣжки върху българската народна поезия“ нека ни бѫде позволенъ да забѣлѣжимъ на почитаемия критикъ, че много грѣши, гдѣто търси въ нея митологията на единъ Крекъ или Нодило. Матовъ намѣрва наистина митични елементи въ пѣсеньта за слънчевата женидба, но това той ни най-малко не го прави съ цѣль, да спаси нѣщо отъ отдавна подкопания славянски пантеонъ. Той ни единъ мигъ не напуща реалната почва, и ако има нѣщо да ни харесва въ неговата студия, то е именно строго научната метода. Г. Краусъ не обича митологията и даже името ѝ не може да чуе, но и това е единъ видъ фанатизъмъ, който си нѣма мѣстото въ науката. Ние разбираме, подъ влиянието на коя реакция д-ръ Краусъ е дошелъ до тая крайность, но именно за това сме длъжни да му кажемъ, че не е на добъръ пѫть. Безпристрастната критика не може да не признае извѣстни права и на митологията, кога се касае да се обяснѭтъ заченкитѣ на извѣстни произведения на народния духъ. Ние най-малко симпатизираме съ фантазиитѣ на славянскитѣ митолози отъ пасмината на Фаминцина, но не можемъ да одобримъ и мнимиятъ рационализъмъ на д-ръ Крауса, който е сѫщо такава крайность, само въ противуположна посока. Въ критическия отдѣлъ намѣрваме и една кратка библиографическа бѣлѣжка за XLVI. и XLVIII. кн. отъ Периодическо списание.

И. Д. Ш.

КНИЖОВНИ И НАУЧНИ ВѢСТИ.

† П. Р. Славейковъ.

Изниза се още едно зърно отъ броеницата, по която ние четемъ историята на своята национална борба за езикъ и свобода! Не отдавна изгубихме опитниятъ въ дѣйствителностьта Никола Михайловски; прѣди него заминѫ съ скърбенъ край на живота си Тодоръ Икономовъ, когото добрѣ помни оная младежь, — сега вече зрѣла и въ мѫжка пора, — що е била тъй благотворно раздвижена отъ неговата „една стѫпка напрѣдъ“ въ организацията на духовния ни строй; а още по-рано завърши тъй неоцѣненъ днитѣ си незлобивиятъ малодумникъ Богоровъ, отецъ на политическия нашъ печатъ И тая загуба за насъ се свърши въ краткото врѣме отъ 4 години, прѣзъ които се лишихме още отъ д-ра Чомаковъ и Сава Доброплодни! Броеницата изтънява, зърната рѣдѣѭтъ, — нищката, що ги е свързвала, се измича изъ нашитѣ рѫцѣ и се губи далечъ и далечъ задъ завѣситѣ на историческата сцена. Кой ще остане да приказва на потомството, жедно за насърчителни примѣри, какъ сѫ се низали тия зърна въ такава скѫпа броеница, какъ сѫ се записвали тия наши дѣйци въ прѣкараното отъ тѣхъ поприще, що ги е побуждало да прѣзиратъ свои изгоди, да се излагатъ на лишения, да ставатъ дори и жертва на явни страдания? И най-сетнѣ кои откровени уста що ни откриѭтъ крайната цѣль, за която сѫ морили нашитѣ дѣйци духъ и тѣло, докждъ падиѭтъ изтъщени и оставиѭтъ подирѣ си често само празни мѣста? За това всичко ще приказватъ несъмнѣно и едничко дѣлата имъ; но езикътъ на тия дѣла, краснорѣчивъ и убѣдителенъ, е за днешната младежь, върху която особено въ тежки минути възлагаме своитѣ най-горещи надѣжди, твърдѣ неясенъ. Неясенъ е той не толкова по своята форма, колкото по смисъла, по значението на нѣщата, които ни прѣдставятъ неговитѣ думи. Оная, на които е билъ, или е добрѣ извѣстенъ тоя смисълъ, стоѭтъ днесъ безмълвни прѣдъ младото поколѣние, гледатъ го съ въздържанъ присмѣхъ или съ безполезно съжаление, какъ ще схване то, какъ ще разбере постѫпкитѣ на старитѣ ни живи още дѣйци и какъ ще се отнесе спрѣмо виновницитѣ на тия постѫпки въ случаи на изпитание: припомнѣте си юбилеитѣ за Фотинова и за екзархията. И това младо поколѣние, безъ укоръ на своитѣ устни, но съ въодушевение свойствено на неговата пóра, се спуща буйно да изрази съ срѣдства, каквито му подава пламенната страсть, своята оцѣнка на лицата и дѣлата отъ по-далечнитѣ години на непосрѣдственото минѫло. Криво ли е то, заслужва ли осѫждание, ако

оцѣнката му излѣзе погрѣшна, ако срѣдствата му да я изкаже се обявѭтъ неумѣстни, а нѣкога негли и врѣдни?....

Прѣдъ гроба на днешния нашъ покойникъ имаме оправдана причина, да присъединимъ къмъ своята жалба за загубата на тоя пъргавъ въ свое врѣме, плодовитъ и многостраненъ дѣецъ въ политиката и литературата, още една жалба, че свидѣтелитѣ и съврѣменницитѣ на дѣятелностьта на лицата, които въ срѣдата на турското царство подготвяхѫ съ обществена борба и училищно просвѣщение народната свобода, не дадохѫ отъ своя страна потрѣбното съдѣйствие, да се уяснѭтъ за тѣхнитѣ прѣемници дѣлата и трудоветѣ на заслужилитѣ мѫже отъ българския народъ; — тѣ трѣба да носѭтъ главната отговорность, че за поколѣнието, дошло тепърва слѣдъ освободителната война, настанѫхѫ такива врѣмена на изкушение, въ които мѫчно се разпознава правото отъ кривото!... Богоровъ, Икономовъ, Михайловски, Чомаковъ, Доброплодни и до днесъ остаятъ неоцѣнени пълно и право; а когато заминѫхѫ отъ нашия свѣтъ, участието къмъ тѣхния споменъ бѣше най-разнорѣчиво и неестествено..... Тѣ всички бѣхѫ членове на едно събрание отъ именититѣ български книжовни и политически ратници, — събрание, призовано да разкрива на народа истината; и тъкмо това събрание запази тая истина неразкрита дори за такива свои видни стълбове, каквито бѣхѫ между други и реченитѣ покойници.... Ще ли бѫдемъ честити да чуемъ бѣдната истина поне сега за Петка Р. Славейковъ, познатъ на всички народенъ писатель, горещъ борецъ за българската черковна независимость, дълги години дѣятеленъ органъ за уреждане и прѣуспѣване на създаденото българско княжество?

Но дългътъ на потомството, да цѣни и спомня минѫлото, което е практичното училище за градежитѣ на бѫдѫщето, си остая пакъ неговъ неотмѣненъ дългъ, отъ чието изпълнение не може да го освободи безучастието на ония, които по фактична необходимость трѣбаше да го освѣтляватъ въ това И съврѣменното потомство не бива да иска да се освободи отъ тоя дългъ: която младежь би показала и най-малка наклонность въ тая посока, тя става прѣдателка на своето призвание! Срѣди нашитѣ мѫтни, блатни, дори кални обществени борби, отдѣто не ни дойде онова освѣтление, що се чакаше поне за споменѫтитѣ дѣйци, Богоровъ, Икономовъ, Михайловски, Чомаковъ, Доброплодни, младежьта има едно здраво мѣсто, дѣто трѣба да се прѣдава на изпълнение на своя дългъ по отношение къмъ минѫлото, законенъ отецъ на сегашното, въ което тя живѣе и се ползува отъ всичкитѣ му изгоди. Това мѣсто сѫ тихитѣ, безшумни училищни класове. Додѣто добриятъ български гений остави непокварени тия светилища на човѣшкия напрѣдъкъ и достоинство, дотогава тѣ ще бѫдѫтъ неподривна гаранция, че недѫзитѣ въ обществото, отъ които има да се оплакваме, скоро могѫтъ да дочакатъ свой непогрѣшенъ лѣкъ. Въ тия училища сме се научили и ние да издиряме едно по едно дѣлата на българскитѣ заслужили мѫже, да ги прѣцѣняваме споредъ врѣмето имъ, цѣльта и значението за народа и да си служимъ съ идеалното имъ и доброто като съ доводъ, че и за насъ е отворено попрището, дѣто да помогнемъ на всѣка народна бѣда. Светото българско училище ни е научило да цѣнимъ въ лицето на Петка Р. Славейковъ такъвъ мѫжъ, който съ рѣчь и стихъ, най-близки

до народното сърце, е успѣлъ да стане любимецъ на българския народъ и да го води леко нататъкъ, накждѣто и самъ е мислилъ да намѣри изходътъ изъ неволитѣ на врѣмето. Съ такова орждие човѣкъ може да направи отъ народа каквото иска. И Славейковъ наистина е направилъ цѣло Търновско, успано въ гърцизъмъ, да се вдигне изкупъ противъ гръцкия си владика и да подйеме борба за народна черква. Младо учителче въ Търново и по селата, Славейковъ записвалъ различни цвѣтя изъ народната рѣчь, а съ тѣхния дъхъ ръсилъ свои сатирически опити противъ търновския гръцки владика, та раздвижилъ подирѣ си цѣла буна. Разяреният гъркъ гонилъ отъ всѣкждѣ това немирно кутре като опасенъ врагъ на своята народность; но кутрето подиръ десеть години отиде търновски прѣдставитель въ Цариградъ и тамъ подписа окончателната прѣсжда надъ гръцкия владишки тронъ въ старата българска столица. Въ Цариградъ извърши Славейковъ всичко онова, съ което ще го слави българската поезия и литература: на първата той даде два лирически бисера, стихотворенията „Не пѣй ми се“ и „Жестокостьта ми се сломи“, а на втората хубави прѣводи отъ гръцки и полски на български, увлѣкателни повѣсти отъ автори френци и поляци, както и нѣколко исторически и филологически приноса. Елегичното стихотворение „Не пѣй ми се“ толкова живо засегнжло сърцата на българското общество, че отъ Галацъ до Цариградъ то се обажда прѣзъ устата на два млади служителя на музата, да не се отчайва поетътъ Славейковъ отъ вкаменелостьта на своето врѣме, но да продължава благодатно да пѣе; и той се убѣждава наистина, че е тежко да гледа безъ надѣжда, какъ гине народътъ, но зарадъ тия негови мжки толкозъ ли нѣма да се намѣри единъ богъ цѣлитель? Това възвание къмъ една чудесна мощь е изразилъ Славейковъ въ второто си стихотворение, дѣто се строшило жестокото му рѣшение, да не пѣе вече. Най-популаренъ е Славейковъ съ хумористичнитѣ свои излази, писани съ диалектична рѣчь въ „смѣшни календари“ и въ една поразница „гайда“, възпроизведени по вседневнитѣ обичаи и съсѣдски страсти на селяни и граждани, насочени противъ характерни пороци, отъ които се възпира обществениятъ напрѣдъкъ и народното съзнание.

Българскиятъ книгописъ брои до 50 отдѣлни труда на Славейкова. По списанията „Български книжици“, „Читалище“, на което е билъ една година редакторъ, „Периодическо списание“ и „Наука“ сж пръснжти богати негови материали по изучванье на България и на българитѣ; — намъ ни е жалъ, че сж отчасти недовършени, а отчасти необработени отъ самия него, който на всѣкой редъ въ тѣхъ се облѣгаше на запаса на своята паметь и на изгледитѣ, да направи изоставеното по-сетнѣ. Между туй въ подирнитѣ години на живота му го прѣбули душевенъ мракъ: той не помнѣше вече нищо, прѣплиташе минжлото съ сегашното и не разпознаваше фактоветѣ единъ отъ други . . . Това състояние на Славейкова направи невъзможно, да прѣдаде той поне чрѣзъ друга ржка личнитѣ си спомени за прѣинтересни мемуари. Обаче и това, което ни е завѣщала тая трудолюбива и родолюбива ржка, е паметникъ за заслуга, достойна за траенъ споменъ.

А. Т.

Погребението на дѣда Славейкова станѫ при най-живо участие на столичното общество и въ присѫтствието на многобройни външни депутации на 3. юли. На гроба се държахѫ нѣколко рѣчи, между които и слѣдната отъ г. Б. Цонева, прѣподаватель въ висшето училище:

Нажалено събрание!

Предъ насъ лежѫтъ останкитѣ на единъ нашъ народенъ дѣецъ, на единъ български всенароденъ любимецъ, който слѣдъ толкозгодишни трудове и мѫки за свѣстяваньето на българския народъ затваря най-сетнѣ очи, за да се прѣсели тамъ, „идеже несть ни воздихание, ни печаль, но жизнь безконечная“. Сега, когато го спроваждаме до вѣчното му жилище, нека си спомнимъ още веднажъ голѣмитѣ му заслуги, що е неуморно принасялъ българскому роду педесетъ години наредъ. Тия заслуги мѫчно се изброяватъ — мѫчно се оцѣняватъ. Тѣхъ само чувствуваме всинца въ сърдцето си и ги изказваме съ едно сладко име: „дѣдо Славейковъ“! Това име изказва цѣлата признателность на българския народъ къмъ любимия покойникъ и въ сѫщо врѣме съдържа всичкото значение на тоя старецъ за нашия народъ. Изникнѫлъ отъ срѣдъ народа, Славейковъ си останѫ за винаги негово чедо. Никой другъ не е билъ — а и надали ще бѫде — тъй популаренъ като него: отъ Варна дори до Охридъ, отъ Видинъ до Цариградъ името Славейковъ звучи като славейско пѣние въ ушитѣ на всички българи. И който е слѣдилъ неговата обществена и писателска дѣятелность, той веднага съ името заедно си спомня и хилядитѣ заслуги на този старецъ, спомня си неговитѣ скитаници по цѣла България, за да намѣри миръ отъ прѣслѣдванията на гръцкитѣ владици, но въ сѫщо врѣме да буди народното съзнание съ ученията и проповѣдитѣ си; спомня си неговата сърдечна любовь и прѣданость къмъ народната школа и черква, но въ сѫщо врѣме и дълбоката му омраза къмъ инороднитѣ пастири на българския народъ прѣди четвърть вѣкъ; спомня си неговата огромна книжовна дѣятелность, дѣятелность, която смайва човѣка, щомъ си помисли, че Славейковъ бѣ самоукъ човѣкъ и че всичко е постигнѫлъ само съ извънредния си трудъ, безъ училища, безъ учители. Днесъ за днесъ не е възможна вече такъвъ обширна дѣятелность; днесъ нашитѣ дѣйци залавятъ само едно опрѣдѣлено поле и тамъ развиватъ силитѣ си. А Славейковъ какво не е билъ, какво не е писалъ? Учитель и политикъ, вѣстникарь и поетъ, писатель и прѣводачъ, филологъ и историкъ — всичко бѣше и вършеше покойникътъ, но вършеше го надъханъ отъ истинска любовь къмъ братята си съ явна цѣль прѣдъ очитѣ си: да разбуди народното съзнание, да просвѣти народътъ си. Още отъ шеснайсетата си година, когато написа първата сатира и откогато захваща неговата одисея, на дори до послѣдния си часъ, Славейковъ не е изгубилъ изпрѣдъ видъ тази благородна цѣль: да види братята си духовно и политически освободени, умствено и нравствено просвѣтени, външно и вѫтрѣшно опитомени. А това постигаше съ хиляди срѣдства: съ ходенье, съ говоренье, съ писанье и пр

Слѣдствията отъ тая неуморна дѣятелность виждаме вече днесъ всички: виждаме ги въ толковато хиляди наши народни училища, виждаме ги въ десеткитѣ гимназии по България, виждаме ги най-сетнѣ и

въ основаното вече висше училище, което служи и ще служи за разсадникъ на българската наука. За признателность къмъ тоя нашъ дѣецъ най-висшето учебно заведение въ България — висшето училище — счита за свой дългъ, да вземе инициатива за въздиганье на единъ достоенъ паметникъ, който да служи за вѣченъ споменъ на дѣда Славейкова и въ сѫщо врѣме за примѣръ и назидание на бѫдещитѣ поколѣния.

Неуморнитѣ трудове на дѣда Славейкова не останѫхѫ безъ отзивъ у народа: още приживѣ любимиятъ покойникъ има нееднократно случай да види и чуе народната признателность къмъ себе си. А днесъ, когато нашиятъ народенъ любимецъ се раздѣля навѣки съ тоя свѣтъ, цѣла България ще проплаче и ще си спомни съ признателность неоцѣнимитѣ му заслуги. И занапрѣдъ навредъ по България, който изучва нашата черковна и политическа история, който слѣдва историята на българската литература, който слѣдва изобщо развитието на българския духъ, ще срѣща споменувано съ почитъ името на Славейкова, ще се очудва на всеобемната му дѣятелность и ще черпи примѣръ за постоянство и трудолюбие. А ние тукъ, които сме се събрали да кажемъ послѣдно сбогомъ на любимия покойникъ, нека едноврѣменно помолимъ Всевишния да му дарува вѣченъ миръ слѣдъ толкова трудове и тревоги на този свѣтъ, а насъ да спободи съ воля и сила, да послѣдваме примѣрътъ, що ни го е завѣщалъ съ огромната си дѣятелность, та слѣдъ това да идемъ отъ тоя свѣтъ съ мирна съвѣсть, че сме си изпълнили длъжностьта като него. Лека ти пръсть, дѣдо Славейковъ, и вѣчна ти паметь!

Втори конгресъ на българскитѣ списатели и журналисти.

Избраниятъ отъ минѫлогодишния конгресъ комитетъ вече е обявилъ чрѣзъ вѣстницитѣ, че на 10. юли тая година се свиква втори конгресъ на българскитѣ списатели и журналисти. Въ обявлението се поканватъ сѫщеврѣменно всички лица, които желаѭтъ да четѫтъ реферати, да съобщѭтъ по-рано на комитета, какъвъ ще бѫде прѣдметътъ на реферата имъ. Комитетътъ не можеше и инакъ да постѫпи. Той се явява просто като изпълнитель на едно формално рѣшение на минѫлогодишния конгресъ, та ние ще оставимъ за по-послѣ въпросътъ, дали не бѣше по-добрѣ, да се почака да се минѫтъ поне 2—3 години.[1]) Подобно прѣдложение имаше, доколкото помнимъ, минѫлата година, но то не се уважи. — Въ своята ревность, да уредѭтъ по-скоро нѣкои въпроси, които засѣгатъ особено близу нашата журналистика и нашето общество, члѣноветѣ на първия конгресъ взехѫ рѣшение, да не се чака повече отъ година. Така Славянската бесѣда ще бѫде и тая година честита, да види между стѣнитѣ си събрани прѣдставителитѣ на общественото мнѣние и мисъльта у насъ. При пълната свобода, която се дава на всѣкиго, да участвува въ конгреса, при липсваньето на всѣкакъвъ ценсъ, нѣма съмнѣние, че и тазгодишниятъ съборъ ще прѣдставя приблизително физиономията на минѫлогодишния. Болшинство ще се набере пакъ прѣимуществено отъ юноши, които

---

[1]) Въ всѣки случай датата не е добрѣ избрана, защото на 5. юли тръгва специленъ тренъ за Прага, съ който ще отпѫтуватъ вѣроятно и мнозина наши журналисти и списатели.

ще донесѫтъ много горещи желания и високи идеали, но малко познаванье на истинскитѣ нужди на журналистиката, и още по-малко хладнокръвие за тѣхното обсѫжданье. Ние сме далечъ отъ желанието, да се изключи нашата младежь съвсѣмъ отъ конгреса на вѣстникаритѣ, но мислимъ, че трѣба все пакъ да се даде прѣди всичко лице на истинскитѣ, професионалнитѣ журналисти, и особено да се гледа да не се допущатъ тероризирания, които бѣхѫ на мода минѫлата година и които накарахѫ мнозина по-стари журналисти и списатели да охладнѣѭтъ и да се разочаруватъ въ ползата отъ нашитѣ конгреси въобще.

Ние не сме поклонници на бѣлитѣ бради и коси, само заради тѣхната почтеность, но когато по-голѣмата възрасть е свързана и съ по-голѣма опитность и по-голѣми права, злѣ ще бѫде, чини ни се, да не се дава възможность на тая опитность да се прояви за общото добро. Младитѣ, особено тия, които нѣматъ никакво или много малко право, да се наричатъ журналисти, трѣбало би въобще мъничко по-скромно да се държѫтъ. Поне едно трѣба да се изисква отъ тѣхъ тая година: да уважаватъ мнѣнието на другитѣ и да не гледатъ, като лани, да задушѫтъ всѣко по-свободно проявение на мисъльта. Всѣки помни, какви неприятни сцени се разигравахѫ минѫлата година въ туй отношение. Дѣйствително, политическитѣ страсти, подъ натиска на които минѫлогодишниятъ съборъ се отвори, и които давахѫ раздраженъ тонъ на прѣнията, сѫ се поусмирили, но пакъ не до тамъ, щото да не се прѣдвижда никакъ тѣхната намѣса въ разискваньето и рѣшаваньето на нѣкои въпроси. Все пакъ нѣщичко е останѫло отъ мръсната пѣна, която страститѣ въ своя кипежъ бѣхѫ натрупали минѫлата година. Нека се боимъ и отъ нея. Който иска да бѫде полезенъ членъ на тазгодишния съборъ, нека прѣди всичко си даде дума, че ще уважава чуждитѣ мнѣния, и ще се старае да не смѣта за идиотъ, подлецъ и продажникъ всѣкиго едного, който не мисли като него. Такова едно рѣшение ще отнеме много отъ острия характеръ на споротетѣ. Добрѣ ще бѫде освѣнъ това, да се избѣгнѫтъ всички академически въпроси които не могѫтъ да приведѫтъ къмъ никакви практични резултати, които прѣдизвикватъ само безполезни ежби и никому ненужни ораторски излияния. Тазгодишниятъ съборъ, понеже е рѣшилъ да се събере, би могълъ все пакъ нѣколко важни работи да рѣши, които, ако се обсѫждатъ здраво, ще го занимаѭтъ прѣзъ цѣлата сесия:

1) Основанието на едно журналистическо дружество;

2) Разискванье на закона за печата и

3) Обсѫжданье на въпроса, какъ да се улесни разпространението на вѣстницитѣ и списанията (намаление на пощенскитѣ, телеграфнитѣ, телефоннитѣ такси и други подобни).

Ние се боимъ обаче, че и тая година на първъ планъ ще изпъкне въпросътъ за нравственото продиганье на пресата, по който въпросъ имаше толкова забавни прѣния и инциденти минѫлата година. Въпросътъ за порнографията! Ще чуемъ пакъ оплаквания, че печатътъ и тая година си продължава да употрѣбява сѫщитѣ нечисти срѣдства, безъ които нашитѣ журналисти смѣтатъ, че е невъзможно да се полемизира, защото народътъ ужъ не взималъ билъ отъ по-тънки аргументи, ще видимъ пакъ нѣкои дълбоко трогнѫти покаяници да удрятъ грѫдитѣ си и да викатъ подъ общитѣ рѫкоплѣскания: „Господа, и азъ

бѣхъ порнографъ, но отъ сега нататъкъ вече мръсна дума отъ перото ми нѣма да излѣзва!“ Но годишниятъ опитъ ни направи да бѫдемъ поскептици; тоя сѫщи покаяникъ не изригваше ли мѣсецъ слѣдъ конгреса най-неприличнитѣ епитети по адресъ на своитѣ врази? Негови другари не отидохѫ ли да молѭтъ министерството за помощи, три деня слѣдъ като се рѣши съ буренъ аплодисментъ, че члѣноветѣ на конгреса се задължаватъ не само да не искатъ, но и да не приимать каквито и да било субсидии отъ правителството, освѣнъ за научни и педагогически издания. — Не искаме да твърдимъ, че това рѣшение е съвсѣмъ справедливо, но каквото и да е, то е рѣшение и като такова трѣбаше да бѫде задължително поне за члѣноветѣ на конгреса. Но стига! Нрави не се коренѭтъ съ декрети и рѣшения. Ето защо е добрѣ тая година съвсѣмъ да не се говори ни за правственость, ни за порнография въобще. Тия два въпроса могѫтъ да бѫдѫтъ зачекнѫти съ много по-голѣма полза, кога се говори за цѣлитѣ на журналистическото дружество, което има да се състави. Въ устава на това дружество може да се прѣдвиди една особена глава за правственитѣ задължения на члѣноветѣ на дружеството, които члѣнове, разбира се, трѣба да се иска да бѫдѫтъ истински журналисти, а не само аспиранти. Тамъ нека се обвърже всѣки члѣнъ да държи приличенъ езикъ и да не третира читателитѣ си като свини, па да се и прѣдвиди, че за нарушение на туй задължение ще има нѣкакво морално или материално наказание, и ще видимъ, дали нашата публика не може се минѫ единъ денъ и безъ мръсотии, както твърдѭтъ теоретицитѣ на порнографията. Освѣнъ съ въпроситѣ, на които указахме по-горѣ, конгресътъ би могълъ да се позаинтересува малко, ако му остане врѣме, да узнае, какво станѫ съ идеята за въздиганье паметникъ на основателя на нашата журналистика, Фотинова; какво да се направи съ дома на Фотинова? Не е ли добрѣ да се купи отъ правителството и да се учреди въ него една малка постоянна изложба на печатното дѣло у насъ (нѣщо като музеецъ). Ето доста работа за тазгодишния конгресъ, ако се събере. А занапрѣдъ по-добрѣ ще бѫде, съборитѣ да се свикватъ прѣзъ двѣ прѣзъ три години, за да има възможность, нѣкои въпроси да се обсѫждатъ по-обстойно и въ печата и въ отдѣлнитѣ, отъ конгреса избрани комисии, па и да не омрѣзнѫтъ съ честата си повторка и празнитѣ си прѣпирни, които сѫ неизбѣжни, когато никой не знае, каква е програмата на събора, и нѣма възможность по-грижливо да изучи прѣдварително поставенитѣ на дневенъ редъ въпроси. [1])

И. Д. Ш.

Дружеството за подържанье искуството въ България, което въ двѣгодишното си сѫществуванье е проявило жива дѣятелность, е рѣшило да издава особено списание подъ насловъ „Искуство“, въ което ще се прокарва главната цѣль на дружеството: развитието на артистическия вкусъ въ България. Редакцията на списанието е повѣрена на двама отъ най-способнитѣ столични артисти, г-да Ив. Мърквичка и А. Митовъ. Нека се надѣемъ, че младото дружество съ това си прѣдприятие ще има сѫщиятъ успѣхъ, който е имало и до

---

[1]) Тая статия бѣше написана, когато се научихме, че конгресътъ билъ отложенъ за неопрѣдѣлено врѣме.

сега. Въ първия брой на списанието щѣло да има единъ оригиналенъ разказъ отъ Вазова съ илустрации отъ Мърквичка, стихотворение отъ Величкова и пр..

Вазови стихотворения въ френски прѣводъ.

Въ майската книжка отъ списанието „La revue du siècle“ извѣстниятъ френски поетъ А. Мильенъ е обнародвалъ въ прѣводъ 12 стихотворения отъ Вазова, подъ насловъ „Le poète bulgare Ivan Vazoff: Poésies traduites par Achille Millien“. Минжлата година г. Мильенъ издаде една сбирчица български и чешки пѣсни, прѣвъзходно прѣведени отъ него, и ние дадохме за нея едно кратко съобщение.[1]) Сега е пожелалъ той да запознае френската публика и съ най-добрия прѣдставитель на нашата художествена поезия. За насъ е щастие, че съ тая задача се нагърбя поетъ, който си е създалъ вече име въ френската книжнина, който работи на книжовното поле повече отъ 35 години, издава всѣка година стихотворения, поеми, литературни чертици и пр., отличилъ се е съ прѣводи отъ руски, сръбски, новогръцки, португалски, испански и т. н.

Както е умѣлъ г. Мильенъ да избере изъ нашата народна поезия хубави нумери — самичъкъ Мильенъ е почнжлъ да издава етнографски сборникъ за своята родна провинция Nièvre —, така и сега е много сполучливо взелъ отъ Вазова 12 изъ най-хубавитѣ му лирични стихотворения. Ще се надѣваме, че това е само начало, защото по-интересно ще бжде да се прѣдстави на френския четецъ нѣщо не толкова общеевропейско у Вазова, колкото специално българско.

Г-нъ Мильенъ е взелъ слѣднитѣ стихотворения: а) изъ сбирката Поля и Гора: La ronce (Кжпина, 61), A la Bulgarie (Не, не вѣрвамъ, че до край, 43), La Neige (Прѣспа, 33); б) изъ сбирката Звукове: Après le départ (Кога отплува. . . . 56), Dans le temple (Неволно отбихъ се), Nuit (Нощь, 41), в) изъ сбирката Италия: Le Zéphir de la mer, Calopoulo, A Pompéi и пр.

За да може да сжди четецътъ, колко е близъкъ до оригинала прѣводътъ и въ сжщото врѣме, колко е хубаво издѣланъ, привождамъ единъ срещу други българския текстъ и френския на стихотворението:

La Neige.	Прѣспа.
En silence, à travers ma vitre, je regarde	Изъ прозореца си мълкомъ
De Stara-Planina vers le bleu firmament	Гледамъ Стара Планина;
Les pentes se dresser ; la cime encore garde	Бѣла прѣспа йощ' се мѣрка
Une bande de neige en son escarpement.	Върху гола й стръмнина.
Sous le soleil ardent et la brise obstinée,	Слънце пали, вѣтри духатъ,

---

[1]) Вж. Бълг. Прѣгледъ, I. год., кн. XI—XII.

Elle reste toujours pure et blanche à mes yeux,	А тя все тъй чиста трай,
Comme une page neuve où de la Destinée	Като книга, гдѣ сждбата
La main voudrait écrire un mot mystérieux.	Нѣщо има да чертай.

Право е имала редакцията да каже, че сътрудникътъ, А Мильенъ, е прѣвелъ стихотворенията на Вазова aussi fidèlement que possible.

Д. М.

Bulgarisches Echo. Erscheint jeden Donnerstag. (Българско Ехо. Излиза всѣки четвъртъкъ. Годишна цѣна 12 лева.)

Има вече четири седмици, откакъ се появи въ столицата едно седмично списание, „Българско Ехо“, което си туря за цѣль, по единъ обективенъ начинъ да запознае външната публика съ състоянието на нашата родна земя, по възможность въ всички отношения. Въ идещия брой ще се позанимаемъ по-подробно съ съдържанието и значението на този журналъ, който може да принесе голѣма полза за нашия книжовенъ свѣтъ, особено като дава на нѣмски прѣгледъ на българскитѣ списания и т. н. Насъ ни радва, че въ въпроса за реформитѣ въ Македония „Българско Ехо“ се подигнж надъ тѣсното гледище на „дипломатическото искуство“ и схванж въпросътъ отъ неговата културна страна. Това обстоятелсво ни дава извѣстно право да се надѣваме, че органътъ ще остане вѣренъ на своя обективенъ девизъ.

БЪЛГАРСКИ

ПРѢГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ

ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА ДРУЖЕСТВОТО „ОБЩИ ТРУДЪ“

ГОДИНА II.

КНИГА IX.–X. — ЮЛИ–АВГУСТЪ

СОФИЯ
ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА
(Братя Дрошекови)
1895

СЪДЪРЖАНИЕ.

КНИГА IX.—X.

Стр.

Аспарухъ. Поема отъ капитанъ К. Недѣлковъ. (Край.) 1

Анатема. Разказъ отъ А. Т. Страшимировъ 17

Едно парче хлѣбъ. Отъ Fr. Coppée 36

Двѣ неканени гостенки. Разказъ отъ Д. Уста-Генчовъ 43

Старитѣ харти за свободата. Отъ М. П. Драгомановъ . (Продължение отъ кн. II., год. II.) 53

П. Р. Славейковъ. Отъ Л. Милетичъ 79

Нѣколко страници изъ поетиката. Отъ Л. Милетичъ . 87

Впечатлѣния отъ пражката народописна изложба. Отъ Ив. Д. Шишмановъ 113

Верзиуловото коло и навитѣ. Отъ Д. Матовъ 140

Стари хайдушки типове изъ Трѣвнэнско. Петъръ и Бойчо Ципераски. Отъ Х. Н. Даскаловъ 156

Изъ сѣвернитѣ склонове на Родопитѣ. Отъ Ст. Н. Шишковъ 165

Пѫтни впечатлѣния отъ България. Отъ Алфредъ Іенсенъ 180

Социализъмъ и дарвинизъмъ. Отъ A. Chiapelli . . 187

Гайдата въ напѣвитѣ ни. Отъ К. Махань 200

Опитъ върху демографията на България. Отъ Г. Т. Данаиловъ 206

Единъ тъменъ въпросъ отъ учебния материалъ по български езикъ за IV. класъ. Отъ Н. Станевъ . . 240

Неврастения. (Нейнитѣ признаци.) Отъ д-ръ С. Данаджиевъ 248

Рецензии и книгописъ.

Ив. М Гюлмезовъ, Химия за горнитѣ класове на срѣднитѣ учебни заведения. Часть III. Органическа химия. — *Н. С. Бижевъ* 258

Gustav Weigand, Die Aromunen. — *Д. М.* . . . 262

Adolf Strausz, Bulgarische Volksdichtungen. — *Д. М.* 264

Наумъ К. Таховъ, Сборникъ отъ македонски български народни пѣсни. — *А. П. Стоиловъ* 265

Записки отъ живота на Георги Стойковъ Раковски. Наредени отъ Ив. П. Адженовъ. — *Д. М.* . . 267

Стр.

А. В. Шоурекъ, Учебникъ по начьртателна геометрия. — *Е. И.* 268
Зл. Ивановъ и Ив. Петканчинъ, Кратъкъ алгебрически сборникъ. — *Е. И.* 268
Нѣколко критически бѣлѣжки върху обнародванитѣ до сега материали по историята за възражданьето на българщината въ Македония. III. Къмъ историята на възраждането на градъ Охридъ. („Свѣтлина", год. II., кн. X. и XI.) Пише Ю. Ивановъ. — *К. Шапкаревъ* 269
Още нѣколко думи за геометрическитѣ аксиоми. — *П. Шехановъ* 296
Ив. Петканчинъ и Зл. Ивановъ, Пъленъ систематически съборникъ отъ аритметически задачи. — *И-въ* . 305
С. И. Шохоръ-Троцкій, Цѣльта и срѣдствата на прѣподаваньето писшата математика споредъ исканията на общото образование. — *И-въ* 305

Изъ нашитѣ и чуждитѣ списания.

Искуство, год. I., кн. I. — *Д. М.* 306

Книжовни и научни вѣсти.

Едно писмо отъ българския царь Срацимиръ. — *Л. Милетичъ* 308
† Трайко Китанчевъ. — *Д. М.* 310
† П. Д. Въловъ — *Ш.* 312
Професоръ Ягичъ въ София 313
Вазовиятъ романъ „Подъ игото" — *Ш.* 314
Печатни грѣшки 315

АСПАРУХЪ

ПОЕМА

(Край.)

ПѢСЕНЬ ВТОРА.

Пламти възтóкъ въвъ блѣсъкъ нови,
Вечъ басарабскитѣ поля
Люлѣе пѣсень; димъ снопови
Лети надъ буйнитѣ огнйови;
На всѣка стжпка и коля,
Конье, оржжия и хора;
И свѣтлата се смѣй Аврора.
Ей по зеленитѣ бърда
Излиза гойната черда,
Около нея рой овчари
Стърчжтъ съсъ дълги си ханджари;
Въвъ мигъ, и въ лагера великъ,
Едни жени и рой дѣца
Играѭтъ, съ мургави лица, —
А всички други съ шумъ и викъ
Въ полето тичатъ, и далечъ
Се свѣтка тѣхний остъръ мечъ.

Какви сж тѣзи буйни хора?
Играѭтъ, тичатъ безъ умора!
Какво сж племе и езикъ?
Гледащъ на тѣхний нѣжни ликъ,
Очи имъ хубави и ясни,
Тѣ хора зржтъ се неопасни;
Меж' туй отъ Прутъ до снѣжний Хемъ,
По цѣло Влашко и Молдава,
Лъщи се тѣхний щитъ и шлемъ,
И мечъ окичений съсъ слава.
И кой е тозъ народъ тъй славенъ?
Кой е войводата имъ главенъ?

Аспа́рухъ, петий синъ Кубратовъ,
Възненавидѣлъ грѣхътъ братовъ.
Нат'варилъ ко́ни и коля,
По басарабскитѣ поля
Върви съ дружината си млада;
Отъ сега той е неинъ царь,
Съ такъвзи храбъръ господарь,
Да мрешъ и дишешъ е услада.
Уви! година не мина́,
И надъ земята на Кубрата
Смъртна посипа се мана́;
Станѫхѫ грѣшни му дѣца,
И съ озвѣрени тѣ лица
Въ вой фърлихѫ се братъ на брата;
Поиска всѣки да е пръвъ,
И рукнѫхѫ потоци кръвь
И плачъ по Волгини долини.
Вечъ нѣма буйнитѣ игри,
Увеселителни софри,
Пѣсни и сладки мандолини —
Туй всичко славний взе Кубратъ;
Сега съ увиснѫлъ долу врать,
Безъ слава, име и безъ сили,
Въздиша българинътъ хили.

Боже, защо ревнивъ си Ти?
Защо Ти всичко намъ ни даде:
И мѫдрость, и вси хубости,
И сила и храбрость, а едничко
Съгласье намъ ни Ти не даде?
Защо сѫ толкова награди?
Безъ него въ тозъ свѣтъ прахъ е всичко!
Защо — но Твоитѣ дѣла
Не сбиратъ се въ наш'тѣ чела.

И ей покритъ съсъ кръвь и прахъ,
Батбай, наслѣдникъ на Кубрата,
Да викатъ праща свойтѣ братя,
И тъй говори имъ безъ страхъ:
„Мой братя, стига толкозъ сѣчь!
Тъй всички ние ще се избиемъ;
Защо съсъ своя кръвь да миемъ
Своятъ и тъй оцапанъ мечъ?

Уви! великий нашъ отецъ
Прѣдрече тозъ ни край печаленъ, —
И ето царский му вѣнецъ!
Погледайте, той е съсъ кръвь окалянъ!
Мой братя мили, кой отъ васъ
Вѣнецътъ царски тозъ ще вземе?
Отстѫпвамъ съсъ добро го азъ;
За туй кой има яко теме?
Юначни, храбри Аспарухъ,
Въ тебъ повечъ бащинъ има духъ,
Вземи го ти! но съ този даръ
Ти нѣма нашъ да станешъ царь;
Та стига този ни ударъ . . . .
Не, вечъ да нѣмаме ний карба
А тихо, братски и безъ злоба
На петь ще сторимъ наш'то царство.
И нека си народъ отдъхне;
Враждата черна да заглъхне,
Не найдохъ друго азъ лѣкарство."
И вси се смѣѭтъ, вси съгласни,
Горѭтъ лицата имъ прѣкрасни —
Дѣлежъ, да, тъй каза намъ онъ, —
Дѣлежъ, а той е твърдѣ лесенъ!"
И надъ Кубратовия тронъ
Тѣ фърлихѫ се съ шумъ и пѣсень . . . .

Свърши се! съ единъ силенъ махъ
Срутихѫ всичко тѣ въвъ прахъ,
Какво ще бѫде й що е било —
Ударъ прѣдателски и скоръ!
И днесъ отъ мощното градило
Единъ останѫ ни укоръ.

Вий грѣшни вѣтрени дѣца,
Вий нѣма радость да узрете!
Имайки лъвови сърдца,
Вий катъ пигмеи ще умрете!
Тъй, своя смъртенъ приговоръ
Вий произнесохте самички,
И днесъ за тозъ злочестъ сговóръ
Се носѭтъ приказки еднички.

И нѣма буйния Котрагъ,
Батбай пропаднѫ съ Алцека,

Зароби всички мощни врагъ,
Безъ бой зароби ги до вѣка.
И салъ надъ тебе, Аспарухъ,
Сждбата зла се е смилила,
И грѣха черенъ е измила
Отъ твоя неочерненъ духъ.
И ей на дънера великъ
Единъ ти клонъ стърчишъ омлѣли,
И свойтѣ братия умрѣли
Съсъ своя будишъ ти езикъ;
Уви! отъ твойта жива рѣчь
Тѣ нищо не разбиратъ вечъ.

* * *

И бързъ и мощенъ като духъ,
Лети велики Аспарухъ
По басарабскитѣ поляни;
Слѣдъ него леки катъ елени,
Свити надъ тънки си конье,
Катъ зимни мѣркатъ се денье
Смѣли и млади му другари.
Съсъ него нищо тѣмъ не тегне,
И благо тому, кой избѣгне
Гръмоподобни имъ удари.

Разтжженъ е царь Аспарухъ, —
И неговий отъ нѣкой врѣме
Не радва нищо смѣли духъ;
И чуди му се цѣлъ народъ.
Като че полскиятъ животъ
За него бѣше станжлъ брѣме,
Като че смазалъ бѣ го врагъ,
Като че зло бѣ видѣлъ дално,
Та сѣвга на Мизийский брѣгъ
Се взираше съ око печално.
Защо си тъй печаленъ, царю?
Какво ли тамо видишъ ново?
Защо окото ти орлово
Тъй силно свѣтва, господарю,
Кога къмъ Хема го упжтишъ?
Какво те тамо прикова?
Или на снѣжна му глава
Ти искашъ съ меча си да стжпишъ?

О царю, бой се отъ това!
Тазъ смѣла и велика мисъль
Ще те погуби: Богъ не писалъ
Да бждешъ ти Мизийски царь!
Това сж дяволски прокоби,
И лютий гръкъ съ единъ удáръ
Тебъ ще надвие и пороби.

Не ще да слуша Аспарухъ,
А ето самъ катъ нощенъ духъ,
По Дунавския брѣгъ далеченъ
Пристжпва въ мисли той увлѣченъ . . . .
Шумѝ великата рѣка;
И чудо, катъ че госта силенъ
Зовѣше тя съсъ гласъ умиленъ,
И тихо махаше съ ржка!
И всѣки день, и всѣки часъ
По-ясенъ ставаше тозъ гласъ, —
И сѣвга гостенинъ тозъ мили
Тамъ ходѣше, и съ огненъ гледъ
Той вгледваше се, тихъ и блѣдъ,
Въвъ примамливитѣ могили;
Съсъ радость зрѣше и тжга;
Катъ че отсрѣща на брѣга
Стоеше либе му, а онъ
Лежеше раненъ и безъ конь,
И отъ далечни небосклонъ
Съсъ плачъ и мóлби къмто Бога
Той мила чакаше подмога.
Тече си Дунавъ бѣлъ и тихъ;
Той чакаше съсъ радость нихъ,
Очакваше си гости скжпи;
И сѣвга въ будность и на сънъ,
Нему се чуйше екъ и звънъ,
Мученье, лай и конски стжпи.
Не лъже Дунавскиятъ слухъ, —
И ето свѣтълъ и засмѣнъ,
Съ лжчи божествени облѣнъ,
Великий иде Аспарухъ
Съ дружината си своя млада.
Трепти прѣкръстена Елада!
Вечъ по Мизийскитѣ бърда,
По буйната й разкошна флора

Отъ сутрѣ други, нови хора
Ще тръгнѫтъ съ гойна си черда.
И нѣма тебъ пощада вече,
И нѣма връщанье назадъ,
И твоя вѣнценосенъ градъ
Вечъ въ дрѣха черна се облѣче.
Тъй, храбрий български народъ
За тебъ ще бѫде смъртна лава, —
И нѣма гръцка слава,
И нѣма гръцки лекъ животъ,
А надъ лукавата държава,
Безъ помраченье, безъ конецъ,
Ще блѣсне българский вѣнецъ,
Свѣтнѫлъ катъ слънчева жера́ва.

ПѢСЕНЪ ТРЕТЯ.

Пламти възто́къ въвъ блѣсъкъ нови,
Вечъ Дунавскитѣ брѣгове
Люлѣе свадба, викъ орлови
Разклаща земнитѣ основи;
Дивѭтъ се всички богове;
И отъ палати си кристални,
Игри зафърлили охолни,
Съсъ пѣсни, крѣсъци и звънъ
Излизатъ вилитѣ навънъ,
И смѣй се всичко, всичко пѣй,
И тихо Дунавъ се люлѣй.

Каква е тази свадба чудна?
Какъвъ е тозъ невиденъ редъ?
И гдѣ е хубавецътъ зеть?
Гдѣ булката е ранобудна?
Аврора гледа и се мае,
На новий чуди се едемъ,
И веселъ, бѣловласий Хемъ
Отъ радость лъска се и тае.

Царь Аспарухъ е зеть великъ,
А Мизия е булка чудна, —
Той съ либавъ и божественъ ликъ,
Тя пъкъ съсъ хубости нескудна.
И всѫдѣ екъ и всѫдѣ шумъ!
Свѣтътъ се чуди онѣмѣлъ, —

Рѣката — Дунавъ ще е кумъ,
Сватовникъ — Хемътъ побѣлѣлъ.
И остри клюнове навели,
Орли, посланици отъ Хемъ,
Трептѭтъ надъ Дунава голѣмъ,
Очакватъ зетя да се мѣрни;
Другари бѫдещи му вѣрни.

Всесилна й българската рать!
Прѣдъ нея строенъ катъ топола,
Държещъ въ рѫка си сабя гола,
Лъщи се старецъ бѣлобрадъ,
Той, пръвъ отъ царскитѣ войводи,
Царьтъ очаква той да доди.
Ето и мощний иде царь,
Гори лицето му катъ жаръ, —
И въ мигъ надъ воднитѣ търла
Хиляди грѫмнѫхѫ гърла.
Готово, крачѫтъ, въ този мигъ
Грѫмовенъ царьтъ чуе викъ —
И вижъ: изъ гѫститѣ камиши,
Прѣпасанъ съ тѣсни си каиши,
Прѣвитъ къмъ него старецъ крачи;
Треперѭтъ стари му клѣпачи;
Съ чело набръчкано, високо,
Той бѣ катъ зима бѣловласъ,
Стърчахѫ вѣжди му катъ класъ,
И скрити изподъ тѣхъ дълбоко
Очи свѣтѣхѫ двѣ зелени;
И на устата му студени
Свѣтѣше се усмивка блага.
Въ очи му блѣснѫ росна влага....
И спира Аспаруха онъ;
А той отъ своя слиза конь,
Обхваща старецу рѫка
И благо му каза така:
Кажи ми, отче, кой си ти?
Защо сѫ твоитѣ черти
Тъй блѣдни и така изпити?
Що тъй колѣнѣ ти сѫ свити?
Защо ти тѣлото трепти?
Пустиникъ ли си ил' свети?
Или пророкъ си вдъхновенъ?

И съ гласъ запрѣ ме дързновенъ?“
Катъ младъ люлѣяйки се класъ,
Виждащъ далеко и речистъ,
Отвръща старецътъ лжчистъ
Съсъ своя тихъ и ясенъ гласъ:
„Не питай, сине, ме това!
Ти виждашъ моята глава?
Тя бѣла тъй не е отъ старость.
Уви! азъ много видѣхъ скърбь,
И нито една свѣтла радость, —
Отъ мжки моятъ свитъ е гърбъ.
Уви! отъ дѣтски пелени
Хорскитѣ сѣтихъ азъ злини,
Сиракъ останжхъ азъ отъ люлка.
Незнаещъ майка, ни баща,
За обградениитѣ къщя
Азъ като чумна бѣхъ висулка.
И ето свойта зелъ торба,
Окжсанъ, гологлавъ и гладни,
Съсъ сълзи, тихо, безъ карба̀
Оставихъ хората азъ хладни.
И ей далечъ, при Днепра сини,
Магйосникъ стари на години
Живѣялъ, казватъ; къмто нег'
Своятъ насочихъ ази бѣгъ.
Намѣрихъ ази го четещи;
Прѣдъ него на триноженъ столъ
Стоеше черепъ пълнъ съсъ соль,
Сърдце ощъ жабешко, димещи.
Не знаехъ нищо азъ тогазъ, —
Отъ този сждбоносенъ часъ
Ний спѣхме двама въ тазъ обитель,
И скоро своятъ вѣщъ учитель
Заминжхъ по искуство азъ.
Слѣдъ двѣ години той умрѣ,
И кръвенъ мѣсецътъ изгрѣ,
Надъ гроба неговъ сиротински . . . . .
Блаженъ! умрѣ безъ плачъ роднински.
Тукъ моятъ духъ покой узрѣ.
Но на великата магия
Азъ гледахъ като на лъжа,
И друга азъ открихъ сергия.
Покойний бѣ богатъ съ книжа, —

Азъ всички прѣподвързахъ съ лико,
Прѣровихъ всички азъ мѣста,
И въ пожълтѣли имъ листа
Открихъ азъ таинство велико.
И всичко мене станж ясно;
И видѣхъ азъ, че благий Богъ
Устроилъ всичко тъй прѣкрасно;
Че денемъ, нощемъ той ни гали,
Че насъ не ще той да мори
И в' всички билки и кори,
Плодове, твари и метали
Той лѣковитъ е вложилъ сокъ —
Отъ тогазъ станжхъ азъ врачъ.

Веднажъ въ съсѣдната ливада
Сѣно косѣше младъ косачъ, —
Една бѣ близу тамо вада,
Тамъ билки сбирахъ; въ този мигъ
Отчаянъ стреснж мене викъ;
Оставихъ всичко азъ така,
Търтихъ къмъ шумната поляна, —
И вижъ, на младата ржка
Змия се вие пепеляна . . . . .
Разбрахъ азъ всичко и прибързахъ,
Раната смазахъ и прѣвързахъ,
Слѣдъ часъ единъ и той и азъ
Пѣехме двамата съсъ гласъ.
Отъ него часъ вечъ мойта слава
Далече бистро се разне . . .
И на носилки и конье,
Отъ болки волни и неволни,
Като на мечешка облава,
Къмъ мене полетѣхж болни.
И всички даромъ азъ цѣрѣхъ;
Какво богати ме дарѣхж,
Това азъ бѣднитѣ дарѣхъ,
И нивга мене не корѣхж.
Една ми утрина въ зора
Въвъ свойта азъ седьж пещера, —
Внезапно силенъ гръмъ удари,
Мѣрнж се огнена стрѣла,
И блѣденъ, съ орлови крила,
Подържанъ отъ арапи рой,

Прѣдъ менъ изпъкнѫ образъ стари;
Азъ въ мигъ познахъ го, кой е той:
Той бѣше царьтъ на магийтѣ,
Велики славни Черноморъ,
Владѣтель мощенъ надъ стихийтѣ,
Отъ чийто салъ единъ укоръ
Луната трепетно гаснѣйше;
Засмѣй се — всичкото яснѣйше.
Защо да криѭ? този гостъ
Обрадва ме, — той не бѣ простъ.
Ей той повика ме съ глава,
И тѣзъ каза ми той слова:
„Мой сине, знаѭ твоятъ нравъ!
Катъ правишъ всѣкиму добро,
Прославеното ти сребро
Не гледашъ алченъ — ти си правъ!
Но друго нѣщо ще ти дамъ,
Ти нѣма да го върнешъ — знамъ.“
И изподъ тъмни си крила
Извади свѣтла той стрѣла.
И чудо! въ едно мъгновенье,
Мойта пещернича тъма
Изпълни сладостно виденье;
И виждамъ райска азъ земя,
И плодоносна и широка,
Всрѣдъ нея планина висока, —
По пла́нински ѝ рогове
Спѭтъ нестопими снѣгове,
Горѭтъ и свѣтьѭтъ катъ елмази;
Рѣка на сѣверъ я пере,
На изтокъ стъклено море
Кънне я съ буйни си талази;
И кадифени ѝ лѫки,
Пълни съсъ птици сладкопойни,
Виещъ катъ змии се усойни,
Кръстосватъ сребрени рѣки.
И всичко свѣтло тука бѣ,
И хармонично и прѣкрасно,
И день и нощь стоеше ясно
С' звѣзди обсипан'то небе.
Като че тукъ всѣблаги Богъ
Своятъ бѣ цѣлъ изсипалъ рогъ,
Като че тукъ бѣ Господь сами,

Катъ че своятъ бѣ тукъ снелъ рай,
И отъ единъ до други край
Блѣщѣхж дивни панорами.
И пакъ отново се стъмни,
Закри се сладкото виденье,
И моятъ духъ на мъгновенье
За пръвъ пжть въ себе с' усъмни.
Мойто вълненье забѣлѣза
Велики, славни Черноморъ,
Азъ гледахъ него съсъ укоръ.
Разперилъ мощни си крила,
„Мой мили врачу", — той ми каза —
Вземи!" и дивната стрѣла
Съ ржка трептеща ми подаде;
Отъ радость залюлѣхъ се азъ;
Слѣдъ туй съсъ тихъ и ясенъ гласъ
Тайна ѝ повѣсть ми обади.
И ето отъ тозъ славенъ день
Вечъ трийсетъ чакамъ азъ години!
Нек' тѣло ми сега изстине.
Мой сине, ти не бѣ роденъ,
Когато твоятъ образъ мощенъ
Лѣлѣехъ азъ въ часа полнощенъ.
Обичамъ азъ твоятъ народъ,
Неговътъ ликъ, човѣшки нрави,
И храбрость съ буйни му забави,
И твоятъ сегашенъ приходъ
Прѣдвиждахъ ази го и чакахъ.
Кога катъ топки вий упруги
Единъ ударихте се съ други,
И славний срутихте градежъ,
Вашиятъ ударъ и грабежъ
Осждихъ ази и оплакахъ.
Единъ въвъ гнусната борба
Останж свѣтълъ ти и чисти,
Прѣкрасний не зацапа ликъ,
И ей правдивата сждба
Вѣнецъ оплете ти великъ
Отъ неовехваещи листи.
Вземи вълшебната стрѣла!
Въвъ нейнитѣ списани крила
Таинствена се крие сила;
Догдѣто нейното острие,

Отъ царска фърлено ржка,
Не мине свѣтлата рѣка,
Въ Мизийский брѣгъ се не забие, —
До него часъ Мизия млада
Не ще да мож' човѣкъ завлада.
Вземи! правдивото небе
Дари я, царю, на тебé
Ти сѣвга чистъ и свѣтълъ бѣ,
И ей всеблагиятъ Творецъ,
Хвалейки всѣко чисто дѣло,
Надъ твойто бѣлоснѣжно чело
Възлага свѣтълъ тозъ вѣнецъ."
Свърши; прѣдъ стареца великъ,
Съсъ погледъ тъменъ, блѣдоликъ,
Отъ рѣчь му сладка опйянени,
Аспáрухъ паднж на колѣни;
Кога подигнж своятъ зракъ,
Единъ на пѣсъчливий брѣгъ
Стоеше той, прѣдъ него въ блѣсъкъ
Стрѣла съсъ тънко острие
Лежеше на горещий пѣсъкъ;
Съсъ трепетъ той я възприе,
Послѣ на своя седнжлъ конь
Съ душа, опита отъ наслада,
Къмто дружината си млада
Прѣминж като хала онъ.

Всесиленъ е царь Аспарухъ;
Великъ и тайнственъ сѣкашъ духъ
Вѣнча го съсъ корона златна;
Не ще го вече нищо спрѣ,
И съ радость въвъ лице му зре
Дружината му непоклатна.
Все весело и все готово,
Вси царственото чакатъ слово;
Стоѭтъ войницитѣ корави,
И съсъ орлини си очи
На чамоветѣ гледатъ здрави.
Шуми великата рѣка.
И ето цѣлъ облѣнъ въ лжчи,
Държещъ стрѣла въ една ржка,
А съ другата си тежъкъ лжкъ
Отъ свойто царьтъ снима рамо —

И съ удивленье и съсъ страхъ,
Дружина му обвита въ прахъ
Го гледа съ любопитство нѣмо.
Ей свива тънката джга,
Стрѣлата туря, къмъ брѣга
Мизийски лжка той насача,
Ето на спуска той закача —
Въвъ мигъ надъ цѣлата земя
Ужасна спуснж се тъма,
Блѣснжхж огнени езици,
Сводътъ замрѣжихж безлици.
Лѣй Дунава се разигранъ.
Въртещъ се окол' свойтѣ óси,
Дървета катъ гигантски птици
Летѣжтъ изъ въздуха, и съ лай
Върти, съблича ги и носи
Всеоглушителний буранъ.
Що чакашъ, царю? я дързай!
Надъ тебъ небето е велико!
Разведри лице блѣдолико.
Гдѣ е вълшебната стрѣла?
Не бой се, пускай! — И ржка
Невидимая мигомъ дръпнж
Съсъ сила царската ржка,
Отъ ужасъ Аспарухъ изтръпнж,
И надъ пѣнливата рѣка,
Свѣтейки катъ комета ясна,
Просвири съ бързина ужасна
Стрѣлата дивна, и съ шумъ
Въ брѣгá забоде се Мизийски.
Отъ страхъ и трепетъ, катъ куршумъ,
Тълпи богóве олимпийски
Къмъ югъ ударихж на бѣгъ,
И мигомъ надъ Мизийский брѣгъ
Лжчи се спуснжхж небесни.
Могилната се скри тъма,
И надъ засмѣната земя
Екнжхж викове и пѣсни.
„На чамоветѣ!“ съ бодъръ духъ
Извика царьтъ Аспарухъ.
Летѣжтъ войници му засмѣни,
Всѣкъ съ развълнувано лице,
Въвъ мигъ съ лопати въвъ ржцѣ

Загребохѫ съ пѣсни и викъ
Водитѣ рѣчни, разлюлѣни.
Гори кать слънце царский ликъ.
Надъ него въ ратно одѣянье,
Увитъ въ божествено сиянье,
Духътъ Кубратовъ се люлѣй,
И съ пѣсень Аврора пилѣй
Цвѣтя съ рѫцѣтѣ свои малки.
Всичко се смѣе, всичко пѣй,
Орли отгорѣ съ радость викатъ,
И съ пѣсень чамътъ царски тикатъ
Млади и хубави русалки.
Всички възпѣватъ царьтъ младъ;
Една съ коса му прави хладъ,
Друга му росна дава китка,
Третя цѣлува го въ уста
И вси отъ лаврови листа
Челна подаватъ му завитка.
Гори отъ обичь тѣхний зракъ.
Но его у Мизийский брѣгъ
Чамътъ се царскиятъ забоде.
Излиза царьтъ Аспарухъ,
Слѣдъ него леки като духъ
Излизатъ царскитѣ войводи.
Слѣдъ тѣхъ съсъ пѣние и съ викъ,
Народътъ лъснѫ се великъ
По брѣга Дунавски, зелени.
Умри! смири се, мощь пѫкълна!
На-вѣки затъни въ тъма!
Ей царьтъ прѣклони колѣни,
И взелъ въ рѫка си кѫсъ земя
Съсъ радость него той прѣгърнѫ.
Свърши́ обредътъ се вѣнчаленъ,
Засмѣ се булката божа́,
И свитъ надъ своитѣ книжа
Зевесъ поглежда я печаленъ . . . . .

Юначенъ българский е родъ;
Гледайки неговътъ животъ,
Незлоба и лица кръвени,
Дивѭтъ се мирнитѣ славени.
Тѣхъ всичко българско плѣни,
И всѣкъ съсъ радость прѣклони

Глава прѣдъ новий побѣдитель.
Ликува славний прѣдводитель.
Недълго въ миръ ликува той, —
И ето гърци като рой
На него идѫтъ съ пѣсень дива.
Горѭтъ имъ копия катъ жаръ;
Самиятъ византийски царь
Върви прѣдъ тѣхъ съсъ сабя крива.
Провикнѫ се царь Аспарухъ:
„Дѣца, кой бащинъ има духъ?
Кой българинъ отъ васъ е сѫщи?
Слѣдъ мене нека тръгне той!“
И всички фукнѫхѫ катъ рой,
Вси българи сѫ, вси могѫщи,
Вси съ гладни за борба сърдца,
И скоро старци и дѣца,
Едни останѫхѫ въвъ кѫщи.
Ей отъ баиритѣ високи,
Махайки своятъ мечъ широки,
Се спуща горделивий врагъ,
И своятъ дързновени кракъ
Къмъ стана българскл насача.
Трепти запалений въздухъ;
И буенъ, царьтъ Аспарухъ
На коня мигомъ своя скача.
И викнѫ той съсъ гласъ гръмливи:
„Юнаци! челядь е задъ васъ,
Отпрѣдѣ гърци, богъ надъ насъ —
Напрѣдъ, на гърцитѣ страхливи!“
И всички, катъ орли грабливи,
Тѣ фърлихѫ се съ шумъ и викъ
На враговетѣ трепетливи.
О, славенъ часъ! о, славенъ мигъ!
Фърчѫтъ стрѣли, звънтѭтъ ножове,
Блѣщука конницата въ прахъ,
И съ удивление и страхъ,
Побѣдна шепнейки молитва,
Изглеждатъ разярента битва
Стари́тѣ елински бого́ве.
Напразно! като грозенъ духъ,
Лети великий Аспарухъ
Съ юнацитѣ си настървени;
Високо маха си рѫка,

И кърви точѫтъ се рѣка
По рътлинитѣ окървени.
Гори побѣдно царский зракъ,
И ето горделивий врагъ
Свойто оржжие полага.
Видѣ той българский ударъ,
И срамно византийский царь
Къмъ Цариградъ кълне и бѣга . . . . .

Дванайсетъ вѣка отъ тогазъ
До тозъ изминѫхѫ се часъ.
Дванайсетъ вѣка! Какви бури,
Ужасни, бѣсни като фури,
Дѣди, не минѫхѫ надъ васъ?
Вий видѣхте и смъртно зло,
Вий видѣхте и свѣтла слава,
И озлобленье и участье, —
И нивга своето чело́,
Прѣдъ налетѣлата облава
Отъ злини черни не склонихте.
Вий съ кротость чашата изпихте;
Тя бѣше чаша съсъ причастье.
И ей за вашето смиренье,
Души измити и сърдца,
Всевишний на вашитѣ дѣца
Повърнѫ свѣтло си возренье.
И пакъ ний видѣхме любовь,
И пакъ ний видѣхме услада,
Задишахме честитъ животъ, —
И чула страстниятъ призо́въ,
Отново нашиятъ народъ
Богиня го осѣни млада.

Бѣлоградчикъ.

Капитанъ К. Недѣлковъ.

АНАТЕМА.

(Разказъ.)

Нечуванъ познавачъ бѣше той — дѣдо Хаджия изъ голѣмо село Дунево. Отъ кждѣ ли не идвахж при него! Изгубилъ се нѣкому коньтъ, я му липсалъ добитъкъ — тича при дѣда Хаджия, па тоя фърля книги, бае, чете, гледа на лѣнъ куршумъ и напоконъ ще налучка, гдѣ е и какво е съ изгубената мжка. . .

— Не бой се, каже; добичето е потеглило на тая страна, хванжло го е такъвъ и такъвъ човѣкъ, има го вързано или го куланисва. . .

Я пъкъ:

— Лошо е, казва; поело е клетото добиче къмъ оная страна, влѣзло въ долъ. . . — а тукъ въ излѣния куршумъ се губи дирята, я въ книгитѣ излиза черни деветакъ, — на зло е!

Нѣйдѣ станжло кражба, я обиръ; нѣкой никаквикъ подпалилъ плѣвня, сторилъ друга пакость, тичатъ пакъ при дѣда Хаджия, а той налучва годинитѣ, боятъ, очитѣ и още друго на пакостника. . . Нѣкому лошотия или уроки връхлетѣло на добитъка, на чедата — той, дѣдо Хаджия, ще му даде муска, хемъ само за 5 гроша едната, па то, като си я върже човѣкъ на врата, и туй ѝ е на лошотията — пропилява се по праждомитѣ! — Нѣкой не хари отъ болка, я отъ севда, — ха, дѣдо Хаджия и нему е имдатъ! Има той и отъ честни кръстъ, и осланена трѣва изъ самодивско хоровище, и клейове разни, и билки светени, и гасена съ вжглень вода на звѣзди по връхъ Янювъ-день, съ кучешка челюсть въ нея, и. . .

Пъкъ да речешъ, че е човѣкъ като човѣкъ, а то . . . Прѣгърбенъ, дрехитѣ му, отъ протрита сура аба, висжтъ по него като на бостанско плашилище, а главата му се люшка на дигнжтитѣ кочаниви рамена сжщо като на Измаилъ-аа, дуневския башъ пияница. . . Високъ, съ прѣвити колѣнѣ — никакъвъ и толкозъ! А лицето му — да го погледнешъ и да речешъ — божá кравица . . . русъ па червенъ, червенъ, а но-

сътъ и устнитѣ сини. . . Може да бѣ отъ спирта, — казвахѫ, много го пиелъ едно врѣме, та че и сега, кога си е дома насамѣ. . . Азъ и не зцамъ, па отпървомъ и не вѣрвахъ на никакви противни приказки по дѣда Хаджия. Е зеръ, гледамъ го, кротъкъ човѣкъ, мравка, що се рекло, не настѫпва. . . Ама на́, свѣтъ! —

Гостувамъ еднажки у учителя, а — тропъ, отвори се вратнята, наднича глава, гледаме — баба Алмалийка.

— Сине, елате, казва, да изчетете молитва на дѣда си Хаджия. . . Нѣма го попътъ, да го причастимъ, а може да умре човѣкътъ. . .

— Да умре ли?!

— Може я . . . завалило го онова, лудото имъ юнче, па боло, боло. . .

Затекохме се, а баба Хаджийка ни посрѣща угрижена.

— Елате, елате, казва; дѣдо ви Хаджия може да умре, горъкъ. . .

— Ама какъ станѫ, бе бабо? пита учтельтъ.

— А бре сине, и азъ не проумѣхъ. . . Одеванъкъ, на мръкванье, давахъ ярма на добичето и играѭ си: блъскамъ го по рогата да ме боде. Пъкъ дѣдо ви Хаджия, да ме прощавате, като човѣкъ, бѣше си попийнѫлъ, а та хрумнѫло му, дойде, че ме загълча. . . Азъ се смѣѭ и понечихъ добичето на него, па не видѣхъ, какъ станѫ: гледамъ, дѣдо се опули, легнѫ. . . дигамъ го, а той. . .

Юнецътъ надзърнѫ отъ пруста. Баба Хаджийка му даде хлѣбецъ.

— Гиди лудетина недна! озѫби му се тя и отиде да го върже.

— Защо не съблѣчете човѣка? думамъ на бабитѣ; да си вземе душа.

— А че знаемъ ли, бре сине, — ние се замаихме. . . Баба Хаджийка рече да го съблѣчемъ, ама какъ . . . срамотно. . . като не умрѣлъ още човѣкътъ. . .

Учительтъ зачете шепнешкомъ молитви. Баба Хаджийка се залъга навънъ. Бабитѣ се споглед́ахѫ, споглед́ахѫ, па едната изви глава.

— Каква жена, божке! зашепнѫ; припрѣно сърдце, а жалъ не знае! Ама даде Господъ, та нѣма́хѫ дѣца, а то. . .

— Хичъ ли нѣма́хѫ дѣца, бабо? попитахъ.

— Нѣма́хѫ ами, имахѫ ли? Съ първата баба взима́хѫ си едно храненичe и то — затрихѫ го!

— Затрихѫ ли го?! Какъ тъй?

— Ха, какъ, — отъ злина! Да пази Богъ! Като днесъ помнѭ и дѣтето, и баща му, горъкъ, и майка му . . . Тодоро го викахѫ. Седемъ-годишно бѣше, останѫ клето сираче, взимáхѫ го тѣ и го уморихѫ. Зеръ за всичко то криво, него бѣдѭтъ и — гладъ, бой. . . А дѣте е това, не е друго, та да понесе! Отишли веднажки въ града, на врѫщанье нощували въ гората, па изгубили воловетѣ и пратили дѣтето, то да ги дири . . . Ходѣло, горко, ама дѣте, колко ще ти ходи, и то нощемъ? Па вѫрнѫло се плачешкомъ, а тѣ го били, били, че въ яда си го сгѫчили въ едно чувало, па го вѫрзали за яръша на колата. . . Нашли воловетѣ и си тръгнѫли, пъкъ дѣтето се чукало у колелата. . . Трѣба да сѫ го бъхтали дипъ много, защото то, горко, и не гъкнѫло. . . Казвахѫ послѣ, че го забравили. . . Край село се сѣтили, отвѫрзали го, ама клетото тъй си и изстинѫло. . . Идва дѣдо Хаджия въ село, взима копачъ, па отива и го закопаватъ безъ попъ, безъ вощеница, безъ темянъ?! . . . Никой се и не сѣти да ги пита за дѣтето, туку кучетата го отровихѫ, и тогизъ чакъ бабата разправи, както що е било. . . Селянитѣ думахѫ да го обадѭтъ вѫтрѣ, ама н'амъ какво се случи. . .

— Нали бѣ по бозгуня ма, та се разбѣгахме, обади се дрѣмешкомъ другата баба.

— Аха, по бозгуня бѣше, та се разбѣгахме, и това си бѣ за това. . . Тогизъ черкезитѣ заклахѫ първата му баба и той забѣгнѫ. . . казвахѫ, отишелъ. . .

Влѣзе баба Хаджийка и още отъ вратата задума:

— Да го съблѣчемъ, па да го разтриемъ. . .

Склонихме, ала дѣдо Хаджия не даде. Той отвори едното око, послѣ другото, заби си ноктитѣ въ антерията — една дебела и пъсна антерия и — не бива! каже, не даде да го съблѣкѫтъ. И до зараньта гледаме го пакъ тича изъ село съ патерицата си. . .

А азъ пригодихъ врѣме, намѣрихъ приказливата баба на-самѣ и разпитахъ я още за дѣда Хаджия.

— Казвахѫ, отишелъ си на виляетъ, продължи бабата; по Едирненско. . . Слѣдъ години дойде си пакъ въ наше село и довлѣче тая си баба — гръкоманка. . . И нá отъ тогизъ вѫрши тия — никаквитѣ. . .

— Кои? питамъ я.

Е нá туй, гдѣто се мѣша по женски. . . Никакво си е то! И за добро, и за зло, па си е никакво. Нечестиви работи, да ги и анатема! Знайно е, у ергенскитѣ лудории сърдцето отсѫдва. . . Мѣша ли се нѣщо отъ вънъ — грѣшно е, па е и на

зло, на несрѣта. Туришъ пръстъ, па било отъ зинкьорство, я добро сърдце — се́ едно хваща — наврѣдвашъ тъй, гдѣто е неповратно. . .

Сѣтихъ се. Па и изъ село се говорѣше какво не още за дѣдовата Хаджиева нечестивость. Разправяхѫ, виждали мнозина нощемъ кълба такива . . . лоши пламъци надъ кумина на дѣдови Хаджиеви. Спущатъ се да гасѭтъ, а тѣ — пламъцитѣ — губѭтъ се. . . Потроватъ на вратника, викатъ — никой се не обажда . . Тръгватъ хората да си ходѭтъ, а пламъцитѣ летватъ пакъ изъ кумина. . . Еднажъ дѣдо попъ се накани, сбра вѣжди и хайде при нечестивеца, па замъмри го, съвѣтва — по попскому. А той нему:

— Не плачи, казва, на чуждъ гробъ! . . .

Разсърди му се дѣдо попъ, кани се да го анатемиса отъ олтара. . . Туку излѣзохѫ по-сърдцати селяни, па смѣехѫ се и на дѣдо попа, че и на дѣда Хаджия. — „Празни сѫ тѣ, такивато думи!“ — казвахѫ. Но затворихѫ се и тѣмъ устата. Дѣдо Хаджия стори, та станѫ чудо и поменъ! Страхотна работа!

Любувахѫ си се тѣ — изгледна Маламина Комня съ Йовка Галишлето — и право, харно бихѫ си живѣли, клети . . . на животъ бихѫ се нарадвали. . . Ама на́, писано имъ било!

Плашътъ Чанко бѣ овдовѣлъ, та смисли да задоми щерка си Пена, а взима́ на око Йовка — иска да си го стори зеть. Че и родъ-роднини това думатъ — харенъ си е той, Йовко! Подпитва Плашътъ щерка си и види — той ще ѝ е по-сърдце. Всичко харно, туку на́, оня никаквикъ и не наминава дори край нихъ . . . не се дѣли отъ Комнени: кацнѫлъ като пчела на медъ! Да е нѣщо такова . . . стока да речемъ, Чанко не ще жали, ще мръдне палецъ — не е да нѣма: татко му е оставилъ подквасъ, па и самъ е скѫталъ. . . Ама на́, не е като таквозъ, хичъ не е! — И пуфти бае Чанко, коси се. Е зеръ, ката часъ може да му избѣгне оня, Йовко. . . Младость е, туку вижъ отвелъ е дома си оная, Комня те, па на-двѣ-на-три, биля и безъ попъ. . .

Изгледва Чанко щерка си и не свърта го нийдѣ. . . Мисли единъ день, па жегнѫ го нѣщо, скочи. Спомни, що думатъ бабитѣ, по дѣда Хаджия . . . ужка де, отбиралъ и отъ то. . . Лошотия, нечестива работа е, ама Чанко бѣ до кокалъ! — А той, дѣдо Хаджия, бѣ побратимъ на Чанка. Кога дѣдо Хаджия дошелъ първомъ въ Дунево, Чанко, още момче, билъ на легло отъ лошо. Цѣрили го, отъ далекъ хора викали, па поиздигнѫли

го. Ала сé си го налитала болката — свѣтъ му се виелъ и н'амъ що още. Най-послѣ нашла се една баба и прпучила Чанка въ единъ петъченъ день да излѣзе по тъмни зори до купището срѣдъ село, да стори три темани къмъ изтока, па да чака, и когото пръвъ срещне, да му цѣлуне ржка, да си го стори побратимъ, па да го заведе дома си, че при родъ и тайфа да викатъ попътъ да имъ чете . . . Чанко направилъ, каквото му казали, а при купището въ тъмнината — хопъ, насрѣща му — дѣдо Хаджия . . . Чанко и не прѣдирилъ, кждѣ се той лута по това врѣме, цѣлунжлъ му ржка, завелъ го дома си и гощавка до горѣ. Па благословилъ дѣдо попъ побратимството имъ, и ей, Чанко си е здраванакъ и до день днешенъ . . . болката се пропилѣла прѣзъ деветъ гори! — Та ще кажж, спомни си Чанко мълвата по побратима му и запжти се.

А дѣдо Хаджия седнжлъ подъ стрѣхата на козякъ и дърпа свѣтогорски броеници.

— Гледай го, какъ грухнжлъ, дума той Чанку отъ далекъ; ела, ела, седни! Тамамъ ми бѣ докривѣло саминъ.

— Уфъ! изпъшка бае Чанко и тръшнж се на козяка.

— Хемъ ти. побратимъ, право да си ти кажж, имашъ на сърдце нѣща, а пъкъ криешъ!

— Остави се! Нищо!

— Е, е, мене ако не кажешъ. . .

— А бе, криво си ми е . . . никакво!

— Ама то я, — кажи ми, отъ що ти е криво?

— Ехъ, животъ живуваме и ние, побратиме! Остави се! Утрѣ, глежъ, килнжлъ съмъ се въ гроба . . . марцина, ептенъ марцина! Ни зеть, ни снаха, ни внуци . . . ей таквозъ . . . криво!

— Па ти прибързай бе! Я го глей! тегне му на душа, а мълчи и пъшка. Ей ти Пена, щерка таквазъ, гдѣто да свърта и три кжщи. Не грѣши на Бога, ожени си я, като ти е то на сърдце, па радвай се на животъ.

— Това нá, мислж и азъ, туку. . . ергенъ? запита Чанко, погледнж гузно и едъръ потъ се процѣди на челото му.

— Ха, ха! ергенъ! изсмѣ се дѣдо Хаджия; вечерь на мегдана цѣлъ купъ!

— То тъй, туку. . .

— Какво?! мене гледай: за когото речешъ — и знай си го. Здрава дума ти казвамъ.

— Ехъ, ядно ми е, побратиме! Да си ти кажж найподиръ: не ми сж на сърдце тия момци. . . ни единъ отъ тѣхъ! Па гледамъ и моя Пена. . . Ама. . . зарѣжи я!

— Е де, казвай! не проядай думата посрѣди!

— Остави се... ако ми бѣ на оня никаквикъ — Йовка Гамишлевъ...

— Е га що? Той — той!

— Мълчи, мълчи... лудѣе той по Маламина Комня...

— Лудѣе... тѣ всички лудѣѭтъ! продума дѣдо Хаджия и наведе глава.

— А че да е нѣщо си нѣкаква, пъкъ то... Гони́ се съ тозъ — оня... хеле пъкъ съ Динко Конаря... Лигава таквазъ! надума си гнѣвно Чанко.

— Слушай ме, не коси се! каза му дѣдо Хаджия, ще видишъ, ще сторишъ!

— Ехъ, нѣма какво да видимъ и да сторимъ... зарѣжи я!

— Хей, побратимъ, мене гледай, сопнѫ му се дѣдо Хаджия; слушалъ си, па сега и знай: мене ми е отрѫки!

— Съ зло... таквозъ... да прощавашъ, побратимъ!..

— Йо, ти тамъ не мѣшай се... Чу? Съ добро ще е... Надвечеръ пакъ ми намини... или по-харно, готви се за свадба... Ама намини пакъ, дума му дѣдо Хаджия навѫсенъ и клати глава...

А надвечеръ бае Чанко надминѫ, и дѣдо Хаджия пакъ си му дума — готви се за свадба!

Туй бѣ въ понедѣлникъ, а петъка селото осъмнѫ слисано: прѣзъ нощьта Комня Маламина пристанѫла на Динко Конаря... Цъка старо и младо! Йовко, горъкъ, запѣненъ, кани се да затрие цѣло село...

Трепери Плашътъ: радостно му е, пъкъ и грозно... А не се минѫ много, Йовко оседнѫ — да го не познаешъ чакъ! И една недѣля дѣдо попъ пѣе въ черква: „вѣнчаетъ се рабъ божи Йовко синъ Гамишлевъ съ Пена щерка Чанкова, вѣнчаетъ се“... Свѣтъ!

И никой се не сѣти за дѣда Хаджия... Салъ Чанко му прислужва съ страхъ... Ама злото никога се не укрива, никога! Не минѫ се и мѣсецъ, а загълчахѫ се у Конаря. Прѣди старитѣ, па послѣ и тѣ — Комня съ Динко... Нѣма мира махалата отъ нихъ! Та че и замълви се — Йовко пакъ горѣлъ по Комня... Върла срамота! Тича Чанко при дѣда Хаджия.

— Лесна е тя! дума му тоя и люшка глава.

Нечестиви работи и толкозъ! Не минѫ се много и туку чухме — Динко и три коня се изгубили... Отпървомъ думахѫ — разбойници го убили и отвели коньетѣ, а послѣ се

чу — изяли ги вълци... Слѣдъ врѣме найдохѫ калпакъ, цървули, кокали, па рекохѫ, че сѫ Динкови и сторихѫ му гробъ у „Лисата-могила“ — викатъ го и до день днешенъ конарьова гробъ. Какъ да е, туку Чанко и отъ туй нѣма облага. Не видѣло се и чудото: Йовко ходи гдѣ ходи, па туку ще прѣкоси край Комнени... Тювка се Плашътъ, мисли дѣдо Хаджия... Па най-подиръ изкарахѫ една, ама ептенъ никаква... страхотна работа! Бѣше по Янювъ-день и до срѣднощь цѣло село бѣ на крака — край янювденскитѣ огньове: прѣскачахѫ ги, играехѫ — веселѣхѫ се по обичай. Най-послѣ стихнѫ се, а при-зори — трепнѫ цѣло село: понесе се женски писъкъ грозенъ, кръвенъ, па повлѣче се, излѣзе вънъ отъ село и пое планината... Грозота голѣма! Цѣло село се пробуди, ама смѣе ли нѣкой да надничи навънъ? Попѣхѫ втори пѣтли, трети, и стихнѫ вредъ, само чуе се плачъ у — Маламини... Съмнѫ се най-послѣ, и цѣло село се трупа у нихъ. Клета жена, туку-кажи бѣ изгубила свѣсъ! разправя никакви... Динко Конаря дошелъ съ пушка и отвелъ Комня... той билъ — Динко... А нали го изяде вълкътъ? Цъкатъ хората, пъкъ туку вижъ донесохѫ мъртвецъ — Йовко... удушенъ, хемъ тъй — съ два пръста по гърлото! Отишелъ, горъкъ, да пази пчелницитѣ до корията, па тамъ нощувалъ, и настигнѫло го злото! Тювка се старо и младо — голѣмо чудо и поменъ! А привечеръ съ плачъ и писъкъ се озова въ село — Комня... Чорлава, окѫсана... побъркала се бѣ, клета! Брътви всѣкакви: Динко нея душилъ, Йовка душилъ... пушки имало, ножове ще, таквизъ... Прѣзъ нощьта избѣгнѫ, клетница, съ писъкъ, ревъ и не смѣ никой да я сподири. Овчари я видѣли по ржтоветѣ, край рѣката, па се уплашили, да не е санкимъ нѣщо... Слѣдъ день я найдохѫ удавена... Набрала, сирота, камънье въ пазвата си, па седнѫла у рѣката въ единъ камънякъ...

Изпоплашихѫ се женитѣ, зашурихѫ — шемета до горѣ!

— Друго е, да не бѣ Янювъ-день, думатъ едни; пъкъ то на тая вечерь играѭтъ и вампири...

— Видно си е, мо, донадватъ други; изсмукахѫ кръвьта на горъкъ Йовка, а нея завлѣкохѫ въ рѣката — въ царщината си.

— Не чуете ли? щурп една; баба Мара Дринкина ги видѣла: Динко Конаря билъ... сѫщиятъ... А еля го изяде вълко?

— Мо, казватъ, сбралъ ги тѣхъ дѣдо Хаджия... Нощеска трѣскало и у нихъ... па, чули, бабата викала...

— А мо, всичко зло у селото ни е отъ тоя... никаквикъ!

— Зеръ не думатъ, че той сторилъ клета Комня да пристане на Динко!

— А азъ ви се кълнѫ, че той съ магия погуби Конаря...

— И така си е... На́, козарчетата видвали на конарьова гробъ огънь...

— Видѣли зеръ...

— Е, вампирясалъ е той, Конаря, вампирясалъ е! отсѣкохѫ женитѣ, па не мислихѫ му много и хайде на „Лисата-могила“: сторихѫ анатема връхъ гроба на Динко Конаря...

А минѫ се день-два — и не страя Чанко: отвори едни уста по побратима си и разправя, разправя — всичко какъ бѣ, що бѣ... Насмалъ дѣда Хаджия да го затриѭтъ селянитѣ... Думахѫ да му сторѭтъ ана́тема при-живѣ. Биля нарочихѫ мѣсто за грамада: кръстопѫтьтъ отъ Дунево за Кованче и оня отъ Касапци за Аладжово. И щѣхѫ да го направѭтъ, туку писарьтъ ги сплаши: „сега има, каже, законъ; ще се чуе вѫтрѣ, та беля на всинца ви“... Па и тогазъ дигнѫ се потеря по разбойници, че разправяхѫ, и Динко Конаря билъ съ нихъ... лъжа било то, гдѣто думахѫ, да е умрѣлъ... Вижъ ти умъ, вижъ приказки! Ама що ли се чудимъ? Свѣтътъ сега тъй се изопачи, гдѣто не вѣрватъ, що се рекло, и на майчиното си млѣко!...

Колкото за дѣда Хаджия, видно е, не му бѣхѫ за слушанье такивато празни и никакви думи. Знае той, клетъ, отгдѣ и какъ го сполетѣ злото! — Погледне си млада зачернената щерка, па притъмнѣе му на очи и иде му да налегне дѣда Хаджия..., а тамъ вече накѫдѣто му излѣзе краятъ! Говори на кмета, на бирника, на учителя, да пишѫтъ вѫтрѣ, както е вече по законъ, па ако го не вкаратъ, то баре да го сторѭтъ сюргюнъ накѫдѣто и да било... замъ да не е въ Дунево, да го не виждатъ очитѣ му...

— Нечестивецъ е той такъвъ! дума му кметътъ; не ми трѣба беля.

— Гледай си работата, бае Чанко, тѣши го бирникътъ; азъ ще изцѣрѭ тоя никаквикъ!

А учительтъ, другиятъ, младото — и не продумва: изгледва отъ глава до пети бая Чанка и цъка, — чуди му се...

Дѣдо Хаджия се поумърлуши, че лека-полека заживѣ си пакъ по своему. И не минѫ се много, па стори друга за́лиса, хемъ каква?! Упазилъ ви Богъ, право!

II.

Отъ Джоновци не бѣ се помнилъ другъ като Моня Х. Досювъ. Да речете хаирсъзинъ, некадърникъ — какво?! Такова момче бѣше, гдѣто баща му — 45-50-годишенъ, тамамъ за работа човѣкъ — всичко бѣ оставилъ нему — на Моня. Питашъ нѣщо, а той ще ти рече: — момчето знае! И дюгенътъ, и мелницата съ кория, и нивитѣ (па баба Тодора дума — и кюпътъ съ желти и бѣли), — всичко, всичко бѣше подъ Монева на реда. Чудѣхж му се чакъ и отъ други села. — „Божá подадиня, думахж за Моня; глава и толкозъ! Да му се падне, и царщина биля управва!“ — И право, такъвъ си бѣше Моню. Па и инакъ кротъкъ, хрисимъ, че и за сиромашьта милѣе и... Що се рекло, отгдѣто и да го подиришъ! Само едно си му бѣ, нá... Ама то и не е кусуръ, не е! Отрасло момчето високо, та черноoко, гжрдесто — кипро до горѣ. Ела да не гори момитѣ де! Право думаше дѣдо Пандо, кусурътъ си му бѣ най-вече въ очитѣ... Изгледватъ тъй, гдѣто червыктъ се момитѣ, климватъ глава и глежъ — въздъхватъ... Е, иди послѣ, па не лудувай по седѣнки и попрелки, по извора и изъ градини, та че и край плетища — нощемъ!...

А нашелъ си бѣ той, горъкъ, дружка, и милава, харна, па и отъ рода. Бихж си вѣрно живѣели тѣ и на челядь би се радвали... Ехъ, па и сега си е харно... не е злѣ, туку не би ималъ човѣкътъ никакво патило! Ама нá. Не даде му Х. Досю да се ожени тогазъ... Младъ билъ, н'амъ що си билъ... Много се кай той послѣ, ама минжлото си е минжло — неповратно е! — Ще рекж, лека-полека, отъ невидѣло, се разхаймани Моню — мѣни момитѣ прѣзъ недѣля-двѣ... И заговорихж по него разно: съ тази — таквозъ, съ онази — онаквозъ... Майка му, клета, жали, черви се. Тя бѣше дала дума Нани питропу, да вземе щерка му за снаха...

— Минжхж, жено, ония врѣмена, говори ѝ Х. Досю; покажж се азъ, а ти прѣвиешъ поли, седнешъ на нозѣ — да ги не гледамъ...

Смѣе се Досювица:

— Зеръ, бжде да се оголж до колѣнѣ!

— Че да е саде то сега!

— Ама нашъ Моню кривъ я!

— Ами... Плетове събарялъ по Керина Димка... А какво дири тая нощемъ на плета? Я пъкъ Моню ли е завлѣкълъ Дойнова Куда подъ двата брѣста? Зеръ, пждыктъ го отъ дома си, та... Искала — ходила, пъкъ сега... Не се скасвай,

жено! Ще лудува като момче, па ще оседне. И ще дигнемъ свадба за поменъ!

Ала Моню, ужка ще оседне, пъкъ нанизва години и се́ по́ таквозъ — изрежда кѫщята... Гледа го Х. Досю — не му сѫ очи на добро! Па пригоди веднажъ уста.

— Сине, кай; слушамъ те съ Яна — Станко-Кехайнова...

— Уфъ, та за Яна! прихнѫ Моню.

— Ама защо, бре сине? Яна, Дина — била тамъ коя ще... свърти се... врѣме ти е вече.

— Татко, чуй ме ти менъ: бѣше то! Не ми е на сърдце ни́ една! Минѫ ми...

Клетъ баща, останѫ като попаренъ! И затювкахѫ се съ старата... Грижа де, и още каква!

А дни минаватъ, едни моми се главяватъ, други се думатъ съ тозъ-оня, трети — дирѭтъ, пъкъ всички иматъ Моня като, да рекѫ, побратимъ или само смѣхурникъ... Помами се по него нѣкоя, а смѣѭтъ ѝ се другитѣ, па и той, проклетникъ, пригоди врѣме, па ѝ се подбие тъй, гдѣто, горка, по дни не излиза прѣдъ хора ..

Най-послѣ Мони като да докривѣ: не ходи дипъ, не глумува, вѣждитѣ му сключени... Гледа го Х. Досю, па сънъ го не хваща!

- Пъкъ ти, синко, не припирай се толкозъ въ работа!.. походвай си... Излѣзъ низъ селата, навиди родъ и познайници... повесели се! дума му угриженията баща.

Туй прилегнѫ Мони: почнѫ той да шавва по селата. А не минѫ се много, и гледа го Х. Досю веселъ, фюфюка, пъкъ и често кръчмата пълна съ хора, а Моню се прозѣва, подпухнѫли му очитѣ и дрѣме — като да не е спалъ цѣла недѣля... Разпитва Х. Досю изъ съсѣдитѣ, дали Моню ходи по попрелки, а казватъ му — не. Най-послѣ накани се една вечерь и посрѣди нощь слѣзе отъ заднитѣ вратца въ дюгена, гдѣто си спѣше Моню. Гледа, нѣма го, и леглото му непокѫтнѫто. Понечи за коня — и него нѣма. Чуди се, горъкъ баща, да се плаши ли или да се радва. Дошелъ си Моню зараньта рано, отворилъ дюгенътъ, измилъ чашитѣ и пие си кафе, като сега да е станѫлъ отъ легло. Осуква́ се Х. Досю, кашля, па туку му пришепнѫ:

— Добрѣ дойде, сине... нѣмаше те... нощеска ..

Наведе Моню глава, изчерви се, па туку се сопнѫ:

— Азъ, тате, ще се главѭ за щерката на бакалина Николи отъ Кованче!

Двѣ и двѣ — четири!

— И днесъ отивамъ въ града да напазарувамъ за главежа, додума Моню.

А дѣдо Хаджия тъй си и прѣглътнж...

— Бѫде, сине... както ти речешъ... прибери се, па, — смънка той и отиде при старата

Затюфка се тая.

— Чева сѫ малко момитѣ тука бе?! На́, Нанюва Милка, та нека е Тошува Стана или пъкъ Псалтова Неда... Не сѫ имотни, ама пъкъ каква е кѫщовница! И писмо знае, и... дума му тя.

— Ехъ, жено, онова, знаешъ, не пита село и сой, дума Х. Досю, па ужъ се радва, пъкъ то и нему си е криво.

— А бре синко, залавя Моня майка му: ами че така ли правѭтъ хората? Да дадешъ дума, безъ да ни питашъ... хемъ на друго село, на незнайна щерка...

— Е де, мале, то не е дума... сърдце е... взимахъ, че дадохъ! хили се подъ мустакъ Моню.

— Та то се́ едно, бре сине! Дума се — завързано...

— Не е то, мале, завързано, туку нека го завържемъ... нека го завържемъ, мале, съ деветъ вѫзела, та до гробъ! хили се пакъ Моню, а очи му искри пущатъ...

— Да го завържемъ... И харно, бре сине, туку га я не знаемъ, що е и какво е? Изгледва ли я ти? Я дважъ си я виждалъ, я трижъ!

— Е, та що? Мома като мома: по сърдце ми е и туй то!

— Не е тъй, Моню... милъ сине! Мома си е на́, туку знаешъ ли я? Може да се е имала и съ другъ... Пъкъ, що се рекло, младо е... Гдѣ да си чулъ, какъ може да се е имала?.. На глава ти е, сине... мисли и прѣмисли, па послѣ върши. Знай, имотни сме, та не вращатъ ни. А гдѣ да я знаешъ, що ѝ е било и що ѝ е на сърдце? Изгледай си я хубавѣ, чедо, думамъ ти... Вижъ я, какъ е, що е... санкимъ оставя ли се лесно на мѫжъ... Ако се оставя, да се не лъжешъ, сине! Смисляй и за послѣшни дни! Осрамваме се така, гдѣто да се чудомъ маемъ, гдѣ да се дѣнемъ!

Моню изфюфюка и махнж рѫка. Туку не минж се и часъ, а заядохж го тия думи... Е зеръ, близу до ума е туй, гдѣто старата говори! А той и до сега не бѣ го смислялъ!

И смрачи се навънъ, а дважъ по́ се смрачи у Моня въ душата... Спомни си, какво бѣ вършилъ той съ чужди, па закѫса му се сърдце по Наранза... Тръпва, като да летне при нея, па да падне на колѣнѣ и да измоли съ плачъ, сълзи...

Какво да измоли? Сърдце ѝ ли да види? — Пусти лудъ — лудетинъ!

Че на зараньта блѣдъ, посърнжлъ, яхнж коньтъ и фукнж за града Накупи нанизи, гривни, ушници, пръстенъ, па назадъ, и привечеръ стигнж — въ Кованче... Тегли право у лелини си. Гостувахж го, яде на-двѣ-на-три и фу — низъ махалата... Лелини му се споглеждатъ и махатъ показалецъ:

— Има нѣщо! Истина ще е, гдѣто думатъ по Наранза!

Моню присламча́ отъ плетъ до плетъ, па ей го подъ голѣмата круша у Наранзината градинка. А тя отъ кога го чака! Снощи го нѣма́ и примира клета... Срещнжжж си се съ притаенъ дъхъ...

Какво говорихж? Що бѣ? — Питайте мѣсечинката, звѣздичкитѣ, нощниятъ вѣтрецъ; питайте смълчанитѣ вѣйки на шипъка, прасковата, — ако ви кажжтъ на́, ще и да знаете!

Прѣскочи плетътъ Моню назадъ, закрачи къмъ лелини си, а отпуснжлъ глава на гржди, прѣхапалъ устни — до кръвь! Спрѣ се на едно мѣсто, поиздигнж чело:

— Не е, не е право то, гдѣто говори мама! пришепнж си; остави ми се тя, клета, защо ѝ съмъ драговникъ... Така си е... Миличката, сърдце отъ гржди да откжсне, па менъ да го даде... — Не слушамъ никого! отсѣче Моню найподиръ; тазъ вечерь трѣба да свършж, стигатъ ядове! Ще пратж леля съ дароветѣ... щж!

Прибра си се, а леля му клюма до кжта — чака го.

— Моню бре, пригоди уста тя свѣнливо; думатъ низъ село...

— Какво думатъ?

— Е, думатъ те, на̀ — съ Наранза Николова...

— И да думатъ, лельо! Не ми е за криенье!

— Божке, пъкъ азъ и не вѣрвахъ!

— Защо пъкъ? Чудо ли е?

— Не, бре Моню, туку какъ да ти кажж... Низъ село се гаврѭтъ...

— Какво?! Съ коя?

— Съ нея... съ Наранза те... а ти...

— Гаврѭтъ ли се?!... Защо, лельо, защо?

— Говорѭтъ я съ старшия... оня — пияницата... тя лудѣеше за него...

Моня като да полѣхж съ врѣла вода! Опули очи горъкъ, пита, пита, а се́ не разбира...

Слѣдъ време, при-зори, Моню на коня луташе се по полянитѣ къмъ Дунево. Луташе се, а и въ главата му се лутахж грижи и ядове, една отъ друго по-черни, по-зли... Спрѣ на

Керванското подолье да пои коньтъ, а захласнѫ се — цѣлъ часъ! Що му е, горъкъ, той си знае. Потегли, а прѣвива му се сърдце — ще се откѫсне чакъ! Навали къмъ село и щомъ зѣрнѫ кѫщята, — тъй се и сдърви! Колко врѣме седѣ такъвъ, и самъ, клетникъ, не знае! Па по едно врѣме дигнѫ глава, извъртѣ очи: — Ако би, днесъ ще е! отсѣче съ гласъ; която вече срещнѫ! — и смушка коньтъ.....

... Урисна срѣща за горкичка Неда Псалтова! — Нарамила тя кобилца дрехи, отива на рѣката да пере. Зѣрнѫ я Моню и прѣвърнѫ му се кръвь — не прилегнѫ му тя на сърдце! — Ала: казаното — казано! — рече си и рипнѫ отъ коня.

— Добро утро, Недке!

— Далъ добро, батко Моню! Отъ кѫдѣ тъй рано?

— Отгдѣ, по що — не питай!... На́ ти захарь, Недке!

— Ха, дай! Да не си се годилъ, бре?

— Не... ама щѫ... хемъ сега!

— За коя бре? кажи де!

— Която ме рачи, Недке!

— Знамъ ли азъ. коя те рачи...

— Налучкай... Ти, да речемъ, рачишъ ли ме?

— Какъвъ си!...

— Кажи, кажи!

— Я ме остави... че бързамъ!

— Слушай, Недке, рачишъ ли да се вземнемъ? попита я Моню и сложи рѫка на рамото ѝ...

Изгледа го Неда, стрѣлнѫхѫ я Монювитѣ черни очи, пламнѫ ѝ лице и наведе тя умилно глава...

— Така, Недке, сега ще пратѭ да те искамъ! Мисли, мисли, па или върни, или пъкъ ми дай сърдце, чисто сърдце! — каза ѝ Моню, погледа я, па стиснѫ ѝ раменцето и отминѫ...

Посрещнѫ се работата, па за четири дни главежътъ би, дигнѫ се и свадба.

Ама Моню навелъ глава, сбралъ вѣжди... Не видѣло му се и чудото: свадба ще правѭтъ, а пъкъ.....

— Какво си, сине... добрѣ ли? мѫчи се да го раздума татко му.

— Туй наготвихте ли, онуй натъкмихте ли? извръща думата Моню.

— Ама тебъ ти е нѣщо криво, синко!

— Молимъ те, тате, не бери грижа... добрѣ си ми е...

Цъка Х. Досю, а свадбата се почнѫ — дигнѫ се нечувано и невидвано веселие.

*

Моню се женѣлъ! — леля му защури изъ махалата, па завчасъ цѣло Кованче това и говорѣше. Клета Наранза тъй се и стопи, па за день паднѫ на легло... И въ сѫботата прѣзъ нощь бае Николи се озова прѣдъ дѣдова Хаджиевъ вратникъ. Поканихѫ го, питатъ го, а той едвамъ разправя — замаилъ се човѣкътъ!

— Молимъ те, каже; дѣдо Хаджия, спаси ми чедото, па вземи ми, ако щешъ, и душата! Отъ севда е, милата ми щерка! Богъ да го порази, който я стори!

А бе че той за беля ергенувá! подье дѣдо Хаджия; малко ли моми осрами!

— Да му върне Богъ, дѣдо Хаджия! Голъ и босъ да го видѭ азъ него!

— И ще го видишъ, Николи! До кокалъ е и менъ отъ резиллицитѣ му... Па ще му сторѭ... ще го научѫ!...

— Ха?! гѫкнѫ Николи и съ блѣснѫли очи загледа дѣда Хаджия.

— Що го сторѭ, бога ми! сниши гласъ тоя; отрѫки ми е, туку донесъ ми коса отъ щерка си?

Николи се наведе и едва чуто пришепнѫ:

— Донесохъ азъ... отбирамъ отъ тия работи.. нá, — рече, извади кърпичка съ коси и я сложи...

Е, ще го научѫ! И щерка ти ще издигнѫ, Николи, и него ще осрамѭ, и...

Молимъ те, дѣдо Хаджия, па вземи ми, колкото щешъ!

— Азъ, каже; не могѫ да ти взимамъ, а ти ми дай, колкото ти сърдце откѫсне.

Извади си Николи кесията, бръкнѫ, па подаде му — едно чейрече... Дѣдо Хаджия си отдръпнѫ рѫката, погледнѫ изподъ вѣжди:

Бае Николи се изчерви, бръкнѫ въ кесията, извади цѣла турска, па подаде я:

— Не сърди ми се, дѣдо Хаджия! Усилни врѣмена... заскѫпнѣхѫ паритѣ.

— То е тъй, брайно, туку и не сѫ много! — Взима лирата дѣдо Хаджия; — знай, ще хванѫтъ мѣсто!

Кой пита младоженцитѣ? — Тѣ сѫ прѣбулени... И веселѭтъ се хората! Салъ Х. Досю изгледва Моня, па жегва го нѣщо, като да му шепне нѣкой: зло го чака!

А смрачи се, гоститѣ се разотидохѫ, сватоветѣ вредихѫ се пакъ на трапеза, па напоконъ разбулихѫ се и младоженцитѣ... Вгледа се — кой се вгледа, ала най-вече Х. Досю: видя той Моня блѣдъ, като мрътвецъ, па стори му се — като смъртьта да е влѣзла въ дома...

— Какво ти е, сине? наближи и пришепнѫ му той; бива да си поразхладишъ лицето съ водица...

— Бива, тате...

Изведохѫ го на пруста.

— Тате, не могѫ... извърнѫ ми се сърдце! Изгорихъ горкото момиче! Охъ, зачернихъ го!...

— Какво?! Какъ! Боже, осрамихме се! плѣснѫ рѫцѣ клетиятъ баща.

— Мале, отърви ме! почернихъ се, мале! зарида Моню и отпуснѫ се безсиленъ на майчинитѣ си грѫди...

— Сторихѫ го!! Миличкиятъ ми синъ! Прѣкосихѫ го, Боже! писнѫ, та се припѣ клета майка...

Струпахѫ се родъ и сватове, турихѫ на легло Моня... Слисани всички, не знаѭтъ и що правѭтъ... А булката — ехъ, и не питайте!

— Сторили му!

— Завързали го!

— Боже, нечувана срамота! —

Цъка кой какъ завърне...

III.

Баба Хаджийка типа, типа, влѣзе въ кѫщи, плѣснѫ рѫцѣ, па викнѫ:

— Нѣма, дѣдо, сладка ракия!

— А! зинѫ дѣдо Хаджия.

— Нѣма, ти казвамъ, и толкозъ. Полошовѣло му на момчето...

— Ама косата турихте ли?

— Ей я косата бе! Нали ти думамъ, баба Дана не рачи́... побоя се...

— Е, тогазъ, Божа работа е, бабо!

— Божа ли, дяволска ли, ама насъ ще набѣдѭтъ... знай си го!

— Ха, кога не съмъ сторилъ нищо!

— А че и по Йовка не бѣ сторилъ нишо, ама...

— Тогазъ бѣше друго... друго бѣше!

— Какво ти друго бе?! На Комня пригодилъ ѝ се Динко, — пристанѫ му, пъкъ тебъ набѣдихѫ... Не си живувахѫ;

Динко забѣгнѫ разбойникъ — пакъ тебъ набѣдихѫ... Никаквата, разчу се съ Йовка, па оня разбойникъ дойде ги изкла, а — набѣдихѫ пакъ тебъ!...

— Я мълчи... И тогизъ да не бѣ Чанко...

— Ами сега Николи? Ако щерка му умре...

Трепнѫхѫ старцитѣ: дочухѫ се псувни отъ навалица... Наближихѫ... наблѣгатъ дѣдовитѣ Хаджиеви вратни... Нощь тъмна като рогъ, а изъ тъмнината се носѭтъ още по-черни, никакви думи и заканвания... Едни разправяхѫ, какъ се присламчалъ снощи кованчевецътъ Николи, па влѣзълъ при нечестивеца; други разправяхѫ, цѣла нощь се свѣткало надъ комина у дѣдови Хаджиеви, а трети напирахѫ на баба-Хаджийкиното щуренье изъ Монювата свадба...

— Тоя нечестивецъ ще ни навлѣче гнѣвътъ Божи!

— Да го анатемисаме още сега, селяни!

— Да го пропѫдимъ отъ селото си!

— А бе, чини си да го разкѫсаме, тоя антихристъ!

— Да го запалимъ съ кѫщата му барабаръ!

И заскърца плетътъ... Затекохѫ се стѫпки отъ ботуши: жандаринътъ, бирникътъ, учительтъ, писарьтъ, кметътъ... Стаписа се навалицата, — дигнѫ се шемета, разправии — говорѭтъ всички, и нищо се не разбира! Поутихнѫ най-подиръ, налучкахѫ вратникътъ и влѣзохѫ — учительтъ и бирникътъ.

И видѣхѫ тѣ двѣ разтреперани кукли, свити въ кѫта...

— Е, дѣдо Хаджия, сопнѫ му се учительтъ; селото иска отъ тебе джувапъ: какво е дирилъ снощи тукъ Николи, бакалинътъ отъ Кованча?

— А бре сине... не е...

— Лъжа само да нѣма!

— Е на́, щерка му болна... отъ лошо... па дири човѣкътъ лѣкъ...

— А за Моня! Казвай, какво кроихте за него?

Дѣдо Хаджия се поогледа плахо, па присламчи се при неканенитѣ гости и зашепнѫ имъ:

— И не сторихъ!... Ей ми бога, право ви казвамъ! На́ я косата... отъ щерка му... Рече ми, ама азъ и не сторихъ!...

— Фю! изсфири учительтъ; а, казвай, колко му взима́?

— Азъ и не ще скрилѫ... на́ ви ги... за васъ си, подаде имъ дѣдо Хаджия турската лира...

Бирникътъ смигнѫ на учителя, ама тоя — вироглавъ такъвъ — като се запѣни, па като отвори ония уста — ушитѣ да си запушишъ!

— Шарлатанинъ никаквикъ! свърши той; върви да си ходимъ! каза и дръпнѫ бирникътъ, па си излѣзохѫ.

— Чуй, пска да ни подкупи! казва учительтъ на кмета; безобразникъ ти думамъ, хемъ до горѣ! Чини си да го разкѫсатъ.

— Слушай, посъвѣтва бирникътъ; я го вие арестувайте тазъ вечерь, да му не сторѭтъ нѣщо! Хемъ той ще се посплаши, хемъ пъкъ и навалицата ще се разотиде. . .

— Нека го арестуватъ! додадохѫ нѣколко гласа.

Караулътъ се втурнѫ и слѣдъ малко затътрихѫ дѣда Хаджия къмъ селския хамбаръ. Навалицата на изпроводякъ изръмжа...

А не изминѫ караулътъ и петь крачки, па туку викнѫ единъ отъ тѣхъ:

— Чакайте бе, умира човѣкътъ!

— Умира ли?!

Втурнѭхѫ се всички.

— И нека пукне, антихристъ проклети! подье гласовито единъ.

— Нека! завикахѫ. . .

Учительтъ се проврѣ, взима отъ рѫцѣ примрѣлиятъ дѣдо Хаджия, па отнесе го назадъ въ кѫщи. Сподирихѫ го бирникътъ, кметътъ, писярьтъ и други. . . Поливахѫ болниятъ, оцетъ му туряхѫ подъ носа — не помага!

А баба Хаджийка зинѫла, кѫса се и плахо тюфка:

— Умрѣ ми човѣка! Убихте го! — шепне. . .

Учительтъ я сгълча́, запретнѫ се, па съблѣче дѣдо Хаджия до риза, поиска вълненъ парцалъ и тръ го по грѫди... Юнакъ момче! Ни се плаши, ни сърдие гръ! Тъга работа бѣ то, и свѣсти го най-подиръ! Задика дѣдо Хаджия, полуотвори очи, па опомни се и задърпа ризата си — задири нѣщо и потрепери:

— Антерията ми! — смъкна задавено и опули се страховитъ.

— Тука е, тя е тука! — прибрахъ я: азъ, да се не цапа, пришепнѫ бабата, наведена надъ него.

— Антерията! повтори още по-припрѣно болниятъ и изцъкли очи. . .

— Тука е, джанѫмъ... ей я! притече се бабата съ антерия.

— Не-е-е! пропѣ се дѣдо Хаджия и насмалъ да заплаче. . .

Слисахѫ се всички!

— Легни си, дѣдо, да ти прѣмине... молимъ те! съвѣтватъ го.

А баба Хаджийка седнѫ на страни, сви рѫцѣ подъ гуша — стои като кукувица и гледа плахо, лудешки...

Старецътъ отвори пакъ очи, помачка антерията въ рѫцѣ и зашава устни:

— Паритѣ ми... Обра ме... Хайдукъ! промълви и зафучи антерията връхъ учителя...

А тоя, слисанъ, взима антерията, гледа болниятъ и не разбира, нищо не разбира! Па туку сопнѫ се, дигнѫ антерията на двѣ рѫцѣ, изгледа я .. Тя бѣ чиста, като неносена... Спомни си, каква пъсна бѣ оная, що съблѣче отъ дѣдо Хаджия, па подскочи, долови гнѣвно бабата за рѫка и изведе я навънъ.

— Вѣщицата недна, иска да го обере при-живѣ! изръмжа, па завлѣче я по пруста: казвай! вика ѝ...

Завтекохѫ се бирникътъ, кметътъ, па начугулихѫ се надъ бабата...

— Въ армеената каца! продума напоконъ тя...

Втурнѫхѫ се, измъкнѫхѫ антерията, а тя и мокра, тежи — чудо! Понечихѫ да я свиѭтъ — не се свива... изъ памука сшити една до друга валчести топки... Учителевото лице свѣтнѫ, втурнѫ се той при болния, па втикнѫ му въ рѫцѣ мократа антерия...

— Намѣрихме я, дѣдо Хаджия!... антерията ти... паритѣ ти! вика му.

Клетиятъ старецъ погледна, долови антерията и — замрѣ съ отворени очи...

Бирникътъ смигнѫ, измъкнѫ ножъ и разпра антерията... Дрънкахѫ лири, пендолеви...

Едни зинѫхѫ, други прѣкосихѫ се отъ смѣхъ...

— Ахъ шарлатанинъ!... скубачъ! Сé сиромашки потъ е това! Обранъ на халосъ! запѣни се учительтъ; вървѣте хора да си ходимъ! Нека пукне, търтеятъ недни!

— Ха... той имъ чу гласътъ! Не умира веке! изсмѣхѫ се нѣкои.

— Хайде всѣки да си върви! заповѣда бирникътъ; кмете, тури на вратата караулъ... да го не оберѫтъ!

И отидохѫ си...

. . . . . .

А истина „гласътъ имъ“ съживи дѣда Хаджия... Па слѣдъ нѣколко деня, една зарань, затекохѫ се жени, дѣца къмъ дѣдови Хаджиеви... Вратитѣ разтворени, кѫщата оголена — забѣгнѫли!

— Азъ и знаехъ! разправя Алманлийката баба Хаджийка ми думаше, че вече не можели живѣ тукъ, защото чуло се, че иматъ пари, та можало да ги оберѫтъ... И ей: забѣгнѫли!

Слѣдъ врѣме се узна, дѣдо Хаджия живѣелъ кротко съ бабата си далекъ — по Едирненско.

А Моню, клетникъ, щомъ се издигнѫ, взима си булката, па забѣгнѫ, забѣгнѫ въ далечно село Русенъ... Казватъ, накупилъ си тамъ мюлкове, отворилъ си ханъ и вѣрно се ималъ съ булката си. Туку на́, отъ срамъ ли или отъ що, не харѣли и двамката! Пъкъ баща му, майка му, — и тѣ, клети, за година врѣме грухнѫхѫ — да ги не познаешъ! Цъкатъ селянитѣ и страхотно изглеждатъ къмъ дѣдови Хаджиеви...

И до днесъ днешенъ въ Дунево посрѣди село стърчи струпана съ камънякъ и обрасла въ бурени срутина — дѣдовътъ Хаджиевъ юртлукъ. Майкитѣ не пущатъ дѣцата си край нея; ергенитѣ, кога се лутатъ вечерь по попрелки, избикалятъ я отъ далекъ, а бабитѣ, кога се връщатъ на задушница отъ гробьето, викатъ „анатема“; и всѣка фърля на камъкъ...

А. Т. Страшимировъ.

ЕДНО ПАРЧЕ ХЛѢБЪ.

Отъ François Coppée.

Младиятъ херцогъ де Ардимонъ се намираше въ Савойски Ексъ, гдѣто кжпѣше прочутата си кобила Périchole, станжла тѣсногржда, откато бѣ изстинжла въ едно припусканье. Той тъкмо свършваше закуската си, когато фърли разсѣянъ погледъ върху вѣстника и прочете за ужасното нещастие при Райхсхофенъ.

Той изпразни чашата си съ шартреза, тури кърпата върху масата, заповѣда на слугата си да приготви сандъцитѣ, качи се слѣдъ два часа на парижкия експресъ и отиде право въ наборното бюро, да се запише въ единъ пѣхотенъ полкъ отъ линията.

Макаръ и отъ 19-та до 25-та си година да бѣ водилъ разпуснжтъ животъ, да се бѣ навърталъ постоянно около мѣстата за припусканье или въ будуаритѣ на оперетни пѣвици, имаше пакъ и такива моменти, когато не можеше той да не си спомни, че Ангеранъ де Ардимонъ бѣ умрѣлъ отъ чумата въ Тунисъ въ сжщия день, когато умрѣ и Лудовикъ Свети, че Жанъ де Ардимонъ командуваше „Великитѣ чети“ подъ Дюгеклена, и че Франсуа-Анри де Ардимонъ бѣ убитъ, като нападаше при Фонтенуа. Колкото и да бѣше омалѣлъ поради скандальозитѣ си и глупави любувания съ Люси Виолетъ, примадона въ парижкия театъръ Nudités-Parisiennes, младиятъ херцогъ, като узна, че французитѣ сж били побѣдени на французска земя, осѣти, какъ кръвьта му нахлу въ лицето, като че бѣ получилъ една ужасна плѣсница.

Ето защо въ първитѣ дни на мѣсецъ ноември 1870, когато се върнж въ Парижъ съ своя полкъ, който влизаше въ корпуса на Винуа, Анри де Ардимонъ, пѣхотникъ въ третята рота отъ втората дружина и членъ отъ джокейския клубъ, се намираше съ ротата си на стража прѣдъ редутата Hautes-Bruyères, набързо укрѣпена позиция, която се защищаваше отъ топоветѣ на бисетърския фортъ.

Мѣстото бѣше опасно: пѫть насаденъ съ голи прѫчки и прошаренъ съ калпи влаки, който водѣше прѣзъ неравното поле на парижкитѣ околности, и на тоя пѫть една напуснѫта кръчма, гдѣто войницитѣ бѣхѫ поставили своятъ постъ. Тука бѣхѫ се били прѣди нѣколко деня; гюлетата бѣхѫ прѣчупили на двѣ нѣколко отъ дърветата, които всички показвахѫ по кората бѣли слѣди отъ топоветѣ. А пъкъ кѫщата съ своя изгледъ правѣше човѣка да трепне; покривътъ бѣше пръснѫтъ отъ едно ядро и зидоветѣ изглеждахѫ боядисани съ кръвь. Изпотрошенитѣ бесѣдки, съ тѣхната мрѣжа отъ черни прѫчици, разфърлената игра съ кегли, люлката, мокритѣ вѫжета на която скърцахѫ отъ влажния вѣтъръ, и надписитѣ до портата, надупчени отъ куршумитѣ: Весела кръчма — Абсинтъ — Вермутъ — Вино, 60 стот. литрътъ —, които окрѫжавахѫ единъ мъртъвъ заекъ, нарисуванъ надъ двѣ щеки отъ билярдъ свързани на кръстъ съ панделка, всичко напомняше съ жестока ирония народната веселба въ минѫлитѣ недѣлни дни. И, надъ всичко това, едно мрачно зимно небо, гдѣто вървѣхѫ голѣми тъмни облаци, небо низко, навѫсено, враждебно.

На портата на кръчмата стоеше неподвиженъ младиятъ херцогъ, пушката окачена на рамото, шапката надъ очитѣ, смързнѫлитѣ рѫцѣ въ джеботѣ на червенитѣ панталони, трепереще въ своята овча кожа. Той се бѣ прѣдалъ на мрачни мисли, тоя войникъ отъ поражението, и гледаше съ покъртено око линията на хълмоветѣ, която се губѣше въ мъглата, отгдѣто излизаше всѣки мигъ, съ гръмванье, бѣлиятъ димъ отъ единъ круповъ топъ.

Изведнажъ той осѣти, че е гладенъ.

Той клекнѫ и извади изъ своята чанта, турена при него до зида, едно голѣмо парче войнишки хлѣбъ; сетнѣ, понеже бѣ изгубилъ ножътъ си, той захапа хлѣбътъ и взе да яде полека.

Обаче подиръ нѣколко залъка спрѣ; хлѣбътъ бѣше твърдъ и имаше горчивъ вкусъ. А прѣсенъ щѣше да се раздаде само на другия день, и то ако интендантството още си сторѣше редовно трудътъ. А-а, тоя запаятъ бѣше понѣкога твърдѣ тежъкъ! Тъкмо сега младиятъ войникъ си спомни своитѣ нѣкогашни така наречени игиенични закуски, — когато слѣдъ една прѣкалена вечеря той сѣдаше въ Café-Anglais до прозореца и зарѫчваше — боже мой, най-малкото нѣщо; — една пържола, и яичница съ спарги, а прислужникътъ, знаейки неговиятъ навикъ, слагаше на масата и отваряше прѣдпазливо едно шише изредно старо леовилско, хубаво положено въ една кошничка. А-а, гдѣ е

онова хубаво врѣме! той нѣма да се научи никога на тоя сиромашки хлѣбъ.

И, въ единъ моментъ на нетърпѣние, момъкътъ фърли остатъкътъ отъ хлѣба въ кальта.

* * *

Въ сѫщия мигъ, изъ кръчмата излѣзе единъ пѣхотникъ; той се наведе, дигнѫ парчето, отдалечи се на нѣколко крачки, изтри хлѣбътъ съ рѫкава си и взе да го гълта лакомо.

Анри де Ардимонъ вече се срамуваше за извършеното и гледаше съ съжалѣние бѣдниятъ момъкъ, който проявяше такава добра охота. Той бѣ голѣмъ високъ момъкъ, доста злѣ сложенъ, съ очи на трѣскавъ човѣкъ и съ такова мършаво тѣло, че плѣщитѣ му се издаваха подъ сукното на изтрития му шинелъ.

— Ти си доста гладенъ, другарю, каза Ардимонъ? като пристѫпи къмъ войника.

— Както видишъ, отговори тоя съ пълни уста.

— Прости́ тогава. Ако да бѣхъ знаелъ, че ще ти направѭ удоволствие, не щѣхъ да фърлѭ хлѣбътъ си.

— Нѣма нищо, ба, отвърнѫ войникътъ. Азъ не се гнѫсѭ дотамъ.

— Макаръ, каза Ардимонъ; каквото направихъ, бѣ лошо, и азъ се срамѭ. Ала не искамъ да си идешъ ти съ лошо мнѣние за мене, и понеже имамъ старъ конякъ въ бутилката си... а-а! ще пийнемъ заедно по една.

Човѣкътъ бѣ прѣстанѫлъ да яде. Херцогътъ и той пихѫ по една глътка ракия; познанството бѣ завързано.

— Какъ те викатъ тебе? попита войникътъ?

— Ардимонъ, отговори херцогътъ, като скри титлата си и частицата *де*... А тебе?

— Жанъ-Викторъ... Нѣма много, откакъ ме турихѫ въ ротата... А-а, добрѣ си бѣхъ въ болницата, давахѫ ми добра супа отъ конско месо... Ала азъ имахъ само една драскаица; майорътъ ми подписа излазниятъ билетъ, и — все едно ми е! ще почнемъ изново да гладуваме... Защото, ако искашъ, вѣрвай, другарю, какъвто ме виждашъ изгладнѣлъ, такъвъ съмъ билъ цѣлиятъ си животъ.

Думата бѣше ужасна, казана на единъ разкошникъ, който тъкмо прѣди малко бѣ се уловилъ, какъ съжаляваше кухнята въ Café-Anglais, и херцогъ де Ардимонъ погледнѫ другарътъ си съ почти уплашено очудванье. Войника облада болезнена усмивка, която показа неговитѣ вълчи зѫби, зѫби на единъ изгладнѣлъ, тъй бѣли върху неговото мургаво лице, и като че

той разбра, че се очаква отъ него една изповѣдь, той каза, като внезапно прѣстанѫ да титосва другарьтъ си:

„Елате, елате да се поразходимъ надлъжъ по пѫтя, за да си стоплимъ нозѣтѣ, а азъ ще ви разкажѫ работи, каквито безъ съмнѣние никога не сте чули.... Азъ се казвамъ Жанъ-Викторъ, просто Жанъ-Викторъ, защото съмъ роденъ отъ неизвѣстни родители, и моето единчко добро въспоминание е врѣмето на първото ми дѣтинство, въ сиротницата. Чаршавитѣ на нашитѣ легла, въ спалнята, бѣхѫ бѣли и чисти; играехме въ една градина, подъ голѣми дървета; тамъ имаше една добра сестра, съвсѣмъ млада, блѣдна като восъкъ — тя болѣдуваше отъ грѫдитѣ —, която обичаше мене най-вече и съ която азъ по̀ прѣдпочитахъ да се разхождамъ, нежели да играѭ съ другитѣ дѣца, защото тя ме притискаше къмъ роклята си, като туряше тънката си и топла рѫка върху моето чело.... Ала на дванайсетъ години, слѣдъ първото причащавание, не видѣхъ нищо вече освѣнъ бѣди! Управлението на сиротницата ме даде да се учѫ у едного, който пълнѣше столове съ грѣза въ прѣдградието Saint-Jacques. То не е занаятъ, както знаете; невъзможно е да се прѣхранва човѣкъ съ него, което се вижда и отъ това, че майсторътъ повечето врѣме не можеше да привлѣче като чираци други освѣнъ бѣднитѣ сирачета отъ Jeunes-Aveugles. И тукъ именно азъ захванѫхъ да търпѭ гладъ. Майсторътъ и жена му, — двама стари лимузинци, които бидохѫ убити, — бѣхѫ ужасни скѫперници, и хлѣбътъ, отъ който получавахме по единъ малъкъ кѫсъ за всѣко яденье, прѣзъ другото врѣме стоеше заключенъ. А вечерь на вечеря да видѣхте господарката съ черната ѝ шапчица, когато ни подаваше супа, какъ тя въздъхваше като мѣташе коси погледи въ супника... Другитѣ двама чираци, отъ Jeunes-Aveugles, бѣхѫ по-малко нещастни; и нимъ не имъ даваха повече отколкото мене, но тѣ поне не виждахѫ укорителниятъ погледъ на тая зла жена, когато тя ми подаваше паницата.... И ето ти моето нещастие, азъ вече тогава имахъ ужасенъ апетитъ. Но кривъ ли съмъ азъ?... Тамъ останѫхъ три години като чиракъ, съ постояненъ вълчи гладъ.... Три години! Занаятътъ се научва въ единъ мѣсецъ; но управлението не може да знае всичко и даже не помислюва, че експлуатиратъ дѣцата... А-а! вие се чудите, че ме виждате да взимамъ хлѣбъ отъ кальта? Ба! азъ съмъ навикнѫлъ; доста корки съмъ прибиралъ изъ смѣта, и когато тѣ биваха трърдѣ сухи, азъ ги туряхъ да омекнѫтъ прѣзъ нощьта въ моя легенъ... Понѣкога имаше и по-щастливи случаи, гдѣто намирахъ парчета хлѣбъ, хапнѫти отъ едната страна, които момчетата вадѭтъ изъ чан-

титѣ си и ги фърлятъ на тротуара, като излизатъ изъ училището. Азъ гледахъ да се попаднѫ по тия мѣста, като ме пращахѫ по работа.... А сетнѣ, когато се свърши чираклъкътъ, самиятъ занаятъ пакъ, както ви казахъ, не можеше да нахрани човѣка. О! азъ прѣкарахъ и други занаяти, отдавахъ се съ все сърдце на работа. Помагахъ на зидаритѣ; бѣхъ продавачъ въ дукянъ, ходѣхъ да триѭ паркети и какво ли не още! Ба! днесъ липсуваше работа; другъ пѫть ме натирвахѫ... Изобщо, никога не се наядвахъ до ситость... А-а, колко пѫти се пукахъ отъ ядъ, като минувахъ покрай хлѣбарницитѣ! За мое щастие, въ такива моменти винаги си спомняхъ добрата сестра отъ сиротницата, която тъй често ме учеше да бѫдѫ честенъ, и азъ чувствувахъ на челото си горещината на малката ѝ рѫка... Найсетнѣ, на осемнайсетъ години, азъ се записахъ войникъ... Вие знаете толкова добрѣ, колкото и азъ, че войникътъ има тъкмо достатъчно... А сега — иде ми почти да се смѣѭ — ето ни въ обсада и гладъ!... Вие виждате, че не ви лъгахъ, като ви казвахъ прѣди малко, че винаги, винаги съмъ билъ гладенъ!

* * *

Младиятъ херцогъ имаше добро сърдце, и като слушаше това ужасно оплакванье, изказано отъ човѣкъ като него, отъ войникъ, чиято униформа го правѣше нему равенъ, той се осѣти дълбоко трогнѫтъ. Даже бѣше щастие за неговата контешка флегма, че вечерниятъ вѣтрецъ изсуши въ очитѣ му двѣ сълзи, които ги бѣхѫ прѣмрѣжили.

— Жанъ-Викторъ, каза той, като прѣстанѫ инстинктивно да се обръща съ *ти* къмъ сирака, ако останемъ живи и двама въ тая ужасна война, ще се видимъ пакъ, и азъ се надѣвамъ да ви бѫдѫ полезенъ. А за сега, като нѣма другъ хлѣбарь на прѣднитѣ постове освѣнъ капрала и понеже моята порция хлѣбъ е два пѫти по-голѣма за моя апетитъ, — свършено, нали! — ще си дѣлимъ като добри другари.

И двамата си стиснѫхѫ крѣпко и топло рѫцѣтѣ; сетнѣ, понеже вече мръкваше и тѣ бѣхѫ изморени отъ бдѣнията и постояннитѣ тревоги, влѣзохѫ въ кръчмата, гдѣто една дюзина войници бѣхѫ налѣгали върху слама, легнѫхѫ единъ до другъ и заспахѫ дълбоко.

Кѫдѣ полунощь, Жанъ-Викторъ се събуди самъ, вѣроятно отъ гладъ. Вѣтърътъ бѣше прогонилъ облацитѣ и една лѫча отъ мѣсечината, която влизаше въ кръчмата прѣзъ дупката на покрива, осветяваше русата хубава глава на младия херцогъ, заспалъ като Ендимионъ. Още съвсѣмъ покъртенъ отъ

добрината на другаря си, Жанъ-Викторъ го гледаше съ наивно удивение, когато фелдфебелътъ на взвода отвори вратата и извика петимата войника, които трѣбаше да отмѣнѭтъ първата стража. Между тѣхъ бѣше и херцогътъ, но той не се събуди никакъ при извикваньето на името му.

— Ардимонъ, ставай! повтори унтеръ-офицерътъ.

— Ако обичате, г. фелдфебелъ, каза Жанъ-Викторъ, като станѫ, азъ ще идѫ на неговия постъ . . . той спи тъй хубаво... той ми е другарь.

— Както желаешъ.

И петимата излѣзохѫ, а вѫтрѣ изново почнѫхѫ хърканията.

Ала слѣдъ половинъ часъ, гърмежъ бързъ и близъкъ се разнесе изъ нощьта. Въ единъ мигъ всички бѣхѫ на крака; войницитѣ излѣзохѫ изъ кръчмата, като вървѣхѫ прѣдпазливо, рѫката на ударника на пушкитѣ, и като гледахѫ далечъ на пѫтя, цѣлъ побѣлѣлъ отъ мѣсеца.

— Ами колко е часътъ? каза херцогътъ. Азъ трѣбаше да идѫ на стража тая нощь.

Нѣкой-си му отговори:

— Жанъ-Викторъ отиде на ваше мѣсто.

Въ тоя моментъ видѣхѫ единъ войникъ, който идѣше тичешкомъ по пѫтя.

— Е? питахѫ го, когато застанѫ, съвсѣмъ запъхтѣлъ.

— Прусацитѣ нападатъ . . . да се дръпнемъ въ шанцоветѣ.

— А другаритѣ?

— Тѣ идѫтъ . . . Само бѣдниятъ Жанъ-Викторъ. . .

— Какво? извика херцогътъ.

— Убитъ на мѣсто отъ единъ куршумъ въ главата . . . Не каза даже: уфъ!

* * *

Една нощь прѣзъ послѣдната зима, кѫдѣ часа два сутринь, херцогъ де Ардимонъ излизаше отъ клуба съ съсѣда си, графъ де Соонъ; той бѣ изгубилъ нѣколко стотини наполеона и осѣщаше малко главоболие.

— Ако обичате, Андре, каза той на другаря си, ще си идемъ пѣшкомъ . . . Азъ осѣщамъ нужда отъ малко въздухъ.

— Както желаете, драги приятелю, макаръ и калдъръмътъ да е доста лошъ.

Тѣ изпратихѫ своитѣ купета, дигнѫхѫ вратницитѣ на кожуситѣ си и слѣзохѫ къмъ Madeleine. Изведнажъ херцогътъ побутнѫ единъ прѣдметъ, който бѣ ударилъ съ върха на крака си; то бѣше едно голѣмо парче хлѣбъ, цѣло окаляно.

Тогава, за свое голѣмо изумение, графъ де Соонъ видѣ, какъ херцогъ де Ардимонъ дигнж хлѣбътъ, обърса го грижливо съ своята везена кърпа и го положи върху една скамейка на булевара, подъ свѣтлината на единъ фенеръ, на видно мѣсто.

— Какво правите тамъ? каза графътъ, като взе да се смѣе. Полудѣли ли сте?

— То е за споменъ на единъ клетъ момъкъ, който умрѣ за мене, отговори херцогътъ, гласътъ на когото леко трепе-рѣше . . . Не се смѣйте, мой драги, ще ме оскърбите.

Прѣвелъ отъ френски *И. Г.*

ДВѢ НЕЧАКАНИ ГОСТЕНКИ.

(Разказъ.)

I.

Бѣше една зимна вечерь, двѣ недѣли слѣдъ Нова година.

На широкото огнище у бабини Велини горѣше буенъ огънь, да ти е драго да се грѣешъ на него. Сухитѣ главни пръщѣхѫ силно и пръскахѫ искри наоколо, а голѣмиятъ пламъкъ ближеше високо покритата съ сажди камина. На веригата бъкаше черно мѣнче съ чорба отъ кокошка, а на жарата дигаше пара гърне съ яхния отъ свинско. Въ долния кѫтъ на огнището седѣше баба Вела — жена изнемощѣла и прѣгърбена въ черно дрипаво облѣкло, а до нея бѣ се сгугушила тѣхната сива котка, която мигаше и хъркаше, като вретено.

Така пазѣше старата домакиня зимѣ огнището, а синъ ѝ Ганчо и дѫщеря ѝ Нацка прѣкарвахѫ повечето въ топлата соба. Ганчо бѣ двайсетъ-и-три-годишенъ момъкъ, черноокъ, снаженъ и напетъ; а Нацка бѣ дванайсетъ-годишно момиче, доста хубаво, смирено до-нѣмай-кѫдѣ, защото отъ осемъ чеда само тѣ бѣхѫ останѫли при нея.

Баба Вела прѣтикваше сегизъ-тогизъ главнитѣ съ машата, перѣше често сухитѣ си рѫцѣ срещу пламъка и изъ ума ѝ все не излизаше примеждието, което бѣ минѫло прѣзъ главата на по-малкия ѝ братъ Миха. Минѫлата вечерь, Мишо възседнѫлъ на конь, като се връщалъ въ колибитѣ, откъмъ гората изкочили два вълка, които го накарали да изтръпне отъ страхъ, и безъ малко щѣли да го изедѫтъ, ако не се сумясалъ да си разпаше поясътъ и да го повлѣче по земята. Тичали вълцитѣ подиръ пояса чакъ до самитѣ колиби и не сторили нищо на Миха. Еле, посъвзелъ се тогава Михо, захванѫлъ да имъ дюка, колкото го държи сила, разлаяли се кучетата отъ всѣкѫдѣ, та ги подплашили и тѣ избѣгали по-врага.

Слѣдъ това почнѫ баба Вела да се чуди и мае и съ сина си Ганча. Мръкне ли се, ама било виялица или снѣгъ до колѣнѣ, вижъ го запасалъ ножъ и пищове, нарамилъ тояга и

хайде по колибята на седѣнки. Че и съ него може да се случи ей тъй нѣщо лошо, или вълци да го връхлетѭтъ, или краката му да измръзнѫтъ, не иска биля да знае. Станѫлъ вече мѫжъ на години, кадъренъ булка да храни, пъкъ за жененье дума не отваря. Кой знае, какво му прѣчи, та не бърза.

Докато добрата майка се грѣеше така на огъня, умислена и загрижена дълбоко, вратата откѫдѣ двора изхлопа и на прага се показа одна непозната жена, обута съ царвули, наметнѫта съ пещемалъ и побѣлѣла вредъ отъ снѣгъ.

— Добъръ вечеръ, бабо! продума усмихнѫта гостенката.

— Далъ ти Господь добро, булка! отвърнѫ домакинята и я загледа втренчено.

— Ихъ! то пъкъ едно врѣме — пази боже! — като завалѣло, че нѣма спиранье! Догдѣ дойдѫ до тука, видѣхъ и патихъ, имаше на десетъ мѣста да падахъ!

— Лошо, баба, много лошо! Азъ не смѣѭ да се подамъ отъ вратата навънъ! Дърво и камъкъ се пука отъ студъ! Та откѫдѣ бѣше булка? Виждала съмъ те; ала не могѫ да си спомнѭ, на кое мѣсто! Остарѣхъ, че започнѫхъ да забравямъ хората! Мини де, мини по-скоро до огъня да се постоплишъ!

— Че сега ли пръвъ пѫть дохаждамъ тука и веднажъ ли си ти идвала на Гачовци?

— Нима отъ тамъ идешъ сега?! Чудна жена! Че какъ се нае да потеглишъ въ такова лошо врѣме! Яла, мръкнѫ се вече! Не те ли достраша, да те не разкѫсатъ тамѣ вълпитѣ на парчета? Не те ли достраша, да не духне нѣкоя фъртуна, че да те зарине насрѣдъ пѫтя?

— Ехъ! не ме ли е страхъ — сама азъ знаѭ! Ами какво да направѭ?... Кѫдѣ е синъ ти Ганчо?

Покани баба Вела още веднажъ изстинѫлата гостенка да седне до огъня, да се нагрѣе, ала тя не рачи и попита пакъ за Ганча. Поиска домакинята да се научи, защо ѝ е толкова притрѣбалъ: ала тя отвърнѫ, че работата била много скришна и само на него можала да я каже.

— Той е тукъ въ собата, булка! обади се старата му майка и посочи съ рѫка на вратата. Влѣзъ по-скоро вѫтрѣ, хемъ да го видишъ, хемъ да се постоплишъ! Азъ, булка, както виждашъ, не се мръдвамъ отъ мѣстото си; ала да ми не вържешъ кусуръ. Изнемощѣла жена съмъ, че не ми се оставя никакъ огъньтъ!

— Нѣма нищо, бабо, я си стой въ кѫта! ти си вече прѣстарила свѣтътъ! Моли Бога само да сѫ здрави чедата ти, пъкъ да те гледатъ на стари години! каза гостенката и като

взе метлата подъ лавицата, захванѫ да се отупва съ нея отъ снѣга по дрехитѣ и царвулитѣ.

На баба Вела ѝ станѫ много чудно, защо Ганчо е толкова притрѣбалъ на тая непозната жена, та е дошла въ такова лошо врѣме отъ Гачовци — часъ и половина далечъ отъ тука, и то по единъ изпрохълменъ пѫть, който минаваше все прѣзъ гори, храсталаци, урви и долища. Старата домакиня бѣ кръстосвала на млади години по всички околни колибя, та знаеше хубаво, какви сѫ сега пѫтищата татъкъ посрѣдъ зима.

II.

Собата бѣше тѣсна и низичка, измазана съ бѣла глина и постлана съ сивъ козякъ и пъстри възглавници. До стѣната срещу прозорцитѣ се виждаше ракла, натупана съ сгънѫти завивки и постелки. Подъ полицата висѣхѫ на клечки обшитъ съ сърма силяхлъкъ, двѣ паласки съ фишеци, чифтъ хубави пищове, дългъ габровски ножъ и чернъ рогъ съ барутъ. На жгла, къмъ гдѣто изгрѣва слънцето, имаше долапче съ светогорска щампа, стъклено кандило и сухи върбови прѫчки отъ Врънбница.

Срѣдъ собата горѣше на дървенъ свѣтилникъ лоена свѣщь, около която седѣхѫ единъ срещу други Ганчо и Нацка. Той си стѣгаше чевръсто вървитѣ на царвулитѣ, а тя предѣше прѣвързана на хурка бѣла кѫделя.

Пусти седѣнки! Че има ли млада душа, която да не гори за васъ? Затова и се тъкмѣше сега Ганчо за пѫть. Нему бѣ откраднѫла сърдцето една хубава, пъргава и разумна мома, на име Бѣла, която сѫщо ходѣше луда за него. Рѣдко пропущаше любовникътъ ѝ вечерь да не отиде въ тѣхнитѣ колиби на седѣнки; ала и не веднажъ тя бѣ му казвала, че ако не се вземѫтъ двамата, ще я накара да се махне отъ тоя свѣтъ...

Наскоро слѣдъ идваньето на руситѣ, на Широката-лѫка бѣ се събралъ прѣзъ великденскитѣ празници голѣмъ сборъ, гдѣто Бѣла видѣ за пръвъ пѫть въ живота си български войници. Ехъ! какви прѣмѣнени, снажни и юначни момци бѣхѫ, да се чудишъ съ тѣхъ. По униформата имъ сума разноцвѣтни украшения, а на калпацитѣ имъ лъскави подбрадници и бѣли пера. Като възсукали ония мустаци, като прѣплѣщили ония саби, да ти е драго да ги гледашъ. Това бѣхѫ ергенитѣ Ганчо, Пѣю, Нено и Бойчо, дошли си сега въ отпуска при своитѣ домашни, и четирмата връстници и другари

отъ дѣтинство, и четирмата на служба въ единъ кавалерийски полкъ. Трупахѫ се сума хора около имъ и се надпрѣварвахѫ, кой по-напрѣдъ да ги поздрави и да ги разпита, живо и здраво ли сѫ. Впиваше жадно погледи въ тѣхъ Бѣла, взираше се въ красивата имъ униформа и си думаше на ума: „какви хубави войници“! Залюлѣ се по едно врѣме хоро голѣмо, припнѫ и и се улови на часа младата хубавица, ала ето че до нея се хванѫ Ганчо и ѝ стиснѫ силно рѫката. Притупа на Бѣла въ сѫщия мигъ сърдцето, тя се причерви като божуръ и я досрамѣ да го погледне въ очитѣ. Отъ него день се и завърза любовь между двамата. Свърши си момъкътъ слѣдъ година военната служба, прибра се у дома при старата си майка, захванѫ пакъ да си живѣе, както по-напрѣдъ и взе зимно врѣме да снове нощѣ по Гачовци. . . . Помоли се Ганчо на единъ свой роднина, да подметне на баща ѝ, ала думата не минѫ . . . . но той не се отчая, защото знаеше, че тя го люби отъ сърдце и душа и все негова ще бѫде . . . .

Докато бабинитѣ Велини чеда стоехѫ тая вечерь въ топлата соба, була Радювица влѣзнѫ вѫтрѣ и тѣ станѫхѫ на крака и я поздравихѫ съ „добрѣ дошла“. Нацка ѝ подложи възглавница при кюмбето и тя седнѫ лѣниво и опънѫ рѫцѣ срещу него.

— Е, какво има, какво нѣма по васъ! попита я Ганю и седнѫ близу до нея.

— Всичко хубаво, отвърнѫ жената, ами врѣмето много лошо! Майка ти се чуди съ мене, какъ съмъ се наела да тръгнѫ! Наближава да се мръкне, пакъ бързахъ, че се объхтахъ, догдѣ ститнѫ до тука!

— Нѣма да му гледамъ ни снѣгътъ, ни нищо, ами ще потеглѭ слѣдъ малко за вашитѣ колиби, ще прѣстоѭ тамъ до срѣднощь и на разсъмванье пакъ съмъ у дома.

— Иди, иди, Ганчо, и то по-скоро, защото много трѣбашъ! . . . . . Сега му е врѣмето. . . . . .

Щомъ буля Радювица издума това, пришепнѫ му да кимне съ глава на Нацка, да поизлѣзе малко навънъ, че имала да му говори нѣщо скришно.

Когато момъкътъ и гостенката останѫхѫ сами въ собата, тя се приближи до него и захванѫ да му хортува развълнувана:

— Днесъ подиръ обѣдъ . . . Бѣла се притече у дома, разправи ми, каква е работата и ми се замоли, да дойдѫ часъ по-скоро до тука, да те намѣрѭ и да ти кажѫ: правишъ, що правишъ, тая нощь да отидешъ да я. . . . откраднешъ! . . .

— Така ли? Че защо? попита очуденъ Ганчо.

— Ще я годѭтъ! продължи жената. Ще я годѭтъ, и то утрѣ на ранина! Както ни знаешъ, ние съ тѣхъ сме съсѣди, единъ плетъ ни дѣли двороветѣ. Рѣдко се минава день да не дойде Бѣла у дома. Отъ мене момичето нищо не крие; както е речено, майчиното си млѣко ми изказва. Днесъ Стойко Кѫжела пдвалъ да я иска за брата си Донча, и баща ѝ, безъ да я пита, харесва ли го, врекълъ се да я даде. . . . . Вижъ му ти умътъ! Отишла Бѣла при майка си и ѝ рекла тъй: „Мамо, тато далъ дума на бай Стойка, че ме дава на брата му Донча; ала азъ, право да ти кажѫ, не щѫ го!“ — „Що думашъ, дъще!“ рекла очудена майка ѝ, „че какво не харесвашъ на момчето? Дали гола или боса ще те остави? Дали да орешъ или да копаешъ ще те проводи? Отъ него по-добъръ и по-имотенъ има ли?“ — „Какъвто ще да е“, отвърнѫла тя, „не щѫ го и толкозъ!“ Разправила всичко това майка ѝ на бащата, тогазъ той извикалъ Бѣла, мъмрилъ я всѣкакъ и най-подирѣ рекалъ тъй: „Да не си продумала още веднажъ, че го не щешъ, защото ще ти смажѫ главата, като на змия. Тука въ тая кѫща азъ сѫдѭ!“. . . . . .

— Чудно нѣщо! обади се Ганчо и наведе низко глава.

— Хайде, рекохъ да послушамъ момичето, че да ме поменува до нѣкога. Обичамъ го, че е и добро, и работно, и умно, и какво не щешъ още! До днесъ не съмъ го чула на човѣка лоша дума да рече!

Буля Радювица започнѫ да говори още на момъка, ала той не чака да я изслуша, а така бързо излѣзе, щото остави вратата отворена. На часа при нея дойдохѫ баба Вела и Нацка, взехѫ да я разпитватъ, каква е работата; ала тя не имъ изказа всичко, а само подметнѫ, че момата, за която Ганчо тъкмѣлъ да се жени, сочело да му я отървѫтъ. . . . . Разтѫжи се старата му майка, налѣхѫ ѝ се очитѣ съ сълзи и се зачуди, какъвъ умъ да му даде, дано избѣгне голѣмото зло, което го очакваше. Тя не можи да се сѣти, кѫдѣ сега той е отишелъ, и я налиташе да тръгне по махлата да го търси.

III.

Настанѫ гѫста тъмнина, та не се виждаше отъ тукъ до тамѣ. Снѣгътъ се усили много и започнѫ да пада на едри парцали. Навредъ владѣеше мъртва тишина и нигдѣ не се виждаше жива душа. Седѣхѫ хората въ топлитѣ си кѫщя и се мълвѣхѫ, че и тая нощь вълцитѣ може да направѭтъ нѣкоя пакость.

Слѣдъ половина часъ замаяниятъ Ганчо се завърнѫ у тѣхъ и завика още отъ вънъ на майка си и на Нацка, да притъкмѭтъ по-скоро за вечеря. Попита го буля Радювица, какво е намислилъ да върши, а той ѝ отвърнѫ, че ей-сега, като се навечерѭтъ, ще потегли съ трима души за Гачовци. „Е, синко, то се види, че ти си я скроилъ хубаво, ала врѣмето да не побърка. Хайде пъкъ дано Господь е на помощь!“ обади се майка му и издаде една дълбока въздишка.

Щомъ Ганчо си припаса силяхлѫкътъ и намуши пищоветѣ и ножътъ, въ собата навлѣзохѫ неговитѣ добри приятели и другари по служба Пѣю, Нено и Бойчо, и тримата тежко въорѫжени и притъкмени за пѫть. „Седнѣте, момчета!“ покани ги той и завика по-скоро да сложѫтъ трапезата. Разшътахѫ се бързо майка му и Нацка, внесохѫ въ собата крѫгла паралия и сложихѫ около ѝ хлѣбъ, кърпи, тенджери и лъжици, а по срѣдата — голѣма паница съ чорба отъ кокошка, която дигаше пара. Насѣдахѫ около нея всички гости и домашни, почерпи ги момичето по една люта сливовица, сторихѫ си кръста и захванѫхѫ сладко да вечерятъ.

Баба Вела се помълви, че не готвила много и поиска прошка отъ гоститѣ.

— Какво ли се надѣва сега горката Бѣла? обади се усмихнѫта буля Радювица.

— Надѣва се не, ами салъ поглежда! отвърнѫ Нено. Една мома, като има хаберъ, че ще отидѫтъ да я откраднѫтъ, тя все се взира, кога ще почнѫтъ да се снишатъ около кѫщата имъ. А пъкъ нѣма ли хаберъ, тогава е лошо! Разправялъ ми е чичо Колю, че отколѣ една мома, щомъ ей-такива, като насъ, похлопали на тѣхната врата, разбудила се, и като угадила работата каква е, хайде по-скоро вънъ! . . . . пъкъ я заграбили и я отнесли, безъ да чуе и види нѣкой! На сутриньта станѫли тѣхнитѣ — че то я нѣма никаква! изстинѫло ѝ мѣстото!

— Ихъ! какво бѣше едно врѣме! Колко моми ги задигахѫ ей-тъй нощѣ! захванѫ весело баба Вела. Една моя връстница (тя се поминѫ, Богъ да я прости!) отъ бързина и крамола, боса-босненичка я откраднѫхѫ посрѣдъ зима. Цѣли двѣ години тя се любѣше съ едного, пъкъ тѣхнитѣ не рачехѫ да му я дадѫтъ. Когато проводилъ да я иска, баща ѝ рекълъ тъй: „да си търси той приликата, нѣмамъ азъ за него дъщеря“. Не щешъ ли ти, една вечерь ергенътъ се изтърсилъ въ двора имъ съ нѣколко души, пакъ разбили вратата, влѣзли вѫтрѣ, докопсали я; тогазъ спуснѫли се върху имъ баща ѝ и

майка ѝ, че като я дърпали, тласкали насамъ-нататъкъ, свалили ѝ кърпата отъ главата и ѝ направили дрехитѣ на парцали! Какво чудо бѣше това! Развикалъ се бащата, притекли се на помощь съсѣдитѣ; ала пакъ не можли нищо да имъ сторѭтъ! Ергенитѣ я задигнѫли боса, гологлава, изпокѫсана, и отишли, та се не видѣли! И пѣсень биля бѣхѫ имъ извадили.

— Ха, да видимъ и вие, какво ще я свършите! обади се смѣешкомъ буля Радювица и изгледа Ганча и другаритѣ му.

— Кръвь ще пролѣемъ и пакъ ще я домъкнемъ! отвърнѫ Пѣю и поклати гнѣвно глава.

— Ние си я имаме за готова! обади се Бойчо и прибави, че и другъ пѫтъ се е скиталъ нощѣ по такава кражба.

Отъ всичкитѣ на трапезата единъ Ганчо не ядеше, като гладенъ, а млязгаше, сѣкашъ че бѣ болнавъ. Помъмри го Нено, защо не се храни мѫжки, а той отговори. че не може тури хапка въ уста, ако ще би и печено прасе да му сложѫтъ.

Нацка прибра по-скоро паницата и лъжицитѣ и ги изнесе вънъ. Подиръ малко тя внесе саханъ съ яхния отъ свинско и го тури срѣдъ трапезата. Когато похапнѫхѫ и отъ тая гозба, братъ ѝ извика да донесе виното и тя му подаде пълна бъклица, която той тури прѣдъ майка си. Баба Вела взе бъклицата, прѣкръсти се три пѫти и благослови: „Хайде, на здравье! Господь и Света Богородица да даватъ добро, а най-много здравье! Да е на добъръ часъ, момчета! Дано се върнете съ Бѣла, пъкъ да оженимъ Ганча, че да се сдобиѭ на стари години съ снаха и да добрувамъ при нея!“ — „Аминъ! дай Боже!“ обадихѫ се всичкитѣ. Старата жена дигнѫ бъклицата, глътнѫ нѣколко пѫти и я подаде на буля Радювица, която сѫщо пожела сполука на четирмата добри другари. Слѣдъ нея пихѫ и тѣ, като изказа всѣкой по една благословия.

— Чудно ми е съ тия хора, рече Пѣю, гдѣто си даватъ дъщеритѣ на ергени, които тѣ не рачѫтъ! Че какъвъ животъ ще живѣѭтъ тоя мѫжъ и тая жена? По-добрѣ затрий чедото си, че не го давай на тогова, що не му е на сърдце!!

— Така, право казвашъ! отвърнѫ Бойчо. Нали знаете, има една пѣсень, все я пѣѭтъ момитѣ по хората:

Менъ ма й мама била,
Била и сгодила;
Пакъ не ма е дала,
Дѣт' съмъ сама щѣла . . .

— Били я, казва, че тогазъ я сгодили; вижъ ти оправи́я! Е, че това човѣщина ли е?! Има хора, правѭтъ го!

— Има ги такива, да ги убие Господь! продума гнѣвно Ганчо и издаде една тежка въздишка.

Слѣдъ това отвори се дума за врѣмето. Баба Вела се помълви, какъ ще вървѭтъ въ такъвъ дълбокъ снѣгъ, и тая гѫста тъмнина, а синъ ѝ отвърнѫ, че е газилъ снѣгъ нѣкога до поясъ и че жумишкомъ да тръгне, пакъ ще получи Гачовци.

— Ихъ! вие сте мѫже, синко! продума нажалено старата му майка, ами Ѣла горката! Ако даде Богъ да я откраднете, какъ ще я доведете до тука?

— Чудна жена си, мамо! каза Ганчо. Тебъ пъкъ това ли те е грижа? Ти не знаешъ! Посрѣдъ нощь да рече, Стара-Планина минава!

— Истина ли хортувашъ, синко, или се гавришъ?

— Нима ще те лъжѫ, мамо? Хемъ пъргава, хемъ безстрашлива!

— Чудна мома, Господь да я поживи!

Щомъ издума това баба Вела, мандалато изхлопа, вратата се отвори и въ собота влѣзе запѫхтѣна, почервенѣла и потънѫла въ потъ.... Бѣла.... сѫщата тая мома, която Ганчо, Нено, Пѣю и Бойчо щѣхѫ да идѫтъ ей-сега слѣдъ малко да краджтъ..... Нечаканата гостенка издума ухилена „добъръ вечеръ и да ви е сладко!“ и си махнѫ горната забрадка, която скриваше наполовинъ пламнѫлото ѝ отъ умора лице. Скокнѫ Ганчо въ сѫщия мигъ, като попаренъ и извика смаянъ: „А-а-а-а! що гледамъ?.... Бѣла?!..“ — „Тя! тя! сѫщата!“ извикахѫ и другитѣ и, както ядѣха, прѣстанѫхѫ да си мърдатъ устата. Само на баба Вела не се искаше да повѣрва, че това е истина, и я налиташе да каже на всичкитѣ „полудѣли“.

— Тамамъ за вълка приказваме и той — въ кошарата! обади се Пѣю и плѣснѫ рѫцѣ.

— Ние се готвимъ да я крадемъ, пъкъ тя ни дойде на крака! прибави Нено и се изсмѣ съ гласъ.

Нададохѫ силени смѣхъ и другитѣ.

— Че какъ тъй, Бѣло? попита я очуденъ Бойчо.

— Кой да ви чака.... избѣгахъ!.. отвърнѫ срамежливо тя и си обърса съ кърпа изпотеното лице.

Веселъ до-пѣмай-кѫдѣ и ухиленъ до уши, Ганчо приближи любовницата си, улови я за рѫката и я покани да седне при майка му. Щомъ момата седнѫ до старата жена, тя и позахвали, гдѣто се наела да избѣга при нейния синъ, и я по-

тупа радостно по гърба. „Да живѣешъ, Бѣло!“ извикахѫ весели всичкитѣ, а най-много буля Радювица. По хубавитѣ бузи на нечаканата гостенка проигра блага усмивка, която удари като стрѣла Ганча въ сърдцето. Той седнѫ бързишкомъ до нея и продума усмихнѫто: „Какво ли ще те търсѭтъ сега вашитѣ!“ — „Ще ме търсѭтъ тѣ, ама нѣма да ме намѣрѭтъ!“ отвърнѫ срамежливо тя и се потърка по изпотеното чело. Много драго бѣ и на малката Нацка. Баба Вела ѝ каза, че тая мома ще стане нейна буля, и я накара да седне помежду имъ. Щомъ дѣвойчето седнѫ тамъ, Бѣла го улови за рѫчичкитѣ и го погали по хубавото лице, а то се усмихнѫ и се наблѣгнѫ на колѣното ѝ. „Е, Нацке, гледай я хубаво, че тия дни ще ѝ станешъ калина!“ обади се смѣешкомъ Нено и намигнѫ на Ганча, който климнѫ съ глава и каза, че, ако е рекълъ Господь, и това ще бѫде.....

— Хайде сега да приканимъ гостенката, издума той, че трѣба много да е изгладнѣла!

— Хемъ, Бѣлке, да не те е срамъ! обърнѫ се послѣ къмъ нея и тури кѫсъ хлѣбъ отпрѣдѣ ѝ.

— Я хапни, мама, каквото е далъ Господь, че пѫть си вървѣла! прибави старата свекърва и тури кърпа и тануръ напрѣдѣ ѝ.

Захванѫхѫ всички пакъ сладко да говорѭтъ, ала на баба Вела ѝ се стори, че сега сѣдатъ на трапезата, че сега начеватъ, та се прѣкръсти и ги накара да се надуѭтъ отъ смѣхъ.

— Ихъ!.... Боже! азъ пъкъ отъ радость, да прощавате, забравихъ се!.... отвърнѫ съ срамъ на лицето тя и се закашля. Шейсетъ-годишна жена съмъ, а пъкъ и до днесъ такова чудо — да избѣга мома при ергенъ, нито съмъ чувала, нито виждала!

— Че не се е и случвало никога! каза Пѣю и изгледа всичкитѣ.

— Хемъ яжъ, Бѣлке, не се срамувай, че гладна ще спишъ! продума ѝ Ганчо и пришепнѫ на Нацка да донесе малко млѣко и сиренье.

Момичето станѫ на часа и внесе двѣ пълни паници, които сложи на трапезата.

Вечерята трая много врѣме и при свършъка ѝ драгата гостенка разправи на дълго и широко, какъ се побояла да не би буля Радювица да не намѣри Ганча, какъ скришомъ извадила отъ майчина си сандъкъ нанизътъ си, цѣла врѫвь жълтици, какъ се обула, облѣлка и добрѣ притъкмила за пѫть,

и какъ най-послѣ се измъкнжла отъ тѣхъ, уловила пжтьтъ насамъ и газила снѣгъ до колѣнѣ. Слушахж всички съ внимание Бѣла и се дивѣхж на нейната истинска любовь, мжжко сърдце и небивала постжпка.

* * *

На другия день у бабини Велини се залюлѣ чудна свадба. Срѣдъ двора свирѣха двѣ гайди и играеше хоро голѣмо, а около бѣ се натрупалъ сума свѣтъ.

Покани Ганчо на свадбата Бѣлинитѣ родители, ала тѣ отъ гнѣвъ и отъ срамъ не рачихж да стжпжтъ. Бащата изпрати само „много здравье“, а майката — едно буре съ вино.

Д. Уста-Генчовъ.

СТАРИТѢ ХАРТИ ЗА СВОБОДАТА.[1])

3. Великитѣ харти на свободитѣ.

Краль Джонъ като че ли бѣше нарочно създаденъ въ противуположность съ тоя идеалъ, който архиепископътъ Хубертъ бѣ изложилъ въ своето коронационно слово. Разсипникъ, слабъ къмъ женитѣ, жаденъ, невъздържанъ въ езика, раздражитенъ и зълъ, притова и безхарактеренъ, непостояненъ, — той трѣбаше да стане омразенъ на аристокрацията, и на духовенството, и на богатитѣ граждани, а въ сѫщото врѣме той нѣмаше нищо такова, съ което би могълъ да привлѣче проститѣ хора. Още въ началото на царуваньето си той възбуди противъ себе си висшитѣ съсловия, най-много защото събираше пари безъ тѣхно съгласие. Още въ 1201. г. баронитѣ заявихѫ на краля, че тѣ не ще идѫтъ съ него на война въ континента, ако той не уважава правата имъ. По-голѣмата часть отъ тѣхъ наскоро така и постѫпи, но кралътъ, като указваше на това, че той изгубилъ много земи на континента, по причина че баронитѣ го били оставили, въ 1203. г. наложи върху земитѣ на послѣднитѣ тежъкъ налогъ, който още повече ги възмути. Наскоро подиръ това, въ 1205. г., настанѫ остъръ конфликтъ между краля и духовенството по поводъ назначаваньето наслѣдникъ на архиепископа Хуберта, който умрѣ въ 1205. г.

Въ цѣлата католическа църква тогава се борѣхѫ три начина за назначаванье важнитѣ църковни лица: 1) духовнитѣ сановинци се избирахѫ отъ духовни общества (капитули), повече или по малко съ съгласието на свѣтското население, поне на висшитѣ съсловия; 2) тѣ се назначавахѫ отъ краля, повече или по-малко съ съгласието на капитула, и 3) тѣ се назначавахѫ отъ папата. И тритѣ начина си имахѫ извѣстна своя теория и традиции на практика. Въ английската държава споредъ кларендонскитѣ постановения се установяваше вторият начинъ. Слѣдъ смъртьта на архиепископа Хуберта кентерберийскиятъ капитулъ, безъ да пита кралътъ, избра прѣемникъ на

---

[1]) Вж. Бълг. Прѣгледъ, год. I., кн. XI.-XII. и год. II., кн. II.

Хуберта и го изпрати въ Римъ, за да бжде посветенъ отъ папата. Разсърденият краль заповѣда на капитула въ негово присжтствие да избере другъ кандидатъ. Но папата, знаменитиятъ Инокенти III., заповѣда на тия членове отъ кентерберийския капитулъ, които се бѣхж събрали въ Римъ, да изберждъ съвсѣмъ наново кандидатъ. Биде избранъ кардиналътъ Стефанъ Лангтонъ, уважаванъ и ученъ човѣкъ, другарь и приятель на папата. Кралътъ не искаше да признае този изборъ и въ сжщото врѣме се разпореждаше съ архиепископскитѣ имѣния като съ вакантни и си присвояваше тѣхнитѣ доходи. Подиръ дълги прѣговори, въ 1209. г. папата наложи на Англия църковенъ интердиктъ, а когато въ отговоръ на това кралътъ наченж да мжчи духовнитѣ лица, като заграбваше притова и имуществата имъ, папата обяви, че Джонъ е сваленъ отъ английския прѣстолъ, и прѣдложи на французския краль, да вземе английската корона (1212). Джонъ наченж още повече да мжчи и да граби духовнитѣ лица, ала неувѣренъ въ помощьта дори на свѣтскитѣ си поданици, той се покори на папата (1213), ала по такъвъ начинъ, щото изгуби послѣдното уважение на свѣтскитѣ англичани: той не само се съгласи за избора на Лангтона, ами се призна и за васалъ на папата, извърши прѣдъ легата на послѣдния обредътъ на поданството и се задължи да плаща всѣкигодишно въ Римъ по 1000 фунта освѣнъ обикновения Св. Петровъ грошъ.

Когато Лангтонъ пристигнж въ Англия и отъ краля се снимаше по църковния обредъ проклетието на папата, Джонъ се заклѣ, „да обича светата църква и да я защищава отъ всички противници, да възстанови всичкитѣ добри закони на своитѣ прѣдшественици, а особено законитѣ на краля Едуарда, да сжди всичкитѣ хора справедливо и всѣкиму да отдава неговото право“. Обаче нито свѣтската, нито духовната аристокрация не се задоволи отъ тия кралеви обѣщания. Свѣтскитѣ аристократи пакъ му заявихж, че тѣ не се считатъ задължени да отиджтъ съ него на война въ континента, и му се оплакахж отъ неговитѣ чиновници, а най-много отъ шерифитѣ. Измежду духовнитѣ лица Лангтонъ доказа своята прѣдвидливость и патриотизмътъ си съ това, гдѣто не се осланяше на покорството, което кралътъ показваше къмъ църквата, а видимо търсѣше гаранции за свободата на църквата въ общата свобода на страната, и прѣдъ видъ на това се залови да организува опозиция противъ краля както отъ духовни, така и отъ свѣтски лица съвкупно. Още на Голѣмия съвѣтъ отъ 1213. г. Лангтонъ говори отдѣлно съ разни свѣтски знатни лица, показвайки

имъ хартата на Хенриха I. и като имъ казваше, че, опирайки се върху нея, благороднитѣ могжтъ „да си възвърнжтъ всички напрѣшни, отколѣ изгубени правдини“. Слѣдъ това Лангтонъ накара да прочетжтъ на всеуслишание тази харта.[1]) Очевидно е, че хартата се е разбирала по-широко, отколкото допущаше нейниятъ текстъ.

Прѣзъ есеньта на 1214. год. краль Джонъ се завърнж отъ похода въ континента, побѣденъ отъ французския краль, и веднага английскитѣ благородни съ събрахж въ единъ манастиръ ужъ за богомолие, а въ сжщность, за да се съвѣтватъ, какъ да си спечелжтъ правдини отъ краля. Въ това събрание пакъ четохж хартата на Хенриха I., и всички се заклѣхж, че „ако кралътъ не се съгласи да даде тия закони и свободи, които сж обѣщани въ тази харта на църквата и на баронитѣ, тѣ ще воюватъ съ него и ще прѣстанжтъ да бжджтъ негови поданици“. Тогавашниятъ лѣтописецъ казва: „Отъ оня день, когато пакъ биде обявена хартата на Хенриха I., душитѣ на всички бѣхж привлѣчени къмъ партизанитѣ на тая харта; всички говорѣхж и мислѣхж, че ще се издигнжтъ като стѣна за божия домъ, за свободата на църквата и на държавата.“ На Рождество благороднитѣ се явихж въ Лондонъ обржжени, но кралътъ помоли да се отложи съвѣщанието за Свѣтлия празникъ. На 27. априлъ 1215 благороднитѣ пакъ се събрахж обржжени въ Браклей съ такава сила, щото кралътъ трѣбаше да се обърне къмъ Лангтона и къмъ разни благородони и да ги моли за посрѣдничество.

Благороднитѣ съставихж „цедула“ (schedula), въ която изложихж своитѣ желания и която Лангтонъ прѣдаде на краля. По сжщина тази цедула съдържаше сжщитѣ точки, които отпослѣ влѣзохж въ Великата харта на свободитѣ отъ 15. юни 1215. г. На тия точки гледахж сé като на възобновяванье „старитѣ закони и обичаи на държавата“ [2]). Кралътъ разсърденъ, слѣдъ като прочелъ тия пунктове, казалъ: „остава само баронитѣ да искатъ отъ мене и короната ми“ и притурилъ, че „по никой начинъ той нѣма да стане тѣхенъ поданикъ“. Тогава благороднитѣ си избрахж началникъ, когото нарекохж

---

[1]) Трѣба да се забѣлѣжи, че това събрание на Голѣмия съвѣтъ станж въ събора на Св. Павелъ въ Лондонъ, и че това влѣзе въ обичай въ XIII. в. А въ врѣмето на Хенриха II. такива съвѣти ставахж въ кралскитѣ ловджийски домове. Тая разлика въ мѣстата за събиранье на Голѣмитѣ съвѣти показва както разликата въ значението, което имахж тия съвѣти прѣдъ кралетѣ, така и участието, което е взимало английското духовенство въ борбата съ кралетѣ за правата на съвѣтитѣ.

[2]) Тѣзи capitula сж напечатани у Bémont по оригинала, който се пази въ Британския музей. Въ тоя музей се продава фотографическото копие на тѣзи capitula както и на Великата харта отъ 1215. г.

„марешалъ на божата войска и на светата църква“. Лондонскитѣ граждани имъ отворихѫ портитѣ и лондонскитѣ благородни покаихѫ всичкото рицарство, да се присъедини къмъ тѣхъ. Лѣтописцитѣ казватъ, че всички се присъединили къмъ благороднитѣ, а особено младежьта, и че управленията на съкровището и на шерифитѣ нищо не вършели, тъй като никой не искалъ да дава пари на краля и да му се покорява.

Кралтъ начелнѫ да кани благороднитѣ на прѣговори, и въ сѫщото врѣме се оплакваше срещу тѣхъ на папата, казвайки, че поради тѣхъ не може да изпълни обѣщанието си — да прѣдприеме кръстоносенъ походъ. Напоконъ кралтъ се принуди да отстѫпи, прие баронитѣ въ лагера при Виндзоръ, върху площадьта, която се наричаше „ливадата на съвѣщанията“ (Runnymead), на 15. юни 1215. г., — день вѣчно паметенъ въ историята на свободата както за англичанитѣ, така и за другитѣ народи! Прѣговоритѣ се продължавахѫ до 23. юни и най-послѣ се съгласихѫ, съставихѫ хартата, която бѣше подпечатана съ голѣмия държавенъ печатъ.

Великата харта на свободитѣ (Magna charta libertatum) отъ 1215. г. вече справедливо може да се нарече конституционна харта, тъй като въ нея се съдържатъ нѣкои пунктове, които и най-новата политическа наука признава за основни конституционни права. Ала тя не изтече отъ теоретически мисли за свободата, а отъ конкретната борба на тогавашнитѣ висши английски съсловия съ кралското правителство, и не толкова съ кралската власть по принципъ, колкото съ тежкитѣ, безпоредъчни нейни притѣснения. Поради това въ нея има малко политически пунктове, а по-голѣмата имъ часть се отнася къмъ уреждане феодалнитѣ отношения и къмъ прѣкратяване самоуправството на кралскитѣ чиновници, — така щото излишно ще бѫде да се цитува тая харта изцѣло, както и да се разгледа подробно въ нашата статия, която не се пише за специална публика.[1])

Първиятъ пунктъ отъ тая харта казва така: „Прѣди всичко отстѫпваме Богу и съ тази наша харта потвърждаваме както за себе си, така и за нашитѣ наслѣдници завинаги, щото английската църква да бѫде свободна и да си запазва правата цѣли и свободитѣ си непокѫтнѫти. А за доказателство, че искаме да пазимъ горното, служи това, гдѣто ние съ

[1]) Текстътъ на хартата, изправенъ споредъ четиритѣхъ оригинални прѣписа, които сѫ се запазили до наше врѣме (единъ отъ тѣхъ може да се види въ Британския музей), гл. у Stubbs и у Bémont. Руски прѣводъ въ „Исторія Великой хартіи въ XIII ст.“ отъ А. Ясинскій, въ киевскитѣ „Унив. Извѣстія“ отъ 1888. г.

искрената и свободната си воля, още прѣди да настжпи неспоразумѣнието ни съ баронитѣ, отстжпихме и съ нашата харта утвърдихме свободата на изборитѣ, която се счита въ английската църква за най-важно нѣщо и за твърдѣ необходимо, и че това се потвърди отъ нашия господарь, отъ папата Инокенти III. Ние ще пазимъ тая свобода и желаемъ, щото и нашитѣ наслѣдници вѣчно истински да я пазжтъ. Така сжщо отстжпваме на всички свободни хора отъ нашата държава, както за себе си, така и за нашитѣ наслѣдници, за вѣчни врѣмена всички долѣспоменжти свободи, които тѣ и тѣхнитѣ наслѣдници ще владѣжтъ и съ които ще се ползуватъ отъ насъ и отъ нашитѣ наслѣдници.“[1])

По-нататашнитѣ пунктове (2—11) уреждатъ имущественитѣ отношения на кралскитѣ васали къмъ съкровището и администрацията, между друго състоянието на вдовицитѣ и сиротитѣ и тѣхното задомяванье, настойничеството и изплащаньето на дълговетѣ, между другитѣ специално на евреитѣ, които имахж сила въ врѣмето на Джона като негови кредитори; §§ 17.—19. говорѭтъ за сждебния редъ; §§ 20. и 21. третиратъ отдѣлно за сжда на заклетитѣ съсѣди, които сждѭтъ свободнитѣ хора, и за сжда на равнитѣ (перове, pares), които сждѭтъ знатнитѣ; §§ 24.—31. ограничаватъ самоуправството на кралскитѣ чиновници, между друго и въ исканьето талиги и конье отъ свободнитѣ хора. Съ отдѣленъ § 45. кралтъ обѣщаваше да назначава за свои чиновници само такива хора, които знаѭтъ държавнитѣ закони и желаѭтъ да ги изпълняватъ добросъвѣстно; §§ 47. и 48. облекчавахж хората при издържанье на горитѣ, а това падаше твърдѣ тежко споредъ законитѣ на норманскитѣ кралье, които твърдѣ много обичахж ловътъ; §§ 50. и 51. обѣщавахж уволнение на чужденцитѣ-чиновници и на чуждата наемна войска; §§ 52.—55. обѣщавахж да се прѣмахнжтъ злоупотрѣбенията на кралската власть извършени прѣзъ послѣднитѣ години, а §§ 56.—59. обѣщавахж удовлетворение за врѣдитѣ, нанесени на валийцитѣ и на шотландския краль поради тѣхното присъединение къмъ либералнитѣ англичани, и т. н. и т. н.

---

[1]) Началото на този пунктъ наумява особената харта за църковни свободи, която кралтъ даде въ 1214. г., ала не трѣба да се мисли, че отстжпената отъ краля свобода на изборитѣ е била съвършено пълна. Съ тази харта кралтъ отстжпва на църковнитѣ общества правото за избиранье сановници, ала съ условие, щото да се измолва позволението на краля за избирателния съвѣтъ, и щото кралтъ да се грижи за пазенье църковнитѣ имущества, когато санътъ е вакантенъ. Ако, по каквато и да е причина, липсува позволение за избирателния съвѣтъ, обществото може да пристжпи къмъ изборъ, а кралтъ ще утвърди изборътъ, ако не ще има срещу него уважителна причина. По тоя начинъ пакъ оставаше поводъ за кралското самовластие.

Измежду такивато пунктове особено значение има 13-ятъ: „Нека градътъ Лондонъ се ползува съ всички стари свободи и свободни обичаи на сухо и по водитѣ. Освѣнъ това ние желаемъ и даруваме, щото всички други градски общества (civitates), бургове, градове и портове да се ползуватъ съ свободитѣ си и съ свободнитѣ си обичаи“. Чрѣзъ този пунктъ английскитѣ благородни привлѣкохѫ на своя страна и гражданитѣ, и чрѣзъ това положихѫ едно отъ най-силнитѣ основания за растежа на свободитѣ въ Англия. За оцѣнка на това трѣба да се обърнемъ къмъ Франция, гдѣто благороднитѣ никога не мислѣхѫ да се съгласяватъ съ гражданитѣ, гдѣто въ XIV.—XV. в. имаше конституционно движение най-вече между гражданитѣ, което не можеше да постигне цѣльта си, именно защото съсловията не се съгласяваха. Голѣма сила имахѫ и §§ 33. и 35., споредъ които кральтъ се обѣщаваше да унищожи всичкитѣ прѣгради по английскитѣ рѣки и установяваше една мѣрка (лондонската) за вино, пиво, жито, платове и една мѣрка за тегло въ цѣлата държава. Въ тия постановения се показва внимание къмъ търговскитѣ интереси, а така сѫщо умна държавна централизация въ тия работи, въ които тя е дѣйствително нужна за населението. Благодарение на тия постановения Англия получи за търговията си еднородни мѣрки много по-рано отколкото всичкитѣ други европейски държави

Сѫщинско конституционенъ либерално-политически характеръ иматъ постановенията на хартата за данъцитѣ и за личнитѣ права. На първо мѣсто въ реда на такива постановения стои § 12., който трѣбаше да прѣкрати събираньето на кралскитѣ данъци, които толкова много отекчаваха благороднитѣ: „Никакъвъ данъкъ отъ щитъ, нито парична помощь (nullum scutagium vel auxilium) нѣма да се налага въ нашата държава инакъ освѣнъ отъ общия съвѣтъ на държавата ни (per commune consilium regni nostri), или ако трѣба да се откупи (отъ плѣнъ) нашата особа (corpum nostrum), или когато се посветява за рицаръ най-голѣмиятъ ни синъ, или когато ще се омѫжва най-голѣмата ни дъщеря, но и тогава ще се назначава само умѣрена помощь; сѫщо така нека бѫде и съ помощьта отъ градъ Лондонъ“.

§ 14. говори, какъвъ трѣба да бѫде съвѣтътъ, който ще налага данъци: „А за събиранье общиятъ държавенъ съвѣтъ, който ще установява спомагателниятъ данъкъ, освѣнъ тритѣ горѣозначени случаи, или щитниятъ данъкъ, ние ще свикваме архиепископитѣ, абатитѣ, графоветѣ и най-голѣмитѣ барони съ наши подпечатани листове, а освѣнъ това ще

свикваме чрѣзъ нашитѣ шерифи и балифи всички ония, копто държѫтъ отъ насъ ленъ (qui de nobis tenent in capite) просто за извѣстенъ день, т. е. за срокъ най-малко подиръ 40 деня, на извѣстно мѣсто; и въ всичкитѣ призователни листове ние ще покажемъ причината на събранието.“

Твърдѣ мѫдро постѫпаха благороднитѣ, копто съставяха хартата, съ това, гдѣто признаха и на своитѣ васали сѫщо такива права, каквито за себе си искаха отъ краля: § 15. позволява на сюзерена да вземе данъкъ и помощь отъ свободнитѣ хора само въ ония три случая, когато и кралътъ може да вземе отъ своитѣ васали безъ намѣсата на държавния съвѣтъ, т. е. за откупуванье отъ плѣнъ, при посветяванье най-старитъ синъ за рицаръ, при омѫжванье най-старата дъщеря; освѣнъ това § 60. говори изобщо, „че всичкитѣ горѣозначени обичаи и свободи, копто ние (кралътъ) отстѫпахме за нашитѣ (васали), нека зачитатъ и всички въ нашата държава, както духовни така и свѣтски, за своитѣ васали“. Чрѣзъ такива постановения всички свободни хора въ Англия бѣха заинтересувани да подържатъ хартата, която ставаше общо поземелно право.

Началото на личнитѣ права или на това, което сегашната политическа наука нарича права на човѣка (droits de l'homme) или основни права (Grundrechte), се положи въ слѣднитѣ постановения на хартата отъ 1215. год.: § 39. Нека нито единъ свободенъ човѣкъ не бѫде арестуванъ, нито затворенъ въ тъмница, нито подфърганъ на конфискация, нито лишенъ отъ защитата на законитѣ, нито изгоненъ, нито по какъвто и да е начинъ наказанъ, и ние нѣма да идемъ противъ него, нито ще пратимъ нѣкого противъ него другояче, освѣнъ слѣдъ законния сѫдъ на неговитѣ перове и споредъ законитѣ на страната. — § 42. Всѣкиму се позволява да излиза отъ нашата държава и да се завърща въ нея свободно и безопасно, по сухо и по вода, съ условие, да си остане намъ вѣренъ (по-нататакъ сѫ прибавени ограниченията на това право въ военно врѣме).

Интересно е, че § 41. дава право за свободно влизанье и излизанье и за живѣенье въ Англия така сѫщо на чужденци търговци и чрѣзъ това полага начало на такова право, което едничка Англия има измежду всичкитѣ европейски държави, а именно, че чужденцитѣ въ Англия сѫ така сѫщо свободни отъ самоуправството на администрацията и се подчиняватъ на сѫдилищата, както и англичанитѣ. На пръвъ погледъ, като че ли нѣма връзка между правата, копто иматъ въ една държава нейнитѣ собствени поданици, и правата на

чуждитѣ поданици, — ала като се вземе прѣдъ видъ, че интереситѣ, а особено економическитѣ, свързватъ туземцитѣ и чужденцитѣ, трѣба да се признае, че правото на полицията, напр., да изпѫжда безъ сѫдъ който и да е чужденецъ извънъ държавата, поврѣжда интереситѣ и на ония туземци, които иматъ работа съ изпѫдения чужденецъ. Поради това трѣба да се признае за прѣдвидливо и мѫдро, гдѣто английската харта отъ 1215. год., като установи за англичанитѣ свободата, да излизатъ отъ земята си и да се връщатъ въ нея, даде сѫщата свобода и на чуждитѣ търговци.

Хартата отъ 1215. г. дава гаранция за всички отстѫпени права, която споредъ сегашнитѣ държавни понятия е малко чудновата, ала въ срѣднитѣ вѣкове бѣше доволно обикновена. Въ § 61. кралътъ казва така: „Тъй като ние отстѫпихме всичко горѣспоменѫто за Бога и за подобрение на държавата ни и за по-добро успокоение на раздора, който станѫ между насъ и нашитѣ барони, и като желаемъ да се радваме на това, щото всичко това вѣчно да си остане цѣло и твърдо, ние създаваме и отстѫпяме на баронитѣ долѣписаната гаранция (securitatem), а именно, баронитѣ да си изберѫтъ 25 барона отъ държавата, които тѣ искатъ, и които сѫ длъжни съ всичкитѣ си сили да пазѫтъ, държѫтъ и заставятъ да се уважаватъ мирътъ и свободитѣ, които ние имъ отстѫпихме и утвърдихме съ тази си харта, — и то по този начинъ, щото ако ние, или нашиятъ юстициарий, или нашитѣ балифи, или който и да е отъ нашитѣ чиновници, въ какво-годѣ сгрѣшимъ или прѣстѫпимъ който и да е отъ пунктоветѣ на мира и отъ неговитѣ гаранции, и тоя постѫпъкъ бѫде посоченъ на четири барона измежду горѣупоменѫтитѣ 25, чия четири барона трѣба да дойдатъ при насъ или при нашия юстициарий, ако се намѣрваме ние вънъ отъ границитѣ на държавата, да изложѫтъ прѣдъ насъ това прѣстѫпление и да ни молѫтъ да го поправимъ. А ако ние не го поправимъ, или въ случай че се намѣрваме вънъ отъ границитѣ на държавата, нашиятъ юстициарий не го поправи въ течение на 40 деня отъ деня, когато е било указано намъ или на нашия юстициарий (когато се намѣрваме вънъ отъ границата на държавата), горѣспоменѫтитѣ четворица барони ще прѣдадѫтъ това дѣло и на останѫлитѣ (отъ 25-тѣхъ) барони, и тия 25 барона съ помощьта на цѣлата страна ще залѣгатъ и настояватъ съ всички начини, съ каквито могѫтъ, т. е. като залавятъ нашитѣ замъци, земи, имѣния, и съ други начини, съ каквито могѫтъ, докато работата не се изглади споредъ тѣхния сѫдъ, обаче безъ да

посѣгатъ както върху нашата особа, така и върху особата на нашата кралица и на нашитѣ дѣца; а щомъ се изравни работата, тѣ пакъ ще ни се покоряватъ, както и прѣди това. А така сѫщо всѣки, който желае, може да се закълне, че ще слуша заповѣдитѣ на горѣспоменѫтитѣ 25 барона по изпълнението на всичко горѣказано и ще налѣга заедно съ тѣхъ по възможности върху насъ; за всичко това ние позволяваме публично и свободно да се дава клетва, и никому не ще прѣпятствуваме да се кълне. А пъкъ всички тия въ страната, които не ще поискатъ сами отъ себе си и по своя воля да се кълнѫтъ на 25-тѣхъ барона, за да ни принуждаватъ и да налѣгатъ върху насъ, ние тѣхъ ще накараме съ наша заповѣдь да се закълнѫтъ, споредъ както е горѣ казано".

Въ срѣднитѣ вѣкове намѣрваме въ много мѣстни статути подобни формули, чрѣзъ които самъ господарьтъ осветява правото на поданицитѣ, да се подигатъ срещу него. Най-новитѣ либерални теоретици понѣкога виждатъ въ тѣхъ правото за съпротивение, подобно на това, което провъзгласи французската „декларация на правата на човѣка и на гражданина" отъ 26. августъ 1789. год. [1]) Ние ще говоримъ по-късно за „правото на съпротивение" и ще докажемъ, че мисъльта за това се появи собствено по-късно отъ срѣднитѣ вѣкове и се развои топърва отъ врѣмето на реформацията, когато въ разни европейски страни се появихѫ принципиални несъгласия между поданицитѣ и държавнитѣ владѣтели. Тукъ доволно е да се каже, че въ горѣцитувания § на хартата отъ 1215. г. (за 25-тѣхъ барона) не се говори за съпротивение на краля, а за това, какъ да се застави той да поправи несправедливостьта, която е направилъ той или неговитѣ чиновници, — т. е. отъ една страна се говори за нѣщо по-голѣмо, а отъ друга за нѣщо по-малко отъ съпротивение. Комитетътъ отъ 25-тѣхъ барона, чрѣзъ който се даваше право да се принуждава кралтъ и да се напира върху него (distingere et gravare), бѣше наивенъ староврѣмски трибуналъ между кралското правителство и правото, чудновата за сегашно врѣме гаранция, че условието между краля и поданицитѣ ще бѫде изпълнено: право на война срѣщу краля, което дава самъ кралтъ и за което той самъ обѣщава да накара поданицитѣ си да се кълнѫтъ.

---

[1]) „Хората се раждатъ и израстватъ свободни и равноправни. Тия права сѫ: свобода, собственость, безопасность и съпротивение на притѣснения (la résistance à l'oppression)." — За това гл. у Laveleye, Du gouvernement dans la démocratie.

Съ хартата отъ 1215. г. английскиятъ либерализъмъ правѣше голѣма крачка напрѣдъ, ала за врѣмето си твърдѣ радикална. Английскитѣ либерали трѣбаше още дълго врѣме да се борѭтъ и въ срѣднитѣ вѣкове, докато основитѣ на тази харта станѫхѫ твърдъ законъ за страната. Краль Джонъ веднага обяви, че тая харта не е задължителна за него и наченѫ да наима войници на континента, за да побѣди английскитѣ барони, а папата Инокенти III. отмѣни хартата и проклѣ въстанѫлитѣ противъ краля барони. Въ булата отъ 24. августъ 1215. г. папата напомня, какъ английскиятъ краль се е покорилъ на църквата, и казва по-нататакъ, че „врагътъ на човѣшкия родъ, който винаги въ коварството си е навикнѫлъ да завижда на добритѣ дѣла, е подигнѫлъ противъ краля английскитѣ барони“. По-нататакъ папата уговаря баронитѣ, че тѣ трѣба покорно да молѭтъ кральтъ, а не да го принуждаватъ, и казва, че и той самичъкъ, папата, молилъ кральтъ, да бѫде милостивъ къмъ баронитѣ, и че кральтъ се съгласилъ да прѣдаде на сѫда на папата карбата си съ баронитѣ, тъй като той, като васалъ на папата, дори нѣма право да се разпорежда самичъкъ въ държавата. Условието, което баронитѣ изтръгнѫхѫ отъ краля, папата нарича „низко и отвратително (vilem et turpem), беззаконно и неправо, което безгранично намалява и отнима правото и честьта на краля“. Заради това папата, въ силата на пророковитѣ думи, които сѫ го поставили надъ народитѣ и царствата (Иеремия, I, 9—10, Исаия, LVII, 6), за да изкоренява всички неправди, унищожава съглашението на английския краль съ баронитѣ, което е „позоръ за английския народъ и голѣма опасность за цѣлото дѣло на кръста“ и „подъ страхъ на анатема запретява на краля да го зачита, а на баронитѣ, да принуждаватъ кральтъ къмъ зачитанье, отмѣнява както хартата, така и всичкитѣ други зарадъ нея направени условия“. [1])

Тази була показва най-добрѣ, колко недостатъчни бѣхѫ само католическитѣ теории, за да може да се установи въ Европа политическа свобода. Папата, щомъ сполучва да покори кральтъ, се обявява за противникъ на свободата на страната въ Англия; а като признакъ за голѣмото политическо развитие на английскитѣ прелати, поне на такива като Лангтона, служи това, гдѣто въ тази работа тѣ не се покорихѫ дори на папата и не отдѣлихѫ „свободата на цър-

(*) Тази була е напечатана у Dumont, Bullarium Romanum, а е помѣстена у Bémont, Chartes des libertés anglaises споредъ оригиналния прѣписъ.

квата“ отъ свободата на цѣлата страна. Баронитѣ не се съгласихѫ да се откажѫтъ отъ хартата отъ 1215. г., обявихѫ Джона сваленъ отъ прѣстола и викахѫ кральтъ на Франция да го заеме. Папата по име и специално (nominatim et in specie) проклѣ баронитѣ въ латеранската църква. Лангтонъ не пожела да провъзгласи това проклетие въ Англия, тъй щото папата трѣбаше да го повика на континента и за извѣстно врѣме да го лиши отъ архиепископството, но намѣрихѫ се английски духовни лица, като напр. братътъ на Лангтона въ Лондонъ, които не признавахѫ папското проклетие и извършвахѫ църковнитѣ служби по такъвъ начинъ, като че ли проклетието не сѫществуваше. Всрѣдъ такова смущение умрѣ краль Джонъ (19. окт. 1216. г.), като остави за наслѣдникъ на прѣстола малолѣтниятъ Хенрихъ III., който бѣше тогава 9-годишенъ.

Три тоя случай пръвъ пѫть се показа въ английската история това явление отъ английския политически животъ, което сега се нарича съ думата компромисъ (compromise), т. е. съглашение, при което извѣстна партия прави формални отстѫпки, за да запази сѫщностьта на работата, но въ всѣки случай отстѫпкитѣ биватъ количествени (квантитативни), а не качествени (квалитативни), тъй като другояче съглашението би било низка безпринципность. Либералната партия на баронитѣ, за да запази Англия отъ междуособна война, се съгласи да се откаже отъ французския краль и да признае за краль Хенриха III., но съ условие, щото да се назначи смѣсено регентство, въ което да влиза редомъ съ папския легатъ и главатарътъ на либералнитѣ барони, марешалътъ графъ Пемброкъ. Голѣмиятъ съвѣтъ биде свиканъ на 11. ноември 1216. г. и прѣдъ малкия краль обѣща „да възобнови честититѣ врѣмена на благороднитѣ си прѣдци, като възвърне свободитѣ и добритѣ нрави“, а на слѣдния день бѣ обявена „по молбата и съ одобрението“ на свѣтскитѣ и духовнитѣ магнати новата Велика харта. Въ тази харта се задържа по-голѣмата часть отъ параграфитѣ на хартата отъ 1215. г. съ нѣкои измѣнения, ала и като се изпуснѫхѫ нѣколко важни параграфа. Така напр. е изпуснѫтъ параграфътъ за комитета отъ 25 барона, като пенуженъ при новото положение на работитѣ. Но изпуснѫти бѣхѫ и § § 12. и 14., които говорѣхѫ за общия държавенъ съвѣтъ, безъ който споредъ хартата отъ 1215. г. не можахѫ да се налагатъ нови данъци. Това изфърлянье може да се обясни съ това, гдѣто § 12. намалява кралската власть както на дѣло, така и въ теория. Послѣдното бѣше за роялиститѣ и за папата неприятно нововъведение, и зарадъ тѣхъ параграфътъ

трѣбаше да бѫде изключенъ, — а въ сѫщото врѣме баронитѣ държахѫ въ сѫщность управлението въ рѫцѣтѣ си, поне докато израстне кралътъ, та отъ самитѣ тѣхъ зависѣше да не налагатъ тежки данъци. Така щото за извѣстно врѣме изфърляньето на § 12. не измѣняваше практически състоянието на работитѣ. А затова пъкъ останѫхѫ всичкитѣ параграфи, които даватъ сѫдебни гаранции на личностьта, оставени сѫ така сѫщо и параграфитѣ за сѫдилищата, и дори редакцията на нѣкои отъ тия параграфи още повече намалява кралската власть.[1])

Хартата отъ 1216. г. бѣше възобновена въ 1217. г. слѣдъ помиряваньето съ французския краль и напоконъ въ 1225. г., когато Хенрихъ III. биде признатъ за съвършенолѣтенъ. Текстътъ на хартата отъ 1225. г., който малко се отличава отъ текста на 1216. г., тъй като бѣ даденъ отъ краля доброволно, се считаше въ Англия прѣзъ слѣднитѣ вѣкове за основенъ държавенъ законъ (статутъ), докогато хартата отъ 1215. г. бѣ забравена дори до реформационнитѣ врѣмена, когато редомъ съ реформационнитѣ въпроси имаше и политическа борба. Слѣдъ това, което казахме за разликата между хартитѣ отъ 1215. и 1216. г., нѣма защо да се спираме върху хартата отъ 1225. г.[2])

Прѣзъ царуваньето на Хенриха III. (1216—1272) Голѣмитѣ съвѣти често се събирахѫ. (Въ 1252 за пръвъ пѫть съвѣтътъ биде нареченъ парламентъ.) Никой членъ отъ правителството вече не мислѣше, че е възможно да се мине безъ тия съвѣти. Но кралътъ Хенрихъ III. при все това на драго сърдце би управявалъ самодържавно; той дори запрети да се чете въ лондонското юридическо училище дадената отъ самаго него харта отъ 1225. г., и въ администрацията той самоуправствуваше твърдѣ много, като раздаваше чинове на французи, които бѣхѫ роднини на жена му и на майка му. Папитѣ подържахѫ кралътъ, тъй като тѣ изпращахѫ въ Англия на духовни длъжности чужденци римяни, както ги наричахѫ въ Англия, и които се грижехѫ само, какъ да събиратъ въ Англия пари за Римъ и за себе си. Поради това цѣлото дълго царуванье на Хенриха III. прѣминѫ въ борба между него и баронитѣ, а редомъ съ тая борба имаше и друга, макаръ и по-тиха, борба на англичанитѣ, даже и на духовнитѣ, съ ри-

---

[1]) Хартата отъ 1216. г. е напечатана паралелно съ хартата отъ 1215. г. у Stubbs, Select Charters; у Bémont е напечатана хартата отъ 1215. г. така, щото ония части, които сѫ изпуснѫти въ хартата на Хенриха III., сѫ отбѣлѣзани съ отдѣленъ шрифтъ (италически).

[2]) Текстътъ на тая харта гл. у Bémont. Отличията на тритѣ харти отъ Хенриха III. сѫ изложени у Stubbs, Select Charters. Ние нѣма да разглеждаме хартата за горитѣ отъ 1217, тъй като тя има твърдѣ специално значение.

мянитѣ, прѣзъ врѣме на която се издигахѫ такива прелати-патриоти, както що е линколнскиятъ епископъ Гросететъ, „голѣмъ противникъ на римянитѣ“, нѣщо срѣдно между Лангтона и Виклифа, приятель и съвѣтникъ на Симона Монфора, знаменития прѣдводитель на баронитѣ въ борбата имъ съ Хенриха III. Ако се отфърлѭтъ на страна личнитѣ моменти въ борбата между баронитѣ и Хенриха III., най-важното нѣщо въ тази борба се явява стремението на парламентитѣ, да си подчинѭтъ държавната административна машина, която споредъ принципа на новоевропейскитѣ държави и споредъ обичаитѣ се намѣрваше въ рѫцѣтѣ на кралѣтѣ. Тоя въпросъ се рѣши въ полза на парламента тепърва въ XVIII. в., когато се изработи постоянната практика, да се съставятъ кабинетни министерства отъ срѣдата на парламента, т. е. когато Англия въ сѫщность станѫ република съ монархически декорации. Баронскитѣ и парламентарнитѣ комитети въ врѣмето на Хенриха III., които повече или по-малко насилствено се натрапваха на краля, бѣхѫ опити за прѣобразуваньето на Англия въ република и не можихѫ да се удържѫтъ, тъй като бѣхѫ много прѣждеврѣменни и не твърдѣ популярни, защото се доближаваха много до олигархията.

Ние много далечъ бихме се отвлѣкли отъ сегашната си тема, ако би изложили тука цѣлата история на борбата между баронитѣ и Хенриха III., и затова ще разкажемъ само за тия работи, които се отнасятъ до хартата и до развитието на парламента, който едничъкъ можеше да даде твърда основа, щото хартата на свободитѣ да не остане мъртва буква.

Въ 1253. год. Хенрихъ III. трѣбаше да тръгне за Гаскония, въ континенталнитѣ си земи; баронитѣ и прелатитѣ го принудихѫ да потвърди Великата харта и изобщо да обѣщае, че ще зачита ненарушимо обичаитѣ и свободитѣ на страната. Прелатитѣ и баронитѣ съчинихѫ грамотата за голѣмото отлѫчванье (excommunicatio generalis) на всички ония, които би посегнѫли и накърнили тия свободи. „Съ властьта (autoritate) на Бога, всесилнаго Отца, и Сина и Св. Духа и на прѣславната Богородица, на вѣчната Дѣва Мария, на блаженитѣ апостоли Петъръ и Павелъ и на всички апостоли, на Св. Тома архиепископа и мѫченика и на всички мѫченици, на блажения Едуардъ, краль английски, и на всички изповѣдници и свети дѣви, на всички Божи светци, отлѫчваме и прѣдаваме на анатема и отфъргаме отъ св. майка църквата всички ония, които самоволно, съзнателно и злобно отниматъ или заграбватъ нѣщо отъ църквата; а така сѫщо и всички ония, които съ на-

мѣрение и съзнателно покѫтнѫтъ, прѣстѫпѭтъ, намалѭтъ или измѣнѭтъ явно или тайно, съ дума или съ съвѣтъ църковнитѣ свободи или старитѣ одобрени държавни обичаи, а главно свободитѣ и свободнитѣ обичаи, които се заключаватъ въ хартитѣ за общитѣ свободи и въ хартата за горитѣ, които харти сѫ отстѫпени отъ господаря — краль на архиепископитѣ, епископитѣ или другитѣ английски прелати, графове, барони и свободни владѣлци (libere tenentibus); а така сѫщо и всички ония, които издаджтъ статути противъ тѣзи харти или противъ каква-годѣ часть отъ тѣхъ, или би се ползували отъ едиктитѣ противъ тѣхъ, както и ония, които би написали такива статути, и съвѣтницитѣ и изпълнителитѣ, които би си позволили да постѫпѭтъ споредъ тѣхъ", и т. н.[1])

Когато обредътъ за произнасянье анатемата се извършваше въ Вестминстерската църква, кралтъ не взе свѣщь въ рѫцѣтѣ си, а показвайки само на сърдцето си, каза, че „неговото сърдце служи за най-честенъ свидѣтель", та се заклѣ като човѣкъ, християнинъ, рицаръ и краль, коронуванъ и посветенъ — да пази хартата. Ала той не мислѣше да пази клетвата си, „тъй като слушалъ, както говори продължавачътъ на лѣтописа на Матея Парижки, ония пратеници на сатаната, които му казвали, че папата ще го освободи отъ клетвата за една малка часть отъ онова, което той събере отъ поданицитѣ си". Папата дѣйствително заповѣда на англичанитѣ да плащатъ на краля десетъкъ, тъй като той се обѣщалъ да прѣдприеме кръстоносенъ походъ.

Тогава именно и въстанѫхѫ рѣшително противъ краля баронитѣ и прелатитѣ подъ прѣдводителството на Симона Монфора, Лестерски графъ (Leicester), и на епископа Гросетета и заставихѫ кралтъ, да се съгласи на тъй наречениятѣ оксфордски постановения (Provisio facta apud Oxoniam), споредъ които администрацията прѣминаваше въ рѫцѣтѣ на парламентския комитетъ (1258). Принудихѫ кралтъ, да издаде манифестъ, написанъ на латински, французски и английски (за пръвъ пѫть!), че се съгласява за нарежданьето парламентъ споредъ оксфордскитѣ постановения а въ това се виждаше желанието на либералнитѣ барони, да склонѭтъ на своя страна колкото се може по-широко обществено мнѣние.

Но въ 1260. г. кралтъ успѣ да залови лондонскиятъ замъкъ (Tower), а въ 1261. г. папата го освободи отъ дадената на парламента клетва, и кралтъ обяви на поданицитѣ си,

---

[1]) Текстътъ на тая грамота у Bémont, Chartes ets.

да не слушатъ назначенитѣ отъ парламентския комитетъ чиновници. Подиръ двѣ години кральтъ пакъ се съгласи на оксфордскитѣ постановения, а послѣ пакъ се обяви срещу тѣхъ. Баронитѣ и кральтъ се съгласихѫ да подложѫтъ прѣпирнята си на сѫдъ прѣдъ французския краль Лудовикъ Св. Послѣдниятъ рѣши (1264, la mise d' Amiens), че оксфордскитѣ постановения сѫ незаконни, тъй като тѣ нарушаватъ правата на краля (признати отъ Св. Писание и отъ римското право), но че кральтъ е длъженъ да зачита старитѣ харти, които сѫ били потвърдени съ кралска клетва. Такова рѣшение не удовлетвори нито Хенриха III., нито баронитѣ. Баронитѣ пратихѫ характерното заявление, че тѣ, „като желаѭтъ да запазѭтъ благото и здравьето на кралевото тѣло, ще прѣслѣдватъ неговитѣ съвѣтници като врагове не само тѣхни, но и на краля и на държавата“. Тогава се начене така наречената баронска война, въ която баронитѣ се прѣдвождахѫ отъ Симона Монфора. Лондонъ и другитѣ градове, оксфордскитѣ студенти, които се набройваха тогава до 15000 д., и францисканскитѣ монаси, които бѣхѫ твърдѣ популарни като братство отъ нисши хора, — бѣхѫ откъмъ страната на либералнитѣ барони. Монфоръ разби кралската войска и взе въ плѣнъ както него самаго, така и наслѣдникътъ Едуардъ.

Отъ това врѣме е достигнѫло до насъ едно твърдѣ интересно латинско стихотворение (hobbling verse). Политическитѣ мисли на това стихотворение могѫтъ да се изложѫтъ така: Сега Англия си отдъхва, като очаква свобода . . . Попрѣди се отнасяхѫ съ англичанитѣ като съ кучета, но найпослѣ тѣ подигнѫхѫ глава и побѣдихѫ неприятелитѣ. . . . Който иска да бѫде сѫщински краль, трѣба да владѣе себе си и добрѣ да управява държавата. Той може да прави всичко за доброто на страната и нищо противъ нея. Държавата трѣба да се управява по законитѣ, а не да се съсипва чрѣзъ противенье на законитѣ. . . . Народътъ не е царевъ, а божи, и ако царьтъ не постѫпва справедливо, той трѣба да се свали отъ прѣстола (Rursum sciat (rex) populum — non suum se Dei . . . Si princeps erraverit, debet revocari . . . .). Трѣба да се знае, какво мисли цѣлото общество (communitas, universitas), което по-добрѣ отъ всѣкого разбира своитѣ закони. Онѣзи, които сами се подфъргатъ на законитѣ и всѣкидневно ги изпитватъ върху себе си, знаѭтъ ги по-добрѣ отъ всѣкиго. Нѣщо повече отъ това, когато се касае работата за тѣхнитѣ собствени интереси, тѣ ще обърнѫтъ всичкото си внимание къмъ работата и ще се погрижѫтъ така да я уредѭтъ, щото никого да не

засегнжтъ. Цѣлото народно общество най-добрѣ може да избере ония, въ ржцѣтѣ на които трѣба да се даджтъ държавнитѣ работи.[1])

Въ тия стихове трѣба да се отбѣлѣжжтъ нѣкои възпоминания отъ еврейската история споредъ библията, ала въ доволно свѣтски духъ, напр.: „Царь Саулъ бѣше сваленъ отъ прѣстола, тъй като той нарушаваше законитѣ, и Давидъ биде наказанъ, загдѣто постжпваше противъ законитѣ“, и т. н., и често повтаряната мисъль за това, че по-горѣ отъ всичко трѣба да стои законътъ, който задължава и кралътъ, — напр. „кралътъ не може да управява, ако не уважава законътъ“, „ако искашъ да царувашъ, трѣба да уважавашъ законитѣ“, — или: „обикновено казватъ: законътъ върви тъй, както желае царьтъ, а справедливо е другояче, — защото законътъ стои, а царьтъ пада“.[2]) Отъ тия думи се вижда, колко ясни сж били либералнитѣ мисли между грамотнитѣ англичани въ врѣме на баронската война. Политиката на партията, която водѣше Симонъ Монфоръ, напълно съотвѣтствуваше на тия мисли.

Като имаше въ ржцѣтѣ си кралътъ и наслѣдникътъ, Монфоровата партия начена да управява държавата по своему, но отъ името на краля. Между друго тогавашното правителство се прослави съ опити, да разшири съставътъ на парламентитѣ, така щото послѣднитѣ колкото се може повече сжщински да могжтъ да прѣдставятъ цѣлиятъ народъ (communitatis или universitatis populi).

Съ кралска грамота отъ 3. юни 1265. г. бѣше заповѣдано на шерифитѣ, да пратжтъ въ парламента по 4 достойни рицари, избрани по съгласието на съвѣта отъ графството (quatuor de legalioribus et discretioribus militibus dicti comitatus, per assensum ejusdem comitatus ad hoc electos). Това не бѣше съвсѣмъ ново нѣщо, тъй като още краль Джонъ въ 1213, когато не се съгласяваше съ баронитѣ, които не искахж да тръгнжтъ съ него на война въ континента. повика на Голѣмъ съвѣтъ „по четворица души отъ графствата, за да се разговорѭтъ върху държавнитѣ работи“ (quatuor discretos homines ad loquendum nobiscum de negotiis regni nostri). Възможно е, тогава краль Джонъ да е прѣсмѣталъ да се опре върху по-демократическото съсловие въ борбата си съ

---

[1]) Тия дълги стихове сж напечатани въ изд. на Thomas Wright, The political Songs of England, 1839, стр. 72—121.

[2]) V. 449. Quod non potest regere qui non servet legem . . . . V 455. Si regnum desideres, legem venerare. V. v. 871—872: Dicitur vulgariter: „ut rex vult, lex vadit“; veritas vult aliter, nam lex stat, rex cadit.

магнатитѣ. Но нищо не е извѣстно за това събрание отъ 1213. год. Въ 1254. год. Хенрихъ III. свика по 2 рицара отъ графствата, за да се произнесжтъ, каква парична помощь да му се назначи. Въ 1261. г. либералнитѣ барони, а слѣдъ това и кралтъ, свикахж по трима рицари отъ всѣко графство, „за да се съвѣтватъ за общитѣ държавни работи“ (tractaturi super communibus negotiis regni nostri). Проститѣ рицари отколѣ участвуваxж въ държавнитѣ съвѣти или парламенти, — ала тѣхното участие въ тия съвѣти не бѣше уредено: отиваxж само ония, които искаxж, а по-голѣмата имъ часть, разбира се, не отиваше, когато проститѣ рицари се свикваxж съ обща грамота къмъ шерифитѣ. Ала когато ги викаxж въ извѣстно число отъ всѣко графство, тогава рицарското съгласие сжщински се прѣдставяше въ парламента редомъ съ магнатитѣ, отъ които всѣкой се поканваше въ парламента лично. Покрай това важно бѣше още, че рицаритѣ-депутати трѣбаше да се избиратъ на събранията отъ графствата, а въ тия събрания имаше пратеници отъ всичкитѣ свободни хора на отдѣлнитѣ общества, както и пратеници и чиновници отъ градоветѣ; въ тия събрания рицаритѣ, които бѣхж формално посветени за такива, се размѣсваxж съ проститѣ свободни земевладѣлци и малко по малко се сливаxж съ тѣхъ въ едно съсловие, което послѣ се наричаше съ полурицарското име ескваиръ (scottarius, écuyer — щитоносецъ). Така щото най-напрѣдъ отъ събранията на графствата се избираxж само рицаритѣ за депутати въ парламента; по-послѣ депутатитѣ наченжхж да се избиратъ и отъ всички свободни владѣтели, и дори най-накрай и отъ всички по-състоятелни селяни, които се считаxж способни да се въоржжаватъ като рицари.

Въ 1265. г. правителството отъ партията на Монфора свика въ парламента малцина магнати и само по двама ри‘ цари отъ всѣко графство, но затова то свика по два депутата отъ градоветѣ, бурговетѣ и отъ петтѣхъ порта. Този парламентъ може да се счита за пръвъ въ Англия-който тъй или инакъ прѣдставяше всичкитѣ свободни съсловия, така щото партията на Симона Монфора може справедливо да се счита за майка на националното прѣдставителство въ Англия. Между друго парламентътъ отъ 1265. год., свиканъ въ Лондонъ, настоя, „щото по единодушното съгласие и воля на краля и на неговия синъ първенецъ, на прелатитѣ, графоветѣ, баронитѣ и на цѣлото общество на държавата (communitatis regni) да се потвърдѭтъ хартитѣ на свободитѣ, и прѣписи отъ тѣхъ да се пратѭтъ въ всичкитѣ

графства, гдѣто два пѫти прѣзъ годината да ги четѫтъ въ събранието на графството (in pleno comitatu)". Това бѣше най-голѣмата гласность, която можеше да бѫде измислена тогава.

Но английскитѣ свободни учреждения трѣбаше да издържѫтъ наскоро още едно и не леко изпитание: партията на либералнитѣ барони срещиѫ противници дори между магнатитѣ, тъй като тя бѣше до извѣстна степень радикална и малко изключителна (ние показахме, че въ парламента отъ 1265. г. бѣхѫ поканени малцина магнати). А освѣнъ това Симонъ Монфоръ имаше лични противници и се смѣташе за чужденецъ, тъй като той само по майка бѣше англичанинъ и владѣеше въ Англия имѣние, а по баща си бѣше французинъ, синъ на извѣстния покоритель на Провансъ и мѫчитель на албигойцитѣ. Между баронитѣ се образува партия, която явно се противѣше на Симона Монфора, самиятъ наслѣдникъ на прѣстола избѣга и се тури на чело на тази партия, та можа да побѣди войската на Монфора, отъ когото той бѣ научилъ тактиката. Самъ Монфоръ биде убитъ въ тази война. Кралтъ биде намѣренъ въ лагера на Монфора, и той прѣминѫ откъмъ страната на Монфоровитѣ противници. Скоро двѣтѣ партии се съгласихѫ помежду си (Dictum de Kenilworth, 1266, у Stubbs, Select Charters); споредъ това съгласие кралтъ взимаше въ рѫцѣтѣ си администрацията, ала въ сѫщото врѣме бѣхѫ припознати църковнитѣ свободи, хартата на свободитѣ и хартата за горитѣ.

Доколко се бѣхѫ вкоренили въ Англия либералнитѣ мисли въ врѣмето на Хенриха III., най-добрѣ се вижда отъ книгата на Брактона „За законитѣ и обичаитѣ на Англия" (De legibus et consuetudinibus Angliae). Брактонъ бѣше кралски сѫдия, знаеше римското и църковното право, ала той не сподѣляше нито апостолскитѣ нито римско-императорскитѣ възгледи върху безусловната светость на царската власть и върху законностьта на царската воля. Брактонъ учи, че държавниятъ глава е „краль (rex), ако постѫпва добрѣ, ала тиранинъ, ако притѣснява народътъ и владичествува насилствено". Срещу римската формула, че царската воля е законъ, Брактонъ противупоставя своя английска формула: „Само онова има сила на законъ, което е установено правилно отъ кралската власть по съвѣта и съ съгласието на магнатитѣ и съобразно съ общата държавна мисъль" (Legis habet vigorem quidquid de consilio et consensu magnatum et reipublicae communi sponsione auctoritate regis, juste fuerit definitum). Брактоновата книга станѫ учебникъ по английското право за всички държавни чиновници и подържаше въ тѣхъ мисъльта,

че кралътъ безъ парламентъ собствено не е краль. Въ Англия имаше много учени чиновници, особено отъ врѣмето на Едуарда I., когато наченжхж въ Англия грижливо да изучватъ и римското право, но това право служеше за уредбата на сждилищата и на администрацията и не можеше да подкопае либералнитѣ политически възгледи, които бѣхж изложени отъ Брактона. Сжщината на това, което изработихж Лангтоновци и Монфоровци станж основа на английското публично право.[1])

Ако Лангтонъ, Монфоръ и др. могжтъ да се считатъ за бащи на английския либерализъмъ, Едуардъ I., който управява́ Англия намѣсто баща си подиръ побѣдата надъ Монфора, а слѣдъ това и самъ царува́ твърдѣ дълго врѣме (отъ 1272 до 1307), може да се счита за пръвъ примѣръ на английския консерватизъмъ. Познато е, че английскиятъ консерватизъмъ се отличава съ това, гдѣто той не клони къмъ ретроградство и се задоволява да запазва сжществуващето, и че безъ да разрушава това, което е вече спечелено отъ прогресиститѣ, обръща го въ своя полза, и дори, ако е нужно, въвежда и нови работи, за да запази практическата си сила или пъкъ да я разширочи. Още въ кенилвортскитѣ условия се вижда такъвъ консерватизъмъ, който призна хартитѣ на Хенриха III. Консерватизмътъ се вижда така сжщо и отъ това, гдѣто отъ постжпката на Монфора, която можеше да се счита за революционна, Едуардъ направи постояненъ обичай, а именно да свиква въ парламента подведено въ норма депутатство отъ графствата и отъ градоветѣ. Правителството на Едуарда I., разбира се, че не правѣше това поради абстрактни причини, а главно, може би, затова, че трѣбаше да се привлекжтъ въ парламента и градоветѣ, когато тѣ наченжхж да растжтъ и да се обогатяватъ, и че така по-лесно можахж да се взиматъ отъ тѣхъ данъци, за каквито би се съгласили тѣ заедно съ магнатитѣ; а така сжщо, може би, и затова, че проститѣ хора можахж да служжтъ като опора на краля срещу по-малко послушнитѣ магнати. Въ 1273 и 1283 Едуардъ свиква градски депутати въ парламентскитѣ съвѣти; въ 1294 той свиква такива депутати на особенъ съвѣтъ, за да наложи данъци върху градоветѣ а отъ 1295. г. той наченж правилно да ги свиква въ всѣки парламентъ.

Обаче Едуардъ I. не мислѣше да се отказва по принципъ отъ самодържавната си власть и поради това той имаше конфликти съ поданицитѣ си, особено съ магнатитѣ, било съ

[1]) За Монфора гл. нѣмската монография отъ Pauli и френската отъ Bémont.

духовнитѣ, било съ свѣтскитѣ магнати. Кралтъ считаше, че той има право да налага данъци върху поданицитѣ си и изобщо да събира отъ тѣхъ пари по волята си, а освѣнъ това мислѣше, че васалитѣ трѣба да отиватъ съ него на война, гдѣто и да пожелае той извънъ границитѣ на Англия. По причина на тия два пункта Едуардъ има́ съ поданицитѣ си конфликти, главнитѣ отъ които спада́тъ въ 1296. и 1297. г.

Прѣзъ м. ноември въ оная година, когато кралтъ бѣше заетъ съ война въ Франция, Уелсъ и Шотландия, свѣтскитѣ барони и гражданитѣ едва се съгласихѫ да даватъ на краля данъкъ, а духовнитѣ никакъ не се съгласихѫ, като се осланяхѫ върху папската була Clericos laicos, която бѣше неотколѣ обявена и между другото запрещаваше на свѣтскитѣ правителства, да налагатъ данъци върху духовнитѣ лица. Кралтъ каза на депутацията отъ духовни лица (въ януари 1297. г.), „че ако тѣ не се държѫтъ о васалството (hommage) и клетвата, които тѣ трѣба да зачитатъ зарадъ леннитѣ си баронства, и той не се счита задълженъ съ нищо прѣдъ тѣхъ“,— и наченѫ да залавя имѣнията на духовнитѣ лица и запрети на сѫдилищата да разгледватъ тѣхнитѣ дѣла. По тоя начинъ духовенството останѫ „безъ защитата на кралската рѫка“. Веднага слѣдъ това кралтъ свика парламентъ безъ духовнитѣ лица, и тукъ той моли́ баронитѣ да идѫтъ съ него на война на континента. Баронитѣ не се съгласяваха. — „Кълнѫ се въ името на Бога, графе,— каза кралтъ на гр. Марешала, който бѣше единъ отъ главнитѣ прѣдводители на опозицията, — че ти или ще тръгнешъ съ мене, или ще висишъ!“ — „Въ сѫщото се кълнѫ, кралю, че нито съ тебе ще дойдѫ, нито ще висѭ“; — отговори Марешалъ За да си набави пари, кралтъ заповѣда, всичката вълна въ кралството да се прѣдаде въ рѫцѣтѣ на неговитѣ чиновници. Не пръвъ пѫть вече Едуардъ така постѫпваше съ вълната, ту като я заграбваше по своя такса, за да може да я продаде по-скѫпо, ту като я пакъ повръщаше на владѣтелитѣ ѝ, ала само слѣдъ като получаваше отъ тѣхъ извѣстенъ данъкъ, и т. н. Приходътъ отъ вълната, която тогава наченѫхѫ да изнасятъ отъ Англия въ Фландрия, гдѣто въ градоветѣ на Фландрия се бѣ разпространила тъкачната промишленость и търговията съ сукна, станѫ за кралското съкровище изворъ на пари, съ които кралтъ мислѣше, че има право да се разпорежда. А между туй намѣсваньето на краля въ това дѣло засѣгаше интереситѣ както на земевладѣлцитѣ и на овцевъдцитѣ, така и на гражданитѣ - търговци. Баронитѣ се събрахѫ на особенъ съборъ, за да се съвѣщаватъ, какъ да

укротѭтъ кралътъ. Отъ своя страна архиепископътъ свика духовнитѣ лица, за да се посъвѣтватъ „по важната работа за великитѣ харти на свободитѣ и хартата за горитѣ, както и за правата и свободитѣ на английската църква, каквото да се накара кралътъ да ги потвърди и уважава“.

Кралътъ се стресна, свика въ Лондонъ правиленъ парламентъ, помири се съ архиепископа, възвърна му „баронията“ и се обѣща да утвърди хартитѣ, ако му дадѫтъ парична помощь. Баронитѣ се съгласиха да му дадѫтъ осмата часть отъ движимото си имущество, а градското сьсловие — петата часть. Когато тръгваше отъ Лондонъ, за да иде при войската, кралътъ тържествено се прощаваше съ народа, като казваше съ сълзи на очитѣ, че той не е управявалъ толкова милостиво, колкото се изисква отъ единъ краль, като стоварваше причината за това върху войната. „Азъ сега се излагамъ на смъртъ зарадъ васъ,“ каза кралътъ. „Ако се завърна, приимѣте ме, тъй както правите днеска, и азъ ще ви повърна всичко, което съмъ взелъ отъ васъ. Ако ли пъкъ не се върна, дайте короната на моя синъ“. Архиепископътъ съ сълзи на очитѣ се заклѣ да бѫде вѣренъ на краля, и всички присѫтствуващи се заклѣха, като дигаха рѫцѣтѣ си къмъ небето.

Но тая обилна съ сълзи сцена малко измѣни положението на краля и на васалитѣ. Докато кралътъ очакваше на морския брѣгъ благоприятно врѣме, за да отплува въ Фландрия на война, баронитѣ написаха протестъ, чрѣзъ който заявиха, че тѣ не са длъжни да служѫтъ на краля въ войната въ Фландрия, и че освѣнъ това тѣмъ е невъзможно да тръгнѫтъ въ походъ, тъй като отъ различнитѣ кралски налози тѣ са осиромашели.[1]) Тѣ искаха да се възобновѭтъ хартитѣ, „всичкитѣ точки отъ които са били нарушени за голѣмъ ущърбъ на народа“. Парламентътъ на цѣлия народъ (tota communitas) особено се оплакваше, загдѣто кралътъ е заграбилъ вълната.

Кралътъ отговори на този протестъ съ една грамота къмъ шерифитѣ, въ която той доволно горещо и изкусно развиваше сѫщото, което бѣше казалъ въ лондонската си прощална рѣчь. Това никакъ не помогна. Духовенството се събра въ Лондонъ и изпрати при краля двама епископи, да му кажѫтъ, че духовенството не може да му даде пари безъ позволението на папата,

---

[1]) Тия налози се изреждаха: nimis afflicti sunt per diversa tallagia, auxilia, prises, videlicet de avenis, frumentis, braseo, lanis, coris, bobus, vaccis, caribus salsis, sine solutione alicuis denarii. Текстътъ на тоя протестъ се намѣрва у Bémont, Chartes, № X.

и особено да молѫтъ кралътъ, да имъ позволи да издадѫтъ екскомуникация срещу ония, които би посегнѫли върху църковнитѣ имѣния. Кралътъ не позволи това нѣщо, не позволи да се изпрати депутация при папата, а поиска благословение отъ епископитѣ и ги пуснѫ да си идѫтъ. Наскоро кралътъ отплува въ Фландрия, ала тъкмо прѣди да тръгне, получи извѣстие, че депутация отъ баронитѣ се е явила при държавния ковчежникъ (scaccarius) и е прѣдставила протестъ отъ името „на баронитѣ и на цѣлото държавно общество, както свѣтско, така и духовно,“ който протестъ да се подаде на краля, и бѣ подобенъ на онзи, за който говорихме по-горѣ; баронитѣ протестуваха срещу беззаконието на ковчежника, който ужъ безъ знанието на краля билъ заповѣдалъ да се събира осмината и да се залавя вълната. Протестътъ изказваше напоконъ общата мисъль, че нищо друго не може повече да доведе човѣка до „робско състояние, колкото откупуваньето на кръвьта и своеволнитѣ данъци“. Кралътъ отговори и на този протестъ съ единъ указъ до ковчежника, чрѣзъ който заповѣдваше да се събира осмината, а за вълната казваше, че той ще заплати стойностьта ѝ. Слѣдъ това кралътъ отплува по морето, като остави Англия подъ номиналното управление на 13-годишния си синъ — наслѣдникъ.

Баронитѣ, които не отидохѫ на война, не позволяваха на кралскитѣ чиновници да събиратъ осмината, за която тѣ не се съгласяваха, казвайки, че безъ съгласието на народа не може да се изисква или налага никакъвъ данъкъ (sine quorum assensu tallagium non debet exigi vel imponi). Даже кралскитѣ съвѣтници настояваха да се помирѭтъ съ ония барони, които рѣшително не се съгласяваха да отидѫтъ на война заедно съ краля, — съ Марешала и Хереформа. Отъ името на краля се свика парламентъ, въ който бѣхѫ повикани и ония барони, и въ грамотата къмъ шерифитѣ бѣше написано, да изпращатъ депутати отъ графствата, „за да получѫтъ кралски листове, които потвърждаватъ хартитѣ за свободитѣ“. Баронитѣ дойдохѫ на парламента въ Лондонъ съ войска и се домогваха, да имъ се даде стражата на градскитѣ порти, която и получихѫ. Подиръ това кралътъ-наслѣдникъ отъ името на краля издаде статутъ „Потвърждение на хартитѣ“, Confirmatio cartarum (10. октомври 1297. г.).

Въ сѫщность този статутъ (написанъ по френски, както се това вършеше въ врѣмената на Едуардовцитѣ, когато френскитѣ рицарски романи възобновихѫ въ Англия употрѣбението на нормано-френския езикъ) даваше повече, отколкото старитѣ

харти на Хенриха III. Чрѣзъ този статутъ кралтъ, „за честь на Бога и на светата църква и за полза на цѣлата държава“, потвърждава „Великата харта за свободитѣ и хартата за горитѣ отъ Хенриха III., като установени съ общото съгласие на цѣлата държава“, заповѣдва на чиновницитѣ да обявѭтъ тия харти на народа и „унищожава всичкитѣ тѣмъ противни постановения“ (§ I.). Освѣнъ това заповѣдва, щото копия отъ тѣзи харти съ кралския печатъ да се пратѭтъ въ всички съборни черкви по държавата и да се четѫтъ два пѫти въ годината (§ 3.), щото архиепископитѣ и епископитѣ да обявѭтъ екскомуникация на ония, които съ думи, съ дѣла или съ съвѣти накърнѭтъ тѣзи харти, и щото два пѫти въ годината да се чете по черквитѣ за тази екскомуникация (§ 4.). Съ 5-ия параграфъ кралтъ заявяваше, че старитѣ данъци, които той взималъ по-прѣди „съ съгласието и по добрата воля на поданицитѣ, не трѣба да водѭтъ къмъ тѣхното поробванье и къмъ поробваньето на потомцитѣ имъ“, и че занапрѣдъ нѣма да бѫдѫтъ за тѣхъ задължителни. По-нататъкъ (§ 6.) кралтъ обѣщава, „за себе си и за своитѣ наслѣдници, на архиепископитѣ, епископитѣ, абатитѣ, приоритѣ и на другитѣ лица отъ светата църква, а така сѫщо на графоветѣ и на баронитѣ, и на всичкото общество на страната (toute la communauté de la terre), че за никаква нужда и по никой начинъ не ще взима отъ държавата нито данъци, нито спомоществования другояче, освѣнъ съ съгласието на цѣлата държава и за общото благо на държавата, съ изключение на старитѣ помощи и налози, които сѫ задължителни и осветени отъ обичая. Послѣдниятъ параграфъ говорѣше за данъка отъ вълната, че „занапрѣдъ кралтъ нѣма да го взима другояче освѣнъ съ общо съгласие и по добра воля, съ изключение на обикновения данъкъ отъ вълна и кожи, който е установенъ отъ държавното общество“. (Текстътъ се намѣрва у Stubbs и Bémont.)

Съобразно съ § 3. отъ този статутъ бѣше написанъ другъ статутъ, който даваше копие отъ хартата на Хенриха III. и който се нарича Inspeximus — отъ първата дума, която стои въ него подиръ кралския титулъ. И двѣтѣ тия харти, Confirmatio и Inspeximus, бѣхѫ пратени въ Фландрия на краля, войската на когото фламандцитѣ бѣхѫ вече разбили. Кралтъ, като се покоряваше на „злата година“, потвърди статутитѣ и даде амнистия на баронитѣ, съ които се бѣше скаралъ. А когато Едуардъ I. се завърнѫ въ Англия (14. мартъ 1298. г.), той дълго врѣме отлагаше да потвърди статутитѣ тържествено и отъ самаго себе си, както изискваха

това отъ него. Той ту отлагаше това, докато побѣди шотландцитѣ, ту даже, като назначи вече за това день, излѣзе отъ Лондонъ, гдѣто се бѣше събралъ парламентътъ. Когато го настигнѫхѫ магнатитѣ, Едуардъ имъ каза, че ще имъ даде отговоръ неговътъ съвѣтъ. А съвѣтътъ отговори, че кралътъ ще утвърди хартитѣ, но съ прибавка на думитѣ: salvo jure coronae nostrae (съ запазванье правата на нашата корона). Тогава магнатитѣ напуснѫхѫ парламентътъ, слѣдъ което трѣбаше да настѫпи война между тѣхъ и краля. Кралътъ наченѫ да отстѫпва и прати на шерифитѣ окрѫженъ листъ за свое оправдание (Statutum de finibus levatis, 2. априлъ 1299. г.) и указъ, да се уважаватъ хартитѣ, напоконъ той свика пакъ парламентътъ и обѣща да изпълни всичкитѣ му желания. Но тепърва подиръ една година, на 6. мартъ 1300. г., той издаде нова Confirmatio cartarum и при нея допълнителни статии къмъ старитѣ харти, — статутъ, който обикновено наричатъ Articuli super cartas, а слѣдъ това ново издание на Inspeximus. На слѣдната година парламентътъ, щомъ се събра, прѣди всичко прѣдстави на краля просба, щото „хартитѣ за свободитѣ и за горитѣ да се запазѭтъ въ всичкитѣ си точки“. Отъ тогава до XIV. в. туку-речи всѣки парламентъ начеваше съ такава просба и получаваше отъ краля съгласие (placet, il plet au roy), което се записваше въ протоколитѣ на парламента.

Такъвъ обичай си имаше основание, особено въ врѣмето на Едуарда I., тъй като този най-добъръ отъ английскитѣ кралье, когато се помири съ французския краль и съ шотландцитѣ, се обърнѫ къмъ папата (Климентъ V.), и послѣдниятъ го освободи отъ всичкитѣ му клетви и да даде право, да касира хартитѣ Папата съ една була отъ 29. декември 1305. год. обяви, че „всички отстѫпки, които е направилъ Едуардъ на магнатитѣ и на благороднитѣ (magnates et nobiles), сѫ били по-скоро насила изтръгнѫти, отколкото доброволни“, и той „съ апостолското си значение и пълновластие ги отнима, унищожава, отмѣнява и обявява за отмѣнени, несѫществуващи и безсилни (revocamus, annulamus, cassamus, cassas, nullas et irritas nuntiamus)“. Но тази касация дойде късно дори за самаго Едуарда I., който наскоро умрѣ. Подиръ това нито единъ английски краль не можа да се рѣши да отмѣни направенитѣ отъ него и отъ неговия баща отстѫпки, макаръ че, разбира се, не единъ само отъ тѣхъ се стараеше да ги обходи по околни пѫтища.

Отъ XIV. в. достигнжлъ е до насъ единъ документъ, който се счита за една отъ основитѣ на английското държавно право редомъ съ хартитѣ на Хенриха III. и Едуарда I. Това е тъй нареченятъ статутъ „за неплащанье на данъцитѣ“, De tallagio non concedendo. Най-старъ прѣписъ отъ този документъ се намѣрва въ лѣтописа на Гвалтера отъ Хеминбургъ отъ XIV. в. подъ неясното и неточно название: articuli inserti in Magna charta. Ала той не е датуванъ и не се е запазилъ въ парламентскитѣ архиви, та поради това отъ XVII. в. насамъ кралскитѣ юристи отъ роялистично направление, а послѣ и ученитѣ не признавахж неговата законность. Сегашнитѣ учени мислѭтъ, че този документъ е или малко нѣщо теоризуванъ латински сводъ на хартитѣ отъ Едуарда I, направенъ наскоро подиръ тѣхъ (Stubbs), или петиция на баронитѣ, подадена на правителството въ 1297. г. Въ всѣки случай важно е, че този документъ се прѣписваше вече отъ XIV. в. въ прѣписитѣ на основнитѣ закони или статути, че на него указваше като на статутъ знаменитата петиция за правата (petition of right) на английския парламентъ отъ 1628. г. и дори короннитѣ сждии въ процеса отъ 1637. год. за изплащанье неодобренитѣ отъ парламента данъци, и главно това, че въ основата си този документъ прѣдава сжщината на всичко, до което се домогвахж парламентитѣ отъ 1297. до 1300. год. и което бѣше отстжпено отъ тогавашнитѣ статути на Едуарда I. Тъй като сжщината на спечеленото отъ парламента е прѣдадена въ този документъ стегнжто и рѣшително, ние ще цитуваме тука първиятъ параграфъ, отъ който произлиза и историческото му име: Statutum de tallagio non concedendo.

„Никакъвъ данъкъ и никакво спомоществувание не ще се налага, нито ще се събира отъ насъ и отъ нашитѣ наслѣдници въ държавата ни безъ волята и съгласието на архиепископитѣ, епископитѣ и другитѣ прелати, графове, барони, рицари, градски жители и другитѣ свободни хора въ нашата държава“. Nullum tallagium vel auxilium per nos vel haeredes nostros de cetero in regno nostro imponatur seu levetur sine voluntate et assensu archiepiscoporum, episcoporum et aliorum praelatorum, comitum, baronum, militum, burgensium et aliorum liberorum hominum in regno nostro. — Пълниятъ текстъ се намѣрва у Stubbs и Bémont.

Ако сравнимъ разгледанитѣ отъ насъ статути на Едуарда I. съ хартитѣ на Хенриха III. и на краля Джона, ще видимъ, че първитѣ допълнятъ именно главнитѣ блѣзни, които бѣхж направени въ врѣмето на Хенриха III. въ хартата

отъ 1215. г., а именно § 12., който задължава кралътъ да иска съгласието на „общия държавенъ съвѣтъ“ за събиранье данъци. Къмъ това трѣба да се притури, че по-рано отъ статутитѣ отъ 1297.—1300. г. практиката на Симона Монфора и на Едуардъ I. развои това, което установяваше § 14. отъ хартата на 1215. г., (тоя параграфъ така сѫщо бѣ изпусн҃тъ въ хартитѣ на Хенриха III.), а именно поредъкътъ на този „общъ държавенъ съвѣтъ“, и въведе въ този съвѣтъ дѣйствително национално депутатство (отъ графствата и отъ градоветѣ), макаръ и не напълно демократическо споредъ съврѣменната наша мѣрка. Статутитѣ отъ 1297—1300. г. признавах҃, че е необходимо, за да бѫдѫтъ данъцитѣ законни, „общото съгласие на цѣлата държава“ (commun assent de tout le roiaum) и чрѣзъ това осветих҃ съ законъ практиката на парламентския строй на С. Монфора и на Едуарда I. По тоя начинъ конституционната монархия и политическата свобода въ Англия бѣх҃ твърдо основани върху двѣ опори: 1) че непрѣмѣнно се изисква сѫдъ, за да се накаже нѣкой англичанинъ, и 2) че сѫщо така е необходимо съгласието на парламента, за да се наложи данъкъ върху нѣкой англичанинъ.

Въ сѫщность тѣзи двѣ условия не веднажъ само сѫ се нарушавали въ Англия и прѣстанѫх҃ да се накърняватъ тепърва подиръ революцията отъ 1688. г., но отъ XIV. в. насамъ нито английското население нѣкой пѫтъ се е отказвало отъ тѣзи двѣ основи, нито пъкъ кралъетѣ се осмѣляваха҃ съвсѣмъ да ги не признаватъ. Особено твърдо парламентитѣ си пазѣх҃ правото, да одобряватъ данъцитѣ, дори и тогава, когато, както въ XV—XVI. в, се стекох҃ обстоятелства, които даваха҃ възможность на кралъетѣ, да обхождатъ това право. А отъ това право произлѣзох҃ всичкитѣ парламентски права. Твърдѣ рано английскитѣ парламенти се придържах҃ о начина, по-прѣди да излагатъ прѣдъ краля просбитѣ си и да настояватъ да получѫтъ за тѣхъ кралското съгласие, а подиръ това вече да установяватъ данъцитѣ. Малко по малко отъ това произлѣзе правото на парламентитѣ, да контролуватъ държавнитѣ разходи и да участвуватъ въ законодателството — този английски принципъ, който по-късно юриститѣ изражавах҃ съ думитѣ, че Англия се управява отъ краля въ парламента (king in parliament), т. е. че кралътъ безъ парламента собствено не е законенъ управникъ.

М. Драгомановъ.

П. Р. СЛАВЕЙКОВЪ.

† 1. Юли 1895.

Докато въ нашитѣ по-млади литературни кржгове още смжтено се кроехж планове, какъ да се натъкми, щото заедно съ прѣдстоещия юбилей на Вазова да се прослави и педесетгодишната обществена дѣятелность на дѣдо Славейковъ, немилостивата смърть го грабнж за вѣки и ни остави да скърбимъ, че не бѣ писано да дочакаме трогателнитѣ минути, кокато стариятъ нашъ учетель щѣше още при-живѣ да приеме послѣднитѣ горещи привѣти на признателното потомство. А колко многозначенъ щѣше да бжде този двоенъ юбилей: Славейковъ и Вазовъ! Онзи, който е изучвалъ развитието на нашата литература отъ възражданьето насамъ, напълно разбира, какво означаватъ тѣзи двѣ имена: тѣ символично прѣдставятъ историята на нашата поетична литература и побѣдата на народния езикъ въ книжнината. Кой не знае, каква е силата на чистонародната дикция въ поезията! А първиятъ майсторъ на тоя езикъ бѣше дѣдо Славейковъ. Отъ неговия „Басненикъ“ и неговата „Първа пѣснопойка“ насамъ захваща неограниченото господуванье на нашия народенъ книжовенъ стилъ, съ който се гордѣемъ днесъ. А Славейковъ не бѣше обикновенъ познавачъ на своята родна рѣчь — въ него бѣше въплътена творческата сила на българския езикъ: Славейковъ не се стѣсняваше много, когато не можеше намѣри народенъ изразъ въ даденъ случай — той самъ го създаваше, и изразътъ ставаше народенъ. Славейковъ е първиятъ нашъ народенъ поетъ, който успѣ да направи прѣходъ отъ народната къмъ художествената поезия. Това, що Славейковъ наченж, Вазовъ го подхванж и успѣшно му проби пжть — художествена поезия се основа и у насъ! Пжтьтъ нататъкъ е лесенъ, а затова ще трѣба вѣчно да захваляме на тия двама първи наши книжовници. Бждещата наша критика подпълно ще оцѣни далечниятъ засегъ на Славейковата дѣятелность, и тогава ще бжде тя по-достойно прославена за примѣръ на другитѣ.

Въ тия мисли се занесохъ, когато мои другари отъ редакцията на Бълг. Прѣгледъ, съ които се бѣхъ раздѣлилъ на 27. юни т. г. и съ които изново се срещнѫхъ въ Прага на 7. юли, ми разправяхѫ, какъ е станѫло погребението на дѣдо Славейковъ и какъ тѣ сѫ изпълнили, доколкото е било възможно въ бързина, своятъ дългъ на почитание спрѣмо останкитѣ на покойния, [1]) като рѣшили между друго да се издаде VIII. книга на Бълг. Прѣгледъ, която е била тогава вече на свързванье, въ черни рамки, въ знакъ, че българската литература и журналистика сѫ въ трауръ. Въ нашия крѫгъ бѣше и извѣстниятъ чески публицистъ и добъръ познавачъ на нашия езикъ и животъ, г. Тоужимски, който ни съобщи, че въ редактирания отъ него журналъ Narodná Politika той билъ вече извѣстилъ на ческата публика съ една кратка бѣлѣжка за смъртьта на Славейкова, и че има намѣрение по-обширно да опише животътъ и дѣятелностьта на тоя нашъ труженикъ въ нѣкое отъ ческитѣ литературни списания.

Ала какво случайно съвпадение! За пръвъ пѫтъ азъ видѣхъ г. Тоужимски прѣди единайсетъ години въ Прага, когато той на юбилейната вечеринка, дадена въ честь на Славейкова отъ страна на българскитѣ студенти въ Прага, чете сказка за живота и дѣятелностьта на юбилара, и ето сега, подиръ толкова врѣме, втори пѫть се срещнѫхъ съ него пакъ въ Прага, и то при разговоръ пакъ за Славейкова! Живо си спомнихъ онѣзи дни, които прѣкарахме въ пъргави приготовения за казаната вечеринка, както и самата вечеринка, съ която се прѣдставихме прѣдъ многобройната интелигентна ческа публика, що ни бѣ почела съ своето присѫтствие, като младежь, която успѣшно се учи отъ братята си чехи да цѣни и уважава своитѣ заслужили хора. Щастливи бѣхме ние тогава, че съ тоя малъкъ юбилей така прилично се отплатихме отъ часть и на дѣдо Славейковъ заради неговитѣ велики заслуги. Сѣтихъ се, че у мене е запазена кратката автобиография на Славейкова, която покойниятъ тогава ни изпроводи заради вечеринката. Послѣдната бѣше опрѣдѣлена да стане на 19. февруари 1884. г. По-отрано се писа Славейкову отъ страна на прѣдсѣдателя на дружеството ни „Българска седѣнка“, да има добрината и да ни съобщи по-важнитѣ данни изъ

---

[1]) Г-нъ Цоневъ е държалъ рѣчь на гроба, г. Теодоровъ набързо написалъ нѣколко прощални думи за Бълг. Прѣгледъ (вж. кн. VIII., стр. 152.), а г. Шишмановъ — кратъкъ некрологъ за чуждестранния свѣтъ въ „Bulgarisches Echo“ (София, I. г., бр. 3.).

живота си, за да може да се състави за юбилейната сказка една кратка биография. Славейковъ се отзова на молбата ни, така че можа г. Тоужимски, който бѣ приелъ да чете юбилейна сказка въ честь на Славейкова, да употрѣби тия биографични данни за сказката си. Помнѭ, че кратката биография, която г. Тоужимски почти изцѣло прочете, направи твърдѣ силно впечатлѣние и намъ, които наистина знаехме изобщо, какви сѫ заслугитѣ на Славейкова, но не знаехме толкова точно ония особено мѫчни условия, при които е захванѫлъ Славейковъ да работи за умственото подиганье на народа си. А и ческитѣ наши гости бѣхѫ трогнѫти, като слушахѫ одисеята на Славейковия животъ, скромнитѣ начала, изъ които бѣ никнѫлъ и порастнѫлъ тоя знаменитъ български учитель, поетъ и публицистъ.

За да овѣковѣчѫ споменътъ на тоя юбилей, устроенъ въ честь на Славейкова отъ учещата се българска младежь въ Прага, азъ обнародвамъ по-долу казаната автобиография изцѣло и точно, безъ да измѣнявамъ нѣщо било въ текста, било въ правописа:

„София 24. Януарий 1884 г.

Господине Предсѣдателю!

Благодарѭ Ви за честьта, която сте ми сторили съ предпочтението да направите тържественъ вечеръ въ мое име, което може и да не заслужвамъ, но споредъ турската пословица: „Коюнъ олмаджѫ ерде, кечие Абдулъ-рахманъ челеби дерлеръ (Дѣто нѣма овци на козата, Милостивий Господарю, казватъ).

Азъ окѫснѣхъ да Ви отговорѭ съ врѣме едно, че непобързахъ, а друго, че при многото си друга работа бѣхъ на послѣдъкъ нѣкой день на изслѣдования по Витоша. Затова извинете. Стара моя погрѣшка е, че съмъ малко неточенъ, не аккуратенъ кога се касае собственно за мене нѣщо.

Роденъ съмъ въ Търново на 1827 год. Ноемврия (17—18—19 точно въ тия три дни, кой е не е извѣстно). Баща ми е отъ „Трѣвна“. (Потекло по прадѣда си изъ Якуруда въ Разлога, преселенъ презъ Цариградъ въ Трѣвна). Майка ми е изъ Вишовъ-градъ (село въ Търновско до 5 часа на западъ отъ Търново). Постѫпилъ съмъ въ училище на петь гогини. Учихъ най напредъ буквитѣ написвани на дървени панакиди и остъргвани, послѣ на църко-славѣнски букваръ часословъ,

псалтиръ, свѣтче, апостолъ, дѣто стигнахъ на книгата дъното, както казваха тогава по насъ, и като нѣмаше какво да уча, дадоха ми да учѭ часословътъ на изустъ всичкий, послѣ въ свѣтчето Акатиса на прѣсвѣтая Богородица, тропари и кондаци, и най-подиръ отъ псалтиря 1-ва, 17-та и 18-та катизми, всичко това до 1837. Тогазъ се яви въ Търново славѣнска граматика първо една стара ржкописъ и послѣ — Мразовичъ. Петъ години учихъ при разни учители все именит. и родителн. и прѣводъ отъ славѣнски. Всички черковни книги изучихъ да скланямъ и да прѣвождамъ ужъ на Български, но да пишѭ името си неможахъ, отъ аритметика нито едно дѣйствие незнаяхъ. Послѣ влѣзохъ въ грѫцкото училище, дѣто се бавихъ около година и половина; тамъ учихъ най-напредъ да пишѭ и да смѣтамъ по Ланкастерската метода, бѣхъ влѣзлъ вече въ Елиникото, но мойтѣ другари по възраждането на Българщината въ Търново два пѫти ми крадоха книгитѣ, за да се неуча гърски да не би да се погърча; тѣ влияха и на баща ми, вслѣдствие на което азъ отидохъ въ частно турско училище и учахъ Турски, но отъ страхъ да ме непотурчатъ като взехъ да уча мусафъ (молебна книга) то бѣ въ крайтъ на 1842 год. презъ Есеньта отидохъ въ Свищовъ при учителя Еммануилъ Ваксидовъ и при Костакя Теодоровъ. Послѣдний пакъ ни залови съ славѣнска граматика, която азъ вече знаяхъ. Но тука което ме ползува най много библиотеката на г. Ваксидова, която бѣше на мое расположение и състоеше повече отъ грѫцки учебни книги, които ми сѫ и първата храна въ самоизучванието ми на грѫцкий езикъ.

Въ 1844 год. станахъ най-напредъ учитель въ „Долня Махла“ въ Търново, но подиръ два три мѣсеца владиката ме изгони и отидохъ въ Килифарево.

Още по-рано преди да ходя въ Свищовъ се случи събитието въ черквата Св. Спасъ, когато азъ на вечерѭ незнамъ какъ съмъ отишелъ да се черкувамъ и при отпускъ излѣзохъ да чета Св. Боже, а псалтътъ на черквата нѣкой си Хаджи Статъ Тенчето по име слѣзе отъ тронътъ си, хвана ме за ухото и послѣ съ единъ шамаръ задъ вратътъ ми каза: хади върви на Балкана, тукъ не се чите на Български, това ще да е по прилика въ годината 1838. Все въ това врѣме е и когато бѣгахъ отъ бащиний си домъ да ставамъ калугеръ подъ влиянието на черковнитѣ легенди, които четяхъ до сита като ходяхъ по мънастиритѣ около Търново съ баща си.

Пръвъ пѫть съмъ закачилъ да пишѭ въ Свищовъ като се ползувахъ отъ библиотеката на Ваксидова, но пишяхъ чисто по славѣнски и първото ми съчинение е „Плачъ на Търново“

и особенно на Търновската Митрополия въ подражяние на Іеремиева плачъ и двѣ години нѣщо азъ пишяхъ все на черковно-славѣнски. Първото ми на Български съчинение въ духътъ на народнитѣ пѣсни бѣ, пѣсень за гръцкитѣ митрополити въ Търново Панарета и Неофита, за която ме испѫдиха отъ Долня Махала.

Въ Килифарево стояхъ година и три мѣсеца и продължавахъ все по славѣнски да пишя. Съчинявахъ разни малки пиесси за разни събития въ легендаренъ видъ славенска граматика. Но извършено съчинение имахъ акатисъ на Св. Іоанъ Златоустъ.

На 1845 год. наченахъ да сглобявамъ и ритмовани стихове по славянски подсторенъ на това отъ Търновския учитель Петра Давидова, който бѣше изработилъ единъ видъ стихове

Христосъ въскресе
Юда се обѣсе
Христосъ въскръсна
Дявола се пръсна
и други подобни.

Това ми е било първия потикъ за стихосложение. И скоро азъ написахъ житието на Св. Теодора Тирона гъ стихове подъ влиянието на К. Огняновича житието на Алексия человѣкъ Божий. Езикътъ бѣше славѣно-български; по чисто български взехъ да пишѭ на 1846, когато ми падна на рѫка лирическитѣ стихотворения на гръцкия поетъ Атанасия Христопуло. Него азъ превождахъ и подражявахъ и мога да кажа доста удачно, но въ гоненията отъ владицитѣ като се скитахъ ги разгубихъ; но проза още предпочитахъ да пишѭ все по славѣнски.

Отъ Килифарево азъ отидохъ за учитель въ Кованлѫкъ, Церова-Кория (Кадиевъ чифликъ) Лѣсковецъ, Бѣла, и другаде, но засѣдяхъ се само въ Церова-Кория 2 $^1/_2$ мѣсеца и въ Бѣла нѣщо около 4 мѣсеца. Владиката Неофитъ а повече секретарътъ Костаки не ме оставяше никѫдѣ да се засѣда, така що найподиръ азъ бѣхъ принуденъ да се откажа отъ даскѫллѫка и да стана при баща си казанджия.

Една зима азъ работихъ казанджилѫкъ. Тогазъ падна Неофитъ пръвъ пѫть и азъ презъ пролѣтта се условихъ за учитель въ Севлиево, дѣто допълнихъ годината си въ 10 мѣсеца. Отъ тамо минахъ въ Ловечъ дѣто седѣхъ година. Тука пръвъ пѫть 1847, започнахъ да пишѭ въ Цараградский вѣстникъ. Слѣдъ година поканиха ме въ Плевенъ. Тука на ново се повдигна борба противу мене отъ Плевенский и Вратчанский

Владика Агапия, подструванъ отъ Неофита и Костакя. Въ Плевенъ ме запираха и не ме оставиха да влѣзя въ училището. Азъ минахъ въ Вратца. Тамъ влѣзохъ въ училището, и учителствовахъ около три мѣсеца, но Агапий дойде самъ и силомъ чрезъ турский конакъ ме запира и испѫди. Отъ тамо азъ отидохъ въ Берковица и съ помощьта на Вратчанскитѣ си приятели условихсе за учитель, но небѣхъ още започналъ, дойде Софийский Владика Паисий и ме испѫди.

Отъ Берковица отидохъ на Ломъ на Видинъ и като ненамѣрихъ мѣсто, понеже се бѣше поминалъ вече и баща ми завърнахсе кѫдѣ Търново, къдѣ края на 1848 година. Н. Михайловски бѣще дошелъ въ Елена и азъ отидохъ въ Елена да се уча при него.

Доде бѣхъ въ Ловечъ азъ бѣхъ написалъ три книжки една пѣснопойка съ пѣсни, друга „Владишкое огледало“, животътъ на 7 Гръцки владици въ стихове сатирически и 3-то „Крумняда“ историческа повѣсть въ стихове за бойтъ на Крума съ Никифора. Тѣзи книжки бѣхъ испратилъ до г. Апостола Конкова въ Свищовъ да ги печата ужъ въ Букурещъ, но не ги видѣхъ вече. Имахъ прѣписъ само отъ „Владишкое огледало“, което и показахъ на нѣкои отъ ученицитѣ, и нѣкои отъ тѣхъ ми го откраднаха, чели го прѣдъ нѣкои калугери, тѣ съобщили за това на Неофита, а той настоя чрѣзъ братия Михаиловски да ме непребиратъ въ училишето. Михаиловский Николай плачеше като ми съобщи това, както и азъ че се отдѣлямъ отъ него. Послѣ това станахъ учитель въ Трѣвна. Неофитъ се помѫчи да ме испѫди и оттамъ, но свѣщенницитѣ и тогавашнитѣ чорбаджии ме защитиха и акъ се засѣдяхъ тамо и на 1853 год. се ожених. Въ Трѣвна отъ начало започнахъ пакъ да събирамъ пѣсни и пословици, до 2300 пословици и връзъ двѣстѣ пѣсни проводихъ чрѣзъ учителя Цвѣтка Недева на Българското Настоятелство въ Одеса, какво станаха незная. Видѣхъ отъ тѣхъ нѣкои послѣ у Безсонова, Дюзона, Раковски и отъ пословицитѣ у Любена Каравелова, но не всички. Азъ самъ пакъ, съ помощьта на шюря си печатахъ въ това врѣме „Смѣсна китка“, Басненикъ и първа пѣснопойка.

На 1854 год. ме вика при себе си зи писаръ Вратчанский тогазъ владика Доротей. Но слѣдъ четири мѣсеца по настояванието на Неофита биде принуденъ да ме отпусти.

Прѣзъ пролѣтьта отидохъ въ Цариградъ вземахъ участие въ Цариградский Вѣстникъ, но неможахъ да се задържа. Върнахсе въ Трѣвна. Послѣ отъ Трѣвна на 1856 пакъ ходихъ въ Цариградъ като представитель противу Неофита,

а тогазъ и станахъ пръвъ учитель на Българското въ Цариградъ училище, но като не ми покриваше да се задържа нити да се преселя въ Цариградъ, върнахсе въ Трѣвна.

Отъ Трѣвна азъ се премѣстихъ за учитель въ Ески-Джумаа, но по нѣкое неспоразумение на гражданитѣ слѣдъ врѣме оставихъ и минахъ въ Варна като бѣхъ наченалъ да издавамъ и Гайда у Цариградъ. Но защото бѣше трудно по предложение на библейското общество азъ минахъ въ Цариградъ и настоявахъ при превода на Св. Писание, като издавахъ „Гайда“ а послѣ Македония. Натъкмихси печатница и издадохъ повече отъ 20 книжки.

Прѣследванието на Вѣстникъ Македония и послѣ личното ми преслѣдвание отъ Метхадъ паша затварянъ на нѣколко пѫтя принуденъ бѣхъ да распилея и да продамъ печатницата си за безцѣннъкъ, като уничтожиха газетата ми Македония и списанията „Пчелица“ и „Ружица“, опитахъ се да възстановя една малка сатирическа газетка „Костурка“, но я прекратиха на втория брой. Помѫчихъ се да издавамъ на Български френската газета „Диогенъ“ прекръстена испослѣ на „Звънчатий Глумчо“ но и нея спрѣха на 3-й №. Послѣ се преобърна на „Шутошъ“ но прекъсна се и тя. Тогава се принудихъ да идѫ за учитель въ Одринъ. Но наскоро пакъ ме дигнаха за Цариградъ вслѣдствие на едно поръчителство за пари, стояхъ затворенъ на ново пакъ около 30 дена и като излѣзохъ принудихсе за насущний си хлѣбъ да стана на ново учитель въ Българското училище въ Цариградъ. Между това вземахъ пакъ участие въ в. в. „День“, „Право“ въ възобновений „Шутошъ“ и най послѣ повиканъ отъ Ески-Загра, оставихъ Цариградъ и се преселихъ въ Ески-Загра. Но отъ тамъ пакъ ме дигнаха за Одринъ и тука бѣше вече близо да ме обѣсѭтъ; но слава Богу, че бѣсението се прекрати по настояванието на чюждитѣ посланници и азъ останахъ живъ и въ Ески-Загра вече като учителъ дочакахъ Русситѣ 1877. Избранъ за представитель на градския съвѣтъ управлявахъ до 19 Юлия, избѣгахъ отъ Загра при навлѣзванието на турцитѣ.

Въ Търново най-напредъ станахъ прошенописецъ, послѣ околийски началникъ въ Трѣвна. Слѣдовахъ движенията на Турскитѣ войски, изучвахъ преходитѣ на Балкана съставихъ карта за два прохода. Слѣдъ паданието на Плевенъ бѣхъ повиканъ въ Главната квартира прикомандуванъ въ щабътъ на Генерала Скобелева, преведохъ го презъ Химитлийский прѣходъ. Подиръ битвата на Шейново, придружавахъ го закъмъ Одринъ, присѭтствовахъ на нощното сражение и поражението

на башибозуцитѣ между Харманлии и Хасково. Послѣ което го придружавахъ пакъ до Одринъ и Чаталджа дѣто войската се останови. Върнахъ се въ Одринъ и за двѣ недѣли нѣщо се бавихъ. Отъ тамо бѣхъ назначенъ за старши началникъ особихъ поручении въ Сливенъ. Послѣ за членъ въ Търновското събрание, участвовахъ въ съставянието на Търновската конституции, издавахъ сатирически листъ „Остенъ“ въ Търново, наченахъ вѣстникътъ „Цѣлокупна България“, който принесохъ изъ послѣ въ София. Участвовахъ неотлъчно съ г. Каравелова при съставението и при възвеждането на Либералната партия, избранъ бѣхъ за предсѣдатель на Камарата. Послѣ станахъ Министръ на просвѣщението и за скоро Министръ на Вѫтрѣшнитѣ Дѣла. Свалиха ме попреврата. Запираха ме въ София, въ Плѣвенъ съ Цанкова, заточиха ме въ Трѣвна. Не ми дозволиха да стана никѫдѣ въ България учитель. Минахъ въ Пловдивъ станахъ учитель, презъ ваканцията пѫтувахъ по Родопитѣ. Повиканъ отъ Либералната партия завърнахсе въ София. Измѣнението на конституцията по единъ лъжливъ начинъ ме накара да основа изданието на „Търновска Конституция“.

Сега какво ще бѫде занапрѣдъ и кѫдѣ ще ме отведе честьта ми, Господь или дявола, незная.

Съ почитание:

П. Р. Славейковъ.“

Както е видно, биографийката е писана отъ Славейкова набързо, така че съдържа много празнини. Тия подирнитѣ ще се изпълнѭтъ отъ по-обширнитѣ биографични приноси, които, вѣрвамъ, ще публикуватъ въ скоро врѣме най-ближнитѣ Славейкову, както и мнозина отъ живитѣ негови другари съврѣменници. Не знаѭ, дали е оставилъ покойниятъ нѣкоя поподробна автобиография. Ако такава не се намѣри между неиздаденитѣ рѫкописи на Славейкова, тогава тази кратка биографийка ще остане като особено цѣненъ споменъ, завѣщанъ намъ отъ покойния.

5. августъ 1895.

Л. Милетичъ.

НѢКОЛКО СТРАНИЦИ ИЗЪ ПОЕТИКАТА.

Извѣстно е, че повечето поетични произведения въ нашата литература се показватъ особено слаби откъмъ техническа страна. Причината на тоя недостатъкъ, както и изобщо на всичкитѣ други слаби страни на нашата белетристика се корени въ назаднжлото ни литературно развитие. Затова било би доста наивно да си мислимъ, че само чрѣзъ едно по-основно теоретично оцѣняванье сжщината на поетичнитѣ видове би могла лесно и бързо да се подигне нашата поетична литература откъмъ казаната страна. При все това не може да се откаже, че за напрѣдъка на една млада литература е твърдѣ полезно, ако се възбуждатъ по възможность по-чести разисквания върху въпроси изъ областьта на поетиката. Но и независимо отъ това, тия въпроси сж отъ общъ наученъ интересъ и бива да се разискватъ и въ нашата журнална литература. Наистина тѣ мжчно се излагатъ въ популарна форма, достжпна на цѣлата широка читателска публика, но като се има прѣдъ видъ, че тѣ интересуватъ по-интелигентнитѣ читатели, на първо мѣсто учителското съсловие, спокойно може да се допусне и по-отвлѣчено изложение.

При тия съображения азъ се рѣшихъ да изложж по-долу нѣколко страници изъ теорията на поезията (поетиката). Отъ писателитѣ, които съмъ ималъ при ржцѣ въ тая работа, специално именувамъ М. Кариера, чиито възгледи, изложени въ неговата естетика и поетика, съмъ слѣдилъ най-много. По-долу се засѣгатъ слѣднитѣ въпроси:

I. Поезията спрѣмо прозата. — Цѣльта на поетичната продукция. — Езикътъ въ поезията.

II. Субективностъ и обективностъ въ поезията. — Първобитниятъ характеръ на епиката.

III. Романътъ спрѣмо стария епосъ.

IV. Лирката.

I.

Както науката така и искуствата се стремѫтъ да схванѫтъ колкото е възможно по-добрѣ реалностьта — ала по два различни способа, поради които тѣ сериозно се разиждатъ въ двѣ посоки. Науката отъ фактоветѣ се издига до идеята за фактоветѣ; тя отвлѣчено изрича мисъльта за сѫществуващата реалность, като строго различава общото отъ частното. Напротивъ искуството прави идеята нагледна, като я прѣдставя въ образъ, така че идеята и образътъ ѝ се съединяватъ въ единъ идеалъ.

Искуството изразява идеята и реалностьта тъй, както тѣ сѫ посрещнѫти въ вѫтрѣшностьта на художника, сир. споредъ както се отнася къмъ тѣхъ душевното настроение на художника, — споредъ стойностьта, която тѣ иматъ за него, така че въ казаното изражение се съдържа и изражение на душевното разположение на художника. Науката, напротивъ, разглежда идеята безъ отношение къмъ насъ сами, а просто като членъ отъ веригата на идеи, — като външно обстоятелство.

Науката разлага едно явление въ съставнитѣ му части, разяснява фактоветѣ чрѣзъ условия, които сѫ прѣдшествували по закона на причинностьта, и довежда разнообразието подъ едно общо понятие. Искуството напротивъ не се грижи за вѫтрѣшния механизъмъ, който е въ основата на извѣстенъ строежъ, тя го наблюдава, както се явява, — а именно формата му, и на първо мѣсто изтъква тази подирната, като допуска, щото чрѣзъ нея да се схване и съдържанието. Науката работи съ силата на разума и се обърща пакъ къмъ разума; тя наблюдава, и се отрича заради истината, която търси, отъ лични интереси. Въ искуството, напротивъ, говори на първо мѣсто чувството, и затова то се обърща пакъ къмъ чувството. Искуството съ помощьта на фантазията изобразява свѣтътъ, какъвто го съзира чувствената душа на художника. Фантазията наистина всѣкога гради съ материалъ, взетъ отъ реалния свѣтъ, ала остая свободна въ плановетѣ си, въ комбинациитѣ си.

Първата цѣль на науката е, да намѣри истината, а на второ мѣсто остая грижата, да я прѣдстави и хубаво, нагледно. За тая втора цѣль науката заима срѣдства и се учи отъ искуството, на което, напротивъ, първа цѣль е да прѣдстави идеята въ хубавъ, естетически образъ, безъ да занемаря истината, реалностьта, отъ която то всѣки пѫть черпи идеитѣ си и се придържа по възможность о нея. Колкото е произведението на искуството по-далечъ отъ реалностьта, толкова то,

наистина, повече свидѣтелствува, че фантазията, която го е създала, е по-буйна и развита, ала отъ друга страна то губи, като не задоволява на исканьето, споредъ което и искуственитѣ произведения трѣба да бѫдѫтъ художественъ изразъ на дѣйствителностьта.

Отъ казаното става ясно, какво се разбира, когато се каже, че науката се стреми къмъ истината, а искуството къмъ хубостьта.

Въ каквото отношение се намиратъ искуствата въобще спрѣмо науката, въ сѫщото отношение се намира и поезията, като искуство, и то най-съвършено искуство, спрѣмо прозата, сир. спрѣмо историческата дѣйствителность, която е прѣдметъ на науката, въ слѣдствие на която и послѣдната спрѣмо поезията се нарича проза въ тѣсенъ смисълъ на думата.

Дѣйствителностьта може да се схваща и да се изобразява поетически и прозаически, сир. художествено и научно. Първитѣ начала на науката всѣки пѫть показватъ смѣсь отъ проза и поезия. Колкото повече човѣшкиятъ разумъ наяква и се свѣстява, толкова по-ясно съзира истината, а въ слѣдствие на това толкова и повече се раздѣлятъ една отъ друга поезията и прозата. Първото събудено спознание на нѣщата у младия човѣкъ го изпълва съ радость и възхищение, и той бърза да даде поетическо изражение на възгледитѣ си; той не може да чака, до като бавниятъ ходъ на подробното изслѣдванье всѣка отдѣлность точно схване и разясни, та тепърва тогава да сглоби отдѣлноститѣ въ една свързана цѣлость, ала бърза, прѣди да се придобие потрѣбниятъ опитъ, и създава чрѣзъ фантазията си изъ полученитѣ фактове и идеи свободна картина на цѣлостьта и се старае да прѣнесе тая фантастична картина върху дѣйствителностьта.

Ала отъ казаното не слѣдва, че поезията не може да има мѣсто тамъ, гдѣто истината напълно е схванѫта, защото хубостьта на природата не се губи за насъ, когато узнаемъ законитѣ, които я движѫтъ, а напротивъ тъкмо това разяснение може изново да изпълни наблюдателниятъ ни духъ съ ново възхищение, и това може отъ своя страна да ни потъкне къмъ поетично изражение, което, разбира се, сега нѣма да прѣдставя реалното чрѣзъ творения на фантазията, ала ще се стреми въ реалния образъ на дѣйствителностьта да изтъкне поетичнитѣ му страни, — оная хармония и органично единство, които сѫ главни условия на хубавото. Затова е рекълъ Лоце, че дѣйствителностьта, изцѣло взета, е поезия, а проза е само случаенъ и ограниченъ възгледъ върху нѣщата, какъвто има само

онзи, който стои на тѣсно и низко становище. Ето така можемъ да кажемъ, че и науката може да се прѣдава чрѣзъ поезия, гдѣто фантазията, наистина, нѣма да замѣстя трѣзвениятъ разумъ, но гдѣто пъкъ онова, което той е открилъ, тя може да прѣдстави въ поетически образъ. Сѫщо така и на науката, която излага истината, не само не прѣчи, но помага поезията, за да изложи материалътъ си въ органическо учлѣнение и пластически строежъ. Историкътъ, както и ораторътъ и философътъ се нуждаѭтъ отъ помощьта на поетическото искуство, за да дадѫтъ хубава форма на съчинението си, понеже то, ако иска да има траенъ животъ въ днешното културно развитие, трѣба да има важность по съдържанието си, но сѫщеврѣменно да се харесва и поради формата си, която трѣба да бѫде съ възможность художествена. Сѫщо така и поезията се учи отъ науката. Поетътъ трѣба да изражава идеитѣ на врѣмето си, и не само да дава огледало на външната страна на нѣщата, но и да открива тѣхната междуособна свързка, а затова той има нужда отъ знания и само чрѣзъ тѣхъ може той да бѫде културенъ носитель на своя вѣкъ, „учитель на възрастнитѣ“, както се е изразилъ Аристофанъ за Есхила. Не само заради формалната хубость постоянно се четѫтъ и цѣнѭтъ съчиненията на великитѣ поети, но защото и съдържанието имъ е привлѣкателно и защото и то влияе. Младежьта се образува и възпитава чрѣзъ съчиненията имъ, отъ тѣхъ ясно схваща народнитѣ и общочовѣшкитѣ идеали, а всичко туй е възможно, защото великитѣ поети си присвояватъ и науката, сами се вдълбяватъ въ научни студии и гледатъ да стоѭтъ на височината на своя вѣкъ. Ни единъ новъ поетъ, който не върви по тоя пѫть, не може станѫ великъ и обожаванъ на днешно врѣме, защото само ако открива нови идеи, разрѣшава загадки, които въ днешната обществена борба вълнуватъ сърдцата на хората и пр., само подобни качества на поетичнитѣ съчинения спечелватъ признание и похвала отъ страна на народитѣ. Не е вече поетъ онзи, който въ стиховетѣ си показва само горещо чувство и академическа угладеность на формата: — хубавата форма трѣба да бѫде достойно облѣкло на не по-малко достойно съдържание: инакъ поезията се прѣобърща въ лека душевна забава, която нѣма трайна цѣна. Поезията на нашето врѣме вече има и задача, да разяснява, какъ стоѭтъ принципитѣ на обществения животъ спрѣмо извѣстни високи народни или общочовѣшки идеали.

Поезията, като има такава тѣсна свързка съ реалностьта, не може да прѣмълчава нищо, което има важность въ живота

и безъ което нагледната картина на живота, рисувана отъ нея, не би била подпълно и живо негово отражение. Затова въ сферата на поетичното схващанье влизатъ и мрачнитѣ страни на реалностьта: покрай стройното (хармоничното) поезията рисува и това, което е тъкмо противно — дисонанция, несъразмѣрность, противурѣчие. Ала тъкмо въ тая область искуството трѣба да покаже всичката си сила, да свърже доброто и хубавото на живота съ безнравственото и грозното така, че пакъ да се удържи главниятъ принципъ на искуството, който не се състои въ това, просто да се копира дѣйствителностьта, а да се извлича изъ нея само туй, що бива да считаме за траенъ и общъ идеалъ; този идеалъ свидѣтелствува, какъ нравственостьта, хубостьта и истината сѫ и ще останѫтъ всѣкога надъ всичко, що имъ е противно, що имъ прѣчи. Поезията, слѣдователно, като изобразява и противуположноститѣ на хубавото, не трѣба да забравя, че тѣ се допускатъ въ нейната область само, за да въздигнѫтъ чрѣзъ своя контрастъ главната идея, която трѣба да служи на казания идеалъ. Грозното и индиферентното (равнодушното) могѫтъ да влизатъ само като съставни части въ поетичната цѣлость, а не могѫтъ сами отдѣлно да бѫдѫтъ поетично творение. Както не трѣба поетътъ, когато съчинява, да се води само отъ фантазията си безъ участието на разума и чувството, така сѫщо не бива и на разума да се дава изключително господство въ тая работа. Защото въ първия случай поетичното творение би излѣзло чисто фантастично, безъ свързка и значение за реалностьта, а нѣма съмнѣние, че гдѣто мисъльта липсува, тамъ и поезията остая празна игра. Отъ тамъ се бѣше и появило въ нашия вѣкъ, който е прѣимуществено вѣкъ на мисъльта, силно стремение, да се избѣгва прѣкалената фантастичность въ поезията, и да се приближи послѣдната повече къмъ реалностьта. Ала и въ това разумно стремение, което наричаме реализъмъ въ искуствата, мнозина прѣкалихѫ, като мислѣхѫ, че трѣба поезията немилостиво да копира и най-отвратителнитѣ страни на живота, нерѣдко и въпрѣки възмутеното нравствено чувство, което всѣкакъ не е послѣденъ контролъ въ поетичното схващанье. Когато се видѣ, че тѣзи, у които нравственото чувство още не е твърдо и трайно заседнѫло — младитѣ — не извличатъ отъ тия произведения чисто естетична услада, но че повече изпълватъ фантазията си съ образи, които раздухватъ страститѣ имъ — чу се всеобщо осѫжданье на това крайно натуралистично направление, което сега вече захваща да се повлича назадъ въ по-тѣсни, но поетични рамки.

Каква е цѣльта, която поетътъ иска да достигне, когато съчинява поетичнитѣ си творения? Обикновено се отговаря, че искуството нѣма цѣль, или че искуството е само себѣ си цѣль. И въ двата случая отговорътъ е едностранчивъ. Искуството нѣма цѣль, ако подъ цѣль разбираме користно, себелюбиво стремение къмъ извѣстни изгоди, за лична полза, защото ние се стремимъ къмъ това, що наричаме естетически хубаво, безъ да мислимъ на неговата практична цѣна въ живота. И само на себе искуството не може да бѫде цѣль, защото искуството не е самостоятелно явление, а е просто произведение на човѣшката култура, слѣдователно и то, както и всѣко културно произведение, се създава отъ човѣка съзнателно: когато художникътъ твори, той си е свѣстенъ за това, което твори, и не може да не мисли при туй, на какво ще послужи неговото творение. Слѣдователно художникътъ съзнателно твори съ извѣстна цѣль, която всѣкога му е прѣдъ очи. Художникътъ се стреми да намѣри сгодни нагледни форми, въ които да облѣче душевнитѣ образи, съчинени отъ фантазията му, каквото по този начинъ да ги съобщи на други, еднакво съ него организувани души, за да могѫтъ и тѣ по нагледния образъ да съзрѫтъ въ своята фантазия по обратенъ, репродуктивенъ пѫть сѫщо това, което и както го съзира художникътъ. Това да постигне — е пѣльта на художника. Колкото повече успѣе въ тая си цѣль, толкова повече се чувствува честитъ. Признанието за сполуката, дадено отъ външния свѣтъ, е найголѣмата награда на художника. Наистина случватъ се и такива художници, които съчиняватъ художествени творения, безъ даже да желаѭтъ да ги съобщѭтъ другиму; имало е даже и такива, които сами, прѣди да види нѣкой произведенията имъ, сѫ ги унищожавали. Ала такива художници сѫ рѣдки, и тѣ съ своитѣ постѫпки не оборватъ това, което по горѣ казахме, защото можемъ да кажемъ, че тѣ създаватъ нагледно това, което съзиратъ душевно, и сетнѣ сами се поставятъ като външно лице спрѣмо създаденото, и като го възприматъ душевно изново по казания репродуктивенъ пѫть, сами се наслаждаватъ отъ творението и отъ сполуката си.

Поетътъ е истински майсторъ на езика: той трѣба да владѣе езиковото богатство на своя народъ така, че всѣкога излека да вади изъ него всичко, що може да притрѣба, за да накичи поетическитѣ образи, които рисува чрѣзъ рѣчьта. Наистина рѣчьта е душевно срѣдство, чрѣзъ което се изразява прѣди всичко мисъльта — понятието, ала то не е съвсѣмъ лишено и отъ по-вещественн свойства, които влияѭтъ на на-

шето ухо, като произвеждатъ извѣстенъ музикаленъ ефектъ, който естетично ни настройва при възприманьето на мисъльта. Понятието въ поезията се прѣдава въ образи; тия образи рисува рѣчьта, а за тая цѣль се избиратъ все думи, които изразяватъ не отвлѣченото понятие или негови части, а части на образното цѣло, което е символъ на понятието. Слѣдователно езикътъ, съ който си служи поетътъ, трѣба по възможность да ни напомня образи, що ни подсѣщатъ за общото понятие, подъ което тѣ идѫтъ. Въ тоя смисълъ се казва, че поетическиятъ езикъ трѣба да бѫде образенъ. Ала, както се каза, езикътъ има и своя звучна — музикална страна чийто акустически ефектъ има влияние върху нашето естетично настроение, когато по смисъла на рѣчитѣ постепенно схващаме душевнитѣ образи на поета. По тази причина поетическиятъ езикъ трѣба и откъмъ външната, музикалната си страна да бѫде строенъ и хармониченъ, а това се постига, ако звучи ритмически. Сѫщината на езика се състои именно въ това, да изразява понятието чрѣзъ звуковъ образъ. Тѣзи пластически и музикални елементи на рѣчьта трѣба въ поезията да се явѭтъ въ съвършенъ естетиченъ строежъ. Пластиката на езика и ритмичната му звучность никакъ не сѫ само външни, неважни украшения на поетичното изражение, както се чини на нѣкои, а напротивъ тѣ сѫ вѫтрѣшно обусловени и сѫществени негови свойства. Както поетътъ прѣдставя една обща идея чрѣзъ особено отдѣлно събитие, така сѫщо той и мисъльта изразява чрѣзъ особенъ способъ — ритмически звученъ езикъ. Поетическиятъ езикъ е досѫщъ такова избрано вещество и съ такава стойность за поета, както е и веществото, съ което се служѫтъ художницитѣ въ пластичнитѣ искуства. Ако бѣше езикътъ за поезията само прѣносително (транспортно) срѣдство, тогава външната му страна нѣмаше да се прѣплита и да хармонира съ вѫтрѣшната. Ала езикътъ не е никога въ поезията такова чисто душевно срѣдство, както не е нито най-обикновената проза: той и тукъ прави впечатлѣние съ външната си страна, а камоли въ поезията, която безъ това не би била ни възможна като художество.

II.

Нашиятъ животъ се движи между двѣ противуположни състояния: или спокойно наблюдаваме външнитѣ нѣща, безъ да сме лично заинтересувани отъ тѣхъ, или, напротивъ, ние при туй се вълнуваме, осѣщаме нѣщо опрѣдѣлено. Спокойниятъ наблюдатель зачита самостоятелностьта на външнитѣ явления,

като отличава себе си отъ тѣхъ, за да може по-ясно да ги схване. Той е безпристрастенъ, не е свързанъ ни съ единъ прѣдметъ, а свободно прѣминува отъ единъ къмъ други, като гледа отъ разликитѣ да схване характерътъ на отдѣлноститѣ, а отъ съединението имъ да схване цѣлостьта въ органична връзка. Такова отнасянье къмъ външния свѣтъ наричаме обективно, за разлика отъ другото, лично заинтересувано отнасянье, което наричаме субективно. Поезията, като художествена възпроизводителка на живота, не може да не прѣдставя размѣсомъ и двѣтѣ душевни състояния, както се срѣщатъ често пѫти изпрѣплетени въ реалностьта. Ала поезията е художество, което може да улавя и само извѣстни области отъ нашия външенъ и вѫтрѣшенъ миръ, и отдѣлно да ги изобразява, като оставя на страна по-нататъшнитѣ наши връзки съ живота. Затова въ поезията може да се рисува външниятъ миръ съ обективно спокойствие отъ страна на една незаинтересувана личность, като се прѣмълчаватъ субективнитѣ вълнения на съврѣменнитѣ свидѣтели на тоя миръ. Сѫщо така поезията може да ни въвежда въ най-дълбокитѣ потайности на субективното настроение на извѣстенъ индивидъ, възбудено отъ нѣкой външенъ поводъ, безъ да се грижи за спокойната, обективна оцѣнка на тоя поводъ, която може да сѫществува у други индивиди. Както науката се възвишава надъ житейската опитность съ това, гдѣто може изолирано да наблюдава и изучава явленията на живота, така сѫщо и поезията като художество ни поднася на естетична услада своитѣ изолирано схванѫти образи, каквито въ житейскитѣ усложнения не можемъ така да различимъ и да отдѣлимъ на страна. Поради това поезията още въ първитѣ врѣмена на културно-историчната епоха на народитѣ се явява раздѣлена на два главни вида, отъ които единъ — епиката — обработва обективниятъ, а други — лириката — субективниятъ възгледъ върху свѣта.

Като казваме, че епиката е обективна, то не значи, че въ нея съвсѣмъ не се примѣсва личностьта на поета; такава може да бѫде една хроника, едно чисто прозаично, а не и поетично съчинение. Слѣдователно и въ епиката се съдържа извѣстенъ субективенъ елементъ, безъ който не може да бѫде ни едно художествено творение. Подпълната, чиста обективность е главенъ бѣлѣгъ само на прозата. Историкътъ черпи материалътъ си изцѣло изъ външния свѣтъ, безъ да придава нѣщо отъ своята субективность. Ако историкътъ прѣдаде така този материалъ, като употрѣби поетична — стихотворна — форма на рѣч та, той съ това вече не се прѣобърща въ поетъ,

нито съчинението му става поетично. Поетична дарба именно е такава сила, която не дава на поета при съчиняването да се избави съвършено отъ своята вѫтрѣшна личность, отъ своята субективность. Материалътъ, който е взетъ отъ вънъ, не е самъ по себе си поезия, а тепърва поетътъ чрѣзъ субективната си творческа дѣятелность може да го направи такъвъ, като го прѣдаде въ поетични образи на мисълта и поетична — ритмична — форма на рѣчьта. Че това е нужно и за най-поетичния исторически материалъ, доказва именно прозата — историята, която може всѣки моментъ отъ живота да прѣдаде прозаически. Както въ живота на всѣкиго постоянно се допиратъ и междусобно влияѭтъ субективното и обективното, така сѫщо и въ поезията не могѫтъ да не се прѣсрѣщатъ тѣзи два момента. Въ лириката субективниятъ елементъ явно господува, и затова е той неинъ характеристиченъ бѣлѣгъ; въ епиката обратно обективностьта личи на първо мѣсто, ала въ тая обективность художествено трѣба да е вплетена и необходимата субективность, и то така, че тя да се потайва подъ епическия плащъ на формата и дикцията и пакъ да съживява цѣлото творение: гдѣто отсѫтствува всѣка субективность, тамъ нѣма топлина на чувството, тамъ владѣе хладна разсѫдителность.

Слѣдователно епикътъ не може да бѫде индиферентенъ, хладнокръвенъ къмъ събитията и лицата, за които говори, ала при все това, гдѣто той изказва чувства, прави тъй, че избѣгва обикновенитѣ въ лириката чувствени излияния и самонаслаждения отъ собствената тѫга или веселость: епикътъ изказва чувствата си чрѣзъ ония моменти, които ги прѣдизвикватъ. Чезненьето къмъ неопитано щастие, мѫчителното състояние на несполучена, неотвърнѫта любовь, които сѫ обична тема на лириката, въ епоса нѣматъ мѣсто. Тукъ може да се възпѣва любовь на двѣ вече сродени и задоволени въ междусобна любовь души: любовь на годеници и съпрузи, която прѣдставя опрѣдѣлени сърдечни връзки, станѫли необходима часть отъ душевния животъ на лицата. Врѣменно нарушение на такава любовна хармония, настанѫла по причина на непрѣдвидени епически конфликти и катастрофи, може епикътъ да рисува, като при туй скрие собственото си вълнение (индивидуалното си чувство), по казания начинъ. Такива мѣста въ епиката често се срѣщатъ, и безъ съмнѣние тѣ сѫ лирически мѣста, ала въ епическа форма. Отъ тукъ се разбира, че въ сѫщность нѣма между епиката и лириката такива строго опрѣдѣлени граници, както въ теорията. Затова има поетически видове, които се наричатъ „лироепически“ или обратно.

Познатъ е епосътъ на Goethe „Херманъ и Доротея“, въ който съ класическа обективность и спокоствие е изрисувана идилическа картина на чиста любовь между двама млади. Когато веднажъ сж чели този епосъ прѣдъ поета, той се разплакалъ, а това показва, че той при всичката нагледна обективность на съчинението, е излѣлъ въ него най-дълбоки чувства — душата си. Така се разяснява и защо трогва тъй силно и Омировата поезия, ако и да не изказва Омиръ нигдѣ направо свои рефлексии и чувства. И тъй, обективностьта въ епоса не е студена вънкашность, а състои въ това, че субективното чувство на поета подпълно се излѣло въ епическия прѣдметъ, та този послѣдниятъ, проникнжтъ отъ най-чувствената вжтрѣшность на поета, се явява оживенъ и одушевенъ — сир. поетически обективно прѣдставенъ.

Поетъть живѣе въ съврѣменната му сегашность и, ако е лирикъ, той ще живѣе и ще съчинява подъ влиянието на моменталнитѣ жизнени вълнения, които го тласкатъ ту на една, ту на друга страна: лирикътъ чувствува значението, което има сегашното за неговия животъ, и затова лириката е прѣимуществено поезия на момента — поезия на сегашното. Напротивъ епикътъ сочи погледътъ си въ минжлото, за да схване части отъ свършения животъ. Това, що е вече извършено въ външния свѣтъ, е обективно за насъ, и можемъ спокойно да го наблюдаваме и сетнѣ слѣдъ зрѣло обмисляванье ясно да го прѣдставимъ, както сме го схванжли или както сме го прѣиначили съ помощьта на фантазията си. Епиката е поезия на минжлото. Това, което историкътъ рисува изъ минжлото, като изнася на явѣ идентѣ, които сж родили събитията и причинната свързка на тия идеи, епикътъ пластически изобразява, като ниже въ безпрѣкжсванъ редъ идейни образи. Затова се казва, че епиката е пластика въ поезията, че епичнитѣ образи сж културни ликове на прѣдставитѣ. Заради тая пластика епикътъ рисува, сир. разказва подробно всичкитѣ моменти на историческия вървежъ на събитията, като гледа да не прави скокове, да не остави празнини. Епикътъ изобразява напълно всѣка отдѣлность и я туря наредъ съ другитѣ части на цѣлото така, че да бжде групата пластична и като цѣлость, и въ отдѣлнитѣ си части. Именно обективностьта на изложението изисква, щото всѣка отдѣлность въ епоса, както и въ реалностьта, да запази самостоятелно мѣсто, така че и като часть на цѣлото да може да бжде само за себе си нѣщо цѣло. Споредъ това въ епиката трѣба да владѣе подпълность и пластическо единство. Епическата подпълность или

непрѣкѫснѫтость води къмъ дребна детайлность, която е причина на извѣстна развлѣченость на изложението, наречена епическа широчина. Епическото единство, споредъ казаното, не търпи по-тѣсно прѣливанье или прѣплитанье на отдѣлноститѣ въ едно, така че епическата цѣлость повече трѣба да наподобимъ съ растение, отколкото съ животински организъмъ. Както въ растението всѣко клонче, всѣки листъ, всѣки цвѣтъ и неговитѣ части съставятъ самостоятелни отдѣлности спрѣмо общата почва — стъблото, което ги свързва въ общо единство, така сѫщо и частитѣ въ епоса трѣба да си останѫтъ размѣстени една до друга, а една обща идея трѣба да ги свързва заедно въ едно органично цѣло. Задача на поета е, да открие тая обща идея и да ѝ даде съотвѣтенъ поетиченъ образъ. Само когато има такава обща идея, която въодушевява епическитѣ лица, могѫтъ се схваща и извършенитѣ събития въ живи образи като нейно въплъщение.

Единството и непрѣкѫснѫтостьта (континуитетътъ) на епическото изложение най-добрѣ се постигатъ, ако събитията, за които епикътъ разказва, се извършватъ въ кратко врѣме, така че поетътъ да може да изрисува всичкитѣ моменти до най-голѣма подробность. Затова поетитѣ избиратъ изъ единъ редъ отъ събития, органически свързани чрѣзъ една обща идея, само нѣкой отъ най-важнитѣ моменти и се стараѭтъ чрѣзъ подробното изложение на този моментъ да прѣдставѭтъ цѣлата върволица отъ събития извършени прѣди и слѣдъ него. Така Омиръ е взелъ отъ десетгодишната троянска война само послѣднитѣ нѣколко деня, въ които геройството на лицата най-добрѣ се показало, и ни описва, какво се е вършило всѣки день отъ зори до замръкванье. Така сѫщо и въ Одисеята слѣдимъ Одисея вече при края на многогодишното му лутанье, когато се извършва рѣшителната борба. Поетътъ притуй може често пѫти да поглежда и назадъ въ минѫлото и искуствено да вплете въ разказа си прѣдишни моменти, които разясняватъ началото на разказванитѣ събития. Сгодно се постига това чрѣзъ драматиченъ способъ, като се турятъ самитѣ епически лица да разкажѫтъ за минѫлото си. Така напр. Одисей самъ разказва повече отъ това, което му се случило въ морскитѣ лутания. Въ модерния епосъ — романътъ, който изобщо изобилва съ драматични елементи, този способъ, да се рисува въ обратенъ редъ прѣдишното подиръ сетнѣшното, е доведенъ до голѣми крайности, поради умишлено стремение на писателитѣ къмъ драматиченъ ефектъ. Това е погрѣшно, защото спокойниятъ епиченъ разказъ на събитията, които се

изреждатъ въ права линия едно слѣдъ друго, има свои дълбоки основания, та не бива твърдѣ много този редъ да се нарушава и да се замѣстя чрѣзъ драматично живо и прѣплетено изложение, защото инакъ ще се нарушѫтъ най-важнитѣ характеристични черти на епическото изложение. Ние правимъ разлика между това, което сами вършимъ, и това, което безъ наша воля ни прѣсрѣща въ живота, спр. различаваме собствени дѣйствия отъ лични прѣмеждия. Първитѣ сѫ резултатъ на нашата воля, произтичатъ отъ умишлено и съзнателно намѣсванье на нашата личность въ свѣтскитѣ работи, — съ тѣхъ ние влияемъ върху свѣта; вторитѣ се явяватъ безъ наша воля и произтичатъ изъ разнитѣ връзки, които ни свързватъ съ свѣта; тѣ влияѭтъ върху ни. Вплетени въ свѣтскитѣ житейски процеси, ние се чувствуваме и въ своитѣ дѣйстия зависими отъ послѣднитѣ, докато, обратно, съзнаваме, че много зависи и отъ насъ, отъ нашето особно схващанье и намѣсванье въ тия процеси, каква ще бѫде нашата сѫдба. Драмата показва, какъ човѣшката воля се рѣшава да дѣйствува, какъ съ това дохожда въ противуположность съ свѣта, и какъ бива побѣдена или какъ побѣждава. Драматичното лице гони своя цѣль и води съзнателна борба, която се стреми да я обърне въ оная посока, която води къмъ извѣстно негово завѣтно желание. Инакъ е въ епоса: тукъ се прѣдставя, какъ се вършѫтъ събития чрѣзъ задружната сила на мнозина, какъ отдѣлната личность дѣйствува въ зависимость отъ съврѣменнитѣ обстоятелства, какъ материалътъ на дѣйствията му се натрапва отъ вънъ и какъ доживява много нѣща, за които не е ни мислилъ, — които не е желаялъ. Отдѣлнитѣ прѣмеждия, прѣзъ които епическиятъ юнакъ минава, не се развиватъ съ причинна послѣдователность едно изъ друго и изъ неговата личность; индивидуалностьта тукъ се показва само въ туй, какъ юнакътъ издържа събитията, въ които е вплетенъ, какъ умѣе да се снайде въ тѣхъ. Епическиятъ юнакъ не кове самъ щастието си, той не е свой подпъленъ господарь, а само прѣденъ борецъ въ редоветѣ на масата, отъ която е произлѣзълъ; него е понесла обществена струя, и той отъ нея чака, кѫдѣ ще го занесе и какво ще му донесе. Въ новия епосъ — романа — границитѣ, които ясно отдѣлятъ епиката отъ драматиката, сѫ дълбоко засегнѫли една въ друга, така че романътъ се явява съ много не епически, а драматически черти, не свойствени на стария — класически епосъ.

Нѣма съмнѣние, че отначало епически се възпѣвали повече случки изъ собствения животъ на пѣвеца, както и съ-

бития, на които той е билъ свидѣтель. Живото впечатлѣние, което пѣвецътъ е ималъ като участникъ и свидѣтель на епичния мотивъ, го е въодушевявало да разказва за послѣдния на ближнитѣ си. Първитѣ епически опити, слѣдователно, сѫ били монологични разкази отъ страна на първо лице съ силна субективна подкладка, която е била главенъ поводъ, да се роди разказътъ. Това, което пѣвецътъ е разказвалъ, е съръжало неговото схващанье на свѣта, ала то се е приимало, колкото и наивно да е било, отъ ближнитѣ му съ такава сериозность и пълна вѣра, както го е разбиралъ и съобщавалъ разказвачътъ. За да бѫде пѣвецътъ съвсѣмъ интименъ въ своята срѣда, да прѣдставя огледало на врѣмето си, както го изисква етическата обективность, да говори чрѣзъ него народътъ, трѣба и животътъ да бѫде такъвъ, че въ него идеалитѣ да се явяватъ олицетворени, а това бива само, когато фантазията на човѣка взима върхъ и въ неговитѣ дѣйствия.

Колкото и да сѫ народнитѣ епически творения изражение на народния поетически възгледъ, пакъ тѣ сѫ дѣло на отдѣлни автори-поети, поради което не сѫ могли въ първобитния си видъ да не носѭтъ и отпечатъкъ на авторска индивидуалность, — да не показватъ и слѣди отъ субективното настроение, което ги е потъкнѫло да съчиняватъ. Ако да можеше се запази едно народно епическо творение все въ оная форма, въ каквато е излѣзло отъ първия си авторъ, не бихме говорили за обективность въ народната епика. Обективностьта се създава сетнѣ, въ слѣдствие на различнитѣ прѣработки на първото творение, слѣдъ като то мине прѣзъ нѣколко рѫцѣ, които стоѭтъ по-далечъ отъ възпѣвания епически мотивъ. Отъ втория и третия пѣвецъ захваща по-спокойната оцѣнка на епичното събитие, а и изложението тепърва тогава получава сѫщинска разказна форма отъ страна на третьо лице Въ епическото прѣдание, прѣработено по казания начинъ, вече прѣобладава надъ субективното чувство интересъ къмъ сѫщината на съдържанието, поради което се явява потрѣбностъ за подробно рисуванье събитията, които при първия авторъ се прѣдполагатъ познати или поне въ главни черти лесно понятни. Така се усилва обективниятъ чисто епическиятъ елементъ въ прѣданието, а заедно съ това и епическата подробность. Името на първия авторъ изчезва, както изчезватъ и чисто индивидуалнитѣ черти на съчинението му. Именно колкото повече се отдалечаватъ генерациитѣ отъ ония епически събития, които се възпѣватъ въ пѣснитѣ, толкова повече расте интересътъ

къмъ самото тѣхно съдържание — изискватъ се подробности за станжлитѣ събития. Краткостьта вече не задоволява тъй, както е задоволявала съврѣменницитѣ, защото всичко туй, което съврѣменникътъ е могълъ да си надомѣсти самичъкъ, като прѣдишенъ и сетнѣшенъ моментъ на събитията, сега се иска отъ пѣсеньта. Тази нова потрѣбностъ отъ подробности е източникъ на многочисленитѣ прибавки, поради които една първоначална кратка епическа пѣсень нараства съ врѣме до дълга рапсодия.

Въ историческо врѣме народнитѣ епически прѣдания вече се явяватъ въ оня прѣработенъ видъ, който дава възможность, да ги дѣлимъ строго отъ лирическитѣ. Въ такъвъ стадиумъ се намиратъ вече и най-старитѣ славянски епически пѣсни. Въпросъ е, кои народни поетични творения сж по-стари — епичнитѣ или лиричнитѣ. Съгласно съ казаното, трѣба да приемемъ, че първоначално епиката отъ лириката не се дѣлила сжществено и че даже въ първообразитѣ на народната епика субективниятъ — лиричниятъ елементъ е билъ по-силенъ отъ обективния — епичния, и че тепърва сетнѣ послѣдниятъ се е усилвалъ, като изчезвалъ първиятъ. Този възгледъ напълно се съгласява съ мнѣнието, което днесъ оборва старата хипотеза, споредъ която почти всеобщо се приимаше епическата поезия като най-старъ видъ поезия; това ново мнѣние напротивъ дава прѣдимство откъмъ тая страна на лириката. (Вж. въ статията на Матова, Бълг. Прѣгледъ, год. II., кн. III., стр. 77.—92.)

III.

Епопсътъ (епопеята) е никнжлъ още въ хероическия периодъ на народитѣ, сир. въ ония досущъ епически врѣмена, когато при извѣстни общонародни подвизи всички отдѣлни лица сж въ състояние и тѣломъ и духомъ еднакво да участвуватъ и чувствуватъ. Художественият епосъ е подражание на народния, и то толкова по-блѣдно, колкото животътъ, рисуванъ въ него, е по-далеченъ отъ казаното първобитно хероическо състояние. Новиятъ културенъ животъ, какъвто е днесъ, не може вече да се изобрази тъй вѣрно и нагледно въ единъ епосъ. Когато при една напрѣднжла култура се отдалечжтъ отъ люлката на поезията като самостоятелни науки: историята, философията и религията; когато отдѣлни, надарени лица постепенно се отдѣлятъ отъ цѣлостьта (срѣдата), за да си издѣйствуватъ по-самостоятелно сжществуванье; когато духътъ

вече не намира покой само въ едно просто подържанье вѣрата на дѣдитѣ, но се стреми слѣдъ дълга вѫтрѣшна борба да си създаде свое убѣждение, свое самосъзнание, когато, най-сетнѣ, външниятъ животъ се регулира отъ цѣлъ редъ юридически институции (уредби) — тогава и задачата на епическия поетъ бива друга: тогава е длъженъ поетътъ самичъкъ да притежава свой възгледъ върху свѣта, и съ помощьта на тоя възгледъ трѣба да схване и организува материалътъ, който черпи изъ дѣйствителностьта: трѣба да умѣе да взима за прѣдметъ на изложението си царството на сърдцето и сѫдбитѣ на частния животъ, като ги обяснява чрѣзъ влиянието на обществената срѣда, духа на врѣмето и всички случайни явления.

Къмъ прозата на живота поетътъ трѣба да приравни и езикътъ си, да пише въ проза, тъй щото и това, което чрѣзъ фантазията си е съчинилъ по образецъ на дѣйствителностьта, да получи историческа боя. Поетътъ трѣба, съ една дума, да намѣри сгодна форма, въ която да може исторически и психологически вѣрно да изложи развитието на индивидуалностьта посрѣдъ единъ пъленъ съ противурѣчия животъ. Тази нова форма е романътъ.

Романатъ се нарича модеренъ епосъ, и той наистина е епосъ, доколкото и той се придържа о общитѣ закони на епическия стилъ, но инакъ романътъ изобщо поднася най-голѣма свобода както въ схващаньето, така и въ изложението. Епосътъ рисува културна картина на единъ цѣлъ вѣкъ (поколѣние), като го прѣдставя обикновено въ величествена общонародна борба съ външенъ неприятель. Романътъ, напротивъ, се движи около развитието на единъ индивидуаленъ животъ. Въ епоса се явяватъ вече готови, познати отъ историята характери (или фантастично съчинени като такива), така че главниятъ интересъ се съсрѣдоточава около развитието на събитията. Въ романа, напротивъ, не сѫ главни развръзкитѣ на заплетения ходъ на събитията, а главни сѫ характеритѣ, които ясно прѣдъ насъ се образуватъ въ силата на обстоятелствата. Обстоятелствата прѣдъ насъ се развиватъ въ единъ пъленъ и истински животъ, ала тия обстоятелства трѣба нѣщо да направиѫтъ и отъ лицата, които се изтъкватъ при тѣхъ. Поетътъ трѣба да ни даде да разберемъ таинствената свързка, която сѫществува между външния и вѫтрѣшния свѣтъ, да схванемъ нѣкои отъ многото начини, какъ условията, въ които се раждаме, или които случайно ни прѣсрѣщатъ, часъ приятелски подпомагатъ нашето битие къмъ правиленъ и хармониченъ животъ, часъ неприятелски ни прѣд-

извикватъ, да воюваме душевно и тѣлесно за собствена защита или изгода. Проблемътъ обикновено се разрѣшава отъ общия принципъ на живота, отъ волята на любовьта, която всичко прониква и всичко владѣе. По-поетиченъ прѣдметъ отъ любовьта нѣма. Любовьта обхваща цѣлиятъ човѣкъ, особено душевната му страна, и само тя е въ състояние да противупостави срещу спънкитѣ всичкитѣ му сили, като причинява и най-дълбоки метаморфози съ личностьта. Обикновениятъ конфликтъ е, слѣдователно, между поезията на сърдцето и съотвѣтната проза на обстоятелствата. При разрѣшаваньето такива конфликти се развива пълна драматичность, която тъй сѫщо характеризува романътъ спрѣмо епоса. При все това романътъ не е драма, той остая по тонъ и форма епически, като ни подканя къмъ спокойно наблюдение. Романътъ излага въ спокоенъ епически тонъ възгледи и събития, и чрѣзъ това характеризува лицата; драмата, напротивъ, чрѣзъ дѣйствия нагледно прѣдставя характеритѣ. Поради тая разлика въ романа е потрѣбно, именно за да се прѣдстави непрѣкѫснѫто развитие, да се отбѣлѣзватъ до най-малки подробности всичкитѣ тънки условия и влияния на обществения животъ, да се прави психологическо разчлѣнение на вѫтрѣшния животъ. Не е важно въ романа, да се бърза къмъ изхода на конфликта, а важно е, да се покаже всѣки моментъ въ пълното му значение. Но затова пъкъ всѣки моментъ, колкото и да се чини далеченъ отъ главното срѣдище, колкото и да е вметнѫтъ въ органическия редъ на събитията като „епизодъ“, пакъ трѣба да има значение за по-нататъшното развитие на тоя редъ, та чрѣзъ това да оправдае отклонението и бавеньето, което се прави заради него. Епизодитѣ, слѣдователно, сѫ нужни и оправдани, до когато тѣ влизатъ въ причинната свързка, която излиза отъ главната мисъль (идеята) на романа. Епосътъ допуска тъй наречената епическа широчина, ала тази има извѣстни граници, по причина, че историческиятъ материалъ въ него се явява вече избранъ и обработенъ, като се прѣдставя чрѣзъ завършени (развити) личности и сѫдби. Въ романа, напротивъ, тази широчина нѣма граници, защото той прѣдставя богатството на живота въ всичкитѣ му хубости и противурѣчия: покрай хубавото намира мѣсто и грозното, даже изродитѣ природни, каквото напълно да се подражае много-шарната картина на живота, и всичко това е нужно, за да се схванѫтъ свободно индивидуализуванитѣ характери на романа.

Отъ тая особеность на романа слѣдва и една друга негова черта, която не допуска въ него такава обективность отъ

страна на поета спрѣмо излагания епически материалъ, каквато е въ еноса: епикътъ съ удивление гледа на героическата епоха, за която разказва. Напротивъ, романописецътъ, както рекохме. трѣба и самъ да има изработенъ индивидуаленъ възгледъ върху свѣта, та трѣба да е въ състояние философски да се постави надъ разпокхсания противурѣчивъ и несъвършенъ животъ, който избира за прѣдметъ на романа. Наистина той не смѣе явно да намѣсва своята субективность въ романа и трѣба на гледъ да запази условията на епическия стилъ, ала при все това той смѣе и може да погледне на свѣтскитѣ слаби и лоши страни ту съ пълно хуманно съчувствие, ту съ блага иронния, ту съ хуморъ, и по този начинъ не само че отдѣлноститѣ се освѣтляватъ, но и противуположноститѣ, доброто и лошото, намиратъ прилично мѣсто едно покрай друго, като се допълватъ взаимно.

Епическата обективность не допуска тенденциозно вплитанье на автора въ развитието на идеитѣ и събитията на съчинението, ала сѫщо така и особенятъ характеръ на романа, за който туку-що казахме, не допуска такова спокойствие и хладнокръвие спрѣмо всичкитѣ страни на живота, който е прѣдметъ на романа, щото да отива до безразборенъ цинизъмъ. Напротивъ, поетътъ трѣба да е въ сила, изъ противуположноститѣ и проблемитѣ на живота да извади истината, която се крие въ тѣхъ, и която е надъ тѣхъ, да може чрѣзъ своя по-високъ възгледъ за свѣта да ни избави отъ двоумѣнието, което ни причиняватъ дребулитѣ и заплетеноститѣ на живота. Поради това поетътъ трѣба главната мисъль, до която го е довелъ материалътъ на романа му, да въплъти въ характера и сѫдбата на едно или нѣколко главни лица, като съсрѣдоточи въ тѣхъ главнятъ интересъ на читателя. Колкото и да е чистъ единъ романъ отъ всѣка тенденция, да учи моралъ, пакъ не може да се откаже, че той ще остави у читателя извѣстна положителна или отрицателна морална поука. Поетътъ не може да не си даде смѣтка върху тая, да кажемъ, морална стойность на съчинението си, и затова той трѣба да има прѣдъ очи главната мисъль на съчинението, понеже тая главна мисъль, съ която той излиза прѣдъ публиката, е носитель и на морала на съчинението. Ако, слѣдователно, поетътъ се впуска въ цинично рисуванье детайли (отдѣлности), относещи се до човѣшката плътность и плътенъ развратъ, и ако избира за главни лица прѣдставители на най-дълбоко нравствено падение, безъ да загатва поне издалечъ за онова по-високо нравствено становище, изподъ което никога не трѣба да се снизяваме — въ

такъвъ случай поетътъ не може да не бѫде отговоренъ и прѣдъ науката за нравственитѣ послѣдици на своитѣ произведения.

А истинскиятъ поетически вкусъ винаги ще умѣе да отстрани изъ съчиненията ония галантни страни на живота, които нищо повече не разясняватъ извѣстенъ проблемъ, когато се рисуватъ пластически до най-голѣма подробность, отколкото ако се споменѫтъ въ общи думи. Обективностьта въ романа не е такава, че да не допуща това постѫпванье, а напротивъ тя дава право на това, защото романописецътъ е пръвъ критиченъ сѫдия на своето дѣло. Истина, може чрѣзъ подобно постѫпванье да се губи нѣщо отъ ефекта, ала и това е погрѣшно, когато въ единъ романъ прозира тенденция, която сочи само къмъ ефектъ. И тази тенденция, както и всѣка друга, унижава искуството — поезията. Ефектътъ самъ по себе си е принадлеженъ на романа, а произтича едно отъ самия прѣдметъ, който трѣба винаги да заслужва голѣмъ интересъ отъ страна на читателитѣ, и второ, отъ начина на изложението. Поетътъ въ романа не трѣба да разказва тъй, както прави историкътъ, който знае това, що съобщава, като нѣщо свършено въ строгъ хронологически редъ и прагматическа свързка, но трѣба да остава да се развиватъ характеритѣ прѣдъ очитѣ на читателя, поради което ще разпорежда и материалътъ си въ съотвѣтенъ на това редъ. Много зависи отъ систематичната разпоредба на материала, за да се схванѫтъ характеритѣ въ ясна и подпълна цѣлость. А именно това не е лесно да се постигне сполучливо, понеже романътъ обема твърдѣ много разнообразни елементи. Тукъ нѣма строго опрѣдѣлени технически правила, а всичко зависи отъ дарбата на автора. Твърдѣ обикновенъ е хронологическиятъ редъ въ права линия, сир. като се захване разказътъ отъ начало и върви постепенно до край, ала не е изключено и по-драматично изложение, като се захваща тъкмо съ извѣстна ефектна ситуация изъ срѣдата на развитието и сетнѣ чрѣзъ пригодни връщания назадъ се надомѣстя пропуснѫтото. Даже се захващатъ романитѣ съ края, съ свършъка, ала това бива, когато резултатъ на тоя свършъкъ е пълна резигнация, изгубени надѣжди, разбити идеали и пр., като слѣдствие на извънредно буенъ и буренъ животъ, който се разказва въ видъ на споменъ. Писмената (епистоларна) форма тъй сѫщо е твърдѣ обикновена, както и формата на дневникъ. Не трѣба да се забравя, че главното лице въ романа не бива да поглъща цѣлото внимание на романописеца, сир. то да бѫде всичко и надъ всичко въ романа, защото тогава е по-добрѣ да се вземе драматическа форма. Главното лице въ

романа, па и всички по-видни лица покрай него прѣдставятъ винаги извѣстни обществени типове, които или сж твърдѣ обикновени, или пъкъ почватъ да се размножаватъ. Поради това лицата въ романа иматъ за насъ не само интересъ като индивидуални явления, но въ главни черти и като типове, въ слѣдствие на което получава другъ интересъ за насъ и рисуваньето на цѣлата срѣда съ всичкитѣ ѝ подробности, които романописецътъ трѣба да прибави. Романътъ, слѣдователно, получава друга цѣна чрѣзъ тая своя общочовѣшка стойность, и затова не трѣба да разчитва на обикновена сензация, която могжтъ да правжтъ индивидуални, и то фантастични ситуации и събития, а повече на дълбокото впечатлѣние, което той ще направи като „художественъ тълкуватель на обществения животъ“.

IV.

Лириката е субективна поезия въ двоякъ смисълъ на думата: ние наричаме субективенъ личниятъ душевенъ животъ за разлика отъ външния свѣтъ на нѣщата; субективно е и това, което принадлежи само на извѣстна индивидуалность, досущъ тъй, както е субективна и оная истина, която има убѣдителна сила само за едного, който я подържа, и която се основава въ чувственото негово настроение спрѣмо обективната истина, която има обща стойность. Ала тая чисто индивидуална субективность не би била достойна да се увѣнчава отъ художеството, ако нѣмаше общочовѣшка стойность, именно ако лично-субективното не се прѣдставяше тъй, каквото да отговаря на общочовѣшкото битие, поради което да може това, що вълнува индивидуалната личность на поета, да намѣри отзвукъ и въ сърдцето на мнозина други. И тъй задачата на лирика, като художникъ, като поетъ, е да схване това, що вълнува човѣщината, съ свойствената поету проницателность и горещина на чувството, и да му даде печатъ на собствено душевно събитие, като го изрази отъ душа така, че затреперѣлата у него сърдечна жица да намѣри ресонанция и въ чуждитѣ сърдца.

Истинскиятъ епикъ изчезва задъ своето съчинение, като оставя лицата и събитията, съ собствената си сила и наглядность да се групиратъ и да изминаватъ прѣдъ очитѣ ни. Лирикътъ, напротивъ, самъ се поставя въ срѣдата, изтъква своятъ вжтрѣшенъ животъ, като единъ видъ огледало, въ което се огледва свѣтътъ. Както треперенията на етера и въздуха тепърва въ душата ни се прѣобърщатъ въ свѣтлость и звукъ,

сѫщо така и външнитѣ събития, само доколкото тѣ досѣгатъ вѫтрѣшностьта на поета, иматъ за него значение и намиратъ мѣсто въ поезията му. Така трѣба да се разбере, когато кажемъ, че източникътъ и на лириката е въ външния свѣтъ, както и на епоса, защото, най-сетнѣ, нищо не се извършва и въ вѫтрѣшния нашъ животъ безъ какъвъ да е близъкъ или далеченъ външенъ поводъ. И най-чистата лирична рефлексия си има причина въ извѣстни впечатлѣния, дошли отъ външния животъ. А именно това, гдѣто лириката не трѣба да донася чисто индивидуална субективность, доказва свързката на лириката, както и на цѣлата поезия въобще съ външната дѣйствителность. Каква е цѣльта на лирическия поетъ? Цѣльта му е самъ да се освободи отъ лирическото вълнение — да се изтуши, и самъ да се наслади, като изрази външно въ ясенъ художнишки видъ това, което често пѫти неопрѣдѣлено се мѣрка въ чувствата му, въ душата му. Лирикътъ улавя най-свѣтлиятъ моментъ, когато неопрѣдѣленото въ него блѣсва съ необикновена ясность, и той е щастливъ, че може да го изкаже.

Лирикътъ трѣба да бѫде като всѣки поетъ твърдѣ чувственъ, ала не е достатъчно за него да има само силно чувство, защото тогава той би могълъ да дѣйствува върху човѣшкитѣ сърдца само въ случай, когато изъ душата си излива порой отъ силни чувства: лирикътъ трѣба да има извънредно впечатлителна и нѣжно възприимчива душа; него трѣба много нѣща да трогватъ, които другитѣ около него даже и незабѣлѣзватъ; много нѣща да разпалватъ душата му, покрай които други хладнокръвно заминаватъ. Болкитѣ на живота, които лирицитѣ така силно чувствуватъ, и за които толкова въ пѣснитѣ споменуватъ, само въ устата на тѣхнитѣ посрѣдствени подражатели стаятъ фрази. Не е поетъ, а още по-малко е лирикъ онзи, който може да остане хладенъ и спокоенъ тамъ, гдѣто човѣщината вика за помощь и състрадание. Лирикътъ не може толкова несмѫщаванъ да осѣща сладоститѣ на живота, колкото единъ другъ, който изцѣло се прѣдава на наслаждения, безъ да забѣлѣзва ония нѣща, що загорчаватъ поету веселбата. А въ живота винаги има такива нѣща. Животътъ на най-великитѣ поети доказва напълно това. Самъ Гете, когото причисляватъ къмъ най-щастливо проживѣлитѣ велики хора, е казалъ на смъртния си одъръ, че ако би прѣтеглилъ изцѣло, колко е проживѣлъ напълно щастливъ животъ, едва би се набрало до четири седмици.

Още едно условие е необходимо, за да бѫде лириката чиста и велика: поетътъ, ако и да се вълнува, трѣба да има

душевна сила да се постави надъ всѣка страсть, надъ всѣки буенъ поривъ и отъ тая висота съ благо и хуманно спокойствие да гледа на вѫтрѣшнитѣ си събития и отъ тамъ да черпи блаженство, тъкмо когато страстно нараненото чувство другиго би накарало да проклина. Погрѣшно би се считалъ за великъ оня лирикъ, който въ разгара на страстно разчувствуванье не знае, гдѣ да смогне изражения, каквото страстно да се изкаже, както страстно чувствува. Великъ е оня, който индивидуалното и локалното знае да сведе подъ общото, да го оцѣни, — било радость, или жалость — отъ общочовѣшко становище; който не се подава на буйно разчувствуванье, ако и да чувствува много по-дълбоко, понеже чувствува двойно: като индивидуалность и като човѣкъ изобщо. Само ясната и тиха душа може да създаде нѣщо съвършено. Хубавото може да бѫде само при извѣстна свобода на духа, който се издига надъ страститѣ. Ако поетътъ изцѣло се прѣдаде напр. на страданията си, тогава чувството му неизбѣжно ще се снизи отъ своята идеалистична общность до несъвършената индивидуалность.

Лирикътъ живѣе въ сегашното и овѣковѣчава моментътъ, като изказва, какво цѣнно чувствено съдържание се крие въ него, а минѫлото и бѫдещото иматъ за него стойность, доколкото се отнасятъ къмъ тоя сегашенъ моментъ. Често пѫти лирикътъ взима за прѣдметъ нѣща, които сѫ пригодни за символъ на душевното имъ настроение, или описва дѣйствия, които безъ думи, но затова по-силно отколкото съ думи изразява това, що става въ душата. Особено народната лирика е символична, като избѣгва директни излияния на чувство: Мома бере цвѣте и тѫжно въздъхва, че не знае кому да го даде. Оставена отъ свѣта вдовица се взира въ пламъцитѣ на домашното огнище — искритѣ ѝ спомнятъ изгубенитѣ щастливи минути, и тя жално възклицава. Колкото е по-богато съдържанието на чувстото, толкова е по-богато и съдържанието на лириката. Колкото по-многостранно е образованъ духътъ, колкото е по-нѣжна и по-облагородена душата, толкова е и по-великъ свѣтътъ, прѣко който прѣлита чувството на поета. Всичко, що може да вълнува човѣка, обществениятъ животъ отъ най-низкитѣ до най-високитѣ съсловия на паричния и душевенъ аристократизъмъ, всичко туй може да бѫде поводъ за лирическо изражение на поета. И най-високитѣ метафизически идеи, религията и философията, не сѫ изключени отъ лириката, стига само прозата на съдържанието имъ да се изрази въ гениална — поетична форма, а това бива чрѣзъ поетична ин-

тиция, онзи неизразимъ дълбокъ поетически погледъ, който направо погажда въ сърдцето на нѣщата и еднакво съединява мисленьето съ чувствуваньето. Покрай тѣзи най-високи мисли за живота, могжтъ да въодушевыжтъ лирикътъ и безброй други явления изъ областьта на науката и художествата. Ала най-обикновениятъ прѣдметъ на лириката е любовьта, най-силната двигателка на душата — на душевното разположение. Понеже любовьта е прѣдметъ на лириката отъ край врѣме въ всички епохи и народи, можеше да стане досаденъ и изтърканъ сюжетъ, ако не бѣше промѣната на човѣшкиѣ прави, на интелигентностьта на поетитѣ и начинътъ на изложението, които я правыжтъ винаги свѣтъ и любопитенъ източникъ на лириката. Днесъ не се търпи вече да се възпѣватъ отъ посрѣдствени поети обикновени любовни чувства, понеже каквато форма и да избере такъвъ поетъ, все ще повтаря при днешната литературна плодовитость познати досадни фрази. Любовната лирика днесъ привлича пълно внимание само тогава, когато излиза отъ великъ поетъ, който знае съ своитѣ чувства да свърже и дълбоки общочовѣшки наблюдения, който умѣе да открие въ неясния езикъ на любовната страсть нови подобия съ общия животенъ принципъ, съ една дума: отъ поетъ, който съ своитѣ любовни болки и радости умѣе да ни утѣши и съживи, като ни открие нови философски погледи въ тая възвишена страсть.

Колкото се отнася до изложението, лириката се отличава изобщо съ краткость, съ тъй наречено съсрѣдоточено (концентрирано) единство, като влиза обикновено in medias res и поставя главната мисъль на лице, така че тя отъ край до край владѣе и не допуска голѣмъ епизодиченъ накитъ. И въ лириката, както въ епоса, се излага исторично развитие, ала характерътъ на вжтрѣшнитѣ събития, които сж прѣдметъ на лириката, не допуска подробно и послѣдователно да се слѣди отъ моментъ до моментъ, както въ епоса: тукъ е лесно да се слѣди развитието на външни явления въ хронологиченъ редъ, докато въ лириката се описва развитие и борба на чувства. Ако би се впуснжлъ поетътъ въ подробенъ психологиченъ анализъ на чувствата, то би значило, че той е съвсѣмъ хладнокръвенъ и спокоенъ наблюдатель, а това той не е. Затова лирикътъ изтъква само главнитѣ моменти, които той най-силно е осѣтилъ, и съ това ни дава възможность, по собственъ опитъ, да не изгубваме изцѣло нишката, която свързва всичкитѣ елементи на рисувания психиченъ процесъ.

Единството въ лириката е винаги единство на онова настроение, което е родило лиричната пѣсень. Затова именно тукъ не могжтъ да иматъ мѣсто епизоди, както въ епоса и драмата. Може да се случи, че при еднакво основно настроение да се съчинѭтъ въ разни моменти повече лирични стихотворения; тѣзи съставятъ всѣко отдѣлно цѣлость и иматъ свое единство, своя завършена форма: главната мисъль, която прѣдстявя това единство, е настроението на момента. Ала всички тѣзи стихотворения могжтъ по основния си тонъ, — резултатъ отъ казаното еднакво основно настроение, — да принадлежжтъ въ една група. Въ такъвъ случай се съставя цикълъ (крѫгъ) отъ лирични стихотворения — китка отъ отдѣлни цвѣтове. Отдѣляньето въ единствени цѣлости е характерна черта на лириката. Поетътъ възпѣва вѫтрѣшниятъ си животъ тъй, както се осѣща въ момента: ако е въ този моментъ изпълненъ духътъ му отъ единъ прѣдметъ, може да го възвеличава като най-висши свой идеалъ; то не прѣчи, щото въ единъ другъ моментъ да се кланя на другъ идолъ, да обожава другъ прѣдметъ. Всѣки моментъ е за себе си цѣлость.

Понеже лириката е изразъ, отзвучие на чувствата, затова тя се нуждае отъ цѣлото музикално богатство на езика: отъ езиковата мелодия — ритма — и нейната хармония — римата (съзвучието). Лирическиятъ езикъ твърдѣ често се нуждае отъ поетическия накитъ на тропитѣ, ала съсрѣдоточеното единство на лириката често пѫти изисква колкото е възможно по-кратко и по-ядровито изражение: въ такъвъ случай епически сравнения не сѫ намѣсто. Напротивъ, на сбития характеръ на лириката добрѣ послужва метафората съ всичкитѣ си подвидове: вълшебството на лирическия стилъ се основава върху метафората.

Казахме, че е голѣмо прѣимущество, когато лирикътъ не твори всрѣдъ бурята на развълнувани чувства, и че се изисква да стане господарь на тия вълнения, а това значи, че поетътъ трѣба да прѣобърне чувствата въ прѣдстави. Достатъчно е за него, извѣстно настроение веднажъ да е прочувствувалъ, за да го прѣдаде поетически, даже и слѣдъ като е изминѫло дълго врѣме подиръ това. Чувството не се изказва при такова по-спокойно настроение само направо като чувство, но то може да се издигне до общность на идея, сир. то може да се покаже и като носитель на мисли, които то прави своя собственость. И тъй лириката може да изразява мисли, но не дидактически, не по тѣхната логична принадлежность, по спо-

редъ тѣхния животъ въ чувството, така че тѣзи мисли изникватъ изъ чувствата и пакъ чувства събуждатъ. Такива мисли — като отражение на чувствата, се наричатъ поетически или лирически рефлексии. Поетътъ чрѣзъ рефлексии излага богатството на духа си; той прѣдставя въ тѣхъ, какъ извѣстна обща идея може да роди патосъ (възхищение) у него, или какъ тая идея е негово призвание, и пр. и пр. Въ рефлексиитѣ, слѣдователно, които лирикътъ излага, се изказватъ идеи, а не обикновени абстракции на разума. Колкото и да сж тия идеи сами по себе поетични, пакъ не се изказватъ заради тѣхната самостоятелна важность, както бива въ епоса, а винаги въ свързка съ индивидуалното чувство на поета, което ги е събудило.

Дѣлението на лиричнитѣ видове става споредъ това, дали въ тѣхъ прѣобладава чувството или мисълта. Чувствената лирика може да се подраздѣли на двѣ: тя може, като поезия на субективностьта, направо да изразява вжтрѣшниятъ чувственъ животъ, или пъкъ тя приема по-обективна форма, като символизува душевнитѣ настроения въ картини отъ природата и историята, или, най-сетнѣ, тя може да събужда у слушателя извѣстни чувства на поета по този начинъ, че рисува прѣдмети и ситуации, които сж причинили да се явжтъ у поета тия чувства. Лириката, въ която прѣобладава мисълта, показва, какъ идейниятъ животъ на духа е сжщеврѣменно собственость и двигатель на чувствата И тъй можемъ да раздѣлимъ лириката на чувствена и идейна (рефлексивна) лирика. Чувствената лирика бива чисто-субективна и образна, както разяснихме по-горѣ.

Най-едноставната, най-чистата и най-лесната форма на чувствената лирика е тъй наречената пѣсень. Въ пѣсеньта непосрѣдствено се изразява душевното, — чувственото настроение на поета; съдържанието на пѣсеньта не може да се опрѣдѣли инакъ, освѣнь ако се каже, че тя съдържа онова, което може поетътъ въ извѣстенъ моментъ да чувствува безъ разлика на поводъ и положение. Пѣсеньта, като непосрѣдствено изражение на чисто чувство трѣба да бжде кратка. Както чувството за всѣкиго отъ насъ крие въ себе си нѣщо тайнствено, необяснимо, така сжщо и изражението въ пѣсеньта не трѣба да се стреми къмъ анализъ и разяснение на чувството, а само трѣба да загатне за главнитѣ бѣлѣзи на чувственитѣ вълнения, споредъ които слушательтъ може да схване настроението на поета и да разбере недоизказаното. Тайнствената страна на чувството, която не бива да се разяснява съ

думи, се изразява донѣгдѣ съ помощьта на музиката — пѣнието. Затова пѣсеньта трѣба да се пѣе. Пѣсеньта е и днесъ още тѣсно свързана съ музиката, както е била първоначално изобщо цѣлата поезия. Въ народната поезия пѣсеньта винаги се пѣе, а въ художествената поезия поради това, че може пѣсеньта да се фиксира писмено и да се чете, постепенно изчезва старата връзка, която е свързала пѣсеньта съ музиката. — Изражението въ пѣсеньта трѣба да бѫде непосрѣдствено и едноставно. Фантазията и тукъ е свързана о осѣщанията на моменти, и затова не може свободно и далечъ да залита: тя трѣба направо да ни води по пѫтя на чувството безъ никакви забикалки и отстранения, съ една дума въ пѣсеньта трѣба да има онова концентрирано единство, за което се говори по-горѣ.

Понеже пѣсеньта е непосрѣдствено излияние на сърдцето, затова тя е най-лесната лирична форма — за нея не трѣба да се прѣдполага особено, по-високо образование. Затова народната лирика не е отишла по-нататъкъ отъ пѣсеньта; тази е единственятъ ѝ видъ. Колкото е народниятъ животъ по-първобитенъ и изолиранъ отъ влиянието на цивилизацията, толкова повече народната лирика се изтъква съ нѣколко особени черти въ противуположность на художествената. Гдѣто се мѣси градски съ селски животъ, тамъ народната лирика е вече просто и грубо подражание на художествената, и затова безъ всѣка естетична цѣна. Народната пѣсень съдържа винаги чисти лирични моменти, изразени дълбоко и наивно, както чувствува истинскиятъ неразваленъ човѣкъ на природата. Тѣзи моменти винаги се изказватъ при прѣхода отъ символичното рисуванье извѣстна ситуация къмъ това, що се върши въ сърдцето на съчинителя-поета. Именно символичниятъ характеръ на народната пѣсень и високо личнитѣ загатвания въ нея за субективното настроение на поета сѫ двѣ главни черти, които я характеризуватъ спрѣмо художествената пѣсень. Значението на народната лирика днесъ всеобщо се цѣни високо, ала не всѣкждѣ отъ едно и сѫщо становище. Тамъ, гдѣто художествената лирика е достигнѫла до извѣстна висока степень на развитие, народната лирика вече не може да влияе върху художествената, напротивъ тя се влияе отъ послѣдната и губи постепенно своятъ особенъ характеръ. Въ такива страни значението на народната лирика е само литературно-историческо. Обратно, въ страни, каквато е нашата, гдѣто художествената лирика тепърва почва да се издига надъ народната, послѣдната има значение на пръвъ източникъ, изъ който ху-

дожествената лирика черпи сила и свѣжесть, и затова у насъ народнитѣ лирични пѣсни иматъ и съврѣменна художествена цѣна. Ала трѣба изобщо да се пазимъ отъ прѣцѣняванье въ тоя случай, да не забравяме, че народнитѣ пѣсни всѣкога крижтъ за насъ очаровательна хубость, ако ги разглеждаме въ кржга на чисто народнитѣ умотворения, като произведения на народния поетически духъ, а не абсолутно, както се цѣнижтъ художественитѣ пѣсни. Народнитѣ пѣсни можемъ сравни съ полскитѣ цвѣтя: когато видимъ послѣднитѣ въ полето никнжли безъ всѣка култура между трѣва и бурѣпъ, ние се възхищаваме и си беремъ китки отъ тѣхъ. Друго впечатлѣние ни правижтъ полскитѣ цвѣтя, ако ги гледаме въ хубава градина размѣсомъ съ трендафили, каранфили и пр. — Като не отричаме голѣмата стойность, която иматъ народнитѣ лирични пѣсни и въ сравнение съ художественитѣ, не трѣба да бждемъ просто тѣхни неразборчиви обожатели-дилетанти, а трѣба критически да оцѣняваме и тѣхнитѣ слаби страни, що произлизатъ отъ неразвития и едностранчивия характеръ на народния животъ. Прѣди всичко бие на очи въ народната лирика еднообразностьта на лирическитѣ мотиви, както и еднообразностьта на формата, що е тъкмо противуположна на художествената лирика. Освѣнъ това лирическиятъ езикъ въ народната поезия не се отличава така ясно отъ епическия, както въ художествената поезия: и тукъ и тамъ въ народната поезия владѣе повече тонътъ на епическия езикъ, така че само въ съдържанието и казанитѣ прѣходни мѣста, въ които се изразява най-лиричниятъ моментъ на пѣсеньта, се забѣлѣзва разликата, а именно тукъ излиза на явѣ метафората като господствуваща въ лириката изобщо, а отсжтствуватъ епичнитѣ украсителни епитети и поетичнитѣ сравнения. Найсетнѣ трѣба да забѣлѣжимъ, че и въ градежа на стиховетѣ народната поезия не прави голѣма разлика между лирика и епосъ. Трѣба да се признае, че въ по-старата народна поезия разликата е била по-голѣма, отколкото днесъ. Така нѣкога у насъ епическитѣ народни пѣсни се отличавали съ по-дългъ стихъ, който е достигалъ и 16 срички, докато днесъ осмосричниятъ стихъ е завладѣлъ и въ епиката, както е обикновенъ въ лириката. Пѣсеньта бива често пжти по съдържание сериозна и възвишена или обратно шеговита — комична. Всичко това бива безъ всѣка тенденция като прѣмо изражение на възвишено или комически настроено чувство.

Л. Милетичъ.

Впечатлѣния отъ Пражеката народопиена изложба.

Който иска да види, какво може да извърши и единъ малъкъ народъ,[1]) кога се въодушевява и движи отъ нѣкоя велика идея, нека отиде тая година въ Прага. Много се е писало и говорило противъ злитѣ страни на национализма, мощни социялни течения се стараѭтъ и сега, макаръ и не вечъ съ тая сила на убѣждението като напрѣдъ, да подровѭтъ неговитѣ основи и да го прѣдставѭтъ не само за явление недостойно за нашия вѣкъ, но за явление вредно, противуобществено, поради низкитѣ страсти, които възбужда у отдѣлни племена и народи, поради раздоритѣ, които пали и подклажда; но когато човѣкъ вижда, както напримѣръ на Пражската етнографическа изложба, какви чудесни плодове може да принесе сѫщиятъ оня национализмъ, когато служи изключително на културното и политическото развитие на единъ народъ, трѣба да признае, че онова начало, което въ нашия вѣкъ получи своя трпумфъ и успѣ да удари своя оригиналенъ печатъ върху историята и живота на народитѣ, и което биде кръстено съ общоизвѣстното название национализъмъ, съвсѣмъ несправедливо се оцѣнява още, а това показва, че още не е ударилъ послѣдния му часъ, когато ще може да се прѣдаде на историческата критика, — за да му опрѣдѣли окончателно значението и мѣстото въ областьта на великитѣ, народодвижни идеи. Толкова може да се каже обаче и днесь, на основание на наблюденията и опита, че национализмътъ е прѣвъзходенъ, полезенъ принципъ, само тамъ, гдѣто служи за пробуждание, охрана и подкрѣпа на единъ плебейски елементъ; дойде ли сѫщиятъ тоя принципъ на власть, той се обръща много пѫти въ орѫдие на найнизката тирания.

---

[1]) Споредъ статистиката за 1890 година чехославяни има въ кралевство Ческо 3,644,188 (62 79%), въ Моравско — 1,590,513, въ Силезия 129,814, словаци въ Маджарско — 1,896,641. Съ чехитѣ въ другитѣ краища на свѣта (въ Сѣвероамериканскитѣ държави има 35000 чехославяни, въ Виена до 250,000 въ пруска Силезия 100,000) общото имъ число възлиза едва на 8,117,008.

Три огнища има днесь въ Европа, гдѣто национализмътъ особенно тържествува: Белгия, Ческо и Маджарско.[1]) Въ Белгия борбата на фламандцитѣ съ француското население, въ Ческо — борбата на довчерашнитѣ парии славяни съ Нѣмцитѣ, въ Маджарско — неравната борба на Арпадовитѣ синове съ прѣдставителитѣ на многобройнитѣ немаджарски народности въ областьта на Св. Стефановата корона. Сравнете тия три огнища и вижте: въ Белгия национализмътъ помага на една богато надарена народность, да се отърве отъ унизителното настойничество на единъ високопаренъ господарь, въ Ческо — сѫщо, въ Маджарско — национализмътъ, въведенъ въ държавенъ принципъ, служи само за притѣснение на другитѣ национални елементи.

Отъ тукъ нека се научѫтъ и нѣкои наши „патриоти“, че национализмътъ не може да бѫде цѣль за себе си, а само срѣдство за постигание на извѣстни културни блага.

По общата полза отъ национализма е, гдѣто помага да се развиватъ отдѣлни национални типове, прѣдставляющи отдѣлни качества и способности, които не е възможно да се намѣрѭтъ съединени само въ единъ едничъкъ народенъ типъ.[2]) Тия прѣимущества не сѫ ли доста силни, да ни направѭтъ да забравимъ до негдѣ многобройнитѣ минѫли грѣшки на неговата карикатура — шовинизма? Това не ни прѣчи обаче ни най-малко да осѫждаме днесь и въ бѫдѫще всѣко отстѫпление на национализма въ лоша посока, всѣки пѫть, когато той забрави своята прѣма задача и отъ орѫдие на свободата, просвѣтата и напрѣдъка се прѣобърне въ орѫдие на тиранията и обскурантизма. Нѣщо повече, — ний можемъ отъ все сърдце да желаемъ, да настѫпи единъ день, когато народитѣ съвсѣмъ нѣма и да иматъ нужда отъ раздухванието на националнитѣ страсти, за да сѫществуватъ и напрѣдватъ. Когато всички — и най-малкитѣ народи, които днесь сѫ притѣснени, извоюватъ своитѣ национални права, и тия права имъ бѫдѫтъ гарантирани, национализмътъ ще загуби навѣрно много отъ своя raison d'être. Тогава може свободно да се отворѭтъ вратата и на най-широкия

---

[1]) Националнитѣ борби въ останѫлитѣ европейски държави нѣматъ тоя жестокъ характеръ, както въ поменѫтитѣ три страни. Който иска да си състави понятие за фламандския или ческия национализмъ, трѣбва да се прѣнесе мисленно 30—40 години назадъ, когато у насъ се водеше отчаяната и въ своитѣ срѣдства непробирчива борба съ Фенеръ.

[2]) Тая идея имахъ случай да развиѭ по-обстойно въ една малка статийка въ спис Мисъль, „Нашето Висше Училище“, която по независни отъ мене причини, останѫ недовършена.

космополитизмъ, защото нѣма вече да има опасность, че тоя или оня народенъ типъ, може да загине безвъзвратно.

До колко сме далечъ обаче отъ тоя идеалъ, това най-ясно се вижда отъ обстоятелството, че национализмътъ успѣва въ послѣдне врѣме да забие своето знаме даже на такива позиции, които до скоро се смѣтаха за най-силнитѣ укрѣпления на интернационализма. Който е слѣдилъ за развоя на социялистическитѣ партии въ разнитѣ европейски страни, ще е забѣлѣзалъ навѣрно спогодбата, която тукъ тамъ социялизмътъ се опитва да свърже съ национализъма, като му прави по нѣгдѣ съвсѣмъ непростителни отстѫпки. Нѣма освѣнъ да фърли човѣкъ единъ погледъ върху программата на полскитѣ социялисти[1]), които сѫ взели на себе си задачата да възстановѭтъ историческа Полша отъ море до море, «od morza do morza», безъ да обръщатъ особно внимание, на чуждитѣ народности (малоруси, литовци), които сѫ влѣзвали нѣкога въ границитѣ на тая държава, за да се убѣди, че социализъмъ и национализъмъ съвсѣмъ не сѫ понятия, които се изключаватъ, както мисли една часть отъ нашата радикална младежъ; напротивъ ний виждаме че и социализмътъ, който се смѣта за най-голѣмъ врагъ на национализма, може да се забрави до тамъ, да подава рѫка на най-сѫмнителния шовинизмъ, което явление, разбира се, е още по-осѫдително, отъ колкото въ политическия животъ.

Ако и въ такива партии, като социялистическата, национализъмътъ успѣва де се завѫди и изроди, не е за чудо, че и въ ческиятъ национализъмъ, който тукъ поспециялно ни интересува ще се намѣрѭтъ при по-близко разглеждание нѣкои несимпатични чърти. Но нѣма никакво съмнѣние, че критицитѣ много прѣувеличаватъ тѣхното значение и затварятъ очитѣ си прѣдъ условията, които ги обясняватъ и извиняватъ.

Отчаянната борба съ единъ безпощаденъ и мощенъ врагъ не можеше да не прѣдизвика напримѣръ врѣменно умраза на всичко нѣмско безъ изключение, безъ всѣко внимание на факта, че чехитѣ въ много отношения сѫ ученици на нѣмцитѣ, — нъ покрай нѣколкото извинителни за врѣмето си грѣши (кой ли народъ, който се е борилъ за своето национално сѫществувание не ги е правилъ?) колко блага, какви успѣхи дължи ческиятъ народъ на послѣдователния и просвѣтения свой национализъмъ! [2])

---

[1]) Вж. Bulletin officiel du Parti Socialiste Polonais, бр. I. Лондонъ.

[2]) Въ Ческо има впрочемъ партии, които сѫ въ състояние успѣшно да противудѣйствуватъ на всѣка хипертрофия на национализма.

Нека наистина нашитѣ родолюбци отидѫтъ малко въ Прага да се поучѫтъ, какъ се води борба за национално сѫществувание и какво значи патриотизъмъ! Нека отидѫтъ да видѭтъ какъ се воюва за народна самостойность, не съ голи фрази и щикове, а съ едно много по-силно срѣдство, съ помощьта на общочовѣшката култура и просвѣта.

Ческиятъ народъ наистина политически още не е независимъ, но че врѣмето, когато австрийскиятъ императоръ ще се короняса и за чески краль, не е далечъ, въ това може да се убѣди всѣки, стига да поживѣе нѣколко врѣме между самия чески народъ и види плодоветѣ на неговия гений.

Единъ народъ, който нарича свои Хуса и Коменски, Добровски, Шафарика, Палацки, и Иречека, Пуркинье, Върхлицки, Чеха, Мислбека, Брожика, Дворжака и Сметана, народъ, който ражда хора като Напрстека, що на свои срѣдства уреждатъ музеи за милиони, народъ който е въ състояние въ 4 години отгорѣ да организува двѣ грамадни, великолѣпни изложби, и да построи два пѫти националния си театъръ съ лептата на най-бѣдния, такъвъ единъ народъ и безъ дългитѣ рѣчи на депутата Вашати и безъ революции и сътрѣсения ще успѣе да извоюва своитѣ права — въ това не трѣба да има никой съмнѣние. Ако ческиятъ народъ импонира днесъ на своя съперникъ, то е сигурно само чрѣзъ своята висока култура, а не съ пѣнието на „Hrom a peklo“. Сметановата опера „Prodaná nevěsta“, симфонитѣ на Дворжака, картинитѣ на Брожика, стихотворенията на Върхлицки и Сватоплука Чеха, триумфитѣ на ческата наука — ето кои сѫ найопаснитѣ за нѣмеца чески оржжия, въ тѣхъ лежи и гаранцията за бѫдѫщата политическа свобода на ческия народъ. Блаженъ народъ, който може да гради своя държавенъ организъмъ върху здравата основа на една богата култура, който не е принуденъ обратно като толкова други народи, въ това число и нашия, да влива едва отпослѣ въ празднитѣ държавни форми приобрѣтенията на цивилизацията!

* * *

Навредъ, гдѣто националнитѣ идеи и стремежи сѫ се проявявали, етнографията, всестранното изучвание и описвание на народа, е играла винѫги най-голѣма роля.

Национализъмъ и етнография сѫ най-тѣсно свързани. Въ извѣстно отношение може съ право да се каже, че национализъмътъ е родно чадо на етнографията.

Когато европейскитѣ мислители, като Жанъ Жакъ Русо, и прѣди него още Монтень, погнусени отъ лошитѣ и гнилитѣ страни на една вече вѣковна култура, обърнѫхѫ своитѣ погледи върху здравата народна маса, върху мнимото невинно състояние и блаженство на първобитнитѣ народи и показахѫ, гдѣ именно е надѣждата за едно бѫдѫще прѣраждание на заразенитѣ отъ микробитѣ на една окапала култура европейски държави, едва ли тѣ прѣдполагахѫ, че отъ тоя чисто философски интересъ ще се развие нѣкога едно силно политическо течение, национализъмътъ, който ще повлѣче съ себе си цѣли милиони. Още до края на минѫлия вѣкъ етнографията нѣмаше явния тенденциозенъ характеръ, който тя получи наскоро слѣдъ появата на Макферсоновия „Осиянъ“ и Хердеровата епохална сбирка „Stimmen der Völker in Liedern“ (Гласове на народитѣ въ пѣсни).

Тенденцията въ народописнитѣ изслѣдвания бѣ първата проява на национализма между тия народи, които за първи пѫть добиваха чрѣзъ историята и етнографията съзнание за своето национално единство и за своето минѫло достойнство. Това ни обяснява неимовѣрното развитие на етнографическитѣ трудове отъ началото на нашия вѣкъ.

Касаеше се за много народи (особенно за по́-малкитѣ, политически потиснѫтитѣ нации, които не можахѫ да се опиратъ на нѣкоя по́-блѣскава история или култура) да докажѫтъ на свѣта, колко висока е поетичната имъ дарба, какво неизчерпаемо е богатството на езика имъ, колко дълбока е философията имъ и колко заслужватъ поради тия необикновени качества вниманието, удивлението или състраданието на цивилизования свѣтъ.

Който народъ нѣмаше други по-голѣми национални светини, съ гордость показваше своята народна поезия и мѫдрость. Въ тоя чисто патриотически периодъ се родихѫ покрай многото безцѣнни плодове, и такива сѫмнителни произведения като Краледворската рѫкописъ и нашата Веда Словена, но никой нѣма да откаже, че етнографията имà грамадни заслуги за политическото пробуждание и свѣстявание на много народи. Така и пражската етнографическа изложба въ извѣстно отношение може да се смѣта за единъ великолѣпенъ храмъ въздигнѫтъ отъ благодарния чески народъ въ честь на етнографията, майката и хранителката на толкова национални движения, въ това число и ческото. Въ една страна, гдѣто национализмътъ играе още такава важна роля, една народо-

писна изложба добива особенно значение, каквото тя не би имала на друго мѣсто.

* * *

Пражската народописна изложба, която стои въ всѣко отношение на висотата на съврѣменната наука, не носи тѣсния характеръ на тая етнография, която се занимава изключително съ простата маса, а се явява като единъ колосаленъ културно-исторически музей (етнография въ най-широка смисъль не е нищо друго освѣнъ културна история), въ който внимателниятъ посѣтитель може да види какъ се е развилъ цѣлиятъ чески народъ безъ разлика на „простолюдие“ и интелигенция отъ началото на неговото национално възраждание до день днешенъ. [1]) Народописната изложба се явява като органично допълнение на първата пражска земска изложба, която се откри прѣди 4 години и която получи както е извѣстно, такъвъ заслуженъ успѣхъ.

Въ 1891 година можеше да се види прѣдимно вещественаата култура на ческия народъ, въ етнографическата изложба ни се прѣдставя най-релиефно умствената му култура. Въ грамадниятъ централенъ павильонъ, който си е останхлъ сѫщиятъ отъ минѫлата изложба, и въ който сѫ помѣстени най-интереснитѣ прѣдмѣти, намѣрваме, както ще видимъ по долу, нѣколко отдѣла, които малко иматъ общо съ тѣсната етнография, но които сѫ извънредно любопитни за тогова, който иска да се запознае съ сегашното умствено развитие на ческия народъ: единъ книжовенъ отдѣлъ, единъ отдѣлъ за женския трудъ и пр. Не може освѣнъ да се честити както на даровития списатель, директоръ на пражския националенъ театъръ, Ф. А. Шубертъ, който първъ съ едно окржжно писмо до всички видни чески етнографи бѣ взелъ инициттивата въ самия разгаръ на първата земска изложба, да се открие слѣдъ нѣколко години на сѫщото мѣсто въ Прага една народописна изложба, — така сѫщо и на члѣноветѣ на организационния комитетъ, между които личѫтъ и много видни учени, които сѫ дали на изложбата такъвъ единъ интересенъ и широкъ

---

[1]) Широката цѣль на изложбата много добрѣ е изложена въ издаденото отъ Олмицкото Музейно Дружество ржководство за събирание на етнографиченъ материялъ (Tazatel pro sběratele narodopisneho materialu): Vystava narodopisnà pořada, se za tim ůčelem, aby tam zřejmym učiněn byl všechen život byvaly a nynější lidu českooslovanského na vlastni jeho poučeni a sebepoznáni, a aby tam i jini nàrodově na vlastni oči mohli se přesvědčiti o schopnostech a vlastnostech naroda našeho, jak samduševně se vyvinoval, rostl a co zdolil v kulturnim ohledu sverazného a původniho ve prospěch člověčenstva.

характеръ, какъвто нѣмаше още първата всеславянска етнографическа изложба въ Москва въ 1867 година.[1]) Чехитѣ могжтъ да се гордѣжтъ, че въ разстояние на 4 години сж успѣли да устроижтъ двѣ величественни изложения, съ което сж надминхли даже Парисъ, както съ наивно удоволствие се констатирва това въ увода къмъ единъ малъкъ „Водачъ прѣзъ ческо-славянската народописна изложба“ (защото въ Парисъ само веднажъ на десетьтѣ години се устроявали ввемирни изложби), но още повече трѣбва, да се гордѣжтъ тѣ, че сж дали на свѣта въ своята народописна изложба и нѣщо съвсѣмъ ново: една невиждана до сега по своята систематичность литературна изложба, (оставяме вече на страна оригиналната схватка на етнографията като културна история, която схватка е и опрѣдѣлила цѣлия характеръ на изложба). До колкото ми е извѣстно въ никоя друга страна не е опитвано до сега, да се прѣдстави нагледно развоятъ на цѣла една литература, както това е направено въ Прага. Какъ тая оригинална задача е изпълнена ще се види по долу.

Най-хубавата и плодовита идея малко непосрѣдна стоиность има, когато липсватъ условия за нейното осжществение. За добра честь тия условия въ Ческо ги има. Благодарение на извънредно силно развитото национално чувство на чеха, който не се плаши и отъ най-тежкитѣ вещественни жертви, когато се касае за величието и напрѣдъка на отечеството му, — стига само нѣкой да докаже убѣдително, че извѣстно прѣдприятие може да разнесе надалечъ славата на ческия народъ и да послужи за националното му укрѣпвание, ето че капиталитѣ и умственнитѣ сили се надпрѣварватъ да го усжществижтъ. И най-важното е, че тоя удивителенъ народъ работи безъ всѣка надѣжда на подкрѣпа отъ страна на едно правителство, което още толкова малко разбира, че бжджщето на Австрия лежи въ развитието и автономията на всички народи, които влѣзватъ въ нейния съставъ, въ свободната федерация на всички австрийски националности. Наученъ отдавна да се облѣга само на своитѣ срѣдства, ческиятъ народъ и при организацията на народописната изложба, не се отчая, че държавата отказа категорически, да даде каквато и да е помощь за изкарването на замисленото грандиозно прѣдприятие. Инициторитѣ обаче знаяхж много добрѣ, че кога се касае за едно национално дѣло отъ такава важность, като народописната изложба, срѣдствата за негового осжществение ще се намѣрижтъ

[1]) Вж Всероссійская етнографическая выставка и славянскій съѣздъ въ Маѣ 1867 года. Москва 1867.

винжги и за това пристжпихж сърдчено къмъ най-първата си задача — изработването общата програма на изложбата и упжтванията, какъ да се събержтъ нужнитѣ прѣдмѣти [1]), при всичко че не липсвахж и черногледци, които не вѣрвахж въ успѣха на почнжтото дѣло. Кой излѣзе правъ, това се вижда ясно отъ грамадното число посѣтители. Прѣди нѣколко дена ческитѣ вѣстници съобщихж че това число е възлѣзло вече близу на единъ милионъ и половина, а до края на изложбата има още два мѣсеца. Отъ всички крайща на ческата етнографическа область иджтъ постоянно специални тренове, които носжтъ всѣки день нови гости. При това човѣкъ не знае, на какво повече да се чуди, да ли на дивната организация на тия многобройни народни маси, селски и градски, които иджтъ въ Прага не само да научжтъ нѣщо, но и да демонстрираръ прѣдъ умразния нѣмецъ, който се люти, но нѣмѣе прѣдъ успѣхитѣ на нѣкогашния „dummer Böhm“ (глупакъ Чехъ),— или да се чуди на тѣхната културность, която се проявява тъй добрѣ въ образцовия редъ и при най-голѣмото стечение, и въ голѣма внимателность, съ която даже селени отъ най затънтенитѣ краища разглеждатъ изложенитѣ прѣдмети.

Това значи истинска култура и това значи основно образование! Тукъ вижда човѣкъ, колко далечъ сме ний, па и другитѣ славянски народи отъ тая степень, на която ческиятъ народъ е успѣлъ да възлѣзе — и то не само за очи и едностранно, а въ всѣко отношение. Иматъ култура и поляцитѣ, иматъ я и руси, иматъ я и хървати, но въ сравнение съ ческата тя е едно топлично растение, което още малко е успѣло да се аклиматизува на домашна почва и да пустне дълбоки корени въ народа. Ческата култура е нѣщо цѣлно. Тукъ интелигенция и народъ образуватъ нѣщо органично, нераздѣлно. И това е именно, което прави тоя малъкъ народъ великъ и му дава първенство надъ всички други славянски народи.

За да изпълни своята задача успѣшно, много помогнжхж на организационниятъ комитетъ прѣдварителнитѣ областни етнографични изложби на брой до 200, уредени въ разнитѣ чески краища. Нѣмаше освѣнъ да се пратжтъ особенни комисари, да избержтъ всичко по-интересно и характерно отъ тия изложби — и вече материалътъ за Пражското етнографично изложение

---

[1]) Тия упжтвания ми сж повечето на ржка, благодарение на любезностьта на г. Д-ръ Л. Нийдерле, членъ на организ. комитетъ. Всичкитѣ се отличаватъ съ голѣма пълнота, и което е по важно — съ ясность, така щото и по-неподготвени лица да могжтъ да взематъ участие въ събиранието на материялитѣ. Упжтванията задържатъ своята цѣнность и слѣдъ изпълнението на цѣльта, за която сж били съставени.

бѣ почти готовъ. Повечето окржзи сж взели сами на себе си разноскитѣ по прѣнасянието и поставката на прѣдмѣтитѣ. Само сравнително малко обьекти трѣбваше да се купѭтъ.

Нека уредницитѣ на нашитѣ бждѫщи изложби се научѫтъ, какъ се пригатвятъ и устройватъ подобни прѣдприятия. Особенно би било добрѣ да имъ се прѣпоржчатъ прѣдварителнитѣ областни или окржжни изложения, съ което най-лесно би могло да се избѣгне оная случайность, която характеризуваше тъй рѣзко много отдѣли въ нашата първа изложба.

Остава ми да кажж още една дума за етнографическия конгресъ, който биде свиканъ въ 1894 година въ Прага, и чиято задача бѣ да опрѣдѣли подробната программа на изложбата. Конгресътъ много добрѣ е разбиралъ, какво нѣщо значи за една изложба една ясна и подробно установена программа.

Сравнително кратко врѣме оставаше за нейното изпълнение, но когато на глава на една работа стоѭтъ хора опитни и енергични — невъзможното става възможно. Така въпрѣки много несгоди Пражската народописна изложба можа да се открие въ опрѣдѣления срокъ 15 Май[1]), наистина безъ участието на правителственнитѣ кржгове, но съ не по-малко тържественность, отъ колкото ако самъ императорътъ бѣ се рѣшилъ да приеме поканата на комитета, да открие изложбата. Чехитѣ знаѭтъ въ такива случаи да се утѣшаватъ и да се задоволяватъ съ честьта, която въ тържественни случаи другъ единъ суверенъ никога не имъ отказва. Тоя суверенъ е ческиятъ народъ. Трѣбва да се признае, че въ досегашнитѣ двѣ национални чески изложби живо участие е вземала и една часть отъ истинската ческа аристокрация, която се усѣща едно съ народа и разбира неговитѣ нужди. Така народописната изложба много дължи на нѣколко истински благородни мжже, които щѣхж да бждѫтъ впрочемъ такива и безъ стариннитѣ си гербове. Това сж Графъ Янъ Харрахъ, Графъ Е. Силва-Тарукка, въ палата на кого врѣменно ще се помѣщава ческиятъ етнографически музей, до когато се построи особенно здание, и Графъ Влад. Лажански, прѣдсѣдатель на организац. комитетъ. сѫщиятъ който поздрави и насъ, българитѣ, тъй сърдечно и тъй прочувствувано при първия ни входъ въ изложбата.

Прѣди да запознаѭ читателитѣ, по отблизу съ самитѣ изложени прѣдмѣти, трѣба да забѣлѣжж, че ческата етнографическа изложба, освѣнъ лавритѣ, които ще принесе на своитѣ

---

[1]) Най-напрѣдъ бѣ взето рѣшение откриването да стане въ 1893 год., но материялни спѫпки накарахж комитета да продължи срока.

инициатори и уредници, и на цѣлия чески народъ, освѣнъ материялнитѣ ползи, които сигурно ще даде, има да изпълни още двѣ много важни задачи. Тя е опрѣдѣлена да даде първата и най-здравата основа за бѫдѫщия чески етнографически музей въ Прага[1]). Вече за директоръ на тоя музей е прѣдвиденъ единъ отъ най-дѣятелнитѣ млади чески учени, Д-ръ Луборъ Нийдерле, приватдоцентъ на ческия университетъ. Освѣнъ това събранитѣ материяли ще послужѫтъ за едно всестранно етнографическо описание на цѣлия чески народъ[2]).

* * *

Пражската народописна изложба се побира главно въ останѫлия отъ Юбилейната изложба централенъ павильонъ, разположенъ на една прѣлестна висока поляна на лѣвия брѣгъ на Вълтава — въ единъ гѫсть паркъ, който образува една хубава рамка на пѫстрата изложбена картина. Самиятъ павильонъ образува едно тридѣлно грамадно здание (трупъ и двѣ крила), което очудва зрителя съ въздушностьта и гиздавостьта на своята кострукция, при всичко че едничката срѣдня часть съ своето желѣзно и стъклено кубе, тежи милиони килограма. Въ двора на изложбата, се влѣзва прѣзъ единъ лекъ, високоизвитъ дървенъ порталъ, на който личѫтъ пѫстритѣ гербови на 40 чески града, и най-отгорѣ ческиятъ държавенъ гербъ, (бѣлъ двупашъ лъвъ на червено поле). Отъ двѣтѣ страни на грамадната порта, на която се развѣватъ многобройни знамена, посѣтителятъ забѣлѣзва двѣ голѣми продълговати здания. Тия здания, едното отъ лѣва страна (палатъ на художествата въ 1891 год.) другото отъ десна (павилионъ на градъ Прага), образуватъ единъ видъ пропилеи до централния павильонъ, който се издига величественно на дъното и съ своята маса закрива хоризонта. Между двата дълги салона единъ отъ първитѣ пражски градинари е прѣобърналъ съ искуството си доста голѣмото ширине въ грамадна трѣвна лѣха, въ единъ великолѣпенъ зеленъ басейнъ, който прави впечатлѣние на нѣкакъвъ дълбокъ смарагденъ виръ. На горния край на лѣхата при самия входъ въ изложението се съглежда, построено отъ

---

[1]) *Отдѣлни* етнографически сбирки притежаватъ Museum Kral. českého, Spol. přatel starožitnosti, Напрстковиятъ музей и разнитѣ провинциялни музеи.

[2]) Тия задачи сѫ ясно поставени още на първото събрание на приятелитѣ на ческославянския народописъ, свикани отъ инициатора на изложбата, дир. Шубертъ, на 28 Юли 1891 год. Резолуцията гласи: Въ 1893 год. ще се открие ческославянска народописна изложба 2) отъ прѣдметитѣ на изложбата ще се основе ческославянски народописенъ музей 3) сбиркитѣ на изложбата и музея ще служѫтъ за основа на една ческослав., народописна екциклопедия, 4) за всички тия цѣли се основава ческослав. народописно дружество. Вж. (Česky lid. I бр. 1.).

разни цвѣтя въ грамадни размѣри, едно подобие на Св. Венцеславовата корона — chef d'oeuvre на градинарската вѣщина и вкусъ. На долния край на лѣхата се издига величественната бронзова статуя на Краля Гиорги Подебрадски на конь, отъ художника Б. Шнирхъ.

Прѣдъ вратата на самия централенъ павильонъ, е построенъ кьошкъ за музиката, която тукъ свири всѣки день и весели съ своя по̀вечето патриотически репертуаръ сърдцата на многобройнитѣ посѣтители, които обичатъ да си отдъхватъ отъ впечатленията на изложбата, като се разхождатъ или сѣдѫтъ при входа.

Полето прѣдъ централния павилионъ и задъ двѣтѣ бочни здания е заето отъ многобройни други по̀-малки згради, отъ които за насъ прѣдставятъ интересъ само тия отъ дѣсна страна. Тукъ ний намѣрваме прѣди всичко единъ гиздавъ павильонъ съ надписъ «Pravěk země české», въ който сѫ изложени образци отъ прѣдисторическитѣ старини, намѣрени въ Ческо; — два павильона за учебното дѣло, павильонътъ на ческитѣ соколи, павильонътъ и черквата на американскитѣ Чехи и др. Задъ тия се простира земледѣлскиятъ отдѣлъ. Цѣлото мѣсто, заето отъ централния палатъ и поменѫтитѣ до тукъ сгради (къмъ тѣхъ трѣбва да се прибавѭтъ зданието на дирекцията, на пощата, на гасачитѣ и многобройнитѣ гостилници и други здания) образува една по висока тераса, която се издига много красиво надъ втората, сѣверната часть на изложбата. Тая часть образува за себе си единъ особенъ кварталъ, и тукъ именно се намѣрватъ the great attractions на изложбата, чудесата и увеселенията, измислени и създадени, да привличатъ голѣмата маса, безъ които никоя изложба не може да се мине, ако не иска да свърши съ дефицитъ. Тукъ се подвизаватъ съ своитѣ балони пражскитѣ Годардовци, тукъ е вълшебниятъ свѣтливъ фонтанъ, който въ техническо отношение и по ефекта на краскитѣ надминава всичко видено до сега въ тоя родъ,[1]) тукъ сѫ люлкитѣ и кърнушкитѣ за голѣми и малки дѣца, тукъ се лѣе въ потоци русото Плзенско пиво, тукъ е парната фабрика за наденици, тукъ сѫ многочетнитѣ кръчми и кръчмички, шантани и тѣмъ подобни заведения, между които не липсва и една македонска, чисто македонска халваджийница, съ нѣколко не до тамъ чисти македонски халваджии, прѣсадени въ златна Прага отъ брѣга на Охридско езеро.

---

[1]) Първиятъ подобенъ фонтанъ бѣ построенъ въ Лондонъ въ 1885 год. при изложбата на изобрѣтенията.

Въ тоя шуменъ Вавилонъ, съграденъ отъ лекъ материалъ за леки нужди има обаче и нѣколко кжта, които привличатъ вниманието и на най-сериозния посѣтитель и които несъмнѣнно принадлежжтъ къмъ най-блѣскавитѣ страни на цѣлата народописна изложба. Тукъ, въ долния кварталъ, ний-намѣрваме прѣди всичко „Ческото село“, единъ купъ отъ селски кжщя, построени по образци, взети изъ цѣлата ческа етнографическа область. Тукъ е и великолѣпната реконструкция на една часть отъ Стара Прага, както си е била прѣди три вѣка. Тукъ е индустриалниятъ палатъ. Тукъ е амфитеатрътъ, гдѣто отъ врѣме на врѣме се показватъ сцени изъ народния животъ, интересни народни обичаи и т. под. Тукъ е най-сетнѣ и голѣмиятъ салонъ за театрални прѣдставления и концерти. Къмъ повечето отъ тия ще се повърнемъ малко по послѣ. Цѣльта ми бѣше да дамъ тукъ само едно общо понятие за външния изгледъ, обема и разпрѣдѣлението на цѣлия комплексъ отъ малки и голѣми сгради, които образуватъ пражската народописна изложба.

* * *

Изложбата е прѣди всичко народописна, справедливо е за това да захванж съ чистоетнографическия отдѣлъ, най-интересниятъ, и най-характеристичниятъ отъ всички.

Най-голѣмото число етнографически прѣдмѣти сж побрани въ лѣвото крило на главния павильонъ.

Срѣднята часть на павильона плѣнява зрителя съ своя грамаденъ просторъ и величието и красотата на архитектурнитѣ форми. Струва ти се, че влѣзвашъ въ нѣкой готически храмъ, но не срѣдневѣковъ, тъменъ, влаженъ, а храмъ модеренъ, пълъ съ свѣтлина и спокойна веселость. Това впечатлѣние се усилва отъ прѣкраснитѣ живописи на прозорцитѣ въ готически стилъ, които пропущатъ слънчевитѣ лжчи обагрени въ стотини краски. Подъ кубето се издига единъ голѣмъ балдахинъ отъ тежко кадифе и позлатена рѣзба. Тукъ се посрѣщатъ и привѣтствуватъ милитѣ гости. Тукъ и ний чухме сърдечното „добрѣ дошли“ на официалнитѣ прѣдставители на братския намъ народъ. При балдахина се съглеждатъ статуитѣ на Св. Кирила и Методия и на Св. Венцеслава, покровителя на изложбата. Въ тоя срѣденъ трактъ има сравнително малко изложени прѣдмѣти. Той служи повече като единъ видъ великолѣпенъ приеменъ салонъ. Покрай стѣнитѣ забѣлѣзваме голѣмо число малки модели отъ селски колиби и кжщя. Стрѣхитѣ на повечето сж направени така, щото да може да се дигатъ, като похлупци, и

зрителятъ вижда ясно въ вѫтрѣшностьта, възпроизведена съ голѣма тънкость.

Отъ лѣва и десна страна има единъ видъ трибуна за почивка. Прѣдъ тѣхъ привличатъ вниманието двѣ прѣлюбопитни и майсторски изработени статуйки, едната прѣдставя чески селенинъ, какъ оре съ първобитно орало, много подобно на нашето, другата статуя изобразява цѣла група, интересна въ етнографическо отношение: староврѣмски селенинъ оре, а намѣсто волове или коне виждаме, впрѣгнѫти нѣколко жени. Около балдахина съглеждаме една малка гиздава витрина, покрай която никой Чехъ патриотъ не бива да мине, безъ да се спре. Тя съдържа накити и двѣ дузини лъжички, които Карлъ IV, основателятъ на ческия университетъ (1348) подарилъ на жена си Елисавета. Тия прѣдмети сѫ изложени отъ историческия и промишленния музей въ Кралове Храдецъ (Кенигрецъ) и сами по себе си не прѣдставятъ нищо особенно, но сѫ цѣнни по ческитѣ надписи, които сѫ четѫтъ върху единъ отъ накититѣ[1]). На дъното на срѣдния салонъ намѣрваме моделъ на цѣло едно селце. Тукъ стои положена на земята една грамадна релиефна карта на чеснославянскитѣ земи, (11 метра дълга и 17 м. широка), изработена отъ единъ учитель. Името му заслужва да се запомни и отъ нашитѣ учители: Антонъ Маржатка се казва тоя прилѣженъ ученикъ на Коменски. На стѣната, надъ релиефната карта, забѣлѣзваме нѣколко картини. Особено впечатлѣние прави по своята тема и техника картината на Проусика „Z české vesnice.“ На лѣво и на десно отъ релиефа намѣрваме диялектологическото отдѣление на изложбата. Отдѣлътъ е богата и поучителенъ. Като обяснение на Маржатковата карта, той е много умѣстно поставенъ тукъ, но трѣбваше нѣкакъ си да се свърже, съ другитѣ сходни отдѣли, статистическия, географическия, на които, вижда се, по чисто материялна невъзможность е опрѣдѣлено мѣсто далечъ отъ тукъ. При тоя случай трѣбва да се забѣлѣжи, че наредбата на прѣдмѣтитѣ въ цѣлата изложба, види се, поради краткостьта на врѣмето, и бързането, не прѣдставя винаги тая систематность, която би била желателна и възможна при други условия. Много отдѣли и групи сѫ разпокѫсани и трѣба да се търсѭтъ на разни мѣста. Това затруднява изучването имъ. Въ главниятъ каталогъ, който е напечатанъ на бързо (въ 48 часа) тая разпокѫсаность наистина е избѣгнѫта, прѣдмѣтитѣ тукъ сѫ описани и изброени по естественния имъ редъ

[1]) Вж. изображението и описанието имъ въ илустр. спис. Světozor 1895 бр. 33 отъ Д-ръ Зибртъ, стр. 454—455. Тамъ и ческия надписъ.

и свързка, по които трѣбваше да бѫдѫтъ и изложени: еднородното, което намѣрваме въ дѣйствителность разцѣпено, — е схванѫто въ каталога въ една обща глава, но и това прѣдставя неудобства. Човѣкъ се вижда често принуденъ да прѣкъсне наблюденията си и да ги продължи едва на другия край на изложбата. Така напримѣръ би било, чини ми се, по добрѣ антропологическиятъ отдѣлъ и прѣдисторическиятъ да не се дѣлѫтъ), но както казахъ, тая незгода трѣба да се отдаде на недостаточностьта на нѣкои помѣщения, и на обстоятелството че много отдѣли едва въ надвечерието сѫ могли да се поставѭтъ. На подобни причини се дължи и това, че и до сега още нѣма единъ по-практиченъ каталогъ. Голѣмиятъ въ 48 часа напечатанъ водачъ прѣзъ изложението, който обема 528 страници, безъ регистъръ и обяления, има повече теоретична стойность. Той е една цѣла екциклопедия, която ще си остане цѣнна и слѣдъ изложбата и въ която читателятъ ще намѣри голѣмъ брой научни трактати и всички данни, които му сѫ нуждни за разбирането на отдѣлитѣ (за туй не може достаточно да се благодари на съставителитѣ му), но да се оправи човѣкъ съ него прѣзъ лабиринта на изложбата — това е трудно. За ориентация по-добрѣ служи мъничкиятъ водачъ на книгоиздателя Вилимека (има го на чески и на нѣмски), но той е повърхностенъ, така щото и до сега още се усѣща нужда отъ единъ по-цѣлесходенъ каталогъ.

Диялектологическиятъ отдѣлъ има за цѣль, да покаже нагледно историческия развой на ческата рѣчь. Тукъ намѣрваме прѣди всичко, нѣколко таблици, които прѣдставятъ разклоненията на славянскитѣ нарѣчия и мѣстото, което заема ческото между тѣхъ. Слѣдъ това забѣлѣзваме една прѣвъзходна, отъ проф. Душека съставена карта на ческитѣ нарѣчия, Бартошовата моравска езикословна карта и Бендовата за Словацко. Въ особени стъклени ракли се съглеждатъ изложени разни трудове по ческата диялектология, ликоветѣ на по-извѣстнитѣ чески, моравски и словацки диялектолози (Ф. Бартошъ, извѣстниятъ авторъ на Dialektologié moravské, Naše děti, издателятъ на Narodní písne moravské, Lid a narod и пр., Войтѣхъ Костмихъ, Фр. Пастрнекъ и др.). Голѣмъ интересъ прѣдставятъ и образцитѣ отъ разнитѣ чески нарѣчия, прѣдставени въ словници, народни пѣсни, приказки и пр. Тия материяли сѫ събирани повечето специялнно за народописната изложба по една подробна програма, изработена отъ професора В. И. Душека и разпратена въ 2000 екземпляра, най-главно до народнитѣ учители. Комитетътъ по устройството на диялектологическия

отдѣлъ справедливо е записалъ имената на тия безкористни ратници въ областьта на езиковѣдѣнието на отдѣлни картони, закачени по стѣнитѣ. Завиваме на лѣво къмъ западното крило, гдѣто е ядката на цѣлата изложба. Въ срѣднята часть намѣрваме най-напрѣдъ една неимовѣрно богата сбирка отъ шевици, много отъ които се отличаватъ съ голѣма изящность и тънкость. Напрасно напрѣгамъ обаче вниманието си, да съгледамъ образци подобни на нашитѣ. И по форма, и по краска ческитѣ нашивки силно се отличаватъ отъ българскитѣ, до колкото менъ сж извѣстни[1]). Само словацкитѣ подхождатъ до извѣстна степень на нашитѣ[2]). Това отношение се забѣлѣзва впрочемъ и въ другитѣ отдѣли. Гдѣто нѣщо напомня отдалечъ български образци (напр. въ кроя на носиитѣ, въ обичаитѣ и пр.), можемъ да бждемъ увѣрени, че то е словацко, а не моравско или ческо. Това е съвсѣмъ естественно. Словацитѣ сж съединителна халка между западнитѣ и южнитѣ славяни. Исторически и езикови съображения ни заставятъ да вѣрваме, че ческото племе се е простирало едно врѣме много по-далечъ на югъ, по цѣла Долня Австрия, и е подавало прѣзъ Алпитѣ ржка на най-сѣверното южнославянско плѣме — словенцитѣ[3]). Отъ тука се обясняватъ по-голѣмитѣ сходства на словацитѣ съ южно-славянитѣ. Близосѣдството е улеснявало освѣнъ това заеманията. Има и трето: словацитѣ сж и до днесь най-първобитното ческо племе. У тѣхъ сж се упазили най-добрѣ старитѣ чески нрави и обичаи. Не е чудно за това, че Словацко е възлюбеното чадо на ческитѣ етнографи, гдѣто тѣ ходѭтъ да търсѭтъ оригиналнигѣ чърти на ческия народъ, чърти заличени вече въ кралевствотото подъ многобройнитѣ чужди влияния.

---

[1]) За ческитѣ народни шевици вж. реферата на извѣстната ческа фолклористка, г-жа Renata Tyršova, въ Český lid. г. I, бр. 1 и 2. České lidové vyšivání na Zemské jubilejné vystavě. Отъ сжщата студ. „Výšivky“ въ Česka chalupa, uměni lidové на jubilejni vystavě, napsali Dr. Č. Zibrt a Renáta Tyršova. (Оттискъ отъ „Sto let prace“, g. III.)

[2]) За сравнение вижъ Vzorky Slovackého vyšivání ze studii J. Klvani a J. Šimy въ Český lid IV. бр. 3 стр. 221 и сл., гдѣто намѣрваме и характеристичната малоруска осмолистна розетка.

[3]) Че първобитнитѣ обитатели на долня Австрия трѣба да сж били славяни, това бѣ исказалъ още проф. Šembera, извѣстниятъ чески диялектологъ. (Вж. Mnoho-li jest Čechů, Moravanů a Slovaků a kde obývaji Čas. Česk. Mus. 1876. 393—418. 647—685) Проф. Волджрихъ бѣ се наелъ да докаже това и отъ антропологично гледище. Въ извѣстията на Виенската академия д-ръ Грюнбергеръ обяснява етимологията на самото име Виена отъ славянски. Много други мѣстни названия въ долня Австрия сж несжмнѣно славянски. Въ тая провинция живѣѭтъ впрочемъ и до сега доста чехи, (безъ да се турятъ въ смѣтка виенскитѣ, които достигатъ до 200.000). Вж. Jos. Kořan, Narodnosti v Rakousku Č. Č. M. 1882, Jan Herben, Bratři naši v Dolnich Rakousich, Slav. Sb. IV (1885). Вж. и бѣлѣжкитѣ на д-ръ В. Облакъ въ Archiv für Slavische Philologie, 1895. XVII. т. 3. и 4. брой, стр. 597, по поводъ на Лянуновия „Краткій обзоръ главнѣйшихъ явленій словѣнской (хорутанской) литературы и пр.“ (Отд. отпеч. отъ Зап. импер. Харьк. унив. I. 1893).

Въ централната часть на лѣвото крило намѣрваме още единъ голѣмъ салонъ — най-живописния въ цѣлата изложба. Тукъ е отдѣлътъ за народнитѣ нрави и обичаи. Много сполучливо сѫ прѣдставени обичаитѣ съ художествено изработени фигури отъ естествена величина, които образуватъ нѣколко въ всѣка относба бѣлѣжито прѣдставени групи. При това типътъ на населението е съвършено вѣрно запазенъ, а не както на Пловдивската изложба, гдѣто удивениятъ посѣтителъ можеше да види всѣкакви нѣмски и чески типове, облѣчени въ потури и сукмани. Най-интересната и най-голѣмата купчина е поставена на единъ възвишенъ подъ. Тя състои отъ нѣколко фигури на конь, други пѣши и прѣдставя единъ старъ обичай, който се е очувалъ и до днесъ у моравскитѣ словаци подъ име «Jízda králů (Кралева езда) или Honění krále. На самия день на Петдесетница, който отъ работницитѣ или овчаритѣ стане най-рано и свърши най-скоро полската си работа, избира се отъ другаритѣ си за краль, облича се въ женски дрѣхи, качва се на конь, други нѣколко момци се прѣобличатъ сѫщо така и ездешкомъ тръгватъ всички съ свирни и пѣсни да блажѫтъ и събиратъ подаръци, които послѣ се раздѣлятъ мѣжду участницитѣ. Тоя обичай напомня нѣкои нѣмски обичаи, напримѣръ Pfingstkönig, Maikönig въ Швабско, Wasserkönig въ Бавария, Maigraf въ сѣв. Германия, Дания, Швеция, а до нѣкѫдѣ и нашитѣ русалии и кукери[1]).

Отъ другитѣ обичаи, прѣдставени въ фигурални скупини, привличатъ вниманието „Попрѣлка“ („Přástky na Domažlicku“, вж. изобр. въ Světozor, 1895., бр. 32. стр. 383) и „Витлеемци“ (изобр. въ Světozor, 1895. бр. 36 стр. 429). При входа на салона единъ чески селянинъ подава съ жена си по стария славянски обичай хлѣбъ и соль на посѣтителитѣ. И двѣтѣ фигури сѫ живо и характеристично изработени. (Světozor, бр. 38. стр. 449.) Тукъ пакъ намѣрваме единъ влашко-моравски „Bača“, заетъ съ приготовката на „живъ“ огънь. (Изобр. въ

---

[1]) Вж. изображ. на групата въ ческ. илустров. списание Světozor отъ тая година, брой 29. стр. 337. Бѣлѣжкитѣ къмъ нея сѫ отъ извѣстний чески етнографъ, редакторъ на спис. Český lid (Чески народъ), д-ръ Ченекъ Зибртъ, който води народописната хроника въ Světozor. Неговитѣ реферати сѫ отдѣлни малки студии, гдѣто човѣкъ може да намѣри на кратко всички исторически обяснения на описанитѣ прѣдмети заедно съ литературата имъ.

За обичая „Кралева езда“ вж. и Světozor 1891., стр. 31. Най-основно е описанъ той отъ Зибрта въ Český lid II. 105—129 брой 2. и др. Вж. и г. IV бр. 1 и 5 отъ сѫщото списание. За разпространението му въ Сѣв. Германия, Дания, Швеция и пр. вж. E. Pabst, Die Volksfeste des Maigrafen in Norddeutschland, Preuszen, Livland, Dänemark und Schweden. Берлинъ 1885.

Světozor, 1895 бр. 32. стр. 380.) У много европейски народи[1]) се е запазилъ още обичаятъ за извѣстни цѣли (лѣкуване на добитъкъ, изгонване на епидении и пр.) да се запалва огънь съ търкане на двѣ дървета. Тоя огънь се нарича у насъ и другадѣ „живъ“ огънь. Прѣзъ него се накарватъ болнитѣ добичета или хора да прѣскачатъ, пушѭтъ се, пърлѭтъ се съ него и прочее. Обичаятъ е билъ въ срѣдния вѣкъ много разпространенъ. На живия огънъ се придавало свърхестествена, демоническа сила. Черквата по тая причина често се виждала принудена да прѣслѣдва поганския обичай. (Вж. съчин. на доктора Ч. Зибрта „Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku, Прага 1894. стр. 90—94 и бѣлѣжката му въ Světozor 1895. 32. стр. 382—383.) Много некултурни плѣмена въ Америка, Африка, Азия и Австралия и до днесь си произвеждатъ огънь за обикновенитѣ житейски нужди съ търкане на сухи дървета.

Освѣнъ цѣли фигури въ секцията за народнитѣ обичаи намѣрваме много отдѣлни костюми и прѣдмети, които се употрѣбяватъ при разни случаи, напр. месопостни маски, многобройни изображения на обичаи и празници. Тукъ виждаме и една богата сбирка отъ писани яйца, каквато едва ли сѫществува другадѣ. Въ сравнение съ българскитѣ, ческитѣ „kraslice“ сѫ много по-хубави и по-сложни. Рисункитѣ сѫ извършени съ голѣма виртуозность и често съ нѣколко краски, като малорускитѣ.[2])

Въ сѫщия салонъ намѣрваме сбирка отъ дѣтски играчки, каквито дѣцата сами си правѭтъ, сбирка отъ вещества и уреди за освѣтление (разни стари огнива, свѣтилници, лампи и пр.) — сбирка отъ разни обредни хлѣбове и колачи въ най-разни и чудни форми и пр.

Тукъ пакъ е побранъ и отдѣлътъ за простолюдната литература, гдѣто може да се види, какво чете народътъ. Свещенното писание, молитвеницитѣ и канционалитѣ заематъ — както навредъ въ западна Европа — първо мѣсто. Простолюдната литература черпи прѣдметитѣ си отъ срѣдневѣковата западноевропейска книжнина. Тукъ намѣрваме сѫщитѣ разкази, извѣстни и на западъ подъ име „народни книжки“ (Volksbücher и пр.) и въ

---

[1]) Много отъ прѣдмѣтитѣ на изложбата ще намѣрѭтъ читателитѣ изобразени и въ други чески илустровани списания, на пр. Zlatá Praha. Ограничавамъ се съ Světozor, като по-разпространенъ и извѣстенъ у насъ. Това списание има освѣнъ това по-вѣщи референти.

[2]) Въ интересната и богато илуструваната студия на J. Klvaňa върху Моравскитѣ писани яйца (Kraslice Moravské) въ Český lid, II стр. 480 и слѣд. За сравнение съ малорускитѣ „писанки“ вж. Украйнскій народный орнаментъ. Образцы вышивокъ, тканей и писанокъ. Собрала Ольга П. Косачева (изд. П. Киевъ. 1879).

които се описватъ страданията или похожденията или любовнитѣ приключения на Мелузина, Геновева, Гризелда и пр.

Отъ началото на настоящия вѣкъ се явяватъ вече писатели, между тѣхъ мнозина даровити, които си поставятъ за цѣль да даватъ на народа поучително и забавно четиво. Образуватъ се специялни библиотеки, издаватъ се редъ книжки и пр.

Човѣкъ ясно вижда отъ изложенитѣ книги, какъ, колкото повече се приближаваме къмъ новитѣ врѣмена, толкова повече и четивото става съдържателно и сериозно и какъ старитѣ календари, лѣкарски книги, трепетници и съновници се замѣстятъ полека-лека съ произведенията на пó-добритѣ писатели. Това е цѣлъ кѫсъ нагледна културна история, каквато не може ни дà и най-доброто описание.

При отдѣла за народното четиво намѣрваме и една хубава сбирка отъ народни пѣсни и мелодии, наредена отъ вѣщия позначачъ на ческата народна вокална музика, проф. О. Хостински.[1])

Отъ общия етнографически отдѣлъ, посѣтителятъ минава въ областнитѣ изложби, които образуватъ единъ видъ галерия около централната часть на лѣвото крило. Тукъ по редъ намѣрваме прѣдставени всички чески области и покраини съ всичко характеристично, което ги отличава.

Всѣка етнографическа область, всѣки окрѫгъ, всѣки край се е старалъ, да даде, колкото е възможно по пълно понятие за себе си. Разбира се, че абсолутна пълнота не е възможна. Мѣстнитѣ комитети, натоварени съ организацията на тия частични изложби, сѫ извършили изобщо своята задача много успѣшно. Тукъ тамъ само се забѣлѣзватъ случайни нѣща, които би било добрѣ да бѫдѫтъ прѣдставени по възможность въ всички отдѣления, но това не можеше да се избѣгне[2]).

Въ провинциялния отдѣлъ биѭтъ прѣди всичко на очи удивително точно прѣдставенитѣ вѫтрѣшности на нѣкои селски жилища. Посѣтителятъ вижда прѣдъ себе си отдѣлни стаи, отпрѣдъ съвсѣмъ отворени: всичко вѫтрѣ е наредено до наймалката подробность, както си е по селата: — сѫдове, покѫщнина, легла, постилки, пещи, изображения и всичко. Каква разлика отъ сиромашията и голотията на нашитѣ селски колиби! Стаитѣ сѫ прѣдставени съ жителитѣ имъ, облѣчени въ характе-

---

[1]) Вж. основната му студия „O naší světské písni lidové“ въ Český lid, I бр. I-й слѣд.

[2]) Така напримѣръ намѣрвамъ статистика на грамотнитѣ и безграмотнитѣ само на нѣколко мѣста, Кромержицъ, Опавско и др. Народната музика е прѣдставена по богато само въ Валашкия отдѣлъ. Случаенъ е списъкътъ на названията на разни дантели въ Бамберкъ и околностьта му. Само на едно мѣсто срѣщамъ народната символика на краскитѣ и пр.

ристичнитѣ имъ носии. Всѣка такава стая е за себе си единъ малъкъ етнографически музей. За тогова, който се интересува за ческитѣ народни костюми има тукъ и въ отдѣла за народнитѣ обичаи богатъ материялъ. Подъ наплива на западоевропейскитѣ моди ческитѣ селски носии много сѫ се отдалечили за жалость отъ първобитния си типъ, който може да се намѣри сега само въ Словацко. Тукъ пакъ е едничката ческа етнографическа область, гдѣто намѣрваме костюми, които поне отдалечъ да напомнѭтъ нѣкои наши крайдунавски носии (напр. въ Русенско), инъкъ напразно ще търси човѣкъ въ бухлатитѣ кѫси рокли на селенкитѣ отъ Пълзенско или на Моравенкитѣ — опнѫтитѣ ризи и сукмани на българката.[1])

Днесь се знае вече, че и народнитѣ костюми не сѫ винѫги оригинално изобрѣтение на тоя народъ или часть отъ тоя народъ, гдѣто сѫ тѣ въ употрѣба. Селскитѣ носии, непомалко отъ градскитѣ, сѫ плодъ на модата, и като такъвъ тѣ сѫ подвъргнѫти на нейнитѣ капризи. Разликата е само тази, че до като въ градищата модитѣ се мѣняватъ съ по голѣма леснина, въ селата, благодарение на консервативния духъ на простия човѣкъ, тия моди веднѫжъ внесени, по-мѫчно изчезватъ и се замѣстятъ съ други. Ето защо въ селата се намѣрватъ много често носии, които на първъ погледъ сочѭтъ, че сѫ чисто народни, селски, и които при по-близу изслѣдвание се указватъ, че не сѫ нищо друго освѣнъ послѣднитѣ остатъци отъ нѣкоя мода, която е била прѣди нѣколко столѣтия изключително градска и е служила за украшение само на висшитѣ слоеве на обществото. Разбира се, че при тая метаморфоза, чистотата на кроя не е могла да бѫде запазена въ всички подробности. Селскиятъ вкусъ всѐ е придавалъ по нѣщо свое оригинално къмъ първичния образецъ, заетъ отъ най-близкия градъ или замъкъ. Това е, може да се каже, философията на народнитѣ носии, която философия може тъй хубаво да се изучава въ развитието на ческитѣ костюми. Въ тѣхъ ний намѣрваме ясни слѣди отъ нѣкогашнитѣ френски и испански моди[2]).

Азъ съмъ убѣденъ, че бѫдѫщето ще потвърди горнитѣ възгледи и въ отношение къмъ нашитѣ народни носии, въ които се забѣлѣзватъ несъмнени влияния на нѣкогашнитѣ турски градски моди и тукъ-тамъ византийски образци.[3]) Само едно

---

[1]) За словацкитѣ народни носии вж. J. Koula, O kroji lidu slovenského въ Český lid год. I. бр. 1—6. Ср. и студ. на J. Klvaňa въ сѫщото спис. год. II бр. I.

[2]) За историята и развитието на ческитѣ народни носии вижъ цѣнното съчинение на Д-ра Ч. Зибртъ и Д-ръ З. Винтеръ: „Dějiny kroje v zemích českých“ Прага.

[3]) Въ шопскитѣ женски носии много нѣща (шевицитѣ, съчетанието на краскитѣ и пр.) напомнятъ чувашски особенности.

грижливо изслѣдвание ще покаже, колко въ нашитѣ селски костюми има славянско и колко людско. Чуждитѣ термини, които срѣщаме въ изобилие въ названията на селскитѣ облѣкла, ни даватъ пълно право да прѣдполагаме чужди влияния. Впрочемъ много отъ тѣхъ сѫ очевидни.

Не е мислимо тукъ да се изредѭтъ всички мѣстни отдѣли, които намѣрваме едни до други и които се надпрѣварватъ по богатството на изложенитѣ материяли. Ще поменѫ само за словацката секция, която лежи при самия входъ, въ южната страна на лѣвото крило, не само защото прѣдставя най-много допирни точки съ нашата селска култура, а и защото е плодъ на неимовѣрни мѫки. Увѣряватъ че маджарското правителство правило всевъзможно спънки на комитета за Словацко, само да не може да се прѣдстави, както трѣба тоя, колкото интересенъ толкова и злочесть и потисниѫтъ край. Въ отдѣла на Моравскитѣ власи, които отдавна вече сѫ се притопили въ славяни, ефектно е изложена люлката на Палацки, който е родомъ Моравски Валахъ [1]). Съ прѣсната паметъ на тоя великъ чески историкъ ний-напущаме чисто етнографическия отдѣлъ и влизаме въ най-оригиналната часть на цѣлата изложба: въ литературната секция, която заема почти цѣлата сѣверна страна на централния павильонъ. Тукъ би имало материялъ не за една малка студия като настоящата, а за цѣло съчинение. Мѣстото не ми позволява, да влѣзѫ въ подробности, при всичко че изкушението не е малко. Организаторитѣ на тоя въ научно отношение крайно интересенъ отдѣлъ, между които особенно се е отличилъ младиятъ чески литераръ-историкъ проф. Якубецъ, могѫтъ съ пълно право да се похвалѭтъ, че сѫ извършили единъ оригиналенъ трудъ. За първи пѫть ний виждаме една цѣла литература прѣдставена отъ нейнитѣ начало до послѣднитѣ ѝ произведения количественно и качественно — съ всичка възможна пълнота. Изработенитѣ съ голѣма точность диаграми, отъ които нѣкои иматъ грамадни размѣри, ни показватъ нагледно не само развитието на една книжнина, а на цѣлъ единъ народъ, който още въ минѫлия вѣкъ се смѣташе за полумъртавъ, а днесь може въ всѣко отношение да се мѣри съ най-напрѣднѫлитѣ нации. Това пека служи за насърдчение на тия малодушни у насъ, които още мислѭтъ, въпрѣки многобройнитѣ исторически примѣри, които ни говорѭтъ противното,

---

[1]) За Моравскитѣ Власи вж. M. Václavek „Moravské Valašsko". Бѣлѣжка за това съчинение въ рецензиз. на *Флоринскій*, Новые труды по славяновѣденію Бълг. Прѣгледъ г. II кн. VIII сяр. 126 отъ Д. М., ср. и стат. Z národopisných studií o Valašsku отъ Вацлавека въ Český lid, I бр. 6.

че само голѣмитѣ народи могжтъ да произвеждатъ велики дѣла и които не бихж имали нищо противъ това, да се откажемъ отъ своя книжовенъ езикъ, защото само така сме можали да имаме и литература съ всесвѣтско значение. Нищо по̀-лжжовно отъ това. Това може да се види и отъ диаграмитѣ на пражската изложба, които желателно е по-скоро да бжджтъ напечатани и прѣдадени и на нашата публика за назидание и поучение.

Такива диаграми, които не сж нищо друго освѣнъ съкратени литературни истории въ цифри и знакове, има за всѣки по-важенъ книжовевъ отдѣлъ. Графическата система, употрѣбена въ тѣхъ не е една и сжща, по прѣгледностьта е завардена навредъ. Освѣнъ огромниятъ диаграмъ за развитието на съвъкупната ческа книжнина, съставена отъ инсп. А. Мадиера, има по малки диаграми, отъ които се види развоятъ на протестанската и православната богословска литература въ Ческо, на юридическата, медицинската, философската, естетичната и митологичната, филологичната, литературно-историческата, и пр. Други диаграми прѣдставятъ вървежа и растежа на свѣтската и духовната поезия, белетристиката, драмата, музикалната книжнина, политическата и черковната история, биографическата, географическата, математическата, природописната, земледѣлската и пр. и пр.

Нѣма въобще специялна литература, която да не бжде тукъ застжпена. При всѣки диаграмъ има витрина или маса съ найвиднитѣ съчинения отъ надлѣжния клонъ, между тѣхъ има много рѣдки, коиту тукъ за първъ пжть се изнасятъ публично. Особенно интересна е журналистическата секция, гдѣто намѣрваме една богата сбирка отъ чески вѣстници, (първата печатана ческа газета датува отъ 1515 година, но още въ 15 вѣкъ е имало писани вѣстници).

Фолклорниятъ отдѣлъ ми се видѣ въ сравнение съ другитѣ малко бѣденъ. Въ една етнографическа изложба трѣбаше фолклорътъ да държи, чини ми се, почетно мѣсто, а не да се туря въ ролята на пепелешката. Слава Богу, въ Ческо има днесь фолклористи, които не отстжпватъ въ нищо на своитѣ европейски събратия. Съ една малка витринка, въ която нѣма даже всички съчинение на Колара, Сушила, Кролмуса, Ербена, Добшински, Кулда, Прасека, Зибрта, Соботка и Бартоша, гдѣто образцовото фолклорно списание Český lid, не фигурира ни съ единъ брой, не може се да́ понятие за развитието на фолклорната литература [1]). Тукъ имаше една благодарна задача за единъ работникъ като Д-ра Зибрта.

---

[3]) Богатсвото на тая литература може лесно да се види отъ библиографическитѣ студии на Д-ръ Поливка, Ф. Патека, Клара Шпецингеръ и др. сравни J. Р о-

Въ особенни дулапи намѣрваме изданията на Ческата Академия, на Моравската и Ческата Матица, между изданията на послѣдната личѫтъ и Иречековитѣ Cesty po Bulharsku. Елна особенна витрина съдържа проби отъ съчиненията на рускитѣ и хърватскитѣ Чехи, (защо не и българскитѣ)? Дружеството на ческитѣ филолози си има сѫщо малъкъ отдѣлъ, гдѣто виждаме нѣколко трудове, групирани около капиталнитѣ съчинения на майстора на ческата филология, Гебауера.

За голѣмата публика, която минава безучастно покрай поучителнитѣ диаграми, има въ литературната секция, нѣщо по-интересно, това сѫ възпроизведенитѣ съ най-голѣма точность работни стаи на най-знаменититѣ чески писатели, поети и учени, тъй както сѫ запомнени приживѣ. И тукъ има впрочемъ много поучително за тогова, който знае да гледа.

Отъ бѣдната стаичка на драматика Тила, гдѣто на мѣсто писмена маса намѣрваме единъ старъ сандъкъ, до раскошната спалня на физиолога Пуркинье, или работната стая на Шафарика има толкова разстояние, колкото отъ началото на новата ческа литература и наука, до нейния цъвтежъ. Много любопитни сѫ автографитѣ, (саморѫчнитѣ писма), и други рѫкописи на разнитѣ списатели, изложени въ надлежнитѣ стаички подъ стъкло.

Въ отдѣла на многопатилия и даровитъ революционеръ-списатель Фрича виждаме между друго и прѣвода му на Друмевата драма; „Иванку“ (Asjenův Pád, Bulharská truchlohra ve čtyrech jednaních dle látky V. Drumeva, sepsal Josef V. Frič).

Отъ литературната секция се минава прѣзъ едно елегантно наредено читалище, въ което сѫ изложени ежедневно почти всички чески газети, каквито се издаватъ днесь, — въ театралния и по-пататъкъ въ музикалния отдѣлъ. Както и у насъ, тъй и въ Ческо, театрътъ е игралъ грамадна роля въ националното пробуждание и развитие на народа, за това справедливо му е отстѫпено едно отъ най-почетнитѣ мѣста въ изложбата. При входа намѣрваме една срѣщу друга бѣднитѣ стаички на ческитѣ драматици Тила и Клицпера, и самитѣ фигури на писателитѣ, тъй изкусно изработени, щото ще помислишъ че сѫ живи. Тилъ сѣди до единъ старъ сандъкъ и пише нѣщо. Въ една малка витринка отпрѣдъ се вижда

---

livka, Folklorystyka czeska, въ полското народоучно списание Wisla II (1888), 563 и сл. сѫщо и въ ческ. Literární Listy; Ferdinand Pátek, Česká literatura folkloristická do roku 1890 въ Český lid. I, бр. 3—6 и за год. 1891, 1892 и слѣд. Klara Špecinger, Seznam článků z vlastivědy Čech, Moravy, a Slezska, obsažených v časopisech českých od r. 1810—1885. Отдѣл. отпискъ отъ Zeměpisný Sborník, Прага 1891 год.

Тиловиятъ ржкописъ отъ драмата му „Fidlovačka“, която интересува и насъ, защото въ нея намѣрваме сегашния ческия химнъ „Kde domov můj“, който рано станж и у насъ извѣстенъ и любимъ въпрѣки лошопобългарения текстъ.

Отъ надписа на витрината узнаваме, че пѣсеньта „Гдѣ е домътъ ми“ била пѣна първи пжть отъ нѣкого си Karel Strakatý при прѣдставлението на „Fidlovačka“ въ день 21/XII 1834 година въ Пълзенъ, въ който градъ Тилъ живѣлъ и умрѣлъ.

Театралниятъ отдѣлъ ни прѣдставя развитието на ческия театъръ отъ неговитѣ зачала до днесь. Голѣмо мѣсто е дадено на историята на провинциалнитѣ любителски театра, най-важнитѣ отъ всички. Тѣхниятъ брой е легионъ. Новиятъ чески националенъ театъръ образува короната на всички, не е чудно за това, че нему се е падпжло лъвската часть отъ отдѣла. Тукъ виждаме златнитѣ трофеи, които ческата национална трупа си спечели въ най-музикалния нѣмски градъ — Виена, въ врѣме на театралната и музикалната изложба; тукъ сж изложени модели отъ декорации къмъ разни пиеси, портрети на артисти и артистки, възпроизведени сж цѣли театрални сцени съ фигури и пр.

Отъ театралната секция се влѣзва въ отдѣла на студентството. Историята на ческото студентство не е ли история на ческата култура? На дълги маси сж изложени тукъ, устави, вѣстници, списания и пр. на стотини ученически дружества.

Минавамъ търговския и черковния отдѣлъ, минавамъ грамаднитѣ сбирки отъ произведения на ческата керамика, стъкленна, порцелана и метална индустрия, образцитѣ отъ ческата рѣзба, минавамъ архитектурния, черковния и юридичесзия отдѣлъ, като не до тамъ тѣсно свързани съ етнографията. Послѣднитѣ три отдѣления въ дѣсното крило на централния павильонъ прѣдставятъ пакъ по-живъ интересъ, това сж: антропологическиятъ и статистическиятъ, географическиятъ отдѣлъ и отдѣлътъ, посветенъ на ческата жена, които не е мислимо и отгорѣ, отгорѣ да опишж. Дияграмитѣ тукъ изобилватъ: дияграми за числото на населението, за смъртностьта, за ражданията, свадбитѣ и пр. и пр.

Въ антропологическата секция има една богата сбирка отъ черепи отъ прѣдисторическо врѣме, срѣдния вѣкъ и новитѣ врѣмена. Въ отдѣла на ческата жена виждаме образци отъ всичко, каквото тя е произвела въ областьта на книжнината, искуството, филантропията. Тия образци даватъ едно високо понятие за нейнитѣ способности и нейното сърдце.

Съ това азъ свършвамъ бързия прѣгледъ на изложенитѣ въ главния павильонъ прѣдмѣтъ. Остава ми да кажж нѣколко думи още за Ческото село, Стара-Прага, отдѣла за ческитѣ прѣдисторически старини и други нѣкои по-малки павильони. „Ческото село“ е за етнографа несъмнѣнно най-интересниятъ обектъ вънъ отъ главната сграда. Името не отговаря твърдѣ на прѣдмета, защото „селото“ е агломератъ отъ разнообразни типове колиби, взети отъ всички краища на Ческо, Моравско Словацко, но то не врѣди [1]).

Колибитѣ сж наредени на една продълговата яйцевидна площадь, на южния край на която се издига една истинска черквица, докарана тукъ отъ едно малко селце при Пардубице. Освѣнъ колиби намѣрваме една воденица, една рибарница, една ковачница и др. Всичко тукъ е интересно и свидѣтелствува за високото развитие на ческата селска архитектура. Отъ всички „халупи“ най-забѣлѣжителни ми се видѣхж южноморавско-словацката отъ Tvrdonic съ своитѣ стѣнни жълтоцвѣтни арабески, писани отъ една проста селянка, която живѣе въ самата колиба [2]), и словацката отъ планинското село Чичманъ при Тренчинъ въ Маджарско, гдѣто се е очувала и до сега славянската задруга подъ име „газдовство.“ Въ една отъ стаитѣ на долния етажъ има една прѣвъсходна група отъ фигури, прѣдставляюща сѣмейството на „газдата.“ Чичманскитѣ женски костюми сж едни отъ най-красивитѣ, ако ли не най-красивитѣ въ цѣлата изложба. Надипленитѣ сукмани напомнятъ бръчняцитѣ на нашитѣ селянки въ Берковско и Врачанско, само че сж съвсѣмъ бѣли.[3]) Стара-Прага въ нищо не пада по-долу отъ подобнитѣ исторически реконструкции, каквито вече имаше въ Виена (Alt-Wien) и Антверпенъ (Viel Anvers). Стойностьта на всички лежи въ относителната вѣрность на възпроизведената старина. Всичкитѣ иматъ за цѣль да запознажтъ зрителя съ извѣстна стара епоха отъ историята и културата му. Самитѣ сгради служжтъ повече за рамка на разни сцени отъ минжлото: уреждатъ се исторически процесии, игри и пр. Въ Стара Прага има единъ малъкъ площаденъ театъръ, гдѣто вѣщи артисти игражтъ наивнитѣ старочески, драматически пиеси.[4])

---

[1]) Отдѣлна група образува интересното Валашко село, въ политѣ на горната тераса.

[2]) За тия стѣнни шарби вж. Malby domků v nejjižnější Moravě отъ Jan Koula (съ изобр.) въ Český lid, III. бр. 2. и 3. Сжщо и въ Světozor год. XXVIII, 131—132 отъ проф. Клваньа и год. XXIX. бр. 36. отъ Зибрта. Тукъ и изобр. на колибата и вжтрѣшностьта ѝ. На стр. 431. намѣрваме портрета на живописката Варвара Прахаржова.

[3]) Вж. изобр. на колибата и жителитѣ въ Světozor отъ тая год. бр. 36.

[4]) Вж. изобр. на Стара Прага въ Český lid, IV, бр. 4.

Въ разнитѣ бутики въ долнитѣ етажи на зданията сѣдѫтъ продавачи и продавачки въ своитѣ исторически костюми и прѣдлагатъ на публиката своята често съвсѣмъ модерна стока. Има и разни занаятчийници, наредени точно както си сѫ били нѣкога, съ най-малкитѣ имъ подробности.

На горнята тераса на изложбата заслужватъ пó-подробно изучвание: малкиятъ но методично наредениятъ павильонъ за прѣдисторическитѣ древности, намѣрени въ Ческо и Моравско. При входа се издигатъ мощнитѣ скелети на двѣ грамадни пещерни мечки (ursus spelaeus), намѣрени въ Моравия. Отъ други дилувиялни животни има повече отдѣлни кости. Сѣчивата и оржжията сѫ отъ всички културни вѣкове: каменния, бронзовия и желѣзния. Нѣщо особенно, отличително тѣ не прѣдставятъ. Който е запознатъ малко съ проблемитѣ на палеоетнографията или прѣдисторическата археология, знае, че формитѣ на прѣдисторическитѣ сѣчива и оржжия, особенно отъ каменния вѣкъ (палео — и неолитичния т. е. стария и новия камененъ вѣкъ), почти съвсѣмъ не се различаватъ едни отъ други въ разнитѣ страни. Интересни сѫ нѣколко рисунки на кость, изложени въ една отъ дѣснитѣ витрини, но тѣ стоѭтъ далечъ по своето изкуство отъ подобнитѣ рисунки намѣрени въ Франция, които така хубаво характеризуватъ послѣдния, Магдаленския периодъ, отъ стария камененъ вѣкъ.

Въ двата училищни павильона има цѣли съкровища за единъ педагогъ. — Особено заслужватъ внимание тукъ музеятъ на Коменски, многобройнитѣ училищни статистики, отдѣлътъ за дѣтскитѣ градини и др.

Павильонътъ на града Прага е цѣлъ музей, гдѣто може да се види развитието на града отъ най-древно врѣме до днесь. Тукъ има и единъ малъкъ прѣдисторически отдѣлъ отъ старини, намѣрени при разкопки въ самия градъ или въ околностьта. Най богата е обаче срѣдневѣковата часть.

Задъ тоя павильонъ е фермата на американскитѣ чехи, които при всичко че океанъ ги дѣли отъ отечеството имъ, не забравятъ рода си. „И въ най дивитѣ пущинаци на Far-West, ми казваше единъ добъръ Чехъ, вий ще чуете ежедневно Kde domov můj. Колко често съ сълзи на очи нашиятъ колонистъ проклева тия, които сѫ го накарали неволно да напусне своята скѫпа бащина!“.

Дохажда ми при тоя случай на ума справедливата забѣлѣжка на единъ отъ пражскитѣ вѣстници, който критикуваше

американскитѣ чехи, че гледали да изтъкнѫтъ само блѣскавата страна на ческата емиграция, а забравяли нарочно, да дадѫтъ покрай имената на Чехитѣ, които били успѣли да си създадѫтъ положение въ Америка, статистика на хилядитѣ ония колонисти, които ежедневно мрѫтъ отглади и сѫ щастливи, ако могѫтъ да се завърнѫтъ въ отечеството си, да сложѫтъ поне коститѣ си тукъ.

Срѣщу павильона на града Прага се протака дългиятъ павильонъ на разнитѣ чески дружества. Сдружаванията сѫ едни отъ най-добритѣ признаци на висока култура. Много намѣсто имъ е отстѫпенъ за това единъ отъ най-голѣмитѣ салони на изложбата. Тукъ може човѣкъ да види какво значи, да се работи съ сдружени сили.

Има особена една секция за ческитѣ дружества въ чужбина. Въ едно тъмно ѫгълче срамежливо се криѭтъ и нашитѣ Софийски Чехи и иматъ право, защото тѣхната изложба е връхъ на скромностьта. Нашето ческо-софийско дружество е изложило за жалость само единъ малъкъ фототипиранъ албумъ на града София и една двѣ шопкини съ тежкитѣ имъ накити и кожуси.

Храбритѣ Соколи, които очудватъ чужденеца съ своята организация и своя брой (30,000 члѣнове въ цѣло Ческо) си иматъ особенъ павильонъ, гдѣто намѣрваме една богата сбирка отъ гимнастически уреди, употрѣбявани отъ дружествата, образци отъ гимнастически носии, исторически и статистически данни за развитието на „Соколитѣ“ отъ основанието имъ въ 1862 год. (отъ Фигнера и Тирша) до днесь и пр. Каква роля играѭтъ ческитѣ гимнастици въ общественния и политическия животъ на своя народъ, благодарение на дѣятели като Д-ръ Подлипни сегашниятъ прѣдсѣдатель на общия Чески Соколски Съюзъ, и учения му секретарь Д-ръ Шайнеръ (редакторъ на официалното списание на Соколитѣ, авторъ на многобройни студии и на едно капитално несвършено още съчинение върху историята на гимнастиката), това всѣкиму е извѣстно. Не би било никакъ злѣ и тукъ да си вземемъ единъ добъръ примѣръ. Рѣдко има наистина народъ, който да се нуждае отъ едно систематично физическо възпитание, като нашиятъ.

Съ тая топла прѣпорѫка нека ми бѫде позволено да свършѫ. Прѣди да се раздѣлимъ обаче отъ пражската народописна изложба, тоя блѣскавъ паметникъ на ческия гений, нека се отбиемъ въ павильона на Ческото Школско дружество (Ustřední matice školská) при входа на изложбата и фърлимъ своята лепта въ тая каса, отъ която се поддържатъ и учѫтъ хиляди

безправни чески дѣца въ Ческо, Маджарско и Силезко,[1]) и безъ която самата изложба далечъ нѣмаше да бѫде такава, каквато е днесь. Ако Ческо е велико, нека не се забравя, това то го дължи прѣди всичко на своитѣ училища, на своитѣ матици.

София, Августъ 1895.

Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ.

---

[1]) Ческата централна школска Матица е събрала въ разстояние на 14 години ололо 5 милиона лева помощи (2,485,300 фиор.). Съ тия срѣдства е открила двѣ пълни гимназии, 57 народни училища и 48 бавачници. Въ 15-тата година отъ своето сѫществуване Матицата е поддържала една пълна гимназия (другата е вече държавна), 42 народни училища и 40 бавачници. Въ тия училища се учѫтъ повече отъ 9000 ученика! (Бѣл. въ спис. Čas, издав. отъ Д-ръ Jan Herben, 1895 брой 35, стр. 558).

Верзиуловото коло и навитѣ.

Приносъ къмъ българския фолклоръ.

Попъ Еремия, главниятъ богомилски проповѣдникъ и писатель въ България, който — вѣрно или невѣрно — се отождествява съ Богомила[1]), ще да е билъ бѣлѣжита исторична личность, но за неговия животописъ ни е остало, за жалъ, само едно съобщение, състоещо само отъ една фраза. Именно, въ единъ списъкъ апокрифни книги, като за укоръ на сектанта Еремия, се казва, че той „*былъ въ навѣхъ на Верзіуловѣ колу*". Буквално прѣведено, то ще каже, че Еремия билъ съ навитѣ или у навитѣ на Верзиуловъ колъ или пъкъ на Верзиулово коло (хоро). Обаче какво значи „въ навѣхъ"? Дали да се разбира „колъ" или „коло"? Кой е тоя „Верзиулъ" или „Верзиуло"? Изреченето дава поводъ за всѣкакви тълкувания. Явихж се многобройни опити за разяснение приведенитѣ думи, но едвамъ по-новитѣ хипотези ни задоволяватъ донѣйдѣ.

I.

Отначало прѣдполагахж, че въ даденото изречение се говори за нѣкакъвъ си колъ, съ който споредъ народното суевѣрие билъ промушнжтъ Богомилъ слѣдъ смъртьта си („въ навѣхъ"), тъй като сж го смѣтали за върколакъ. Като баячъ и магьосникъ, Еремия, освѣнъ че проповѣдвалъ ересь и разпространявалъ лъжовни книги, билъ е още авторъ на лъжливи молитви, баялъ отъ трески, отъ нежитъ и отъ други неджзи. Затова, като еретикъ, той трѣбало да умре безъ християнско покаяние: за да го удържжтъ въ могилата, за да не стане вампиръ, проврѣли прѣзъ трупа му колъ — срѣдство, което и сега се практикува срещу опасни мъртъвци. А пъкъ „Верзиуловъ" се тълкуваше като прѣправено отъ „Велзевуловъ" — дяволски.[2])

На 1877. год. проф. Ягичъ прѣдложи едно друго тълкуванье на даденото съобщение за Еремия. На „Верзіуловѣ колу" означава споредъ него „*на Вързино* (Вързилово) *хоро* (кржгъ

---

[1]) Ср. напослѣдъкъ М. Соколовъ, Матеріалы и замѣтки по старинной славянской литературѣ. Москва 1888.

[2]) А Пыпинъ, Исторія славянскихъ литературъ. II. изд., I, 84.

или колело)". Сърбитѣ вѣрватъ, че на „Врзино коло" отиватъ магьосници и баячи да се съвършенствуватъ въ изкуството си. Въ думата „Верзіуловъ", споредъ Ягича, се крие името на латинския поетъ *Вергили*, който прѣзъ срѣднитѣ вѣкове се смѣталъ за магьосникъ. Далмато-босненското католишко духовенство е могло да се запознае отъ своитѣ романски едновѣрци съ изопаченитѣ прѣдстави за чернокнижника Вергилия, за когото се вѣрвало, че е въ сношение съ дяволитѣ и прави магии съ помощьта на магьосано колело и магьосана книга. Отъ сърбитѣ това вѣрванье ще да е минжло у българитѣ. Българитѣ и сърбитѣ често се срѣщатъ и сблъсватъ въ историята и си даватъ и взиматъ, та книжовно-поетичнитѣ връзки помежду двата народа не ще да се ограничавали само въ областьта на старославянската черковна писменость. [1])

На 1889. год. паднж ми случай да се научж, че у българитѣ въ Македония има вѣрванье за нѣкакви-си митични сжщества *нави*, коитѣ мжчжтъ женитѣ когато раждатъ. Тъй като навитѣ приличатъ по своитѣ атрибути съ вѣщицитѣ и самодивитѣ, а отъ друга страна и у българитѣ има понѣйдѣ вѣрванье за *самодивско* хоро, азъ прѣдполагахъ, че и въ извѣстната биографична черта на Еремия ще да е думата не за мъртъвци, а за нави — вѣщици или самодиви — олицетворения на болести. Хорото, въ което е участвувалъ попъ Еремия, могло е да се нарича навьо, навско, а думата „Верзіуловъ" да е прибавена отсетнѣ. Получва се сжщото обяснение, което прѣдложи и Ягичъ, само че изразътъ „въ навѣхъ" не ще означава „въ ада", а „у навитѣ, у вилитѣ". По тоя начинъ излиза, че характеристиката на попъ Еремия е съставена въ духа на народнитѣ вѣрвания, отъ които най-ясни спомени сж се завардили въ Македония. [2])

Въ една бѣлѣжка, написана по поводъ на моята статия, проф. А. Соболевски приима, че на думата „нави" („въ навѣхъ") трѣба да се придава значение „зли духове". Съобразно съ това, и въ руския Началенъ лѣтописъ, гдѣто се говори, че на 1092. год. навье „били полочанъ" (блъскали полочанитѣ), трѣба да се разбиратъ зли духове изобщо, а не мъртъвци или сѣнки на мъртъвци, както приимахж нѣкои. Колкото за думата „Верзіуловъ", по никой начинъ не пристая Соболевски, да се изкарва отъ името на Вергилия, а смѣта, че е прѣправена отъ *Велзевулъ*, *Велзеулъ*. Така, изразътъ „былъ въ навѣхъ на Вер-

---

[1]) V. Jagić, Die südslavischen Sagen von dem Grabanciaš djak und ihre Erklärung, въ Arch. f. slav. Phil., II, 465 нт.; Пыпинъ, ib., 84—6.

[2]) Д. Матовъ, Нави, въ Книжици за проч., III. Солунъ 1889. Стр. 45—54.

зіуловѣ колу“ ще означава споредъ Соболевски: билъ всрѣдъ злитѣ духове на Велзевуловъ съборъ, а именно на такъвъ съборъ, гдѣто нови магьосници получаватъ отъ дявола посвещение въ новото си звание. [1])

Твърдѣ умѣстно напомня Соболевски за староруското повѣрие, което се е запазило въ руския Началенъ лѣтописъ, защото и тукъ се приемаше по-прѣди, че „навь“ значи мрътвецъ. [2]) Въ Киевската губерния и сега вѣрватъ, че вампири нападатъ на тълпи селата и изтрѣбятъ безпощадно людье и добитъкъ. Като сравнимъ съ това повѣрие съобщението на Началния лѣтописъ, трѣба да отфърлимъ всѣко съмнѣние, че „навь“ може да означава тукъ друго нѣщо освѣнъ „зълъ духъ или вампиръ“. Впрочемъ да си спомнимъ, че вампирътъ обикновено получава демонска сила, откакъ надлежното лице, отъ което се е образувалъ той, умре и стане отъ гроба да мѫчи людьетѣ, да имъ смучи кръвьта и пр. [3])

За значението на думитѣ „на колу“ и „въ навѣхъ“ въ горѣизвадения изразъ за Еремия, може да се каже, сега нѣма разногласие. Подиръ паралелитѣ, които събра Ягичъ въ посочената по-горѣ статия, не остая съмнѣние, че въ тоя изразъ се говори за хоро или съборъ, а навитѣ сѫ нѣкакви-си зли духове. По-долу и азъ ще се постараѭ да прѣдставѭ нѣкои потвърждения въ полза на това, като изложѫ вѣрванията за навитѣ и като сравнѭ тия митични сѫщества съ самодивитѣ и вѣщицитѣ. А сега да се спремъ на въпроса: какво значение се дава днесъ на думата „Верзіуловъ“, като епитетъ къмъ навско хоро?

II.

Както се каза вече, споредъ едни *Верзіулъ* е прѣправка отъ *Велзевулъ*, а споредъ други тукъ се крие името на *Вер-*

---

[1]) А. Соболевскій, Навье и Верзіулово коло: Рус Фил. Вѣстн. 1890. Т. XXIII., стр. 79—80.

[3]) Ср. напр. И. Срезневскій. Мысли объ исторіи русскаго языка. Спб. 1850, стр. 147—8., гдѣто *навь* се брои между варяжкитѣ думи, съ значение само „мрътвецъ“. Сѫщо тъй мисли за заиманье изъ готския езикъ C. C. Uhlenbeck (Arch. f. Slav. Philol., XV 489), но изобщо между готската дума naus, летската nave „смъртъ“ и пр. се приема сега само роднинство, вж. напр. Fr. Miklosich, Etym. Wb., 211—2: *навь* въ повечето славянски езици означава „мрътвецъ“, *навье* — „рай или пъкълъ“, но въ словенския езикъ „mavje so duše nekščenih otrok, ki morajo po svêtu okoli lêtati“, а въ малоруския сѫщо тъй — „мавки, души некрещених младенцев“. Както ще видимъ, и у българитѣ има повѣрие за *навои* — души на некръстени дѣца, съ които понѣйдѣ се отождествяватъ навитѣ — мѫчителки на родилкитѣ. Къмъ даннитѣ на Миклошича трѣба да се прибавѭтъ още A. Brückner-овитѣ въ Arch. f. slav. Phil., XI, 136.

Въ нѣкои отъ думитѣ съ *нав-* се крие значението „умора“, а то е близко съ понятието „смърть, умиранье“: Р. Брандтъ, въ Русск. Фил. Вѣстн. 1890, XXIII, 88.

[3]) Н. Ф. Сумцовъ, Культурныя переживанія. Кіевъ 1890. № 123 „Нападеніе упырей на село“.

гилия, смѣтанъ прѣзъ срѣднитѣ вѣкове за чернокнижникъ и магьосникъ. Едвамъ прѣди малко сполучи академикъ Веселовски да изброди истинскиятъ изворъ на тая дума. Сѫществуватъ *апокрифни молитви за отгонванье демонски сѫщества „трески, тресавици“*, които причиняватъ разни болести у човѣка, и дяволътъ или дяволското сѫщество Гило, което отнима душитѣ на новородени дѣца и мѫчи родилката. [1]) Това дяволско сѫщество или има различни имена, които си приличатъ съ имената на трескитѣ, или пъкъ се раздробява на демонски сѫщества съ такива имена. [2]) Къмъ тия молитви пристаятъ като тѣхна часть и легенди, въ които се разказва, какъ светецътъ, който проклина и прогонва демонътъ, избавилъ отъ него своята сестра, която нѣколко пѫти била лишена отъ дѣцата си. Името на светеца е обикновено Сисини (Сисой и пр.) [3]), а на сестра му — Мелитина. Но въ единъ коптски вариантъ тая сестра се обръща сама въ вѣщица, въ демонъ, и името ѝ е *Верзелия*, което напомня „Верзіула“. Славянскитѣ (и румънскитѣ, отъ тѣхъ копирани) молитви или баяния сѫ прѣведени или прѣправени отъ гръцки. Първоначалното баянье е съставено на халдейска почва, споредъ издирванията на М. Гастера, на изтокъ, на границитѣ между Персия и Сирия, а се е отразило и въ юдейско-кабалистическата литература [4]), гдѣто въ ролата на Гило излиза първосъздадената

---

[1]) Ѳ. Буслаевъ, Очерки, II, 47—8. Тихонравовъ, Памятники отреченной литературы, II, 351, 352. И. Порфирьевъ, Исторія русской словесности, II. изд., I ч., 282—3. А. И. Веселовскій, Разысканія въ области русскаго духовнаго стиха, VI—X, 40—53. Матвѣй Соколовъ, Матеріалы и замѣтки по старинной славянской литературѣ. Вып. первый, I—V, 13—50.

[2]) А. И. Веселовскій, ib, 47, 429. М. Соколовъ, ib, 29 и пр. Ето споредъ Буслаевския вариантъ имената на 12-тѣ тресавици или трески, които мѫчѫтъ родътъ човѣшки: Трясея, Огнея, Ледея, Гнетея, Грынуша, Глухея, Ломея, Пухнея, Желтея, Коркуша, Глядея и Невѣя. Всѣка отъ тия трески произвожда болесть, която показва и самото ѝ име. За 12-та отъ тѣхъ е казано: „А Невѣя е най-старата имъ сестра, плесавица, която отрѣза главата на Иоанъ Прѣдтеча; и тя е най-проклета: улови ли човѣка, — не може вече тоя човѣкъ да бѫде живъ“. Името на тая треска напомня и на Потебня (О Долѣ и сроцныхъ съ нею существахъ, 180) името „навье“. Въ другитѣ списъци имената варират. По-забѣлѣжителни отъ тѣхъ сѫ: Вѣщица, Мора, Змиа и Одаважща (т. е. удавница? — съблазнителница, грабителка на душитѣ).

[3]) Името на Сисоя е замѣнено съ името на архангелъ Махаилъ (Веселовскій, Разысканія, VI—X, 49—50), а въ едно българско народно баянье съвсѣмъ естествено (ср. стр. 22) — съ Св. Георги — „главен Гьорги“ (Сборн. Мин., IX, 139—140, записалъ Сп. Гължбовъ въ Перущица). Той отива при сестра си Мария, която е „породила“. Ведно съ него влиза „Сѫтуницѫ вечерницѫ“, която грабва дѣтето на Мария. Св. Георги лапва ґергьовско сиренье и се пуща да я гони. На пѫтя срѣща кѫпина, яворъ и маслина, и всички му казватъ, гдѣ е минѫла Сатоницата. Спира я всрѣдъ морето и заповѣдва ѝ да избълва отрочето, което погълнѫла. Тя склонява, ако той избълва майчиното си млѣко. Той избълва сиреньето, и тогава тя му прѣдава дѣтето съ думитѣ: „да го вземешъ да го занесешъ на сестра си Мария и да извикашъ жена боснарка, да откѫсне трѣва изтровка и да му прѣбае, че му сѫ кокали изпотрошени, че му сѫ кърви изпити“ и пр. Очевидно е, че баяньето е отъ книжовенъ изворъ и че „Сѫтуницѫ“ или „Сѫтунѫ“ е Сатана.

[4]) Вж Веселовскій, ib, 51 нт. М. Соколовъ, Апокрифическій матеріалъ объ амулетахъ, называемыхъ змѣевиками, въ Ж. М. Н. Пр. 1889, Іюнь

Адамова жена Лилитъ, а въ ролата на Сисиния — пророкъ Илия. [1])

Сисини съ името си напомня едного отъ ангелитѣ, които (споредъ Alphabetum Siracidis) прокудватъ Лилитъ, то е името на ангела Snsvi [2]), Senoi, Sansenoi, Samangeloph. Може да се мисли, че въ баянията или молитвитѣ отъ вѣщицата Гило отначало е стояло името на ангела и подиръ него — прѣкоритѣ му, които сетнѣ сѫ взети за имена на Сисиниеви братя, когато се приплела тукъ и легендата за Сисиния и сестра му Мелитина. Така прѣдполата М. Соколовъ. Но Веселовски, като не отдава голѣмо значение на въпроса, дали въ молитвата Сисини е замѣнилъ името на ангелъ, мисли, че и отдѣлно взета, легендата за Сисиния и Мелитина може да се сматря за баянье, за епична часть отъ молитвата. Светцитѣ, както и боговетѣ по-прѣди, се умолявали да окажѫтъ помощь и да проявѭтъ силата си тъй, както сѫ я проявили и въ еди-кой-си типиченъ случай. Разказъ и молитва — ето редътъ на старото баянье изобщо. [3])

Веселовски прѣдполага, че подъ името Св. Сисини на нашето баянье се разбира послѣдователтъ на Манеса, който станѫлъ главатарь на сектата слѣдъ смъртьта на основателя ѝ. У богомилитѣ ще да е имало легенда за него и молитва съ неговото име, и Индексътъ приписва Богомилу съставяньето ѝ. [4]) Но разумѣва се, Богомилъ само е прѣвелъ или прѣправилъ текстътъ, който си е отъ източно потекло, по всичка вѣроятность — *манихейско.* Това мнѣние потвърдява Веселовски и въ найновата си статия, посветена на молитвата Св. Сисиниева, като

стр. 367. Космичнитѣ духове на халдейската магия се прѣвръщатъ полека-лека въ зли духове. Въ Testamentum Salomonis прѣвръщаньето не е завършено.

[1]) Веселовскій, ib., 53.

[2]) Свойството на демонското сѫщество, да приема различни форми, е добрѣ познато въ сравнителния фолклоръ. Така и руското зло сѫщество, Горе, въ което вѣрватъ руситѣ, прѣслѣдва човѣка ту въ човѣшки видъ (опасанъ съ лико, съ крака прѣплетени съ лико), или като щука, вълкъ и пр. А. Потебня, О Долѣ и сродныхъ съ нею существахъ, въ Древности. Труды Московскаго Археологическаго Общества. 1865. I. стр. 159.

[3]) А. Веселовскій, Молитва Св. Сисинія и Верзилово коло. Ж. М. Н. Пр. 1895. Май, стр. 227.

[4]) Ето въ прѣводъ това любопитно мѣсто изъ Индекса: „Въпроситѣ на Еремия къмъ Богородица за естествения педжгъ, който наричатъ и трески (тресавици), сѫ басни (измислици) на Еремия, българския попъ. Този клетникъ споменува св. Сисиния, който седѣлъ на Синайската гора, именува и ангела Михаила, — а това е съблазнъ за много людье, — и разказваше за седемтѣ дѫщери Иродови като за трески, а пъкъ нито евангелиститѣ, нито нѣкой светецъ е казвалъ, че сѫ седемъ, а една, която е измолила главата на Прѣдтечата, па и за тая е знайно, че е дъщеря Филипова, а не Иродова. А Велики Сисени, патриархъ цариградски, тъй казваше въ своитѣ слова: „не ме взимайте за оня лъжовенъ Сисени, за когото написа Еремия, неразуменъ попъ, за съблазнъ човѣшки, както и за нежититѣ, които излизатъ изъ пустинята, и за кръстното дърво.... всичко това дрънкаше попъ Еремия“..... Веселовскій, ib., 41. Пыпинъ, Для объясненія статьи о ложныхъ книгахъ, въ Лѣт. Зап. Археогр. Коммиссіи, 1861. г., I, стр. 39—40. и пр.

сравнява Сисиния на коптския синаксаръ съ Сисиния на етиопскитѣ легенди, които стоѭтъ близко до типа на извѣстната намъ молитва. [1])

Тъй като въ етиопскитѣ легенди като сестра на Сисиния се вѣстява Верзелия, сама демонско сѫщество, което граби дѣцата, слѣдователно — нава, то ще бѫде умѣстно да приведѫ тукъ цѣлата *етиопска легенда*, която съобщава Веселовски споредъ О. Е. Леммъ.

„Въ име Отца и Сина и св. Духа, единаго Бога; въ име на Бога Създателя, Живия и Вездѣсѫщия.

Молитва на св. Сусения (Sûsenjôs), за да се отвърнѫтъ недѫзи отъ дѣца бозайничета. Тя помага на всѣка жена, тъй щото дѣцата ѝ ще останѫтъ живи. Нека я напише (болната) и я носи на гръдитѣ, тя ще се окаже благотворна, по милость на Господа, Великия, Благословения. Да избави Господь всѣка, която я носи, отъ нападанье отъ дяволъ и отъ Легионъ, отъ бодежъ и болка въ стомаха, отъ ударъ и трошенье на кокалитѣ, отъ урочасванье и несвѣсть, отъ припадъкъ[2]) (accident) и отъ пладница[3]), отъ огънь и припадане, отъ възпаление и кръвотокъ, отъ сѣнища и чума, отъ дрисъкъ и треска, отъ магьосници, баячи и баснари и отъ виенье въ коститѣ и гърба, и отъ всички зли духове и биляри[4]), и отъ всички нечисти дяволи да избави и помогне (име рекъ).

Имаше единъ човѣкъ, на име Сусени, и се ожени и доби отъ жена си момчета. Сестра му *Верзеля* (Werzeljâ) дойде, уби му първенчето и си отиде. Майката взе да се вайка и горчиво да плаче. Като чу св. Сусени плачътъ майчинъ, дойде и каза: „защо плачешъ, жено?“ Тя отговори: „дойде Верзилия, уби сина ми и се махнѫ“. Като чу това Сусени, станѫ, възседнѫ коня си, взе въ десна рѫка копие и тръгнѫ да търси сестра си. Застигва една баба, седнѫла на камъкъ, и я пита: „кѫдѣ отиде Верзелия, дѣтоубийцата?“ Тя му казва: „тя минѫ и влѣзе ей въ тази градина отпрѣдѣ ти“. Като чу това отъ бабата, Сусени влѣзе въ градината и видѣ тамъ Верзилия седнѫла въ гѫстака, врѣдъ множество зли духове Св. Сусени слѣзнѫ отъ коня, обърнѫ се накъмъ изтокъ, застанѫ на колѣнѣ съ прострѣни рѫцѣ (и взе да се моли): „Господи Исусе Христе, Боже християнски и Царю израилски, дано падне Верзилия въ моя власть, дано я убиѭ, за да не губи отрочета — бозайничета, да не прави пакости на женитѣ и на мѫжетѣ имъ. Азъ ще свѣдочѫ за славата на твоето име!“ Догдѣто той се молеше тъй на пѫтя, чу гласъ отъ небеса: „о свети Сусени, чухъ молитвата ти и просбата ти, и ще ти се даде сила да настигнешъ Верзилия и да я убиешъ и да ѝ сгоришъ всичко, каквото искашъ“. Като чу това Сусени, много се зарадва, възседнѫ коньтъ, взе копието въ десна рѫка, устреми се срещу Верзилия, да я умъртви, и промушиѫ ѝ десната страна. А тя се провикнѫ съ високъ гласъ: „Господине мой, св. Сусени, заклинамъ те съ седемтѣ степени, съ сонмитѣ на архангелитѣ Михаилъ и Гавриилъ, Рафаилъ, Суриилъ, Садакялъ, Ананялъ, Фануилъ, които вѣчно сѫ прѣдъ Господа, правителя на свѣта въ вѣки вѣковъ. Азъ отъ своя страна нѣма да ходѭ по пѫтища гдѣто се намира името ти, ни въ черква, ни въ мѣсто, гдѣто го споменятъ людьетѣ, нека си живѣѭтъ тамъ винаги спокойно. Нѣма да правѭ пакости тамъ, гдѣто четѫтъ твоята книга, и никому, който каже тая молитва, ако ще да бѫде мѫжъ или жена, дѣте, или момъкъ или старецъ, никога нѣма да имъ пакостѭ“.

Съ тия думи Верзилия умрѣ, а св. Сусени станѫ свидѣтель на името на Господа Нашъ Исуса Христа, комуто честь и поклонение и слава въ вѣки вѣковъ аминъ.

. . . . Подиръ това той (св. Сусени) се върнѫ въ своя градъ Антиохия при жена си“

Като съобщава споредъ френския ученъ René Basset, че и въ другитѣ етиопски варианти се срѣща името Верзилия, а братъ ѝ св. Сусни или Сусени се изкарва отъ Антиохия, и тоя

[1]) А. Веселовскій, Молитва Св Сисиннія и Верзилово коло, l. c, 227—8.
[2]) На руски „случай“.
[3]) Дали „слънчасванье“?
[4]) Дословно: „които готвѭтъ врѣдни билки“.

нѫть Веселовски се старае да извади за възможно, че легендата — баяньето се е вмъкнѫла въ Етиопия изъ Армения. Отъ сѫщата страна, вѣроятно, е дошла легендата и на Балканския полуостровъ. По тоя поводъ Веселовски спомня за българското баянье, въ което трескитѣ — нави се наричатъ „ерменки“ (вж. по-долу), за прѣселението на павликяни въ Тракия на 746. и 970. г. и за смѣсваньето имената павликяни и манихеи, арменци и богомили. Даденото баянье съ името на Верзилия го е имало у южнитѣ славяни. Отъ него, прѣдполага Веселовски, се е запазилъ споменъ въ извѣстния изразъ за Богомила: „былъ въ навѣхъ на Верзиуловѣ колу“. *Верзиуловъ* трѣба да се изкарва отъ *Верзилия*. Истина, бихме очаквали *Верзилинъ* нам. *Верзиловъ*, но лесно е да се допусне, че прѣправката се дължи на нѣкой прѣписвачъ. Затова Веселовски прѣдполага, че интереснятъ за насъ изразъ за Еремия трѣба да се разбира ето въ какъвъ смисълъ: Еремия, съ името на когото съединяватъ молитвата на св. Сисиния отъ нави, билъ въ събора на Верзилия, на Вързилово хоро, всрѣдъ нави — вили, опасни за родилкитѣ духове. [1])

Къмъ тия моменти за разяснение историческитѣ отношения, всрѣдъ които се е присадила Сисиниевата молитва на южнославянска и румънска почва, Веселовски привожда и слѣдното съображение. Въ молитвата св. Сисини се явява сѫщо такъвъ борецъ срещу дяволската сила, какъвто е и св. Гьорги. Св. Гьорги е билъ кападокиецъ. Споредъ житието той се родилъ въ малка Армения — Кападокия, а отъ тукъ се прѣселилъ въ Тракия — първата павликянска колония. Роднятъ градъ на св. Гьорги — Мелитина напомня името на св. Сисиниевата сестра. [2]) Азъ ще прибавѭ къмъ това интереснятъ фактъ, че тъкмо въ Пловдивско (въ Перущица) намираме баянье, въ което въ ролата на св. Сисиния излиза св. Гьорги. [3])

Поради горнитѣ съображения, Веселовски прѣдполага, че отъ двата типа на легендата по-старъ ще да е оня, гдѣто самата сестра на светеца е демонъ. Сестра (или майка), която се е свързала съ дяволска сила, е позната схема въ приказкитѣ, [4]) която отразява, може би, старитѣ прѣдстави за борбата на

---

[1]) А. Веселовскій, ib., 230—233.

[2]) А. Веселовскій, ib., 233.

[3]) Вж. по-горѣ, стр. 143., бѣл. 3.

[4]) Веселовски питува Аѳанасьевъ, № 117—119. Вж. още Сборн. Мин., IV, 123 (Пещера), II, 185 (Дебърско); вж. още Dr. H. Wlislocki, Märchen und Sagen der Bukowinaer und Siebenbürger Armenier. Hamburg 1892, № 33 „Die Menschenfresserin“.

доброто начало срещу злото, което е враждебно на всичко живо и коси животътъ още при явяваньето му. Легендата е завладѣла съ тоя дуализъмъ. Въ по-късното баянье неджзитѣ, които докарва дяволътъ, сѫ се обърнѫли въ негови имена, сетнѣ — въ олицетворения на болести, по-специално — на трески, които прокудва и заклина светецъ. Така, въ схематизма на баснарската формула се е заличила дуалистическата боя. [1])

Впрочемъ, прѣходитѣ, които прѣдполага Веселовски, не сѫ необходими, защото у първобитнитѣ народи е твърдѣ обикновена замѣната на неджзитѣ съ божествата, които ги произвеждатъ, а въ гръцкия езикъ напр. думата ἐπιαλός означава демонъ и треска.[2]) Болестьта, споредъ примитивнитѣ прѣдстави, състои въ това, че въ човѣка се вселява зълъ духъ, който го мѫчи, изтезава и му заповѣдва.[3])

Верзиловото хоро, на което е участвувалъ споредъ народното прѣдание Еремия, било е вилско, магьосническо. Извѣстно е, че дяволитѣ правѭтъ събрания, за да се съвѣтватъ и да обучаватъ нови магьосници. Отъ тия прѣдстави сѫ се развили сръбскитѣ вѣрвания за Вързино коло. Верзилия като нава е могла да води подобно навско хоро. Като сѫщества сродни съ самодивитѣ, и навитѣ ще да сѫ имали хора́. Днесъ се споменува у западнитѣ българи вилйо хоро, на което отиватъ баячкитѣ и вилитѣ.[4]) Тукъ може да се прибави и съобщението на Фр. Краусъ за единъ магьосникъ, който билъ разправялъ, че 7 години билъ прѣкаралъ у вилитѣ и могълъ да заклина болеститѣ чрѣзъ извикванье (Anrufung) на вилитѣ.[5])

III.

Сега ще бѫде важно за подкрѣпянье на горнитѣ хипотези, да се запознаемъ по-отблизу съ *българскитѣ вѣрвания за навитѣ*, т. е. за духоветѣ, които мѫчѫтъ родилкитѣ. Тоя прѣдметъ ме е занимавалъ и въ горѣцитуваната статия за навитѣ, прѣди 5 години, [6]) но сега даннитѣ за него сѫ се значително уголѣмили.

Въ Велешко вѣрватъ, че навитѣ сѫ три жени, които докарватъ родилката въ несвѣсть. Отъ тѣхъ двѣтѣ сѫ ермснки,

---

[1]) А. Веселовскій, ib., 233—4.
[2]) Н. Ф. Сумцовъ, Культурныя переживанія, стр. 227.
[3]) Подробности въ съчиненията на Спенсера, Тейлора и пр.
[4]) Вж. Любеновъ, Баба Ела, 57. Книж. за проч, I. с., 53.
[5]) Fr. Krauss, Volksglaube und religiöser Brauch der Südslaven, 100—1.
[6]) Вж. стр. 141., бѣл. 2.

а третята — нашенка. Ако прѣкаратъ родилката прѣзъ вода, тя умира. Отъ навитѣ спасява слѣдното баянье: взиматъ черепъ, турятъ въ него катранъ, счуканъ лукъ и три счукани вжгленя. [1]) Баячката чертае около кръста на болната черта до 3 пжти и слѣдъ това ѝ казва: „Еве іа іа превариф (Петкана), іа іа опколиф. Како шчо смжрдат лукот и катранот, еве да смжрди П. на навите. Како шчо бега от огнот секое нешчо, така да бегаіат навите от П. Кога ке преброіат навите 9 амбара просо, тогаі П. да іа джржат.“ Това вѣрванье и баянье е записалъ покойни Г. Бояджиевъ, вѣроятно отъ баба Звѣзда отъ с. Лисиче.

И въ село Рудникъ вѣрватъ, че навитѣ причиняватъ болесть и смърть на родилка, и че тѣхъ може да ги напрати нѣкоя магьосница, но си ги прѣдставятъ и въ видъ на пилци, които пищжтъ като гарги. Споредъ думитѣ на жени отъ гр. Велесъ, навитѣ живѣжтъ прѣзъ море [2]) и занасятъ далеко сѣнката на болната, която умира подиръ 2—3 деня, догдѣ се скита сѣнката ѝ. Когато се започне агонията, казватъ: „навите іа зеле, іа фанале“, а догдѣ трае несвѣстьта, казватъ: „іа занеле навите, іа пренеле навите“. [3]) Но повечето избѣгватъ да споменжтъ името имъ, като го замѣняватъ съ „майки“: „іа занеле маікьите“. И спрѣмо други болести е отбѣлѣжено общонародниятъ обичай, да не имъ споменуватъ името, та да не би да чуѭтъ и да дойджтъ, или да ги умилостивяватъ съ ласкателни имена. [4])

---

[1]) Лукътъ фигурира и въ баяньето отъ Добричко, приведено по-долу (стр. 151). Сжщо тъй и въ Скопско постелята на лехусата заобикалятъ съ вжже, подъ възглавницата турятъ сѣкира, и на лехусата връзватъ на гърлото единъ *чесънъ лукъ*, за да не падне отъ уроки: Шапкаревъ, Сб. VII, 34. Лукътъ не обичатъ и вѣщицитѣ, споредъ вѣрванието на сръбския народъ: Караджичъ, Српски рјечник п. д. Дяволитѣ и вѣщицитѣ не прѣнасятъ миризмата на чесъна и мразжтъ сольта, споредъ италиянскитѣ вѣрвания: Marrené въ Wisla, 1889, IV, 833 нт. Ср. Н. Сумцовъ, Колдуны, вѣдьмы и упыри. Харьковъ 1891, стр 27. А. Потебня, О миѳическомъ значеніи нѣкоторыхъ обрядовъ и повѣрій, 1865, стр. 287—310.

[2]) Прѣзъ море живѣжтъ и *кугитѣ*, за които вѣрва сръбскиять народъ. Тамъ иматъ тѣ земя, и ако Богъ пожелае да накаже людьетѣ, праща кугитѣ при тѣхъ. Потебня (О Долѣ и сродныхъ съ нею существахъ, 182), като привожда това повѣрие изъ Рјечника на Караджича, напомня и за нѣмскитѣ митични повѣрия за Mär и Alp.

[3]) Ср. гръцкитѣ изрази: ἐπάρθηκε (ἀπὸ ταῖς νεράϊδες)“: B. Schmidt, Volksleben der Neugriechen, 119; „ἐλαβώθη, λαβώθηκε, τὸν ἔπιασαν ἡ δρύμαις, 130 и пр.

[4]) Разпространенъ обичай е, да се наричатъ болеститѣ и злитѣ сжщества съ ласкателни имена. Освѣнъ данитѣ въ Книж. за проч., III, 51, ср. още: староруското название *гостьць*, *гостець* за болестьта колтуня: А. Потебня, К исторіи звуков русскаго языка, IV, 76; Н. Ф. Сумцовъ, Культуныя переживанія, № 100; сръбското име *кума* нам. куга (чума): „кад куга мори, онда јој слабо говоре *куга*, него *кума*, као да би јес тим омилостивили“: В. Караджичъ, Живот и обичаји народа српскога, 220; малоруск. *кумахи* нам. лихорадки (трески): Н. Ф. Сумцовъ, Хлѣбъ въ обрядахъ и пѣсняхъ, 28; добруха, тетка: А. Потебня, О Долѣ,

Споредъ свѣдѣнията на Т. Васильева [1]) устрѣлътъ и мамякътъ дохождатъ по гласа, който чуѭтъ, затова овчаритѣ вечерно врѣме не се обаждатъ, ако ги вика нѣкой и ако не познаѭтъ, чий е гласътъ.[2]) Въ Велешко на лехуса жена до 40 деня, „дури не си земе молитва", не казватъ „збогум", нито тя ще отговори ако нѣкой по незнание или нарочно ѝ каже.[3]) Попътъ прѣзъ това врѣме не посѣщава кѫщата ѝ. Лехусата не се обажда, ако я повика нѣкой отвънъ отъ кѫщата, защото я страхъ, че ще я хванѫтъ навитѣ.[4])

И друго срѣдство има противъ навитѣ: „Откакъ се роди дѣтето, най-първо ставатъ на-срѣди едно корито пълно съ вода и въ него нѣколко вѫгленя жарь. Послѣ, като стои бабата отъ едната страна на коритото, а родилката отъ другата, първата овива около врата на послѣдната една шамия или кърпа, та като съ оглавникъ тегли я да прѣчекори връзъ коритото и да дойде отъ нейна страна и пакъ обратно до три пѫти. . . Слѣдъ като изкѫпѭтъ въ тая вода дѣтето, лѣгва си леунката въ приготвената леунска постеля." Разказвачката е съобщила, че името на опаснитѣ духове е *навои* [5]), но по всичка вѣроятность тя го е произнесла не по велешки (ср. по-долу), защото и другадѣ въ нейнитѣ съобщения намираме подобни неточности.

Въ Леринско вѣрватъ, че навитѣ ударятъ човѣка прѣзъ главата, и той умира. Споредъ леринци, навитѣ сѫ сѫщи самовили. Тѣ сѫ многобройни: „шчо трева има, — толку са".

179; изразитѣ: „преаз муреа му леагалу" за болесть въ Ахѫ-Челебийско (Сборн. Мин., IV, 195), *„благи и медени"* — почти повсѣкждѣ въ източна България (вж. напр. Сборн. Мин., IV, 111), „да се бели и цѫрвени" — въ Македония: Шапкаревъ, Сб., Прик., 13 и пр. Ето какво ми съобщава г. М. К Цѣпенковъ за Прилѣпъ: който страдае отъ вънкашни (самодиви, вѣщици — „надворштинье"), не бива да говори за тѣхъ нѣщо лошо, нито да ги кълне (ако е жена болната), нито да ги псува (ако е мѫжъ), защото инакъ духоветѣ докарватъ голѣма пакость, мѫчѫтъ болнитѣ денѣ и нощѣ. Болнитѣ трѣба да казватъ за надворштиньето: „убаи сестричкьи, миличкьи, маічичкьи, убаи братиньа, мили таткофци, немоіте да ми се сѫрдите, ако ви згрешив нешто". Ср. и даннитѣ за маджаритѣ, Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn, III, 1894, стр. 214.

Отъ всички имена, съ които на галено се наричатъ навитѣ, най-забѣлѣжително е името „майки", което може да има другъ произходъ тукъ, именно да се отнася къмъ самия атрибутъ на навитѣ — да мѫчѫтъ матката на родилката

Въ византийскитѣ амулети съ заклинания отъ зли сѫщества подобни на навитѣ въ тоя смисълъ е употрѣбена думата ὑστέρα, която значи матка, утроба (М. Соколовъ, Апокрифическій матеріалъ для объясненія амулетовъ, называмыхъ змѣевиками: Журн. Мин. Нар. Просв., 1889, Іюнь, стр. 338—368.).

[1]) Т. В—въ, Нѣкои отъ суевѣрията по селата между Малко Търново и Лозенъ-Градъ. Книж. за проч., III, 1890, 40, 43.

[2]) Ср. още Мил., 524—525 и пр.—И у гърцитѣ, който отговори на нераидитѣ, веднага става нѣмъ. В. Schmidt, ib., 123.

[3]) Въ Кюстендилско — за да не ѝ се прѣкѫсне млѣкото.

[4]) Съобщено отъ съпругата на братовчеда ми П. Весовъ.

[5]) Шапкаревъ, Сборникъ, VII, 32.

Когато тѣ минаватъ, женитѣ казватъ за тѣхъ: „бегаіте, ки поминат слепите кокошкьи“. Впрочемъ, навитѣ бѣгатъ и сами, инакъ бихме ги настжпвали постоянно и бихме си докарвали бѣда.

Въ навитѣ вѣрватъ и българитѣ отъ Рѣсенъ, Прилѣпъ, Битоля и Костурско, а за избавянье родилката отъ тѣхъ понѣйдѣ правжтъ магии, които впрочемъ нѣматъ нищо общо съ велешката магия.[1])

Навята болесть въ Тетово, споредъ както ми съобщи г. М. Геровъ, се казва *навоі*. Споредъ вѣрваньето въ Царибродско, малкитѣ дѣца, които умиратъ некръстени, добиватъ крила и се обръщатъ въ нощни пилци, наричани нави. Свирѫтъ много силно, и когато свирѫтъ, все ще изпиѭтъ кръвьта на нѣкое добиче или на човѣкъ.[2])

Въ Кюстендилско вѣрватъ, че за да се запази жена родилка, както и дѣтето ѝ, отъ таласъми, *навяци* и разни нефели, не оставятъ да гасне огъньтъ въ огнището, тъй като тия сжщества били бѣгали отъ огънь.[3]) Навяцитѣ, „пилци, които пищѭтъ нощно врѣме“, очевидно сж идентични съ навитѣ. И въ Самоковско сж познати *навіаците*, и г. Марковъ, учитель, е събралъ за тѣхъ нѣкои по-подробни свѣдѣния, които ще бждѫтъ обнародвани въ Сборника за нар. ум. и пр. Въ Кюстендилъ (чие съобщение, не помнѭ), навяцитѣ пищѣли на мръкванье. Дѣцата се прислушватъ къмъ свиреньето имъ, а тежкитѣ жени се боѭтъ да ги чуѭтъ, защото щѣли да ги мжчжтъ при ражданьето.

Може-би тукъ се отнася и думата *навіасал* въ Татаръ-Пазарджикъ, която означава злѣ боленъ. Както ми съобщи бившиятъ другарь П. Машевъ, навясалитѣ ги цѣрѣли съ поливанье.

Загатно е името, което даватъ на навитѣ въ Охридъ: *хунапи*. Тѣ нападатъ („хващатъ“) лехуса особито до третята вечерь слѣдъ ражданьето. За прѣдпазванье отъ тѣхъ, между друго, турятъ подъ възглавницата ѝ гребень, съ който влачжтъ ленъ, вжже, бухалка, сѣкира и бърдо отъ станъ; а на главата ѝ — гребень за коса, около гърлото ѝ завиватъ неварена прежда, а на рѫцѣтѣ и нозѣтѣ ѝ — тѣсто.[4]) За обяснение на това име могж засега да прѣдложж името хоѹнавь, което се срѣща въ списъка на животнитѣ, съ които сж означени имената на разни народности въ единъ карловички ржкописъ отъ XIV. в. Тоя народъ е сравненъ съ заекъ: хоѹнавь заець.

---

[1]) Книж. за проч., III, 51.
[2]) Цано Сталийски, въ Сборн. Мин, VI, 90.
[3]) П. Либеновъ, Баба Ега, 78.
[4]) Шапкаревъ, ib., 25.

Шафарикъ тълкува това име тъй: „хоѹнавь е житель на Хунавия, въ папскитѣ доп., I, 125 по погрѣшка Unavia, подъ г. 1303 Cunavia, у Георгия Амартола подъ г. 1282 Χουναβία, краище въ Арнаутско, между Драва и Матъ, на з. отъ планината Мала Петра. Acrop. ed. Ven. 60.“[1])

Въ Ломско злитѣ духове мжчителки на родилкитѣ се наричатъ *лахуси*[2]). Очевидно е, че това е първоначално името на родилката, което е дума заета отъ гръцкия езикъ.

Както се каза вече по-горѣ, въ източна България името нави не е познато, вмѣсто него се употрѣбя името *ерменки*[3]). Види се, за да се запази отъ тѣхъ, родилката, бива да излиза по двора само съ ръженъ, който, като желѣзенъ, може да пропжжда зли духове.[4]) Въ една пѣсень отъ източна България[5]) четемъ:

. . . Пут дървоту мънастирь,
И в мънастирю — килиїъ,
Килиїъ, Свита Мърия.
Мъшкъ си й рожбъ дубилъ,
Христа гу Богъ кръщелъ.
Туку е три дни сторилъ,
Злъта му й люлка вързълъ,
Зъпялъ и гу приспалъ.
Изнеслъ злъта купаниъ,
Да пире злъти пилини.
Със злат съ ръжен путниръ . . .

Къмъ това мѣсто записвачътъ бѣлѣжи: „Жени, когато имътъ малко дѣте, до четиридесять деня не излазятъ на пътя. А когато щѣла (такъва жена) да излѣзе, на мѣстото си оставяла метлата и съ ръженъ излазяла на двора. Не пугледвала къмту гората, защото отъ лухусница женя тя повѣнвала. Жената не излазяла без ръженъ прѣди сто години, у насъ този обичай се е спазилъ до прѣди 50 години, а сега е съвсѣмъ изоставенъ“.

Откакъ е излѣзълъ сборникътъ на Чолакова, едвамъ прѣди 3 години се яви ново съобщение за *арменкитѣ* нави. Въ Добричко тѣхъ ги наричатъ *арменци* и *сѫрмьанки*, па ги смѣсватъ съ самовилитѣ и урисницитѣ. Тѣ нападали най-вече подиръ 3-та вечерь, ако бабата забрави да тури подъ възглавницата на дѣтето парче сребро: нея вечерь ходѭтъ урисницитѣ да опрѣдѣлятъ сѫдбата, и при което дѣте не намѣр-

---

[1]) P. Šafařík, Slovanské Starožitnosti, II. изд., II, 733—4.
[2]) Д. Мариновъ, Жива Старина, I, 27.
[3]) В. Чолаковъ, Бѫлг. нар. сборн, 116.
[4]) Ср. по тоя поводъ моитѣ бѣлѣжки въ разбора на Д. Мариновата Жива Старина I, въ Пер. Спис., XLI—II, 995.
[5]) A. Strausz, Bolgár népköltési gyüjtemény. Budapest 1892, кн II., стр. 17.

ватъ сребро, сблъсватъ майка му. За изцѣрение на болестьта, „сѣкжтъ лехусата отъ арменци“. Болната сѣда тъкмо подъ една отъ гредитѣ на кжщата, взима брадва, удря съ острото о земята прѣдъ лехусата, отзади ѝ и отъ двѣтѣ страни и дума: „сжрмьанкж вудж гази ис син пьасжк, самуковски камжк, индивар, мивар, илин тати, докус текелек, бас арабаіа, бастжм, биндим, гелдим, куртулдум“. Тия думи повтаря и болната, или, ако е въ несвѣсть, — другъ за нея. Слѣдъ това баячката усуква единъ бѣлъ и единъ червенъ конецъ като мартеница, взима три стржка полска метла и глава бѣлъ лукъ. Всичко това туря възъ кржга за хлѣбъ и слага го възъ главата на болната и ги „сѣче съ брадвата“. Лехусата пита: „какво сѣчешъ?“ — „Арменци!“ отговаря бабата. — „Сѣчи да ги отсѣчешъ,“ казва бабата. Слѣдъ като се каже това до три пжти, бабата бае: „да излѣзжтъ отъ главата ти, отъ очитѣ ти, вѣждитѣ ти, клепкитѣ, сърдцето, кокалитѣ ти, ржцѣтѣ и пръститѣ ти. Тукъ нѣма да яджтъ, нѣма да пиѭтъ, да иджтъ въ пусто горье зелено, тамъ да яджтъ, тамъ да пиѭтъ, тамъ да увиватъ. Ако сж мжжки, братя да ти сж; ако сж женски, сестри да ти сж. Отъ мене лѣкъ, отъ Св. Богородица здравье“. Ако и подиръ това баянье не мине болестьта до три деня, баячката завежда лехусата да ѝ чете арменски попъ.[1])

Ясно е, че думата, „сърмянка“ или „сармянка“ е прѣправка отъ арменка. Че тия арменки („арменци!“) сж идентични съ трескитѣ отъ баяньто, туй се вижда и отъ това, че баячката ги моли да излѣзжтъ отъ клепкитѣ, очитѣ и пр. на болната.

Сжщата молба и сжщото смѣсванье на арменкитѣ съ самодивитѣ и урисницитѣ намираме и въ едно ловчанско баянье за „збжщювание“, т. е. за лехуси, нападнжти отъ зли духове: „Майка Божия, Христа Бога, лехуси силвестри, деветь сестри! Като сте ударили (Мария) въ крака, въ ржцѣ въ очи, въ жили, въ сърдце, въ гърди . . . . я да идете въ пуста гора: азъ съмъ сложила ястие и питие и съмъ свикала всички дихания и самодиви да яджтъ и да пиѭтъ, гдѣто птичка не пѣе, гдѣто кокошка не крѣка, гдѣто пѣтелъ не пѣе, гдѣто човѣкъ не ходи, гдѣто мома не се плете. Да излѣзете изъ крака, изъ ржцѣ, изъ гърди, изъ очи, изъ сърдце, изъ жили“ . . . .[2])

Сжщества като нашитѣ ерменки, нави, лехуси и пр., има у многобройни народи: у сърбитѣ и югозападнитѣ руси —

---

[1]) Съобщено отъ Паскалъ Атанасовъ въ Сборн. Мин., VII, 142—3.
[2]) Съобщено отъ Тр. Трифуновъ, Сбор. Мин., VIII, 159.

вѣщици, у бѣлоруситѣ — стрига, у грузинцитѣ — али, у маджаритѣ szépassonyok („хубави жени"). Малайцитѣ отличаватъ чудовището, което мжчи родилката, отъ онова, което убива дѣцата: първото е патянакъ, второто — исунагъ[1]). Още древнитѣ евреи, както се споменх вече пхтемъ, вѣрвали, че дѣцата много поразява Лилитъ. Древнитѣ гърци се вардели отъ стрига, която смучи вимето на козитѣ и кръвьта на дѣцата. Съврѣменнитѣ гръцки στρῖγλαι приличатъ на нашитѣ нави: тѣ сж грозни, стари и крилати. Споредъ римскитѣ вѣрвания, за дѣцата е опасенъ Caprimulgus, но още повече Silvanus. Още Kircher споменува извѣстната вече намъ Верселия („майка на дѣцата"), която коптитѣ смѣтали за опасна за дѣцата. Въ Ческо и Моравско тия зли сжщества се наричатъ polednice, přípolnice(?), у литовцитѣ и пруситѣ — лауме, у нѣмцитѣ — Zwerge, Niten, Elben, Roggenmütter и пр. [2]).

Сжщо тъй и срѣдствата, съ които нашиятъ народъ гледа да се забрани отъ пакоститѣ на тия зли сжщества врѣдни за родилкитѣ и рожбитѣ имъ, намираме ги у много народи по земята. Х. Плосъ въ показаното подъ реда съчинение [3]), като говори за голѣмата разпространеность на вѣрваньето за вампири и вѣщици, споменува и молитвата, която се намира въ Атарва Веда срещу такива демони. Въ тая молитва се умолява Агни, да изгори проклетата магьосница, която натиска дѣтето, за да му вземе сокътъ, — нека тя изяде своето собствено дѣте. Не по-малко отъ молитвитѣ и баянията се употрѣбятъ и срѣдства отъ тоя родъ, каквито сж българскитѣ, туку-що изложени. Отъ опасната Лилитъ евреитѣ се прѣдварватъ чрѣзъ извѣстни записки съ изречения, гърцитѣ и нѣмцитѣ — съ разни камъчета, кости, връвчици, кръсчета, трѣви.[4]) Помага и сольта, библията, или два ножа сложени на кръстъ, но найвече — ускореното кръщение на младенчето. [5]) Чехитѣ, нѣмцитѣ, гърцитѣ, литовцитѣ и други народи сжщо тъй, както и българитѣ, вардѭтъ, да не остая некръстено дѣтето само въ стаята, да гори при него свѣщь, а лехусата — да не излиза

---

[1]) А. Веселовскій, Разысканія, I. с., 222, прим. II, 429; Dr. Johannes Sepp, Internationale Hochzeits-, Tauf- und Todtengebräuche. München 1891, стр. 112; Ludwig Kalmány, Kinderschrecker und Kinderräuber im magyarischen Volksglauben, въ Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn, III (1894).

[2]) Dr. Hermann Heinrich Ploss, Das Kind in Brauch und Sitte der Völker. Stuttgart 1876, 95—99. Цѣлата глава „Die Unholde, welche das Kind verfolgen" (95—102) ще да бжде уголѣмена въ второто издание на тая книга, но за жалъ, то не ми е сега на ржцѣ.

[3]) H. Ploss, 104—5.

[4]) Ib., 85, 107.

[5]) Ib., 109.

вънъ по пладне.[1]) Съ горѣизложенитѣ обреди, съ които понѣйдѣ българитѣ пропѫждатъ арменкитѣ или навитѣ, много приличатъ обредитѣ у перситѣ и калмуцитѣ, у които съ сѫщата цѣль бащата на дѣтето бие по въздуха съ мечъ или съ бичъ.[2])

У другитѣ славянски народи сѫ извѣстни духове подъ название *навйе*, *мавйе*, *мовйе*, (словинцитѣ), *мавки*, *майки*, *нейки* (малоруситѣ), но навсѫдѣ това сѫ духове на дѣца умрѣли некръстени или удавени. Само у българитѣ се означаватъ съ това име (*нави*, *навяци*) зли духове, които мѫчѫтъ родилкитѣ.[3]) Не могѫ да рѣшѫ, кое отъ двѣтѣ значения е по-старо. Възможно е, че у македонскитѣ българи още въ старо-врѣме думата е означавала зли духове мѫчителки.

Но все пакъ и *мавкитѣ*, като души на дѣца умрѣли некръстени, показватъ черти, които притежаватъ и самодивитѣ и др. сродни тѣмъ митични създания.

Малоруситѣ вѣрватъ, че *мавкитѣ* гѫделичкатъ до смърть тогова, когото намѣрѭтъ въ житото на русалската недѣля, особено срещу Петровденъ. Очевидно е, че това повѣрие ги сближава съ русалкитѣ. Отъ друга страна, както забѣлѣзва Потебня [4]), тѣ иматъ черти общи съ вѣщицитѣ, вампира и змѣя. Малоруситѣ турятъ въ гроба на всѣка бабица една тояга, а за пояса ѝ привързватъ кърпа съ макъ. Съ тоягата тя ще се брани на оня свѣтъ отъ своитѣ внучета, защото тѣ ще я нападнѫтъ, загдѣто ги е пуснѫла въ свѣта. А когато се види въ бѣда, ще имъ фърли шепа макъ: догдѣто го събиратъ, тя ще избѣга. По сѫщия начинъ се спасяватъ хората, споредъ народното вѣрванье, и отъ прѣслѣдванье на вѣщици, змѣйове и пр. [5])

Повѣрието, че *душитѣ на дѣцата умрѣли некръстени* се обръщатъ на птици и зли духове, е извѣстно и у други народи. Френцитѣ вѣрватъ, че душитѣ на дѣца, умрѣли некръстени, ставатъ птици и фърчѫтъ около черквитѣ, а нѣмцитѣ вѣрватъ, че тѣ ставатъ вампири. Изобщо мислѭтъ, че душитѣ на некръстенитѣ умрѣли младенчета отиватъ въ пъкъла. Затова прѣди врѣме сѫ заравяли такива дѣца вънъ отъ гробищата, или подъ черковната стрѣха, защото дъждътъ, който капе отъ тая стрѣха, имъ билъ замѣнявалъ кръщението.[6])

---

[1]) Ib., 106, 107.
[2]) Ib., 96.
[3]) Вж. сводътъ у Dr. Hanuš Máchal, Nákres slovanského bájesloví. Praha 1891. Стр. 118—121.
[4]) А. А. Потебня, К исторіи звуков русскаго языка, III (1881), 58—9.
[5]) Ib., О миѳическомъ значеніи нѣкорыхъ вѣрованій и обрядовъ, 302—3.
[6]) Dr. H. H. Ploss, l. c, 79, 81—3.

Не е безинтересно, да се спремъ и на въпроса, защо на некръстенитѣ дѣца душитѣ се обръщатъ въ навяци, въ демони. На кръщението благотворното дѣйствие състои въ това, че кръщелничето се освободява отъ силата на дявола и се посветява Богу. Сѫщото значение иматъ и обредитѣ, които и нехристиански народи извършватъ надъ дѣцата: стрижбата и обрѣзваньето. Ясно се съглежда цѣльта — да се отърве отрочето отъ дяволската сила — въ Зороастровото учение на перситѣ за очищение новороденитѣ чрѣзъ огънь и вода, въ Мойсеевото — за обрѣзванье, т. е. за кръщенье чрѣзъ кръвь, па и въ християнското „духовно“ кръщение, при което чрѣзъ духванье и плюенье се изпѫждa дяволътъ. Тъй като кръщението (очищението) чрѣзъ вода е много разпространено, нѣкои допущатъ, че народната мисъль смѣта чрѣзъ това срѣдство да се избави отъ вторъ потопъ (ср. Послание отъ апостола Петра I, гл. III., ст. 20., 21.).[1]) Но всеобща е идеята — да се избави новороденият човѣкъ отъ властьта на демонитѣ. Тая езическа идея е намѣрила силна подкрѣпа въ християнския обредъ на кръщението.

София, 4. юли 1895. г.

Д. Матовъ.

---

[1]) Интересни данни за митичното значение на кѫпаньето, потапяньето, попръсканьето, мазаньето съ масло, каденьето и чистеньето съ соль се намиратъ въ горѣцитуваната книга на Ploss, стр. 230—56. и въ гл. 36. отъ горѣцитуваното съчинение на J. Sepp, стр. 110—114. За стрижбата, особено у славянитѣ, вж. Dr. Friedrich Krauss, Haarschurgodschaft bei den Südslaven. Leiden 1894 (ср. Бълг. Прѣгл., год. I., кн. XI—XII., стр. 390.), За обрѣзваньето вж. у Ploss и Richard Andree, Ethnographische Parallelen und Vergleiche. Neue Folge. Leipzig 1889, стр. 166—212.

Стари хайдушки типове изъ Трѣвненско.

Петъръ и Бойчо Ципераски.

Трѣвненската нахия се дѣлѣла въ първата половина на тоя вѣкъ на петь махли освѣнъ Трѣвна: Селска-рѣка, Черновръхъ, Бахрѣкъ, Бѣлица и Дишколу. Дишколската махла се намира на югоизтокъ отъ Трѣвна въ най-гжстия Балканъ, на границата между Трѣвненско, Еленско и Новозагорско. Жителитѣ ѝ се отличаватъ и досега съ простотата си и съ запазваньето старитѣ си нрави и обичаи. Синиятъ Балканъ, непроходимата мѣстность, бѣдностьта и лесното укриванье отъ притѣсненията на чорбаджиитѣ и турцитѣ, направили дишколчанитѣ свободолюбиви. Като се намѣрвали на граница съ други виляетъ, тѣ щомъ направѣли нѣкоя пакость, бѣгали въ Загорско или Казанлъшко и тамъ стоели 5—6 мѣсеца, никой не имъ казвалъ нѣщо; излизалъ имъ и т л а к ъ т ъ и тѣ си се връщали въ кжщитѣ, безъ да ги закача нѣкой. Таковато положение на тогавашното правителство направило полудивитѣ тѣзи планинци смѣли хайдути. Отъ всичкитѣ дишколчани ципераницитѣ се отличавали съ смѣлостьта си. Отъ тамъ сж излѣзли хайдутитѣ: Петъръ, Бойчо, Герги и Богданъ, чиято глава донесохж въ Трѣвна на 1856. год., и др. И днесъ ципераницитѣ носжтъ името: ц и п е р а н с к и х а й д у т и.

П е т ъ р ъ и Б о й ч о Ципераски били братя, родомъ отъ трѣвненскитѣ колиби Ципераитѣ отъ Д и ш к о л ъ-м а х л е с и. Тѣ сж имали и трети братъ Г е р г и. Дали сж имали други братя и сестри, не се знае, но това се знае навѣрно, че тѣ сж били роднина на чорбаджи Генка отъ Трѣвна [1]) по майка му, която била ципераника. Въ младитѣ си години тѣ стоели зимѣ аргати у чорбаджи-Генкови или у х.-Христови (ч.-Генковъ братовчедъ), а лѣтно врѣме си отивали у тѣхъ, гледали си своята работа, притова надглеждали и чорбаджи-Генковиятъ чифликъ на Ириняцитѣ [2]). По всѣка вѣроятность Петъръ и

---

[1]) Прочутъ чорбаджия, който се отличавалъ по рѣшителностьта си, юначеството си и борбата си съ дахалиитѣ.

[2]) Колиби въ дишколската махла.

Бойчо сѫ били отъ момчетата на чорбаджи Генка, който си е ималъ чета момчета, готова за всѣкой случай, съ която нападалъ на дахалиитѣ, помагалъ е на приятелитѣ си, турски бейове, въ тѣхнитѣ междуособия, или си отмъщавалъ на противницитѣ си: но послѣ сѫ се отдѣлили отъ чорбаджи Генка и се съединили съ Маня Кършака. Маню Кършака е билъ отъ Власатилитѣ (дишколска махла). Той билъ войвода на чорбажи-Генковитѣ момчета, но скаранъ съ него за нѣщо-си, той се отдѣлилъ отъ него. Чорбаджи Генко, уплашенъ отъ това и отъ заканванията на Маня, пратилъ сеймени, които го хванѫли и, като го закарвали за Търново, ч. Генко имъ нарѫчалъ да го убиѭтъ въ пѫтя. Сейменитѣ извършили това на Дебели-рѫтъ: тѣ отпуснѫли Маня дано отбѣгне ужъ и го убили съ куршумъ. На сѫщото мѣсто погребали Маня, и мѣстото се нарича и днесъ: Манювъ гробъ.

Слѣдъ убиваньето на Маня, двамата братя захванѫли самостоятелно да работиѭтъ съ своя чета, лѣтѣ прѣсрѣщали хора по пѫтищата и ги обирали или пъкъ ги нападали на чифлицитѣ на нѣкои бейове утвѫтъ [1]), а зимѣ се връщали на колибитѣ си, Ципераниитѣ, гдѣто никой ги не закачалъ. Но слѣдъ войната въ 1828/29. г. тѣ вече не можели да живѣѭтъ въ Ципераниитѣ, защото, слѣдъ опита имъ да прѣвземѫтъ Трѣвна и да изколѭтъ чорбаджиитѣ, за тѣхъ вече не оставало животъ въ колибитѣ. Тѣ се прѣселили въ Батово и въ Геленджикъ и си продължавали занятието: лѣтѣ — по гората а зимѣ — воденичари въ Батово или въ Геленджикъ. Но когато и тамъ ги заподозрѣли, тѣ зимували въ Цариградъ.

Въ войната 1821/29. г. (Шумнѫ-кавгасѫ, както я нарича у насъ) Петъръ, Бойчо и Герги сѫ били волонтири съ руситѣ. Подиръ мира нападнѫли Трѣвна, искали да вземѫтъ конакътъ (полицията) и да изколѭтъ чорбаджиитѣ, но били отблъснѫти. Слѣдъ неспо^уката имъ въ Трѣвна, тѣ забѣгнѫли въ Влашко, тамъ обрали единъ чокой, но уловени отъ рускитѣ власти, били пратени на заточение въ Сибиръ, отъ гдѣто, слѣдъ двѣгодишно тегло, избѣгали прѣзъ Татарско, Аджемско и Анадолъ въ Цариградъ, като оставили малкиятъ си братъ Гергя при бѣганьето си. Слѣдъ това пакъ си захванѫли стариятъ занаятъ. На 1851. г. били на Бѣлепецъ [2]), вардили да уловѭтъ чорбаджиитѣ отъ Трѣвна, които слѣдъ лѫчидба [3]) слизали

---

[1]) Утвѫтъ — отвѫдъ казваме въ Трѣвна на Тракия; сѫщо ѝ казваме и Руманѭ.

[2]) Бѣлепецъ, сборъ, който се събира въ Бѣлица, гдѣто става голѣмо хоро, което се продължава цѣла недѣля.

[3]) За лѫченьето овцѣ отъ чорбаджиитѣ имамъ отдѣлно написано.

на хорото. Въ войната 1853-56. г. (Севастополъ-кавгаси) Петъръ и Бойчо били волонтири въ руската войска подъ Силистра, отъ гдѣто провождали „мното здрави“ на чорбаджиитѣ въ Трѣвна. Слѣдъ войната въ 1856. г. Бойчо самъ се явява въ Балкана, като войвода на една чета отъ 12 души, улавя Маня-олу и зетьтъ му отъ Казанлъкъ, водилъ ги нѣколко деня по планината, като имъ искалъ откупъ 1000 жълтици, но при „Косовъ камъкъ“ [1]) Бойчо билъ нападнѫтъ, въ врѣме на яденье, отъ 40 души низами и билъ убитъ заедно съ байрактаря си Георгя, а другарьтъ му Курта само рапили.

Убиваньето на Бойча се отдава на Станя отъ Бичкийня, Бойчовъ побратимъ, който, макаръ и да длъжалъ на Бойча състоянието си, отъ страхъ или отъ подлость го изказалъ на низамитѣ и го завелъ на мѣстото. Прѣданието казва даже, че самъ си Станю го убилъ, да не би да остане Бойчо живъ и послѣ да го убие. Но на второто лѣто Петъръ, Бойчовътъ братъ, събралъ дружина и една нощь убива Станя, да отмъсти за брата си. Слѣдъ това убийство Петъръ си оставилъ брадата, сир. оставилъ се отъ хайдутлука, и се заселилъ въ Геленджикъ, гдѣто била и жена му, и тамъ живѣелъ като пѫдарь; но макаръ и да се е оставилъ отъ хайдутлука, той пакъ не можелъ да остави чуждитѣ конье, волове и други добитъкъ да ходи „юва“, да се губи, по го прибиралъ и давалъ на другаритѣ си, да го откарватъ по пазаритѣ за продань. Той не правѣлъ вече хайдутлукъ, но билъ ятакъ на хайдутитѣ. Петъръ живѣлъ до скоро, до прѣди десетина години и запазилъ, както казватъ хората, що го виждали, всичката си сила и пъргавость: него „никой не можелъ да го надскочи и надиграе на рѫченици“.

Ето какви прѣдания има за Петра и Бойча Ципeрански. Ще забѣлѣжѫ, че при разказваньето подвизитѣ на двамата братя Петъръ върви напрѣдъ, а Бойчо остава на втори планъ: това е, вижда се, отъ това, че Петъръ е по голѣмъ отъ Бойча на години.

Нападание на Трѣвна.

Слѣдъ шуменската кавга, като станѫло бѫрѫшъ (миръ) въ Едрене и хората захванѫли да си гледатъ работата, чуло се, че българитѣ ще подигнѫтъ „завѣра“ и ще се освободѭтъ като моралиитѣ и сърбитѣ. Въ туй врѣме си дошелъ и Петъръ Ципeрански съ двайсетъ души мусковци и българи. Чорба-

---

[1]) Мѣсто въ Балкана.

джиитѣ се уплашили отъ това, особено защото чули приказки, които имъ проваждалъ Петъръ, че „ще имъ вади фаши отъ гърба“. Това било прѣзъ сирница (вижда се 1820. г.). Изведнажъ се разнесло слухъ въ Трѣвна, че Петъръ Циперански съ хората си дошелъ въ Уруцитѣ [1]), уловилъ Стойка махлебашията, горилъ го, мжчилъ го и му взелъ паритѣ. Това още повече уплашило чорбаджиитѣ. На сирни заговѣзни, когато въ Трѣвна става хоро, на което се събира много свѣтъ, не само отъ Трѣвненско, но и отъ Габровско, Дрѣновско, Килифарско, даже и отъ Огвжденско, чорбаджиитѣ се събрали на конака, едно да гледатъ хорото, а друго да си поприказватъ за дневния въпросъ — за Петра Циперански; — изведнажъ изгърмѣли нѣколко пушки откъмъ долната махла; но това никого не стреснжло, защото на такива дни гърмѣнието било обикновено. Подиръ малко станжло вълнение въ хорото, развикали се женурята, разтичали се моми, ергени, кой накждѣто види, взелъ да бѣга. Слѣдъ малко задаватъ се дванайсетъ души въоржжени съ пушки, пищови и ножове, пѣши, и двама, съ катани, казаци; прѣдъ тѣхъ вървѣлъ гайдарь, който имъ свирѣлъ. Това било Петъръ Циперански съ другаритѣ си; дошелъ да си изпълни заканваньето. Чорбаджиитѣ и субашътъ затворили портитѣ, спуснжли капацитѣ на чардака надъ портата, гдѣто били събрани, и захванжли да гърмжтъ върху Петровата дружина. Скоро Петровата дружина се разпръснжла задъ дувари, задъ плетища и захванжли и тѣ да гърмжтъ. Само двамата казаци останжли насрѣдъ хорото (гдѣто било по-напрѣдъ), забили си мъждрацитѣ (пикитѣ) и не се мръднжли, стоели и тѣ и катанитѣ имъ като заковани; но и турцитѣ не гърмѣли срещу тѣхъ, макаръ и да били на ачикъ. Единъ отъ Петровата дружина, каржилъ [2]) човѣчецъ, дребничъкъ, излѣзълъ на ачикъ и захванжлъ да вика и да псува чорбаджиитѣ: „Гиди сизе!.... излѣзте де, хаджийче! Хаджи Кънчо!.... излѣзъ де! носимъ ти прасе, масло!... Елате ни посрещнѣте!“ Но въ отговоръ на това изпращѣли пушкитѣ отъ конака. Ни единъ куршумъ не го улучилъ. Това старче още повече се разлютило и се впуснжло къмъ конака и взело да се качи по дувара, за да влѣзе въ двора. Въ това врѣме долетѣли отъ мегдана гусовцитѣ [3]), които щомъ го видѣли на дувара, гръмнжли и го убили. Старчето паднжло отъ дувара и си прѣхапало езикътъ. Убиваньето на едного отъ дружината било знакъ на несполука, и така

---

[1]) Трѣвненски колиби въ Бѣлица.
[2]) Промѣсилъ.
[3]) Махла въ Трѣвна.

Петъръ потеглилъ съ дружината си къмъ Кагавунския долъ, защото имало и единъ още раненъ (капитанъ Георги). Капитанъ Георги силилъ до моста въ Качавунския долъ и тамъ паднжлъ. Той ималъ много пари: едни казватъ, че му взелъ паритѣ Димитъръ Илиевъ, при кжщата на когото паднжлъ, а други, че бюлюкъ-башията, като тръгнжлъ подиръ Петровата дружина да ги гони, дошелъ при умрѣлия капитанинъ и му взелъ паритѣ, като му отрѣзалъ джобътъ съ ножа си. Други казватъ, че освѣнъ тѣзи двамата убити, убили и едного въ Габрачка[1]). Петъръ и Бойчо избѣгали. Казацитѣ останжли на мѣстото си и когато излѣзли чорбаджиитѣ отъ конака, проводили ги на хана и имъ тѣглили масрафътъ; нищо не имъ казали. Тѣ стоели въ Трѣвна три дни и си отишли.

Заточението имъ въ Сибиръ.

Докато московцитѣ държели Силистра, Петъръ Ципераски съ братята си Бойча и Гергя правили хайдутлукъ по Тузлука, по Делиорманъ и по Влашко. Веднажъ влѣзли въ мушията на единъ чокой, уловили го съ жена му, мжчили го за пари и му взели 4000 жълтици, слѣдъ туй убили и чокоятъ и жена му. Тази работа потресла цѣлото Влашко и Богданско; най-послѣ Петъръ, Бойчо и Герги били издадени, уловили ги и ги проводили на сюргюнъ въ тъмата, гдѣто копажтъ мерджанътъ и златото. Тамъ (споредъ прѣданието) слънце не грѣе, ластовици не ходжтъ, нищо не е видѣтъ. Тамъ тѣ стоели двѣ години, всѣкакъ ги мжчели; денемъ ги карали да копажтъ злато, пъкъ нощемъ ги държели въ една кула затворени съ пранги на краката. Като имъ дотегнжлъ такъвъ животъ, тѣ се рѣшили да бѣгатъ, че каквото стане да стане. По Великдень, когато три дни не ги карали на работа и имъ махали прангитѣ, тримата братя се нагласили да побѣгнжтъ. Тѣ изкъртили прозорецътъ отъ стаята, въ която били затворени, и скочили на земята. Прѣданието казва, че било много високо, отъ гдѣто скочили, но за да не се утрепжтъ, като скочжтъ, тѣ откъртили по една дъска и я държели простръна надлъжъ, като крилье, и тъй падали по-леко. Петъръ и Бойчо скочили благополучно, не имъ станжло нищо, но Герги, като скочилъ, скочилъ нѣкакъ злѣ, та се изсипалъ. Братята рѣшили да го заколжтъ, за да не ги издаде, като знае планътъ, и пакъ ги уловжтъ, и го заклали. Бойчо скочилъ най-напрѣдъ и стражата се затекълъ да види, какво има, но той догдѣ се осѣти, Бойчо го хлопнжлъ

---

[1]) Мѣстность въ Трѣвна.

по главата, убилъ го и му взелъ пушката. Петъръ и Бойчо, безъ други приключения да имъ се случжтъ, излѣзли отъ кулата и отъ селото, минжли рѣката, която била много голѣма, по леда, който билъ на пецалуди и се дигалъ вече, и прѣминжли оттатъкъ. Никой не ги гонилъ, па и не можало да ги гонжтъ, защото ледътъ нея нощь се дигнжлъ. Цѣло лѣто тѣ скитали по татарскитѣ села, отъ тамъ минжли въ Алжема (Персия) и отъ тамъ прѣзъ Анадолъ въ Цариградъ. Цѣла година бѣгали отъ Сибиръ — тъмата.

Изгаряньето на единъ бей.

Веднажъ Петъръ Циперански като чакалъ въ Хаинъ-буазъ за нѣкои пжтници да ги обере, минжла една чета „руманки“ [1]) край него. Петъръ съ дружината си изкочилъ на пжтя. Момичетата се изпоплашили, като видѣли хора съ силяхъ — хайдути — и взели да бѣгатъ и да викатъ. Петъръ позналъ драгоманинътъ и нѣкои момичета и имъ се обадилъ: „Не бойте се, не бойте! казалъ той; азъ съмъ чичо ви Петъръ, не ме ли познавате, отъ Циперанитѣ!.... Елате де, елате! какъвъ армаганъ ми носите?“ Момичетата се успокоили малко и се запрѣли. Едно отъ момичетата, роднина на Петра, дошло при него и му казало, че тѣ жънѣли на единъ бей въ Ени-Захара, но той не имъ далъ счупена пара. Петъръ далъ на всѣко момиче по една жълтица — ирмиликъ — и имъ заржчалъ, да не казватъ никому, че сж го виждали. Като си заминжли руманкитѣ, Петъръ повелъ дружината си за Ени-Захарско. Цѣла недѣля въртѣлъ около чифлика на този бей, гдѣто не платилъ на руманкитѣ, докато най-послѣ му намѣрилъ саржча. По вършидба беятъ дошелъ съ много още другари на чифлика си да погуляе. Въ една нощь, когато било най-голѣмото веселие, Петъръ се примъкнжлъ съ дружината си въ чифлика и подпалилъ снопьето. Скоро огъньтъ обгърнжлъ ахъритѣ, стаитѣ за аргатитѣ и най-послѣ и кулата. Беятъ и другаритѣ му, които туку-що били заспали, скочили ойку-серсеми и взели да бѣгатъ, но Петъръ се разпоредилъ по-напрѣдъ и замандалилъ вратитѣ на кулата. Нагънжти отъ огъня, турцитѣ скачали отъ прозорцитѣ, но се убивали. Беятъ изгорѣлъ живъ.

Улавяньето на Маньоолу и Бойчовата смъртъ.

На 1856. год. прѣзъ лѣтото, подиръ мира, Бойчо Циперански съ 12 души другари, безъ брата си Петра, излѣзълъ

[1]) Руманки се казватъ по насъ момичетата, които ходжтъ на Руманиж (Тракия) да жънжтъ. Руманижта е голѣма и малка.

по Балкана съ байракъ. Въ туй врѣме, когато Бойчо билъ съ дружината си въ Казанлъшко, сполучилъ да улови Маньоолу [1]) и зетьтъ му и ги повелъ съ себе си по планината да ги води, докато му заплатѭтъ 1000 жълтици. Цѣла недѣля Маньоолу и зеть му ходили съ Бойча по планината. Бойчо се отнасялъ съ тѣхъ много благородно: щомъ стигвали на нѣкое безопасно мѣсто въ Балкана, изведнажъ момчетата насичали шума, метвали отгорѣ ѝ анадолско кебе и покапвали Маньоолу да седне, като на дюшекъ; изведнажъ огъньтъ пламвалъ и сюрдисвали (туряли) джезветата на огъня да направѭтъ каве за плѣнницитѣ; хлѣбътъ имъ билъ винаги готовъ, защото лопатаритѣ и овчаритѣ по планината винаги ги снабдявали съ храна. Така цѣла недѣля се изминѫло съ ходенье по планината и съ пазарлъкъ за откупа. Маньоолу пращалъ въ Казанлъкъ за пари, отъ гдѣто донесли малко, но Бойчо не ги взелъ, защото били ексици: Бойчо си носѣлъ алтънъ-везнеси и ги теглилъ. Оставало още единъ день до срока, въ който срокъ, ако не донесѣли откупътъ, Маньоолу и зеть му щѣли да мрѫтъ. Станю отъ Бичкийнята се завзелъ да отиде въ Казанлъкъ и да донесе паритѣ. Бойчо прѣстоялъ отуракъ единъ день и една нощь на Череша, да чака Станя. Хлѣбъ, агнета, вино, ракия имало доволно, щото момчетата забравили, че сѫ въ Балкана, ами като на сборъ, само гуляели. Когато се надѣвали вече, че Станю вече иде и били насѣдали около печеното агне да обѣдватъ, изведнажъ пукнѫло пушка. Пушката гръмнѫлъ Бойчо. Бойчо забѣлѣжилъ, че измежду кладитѣ се подава една чалма; безъ да каже нѣкому отъ дружината си нѣщо, той свилъ шишенето и право въ чалмата. „Аманъ! Гиттимъ!“ се чуло гласъ. Бойчо рипнѫлъ на крака, измъкнѫлъ ножътъ си въ дѣсната рѫка, а въ лѣвата грабнѫлъ пищовътъ и се впуснѫлъ къмъ мѣстото, гдѣто видѣлъ чалмата. Но изведнажъ Бойчо и дружината му, която тоже нарипала, като чула гърмътъ, погледнѫли насреща си желѣзна гора. Бойчовата дружина се стреснѫла и се разбѣгала между букацитѣ, но Бойчо билъ вече отишелъ много напрѣдъ, нѣмало кѫдѣ да се потули; той гръмнѫлъ съ пищова си и се впуснѫлъ съ ножа си върху войската, но дважъ не пристѫпилъ и паднѫлъ: 40 пушки пламнѫли и го повалили на земята. Отъ дружината му убили само байрактарьтъ му и Курта ранили. Маньоолу и зеть му сполучили още въ самото начало да скочѫтъ да избѣгатъ и се заврѫтъ подъ кладитѣ. Когато хайдутитѣ се разпръснѫли и войската тръгнѫла да събира трофеитѣ

---

[1]) Маньоолу — единъ отъ най-богатитѣ казанлъшки граждани.

на побѣдата си, насмалко щѣла да избие тѣзи, които дошла да освобождава: като забѣлѣжили, че хора мърдатъ задъ кладата, тѣ захванѫли да стрѣлѭтъ върху имъ и надупчили кладата на решето, но благодарение на бюлюкъ-башията, който познавалъ Маньоолу, та въспрѣлъ гърмежътъ, и плѣнницитѣ се освободили.

Бойчовитѣ другари се разбѣгали; единъ съ единъ не се видѣли. Курта раненъ въ крака, едвамъ се привлѣкълъ до Първовци (Башъ-колиба) [1]) при една бабичка, която била докторътъ на хайдутитѣ. Нейниятъ мѫжъ билъ и той хайдутинъ, че знаелъ да прави мехлеми за рани; и тя ги научила отъ него и послѣ цѣрѣла раненитѣ хайдути и ги криела дома си. Курта, слѣдъ като оздравѣлъ, отишелъ на Червенавода, оставилъ си брадата (оставилъ се отъ хайдутлука) и тамъ се заселилъ и задомилъ, и показвалъ куршумътъ въ крака си, защото бабичката не можла да го извади.

(За убийството на Бойча съмъ слушалъ отъ Цаня Чочюва отъ Трѣвна, който живѣеше едно врѣме въ Червенавода и всичко това слушалъ отъ самия Курта. За бастисваньето на конака съмъ слушалъ отъ дѣда си х. Икономa и отъ много други: има още мнозина хора живи, които като дѣца сѫ присѫтствували на битката. За сюрдисваньето имъ въ „тъмата, гдѣто копаѭтъ мерджанъ и злато“, не помнѭ отъ кого съмъ слушалъ, но това помнѭ добрѣ, че като дѣца насъ постоянно ни плашехѫ съ Петра Циперански и съ брата му Бойча: да не ходимъ по гората, че като ни уловѭтъ, разцѣпвали били една букачка и въ процѣпа пѫхали шиитѣ на дѣцата и ги оставяли да ги ядѫтъ гаргитѣ. Въ това врѣме още сме приказвали за ходеньето имъ въ тъмата, тъй както е изложено. Че тѣ сѫ били дѣйствително пращани въ Сибиръ, може да ти каже всѣкой, който се е срѣщалъ съ дѣда Петра Циперански, което той не е криелъ. За изгаряньето на бея съмъ слушалъ тоже отъ дѣда си х. Икономa.)

Въ сѫщата година, нѣщо двѣ-три недѣли слѣдъ убиваньето на Бойча, излѣзе дѣдо Никола или капитанъ Никола съ 13 души въ Балкана; ходи до габровския манастиръ; слѣзе до Габрово, гдѣто биде разбита четата му; избѣгнѫ до трѣвненскитѣ колиби Дончовци, гдѣто биде убитъ и погребенъ. Имало ли е нѣщо свръзка между дѣда Никола и Бойча, не знаемъ; но помнѭ, че ние, като дѣца него врѣме, разговаряхме и си говорѣхме, че тѣ щѣли наедно да работѭтъ.

---

[1]) Първовци, трѣвненски колиби, въ най-затънтенитѣ мѣста на Дишколската махла.

Богданъ Циперански.

Една година прѣди убиваньето на Бойча донесохѫ въ Трѣвна главата на Богдана Циперански. Богданъ Циперански бѣще младъ човѣкъ, около 25-годишенъ, черноокъ, вѣжди голѣми и черни, мустаки черни и красиви и глава много голѣма. Богданъ ходилъ ли е съ Петра и Бойча, не знаемъ, но той съставилъ чета отъ осемъ души: Колю Добруджалията (Трѣвна)—войвода Богданъ Циперански—байрактаръ; Досю отъ Самсиитѣ; Дрозена Иванъ Брънека (Трѣвна) и др., на които не знаемъ имената. Тази чета тръгнѫла по жътва да отиде на Руманѭ да жъне. Но скоро заровила сърповетѣ въ планината, облѣкли си хайдушката прѣмѣна и развили байракътъ. Тази чета обра нѣколко кѫщи по трѣвненскитѣ колиби, но скоро биде съсипана отъ трѣвненскитѣ колибари. Четата, като обрала нѣколко кѫщи на Миха отъ Банчеитѣ, заминѫла къмъ Косовци; тукъ срещнѫла Деча, махлебашията, и му взели триста гроша. Разсърденият махлебашия събира нѣколко колибари съ пушки, съединява се съ Ибрахима, бюлюкъ-башията, и погнѫлъ четата. Дечо знаелъ твърдѣ добрѣ Балкана; той отива при едни лопатари, попиталъ ги за Богдана, и тѣ му казали, че идвали за хлѣбъ и туку-що заминѫли. Дечо отива въ диритѣ имъ и ги връхлеща. Безъ да имъ подуматъ нѣщо, изведнажъ пушкитѣ на потерата запращѣли. Изневѣрки нападнѫтата чета се уплашва и разбѣгва. Богданъ, раненъ въ грѫдитѣ, едвамъ се примъкнѫлъ до една клада, гдѣто захванѫлъ да се бори съ смъртьта. Охканьето го издало и потерата го намѣрва, отсича му главата Ибрахимъ, като трофей, и я донася въ Трѣвна на колъ. Колю Добруджалията, раненъ въ плещитѣ, дохажда си въ Трѣвна на кѫщата, но скоро го улавятъ и откарватъ въ Търново, гдѣто и умрѣлъ отъ ранитѣ си. Лошитѣ езици казвахѫ и казватъ и сега даже, че той билъ отровенъ отъ едного отъ трѣвненскитѣ чорбаджии, за да му усвои паритѣ, които му далъ Колю на съхранение. Иванъ Брънека стоя затворенъ твърдѣ малко и го пуснѫхѫ. Другитѣ тоже скоро освободихѫ. Тая е послѣдната чета хайдути (изключая Бойча), които сѫ ходили съ байракъ по планината.

Орѣхово.

Х. Н. Даскаловъ.

Изъ сѣвернитѣ склонове на Родопитѣ.

(Пжтни бѣлѣжки.)

I.

Селото Орѣхово се намира въ западния края на Рупчоската околия, тъкмо въ сѣвероизточнитѣ поли на върховетѣ Персенкъ и Пилафъ-тепе и въ югозападнитѣ на Бѣлочерквенскитѣ. Първитѣ сж на самото вододѣлно било Кара-Балканъ, който отдѣля Чепеларската рѣка отъ Вжча. На цѣли 8 километра Орѣхово е отклонено отъ главния пжть, който минува по ущельето на Чепеларската рѣка и съединява Пловдивъ — Станимака съ вжтрѣшностьта на срѣднитѣ Родопи и брѣговетѣ на Бѣло море. Друго българско село отъ Орѣхово къмъ западъ нѣма, а къмъ югъ селата Върбово и Широка-лжка сж 8 часа далечъ отъ него. До турско-българската граница е едвали единъ часъ и половина. По това си мѣстонахождение Орѣхово спада близу къмъ извѣстнитѣ „непрѣдадени села“ въ Родопитѣ. Най-близки при това рупчоско селце български села сж: Лилково. 98 кжщи смѣсени, Ситово, 130 кжщи, и двѣтѣ по на $1\frac{1}{2}$ до 2 часа далечъ въ сѣверна и сѣверозападна посока, и Малево, въ източна посока, 107 кжщи споредъ прѣброяваньето въ 1888. година. Самото пъкъ Орѣхово едвали брои 80 кжщи, между които 8 помашки и цигански.[1])

Мѣстоположението на Орѣхово е стръмно, на една силно наведена площь къмъ югъ, въ дъното на която тече една малка рѣкичка, която носи името на селото, Орѣховска рѣка, и която събира водитѣ си отъ източнитѣ ребра на Пилафъ-тепе, сѣвернитѣ на Персенкъ и южнитѣ на Мждъръ. Отсреща селото, надлъжъ отъ западъ къмъ изтокъ, се простира единъ ржтъ, който така сжщо стръмно се спуща къмъ Орѣхово. Той се свършва въ нѣколко по-малки разклонения между Хвойна и Чокуръ-кьойската рѣка, $1\frac{1}{2}$ часъ на югъ отъ Хвойна.

---

[1]) Около 146 помашки семейства отъ 1892. година насамъ се изселихж отъ Орѣхово за Мала-Азия.

По тоя начинъ Орѣхово е сгащено въ една тѣснина, гдѣто, освѣнъ небето и отсрещния стръменъ ржтъ, нищо друго не може да види човѣкъ. Само вънъ отъ селото и къмъ източната му страна се намѣрватъ малки по-равни полянки, съ що-годѣ по-отвореничъкъ изгледъ къмъ изтокъ.

Много села изъ Родопитѣ има, които по всичко може човѣкъ да нарече каквото си ще, само не човѣшки обиталища; ала, струва ми се, че съ Орѣхово не може съперничи ни едно. Въ това отношение то държи палмитѣ на първенството, а по него иджтъ поредъ и още десетина други села въ долнитѣ части на тая околия, които сж едничкитѣ по всичко въ цѣлитѣ срѣдни Родопи, и между помаци, и между българи. Тѣ носжтъ въобще извѣстното всѣкиму име Рупци. Много работа има въ тѣхъ и за антрополози, и за психолози, и за историци.

Извжтрѣ селото Орѣхово има криви, тѣсни, кални и мръсни улички, стари, дървени, полукаменни, полусъборени, опушени отъ димъ жилища, неправилно разфърлени безъ никаква симетрия и изгледъ. Едвали ще зърне окото нѣкой и другъ полуваросанъ коминъ — едничкитѣ бѣли точки всрѣдъ вонещи купища. А гдѣто се вижда подобно, то е знакъ, че кжщата е била помашка, и то на помакъ, който е ималъ претенциитѣ да бжде ага — отличителенъ знакъ у всички помашки села. Вънъ ли си, въ двора ли си, не можешъ да познаешъ, кое е прозорецъ, кое врата, кое жилище на хората, или оборъ на добитъка. Животъ, обичаи, характеръ, носия, жилища, — всичко показва, колко низко е тукъ стжпалото на човѣшката култура.

Поставено въ такова мѣстоположение, уединено, затънтено и въ такива тежки условия, това рупчоско селце за нетукашния човѣкъ е непоносимо, просто мѣсто за мжченически подвиги. Странникътъ, когото сждбата и насжщниятъ хлѣбъ сж тласнжли тука, още при самото му стжпванье незабѣлѣзано го обхваща меланхолия, и нѣма да прѣувеличимъ, ако кажемъ, и цѣло подивяванье. Ако нѣкой би пожелалъ да подражае подвигътъ на великия Данте, нѣмало би нужда да слазя и се въвира въ дълбочинитѣ на пъкъла, защото една толѣма часть отъ него ще намѣри въ Орѣхово. Смърть, цѣла смърть е за човѣка въ това селце, ако не умѣе да се катери по стръмнинитѣ като кошута и търси разтуха вънъ отъ селото, гдѣто, напукъ на вжтрѣшнитѣ му до крайность несгоди, околноститѣ му, особено къмъ югъ и западъ, сж много прѣлестни. Но дивата и дивна планинска природа, колкото очаровательна и да е тя, далечъ, много далечъ е отъ да задоволи човѣшкиятъ животъ, колкото саможивъ и да е той.

II.

Още отъ прѣди една недѣля учителитѣ отъ трикласното училище се готвѣхме да направимъ една разходка кждѣ прочутата Еръ-кюприя и върха Персенкъ, отъ който, казвахж, се виждало не само Пловдивското поле, ами и Одринъ и Бѣло море на югъ. По околноститѣ на Персенкъ отъ двѣ години насамъ не бѣхме оставили ни една пжтечка не обходена, ни една сѣнка не посѣтена, ни едно шумливо изворче не накусвано, ала на самия върхъ, на самитѣ негови пирамидни куки не бѣхме се изкачвали.

Една сутрина рано прѣзъ мѣсецъ юни се събрахме въ училищния дворъ и потеглихме. Училището е низко въ самия брѣгъ на рѣката, отъ срещната страна на селото. Щомъ излѣзохме отъ двора, трѣбаше да се закатеримъ тутакси по стръмния склонъ, за да излѣземъ на върха, отъ гдѣто е пжтьтъ за Еръ-кюприя. Пжтеката по тоя трапъ отъ селото нагорѣ лжкати на зигзагове и доста обикаля, за да избѣгне силната наведеность. Ударихме направо прѣзъ голѣмитѣ букове. Слѣдъ половинъ часъ катеренье излѣзохме на върха. Седнжхме на самия ржтъ на една поляпка, отъ която нататъкъ е долината Койлово, а отсамъ — Орѣхово. Въ това врѣме слънцето вече отпращаше своитѣ утрени зари къмъ околнитѣ върхове и постепенно ги спущаше и къмъ долинитѣ, за да прокудѭтъ нощниятъ мракъ и дадѭтъ животъ на събудената вече природа. Ако и да не се намираме толкова високо, ала пакъ не е като въ селото. Задъ насъ, струва ти се на половинъ часъ че е, се величаѭтъ вече чукитѣ на вѣчно зеления Персенкъ. На западъ е вододѣлното било, на което като малка пирамидка стърчи Пилафъ-тепе, а малко по-настрана Мждъръ. Тѣ спиратъ любопитниятъ погледъ за по-нататъкъ. На сѣверъ сж Бѣло-черквенскитѣ върхове, а на изтокъ се изпрѣчва низката котловина на селата Хвойна, Павелско и Малево, тъй пазиваемата Ропка Задъ Павелско се издига и шири ближната и хубава Пашалийца, а на сѣвероизтокъ е вече врѣзаната клисура, по която лжкати и се крие въ дълбинитѣ долното течение на Чепеларската рѣка, гдѣто надъ Станимака и ущельето се червенѣѭтъ скалитѣ на Червената стѣна. На югъ още нищо не се види: ближната Казълджийца и Цирикова черква спиратъ погледътъ. А между послѣднитѣ и насъ е тѣсната долинка, по която плиска водитѣ си малката Койловска рѣкичка, която по-добрѣ трѣба да се именува долче.

Отдъхнжхме си и станжхме да продължимъ пжтьтъ си. Той е малка, тѣсна пжтечка, която отива по ребрата на склона, завива се къмъ западъ и слѣдъ като изобиколи долчето, завива се пакъ къмъ югъ, като се изкачва постепенно нагорѣ Слѣдъ близу единъ часъ пжтуванье дойдохме тъкмо въ подножието на ржта Казълджийца и въ дъното на най-източната и малка чука отъ Персенкъ. Влѣзохме въ една горичка съ прорѣдчени, ала гигантски ели, прошарени тукъ-тамъ и съ борики. Това е една малка тъсмица, която гористо свързва Персенкъ и отива по ржта до Малево. Всичката останжла часть къмъ изтокъ е пожаръ, по който неправилно лежжтъ полуизгнили, почърнѣли дървета, немилостиво покосени отъ изтребителната ржка на невѣжеството. Колко жално изгледватъ тѣ! Размѣсомъ съ тѣхъ сж натъркаляни червеникави гранитни камъни, гдѣ по-голѣми, гдѣ по-малки, обраснжли и полупокрити съ вѣчно миризливия и перестъ здравецъ, розата на българскитѣ планини. Всрѣдъ горичката отъ дънера на една стара ела шурти по дървенъ чучуръ кристаленъ планински изворъ. Мѣстото носи името Доганъ-олукъ, ала въ сжщность съ това ние разбираме изворътъ. Водата му е извѣстна не само на орѣховци и чокуръкьойци, а и на всички, които сж минували прѣзъ тукъ.

Рекохме да поспремъ тукъ и позакусимъ при прѣлестното чучурче и още по-прѣлестната горичка. Всички насѣдахме и всѣки разтършува торбичката си съ провизията. Въ двѣ минути цѣлъ банкетъ на зелената морава и подъ сѣнката на елитѣ и бороветѣ.

Слѣдъ часъ скочихме бодри и весели и тръгнжхме. Въ 10 минути бѣхме на самия олукъ, на самото било, което тукъ е една доста широкичка поляна. Тя е просто проходъ, отъ чийто двѣ страни стърчехж не високи, ала стръмни и гористи чуки. Отъ тукъ се наваля за долината на Чокуръ-кьойската рѣка. Надъ насъ прѣфръкваxж нѣколко орли и догани, много изобилни тукъ. Сега чакъ намъ дойде на умъ, колко справедливо е дадено името на мѣстностьта Доганъ-олукъ, само че бѣше турско.

III.

Най-послѣ изминжхме полянката на билото и дойдохме на края ѝ, гдѣто вече се свършва и навежда къмъ югъ. Прѣдъ насъ се изпрѣчи една котловина, доста широкичка, която приличаше на една кржгла копаня, чиито краища нѣкждѣ стръмно въ канари, а нѣкждѣ полегато съ обработена почва, се въз-

виватъ и издигатъ нагорѣ, като че искатъ да се надпрѣварятъ къмъ небето. Тая котловина, не рѣдки въ тия планини, е въ срѣдното и източно подножие на билото Кара-Балканъ, име дадено на една грамадна вѣтва отъ сѣвернитѣ срѣдно-родопски склонове, която съ много по-малки разклонения, долинки и бърда и отъ двѣтѣ си страни излиза отъ вододѣла Карлъкъ-Студенецъ (въ чепеларскитѣ планини) и се свършва на сѣверъ въ широка разтлатость въ полето между Кричимъ и Станимака.

На източния ѝ край гдѣто се изтичатъ водитѣ ѝ въ Чепеларската рѣка, котловината се стѣснява въ една тѣсна и стръмна клисура, съ надвисналли канари. Цѣлата е усѣяна съ ниви, ливади, кжсове горички, долчета, канарки, а тукъ-тамъ се виждатъ и помашки колиби — къшли, — въ които зимно врѣме зимуватъ добитъцитѣ на помацитѣ земедѣлци и скотовъдци. Земедѣлието е слабо въ Родопитѣ, които сж населени доста гжсто, почвата е изтъщена, та иска ежегодно торенье, за да даде поне една малко удовлетворителна жътва. Затова всѣко помашко семейство, гдѣто има повечко земя, непрѣмѣнно трѣба да има и къшла за добитъка, защото иначе нито торътъ, нито храната за добитъка не може да се кара по на нѣколко часа пжть отъ кжщата му въ селото. Такъвъ е поминъкътъ въ Родопитѣ.

Цѣлата тая мѣстность е на помашкото село Чокуръ-кьой, съ своето старо и звучно българско име Забърдо, което, за чуденье, само въ нашитѣ официални книжа още слѣдва да отстжпя името си на турското Чокуръ-кьой. Въ самата срѣда на котловината, малко пó на изтокъ, се издига самостоятелно едно високо, грамадно, стръмно и оголено като яйце бърдо, задъ което въ самото му подножие въ една сгащена тѣснота се крие селото, което само тогава може да се види, когато се влѣзе въ него. Разположено така, по-вѣрно название на това селце отъ името му Забърдо не може да бжде. Бърдото отдѣля двѣтѣ малки рѣкички, едната отъ които иде отъ Персенкъ и Карабаиръ прѣзъ Еръ-кюприя, а другата оттатъкъ бърдото се слива отъ Глухото каменье и Чингене-кьошкъ и минува прѣзъ селото. Тъкмо въ дъното на източното подножие на бърдото, подъ селото, и двѣтѣ се сливатъ въ една по-голѣмичка рѣка, която вече се казва Чокуръ-кьойска. Като лѣвъ притокъ, тя се влива въ Чепеларската рѣка между Хвойна и Червенъ.

Ние се поспрѣхме на рида, за да разгледаме по-хубаво котловината и да се поналюбуваме на приятната гледка. Слънцето вече се бѣше изкачило доста високо на небосклона, зла

тукъ неговитѣ жарки лжчи не можехж вече да дѣйствуватъ така силно. При насъ подъ надвисени канари се спуща пжтьтъ за долѣ въ долината и отъ тамъ за Забърдо. Нашиятъ пжть бѣше къмъ западъ, по южната площь на Персенкъ.

Слѣдъ една двайсетъ-минутна почивка наведохме се низъ пжтеката, която, като върви въ полегата посока, нѣма стръмнини и качаристи спускове. Цѣлата площь е обработена на ниви, прошарени съ малки остатки борови дървета и мочорливи мѣста. Послѣднитѣ сж оставени за ливади, които даватъ буйна трѣва и които се косжтъ чакъ въ края на юли, а нѣкои и по-кжсно. Тукъ слѣдва още краятъ на орѣховското землище, най-широко отъ всичкитѣ въ Рупчоската околия, съразмѣрно съ численостьта на населението му. Това е така, защото въ Орѣхово сж живѣли заможни помашки аги, близки и сродни на Тъмръшъ. Понеже орѣховскитѣ помаци се изселихж лани и по-лани, то и нивитѣ бѣхж останжли не засѣти, не работени и не почистени. Българската ржка и мишци въ долнитѣ рупчоски села изглеждатъ лѣниви, непохватни и неспособни да правжтъ мѣстата, оскждни и слаби въ планинитѣ, на грижливо обработени почви. Въ другитѣ български села въ Родопитѣ и въ тия, гдѣто живѣжтъ помаци, това не е така.

Голѣми гори тукъ нѣма, а само малки купчинки млади дръвчета, повечето израсли отъ освобождението насамъ и запазени отъ сегашнитѣ наши закони за горитѣ, толкова ненавиждани и досадителни за тукашното население, което е привикнжло на опустошаваньто имъ. Изключение отъ това правжтъ само върховетѣ Персенкъ, Кара-баиръ и други височини и стръмнини, ала, за жалость, единъ голѣмъ пожаръ, идещъ ужъ отъ Турско, прѣзъ 1890. год. бѣше опустошилъ по-голѣмата часть и отъ тѣхъ на Персенкъ. Кой знае, доколко е вѣрно, ала лоши езици приказватъ, че тоя пожаръ нарочно е билъ подпаленъ, за да даде възможность на нѣкои отсамъ границата села, да се ползуватъ отъ сухитѣ дървета, за които законътъ не може да прѣдвижда ограничение. Който познава тукашнитѣ поминъчни условия, невѣжеството и старитѣ привички на мѣстното население, на пръвъ погледъ ще се съгласи съ това.

IV.

Слѣдъ половина часъ, пие стигнжхме долината, първата желана точка на нашата разходка — Еръ-кюприя. Всички пристжпяхме съ особена внимателность и единъ видъ благоговѣние и малъкъ страхъ. Послѣдниятъ бѣше повечето причиненъ

отъ разказитѣ, които бѣхме слушали за Еръ-кюприя, прѣди да я видимъ. Любопитството ни отъ друга страна силно ни тласкаше напрѣдъ. Ето ни вече надъ самия мостъ, тоя природенъ великанъ, толкова прочутъ въ тия мѣста!

Прѣдставѣте си едно грамадно бърдо, високо повече отъ 60 метра, съединено съ други два ржта въ напрѣчна посока и отъ двѣтѣ си страни, широко повече отъ 20 метра, а отдолѣ продупчено и изядено отъ една отъ най-страшнитѣ и могжщи стихийни сили — водата. Връзъ него могжтъ да се наредѭтъ и заминжтъ петъ-шестъ кола въ ширъ, освѣнъ облитѣ му и надвѣсени части, по които надъ бездната стърчжтъ разни горски трѣви и цвѣтя и горделиво възправени борики, които изгледватъ, като че сж изкуственно забити тамъ. Погледътъ отгорѣ се губи въ дълбоката пропасть и приятното се размѣсва у наблюдателя съ страшното. И тѣзи чудновати гиганти сж два, единъ до другъ съ едно разстояние около 40 метра. Изгледватъ, че сж били едно бърдо, което на срѣдата отгорѣ се е издълбало, за да се съедини съ пропастьта долѣ. Първиятъ мостъ е по-голѣмъ отъ втория. Ние разгледваме първиятъ. Отверстието му е повече отъ 25 метра високо и около 10 м. широко. Отдолѣ то е огладенъ варовикъ, отъ който състоѭтъ и двѣтѣ бърда. Образува единъ полукржгъ, толкова лъснжтъ и симетриченъ, като че нѣкоя велика, гениална художнишка ржка дълго врѣме е работила надъ него. И каква по-художнишка, по-велика ржка може да бжде отъ тая на природата? Тукъ-тамъ въ свода зѣѭтъ малки дупки, които сж обърнжти на непристжпни и безопасни жилища на безброй птички, които постоянно фъркатъ наоколо. Най-низко въ пропастьта шурти чиста, студена, планинска, кристална струя, чиито сребристи пѣни вѣчно скачатъ по скалния брѣгъ. Струваше ни се, че нейното нагледъ слабо и невинно плисканье горделиво шепнѣше за ужасната ѝ сила, плодъ на това величие. А това плисканье, смѣсено съ постоянното чуруликанье на птицитѣ, едничкитѣ обитатели и господари надъ грамадния великанъ, заглушавахж пропастьта толкова силно, щото гласътъ на два единъ до другъ стоещи хора съ мжка се чуваше. Вънъ отъ това всичко е глухо. Рѣкичката се е вкопала толкова низко, че съ мжка може се слиза до нея и тогава, когато си подъ моста.

Вториятъ е къмъ изтокъ. Той е по-низъкъ, и отверстието му е малко. Прилича на сжща много голѣма сводова врата, чието отверстие е криво и тъмно навжтрѣ. Водата се въвира въ тая тъмна бездна и излиза на отсрещния край отъ другата страна. Брѣговетѣ и на двата моста сж стръмни и само отсамъ

единиятъ е по-полегатъ, отъ когото пакъ не безъ страхъ може да слѣзе човѣкъ. Ала стръмнината па втория е толкова лоша, щото нито единъ отъ насъ нѣма куражътъ и ловкостьта да слѣзе тамъ и надникне въ отверстието. Такова нѣщо е допустимо само на планинския помакъ, който е свикнжлъ да си поиграва съ природата. Приказватъ, че въ силни порои, когато рѣкичката много придойде, цѣли дървета се провирали отъ другата страна наопаки. Така напр. ако дървото отива съ върха си напрѣдъ, излизало съ дъното, и обратно. Поради това и споредъ казваньето на нѣкои помаци, които надниквали вжтрѣ, прѣдполагало се, че има водопади съ голѣми вирове, въ които е живѣлището на бисера на родопскитѣ рѣки — вкусната пестърва.

По-малкиятъ мостъ — бърдото — е обрасълъ съ повече дървета, а брѣговетѣ и на двава сж гористи, съ прави като свѣщи, красиви ели и борики, въ чиито дънери се разстила и люлѣе буенъ здравецъ, на когото смѣсеното съ чистия планински въздухъ благоухание влива цѣлъ новъ животъ въ изнуреното човѣшко тѣло. По-горѣ, къмъ западъ отъ голѣмия мостъ, е тѣсната, плитка и гориста долинка, матката на рѣкичката, която се образува отъ студенитѣ изворчета, пръснжти изъ Карабайръ и Персенкъ.

Волно и широко се диша въ тия поетични мѣста!

Цѣли два часа ние обикаляхме тия природни великани, стоехме подъ бориковитѣ сѣнки, гълтахме свѣжиятъ въздухъ и се любувахме съ чудната гледка. . . .

V.

Намъ никакъ не се оставяше изгледътъ на чудния великанъ. Прѣдъ такава природна гледка, като че нѣщо приковава човѣку и погледътъ му, и сърдцето му, и краката. Само любопитството къмъ другъ такъвъ масивъ, къмъ другъ гигантъ, ни заставяше да напуснемъ Еръ-кюприя. Задъ насъ и надъ насъ величествено климаше главата си Персенкъ, а ние бѣхме рѣшили да гостуваме и на него тоя день.

Изгледахме още единъ пжтъ чудесната Еръ-кюприя, па се стегнжхме за пжтъ. У насъ се явихж ново любопитство и нови желания, между които най-първото бѣше, да видимъ въ по-широкъ кржгъ гиздавитѣ Родопи, а съ тѣхъ заедно и Бѣло море на югъ. Ние можехме да завиемъ просто нагорѣ, по ребрата на величавата планина, ала стръмнината, насипана съ камънье, живи и усопши дървета, сплетени съ папрать и съ буйни горски трѣви, не ни даваше да я изминемъ съ полуумоpенитѣ си крака и

мекушави мускули. Освѣнъ това имаше и друго: акъ тръгнѣхме по тая посока, щѣхме да излѣземъ на срѣдната часть на рѫта, отгдѣто трѣбаше пакъ да вървимъ къмъ западъ, за да стигнемъ на сѫщинския и най-високия върхъ и послѣ пакъ да се връщаме обратно. Слѣдъ нѣколко минути мисленье, ние взехмо друго рѣшение: да ударимъ по самата долинка на Еръ-кюприя, да слѣдимъ точката, гдѣто първоначално захваща тя, и отъ тамъ да излѣземъ на самото вододѣлно било, гдѣто минува границата, да завиемъ и заобиколимъ Персенкъ отъ западъ и отъ тамъ да се изкачимъ на него. Тогава лесно ще се спуснемъ за Орѣхово. А единъ отъ другаритѣ ни успокои, че на самата граница има наши стражари, па и пѫтътъ отъ Пловдивско отива по билото, който пѫтъ е общъ и на двѣтѣ съсѣдни държави.

Рѣшено и сторено.

По тоя планъ пѫтътъ ни отиваше лево, макаръ и да трѣбаше цѣлъ часъ и половина повече ходенье. Освѣнъ това, ние щѣхме да минемъ и прѣзъ гѫстия Кара баиръ — съсѣдъ на Персенкъ, а щѣхме да видимъ и границата. За послѣдната мене ме тласкаше особено чувство, защото цѣли двѣ години азъ не бѣхъ я виждалъ, не бѣхъ се разтѫжвалъ съ моя роденъ край, макаръ че не бѣше къмъ тая посока. Отъ разкошна полянка — на кичеста горичка, отъ камъкъ — на локва, ние се намѣрихме слѣдъ часъ и четвърть на Кара-баиръ. Това е рѣдка вече по тѣзи мѣста дѣвствена гора, едно голѣмо бърдо, цѣло потънѫло въ вѣковни ели и борики. По-вѣрно име не може му се да́ отъ това: Кара-баиръ — Черна-гора. Втурнѫхме се изъ гористата долинка, що го отдѣля отъ Персенкъ. Тя отиваше постепенно нагорѣ, все по-високо и по-високо. Догдѣто се мушехме изъ гѫстака отъ ели и борики, гдѣто само сегизъ-тогизъ слабо се мѣрватъ слънчевитѣ лѫчи, ето че изеднажъ се явихме на една малка, околчеста, локвеста и трѣвиста ливадка — поляна. Окрѫжена и обградена, като нѣкоя крѣпость, околовръстъ отъ гора, тя бѣ цѣло вълшебство. Тукъ се спрѣхме и седнѫхме подъ една величествена ела на края. Ние сме въ рая на планинската природа. Отъ всѣкждѣ ни заграждатъ високи ели и борики. Струва ти се, че се надпрѣварятъ къмъ небето и като че нѣщо таинствено шушнѫтъ помежду си. Върховетѣ и клоноветѣ имъ сѫ спокойни, всичко наоколо е тихо и глухо. Ние се чудимъ, кое по-напрѣдъ да гледаме, па кое по-напрѣдъ да се радваме.

Станѫхме най-сетнѣ, и слѣдъ половинъ часъ вървежъ отъ тука стигнѫхме до самата граница.

Макаръ и да бѣхме хубаво уморени, но да почиваме на границата не бѣше шега. Възможно бѣ, да ни сполетѭтъ войници турски, които постоянно циркулирахѫ по пѫтя въ разѣздъ. А въ такъвъ случай разправията бѣ неблагоприятна за насъ. Поради холерата турскитѣ власти бѣхѫ затворили съ гѫсти военни постове всичката наша южна граница. Не оставаше друго, освѣнъ да побързаме и се отдалечимъ въ наша територия. Уморени, задъхани, ние почнѫхме да се катеримъ по камъньетѣ и едва слѣдъ още половинъ часъ бѣхме вече на първия върхъ, първата точка на западния край на Персенкъ. Тукъ вече свободно отдъхнѫхме, защото бѣхме далечъ два километра отъ границата.

VI.

Прѣди да идемъ по-нататъкъ, нека направимъ и малко география и повторимъ това и онова, що сме спомнили досега тукъ-тамъ. Читательтъ, комуто просимъ търпѣние, вече знае, че отъ вододѣлното било на Арда и Марица, въ горния му край между Кара-манджа и Студенецъ — Чепеларскитѣ планини — излиза единъ голѣмъ склонъ, който се свършва въ Пловдивското поле между Станимака и с. Кричимъ въ разстлатъ видъ и съ много малки разклонения. Дължината му достига до 16 часа пѫть. Отъ двѣтѣ си страни спуща много малки разклонения, просѣчени съ долини, по които се сливатъ лѣвитѣ притоци на Чепеларската рѣка и дѣснитѣ на Вѫча. Това е една трижгълна грамадна планина, чиито основи сѫ въ полето, а срещуположниятъ върхъ въ билото вододѣлно. Носи изобщо името Кара-Балканъ — Черна планина. Въ подножията ѝ и въ долинитѣ ѝ сѫ разпръснѫти неправилно повече отъ 20 села. Персенкъ е най-високиятъ върхъ отъ него. Намира се въ срѣдата му, ала малко къмъ източнитѣ му разклонения, къмъ улея на Чепеларската рѣка. За да стигне човѣкъ отъ Марково или Фердинандово до Персенкъ, трѣбатъ му 8 часа пѫть; толкова и отъ главния вододѣлъ — Чепеларскитѣ планини. Границата отива по билото на Кара-Балканъ, гдѣто при Сотиръ се завива къмъ западъ. По него върви и единъ прѣкрасенъ лѣтенъ пѫть отъ Пловдивъ за Широка-лѫка и горното Ардино корито. Това изкривяванье на границата е станѫло въ 1886. г., когато долината Вѫча, съ своето помашко и прочуто население, се отстѫпи на Турция.

Самиятъ Персенкъ е единъ грамаденъ рѫтъ, на височина по-голѣмъ съ нѣколко стотини метра отъ ближнитѣ му бърда.

На югъ свършва въ долината Еръ-кюприя, а на сѣверъ — въ Орѣховската рѣка. На изтокъ пъкъ достига ущельето на Чепеларската рѣка, а на западъ дължината му е кжса, нѣщо съ $^1/_2$ часъ до долината на Вжча. Разположенъ е на самото било, само че пада отсамъ, къмъ изтокъ. Персенкъ не е само единъ върхъ, а единъ кръстатъ ржтъ отъ 9 по-видни чуки, раздѣлени съ съвсѣмъ незначителни долинки — полянки, отъ които най-високата е на западния му край. До нея е малката чука, въ чиито западни ребра минува пжтьтъ — границата. Голѣмиятъ върхъ е скаченъ отъ странитѣ си съ двѣ малки издатки, които и даватъ формата му на кръстъ. Отъ южната му страна, раздѣленъ отъ малка долинка, е Кара-баиръ, който отблизу само се познава, че е отдѣленъ отъ сжщия Персенкъ. Най на източния му край, гдѣто е полянката Казълджийца, която го отдѣля отъ не високата Цирикова черква, тоже свършва съ още четири чуки, ала по-малки и тѣсно съединени помежду. По тоя начинъ Персенкъ състои собствено отъ 13 чуки, отъ които четиритѣ сж съвсѣмъ не високи, ала всичкитѣ вкупъ съставятъ единъ грамаденъ масивъ, вѣчно намръщенъ и зеленъ.

Всѣка чука има свое име и прѣдание. Въ тетрадката си имамъ запасани тѣзи имена: Калпаклж-бунаръ, Ель-дермени, Куинъ-суватъ, Мезаръ-гедикъ и др. Говори се, че тукъ имало каменна соль. Кой знае, отъ що и отъ кога сжществуватъ изъ Родопитѣ прѣдания за соль, която ужъ се намирала на много мѣста; така напр. въ Ксантийско, Дарж-дерско, Ахж-челебийско и другадѣ. Орѣховци и чокуръ-кьойци приказватъ още, че въ Персенкъ имало много закопано иманье отъ хайти, върлували до вчера въ тѣзи мѣста, много сгодни за такива подвиги. Повечето отъ върховетѣ му сж гористи, нѣкои вече и оголени, особено сѣвернитѣ му ребра и часть отъ южнитѣ. Собствено най-високитѣ му върхове сж голи, шилести и каменисти — само гранитъ. За забѣлѣжванье е, че почти всички върхове въ срѣднитѣ Родопи, на височина повече отъ 1400 метра, сж гранитъ, а отъ тамъ надолѣ варовикъ, синь, бѣлъ и пр. Мраморъ и кварцъ изобилватъ тоже, та вече и названия има такива, напр. село Кременье, въ Ахж-челебийско, Кременьово, въ Левочево, и др. Геологията очаква много работа въ Родопитѣ. Височината на Персенкъ е измѣрена най-точно отъ рускитѣ топографи и възлиза на 1920 метра надъ морската повръхность. Не помнж добрѣ, въ коя наша география, слѣдъ освобождението, бѣше казано, че Персенкъ е най-високиятъ Родопски върхъ. И тая география бѣше, ако

се не лъжж, горещо прѣпоржчана въ нашитѣ училища за изучванье на отечествената география! Наистина, Персенкъ по височина се счита за единъ отъ най високитѣ срѣдно-родопски върхове, ала него много други надминаватъ, като Крушево (2300 м.), най-високиятъ върхъ въ срѣднитѣ Родопи, Карлъкъ, Чепеларскитѣ планини, Улу-яйла, Чингине-асаръ и др. За жалость, азъ нѣмахъ подъ ржка ни една харта, за да се видѫтъ безбройнитѣ грѣшки поне на една малка часть отъ неизученитѣ още въ никое отношение наши Родопи.

VII.

Спрѣхме се и седнѫхме на втория върхъ, най-високия, голъ и каменистъ. Буйна трѣва, твърда и жилеста, покриваше камъньетѣ.

Единъ видъ малка котарка отъ камънье имаше на самия върхъ. Това, вѣроятно, бѣше работа на планинския овчарь. Течението на въздуха тукъ е постоянно, ала, за наше щастие, тоя день не бѣше силно. Юни мѣсецъ е, долѣ е нетърпима жега, а тукъ треперишъ отъ хладъ.

Изгледътъ е величественъ. Цѣлиятъ просторъ, съ малки изключения, на западнитѣ и срѣднитѣ Родопи се изпрѣчва прѣдъ очитѣ, и ти се чудишъ, гдѣ да спрешъ погледътъ си, кое да оставишъ, кое да изгледвашъ. Виждашъ безброй неправилно разфърлени бърда, върхове, долини, поляпки, сглобени въ единъ сложенъ лабиринтъ, гаче ли плувнѫлъ въ грамаденъ океанъ. Подъ насъ е цѣло неизбродимо море отъ зелени бърда и долини, размѣсени съ канари ту шилести, ту върховати, трети стълбовати, а четвърти се синѣѭтъ тамъ нѣгдѣ далечъ. Ние се осѣщахме побѣдители надъ широкитѣ Родопи, и нашиятъ погледъ обхващаше повечето отъ половината имъ, а вънъ отъ тѣхъ и нѣщо повече. На западъ се бѣлѣѭтъ гигантскитѣ върхове на величествената Рила. До нея гордиятъ Мусала величаво издигаше своята масивна глава тамъ нѣгдѣ въ небето. Доспатъ е цѣлъ прѣдъ насъ, та и ние сме вече на единия му край. Неговитѣ разфърлени бърда се виждахѫ доста рельефно. Нѣкои отъ високитѣ му върхове едва се пробуждахѫ отъ зимния сънъ, защото на много мѣста се таехѫ още знаковетѣ зимни — снѣгътъ. Тѣ още не показвахѫ зеленина, ами бѣхѫ жълти, есенни. Нѣкждѣ далечъ къмъ юго-западъ, задъ Доспатъ, се тъмнѣе главата на Пиринъ. Неговиятъ върхъ едва се назира, и ти си струва, че като да цѣлува небето. По́ къмъ югоизтокъ отъ него е Бозъ-дагъ. На югъ отъ насъ, да речешъ на единъ фърлей,

е голиятъ масивъ на Широколжкския Карлъкъ. Въ една негова бразда още се бѣлѣеше остатъкъ отъ прѣспа. Той затуля Крушево, вжзелътъ на родопскитѣ вододѣлни била. Очитѣ далече отпращатъ погледътъ и се стремжтъ да зърнжтъ тамъ, гдѣ нѣщо се синѣе на югъ — хоризонтътъ на Бѣло море — но напразно. Собствено морето не можа да се види, вѣроятно отъ гжстотата на атмосферата. Единъ отъ другаритѣ ни увѣряваше, че ако сме сутринь на Персенкъ, по изгрѣвъ-слънце, непрѣмѣнно ще го видимъ. Мене не ми се вѣрваше, защото южно-родопскитѣ върхове, които съставятъ вододѣлътъ на Арда съ Бѣло море и Места, каквито сж Елидже, Чингене-асаръ, Алемъ-тарла и др., наредени поредъ отъ западъ къмъ изтокъ, затулятъ изцѣло широката и сребриста повръхностъ на Бѣло море, етнографическия прѣдѣлъ на българското племе.

Тукъ просторътъ на срѣднитѣ Родопи е широкъ, много по-широкъ отъ тоя на западнитѣ и източнитѣ Родопи. Обърнжхме се задъ насъ, къмъ сѣверъ, стори ни се, че сме близу, туку-речи надъ самото змиевидно корито на Марица, чиято долина се гледа като да е стиснжта отъ два великана: Стара-Планина и Родопитѣ. Изгледътъ на полето се прѣсича отъ нѣкои високи върхове на сѣвернитѣ Родопини разклонения. Така напр. виждаме Чирпанско, Копушко, часть отъ Т.-Пазарджишко, ала Пловдивъ не се види: Бѣлочерквенскиѣ върхове го закриватъ.

Двѣтѣ долини на Чепеларската рѣка и Вжча сж изцѣло прѣдъ насъ. Тѣ се провиратъ между множество бърда и канари и лъкатжтъ като змии въ ущельето си. Задъ самото срѣдно течение на Вжча, малко пó къмъ югозападъ, стърчи съ гола пирамидна глава едно врьхче, което е сполучило да изпъкне по-високо надъ своитѣ ближни наоколо му другари. Дойде ми на умъ Гьозъ-тепе, толкова славно въ старата история на Родопитѣ и свързано съ чудни прѣдания между тукашното население и въ сегашно врѣме. Помацитѣ приказватъ, че всѣка сутринь, когато слънцето изгрѣвало, нѣкакви черковни пѣсни, прѣдшествувани отъ гласа на клепача, се разгласяли по върховетѣ и долинитѣ наоколо му. Много спомени и безброй старини твърдѣ рѣдки и скжпоцѣнни се крижтъ въ тия вършища и долини на Доспатъ. Прѣзъ лѣтото на 1891. година една руска учена експедиция, на чело съ одринския руски вице-консулъ, посѣти тѣзи мѣста, и макаръ че се ползуваше съ широка свобода отъ турскитѣ власти, върнж се съ разочару-

ванье, безъ да сполучи нѣщо. Дори името на Гьозъ-тепе не бѣше могла да изчопка отъ устата на мѣстнитѣ помаци. А това е така, защото тукъ е царството на помашкия фанатизъмъ и републиката на тъмръщци.

Какво не знаютъ и какво не сѫ видѣли тѣзи планини? Какво не таютъ тѣ въ своето тъмно минѫло? И свѣтли, и тъмни, и хубави, и грозни картини, и радости, и скърбь се криютъ въ таинственитѣ имъ нѣдра. Мислитѣ се завъртатъ най-напрѣдъ на войнственитѣ беси, които сѫ имали своето свещено мѣсто на Гьозъ-тепе. Слѣдъ тѣхъ слѣдва оня напливъ на славянскитѣ племена, които напълнили изцѣло и всичкитѣ кѫтове на Родопитѣ, гдѣто и до днесъ липсува дирята на другъ елементъ. Изъ тѣзи скали и клисури се носи духътъ на славнитѣ юнаци Иванко, Славъ, Момчилъ, а въ по-новитѣ врѣмена — на Караджа, Илю, Ангелъ, Дѣлко, Петко и пр. Тамъ нѣкѫдѣ е духътъ на попъ Костанди, на чието паство сѫдбата била опрѣдѣлила да замѣнютъ черитѣ шапки съ бѣлата чалма, кръстътъ съ полумѣсеца. Скърбни въспоминания, наистина, криютъ тѣзи мѣста. И сега тѣ не сѫ весели, не сѫ засмѣни. Грамадната часть отъ тѣхъ сѫ пакъ подъ сѫщия яремъ, а всичкитѣ почти още затуля мракътъ на невѣжеството и религиозното заблуждение. Чернъ, грозенъ мракъ още покрива тѣзи балкански Алпи, тая бѫдеща българска Швейцария, която не може още да покрие своитѣ нѣдра съ скѫпи и прѣскѫпи лѫчи.

Ние всички стоехме неподвижни съ вторачено и напрегнѫто мечтание за минѫлото, настоещото и бѫдещото на тия наши планини, и мене ми дойдохѫ на умъ думитѣ на нашия поетъ:

Родопи горделиви — грамада вѣковѣчна,
Отъ върхове грапитни верига безконечна,
Защо ме тъй привлича видътъ ви дивъ, суровъ?
Кат' зидове гигантски, вий вдигате се смѣли
И криете отъ нази невидѣни прѣдѣли,
Цѣлъ миръ незнаенъ, новъ.

. . . . . .

VIII.

Ние посѣтихме подъ редъ още двѣ чуки, които лежехѫ къмъ изтокъ и които бѣхѫ скачени по-наблизу съ първата. Слѣдъ цѣли два часа лутанье, мечтания изъ тоя великанъ, рѣшихме най-послѣ да се простимъ съ него. Спусняхме се низъ сѣвернитѣ ребра на Персенкъ. Тукъ всичко бѣше голо, само голи

камънье стърчѫтъ и изгорѣли дървета съ рѣдка около тѣхъ трѣвица. Навсѣкждѣ се спъватъ краката о патъркаляни, полузарити, полуизгнили сухи дънери, които се валяхѫ изъ земята. Имаше, ако и нарѣдко, и такива, които още стоехѫ прави, не подадени на тлѣнието, и които ни се струваше като че нарочно бѣхѫ останѫли да протестиратъ високо прѣдъ небето за това немилостиво и незаслужено наказание надъ тѣхъ — пожара. Сѫщо бойно поле, гдѣто слѣдъ едно опорито сражение се покрива съ хиляди жъртви. Вѣченъ, смъртенъ гдѣхъ е сторенъ съ тая гиздава гора. Орѣховци сега се надпрѣварватъ да каратъ сухитѣ дървета въ Пловдивъ и Станимака.

Ст. Н. Шишковъ.

Пѫтни впечатлѣния отъ България.

Отъ

АЛФРЕДЪ ІЕНСЕНЪ. [1])

България прѣдставя любопитното зрѣлище на една малка, дѣйствително модерна държава, която е очувала обаче още много отъ турско-ориенталскитѣ си черти. Оригиналностьта на славянофилското племе не е могла да бѫде убита отъ петвѣковното тежко иго, но народнитѣ носии, обичаитѣ и нравитѣ на населението и до днесъ носѭтъ азиятскиятъ отпечатъкъ на завоевателя.

Едно нѣщо бие особено на очи, щомъ прѣскочи човѣкъ Дунава и стѫпи на българска земя, то е културното значение на европейския милитаризъмъ. Това звучи у насъ като противурѣчие, но то е така. Мохамеданецътъ малко се грижи за християнския свѣтъ an sich, а само — толкова, колкото може да му импонира съ своята груба военна сила и техническото си надмощие. Ето защо казвамъ, че милитаризмътъ играе голѣма цивилизаторска рола отвъдъ Дунава. Круповитѣ топове, апаратитѣ на френскитѣ инжинери, шапкитѣ на войницитѣ отъ английската марина, сулицитѣ на рускитѣ казаци внушаватъ на турчина много повече уважение прѣдъ гяура и неговата вѣра, отколкото всичкитѣ библейски дружества на свѣта взети вкупомъ. Единъ Александръ Велики винаги ще бѫде въ състояние да извърши много повече, отколкото всички набожни кръстоносни походи наедно. Тъй сѫщо напр. и научнитѣ пѫтешествия по Азия иматъ много по-голѣмо значение за „покръщението на езичницитѣ“, отколкото да тръгнѫтъ тълпи апостоли съ молитвеници, кръстове и светена вода за Китай.

Тия мисли ми се натурихѫ, когато седѣхъ прѣдъ едно кафене въ Русе. Край мене гърмѣхѫ файтони, що сновѣхѫ

---

[1]) Тия свои пѫтни бѣлѣжки извѣстниятъ шведски писатель е написалъ по просба на едного отъ нашитѣ редактори специално за „Български Прѣгледъ“. Съ особена радость съобщаваме на нашитѣ читатели, че господинъ Іенсенъ е обѣщалъ да ни бѫде и занапрѣдъ сътрудникъ. За самия авторъ имахме случай да дадемъ една кратка биографическа бѣлѣжка при рецензията на книжката му Kristo Botjov (в. Б. Пр., год. II., кн. I).

до желѣзницата, която свързва Русе съ Черно море. Въ файтонитѣ се пъчехъ дами съ елегантни туалети и господа съ вратовръзки и ръкавици à la Вина — пъкъ на бока горѣ гледамъ рунтава, кирливо-мургава фигура съ чалма или фесъ. Надлъжъ по малкитѣ зелени, червени и жълти сгради седѝтъ сарафи, овошкопродавци и запаятчии. Тукъ гледашъ викомъ единъ продава лимонада; тамъ — туку видишъ нѣкоя кадъна чието облѣкло е отъ една страна грозно, че скрива тѣлеснитѣ форми и лицето, но хубаво — че се носи съ пластично достойнство.

Срѣдъ улицата се разхождатъ български офицери съ бѣлоснѣжни шапки и мундири, и както кокетливо стъпатъ съ нехайно отпуснѝти саби, правѝтъ приятно впечатлѣние.

Тая цѣла картина прѣдставя една цивилизация, която е още оригинална, безъ да е ориенталски заспала, и европейска — безъ да е още развалена и блазирана.

* * *

Ако иска нѣкой да види, каква физиономия има единъ народъ, нека иде и го разгледа въ неговото селище, въ най-отдалеченитѣ мѣста, гдѣто расата се е запазила най-добрѣ. За българитѣ това мѣсто е Стара-Планина.

Сравнително малко народи има, които да сѫ си запазили първобитната хубость тъй добрѣ, както българитѣ. Игото, подъ което сѫ били пъшкали цѣли вѣкове, като че е подигнѝло расата и я направило по-прѣсна и по-чиста: яко тѣлосложение, правилна снага, лице отворено и правилно, очи остри и живи. Къмъ това прибави и онова югославянско пластично достойнство и оная речи аристократическа финостъ, която излиза още повече на лице и чрѣзъ изкуството, съ което югославянитѣ си гледатъ мустакитѣ и брадата. Така и бръсначътъ играе извѣстна рола . . .

Тая външна гордость се показва и въ движенията. Кога си въ нѣкоя сѫща българска гостиница, донасятъ ти едно-друго като че ти правѝтъ милость, и нищо не помага да викашъ или тракашъ на „келнера“. Щомъ не ти се харесватъ тия обичаи, иди си при своитѣ. . . . Само по изключение българинътъ селянинъ ще поздрави съ „добъръ день“. Женитѣ пъкъ, може-би повлияни отъ ориенталното схващанье за социалното положение на жената, едвамъ се осмѣляватъ да поздравѝтъ или да отговорѝтъ на поздравъ — и то слѣдъ като отминѝтъ.

Къмъ тая гордость се прибавя и едно недовѣрие къмъ чужденци, впрочемъ твърдѣ понятно у българитѣ, които помнѭтъ още както чорбаджиитѣ тъй и фанариотитѣ. Повече пѫти ми вѣрвахѫ на обяснението, че съмъ ужъ „нѣмски учитель“, но защото произношението ми бѣше руско, чувахъ, какъ си думахѫ помежду си: „Може да е пъкъ русинъ!“

Впрочемъ, да бѫдешъ русинъ, нѣма да минешъ лошо между българитѣ. Българитѣ бихѫ били твърдѣ непризнателни, ако забравѣхѫ, че скѫпата имъ свобода е откупена съ потоци руска кръвь и руски рубли И до днешенъ день се вижда и въ най-малката колиба на Балкана ликътъ на покойния царь Александъръ II. покрай картината на княза.

Недовѣрието на българитѣ къмъ гръцкитѣ свещеници, които едно врѣме бѣхѫ най-лошитѣ неприятели на българската народность, се отражава и днесъ дотолкова, че вѣрата у българитѣ играе сега много по-малка рола, отколкото при другитѣ славяни. Черкви има сравнително малко и твърдѣ скромни; за набожность не може и да се говори. Ни въ една българска колиба не видѣхъ икона(?), а кръсть се срѣща твърдѣ рѣдко. Зарадъ това българското свещенство има по-свободно и по-обществено положение, та е могло да играе рола при политическото освобождение.

Българското чувство за самостоятелность се показва най-явно на Балкана, гдѣто природата е най-богата, а народътъ най-бѣденъ. Прѣзъ нѣколко деня пѫть менъ не бѣше възможно да получѫ млѣко или парче месо, и азъ бѣхъ принуденъ да се храня съ хлѣбъ, овошки, лукъ и сиренье — като заливахъ това всичко съ ракия, вино, кафе или лимонада! Земята по тия планини е твърдѣ скѫдна, а пестеливиятъ българинъ продава всичко въ града, каквото не му е безъ друго нужно. По тоя си спартански животъ балканскиятъ българинъ може да конкурира съ черногореца, но е отъ него — както и отъ лекоумния сърбинъ — по-домакинъ.

Колкото повече влизахъ навѫтрѣ въ земята, толкова по̀ се потвърдяваше мнѣнието ми за българския народъ. Българинътъ е практиченъ и трудолюбивъ, търговецъ и занаятчия, опитенъ орачъ и ханджия. Умѣренъ въ обикновенитѣ си потрѣби, той знае за всичко мѣстото и не харчи нищо излишно. Но отъ друга страна не експлуатира пѫтникътъ за своя полза. Както казахме, той е недорѣчивъ къмъ чужденци, защото се бои, че тѣ дохождатъ да му вземѫтъ занаятътъ: това е твърдѣ понятно за единъ младъ и жизненъ народъ, който слѣдъ вѣ-

ковни страдания иска сега да си бѫде самъ и да се не дава въ рѫцѣтѣ на висшата техника и на чуждия капиталъ.

* * *

Положението и изгледътъ на Търново да описвамъ, било би тежка задача Споредъ народното прѣдание, градътъ билъ ужъ съзиданъ отъ гиганти; и наистина, надчовѣшка сила се струва, че е носила камънье, за да съзида ония кѫщи по отвѣснитѣ брѣгове на Янтра. А Янтра се вие като змия въ най-чудни криволици между високитѣ и голи рътлини и отваря ту единъ, ту други изгледъ. Бѣлитѣ кѫщи се дигатъ една връзъ друга амфитеатрално до най-високия върхъ, но отъ никѫдѣ не можешъ да изгледашъ изцѣло тоя чуденъ градъ, планътъ на който Молтке бѣше нарекълъ „романтиченъ и вратоломенъ“. Човѣкъ се слисва, гледайки прѣдъ себе си нѣщо съвсѣмъ невидѣно; въ тоя богатъ съ археологически останъци градъ виждашъ диритѣ и на римскитѣ колонии, и на българския царски блѣсъкъ, и на ислямската сила.

Надъ Търново се вижда още онази лъжовна и мрътва ориентална пъстрота. Но колкото влизашъ по-навѫтрѣ въ града, толкова повече се губи тази илузия: зеленото става на акации, бѣлитѣ стѣни се показватъ съ съмнителна чистота, но съ несъмнѣна слабость, а хубавата пъстрота се редуцира на оваляни дрипи.

Но българитѣ пакъ съживили тоя мъртъвъ градъ. Още на часа 5 сутринь ме събуди единъ заглушителенъ шумъ на улицата: биволи, волове, магарета, конье, овцѣ, свини и гѫски се разхождатъ въ дълги върволици прѣзъ тѣсната и крива каменна улица. Всички канѭтъ съ стоката си. Въ берберницитѣ пекѫтъ на скара малки „бифтеци“ за почитаемитѣ мющерии; сарафитѣ пазѭтъ за ловъ задъ своитѣ стъклени долапчета, а въ отворенитѣ дюкяни седи занаятчията съ игла или чукъ въ рѫцѣ. Българскиятъ трудъ се вижда навредъ. Когато селянкитѣ дойдѫтъ въ градъ съ жито или друго и седнѫтъ да го продаватъ, постоянно въртѭтъ вретеното и прѣдѫтъ съ удивителна сѫчность — макаръ тъй примитивно.

Но подиръ обѣдъ, кога запече силно слънцето, българско Търново става мъртъвъ градъ. Дюкянитѣ се затварятъ, а въ работилницитѣ калфитѣ лежѫтъ и почиватъ на сѣнка. Всѣко движение спира за нѣколко часа, и прѣзъ това врѣме само се яде и спи. Само глухиятъ гласъ на лимонададжията се чуе още.

* * *

Ако съединението на Източна Румелия бѣше станжло веднага съ възстановлението на нова България, твърдѣ за вѣрванье бѣше, че столица щѣше да бжде Пловдивъ, а не Срѣдецъ. Пловдивъ има не само по-стара история, но е и найголѣмъ градъ въ държавата и подава много интересъ не само съ ориенталния си видъ, но и съ романтичния си изгледъ на рѣка Марица и подъ политѣ на Кара-Балканъ.

София е — да употрѣбимъ едно твърдѣ близу до ума сравнение — София е българска селска мома, която чрѣзъ нѣмска женидба получи европейски видъ и модерно облѣкло. Но ожуренитѣ ѝ образи подсѣщатъ още за югославянското ѝ произхождение.

Отъ турско врѣме има останжли твърдѣ малко паметници. Ако погледа човѣкъ отъ нѣкоя височина натрупаната маса бѣли кжщи, които се простиратъ по сухото голо поле подъ Витоша, вижда само едно минаре — тъкмо както и въ Бѣлградъ. Има и други стари джамии, но имъ се виждатъ само сводоветѣ. Освѣнъ една, всичкитѣ служжтъ за твърдѣ профани цѣли: една джамия е вече гнила развалина; друга прѣобърнж Стамболовъ на затворъ, а третя една ще стане скоро народенъ музей.

Habent sua fata . . . промѣнлива сждба иматъ тия турски джамии! Много отъ тѣхъ (на първо мѣсто Св. София въ Цариградъ) бѣхж едно врѣме християнски черкви Когато навлѣзохж турцитѣ въ Европа, употрѣбяваxж черквитѣ за конюшни; но отъ антипатия къмъ уморителна работа, турчинътъ намѣри за по-лесно да прѣобърне светитѣ християнски мѣста въ свети мѣста на Мохамеда. А когато българитѣ пакъ се сдобихж съ държава, и тѣ не се свѣнѣхж да употрѣбжтъ джамиитѣ за свѣтски цѣли — напр. за барутни складове — както въ Търново.

София ми произведе прѣзъ лѣтото 1894. г. сжщо впечатлѣние, както прѣзъ 1890. г., и промѣненията, които сж станжли прѣзъ туй врѣме, ми се сторихж отрицателни: съборили доста стари кжщи. по нѣмали врѣме или пари да направжтъ на тѣхно мѣсто модерни. Нѣкои квартали приличатъ като да сж горѣли. Дрипавиятъ и каленъ еврейски кварталъ изчезнжлъ вече и евреитѣ се пръснжли — както слѣдъ разорението на Ерусалимъ — по цѣлия градъ и като че умножили наслѣдството си. . . Стори ми се, като че съмъ вчера гледалъ София: познахъ едритѣ като хуни черногорски гавази, които си пушжтъ цигарето спокойно и крачжтъ къмъ пощата съ писма;

видѣхъ пакъ тълпи цигани, които пълнѣтъ по цѣлъ градъ: старитѣ — прислужници и хамали — съ вѫжа около пояса си, а младитѣ — лустраджии — съ дървени сандъчета подъ мишка, чакатъ да лъскатъ обущата на минувачитѣ. Веселата имъ безгрижность си е се́ тя, а скѫсанитѣ имъ парцали като че вѣчно траѭтъ . . . И княжескиятъ дворецъ поправятъ още — както и тогава. Сѫща публика отъ весели офицери, елегантни разхождачи и по-елегантни дами, които ходѭтъ по градския паркъ, гдѣто модерниятъ напрѣдъкъ се показва сега само съ това, че поставили нѣколко голи амурчета и други митологически статуи.

Но София пакъ направила напрѣдъкъ: два хубави моста украсени съ орли и съ левове; нѣколко нови хотели; нѣколко самостоятелни министерски здания; една великолѣпна банка, нова поща и една голѣма телефонна станция. Но още и днесъ — слѣдъ 6 годишна работа! — не е готовъ паметникътъ на Левски, близу до импозантния паметникъ на падналитѣ въ послѣдната война руски лѣкари. Впрочемъ, добро впечатлѣние прави това, че българитѣ и въ градежитѣ си пазѭтъ извѣстна умѣреность и не правѭтъ заеми, които отпослѣ да не могѫтъ да изплатѭтъ. Тая пестелива черта съставя може-би и най-голѣмата разлика между българския народенъ характеръ отъ една страна и сръбския и гръцкия отъ друга.

Inter arma tacent leges — подъ звука на оръжията въ наше врѣме нѣмѣе не само разумниятъ гласъ на закона, но и музитѣ. Това струва и за България, която постоянно страда отъ недостатъкъ на сѫщинско сценическо изкуство. Истина, има нѣщо както въ оригиналъ (патриотическо съдържание), тъй и въ прѣводъ (отъ Шекспира, Шилера и пр.), но липсува пакъ — кое пари, кое — публика. Единъ българинъ ми каза, че елегантнитѣ дами въ София притежаватъ твърдѣ малко истинско образование и смисълъ за изкуство: тѣ плачѫтъ при комедии, а се смѣѭтъ при трагедии. . . . . При такива обстоятелства Талия е една отъ най-мащински гледанитѣ дѣца на София. Бѣдната муза се заклонила въ една дъскарница, гдѣто едно дружество „Зора“ дава смѣсени прѣдставления прѣдъ една доста несмѣсена публика. А безъ друго Талия нѣма да се зарадва, ако чуе и звуковетѣ на модернитѣ оперетки, давани отъ „чуждестранни артисти“ въ лѣтната градина на хотелъ Луксембургъ. Но много повече ще се ядоса, ако дойдѣше въ нѣкой „тунелъ“, гдѣто циганката — „нощната царица“ — при дисхармонното дрънканье на тамбуритѣ, чампари и зилове произвежда своитѣ диви танци.

Една стжпка напрѣдъ къмъ сжщинско естетично направление съставя „Славянската бесѣда“. Това дружество си е съградило великолѣпно здание съ читалня, театраленъ салонъ и пр., гдѣто прѣзъ зимния сезонъ се даватъ избрани драми отъ актьори любители. И полковитѣ оркестри въ двѣтѣ градини се отличаватъ съ твърдѣ хубава музика.

Най-голѣмо промѣнение въ София видѣхъ у „Червения ракъ“, който прѣди 3 години бѣ само проста бирария, гдѣто се харчеше Дреерово пиво, сега — голѣмъ ресторанъ — „споредъ всичкитѣ изисквания на модерното врѣме“. Нѣмцитѣ се умножили въ София и — жаждата съ тѣхъ.

Тоя малъкъ прѣлетъ на нѣмцитѣ по тия страни е характеристиченъ. Тъй като Австро-Унгария нѣма колонии, за да ѝ служжтъ като духло и резервуаръ за излишнитѣ ѝ хора, тя си служи съ Балканския полуостровъ: Румъния, Сърбия, Босна и България; разбира се, че не най-добритѣ австрийски синове отиватъ по тия мѣста. Повечето отъ тия прѣселенци сж килипирджии, изпадижли търговци, деградувани офицери и пр., които истина донасятъ единъ видъ европейска култура, ала не отъ най-добрата ѝ страна. Тия хора дохождатъ или да си прѣкарватъ животътъ ефтино, или да спечелжтъ пари, но въ всѣки случай това не става за въ полза на материалното и морално развитие на страната. Разкошътъ расте, обществото се разваля, и оргиналното, здравото и естествено доброто изчезва. Това може да се забѣлѣжи както въ Бѣлградъ и Сараево, тъй и въ Цариградъ. И отчасти противъ тая обществена опасность се бори югославянската социална демокрация, и това е сжщо такава естествена самозащита, както и младочешкиятъ антисемитизъмъ (който не трѣба да се смѣсва съ проста „омраза противъ евреитѣ“) — за да не изпадне страната въ положението на Галиция.

Цѣлокупното ми впечатлѣние отъ София при второто ми повръхностно и кратко посѣщение не е съвсѣмъ ясно и добро. Но както Петербургъ не е Русия, тъй сжщо и София не трѣба да се идентифицира съ България. Българитѣ сж пъргавъ, здравъ, пестовенъ и работенъ народъ — затова се убѣдихъ при двукратното ми прѣминуванье Балканътъ. Балканътъ бѣше огнище за политическото освобождение, и той пакъ може да бжде огнище за едно обществено възражданье на българския народъ, който съ благодарение приима добритѣ произведения на Европа, ала прѣзира нейнитѣ фалшиви главни и червиви плодове. И въ тоя смисълъ нека България остане вѣрна на девизата си: България за себе си!

СОЦИАЛИЗЪМЪ И ДАРВИНИЗЪМЪ.

От А. Chiapelli.

Социализмътъ, като всѣко идейно течение, що се държи достойно, сили се да намѣри една научна основа за своитѣ искания. Дарвинизмътъ изглежда като да бѣ назначенъ да му служи за произхождение и нравствена опора. И странно нѣщо, социалиститѣ полагахѫ толкозъ усърдие да се основѫтъ на туй сродство, колкото тѣхнитѣ противници — да имъ го отстѫпѫтъ. Най-сетнѣ толкозъ желаната дружба се постигнѫ, и всички изглеждахѫ възхитени: социалиститѣ, загдѣто по тоя начинъ печелѣхѫ подкрѣпата на Дарвиновата доктрина, тържествуваща по цѣлата линия, неприятелитѣ на социализма — загдѣто гнетѣхѫ тая дружба подъ очевиднитѣ противурѣчия между сентименталнитѣ стремежи на социализма и грубоститѣ на дарвинизма. Но както всичко на тоя нищоженъ свѣтъ свършва съ развала, тъй и сърдечнитѣ подържатели на социализма, както и нѣкои учени отъ противния лагеръ се стараѭтъ отъ нѣкое врѣме насамъ да изкопаѭтъ пропасть между дарвинизма — вчерашно учение — и социализма — науката на утрѣшния день.

По тоя въпросъ Alessandro Chiapelli ни дава една магистрална студия въ единъ отъ послѣднитѣ нумера отъ Nuova Antologia, гдѣто той ни обяснява всичкитѣ перипетии на тая борба между теориитѣ на двѣтѣ партии. Съ тая си студия той фърля нова свѣтлина върху толкозъ трепещущия въпросъ за съврѣменния социализъмъ.

Два голѣми идейни пороя, казва ни той, дѣлѭтъ модерното общество и навѣрно ще оставѭтъ най-дълговрѣмененъ отпечатъкъ на XIX. вѣкъ: научната концепция за естеството, живота и историята, която концепция ни е извѣстна подъ думитѣ теория на еволуцията, и мощното движение, що нахлува въ всичкитѣ страни подъ названието социаленъ демократизъмъ. Тия двѣ течения като да сѫ противупо-

ложни едно на друго, въпрѣки претенцията на нѣкои социалисти, че тѣхнитѣ стремения трѣба да осѫществѭтъ, въ практичния животъ, ученията на научната еволуция. Обаче, трѣба да се признае най-послѣ, че противу-религиозниятъ духъ на воюващия социализъмъ намира най-добра подпора въ науката и отъ нея заима най-силнитѣ разрушителни срѣдства, що употрѣбя противъ традиционалнитѣ установения и вѣрвания.

Както е извѣстно, социализмътъ доби опрѣдѣлена форма на доктрина и явно характерно направление благодарение трудоветѣ на Карла Маркса и неговитѣ послѣдователи. Отъ нея епоха насамъ, социалната доктрина се опита да извлѣче социалнитѣ явления отъ естественитѣ, като се помѫчи сѫщеврѣменно да установи точкитѣ, гдѣто теорията на еволуцията се срѣща съ теорията на социализма. Цѣльта на тия усилия е, да се прѣдстави дѣлото на Карла Маркса като слѣдствие и приложение на Дарвиновитѣ идеи. И не само социалиститѣ, но и тѣхнитѣ противници послѣдвахѫ тия идеи. Тъй напр. знаменитиятъ Фирхо (Virchow) като обори теориитѣ на Дарвина на натуралистическия конгресъ въ Мюнхенъ въ 1877. г., явно осѫди социалиститѣ, загдѣто се осланятъ на дарвинизма. Естествено, че социалиститѣ не изпуснѫхѫ случаятъ, да се възползуватъ отъ тая оцѣнка на Фирхо, и Бебелъ, въ знаменитото си съчинение „Жената и социализмътъ“, приведе доказътъ на великия берлински натуралистъ, за да потвърди, че дарвинизмътъ е изключително демократиченъ. Новиятъ италиянски социалистъ, знаменитиятъ авторъ на „Криминалната социология“, Enrico Ferri, въ неотколѣшното си интересно съобщение върху социализма тъй сѫщо не пропуща случаятъ, да се основе на Фирхо.

Обаче прѣзъ послѣднитѣ години тая претенция на социалиститѣ биде напълно оборена. Най-напрѣдъ Haeckel и Oscar Schmid заявихѫ, безъ всѣкакви политически съображения, че дарвинизмътъ и социализмътъ сѫ несъвмѣстими. По-сетнѣ еволуциониститѣ, както и социалиститѣ, прѣспокойно отфърлихѫ тезата на Бебела и на драго сърдце признахѫ, че теориитѣ на Дарвиновия натурализъмъ не съотвѣствуватъ на идеалнитѣ стремения на демократическия социализъмъ. Въ туй отношение публикациитѣ на лондонското Fabian Society сѫ съгласни съ абнародванитѣ члѣнове въ Neue Zeit; съвсѣмъ неотдавна Ammon, E. Ziegler отъ Fribourg, на даже и Lewis Bushner, ако и резервно, явно отфърлихѫ връзката между социализма и дарвинизма.

Ала това не може да ни очуди, когато си спомнимъ, че Дарвинъ и Спенсеръ отъ научнитѣ си убѣждения извлѣкохѫ

политически послѣдствия съвсѣмъ различни отъ любимитѣ теории на социалиститѣ. Самъ Дарвинъ е казалъ, че неговата теория за подобрението на видоветѣ не служи за никаква подпорка на социализма, а по-скоро на економичната конкуренция; притова той самъ окачествя своята политика за либерална или радикална. Колкото за Спенсера, той съ необикновена мощь обори, въ името на теорията на еволуцията, това „ново робство“, що би произлѣзло отъ социалния строй, провъзгласенъ отъ социалиститѣ. Спенсеръ се обяви убѣденъ партизанинъ на економическия и социалния индивидуализъмъ, а тъй сѫщо на една равноправна свобода, съпрѣдѣлна съ анархията.

Отъ друга страна, ако проследимъ създателитѣ на научния социализъмъ, изглеждатъ ни като да сѫ въ несъзнание относително мнимото съотношение между тѣхната социална доктрина и доктрината на еволуцията, и виждаме да отричатъ направо туй съотношение. Макаръ евангелието на социалиститѣ, съчинението на Карла Маркса върху Капитала, да се бѣ появило много години слѣдъ Дарвиновото съчинение върху Произхождението на видоветѣ, не трѣба да се забравя, че главнитѣ линии на Марксовитѣ теории бѣхѫ вече начертани въ неговата Критика на политическата економия, публикувана въ 1859, сир. въ сѫщата година, когато биде обнародвано главното Дарвиново съчинение. Прочее, Марксъ ни най-малко не бѣ повлиянъ отъ знаменития английски натуралистъ. Даже въ съчинението си „Капиталътъ“ той не прави друга бѣлѣжка, освѣнъ просто прѣпорѫчва, щото изучваньето протекторскитѣ органи на социалния и економически животъ да става по сѫщата магистрална метода, която Дарвинъ употрѣби, за да изучи условията на органическия миръ. Впрочемъ, Марксъ прибавя, че човѣшката история се отличава отъ естествената история по факта, че е дѣло на човѣка. Двама отъ главнитѣ послѣдователи на Маркса: Malon въ Франция и Engels въ Германия се показватъ въ сѫщата степень рѣшени, да обявѭтъ отдѣляньето на биологическитѣ отъ социалнитѣ доктрини.

Притуй трѣба да приемемъ, че теорията на еволуцията е оставила дълбоки слѣди въ възгрѣнията на социалиститѣ, за които историята, отъ социално и економично гледище, не е освѣнъ непрѣкѫснѫтъ редъ форми и промѣни. Сѫществуващото родство между дарвинизма и материализма приближава донѣгдѣ дарвинизмътъ къмъ материалистичната концепция на историята чрѣзъ Карла Маркса, който претендира, че историята прѣдставя

непрѣкжснжта серия стълкновения между разнитѣ социални класове. Споредъ него днешната система на економичната конкуренция не е освѣнъ най-висока форма на тѣзи стълкновения. Войната на всѣки индивидъ противъ другитѣ, извѣстното bellum omnium contra omnes[1]) на английския философъ Hobbes, което отбѣлѣзва началото на всѣка цивилизация, съ успѣхитѣ на послѣдната се обръща въ война между племена, градове, народи и народности, за да достигне до съперничеството между социалнитѣ класове.

Но ако теориитѣ на социалиститѣ не могжтъ да се избавжтъ отъ концепцията за еволуцията, било би тъй сжщо прѣкалено да се говори за нѣкаква логическа и историческа връзка и да се утвърждава съвършено съгласие между дарвинизма и социализма. Напротивъ, при една безпристрастна и дълбока критика ще да видимъ. че съвръменниятъ социализъмъ се прѣдставя повече като смекчаващъ за непримиримия Дарвиновъ натурализъмъ и че корепитѣ на социализма се намиратъ въ редъ идеи абсолутно различенъ отъ тоя, що установява научниятъ натурализъмъ.

Невъзможно е да се не признае, че идеята за равенството между хората, която енциклопедиститѣ и великата революция ни врѣзахж въ ума, съставя главната основа на всѣка социална концепция. Даже ония, които не вѣрватъ на съвършеното равенство между всичкитѣ хора, ваджтъ отъ тая идея доказитѣ си, и Бебелъ я прие, колкото се отнася до двата пола. Само сентименталниятъ и доктринаренъ социализъмъ може да утвърждава, че никогажъ не може се дà на всичкитѣ хора сжщото възпитание, сжщото положение, сжщитѣ условия за сжществуванье и по тоя начинъ да се установи мнимото първобитно равенство, което ще бжде естествената самопроизволна форма на социалната правдивость, къмъ която трѣба да се стремимъ. Абсолутно друга участь се опрѣдѣля на човѣшката натура отъ Дарвиновия натурализъмъ; първобитното неравенство на човѣцитѣ той отдава на наслѣдственитѣ имъ разположения и на условията на живота (у просвѣтенитѣ), които разположения и условия постепенно измѣнятъ естественитѣ основи на всѣкой индивидъ. Даже ако допуснемъ една първобитна еднаквость въ организма на всичкитѣ човѣци, пакъ не можемъ отказа, че тая еднаквость ще-не-ще трѣба да изчезне слѣдъ нѣколко поколѣния по причина на раздѣлението на труда въ социалното задружно сжществуванье, безъ което никоя цивилизация не може да се уякчи.

---

[1]) Война на всички противъ всички.

И тъй научнятъ натурализъмъ оборва тая социална теория, споредъ която всичкитѣ хора сѫ еднакво способни, — нѣщо опровергнѫто впрочемъ отъ повседневния опитъ. Обаче справедливо е да се признае, че даже и самитѣ социалисти си устремятъ вниманието върху сѫществуващитѣ различия и неравенства съ цѣль, да намѣрѭтъ срѣдства за едно промѣнение на туй състояние на нѣщата. Всичкитѣ социалисти не желаѭтъ, като Бебела, чрѣзъ едно грубо приравняванье да отстраняѭтъ разликитѣ въ обществениитѣ функции на индивидитѣ. Напротивъ, тѣ казватъ, че тия различия сѫ нужни за живота на социалния организъмъ, както разнитѣ функции на органитѣ сѫ необходими за живота на единъ естественъ организъмъ. Слѣдователно, за хората е нужно и неизбѣжно едно различно възпитание. Не ще съмнѣние, че тая концепция за живота получи малко повече свѣтлина чрѣзъ Дарвиновата теория, обаче тя се срѣща още у гръцкитѣ философи, особено у Платона и Аристотела.

Ако просвѣтениятъ и разбранъ социализъмъ не отрича естественитѣ и социални различия, той отъ друга страна отстѫпя много по-широко мѣсто на идеала за социалното равенство, отколкото това допуска Дарвиновата теория Дарвинъ винаги е настоявалъ върху факта, че колкото повече слизаме по стълбата на организмитѣ, толкозъ повече съжителството се усилва, и че отъ друга страна, колкото се повече изкачваме по тая стълба, толкозъ повече се уякчава принципътъ на индивидуалностьта. Социалиститѣ, напротивъ, сочѭтъ обратното. Подобренията, що прѣдлагатъ за социалния строй, мѣрѭтъ къмъ уравновѣсяванье и намаление на естественитѣ различия между човѣцитѣ. Единъ тоскански поетъ, Ginsti, е казалъ, че „всѣкой Адамовъ синъ трѣба да се брои за човѣкъ“. Това ще да рече, че всичкитѣ човѣшки сѫщества трѣба да сѫ равни отъ самото си ражданье, но че свободата, да се развиватъ прѣзъ живота си споредъ вроденитѣ си способности, трѣба да имъ бѫде гарантирана въ полза даже на обществото и цивилизацията. Никоя келийка отъ социалния организъмъ не бива да остане непроизводителна, както не бездѣйствува и никоя келийка отъ физическия организъмъ. Разнообразието въ работата и функциитѣ, що произлиза отъ разнообразието на вроденитѣ способности, е едно условие на свободата въ развитието на социалния животъ. Горещото желание, да бѫде еднаква облагата отъ обществения трудъ, трѣба да поправи неравномѣрностьта на тоя трудъ, и чакъ тогава ржчната работа, която нашето буржуазно общество тъпчи, въпрѣки поученията на християнската църква, ще се

обърне отъ точка гледна социална въ дѣло равно на дѣлото на единъ геній.

* * *

И въ друго отношение се отдалечаватъ мнѣнията на еволуционистите и социалистите по въпроса за конкуренцията въ живота и за естественото подобрение. Именно Дарвиновата теория води силомъ къмъ една чисто аристократическа концепция за социалния животъ; едно грамадно болшинство сѫщества, недостатъчно организувани за социалната борба, става, по единъ най-естественъ начинъ, жертва на едно отбрано меншество, което прѣживява. Социалистите, напротивъ, искатъ да избѣгнѫтъ борбата за живота и да приравнѭтъ силитѣ на всичкитѣ индивиди; тѣ искатъ да унищожѫтъ войната между народитѣ и индивидуалната собственость, — най-силнѧтъ лостъ за борбата между индивидитѣ и народитѣ. Отъ друга страна дарвинистите претендиратъ, че войнитѣ между народитѣ сѫ естестено слѣдствие отъ увеличението на населението; тѣ вѣрватъ, че тѣзи войни сѫ нужни на човѣчеството отъ гледна точка на подобрението на народитѣ, които, споредъ достойнствата си, излизатъ побѣдители. Тѣ привеждатъ думитѣ на древния философъ Хераклитъ, „че войната е майка на всичко, че застоелитѣ води се вмирисватъ, а развълнуванитѣ оставатъ чисти“. Ала социалистиѣ отговарятъ, че колкото повече човѣкъ се изкачва по стълбата на организмитѣ, толкозъ повече намалява борбата за живота; тѣ прибавятъ още, че тая борба се намалява и чрѣзъ солидарностьта, която намираме между сѫщества отъ единъ и сѫщи видъ и съ една и сѫща организация. Тоя духъ на солидарность и взаимна защита прави постоянни успѣхи въ човѣчеството и намалява слѣдствията отъ борбата за живота.

Ако тая бѣлѣжка на социалистите е права, ние можемъ да извлѣчемъ отъ нея заключението, че прѣдъ видъ на едно промѣнение економическитѣ условия за човѣшкото сѫществуванье, борбата между социалнитѣ класове не е освѣнъ прѣходна. Тая борба е една болезнена потрѣба на нашето врѣме; въ бѫдѫще тя ще се ограничи въ една обща отбрана на всичкитѣ човѣци противъ враждебната натура. Въ закона за конкуренцията, въ тройното ѝ приложение: военно, индустриално и економично, дарвинизмътъ вѣрва да съглежда благотворенъ елементъ за развитието на човѣчеството; социализмътъ, напротивъ, не вижда освѣнъ причина за отказъ на правосѫдие, отказъ, който по какъвто и да е начинъ би трѣбало да се изфърли изъ со-

цпалния животъ, защото, най-сетнѣ, хората сѫ неравни отъ самото си ражданье; едно нищожно меншество, още щомъ се роди има всичко: почести, богатства и възпитание, когато повечето хора не намиратъ и най-малко мѣстенце на „банкета на живота". Не най-силниятъ прочее, не най-способниятъ, не най-заслужилиятъ между човѣцитѣ постига всичко, но тоя, който е билъ най-облагоприятствуванъ отъ случая още при самото си рождение. За голѣма пакость на човѣчеството туй състояние на работитѣ се овѣковѣчава отъ поколѣнията, а неравенството се усилва и уголѣмява все повече.

Отъ двѣтѣ борби, които човѣцитѣ трѣба да издържѫтъ, едната — противъ немилостивата природа, благодарение на цивилизацията, постоянно става по-лесна; ала другата — борбата на човѣка противъ подобнитѣ му, се ожесточава все повече и повече, поради постоянното увеличение на хората и тѣхнитѣ нужди. Въ „войната на всички хора противъ всички" животътъ на единъ индивидъ се равнява на живота на другъ; това е едно общо „бѣгай накѫдѣто ти гледатъ очитѣ". Слѣдователно не може се каза, че, днесъ за днесъ, борбата за живота е ограничена чрѣзъ успѣхитѣ на цивилизацията. Напротивъ, трѣба да се признае, че условията за живота на бѣднитѣ надничари, на които нищо не гарантира повседневниятъ хлѣбъ, сѫ много по-малко удовлетворителни, отколкото въ древностьта и срѣднитѣ вѣкове съ тогавашното робство, когато материалното сѫществуванье бѣ обезпечено за всичкитѣ работници. Трѣба тъй сѫщо да приемемъ, че борбата за съврѣменния животъ прѣдставя единъ неестественъ характеръ отъ точка гледна на подобрението, защото хората не се борѭтъ съ естественитѣ си орѫжия, а съ срѣдства, които случаятъ на рождението е турнѫлъ на разположението имъ. Прочее, подобна борба не се оправдава отъ нуждитѣ на човѣшкото развитие и отъ изисканията на цивилизувания животъ. Напротивъ, потрѣбно е да признаемъ, че ако животнитѣ консумиратъ безъ да произвождатъ, пона чинъ, щото консумираното количество отъ едно животно да намалява шансътъ на подобнитѣ му да се нахранѭтъ, човѣкъ притежава способностьта, да произвожда повече отколкото консумира; трѣба да признаемъ, че той може слѣдователно да живѣе безъ да прѣпятствува на подобнитѣ си да произвождатъ и консумиратъ. Колкото за неизбѣжностьта на войнитѣ, Дарвинъ не само че ги признава, но даже ги счита за полезни. Той претендира, че побѣдата остава на най-заслужилия народъ, което служи за добъръ примѣръ на другитѣ. Въ Германия, Strauss въ съчинението си

„Старата и новата вѣра“ тъй сѫщо пригърнѫ тая доктрина и осмива международнитѣ миролюбци. Но социалиститѣ осѫждатъ така нареченията патриотизъмъ като ирационаленъ и безчовѣченъ; Бебелъ, както и Толстой говорѭтъ надълго и широко противъ правителствата, които заставятъ народитѣ да се биѭтъ, и прѣдричатъ бѫдещиятъ всеобщъ миръ. Даже отъ чисто физическо гледище, войнитѣ докарватъ естествено подобрение, защото именно най-младитѣ и най-силнитѣ хора сѫ, които изпращатъ да воюватъ и които смъртьта покосява, а пъкъ старитѣ и слабитѣ си стоѭтъ дома и прѣживяватъ.

* * *

Отъ всички гледища човѣшкото дѣло, слѣдователно, е толкозъ по-плодовито за социалиститѣ, загдѣто почива върху сдружаваньето на човѣцитѣ прѣдъ видъ на една обща цѣль и загдѣто туй дѣло избѣгва това „взаимно изтребванье на хората“, за което говори Софоклъ и което дарвиниститѣ, заедно съ Nietzsche на чело, прѣвъзнасятъ още на наши дни. Множество дарвинисти впрочемъ не отказватъ, че успѣхитѣ на цивилизацията непрѣстанно ограничаватъ знаменитата борба за сѫществуванье на Дарвина. Хѫкслей напр. направо заявява, че цивилизуваното общество трѣба да се стреми да намали до минимумъ съперничеството въ живота. И даже Спенсеръ признава, мимо своето съпротивение на „новото робство“ на социалиститѣ, че биологическиятъ законъ за борбата за живота трѣба да се владѣе въ човѣшкото общество отъ етическитѣ и исторически искания.

Но може да се каже, и казано е вече, че теорията на еволуцията съдържа и други елементи освѣнъ естественото подобрение, че чисто биологическиятъ дарвинизъмъ не е още еволуционизъмъ, и че социализмътъ може, слѣдователно, напълно да се съгласи съ закона за еволуцията, въпрѣки опозицията, що прави на борбата за живота. Въ тоя смисълъ не може наистина да се отрече, че социалното прѣобразование се прѣдставя като продължение на всеобнимливия законъ на еволуцията. Научниятъ социализъмъ не иска да прѣмахне всѣко съперничество въ социалния животъ, защото въ такъвъ случай всѣкакъвъ личенъ починъ и всѣкаква свобода ще бѫдѫтъ унищожени сѫщеврѣменно. Научниятъ социализъмъ, напротивъ, желае да въведе въ социалния животъ олекчения отъ етическо и економическо естество противъ идеята за неизбѣжното неравенство между хората, социалнитѣ класове и половетѣ отъ една страна и идеята

за необходимостьта на индивидуалната собственость, за економическата свобода и изключителния патриотизъмъ. Научниятъ социализъмъ призовава чувството на човѣшката солидарность и се надѣе, че веднажъ туй чувство развито, ще сполучи най-сетнѣ да възтържествува, когато то проникне болшинството отъ народитѣ. Още Lord Palmer е казалъ, че мнѣнията сѫ посилни отъ армиитѣ. Въ избора на идеитѣ социалнитѣ доброжелателни и хуманитарни чувства ще прѣодолѣютъ единъ день и човѣчеството ще се доближи до идеала на социалната правдивость. Антагонизмътъ на социалнитѣ класи, около който се движи цѣлиятъ социаленъ въпросъ, трѣба да се отстрани и да стори мѣсто на хармонията на интереситѣ на всичкитѣ класи и на извѣстно сдружаванье въ економическото произвожданье. Не трѣба да се стремимъ къмъ създаванье една равна свобода за всичкитѣ, но трѣба да ограничимъ свободата на тѣзи, които естествено или искуствено сѫ най-силни, въ полза на най-слабитѣ. Примѣрътъ на семейството, гдѣто малолѣтнитѣ и недѫгавитѣ се покровителствуватъ, трѣба да се подражава отъ социалната организация. Единъ нравственъ елементъ слѣдователно е въведенъ въ социализма, който елементъ смекчава и поправя слѣдствията отъ строгия законъ на естествената еволуция, приложенъ на социалната организация.

* * *

Докато законътъ на Malthus'а върху увеличението на населението, който законъ внуши на Дарвина теорията за естественото подобрение, осѫжда излишъкътъ на населението като причина за борбата за социалното сѫществуванье въ всичкитѣ ѝ форми и претендира, че не може да се уреди увеличението на населението чрѣзъ прѣдупрѣдителни мѣрки, социализмътъ утвърждава противното. Grant Allen, въ своето Essay on Fabian Society, казва явно, че съ врѣме ще може се постигнѫ, по единъ човѣшки начинъ, изчезваньето на несъвършенитѣ семейства, вмѣсто унищожението на недѫгавитѣ индивиди. Чрѣзъ убѣждение може се въспрѣ размножението на недѫгавитѣ, сакатитѣ, идиотитѣ или прѣстѫпницитѣ. Прочее, социализмътъ има претенцията да сломи не само разликата въ социалнитѣ условия, които случаятъ на рождението произвожда въ настоещото общество, но той има още претенцията да приравни постепенно, въ непрѣкѫснѫтостьта на бѫдещитѣ поколѣния, естественитѣ разници между хората и да достигне до едно произвожданье на индивиди, доколкото е възможно съвършени и равни.

Въ туй отношение социализмътъ може се упрекнж, загдѣто се вдава на утопии, и затуй Бебелъ се мжчи да го прѣдстави като едно приложение на Дарвиновата теория. Както, споредъ тая теория, органитѣ се приспособяватъ къмъ външнитѣ условия, при които трѣба да функционираръ, тъй и социалистиятъ организъмъ трѣба да прѣклони глава на новия строй, който ще се установи. Тогазъ достатъчно ще е да се създаде тоя новъ социаленъ строй, за да се съобрази човѣшкиятъ характеръ съ него; въ такъвъ случай възпитанието на гражданитѣ ще се счита като единъ видъ изкуствено подобрение. Промѣнението условията на социалното сжществуванье, споредъ идеитѣ на социалиститѣ, ще има за слѣдствие дълбоко прѣобразуванье на човѣшката натура.

Явно е, че туй разсжждение обаче има една слаба страна и грѣшн въ «petitio principii» (нѣманье достатъчно основание). Защото прѣобразуванието на хората изисква дълга верига отъ поколѣния, когато социалиститѣ искатъ тутакси да измѣнятъ условията на сжществуванието. Слѣдователно туй желание на социализма не може да се смѣта като едно приложение на изкуственото подобрение, споредъ закона на Дарвина. Социалиститѣ бихж сторили по-добрѣ, ако признаехж, че силата на тѣхнитѣ теории състои въ тѣхната идеалность и въ горещата имъ вѣра, че единъ день социалната правдивость ще бжде осжществена. Модерниятъ социализъмъ безъ съмнѣние е вдъхновенъ отъ научни съображения, — нѣщо съвсѣмъ естестзено въ една епоха тъй научна като нашата, — но тоя наученъ елементъ никакъ му не прѣчи за бързата пропаганда и всемирното разпространение. Ние не можемъ намѣри тая причина и въ системата на социализма, която е повече отрицателна и критическа, защото тая система отбѣлѣзва недостатъцитѣ на сегашната економическа уредба, безъ да формулира една ясна и чиста програма за реформитѣ, що би трѣбало да се въведжтъ. Слѣдователно социализмътъ не е въ правото си, загдѣто иска да си присвои една научна опора, основана върху позитивизма и закона на еволуцията, защото науката се занимава съ дѣйствителностьта на явленията и не иска нито да прѣдказва, нито пъкъ да подготвя бждещитѣ прѣобразувания, които сж главната цѣль и raison d'être на социализма. E. Richter, въ бѣлѣжитото си съчинение „Лъжитѣ на социализма", значи казва справедливо, че и бждещото състояние на социалиститѣ е основано не върху дѣйствително сжществуващитѣ хора, но върху хора въображаеми и фантастични, и че туй бждещо унищожава всѣкакъвъ личенъ

интересъ, въ надѣжда че ще бѫде подпомогнѫто отъ ентузиазма на социалистичното убѣждение.

* * *

Тая идеална концепция за живота и обществото, що различава социализмътъ отъ сегашната теория на еволуционизма, има своя смисълъ на сѫществуванье въ историческото произхождение на социализма. Доктрината за еволуцията е продуктъ на английския умъ, чиято натура и традиционно възпитание сѫ прѣдназначени за аналитичното наблюдение на фактоветѣ и за експерименталното изслѣдванье. Иначе, икономичната доктрина на Малтуса не щѣше породи въ ума на Дарвина мисълта за естественото подобрение, която пъкъ даде на Спенсера формулата на закона за еволуцията. Напротивъ, социализмътъ трѣба да се смѣта като продуктъ на нѣмския умъ, мимо френскитѣ и английски прѣдшественици, и не е освѣнъ законна рожба на идеализма споредъ Hegel'a. Социализмътъ не говори въ името на природнитѣ науки, а въ името на едно идеално човѣшко право, което провъзгласява като първобитно и неизгладимо. Френскиятъ и английскиятъ социализъмъ прѣзъ първата половина на нашето столѣтие не бѣ още изпиталъ съприкосновението на новата историческа школа; той оборваше капитализмътъ и неговитѣ послѣдствия, безъ да го обяснява и безъ да посочи необходимостьта отъ бѫдещото му паданье. Напротивъ, нѣмскиятъ социализъмъ изникнѫ отъ едно голѣмо философско и историческо течение; тримата негови основатели, Karl Marx, Friedrich Engels и Ferdinand Lassalle сѫ все ученици отъ школата на Hegel'a. Engels явно призна, че безъ нѣмската философия, особено тая на Hegel'a, научниятъ нѣмски социализъмъ, единственятъ наученъ социализъмъ, що сѫществува, никога нѣмаше да се яви.

Слѣдитѣ на идеалнитѣ умозрѣния сѫ явни въ всичкитѣ литературни произведения на нѣмскитѣ социалисти, въпрѣки усилието имъ, да даджтъ материалистично и емпирично обяснение на историческитѣ и социални фактове. Карлъ Марксъ самъ се издаде за идеалистъ още въ 1848. год. въ студиитѣ си върху френската революция и въ своя „Манифестъ на социалистическата партия", написанъ съ помощьта на Engels'a; той се издаде за такъвъ и по-сетнѣ въ публикацията си «Der 18. Brumaire [1]) Louis Bonaparte's и въ съчинението си «Das

---

*) Brumaire — вториятъ мѣсецъ отъ републиканската година (отъ 22. октомври до 21. ноември).

Kapital.» Хегеловскиятъ идеализъмъ се съглежда прѣзъ всичкитѣ докази на Карла Маркса, сѫщо и въ майсторския му анализъ за образуваньето на буржуазията слѣдъ 1789. г. и за паданьето на тая буржуазия, което той обявява като неминуема нужда.

И Lassalle признава социализмътъ като продуктъ на историческия прогресъ на човѣчеството и си служи съ методата на Hegel'а, за да установи тая теза. Но Ласалъ тъй сѫщо е повлиянъ отъ Fichte, единъ отъ първитѣ идеалисти между нѣмскитѣ фолософи, защото въ сѫщото врѣме Fichte имаше и способностьта да бѫде практиченъ. Въ забѣлѣжителната си рѣчь прѣзъ 1862. год. Ласалъ заявява, че економическитѣ „категории" сѫ „категории" исторически. „Историята — казва той по този случай — е борбата противъ мизерията, невѣжеството, неспособностьта и всѣкакъвъ видъ робство, което намираме въ началото на човѣчеството. Прогресивното възтържествуванье надъ туй печално състояние на работитѣ е развитието на свободата, която историята ни прѣдставя". Ала за тая работа само индивидътъ не стига; длъжность на държавата е, да достави на човѣчеството свобода и цивилизация. Цѣльта на държавата не е, както притендиратъ буржуазитѣ, ужъ либерали, да покровителствува личната собственость и личната свобода, а да възпита народътъ въ духа на свободата и цивилизацията. Слѣдователно държавата не трѣба да допуща експлуатираньето на единъ социаленъ класъ отъ други, споредъ формулата на манчестерската школа, и да гледа да гинѫтъ милиони индивиди, за да достави на нѣколко хиляди привилегирувани всичкитѣ удоволствия на живота, а трѣба да рѫководи социалното движение, за да направи, щото всички да се възползуватъ отъ социалната организация.

Тоя изводъ отъ принципа на социализма отъ единъ редъ философски идеи върху етическата цѣль на държавата не се срѣща дѣйствително въ всичкитѣ изявления на нѣмскитѣ социалисти, особено въ манифестациитѣ имъ прѣзъ послѣднитѣ врѣмена. Напротивъ, повечето отъ тия социалисти клонѫтъ къмъ емпиризма и материализма и се облѣгатъ не само на Дарвина и Щрауса, но и на Хекела и Бюхнера. Притова нѣмскиятъ социализъмъ никога не е изгубилъ напълно отпечатъкътъ на идеалнитѣ си и философски произхождения, и въ туй отношение широко спомогнѫ нуждата, да се изостави теорията на еволуцията, защото нѣмскитѣ социалисти трѣбаше да признаѭтъ, че само чрѣзъ научнитѣ теории не може да се при-

готви удовлетворително разрѣшение на социалния въпросъ съ всичкитѣ му економически и морални проблеми и че никога никоя научна доктрина не ще може направи въ ума и чувствата на човѣка тая промѣна, що изисква новиятъ социаленъ строй, който социалиститѣ желаѭтъ да учредѭтъ. Двигателната сила на днешния социализъмъ не може да бѫде приложението на една научна формула върху социалния животъ, но само едно живо чувство за човѣшкото достойнство и за социалната правдивость, които само развитието на морала ще направи да се родѭтъ единъ день въ напрѣднѫлото общество.

Прѣвелъ отъ френски *А. Тошевъ.*

ГАЙДАТА ВЪ НАПѢВИТѢ НИ.

Който е внимателно прѣгледалъ всичкитѣ ни досега нотирани пѣсни, трѣба да се е зачудилъ, отъ гдѣ произлизатъ толкова много разни мелисми. Даже и въ най-кжса мелодия отъ четири такта ще срещнешъ нѣколко отъ тѣхъ, особено ако слѣдватъ една подиръ друга двѣ по височината си еднакви ноти: тукъ непрѣмѣнно трѣба да има помежду тѣхъ нѣкое прѣд- или задударение (port de voix), което бива съ една кварта или квинта по-високо, понѣкога и по-ниско отъ главния тонъ. Отъ гдѣ е туй хубаво украшение на мелодиитѣ ни? Въ западната музика мелисмитѣ изобщо твърдѣ се не употрѣбятъ, въ източната пъкъ има сума други хубави украшения, но именно това, за което говорѭ, мѫчно ще можешъ да намѣришъ, освѣнъ въ пѣсни, които водѭтъ потеклото си отъ гайда. Притуй източнитѣ мотиви се движѫтъ най-много въ минорно наклонение, когато реченото украшение го има прѣимуществено въ нашитѣ мажорни мелодии. Отъ тритѣ обстоятелства, а именно:

1) че това украшение намираме най-много помежду двѣ по височината си еднакви ноти;

2) че го има само въ мотиви, които носѭтъ гайдовнятъ отпечатъкъ;

3) че се срѣща главно въ мажорнитѣ мелодии, заключавамъ, че то сѫществува въ пѣснитѣ ни само благодарение на влиянието на гайдата, което пѣщо ще се потрудѭ да докажѫ въ тази си статийка.

За да могѫтъ читателитѣ по-добрѣ да разберѫтъ примѣритѣ, които за доказателство привеждамъ, трѣба да имъ обяснѭ най-напрѣдъ устройството на гайдата, особено на тази, която се употрѣбя у насъ.

Гайдата е единъ отъ инструментитѣ, началото на които се пада още въ митическитѣ врѣмена. Изнамѣрваньето на гайдата старитѣ отдаваха на Пана, бога на овчаритѣ, вѫжда се затова, защото тѣ сѫ се занимавали съ нея много въ праз-

ното си врѣме. Главнитѣ части на гайдата сѫ: гайдуница, ручало и коженъ мѣхъ. Най-важната отъ тритѣ е гайдуницата. Тя има седемъ дупки, отъ които шесттѣхъ сѫ разпрѣдѣлени на прѣдната, а седмата надъ тѣхъ, тъкмо въ звуковия вѫзелъ, но на задната страна. Гайдаритѣ, прѣди да почнѫтъ да свирѭтъ съ гайда, обучаватъ се обикновено на кавалъ или свирка, та по-послѣ съ гайда. Но и по този начинъ срѣщатъ голѣми затруднения, понеже положението на рѫцѣтѣ тукъ при гайдата е съвсѣмъ противно: при свирката лѣвата рѫка дохожда надъ дѣсната, а при гайдата е обратно.

Ручалото е дълга дървена свирка безъ никаква дупка и служи само да придружава мелодията, свирена съ гайдуницата. Ручалото издава само единъ писъкъ тонъ, и то постоянно, безъ всѣко прѣкѫсване; това постоянно бученье, като най-примитивна придружба, дава на свиреньето на гайдата единъ особенъ характеръ.

Коженият мѣхъ служи само като резервуаръ на въздуха, който влиза отъ тукъ чрѣзъ пискуна въ гайдуницата. Пискунътъ е направенъ обикновено отъ паче перо или свирчовщина (тръстълига), но има гайди, при които пискунътъ е отъ металъ. Затова, че въздухътъ влиза въ гайдуницата прѣзъ пискуна, а не непосрѣдствено, издава тази (гайдуницата) особенъ дрезгавъ тонъ, съвсѣмъ различенъ отъ гласа на обикновената свирка.

Сега се употрѣбятъ три вида гайди. Най-първобитната форма е тази, когато гайдата състои само отъ мѣхъ и гайдуница; този видъ може да се срещне само на Балкана. По-усъвършена е вече такава гайда, която освѣнъ горнитѣ двѣ части има още и ручало; тя е разпространена най-много у славянскитѣ народи и въ Шотландия. Третиятъ най-новъ видъ, употрѣбянъ най-много отъ италиянцитѣ, има 1—3 ручала, и главниятъ мѣхъ се пълни съ въздухъ отъ единъ или повече малки мѣхове, които се движѫтъ отъ лѣвата рѫка, когато при първитѣ два вида мѣхътъ се надува непосрѣдствено отъ устата на гайдата.

Обемътъ на сегашната гайда бива различенъ; основниятъ му тонъ се намира помежду $\overline{c}$ и $\overline{hes}$. Въ XVII—XVIII. вѣкъ, гдѣто гайдата е играла голѣма рола, така щото е имала даже и своитѣ виртуози, като Descouteaux, Charpentier и др., обемътъ ѝ захващалъ съ нѣкой отъ тоноветѣ помежду hes и дори до $\overline{es}$; толкова разни системи гайди е имало! Основата на нашата българска гайда е различна. Срѣщахъ гайди, които захващатъ съ $\overline{d}$, $\overline{es}$ и $\overline{f}$, видѣхъ даже гайда въ село Алмалий

(Добруджа), регистрътъ на която слиза до h, по най-много отъ тѣхъ иматъ за основенъ тонъ $\overline{es}$; затова приспособихъ долната си таблица и примѣритѣ къмъ такава гайда, т. е. съ основния тонъ $\overline{es}$. Трѣба да споменѫ, че нѣкои отъ по-старитѣ майстори-гайдари измѣняватъ донѣкѫдѣ регистрътъ на инструмента си, като запушватъ съ малко восъкъ вѫзловата дупка.

Планътъ за свиреньето на нашата гайда е тъй:

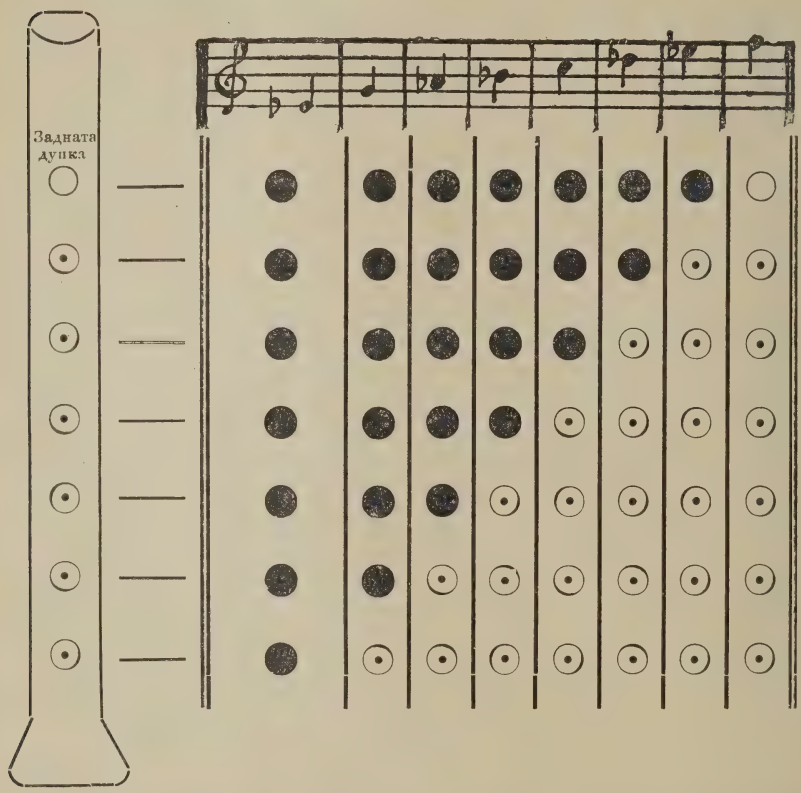

Както виждате, липсува тукъ тонътъ $\overline{f}$. За да може и той да се свири, има при нѣкои гайди долната дупка удвоена, т. е. вмѣсто една голѣма, такива гайди иматъ двѣ по-малки дупки, наредени хоризонтално една до друга. Въ такъвъ случай, ако гайдарьтъ желае да свири $\overline{f}$, открива само една отъ малкитѣ дупки, а двѣтѣ открива при $\overline{g}$.

Освенъ това планътъ ни показва, че на гайда може да се свирьтъ само двѣ тонални ности, а именно: една мажорна (as-dur) и другата минорна (b-moll). Минорната притова се изпълня доста трудно, понеже първо не може да се свири долна доминанта ($\overline{f}$), толкова важна у правилно наредениитѣ мелодии,

и второ липсува чувствителниятъ тонъ (Leitton, note sensible)' безъ който по-нова нѣкоя мелодия едвамъ е мислима. Затова минорната тоналность се срѣща рѣдко въ гайдовитѣ мотиви, но пъкъ изобилватъ тѣзи отъ старитѣ тоналности, които приличатъ на минорната, а при които чувствителниятъ тонъ не трѣба. Тѣзи сж: фригийска и солийска.

Споредъ казаното, пѣсеньта „Не стой, Донке ле, на брѣга" ще се свири на гайдата тъй:

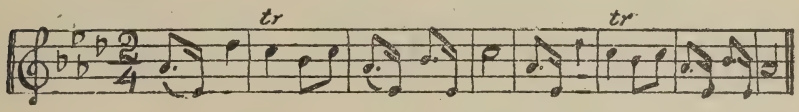

Опитнитѣ гайдари не се придържатъ напълно о горния планъ, а полагатъ пръститѣ различно, както имъ е по-удобно споредъ различното групиранье на звуковетѣ.

Отъ обстоятелството, че токътъ на въздуха тече непрѣкжснжто отъ мѣха въ гайдуницата, слѣдва, че на гайда не можемъ да свиримъ непосрѣдствено единъ слѣдъ другъ два звука отъ еднаква височина, напр 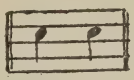 , защото ще се слѣжтъ въ единъ само тонъ, именно въ 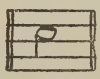 . Но понеже има множество мелодии, при които гайдарьтъ трѣба да свири неизбѣжно два такива еднакви по височината си звука, помага си той по три начина.

Първиятъ е, че дръпва съ гайдуницата тъй, щото пискунътъ се притисква до мѣха и съ това се прѣпрѣчва на въздуха да влиза въ гайдуницата; вслѣдствие на това свиреньето се прѣкжсва съ единъ рѣзъкъ, дрезгавъ звукъ. Този звукъ ни е добрѣ извѣстенъ, понеже съ него свършватъ гайдаритѣ всѣкога пѣснитѣ си, но избѣгватъ да го употрѣбятъ въ срѣдата, за да не развалжтъ впечатлѣнието на слушателитѣ.

Вториятъ начинъ на отдѣлваньето еднаквитѣ звукове е, че турватъ между тѣхъ по едно просто прѣдударение. Понеже това прѣдударение правжтъ тъй, щото дигватъ изведнажъ тритѣ пръста на едната ржка, или пъкъ — ако свиржтъ само съ едната ржка — затварятъ съ другата всичкитѣ останжли подолу дупки, прѣдударението бива въ първия случай съ една кварта по-горѣ, въ другия — съ една кварта по-долу.

Третиятъ начинъ за отдѣлваньето еднаквитѣ звукове може може да се употрѣби само отъ стари, твърдѣ опитни гайдари. Той се състои въ това, че гайдарьтъ открива вжзловата дупка и натиска ловко мѣхътъ, вслѣдствие на което въ гайдуницата вниква много повече въздухъ, отколкото трѣба, и звукътъ за единъ мигъ излъгва (überschlagen) съ единъ кжсъ, високъ гласъ. Понеже пъкъ гайдуницата принадлежи къмъ инструменти, които — повече надухани отколкото трѣба — излъгватъ съ квинта (quintierende Instrumente) — въ противуположность на свирката, която излъгва съ октава — чуваме ние това излъгване въ видъ на кжсо прѣдударение, което бива съ една квинта по-високо отъ главния тонъ.

Освѣнъ тѣзи украшения, които сж чисто механични, има сума други такива мелодични. Вече при типическото начало

на гайдаря

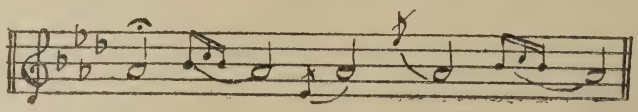

имá ги и отъ двата рода!

Отъ приведенитѣ долу примѣри прѣдавамъ първиятъ тъй, както го чухъ да се пѣе, а слѣдъ това, както се свири; другиятъ примѣръ е заетъ отъ Министерския Сборникъ.

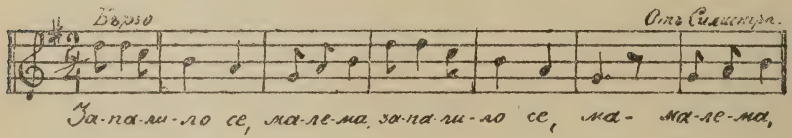

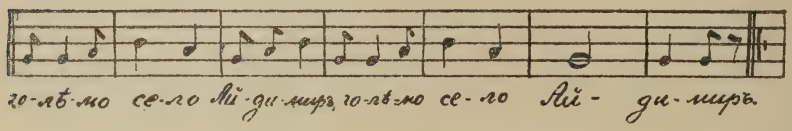

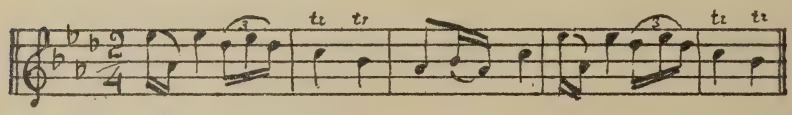

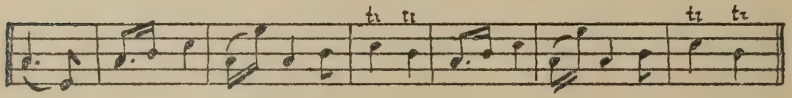

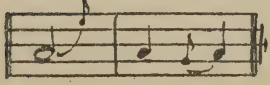

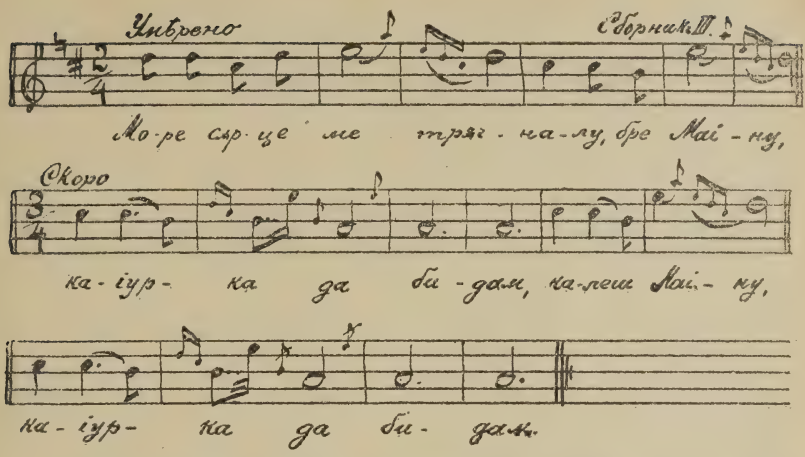

Хубавъ примѣръ отъ пасторалната музика, която непрѣмѣнно благодари потеклото си на гайдата, макаръ че въ Сборника е забѣлѣжена като „слушана отъ кавалъ“, ни дава слѣдната:

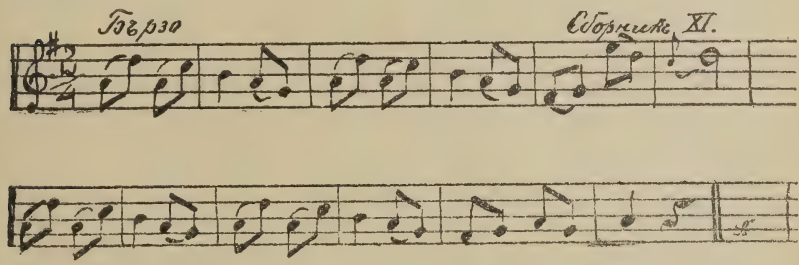

Свиреньето на гайдата не е толкова лесно, както се изобщо мисли. Най-мжчно е да се употрѣбятъ о-врѣме всичкитѣ механични и мелодични украшения, които даватъ на гайдовитѣ мотиви главниятъ отпечатъкъ.

Като свършвамъ статийката, искамъ да обърнж вниманието на другаритѣ си музиканти, да записватъ колкото е възможно много такива гайдови мотиви, понеже се съмнявамъ, че подиръ 50 години ще ги има още. Народната инструментална музика е осждена на забравянье: тя толкова изчезва, колкото изкуствената напрѣдва. За доказателство служжтъ ни другитѣ славянски народи: съ изключение на малоруситѣ, лужичкитѣ сърби и насъ, нѣма у другитѣ почти никакви слѣди по старата имъ инструментална музика.

Ломъ, 1895. г.

К. Маханъ.

Опитъ върху демографията на България.

Отъ

Георги Т. Данаиловъ.

За съставяньето на тоя трудъ послужихѫ изданията на статистическото бюро въ София. Ето суровиятъ материалъ: 1) Резултати по прѣброяваньето на населението въ България за 1881. и 1888. г.; 2) Резултати по движението на населението за 1881, 82, 85, 86, 87, 88, и 89. година (за 1883. и 84. година нѣмахме никаква възможность да доставимъ сѫществуващиятъ материалъ). Ясно е по тоя начинъ, че всичкитѣ заключения, които ще срещнемъ по-нататъкъ, сѫ истински вѣрни само за първото десетолѣтие на нашето свободно сѫществуванье. Но тъй като демографическитѣ явления се повтарятъ съ голѣма правилность и постоянство и се измѣняватъ бавно — въ дългъ периодъ отъ врѣме —, не ще сбъркаме, ако гледаме на всичкитѣ заключения, добити отъ материала на първото десетолѣтие, като на закони що-годѣ вѣроятни и за настоещо врѣме.

Колкото за грѣшкитѣ, които се срѣщатъ въ суровия материалъ, нѣма какво да упрекаваме статистическото бюро, което, отъ наше гледище заслужва само похвала. Въ кои статистически материали не се срѣщатъ грѣшки? Пъкъ и може ли да бѫде безгрѣшенъ единъ материалъ, при съставяньето на който взима участие, тъй или инакъ, цѣлиятъ нашъ народъ? Какъ може статистическото бюро да ни даде вѣрни данни напр. по възрастния съставъ на населението, когато много и много отъ нашитѣ безграмотни съотечественици сами не знаѭтъ годинитѣ си? Както се вижда, статистическото бюро много се труди, да може да постави нашата статистика на здрава основа, и ние наистина ще можемъ да се надѣваме, че единъ день, особено подиръ въвеждането на гражданското състояние (état civil), и ние ще се сдобиемъ съ правилни и точни материали.

Прѣброяваньето на населението въ 1881. година е станѫло съ семейни листчета, при които лицата, членоветѣ отъ едно семейство, сѫ се записвали на единъ общъ листъ; а прѣброя-

ваньето въ 1888. год. е станжло по картепата система, т. е. всѣко лице се е записвало на отдѣлно листче — картичка. И двѣтѣ тия прѣброявания сж били извършени въ продължението на единъ день — първи януари.

Материалитѣ по движението на населението сж събирани отъ духовнитѣ лица на всѣко едно вѣроизповѣданье. Разбира се, че въ тия материали се срѣщатъ много грѣшки, и много изпущания сж станжли при регистрираньето, особено между мохамеданското население, обаче не е показано, ако не считаме въведението въ първия томъ по движението на населенито, като съ каква вѣроятность трѣба да се отнасяме къмъ сжществуващия материалъ. Ние отъ своя страна ще показваме мѣстата, гдѣто мислимъ, че сж станжли грѣшки.

При разработваньето на материала сме се старали да прилагаме всѣкждѣ, гдѣто е било възможно, тъй наречената географическа метода. За основа при раздѣлваньето България на географически окржжия, ние сме взели сжществуващото въ туй врѣме (именно въ 1885. година) административно дѣление, споредъ което Българското княжество се раздѣля на 17 окржга.[1]) Тѣ сж: Варненски, Видински, Врачански, Кюстендилски, Ловчански, Ломски, Плѣвенски, Разградски, Раховски, Русенски, Свищовски, Севлиевски, Силистренски, Софийски, Трънски, Търновски и Шуменски. Но поминъкътъ и животътъ на българското население сж твърдѣ еднообразни: всичкитѣ почти окржжия сж туку-речи земедѣлчески. Само климатътъ и почвенитѣ условия не сж еднакви, и като взимаме подъ внимание тия фактори, ние понѣкога прибѣгваме къмъ раздѣление страната на 6 или 7 голѣми окржжия, които не сж равни по голѣмината си, но силно се различаватъ единъ отъ други по природнитѣ условия, търговското положение и даже по етнографическия съставъ. Тия окржжия сж: 1) западната часть на дунавската долина, съставя се отъ Видинския, Ломския (безъ Берковска околия) и Раховския окржгъ; 2) източната часть на дунавската долина, състои се отъ Свищовския, Русенския и Силистренския окржгъ; тия два голѣми окржга често съединяваме въ единъ — долината на Дунавъ; 3) крайбрѣжието на Черно море, състои се отъ Варненския окржгъ (безъ Новоселската и Провадийската околия); 4) Делиорманъ и Тузлукъ, състои се отъ Шуменския и Разградския окржгъ и отъ Провадийската и Новоселската околия; 5) срѣдното подно-

---

[1]) Настоещото изслѣдванье обхваща Българското княжество въ пр опрѣдѣлени отъ берлинския конгресъ, защото материалътъ туй изискваше.

жие на Балкана, състои се отъ Търновския Севлиевския и Ловчанския окржгъ; 6) срѣдната ивица и западниятъ Балканъ, състои се отъ Плѣвенския и Врачанския окржгъ и Берковска околия; 7) южнитѣ планински поляни, състоѭтъ се отъ Софийски, Кюстендилски и Трънски окржгъ.

Ние сме свидѣтели на много фактове отъ живота. Всѣки день виждаме да се раждатъ, живѣѭтъ и умиратъ. Въ една кѫща се родило момче, въ друга — момиче, една нещастна майка изпроважда въ задгробния животъ петнайсетъ-годишниятъ си синъ, друга — едногодишното си пеленаче, днесъ умира млада невѣста, утрѣ — побѣлѣлъ старецъ, и тъй тече животътъ прѣдъ очитѣ на всѣкиго въ единъ пъленъ хаосъ, и рѣдко кому дохожда на умъ за нѣкакъвъ-си редъ, по който би ставали тия явления. Обаче „човѣкъ се ражда, развива и умира по опрѣдѣлени закони“.[1]) Съ разглежданьето и изучваньето на тия закони и откриваньето причинитѣ, отъ които тѣ зависѭтъ, се занимава и статистиката на народонаселението или демографията на страната, както нѣкои французски учени я наричатъ. Законитѣ, по които ставатъ явленията въ живота на човѣшкитѣ общества, сѫ отъ такъвъ характеръ, че не могѫтъ да бѫдѫтъ забѣлѣзани при отдѣлни наблюдения. Тѣ изпъкватъ прѣдъ очи, само когато се разглеждатъ голѣми количества еднородни случаи — туй що наричатъ законъ на голѣмитѣ числа.

За да могѫтъ да се издирѭтъ законитѣ на демографията въ една страна, статистиката прибѣгва къмъ правилно записванье на демографическитѣ явления. Тия явления се сгрупирватъ въ отдѣлни еднородни категории и надъ тѣхъ се извършва научно изслѣдванье съ помощьта на създаденитѣ отъ логиката методи за сравнение и изслѣдванье, които по-рано дадохѫ въ естественитѣ науки прѣвъзходни резултати. За да бѫде сравнението и изучваньето плодотворно, статистиката всѣкога прибѣгва къмъ тъй нареченитѣ срѣдни числа.[2]) И така едно демографическо явление прѣминава три фази при изучваньето: 1) наблюдение и записванье, 2) сгрупирванье на фактоветѣ въ величини еднородни и сгодни за сравнение, 3) научно изслѣдванье, което обяснява законитѣ и открива причинитѣ на общественитѣ явления.

Статистиката на народонаселението или демографията се раздѣля на двѣ части: 1) статика и 2) динамика или движение на населението.

---

[1]) Quételet, Sur l'homme и пр., Introd., p. 1.

[2]) По тоя въпросъ вижъ Quételet, Lettres sur la théorie des probabilités.

Статиката добива материалътъ си чрѣзъ прѣброяванье на населението въ извѣстенъ и кратъкъ периодъ отъ врѣме, обикновено въ единъ день. Тъй щото статиката изучава населението въ единъ само моментъ по физиологически и социални признаци, т. е. тя като че ли прави напрѣченъ разрѣзъ на социалното тѣло. Тя се занимава: 1) съ число и гѫстота на населението или число и разпрѣдѣление на населението въ различни мѣста на територията, 2) съ състава на населението споредъ физиологически и социални признаци (полъ и възрасть, семейно положение и занаяти на населението), 3) съ соматологията или физическитѣ и умствени недостатъци на населението, 4) съ духовния животъ — религия и грамотность.

Динамиката или движението на населението изучава промѣнитѣ, които ставатъ съ вървежа на врѣмето въ числото и състава на едно население, т. е. изучава уголѣмяваньето или намаляваньето на едно население. Тя добива материалътъ си чрѣзъ записванье на рожданията, браковетѣ и умиранията, които ставатъ въ срѣдата на населението за единъ по-дългъ периодъ отъ врѣме — обикновено за една година. [1]) Главнитѣ причини за измѣняванье числото на населението сѫ рожданията, които при всѣки случай даватъ нови члѣнове на обществото, и умиранията, които при всѣки случай отнимать по единъ сѫществуващъ члѣнъ. Женидбитѣ влизатъ тука, като главни източници на законнитѣ рождания. Динамиката съдържа три главни отдѣла: 1) женидби, 2) рождания и 3) умирания.

Ще споменемъ още, възъ основа на прѣдишнитѣ трудове по тоя прѣдметъ, че причинитѣ, които управятъ демографическитѣ явления, сѫ: на първо мѣсто естественитѣ условия на страната, економическото благосъстояние и културата на народа; послѣ идѫтъ: племе, религия и управление.

Трѣба да се изучи отъ всѣка една страна нашето население, да се внесе свѣтлина въ нашето минѫло, сегашно и бѫдещо социално и економическо състояние, та да може по тоя начинъ да се даде възможность на онія, които сѫ посветили себе си за въздиганьето, развитието и закрѣпваньето на България, да не се заблуждаватъ, а да работятъ врѣхъ здрави основи по пѫтя на прогреса. [2])

---

[1]) Тукъ влизатъ още и емиграцията (изселяванье) и имиграцията (приселяванье), които ние не можахме да изучимъ въ България, защото нѣма необходимитѣ материали, или защото ние не можехме да ги намѣримъ, ако ги има.

[2]) Молимъ любезниятъ читатель, колкото може по-отблизу да се вглежда въ цифритѣ на даванигѣ по-нататъкъ таблици, инакъ проумяваньето на явленията ще бѫде трудно.

I. Статика.

Число и гжстота на населението.

Населението на България въ 1881. година възлизало до 2,007.919, а въ 1888. година до 2,193.434 жители.[1]) Това население се разпрѣдѣляло връзъ едно пространство отъ 63.562 □ км.[2]). Излиза по тоя начинъ, че на всѣки квадратенъ километъръ е имало въ 1881. година. 31_6, а въ 1888. година — 34_5 души.

Гжстотата на населението е много важенъ факторъ въ социалния и економическия животъ на една страна. Тя не само че бива различна въ разнитѣ страни на свѣта, но още и въ една и сжща страна въ различнитѣ ѝ крайща тя не е еднаква.

Богатството и бѣдностьта на населението, земедѣлческиятъ и промишленъ характеръ на страната сж свързани съ извѣстна гжстота. Затова тя дава донѣйдѣ възможность, да се опрѣдѣли фазата въ економическото развитие на една страна. Страни, въ които промишленостьта е развита, сж по-гжсто населени отъ чисто земедѣлческитѣ. Изобщо може да се каже, че всѣка една стадия отъ економическата култура на една страна се характеризува съ извѣстна гжстота въ населението ѝ.

И тъй гжстотата на населението въ България къмъ срѣдата на минжлото десетолѣтие е била около $34._5$ души на кв. км. За южна Европа изобщо тая величина е 49 души.[3]) Отъ какво би могла да произлѣзе тая разница? — Историята — нашето тъжовно минжло — е причината на това различие. И наистина, естественитѣ богатства — климатътъ и плодородната почва отъ една страна, удобното географическо положение — отъ друга — бихж направили България богата посрѣдница на запада съ изтокъ, ако турското могжщество не бѣ турило кракъ на Балканския полуостровъ. Отсжтствието на всѣкаква безопасность — лична и имуществена — въ продължение на петъ вѣка спираше развитието на търговията и всички явления, които водѭтъ къмъ цивилизацията. Всѣки знае, че едва нѣколко години прѣди освобождението ни почнжхж да правѭтъ първото шосе. По тоя

---

[1]) Настоещото изслѣдванье обхваща България въ прѣдѣлитѣ, опрѣдѣлени отъ берлинския конгресъ.

[2]) Тая цифра е малко-много приблизителна. Пространството на Българая е било измѣрено отъ г-да Каракашевъ и Кривошиевъ (Пер. Спис, кн. XLI. и XLII. Студията на г. М. Сарафовъ), обаче резултатитѣ имъ не сж еднакви, и г. Каракашевъ е прѣсметнжлъ пространството на България съ 3_7 % по-много отъ г. Кривошиева. За да избѣгнемъ случайнитѣ грѣшки, ние взимаме навсѣкждѣ срѣдното аритметическо число отъ тия двѣ измѣрвания.

[3]) Ю. Янсонъ, Сравнительная статистика населенія. С. Петербургъ 1893. год. Страница 36.

начинъ нашето население, както бѣше изкуствено стѣснено и затворено, останж си и до днешенъ день земедѣлческо, при най-екстензивна система. Ясно е, струва ни се, защо България е тъй слабо населена, макаръ че земята може да прѣхрани едно много по-гжсто население.

Да разгледаме сега, каква е била гжстотата въ различнитѣ мѣста на нашето отечество и отъ какво е зависѣла. Дадената таблица № 1 показва гжстотата на населението въ административнитѣ окржжия на България.

№ 1.

ОКРЖЗИ	Колко души се падатъ на 1 квадр. км. за		ОКРЖЗИ	Колко души се падатъ на 1 квадр. км. за	
	1881. г	1888. г.		1881. г.	1888. г.
Варненски . . .	20_9	25_6	Русенски	33_9	39_6
Видински . . .	34_1	38_0	Свищовски . . .	33_0	34_2
Врачански . . .	27_0	32_7	Севлиевски . . .	47_2	48_2
Кюстендилски .	28_9	32_8	Силистренски . .	34_9	37_2
Ловчански . . .	27_1	29_7	Софийски	29_1	33_2
Ломски	25_9	29_3	Трънски	30_0	35_2
Плѣвенски . . .	30_9	34_3	Търновски . . .	45_7	43_0
Разградски . . .	43_0	42_9	Шуменски . . .	38_7	37_0
Раховски	23_3	30_1			

Както се вижда въ прѣдставената таблица, гжстотата на населението въ различнитѣ окржжия не е еднаква: най-малка е тя въ Варненския окржгъ — 20_9 и най-голѣма е въ Севлиевския — 47_2, т. е. два пжти по-голѣма отъ варненската. За по-лесно изучванье причинитѣ на туй явление, ние ще раздѣлимъ окржжията, по гжстотата за 1881. г., на 3 категории: 1) окржжия съ гжстота по-малка отъ 30 души на кв. км.; 2) окржжия съ гжстота по-голѣма отъ 30 до 35 души и 3) окржжия съ гжстота по-голѣма отъ 35 души на кв. км.

Къмъ първата категория се падатъ: Варненскиятъ, Ломскиятъ, Раховскиятъ, Врачанскиятъ, Ловчанскиятъ, Софийскиятъ, и Кюстендилскиятъ окржгъ. Най-рѣдко населенъ отъ тѣхъ е Варненскиятъ окржгъ — съ 20 души на кв. км., а ако вземемъ само крайбрѣжието на Черно море и Добруджа, безъ западнитѣ околии — Провадийската и Новоселската, гжстотата ще бжде само 17 души на кв. км. Условията, съ които е свързана тая малка гжстота, сж: 1) морската търговия и до днешенъ день остава слабо развита, най-

главно поради ненаправенитѣ морски пристанища; 2) половина отъ тоя окржгъ завзима Добруджа — безводна равнина, въ която, при сегашното наше економическо състояние, е възможно само едно скотовъдство. Малко по-населени отъ Варненския сж окржзитѣ: Ломски и Раховски, а подиръ тѣхъ Врачанскиятъ и Ловчанскиятъ. Жителитѣ на тѣзи окржзи се занимаватъ и съ земедѣлие и съ скотовъдство, но земята тукъ не е тъй плодородна; външната търговия въ тая часть на Дунава не е била развита, и употрѣбитель на земедѣлческитѣ продукти тукъ се явява само градското население, което тъй сжщо е малочислено. По-гжсто населени отъ първитѣ сж окржзитѣ Софийски, Кюстендилски и Трънски. Този кжтъ на България е най-планинскиятъ, и населението му се занимава въ нѣкои мѣста съ земедѣлие, въ други съ скотовъдство. Мѣната тукъ е по-добрѣ раазвита. Едно врѣме тукъ се е добивало прочутото самоковско желѣзо, което се разнасяло навредъ по България и даже въ чуждитѣ страни, но всичко е траело, догдѣто сж били съсипани витошкитѣ гори. Търговията съ добитъкъ обаче и до днешенъ день остава доста жива: тукъ по планинитѣ се отглеждатъ много стада, най-вече овци, които се прѣкарватъ за продань въ Македония; съ хиляди оки сиренье се изпраща всѣка година въ Цариградъ.

Къмъ втората категория се падатъ: 1) Видински окржгъ. Гжстотата тукъ е била 34 д. на кв. км. Пограничното положение на тоя окржгъ всѣкога е привличало вниманието на турското правителство, и административниятъ му центъръ—гр. Видинъ — билъ забѣлѣжителенъ съ своята крѣпость. Туй обстоятелство е докарвало струпванье на войската, което оживява търговията и занаятитѣ и привлича повече население. 2) Свищовскиятъ и неговиятъ съсѣдъ Плѣвенскиятъ, сетнѣ Русенскиятъ и Силистренскиятъ окржгъ. Обикновеното занятие на населението е земедѣлие, но външната търговия въ тая часть на Дунава е почнжла да се развива отъ много години прѣди освобождението ни, и голѣми количества житни храни сж се изпращали отъ крайдунавскитѣ градове въ Румъния — Галацъ и Браила, а отъ тамъ въ Англия и другитѣ страни. По тоя начинъ земедѣлецътъ въ тѣзи мѣста е намѣрвалъ износни купувачи на своето жито: производството се увеличавало, и земята е смогвала да храни повече население.

Къмъ третята категория — съ повече отъ 35 души на кв. км. — се падатъ: 1) Шуменскиятъ и Разградскиятъ окржгъ или Тузлукъ и Делиормань. И тая часть на България е земедѣлческа, но земята тукъ е по-плодородна, добрѣ напоена и още отъ турско врѣме се прѣсича отъ желѣзница. Отъ друга страна

Шуменъ се е считалъ за първа стѣна на Цариградъ, а затуй е бивалъ прѣпълненъ съ войска, а въ околностьта се е струпвало голѣмо множество турско население; даже въ 1881. год. турцитѣ съставяватъ по тия мѣста отъ 40 до 65% отъ всичкото население. При тия условия, мѣната тукъ е била развита, което особено се вижда отъ голѣмитѣ панаири, които сѫ ставали по тия краища на нашето отечество въ турско врѣме. 2) Търновскиятъ и Севлиевскиятъ окрѫгъ — най-гѫсто населената часть на България. И тукъ земедѣлието е развито и почвата плодородна, а неголѣмото разстояние отъ Дунава е давало възможность на земедѣлеца, да продава съ по-голѣма полза своитѣ произведения; но тукъ сѫ развити и занаятитѣ. Отъ една страна тука има много малки градовце, близко единъ до другъ, като Лѣсковецъ, Рѣховица, Дрѣново и пр., жителитѣ на които сѫ доста замогнѫти. Тѣ пролѣтъ се упѫтватъ на голѣми дружини въ Румъния, Австрия, Унгария и др. като градинари, или като дюлгери въ другитѣ градове на България и, благодарение на голѣмъ трудъ и старание, връщатъ се на есень съ голѣми печалби. Отъ друга страна — изобилието на планинскитѣ потоци дава въ рѫцѣтѣ на балканското население голѣми сили за устрояване на тепавици, воденици и малки работилници. Тукъ е много развито произвеждането на глинени сѫдове, дървени и желѣзни издѣлия, шаяци, кожи и пр., които се разпасятъ по много краища на България. Изобщо ние сме убѣдени, че тоя кѫтъ на нашето отечество ще се обърне въ промишленъ центъръ.

Ако разгледаме внимателно цифритѣ за 1888. година и ги сравнимъ съ цифритѣ за 1881. година, ще забѣлѣжимъ доста интересни промѣни въ гѫстотата на населението. Въ едни окрѫжия гѫстотата се е увеличила, въ други се е намалила. Къмъ послѣднитѣ се отнасятъ Търновскиятъ, Шуменскиятъ и Разградскиятъ окрѫгъ. Причината на туй явление, както ще се убѣдимъ по-нататъкъ, се заключава въ емиграцията на турцитѣ, които въ 1881. год. съставяли отъ 20 до 74%, а въ 1888. год. — отъ 10 до 67% отъ всичкото население. Пъкъ и уголѣмяването въ останѫлитѣ окрѫжия не е било навсѣкѫдѣ равномѣрно: най-силно било въ окрѫжията по брѣговетѣ на Дунава, Черно море и въ тритѣхъ планински окрѫга около столицата; по-слабо е било въ окрѫжията покрай Балкана.

Самостоятелниятъ политически животъ, който се захванѫ подиръ освобождението, ясно се отрази въ размѣстването на нашето население. Пълната безопасность даде голѣмъ просторъ, да се развиѫтъ съобщенията, търговията и да се увеличѫтъ богатствата. Дунавъ и Черно море захващатъ да привличатъ

населението къмъ себе си; новосъздаденитѣ центрове на управлението тъй сѫщо захващатъ да привличатъ население. Стига само да погледнемъ на нашата столица, колко бърже изникнѫ и порасте.

Не ще съмнѣние, че измѣняванията въ гѫстотата на нашето население още дълго врѣме ще се продължаватъ, наедно съ измѣняванията въ факторитѣ на нашия общественъ и економически животъ. Прокарваньето шосета, желѣзници, създаваньето морски и дунавски пристанища, изникваньето на промишлени центрове ще причиняватъ нови и нови размѣствания на населението. Защото у насъ и земята е плодородна и рѣцѣтѣ трудолюбиви, не сѫществуватъ само износни купувачи на нашитѣ произведения, и щомъ като ги намѣримъ, щомъ българскиятъ земедѣлецъ захване да продава съ добри печалби своето жито, тогава и економическиятъ прогресъ и културното развитие на страната ще закрачѫтъ силно.

И тъй видѣхме, че въ 1881. год. най-гѫсто населена часть въ България е била вѫтрѣшностьта — Разградско, Шуменско, Търновско, Севлиевско; дунавската долина се явява слабо населена, а брѣговетѣ на Черното море още по слабо. Въ 1888. год. населението като че се спуща отъ планинитѣ и се движи къмъ Дунава и Черно море. Туй явление потвърдява още единъ пѫть законътъ на д-ра Пешела, който законъ гласи, че въ пѫтя на цивилизацията населението на една страна най-изпърво заселява планинскитѣ и високи мѣста, сетнѣ се спуща въ долинитѣ, по-сетнѣ заселява брѣговетѣ на рѣкитѣ и най-послѣ морскитѣ брѣгове.

Съставъ на населението.

а) Полъ.

По отношение къмъ пола, населението на всѣка една страна се раздѣля на двѣ групи, които се различаватъ една отъ друга не само физиологически, но още економически и политически. Статистиката се интересува да знае, какви биватъ тия групи по голѣмината си и какво е отношението на двата пола въ една страна. Наистина, ако се обърнемъ къмъ нашитѣ катадневни наблюдения въ живота, забѣлѣзваме, че въ една кѫща има само момчета, въ друга само момичета, а въ третя и момичета и момчета въ всѣкакви пропорции, и заключението ни е, че отношението на двата пола е най-разнообразно. Обаче прѣбройванията на населението сѫ доказали вече, че туй отношение за всѣка страна е строго опрѣдѣлено и се повтаря въ дълги периоди съ забѣлѣжителна правилность.

Споредъ прѣброяваньето за 1881. година, въ България имало 1,027.803 мжже и 980.116 жени, а за 1888. година — 1,120.962 мжже и 1,072.372 жени, което ще рече: около 51% отъ населението сж мжже и 49% жени, или на 100 жени се падатъ за 1881. год. 104_8, а за 1888. год. 104_5 мжже. Въ Европа на 100 жени се падатъ 98_2 мжже, т. е. въ Европа прѣобладава женскиятъ полъ, а въ България напротивъ — мжжкиятъ. Такова изключение отъ общоевропейската цифра прѣдставятъ всичкитѣ господарства на Балканския полуостровъ, Италия и южна Русия. Като вземемъ обаче да разгледаме отношението на двата пола въ разнитѣ окржзи на България, ще видимъ, че и у насъ се срѣщатъ мѣста, гдѣто прѣобладаватъ женитѣ надъ мжжетѣ. Таблицата № 2 показва, че въ три наши окржга: Ловчански, Севлиевски и Търновски на всѣки 100 жени се падатъ 99_8 до 98_5 мжже. Трудно е да се опрѣдѣли, защо тия мѣста прѣдставятъ изключение отъ общия законъ. Не може да се търси причината на туй явление само въ емиграцията; тукъ влияжтъ още и други социални и економически условия, за които сега е невъзможно да се говори.

№ 2.

ОКРЖЗИ	Колко мжже се падатъ на 100 жени за		
	1881	1888	
Видински . .	104_3	105_0	долината на Дунавъ
Ломски . .	106_7	106_4	
Раховски . .	104_8	106_0	
Свищовски .	106_2	104_4	
Русенски . .	108_1	108_4	
Силистренски.	105_9	104_1	
Варненски .	112_6	109_5	долината на Черно море
Разградски .	105_5	104_2	Тузлукъ и Делиорманъ
Шуменски .	105_3	103_9	
Търновски .	98_6	98_5	срѣдното подножие на Балкана
Севлиевски .	99_5	99_2	
Ловчански .	99_8	99_3	
Плѣвенски .	105_9	103_4	срѣдната ивица и западниятъ Балканъ
Врачански .	102_0	102_3	
Софийски. .	109_8	110_8	южнитѣ планински поляни
Трънски . .	101_4	106_4	
Кюстендилски	105_3	103_3	

Въ 1888. година се забѣлѣзва едно увеличванье въ относителното число на женитѣ, но не навсѣкждѣ. Въ 6 окржга: Софийски, Трънски, Русенски, Видински, Раховски и Врачански се е увеличило относителното количество на мжжетѣ. Въ първитѣ четири окржга констатуваното увеличванье е произлѣзло, може да се вѣрва, отъ струпванье на войскитѣ, а въ послѣднитѣ два — отъ демографически причини, защото тамъ войници не живѣжтъ.

Като причина за прѣобладаванието на мжжкия елементъ, статистиката изважда низката култура и земедѣлческиятъ пастирски битъ на една страна. Отъ какво собствено зависи това прѣобладаванье на мжжетѣ въ България, по-надолу ще се постараемъ да обяснимъ; ще кажемъ засега, че мохамеданското население не оказва никакво влияние въ даденото явление, защото, както се вижда отъ слѣднитѣ цифри, нѣма голѣма разлика между православното население и мохамеданското.

	на 100 жени колко мжже:	
	81. г.	88. г.
Цѣлото население	— 104_8	— 104_5
Православното насел.	— 104_8	— 104_5
Мохамеданското насел.	— 105_0	— 104_4.

б) Възрасть.

Възрастниятъ съставъ на населението въ една страна е важенъ, особено въ економическо отношение. Човѣкъ прѣзъ всичкия си животъ трѣба да се храни, за да подържа и развива организмътъ си, а само при извѣстна възрасть е въ състояние да добива самъ необходимитѣ срѣдства за сжществуванье. Въ това отношение политическата економия раздѣля населението на три категории: работно, полуработно и неработно население. И колкото въ една страна процентътъ на работното население е по-голѣмъ, толкова въ стопанско отношение страната е по-добрѣ поставена, а колкото е по-голѣмъ процентътъ на неработното население, толкова е и по-тежко за страната, защото употрѣбители много, а работници малко. Отъ това и често пжти по възрастния съставъ на едно население може да се сжди и за неговото економическо и политическо благосъстояние.

Въ статистиката възрастниятъ съставъ на едно население се разглежда обикновено по петъ-годишни групи, за нашето население обаче нѣмаме възможность да дадемъ такава една пълна таблица, поради неточностьта и непълнотата на самитѣ

материали, отъ които сме се ползували. [1]) Таблицата №: 3, която даваме тука, показва 1) числото на лицата за всѣка възрастна група въ процепти къмъ всичкото население, по петъ-годишни групи отъ 0—30. год. и по десетъ-годишни отъ 30. год. нагорѣ; 2) раздѣление на населението въ стопанско отношение.

Възрасть	Колко % отъ всичкото население се падатъ на групата		
	1881	1888	
Отъ 0—5 год.	17_2	16_8	
„ 5—10 „	14_8	13_3	
„ 10—15 „	10_6	10_9	
„ 15—20 „	7_5	8_5	
„ 20—25 „	15_2	5_7	
„ 25—30 „		5_9	
„ 30—40 „	13_7	12_0	
„ 40—50 „	8_9	10_6	
„ 50—60 „	5_3	6_4	
„ 60—70 „	6_8	4_6	9_5
„ 70—80 „		2_8	
„ 80—90 „		1_4	
„ 90—100 „		0_{47}	
„ 100 и повече		0_{13}	

№ 3.

Възрасть	Колко % отъ всичкото население се падатъ на групата		
	1881	1888	
Неработ. отъ 0—15 г	42_7	41_2	
Полураб. „ 15—20 „	7_5	8_5	
Работно „ 20—60 „	43_{01}	40_6	
Полураб. „ 60—70 „	6_{77}	4_6	9_5
Неработ. „ 70 повече		4_9	

Ясно се вижда отъ тая таблица, че най-голѣмъ е процентътъ на дѣцата. Въобще, въ сравнение съ другитѣ страни на Европа, България заима първо мѣсто отъ максимума по процента на дѣцата, второ по процента на старцитѣ и послѣдно по процента на възмжжалото население — отъ 20 до 40-годишна възрасть. Ще каже, въ стопанско отношение нашето население не дава благоприятни резултати: тъй работното или производителното население съставя 40_6%, полуработното 13%, а неработното 46_2%. Нигдѣ процентътъ на работното население не е тъй малъкъ!

Въ 1888. година се забѣлѣзватъ нѣкои измѣнения въ възрастния съставъ на населението, не твърдѣ благоприятни за народното ни стопанство. Увеличило се е полуработното и стар-

[1]) Съ особена сила се изказва неправилното обажданье на възрастьта, както въ прѣброяванията, тъй и при регистрацията на умрѣлитѣ. Отдавна забѣлѣзаната въ другитѣ страни тенденция на населението, да свършва числото на годинитѣ си съ 0 и 5, между нашето население достига голѣми размѣри. Напр. въ прѣброяньето въ 1888. год. на 9-годишна възрасть сж записани 33,416 лица и отъ двата пола, а на 10-годишна възрасть 62,231 лица! и мн. др.

ческото население, умалило се дѣтинското и работното. Притова ясно личи, че съ колкото се умалило работното население (съ 3%), съ толкова се увеличило и старческото; излиза, че извѣстна часть отъ работното население остарѣла, безъ да е била замѣстена съ съотвѣтствената часть отъ юношеската възрасть. Една отъ най-главнитѣ причини на тая загуба може да се счита сръбско-българската война.

в) Полъ и възрасть.

Количественото отношение на мжжетѣ и женитѣ въ различнитѣ възрасти бива различно. На прѣдставената таблица № 4 се вижда, че отъ 0 до 15-годишната възрасть прѣобладава мжжкиятъ полъ, отъ 15 до 40-годишната — женскиятъ, а отъ 40-годишната до крайната възрасть пакъ прѣобладава мжжкиятъ полъ. Тая конструкция на българското население съвсѣмъ не прилича на европейската. Въ Европа изобщо до 15-годишната възрасть прѣобладаватъ мжжетѣ, а отъ 15 години нагорѣ и до крайната възрасть прѣобладаватъ все женитѣ.

№ 4.

ВЪЗРАСТЬ		Колко мжже се падатъ на 100 жени за		
		1881	1888	
Отъ	0—5 години	104_5	104_8	
„	5—10 „	106_4	104_2	
„	10—15 „	104_7	108_3	
„	15—20 „	73_3	95_0	
„	20—30 „	98_8	91_6	
„	30—40 „	111_2	97_1	
„	40—50 „	132_2	122_9	
„	50—60 „	105_6	116_5	
„	60—70 „		114_0	
„	70—80 „		105_9	
„	80—90 „	113_7	109_2	112_2
„	90—100 „		109_1	
„	100 и повече		106_9	

Коя е причината, гдѣто въ една възрастна група прѣобладаватъ мжжетѣ, въ друга — женитѣ? Естествено е, че причината за прѣобладаванье на едина или другия полъ трѣба да се търси въ реда, по който даденото население се ражда и

умира, само ако би да не сѫществува между това население емиграция или имиграция. При рѣшаванѣето на тоя въпросъ въ България, нѣма нужда да се обръща нѣкакво внимание на емиграцията или имиграцията (първата е наистина силно разпространена между турското население, но тукъ тя става съ цѣли семейства и не може да окаже влияние въ отношението на половетѣ, а втората почти не сѫществува), а стига само да се разгледа редътъ, по който се ражда и умира населението.

Въ България, както ще видимъ по-сетнѣ, всѣка година между роденитѣ дѣца на 100 момичета се падатъ 111_5 момчета, или всѣка година числото на роденитѣ момчета надминава съ 4,179 числото на роденитѣ момичета. Така че самото раждане създава едно прѣобладаване на мѫжкия полъ. Но поради по-силната смъртность между момчетата, тѣхното количество отъ година на година при порастванѣето имъ дотолкова се намалява, щото между 10 и 15-годишната възрасть числото на момчетата не само се изравнява съ числото на момичетата, но още става по-малко, и отъ 15 години нагорѣ вече се констатува прѣобладаване на женския полъ. Ако сега мѫжетѣ продължаваха да умиратъ съ по-голѣма сила отъ женитѣ, и тѣхното относително количество щѣше да се умалява съ по-голѣма сила. Почти така е въ Европа; въ България отъ 15-та година настѫпя обратенъ редъ въ измиранѣето на двата пола. Поради много причини, за които ще се говори послѣ, отъ 15 до 40-годишната възрасть смъртностьта между женитѣ се усилва, а между мѫжетѣ отслабва. Това обстоятелство умалява относителното количество на женитѣ отъ година на година, и къмъ 40-та година мѫжетѣ пакъ прѣобладаватъ. По тоя начинъ ние мислимъ, че силната смъртность между женитѣ отъ 15 до 40-годишна възрасть (не сѫществуваща въ Европа) трѣба да е причината, гдѣто изобщо въ България прѣобладава мѫжкиятъ полъ.

г) Семеенъ съставъ.

Първитѣ двѣ свойства отъ състава на населението — полъ и възрасть — сѫ физиологически и зависѫтъ изключително отъ природата; семейниятъ съставъ пъкъ е изкуственъ — социаленъ признакъ и зависи повече отъ волята на човѣка. Но и тоя признакъ е отъ голѣма важность въ економическо отношение. Човѣкъ обикновено се жени, когато е увѣренъ, че сѫществуваньето на бѫдещото му семейство е напълно обезпечено; затова и по количеството на жененитѣ и ергенитѣ, особено старитѣ, може да се сѫди, дали трудно или лесно се живѣе въ една страна. Въ семейно отношение населението се дѣли на 4

групи: неженени, оженени, овдовѣли и разведени. Материалътъ, който дава нашето статистическо бюро въ семейно отношение, е доста бѣденъ: не сѫ показани възрастнитѣ групи въ семейно отношение или пъкъ занятитѣ и пр.

На прѣдставената таблица № 5 сѫ дадени 1) количеството на лицата отъ всѣка една семейна група въ $^0/_0$ къмъ всичкото население, 2) отношението на мѫжетѣ и женитѣ въ всѣка една семейна група, 3) за по-добро сравнение показани сѫ сѫщитѣ $^0/_0$ въ двѣ европейски държави, които прѣдставятъ максимумъ и минимумъ въ това отношение (Янс., ib., стр. 106.).

№ 5.

Семейни групи	Колко $^0/_0$ отъ цѣлото население		На 100 жени се падатъ мѫже		Колко $^0/_0$ отъ насел. по-старо отъ 15 г.		Колко $^0/_0$ отъ населението по-старо отъ 15 год.		
	1881	1888	1881	1888	1881	1888	Ирландия	Унгария	България
Неженени	53_2	53_0	116_2	113_0	21_4	16_8	47_7	24_0	16_8
Оженени	41_2	42_2	101_6	101_4	69_2	74_6	41_9	65_4	74_6
Овдовѣли	5_5	4_2	48_3	51_9	9_3	7_5	10_4	10_5	7_5
Разведени	0_{05}	0_{08}	88_5	92_2	0_{08}	1_5	—	—	—

Явно се вижда отъ тая таблица, че $^0/_0$ на неженитѣ по-стари отъ 15 години — е много по-малъкъ въ България, отколкото въ другитѣ страни, а $^0/_0$ на женитѣ — много по-голѣмъ. Ако сравнимъ цифритѣ за 1881. година съ цифритѣ за 1888. година, ще забѣлѣжимъ, че процентътъ на неженитѣ и овдовѣлитѣ се е умалилъ, процентътъ на оженитѣ пъкъ се е уголѣмилъ. Може да се вѣрва, че причината на тая промѣна се заключава въ подобрението на економическия битъ подиръ освобождението.

Количествата на мѫжетѣ и женитѣ прѣдставятъ такива отношения: между неженитѣ прѣобладаватъ мѫжетѣ; тъй за 1881. год. се е падало на 100 жени 116 мѫже, а за 1888. год. 113_0; ако пъкъ вземемъ населението по-старо отъ 15 години, тогава това отношение е още по-голѣмо: въ 1881. год. на 100 жени се падатъ 156_4 мѫже, а въ 1888. год 157_0, или на три мѫжа — двѣ жени. Между овдовѣлитѣ напротивъ числото на женитѣ е два пѫти повече отъ числото на мѫжетѣ; тъй за 1881. год. се наброявало на 100 жени 48_3 мѫжа, а за 1888. год. — 51_9. Между разведенитѣ тъй сѫщо се забѣлѣзва прѣобладаванье на женския полъ, но не до такава степень.

д) Занаяти и поминъци.

Да се опрѣдѣли съставътъ на едно население по различнитѣ занаяти и поминъци, е много важно. Отъ една страна става извѣстенъ начинътъ, по който това население си добива насѫщниятъ хлѣбъ, а наедно съ туй и културного и економическо състояние само по себе си изпъква прѣдъ очи, отъ друга пъкъ — това или онова занятие, като създава извѣстенъ начинъ на живота, отражава се и на здравьето и играе голѣма рола въ движението на населението. Тая часть отъ статистиката обаче е много останѫла назадъ, най-главно поради многото трудности, съ които е свързано събираньето на суровия материалъ: 1) самото понятие „занаятъ“ се разбира и като срѣдство за прѣхрана, и като единъ видъ работа; 2) голѣмото разнообразие отъ занаяти, което бива толкова по-голѣмо, колкото и културата на единъ народъ е по-висока;[1]) 3) много често се срѣщатъ хора съ по 2—3 занятия и пр. Въ статистиката е прието германското дѣление на всичкитѣ професии на 5 или 6 главни групи: 1) селско стопанство, скотовъдство и риболовство; 2) промишленость, рударство и зидарство; 3) търговия и съобщение; 4) надничари и домашни слуги (или население съ промѣнливи занятия); 5) гражданска и обществена служба, войска и свободни професии; 6) население безъ занятия или което се подготвя къмъ тѣхъ.

И въ България при прѣброяваньто сѫ отбѣлѣзвали и занятията на населението, но поради невѣрнитѣ показвания, а може-би и поради нѣкои грѣшки на статистическото бюро, прѣдставениятъ материалъ въ изданието на статистическото бюро (ние имахме въ рѫцѣ само за 1888. г.) не може да бѫде изученъ, както би трѣбало. Тъй при класификацията на населението на самостоятелно и несамостоятелно сѫ станѫли грѣшки, които не даватъ възможность да имами що-годѣ точни цифри по тая часть.[2])

---

[1]) Въ 1882. год., когато въ Германия ставало специално прѣброяванье на населението по занаяти, били установени 145 отдѣлни разреда занятия, въ които се заключавали 6400 различни професии (А. Чупровъ, Статистика).

[2]) Въ резултатитѣ по прѣброяваньето за 1888. год., населението е раздѣлено въ стопанско отношение на 3 групи: 1) самостоятелно население, 2) помощници и слуги, 3) члѣнове отъ семействата имъ на прѣхрана. Но туй дѣление не е изпълнено строго, и женитѣ на стопанитѣ сѫ приписани, както се вижда, къмъ „помощници и слуги“. Напр.

Графа: граждански служби, сѫдъ и пр.				Графа: търговия,			
самостоятелни		помощници и пр.	члѣнове и пр.	самостоятелни		помощници и пр.	
м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.
8399	0	601	6507	0	19462	79	4197	19574

Ще припомнимъ, че всичкитѣ слуги отъ ж. р. сѫ не повече отъ 10000, тъй щото въ цифрата 19574 трѣба да влизатъ и женитѣ на търговцитѣ. Въ графата: войска и военно управление, както вече забѣлѣза г. Сарафовъ, солдатитѣ сѫ записани къмъ члѣноветѣ отъ семействата на офицеритѣ!

Ние привеждаме таблица № 6, която показва населението отъ извѣстенъ занаятъ въ абсолутни числа и въ % къмъ всичкото население.

№ 6.

Родъ на занаятитѣ	1888. година	
	Абсолутни числа	% къмъ вс. нас.
1) селско стопанство, риболов. и скотовъдство	1,658.256	75_7
2) промишленость, рударство и зидарство	198.464	9_0
само рударство	13	0_{00}
3) търговия и съобщение	100.256	4_5
въ туй число — търговия	73.658	3_3
„ съобщение (поща, жел. и пр.) и гостин.	26.598	1_2
4) надничари и домашни слуги	82.350	3_7
5) гражд. и общ. служби, схдъ и своб. занаяти	60.541	2_{76}
въ туй число — войска	12.192	0_5
„ „ гражд. служби, схдъ и админ.	23.861	1_{08}
„ „ духовенство	9.660	0_{44}
„ „ педагогически персоналъ	8.116	0_{37}
„ „ медицински „	1.314	0_0
6) безъ занятия	60.062	2_{74}
въ туй число — ученици	48.906	2_2

Както се вижда, земедѣлцитѣ съставятъ 75% или $^3/_4$ отъ всичкото население на страната, и само нищожни числа се падатъ на другитѣ занаяти. Къмъ рударската промишленость се причисляватъ 13 души; на 1000 жители се падатъ 22 ученика.

Положението на земедѣлеца послѣ освобождението малко нѣщо се е подобрило, но и сегашното му състояние не е за завижданье. Отсжтствието на необходимитѣ пжтища за прѣнасянье и ненаправенитѣ покрайдунавски и черноморски пристанища спиратъ развитието на нашата житна търговия. Който не е бивалъ въ Варна, той само не знае, съ какви мжки и разноски се товари житото. Голѣма часть отъ нашата житна храна се откарва на гемии и шленове въ Галацъ и Браила и отъ тамъ

се натоварва на други — морски кораби, за да иде по назначението си. Всичкитѣ тия разноски по товаренье и разтоваряньe се трупатъ, безъ съмнѣние, на гърба на земедѣлеца — производителя. А колко произведения на нашата земя не се отправятъ на никждѣ! Такъвъ изобиленъ по насъ продуктъ, като вино, на никждѣ не се изкарва.

Промишленость въ истинското значение на думата по насъ туку-речи не сжществува Има отдѣлни занаятчии и малки фабрики — повече за шаяци. Но тия хорица, които сж имали нещастието да станжтъ у насъ шивачи, кондуражии, дограмаджии и пр., засега сж въ тежко економическо положение. Евтинитѣ австрийски издѣлия, като обуща, дрехи, чинии, земедѣлчески орждия и пр., наводняватъ всичкитѣ пазари на България и не допущатъ да сжществува наше собствено производство. И нашитѣ баснословно евтини шаяци, и тѣ даже се замѣняватъ само за външния блѣсъкъ съ гнили австрийски материи. Не е чудно при такива обстоятелства, гдѣто много отъ богатитѣ въ турско врѣме еспафи пропаднжхж, и занаятчиитѣ сж принудени да търсжтъ други срѣдства за прѣхрана Много отъ тѣхъ станжхж чиновници, писари, жандари, разсилни и пр , а тѣзи, които не можахж да намѣржтъ друга работа и бѣхж принудени да останжтъ въ първитѣ занаяти, тѣ сж сега въ бѣдствено положение.

Жители — надничари или, както ги наричатъ още — съ промѣниливи занятия, нѣма твърдѣ много. Тѣхното положение обаче е най-тежко. Тука се срѣщатъ много занаяти, които сж напуснжли вече прѣдишнитѣ занаяти, и много турци, които, като си изгубихж имотитѣ въ врѣме на войната прѣзъ 1877. год., принудени сж сега да си добиватъ насжщниятъ хлѣбъ съ хамалство, работенье по лозята и пр

Колкото се отнася до населението съ свободни професии. неговото количество много се увеличи подиръ освобождението, което ни докара, наедно съ свободата, и множество чиновници и войници.

Число и величина на домакинствата.

Въ 1881. година въ България сж наброени до 349.950 домакинства, а въ 1888. година — 374.705; излиза, че на едно домакинство се падатъ за 1881. година 5_{68} члѣна, а за 1888. година — 5_{85}. Въ отдѣлнитѣ окржжия, както се вижда отъ прѣдставената таблица № 7, тия величини не сж твърдѣ разнообразни. Най-голѣми сж домакинствата въ Трънския окржгъ,

споредъ цифритѣ и за двѣтѣ години, а най-малки въ Ловчанския (въ 1881. година) и въ Врачанския (въ 1888. година).

№ 7.

ОКРЖЗИ.	Число на члѣноветѣ въ едно домакинство за		
	1881	1888	
Видински . .	5_6	5_8	долината на Дунава
Ломски	5_9	5_9	
Раховски. . .	6_1	6_3	
Свищовски . .	5_8	5_9	
Русенски. . .	5_4	5_3	
Силистренски	6_0	6_0	
Варненски . .	5_4	5_4	крайбрѣжие на Черно море
Шуменски . .	5_6	5_5	Делиорманъ и Тузлукъ
Разградски . .	5_7	5_7	
Търновски . .	5_9	5_8	срѣдното подножие на Балкана
Севлиевски. .	5_4	5_6	
Ловчански . .	5_2	5_5	
Плѣвенски . .	5_8	6_0	срѣдната ивица и западниятъ Балканъ
Врачански . .	5_4	5_0	
Софийски. . .	6_1	6_1	южнитѣ планински полета
Кюстендилски	5_8	6_1	
Трънски . . .	7_4	7_3	

Какъ се е разбирала думата „домакинство“ при прѣброяваньето, не знаемъ; обаче може да се вѣрва, че полученитѣ величини сѫ по-малки отъ истинскитѣ. Въ градоветѣ, наистина, наедно съ голѣмитѣ домакинства се срѣщатъ и много малки и даже едночлѣнни, но въ селата — всѣкой знае — повече отъ домакинствата се състоѭтъ отъ 10—15, пъкъ и отъ повече члѣнове. Не ще съмнѣние, че авторитетътъ на бащата на семейството (pater familias) по насъ още е голѣмъ, и патриархалниятъ животъ въ много краища на България не е още покѫтнѫтъ. Не сѫ рѣдки по нашинско такива стопанства, въ които подъ властьта на единъ старецъ — баща — сѫ съединени неговитѣ синове, внуци, правнуци и пр.; тѣ всички обработватъ заедно едни и сѫщи ниви и събиратъ въ една обща житница. Затова и ние мислимъ, че понятието „домакинство“ (стопанство) се е смѣсвало съ понятието „семейство“.

Немощи и недостатъци на населението.

По-голѣмата часть отъ нашето население, както видѣхме, е земедѣлческа. Климатътъ въ нашето отечество е единъ отъ най-здравитѣ, а такъвъ врѣденъ за здравьето порокъ, като пиянството, почти не сѫществува между селското население. Тия обстоятелства говорѭтъ, че българското население ще е едно отъ най-здравитѣ на европейския континентъ. Чудно е притова, гдѣто приведенитѣ по-долу цифри изкарватъ България въ най-тежко положение относително физическитѣ недостатъци на населението.

№ 8.

НЕДОСТАТЪЦИ	1888 година	
	На 10000 души се падатъ	На 100 мѫже се падатъ жени
слѣпи.	32_5	78
глухи.	23_4	36_5
нѣми и глухонѣми.	9_7	58_3
луди	9_9	56_9
безъ една или двѣ рѫцѣ.	18_4	33_4
безъ единъ или два крака	24_5	40_6
съ други различни недостатъци. . . .	207	35_9
всичко	326	40

Таблица № 8 показва изобщо числото на слѣпитѣ, глухитѣ и пр. на 10.000 души отъ всичкото население, а тъй сѫщо и отношението между мѫжетѣ и женитѣ съ недостатъци. Ни въ една страна не се срѣщатъ толкова слѣпи, глухи и глухонѣми (Янсонъ, ib., стр. 129.). Види се, турското господаруванье и послѣднитѣ войни сѫ една отъ причинитѣ на това явление. Втората колона на тая таблица показва, че физическитѣ недостатъци сѫ много по-слабо развити между женитѣ. Така на 100 мѫже съ физически недостатъци се падатъ изобщо само 40 жени. Наистина, нѣкои отъ прѣброенитѣ недостатъци, напр. глухота и пр., лесно е да се скрийтъ, но други, като слѣпота или отсѫтствие на рѫцѣ или крака е невъзможно, а пъкъ жени безъ рѫцѣ или крака по насъ сѫ два-три пѫти по-малко отъ мѫжетѣ. Тъй като този недостатъкъ обикновено не бива вроденъ, а се добива послѣ — въ живота, обяснява се и съ

по-голѣмитѣ нещастия, на които е изложенъ животътъ на мѫжа при борбата за сѫществуванье, особено въ турско врѣме.

Статистиката е открила, че голѣмото развитие на тоя или оня недостатъкъ се намира въ свръзка съ полянския или планинския характеръ на мѣстностьта, гдѣто едно население живѣе. За да се види, каква е тая свръзка въ България, ние привождаме слѣдующата таблица № 9.

№ 9.

	1888 г. На 10000 жит. се падатъ между		
	планинци	полянци	всичкото население
слѣпи.	31_5	30_9	32_5
глухи	23_5	21_4	23_4
нѣми и глухонѣми	13_8	8_8	9_7
безъ една или двѣ рѫцѣ . . .	20_8	14_6	18_4
безъ единъ или два крака. . .	36_8	20_2	24_5
съ други различни недостатъци .	233	192	207
всичко	356	208	326

Първиятъ редъ на тая таблица дава числото на лицата съ разни физически недостатъци — на 10.000 жители — между планинцитѣ отъ едина до другия край по сѣверния склонъ на Балкана; вториятъ редъ — подобни величини между жителитѣ въ околиитѣ покрай Дунава; третиятъ — величини за всичкото население. Отъ направеното сравнение се вижда, че между планинцитѣ се срѣщатъ по-често хора съ физически недостатъци, отколкото между полянцитѣ. Тая разница между числото на слѣпитѣ не е толкова чувствителна, но-между числото на глухонѣмитѣ и особено на безрѫкитѣ и безногитѣ тя е доста голѣма.

Религия.

Двѣ главни религии има въ България: православната и мохамеданската. Споредъ прѣброяваньето за 1881. година имало 69_9% православни, 28_7% мохамедани и 1_3% други религии — католици, протестанти и израилтяни; а споредъ прѣброяваньето за 1888. година имало 74% православни, 23_7% мохамедани и 2_2% други религии. Както виждаме, относителното количество на мохамеданитѣ въ единъ седемъ-годишенъ периодъ доста се е умалило. Туй явление е произлѣзло отъ силната емиграция на

турцитѣ, както ще бѫде по-сетнѣ доказано. Тука е прѣдставена таблица № 10, която дава за всѣки единъ окрѫгъ процентътъ на православното население и мохамеданското — по отношение къмъ всичкото население на окрѫга.

№ 10.

ОКРѪЗИ	1881. год. на 100 души колко се падатъ		1888. год. на 100 души колко се падатъ		
	православни	мохамедани	православни	мохамедани	
Видински . .	91_5	6_9	93_6	4_8	долината на Дунава
Ломски	94_2	5_7	93_9	5_0	
Раховски . .	87_1	12_9	89_5	10_2	
Свищовски . .	—	—	76_7	17_1	
Русенски . . .	44_8	52_4	51_4	45_7	
Силистренски .	28_2	71_1	29_8	69_3	
Варненски . .	46_8	51_3	51_4	46_8	крайбрѣжие на Чер. море
Шуменски . .	25_5	73_8	31_6	67_1	Делиорманъ и Тузлукъ
Разградски .	31_0	68_8	43_1	56_5	
Търновски . .	80_6	19_4	89_1	10_8	срѣдното подножие на Балкана
Севлиевски . .	82_3	17_6	90_1	9_8	
Ловчански . .	—	—	93_2	6_7	
Плѣвенски . .	—	—	91_5	7_9	срѣдната ивица и западниятъ Балканъ
Врачански . .	—	—	96_2	3_3	
Софийски . .	93_6	2_5	93_6	1_5	южни планински полета
Кюстендилски	95_9	2_8	97_3	1_4	
Трънски . . .	99_8	0_2	99_4	0_2	

Тая таблица дава и безъ картограма най-ясно понятие за размѣстваньето на двѣтѣ религии. Колкото по-надолу — по течението на Дунава, — толкова и процентътъ на мохамеданитѣ е по-голѣмъ. Въ Видинския окрѫгъ напр. за 1888. год. мохамеданитѣ съставятъ 4_8% отъ населението на окрѫга, а въ Силистренския 69_3%. Изобщо мохамеданското население живѣе най-вече въ източната часть на България и главно въ Тузлука и Делиорманъ. Въ западна България мохамеданитѣ съставятъ незначителенъ процентъ, а въ окрѫжията на югъ отъ Балкана — съвсѣмъ ги нѣма.

Грамотность.

Никой нѣма да се усъмни, че поради историческото ни минѫло, културата на нашия народъ е много низка въ сравнение

съ другитѣ, даже съсѣдни намъ народи. Трудноститѣ, съ които сѫ били заградени отваряньето на училища и тѣхното подържанье въ турско врѣме, и гоненията на нашия учитель сѫ причина на голѣмото невѣжество въ нашия народъ. Първата работа на освобождението бѣше, да постави просвѣщението на здрава почва — по истинския пѫть на прогреса. Врѣмето, разбира се, ще покаже, колко сме успѣли въ туй отношение, а засега ние ще дадемъ цифритѣ на грамотностьта за 1888. година, защото нѣмаме други подъ рѫка. Ще забѣлѣжимъ, че само цифритѣ на грамотностьта не могѫтъ служи за мѣрило на просвѣщение. Наистина, основнитѣ школи, които засега по нашинско сѫществуватъ почти въ всѣко село, сѫ „ферментитѣ на цивилизацията“, но тѣ още не могѫтъ избави нашиятъ народъ отъ невѣжество. Нека си спомнимъ, че когато нашата бѣдна книжнина се пълни съ брошури за правата на жената, ние нѣмаме нито една книжка съ истински достѫпно съдържание за народа. Религиозното възпитание, което едно врѣме играеше такава рола, сега е много слабо. Народътъ стои въ черква, безъ да разбира туй, що се

№ 11.

ОКРѪЗИ	1888. год На 100 души колко грамотни	
Видински	6_6	долината на Дунава 8_3%
Ломски	6_4	
Раховски	6_2	
Свищовски	8_9	
Русенски	10_4	
Силистренски . . .	9_3	крайбрѣжието на Черно море 13_2%.
Варненски	11_1	
Шуменски	13_2	Тузлукъ и Делиорманъ 10_3%
Разградски	8_0	
Търновски	13_1	срѣдното подножие на Балканъ 11_6%.
Севлиевски	12_9	
Ловчански	7_9	
Плѣвенски	7_9	срѣдната ивица и западниятъ Балканъ 7_2%
Врачански	6_9	
Софийски	14_2	южнитѣ планински поляни 10_2%
Кюстендилски . . .	6_8	
Трънски	8_0	

чете на разваленъ славянски езикъ, а проповѣдитѣ отъ вратитѣ на свещения олтаръ отдавна вече заглъхнжхх. При такива условия и основнитѣ школи губжтъ своята сила и назначение. Една година откакъ излѣзе отъ нея, юношата забравя вече, какъ се чертае равностраненъ трижгълникъ, и образованието му служи само да прочете надписътъ на нѣкое писмо.

Прѣдставената тука таблица № 11 дава грамотностьта за всѣки окржгъ на България въ процентъ.

Срѣдната грамотность по цѣла България е 10_7%, или на всѣки десетъ души единъ знае да чете и да пише. По-голѣма е грамотностьта, както се види, въ Софийския, Шуменския, Търновския, Севлиевския и Варненския окржгъ, т. е. въ тия мѣста, гдѣто се срѣщатъ по-голѣми градове. На сжщата таблица сж дадени още и цифритѣ за голѣмитѣ окржжия. Тука, ако изключимъ крайбрѣжието на Черно море, влиянието на голѣмитѣ градове е доста намалено. Споредъ тия цифри най-голѣма е грамотностьта въ срѣдното подножие на Балкана, а най-малка въ западната часть на Сѣв. България. Изобщо, колкото вървимъ отъ западъ къмъ изтокъ, толкова и повече грамотни се срѣщатъ между населението.

II. Динамика или движение на населението.

Динамиката, както видѣхме, изучава законитѣ, по които едно население се увеличва или умалява, и търси причинитѣ, отъ които произлиза констатираната промѣна въ числото на населението. Когато изучаватъ различнитѣ явления въ динамиката, статистицитѣ прибѣгватъ къмъ тъй нареченитѣ коефициенти или относителни числа. Сжществува коефициентъ на женидбитѣ, коефициентъ на раждания и коефициентъ на умиранията. Коефициентъ на женидбитѣ напр. се нарича отношението между годишното число на свадбитѣ, които ставатъ въ срѣдата на едно население, и числото на това население. Това отношение се изказва въ десетична дробь, която, за по-ясно изразяванье, се помножава обикновено на 1000, т. е. приравнява се къмъ 1000 жители. Единъ коефициентъ, както виждаме, се състои отъ два елемента: 1) число на случаитѣ (свадби, раждания и умирания) и 2) число на даденото население. За да бжде коефициентътъ точенъ, трѣба и двата тия елемента да бждатъ точни изразители на дѣйствителностьта, т. е. първиятъ да прѣдставя истинското число на случаитѣ, станжли прѣзъ изучваната година, а вториятъ — истинското число на населението прѣзъ тая година. Това нѣщо обаче не

всѣкога е възможно: кога се записватъ случаитѣ отъ женидби' раждания и умирания, ставатъ множество изпущания, поради много причини. Истинското число на населението за коя да е година е доста трудно да се знае, защото прѣброяванията, както е извѣстно, ставатъ прѣзъ нѣколко години. Задачата на статистика-изслѣдователя е, да даде колкото може по-точни коефициенти, къмъ което и ние се стремимъ. Въ нашия трудъ динамиката се състои отъ 3 отдѣла: 1) женидби, 2) раждания и 3) умирания.

А. Женидби.

Доказано е вече въ статистиката, че коефициентътъ на женидбитѣ се намира въ тѣсна свързка съ економическия битъ и благосъстоянието на населението. Колкото е по-бѣденъ единъ народъ и колкото по трудно си изкарва насѫщниятъ хлѣбъ, толкова и по-малко е числото на свадбитѣ въ неговата срѣда. Въ страна земедѣлческа, каквато е нашата България, гдѣто голѣми пространства земя стоѭтъ безъ стопанинъ и не се обработватъ, обезпечваньето на бѫдещото семейство става по-леко и много по-скоро, отколкото въ страна промишлена, гдѣто сѫществуваньето на работника не е всѣкога обезпечено. Затова и ежегодното число на женидбитѣ, които ставатъ въ срѣдата на едно население, служи донѣйдѣ като показатель на благосъстоятелното. Като имаме прѣдъ очи тоя законъ, ще пристѫпимъ къмъ по-нататъшно изложение.

№ 12.

Години	Цѣлото население: на 1000 жители се падатъ женидби		Православно население: на 1000 жители колко женидби	Мохамеданско население: на 1000 жители колко женидби
	изобщо	отъ 15—50 г.		
1881. год.	10_{09}	22_3	10_3	9_6
1882. „	9_{86}	21_8	10_3	8_8
1885. „	6_3	14_8	6_3	6_3
1886. „	8_9	20_8	9_7	6_6
1887. „	9_1	21_3	10_0	6_6
1888. „	8_6	20_0	9_0	7_3
1889. „	8_3	19_5	8_5	7_7
срѣдно за 81-89. год.	8_9	20_2	9_4	7_4

Срѣдното катагодишно число на женидбитѣ за минѫлото десетолѣтие въ България е било около 18.694. [1]) Тая цифра се заключава между двата прѣдѣла — максимумъ 20.267 (82. г.) и минимумъ 13.940 (85. год.).

Отъ дадената таблица №№ 12 се вижда, че срѣдниятъ коефициентъ на женидбитѣ е 8_9, т. е. на 1000 жители се падатъ около 9 брака всѣка година, а като сметнемъ на всѣки бракъ по двама души, ще получимъ, че срѣдно по нашинско отъ 1000 души само 18 се женѭтъ прѣзъ едногодишенъ периодъ. Но тая цифра е далече отъ истинската, защото не всѣкой отъ члѣноветѣ на едно население може да се жени. Дѣцата до 15 годишната си възрасть и старцитѣ отъ 60—70 години нагорѣ поради природни условия не могѫтъ да се женѭтъ. Излиза, че по-вѣренъ ще бѫде коефициентътъ, ако за знаменатель на отношението се вземе числото на населението, способно да стѫпи въ бракъ, т. е. население отъ 15 и до 50—60-годишна възрасть. Таквизи коефициенти сѫ дадени въ втората графа на таблица №№ 12. Тамъ се вижда, че на 1000 жители отъ 15—50 години се падатъ 20_2 свадби или на 1000 жители 40 се женѭтъ. Между европейскитѣ страни въ туй отношение България стои на първо мѣсто (Янсонъ, ib., стр. 152.)[2])

Третята графа и четвъртата даватъ коефициентитѣ на женидбитѣ отдѣлно за православното население и отдѣлно за мохамеданското. Срѣдниятъ катагодишенъ коефициентъ за православното население е 9_4, а за мохамеданското — 7_4, гдѣто ще рече, свадбитѣ между мохамеданското население сѫ по рѣдки. Обяснение на това явление ние виждаме въ слѣднитѣ условия: 1) племенно и религиозно различие, 2) по-тежко економическо положение, въ което турцитѣ се намиратъ отъ освобождението насамъ. Войната въ 1877. год., толкозъ благодѣтелна за насъ, съвсѣмъ разори турцитѣ. Изплашени отъ настѫпваньето на руситѣ, тѣ бѣгахѫ, като оставихѫ всичкото си имущесто—кѫща, дюкяни, пари, добитъкъ и пр. на разграбванье и разрушванье, което и бѣше извършено отъ освободенитѣ. Движимото имущество се разграби, а домоветѣ и постройкитѣ бѣхѫ съборени до основитѣ. И когато подиръ сключваньето на мира турцитѣ се върнѫхѫ, на много мѣста бѣхѫ принудени отново да си гра-

---

[1]) Както забѣлѣзахме по-горѣ, нашитѣ изслѣдвания се отнасятъ до България въ границитѣ, опрѣдѣлени отъ берлинския конгресъ.

[2]) Проф. Ю. Янсонъ въ своя послѣденъ трудъ, „Сравнительная статистика населенія“, е далъ и цифри за България, но съ съжалѣние можемъ да констатираме, че всичкитѣ почти данни, които се отнасятъ до България, сѫ невѣрни. Грѣшката произлиза отъ това, че многоуважаемиятъ ученъ смѣта населението на Сѣв. България за 2,982.949 жители, когато то е само 2,007.919 жители.

дѫтъ жилища, да купуватъ добитъкъ и пр., което нелесно се добива, и това създаде сѫществуващото различие въ економическо отношение. 3) За вѣрванье е, че много свадби между мохамеданитѣ сѫ останѫли нерегиструвани.

Изобщо тѣзи два елемента на България — православното население и мохамеданското, — както ще се убѣдимъ, ярко се отличаватъ единъ отъ други въ всичкитѣ туку-речи демографически явления.

Ако се вгледаме въ цифритѣ за всѣка една година (таб. № 12), ще забѣлѣжимъ, че въ 1881. и 1882. години коефициенитѣ на женидбитѣ сѫ най-голѣми — тогава сѫ станѫли най-много свадби. Това е врѣмето, когато подиръ петстотинъгодишно робство българинътъ се видѣ свободенъ, и трудолюбивиятъ бѣ напълно увѣренъ, че никой не ще му отнеме изработеното и спечеленото. Но настѫпва 1885. година, и женидбитѣ се намаляватъ до 6_3 на 1000 жители. Тогава бѣ, да си припомнимъ, нещастната година на сръбско-българската война, която, както ще видимъ и по-надолу, измѣнява и правилното течение на нашия обществен животъ. Тъй като запаснитѣ войници се върнѫхѫ по домоветѣ си чакъ прѣзъ пролѣтьта на 1886. година, и женидбитѣ се връщатъ въ първитѣ си граници едва въ 1887. година. Отъ 1888. год. тѣ отново захващатъ да се намаляватъ.

На стр. 233. е дадена таблица № 13, която показва географическото разпрѣдѣление на женидбитѣ. Коефициентитѣ прѣдставятъ срѣдни величини отъ седемъ-годишенъ периодъ. Да разгледаме цифритѣ за всичкото население. Ясно е, че по-високи отъ срѣдни сѫ коефициентитѣ въ окрѫжията на западна България и западната половина на Дунавската долина, въ всичкитѣ останѫли мѣста коефициентитѣ сѫ по-низки отъ срѣдния. Ако обаче сравнимъ цифритѣ за всичкото население съ цифритѣ само за православното население, картината ще бѫде съвсѣмъ друга. Работата е, че въ западната часть на България и западната половина на Дунава турското население съставя само 4—5%, тогазъ когато въ източната часть на България то съставя отъ 40—65% и повече отъ всичкото население, а пъкъ видѣхме, че свадбитѣ между мохамеданското население сѫ по-рѣдки. За да отстранимъ това влияние на мохамеданитѣ, ще изучимъ цифритѣ само за православното население. И тъй отъ цифритѣ за православното население се вижда, че относителното число на свадбитѣ е по-голѣмо отъ срѣдното въ долината на Дунава, въ западна България и въ Делиорманъ и Тузлука, по-малко отъ срѣдното покрай Черно море, въ Добруджа, въ срѣдното подножие на Балкана и въ окрѫзитѣ около столицата.

№ 13.

ОКРЖЗИ	1881—1889. г		ОКРЖЗИ	1881—1889. г.	
	Цѣло нас., на 1000 ж. колко свадби	Правос нас., на 1000 ж колко свадби		Цѣло нас., на 1000 ж колко свадби	Правос. нас., на 1000 ж. колко свадби
Видински . .	10_2	10_2	Търновски . .	8_3	9_2
Ломски . . .	10_6	10_7	Ловчански . .	8_8	9_6
Раховски . .	10_1	10_6	Севлиевски . .	8_5	8_8
Свищовски . .	9_2	9_8	Плѣвенски . .	10_7	10_7
Русенски . .	8_5	10_3	Врачански . .	10_6	10_6
Силистренски .	8_5	10_3	Софийски . .	8_8	8_9
Варненски . .	7_4	8_0	Кюстендилски .	7_9	8_7
Шуменски . .	8_6	8_8	Трънски . . .	7_8	7_8
Разградски . .	8_7	10_8	Срѣдно .	8_9	9_4

Ако си припомнимъ казаното по-горѣ, ще дойдемъ до заключение, че православното население въ крайбрѣжието на Черно море, въ срѣдното подножие на Балкана и въ окржжията около столицата се намира въ по-лошо економическо положение, отколкото въ другитѣ мѣста. Туку-речи не сме далечъ отъ истината. Фактъ е, че отъ освобождението насамъ индустрията — занаятитѣ отпадатъ отъ година на година, затуй и окржжията, които сж били повече прѣдадени на занаяти, ще бждатъ въ по-лошо економическо положение. Това се отнася до Севлиевския и часть отъ Търновския окржгъ. Окржжията около столицата отпаднжхж защото изгубихж своитѣ купувачи въ Турция, когато се затвори границата и въ Сърбия, като се подигнж митото. А Варненскиятъ окржгъ се съсипа поради трескавото стремение, което се развои между жителитѣ му подиръ освобождението, — да купуватъ земи отъ турцитѣ. Туй обстоятелство подигнж врѣменно цѣнитѣ на земята; населението влѣзе въ дългове, а многото земя не се обработваше и не можеше да си откупува дългътъ. Даже и прочутото добруджанско скотовъдство отпаднж, както се види отъ напаиритѣ. Голѣмъ интересъ прѣдставятъ измѣненията на коефициентитѣ, които ставатъ отъ година на година въ различнитѣ окржжия, но туй явление ще разгледаме другъ пжть, когато ще имаме на ржка материалъ за повече години.

Какъ се разпрѣдѣлятъ женидбитѣ въ различнитѣ мѣсеци и врѣмена на годината.

Не въ всѣко врѣме населението се жени. Въ извѣстна часть на годината полската работа дотолкова привлича вниманието на човѣка, че не му дава възможность да мисли за жененьо. Прѣдставената таблица № 14 най-ясно показва тая тенденция. Тука сѫ дадени числата на женидбитѣ за различнитѣ мѣсеци и врѣмена на годината — въ проценти къмъ общото годишно число женидби. Тия цифри сѫ срѣдни величини за седемъ-годишенъ периодъ. Най-голѣмото число женидби, т. е. максимумъ — за цѣлото население и православното — се пада на януари

№ 14.

Мѣсеци	1881—1889. год. Отъ 100 женидби колко се падатъ прѣзъ		
	за цѣлото население	православно население	мохамеданско население
Януари	29_2	36_0	6_3
Февруари	11_3	12_8	5_8
Мартъ	2_1	0_3	7_7
Априли	4_9	3_8	8_4
Май.	7_4	6_8	9_7
Юни	3_7	2_4	8_5
Юли	3_2	2_2	6_3
Августъ	2_7	1_1	7_7
Септември	3_1	1_7	7_7
Октомври	4_9	3_5	9_6
Ноември	10_5	10_6	9_9
Декември	16_9	18_7	11_5
Зима	57_5	67_6	23_7
Пролѣть	13_6	11_1	25_9
Лѣто	10_6	5_9	22_6
Есень	18_6	15_9	27_4

и зимѣ, а най-малкото — минимумъ — се пада на мартъ и лѣтѣ. За мохамеданското население максимумътъ се пада на м. декември и есень, а минимумътъ — на м. февруари и лѣтѣ.

И тъй най-много свадби въ България ставатъ прѣдъ м. януари и зимно врѣме, когато по-голѣмата часть отъ населението е свободно отъ занятия, а най-малко — прѣзъ м. марта и прѣзъ

лѣтото, когато населението е прѣдадено на полскитѣ работи. Между православното население прѣзъ марта се заключватъ изобщо само 0_3% бракове (въ 1886. г. сѫ били заключени само *6* брака, а въ 1889. год. — само 1). Причината на това явление е религията. Нека си спомнимъ, че мартъ се пада въ великия постъ, когато законътъ не позволява да ставатъ свадби. И наистина, ако Великдень се случи много рано или много късно, тъй щото нѣколко деня отъ мартъ да не бѫдѫтъ въ поста, количеството на женидбитѣ се увеличава. Така напр. въ 1885. год. между православнитѣ сѫ станѫли брака 214 или 2_0% (Великдень — 24. мартъ).

Ние на даваме цифритѣ по тоя въпросъ за отдѣлнитѣ години, за да спечелимъ мѣсто и врѣме, защото тия явления се повтарятъ отъ година на година съ голѣма правилность, и само значителни събития нарушаватъ описаниятъ поредъкъ. Така едно изключение съставя 1885. година, въ която минимумътъ се прѣпася отъ лѣтото на есень, поради войната, и 1886. г., когато максимумътъ се прѣпася отъ януари на декември, пакъ поради войната. Доста забѣлѣжително е и туй обстоятелство, че между мохамеданитѣ разпрѣдѣлението на свадбитѣ въ различнитѣ мѣсеци е доста равномѣрно — колѣбания между 11_5 и 5_8 %, тогазъ когато между православното население тия колѣбания сѫ доста голѣми — между 36_0 и 0_3 %

Възрастьта на младоженцитѣ.

Въ нашето отечество, особено по селата, се женѭтъ много млади. Кои сѫ причинитѣ, ще видимъ по-долу, а сега нека разгледаме внимателно дадената тука таблица № 15. На тая таблица е показано въ проценти възрастниятъ съставъ на младоженцитѣ. Цифритѣ прѣдставятъ срѣдни величини за 7 години.

Както си вижда отъ тая таблица, 60 % отъ мѫжетѣ и 84 % отъ женитѣ, които се женѭтъ всѣка година, сѫ на възрасть не повече отъ 25 години. Нигдѣ изобщо не се женѭтъ тъй рано, както въ Русия, България, Сърбия и донѣйдѣ въ Унгария и Румъния. Като изучватъ възрастниятъ съставъ на женидбитѣ въ разнитѣ страни на Европа, статистицитѣ (Янсонъ, стр. 163.) заключаватъ, че германскитѣ и романскитѣ племена се женѭтъ по-късно отъ славянитѣ. Намъ ни се струва, че племето въ тоя случай не играе голѣма рола и че славянитѣ се женѭтъ рано, защото сѫ земедѣлци: при земедѣлието работниятъ човѣкъ по-скоро обезпечва сѫществуваньето си, отколкото при мануфактурата. И Румъния и Унгария не сѫ славянски страни, а и тамъ хората се женѭтъ млади, защото и тѣ

№ 15.

Възрастни групи	1881—1889. год. На 100 лица между оженетитѣ се падатъ					
	отъ мжжки полъ			отъ женски полъ		
	цѣлото насел.	правос. насел.	мохам. насел.	цѣлото насел.	правос. насел.	мохам. насел.
По-малки отъ 20 г.	14_5	15_5	13_0	43_8	41_2	51_8
отъ 20—25 год.	45_9	49_5	34_2	40_7	44_6	27_3
„ 25—30 „	21_9	20_5	25_3	6_9	6_5	8_0
„ 30—40 „	10_8	9_3	15_2	5_4	5_0	6_7
„ 40—50 „	4_2	3_5	6_4	2_1	1_8	3_4
„ 50—60 „	1_3	0_8	2_8	0_5	0_2	1_4
отъ 60 год. на горѣ	0_6	0_2	2_2	0_1	0_0	0_5
Непоказана възрасть	0_9	0_9	0_7	0_8	0_9	0_5

сж, както славянитѣ, земедѣлци. Даже климатътъ и културата на страната игражтъ тукъ по-голѣма рола отъ племенния съставъ. Нашето мнѣние е, че най-важнитъ факторъ, който заставя човѣка да се жени по-рано или по-късно, е благосъстоянието.

Що се отнася до България, младото жененье се обяснява съ слѣднитѣ обстоятелства. Както знае добрѣ всѣки отъ насъ, българскиятъ момъкъ не се жени, догдѣто не добие необходимитѣ срѣдства, за да бжде кжщата му обезпечена. А понеже по-голѣмата часть отъ нашето население е земедѣлческа, и много още отъ нашитѣ полета не сж заети и обработени, нужнитѣ тѣзи срѣдства засега още се добиватъ леко и скоро. Къмъ това трѣба още да се прибави, че земедѣлецътъ-баща гледа да се сдобие часъ по-скоро съ необходимата работница, и затуй жени синоветѣ си много рано. Доколко е силно туй стремение, се вижда отъ това обстоятелство, че въ Свищовскиятъ окржгъ и въ другитѣ съсѣдни мѣста селянитѣ женжтъ своитѣ 14-годишни синове за момичета 18—20-годишни. И тоя обичай е билъ тъй твърдо влѣзълъ въ народа, щото нужно било енергическото съпротивение на духовницитѣ, догдѣто се унищожи.

Между мохамеданитѣ количеството на мжжетѣ и женитѣ, които се женжтъ до 25-годишната си възрасть, е по-малко, отколкото между православнитѣ; а пъкъ количеството на младоженцитѣ отъ 50-годишна възрасть нагорѣ е много по-голѣмо. Съ една дума мохамеданитѣ се женжтъ по-стари и въ по-стара възрасть отъ православнитѣ.

Може да се вѣрва, че до освобождението младото жененье, особено между мжжкото население, е било по-разпространено,

отколкото сега: слѣдъ освобождението се въведе войнската повинность, която почти навсѣкждѣ измѣнява и количеството и съставътъ на браковетѣ.

Семейно състояние на ожененитѣ.

Въ България, както и въ всичкитѣ други страни, най-много женидби ставатъ между момци и момичета, послѣ идѫтъ вдовци и вдовици и най-сетнѣ разведени. Това много ясно се вижда на прѣдставената таблица №: 16.

№ 16.

Семейно състояние		1881—1889. год. Отъ 100 женидби колко се падатъ		
		цѣлото население	православно население	мохамеданско население
Момци съ	момци . .	82_9	84_9	71_6
	вдовици .	1_0	0_7	1_9
	разведени	0_2	0_0	0_6
Вдовци съ	момци . .	3_3	3_0	3_9
	вдовици .	10_3	9_1	14_7
	разведени	0_4	0_2	0_9

№: 17.

Семейно състояние	1881—1889. год. Мѫже колко се падатъ на 1000 жени			Семейно състояние	1881—1889. год. Жени колко се падатъ на 1000 мѫже		
	цѣлото насел.	правос насел.	мохам. насел.		цѣлото насел.	правос насел.	мохам. насел.
Неженени. .	83_3	85_8	74_4	Неженени. .	85_4	88_1	76_4
Овдовѣли . .	14_0	12_4	19_7	Овдовѣли . .	11_6	10_2	17_4
Разведени. .	0_9	0_2	3_2	Разведени .	1_0	0_3	3_6

Около 83 % отъ станѫлитѣ прѣзъ годината бракове сѫ заключени между момци и моми. Или споредъ другата таблица №: 17, 83 % отъ ожененитѣ мѫже сѫ момци и 85 % отъ ожененитѣ жени сѫ моми. У православното население тѣзи цифри сѫ по-голѣми. Между вдовци и вдовици по нашинско ставатъ повече оженвания, отколкото между вдовци и моми. Статистиката въ западна Европа констатува съвсѣмъ обратно явление: тамъ вдовцитѣ се женѭтъ повече за моми, отколкото за вдовици. Числото на женидбитѣ, станѫли между момци и вдовици, е доста

незначително. Между неженетитѣ и разведенитѣ (табл. №№ 17) числото на женитѣ е по-голѣмо отъ числото на мѫжетѣ, между овдовѣлитѣ, напротивъ, по-малко. Между мохамеданското население относителното число на неженетитѣ е по-малко, а на овдовѣлитѣ и разведенитѣ е много по-голѣмо, отколкото между православното.

Всички тия цифри, както казахме, прѣдставятъ срѣдни величини за 7-годишенъ периодъ. Въ различнитѣ изучвани отъ насъ години коефициентитѣ сѫ доста близко до срѣднитѣ. Ето какви отстѫпвания можемъ да забѣлѣжимъ. Въ началото на изучвания отъ насъ периодъ, т. е. въ 1881. и 82. год. количеството на оженванията между неженетитѣ е по-малко отъ срѣдната величина, а между овдовѣлитѣ по-голѣмо. Подиръ това количеството на оженванията между първитѣ захваща отъ година на година да расте, а между вторитѣ — да пада. Само 1885. и 86. година прѣдставятъ допѣкѫдѣ изключение, и то: количеството на женидбитѣ въ 1885. год., станѫли между овдовѣли, достига, особено у православното население, максимумътъ, а между неженетитѣ пада много по-низко отъ срѣдната величина. Въ 1886. год., напротивъ, количеството на женидбитѣ, станѫли между неженетитѣ, достига максимумътъ, тогазъ когато между овдовѣлитѣ то пада до минимума. И тукъ, ще рече, проглежда влиянието на войната. Когато момцитѣ проливатъ кръвь на бойното поле, за овдовѣлитѣ (т. е. по-старитѣ) настѫпва по-голѣма вѣроятность да се оженѭтъ. Сѫщата тая тенденция се забѣлѣзва въ 1885. и 86. година и въ възраститѣ на оженетитѣ жени: въ 1885. год. процентътъ на оженетитѣ до 25 години пада много по-низко отъ срѣдната, въ 1886. год., напротивъ, тоя процентъ достига максимумътъ А въ възраститѣ отъ 30 години нагорѣ се забѣлѣзва противно явление.

Влияние, което различнитѣ занаяти и поминъци оказватъ на жененьето.

Въ „Резултатитѣ по движението на населението“ за всѣка година има и материалъ върху разпрѣдѣляванье на оженетитѣ по занаяти. Но тоя толкова важенъ материалъ е даденъ въ найпроста форма: показано е числото на оженетитѣ отъ всѣко занятие.[1]) Затова и ние можахме да изработимъ само слѣдната таблица №№ 18. Тамъ е дадено: 1) Процентътъ на заключенитѣ бракове въ всѣко занятие къмъ общото число бракове. Цифритѣ

[1]). Много интересно щѣше да бѫде, ако статистическото бюро даваше и разпрѣдѣлянье на оженетитѣ по занаяти и възрасть; тогава можеше да се узнае, вѣрно ли е нашето прѣдположение, че най-млади се женѭтъ земедѣлцитѣ.

прѣдставятъ срѣдни величини за 7-годишенъ периодъ. 2) Колко свадби се падатъ на 1000 души отъ всѣки занаятъ.

№ 18.

Групи занаятия	1881—1889.г. Въ % къмъ общ. число ж	Колко свадби се падатъ на 1000 души жители за					
		1885	1886	1887	1888	1889	срѣдно
Селско стоп., скотов.	77_8	6_4	9_6	9_5	8_8	8_6	8_6
Промишл., рударство и зидарство . .	8_1	3_6	3_7	9_0	8_0	7_5	6_3
Търговия и съобщен.	5_1	12_7	14_1	8_4	9_1	9_4	10_7
Наднич. и дом. слуги	3_2	5_6	5_8	6_0	8_0	7_8	6_6
Гражд., военна и обществена служба.	3_9	8_0	9_6	11_7	12_5	12_2	10_8
Неизвѣстно занятие	1_9	—	—	—	—	—	—

Отъ първата часть на тая таблица се вижда, че най-голѣмятъ % женидби се пада на селското стопанство, а най-малкиятъ—на надничаритѣ, което съотвѣтствува и на числения съставъ. Втората часть на тая таблица показва за всѣка година (отъ 1885. и до 89. г.), колко свадби сѫ станѫли на 1000 души въ всѣки занаятъ. Въ отношение къмъ срѣдната величина—8_3 – цифритѣ по отдѣлни занаяти се разпрѣдѣлятъ така: по-голѣми отъ срѣдната сѫ цифритѣ въ търговията, свободнитѣ занятия и земедѣлието, по-малки отъ срѣдната въ промишлеността и надничаритѣ. И тъй най-рѣдки сѫ свадбитѣ между нашитѣ занаятчии: когато въ 1886. год. напр. между търговцитѣ на 1000 души сѫ станѫли 14 свадби, между занаятчиитѣ само 3 и т. п. Въобще тѣ — занаятчиитѣ — се намиратъ въ найтежко економическо положение. Относителното количество на женидбитѣ въ отдѣлнитѣ години прѣдставя голѣмъ интересъ. Въ 1885. год. (врѣме на войната) относителното количество на свадбитѣ се умалява въ всичкитѣ занятия — а между търговцитѣ не само че не се намалява, но още коефициентътъ е по-високъ отъ срѣдния. Както се види, търговцитѣ прѣзъ военната година се женѣли повече. Излиза, че войната, която нанася толкова нещастия въ една страна, на търговцитѣ носи добри печалби и радости! Между земедѣлцитѣ количеството на женидбитѣ се увеличава веднага — на другата година подиръ войната, а между занаятчиитѣ чакъ на третята година подиръ войната.

(Слѣдва.)

Единъ тъменъ въпросъ отъ учебния материялъ по български езикъ за IV класъ.

Всѣки, който е присжтствувалъ на испитъ по стилистика въ IV кл., или който се е разговарялъ съ ученици отъ който и да било класъ по сжщия прѣдметъ, навѣрно е забѣлѣзалъ, че ученицитѣ иматъ твърдѣ тъмно понятие за разликата между прозаическия и поетическия слогъ и за условията изобщо на слога. Запитвайте ученикътъ както обичате и колкото обичате, вие ще достигнете сѐ до единъ и сжщи резултатъ, а именно: пълно несхващанье сжщината на работата и безсмислени опрѣдѣления. Това несхващанье и тази безсмисленость по въпроса за дѣлбата и условията на поетическия и прозаическия слогъ между другото се крѣпи и отъ учебницитѣ по стилистиката, които съвсѣмъ неправилно излагатъ тази работа. Ние ще земемъ за примѣръ прѣработенията и скороиздаденъ учебникъ по стилистиката отъ Д. Мишевъ и Ст. Костовъ, та да видимъ тамъ, какъ е изложенъ този въпросъ.

Така, на стр. 41 четемъ:

„Слогътъ бива два вида: простъ и образенъ.

Простъ е слогътъ, въ който мислитѣ сж изказани съ общи термини, съ общи понятия.

Образенъ е слогътъ, въ който мислитѣ и чувствата сж изказани съ единични прѣдставления, съ живи образи.“

За да се види нагледно тази разлика, съставителитѣ на учебника посочватъ подробно, какви думи и изрази сж избрани и употрѣбени въ статията „Охридско езеро“ (Хр. т. I, стр. 70). Споредъ направеният разборъ, облѣклото на слога въ казаната статия е съшито отъ „епитети, фигури въ думи и фигури въ мисли.“ Подиръ това на стр. 42 се продължава:

„Въ пета статия тоже се описва „Охридското езеро“ (навѣрно тука трѣба да се разбира на пета страница въ Христоматията, а не „въ пета статия“), ала въ цѣлата статия не се срѣща нито една дума, употрѣбена прѣносно, т. е. ни една

фигура въ думи, ни една фигура въ мисли, нито пъкъ изобилва съ епитети. Въ цѣлата статия понятията сѫ означени съ съотвѣтни общоупотрѣбителни думи (термини).“

Споредъ това:

„Образний и простий слогъ се различаватъ по облѣклото, което даватъ на мислитѣ и чувствата.

„Образний слогъ си служи съ епитети, съ фигури въ думи и съ фигури въ мисли.“

„Простий слогъ си служи съ обикновени думи, каквито сѫ географическитѣ названия: рѣка, море, езеро, равнина, поле и пр., зоологическитѣ: животно, птица, насѣкомо и пр., ботаническитѣ: растение, дърво, цвѣте, плодъ и т. н.“

Най-първо нека кажемъ, че прѣведенитѣ опрѣдѣления и обяснения сѫ категорични утвърдителни сѫждения. Съставителитѣ право и рѣшително (безъ никакво ограничение или одумованье) утвърждаватъ, че

„Слогътъ бива два вида: простъ и образенъ, че

Простийтъ слогъ си служи съ обикновени думи (общеупотрѣбителни термини), разбира се, безъ епитети, безъ фигури въ думи и безъ фигури въ мисли, и че наопаки:

Образний слогъ си служи съ епитети, фигури въ думи и фигури въ мисли.“

Истина ли е това? Истина ли е, че простиятъ слогъ си служи само съ общо-употрѣбителни термини безъ никакви епитети и фигури? Разбира се, че не е истина. Съставителитѣ, като разглеждатъ простото описание на „Охридското езеро“ отъ Иречекъ (Хр. I стр. 5), буквално казватъ: „въ цѣлата статия не се срѣща нито една дума, употрѣбена прѣносно, т. е. ни една фигура въ думи, ни една фигура въ мисли.“ Обаче ние намираме въ сѫщата кѫса статия изразитѣ: „водитѣ му сѫ бистри като кристалъ“, „на истокъ се издигатъ голи планини“, „прѣкрасно мѣсто“ и т. н. Пита се, тѣзи изрази, споредъ горното опрѣдѣление, на кой слогъ сѫ принадлежность? Не сѫ ли тѣ „облѣкло“ на образния слогъ? Щомъ съставителитѣ казватъ, че изразътъ „езерото е гладко като огледало“ билъ „фигура въ мисъль“ (стр. 41, редъ 28 + 37), то не е ли сѫщата фигура и изразътъ: „водитѣ му сѫ бистри като кристалъ?“ (стр. 5, р. 42). А като е фигура, що търси въ облѣклото на *простия слогъ?* Па не само въ тази статия, а въ която искате прозаическа статия потърсете и ще намѣрите, дѣ по-малко, дѣ повече и епитети, и фигури въ мисли, и фигури въ думи. Така, въ първата статия на Христоматията „Рила“ срѣщаме:

„стръмни, зжбести, скалисти вериги,“ „величествени долини между скудни джбрави,“ „тъмносини спокойни води, заключени посрѣдъ чудно нарѣзани, сиво-жълти, скалисти брѣгове, се изливатъ като шумни водопади“ и пр.; въ статията „Дунавъ“ (стр. 5) — „хубави градини и полета съ весели шумаци, набраздени съ широки пжтища и посѣяни съ множество села,“ „широко поле, покрито съ тръсть, безчислени потоци и блата“ и т. н. Слогътъ на самия учебникъ не може да бжде другъ освѣнъ простъ, наученъ, а и въ него се срѣщатъ „облѣклото на образния слогъ,“ „прибавенитѣ думи ясно, ведро . . . . служатъ за накитъ на рѣчьта.“ Думитѣ облѣкло и накитъ не сж ли турени въ прѣносно значение? Въобще, трѣба да се каже, че почти въ всѣка прозаическа статия или почти въ всѣко прозаическо съчинение, ако ще би то да е и съ философско съдържание, се срѣщатъ и епитети, и прѣносни думи, и всичкитѣ видове фигури.[1]) А има научни съчинения, въ които фигуралнитѣ изрази не само се срѣщатъ на често, но дори изобилватъ. — Отъ друга страна, нѣма нужда, чини ни се, да се казва, че и въ образния слогъ се срѣщатъ много изречения, периоди, цѣли пасажи, дори страници, въ които сж употрѣбени обикновени, общеупотрѣбителни, отвлечени термини.

Споредъ горѣказаното, всѣки вижда, че щомъ се срѣщатъ въ простия слогъ образни изрази и въ образния слогъ прости изрази, то основата да се дѣли категорически слогътъ на **простъ**, който си служи само съ отвлѣчени думи, общи термини или понятия, и *образенъ*, който си служи само съ единични прѣдствления, съ живи образи (епитети и фигури), е подкопана.

Да отидемъ пó-нататъкъ:

Отъ 42 стр. до 73 се разправя въ учебника за „облѣклото“ на образния слогъ, сир. за епитетитѣ, сравненията, тропитѣ, фигуритѣ и всичкитѣ други условия, които, споредъ съставителитѣ, сж принадлежность на този слогъ; а отъ 73 стр. нататъкъ се разправя за простия слогъ и неговитѣ качества. Ето самитѣ съставители, що казватъ за послѣдния:

„Главното и сжщественото качество на *простия* (к. н.) слогъ е да бжде понятенъ, т. е. да прѣдава всичко така, та

---

[1]) За наглѣдность на това утвърждение ние посочваме Христоматията за IV кл. отъ г. И. Пѣевъ, отъ показателя на която всѣки може да види, че въ всичкитѣ помѣстени вжтрѣ статии, били прозаически или поетически, се срѣщатъ сравнения, антитези, метоними, синекдохи, хиперболи и всѣкакви други фигури.

читательтъ лесно да разбира и схваща мислитѣ.“ И на стр. 74 се казва: „Главнитѣ качества, които правѭтъ слога понятенъ, сѫ ясность, точность, чистота, правилность и кѫсота (краткость, сжатость).“

Отъ приведеното всѣки ученикъ ще разбере: 1) че отъ образния слогъ се изисква да бѫде съшитъ отъ фигури и живи образи, 2) че отъ простия слогъ се изисква да бѫде понятенъ, а пъкъ главнитѣ качества, които правѭтъ простия слогъ понятенъ, сѫ ясность, правилность и пр. Дѣто ще каже, че само отъ простия слогъ се изисква да бѫде разбранъ (понятенъ) и че ясностьта, правилностьта, чистотата и пр. сѫ качества само на простия слогъ. А споредъ това излиза, че отъ образния слогъ не се изисква да бѫде разбранъ, сир. ясенъ, правиленъ, чистъ и т. н., защото дѣто въ учебника се разправя за свойствата и качествата на този слогъ (образния) (42—73 стр.), нищо не се споменува, че той трѣбва да бѫде правиленъ, чистъ, ясенъ и пр.

Отъ такова едно неясно излаганье качествата и свойствата на образния и простия слогъ се е образувало и горѣказаното тъмно и неопрѣдѣлено понятие за сѫщитѣ въ ученицитѣ. Запитайте ученикътъ за качествата на слога, и той ще ви отговори, че отъ простя слогъ се изисква да бѫде правиленъ, ясенъ, чистъ и пр., а отъ образния — да е прѣпълненъ съ епитети, фигури и пр. Ако повторите пакъ да попитате: ами отъ образния слогъ не се ли изисква да бѫде понятенъ, сир. правиленъ, ясенъ, чистъ и т. н., ученикътъ ще падне въ недоумѣние, па ще се чуди, що да ви отговори. Сѫщото недоумѣние и сѫщото смущение ще забѣлѣжите у ученика, ако го запитате и за това: въ простия слогъ не се ли хичъ употрѣбяватъ епитети, тропи, фигури и т. н.?

Всичката тази бърканица, споредъ насъ, излиза отъ това: 1) дѣто се разглежда слогътъ независимо (вънъ) отъ съчинението, 2) дѣто се раздѣля слогътъ на два вида: простъ и образенъ (които сѣкашъ сѫ отдѣлни, самосоятелни единъ отъ другъ) и 3) дѣто се турятъ едни условия и качества само за простия слогъ, а други само за образния.

1. И наистина, слогътъ не е самостоятелна, отдѣлна вещь, която да се дѣли на проста и образна и да се изучава като главно нѣщо само по себе си; слогътъ е само съставна часть на съчинението, той е срѣдство, съ помощьта на което се достига цѣльта на съчинението. А щомъ е така, не ще и дума, че неговото изучванье се намира въ пълна зависимость отъ изучваньето на самото съчинение.

Познато е, че всичкитѣ словесни произведения се дѣлятъ на два главни дѣла: прозаически и поетически. За основа на тази дѣлба, по моето убѣждение, трѣбва да служи най-главно, ако не единствено, идеята или цѣльта, съ която е написано съчинението. Ако авторътъ има главно за цѣль да ни даде знание, наука, съчинението му ще наречемъ просто или прозоическо; ако пъкъ има главно за цѣль да възбуди чувствата ни, въображението и фантазията ни, за да ни докара нѣкаква услада или нѣкакво отвръщение чрѣзъ изображение на извѣстни картини, съчинението му ще наречемъ поетическо. Формата, изразътъ и слогътъ не могятъ да послужятъ напълно за бѣлѣзи, по които можемъ да познаемъ едно съчинение прозаическо ли е или поетическо, защото тѣ не сѫ постоянни и сѫществени негови признаци. Особно въ днешно врѣме авторитѣ не вардятъ никаква опрѣдѣлена форма на изложение за извѣстенъ родъ съчинение. Едни пишятъ своитѣ философски размишления въ стихове, други излагатъ научни издирвания въ форма на драматически диалогъ, трети проповѣдватъ научни истини въ белетристическа форма и т. н. И всичко това се прави съ цѣль да се умекоти строгостьта и сухостьта на научното изложение, та като се възбуждатъ общи човѣшки интереси, да се примамятъ повече четци къмъ книгата и науката. По тази именно причина много мислители и автори илюстриратъ философскитѣ си (научни) издирвания или размишления съ примѣри, метафори, фигуративни сравнения и разни други фигурални изрази (напр. Фламарионъ), а нѣкои пъкъ, като Жюлъ Вернъ, Н. Попъ Ивановъ[1]) (псевдонимъ) и пр. излагатъ научнитѣ си съчинения въ форма на повѣсти и романи.

И тъй, съчиненията могятъ да се дѣлятъ на прозаически и поетически главно по основната си идея или по цѣльта, която има авторътъ прѣдъ очи съ написваньето на съчинението. Формата на излаганьето и слогътъ не могятъ да се зематъ за главни и сѫществени признаци.

II. Като видѣхме връзъ каква основа трѣба да дѣлимъ съчиненията на прозаически и поетически, сега пъкъ трѣба да разгледаме слогътъ, като срѣдство (отъ формалната страна на съчинението) за достиганьето тия особни цѣли, свойстоени на това или онова словесно произведение.

Слогътъ е сглобенъ отъ думи, а всѣка дума има двѣ страни: вътрѣшна или логическа и външна или художествена:

---

[1]) „Богатото село“, „Въ неволя приятель“, гл. списанието, „Библиотека“.

вѫтрѣшната страна е идеята, понятието или мисъльта, която означава думата, а вънкашната е сборътъ на звуковитѣ, които изразително рисуватъ въ нашето прѣдставление образа, фигурата на прѣдмета. Споредъ това и слогътъ отъ една страна (вѫтрѣшната) е изразъ на самитѣ мисли, понятия, идеи и сѫждения, а отъ друга — (вънкашната) той е сборъ или съчетание на думи, прѣдложения и периоди. Отъ първата страна се образува разбрана (понятна) за ума, а отъ втората — образна и приятна за ухото звучаща рѣчь. Първата страна на слога наричаме логическа, втората — образна или художествена.

Логическата страна на слога обхваща въ себе си условията за ясность, правилность, чистота, точность и стегнѫтость (напетость), а художествената — условията за изразителность, образность, рельефность, фигуративность, симетричность и благозвучность.

Споредъ казаното, става явно, че нѣма защо да дѣлимъ слогътъ на два вида (като самостоятелни); слогътъ е единъ, ала той, както и думитѣ, отъ които е съставенъ, има двѣ страни — логическа и художествена.

Различнитѣ автори, било въ зависимость отъ своитѣ дарби, обществено положение и характеръ, било въ зависимость отъ цѣльта на твореннята си, обръщатъ пó-вече внимание на едната или другата страна на слога; малцина сѫ, които еднакво и съ голѣмо искуство могѫтъ да съединяватъ въ едно общо цѣло и двѣтѣ страни на слога, макаръ въ днешно врѣме почти всички да се стремѭтъ къмъ това. Едни писатели усвояватъ само логическата страна — това сѫ строгитѣ и студени философи и математици; други пъкъ, наопаки, усвояватъ повече художествената страна — това сѫ болшинството стихотворци, дребни повѣствователи и плитки романисти. Това обстоятелство е дало поводъ да се дѣли слогътъ на простъ и образенъ и да се поставятъ отдѣлни условия за едина и другия, когато въ сѫщность всичкитѣ горни условия сѫ общи за слога. Работата е само, че при едни автори или въ едни съчинения прѣобладаватъ логическитѣ елементи, а при други — художественитѣ. Тука е всичко до избора на думитѣ и конструкцията на изразитѣ.

Възъ основа на тѣзи обяснения ние можемъ да правимъ характеристика на слога у нѣкой писатель Така, ако авторътъ повече избира прости, общоразбрани и ясни думи, па ги свързва въ прѣдложения по простъ, естественъ и свойственъ на езика начинъ, то слогътъ му наричаме, простъ, ясенъ, раз-

бранъ; ако той при изказваньето мислитѣ си употрѣбява много думи, па ги върже и нарежда разпасано, слогътъ му бива растегнжтъ, халтавъ, разбърканъ и тъменъ; ако въ произведението твърдѣ често се срѣща извѣстенъ начинъ на изказванье, тази особеность характеризира негова слогъ, дава му особенъ колоритъ. Изобилието на фигуритѣ прави въобще слогътъ фигураленъ, цвѣтисть, конкретенъ, изразителенъ или образенъ; противнитѣ на тѣзи свойства ще бжджтъ — безцвѣтность, отвлѣченость, сухота и бѣдность въ езика. Прѣобладанието на извѣстна фигура дава характеристика на цѣлия слогъ; така, езикътъ може да бжде алегориченъ, метафориченъ, епиграматиченъ, енергиченъ, шеговитъ, ироничeнъ и т. н. споредъ елементитѣ, отъ които повече е съставенъ.

III. Сега пъкъ да обяснимъ, какъ се приспособява слогътъ къмъ прозаическитѣ и поетическитѣ произведения.

Понеже прозаическитѣ и поетическитѣ съчинения се различаватъ по цѣлитѣ си, то и слогътъ, като срѣдство за достиганье тѣзи цѣли, трѣба така да се приспособява, та че напълно да удовлетворява цѣльта на едното или другото словесно произведение, сир. да добива такъвъ колоритъ, който е необходимъ за прозаическата рѣчь или за поетическата. Поради това въ рѣчьта на прозаическитѣ съчинения, споредъ особенитѣ тѣхни свойства, се изисква да прѣобладаватъ *главно* (не единствено) логическитѣ условия на слога, съ които се опрѣдѣля научностьта и силата на произведението; рѣчьта пъкъ на поетическитѣ произведения, по тѣхнитѣ свойства, изисква отъ поета да пази логическитѣ, но да изтъква най-много художественитѣ условия на слога, които спомагатъ за образното и картинного прѣдставление на мисъльта, прѣдмета или явлението, а така сжщо за плъзгавото, гладкото и музикалното течение на рѣчьта. И именно за това се изучава слогътъ въ стилистката отъ двѣ страни: отъ логическа, която удовлетворява главно научната, прозаическата рѣчь, и отъ художествена, която удовлетворява образната, поетическата рѣчь.

И така:

1) Невѣрно и непровилно се дѣли слогътъ на два вида: простъ и образенъ като самостоятелни единъ отъ другъ, а още по-невѣрно и неправилно се измислятъ специални условия за едина и за другия видъ.

2) Слогътъ е единъ, както и езикътъ въ обширенъ смисълъ е единъ, но той, както и думитѣ, отъ които е сглобенъ, има двѣ страни: логическа и художествена. Къмъ първата

се отнася граматическата правилность, яснотата, чистотата, точностьта и стегнѫтостьта, а къмъ втората — образностьта, фигуралностьта, симетричностьта и благозвучието.

3) Слогътъ се намира въ зависимость отъ цѣльта на самото съчинение и отъ характерътъ и искуството на писача.

4) Въ чисто научнитѣ съчинения изобщо авторитѣ обръщатъ повече внимание на логическитѣ елементи на слога, а въ поетическитѣ — повечето на художественитѣ.

Н. Станевъ.

НЕВРАСТЕНИЯ.[1])

(Нейнитѣ признаци.)

Неврастенията е, както казахме, болесть на нервната система, и то болесть, която се изражава въ нейната служба, въ нейната функция; затуй тя се нарича, въ противуположность на другитѣ нервни болести, гдѣто се намира нѣкое материално, анатомическо поврѣжданье на нервната система, и функционална болесть, защото съ сегашнитѣ срѣдства за изслѣдванье почти не може да се констатува при нея нѣкое сѫществено промѣнение на нервнитѣ келийки и тъкань.

Нервната система се дѣли на централна и периферна. Първата състои отъ мозъка на главата и неговото продължение, мозъка на гръбнака; втората — отъ осѣтителнитѣ и двигателнитѣ нерви. Осѣтителнитѣ нерви служѫтъ да донасятъ впечатлѣнията отъ вънкашния свѣтъ (въ който спада и собственото тѣло съ неговитѣ органи) до мозъка, а двигателнитѣ — да отнасятъ импулситѣ, самоволни или неволни, отъ мозъка къмъ повръхнината или къмъ вѫтрѣшнитѣ органи.

Нервната система може да прѣтърпи промѣна въ своята функция както въ периферията си, тъй и въ центра. Прѣуморяваньето и изчерпваньето на периферитѣ нерви може да докара ослабванье на центроветѣ, както и напротивъ прѣсилваньето на центра може да има за слѣдствие отслабванье на периферитѣ нерви.

Тъй напр. слѣдъ дълго свиренье на нѣкой инструментъ или просто слѣдъ дълго гледанье на свѣтли прѣдмети и пр. настѫпва главоболие, както и наопаки продължително занимание съ едни и сѫщи мисли причинява не само главоболие, но и общо опадванье на нервнитѣ сили.

Споредъ това и неврастенията, като болесть на цѣлата нервна система, ще обхваща цѣлото тѣло и ще прѣдставя признаци както отъ страна на периферитѣ нерви, тъй и отъ

---

[1]) Вж. Бълг. Прѣгледъ, год. II., кн. VI.

страна на мозъка — на главния и на гръбначния. Така щото явленията, наблюдавани въ тая обширна область, ще бждатъ и разнообразни и многобройни.

Картината на неврастенията прѣдставя такова изобилие отъ болезнени признаци, щото, за да имаме по-добъръ обзоръ надъ тѣхъ, би трѣбало да ги разпрѣдѣлимъ на нѣколко отдѣлни групи, спорѣдъ органитѣ, които показватъ най-много смущения въ своята функция. Разбира се, че такова разпрѣдѣление не може да бжде друго освѣнъ схематично, защото органитѣ на човѣшкото тѣло иматъ тѣсна свързка помежду си и голѣма зависимость единъ отъ други, тъй щото разболяваньето на единъ органъ води слѣдъ себе си въ по-голѣмъ или по-малъкъ размѣръ и разболяваньето на други органи, и споредъ това едно строго разпрѣдѣление на признацитѣ по органи е невъзможно.

Смущения въ психическата сфера.

Смущенията въ областьта на интелекта сж различни споредъ степеньта на заболяваньето.

Въ лекитѣ случаи отъ мозъчно изчерпванье се забѣлѣзва едно намаляванье на интелектуалната способность, което се изразява въ ослабванье на паметьта, наклонность къмъ разсѣяность и въ по-лесно уморяванье при умствена работа, тъй щото послѣдната е измѣнена само количествено: болнитъ не може да произведе въ извѣстно врѣме това количество умствена работа, каквото е произвождалъ по-напрѣдъ. Въ по-тежкитѣ случаи умствената работа се измѣнява и качествено: изработеното показва пробѣли и недостатъци и се извършва затруднително и въ по-дълго врѣме. Продължителнитъ умственъ трудъ става невъзможенъ, бързината на схващаньето, способностьта на сполучливото изразяванье на мисълта, самитъ полетъ на мисълта очевидно се намаляватъ; сжжденията ставатъ затруднителни и несигурни. Ослабваньето на паметьта се изказва въ мжчното запомнянье и въ трудното припомнянье. Поради недостатъчната внимателность, вънкашнитѣ явления не оставятъ своитѣ слѣди въ мозъка въ сжщата послѣдователность, въ каквато сж тѣ текли; тъй напр. при четеньто или слушаньето на нѣкой разказъ се усвояватъ само отдѣлни фрагменти, които, по нѣманье тѣсна свръзка помежду си, лесно се забравятъ и недостатъчно репродуцираръ. Срѣдъ разговора болнитѣ забравятъ, за какво се е говорѣло, или имъ „излазятъ изъ ума“ имената на познати лица или прѣдмети, тъкмо когато искатъ да ги изговорѫтъ, или пъкъ употрѣбятъ не тази дума, която искатъ да кажжтъ, а друга нѣкоя.

Въ най-тежкитѣ случаи умствената работа, било въ продуктивенъ или въ репродуктивенъ смисълъ, се намалява почти съвсѣмъ. Даже такъвъ видъ умствена дѣятелность, който се не счита обикновено за напрѣганье на ума, като напр. забавленията, ставатъ въ твърдѣ кѫсо врѣме не само тегостни, но и невъзможни. Слушаньето на една кѫса музикална пиеса довежда до такова уморяванье, щото трѣба дълго врѣме на болния, да се съвземе подиръ това. При нѣкои болни и при най-малкото четенье захващатъ да се сливатъ буквитѣ, да имъ се замайва глава, да имъ става лошо, да имъ се вие свѣтъ, да имъ притъмнява на очитѣ, да осѣщатъ тежесть въ главата, да се чувствуватъ изчерпани.

Както въ интелектуално отношение, тъй и въ другитѣ видове душевна дѣятелность може да се констатува характеристичната за неврастенията абнормална раздражителность и бързо изчерпванье. Болния се очудва самъ, че той прѣзъ нѣкой часъ на деня, особено сутрина, се осѣща много добрѣ, схваща всичко съ удивителна леснина, спомня си лесно, може да извършва своята работа съ прѣдишната точность или даже подобрѣ. Но скоро картината се измѣнява въ съвършено противуположенъ смисълъ. Слѣдъ кѫсо умствено напрѣганье той се осѣща вече уморенъ, изчерпанъ и неспособенъ за нищо.

По отношение къмъ душевното настроение абнормалната раздражителностъ на мозъка се изразява въ извѣстна чувствителность, която или надминува границитѣ на нормата, или стои подъ тѣхъ: психическиятъ органъ е или надчувствителенъ или подчувствителенъ. Въ първия случай болниятъ се намира въ едно лесно раздражително състояние. Впечатлѣния, при които здравъ човѣкъ остава равнодушенъ, ставатъ за този видъ неврастеници тегостни. Играта на дѣцата въ кѫщи, тѣхниятъ шумъ и смѣхъ, отваряньето и затваряньето на вратата, посѣщенията, забавленията имъ ставатъ отегчителни. Невинитѣ забѣлѣжки на ближнитѣ се схващатъ за докачения. Единъ тѫженъ споменъ прѣдизвиква вече порой сълзи. Неточното изпълнение на заповѣдьта или най-малката погрѣшка отъ страна на подчиненитѣ възбужда буенъ гнѣвъ; никой не може да имъ угоди. Въ втория случай болниятъ показва едно сравнително безучастие и равнодушие къмъ ближнитѣ, околнитѣ и къмъ прѣдмета на неговата дѣятелность и занимание. Туй душевно състояние се съзнава отъ самия боленъ и се чувствува тегостно отъ него. Той осѣща нѣкаква „пустота“ или „празнота“ въ главата си. Болнитѣ отъ тази категория и отъ тази степень на разболяванье сѫ сравнително

по-рѣдки. Напротивъ, по-леката степень отъ подчувствителность на нервната система, такава, за каквато споменѫхме въ първата си статия върху причинитѣ на неврастенията, е много честа,

Въ много случаи душевното настроение е твърдѣ промѣнливо и бързо прѣминува отъ една крайность въ друга; тъй напр. болниятъ зарань е радостенъ до възторгъ, а вечерь мраченъ до полуда, и обратно.

При уголѣмената чувствителность на нервитѣ, нѣкои болезнени осѣщания се чувствуватъ по-силно, взиматъ се за сериозни заболявания и споредъ туй се подчертаватъ отъ посилни афекти. Тъй напр. просто сърдцебиенье възбужда у болния мисъльта, че той страда отъ нѣкой порокъ на сърдцето, вслѣдствие на което той се угрижва и опечаля до отчайванье; болкитѣ въ кръста се взиматъ за нѣкоя тежка болесть на гръбначния мозъкъ и пр.

Волята и характерътъ показватъ сѫщо значителни промѣнения. Слабостьта на волята при неврастеницитѣ се намира въ явна несъразмѣрность съ прѣдишната имъ умствена енергия. По-прѣди дѣятелни и прѣдприимчиви — сега се боѭтъ и колебаѭтъ да прѣдприемѫтъ нѣщо по-сериозно; еднажъ взетото рѣшение мѣняватъ често пѫти; даже за такива дребни нѣща, като напр. да пишѫтъ ли или не писмо на еди-кого-си, да станѫтъ или не въ опрѣдѣления часъ отъ леглото, да отидѫтъ или не на разходка, да порѫчатъ или не нѣщо на слугата, да прочетѫтъ или не единъ разказъ и пр. — се рѣшаватъ твърдѣ мѫчно. Тази нерѣшителность и колѣбание зависѭтъ често отъ душевното настроение. Слабостьта на волята се изказва още въ недостатъчното самообладание при душевни вълнения, въ малодушие и страхъ прѣдъ възможни опасности или неприятности и затруднения.

Промѣната на характера се изразява въ туй, че вмѣсто прѣдишната храбрость и мѫжество настѫпватъ малодушие и страхливость, вмѣсто прѣдишната самоувѣренность и рѣшителность — недовѣрие въ собственитѣ сили и колѣбание; прѣдишната веселость прѣминува въ мрачно настроение, спокойствието и търпѣнието въ раздражителность и нетърпѣливость, обаче нравствената подкладка на характера си остава неизмѣнена, — което съставя важна отличителна черта на неврастенията отъ друга една болесть на мозъка (прогресивната парализа), гдѣто се срѣщатъ сѫщитѣ промѣнения на характера.

Отъ различнитѣ аномалии на душевната дѣятелность се срѣщатъ при неврастеницитѣ най-често тъй наре-

ченитѣ натрапливи (навязчиви) прѣдстави, чувствувания, афекти, мисли и дѣяния (Zwangsgedanken).

Всѣки физиологически човѣкъ е наблюдавалъ при себе си, че нѣкой пжть неволно и безъ всѣкакъвъ поводъ изпъква нѣкоя идея или мисъль надъ съзнанието и се примѣсва или по-добрѣ натрапва настоятелно на мислитѣ, които го занимаватъ въ този моментъ, и нему му трѣба извѣстно усилие на волята, за да я прѣмахне.

Аналогични на това явление сж и натрапливитѣ идеи при неврастеницитѣ, съ тази разлика, че тѣ по причина на слабостьта на волята на послѣднитѣ се натрапватъ съ особена сила на нормалния ходъ на мисленьето, смущаватъ го и не могжтъ да се пропжджтъ съ логически аргументи за тѣхната бозосновность и безопасность. Интелигентни болни, които страдатъ отъ подобни идеи, съзнаватъ винаги болезненостьта на това явление и гледатъ на него като на нѣщо тѣмъ чуждо, натрапено. Съдържанието на натрапливитѣ идеи е, както и самата мисъль въобще, безконечно разнообразно. При едни то е религиозно или метафизическо; болниятъ напр. се измжчва отъ въпроситѣ: „що е Богъ“, „какво нѣщо е природата“, „какъ е произлѣзълъ свѣтътъ“, „Богъ направилъ свѣтътъ, а него кой направилъ“ — въпроси, които изпъкватъ постоянно надъ неговото съзнание, безъ да може да ги отстрани. Други, угрижени за своитѣ ближни, биватъ измжчвани отъ мислитѣ: „ами ако се разболѣе мжжъ ми“, „ами ако умре“, „ами ако се разболѣжтъ дѣцата“, или „ги стъпчи нѣкоя кола на улицата“, или „се събори училището и ги притисне“ и пр.

Или пъкъ по поводъ на нѣкои тѣлесни чувствувания, а много често безъ всѣкакъвъ поводъ, изпъкватъ мислитѣ „ако получж ударъ“, ако ми изфръкне умътъ“, „ако полудѣж“, „ако се заразж съ нѣкоя болесть“, „ако се отрсвж“, „ако глътнж нѣкоя игла или стъкло“, „ако влѣзжтъ крадци въ кжщи и ме оберждтъ“, „ако избухне пожаръ“, „ако съмъ забравилъ да напишж адресътъ на проведеното писмо“, „ако съмъ направилъ нѣкоя погрѣшка въ смѣтката, или съмъ написалъ нѣкоя неучтива фраза въ рапорта“ и пр.

Тѣзи натрапливи мисли прѣдизвикватъ и съотвѣтниятъ афектъ на голѣмо угрижванье и страхъ, лишаватъ мисъльта отъ нейния свободенъ ходъ, като я приковаватъ въ извѣстни граници, и ѝ даватъ постоянно извѣстно направление.

Нерѣдко се явяватъ и натрапливи дѣяния (Zwangshandlungen). Болниятъ осѣща често единъ импулсъ, да извърши нѣщо, или както се той изразява — „нѣщо го кара“: да удари

нѣкого, да промуши дѣтето си съ пожа, който лежи на масата, да фърли дѣтето си отъ прозореца, да го убие; да скочи самъ отъ горния катъ на кѫщата, да извикне въ черква, да изтърве нѣкоя неприлична дума срѣдъ обществото, да минува все прѣзъ извѣстно мѣсто и пр. Тѣзи натрапливи дѣяния обаче не сѫ въ сѫщность дѣяния, а сѫ мисли, които обикновено не се привеждатъ въ изпълнение, като си оставатъ само при импулса. Само въ нѣкои безврѣдни и безопасни случаи тѣ се привеждатъ въ дѣйствие. Тъй напр. единъ боленъ, при всичката си увѣреность, че е заключилъ вратата на спалнята си, ставаше нѣколко пѫти отъ леглото си (прѣди да заспи), за да се увѣри отново че ги е заключилъ; други пъкъ трѣба да минува прѣзъ извѣстна улица и да прочита надписитѣ по магазинитѣ, или да брои прозорцитѣ на кѫщята и пр.

Отъ натрапливитѣ афекти най-често се срѣща при неврастеницитѣ афектътъ на страха, който нѣма нищо общо съ тоя при хора въобще страхливи. Тъй напр. хора, които инакъ не се боѭтъ отъ нищо, обзима ги срѣдъ бѣлъ день единъ видъ страхъ, когато прѣминуватъ нѣкоя широка улица или площадь (площаденъ или уличенъ страхъ, agorophobia); — или пъкъ се боѭтъ да отидѫтъ въ мѣста, гдѣто има много хора събрани (театри, черкви, гостиници), или при общението и разговора съ други хора (има напр. ученици, които макаръ и да сѫ увѣрени, че си знаѭтъ урокътъ, почувствуватъ единъ такъвъ внезапенъ страхъ, когато ги извикатъ на урокъ, щото не сѫ въ състояние да произнесѫтъ ни дума); или пъкъ да стоѭтъ въ мѣста тѣсни и малки (claustrophobia), или да останѭтъ сами (monophobia), или да стоѭтъ на високо мѣсто или подъ нѣкой окаченъ прѣдметъ (огледало, лампа). Нѣкои захващатъ най-послѣ да се боѭтъ отъ това, че се боѭтъ, че ги напада този тѣхенъ страхъ (phobophobia).

Този страхъ, който настѫпва внезапно, въ видъ на припадъкъ, и трае отъ нѣколко секунди или минути до $^1/_2$ часъ, е много често безъ всѣко съдържание. Болниятъ бива нападнѫтъ отъ него, безъ да може да опрѣдѣли причината му, или безъ да съзнава прѣдметътъ на страха си.

Единъ отъ първитѣ признаци на нервно изчерпванье е смущението на съна. Повечето отъ неврастеницитѣ страдатъ или отъ безсъница, или пъкъ сънътъ имъ, ако и да не е значително скѫсенъ, изгубва своятъ характеръ на отпочиванье. Той е повръхностенъ, неспокоенъ, прѣкѫсванъ отъ тежки, страшни сънища, чести стрѣскания; самото заспиванье става затруднително; макаръ и уморенъ, болниятъ не може да се успокои, да

потуши мислитѣ си, които неволно и безъ всѣка тѣсна свързка изпъкватъ една слѣдъ друга; асоциациитѣ на мислитѣ ставатъ по-хлабави, фантазията по-жива; въспоминанията — даже най-нищожнитѣ, както на сѫщия день, тъй и на минѫлото, се явяватъ въ съзнанието съ една натрапливость, която кара сънътъ да отбѣгва. Най-послѣ слѣдъ дълги мѫчителни часове настѫпя неосѣтно очакваната дрѣмка. Едно внезапно трепванье или стрѣсванье, и дрѣмката изчезва — и пакъ нови мѫчения. Пъкъ и да успѣе да заспи лесно, болниятъ слѣдъ неспокойния сънъ при сѫбужданьето си на сутриньта не осѣща главата си прѣсна, тѣлото си отпочинѫло, силитѣ си възстановени, а се чувствува уморенъ, навѫсенъ, много често съ замаяна глава. Много порѣдко отъ безсъницата се срѣща при неврастеницитѣ голѣма сънливость: но и слѣдъ нея болнитѣ не се осѣщатъ съ опрѣснѣла глава, съ подновени сили, както слѣдъ нормалния сънъ.

Главоболието е единъ много честъ признакъ на неврастенията; въ повечето случаи обаче тѣзи болезнени осѣщания, които иматъ болнитѣ, не сѫ главоболие въ сѫщинския смисълъ на думата, а едно чувство на натискъ, тежина, замаяность, тѫпость, пустота въ главата, които или траѭтъ постоянно, или настѫпватъ при най-малкитѣ напрѣгания умствени и тѣлесни.

Аналогии на тѣзи болки и чувствувания на главата се намѣрватъ и въ гръбначния стълбъ, гдѣто осѣщатъ болнитѣ единъ видъ тягость, натискъ, напрегнѫтость, вдървеность, горещина и пр.

Виеньето свѣтъ настѫпва много често при неврастеницитѣ въ видъ на припадъци, и то слѣдъ умствено или тѣлесно напрѣганье, душевни вълнения, или слѣдъ нѣкои разстройства на стомаха, червата и пр.

Отъ признацитѣ, които прѣдставятъ другитѣ органи, ще споменемъ накратко само най-главнитѣ:

Пищеньето на ушитѣ, раздражителностьта на слуха, уморяваньето на зрѣнието слѣдъ кратковрѣменно четенье, при което буквитѣ начеватъ да се сливатъ и да се замъглява прѣдъ очитѣ, безвкусието при яденьето даже на добрѣ приготвени ястия

Сърдцебиеньето, което настѫпва въ повечето случаи въ видъ на припадъци. Слѣдъ нѣкое умствено прѣсилванье, душевно вълнение, много често, безъ всѣкоя причина и поводъ, нощѣ въ сънa, болниятъ осѣща внезапно силно, буйно биенье на сърдцето си, придружено съ болезнени чувствувания, които се разпространяватъ отъ областьта на сърдцето къмъ рѫцѣтѣ; става му лошо, струва му се, че ще му припадне, ще

го хване ударъ, обзима го смъртенъ страхъ, като че е настжпилъ послѣдниятъ му часъ, облива го студенъ потъ. Подиръ единъ такъвъ припадъкъ болниятъ се чувствува съвршено отпаднжлъ, безсиленъ, безсъненъ, — ако се е случило това прѣзъ нощьта въ сънна, — и той си спомня съ ужасъ за него, като вѣрва, че не ще може да прѣживѣе една втора подобна атака. Много често тѣзи болни мислжтъ, че притежаватъ нѣкой органически недостатъкъ на сърдцето, обаче обективното изслѣдванье на сърдцето доказва неосновностьта на това подозрѣние, понеже клапитѣ и самиятъ мускулъ на сърдцето се оказватъ обикновено неповрѣдени.

Нервозни разстройства на стомаха и червата, като се изказватъ въ различни абнормални осѣщания въ областьта на стомаха, като напр. натискъ, тежина, пълнота, подутость и напрегнжтость на стомаха слѣдъ яденьето, уригванье, нѣманье апетитъ, макаръ срѣдното количество на взетата храна и да не е твърдѣ намалено; или пъкъ болезнено уголѣмяванье на апетита до толкова, щото да става наложително моменталното му удовлетворение; понѣкога апетитътъ е тъй намаленъ, щото болниятъ осѣща отвращение отъ ястията. Отъ страна на червата: абнормално образуванье на газове, подуванье на корема, курканье на червата, въртѣние, бодежъ, колики, запоръ, диарея.

Смущения въ половата дѣятелность. Нигдѣ не се изражава тъй добрѣ сжществениятъ признакъ на неврастенията — раздражителната слабость — както въ половата сфера. Тукъ се срѣща или намаляванье на половата потрѣбность чакъ до импотенция, или абнормално уголѣмяванье и раздражителность на половото чувство, но затуй пъкъ едно твърдѣ бързо изчерпванье. Чести полуции, нощни и дневни. Congressus praecipitatus, prostatorrhoea, spermatorrhoea. Тѣзи явления, като сж признаци на раздражителна слабость на отдѣленъ органъ, на половия центъръ, воджтъ слѣдъ себе си едно общо ослабванье и раздражителность на цѣлата нервна система. Влиянието на половото чувство върху душевното настроение, характера, моралното чувство, и въобще върху цѣлото сжщество както на мжжа, тъй и на жената, е твърдѣ голѣмо. Естествена е, слѣдователно, голѣмата душевна убитость и морална депресия, която се забѣлѣзва при неврастеницитѣ съ полови слабости. Мжжътъ гледа на себе си като на сжщество отъ долно качество, съ намалена стойность по отношение къмъ другия полъ, като на неспособенъ да си основе въ бждще едно формално щастие; а жената се мисли, че не е въ състояние да отговори на своитѣ съпружески длъжности.

Мускулна слабость, която е обикновено само субективна. Болниятъ осѣща да го обхваща или всеобща тѣлесна слабость и умореность, или пъкъ частна, и то най-често въ краката или въ кръста. Хора, които сѫ правили дълги разходки и продължителни пѫтувания, чувствуватъ да имъ се подкосяватъ колѣнѣтѣ, да имъ се разтреперватъ краката, да се осѣщатъ тъй слаби, че не могѫтъ да отидѫтъ до канцеларията или до дюкяна си. Нѣкои отиватъ до тамъ, че не смѣѭтъ да напуснѫтъ отъ слабость леглото си, като мислѭтъ, че не ще могѫтъ даже да се облѣкѫтъ. Тѣзи чувства на тѣлесна слабость, на умореность, на отпаднѫлость, на пълна немощь траѭтъ при нѣкои продължително врѣме, при нѣкои пъкъ само прѣходно, отъ врѣме на врѣме, и настѫпватъ безъ всѣкакъвъ поводъ, много често тъкмо тогава, когато се очаква съвсѣмъ противното, напр. сутрина, при или подиръ ставаньето отъ нощната почивка. Понѣкога тѣ изчезватъ заедно съ работата и съ отвличаньето на вниманието отъ тѣхъ, което доказва тѣхната субективна натура. Отслабваньето на мускулната сила обаче може да се констатува много често и обективно.

Едно често явление при неврастеницитѣ сѫ трепванията на отдѣлни мускули или на цѣли мускулни групи. Тѣзи неволни трепвания се усилватъ при душевни вълнения и се забѣлѣзватъ най-често въ мускулитѣ на рѫцѣтѣ, на краката, особено въ мускулитѣ на прасцитѣ, гдѣто по нѣкой пѫть тѣ взиматъ характеръ на болезнени тонически спазми („жилитѣ се възседнѫли“) въ мускулитѣ на гърба и грѫдитѣ; болнитѣ описватъ тѣзи трепвания тъй: „нѣщо като живо ми лази подъ кожата“, „ходи като мишка по мене“ и пр. Къмъ тѣзи неволни мускулни движения спадатъ и трепванията на цѣли части на тѣлото въ врѣме на заспиваньето или въ врѣме на съна.

Неврастеницитѣ сѫ твърдѣ чувствителни къмъ студа, къмъ топлината и къмъ промѣната на врѣмето; поради послѣдното мнозина отъ тѣхъ считатъ своята болесть за простъ ревматизъмъ, както онѣзи, които страдатъ отъ нѣкои неврастенически разстройства на стомаха и червата, считатъ своята болесть за стомашенъ катаръ. Зимно врѣме осѣщатъ да имъ е все студено, особено на краката, а лѣтно врѣме се потѫтъ непрѣстанно, при най-малкитѣ движения, и се чувствуватъ съвършено отпаднѫли и разнебитени. При лошо врѣме и при наближаваньето на промѣна въ врѣмето, което тѣ прѣдчувствуватъ, тѣхнитѣ оплаквания се уголѣмяватъ: тѣ осѣщатъ особена обща отпаднѫлость, слабость на краката, горѣние, запаленость въ стѫпалата, болки

по различни части на тѣлото, по-голѣма навжсеность и раздражителность.

По-горѣ споменжхме за нѣкои смущения въ говора, които се срѣщатъ при неврастеницитѣ, като напр. упорѣбяванье една дума вмѣсто друга, неспомняньe на познати имена, ненамиранье подходещи думи за изражение на мисъльта, съ една дума lapsus linguae въ най-обширенъ смисълъ на думата lapsus, който се забѣлѣзва и при съвършено здрави хора, когато сж разсѣяни; но при неврастенията това смущение е много по-често. Освѣнъ това при нея се срѣща още и запетлаванье на езика, тъй щото говорътъ става понѣкога неясенъ, думитѣ се изопачватъ. Туй смущение, което се усилва при душевни вълнения, не е трайно, както при нѣкои органически болести на мозъка, а само врѣменно, смѣнявано отъ ясно и правилно говоренье.

Тъй сжщо се срѣщатъ и lapsus calami, чести изоставяния, смѣсвания на една дума съ друга, или една буква или сричка съ друга при писаньето. Писмото изгубва своятъ плавенъ, равномѣренъ характеръ и става негладко, неравно, треперливо, подобно на драски.

Ние изоставяме описанието на още много други субективни и обективни признаци на неврастенията, защото инакъ ще излѣземъ вънъ отъ границитѣ, които допуща настоещото списание, и които сме си начертали: да напишемъ една кратка статия върху неврастенията. Тази статия има единствената цѣль, да освѣтли донѣйдѣ читателитѣ върху нѣкои болезнени явления на душата и тѣлото, като обърне отъ една страна вниманието на здравитѣ върху причинитѣ, които прѣдизвикватъ неврастенията, а отъ друга като даде на болнитѣ утѣшението и увѣрението, че тѣхната болесть не води къмъ смъртъ, и че тя е въобще излѣчима, само ако се избѣгватъ причинитѣ ѝ, а ако се примѣняватъ извѣстни лѣчителни мѣрки, — инакъ тя може да има тежки послѣдствия.

Много отъ изброенитѣ признаци обаче се срѣщатъ повече или по-малко и при други болести, органически или функционални, — споредъ това би трѣбало най-напрѣдъ да се изключжтъ тѣзи болести, сетнѣ да не се прави заключение за една болесть отъ отдѣлни признаци, и да не се постжпва шаблонно, а да се индивидуализува. Въ тѣзи методи на изслѣдванье то се изказва вѣщината на лѣкаря.

Д-ръ С. Данаджиевъ.

РЕЦЕНЗИИ И КНИГОПИСЪ.

Химия за горнитѣ класове на срѣднитѣ учебни заведения. Часть III. Органическа химия. Съ 23 таблици. Съставилъ **Ив. М. Гюлмезовъ**. Издание първо. Цѣна 2 лева. Пловдивъ, 1893. г. Издание и печатъ на Хр. Г. Дановъ.

Въ „Бълг. Прѣгледъ", год. II., кн. IV—V., азъ рецензирахъ 1-та и 2-та часть отъ този учебникъ, като се обѣщахъ да разгледамъ и 3-та часть, когато излѣзе отъ печатъ. Постарахъ се да дамъ по-обстоятелствена оцѣнка, понеже тази часть на химията сама по себе си е много важна и интересна.

Слѣдъ като г. Г. разправя (стр. 10., 11., 12.) за опрѣдѣлението на молекуларнитѣ тегла и молекуларнитѣ формули на органическитѣ съединения (стр. 16.), той казва за взаимнитѣ връзки на въглероднитѣ атоми така: „най-простъ начинъ е тоя, гдѣто атомитѣ на въглерода се свързватъ взаимно въ по една валенция и образуватъ отворени ве-

риги, като напр.: —C—C—, —C—C—C—, —C—C—C—C—

C_2^{VI} C_3^{VIII} C_4^{X}

Тука г. Г. не обяснява, какво значение иматъ цифритѣ, поставени подъ всѣка една отворена верига при химическия знакъ на въглерода С.

„По тоя начинъ, казва г. Г., въ въглероденъ купъ отъ n атома ще имаме $2n+2$ свободни валенции". Това е така непълно казано, щото едвали може човѣкъ разбра, откждѣ вади г. Г. тази макаръ и вѣрна формула. Сжщата неясность се срѣща и при двойната и тройната свързка на въглероднитѣ атоми. Трѣбаше авторътъ да каже: когато два въглеродни атома се съединяватъ съ проста връзка [1]), получава се въглеродно ядро съ шестъ свободни валенции; когато се съединяватъ три въглеродни атома, получава се въглеродно ядро съ 8 свободни валенции, и т. н., или когато се съединяватъ n въглеродни атома, получава се въглеродно ядро съ $2n+2$ свободни валенции.

Г. Гюлмезовъ много тъмно опрѣдѣля, кой редъ се нарича хомоложенъ, и кои органически съединения се наричатъ хомоложни. „Такъвъ редъ отъ съединения, които се различаватъ едни отъ други по това, че съдържатъ CH_2 повече или помалко, се нарича химологически редъ (отъ грѫцки ὅμοῖος=еднакъвъ, λόγος=дума), а члѣноветѣ на реда се наричатъ хомологически тѣла или хомологи" (стр. 20.). Самъ авторътъ ще се съгласи, че слѣдното опрѣдѣление е по-пълно: тия органически съединения, които иматъ сходна химическа структура, но молекуларнитѣ имъ тегла се отличаватъ едно

[1]) Като употрѣбявали за съединяването си по една валенция.

отъ друго съ групата CH_2, взети единъ или нѣколко пжти, се наричатъ хомоложни органически съединения. Тѣ се нареждатъ въ редъ, въ който формулата на всѣки членъ се отличава отъ формулата на прѣдидещия или нему послѣдващия съ групата CH_2; такъвъ именно редъ се нарича хомоложенъ редъ. Тука авторътъ трѣбаше да ни прѣдстави единъ или нѣколко примѣра. — Слѣдъ това авторътъ казва, че физическитѣ свойства на хомологическитѣ тѣла зависѣли отъ числото на вжглероднитѣ атоми: „долнитѣ членове иматъ най-малка гжстота, биватъ тѣла въздухообразни или течни, а горнитѣ — тѣла твърди". Споредъ автора долнитѣ членове сж тѣла течни или въздухообразни, а това не е вѣрно за всички органически съединения, понеже има хомоложни редове, на които долнитѣ членове сж тѣла твърди, пр. прѣдѣлнитѣ двуосновни киселини и пр. За да бжде горното опрѣдѣление вѣрно, трѣбало е авторътъ да прибави слѣдъ думата членове: „съ малки изключения". Като говори авторътъ за химическитѣ формули на органическитѣ съединения (стр. 22.), казва: „както видѣхме (в. ч. 1., § 15.), химическитѣ формули биватъ два вида: емпирически и структурни или рационални". Отъ това се вижда, че авторътъ не прави никаква разлика между структурни или конституционни и рационални формули на органическитѣ съединения, когато въ сжщность има. Структурната формула означава, както и авторътъ казва, не само съставътъ на молекулата на химическото съединение, ами и вжтрѣшната направа на съединението, т. е. какъ сж наредени атомитѣ на молекулата, а рационалната формула, която авторътъ счита за структурна, показва зависимостьта на даденото съединение спрѣмо съединенията, отъ които то е добито, а донѣйдѣ опрѣдѣля и характерътъ на съединението. Така напримѣръ формулата C_3H_7OH показва, че това тѣло е спиртъ, т. е. има сжщитѣ свойства, както и спиртоветѣ, но отъ тази формула не може да се познае, дали спиртътъ е първиченъ или вториченъ.

Тѣзи формули се пишжтъ тъй, щото отъ сгрупирваньето на знаковетѣ за елементитѣ се вижда, кои атоми могжтъ се замѣсти съ други атоми или атомни групи и кои оставатъ въ новополученото тѣло. При това, рационални формули на едно органическо съединение има повече отъ една, когато структурни формули има всѣко химическо съединение по една. Така напр. оцетната киселина има три рационални формули: $C_2H_3O_2H$, C_2H_3OOH, $C_2HO_2H_3$.

Г. Гюлмезовъ не опрѣдѣля добрѣ, и кои органически съединения се наричатъ изомерни (стр. 23.). Той казва: „Въ органическата химия има съединения, които иматъ еднакъвъ процентовъ съставъ, а притежаватъ разни физически и химически свойства; такива тѣла се наричатъ изомерически или изомери. Такива органически съединения, които иматъ еднакъвъ процентенъ съставъ, еднакви емпирически формули и еднакви молекуларни тѣла, но различни физически и химически свойства, се наричатъ изомерни, пр. лактоза и малтоза съ химич. формули: $C_{12}H_{22}O_{11}.H_2O$. Такива пакъ съединения, които иматъ еднакъвъ процентенъ съставъ, но не и еднакви молекуларни тегла, се наричатъ полимерни, пр. C_2H_4 (етиленъ), C_3H_6 (пропиленъ) и пр. Изомерностьта зависи отъ разното разпрѣдѣление на атомитѣ въ молекулата на съединението. Споредъ това имаме изомерия въ тѣсенъ смисълъ на думата или структурна изомерия и изомерия въ общъ

смисълъ на думата или метамерия, а тѣлата, които влизатъ въ тая изомерия, са наричатъ метамерни (метамерически, споредъ г. Г.). Споредъ горното опрѣдѣление на г. Г. за изомернитѣ тѣла излиза, че и етиленътъ и пропиленътъ сж тѣла изомерни, което не е вѣрно.

Най-сетнѣ, на стр. 24., авторътъ свършва общата часть на органическата химия съ „раздѣление на вжглероднитѣ съединения". Тука той опрѣдѣля, кои сж наситени и ненаситени органически съединения, и какъ ставатъ химическитѣ промѣнения, какъ реагиратъ тѣ, безъ да дава примѣри отъ наситеня и ненаситени органически съединения, а сжщо и примѣри, съ които да се види нагледно, какъ наситенитѣ вжглеводороди реагиратъ замѣстително, а ненаситенитѣ присъединително.

Специалната часть г. Гюлмезовъ почва съ „кианени съединения", както ги той нарича. Тази часть г. Г. е разпрѣдѣлилъ споредъ валентностьта на съединенията. Споредъ мене разпрѣдѣлението на материала въ тази часть не е толкова добро. Методата за разпрѣдѣлението на материала по физическа химия, показана въ училищната програма, е по-добра, за което и самъ авторътъ ще се увѣри, ако разгледа по-добрѣ това разпрѣдѣление, споредъ което много по-лесно става разбираньето и изучаньето на органическата химия. Споредъ това разпрѣдѣление трѣба да се почне изучаньето на наситенитѣ (прѣдѣлнитѣ) вжглеводороди, послѣ непрѣдѣлнитѣ (ненаситенитѣ) вжглеводороди отъ етиленовия редъ съ обща формула $C_n H_{2n}$ и отъ ацетиленовия редъ съ обща формула $C_n H_{2n-2}$ Слѣдъ това изучаньето на хомогеннитѣ производни на тия вжглеводороди, послѣ изучаньето на едноатомнитѣ (споредъ автора едновалентни), двуатомнитѣ и многоатомнитѣ алкооли, етеритѣ, алдехидитѣ, кетонитѣ, карбоксилнитѣ производни на вжглеводородитѣ, къмъ които принадлежжтъ: едноосновнитѣ, двуосновнитѣ и многоосновнитѣ прѣдѣлни и непрѣдѣлни киселини, вжглехидратитѣ, цианови съединения и най-сетнѣ изучаньето на ароматнитѣ съединения.

По такъвъ начинъ ученикътъ, като почне изучаньето напримѣръ на алкоолитѣ, ще научи, кои органически съединения се наричатъ алкооли, какъ се раздѣлятъ тѣ, споредъ числото на хидроксилнитѣ групи, на едноатомни, двуатомни и многоатомни (валентни), и послѣ подредъ ще почне да ги изучава. Слѣдъ като изучи ученикътъ алкоолитѣ, ще почне изучаньето на етеритѣ, послѣ на алдехидитѣ, едноосновнитѣ, двуосновнитѣ и многоосновнитѣ прѣдѣлни и непрѣдѣлни киселини, а не както въ този учебникъ: ученикътъ трѣба да изучи напр. едновалентнитѣ алкооли, слѣдъ тѣхъ трѣба да изучва други органически съединения и тогава чакъ отново пакъ да се повръща съ изучаваньето на алкооли.

Специалната часть авторътъ почва, както и по-горѣ казахъ, съ цианови съединения, които той нарича „кианени". Общоприето е, щото тия съединения да се наричатъ цианови, а не кианени, при всичко че има право авторътъ, ако се смѣта, че думата cyan е гръцка. За циана (стр. 25.) още се казва, че „свободната валенция на тоя радикалъ може да бжде или у вжглерода: $(C^{IV} N^{III})^{I}$ или у азота: $(C^{IV} N^{V})^{I}$. Затуй кианътъ образува двѣ реда изомерически съединения: „сжщи кианиди и псеудокианиди или изокианиди". Отъ това виждаме, че сжществуватъ два реда изомерни съединения, но кога се получаватъ еднитѣ и кога другитѣ, т. е. кога циановитѣ съединения

се наричатъ сжщински цианиди и кога изоцианиди, не срѣщаме никждѣ. Трѣбаше да се каже: сжщински цианиди се наричатъ ония цианови съединения, които се получаватъ отъ съединяваньето на металитѣ или на органическитѣ радикали съ циановия радикалъ, на който свободната валенция принадлежи на вжглеродния атомъ, а изоцианиди се наричатъ съединенията само на органическитѣ радикали съ циановия радикалъ, на който свободната валенция принадлежи на азотния атомъ. При това трѣбаше авторътъ да ни прѣдстави графически циановия радикалъ, тъй щото нагледно да се види, въ кой случай свободната валенция принадлежи на вжглеродния атомъ и въ кой на азотния.

Въ общитѣ свойства на наситенитѣ вжглеводороди (стр. 36.) срѣщаме: „Вжглеводородитѣ отъ тоя редъ се отличаватъ по това особено свойство, че при обикновена температура тѣ упорствуватъ на химическата агенция (киселини и основи).“ По-добрѣ: се отличаватъ по това особено свойство, че при обикновена температура тѣ не могжтъ да реагиратъ съ силни химически реагенции (киселини и основи).

На стр. 51. четемъ за едновалентнитѣ алкооли, гдѣто се опрѣдѣля, кои алкооли се наричатъ едновалентни, какво е разпространението, получаваньето, физическитѣ и химическитѣ имъ свойства. Тука, обаче, е трѣбало да се говори въобще за алкоолитѣ: кои органически съединения се наричатъ алкооли, какъ се раздѣлятъ, споредъ числото на хидроокиснитѣ групи, кои алкооли сж прѣдѣлни и непрѣдѣлни, та тогава да се почне изучваньето на всѣка група алкооли, като прѣдварително се покажехж и нѣкои общи реакции за получаваньето имъ.

На стр. 55. срѣщаме: „подъ думата ферментация или врѣние (кипѣние) разбираме разлаганьето на органическитѣ вещества отъ дѣйствието на микроскопически живи организми, наречени ферменти. Разлаганьето на нѣкои органически вещества отъ дѣйствието на неживещи органически тѣла, като напр. отъ дѣйствието на диастизата, емулеина и др., не се нарича ферментация.“ Какъ се нарича това разлаганье, авторътъ не ни казва. Ако не се съгласява авторътъ, да нарече разлаганьето на органическитѣ тѣла отъ дѣйствието на неорганизувани (неживѣещитѣ органически) тѣла ферментация, то трѣбаше да даде на тия неживѣещи органически тѣла, които прѣдизвикватъ върху нѣкои органически тѣла разлаганье (ферментиранье), което може да се прѣдизвика и чрѣзъ химически реагенции, друго название, напр. Enzyme, както ги нарича Викторъ Майеръ, и отъ тамъ пакъ да даде съотвѣтното название на това разлаганье.

На стр. 70. много лесно би опрѣдѣлилъ авторътъ, кои алкооли се наричатъ първични (премиерни), вторични (секундерни), третични (терциерни) и пр. така: първични алкооли се наричатъ онѣзи, на които хидроокиснатa група се намира при първиченъ вжглероденъ атомъ, т. е. такъвъ, който се съединява съ други вжглероденъ атомъ; вториченъ, когато хидроокиснатa група се намира при секундеренъ вжглероденъ атомъ и пр. При разглежданьето пъкъ, въ общата часть на този учебникъ, на вжглеродитѣ ядра, авторътъ трѣбаше да опрѣдѣли, кой вжглероденъ е първиченъ, вториченъ, третиченъ и пр. Първиченъ вжглероденъ атомъ е тоя, който се съединява съ другъ единъ вжглероденъ атомъ, вториченъ — съ други два вжглеродни атома и пр., като сжщеврѣменно трѣбаше да се даджтъ и примѣри за всѣки случай. И при разглежданьето на мастнитѣ киселини (стр. 77.) авторътъ трѣбаше

да разправи, слѣдъ опрѣдѣлението, що е киселина, какъ се раздѣлятъ киселинитѣ споредъ числото на карбоксилнитѣ групи; кои сѫ прѣдѣлни и непрѣдѣлни киселини и да укажеше нѣколко общи методи за получаваньето на мастнитѣ киселини. Трѣбаше така сѫщо при всѣка група органически съединения, които образуватъ хомоложенъ редъ, да се покажеше и общата формула за съединенията отъ този редъ. Така двуатомнитѣ (двувалентнитѣ) алкооли иматъ обща формула $C_n H_{2n} (OH)_2$, триатомнитѣ $C_n H_{2n-1} (OH)_3$, четиратомнитѣ $C_n H_{2n-2} (OH)_4$, петатомнитѣ $C_n H_{2n-3} (OH)_5$, шестатомнитѣ $C_n H_{2n-4} (OH)_6$. Сѫщо и за двуосновнитѣ и многоосновнитѣ киселини.

Като разправя за изомерията на дериватитѣ (производнитѣ) на бензола (стр 144), авторътъ пише: „както видѣхме по-горѣ, структурната формула на бензола, споредъ Кекуле, прѣдставя единъ шестоѫгълникъ, въ ѫглитѣ на който се намиратъ атомитѣ на вѫглерода, свързани помежду си ту съ една валенция, ту съ двѣ.“

Каква е обаче теорията на Кекуле, дали само така гласи тя и какъ се доказва, авторътъ не ни показва. Тука именно авторътъ трѣбаше напространно да разправи за структурата на бензолното ядро, споредъ теорията на Кекуле, която теория гласи и доказва: 1) бензолното ядро прѣдставя непрѣкѫснѫта затворена верига, 2) всичкитѣ водородни атоми въ бензола сѫ идентични, 3) бензолътъ стѫпва въ замѣстителна реакция, като се притъкмяватъ два, четири или шестъ халогенни атома съ бензола, но не единъ, три и петъ, 4) не може повече отъ шестъ едновалентни атома да се съединяватъ съ една молекула бензолъ, 5) двузамѣстенитѣ производни на бензола се явяватъ всѣкога въ три изомерни и пр. Всичко това е важно, понеже върху него се основава разбираньето и изучаваньето на ароматнитѣ съединения. Тая е именно теорията, която е спомогнѫла да се открилѫтъ и откриватъ толкова много ароматни органически съединения.

За ароматнитѣ алкооли, алдехиди и киселини трѣбаше да се разкрива повече, като се укажехѫ общитѣ имъ свойства и по-важни общи методи за добиваньето имъ.

Въ добавъкъ ще кажемъ, че сѫ изпуснѫти ксилолитѣ и че коректурата не е удовлетворителна. Останѫлото е доста добрѣ написано.

Отъ до тука казаното читательтъ ще види, че тоя учебникъ е добъръ засега, когато ученицитѣ нѣма отъ кѫдѣ другадѣ да учѫтъ своитѣ уроци по органическа химия, понеже нѣма по-добъръ учебникъ по тази часть и учительтъ би трѣбало да дава записки, както това ставаше досега. Но пакъ не можемъ прѣпорѫча тоя учебникъ така, както това направихме за неорганическа химия (I. и II. ч.) на г. Гюлмезова, понеже има голѣми излишества, а въ сѫщото врѣме и празноти.

Н. С. Бижевъ.

Gustav Weigand, Die Aromunen. Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren. Zweiter Band Volkslitteratur der Aromunen. Leipzig 1894. 8-o, XVI + 383.

Благодарение на своята научна подготовка и на пѫтуваньето въ самата страна, Вайгандъ се брои днесь за най-добъръ познавачъ на езика и обичаитѣ на македонскитѣ румъни. Той издаде вече двѣ

книги за тия резпръснжти наши съсѣди изъ Македония и много потикнж напрѣдъ историческото изучванье на тѣхния езикъ. Поради нашитѣ вѣковни връзки съ румънитѣ и поради многобройнитѣ научни въпроси още нерѣшени, румъновѣдѣнието прѣдставя за насъ твърдѣ живъ интересъ. Ето защо и въ славянски издания се обърнж внимание върху студиитѣ на Вайганда.[1])

Сега Вайгандъ е почнжлъ издаваньето на своитѣ материяли и издирвания по тѣхъ въ единъ голѣмъ сборникъ, който той смѣта да побере въ 5 такива книги като издадената. Първиятъ томъ ще съдържа описание на пжтуваньето, статистични и др. данни. Третиятъ томъ ще обема етимоложки рѣчникъ на македорумънския или аромунския езикъ (цинцаритѣ се наричатъ сами „аромуни"), четвъртиятъ томъ ще съдържа граматика на тоя езикъ, а петиятъ — разни студии.

Вѣрвамъ, че Вайгандъ, който усърдно и вѣщо работи надъ своитѣ материали, ще изпълни блѣскаво своя планъ. Студиитѣ, съ които е излѣзълъ до сега, бидохж посрещнжти много приязнено отъ критиката. Тѣ му спечелихж още по-голѣма поддържка отъ Саксонската Академия, която му бѣ помогнжла въ научната командировка въ Македония, а сега го е субсидирала за издаваньето на новата книга, па сжщо тъй и отъ Румънското Министерство на Просвѣщението, което му отпуща срѣдства за поддържанье семинаръ за румънския езикъ при Лайпцигския университетъ. Като доцентъ при тоя университетъ и като добъръ романистъ, Вайгандъ може хубаво да ржководи румънитѣ студенти въ тѣхнитѣ сравнителни филоложки занятия, и това е оцѣнило вече Румънското правителство. То отпуща и срѣдства за печатанье годишникъ на семинара, гдѣто влизатъ научнитѣ трудове на студентитѣ, изработени подъ ржководството на директора Вайганда и достойни за обнародванье. Въ първиятъ годишникъ (за 1894 г), който е отпечатанъ вече, намираме и една хубавичка студия за румънската народна пѣсень за моста на Арда (Манолъ масторъ).

Не ми е желание, да оцѣнявамъ тукъ сборника на Вайганда, защото това не е по силитѣ ми. Сега едвамъ съмъ почнжлъ да изучвамъ тоя сборникъ. Длъжность ми е да отбѣлѣжж въ книгописа това важно издание, което много ще послужи на нашитѣ сравнителни изучвания. Би трѣбало да се извадѫтъ и отъ тия материали славянскитѣ елементи, които свѣдочжтъ за културното взаимодѣйствие между българитѣ и румънитѣ. Рѣчникътъ, който готви Вайгандъ, ще даде още по-богато градиво за това.

Въ народнитѣ умотворения се забѣлѣзва голѣма прилика между всички балкански народи. За жаль, както се види отъ сборника на Вайганда, изворътъ на аромунската поезия е прѣсекнжлъ, тя е, може да се каже, бѣдна, въ сравнение съ своитѣ съсѣдки — българската и гръцката. Голѣма прилика намираме и въ обичаитѣ и суевѣрията, но и отъ тая область, негли по вина на събирача, имаме имаме пакъ малко данни (стр. 116—187). Това, което вѣрватъ аромунитѣ за вампира, дявола, караконджола и пр., е общеизвѣстно у насъ, сжщо сж ни извѣстни и тѣхнитѣ коледни, русалски, додолски, великденски и пр. обичаи. Може би съ врѣме ще добиемъ още по-вече подробности по тия прѣдмети. Вайгандъ не е можалъ. разумѣва се, да събере всичко, защото това

---

[1]) Ср. Пер. Спис. XXXVIII, Arch. f. slav. Phil. XV и пр.

е много мжчно, и защото той, като граматикъ, се е грижилъ главно за вѣрностьта на своитѣ материяли. Та това личи и отъ броя на народнитѣ умотворения въ сборника на Вайганда, напр. приказки въ него има само 9. А колкото за диалектичнитѣ особенности, тѣ сж у Вайганда много точно запазени. На тия особености е посветена и една прибавка (341—367.), която слѣдва подиръ глосаря (стр. 287—340), а на края сж дадени нѣкои упжтвания за събиранье народни творения.

Колкото и да е строго-научно съдържанието на Вайгандовитѣ трудове, въ тѣхъ се очертава и политическото положение на страната, ако и накжсо. Авторътъ говори това, което чувствува, безъ да се бои, че до пжти турскитѣ власти може да не му позволжтъ да продължава научното си пжтуванье. Вайгандъ свидѣтелствува гърмогласно, както и всички други пжтници прѣди него, че главната маса на населението въ Македония е българско, и че положението на християнитѣ въ турско е окасно. Човѣчеството ще питае дълбоко благодарность къмъ ученитѣ пжтници, които изповѣдватъ истината и се застжпватъ за угнетенитѣ. До пжти, като реферирамъ за II ч. отъ Вайгандовия трудъ, къмъ която се отнася тази бѣлѣжка, ще пововорж повече по тоя въпросъ.

Д. М.

Adolf Strausz, Bulgarische Volksdichtungen. Uebersetzt, mit Einleitung und Anmerkungen versehen.[1]) Wien und Leipzig 1895. 8-o, VIII + 518.

На 1892 г. г-нъ А. Щраусъ, извѣстенъ маджарски публицистъ, издаде единъ сборникъ отъ български пѣсни въ маджарски прѣводъ,[2]) достоинството на който, за жаль, ние не сме въ състояние да оцѣнимъ. Затова трѣбва да вземемъ на вѣра похвалнитѣ отзиви на самия маджарски печатъ, които се съобщихж въ нѣкои вѣстници на френски, и отъ които се види, че Щраусовиятъ сборникъ се посрещнжлъ много приязнено отъ маджарската публика. Като прѣдговоръ къмъ тоя сборникъ намираме едно писмо отъ д-ръ Ив. Шишмановъ до г. Щрауса, въ което първиятъ по поводъ на прѣвода характеризува накратко българската народна поезия. Отъ това писмо виждаме, че г. Щраусъ още тогава билъ склонилъ и обѣщалъ да издаде сборника си и въ нѣмски прѣводъ. И ето днесъ тоя прѣводъ, издаденъ въ разкошна книга, се намира въ ржцѣтѣ ни.

До колкото могж да видиж, нѣмскиятъ сборникъ не е тождественъ съ маджарския. Отъ послѣдния обаче съставителятъ е вземалъ цѣлия уводъ, който захваща повече отъ 100 стр. Тоя уводъ има за цѣль да запознае четеца съ сжщностьта на нашата народна поезия, съ историята на нейното изучванье, съ връзката между нея и обредитѣ, съ самитѣ обреди и обичаи на народа и пр. За жаль, авторътъ се е ползувалъ само съ два български труда, отъ които единиятъ има специална задача да разгледа критично сборникътъ на Илиева. При това г. Щраусъ не сумѣлъ да изостави нѣкои подробици, важни за специалисти, а не и за широката публика, за която е прѣдназначенъ сборникътъ. Българ-

---

[1]) Адолфъ Щраусъ, Български народни творения. Прѣведени и снабдени съ уводъ и бѣлѣжки.

[2]) Въ втората часть отъ сборника има и пѣсни въ български текстъ, обнародвани за пръвъ пжть тукъ.

скитѣ двама автори, съ които се ползува г. Щраусъ (безъ да ги цитува всѫду, гдѣто трѣба), не сѫ, разумѣва се, виновни за погрѣшки, които се срѣщатъ тукъ тамъ въ тоя уводъ. Ние не придаваме значение на тоя уводъ, който не съдържа нищо ново, нищо особено, освѣнъ едно интересно съобщение за характера на българскитѣ народни мелодии, до колкото сѫ извѣстни тѣ отъ сборника на Министерството на Нар. Просв.

За насъ е важно и отрадно, че нѣмскиятъ прѣводъ, изобщо взетъ, е по-вече отъ добъръ. Той е толкова дословенъ и близъкъ до оригинала, колкото е възможно за бѣли стихове. Изпълненъ съ думи архаични, употрѣбяни въ поетичния нѣмски езикъ, тоя прѣводъ се чете съ доста услада и, ако не ме мами чувството на вкусътъ, ще намѣри добъръ приемъ въ нѣмското общество. Наистина срѣщатъ се въ прѣвода доста погрѣшки, понѣкога сѫществени, но главната вина за тѣхъ трѣба да отдадемъ на това обстоятелство, че още нѣма пъленъ диалектиченъ рѣчникъ за българската народна поезия. Рѣчникътъ на Дювернуа, който е достѫпенъ, чини ми се, и на г. Щрауса, значително помага въ тоя случаи, но чужденецътъ все ще е принуденъ да се допитва и до българи, познавачи на народния езикъ. За жаль, г. Щраусъ се е ползувалъ и съ тоя рѣчникъ недостатъчно. Трѣбвало е, г. Щраусъ да свърже познанство съ българскигѣ градинари, които продаватъ зеленчуци въ Пеща, а още по-добрѣ би било, да бѣ провѣрилъ цѣлия си прѣводъ ведно съ нѣкой български писатель. Така щѣхѫ да се избѣгнѫтъ повечето отъ погрѣшкитѣ, които азъ съглеждамъ въ неговия прѣводъ и тъкмѫ другадѣ да разгледамъ по-обстойно.

Г-нъ Щраусъ заслужва укоръ и за погрѣшкитѣ въ бѣлѣжкитѣ, които е прибавилъ въ края на сборника си. Тѣ сѫ наистина необходими за четцитѣ, но трѣбаше да се отличаватъ съ по-голѣма точность

За да може да служи сборникътъ и на учени, които не владѣѭтъ достатъчно българскиятъ езикъ или почватъ да се занимаватъ съ четенье български народни пѣсни по разни диалекти, необходимо бѣше да сѫ снабдени всички нумери на нѣмския сборникъ съ точно обозначение на извора, т. е. сборника и страницата, отгдѣто сѫ вземени. Мене ми дотрѣба не малко врѣме, догдѣ избродѭ поне $^1/_4$ отъ пѣснитѣ, за де провѣрѭ прѣвода имъ.

Отъ направената провѣрка азъ се убѣдихъ, че сборникътъ на г. Щрауса, който съдържа въ нѣмски прѣводъ около 300 народни пѣсни, ако и да има горѣказанитѣ недостатъци, все пакъ е важно явление въ областьта на прѣводния славянски фолклоръ. За това желаѭ пъленъ успѣхъ на тая книга всрѣдъ нѣмската публика, която ощо не е оцѣнила по достоинство нашата народна поезия.

Д. М.

Наумъ К. Таховъ, Сборникъ отъ македонски български народни пѣсни. Първо издание. София, печатница на бр. П. Спиркови. 1895. 8. 220 стр. Цѣна 2·50 л.

Този сборникъ, който излѣзе на бѣлъ свѣтъ прѣди два мѣсеца, по всичко прилича на г. В. Икономовия,[1]) издаденъ прѣди година и половина. Сборникътъ на г. Таховъ съдържа 275 бълг. пѣсни и 40

---

[1]) Вж. рецензията въ Бълг. Прѣгледъ год. I., кн. VII.

влашки; първитѣ разфърлени въ четири отдѣла: 1) юнашки (войнишки), 2) любовни, 3) хороводни и 4) лазарски пѣсни.

Събирательтъ-издатель г. Таховъ е влахъ по народность, слѣпъ и безграмотенъ, родомъ отъ гр. Крушово (Битолско), отъ гдѣто сѫ записани почти всичкитѣ пѣсни отъ нѣкоя-си баба Дафа Цѣпенкова, родена въ Прилѣпъ, а омѫжена въ Крушовско.

Първоначално пѣснитѣ били записани отъ друго лице, името на което г. Т., за жаль, не ни обажда, — първо съ гръцки букви и слѣдъ това били прѣписани съ български (Прѣдговоръ стр. 5). Г. Т. направилъ за печатъ значителни разноски, съ надѣжда, че тѣ ще се посрещнѫтъ отъ спомоществователитѣ и купувачитѣ. Главното нѣщо, което подбудило г. Т. да излѣзе прѣдъ публиката съ своя сборникъ, било, да принесе полза на филолога и етнографа. — Идеята му е благородна, прѣвъзходна, но за жалость сборникътъ на г. Т. много слабо изпълня тия цѣли. Г. Т. самъ нещастникътъ слѣпъ, не успѣлъ да намѣри нѣкое по-опитно лице, което да му редигува и поправи материалитѣ, и отъ тамъ произлѣзватъ всички грѣшки.

Както се вижда отъ нареждaньето на пѣснитѣ, редакторътъ на сбирката много слабо е отбиралъ отъ своята задача. Въ това отношение добрѣ бѣше да си спомни думитѣ на г. д-ръ Л. Милетичъ: „Осѫдително е, гдѣто всѣки се стреми да издаде фолклорна сбирка самъ отдѣлно, безъ да е подготвенъ да приготви критическо издание, както трѣба.“ (Бълг. Пр., I. г. кн. VII, 177). Г-нъ редакторътъ не е нумериралъ даже пѣснитѣ, нито пъкъ е поставялъ броятъ на стиховетѣ, — необходими нѣща при такива сбирки.

Първиятъ отдѣлъ, както личи отъ заглавието „юнашки или пѣсни изъ политическия животъ“, съдържа не само такива, но и любовни. Така пѣснитѣ на стр. 80, 84, 87, 89, 98, 99, 100, 117, 120, 122, 124, 125, 130, 132, 134, 135, 140, 142 и др. сѫ изключително любовни. Слѣдов. трѣбаше да стоѭтъ въ рубриката на любовнитѣ.

Сборникътъ на г. Т. ни дава собствено съвсѣмъ малко нови пѣсни; много варианти ни сѫ извѣстни; напр. „Манолъ майсторъ,“ (стр. 106) е печатена въ нѣколко варианти (ср. Сол. Книжици, кн. VIII—X, 208): „Яна и братанчето ѝ“, стр. 117 (Ср. Мил. 200; П. Сп. XLI—II, 946; Доз. 7; Кач. 48; П. Сп. II, 162 и мн. др.); „Димче протогерче“ (ср. П. Сп. кн. XLVII), пѣснитѣ на стр. 131 (Ср. Бр. Мил. 60), 196 (ср. Сб. I, Стоил. 18) и мн. др.

Въ войводскитѣ пѣсни у г. Т. сборникъ се описватъ борби съ турцитѣ, побратимяванье, вълруванье надъ населението, насилванье на жени, завличанье на моми, обири, свирѣпства и пр.

Възпѣватъ се подвизитѣ на юнацитѣ, по-право харамиитѣ: „Филипъ войвода“ (8. стр.), „Миланъ войвода“ (9), „Василъ войвода“ (11), „Вакумъ войвода“ (12), „Митре войвода“ (13), „Гйорги комита“ (15), „Манушъ войвода“ (17), „Радоецъ войвода“ (21), Митко войвода“ (28), „Борянъ войвода“ (30), „Войданъ войвода“ (38) и т. н. Тѣзи, както и всичкитѣ отъ този отдѣлъ, сѫ кратки, по 20—30 стиха всѣка. Отъ възпѣтитѣ исторически лица, като „Гиорги Лажотъ“, „Търне“ и др. отъ Прилѣпско, живѣли прѣди 25—30 години, трѣба да приемемъ, че повечето отъ войводскитѣ пѣсни сѫ нови, не по-стари отъ 30—40 години. Много добрѣ би направилъ г. Т., ако да бѣ придружилъ историческитѣ си пѣсни съ биографически бѣлѣжки за героитѣ.

Той можеше до направи това толкозъ повече, че мнозина отъ съотечествениците му помнѭтъ много нѣща отъ живота имъ.

Колкото за останѫлитѣ отдѣли; любовни, хороводни и лазарски пѣсни, тѣ не прѣдставляватъ почти никакъвъ интересъ.

За влашкитѣ пѣсни, прѣдадени съ кирилска транскрипция, въ прѣдговора на сб., стр. 4-а, намираме слѣдното: „Постоянитѣ гонения и прѣслѣдвания, на които сѫ изложени денонощно сънародницитѣ му власи въ Крушово и околията, гдѣто се срѣщатъ власи, не сѫ могли да не развълнуватъ духътъ му, той не е ималъ възможность да остане глухъ на стенанията и въздишкитѣ имъ и да не излѣе своятъ ядъ и порицания надъ гъркоманитѣ, негови сънародници, които, жертва на невѣжество дълбоко и лични материални интереси, сѫ ставали чужди слѣпи агенти и сѫ напакостили на своитѣ сънародници.“ Отъ тозъ безконеченъ периодъ се вижда, какво е подбудило г. Т. да възпроизведе нѣколко румънски пѣсни, за които оставамъ да се произнесѫтъ знающитѣ румънски езикъ.

Откъмъ фонетическа страна сб. е съвсѣмъ неудовлетворителенъ. Тукъ нѣма ни сѣнка отъ фонетическо прѣдаванье на формитѣ. ь, ъ, ѣ се употрѣбятъ навредъ изъ сб. не както учи школската граматика, а по единъ съвсѣмъ своеобразенъ правописъ, доста сходенъ съ онзи на Икономовия сборникъ напр.: болѣнъ (стр. 11), пеѣа (12), ножь (21), спижтъ (22), нивѣто (87), цвекѣ (104) ливагѣ (121), грозгѣ (155), нокѣ (167) и мн. др., вм. крушовскитѣ: бо́лен, пéеіа, спи́іат, у́баа, дру́мої и дру́мои, стрéбрен, стрет, ба́фча, ни́віето, цфéкье, жа́лосни, ли́вагье, звéзда, грóзье и нóкье.

А. П. Стоиловъ.

Записки отъ живота на Георги Стойковъ Раковски. Нарѣдени отъ Ив. П. Адженовъ. Издава Николай Балкански. Свитъци I. и II. Руссе 1894. 8-о, 176+120.

Тия записки има да се издаватъ въ свитъци, въ неопрѣдѣленъ брой. Като види човѣкъ, че първитѣ два свитъка съдържатъ около 300 страници, ще помисли че нашата книжнина се снабдява най-сетнѣ съ пълна биография на славния патриотъ писатель. Но колко ще остане излъганъ! Съ биографията на Раковски се занимаватъ само 37 страници. Останѫлото не е нищо друго, освѣнъ извѣстната поема на Раковски „Горски Пѫтникъ“ съ бѣлѣжкитѣ отъ автора, които заематъ много мѣсто и се четѫтъ и сега съ услада, както и прѣди 40 години.

Да се прѣпечатва това поетично произведени, което се отличава съ голѣмъ патосъ, съ грапави и насилени стихове и съ важни исторически указания, колкото и да сѫ подозрителни относително вѣрностьта, е много умѣстно. Но азъ бихъ рѣкълъ, че къмъ новото стереотипно издание трѣба да се прибавѭтъ и книжовни бѣлѣжки. Г-нъ уредникътъ не е могълъ нито да се залови за подобни бѣлѣжки, нито да прѣиздаде произведението както трѣба. А г-нъ издателятъ, инакъ достоенъ за почетъ човѣкъ, е турилъ такъва цѣна на книжкитѣ (2 л. 50+1 л. 50), щото съ тѣхъ произведението на Раковски не става по-достѫпно за народа, а само до нѣгдѣ — за училищнитѣ библиотеки, защото е отколѣ библиографска рѣдкость.

Бѣлѣжкитѣ за живота на Раковски сѫ докарани до хайдутския периодъ. Тукъ авторътъ се обладалъ отъ идеята да спре и да прѣ-

печати първенъ поемата съ бѣлѣжкитѣ, за да стане ясно, какво нѣщо е хайдутинъ, и защото тукъ е „описана раздялата (на Раковски) отъ отечеството и (?) спомени за родния му градъ Котелъ". Трѣба да почакаме, догдѣ излѣзжтъ изцѣло тия записки, за да се произнесемъ окончателно за тѣхната стойность. Но още отъ сега може да се каже, че тѣ що послужжтъ донѣгдѣ за биографа Много е жално, че тѣ сж изложени съ единъ съвсѣмъ необработенъ езикъ и съ варварски правописъ. Примѣри не струва и да се привождатъ, защото всѣки 2—3 реда отъ текста доказватъ това.

И въ самитѣ тия бѣлѣжки намираме многобройни цитати изъ съчиненията на Раковски (7—18). Повторно изказвамъ очудваньето си за голѣмата цѣна, която е турнжта на книжкитѣ.

Д. М.

А. В. Шоурекъ, Учебникъ по начъртателна геометрия. I. Ортогонална и котирана проекция. Съ 349 фигури въ текста и 69 фиг. на 12 фото-литографически таблици. София. Собствено издание на военното училище. 1895. г.

Тоя учебникъ се назначава специално за юнкеритѣ отъ младшия класъ на нашето военно училище; той съдържа обаче освѣнъ материала, който авторътъ прѣподава въ казания класъ, още и свѣдѣния върху тѣлесния рогъ и упжтвания за построяванье сѣнки на ротационни повръхнини. Въ учебника е употрѣбена само ортогоналната проекция върху една равнина, защото споредъ казваньето на автора съ нея най-бърже и най-лесно се постигва онова, което желае военното училище, именно: „да се даджтъ на юнкеритѣ нужнитѣ свѣдѣния по този прѣдметъ, за да изучжтъ и усвоижтъ по-добрѣ специалнитѣ военни прѣдмети: топография, фортификация и пр." Въ особенъ отдѣлъ и доста обстоятелствено се разгледва котираната проекция, която собствено е и най-важна за военнитѣ.

Учебникътъ при първъ погледъ още прави човѣку най-приятно впечатлѣние. Печатътъ е великолѣпенъ, езикътъ — ясенъ и гладъкъ; фигуритѣ сж не само изящни, но и въ такова изобилие, както въ самия текстъ, тъй и въ отдѣлни таблици, щото четенъето и разумяваньето е улеснено до висша степень. Колкото се отнася до достойнствата на учебника относително неговото съдържание и назначението му, то достатъчно е да се укаже на 15-годишната неуморима и плодотворна дѣятелность на г. Шоурека, който у насъ, може да се каже, е най-добрѣ ориентиранъ въ богатата литература по начъртателната геометрия.

Въ заключение ще кажемъ, че тоя трудъ на г. Шоурека заслужва да се прѣпоржча и като пособие въ нашитѣ гимназии. Не може да не се изкаже и най-голѣма похвала — на началството на военното училище, което единствено е дало възможность да се яви на свѣтъ учебникътъ.

Зл. Ивановъ и Ив. Петканчинъ, учители въ Пловдивската държавна дѣвич. гимназия. Кратъкъ алгебрически сборникъ за четвъртия класъ на мжжкитѣ и дѣвическитѣ гимназии и четверокласнитѣ народни училища. Първо издание. Пловдивъ 1895. Д. В. Манчевъ. Цѣна 1 л. 50 ст.

Съставителитѣ наричатъ тоя сборникъ „кратъкъ“, но той съвсѣмъ не е кратъкъ, а напротивъ е твърдѣ богатъ, и то съ хубави и систематически сгрупирани и наредени задачи. Особено е сгоденъ тоя сборникъ за общи упражнения по всѣкой отдѣлъ отъ алгебрата въ IV. класъ.

Е. И.

Нѣколко критически бѣлѣжки върху обнародванитѣ до сега материали по историята за възражданьето на българщината въ Македония. [1])

III.

„Къмъ историята на възраждането на градъ Охридъ.“ („Свѣтлина“, год. II., кн. X. и XI., стр. 240. — 243.) Пише Ю.Ивановъ.

Както видѣхме по-горѣ, г. Ю. Ивановъ още прѣзъ 1890. год. въ „Денница“ обѣщаваше да обнародва нѣщо за побългаряваньето на прочутитѣ гръцки училища въ Охридъ. Това му обѣщание е изпълнено въ „Свѣтлина“ подъ горѣ отбѣлѣзаното заглавие.

Статията му обема три голѣми страници съ по двѣ колони всѣкоя. Тя е раздѣлена на три части и всѣкоя часть по на нѣколко параграфа. Тя започва така: „Когато българитѣ отъ Тракия и Мизия поискахх отъ императорското турско правителство отдѣлението (си) отъ гръцката патриаршия, едновръменно почти съ тѣхъ направихх това и българитѣ въ Македония, особено градоветѣ: Охридъ, Битоля, Велесъ, Скопье, Струмница, Неврокопъ, Поляни,[2]) (ами Кукушъ, главниятъ двигатель, хичъ да се не спомене ли? Б. Ш.) Самоковъ, Кюстендилъ и Дебъръ.“

На тозъ, първъ, пасажъ, за жалость, ние сме принудени да отговоримъ съ отрицание. Защото като изключимъ градоветѣ: Самоковъ, Кюстендилъ и Велесъ, за които нѣмаме точни свѣдѣния, кога именно тѣ сх поискали отъ императорското турско правителство отдѣляньето си отъ гръцката патриаршия, другитѣ споменѫти градове не едновръменно почти сх поискали това, а съвсѣмъ разновръменно Да вземемъ за примѣръ нѣкои само отъ тѣхъ:

1) Полеяно-кукушката епархия най-първо отъ всичкитѣ епархии въ Македония, на 1858. год., поиска български владика и подиръ една година, на 1859. год., слѣдъ много изпитни, получи за владика покойниятъ Партения Зографски, послѣ Нишавски. Слѣдъ уволнението на Партения, прѣзъ 1866. год., подвигътъ противъ патриаршията пакъ се поднови и слѣдва, догдѣто се рѣши църковниятъ въпросъ, и още и сега не е прѣстанхлъ. (Вижъ тогавашнитѣ вѣстници: „Цариградски вѣстникъ“, „България“ и пер. сп. „Книжници.“)

2) На 25. декември 1859. година умрѣ въ Охридъ послѣдниятъ гръцки охридски митрополитъ, Иоаники, родомъ албанецъ отъ

---

[1]) Продължение отъ кн. VI. и VII.

[2]) За названието на гр. Поляни, г. Ю. Ивановъ, вмѣсто да се прѣпира съ г. Б. Баласчева, щѣше да стори по-добрѣ, да прочете описанието ни на този градъ въ „Читалище“, год. I., стр. 478. При все това, позволяваме си да му кажемъ слѣдното: Тоя градъ отъ мѣстнитѣ жители и отъ кукушанитѣ се нарича: „Полинъ“ или „Пулинъ“, а още и: „Полеанино“, „Полеанинъ“, защото, споредъ едно прѣдание, мѣстото, гдѣто се намира сега той, било поляна, притежание на нѣкоя-си Яна. Турцитѣ го наричатъ „Дойранъ“, за което сѫществува и едно прѣдание. А само гърцитѣ го наричатъ „Πολυανή“, а епархията и владиката: „Πολυανῆς“.

Елбасанъ. Немедлено, още въ сѫщия день, прѣди да бѫде погребенъ покойникътъ, охридчанитѣ се отнесохѫ съ прошение до патриаршията, за да искатъ отъ нея българинъ митрополитъ за епархията си, и за такъвъ означихѫ първенъ покойниятъ Илариона Макариополски, послѣ Търновски. Съ второ и третьо прошение отъ 27. и 30. декември сѫщата година повторихѫ сѫщото, като прибавихѫ още името на пок. Авксентия Велешки. Но като патриаршията отказа да удовлетвори желанието имъ, а още и на пукъ имъ прати най-омразниятъ тѣмъ гръкъ, Мелетия, тѣ прѣзъ мѣсецъ априли 1860. год.[1]) отказахѫ се съвършено отъ нея, присъединихѫ се съ мизийскитѣ и тракийскитѣ въ Цариградъ български прѣдставители, които и опълномощихѫ, и послѣ назначихѫ и свои такива и се отнесохѫ направо до турското правителство да искатъ възобновението на българската иерархия. Това бѣ прѣзъ 1860. година.

3) Въ това врѣме, когато кукушани прѣзъ 1858. год., а слѣдъ година и охридчани се подвизаваха, както видѣхме, за да се сдобиѭтъ съ български архипастири, и даваха неоцѣними жертви, като бр. Миладинови и др., градоветѣ: Битоля, Прилѣпъ, Дебъръ, Струмница и пр. признаваха гръцкитѣ владици и патриаршията безропотно. Когато прѣзъ 1861.—1865. год. учителствувахме въ Прилѣпъ, прилѣпскитѣ и и битолскитѣ българи се кланяхѫ до земи, като прѣдъ светецъ, на владиката Венедикта. Нѣщо повече; когато власитѣ прилѣпски и битолски гонѣхѫ тоя владика, българитѣ въ Битоля и Прилѣпъ го крѣпѣхѫ и защищаваха. Едва слѣдъ 1865. год., именно кѫдѣ 1866.—1867. год., се отказахѫ тѣ отъ него и отъ патриаршията и се съединихѫ съ другитѣ българи, по-сетнѣ изпратихѫ и особенъ прѣдставитель въ Цариградъ. Така направихѫ и другитѣ градове и епархии. Движението по църковния въпросъ станѫ всеобщо въ Македония едвамъ кѫдѣ 1869. год., т. е. въ надвечерието на фермана отъ 28. февруари 1870. год., който рѣшаваше въпросътъ.

Колкото за въпроса, въ коя отъ двѣтѣ категории дѣйци впадали охридскитѣ, ние нищо нѣма да притуримъ къмъ казаното отъ г. Баласчева въ критиката му въ „Б. Прѣгледъ“, год. I., кн. VII., стр. 116.

Твърдѣ много съжаляваме, че вториятъ параграфъ на озаглавената статия, касаещъ се до нѣкогашнитѣ охридски училища, е съвсѣмъ и изцѣло несъстоятеленъ, — та коя часть, кой пасажъ отъ него да цитираме и кой да оставимъ? Затова ще споменемъ по нѣщо отъ него. Желаещитѣ могѫтъ да го прочетѫтъ изцѣло въ „Свѣтлина“. Но, за да се не остави непоправено невѣрното му съдържание, ние ще си послужимъ по другъ начинъ, — ще изложимъ въ кратцѣ цѣлата история на прѣдметнитѣ училища, както слѣдва:

---

[1]) Въ М. Сб., кн. X., стр. 578.—579., гдѣто е обнародвано прошението или пълномощното, съ което охридчанитѣ се присъединяватъ съ българскитѣ въ Цариградъ прѣдставители и ги опълномощяватъ отъ своя страна да искатъ отъ правителството възстановението на независимата си архиепископия, датата 1861. год., чини ни се, е погрѣшна. Споредъ нашитѣ точни и вѣрни свѣдѣния, (ние сме писали и прѣписали на чисто това пълномощно саморѫчно), това пълномощно, както и протестътъ отъ 4. априли противъ патриаршията, сѫ писани не на 1861. год., а на 1860. год. Прѣзъ априли 1861. год. немислимо бѣше да направѭтъ охридчани каква да е постѫпка. Тѣ, подиръ улавяньето и затваряньето на Д. Миладинова на 16. февруари 1861. год., уплашени, млъкнѫхѫ съвсѣмъ.

Както е извѣстно, до първата половина на минѫлото столѣтие въ югозападна Македония, 14 часа югозападно отъ г. Охридъ, имало единъ многолюденъ градъ, населенъ съ власи, Воскополе наричанъ, който прѣзъ послѣдната половина на сѫщото столѣтие билъ разграбенъ и, речи, разваленъ отъ необузданитѣ тогавашни абланци, а жителитѣ му били се разбѣгали, кѫдѣто имъ очи гледали, и се заселили повечето отъ тѣхъ по цѣла почти Македония. Сега тоя нѣкогашенъ градъ прѣдставя едно малко влашко село съ 80 кѫщи, между които фигуриратъ и развалини на великолѣпни сгради. (Вижъ и в. „Марица", год. V., бр. 261. и пр.). Дотогава тоя градъ билъ единъ отъ най-цвѣтещитѣ въ цѣлата турска империя, — броилъ до 12 хил. семейства, вѫртѣлъ значителна търговия, ималъ добрѣ уредени и цвѣтещи споредъ онова врѣме, училища: ималъ даже и печатница Св. Наумова, въ която, както е извѣстно, между много други книги, печатана е и филадата съ житието и аколутията на Св. Климентъ и на Св. Седмочисленици.

Отъ Воскополе родомъ е билъ Иоасафъ, вториятъ прѣдъ послѣдния независимъ архиепископъ охридски. Въ патриярхуваньето на тогова архиепископа Иоасафа охридскитѣ училища цвѣтѣли. Разбира се, когато говоримъ за охридски училища до 1859. год. и малко по-сетнѣ, трѣба всѣкога да се разбиратъ: гръцки, т. е. въ които се прѣподавало на гръцки — елински езикъ. За доказателство, че въ това врѣме именно училищата цвѣтѣли, макаръ и да нѣмаме други свидѣтелства освѣнъ прѣдания, два факта явно и достатъчно, мислимъ, доказватъ, че въ това врѣме въ Охридъ имало нѣкои и други, горѣ-долу учени хора, макаръ и на чуждъ езикъ, но у дома си изучени. Тѣзи фактове сѫ:

1) Протоколитѣ или практикитѣ, както искате — назовѣте ги, въ кодекса на охридската патриаршия, обнародвани въ М. Сб., кн. VI. и X., които били писвани отъ секретари, жители охридски, въ сѫщия градъ учени, споредъ онова врѣме добри елинисти. 2) Въ охридския архиепископски домъ, съграденъ прѣзъ 1730.—1735. година отъ поменѫтия архиепископъ Иоасафа, украсенъ по-послѣ съ всѣкакви мозаики и живописи отъ митрополита Калиника саморѫчно (защото този послѣдниятъ билъ изкусенъ живописецъ и е украсилъ не само митрополията си, нѣкогашната патриаршия, а и Джелядинъ-беговитѣ три палата), а изгоренъ на 1862. год. при владиката Мелетия, въ салона имаше единъ прѣкрасенъ и великолѣпенъ прѣстолъ или тронъ, на който седѣли архиепископитѣ, когато се обличали за служба въ църковнитѣ одѣжди, или когато на второ възкресение народътъ имъ цѣлувалъ дѣсница. Това послѣдното помнимъ и ние лично. На този столъ отъ задната страна имаше начъртано въ дъскитѣ едно стихотворение отъ 10—12 стиха, много добро и изящно, спредъ компетентнитѣ на онова врѣме. За това стихотворение, което ние не помнимъ добрѣ, казваше се тогава, че било произведение на учителя Търпка Попъ-Маковъ, родомъ отъ Охридъ и ученъ сѫщо въ охридскитѣ училища първо, а по-послѣ за усъвършенствуваньe отишелъ и се училъ и въ воскополскитѣ училища; а и прѣди и отъ като се върнѫлъ отъ тамъ, много врѣме е учителствувалъ въ Охридъ, както ще се каже по-долу.

Така е било при Иоасафа, а може-би и дó паданьето на архиепископията. Но отпослѣ така низко отпаднѫли училищата въ тоя градъ, щото, когато на 1801. год. или 1802. год. дошелъ Калиникъ,

намѣрилъ само единъ старъ учитель, на име Герасимъ, родомъ отъ сѫщия градъ, дѣдо и прадѣдо на сегашнитѣ Герасимовци, който училъ дѣцата на гръцки октоихъ и псалтиръ, а класно училище нѣмало никакво.[1]) Покойниятъ ни дѣдо, Гьоре Стрезовъ, казваше, че когато дошелъ Калиникъ въ Охридъ, никой, освѣнъ Търпка Попъ-Маковъ, гръцки не знаелъ. [2])

Щомъ като дошелъ, Калиникъ веднага се загрижилъ да подигне училищата. Трѣба обаче прѣдварително да забѣлѣжимъ, че Калиникъ не е билъ много ученъ човѣкъ, но много ученолюбивъ. Неговата богата библиотека и днесъ се слави въ Охридъ. Тая библиотека той при смъртьта си по нѣкое недоразумѣние съ охридчани завѣщалъ на родния си градъ, Калиполъ. При първоначалното училище Калиникъ открилъ и класно или елинско съ единъ учитель: [3]) именно съ остарѣлия вече Търпка Попъ-Маковъ, добъръ елининъ и ученъ, както по-горѣ казахме, първо въ Охридъ, а по-сетнѣ и въ Воскополе. Това е споредъ казваньето на г. д-ръ Константина А. Робевъ, 80-годишенъ старецъ, по когото се рѫководимъ и по-долу.

2) Подиръ Търпка въ елинското училище дохожда Димитри Мокрянинътъ, арнаутинъ, баща на пок. Генадия Велешки, а дѣдо на пок. тоже Ванчо Генадиевъ, пловдивски въ послѣдно врѣме пѣвецъ, родомъ отъ околията Мокра, на ю.-з. отъ Охридъ, отъ селото Подкожани, за когото макаръ и да се не знае редовно, гдѣ именно е билъ възпитанъ, вѣрва се обаче, че и той се е училъ въ воскополскитѣ училища. Той е билъ и гласовитъ пѣвецъ, какъвто по наслѣдство, види се, бѣше и покойниятъ му внукъ, Ванчо Генадиевъ, и е учителствувалъ дълго (не се знае точно, колко именно години) въ охридското елинско училище, а сѫщеврѣменно се радвалъ на благосклонностьта на владиката Калиника. Но въ послѣднитѣ години, не се знае по коя причина, изгубилъ благоволението на Калиника, при когото паднѫлъ даже и въ немилость, та и билъ уволненъ отъ централното училище. Слѣдъ това билъ принуденъ да се услови за малко врѣме и да учителствува въ месокастренското елинско училище (по това врѣме и въ Месокастро[4]) е имало особени училища, първоначално и класно). Отъ тамъ той отишелъ да учителствува въ Кавая, Албания, отъ гдѣто прѣзъ 1832. год., въ врѣме на първата холера, билъ си дошелъ въ Охридъ, гдѣто билъ отъ по-прѣди още заселенъ. Но понеже поради холерата не се позволяло никому отъ вънъ да влѣзе въ града, а и народътъ отвѫтрѣ повечето избѣгалъ по селата, то той дошелъ въ селото Коньско

---

[1]) У този учитель, Герасимъ, казваше покойниятъ ми баща, се е училъ той още прѣди дохожданьето Калинково. Тоя учитель Герасимъ много биелъ дѣцата съ фалага; затова тѣ го псували, отъ това и татко ми, както и мнозина негови другари, избѣгвали отъ училище, та и останѫли неграмотни.

[2]) Имало и отъ какво да отпадватъ тогава всѣкакви училища. Въ това врѣме, казваше ни пок. Миле Даскалътъ Попъ-Алексиевски, зулумлуцитѣ до такава степень били достигнѫли, щото, ако на нѣкой дюкянъ въ чаршията би видѣли обѣсенъ новъ зобилникъ за продаванье, охридскитѣ бегове грабвали го беззазорно и си отивали спокойно. А смѣелъ ли нѣкой да имъ каже нѣщо? Пази Боже! Така било прѣдъ Али-пашино и прѣдъ Джелядинъ-бегово врѣме.

[3]) Въ Калиниково врѣме, както ще видимъ по-долу, охридскитѣ училища стигнѫли до завидна степень сравнително съ други градове, даже и по-голѣми отъ Охридъ, които нѣмали и никакви училища.

[4]) Месокастро е една часть отъ гр. Охридъ, вънъ отъ калето.

или Велесто'о,[1]) гдѣто и умрѣлъ отъ холерата. И до скоро врѣме, 1870. год., въ Кавая живѣехж старци, негови ученици, които разказвахж за неговото тамъ учителствуванье. Той, за да отмъсти на владиката Калиника, за гдѣто този послѣдниятъ билъ го намразилъ и уволнилъ отъ охридското училище, съчинилъ и издалъ една книжка въ видъ на църковно послѣдованье, въ което по единъ майсторски начинъ описалъ всичкитѣ злоупотрѣбения и безобразия, що правилъ Калиникъ съ жени.[2])

Калиникъ е билъ страстенъ блудникъ, както и наслѣдилиятъ го Йосифъ, 75-годишенъ дъртлякъ, който беззазорно казваше на първенцитѣ: „Азъ съмъ караманлия, не могу безъ жене“..... Калиникъ е осквернилъ нѣколко отъ охридскитѣ първенски фамилии. Плодъ на своето блудство, той ни остави единъ вълъ гъркоманинъ чорбаджия, прѣди нѣколко години въ отпаднжло състояние умрѣлъ, който по-надолу много пжти ще срещнемъ, и една малка чорбаджийка, Зографина, която е умрѣла млада и зелена невѣста. Лошото въ това съчинение е било това, че съчинителятъ му употрѣбилъ въ него и такива думи и фрази, които не могжтъ да излѣзжтъ прѣдъ публиката чрѣзъ печатъ, и които не е прилично на единъ такъвъ учитель да ги каже и ги напише.

3) Слѣдъ Димитрия Мокранина охридчанитѣ довели нѣкойси влахъ, на име Михо, който като нѣмалъ достатъчни, споредъ прѣдшественика, сили, върнжлъ се назадъ, безъ да влѣзе въ работа. Подиръ него учителствувалъ петъ-шестъ мѣсеца Гьорше Поповъ, отъ Месокастро (Охридъ), доста ученъ, първъ възпитаникъ янински. Той умрѣлъ отъ охтика. Негови ржкописни пространни учебници по физиката и математиката, а особито по алгебрата сме виждали ние лично на послѣдно врѣме въ библиотеката на месокастренското училище.[3]) Този Гьорше Поповъ при смъртьта си прѣпоржчалъ за свой наслѣдникъ въ училището Х. Пуля, който билъ неговъ съученикъ въ Янино.

4) Догдѣто да дойде този Х. Пульо, учителствувалъ Христо Сапунджиевъ, „даскалътъ“ наричанъ, родомъ отъ Охридъ, ученикъ на Дим. Мокранина, който прѣди нѣколко години, въ наше врѣме, умрѣ 90-годишенъ.

5) Подиръ Христа Сапунджиевъ учителствувалъ Х. Пульо, родомъ влахъ, отъ г. Самарина въ Тесалия, който се е училъ заедно съ Гьоршета Поповъ въ Янино.[4])

6) Слѣдъ Х. Пуля, на 1830. год., учителствувалъ за първъ пжть Д. Миладиновъ,[5]) ученикъ на Д. Мокранина и на другитѣ

---

[1]) Коньско и Велесто'о сж двѣ села, отстоещи $1^1/_2$ — 2 часа на ю.-и. отъ гр. Охридъ, на планината Лѣтница.

[2]) Чували сме лично и отъ сжщия неговъ внукъ, пок. Ванчо Генадиевъ, подобни хумористически, църковни ужж, тропари. Може или да е имало у него нѣкой екземпларъ отъ поменжтото съчинение на дѣда си, или да е слушалъ отъ баща си или, най-послѣ, по наслѣдствена наклонность къмъ хуморитѣ, и самъ той да ги е съчинявалъ.

[3]) А пъкъ пок. Пърличевъ въ автобиографията си, стр. 13, ни казва, че до учителствуваньето на Д. Миладиновъ (третьото, прѣзъ 1845. год.), отъ аритметика нищо почти не знаели ученицитѣ!

[4]) За тоя учитель г. Ю. Ивановъ въ отговора на г. Баласчевата критика казва, че билъ първи елински учитель въ Охридъ.

[5]) Д. Миладиновъ е учителствувалъ въ Охридъ на четири пжти: а) на 1830. год.; б) на 1835/36. год. до 1840. год.; в) на 1845. год., и г) на 1848/49. година.

учители до Х. Пуля, както и на тогова послѣдния, и учителствувалъ двѣ години, до 1832. година.

Въ това врѣме, прѣзъ много години наредъ, въ първоначалното училище учителствували двама охридчани учители, — Миле даскалътъ, Попъ-Алексиевски, и Никола Апотоле, едноокиятъ, когото заварихме въ училището и ние. Тѣ учехѫ дѣцата на гръцки октоихи, псалтири и оролози (наустници), писмо и четиритѣ прости дѣйствия на аритметиката практично.

На 1832. година Миладиновъ поискалъ отъ охридчанитѣ една помощь (субсидия), за да отиде въ Янино, да се усъвършенствува, но тѣ не му дали. Заради това той билъ принуденъ да отиде въ Дурусъ, като секретарь въ кантората на нѣкои корчани търговци, Зографовци, гдѣто седѣлъ една година, а отъ тамъ се отправилъ въ Янино, разбира се, съ нѣкои спестени пари.

7) Наслѣдникъ на Д. Миладинова за малко врѣме, нѣколко мѣсеца, билъ Христодулъ Попъ-Димитриевъ, отъ Охридъ, братъ Стефановъ и ученикъ на Х. Пуля и на Миладинова.

Догдѣто Миладиновъ билъ въ Дурусъ и послѣ въ Янино, до 1835.—1836. година, охридчани имали за учители слѣднитѣ двама:

а) Слѣдъ горѣречения Христодула нѣкой-си Милонъ, по народность влахъ, отъ гр. Самарина въ Тесалия, отъ гдѣто видѣхме че билъ и Х. Пульо. Той учителствувалъ, туку-речи, около двѣ години.

б) Слѣдъ Милона дошелъ отъ Янинско Загорье другъ, по народность гръкъ, на име Иоанъ Варнава,[1]) който сѫщо е учителствувалъ около двѣ години.[2])

Подиръ И. Варнава, на 1835.—1836. год. дошелъ си отъ Янино пок. Д. Миладиновъ и учителствувалъ втори пѫть въ Охридъ до 1840. год. Въ това учителствуванье на Д. Миладиновъ, т. е. отъ 1835. — 1836. г. до 1840. год. училището било достигнѫло до цвѣтеще и завидно състояние, до каквото и до днесъ още не е могло да стигне, макаръ че сѫщиятъ Миладиновъ още два пѫти учителствувалъ въ него, прѣзъ 1845. и 1848.—1849. година. Тогава прѣзъ 1835. до 1840. година, елинското училище броело около 150 ученика, раздѣлени на шестъ класа, въ два отъ които, по-долнитѣ, прѣподавалъ другъ учитель, попъ Стефанъ Попъ-Стефановски, ученикъ на Хаджи Пуля. Въ това врѣме, именно отъ 1830. до 1840. год., когато учителствувалъ Д. Миладиновъ, прѣподавали се слѣднитѣ прѣдмети:

1) четири езика — елински, латински, френски и италиянски, 2) филисофия, 3) земеописание, математическо и политическо, 4) аритметика, практически и теоритически, и пр. Но трѣба да се знае, че по това врѣме най-голѣмо внимание и най-сериозна важность се е отдавало на класическитѣ елински списатели и поети.

Отъ това врѣме, именно отъ 1830. год. до 1840. год., когато на два пѫти учителствувалъ Д. Миладиновъ, въ разстояние на десетъ години, излѣзли сѫ мнозина ученици, отъ които само нѣколцина ще

---

[1]) Тозъ И. Варнава до скоро врѣме бѣше живъ и професоръ въ Атина. Неговъ синъ, по-голѣмиятъ, забравихме му името, учителствувалъ е въ Прилѣпъ; а другъ по-малъкъ е докторъ по медицината.

[2]) Отъ Охридъ Варнава отишелъ и се условилъ да учителствува въ Битоля, гдѣто прѣди него учителствувалъ билъ И. Зинзифа, баща на извѣстния Р. Жинзифовъ. Въ Битоля Варнава учителствувалъ седемъ години. Той пръвъ уредилъ битолскитѣ училища и извадилъ доволно добри ученици.

споменемъ тукъ. Тие сѫ: 1) Андроникъ Йосифчевъ, сега 80-годишенъ старецъ, четиресетъ-годишенъ учитель, пенсионеръ и живѣещъ въ Пловдивъ, 2) братя Д. Котушови, Михаилъ и Стефанъ, отдавна въ Румъния умрѣли, 3) Я. Стрѣзовъ, четиресетъ-годишенъ учитель, сега пенсионеръ въ родния си градъ, 4) Д. Масинъ, Наумъ Хаджовъ и мнозина още други.

Подиръ горѣпоменѫтитѣ учители, кои други сѫ учителствували и по кое и колко врѣме, съ прискърбие изповѣдваме, че не ни е точно извѣстно; едно само помнимъ, че, когато слѣдъ 1845. или 1848. год. Миладиновъ излѣзе изъ охридското училище, подиръ него дойдохѫ едно по друго нѣкои учители, отъ които само трима знаемъ: 1) Андрей Йосифчевъ, отъ Охридъ, неговъ ученикъ, 2) единъ загорлия, Икономидисъ Грачосъ прѣкоряванъ, който бѣше хромъ, 3) по него учителствува една година безплатно Якимъ Робевъ и 4) другъ сѫщо загорлия, по име Теохарисъ, който добрѣ познаваше френскиятъ езикъ.

А ученици отъ старитѣ учители прѣдъ Миладинова има не помалко: самъ Д. Миладиновъ, Георги Бодлевъ, Попъ Васили, Касаповикъ, бивши прѣдсѣдатель на българската община, Стефания Попъ-Димитриевъ и Владиковъ, нареченъ Ангелъ Групчевъ, Димитри Топеничаровъ, Христо Танчевъ, Христо Манчевъ, Евстати Попъ-Стефановски, попъ Стефанъ Попъ-Стефановски, тримата синове на К. Паунчевъ и мнозина още други. А още по-стари отъ нихъ: Петъръ Танчевъ, Кьоръ Никола, Костадинъ Бакаловъ, Христо Сапунджиевъ даскалътъ и др. Всички тия сѫ били ученици на Димитрия Мокранина и на другитѣ учители, до Хаджи Пуля и Миладинова. Но никой отъ тѣхъ, както и отъ по-прѣди поменѫтитѣ ученици на Д Миладиновъ, не билъ отишелъ въ Янино. Ето кои сѫ отишли всичко въ Янино на училище: 1) Най-първо, поменѫтиятъ между Д. Мокранина и Хаджи Пуля учитель Гьорше Поповъ отъ Месокастро; 2) Д. Миладиновъ и заедно съ него двата сина на К. Паунчевъ, Георги и Никола, и още Костадинъ и Якимъ Робеви, притова и Наумъ Никушъ и Петре Апотоле. Подиръ малко врѣме отишелъ и Якимъ Танчевъ. Но отъ всичкитѣ тѣзи янински възпитаници никой освѣнъ Гьоршета Поповъ и Д. Миладиновъ, никой другъ, повтаряме, не е станѫлъ учитель, а, като търговски и богаташки синове, посветили сѫ се на търговията си. Освѣнъ горнитѣ охридчани, въ Янино отишелъ и Константинъ или Коче Попъ-Наумовъ, Попъ-Стефановски, по-сетнѣ икономъ попъ Константинъ, но той отишелъ тамъ не да се учи, а като църковенъ пѣвецъ, условенъ за 6 хиляди гроша, тъй като той бѣше много добъръ и гласовитъ пѣвецъ. А че янинскитѣ училища били подържани отъ Али-паша, не е истина, защото тѣ се подържахѫ отъ Зосимадовци и Каплинадовци, двѣ гръцки богати фамилии, живѣещи въ странство.

Съгласно съ г. Иванова, нека потвърдимъ, че въ Охридъ дѣйствително не се помни да е имало нѣкога частни, поповски наричани училища, както е имало другадѣ и както и до скоро наше врѣме имаше въ Прилѣпъ, Котевското училище, а всѣкога училищата въ Охридъ били общински и официални, макаръ и да се е прѣподавало по октоихи и псалтири въ първоначалнитѣ. Г. Ивановъ грѣши обаче понататъкъ въ слѣдното: отъ Охридъ нито прѣдъ паданьето на архиепископията, нито по-послѣ е изтикванъ българскиятъ езикъ, ако се

разбира говоримиятъ отъ населението български езикъ. А въвеждането на гръцкия езикъ въ училищата и въ църквитѣ не е станхло слѣдъ падането на архиепископията, и то 50—60 години по-послѣ, както казва, въ Калиниково врѣме, както знаемъ що станхло въ Битоля и Струга, гдѣто тъкмо подиръ падането на архиепископията е изтиканъ български езикъ отъ църквитѣ и училищата и замѣстенъ съ гръцки. Когато прѣзъ 1857—1859. год. учителствувахме въ Струга, тамошнитѣ свещеници ни казвахх, че дѣдитѣ имъ, попове и тѣ, не знаели да четхтъ по гръцки, а само по български. Схщо тъй когато бѣхме въ Прилѣпъ прѣзъ 1861—1865. год., една стогодишна баба, майка на нѣкой-си Тасе механджия (забравили сме му прѣзимето), казваше, че тя на дѣтинството си била се причастила въ битолската църква, гдѣто се служило и пѣло на български.

Обаче не е било така и въ Охридъ. Ние заварихме стари хора, които по казването на бащитѣ имъ, помнѣхх за падането на архиепископията, но никой отъ тѣхъ не знаеше българско четмо въ църква или въ училище; а и отъ горѣизложеното се вижда ясно, че охридскитѣ училища и църкви въ врѣме на послѣднитѣ охридски архиепископи сх били гръцки, т. е. съ гръцки езикъ въ нихъ се прѣподавало и служило и че въ самата архиепископия официаленъ езикъ билъ е гръцки, даже не отъ скоро врѣме прѣди падането, а отъ порано, само не още отъ врѣме на учреждението ѝ, за което другошъ ще имаме случай да говоримъ повече, а засега ще кажемъ само, че доказателства за това не липсуватъ. 1) Схществуващиятъ до днесъ патриаршески на гръцки езикъ писанъ кодексъ, който датира отъ 1677. год., и е обнародванъ въ М. Сб., кн. VI. и X. 2) У никого отъ гражданитѣ не се е намѣрилъ нѣкакъвъ рѫкописъ или какъвто и да е документъ, или записи, записани на български, когато на гръцки се намиратъ. 3) Намиращитѣ се въ Св. Климентовата библиотека църковни български книги и замѣстившитѣ ги гръцки сх отъ прѣди 150 години и повече, а учебни български нѣма никакви.

При всичко това, пакъ езикътъ на народа е билъ всѣкога български и нито помислювалъ нѣкой отъ гражданитѣ, че не е българинъ, а гръкъ, както нѣкои искатъ да кажхтъ; нито пъкъ Калиникъ е искалъ или можалъ да изтика изъ града българскиятъ езикъ. За Калиника може да се вѣрва, както рекохме, че той е билъ много ученолюбивъ, но никакъ не и великодушенъ. Доказателства изобилуватъ. Ние ще приведемъ нѣколко само отъ тѣхъ: 1) Той никога не гонилъ българщината, защото не се помни въ негово врѣме да е изтиканъ българскиятъ езикъ отъ нѣкоя църква градска или селска и да е замѣсенъ съ гръцки; той както нашелъ църквитѣ, така и ги оставилъ. Още повече, въ негово врѣме не само много пхти свещеницитѣ казвахх евангелието на говоримъ български езикъ прѣведено отъ гръцки текстъ, но често и проповѣди казвахх се въ църквитѣ отъ амвона на български, при присхтствието на самаго Калиника, и той нищо никому не е забѣлѣзвалъ. Схществуватъ и до днесъ много отъ тия проповѣди въ оргиналенъ рѫкописъ съ гръцки букви, а български думи. Нѣкои отъ тия проповѣди се съхраняватъ и у насъ въ оргиналъ или въ прѣписъ, отъ тѣхъ двѣ сх отъ 1830. год., съчинени и изречени отъ пок. Д. Маладиновъ, една отъ 1829. год., съчинена и изречена отъ горѣпоменхтия учитель Гьорше Поповъ и осемъ отъ по-послѣжна дата отъ 1840. год. насетнѣ, съчинени и казани отъ Я. Стрѣзовъ.

2) Покойната ни баба, Арса Стрѣзова, каваше ни, че когато е умрѣла свекърва ѝ, опѣлото се извършило на български, а и самъ тогавашниятъ елински учитель и пѣвецъ, Д. Мокранинътъ, изпѣлъ на български послѣдната мъртовечка пѣсень „приидите послѣднѣе цѣлуване . . . .“, разбира се, на говоримъ български езикъ, прѣведено отъ гръцки текстъ. И то се изпѣло въ присѫтствието на самаго Калиника.

3) Ние даже помнимъ, че много пѫти въ църквитѣ се пѣеше по български: „Свети Боже, Господи, помилуй“, или „Владичице всѣхъ“ и други тропари по български или пъкъ понѣкога и апостолътъ.

4) А пъкъ нѣкои отъ свещеницитѣ, като пок. попъ Анастасъ, духовникътъ и бивши прѣдсѣдатель на общината, още отдавна, прѣди 1840. год., т. е. въ Калиниково врѣме, а по-сетнѣ и попъ Иоанче Гроздинъ, нашъ сродникъ, цѣлата служба изслужвахѫ на говоримъ български езикъ, прѣведена тоже отъ гръцки текстъ.

Съ една рѣчь, тогава нѣмаше оня гръцки фанатизъмъ и оная жажда за погърчванье, които се родихѫ слѣдъ появяваньето на българския църковенъ въпросъ.[1]) Тогава всички се признавахѫ за българи, а се учехѫ на гръцки, не защото мислѣхѫ себе си за гърци или за да станѫтъ такви, а просто защото на тоя езикъ сѫществуваха училища и учебници, а да подбутне нѣкой за основаванье на български, нѣмаше кой. Тогава едно само липсуваше, — знанието на българската азбука, която въ Калиниково врѣме само двама знаехѫ, пок. Ангеле Грунчевъ и Христо Узуновъ, които, като терзии, отишли били заедно съ Джелядинъ-бега въ Шкодра, и тамъ отъ нѣкои славяни научили се да четѫтъ и пишѫтъ по славянски. Подиръ нихъ пок. Гьорше Мустревъ, който имаше сношение съ дебърския манастиръ Св. Йованъ, посрѣдствомъ брата си Антония, калугеръ въ сѫщия манастиръ, научилъ бѣше да чете църковнославянски и отъ него по-сетнѣ и синъ му Никола Мустревъ. А до 1850. год. и братя Д. Котушови, Михаилъ и Стефанъ, и тѣхниятъ зеть по сестра, Василъ Кецкаръ. Първитѣ двама бѣхѫ се научили на славянско четмо и писмо въ Скопье, кѫдѣто отиваха по търговия съ кечета, и отъ тамъ донесохѫ нѣколко славянски книжки. А послѣдниятъ бѣше се научилъ въ Херцеговина, кѫдѣто нѣколко врѣме бѣ прѣбивавалъ като обущарь. Колкото за Христа Палюзета, когото г. Ивановъ другадѣ споменва, той бѣше се научилъ на славянско четмо отъ учителя си по пѣние Ангелета Грунчевъ, и въ църквата Каменско, гдѣто бѣше пѣвецъ, често пѣеше по нѣщо на славянски. Притова, въ врѣме на Миладиновото учителствуванье бѣше дошелъ отъ Дебърски Галешникъ да се учи пок. Партени Зографски, послѣ Кукушкополиянски и най-послѣ Нишавски, тогава Павелъ именуемъ. Той, като знаелъ славянски отъ родното си мѣсто, училъ и съученицитѣ си въ охридското гръцко училище да четѫтъ по славянски и мнозина били се научили, но наскоро пакъ бѣхѫ го занемарили. Ето всичко, що може да се каже за знанието на славянската азбука въ Охридъ. Но български училища частни или общи не е имало до 1859. год. никакви, нито помни нѣкой да е имало нѣкога такива.

---

[1]) Сравни по тоя въпросъ биографията на Фотинова отъ д-ръ Ив. Д. Шишмановъ въ Сборн. Мин., XI, стр. 641. и сл., гдѣто се привеждатъ купъ доказателства за приятелскитѣ отношения между българи и гърци прѣди подиганьето на черковния въпросъ. Тукъ и обяснение на скоро възникнѫлата вражда.

Сега нека ми бѫде позволено да цитираме тукъ нѣколко поне реда отъ прѣдметния параграфъ, като най-любопитни.

„Въ врѣме на Калиника, казва г. Ю. Ивановъ, охридскитѣ жители сѫ били прѣдставявани за гърци, въ училището се е слушало само за величието на Омира, за мѫдростьта и славата на Одисея, Демостена, Тукидида, а гражданитѣ, заслѣпени отъ гърцизма, чудили сѫ се на вѣрностьта на Пенелопа, и съ спокойно самозабравяньe цицали млѣкото на гърцизма, прѣдавали сѫ се на оная отвратителна пустота, толкова свойствена на гръцкото духовенство, та само несбиточната μεγάλη ἰδέα (велика идея — възстановението на нѣкогашната византийска империя) сѫ бълнували. Опасно е било, да не би погърченитѣ да станѫтъ по-гърци и отъ самитѣ гърци. Читательтъ може да си припомни оная епоха, прѣзъ която всѣки единъ колко-годѣ грамотенъ българинъ е считалъ за гордость, да се казва и продава за гъркъ. Тая мания ще забѣлѣжите, както въ Охридъ и Битоля, така сѫщо въ Търново, Русе, Пловдивъ и Хасково.“

Позволѣте ни, да Ви кажемъ, г. Ивановъ, че ни едното, ни другото не е истина.

Въ това врѣме, разбира се, слѣдъ паданьето на търновската патриярщия, а по-късно и на пшекската, и на охридската архиепископия, а не само въ Калиниково, а и до скоро, не само охридчанитѣ били прѣдставявани отъ владицитѣ за гърци, макаръ и да не сѫ били такива, но и цѣла Македония, на даже и жителитѣ българи на цѣлъ Балкански полуостровъ, т. е. цѣлиятъ български народъ, включително и Прилѣпъ съ Тиквешъ. (Вижъ всеобщата история на Пашаригопуло и дотогавашнитѣ географии.) Въ наше врѣме, когато учехме география, нигдѣ въ нея не се споменваше за България и българи, колко повече за Македония и Охридъ? А и самото турско правителство не различаваше гърци отъ българи, като всички православни негови поданици наричаше съ едно общо име: „урумъ-милети“, т. е. гръцки народъ. При все това, нито ученитѣ на гръцки, нито неученитѣ охридски граждани заслѣпени били нѣкога отъ гърцизма и сѫ бълнували за гръцката велика идея. Напротивъ, и самъ Калиникъ билъ противъ нея. Той билъ поканенъ да вземе участие въ гръцкото движение, но той, като пастиръ на инородно — българско паство, отказалъ се. Нито било опасно въ Охридъ да не би погърченитѣ да станѫтъ по-гърци и отъ самитѣ гърци, защото тамо нѣмало погърчени. Нито пъкъ била въ Охридъ нѣкога такава епоха, прѣзъ която всѣки що-годѣ грамотенъ българинъ считалъ за гордость да се казва и продава за гъркъ, както, може-би, да е било другадѣ нѣгдѣ изъ България, въ Пловдивъ напримѣръ. Напротивъ, въ Охридъ, при всичко че отъ незапаметни врѣмена имало елински училища; при всичко че въ Йоасафово и Калиниково врѣме тѣзи училища цъвтѣли; при всичко че ученицитѣ въ тѣхъ слушали само за величието на Омира, за мѫдростьта и славата на Одисея, Демостена и Тукидида; при всичко това, казваме, гражданитѣ, били тѣ учени или не, като за чудо, останѫли сѫ на своята народность, българи, много по-българи отъ мнозина, що сѫ се учили въ български училища, и не само българи, ами и ревнители на своята народность. Желаете ли доказателства? Имаме ги прѣдрѫчни, колкото искате, но нѣколко само отъ тѣхъ ще споменемъ, защото много вече се разпространѣхме, та ще отегчимъ на г. г. читателитѣ. Ето ги:

1) Отъ всичкитѣ горѣпоменѫти образовани охридчани отъ 1801. год. до 1851. год. и по-сетнѣ ни единъ не знаемъ да е казвалъ, че е билъ гъркъ, а не българинъ, освѣнъ Стефания Владиковъ и Маргаритъ Димзовъ, послѣ Димица подписванъ.

2) Оная отъ поменѫтитѣ възпитани охридчани, които ставали учители, никога не проповѣдвали на ученицитѣ си идея за гръцка народность, а напротивъ, всѣкога подържали своята, но, разбира се, слабо. Въ това ни убѣждава и обстоятелството, че щомъ се освободихме отъ гръцкото духовно иго и въведохме българскиятъ си езикъ въ училищата, всички тие гръцки дотогава учители, и ученицитѣ имъ, се прѣобърнѫхѫ на български учители, което не можеше да стане, ако тѣ да бѣхѫ били влюбени въ гръцката идея.

3) Тѣзи учители не сѫ ни прѣподавали като гърцитѣ родомъ учители само гръцки, напагалски, а прѣподаванитѣ прѣдмети всѣкога прѣвождахѫ ни ги и на български, и карахѫ ни и на български да ги учимъ и да имъ ги казваме. Така напр., когато ни прѣвождахѫ елински текстъ отъ старитѣ списатели на простогръцки, прѣвождахѫ ни го сѫщеврѣменно и на български, и ние бѣхме принудени да го пишемъ и учимъ и на тритѣ езика, така щото тетрадкитѣ ни бивахѫ раздѣлени на три паралелни колони, една за староелински текстъ, друга за простогръцкия прѣводъ, и най-послѣ третя за български.

Такви тетрадки пазѭтъ се и досега у насъ. Притова, като кажехме смисълътъ на урока по простогръцки, длъжни бѣхме подиръ това да го повторимъ и по български. Така правѣхме и съ историческитѣ прѣдмети; само географията и аритметиката не прѣвождахме на български. Нѣщо повече; слѣдъ като свършехме етимологическата часть на Генадиевата елинска граматика, прѣди да започнемъ синтактическата на Асопия, взимахме друга, отъ Вамва или друга на простогръцки езикъ, за сравнение съ староелинския, и я прѣвождахме и на български по всичкитѣ склонения и спрежения, т. е. взимахме едно име, склонявахме го писмено първо на староелински, послѣ насреща въ втора колона на простогръцки и най-послѣ на третя колона, пакъ въ паралелъ, на български. Така правѣхме и съ спреженията на глаголитѣ. И такива тетрадки тоже имаме запазени. Такива учители, доколкото помнимъ, бѣхѫ: пок. Д. Миладиновъ, Андрей Йосифчевъ, Наумъ Хаджовъ и мнозина други, а най-много Я. Стрѣзовъ.

4) Водителитѣ и подстрекателитѣ на църковно-училищното ни възражданье бѣхѫ самитѣ тѣзи на гръцки възпитани и гръцки учители.

5) Гръцки учители отъ тая епоха и тѣхни ученици сѫ учителствували и въ други градове, и тамъ сѫщо така постѫпвали. Да вземемъ за примѣръ роднятъ градъ на г. автора, гдѣто сѫ учителствували като гръцки учители нѣколцина такива, като Д. Миладиновъ, Н. Хаджовъ, Г. Пърличевъ, пишещиятъ тия редове и мнозина още други. Кажете, г. Ивановъ, чули ли сте нѣкога гръцки въ града ви учители да проповѣдвали гръцка идея? или повече сѫ помогвали за събужданьето на българитѣ и за тѣхното възражданье? Какво сѫ правили тамъ тия учители, ние по-горѣ нѣщо загатнѫхме, въ първата си статия, та не е нужно да повтаряме, а има още и до днесъ живи очевидци свидѣтели.

6) Кои отъ градоветѣ въ Македония се отзовахѫ най-напрѣдъ да искатъ родни свои пастири, казахме по-горѣ, — не Дебъръ, Ки-

чево, Прилѣпъ или Струмница съ Тиквешъ, отъ гдѣто никой нѫтъ българскиятъ езикъ не е изчезнѫлъ изъ училищата и църквитѣ имъ, а Кукушъ и Охридъ, гдѣто не се помни, кога е имало български училища, а всѣкога гръцки, и се прѣподавало въ нихъ отъ такви учители, каквито туку-що описахме. Какъ може прочее да се изтълкува това обстоятелство: погърченитѣ градове да се събудѭтъ по-рано отъ колкото чистобългарскитѣ и непогърчени, ако за минута поне приемемъ, че казаното отъ г. Иванова за погърчването на гр. Охридъ е истинно? Но ще ни се отговори, може-би съ слѣдния пасажъ:

„Слѣдъ Калиника (1843. година) въ Охридъ сѫ дошли други по-прости и по-слабохарактерни владици, та мършаво сѫ могли да карать и да продължаватъ начетѫтата работа на своя хитъръ прѣдшественикъ, така щото гръцкото влияние се поразслабило. Въ това врѣме градътъ Охридъ се събудилъ отъ летаргическия сънъ, въ който бѣше подпаднѫлъ отъ гръцкия опиумъ, и добива народно съзнание. Като нѣкой да го е мушнѫлъ съ жезъла на националното свѣстяванье. Туй е станѫло прѣзъ 1858. година“.

По-горѣ казахме и надълго разправихме, какъвъ билъ този прочутъ и хитъръ гъркоманинъ, Калиникъ, че не е прѣслѣдвалъ българщината, макаръ и да се грижелъ за гръцкитѣ училища, а неговитѣ прѣемници, Иосифъ и Дионисий, дѣйствително бѣхѫ много слабохарактерни, та не мислѣхѫ за друго, освѣнъ за угодата си, — Йосифъ, дъртъ блудникъ, а Дионисий, макаръ и много ученъ, капровъ ученикъ, но страшенъ пияница. Другадѣ, мислимъ, ще имаме случай да поговоримъ повече нѣщо за нихъ. Но пакъ горнитѣ наши въпроси остаятъ безъ отговоръ. Кой жезълъ мушнѫлъ погърченията Охридъ, а другитѣ градове оставилъ да спѫтъ. По-долу г. Ивановъ се извинява съ кръмската война, че тя имала нѣкакво си влияние надъ Охридъ, като казва: „Разумява се, че не само простотата и глупостьта на гръцкитѣ владици сѫ събудили гр. Охридъ. Ние знаемъ, какво влияние е имала върху българитѣ кримската война.“ (А защо тя нѣмала сѫщото влияние и върху прилѣпскитѣ, кичевскитѣ и тиквешкитѣ българи, а само върху охридскитѣ?) Но да видимъ по-долу: „Сѫщото е било и съ градоветѣ, гдѣто гръцкото влияние не е имало почва, Охридъ, за жалость, ... та поради тая причина неговото събужданье е станѫло по-късно.“ И по-долу: „Но кръмската война и хатишерифътъ (кажете хатихумаюнътъ. Б. Ш.) отъ 1856. година не сѫ били безъ значение за Охридъ“. (А защо останѫли безъ значение за другитѣ градове? Б. Ш.)

Ние пакъ ще кажемъ, че ни кръмската война, нито хатишерифътъ отъ 1856. година сѫ повлияли нѣщо върху охридскитѣ българи за събужданьето имъ, а съвсѣмъ други причини, които ще изложимъ тутакси. Защото, ако кръмската война е повлияла била върху Охридъ, то тя трѣбаше да повлияе и върху всичкитѣ градове, а не само върху Охридъ. Но какъ казвате, че събужданьето на Охридъ станѫло по-късно? Нима́ има другъ градъ въ Македония, освѣнъ Кукушъ, който да се е събудилъ порано отъ Охридъ? Г. Ивановъ мисли навѣрно, че Прилѣпъ се е събудилъ по-рано чрѣзъ Котевското и Х. Поповското домашно училище съ псалтиритѣ, наустницитѣ и съ отъ турски почеркъ цифри? Другъ е, разбира се, въпросътъ, ако съ думата: „с ъ б у ж д а н ь е“ разбирате сѫществуванието на подобни като прилѣпскитѣ до 1861. год. българ-

ски училища. Въ такъвъ случай наистина Прилѣпъ и подобни градове никога не сж подпадали въ летаргически сънъ. Но ние по-инакъ разбираме дуната: „събуждание“ — съзнание правата на своята народность, което прилѣпчанитѣ не могжтъ да се похваляжтъ, че сж го притежавали прѣди охридчанитѣ, както се изложи по-горѣ и както ще се повтори и по-долу, макаръ че въ гр. Прилѣпъ и да не е имало (?) почва за гръцко влияние, както се разбира отъ писаното на г. Иванова. А колкото за въвежданьето на българския езикъ въ училищата и църквитѣ, отъ което прилѣпчани нѣмахж нужда, а въ Охридъ вървѣше паралелно съ църковния или владишкия въпросъ, то охридчани мислѣхж, че щомъ се махне първото, т. е. гръцкото духовенство, не ще да има, кой да прѣчи на второто. И ето защо не бързахж за това послѣдното.

Причинитѣ, които приготвихж и произведохж това събужданье въ Охридъ, сж били слѣднитѣ:

1) Още отъ паданьето на архиепископията народътъ е негодувалъ противъ гръцката патриаршия за това ѝ похищение, и изпращанитѣ отъ нея владици приималъ съ неудоволствие, а повечето отъ тѣхъ гонилъ и изпждилъ, както ще се каже по-обширно другадѣ.

2) Почвата била приготвена малко-много още отъ това врѣме, както видѣхме, и ученитѣ въ гръцкитѣ училища охридчани, послѣ учители, не сж се напоили отъ гръцкоидейски духъ, слѣдователно, като не сж го усвоили за себе, тѣ не сж го и разпространявали между ученицитѣ си и изъ народа, напротивъ, нѣкои отъ тѣхъ и въ обратенъ смисълъ работѣхж. Нито билъ погърченъ гр. Охридъ, както ни казва г. Ивановъ, само и само защото гражданитѣ му сж се учили на гръцки езикъ. Въ срѣднитѣ вѣкове всичкитѣ, кажи, европейци сж се учили на латински, но отъ това не слѣдва, че тѣ сж се и полатинили. А и сега ония българи, които отиватъ да се учжтъ въ странство, дали на български езикъ се учжтъ? Смѣшно би било да се мисли, че който се учи на чуждъ езикъ, изгубва своятъ и народностьта си. Г. Ивановъ трѣбаше да знае, че повечето и по-силнитѣ въ Цариградъ прѣдставители по църковния въпросъ бѣхж учени на чужди езикъ, именно на гръцки? Така, покойнигѣ: д-ръ Чомаковъ, Макариополски Иларионъ, Пловдивски Панаретъ, братъ му д-ръ К. Мишайковъ и други бѣхж се учили на гръцки въ Атина и тамъ бѣхж скроили планътъ за подиганьето на църковния въпросъ, а кой отъ днешнитѣ родолюбци може да се похвали, че е по-народолюбивъ отъ тѣзи приснопаметни народни дѣятели? Не видѣхме ли, че и Д. Миладиновъ се училъ на гръцки въ Янино и толко врѣме, почти до трагическата си смърть, учителствува на гръцки? Кой може да оспори неговитѣ български чувства?

3) Гъркоидейскиятъ духъ допрѣди появяваньето на нашия църковенъ въпросъ, както казахме и по-горѣ, бѣше заспалъ, а едва слѣдъ изникваньето на този послѣдния той се събуди, раздуха се и се разпали до каквато степень го гледаме днесъ.

4) Злоупотрѣбенията на гръцкитѣ владици, които бѣхж станжли явни и на малкитѣ дѣца, бѣхж не малъкъ факторъ.

5) Работата бѣше дошла до тамъ, щото, за да се изразимъ по-практично, ще кажемъ, че запалителнитѣ вещества бѣхж се натрупали на купъ така, щото само едно щракване на една клечка кибритъ

се искаше, за да пламне цѣлъ пожаръ. А тая клечка кибритъ и това щракванье не закъснѣхѫ да се явѭтъ: 1) Съ заявлението на българитѣ отъ сѣверна и южна България прѣдъ народното църковно събрание, което прѣзъ 1858. год. бѣше се събрало въ патриаршията за нѣкои прѣобразования по църковното управление, 2) съ смъртьта на охридския митрополитъ Иоаникия, на 25 февруари 1859. год. А пъкъ щракачътъ на онази клечка кибритъ бѣше пок. Д. Миладиновъ, единъ отъ ония на гръцки учени и въ Янино възпитани учители, които, споредъ г. Иванова, уреждали гръцкитѣ училища въ Охридъ и способствували за погърчваньето на гражданитѣ.

Молимъ ви, какъ щѣше да се събуди единъ цѣлъ градъ не, ами една цѣла епархия, ако гр. Охридъ, главното седалище на владиката, главниятъ центъръ на епархията бѣше билъ дѣйствително погърченъ, споредъ г. Иванова, и ако почвата не бѣ била приготвена? Какъ щѣше да се поведе една цѣла епархия по думитѣ на нѣколко, случайни, да кажемъ, инициатори и водители, ако у епархиотитѣ или гражданитѣ не бѣше била вродена и узрѣла идеята, къмъ която я водѣхѫ нѣколкото водители? Щѣхѫ ли тѣ да се поведѫтъ подиръ нихъ, като безсловесно стадо овци, ако и сами тие, епархиотитѣ, не бѣхѫ се въодушевявали отъ сѫщата идея? Ние имаме прѣдъ себе и други македонски градове, не съвсѣмъ погърчени, въ които между погърченитѣ българи има и непогърчени, напр. г. г. Костуръ и Сѣресъ. Защо прочее тѣзи градове да се не събудѭтъ, жезълътъ на народното свѣстяванье да ги не мушне и тѣхъ, а само Охридъ, и то най-първо? Дали за нихъ нѣмаше кръмска война и хатишерифъ отъ 1856. год., а само за Охридъ?

Какъ така, повтаряме, щомъ владиката Иоаники умрѣ (а то станѫ не на 1858. год., както казва г. Ивановъ, а точно на 25. декември 1859. год., на два часа прѣдъ пладне по турски) и веднага заспалитѣ до тогава въ литургически сънъ граждани или, споредъ другото изражение на г. автора, погърченитѣ охридчани на сѫщия день, прѣди още да се погребе усопшиятъ владика, да поискатъ българинъ архиерей? На погърченитѣ охридчани що имъ дотрѣбало българинъ владика, когато на непогърченитѣ прилѣпчани и др. още не бѣше имъ дотрѣбало? Какъ така, незаспалитѣ и непогърчени прилѣпчани въ това сѫщо врѣме и още прѣзъ 8—9 години по-сетнѣ, до 1867. год., да се кланятъ като на светецъ прѣдъ най-върлия отъ гръцкитѣ владици, Венедикта? Какъ така, повтаряме, е станѫло това? Има ли въ живота на народитѣ подобенъ примѣръ, подобенъ исполински скокъ? — Има думата г. Юрданъ Ивановъ.

Докато ни отговори, ще минемъ къмъ втората часть на статията:

Въ първия параграфъ отъ тази II. часть г. авторътъ, като описва махалитѣ на гр. Охридъ, казва: „не по-късно (1861. год.) една отъ махалитѣ на Вароша (именно махалата Болница. Б. Ш.), се отдѣлила и си сградила отдѣлно взаимно гръцко училище.“ Ние и тукъ сме принудени да му възразимъ, че това училище не бѣше сградено за гръцко, а за българско, и че Мелети не остави да се въведе въ него български езикъ, толко повече че тогава скоро бѣше станѫла Миладиновата катастрофа, та гражданитѣ бѣхѫ се уплашили дотолкова, щото никой не смѣеше да се възпротиви на Мелетиевата воля. А

съгражданьето на кошишкото българско училище не станж прѣзъ 1859. год., а на 1869. год., за което впрочемъ и ние ще поговоримъ по-долу.

„Ако е нужна дата, продължава г. авторътъ въ втория параграфъ на сжщата часть, събужданьето на Охридъ трѣба да смѣтаме, че е станжло въ 1858. година (а пакъ по-горѣ казахте, че то е станжло по-късно, отколкото въ други градове. Гдѣ, въ кой градъ е станжло по-рано? Б. Ш.), именно за това, защото прѣзъ нея година е било отворено едно частно (кажете: Котевското. Б. Ш.) българско училище. Мустреви, баща и синъ, — самарджии . . . . .“

За датата на охридското събужданье ние по-горѣ казахме, та излишно става повторението. А и самото Мустревско училище се отвори при тая сжща дата, т. е. на 1859. год., а не на 1858. год. Но ние тукъ пакъ сме заставени да повторимъ, че подъ думата „събужданье“ не разбираме откриваньето на едно училище, като поповскитѣ нѣкогашни училища, въ което се учеше просто едно църковно четмо и нищо повече. То бѣше отворено вслѣдствие на другата, отъ насъ разбираема часть на събужданьето. Но да ни се позволи да кажемъ двѣ-три думи и за него.

Мустревци, баща и синъ, Гьорше и Никола, както казахме по-горѣ, знаехж църковнославянско четмо. Тѣ имахж сношение съ пок. Партения Зографски, послѣ Полеяно-Кукушки, който, макаръ и въ други отношения да не бѣше за хваленье, за славянството обаче бѣше ревнитель до фанатизъмъ. Съ него Мустревци може-би и да кореспондирахж. Насърдчени прочее отъ него или подпомогнжти съ калугерски обѣщания за материална помощь, тѣ отворихж поменжтото частно училище, което сжществуваше само въ нощно врѣме, отъ захожданьето на слънцето до два часа подиръ него.

„По-късно, сдѣдъ една година, 1859. год., продължава г. авторътъ, Мустревитѣ ученици били първи, които поискали да се пѣе по славянски въ църквата Св. Климентъ.“

И това не е вѣрно Наистина, прѣзъ есеньта на 1859. год. дойдохж отъ Цариградъ чрѣзъ охридскитѣ тамъ кожухари, подарени отъ Русия, нѣколко тѣла църковни книги и свещенически одѣжди, но първитѣ стоехж въ Св. Климентовата църква като депозитъ, догдѣто се рѣши въпросътъ за български владика, и никакви Мустреви ученици не поискали първи да се пѣе въ църквата по славянски. Но по-смѣшно е слѣдното:

„Тутакси слѣдъ това, казва, варошкитѣ учители (кои? Б. Ш.) дозволили на учителя си К. А. Шапкарева (какъ? Варошкитѣ учители имали и другъ учитель надъ себе, Шапкарева? Б. Ш.) да прѣподава и на български по 1—2 часа прѣзъ седмицата въ централното взаимно гръцко училище, която полумѣрка (sic) се взела, за да се оставжтъ гражданитѣ отъ желанието, да съградижтъ чисто български училища.“

Разбрахте ли нѣщо отъ това, г-да читатели? Изповѣдваме си слабостьта, нищо не можахме да разберемъ. Намъ се вижда всичко „куки по облаци“. Ами нали по-горѣ казахте г. Ивановъ, че охридскитѣ граждани били погърчени; а сега какъ казвате, че имали желание да съградижтъ чисто българско училище? Може ли да се помисли, погърчени вече граждани да иматъ желание за чисто българско училище? Но нека ни бжде позволено, като на единъ отъ актьоритѣ на тая сцена, толкова повече, че се споменва и скромното ни име,

да изложимъ, въ кратцѣ поне, историйката на тая трагикомедия. Ето какъ гласи тя:

По-горѣ казахме, колко и кои лица до 1850. год. сж знаели словенската азбука и словенското четмо, между които и пок. Хр. Узуновъ, отъ когото по-сетнѣ бѣ научилъ и по-голѣмиятъ му синъ, тоже пок. Константинъ, който прѣзъ 1858. год. умрѣ въ киевската лавра.

Прѣзъ 1855—1856. год. въ охридскитѣ централни училища учителствувахх: въ елинското — Я. Стрѣзовъ съ подучитель Никола Савинъ; въ взаимното — пишещиятъ тия редове съ двама подучители, — Миле Скопачевъ и горѣпоменхтиятъ Константинъ Хр. Узуновъ, като забавачъ въ отдѣлно помѣщение.

Единъ день прѣзъ тая, 1856. година, случайно нѣкакъ виждаме въ ржцѣтѣ на тогова послѣдния една малка книжка. „Какво е то?“ Попитваме го. — „Сръбски букварь“, ни отговаря. Взимаме го отъ ржцѣтѣ му и го задърживаме. Любопитството и вродената любовь къмъ славянското, натискватъ да го изучимъ. Вжтрѣ въ нѣколко дни ние знаемъ вече да четемъ и граждански, и ржкописенъ, и църковенъ почеркъ, даже и да пишемъ красиво съ славянски букви.

Прѣзъ есеньта на сжщата 1856. год. по причини, които ще изложимъ другожъ прѣмѣстваме се въ стружкото училище. Прѣзъ 1857. год. дохожда отъ Прилѣпъ пок. Д. Миладиновъ, който подиръ малко заминх за Кукушъ. Той ни насърдчава да въведемъ въ училището български езикъ, като ни подарява и нѣколко български книжки и буквари. Ние съ усърдие го послушахме, та, покрай гръцкия езикъ, въвеждаме въ училището и българскиятъ, на който и прѣподаваме четмо и краснописание и св. история. Прѣзъ априлъ 1858. год. ученицитѣ ни даватъ първъ ихть изпитъ на български езикъ. Краснописанията на ученицитѣ, писани на български, стоижтъ и днесъ въ архивата ни за потвърждение.

Прѣзъ послѣднитѣ дни на мѣс. юни 1859. год. дохожда си отъ Кукушъ Д. Миладиновъ съ желание, да остане въ родния си градъ. Ние, като неговъ сродникъ, и още повече, повиканъ пакъ отъ охридчанитѣ да занемемъ учителското мѣсто въ родния си градъ, отстжпихме му мѣстото и заминжхме за Охридъ. Тогава именно функционираше Мустревското училище.

Като бѣхме вече почнжли въ Струга въвежданьето на българския езикъ, искаше ни се да направимъ сжщото и въ Охридъ. Но тукъ работата бѣше по-инаква. Наистина, гражданитѣ всички съ удоволствие бихх приели нашето прѣдложение, но между нихъ имаше една ехидна, Стефания, който щѣше да ги сплетка. Какво да се прави? Намираме се съ нѣкои отъ първенцитѣ, именно съ Манчевци; разговаряме се по тозъ въпросъ, намираме се съгласни и скрояваме единъ планъ, който хидрата да не може да разбере, — „клинъ клинъ избиваетъ“, казва пословицата, и на хитрата лисица по-хитра стжница да се тури, на лукавството лукавство да се противупостави.

Подиръ нѣколко дни щѣше да има въ митрополията едно главно събрание отъ всичкитѣ първенци по въпроса за владиката, който, слѣдъ смъртьта на Иоаникия, искаше се отъ гражданитѣ да бжде българинъ, както се каза вече по-горѣ. Ние намираме този моментъ за най-сгоденъ, направяме едно прошение и го подаваме на събра-

нието. Съдържанието — или по-добрѣ, смисълътъ на това прошение, доколкото можемъ да помнимъ, бѣше слѣдниятъ:

„Г-да! Вие ни сте турили тука учитель и подиръ нѣколко мѣсеца ще искате отчетъ на годишната ни работа. Но ние ви заявяваме още отъ сега, че такъвъ отчетъ (изпитъ) не можемъ да ви дадемъ по причини, които ще ви изложимъ по-долу“.

„Г-да! Тукъ въ града, именно въ Месокастро, отворило се едно нощно училище (Мустревското), въ което се прѣподава по български. По-възрастнитѣ ни ученици всѣки день подиръ пладне не посѣщаватъ нашето училище, а отиватъ тамъ. Като е така, тогава какъ ще можемъ ние да дадемъ изпитъ? На това непрѣмѣнно трѣба да се намѣри цѣръ; инакъ ние отваляме отъ себе всѣкоя отговорность“.

Като подадохме заявлението, оттеглихме се на една страна, да слушаме и да чакаме резултатътъ му. Щомъ се прочете то въ всеуслишание, единъ простакъ, макаръ и много богатъ чорбаджия, не щемъ да споменемъ името му, отзова се, че трѣбало да се затвори това нощно училище посрѣдствомъ правителството. Но ние, подкрѣпени и отъ поменхтитѣ първенци, Манчевци, възразихме, като казахме, че по насилственъ начинъ не е добрѣ да се постжива, а по легаленъ. Слѣдъ много размѣнения на взглядове, най-послѣ пок. бр. Манчеви, по прѣдварителното ни съ нихъ споразумѣние, прѣдложихх на събранието: „дали не би било по-сгодно, да се позволи на нашия учитель по 2—3 часа въ седмицата да прѣподава на по-възрастнитѣ ученици и по български“. Мъртва тишина тога се въцари — виждаше се, че всичкитѣ, освѣнъ хидрата, одобряваxх, но никой не смѣеше първъ да се произнесе. Това осѣти Стефания, та затова пъкъ той първъ одобри явно и, съ радостното приманье отъ всички присжтствуващи първенци, заповѣда ни се, по два-три часа въ седмицата по пладне да прѣподаваме на по-възрастнитѣ ученици и по български. А пакъ това ние и чакахме. Още въ сжщия день подиръ пладне раздадохме на половината ученици буквари Партениеви и други учебници и се започнх прѣподаваньето не по 2—3 часа въ седмицата, както се рѣши въ събранието и както ни се каза, а всѣки денъ подиръ пладне, и то въ особено помѣщение, а малкитѣ ученици оставихме на помощника си, Никола Ангинъ. Това не бѣше полумѣрка, както ни проповѣдва г. авторътъ, взета ужъ, за да се оставѣли гражданитѣ, отъ желанието да съградѭтъ и отворѭтъ чисто български училища, а първа стжпка за въвежданьето българскиятъ езикъ въ самитѣ централни училища, — нито сж имали желание или намѣрение гражданитѣ, да съградватъ други училища. Защото, каква нужда за тѣхъ, да съградватъ, други училища, когато си имахх такива готови? Кому да оставѭтъ тѣзи послѣднитѣ, като си направѭтъ други? На хидрата ли? Но тя бѣше сама една съ два-трима нейни подлизурки. А умно ли бѣше, за хатъра на два-трима, да оставѭтъ вѣковнитѣ си училища и да съграждатъ други? Има думата г. авторътъ.

Когато пок. Д. Миладиновъ дохаждаше отъ Струга, а това, поради владишкия въпросъ, правѣше често, и виждаше напрѣдваньето на дѣлото ни, невъздържно се радваше, че неговиятъ послѣдователь и зеть върви по стжпкитѣ му и се труди да го стигне въ подвигитѣ му, и че и въ центра на епархията идеята му си е пробила пжть,

Ученицитѣ, които дотогава бѣха учили църковно четмо въ Мустревското училище, въ малко врѣме научихѫ гражданско — българско четмо и краснописание и първоначални уроци отъ св. история и други прѣдмети, така щото Мустревското училище само отъ себе се затвори, тъй като ученицитѣ му намирахѫ въ нашето повече отъ онова, що имахѫ у Мустревото. Това доказва, че ученицитѣ Мустреви не бѣхѫ занаятчийски калфи, както ни казва г. Ивановъ, а ученици отъ нашето училище. Инакъ то трѣбаше пакъ да си сѫществува и слѣдъ въвежданьето българскиятъ езикъ въ нашето. Това бѣше прѣзъ 1860 — 1861. год.

Но лукавата ехидна скоро осѣти измамата си и прибърза да я заглади съ нѣкоя по-коварна хитрость. Не се минѫ прочее нито година врѣме отъ въвежданьето български езикъ въ училището, и ето че по единъ лукавъ начинъ накарва да избѣгва отъ училището помощникътъ ни Никола, и ни оставя самъ, за да не можемъ да слѣдваме прѣподаваньето на двата езика, а да се ограничимъ само съ гръцкия. А какви ли още други главоболия не ни нанесе! Ако ли и така не бихме прѣстанѫли отъ пѫтя, по който бѣхме тръгнѫли, лукавата ехидна бѣше готова и да ни опропасти, както подиръ малко опропасти за сѫщитѣ причини пок. Миладиновъ. Най-послѣ, за да запазимъ чергата си, принудени бидохме да оставимъ и училището и родниятъ си градъ, безъ да получимъ ни скършена пара отъ цѣлогодишната си заплата, която едва подиръ тригодишно сѫденье въ Битоля могохме да изкопчимъ. А на всичко това причината не бѣше друга, а само тая, гдѣто ние сме се осмѣлили да въвеждаме български езикъ въ училището. Но да вървимъ по-надолѫ. Ето що пише г. Ю. Ивановъ:

„Почти едноврѣменно съ това, продължава г. авторътъ, се съградило българско училище въ Кошишча, за основатель и защитникъ на което трѣба да се признае Анастасъ Папуджия, така щото частното училище на Мустреви се затворило, и ученицитѣ му минѫли въ кошишкото училище“.

Дали тѣзи драски иматъ нѣкоя вѣроятность поне, това не иска и да знае авторътъ. Трѣбало да се признае за основатель и защитникъ на кошишкото училище кой? — Анастасъ Папуджията? Защо не прочетете Цариградски вѣстникъ, г. Ивановъ, отъ 1860. год., та да видите, кой е билъ основателътъ на кошишкото училище? На нали има още живи очевидци свидѣтели при основанието на това училище; не подозирате ли, че тѣ ще Ви провѣрѭтъ?

Дѣйствително въ това сѫщо врѣме се съгради българското училище въ Кошишча, но за основатель на това училише никакъ не трѣба да се признае Анастасъ Папуджията, който въ това врѣме никакво участие не е взималъ при основанието му, а съвсѣмъ други лица трѣба да се признаѭтъ за основатели, както ще видимъ непосрѣдствено.

Прѣзъ 1860. год., като видѣ, че идеята за въвежданье българскиятъ езикъ въ училищата охридски е узрѣла вече, но отъ друга страна като виждаше, че тогава мѫчно можеше да се сполучи въ централнитѣ варошки и месокастренски училища, пок. Д. Миладиновъ подбуди кошишчанитѣ да си основѫтъ и направѭтъ особено махаленско училище, и то на български езикъ. Речено и сторено. Кошишкитѣ махалци, по инициативата и прѣдводителството на двама свои свещеници, попъ Апостолъ Соколовъ и попъ Наумъ Илинчевъ, Св. Спаски егуменъ и

съ съдѣйствието на двамата братя модричани Нелчиновци, Наумъ и Никола, събирать помежду си волни помощи и частни пожертвувания, между които фигурирахѫ и женски панизи и обеци даже, и отъ които не се отказа и най-бѣдната вдовица, та съ общомахалско спомаганье основахѫ и въ малко врѣме съградихѫ училището. При съгражданьето му най-много сѫ помогнѫли поменѫтитѣ двама братя модричани, които сами бѣхѫ зидари (дюлгери). Въ това врѣме Анастасъ Папуджията шиеше си на дюкяна жълти и червени чехли — папуци. Него ще видимъ пакъ и по-долу, та и пакъ ще се разправяме. Ето кои трѣба да се признаѭтъ за основатели.

А по-долу Ивановъ казва: „ученицитѣ Мустреви минѫли въ кошишкото училище, а Мустреви, удовлетворени отъ добрия резултатъ на своята дѣятелность, взели да съдѣйствуватъ на новото училище.“

Ние туку-що казахме и разправихме, какъ се затвори Мустревото училище прѣди съгражданьето на кошишкото, което, макаръ и да се сгради прѣзъ 1860. год., но то не можа да се отвори непосрѣдствено, тъй като за учитель бѣше избранъ Константинъ Наумовъ Нелчиновъ модричанинътъ, сега свещеникъ въ София, а той, като не знаеше българска писменость, отиде въ Цариградъ да се попрѫчи и, догдѣто той да се завърне, друго българско училище нѣмаше, освѣнъ горѣпоменѫтото централно. А и какъ може да се вѣрва, че Мустревитѣ ученици минѫли въ кошишкото училище, когато знаеме вече отъ по-прѣди, че онова бѣше вечерно само и ученицитѣ му — занаятчийски калфи, които денемъ работѣли на занаята си, а нощемъ посѣщавахѫ Мустревото училище? Какъ, тие калфи съвсѣмъ ли оставили занаята си и отишли въ кошишкото, когато ние лично знаемъ, че подобно нѣщо нѣмаше? Колкото за вечерното Мустрево училище, разбираме, но никакъ не денемъ въ кошишкото.

„А Мустреви, продължава г. Ивановъ, удовлетворени отъ добрия резултатъ на своята дѣятелность, взели да съдѣйствуватъ на новото училище“. Тежко! Та кой ли обръща внимание на тие Мустреви — самарджии, та да имали каквото да е въ града влияние или поне въ махалата Кошишча, та и да съдѣйствували на новото кошишко училище? Тамъ работѣхѫ и съдѣйствувахѫ не Мустреви, ами хора съ авторитетъ, като пок. Миладиновъ и други. (За всичко, що се касае до бълг. въ Кошишча училище, прѣзъ 1859—1862. год., както и за болничкото и другитѣ, г. г. читателитѣ могѫтъ да видѭтъ въ „Цариградски вѣстникъ“ отъ 1859—1860. год. и въ в. „Съвѣтникъ“ отъ 1862. год. въ №-рата отъ м. мартъ, подъ заглавие: „Надгробно слово на българското въ Охридъ училище.“)

А какво да се каже за писаното отъ г. Ивановъ въ втория параграфъ на III-та часть отъ статията му? Просто се смайваме и не знаемъ, що да отговоримъ.

„Въ 1864. година кошишкото българско училище пакъ се устроява, казва авторътъ, както трѣба, подъ епитропството и покровителството на Анастаса Папуджията!“ Покровителството! Та какво ли сѫщество бѣше Анастасъ Папуджия, та а фигурира като народенъ дѣятель, още и влияте́ленъ до такава степень, щото да може да покровителствува училище, и то българско, противъ всесилното тогава гърковладичество? Този Анастасъ Папуджия, когото знаемъ лично твърдѣ добрѣ, дѣйствително по едно врѣме, не помнимъ

годината, бѣше станѫлъ настоятель на училището и като такъвъ ходи въ Влашко да проси помощи за него (а какво донесе отъ тамъ, кѫдѣто отиде, знаѭтъ онія, които го посрещнѫхѫ при възвръщаньето му отъ тамъ и които му видѣхѫ смѣткитѣ — двѣ хиляди гр. дългъ), но да се казва, че Анастасъ Папуджията ималъ такава сила, да покровителствува училището, то е много силно казано. Ан. Папуджия си бѣше, както и по-горѣ казахме, единъ простъ и обикновенъ занаятчия, знаеше да крои и шие папуци и нищо повече, който не можеше нито да се яви прѣдъ нѣкоя важна личность, та той ли щѣше да покровителствува какво да е училище, още повече българско?

„Въ това врѣме, продължава г. авторътъ, гъркомани подали на владиката жалба противъ Диямандиева, като се оплакали, че той не билъ християнинъ (по гръцкия калугерски принципъ, който не е гръкъ, не е християнинъ, той е варваринъ), че на ученицитѣ прѣподавалъ нови работи, които могли да убѭтъ положението на владиката, като имъ тълкувалъ историята и географията по начинъ врѣдителенъ за гръцкото влияние“.

Въ Охридъ гъркомани тогава нѣмаше, освѣнъ Стефания съ два-трима подлизурки: а той, Стефания, никаква нужда нѣмаше да подава жалби Мелетию, комуто, кажи, заповѣдваше. За да се извършеше едно зло противъ нѣкого, стигаше една вечерь, пиещи ракия, която и двамата обичахѫ, да се разговорѭтъ и съгласѭтъ тѣзи двоица върху начина на дѣйствието, и работата биваше свършена, безъ никакви жалби да бѫдѫтъ нужни противъ когото и да е, слѣдователно и противъ Диямандиева. Сѫщо така не бѣхѫ нужни никакви нови работи, за да убиватъ положението на владиката, тъй като то отдавна, още отначало назначението му, бѣше си убито.

А по-чудното, чудото на чудесата е слѣдното: „Владиката, възползуванъ отъ отсѫтствието на Анастаса, наклеветилъ Диямандиева прѣдъ турскитѣ власти, че училъ ученицитѣ си на безбожие и бунтовничество, и, съ помощьта на властьта, турилъ на негово мѣсто свой човѣкъ“.

Кое по-напрѣдъ тукъ да опровергаваме и кое по-сетнѣ? Владиката, казва, възползуванъ отъ отсѫтствието на Анастаса и пр. . . . . Ами ние туку-що доказахме, какъвъ човѣкъ бѣше тоя Анастасъ, та отъ него ли щѣше да се уплаши Мелети, та да не наклевети Диямандиева, а чакалъ да отсѫтствува той, та чакъ тогава да го наклевети? Тоя сѫщи Мелети е, който не въ присѫтствието на триста Анастасовци Папуджиевци, ами въ присѫтствието на отважни граждани охридяни не се посвѣни да наклевети и опропасти Д. Миладинова и други, та прѣдъ присѫтствието на единъ Анастасъ Папуджия ли щѣше да се спре? Колкото за безбожието, що училъ Диямандиевъ ученицитѣ си, на турцитѣ малко имъ е грижа, защото а сѫ насъ, християнитѣ, тѣ и за такива ни иматъ, — гяури — невѣрници, безбожници. Но когато дойде рѣчь за бунтовничество, то тогава, приятелю, съвсѣмъ другъ е въпросътъ. Вѣрвате ли Вие, г. Ивановъ, че ако Диямандиевъ или който и да билъ другъ, билъ наклеветенъ, че е училъ ученицитѣ на бунтовничество, така евтино щѣше да се избави само съ изваждане изъ училището, а да го оставѭтъ здравъ и читавъ въ Охридъ и още да отварялъ частно училище? А за какъвъ по-тежъкъ грѣхъ, та не за бунтовничество бѣхѫ наклеветени пок. бр.

Миладинови и Вашиятъ Юрданъ Д. Константиновъ, та първитѣ бидохж опропастени въ цариградски тъмници, а вториятъ заточенъ въ Азия? Защо и какъ така не направили турцитѣ сжщото и Диямандиеву? Отъ гдѣ се е взело това снисхождение у тѣхъ, ако той дѣйствително билъ наклеветенъ за бунтовничество, а го оставили още и частно училище да отваря, а послѣ и пакъ да се повръща на мѣстото си, за хатъръ на чернитѣ му очи ли или защо друго, толкова повече че той бѣше руски възпитаникъ, а руски възпитаникъ въ Турско знае се какво нѣщо е? Ние поне съмняваме се както въ едното, така и въ другото; защото ако е вѣрно едното, не може да бхде и другото. Може Диямандиевъ да е билъ подплашванъ нѣкакъ, а нему се сторило, че го наклеветили за бунтовничество. Ако ли г. авторътъ мисли и знае инакъ, нека ни разубѣди, но не само съ празни думи: това било така, онова — онака, а съ фактове и неопровержими доказателства.

Повече още нѣщо за г. Диямандиевъ ще се каже по-сетнѣ, а тукъ нека ни бхде позволено да кажемъ само, че отъ продължението на сжщия параграфъ се вижда, че г. авторътъ иска да ни прѣдстави г. Диямандиева като за първостепенна личность измежду дѣятелитѣ по събужданьето на г. Охридъ или по църковно-училищния въпросъ, когато ние знаемъ лично, че н. милость по тозъ въпросъ едвали не третостепенна рола е игралъ, и то за съвсѣмъ малко врѣме.

По-долу въ сжщия параграфъ надълго се говори за пок. Пърличевъ, че той по-енергически е дѣйствувалъ и нападалъ билъ своитѣ съграждани за тѣхната слабость къмъ гърцизма и нерѣшителность и пр. — Градътъ тогава билъ добилъ другъ кульоръ, повечето отъ гражданитѣ открито били се отказали отъ владишкия протекторатъ, а другитѣ останжли пасивни, така щото отпадъкътъ на гръцкитѣ училища станжлъ очигледенъ фактъ.

Гъркоманитѣ се опитали да ги задържжтъ, но не успѣли. Пърличевъ държалъ рѣчи и избралъ тоя моментъ за своята блѣскава рѣчь, която била отрѣзала главата на гръцкитѣ училища въ Охридъ, и градътъ е билъ добилъ своятъ български характеръ. Рѣчьта, която Пърличевъ е държалъ въ гръцкото училище, произвела била своятъ ефектъ: кюркчийскиятъ еснафъ и здравомислещитѣ и доброжелателнитѣ българи охридяни тутакси направили били една малка каса, наречена кюркчийска и пр. и пр. . . . Кога е било то? Прѣзъ 1866. г.

Всичко това сж бабини деветини, ще отговоримъ ние.

По-нагорѣ описахме, каква бѣше почвата въ Охридъ и какъвъ кульоръ прѣдставяше градътъ прѣзъ 1859. до 1861 година. Той си имаше, както си е ималъ и всѣкога, чистъ български характеръ. Той цѣлокупенъ, както единъ човѣкъ, безъ изключение и на самаго Стефания, който, като самъ разномислещъ, не можеше да се дѣли, дигнж се противъ гръцката патриаршия и въобще противъ гръцкото духовенство и, първо, съ прошения отъ 25., 27. и 30. декември 1859. година и съ други отъ януари, февруари и марта 1860. година, между които и едно съ 12,000 подписа и 500 печата, поиска български митрополитъ. А послѣ, като видѣ, че патриаршията, въпрѣки изказаното общо желание на епархията, прати имъ пакъ гръкъ владика, охридскитѣ граждани съ протестъ отъ 4. априли 1860. година протестирахж противъ нея и се отказахж вече да я припознаватъ за свое църковно висше началство, като сжщеврѣменно и въ църквитѣ

прѣстанѫхѫ да споменуватъ името на патриарха и на владиката, а го замѣстихѫ съ думитѣ: „всѣкое православно епископство“; а съ пълномощие отъ 9. априлъ сѫщата година се съединихѫ съ българскитѣ въ Цариградъ прѣдставители и ги опълномощихѫ да искатъ отъ т. правителство възстановението на независимата охридска архиепископия. Притова, тамъ ние видѣхме, какъ се тури начало на въвеждането българскиятъ езикъ въ училищата чрѣзъ откриванье Мустревското бълг. училище, чрѣзъ съграждането на кошишкото и съ въвеждането бълг. езикъ отчасти и въ централното. Ето какъвъ бѣше тогава, прѣзъ 1859—1861. год., гр. Охридъ; ето защо и ние по-горѣ описахме подробно тие обстоятелства. Но засега съ удивление гледаме и слушаме да пишѫтъ и проповѣдватъ, че Охридъ прѣзъ 1866. година билъ погърченъ, та нужно било, щото единъ Пърличевъ съ своитѣ пламенни и блѣстещи рѣчи да го побългарява отново и да му придобива чистъ български кульоръ и характеръ. Ами ние ще имаме случай да видимъ въ самата автобиография на Пърличева, че той е учителствувалъ тамъ и по-прѣди, прѣдъ 1859. година, и, споредъ него, цѣли щестъ години (а въ дѣйствителность — три); тога защо ли не се загрижи съ блѣскаватѣ си рѣчи да го побългарява, ами чака едвай до 1862.—1866. година? Или чакалъ да го побългаряватъ прѣди него гъркоманитѣ (!) учители, та послѣ той на готово да го побългари? какво ли? Гъркоманитѣ се били опитали да задържѫтъ гърцкитѣ училища, но не успѣли! Какви гъркомани били тѣ? Ние прѣзъ 1859. и до 1861. година не сме видѣли да имало въ Охридъ гъркомани и българи, а цѣлъ цѣлокупенъ български народъ; а на 1866. г., а споредъ автобиографията на Пърличева, на 1861. г., кѫдѣ се взехѫ, отъ кѫдѣ ли изникнѫхѫ тѣзи гъркомани? А пакъ най-важното, „че блѣскавата рѣчь произвела своятъ ефектъ“ (дано въ обратенъ смисълъ. Б. Ш.), — кюрчийскиятъ еснафъ и здравомислещитѣ и доброжелателнитѣ българи охридяни тутакси направили една малка каса, наречена кюрчийска.

Какъ станѫлъ този толкова крупенъ прѣвратъ така бързо и толкова успѣшно? — намъ е непонятно. Ние поне не можемъ да разберемъ, какъ този до 1861. год. чистъ български градъ въ тая сѫщата дата да се е погърчилъ и до 1866.—1867. година пакъ да се побългарилъ, като прѣжда въ бояджийски кюпъ.

Но както и да било, като на охридянинъ, който милѣе за родното си огнище, и като на човѣкъ, който малко отъ малко поне работилъ и слѣдвалъ тия работи, ще ни бѫде позволено, мислимъ, да изложимъ горното обстоятелство въ истинския му видъ, макаръ и прѣдварително още да знаемъ, както и другадѣ казахме, че ще се намѣрѭтъ мнозина горещи патриоти, поклонници на горѣ цитираното, които ще иматъ добрината да не се разсърдѭтъ за тая ни смѣлость да ни накичатъ, може-би, съ разни епитети. Ето изложението ни:

Както казахме и по-горѣ, Охридъ, какъвто си е билъ отъ прѣди 500 и 1000 години, такъвъ си е и останѫлъ и до 1859—1860. год., макаръ прѣзъ това дълговрѣменно разстояние и да сѫ сѫществували у него прѣзъ цѣли 300 години, може-би, гръцки училища, а българско никакво, т. е. български и съ български характеръ. А като е останѫлъ такъвъ прѣзъ цѣли вѣкове, логично ли е да се мисли, че той въ разстояние на една—двѣ години се измѣнилъ, се е погърчилъ, та

послѣ единъ, който и да би билъ той и съ каквито и да би било рѣчи въ една-двѣ години да го обърне пакъ на български? Това е едно „ѿтсвети Боже, ѿтсвети Крѣпки“, както казватъ въ Прилѣпъ за нѣкойси попъ Гаджо. Това да се казва за Охридъ, е унижение за него и за ония охридчани, които го казватъ.

Подигнѫтлятъ прѣзъ 1859. год. владишки или по-добрѣ църковенъ въпросъ трая непрѣривно до свършъка на 1860. год. и до началото на 1861. год.. макаръ и да бѣше дошелъ вече Мелети още прѣзъ м. априлъ 1860. год. и макаръ силомъ — съ десетъ души конни стражари и съ счупванье вратата на митрополитската църква да бѣше влѣзълъ въ църквата и въ митрополията, но никой, абсолютно никой честенъ гражданинъ го не припознаваше и не ходѣше при него, освѣнъ Стефания съ два-трината още негови подлизурки. Тогава той, Мелети, малко стоя въ Охридъ, а скоро се витоса въ Рѣсенъ, гдѣто можеше да привлѣче повече послѣдователи отъ тамошнитѣ, около 80 фамилии, власи (охридскитѣ власи го не приимахѫ). Прѣзъ м. юни или юли, не помнимъ добрѣ. сѫщата година дойде пакъ; а малко подиръ него пристигнѫ и битолскиятъ валия, извѣстниятъ отъ руско-турската война Абдулъ-Керимъ-паша (който и тазъ година е назначенъ пакъ въ сѫщия градъ валия и главнокомандуващъ на цѣлата турска ордия въ Македония), по прѣобразуваньето ужъ на ашара. Мелети го кани на угощение, на което присѫтствувá и Стефания. Въ тая вечерь тие трима демони скроихѫ опропастяваньето на Д. Миладинова. На 25. януари идещата 1861. година изгорѣ великолѣпната кѫща на най-богатитѣ и най-първитѣ ни съграждани, братя Робеви, подпалена отъ охридчанина Устрефъ-бега. Робевци се оплакахѫ въ Битоля и, вслѣдствие ужъ на това оплакванье, подиръ нѣколко дни, прѣзъ мѣс. февруари, дойде отъ Битоля жандармерийскиятъ бинбашия, тоска по народность, Абидинъ-бей, ужъ за да улови и отведе подпалителитѣ на Робевската кѫща, а на дѣло, за да улови Д. Димадинова и да го отведе въ битолския затворъ. Понататъшното за неговото нещастие извѣстно е, мислимъ, на г-да читателитѣ отъ нашата книжка за живота и смъртьта на двамата бр. Миладинови.

Тая катастрофа на най-популарнитѣ въ епархията ни дѣйци, главата, кажи, и душата на подвига, смая охридскитѣ граждани и епархиоти и като слана да ги попари, или като съ опиумъ да ги опи, та занѣмѣхѫ всички за малко врѣме, именно до слѣдъ трагическата смърть на жертвитѣ, 1862. год., и като да не показвахѫ никакви симптоми за животъ. Даже и самиятъ герой на г. Иванова, Гр. Пърличевъ, който се хвали, че „още отъ 1861. год. почнѫлъ подвигътъ“, дори до 1866. година лижеше скутоветѣ на Стефания, и всѣки день догдѣто не отидѣше у него, да си пие утреното кафе, не тръгваше за въ училището. Но отъ 1862. год. насетнѣ, малко по малко охридчани взехѫ да се свѣстяватъ отъ прѣжния страхъ и да се ободряватъ. Трѣбаше имъ тогава само единъ водитель (защото войска безъ войвода, разбира се, не може да тръгне срещу неприятель), за да подновѭтъ и слѣдватъ борбата противъ патриаршията А такъвъ водитель тогава се яви главниятъ имъ елински учитель, пок. Гр. Пърличевъ. За жалость обаче, тоя се случи да е такъвъ серсеминъ и нервозенъ до крайность, щото съ своитѣ серсемски слова, пълни съ излишно родолюбие и самохвалство, и съ още повече улични псувни противъ про-

тивницитѣ на идеята му или, по-право да кажемъ, противъ умѣренитѣ граждани и не абсолутни послушатели, както и съ своето надменно поведение и прѣзрителность къмъ всички, нанесе на Охридъ такъвъ тежъкъ и ужасенъ ударъ и такво неоцѣнимо добро, каквито и най-върлиятъ му неприятель не можеше да му нанесе. Слѣдствията отъ всичко това и днесъ, подиръ 30 години и подиръ дохожданьето на трима, единъ подиръ другъ, български владици не могжтъ още да се заличжтъ и още повече се усилватъ, и Богъ знае, дали нѣкога подиръ вѣкове ще могжтъ да се заличжтъ.

Ако на една вѣзнь туримъ доброто, що е принесълъ Пърличевъ на Охридъ, а на друга злото, това послѣдното много повече ще надтегне отъ другото. А това опасно за града зло е: раздѣлението на гражданитѣ на два враждебни, макаръ и неравни, лагера, българи и гъркомани, каквито дотогава нѣмаше, и това раздѣление всѣкой въ Охридъ помни, какви пакостни слѣдствия донесе, какви мжки, какви разноски и какви загуби! Ето прочее отъ гдѣ изникнжхж днешнитѣ гъркомани, каквито по-прѣди не сжществувахж и чрѣзъ които послѣдвахж всички злини за Охридъ. Ами Св. Наумовиятъ манастиръ, най-важниятъ пунктъ, най-уважаемото светилище, защо ли и какъ се изгуби за винаги? Ами Св. Климентовата митрополитска църква, нѣкогашната патриархия, заедно съ училищата, защо ли се похитихж отъ гръцкия владика Мелетия, за възвръщанието на които броихж се на тогашния битолски мутесарифинъ тъкмо 200 лири. Ето плодътъ на неоцѣнимата(?!) мечешка услуга на Пърличевъ. Навѣрно, ако ималъ капка съвѣсть, трѣба да го е гризѣла до послѣдния часъ за тая му грѣшка, само ако би, за минутата поне, се е призналъ за виновенъ. Но не, той се мислѣше всѣкога въ правото си и всѣкога чистъ отъ всѣкакви грѣшки. При все това, единъ приятель, безъ да знае работата потънко, пише ни, че най-послѣ трѣбало да признаемъ у Пърличева услуги. Да, и ние признаваме услугитѣ му, но ето, видѣхте ги, какви сж тѣзи негови услуги. Ако би билъ на неговото мѣсто по-скроменъ водитель и безъ пламенни и блѣскави рѣчи, а съ повече умѣлость и прѣдпазлива умѣреность, могълъ би да избѣгне всѣкое недоразумѣние и разцѣпление между гражданитѣ единородци и да свърши работа много по-блѣстеща съ такъвъ народъ, като охридчанитѣ, и безъ да остави подиръ себе всепоядващо послѣдствие. Кажете ни, молимъ, защо ли прилѣпскитѣ българи не се раздѣлихж на двѣ партии, като охридскитѣ? Кой българинъ въ Прилѣпъ се счита и се нарича гъркоманинъ? Никой, абсолутно никой, при всичко че и тамъ по-прѣди имало е владикови послѣдватели и поклонници. А това можеше да бжде и въ Охридъ, ако борбата бѣше се водила по-инакъ, а не както що се води отъ Пърличева. И какъ прилѣпчанитѣ се дигнжхж и за скоро врѣме успѣхж да се отървжтъ отъ гръцкото духовенство безъ ни най-малки загуби, и то безъ да бжджтъ нужни никакви пламенни и блѣскави рѣчи? Защото, отговаряме, начинътъ на дѣйствуваньето тамъ бѣше другъ и водителитѣ имъ бѣхж съ по-другъ характеръ и поведение хора. Ние другожъ ще имаме случай да опишемъ подробно историята на прилѣпското свѣстяванье и начинътъ на дѣйствие въ борбата. Ако ли Прилѣпъ не е успѣлъ още и до днесъ да се сдобие съ български владика, като Охридъ, съ което може-би ще ни се изпрѣчжтъ Пърличевитѣ поклонници, то не е грѣшка или липса на умѣлость

и дѣятелность у прилѣпчанитѣ: не. Грѣшката на неуспѣха е у битолскитѣ българи, мнозина отъ които още и до днесъ подържатъ гръцкото духовенство. А Прилѣпъ безъ Битоля цѣлокупно не може нищо да направи. Впрочемъ за това пакъ другожъ. Но на прѣдмета си.

Подвигътъ на охридянитѣ противъ гръцкото духовенство подъ прѣдводителството на Пърличева, както се вѣрва, се поднови на 1866—1867. година; а новото и изцѣло въвежданье на българския езикъ въ църквитѣ и училищата прѣзъ края на 1867. година. Ето защо г. Ивановъ, като игнорира или не знае първото събужданье, казва ни, че Охридъ се е събудилъ по-късно, макаръ че и Прилѣпъ въ това сѫщо врѣме се отърси отъ гръцкия владика.

А знаете ли, каква полза и какъвъ ефектъ произведе блѣскавата рѣчь на Пърличева, произнесена отъ него въ гръцкото взаимно училище? Тя произведе само тоя ефектъ, щото самъ авторътъ ѝ да бѫде изтезаванъ и отвежданъ въ дебърскитѣ тъмници и нищо повече. Кюркчийска каса се събра не тогава въ Охридъ, ами на 1862. год. въ Цариградъ, въ сума на около 600 лири и вслѣдствие не на Пърличевета блѣскава рѣчь, а вслѣдствие побуждението на другъ единъ охридянинъ учитель, когото ще видимъ другадѣ. Тая каса слѣдъ Пърличевата рѣчь прѣзъ 1866. год. само се поусили съ единъ еснафски законъ, споредъ който работницитѣ кожухари се задълкавахѫ всѣкой да отстѫпи по една надница въ годината за въ полза на касата, а изработваната кожухарска стока се облагаше съ единъ еснафски данъкъ за въ полза на сѫщата каса. (А каква сумма можеше да се събира по тоя законъ, могѫтъ да разумѣѭтъ само ония, които сѫ изучили и знаѭтъ, какво нѣщо бѣше въ това врѣме кожухарството въ Охридъ, колко кожухарски заведения съ по колко работници имаше и колко и каква стока се изработваше.) Но заскоро не само тая каса, ами и капиталитѣ на нѣколцина отъ кюркчийскитѣ търговци бидохѫ разпилени по разнороднитѣ разноски за църковния въпросъ, една отъ които видѣхме вече по-горѣ.

„Въ началото на 1867. год., продължава г. авторътъ, охридяни подали прошение съ 47.000 подписа и 3,000 печата (тукъ е погрѣшно казано. Въ охридската епархия не може да се намѣрѭтъ нито толко подписа, освѣнъ ако подписватъ и женитѣ, нито толко печата. Б. Ш.) на императорското турско правителство противъ гръцкия владика Мелетия, слѣдъ като се отнесли до патриаршията и слѣдъ като тази послѣдната, подиръ направенитѣ ревизии, отказала да удовлетвори оплакванията на охдридчани, макаръ дѣлата на Мелетия и да сѫ били явни на всички. Това прошение е прѣдизвикано отъ рѣчитѣ на Пърличева.“

Пакъ невѣрни нѣща. Охридчани се отнесли съ прошение, казвате, до им. тур. правителство противъ гръцкия владика Мелетия, слѣдъ като се отнесли прѣдварително до патриаршията и слѣдъ като тази послѣдната . . . . отказала да удовлетвори исканията на охридчани и пр.

А защо ли да се отнасятъ до патриаршията? Логично ли е, молимъ ви, охридчани подъ прѣдводителството и по менторството на Пърличева да се отнасятъ до патриаршията противъ изпратения отъ нея владика Мелетия, когато тие сѫщитѣ охридчани, както видѣхме, съ протестъ отъ 4. априли 1860. година бѣхѫ се съвършено от-

казали отъ нея, и съ прошение или пълномощие отъ 9. априли сѫщата година бѣхѫ се присъединили къмъ българскитѣ въ Цариградъ прѣдставители, които и бѣхѫ опълномощили да искатъ отъ турското правителство не промѣнението на една владична личность, а възобновението на независимата си охр. архиепископия, да се отнасятъ, повтаряме, до патриаршията, за да искатъ промѣнението на единъ мишъ и замѣняванието му съ другъ подобенъ? За-бога, кажете, каква ли е била тая смѣтка, тоя политика на охридчани съ Пърличева въ главѣ? А по-лошото: съ прошение отъ 47 хил. подписа и 3 хиляди печата се отнесли до им. тур. правителство противъ Мелетия, т. е. да искатъ едно просто свалянье на единъ гръцки владика и замѣстваньето му съ другъ подобенъ нему, изпратенъ пакъ отъ гръцката патриаршия, когато това сѫщо т. правителство имаше въ рѫцѣтѣ си прѣдварително друго прошение, подадено отъ страна на охридскитѣ пълномощници, българскитѣ прѣдставители, съ което тие послѣднитѣ, отъ името на опълномощителитѣ си, охридчани, искахѫ не промѣнението на единъ гръцки владика, а възстановението независимостьта на охридската архиепископия съ всичкитѣ ѝ права, а сега самитѣ охридчани съ прошение отъ 47 хил. подписа и 3 хил. печата да искатъ отъ сѫщото това правителство едно само промѣнение на единъ гръцки владика, Мелетия, и нищо повече? Кажете, за име божие, това, що сѫ направили нашитѣ съграждани, логично ли е, послѣдователно ли е, тактично ли е отъ тѣхна страна? Този ли билъ Пърличевиятъ подвигъ, който начнѫли съ Сапунджиева още отъ 1861. година, само за промѣнението на една личность? И затова ли само работили цѣли шестъ години? Язъкъ на слѣпотата ни, че не можемъ да оцѣнимъ по достойнство услугитѣ имъ! Съ своята си умѣлость(?) и тактичность(!) тие принесохѫ на епархията тая полза, че ударихѫ вървежътъ на дѣлото и на успѣха му цѣли седемъ години назадъ, мимо мѫкитѣ и огромнитѣ разноски.

Ето всичката причина, загдѣто охридската епархия не влѣзе въ поименно изброенитѣ български епархии въ фермана отъ 1870. год., както велешката, макаръ първата да бѣше се събудила най-рано отъ всички епархии въ Македония. А у кого ли, мислите, да е вината за тая толко крупна и непростима грѣшка? Споредъ насъ, у никого другиго, освѣнъ у надменния имъ менторъ, Пърличева, който мислѣше, че извършеното прѣди него отъ други лица е нула, а само неговото е всичко. Ето прочее още една изрядна услуга отъ страна на Пърличева къмъ охридянитѣ.

Тукъ ние не искаме да осѫждаме строго г. автора, не; той както чулъ и както си е било, така и писалъ. Искаме само да констатираме нетактичностьта на охридския прѣдводитель въ воденьето народното дѣло, когото г. авторътъ, както и мнозина недалновидни, въздигатъ до седмо небо. Ахъ, камо да бѣше живъ сега, когато сѫ излѣзли на свѣтъ тия статии, та да се питахме съ него.

„Това прошение, казва на края на параграфа г. Ивановъ, е прѣдизвикано отъ рѣчитѣ на Пърличева“.

Кешки да не бѣше прѣдизвикано това прошение и да не бѣше се подало на т. правителство; кешки работата да си слѣдваше, както бѣше почнѫта отначало, ще отговоримъ ние, та и по-скоро и по-лесно щѣше да се свърши, и много мѫчнотии и излишни разноски щѣхѫ да се

избѣгнѫтъ, а и Св. Наумовиятъ манастиръ не щѣше да се изгуби за винаги, нито пъкъ гъркомани щѣше да има, ако дѣлото се слѣдваше по-умѣло.

Подирѣ авторътъ казва, че Пърличева затваряли сѫ го не еднажъ въ Охридъ. Празни думи. Пърличевъ не знаемъ да е затварянъ повече отъ единъ пѫть, а еднажъ само, когато е билъ отведенъ и въ Дебъръ, както и самъ въ автобиографията си пише, и то вслѣдствие на блѣскавата рѣчь, произнесена отъ него въ училището, която бѣше пълна съ самохвалства и съ улични псувни.

„Прѣзъ 1869. год., продължава г. авторътъ, въ Охридъ прѣстанѫли да спомнятъ въ църквитѣ името на патриарха и го замѣстили съ думитѣ: „българско свещеноначалство“.

А защо ли на 1869. год. да прѣстанѫтъ охридчани да споменватъ името на патриарха, когато тѣ бѣхѫ прѣстанѫли да го споменватъ още прѣзъ м. априлъ 1860. год., тъкмо тогава, когато всичкитѣ български градове и епархии, по инициативата на цариградскитѣ, бѣхѫ прѣстанѫли да го споменватъ? Кѫдѣ билъ Пърличевъ дотогава, да разправи на охридчанитѣ чрѣзъ нѣкоя блѣскава рѣчь, да прѣстанѫтъ да го споменватъ по-рано, а не да чака до 1869. година? Що правили неговитѣ рѣчи, а и той самъ цѣли осемъ години? Нали той самъ казва въ автобиографията си, че почнѫли подвигътъ още на 1861. год.; защо не убѣдилъ охридчанитѣ, да изфърлѭтъ името на патриарха прѣзъ 1861. год. или, най-късно, прѣзъ 1862. год., както станѫ при други по-скромни прѣдводители прѣзъ 1860. год., а чакалъ да се изминѫтъ цѣли осемъ години, та чакъ тогава да прѣстанѫтъ да го споменватъ?

По-долу въ единъ параграфъ г. авторътъ говори, че станѫло изпитание, но въ кое училище, не казва. Обаче отъ продължението на разказа му читательтъ може да се сѣти, че той говори за изпитание, станѫло въ женското училище, управявано отъ любимата му учителка Недѣля Петкова, за която впрочемъ ние и въ друга една статия погорѣ говорихме и доказахме, че тя прѣзъ това врѣме, за което говори г. авторътъ че станѫло изпитанието, именно прѣзъ 1871—1872. год., не е била въ Охридъ учителка, слѣдователно и не могла да дава никакво изпитание. По-горѣ вече се доказа, че Недѣля Петкова е учителствувала въ Охридъ отъ септември 1867. година до край учебната 1869. год.; а прѣзъ 1870—1871—1872. год. учителствува Стоянка, сега Ст. Сивкова отъ Ст.-Загора, слѣдов. и казаното за изпитанието въ женското училище подъ Недѣля Петкова е побъркано, ако не по друго, а то по датата поне.

Най-послѣ, като сключва статията си, г. авторътъ въ едно параграфче изброява имената на нѣкои учители и други граждани, които ужъ най-много работили по възражданьето на Охридъ и между които фигурира и нашето скромно име, а имената на по-важнитѣ и първоначалнитѣ дѣйци, за жалость, прѣмълчава или не ги знае.

Като се отказваме отъ всѣкоя подобна честь, че сме поработили по нѣщо си, защото ние съ това нищо повече не сме сторили, освѣнъ по силитѣ си сме изпълнили единъ нашъ дългъ къмъ отечеството и народа си, ще помолимъ г. авторътъ да ни позволи още двѣ бѣлѣжки, именно:

1) Не сѫ оние лица, които н. милость споменва, главнитѣ дѣятели по възражданьето на Охридъ, а други, именно: а) Най-главниятъ

и най-дѣятелниятъ угичъ е билъ приснопаметни Д. Миладиновъ, който затова и изгуби се безъ врѣме още, и когото г. авторътъ никакъ не споменва, като никакъ да не е сѫществувалъ и като нищо да не е направилъ. б) Я. Стрѣзовъ, който е билъ дѣсната ржка на Миладинова и съчинявалъ всичкитѣ нужни прошения по въпроса, като сѫщеврѣменнно давалъ и нужнитѣ съвѣти и наставления на първенцитѣ, какъ трѣбаше да се постѫпя по-благоразумно и по-цѣлесъобразно. Първиятъ е билъ по-пламененъ и по-рѣшителенъ, а вториятъ по-умѣренъ и по-въздържанъ, но въ сѫщото врѣме не по-малко дѣятеленъ отъ първия. в) Между тѣзи двама исполини, като едно паленце, гъткали сме се и ние и, като нѣкой копой, търчали сме всѣкждѣ, кждѣто трѣбало, като нѣкой пощенски разсиленъ, а въ сѫщото врѣме и сме прѣписвали всичкитѣ нужни прѣписки, безъ да прѣнебрегнемъ, разбира се, да вършимъ всичко, що ни отъ ржка идѣло. г) Отъ първенцитѣ градски при първото повдиганье на гражданитѣ най-първо мѣсто сѫ държали пок. бр. Манчевци съ пок. Коста Манчевъ на чело, и други още второстепенни. Особито покойнитѣ Йованче С. Манчевъ и Миле К. Манчевъ бидохѫ толко врѣме и прѣдставители въ Цариградъ, които обаче г. Ивановъ никакъ ги не споменва.

2) Ние не сме учителствували повече отъ 20 години, а тъкмо 29 години, почти непрѣривно, отъ 1854. год. до 1884. год., между което врѣме само една година, въ врѣме на руско-турската война, сме изгубили.

3) Г. Диямандиевъ кждѣ е учителствувалъ повече отъ 20 години, ние не знаемъ; знаемъ обаче, че до 1858. год. или 1859. год. бѣше ученикъ, а прѣзъ есеньта на тая послѣдната година отиде въ Русия на учение. Г-нъ Диямандиевъ не е по-старъ отъ насъ, даже 5—6 години по-младъ, едвамъ да има 55—56 години. Въ Русия той най-малко седѣ три години; става прочее 1862. год.; а до 1876. год. колко години има? — 14 години. Гдѣ сѫ прочее повечето отъ 20 години, що учителствувалъ г. Диямандиевъ? Отъ тия 14 години, една учителствувалъ той въ Кукушь, една — въ Велесъ и една половина — въ Охридъ; другитѣ 10 $^1/_2$ години кждѣ е учителствувалъ, ние не знаемъ, може-би въ Бесарабия, въ Влашко или въ Русия.

Това, що знаемъ навѣрно, това и потвърждаваме. Ако ли има нѣкой, комуто да се не харесва писаното отъ насъ и иска да го оспорява, готови сме съ удоволствие да го изслушаме и да му дадемъ пълно право, ако той би го ималъ. (Слѣдва.)

К. Шапкаревъ.

Още нѣколко думи по въпроса за геометрическитѣ аксиоми. Въ 1-та книжка на „Списание на бълг. инжинерно-архитектно дружество“ ние подигнѫхме нѣколко въпроса по поводъ на единъ пасажъ въ трактата „Аксиомитѣ въ геометрията“ отъ г. И. Н. Гюзелевъ. На тѣзи наши въпроси т. Гюзелевъ е посветилъ една статия подъ заглавие „По въпроса за геометрическитѣ аксиоми“, помѣстена въ 2. и 3. кн. на сѫщото списание.

Прѣди да се спремъ да разгледаме, дали г. Гюзелевъ е отговорилъ въ поменѫтата статия на подигнѫтитѣ въпроси, считаме за неизлишно, за по-голѣма ясность да повторимъ накратко съдържанието

на горѣпоменѫтия пасажъ и подигнѫтитѣ по поводъ на него отъ насъ въпроси.

Г. Гюзелевъ е дошелъ до заключение и утвърждава, че „аксиоми чисто геометрически нѣма и не може да има; аксиомитѣ, съ които се ползува геометрията при изучванье свойствата на различнитѣ протежения (линии, фигури и тѣла) сѫ въ сѫщность общо математически, а не специално геометрически“.

Като имахме прѣдъ видъ горното твърдение отъ страна на г. Гюзелева, ние поставихме слѣднитѣ въпроси: 1) отъ коя или отъ кои общо-математически (количествени) аксиоми слѣдва тримѣрното свойство на нашето пространство (или часть отъ пространството — тѣлата), т. е. че линиитѣ имать само едно протежение — дължина, повръхнинитѣ двѣ протежения — дължина и широчина, а тѣлата три протежения — дължина, широчина и дебелина; 2) отъ коя или отъ кои количествени аксиоми може да се докаже свойството на съвмѣстимость на нѣкои геометрически повръхнини (каквито сѫ плоската, сферическата, цилиндрическата и др. повръхнини), именно, че формата и фигурата не зависи отъ мѣстото, което тя заима на повръхнината, съ други думи: относителното разстояние на двѣ точки, взето на фигурата, не се измѣнява при прѣнасянье фигурата отъ едно мѣсто на друго по повръхнината. Освѣнъ тия два въпроса ние подигнѫхме още единъ въпросъ за опрѣдѣлението и свойствата на правата линия (вижъ 1-ва кн. „Спис. на бълг. инж.-архит. дружество“, стр. 51.).

Въ поменѫтата статия на г. Гюзелева ние не намѣрваме отгов ръ на подигнѫтитѣ отъ насъ въпроси и ето защо. Г. Гюзелевъ въ статията си ясно указва, че той признава въ математиката само двѣ аксиоми: „1) всѣка величина, сравнена съ друга, бива или по-голѣма отъ нея, или по-малка отъ нея, или най-послѣ равна съ нея; 2) всѣки прѣдметъ, сравненъ по положението си съ кое да е мѣсто на пространството, бива или отъ едната страна на мѣстото, или отъ другата му страна, или най-послѣ въ самото му мѣсто“ (стр 161. на статията). Първата отъ тия аксиоми г. Гюзелевъ нарича количествена, а втората — догеометрическа.

Послѣ това слѣдвало би да се докаже послѣдователно и строго математически, че върху основата на коя да е отъ тия приведени аксиоми, или върху основата и на двѣтѣ се базира тримѣрното свойство на пространството (тѣлата) и свойството на съвмѣстимость на нѣкои геометрически повръхнини. Но намѣсто да направи това, г. Гюзелевъ пише: „че отъ невъзможностьта да прослѣдимъ, отъ кои количествени аксиоми произтичатъ казанитѣ свойства, ние още нѣмаме право да заключаваме, че тѣ не произтичатъ отъ количествени аксиоми, а още по-малко имаме право да заключаваме, че тѣ непрѣмѣнно трѣба да произтичатъ отъ геометрически аксиоми“ (стр. 126.).

Въ това може-би и да е правъ г. Гюзелевъ, но чини ни се, че за да ни убѣди въ твърдѣнието си, че аксиоми геометрически нѣма и не може да има, и че аксиомитѣ, съ които се ползува геометрията, сѫ въ сѫщность общо-математически, а не специално геометрически, той трѣбаше да приведе нужнитѣ доказателства. Тѣзи доказателства би били необходими, толкозъ повече, че тѣ щѣхѫ и най-краснорѣчиво да оправдаѭтъ твърдѣнието му. Отъ друга страна, ако се съгласимъ съ съдържанието на горния цитатъ, то ние не виждаме научната печалба, която

би се добила, като увѣримъ себе си, а почнемъ да увѣряваме и другитѣ, — но все безъ да доказваме, — че геометрически аксиоми нѣма и не може да има, а има само количествени аксиоми. Намѣсто доказателства, г. Гюзелевъ въ статията си се стреми да даде единъ приблизителенъ анализъ на начина, по който сж сформирани въ съзнанието на човѣка истинитѣ за тримѣрното свойство на пространството и свойството за съвмѣстимость на повръхнинитѣ, и да прѣдстави нѣкои доводи, които би могли да послужжтъ за теоретическото доказателство на тия истини. И въ това си стремение г. Гюзелевъ, споредъ насъ, дохожда до заключения несъгласни съ истината. Така напримѣръ, като анализира начинътъ, по който се образува идеята за тримѣрностьта, г. Гюзелевъ между другото казва: този, който има свѣдѣния отъ геометрията, знае, че лицето на кой да е паралелограмъ се опрѣдѣля, като умножимъ двѣтѣ му измѣрвания, т. е. основата на височината: а обемътъ на правожгълния паралелепипедъ се опрѣдѣля, като умножимъ тритѣ негови измѣрвания, и прибавя: „кому не е извѣстно, че до това знание ние дохождаме, като се облѣгаме на извѣстни теореми, които пъкъ по своя редъ се основаватъ на едно опрѣдѣлено число аксиоми и опрѣдѣления?“ (Стр. 127.)

Всичко това е тъй, но пита се: кои сж тѣзи аксиоми и опрѣдѣления, върху които почиватъ горнитѣ знания? Прѣди да се добижтъ какви годѣ свѣдѣния отъ геометрията, като основа на тѣзи свѣдѣния служжтъ нѣкои основни свойства на елементитѣ въ геометрията. Така напримѣръ на линията ние приписваме само едно протежение — дължина, на повръхнината двѣ протежения — дължина и широчина, а на обемитѣ три протежения — дължина, широчина и дебелина, слѣдователно геометрията още отъ началото се базира върху тримѣрностьта на пространството, и всички нейни изслѣдвания за свойствата на различнитѣ геометрически фигури и за измѣрванието на тѣхнитѣ протежения сж слѣдствие на нейнитѣ основни истини, и затова твърдѣнието на г. Гюзелева, че „всичката геометрия, отъ началото и до край, не е нищо друго освѣнъ развиванье идеята, че пространството е тримѣрмо“ (стр. 127), споредъ насъ, е невѣрно.

Така сжщо не можемъ да се съгласимъ и съ заключението, къмъ което е дошелъ г. Гюзелевъ, като анализира начинътъ, по който се е образувала идеята за съвмѣстимостьта на нѣкои повръхнини, толкозъ повече, че той изпуска едно сжществено условие при съвмѣстимостьта на фигуритѣ. Г. Гюзелевъ прѣди всичко свежда общиятъ въпросъ въ частенъ — съвмѣстимость на плоскостьта а не изобщо на повръхнинитѣ, които обладаватъ това свойство. Свойството за съвмѣстимотсь на плоскостьта той свежда на най-проститѣ праволинейни фигури — трижгълницитѣ, тѣзи послѣднитѣ — на жглитѣ и линиитѣ. Слѣдъ това г. Гюзелевъ разглежда отдѣлно съвмѣстимостьта на правитѣ линии, праволинейнитѣ жгли и плоскитѣ фигури. Ние ще се ограничимъ да разгледаме само прѣнасяньето и налаганьето на правитѣ отрѣзъци, и туй което кажемъ за послѣднитѣ, напълно може да се приложи и за жглитѣ и за плоскитѣ фигури.

Относително съвмѣстимостьта на правитѣ линии г. Гюзелевъ пише: „нѣма съмнѣние, че понятието за равенството на правитѣ линии е взето непосрѣдствено отъ опита; за да се произнесемъ за

равенството на двѣ дължини, ние или непосрѣдствено ги налагаме една върху друга по извѣстенъ начинъ, или пъкъ налагаме третя една дължина на всѣка отъ тѣхъ отдѣлно, като се основаваме на теоремата и т. н.“ (стр. 127—128.).

Тукъ, колкото се касае до линиитѣ по смисъла на цитата, вѣроятно трѣба да разбираме за равенството на два отрѣзъка отъ прави линии и притова линии физически, а не геометрически; но не се разбира, за какво равенство говори г. Гюзелевъ: математическо (абсолутно) ли, или физическо (относително)? Ако той мисли математическо равенство, то такова е невъзможно, както и самъ признава въ трактата си „Аксиомитѣ въ геометрията“ на стр. 6, 7. и 8.; ако ли пъкъ мисли за физическо равенство, то за такова и дума не става въ геометрията. Въ послѣдната се трактува за налаганье и съвмѣщаванье на линии, фигури и тѣла геометрически, а не физически, и за абсолутно, а не относително равенство на двѣ геометрически величини. Понятието за равенството на два отрѣзъка наистина е извлѣчено (абстрахирано) отъ наблюдение природата, но не е взето непосрѣдствено отъ опита. Опитътъ може да ни насочи на идеята за абсолутно равенство на два отрѣзъка, но не ни дава такова равенство.

Отъ друга страна свойството съвмѣстимость, по отношение на прѣнасянье и налаганье на правитѣ отрѣзъци, изисква, щото както отъ промѣната на мѣстото, така и отъ самото отнасянье, формата и относителното разстояние взето между двѣ точки на отрѣзъка, който се прѣнася, да оставатъ безъ всѣко измѣнение. На самия процесъ на прѣнасяньето г. Гюзелевъ въ своитѣ разсѫждения не е обърнѫлъ никакво внимание. Ние нѣмаме никаква гаранция, че отъ самото прѣнасянье на фигуритѣ, размѣритѣ на послѣднитѣ си оставатъ безъ измѣнение, съ други думи, двѣ фигури могѫтъ да бѫдѫтъ равни, догдѣто се намѣрватъ въ различни мѣста, но когато прѣнесемъ едната къмъ другата и я наложимъ, тѣ могѫтъ да се съвпаднѫтъ, и обратно. Нѣма съмнѣние, че размѣритѣ на физически тѣла се измѣняватъ при прѣнасяньето имъ отъ едно мѣсто на друго. Ето защо отъ всичко казано до тукъ ние ще си позволимъ да направимъ слѣдното заключение: както тримѣрното свойство на пространството, тъй сѫщо и свойството съвмѣстимость на нѣкои повръхнини сѫ истини, които възприимаме a priori.

Ще кажемъ нѣколко думи и за опрѣдѣлението на правата линия. Ние писахме, че понятието за правата линия е основно и не може да се сведе на по-просто понятие, т. е. нѣма опрѣдѣление, което да се отнесе само за правата линия въ отличие отъ кривата. Сѫщо писахме, че опрѣдѣлението на правата линия, дадено отъ г. Гюзелева, можемъ да отнесемъ и къмъ окрѫжностьта. Съ тази наша бѣлѣжка г. Гюзелевъ се съгласява, „защото, казва той, тая линия (т. е. окрѫжностьта) не запазва посоката си неизмѣнена, а постоянно я мѣнява или надѣсно, или налѣво, или нагорѣ, или надолу, или най-послѣ — на коя да е друга страна“ (стр. 128.). Такова твърдѣние отъ страна на г. Гюзелева би било вѣрно, ако понятието „посока“ бѣше абсолутно, а не отрицателно, и ако понятията „надѣсно“, „налѣво“, „нагорѣ“, „надолу“ и др. т. имахѫ смисълъ и значение независимо отъ понятието за правата линия. Че опрѣдѣлението на г. Гюзелева за правата линия, като такава, която навредъ запазва посоката си безъ измѣнение, може

да се отнесе и къмъ окржжностьта, въ това може да се убѣди всѣкой (като има прѣдъ видъ само, че понятието „посока“ е относително, а не абсолутно) по слѣдния начинъ: нека си прѣдстави на плоскостьта начъртана часть отъ окржжностьта и почне мислено да чертае отъ кой да е край на джгата, но така, щото чертаната часть навредъ да запазва посоката си, т. е. безъ да измѣня онази на начертаната вече джга Въ резултата ще се получи джга на окржжностьта съ сжщия радиусъ. И тъй повтаряме: нѣма опрѣдѣление, което да се отнася само до правата линия въ отличие отъ кривата. [1]) Колкото се отнася до опрѣдѣленията на правата линия, които се даватъ въ различнитѣ геометрии, като: прѣзъ двѣ дадени точки въ пространството може да се прѣкара само една права линия, или: двѣ прави линии могжтъ да се прѣсѣкжтъ само въ една точка и др. т., то тѣ иматъ характеръ на аксиоми, т. е. истини, които не подлежжтъ на оспоряванье, по своята очевидность.

Не можемъ да не изкажемъ мнѣнието си и за още едно мѣсто въ статията на г. Гюзелева. Послѣдниятъ казва, че твърдѣнието му: „аксиоми геометрически нѣма и не може да има“, на което ние сме обърнжли внимание, нѣмало особено важно отношение къмъ главната задача на неговия трактатъ. Тогава не разбираме, защо г. Гюзелевъ на сжщата страница, малко по-горѣ, самичъкъ пише, че прѣди да прѣдстави доказателството на XI. Евклидова аксиома (главната задача на трактата), той счита за необходимо нужно, да покаже, че аксиомата е истина дадена непосрѣдствено отъ опита, и да установи истината, че геометрически аксиоми нѣма и не може да има, защото, прибавя г. Гюзелевъ, инакъ привожданье доказателството на XI. Ев. аксиома не ще има смисълъ и значение. (Вижъ стр. 125.)

Нашето мнѣние по този въпросъ е: ако има нѣщо оригинално и ново въ трактата „Аксиомитѣ въ геометрията“, на което трѣба да се обърне особено внимание, то е твърдѣнието на г. Гюзелева, че геометрически аксиоми нѣма и не може да има; защото доколкото ни е извѣстна математическата литература, такова твърдѣние въ нея прѣвъ пжть срѣщаме въ трактата на г. Гюзелева. А колкото се отнася до главната задача на самия трактатъ, т. е. да се обърне XI. Евкл. аксиома въ теорема, той е въпросъ старъ въ математическата литература. И погрѣшно мисли г. Гюзелевъ, като казва, че на този въпросъ или въобще върху основнитѣ начала на геометрията сж обърнжли внимание само новитѣ геометри послѣ появяваньето на позитивната философия на прочутия Огюстъ Контъ. Историята на математиката свидѣтелствува, че почти отъ появяваньето въ свѣтъ на „Началата“ на Евклида въ различни врѣмена не сж се прѣкратявали стремленията на математицитѣ, да обърнжтъ XI. Евкл. аксиома въ теорема, и сж се давали различни доказателства въ различни врѣмена, и нѣкои отъ тѣзи доказателства сж сходни съ доказателствата на г. Гюзелева. Тъй напримѣръ гръцкиятъ философъ Проклъ е далъ доказателство на XI. Евкл аксиома въ V. вѣкъ; знаменитиятъ персийски астрономъ и математикъ Несеръ Еддингъ Ат.-Туси е далъ доказателство на сжщата аксиома въ началото на XIII. вѣкъ; германскиятъ математикъ Клавий е далъ доказателство на XI. Ев. аксиома, помѣстена въ издаденитѣ отъ него „Начала“ на Евклида въ

[1]) Въ това ние виждаме и едно отъ главнитѣ прѣпятствия за доказателството на XI. Евклидова аксиома. Но за послѣдната по-послѣ.

1507. година; извѣстнитѣ шотландски математикъ Робертъ Симпсонъ е далъ доказателство на сѫщата аксиома въ 1775. година и ми. др., но особено замѣчателни сѫ изслѣдванията по-този въпросъ на извѣстния французски математикъ Лежандръ въ края на минѫлото и началото на настоещото столѣтие.

Ние изказахме мнѣнието си относително твърдѣнието на г Гюзелева, че аксиоми геометрически нѣма и не може да има. Остава да разгледаме още два въпроса отъ трактата на г. Гюзелева, именно опрѣдѣлението на аксиомата и доказателството му на XI. Ев. аксиома. Ще разгледаме по-напрѣдъ доказателството на послѣдната. Ще забѣлѣжимъ прѣдварително, че това доказателство на XI. Ев. аксиома отъ г. Гюзелева се е разглеждало и отъ г. Ем Ивановъ. Послѣднитѣ намѣри като сѫществен недостатъкъ на това доказателство прѣдположението, допусн́ато отъ г. Гюзелева, а именно: че разликата между хипотенузата и катета, когато послѣднитѣ растѫтъ безгранично, се стреми къмъ прѣдѣла равенъ на нула Ние ще посочимъ, отъ друга гледна точка, на едно условие, което трѣба още да се удовлетвори, за да бѫде доказателството на XI. Ев. аксиома строго геометрическо. Както казахме по-горѣ — отъ историята на математиката е извѣстно, че много математици сѫ давали различни доказателства на XI. Евкл. аксиома. Нѣкои отъ тѣзи доказателства сѫ сходни съ доказателството, дадено отъ г. Гюзелева. Едно отъ тѣхъ привежда Лежандръ въ 1794. г. въ Éléments de Géométrie. Въ това съчинение авторътъ се старае да докаже, че наклонната и перпендикуларътъ, прѣкарани къмъ една права линия на плоскостьта при продължението имъ, ще се прѣсѣкѫтъ. Но това свое доказателство самъ Лежандръ намира за неудовлетворително, защото, казва той, само тогава нашето доказателство би било строго, когато опрѣдѣлението на правата линия бѫде такова, щото да изключава всѣко нейно сходство съ хиперболата (крива линия). По-подиръ, именно въ 1800. год., Лежандръ е далъ друго направление на своитѣ изслѣдвания, и тѣзи послѣднитѣ иматъ голѣмо и важно значение въ понататъшното развитие на този въпросъ, [1]) при всичко че тѣзи негови изслѣдвания не доведохѫ до търсения резултатъ. Основната идея на тѣзи изслѣдвания е: ако XI. Ев. аксиома е възможна на плоскостьта, то сборътъ отъ тритѣ ѫгли въ плоския трийгълникъ е равенъ на два прави, и обратно, ако сборътъ отъ тритѣ ѫгли въ плоския трийгълникъ е равенъ на два прави, то на плоскостьта XI. Ев. аксиома е възможна. [2])

Затруднението, което се е съзирало и съзнавало отъ знаменития французски математикъ Лежандръ въ края на минѫлото столѣтие, се е съзирало и съзнавало и отъ другитѣ математици и философи. Къмъ послѣднитѣ принадлежи Дж. Ст. Миль. Съображенията на послѣдния сѫ били извѣстни на г. Гюзелева, прѣди той да издаде трактатътъ си, въ който доказва XI. Ев. аксиома; само че на тѣзи съображения г. Гюзелевъ, споредъ насъ, не е обърнѫлъ достатъчно внимание. Въпросного затруднение не е отстранено и въ доказателството на XI. Ев. аксиома, дадено отъ г. Гюзелева. Послѣднитъ въ своето доказателство не е отличилъ ясно съ никъкъвъ признакъ наклонната линия отъ хиперболата, обърнѫта съ изпъкнѫлата си страна къмъ перпендикулара,

---

[1]) Туй негово ново направление е послужило за подготовка и упѫтванье при изслѣдванията на Гауса, Лобачевски, Римана, Белтрами, Хелмхолца и др.

[2]) „Начала Евклида". Проф М. Е. Ващенко-Захарченко. Кіевъ 1880. г.

слѣдователно не е отстранена възможностьта на възражение, че и наклонната може да обладава къмъ перпендикулара сѫщитѣ свойства, каквито има хиперболата къмъ своята асимптота. Его какво пише по този въпросъ извѣстниятъ руски математикъ В Я. Буняковски въ своитѣ разсѫждения по въпроса за теорията на успореднитѣ линии, гдѣто той е събралъ различнитѣ дадени доказателства на XI. Ев. аксиома и е посочилъ на тѣхнитѣ недостатъци: „Когда имѣемъ въ виду доказать предложеніе о встрѣчѣ наклонной съ перпендикуляромъ, то, какой-бы пріёмъ не употребляли, всегда представляется одно затрудненіе: оно происходитъ оттого что мы не отличаемъ, явнымъ образомъ, наклонной, которая должна пересѣкать перпендикуляръ, отъ кривой, обращенной своею выпуклостью къ этому перпендикуляру, и слѣдовательно не устраняемъ возможности, чтобы двѣ линіи, наклонныя одна къ другой, не пересѣкались. Дѣйствительно, пока мы не ввели въ наши сужденія отличительнаго признака прямой линіи, который исключалъ бы всякое сходство наклонной, по виду ея, съ кривою, обращенною выпуклой своей стороной къ перпендикуляру, до тѣхъ поръ не отрицается и возможность, чтобъ положеніе перпендикуляра относительно наклонной было сопровождаемо тѣми же обстоятельствами, какъ положеніе ассимптоты относительно безконечной вѣтви кривой. Въ этомъ собственно, по нашему мнѣнію, и заключается главное затрудненіе.“[1])

Г. Гюзелевъ опрѣдѣля аксиомата така: „аксиомата е истина, дадена непосрѣдствено отъ опита“. За да не произлѣзе недоразумѣние, г. Гюзелевъ прѣдупрѣждава читательтъ, какво той разбира подъ думата „опитъ“: „подъ думата „опитъ“ азъ разбирамъ въ дадения случай всичко това, което узнаваме за външния миръ при помощьта на чувствата (гледанье, слухъ, вкусъ и пр.)“. (Стр. 3. на трактата). Както се вижда отъ послѣдния цитатъ, г. Гюзелевъ подъ думата опитъ разбира знание, основано изключително на нашитѣ чувствени схващания или осѣщанията, които изпитваме отъ непосрѣдствено наблюдение природнитѣ явления. Г. Гюзелевъ, споредъ насъ, изпуска изъ вниманието си едно сѫществено условие въ понятието „опитъ“, а споредъ това и опрѣдѣлението му на аксиомата е несъгласно съ дѣйствителностьта. Ние мислимъ, че думата опитъ е понятие много по-сложно отъ онова, което г. Гюзелевъ подразбира въ дадения случай и дава на читателя си да разбира при неговитѣ разсѫждения.

Човѣкъ е надаренъ не само съ чувства, но и съ разумъ. Наистина, безъ чувствата човѣкъ не би знаелъ за сѫществуваньето на външния миръ, но безъ разума той не би знаелъ за него онова, което знае. Свидѣтелствата на чувствата, не пояснени (изтълкувани) отъ разума изобщо, нѣматъ значение въ смисълъ на знание. Ако се ограничимъ съ едно чисто чувствено схващанье явленията на външния миръ, ние нѣма да добиемъ такова знание, което се дава въ коя да е отъ естественитѣ науки. За да може да се извлѣче отъ нашето наблюдение на природата какво-годѣ знание, въ послѣдното трѣба да бѫде примѣсена и познавателната способность на разума (разсѫдъка). Ако нашето знание на природата се базираше само върху свидѣтелствата

---

[1]) „Ученыя записки Императорской академіи наукъ“, т. II., выпускъ 3. С.Пб. 1853. год.

на чувствата, то такова знание не би носило характеръ на научна истина; защото показанията на чувствата ни често пѫти биватъ невѣрни. Така напримѣръ, по свидѣтелството на нашитѣ чувства звукътъ, топлината и свѣтлината, както всѣкиму е извѣстно, сѫ родъ физиологически осѣщания. Основавайки се на такива показания на чувствата, ние би могли да мислимъ, че звукъ, топлина и свѣтлина вънъ отъ насъ, въ природата, сѫ такива, каквито ни ги прѣдаватъ нашитѣ чувства, а не този или други родъ вълнообразно движение на въздуха и етера. Така щото свѣдѣнията ни относително природата, основани само на такива съмнителни данни, ще бѫдѫтъ мнѣния, но не знания, не наука. Ако физикътъ се ограничи съ чисто чувствени схващания, напр на звучещия камертонъ и осѣщаньето звукътъ, то той нѣма да добие онова знание, което съставя задача на физиката. За послѣдната е необходимо да се изслѣдва, какъ звучещиятъ камертонъ дѣйствува на слуховия органъ, чрѣзъ каква срѣда той прѣдава движението си, каква форма има това движение, въ каква зависимость се намѣрва интензивностьта на осѣщаньето отъ звучещия камертонъ и др. т. Съ други думи, както въ физиката, тъй и въобще въ естественитѣ науки, се прѣслѣдва цѣльта, да се узнае зависимостьта (връзката) между природнитѣ явления. Съвъкупностьта на всички онѣзи срѣдства, които водѫтъ къмъ тази цѣль, се нарича опитъ. Въ послѣдния ние наблюдаваме явления прѣдшествуващи и явления послѣдващи, и пи-това вгасяме своето субективно понятие за причинната зависимость на явленията, т. е. смѣтаме прѣдшествуващото явление за причина, а послѣдващото за слѣдствие. Отъ това се вижда слѣдователно, че този опитъ, като срѣдство да се узнае зависимостьта на явленията, не състои само отъ чувствени схващания, а тукъ влазя и играе не второстепенна рола и познавателната способность на разума. Сѫщо отъ това слѣдва, че тъй нареченитѣ наши опитни знания не сѫ чистъ продуктъ отъ непосрѣдствено наблюдение природата. [1])

Отъ друга страна, опитътъ се произвожда, се простира върху единични явления и въ ограничено число. Вслѣдствие на това опитътъ ни дава знание частно и ограничено; познавателната способность на разума, като абстрахира частното и ограничено знание на опита, търси и открива общото и неограниченото. Не е достатъчно да се правѫтъ само опити, необходимо е още да се направи отъ тѣхъ абстрахиранье и обобщение. Абстрахираньето и обобщението съставя духътъ на науката, и слѣдователно намѣсата на разума въздига данитѣ на опита въ степень на научна истина. Нѣма съмнѣние, че въ едни науки (каквито сѫ напримѣръ физиката, химията, зоологията и др.) опитътъ играе по-голѣма рола, а въ другитѣ (каквито сѫ — физиологията, етиката, социалнитѣ науки и др.) пъкъ разумътъ играе по-голѣма рола, но нѣма наука, въ която да нѣма намѣса разумътъ.

Математиката е наука чисто умозрителна. Тя се развива главно при съдѣйствието на разума, а се базира на основни истини (аксиомитѣ), които, макаръ и да сѫ извлѣчени отъ наблюдаванье природата,

---

[1]) Ето защо и г. Гюзелевъ, споредъ насъ, погрѣшно твърди, че всичкитѣ съврѣменни науки се базирали главно и изключително върху опита (стр. 4. на трактата), тъй като той подъ думата „опитъ“ разбира знание основано само на чувствуваньето.

не носѫтъ при все това характеръ на опитни истини. Разликата между еднитѣ и другитѣ е, че истинитѣ на математическитѣ аксиоми се съзнаватъ и утвърждаватъ отъ насъ като такива, които притежаватъ свойствата на необходимость и строга всеобщность, когато опитнитѣ истини не притежаватъ такива свойства. Напримѣръ въ аксиомата: всѣка величина е равна сама на себе си — се утвърждава истината че винаги и навсѣкждѣ при каквито и да е обстоятелства, ако една величина не се измѣнява, то тя си остава идентична, равна сама на себе си. Тази истина е резултатъ отъ абстрахиранье и обобщение отъ наблюдение природата, но не е дадена непосрѣдствено отъ опита; не е дадена само отъ непосрѣдствено чувствуванье, защото за нищо постоянно вънъ отъ насъ въ природата, или въ самитѣ насъ, нашитѣ чувства не ни свидѣтелствуватъ.

„Нищо нѣма постоянно, всичко тече", казва старогръцкиятъ философъ Хераклитъ. Горната аксиома и не може да бѫде провѣрена съ опитъ, но тя е — тъй да кажемъ — очевидна за всѣкиго; пригова, такава очевидность, каквато въ нея се съзира, не може ни да́ никой опитъ. Противното на тази истина е просто немислимо, противурѣчиво.

Въ аксиомата: всѣка величина, сравнена съ друга, бива или по-голѣма, или по-малка, или най-послѣ равна съ нея — се утвърждава истината, че винаги и навсѣкждѣ, при каквито и да било обстоятелства, ако двѣ величини не се отличаватъ въ нищо една отъ друга, то тѣ сѫ идентични, едната напълно замѣства другата, — равни сѫ помежду си. Тази истина сѫщо е резултатъ отъ абстрахиранье и обобщение отъ наблюдение природата, но не е дадена непосрѣдствено отъ опита, както иска да ни увѣри г. Гюзелевъ; тя не само че не е дадена непосрѣдствено отъ опита, но и не може да се провѣри съ опитъ. Наистина, ако би могло да се дадѫтъ двѣ каквито и да сѫ величини, разликата на които да е тъй малка, щото да надминава чувствителностьта, както на нашитѣ чувства, така и на измѣрителнитѣ уреди, то пита се: кой и какъ ще може да открие тази разлика? съ други думи: кой и съ какъвъ уредъ ще покаже, коя отъ тѣзи двѣ величини е по-голѣма или по-малка отъ другата? Опитътъ въ дадения случай ще констатира равенството на тѣзи двѣ неравни величини, т. е. противното на тази аксиома. Най-послѣ ще кажемъ, че хиляди опита, които би противурѣчили на основнитѣ математически истини (аксиомитѣ), не сѫ въ състояние ни на една минута да ни усъмнѭтъ въ тѣхната истинность и противното на тѣхъ е немислимо.

Горната статия бѣше вече написана, когато прочетохме рецензията на г. Ив. Брадиновъ подъ заглавие: „Аксиомитѣ въ геометрията", помѣстена въ „Периодическо Списание", 48. кн. Въ края на рецензията си г. Брадиновъ дава едно свое доказателство на XI. Ев. аксиома. Ще забѣлѣжимъ, че казаното отъ насъ за доказателството на XI. Ев. аксиома отъ г. Гюзелева напълно се прилага и къмъ доказателството на сѫщата аксиома отъ г. Брадиновъ, защото и послѣдниятъ съ нищо не е отличилъ наклонната линия LN отъ хиперболата, обърнѫта съ изпъкнѫлата си страна къмъ перпендикулара PL' — асимптота относително хиперболата. Ще забѣлѣжимъ още, че идеята за доказване на XI. Ев. аксиома по начина, даденъ отъ г. Брадиновъ, е била обстоятелствено развита

отъ академика Гурпева още въ 1798. година въ съчинението му: „Опытъ объ усовершеніи элементовъ геометріи“, гдѣто той указва на недостатъка ва Лежандровото доказателство и прѣдлага своето.

П. Шехановъ.

Ив. Петканчинъ и Зл. Ивановъ, Пъленъ систематически сборникъ отъ аритметически задачи съ най-важнитѣ правила отъ аритметиката за долнитѣ класове на мжжкитѣ и дѣвически гимназии, общинскитѣ класни и педагогически училища. Споредъ В. Арбузовъ, А. Мининъ, В. Мининъ, Д. Назаровъ и д-ръ Шмелъ. Пловдивъ 1895. Хр. Г. Дановъ. Три книжки по 50 ст.

Тоя сборникъ е раздѣленъ на три книжки: за I, II и III. класъ; той е най-пълниятъ отъ всички досега излѣзли и изгледва да е и най-добриятъ. При употрѣбението на тоя сборникъ може да се мине безъ учебникъ.

С. И. Шохоръ—Троцкій, Цѣльта и срѣдствата на прѣподаваньето висшата математика споредъ исканьето на общото образование, прѣвелъ отъ руски Ц. С. Арнаудовъ. Пловдивъ 1895. Хр. Г. Дановъ. Цѣна 50 ст.

Ето една извънредно полезна книжка, която свободно може най-горещо да се прѣпоржча на особеното внимание не само на всѣки учитель по математика и на ония, които се назначаватъ на това поприще, но и на всички, които се интересуватъ съ положението, което трѣба да заима математиката въ срѣдното училище.

П—въ.

ИЗЪ НАШИТѢ И ЧУЖДИТѢ СПИСАНИЯ.

Искуство. Издава дружеството за подържанье искуството въ България. Година I. Книжка I. София, Юлий 1895. 4⁰, 16.

Това е първиятъ брой отъ списанието, за което прѣдизвѣстихме вече нашитѣ четци. Както се види, въ нѣкои точки отъ програмата си това списание ще си прилича съ по-старата своя посестрима — „Свѣтлина“, но все пакъ ще проявява и единъ особенъ духъ, а това му дава и право, да сѫществува и да разчита на подръжка. Нови журнали и вѣстници се явяватъ у насъ постоянно, ненадѣйно и безъ да иматъ нѣкакъвъ резонъ, защото по-добрѣ би било да се подкрѣпи и подобри нѣкое издание съ подобна програма, отколкото — да му се прави конкуренция, да му се отниматъ абонати и сътрудници. Нашиятъ журналъ никога не се е боялъ да изкаква, че е безтактно и необмислено, да се поздравява всѣко ново литературно прѣдприятие, което не се явява на сцената съ нѣкоя нова идея или поне съ нова групировка на литературнитѣ сили въ такъвъ центъръ, гдѣто и безъ това сѫществуватъ не дотамъ лоши издания. Ето защо азъ се питахъ прѣди всичко, дали „Искуство“ ще се отличава съ нѣщо отъ списанието „Свѣтлина“, което си е спечелило доста добри сътрудници и отговаря на исканията отъ подобно издание, и откакъ видѣхъ, че наистина има основа за образуванье на новъ илустрованъ органъ редомъ съ стария, и то така, щото и стариятъ да не се убие, и новиятъ да може да живѣе, азъ желаѭ на „Искуство“ дългъ и щастливъ животъ.

Прѣди всичко, „Искуство“ се издава отъ извѣстно дружество, което, нека се надѣваме, ще работи усърдно, за да отговори на обѣщанията си, да изважда редовно и хубаво журналътъ, и ще привлѣче като сътрудници най-добритѣ наши млади сили изъ областьта на художеството. Отъ самия съставъ на сътрудницитѣ, както и отъ първия брой на списанието може да се заключава, че въ него ще се възпроизвождатъ картини отъ нашия животъ, работени отъ наши художници, ще се печататъ отбрани разказчета съ илустрации къмъ тѣхъ и ще се води добъръ художественъ лѣтописъ. Най-сетнѣ, самото сѫществуванье на списанието е заздравено, защото всичкитѣ члѣнове на дружеството се смѣтатъ за негови абонати, безъ да плащатъ нѣщо вънъ отъ членския си вносъ. По тоя начинъ се прави пропаганда и за самото дружество: всѣки ще прѣдпочете, като плати 12 л. на годината, не само да получава списанието, но и да стане члѣнъ на дружеството, та да получи премията и да бѫде часть отъ това тѣло, което си е задало такава благородна задача.

Задачата на журнала е изказана въ едно съ чувство написано прѣдисловие отъ нѣколко реда, нѣщо като молитва къмъ богинята на

красотата, отъ която художницитѣ очакватъ, да „смекчи и облагороди нашитѣ нрави, да въздигне нашитѣ души, да изглади грозницитѣ животински бръчки отъ нашитѣ чела, да избистри погледътъ ни, привикнжлъ да се впива само въ калната земя, и да го оправи къмъ висинитѣ на вѣчния идеалъ“.

Подиръ това слѣдва единъ твърдѣ хубавъ сонетъ отъ К. Величкова. Къмъ него е написалъ илустрация Б. Митовъ.

Г-нъ Мърквичка съ голѣма сржчность е написалъ 6 скици къмъ епизода изъ живота на Левски, „Апостолътъ въ примѣждие“. Разказътъ, написанъ отъ Вазова, се чете съ живость и услада. Четиритѣ послѣдни скици къмъ тоя разказъ сж тъй сполучени, щото тѣ ще останжтъ въ паметьта на всѣки четецъ.

Нататъкъ слѣдва едно писмо отъ Тонино за художеството въ България. Това е продължение отъ „Писма върху България“, които се печатахж прѣди 2—3 години въ Балканска Зора и произведохж доста силно впечатлѣние. Обнародваното тоя нжтъ писмо № 23 съ нищо не пада по-долу отъ първитѣ писма по хуморъ и значение. Само едно не ми е ясно: защо авторътъ осмива вкусътъ на старитѣ майстори иконописци, босотата на българския народъ въ искуството и пр., а за самитѣ нови художници нѣма нито една шега, нито единъ присмѣхъ?

Твърдѣ умѣстна е за подобно списание и прѣводната статия отъ Рѣшина за Н. Н. Ге и за претенцитѣ на искуството.

Откъмъ съдържание всичкитѣ статии не остаятъ да се желае нѣщо повече. И езикътъ е навсжду твърдѣ добъръ. Колкото за картинитѣ, за тѣхъ могж да сждж само като обикновенъ четецъ и зритель отъ публиката, нехудожникъ. И тѣ се отличаватъ съ твърдѣ хубава обработка, а особено двѣтѣ картини на Мърквичка и Капела: „Сцена отъ софийския пазаръ“ и „Чичо Пенчо“. Какво прѣдставя първата картина, то е ясно и отъ самото ѝ заглавие. Колкото за втората, ще кажж, че изобразява единъ селски типъ изъ Софийско — шопъ, „какъвто го е направило съсѣдството съ столицата: твърдоглавъ, хитъръ, подозрителенъ, съ тънка саркастическа усмивка“.

Д. М.

КНИЖОВНИ И НАУЧНИ ВѢСТИ.

Едно писмо отъ българския царь Срацимиръ.

Като разглеждахъ тѣзи дни въ тукашната градска архива писмата на влашкитѣ войводи, писани до кметството на града Брашовъ прѣзъ XV. и XVI. вѣкъ, намѣрихъ между тѣхъ и едно кратко писмо отъ българския царь Срацимиръ, безъ дата и безъ означено мѣсто, гдѣто е писано. Нѣма съмнѣние, че писмото трѣба да е писано въ Видинъ слѣдъ 1369. год., понеже въ него се говори за „крала," спр. за унгарския краль, спрѣмо когото Срацимиръ слѣдъ тая дата се е намиралъ въ васални отношения. Съдържанието на писмото, което съобщавамъ по долу, нѣма особена историческа важность, освѣнъ тази, че свидѣтелствува за нѣкогашнитѣ живи връзки и сношения между България и съсѣдната нѣй Влахия задно съ Трансилвания. Откъмъ езика писмото е извънредно характеристично поради сърбизмитѣ, които твърдѣ бижтъ въ очи.

Извѣстно е, че въ западна България вече въ XIV. вѣкъ твърдѣ много се е разпространявала черковната литература, писана съ сръбската рецензия на старобългарския езикъ. Това доказватъ рѫкописнитѣ книги, които въ послѣдне врѣме въ голѣмо количество се намѣрихѫ по черквитѣ и манастиритѣ отъ западна България. Не е чудно, слѣдователно, че тогава и въ царската канцелария въ Видинъ писцитѣ сѫ считали за елегантция на стила, да примѣсватъ въ писмата, които сѫ съчинявали по царска заповѣдь за чуждестранни лица, колкото възможно повече „литературни" езикови форми споредъ тогавашното черковно-сръбско четенье. Отъ това влияние се забѣлѣзватъ силни слѣди и въ книжовния езикъ на влашкитѣ войводи и бояри отъ края на XV. столѣтие нататъкъ, особено въ тѣхнитѣ писмени сношения съ западнитѣ имъ съсѣдни страни, както е напр. билъ градътъ Брашовъ. Но изобщо може да се каже, че още въ първата половина на XV. вѣкъ официалниятъ книжовенъ стилъ на подирнитѣ е почти съвсѣмъ незасегнѫтъ отъ това влияние, като запазва чистъ езикъ, който е идентиченъ съ езика, употрѣбяванъ въ сѣверо-източна България, а специално въ царската канцелария въ Търново. По тоя въпросъ на друго мѣсто ще дамъ подробни освѣтления, а тукъ за сравнение обнародвамъ слѣдъ писмото на царя Срацимира едно писмо отъ жупана Албула и едно отъ Владъ I. отъ началото на XV. вѣкъ.

Щѣхъ да снемѫ писмото на царя Срацимира фотографически, но затова нѣмаше дотамъ сгода, и азъ окончателно се отказахъ отъ намѣрението си, когато професоръ Богданъ отъ букурещкия университетъ, съ когото се срещнѫхъ тукъ, въ разговора ни върху писмото на царя Срацимира ми съобщи, че той недавно сѫщо така при разглежданьето кирилскитѣ рѫкописи въ тукашната архива забѣлѣжилъ това писмо и

проводилъ отъ него прѣписъ заедно съ фотографическа снимка за обнародванье въ Ягичевия „Archiv“. Писмото той придружилъ съ кратка историческа статийка, върху чието съдържание ще реферувамъ на нашитѣ читатели, когато излѣзе очакваната книжка отъ „Archiv[1])“. Ето писмото на Срацимира.

† Ѿт господина царѣ Срацимира жѹпанѹ Ꙗковѹ Херъманѹ Фолногю и Петрѹ Фаинъч(е)лю и всемъ пѹргаромъ, що ми сте писали и порѹчали, да ви люд(ніе) ход(ѧ) свободно тако ми Бога волно и свободно да идѫ господина крала люд. ѹ господина Крала град и да тръгѹѫ, що имъ е драго. Я ѣ давамъ мою верѹ царевѹ и нихъ ѹзимамъ на мою дѹшю, како да сѹ от царства ми съблюдени, да имъ не бѹде пакоста некоꙗ ни до еднога влас, како сами да видите. И аще да сѣ почтанни полюбени ѡт царства ми, кои донесе лист ѡт вас.

† Іѡанъ Срацимиръ Царъ Блъгаромъ[2]).

Писмото е писано отъ твърдѣ небрѣжна ржка съ уставъ, който вече издалечъ захваща да прави прѣходъ къмъ сетнѣшния полукурсивъ. Форматътъ на писмото е малка осмина, писани сѫ редоветѣ надлъжъ осмината. Инициалитѣ сѫ съ червено мастило. Подписътъ е въ обикновени лигатури, които азъ развързано прѣдавамъ, както и всичкитѣ други съкращения и титли въ писмото. Думата людніе се срѣща два пѫти и то все съкратено написана „люд.“, сѫщо така и глаголътъ ходѧтъ е съкратено прѣдаденъ ход. Азъ поставихъ въ скоби това, което е отъ мене прибавено.

Ето сега писмото на Албула отъ началото на XV. вѣкъ:

† Ѿт жѹпана Ꙗлбѹла прѫгарем брашевским, любезнаа херетисаниꙗ. И такози вы говорим: какъвъ чловекъ бих билъ азе, еже поставих рѣчъ с вами и клѧхъ сѧ и пакъ бих помислил да ви плѣним. Бѣ Бога имам и дѹшѫ имам, ами тако ми тѣла и кръви христосовы, и тако ми дѹшѫ ми и да ѹмрѫ въ православнои вѣрѣ христиꙗнъскои, ни един злъ помислъ нѣстъ на вас; ами елате слободно и ни единѫ ениѫ да не имате, понеже любим да сте наши братиꙗ какото сте били и прѣжде. И Богъ ви ѡвеселит. Писа сѧ Ꙗприлиꙗ б.

Писмото носи адресъ:

† Прѫгарем ѡт Брашев.

По добра характеристика на езика, който се е употрѣбявалъ въ официалната канцелария на влашкитѣ войводи отъ началото на XV. вѣкъ, дава слѣдното писмо отъ Владъ I:

---

[1]) Тая книга излѣзе вече (XVII. томъ, 3 и 4 кн.). Читателитѣ ще намѣрѫтъ на стр. 546 точна снимка отъ документа, за който разправя нашиятъ другарь Бѣлѣжкитѣ на професора Богдана посѫтъ заглавие „Eine bulgarische Urkunde des Caren Joan Stracimir (544—547). Богданъ не може да опрѣдѣли по-точно датата на документа, по мисли че е писанъ между 1369. и 1398. год. **Ред.**

[2]) Прѣдъ подписа на царя е изрисувана съ червено мастило ржка, която сочи съ пръстъ и държи жезълъ.

† Іѡ Влад воевода и господинъ. Пишет господство ми много здравие и поклонение въсѣм пръгарем брашовским. И тѹзи ви дават господство ми ѹ знание: Понеже ветхи дѹкати метнѫх(ѫ) Сибинѣне, того ради и вие по-много с ним(и) да не ходите, чѣ кого наидѫ чѣ ходит съ ветхи дѹкати, зло мѹ щѫ ѹчинит. И миръ съ власи да не чините, аще ли ѹчините, да знаете азъ развали ви щѫ мир. И по том ви просѧ, имам кола тѹка, що съмъ реклъ да ми ѹчинѧт, подспѣшате ми их и потрѹдѣте сѧ за мен, та ми их довезѣте до Кохалмъ, а Кохалмѣне их щѫт довести до мен. Я искѹт щет платит Антон Камараш. И Богъ ви даст здравие.

Іѡ Влад воевода и господинь.

Върху тия писма, които още нигдѣ не сѫ публикувани, ще съобщѫ подробно въ специална статия.

Брашовъ (въ Трансилвания), 17. августъ 1895. г.

Л. Милетичъ.

† Трайко Китанчевъ.

Тежка, незамѣнима загуба прѣтърпѣ България на 1 августъ т. год.: прѣзъ нощьта срѣщу тоя день се поминѫ внезапно, отъ пръсване на сърдцето, Трайко Китанчевъ.

Погребалнитѣ почести, оказани на покойния отъ софийского население и съболезнованието, изразено отъ всѣкждѣ изъ провинцията, се отличаваха съ необикновена внушителность: такъва истинска скърбъ, такъво единодушие и искреность никой не помни да е имало у насъ въ подобенъ случай. Такива свѣтли и примѣрно идеални личности, като Китанчева на всѣкждѣ сѫ голѣма радость и ако нашата страна показа, че искрено оплаква неговата смърть, то е вече само по себе си добъръ знакъ. Но не трѣбва да се забравя и това, че особена трогателность придаваше на скърбьта и това обстоятелство, гдѣто тоя доблестенъ служитель на народа заминѫ въ вѣчностьта тъкмо въ цвѣтния си възрасть, тъкмо когато се очакваше да развие още по-широка дѣйность, отъ колкото е могълъ до сега.

Трайко Китанчевъ се родилъ на 1858 г. въ с. Подмочани (Рѣсенско).[1]) Както мнозина селяни отъ тоя край въ Македония, и бащата на Трайка ходилъ въ Цариградъ на печала, като градинарь. Тукъ Благодѣтелното Братство вземало малкия Трайча и го възпитало въ Фенерското училище. Отъ учителя си П. Славейковъ бѫдѫщиятъ дѣецъ е възприелъ любовьта къмъ народа и къмъ просвѣщението, съ които се отличаваше прѣзъ цѣлия си животъ. Слѣдъ това Трайко свърши Киевската Духовна Семинария и постѫпи въ Московския университетъ по правния факултетъ. Но слѣдъ свършека на първата година той се принуди да напусне Русия по болесть. На 1881 год. го виждаме учитель въ Петропавловската семинария, слѣднитѣ 2 години — въ Солунската, токо що отворена, гимназия, сетнѣ по редъ — въ

[1]) Вж. в. Право, № 41, отъ 26 августъ 1895. „Кратки биографически бѣлѣжки за Трайка Китанчевъ“.

пловдивската, габровската и софийската На 1884 год. Китанчевъ бѣ избранъ за училищенъ инспекторъ на Търновския окржгъ и за народенъ прѣдставитель. По-новитѣ събития, прѣзъ послѣднитѣ години отъ живота му, сж добрѣ извѣстни и на съврѣменното младо поколѣние, затова нѣма и да ги излагамъ.[1])

Извѣстна е тъй сжщо дѣйностьта на Китанчева въ народното събрание, а още по-прѣсни сж неговитѣ заслуги по образуваньето на Македонския комитетъ, на който може да се каже той бѣше душата. Неговото име и неговитѣ дарби можахж въ кратко врѣме да устранижтъ враждитѣ, които се бѣхж почнжли между македонскитѣ прѣселенци въ княжеството, и македонцитѣ се съединихж въ името на светата идея. И сега можемъ да се надѣваме, че еднодушието и занапрѣдъ ще царува въ това дружество, на което първиятъ достоенъ прѣдсѣдатель биде тъй рано покосенъ отъ смъртьта.

Вѣренъ синъ на своето отечество, Китанчевъ бѣше всецѣло прѣданенъ на истинскитѣ народни интереси: нравственото, економическото и политическо добруванье на народа — его завѣтниятъ идеалъ, на който служеше той прѣзъ цѣлия си кратковрѣмененъ животъ съ любовь и ревность, която го завлѣче тъй рано въ гроба. Не за себе живѣеше той, не за свои лични облаги, а за своитѣ братя, за своя народъ. И двѣтѣ изборни длъжности, които заемаше напослѣдъкъ тоя народенъ работникъ, — прѣдставитель въ народното събрание и прѣдсѣдателъ на Македонския комитетъ, — показватъ, че наистина той бѣше народенъ избраникъ. Съ тия длъжности обществото го натовари само заради неговитѣ умствени дарби и заради честния му характеръ.

Съврѣменницитѣ знаижтъ, съ каква вѣрность и съ какво геройство служеше Китанчевъ, когато бждѣше призованъ на своя постъ: като учитель, той прѣтърпѣ гонение отъ своето началство и се принуди да напусне родниятъ си край — Македония; като народенъ прѣдставитель, той се подложи на гонение отъ правителството и на затворъ; като прѣдсѣдатель на Македонския комитетъ, той работи повече отъ всички, ако и да знаеше, че страда отъ порокъ въ сърдцето, прѣсили се и прѣдаде духъ като войникъ въ боя. Тъкмо 2—3 часа прѣди да издъхне, той бѣ ржководилъ и затворилъ засѣданието на Македонския комитетъ.

Да се каже, че Китанчевъ бѣше неподкупенъ, незапетненъ, то сж слаби изрази, за да охарактеризуваме равнодушието на покойния къмъ богатството и къмъ срѣдствата за живѣенье. Ако има обществени дѣйци, които да заслужватъ да бждхтъ наречени Христови подражатели, и Китанчевъ трѣба да се тури въ тѣхния малъкъ брой. Защото и той отъ подражание Христу не спечели, нито пъкъ е гледалъ да спечели нѣщо тлѣнно на земята, и той често нѣмаше гдѣ да подслони главата си, и той посѣщаваше болнитѣ, бѣднитѣ и обиденитѣ, и той прѣтърпѣ гонение и най-послѣ отдаде животътъ си за благото на своя братъ.

Покойниятъ бѣ честитъ и при-живѣ да види знакове отъ почитъ и любовь, особено отъ страна на младежьта и простия народъ. Правотата и чесностьта му докарваше голѣми несгоди и му печелѣше много политически и обществени врагове. Но той имаше многобройни едномисленици и искрени почитатели, а въ частния му животъ може би нѣмаше никой да го напада и осжжда. Едно углавно обвинение въз-

[1]) Вж. по-горѣ посоченията брой отъ в. Право.

ведохж политическитѣ врагове върху него, но и за най-голѣмитѣ скептици станж явно, че то бѣше съвсѣмъ безосновно. А ако има още нѣкой да се съмнѣва въ това, нека прочете онова нисмо, което той е отправилъ до своя благодѣтелъ и духовенъ баща отъ затвора въ Хасково, за да го увѣри, че той е невиненъ по дѣлото, за което търпи наказание.[1]) Това писмо — изповѣдь дише такъва искреность, щото фърля голѣма свѣтлина върху душевния миръ на Китанчева, па сжщо тъй върху цѣлъ редъ събития отъ послѣдно врѣме.

Освѣнъ съ доблестното си поведение, покойниятъ притегляше къмъ себе си почитателитѣ и съ своята необикновена ораторска дарба. Малцина изпомежду ни сж виждали човѣкъ да говори тъй ясно, тъй убѣдително, плавно и — главно — сладко. Това му даваше лично мѣсто въ явния общественъ животъ не само като ораторъ, но и като писатель. Може да се каже, че ранната смърть на Китанчева, е не по-малко чувствителна и за нашата книжнина, защото той и за нея обѣщаваше плодовита дѣйность. Тѣзи самостойни и прѣводни трудове, които сж обнародвани отъ покойния въ Периодическо Списание, Библиотека св. Климентъ, Мисъль и др., безъ да е означилъ винаги своето име, показватъ сжщитѣ достойнства, съ каквито се отличаваше и живата му рѣчь. Стихотворенията, които сега се обнародватъ слѣдъ смъртьта на покойния въ в. Право, може би, не сж били назначени за печатъ или не сж окончателно поправени, та сж малко по-слаби, но и тѣ се четжтъ съ услада и свѣдочжтъ, че общественятъ дѣецъ е ималъ и извѣстна поетическа дарба.[2])

Азъ познавамъ покойниятъ отъ кратко врѣме насамъ, но не ме е страхъ, че съмъ прѣкалилъ въ своята характеристика, защото виждамъ, че въ сжщия духъ се отзовава почти цѣлиятъ български печатъ. Но особено е важно да се отбѣлѣжи въодушевението, съ което е напоена една характеристика на покойния, обнародвана напослѣдъкъ отъ едного отъ ученицитѣ му. Желателно е, и други ученици, както и другари на покойния, да напишжтъ и обнародватъ своитѣ спомени за него.

Д. М.

---

† П. Д. Въловъ.

Интелигентнитѣ сили, способнитѣ, работливитѣ, честнитѣ, идеалнитѣ дѣйци сж такава рѣдкость у насъ, щото всѣка загуба отъ тая страна отваря голѣма, грозна зѣйка. Празнина слѣдъ себе си оставя и младиятъ нашъ другарь П. Д. Въловъ, прилежниятъ работникъ въ областьта на нашата педагогическа литература, който и като практикъ-учитель успѣ да си спечели най-добро име.

Петко Д. Въловъ бѣ родомъ отъ Видинъ, гдѣто той получи първоначалното си образование. Когато къмъ срѣдата на 70-тѣ години извѣстниятъ пжтешественикъ Ф. Каницъ успѣ да издѣйствува отъ управлението на виенския Ориенталски музей стипендии за нѣколко българчета, съ цѣль да се образуватъ за народни учители, П. Д. Въловъ бѣ еднинъ отъ първитѣ кандидати, които по правото на своитѣ отлични успѣхи влѣзохж въ числото на честититѣ стипендиати.

---

[1]) Вж. в. Право, № 42, отъ 3. септември 1895.

[2]) Ако има въ ржкописа дати на стихотворенията, редакцията на Право ще стори добрѣ да не ги изоставя при печатаньето.

Дълги години наредъ Въловъ съ своитѣ другари се посвети на своята хубава задача, свърши съ успѣхъ гражданското и педагогическо училище въ Виена и нѣколко врѣме слѣдва въ педагогиума и университета. Слѣдъ свършваньето на наукитѣ си младиятъ педагогъ останъ вѣренъ на своето звание, което той схващаше винаги идеално и сериозно. Въловъ бѣ не само прѣвъзходенъ учитель, а и прѣкрасенъ познавачъ на чуждата, особено нѣмската педагогическа литература. У насъ неговото име ще остане трайно свързано съ историята на нашитѣ педагогически училища, въ които той прѣкара най-добритѣ си години като прѣподавателъ и директоръ, а тъй сѫщо и съ историята на учебната ни книжнина, която той обогати съ нѣколко цѣнни рѫководства и учебници.

П. Д. Въловъ познаваше отлично и нѣмската поетическа литература, отъ която сегизъ-тогизъ прѣвеждаше по нѣщо на български. Неговиятъ любимецъ, комуто той бѣше посветилъ особенъ култъ, бѣше Гете.

Толкова способности, толкова знания не можахѫ да не възбудѭтъ надежди за една плодовита и полезотворна бѫдеща дѣятелность. За жалость жестоката смърть осуети всички тия надежди.

III.

Професоръ Ягичъ въ София.

Нашата столица бѣ честита да посрещне тия дни протомайсторътъ на славянската филология, придворниятъ съвѣтникъ, професоръ на виенския университетъ д-ръ В. Ягичъ, който пѫтува изъ славянскитѣ земи съ цѣль, да се запознае по-отблизу съ нѣкои работници въ областьта на славянското езиковѣдѣние и лично да покани нѣкои отъ тѣхъ, да вземѫтъ участие въ голѣмата енциклопедия по славянската филология, която той тъкми да издаде, по образеца на Греберовия «Grundriss» за романската филология и Пауловия за германската. Както узнахме, професорътъ е успѣлъ да сгрупира около себе си вече едно голѣмо число отъ сътрудници и отъ идещата година великото прѣдприятие, което ще остане единъ траенъ паметникъ на славянската филологическа наука въ края на XIX. вѣкъ, ще може да се почне. За българския отдѣлъ имали сѫ честь да бѫдѫтъ поканени г. г. Дриновъ, Милетичъ, Шишмановъ и Цоневъ.

Професоръ Ягичъ бѣ придруженъ до София отъ директора на бѣлградската народна библиотека Миличевичъ, най-отличниятъ сега живущъ сръбски етнографъ, който е извѣстенъ и като белетристъ, и отъ младия професоръ по филологията на бѣлградската Велика школа Л. Стояновичъ.

Тримата гости прѣстояхѫ въ София три деня и имахѫ случай да се запознаѭтъ съ всичко бѣлѣжито въ града и съ всички наши видни хора, работещи въ областьта на науката и литературата.

На 15. септември бѣ устроенъ банкетъ, въ който взехѫ участие голѣмо число почитатели и ученици на великия славянски ученъ. На тоя банкетъ присѫтствува и министрътъ на народното просвѣщение, г. К. Величковъ, който произнесе единъ извънредно съдържателенъ и въодушевенъ тостъ за гоститѣ и за сближението между славянскитѣ народи, чрѣзъ взаимно запознаванье. „Разнообразие въ единството“ —

това споредъ оратора трѣба да бѫде девизътъ на славянския миръ. — Професоръ Ягичъ въ своя тостъ говори за голѣмия напрѣдъкъ, който той съ очудвание забѣлѣзва въ всичкитѣ области на мисъльта и дѣятелностьта у насъ. Неговата рѣчь биде прѣкѫсвана съ шумни рѫкоплѣскания. — Миличевичъ въ една пълна съ хуморъ наздравица обрисува изумителнилѣ прѣгради, които се изпрѣчватъ още като китайска стѣна между България и Сърбия и между друго съобщи неимовѣрниятъ фактъ, че въ Бѣлградъ български книги порѫчвали и получавали само чрѣзъ Липиска. При тия думи на оратора се подигнѫ хомерически смѣхъ, който се повтори, когато г. Цоневъ отъ своя страна допълни че и сръбски книги не е възможно въ София да се получѫтъ направо, колкото често и да пише човѣкъ на книжари въ Бѣлградъ. Проф. Стояновичъ говори за желателното сближение между двата братски народа, г. Шишмановъ — за Миличевича и т. н.

Между друго на банкета се изказа мисъль, въ едно непродължително врѣме нашитѣ професори и литератори да посѣтѭтъ Бѣлградъ, говори се за единъ общъ конгресъ на славянскитѣ филолози въ Дрезденъ — идея, подигнѫта отъ самия професоръ Ягича, и т. н. Дано всички тѣзи прѣкрасни мисли се осѫществѭтъ най-скоро! Хиляди пѫти се е говорило, че едничкото срѣдство, да се сближѫтъ славянитѣ, то е да се запознаѭтъ взаимно — и при всичко това тая истина, която граничи до очевидностьта на аксиомата, тъй малко се мари! Нека се надѣваме, че занапрѣдъ поне тя ще управя стѫпкитѣ ни въ истинския пѫть на културното сближение.

Вазовиятъ романъ „Подъ игото“ продължава своето триумфално шествие прѣзъ европейската литература. Въ послѣдно врѣме той е билъ прѣведенъ и на холандски, а както се научаваме, скоро ще се появи и хърватски прѣводъ отъ опитното перо на д-ра Гундрума (въ Крижевацъ), който дълго врѣме е прѣкаралъ въ България и познава добрѣ българскиятъ езикъ и литература. Тоя грамаденъ, неочакванъ успѣхъ на първия нашъ романъ не контрастира ли странно съ низкитѣ, дребнавитѣ нападения, които въ послѣдно врѣме се сипѭтъ изъ една пигмейска срѣда и цѣльта на които е, да произведѫтъ единъ видъ baisse въ общото възхищение, съ което биде посрещнѫта идеята за 25-годишния юбилей на Вазова? Жалки сѫщества, неспособни да се поставѭтъ по-високо отъ своето малко „азъ“, толкова по-жалки, че между тѣхъ има и такива, които сѫ учили отъ „безподобния, великия“ Спиноза, да гледатъ на нѣщата «sub specie aeternitatis», и които — срамно е да се каже — доскоро сѫ били най-въодушевенитѣ, най-опияненитѣ херолди на поета!

III.

ПЕЧАТАНИ ГРѢШКИ.

На стр. 24., р. 24., вм. „дѣда Хаджия“ чети „бае Чанка“.

На стр. 30., трѣба тритѣ послѣдни реда да се отдѣлѫтъ съ звѣздички отъ онова, що прѣдшествува.

На стр. 79., р. 2. отгорѣ чети „смѫтно“ вмѣсто „смѫтено“.

На стр. 100., р. 14. отдолѣ чети „Епосътъ“ вмѣсто „Епопсътъ“.

БЪЛГАРСКИ

ПРѢГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ

ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА ДРУЖЕСТВОТО „ОБЩИ ТРУДЪ“

ГОДИНА II.

КНИГА XI. — СЕПТЕМВРИ.

СОФИЯ
ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА
(Братя Дрошекови)
1895

СЪДЪРЖАНИЕ.

КНИГА XI.

Стр.

Вжтрѣшенъ врагъ на отечеството. Хумореска отъ Ан. Иширковъ 1
Къмъ А. В. Сонетъ, отъ К. С. М-нъ 10
На банкета. Стихотворение отъ К. С. М-нъ 10
Всѣко зло — за добро. Разказъ отъ Г. Х. Боневъ . . . 12
На прощаванье. Стихотворение отъ Чорлю 19
Опитъ върху демографията на българия. Отъ Георги Т. Данаиловъ 21
Какво имаме задъ нашата граница въ Родопитѣ и какво трѣба да правимъ тамъ. Отъ Ст. Н. Шишковъ . . 58
Отъ историята на български езикъ. Развитие и употрѣбение на членната форма. Отъ Б. Цоневъ . . 70
Прѣдходница. Отъ Францискъ Сарсей. прѣвелъ Спр. . 94
Статистика на населението въ Битолския вилаетъ. Отъ В. К. 99
Споменъ за живописеца Станиславъ Доспѣвски. Отъ Уста-Генчовъ 105
Нѣколко думи за общедостжпнитѣ публични четения. Е. Спространовъ 116

Рецензии и книгописъ.

А. Авгеклионъ, Три Дружки, елегически актъ. — *Б. Ц.* . . 124
Три български прѣвода на „Хозяинъ и работникъ“.—*Д. М.* 130
Л. Лукашъ, Начална геометрия за I класъ. Ц. С. Арнаудовъ 136
Ант. Безеншекъ, Синтаксисъ на нѣмски езикъ. — Г. Цѣновъ 140
П. В. Безобразовъ, Съврѣменното положение на жената. Прѣвели А. В. Изворовъ и Д. Н. Икономовъ 142
Ив. К. Саламановъ, Учебникъ по български езикъ за долнитѣ три класа. — Добри Ганчевъ, Ржководство по българската граматика. — А. Трачевский, Учебникъ по всеобща история. Стара история. Прѣвелъ Ив. Радославовъ. — Георги Дерманчовъ, Стара история II издание. — Едмондъ де Амичисъ, Дневникъ на единъ ученикъ. Прѣвелъ Д. Х. Ивановъ. — Неновъ, Дѣца на мизерията. Романъ, ч. I. — Маринъ Петровъ, Трънен вѣнецъ. Стихотворения. — B. Schwarz — Sofia, eine neubackene Residenz. — *Л. М.* 142

Изъ нашитѣ и чуждитѣ списания.

Стр.

Българска сбирка кн. VII. — *Д. М.* 146
Византийски временникъ томъ II. вып. 3. — *Л. М* . 147
Archiv für slavische Philologie, XVII Band. III und IV Heft. *Л. М.* 149
Sitzungsberichte der kaiserlich. Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil.-hist. kl. CXXXII B. — *Д. М.* . 152

Книжовни и научни вѣсти.

Луи Пастьоръ като ученъ и като човѣкъ. — *Г. С.* . . 154
Славянската филология въ университетитѣ. — *Л. М.* 161
Рускиятъ археологически институтъ въ Цариградъ. — *Л. М.* 165
Вазовиятъ юбилей. 165
Морски дълбочини 166
Едно тъмно мѣсто въ »Divina Comedia« 167
Черкви и мънастири въ Сърбия 168

По правописния въпросъ.

Где се намираме с правописниіа въпросъ 169

Вжтрѣшенъ врагъ на отечеството.

(Хомореска)

По лагеръ е. Както всѣки понедѣлникъ тъй и днесъ, има ротно учение. То върви хлабаво. Главата на капитана попатегнжла и той само жули клепачи и се прозява.

— Подпоручикъ Догановъ, дай на солдатитѣ почивка и ги занимавай съ словесно учение, каза той лѣниво и потегли къмъ палатката си.

— Слушамъ, господинъ капитанъ, отговори подпоручикътъ зарадванъ до уши.

И подпоручикътъ бѣше прѣзъ нощьта въ града, та му се много спѣше. Прибра се и той въ палатката малко да дрѣмне. А фелдфебела по примѣра на началството остави на взводнитѣ да занимаватъ ротата.

Солдатитѣ подвиха шинели и насѣдаха въ колело подъ малкитѣ салкъмчета.

Взводниятъ на третия взводъ расправи за вжтрѣшния врагъ на отечеството и то отъ сърдце и душа и всичко съ примѣри и нагледно — той посочи Никола Поповъ, когото цѣлиятъ полкъ викаше „даскалъ“ Никола, и имъ каза: „вотъ, Никола Поповъ е вжтрѣшенъ врагъ на отечеството, защото се е бунтувалъ въ гимназията и съ това е турилъ въ опасность короната и държавата. Той е пратенъ въ войската за наказание и началството бди за неговото поведение“.

Взе да испитва.

— Драганъ Петковъ, кои сж вжтрѣшни врагове на отечеството?

— Вжтрѣшни врагове на отечеството сж, господинъ старши . . . Драганъ заклати глава и не откопчи дума повече.

— Кои сж, Рачо Милковъ?

— Вжтрѣшни врагове на отечеството сж тѣзи господинъ старши, . . . и той се ококори, замълча, ала веднага свѣтлина озари лицето му и като се испжчи и посочи Никола Поповъ,

високо извика: вѫтрѣшни врагове на отечеството, господинъ старши, сѫ даскалитѣ.

— Да, отвърнѫ взводниятъ — защо наричаме даскалитѣ вѫтрѣшни врагове на отечеството, Иванъ Дичовъ?

— Защото се бунтуватъ, господинъ старши, отговори Иванъ бързо и изгледа кръвнишки даскалъ Никола.

Да, потвърди взводния задоволенъ — нему и самия командиръ бѣше казалъ да не мѫчи солдатитѣ да изучаватъ устава дума по дума, както е въ книгата, а съ примѣри да го обяснява.

И така третия взводъ знаеше, че вѫтрѣшни врагове на отечеството сѫ даскалитѣ и кой отъ гдѣ завърнѣше, хвани тънкото вратче на даскалъ Никола, поздуши го, исплеви се като жаба и му рече: „ахъ, ти бунтовникъ, вѫтрѣшенъ врагъ на отечеството“.

Иванъ Лиловъ си изслужи солдатлъка и се върна на село. Ала той не е вече оня срамежливъ, сложенъ Иванъ. Дойде праздникъ, Иванъ обутъ въ ботуши, вирнѫлъ глава, накривилъ калпакъ; кой е той? Всѣки го сочи. Разбира се, живѣлъ е въ София. Па събра той около себе дружина, прѣкръсти ги съ нови имена: Кръчмаровъ, Горски, Овчаровъ, Самунджиевъ, Гайдарски, Коларовъ, а на кръчмата казваха лавка, на врѫвьта — шнуръ, на ремика — портопей, и на гащитѣ — щани. Па и момитѣ задѣваха по сѣдѣнкитѣ нѣкакъ по другоячѣ; па се поспущваха и на булки. Често ставахѫ сръдни и бойове, ала Ивановата дружина излизаше все отгорѣ, наддѣляваше.

Иванъ се прочу, ала и учительтъ Кочо Петровъ имаше отборъ дружина и бѣше на почеть у млади и стари. Него обичаха дѣцата и захваляха му бащитѣ. И той си гледаше добрѣ работата и се грижеше много за селенитѣ. Расправяше имъ за всичко и ги поучаваше. Ала колкото и добъръ да бѣше, все бодѣше въ очитѣ на нѣколцина. Маринъ кръчмара го мразѣше, че не иде въ кръчмата, а кисне все прѣдъ училището. Нему сърдцето се кѫса като гледа: седнѫлъ учителя на училищния праг, а на около се натрупали селени и той имъ само расправя. Та неможеше ли да имъ расправи тѣзи дивотии и въ кръчмата: хемъ да се похарчи нѣкой и друга ока, хемъ и хората да не висатъ на крака като въ черкова. Мразѣше го и имотниятъ Стойно Джамбазина, защото дружи съ кмета, неговъ съперникъ, и защото замѣсти зетя му Петка. Пъкъ и „даскалъ“ Петко не можеше да го трае. Ала Иванъ Лиловъ,

запасенъ ефрейторъ отъ първи пѣши на Негово Височество Алеесандъръ I полкъ, съ „значокъ“ за стрѣлба, го намрази най-много. Да имаше колай съ кривачка вода да го удави.

Надвечеръ е. Златното слънце вече прѣваля и ту се скрие въ нѣкое вълмо бѣлѣзникави облаци и обточи снопъ лъчи къмъ насрѣщния рътъ, ту се покаже засмѣно въ синкавината и високитѣ дъбове хвърлятъ дълги сѣнки по ливадитѣ. Праздникъ е, та моми и невести, ергени и женени, баби и стари сѫ гиздаво прѣмѣнени. Стърчѫтъ моми въ градини па се кикотятъ и замѣрятъ момцитѣ, що ги задѣватъ прѣзъ плета. Насѣдали баби на нѣкой пънь и расправятъ кѫщни неволи, а млади невести готвѭтъ вечера.

Седналъ и учителтъ на училищния прагъ и около му цѣла дружина.

Кръчмата на Марина е подлѣна, помѣтена, ала вътрѣ нѣма жива душа. Та кой е лудъ по туй врѣме да се завре въ тази дупка: отвънь, подъ лозата, насѣдали Стойно Джамбазина, зетъ му Петко, Иванъ Лиловъ, кръчмарьтъ и още петь-шесть души. Пиятъ ракия и си приказватъ за туй, за онуй, ала приказката отива все къмъ учителя. Всѣки приказва отъ високо, надуто и се приструва, че учителтъ имъ е добъръ, че не сѫ си казали лоша дума, нито сѫ се уврѣдили въ нѣщо, ала има работи, които не сѫ за търпѣнье.

— Вчера повелъ дѣцата по гората и ги учи да пѣятъ. Ако му плащаме ний за това, по-добрѣ да ги направимъ биволари, па да тичатъ цѣль день по гората и не само пѣсни да пѣятъ, ами и гайда да надуватъ, каза Стойно Джамбазина, па наду лулата и изгледа важно дружината.

— Взелъ да имъ разправя, какъ се викатъ дърветата и буренитѣ. А бе, тѣ знаятъ и дяволитѣ дѣ стоѭтъ, ами ракамътъ, ракамътъ да видимъ! Моя копой ходи вече, казва се, година врѣме на школо и не може да смѣтне, колко пари струватъ 14 оки брашно по 17 пари и половина — добави Маринъ кръчмара въ сѫщото настроение.

— Зимъска примрѣхме отъ смѣхъ съ бай Енча — пое думата и Петко. — Пристѫпа момиченцето му прага и цвърти ж-ж-ж-ж, какво е туй ма Недо, пита баща ѝ, а тя все ж-ж-ж. Послѣ каза: учителтъ ни откри нова буква ж-ж-ж, па се запилѣ нататъкъ и цвърти ж-ж-ж-ж. . . . А бе, глупако, си думамъ на ума, неможешъ ли да имъ кажешъ же — жаба и всичко свършено, ами мѫчишъ дѣцата.

— Гледай го, гледай го, какво маха ржцѣ и ги лъже, а тѣ зинжли като шарани и само го слушатъ — каза Иванъ Лиловъ, като сочеше къмъ училището, гдѣто се бѣхж натрупали десетина селяни.

Погледнахж и другитѣ и тъмота помрачи лицата имъ. Тежъкъ камъкъ паднж на сърдца имъ, и дълго врѣме мълчахж.

— Искалъ да отвори читалище, да накупи книги. Глупакъ!.... Не види, че черква нѣмаме, пъкъ читалище ще отваря, — подхванж Петко, ала всички мълчахж; никой не под'е приказката.

На другата недѣля учительтъ Кочо Петровъ пакъ разправяше нѣщо на селянитѣ прѣдъ дюкяна на Стояна терзията. Ала подухнж вѣтъръ, черни облаци повлѣкохж бързо небето и запръска. Учительтъ и дружината му влѣзохж въ училището. Маринъ кръчмара видѣ това и му се косѣше сърдцето. — Нà, тъкмо врѣме за пиенье, а той ги повелъ въ школото. — Разсърди се, кипна и закрѣщѣ прѣдъ вѣчнитѣ си гости. — Това школо ли е, или върбова сѣпка, или бащина му стрѣха, та е събралъ, дѣ да си е свѣтъ, да имъ разправя бабини дивотии. Ама то е тъй, като нѣма свѣсни хора да му даджтъ да разбере, гдѣ се намира. Слава Богу имали сме и други учители, видѣли сме и други хора, събирали сме се и съ първенци, и съ търговци, ама като него саможиво теле неможешъ намѣри и на край свѣтъ.

— Право казва Маринъ — под'е Стойно Джамбазина — Нà и моя зетъ бѣше учитель, ама додѣше ли празникъ, ще се съберемъ въ кръчмата, па тозъ ще заржча, оня ще заржча, па видишъ нарѣзали сме се; дръпнимъ му едно хоро, та земята тътни подъ нази, а сега — сѣкашъ мъртвило.

— Ванчо, напълни оката, — каза Петко, за да потвърди думитѣ на дѣда си.

Ванчо, синътъ на кръчмара, донесе оканицата, сложи я на масата и се отстрани. Баща му го фана за ухото и му се озжби: кждѣ отивашъ, палѣй тукъ на чича си Стойна, на батя си Петка, на батя си Ивана.... Даскала тъй ли те учи; да сложишъ оканицата на масата, па да задуйшъ на нѣкждѣ.

Ванчо налѣ съ разтрѣперани ржцѣ чашитѣ, па седна малко настрана.

— Тукъ — извика баща му — скоро кръстобразно. Какво е туй отъ тебе! Година става какъ ходишъ на даскалъ, пъкъ неможешъ да се отсрамишъ прѣдъ двама души!

Ванчо се изправи прѣдъ масата, тури ржцѣ на гжрдитѣ и се нажали; станж му мжчно, затрѣптяхж му бузитѣ, зашаваxж устни и очитѣ му се напълнихж съ сълзи.

— Бий ли ви учительтъ, — попита Стойно Джамбазина.

— Не ни бий — каза Ванчо и се разхълца: не можа да сдържи сълзитѣ си.

— Е, какво наду гайдата — крѣсна баща му, а Ванчо заплака съ гласъ.

— Маршъ! — викна Маринъ и го плѣсна два пжти задъ врата — непраксано!

Ванчо потече плачешкомъ къмъ вратата.

— Тукъ — крѣщеше бащата. — Ванчо се запрѣ на прага и гледаше плахо. — Какво ме гледашъ, като дивъ — продължава Маринъ и заудря гдѣто свари. Ванчо падиж на земята. — Сстъ! да мълчишъ, че те закаламъ като прасе. — Ванчо заплака по-силно и баща му го зарита настървенъ. Намѣсихж се и гоститѣ. — Марине, дѣте е, не разбира, остави го, не е криво то; кривъ е този, който го учи,

— Азъ зная, кой е кривъ — каза Маринъ позеленѣлъ като гущеръ. — Говедо, той не може да научи себе си, та дѣцата ни ще пракса. Ама тъй, като нѣма хора. . . . Двама души да сж на моя умъ и ей сега ще фърчи даскалъ по полето.

— Хаде — се обади Иванъ Лиловъ, който туй чакаше и стана на крака.

— Това е школа, това не е бащинъ му имотъ — викаше Маринъ разядосанъ и тръгна къмъ училището заедно съ Ивана.

Маринъ кръчмарътъ, колкото и да бѣше ядосанъ и настървенъ, щомъ дойде до вратата на училището утрѣзвѣ и се запрѣ. Смути се, изгуби куражъ.

— Влизай — каза Иванъ Лиловъ, който не мислѣше въ тази минута нищо и сѣкашъ бѣ забравилъ, защо отива.

Маринъ трѣпнж, зачърви се, отвори полека вратата, па се примъкнж като котка и сѣдна на послѣдниятъ столъ. Сжщото направи и Иванъ. Тѣ се посрамихж, изби ги студенъ потъ и едвамъ подигнахж очи да виджтъ, какво е напрѣдѣ имъ. Учительтъ стоеше на първия столъ и довършаше увлекателния разказъ за Блъсковиятъ „Пиянъ баща“.

— На̀, докждѣ докарва пиянството. Направя прахъ и пепель цѣла челядь и то слѣдъ дълги тегла и неволи. Пиянството е най-голѣмиятъ врагъ на хората. То е по-страшно и отъ огънь и поруха. Тѣ дойдатъ, напакостжтъ, когото сполѣ-

тѭтъ, па заминѭтъ; а пиянството достига и до девета рода. Пиянъ ли е дѣдото и унуцитѣ не харосватъ. То върви по влака, по жилка. А човѣкъ лесно се подава на пиянството: днесъ една чашка, утрѣ — двѣ, други денъ — три, па навикне на множко и неможе безъ него — напуща работа, пропий готови пари, зафане да продава туй онуй и го виждъ подиръ година спи по бунищата и проси кора хлѣбецъ по чужди порти.

— Говедо, ти ще учишъ свѣта — каза Маринъ глухо и излѣзе. Сви джуки и Иванъ Лиловъ, па исфиряса ядосанъ и посраменъ.

— На кръчмарътъ не харесахѫ тѣзи думи — казахѫ нѣколко гласа и се засмѣхѫ всички отъ сърдце.

Една вечеръ бѣха донесли пощата отъ града и кръчмата гъмжеше отъ хора. „Даскалъ“ Петко четѣше писмата. — Татко паритѣ ми се навършиха, виждъ какъ да е, та ми прати 3 лева, пише единъ солдатинъ. — Отъ гдѣ ще ги взема въ туй работно врѣме, шушни бащата и гледа захласнѫтъ писмото. Пъкъ на бай Митя пише синъ му отъ Влашко, какво му се немѣрило момче и приличало досушъ на дѣда си. — Е, е, чистито унуче, бай Митйо, се провикнѫха всички, ха почерпи за негово здраве! — Разбира се, каза кръчмарътъ, и донесе оканицата.

Повече отъ селянитѣ, утрепани отъ работа, се прибраха въ кѫщи. Останѫха само нѣколцина. Петко ще имъ чете вѣстника. Той не чете уводнитѣ статии, а случайно започнѫ съ туй антрефиле: „Отъ нѣколко врѣме насамъ учителя Никушевъ надѣсно и налѣво позори народното ни име, като се присмива на добритѣ ни нрави, на умнитѣ ни наредби и на спестовнитѣ ни домакинства. Не стига това, Господство му се позволилъ въ Недѣля да държи сказва въ читалището и да казва, че българитѣ биле мръсни, лѣниви и лъжци; че дѣцата ни биле пълни съ гадъ, и обущата имъ ги проядала кальта; че женитѣ ни не знаяли да готвятъ и много други глупости, които само изгнилий мозъкъ на Никушева може да роди.

Срамъ и позоръ за единъ българинъ да кори народа, който го храни съ потьта на челото си. Той е като червей въ ябълка, той прилича на птичка, която смърди собственното си гнѣздо; той е врагъ на народа си. И ний сме виновни прѣдъ отечеството, че търпимъ помѣжду си такъвъ извергъ. Ний ще бѫдемъ прѣдатели, ако не отмъстимъ за нанесений позоръ на хубавото ни име“.

— Браво, който го е писълъ; знаешъ, сѣкашъ го е излялъ, каза Стойно Джамбазина.

— Видите ли хората какво правѭтъ! до сега сѫ му видѣли работата, пъкъ ний търпимъ нашия хубосникъ за подкваса, прибави кръчмарьтъ.

— И въ „Словесното“ е казано, че даскалитѣ сѫ вътрѣшни врагове на отечеството, се обади Иванъ Лиловъ. Нашиятъ старши ни расправи туй, а той е глава и полвина; знай словесното на пръсти.

— Всички не сѫ такива, прѣбърза да кажи Стойно Джамбазина. Нá, моя зетъ нали бѣше даскалъ, пъкъ като него поборникъ не можеше намѣри и по цѣлото княжество.

— Ами даскалъ Кирилъ! Ехъ, че народенъ бѣше! Като му дръпнѣше хубаво, па като запѣй стари пѣсни, та гората отговаря. Все той водѣше хорото; ама душмани му изѣдоха главата, каза Маринъ кръчмара, па въздъхнѫ и поклати глава.

— На Петка зная и зѫбитѣ, гдѣто се рекло, повнѭ и даскалъ Кирила, ама и старшия вѣрвамъ като Господа, а той каза, че даскалитѣ сѫ вътрѣшни врагове на отечеството; и нашиятъ е такъвъ; познавамъ го по очитѣ настоя Иванъ Лиловъ.

— Имашъ право, подхвана Петко. Той е расправялъ за тѣзи учители, които четатъ руски книги. И азъ четохъ лани въ „Свобода“ една дописка отъ Львовъ, ама знайшъ, огънъ, огънъ . . . оня синъ расправя: Всички злини които ни подядатъ, дойдоха отъ рускитѣ книги. Тѣзи, които четѫтъ руски книги, ставатъ най-голѣми врагове на отечеството. Огънъ за рускитѣ книги! Листъ да не остане отъ тѣхъ по България“. Така пишеше този братъ.

— Тъй трѣба да е работата, казаха всички. И нашиятъ даскалъ чете все русски книги и то дебели като черковнитѣ.

— Той е врагъ на народа си. И ний сме виновни прѣдъ отечеството, че търпимъ такъвъ извергъ. Ний ще бѫдемъ прѣдатели, ако не отмъстимъ за нанесения позоръ на хубавото ни име, повтори по-високо Петко.

— Азъ съмъ се клелъ да паза короната и отечеството отъ външни и вътрешни врагове, извика Иванъ Лиловъ и удари съ юмрукъ по масата.

— Състъ, каза Петко, хай да си ходимъ, — врѣме е вече за спанье и смигнѫ на тъста си, на Ивана и на кръчмара.

Подиръ четвъртъ часъ, когато кръчмата се упразни, се върнѫхѫ Петко, тъстъ му и Иванъ Лиловъ — Маринъ

спустнѫ капацитѣ на прозорцитѣ и затвори вратата. Насѣдаха четворицата около корубата маса. Опушена лампа мъжделиво освѣтяваше неспокойнитѣ имъ лица.

— Прости сме, прости като фасулъ. Ако не бѣше този вѣстникъ, много щѣхме да лапаме мухи, заговори Петко и се поспрѣ, като гледаше отъ високо другитѣ. Другитѣ го зяпнаха. — Щомъ зачетохъ вѣстника, продължи Петко, и нѣщо ме бодна по сърдцето. Разбрахъ каква е работата. Нашиятъ и Никушевъ сѫ приятели и тѣ я кроятъ нѣкаквата.

— А, а, таквазъ ли е била работата, казахѫ другитѣ и зинѫхѫ.

— Азъ ви казвамъ, че тѣзи хора я кроѭтъ нѣкаквата, ама ний трѣбва да се покажемъ патриоти. Нека и ний покажемъ, че и въ нашето село има хора, които разбиратъ отъ политика.

— Разбира се, казахѫ другитѣ.

— Азъ съмъ старъ поборникъ и знаѭ какъ се вършатъ тѣзи работи. Трѣба да съсипемъ врагътъ — това е наша длъжность.

— Вътрѣшния врагъ на отечеството! повтори Иванъ Лиловъ съ свѣтнѫли очи и удари съ ямрукъ масата.

— Сега трѣба да напишемъ една телеграма до министерството и да подпишемъ колкото се може повече имена отдолу — ще телеграфираме, че той е прѣдатель и бунтува мирното население, а правителството си знае работата. Това трѣбва да стане още тази вечерь.

— Ти напиши сега телеграмата и ний съ Ивана ще съберемъ утрѣ подписи и до пладне сме въ града, се обади Стойно.

— Добрѣ; Марине, дай книга и мастило, каза Петко и затърка чело.

Маринъ подаде една опушена книга и перо и Петко свиваа вежди, чеса се по врата, писа, задрасква и най-послѣ прочете ей това: Долуподписанитѣ знатни селени, поборници и запасни водими отъ любовъ къмъ милото ни отечество, Ви молимъ, господинъ министре, да ни отървете часъ по-скоро отъ учителя ни Коча Петровъ, който намѣсто да учи дѣцата ни, бунтува мирното население и е черенъ прѣдатель. Да живѣе княза и министръ прѣзидентъ; да живѣе майка България! Долу прѣдателитѣ, смърть на прѣдателитѣ!

— Добра е, ама ще бѫде по-хубаво, ако пишемъ: черенъ прѣдатель и вътрѣшенъ врагъ на отечеството и на свършекъ три пѫти ура, каза Иванъ Лиловъ.

— Хубаво ще бъде ако туримъ и туй; „отъ селото П. и околнитѣ села“. Азъ имамъ много достове по другитѣ села, пъкъ има и много да ми даватъ, та не вѣрвамъ да ми свършятъ хатъра и ще се подпишятъ, прибави Стойно.

— Хубаво, и това ще пишъ.

Телеграмата се написа на чисто и започнаха да се подписватъ. Петко Зеленикавски (поборникъ и бивши учитель), Стойно Джамбазина (бивши кметъ), Маринъ Драгановъ (бакалинъ и кръчмаръ) и Иванъ Лиловъ (запасенъ ефрейторъ).

— Сега напиши Иванъ Пенинъ, Драгой Пешовъ, Йонко Драгневъ . . . за неграмотностьта имъ; кой ще ги търси утрѣ. Тѣ всичкитѣ има да ми даватъ и каквото речъ, това ще сторятъ, каза Стойно.

Петко написа 50—60 имена, сви телеграмата па каза, хаде сега да ходимъ да спимъ и сутрѣ рано тесть ми и Иванъ Лиловъ да тръгнятъ за града — да съберятъ още 50—60 имена отъ селата по пътъ и да биятъ телеграфа право до министра, ама да кажятъ за туй и на околийския началникъ и на вѣстникътъ. — Ха да е хаирлия — си казахъ — зарадвани и се разотидохъ.

Подиръ два дена дойде околискиятъ началникъ съ двама стражари и закара учителя въ града. Запечетихъ му книгитѣ и ги понесоха въ три чифта дисаги. Вѣстницитѣ печатахъ телеграми и дописки, ала никой не писа право. Опозиционнитѣ вѣстници писахъ, че прѣслѣдватъ съпартизанитѣ имъ, а правителственитѣ го искарвахъ „нарушитель на мира и развратитель на младото поколѣние“. Подиръ три дена пустнахъ отъ затвора учителя Коча Петровъ и го пратихъ въ родния му градъ да се поправи, а на негово мѣсто назначихъ Петка Зеленковски — поборникъ.

Ан. Иширковъ.

КЪМЪ А. В.

(Сонетъ).

Отново се истокъ съ пурпуръ облива
И царствено слънце ти праща привѣтъ,
И сладость незнайна душа ти опива,
И будѫтъ се мисли, идеи безъ четъ.

И взирашъ се смаянъ в'тѣзъ прѣлести свети,
И чувствашъ се силенъ, могѫщенъ, крилатъ,
И търсишъ простори за бурни полети,
И жарки обятия в'прѣкрасния святъ.

И почнешъ съ вѣра да водишъ борбата
И лѫчи да пръскашъ за волность, за миръ.
На клѣтий да будишъ надѣжди в'душата
И мѣсто да сторишъ на земния пиръ.

И срѣщашъ жестокость и хладни обятья,
Съ ярость, съ злоба обсипватъ те вредъ
И чувашъ ужасни, безумни проклятья,
Прѣзрѣнье и хули се сипѫтъ на тебъ. . . .

Отново се истокъ съ пурпуръ облива
И царствено слънце ти праща привѣтъ.
И жалость безкрайна душа ти облива,
И ти си безсиленъ, нещастенъ и клетъ. . .

К. С. М-нъ.

НА БАНКЕТА.

На славна гощавка поканенъ бѣхъ ази
Въ свѣтълъ, народенъ, тържественен день,
Кат' всичкитѣ гости парадно стъкмени,
Азъ фракътъ си черенъ навлѣкохъ на менъ.

Въ зала прѣкрасна, пространна азъ влѣзохъ.
Раскошно бѣ всичко наредено вредъ;
И маси настлани готови стояхѫ
С'напитки чудесни, съ гозби безъ четъ.

И всѣка минута все гости пò нови
Мѣстата заехѫ достойно, — подъ редъ,
И чакахѫ всички съ жадность, съ трепетъ
Да почнѫтъ богатий, народенъ обѣдъ.

И знакъ се подаде, почнà се атака
Съ вилки, с'ножеве, съ жадность, съ пламъ,
С'усърдье чутовно млѣскахѫ, гълтахѫ
И гозби, напитки изчезвахѫ тамъ.

И рѣчи възторжни се тамо държахѫ,
Пропити съ чувства, съ желанья безъ край,
Народа се много споменваше често,
Народу обричахѫ щастье и рай.

Слѣдъ всѣкое слово завършено дивно
Съ възгласъ сърдеченъ, с'гърмовенъ привѣтъ,
Безъ жалость шампанско се лѣйше и пийше
За твоята слава, народе мой клетъ.

И звуци омайни се дивно несѣхѫ,
И химнътъ народенъ бѣ тамо испѣтъ,
„Ура“ гръмогласно салона тресѣше
За твоето щастье, народе мой клетъ. . . .

Излѣзохъ замисленъ, с'тревога в'душата,
Съ чувства тѫжовни прѣпълненъ бѣхъ азъ —
Срѣдъ тѣзи гърмежи азъ чувствахъ и чувахъ
Народнитѣ вопли, народния гласъ. . . .

К. С. М-нъ.

ВСѢКО ЗЛО — ЗА ДОБРО.

(Разказъ)

Идеалистъ бѣше той. Книгитѣ, студенческитѣ години и свободата на убѣжденията въ Европа, го бѣхж възпитали въ тая посока. Такъвъ се върнж той и въ родината си: съ чисти планове въ главата и съ идеални стрѣмления въ сърдцето. Станж чиновникъ въ едно отъ министерствата и скоро почнжжж да го хваляжтъ, че се отнася съ присърдце къмъ своитѣ длъжности. Като служитель на държавата, искаше да бжде безусловно честенъ. И като честенъ човѣкъ, намисли да уреди живота си, съгласно своитѣ идеални планове; а тѣ бѣхж: искренность въ обноситѣ, разумно живѣнье споредъ срѣдствата и пѣстенье пари за по-скорошно встживанье въ сжпружески животъ. Тоя животъ съ чиститѣ си човѣшки и семейни добродѣтели го примамваше; вънъ отъ него той не считаше човѣка за човѣкъ. И той почнж да пѣсти, да живѣе въ голѣмъ градъ и да диша столиченъ въздухъ, съ всичкитѣ му добрини и лошавини. А столичнятъ животъ му бѣше: сбиранье съ приятели, друженье съ нѣколко семейства, занимаванье съ политика, четенье вѣстници, ходенье въ театра и най-послѣ изглежданье софийскитѣ дѣвойки, съ цѣль да си избере бждща другарка. Слѣдъ четири мѣсеца той води любовь съ една благовъспитана госпожица, сгоди се даже съ нея, и мислѣше, че е най-щастливиятъ човѣкъ на свѣта, но корабътъ на любовьта му срѣщнж скали на срѣдъ морето, разби се и пропаднж заедно съ златнитѣ мечти.... Благовъспитаната се повлѣче по единъ кавалерийски офицеринъ, а идеалиста останж да си кърши ржцѣтѣ и да въздиша.... И тогава му се показа, че по всичкитѣ линии на столичния животъ има лъжа, измама, безчестие и фалшъ. И разочарова се той отъ тоя животъ, разочарова се въ хубавитѣ си стрѣмления и се видѣ обкржженъ отъ хора и дѣла, съвсѣмъ съ другъ, несъгледанъ отъ него до сега колоритъ...

И за да се поотстрани малко отъ тоя калпавъ столиченъ животъ, той взе отпускъ за единъ мѣсецъ и отиде въ ближното

село Г., за да прѣкара нѣколко врѣме на чистъ въздухъ, между прости но искрени селяни. Въ това село се познаваше съ единъ отъ тамошнитѣ първенци, дѣдо Велинъ, що му е продавалъ много пѫти хубаво краве масло. Неговата кѫща е една отъ по-хубавитѣ въ селото, построена на високо и постлана съ дъски, та Павловъ намисли да потърси квартира тамъ. И той попита стопанина, има ли мѣсто у дома му и слѣдъ като получи удовлетворителенъ отговоръ, натовари единъ день книгитѣ си и по-необходими вѣщи, качи се въ единъ файтонъ и се отправи за село Г. Слѣдния день тоя се настани въ една хубава стаичка, нареди си книгитѣ и почнѫ да мисли, какъ ще прѣкарва на село. Като изброи селскитѣ занятия що може той да прѣнесе, намѣри, че тѣзи занятия ще бѫдѫтъ: четенье, ловъ и пѣши разходки по полето. За занимание имаше книги, донесе и ловджиясната си пушка, кучето му бѣше съ него, а за ходенье младъ е и любитель на разходки. И още отъ втория день почнѫ да гони пътпъдъцитѣ по селскитѣ кръстци. Кучето му бѣше голѣмъ майсторъ да ги подгонва, а и самъ той имаше вѣрно ловджийско око. И всѣки день той донасяше по нѣколко отъ тѣзи вкусни птици. Отъ него бѣхѫ тѣ, отъ домашнитѣ маслото и работата. Хубави вечери и обѣди устройвахѫ кѫщнитѣ съвмѣстно и прѣкарвахѫ твърдѣ весело, защото се спогодихѫ тѣ още отъ втория день и си прилегнѫхѫ и на разговоръ и на взглядове. Дѣдо Велинъ бѣше безписменъ старецъ, но житейска опитность и здравъ разумъ му не липсвахѫ. Той се разговарѣше съ Павлова за серпозни нѣща и го очудваше понѣкога съ своитѣ здрави мисли. А на спогажданьето, съдѣйствуваха много и чистосърдечието на стопанина, неговото благодумие и честность, прочута между съселенитѣ му. За това той се ползуваше съ обща почить у селото. А пъкъ баба Велиновица. . . за нея и не питайте. Тя ви поразява съ добрия си характеръ, съ постояната си веселость, що рѣдко я напуща, съ работливоста си, независимо отъ годинитѣ ѝ, що сѫ повече отъ шейсетъ, а главно съ чистотата, що царува у кѫщата ѝ и съ чистотата на облеклото си. Дѣдо Велинъ и баба Грозда иматъ и трима синове — трима още неженени левенти, що рѣдко се навъртатъ изъ кѫщи, понеже бачията е тѣхното жилище, — и една осемнайсеть годишна дъщеря Стойна, — домосѣдка и достойна помощница на майка си. Двѣ думи за нея. Случвало ли ви се е да се вгледате въ хубаво селско момиче, било на пазаръ, било на бостанъ или нива? Навѣрно „да“. Но падало ли ви се е да гостувате въ кѫща като у дѣдови Велинова, виждали ли сте какъ шъта

чорбаджийска дъщеря, какъ се тя носи, и какъ се държи особено, кога е хубава като Стойна? Такива каматни дъщери рѣдко се виждатъ, защото не ходѭтъ на жетва нито на пластенье, а сѣдѭтъ у дома, за да готвѭтъ на работницитѣ. Рѣдко отиватъ и на пазаръ, и то колкото за разходка. Единственно мѣсто дѣто можете да видите такива моми вънъ отъ кѫщи е хорото. Наканете се нѣкой пѫтъ до въ с. Г. празниченъ день и попитайте за Стойна дѣдова Велинова. Вижте ѝ стройната снага, взрете се въ кръглото ѝ, румено лице, въ оня ѝ правиленъ носъ, въ онѣзи ѝ съ пара разрѣзани устица и въ чернитѣ ѝ очи, па ѝ погледайте божествената усмивка съ бисернитѣ ѝ зѫбици и попитайте сърдцето си, какво ще ви каже то... Увѣренъ съмъ, че ще съжалите крайно... че не сте селски напетъ ергенинъ, та да можете да се хванете на хорото до Стойна. За такова блаженство не би пожалили нищо... ни канцелария, ни хубави облѣкла и накити, нито софийскитѣ прашни улици и кафенета, па и всикитѣ столични кокони, които смѣсватъ хубостьта съ пудритѣ и миризливитѣ помади... Да, Стойна е красивица по тѣло, но и по душа... Недовѣрие, лъжа — не познава тя. Не сънува балове и вечеринки, не бълнува за парижки капели, нито за усмивката на нѣкое офицерче. Тя се грижи за кѫщата и за угодата на старитѣ, съ голѣмо старание гледа градинката си, шие свойтѣ коланчета и ризи, а сънува за хоро и сѣдѣнки или за нѣкой младъ овчаръ, подпрѣнъ тамъ нѣйдѣ изъ полето на кривака си, какъ свири съ мѣдения си кавалъ. Стойна е дѣте на природата. Весела, засмѣна като майска птичка, довѣрчива и невинна като гълѫбица, пъргава и здрава като камъкъ... Павловъ позна веднага, що е Стойна и нѣщо като че го задържа у дѣдови Велинови. Навечерятъ се, па като го ударѭтъ на прикаски... Слушай ги само. Старитѣ приказватъ, Павловъ приказва, не мълчи и Стойна, която и при най-сериозния разговоръ не прѣстава да се смѣе, да се шегува, а по нѣкога да фърля и погледи къдѣ Павлова... Ней не минуватъ прѣзъ умътъ богъ знае какви мисли за него, но знае че той е младъ ергенинъ, а пъкъ ергенинъ за мома е светецъ. И догдѣ е момата мома, всичкитѣ ергени сѫ нейни. А какво блаженство, биваха за Павлова тѣзи погледи и усмивки .. Слѣдъ като го излъга интригантската му годеница, каква омайность пръскахѫ тѣзи очи, каква блага невинность и чиста привѣтливость, разнасяхѫ тѣ... За него това бѣше животворенъ балсамъ, слѣдъ измѣната. Ето защо, той съ наслада гълташе тия погледи и се чувствуваше безкрайно честитъ. Той бѣше одавна

изгубилъ родителитѣ си, нѣмаше свой човѣкъ по свѣта, но радушието и задушевната искреность, която го обкружаваше въ това селско семейство, му напомнихѫ, че има и добри хора на свѣта.

И колкото по често и повечко сѣдѣше Павловъ у дѣдови Велеви, толкова по щастливъ се чувствуваше. Прѣзъ празницитѣ, той почти прѣстанѫ да ходи на ловъ, а цѣлъ денъ сѣдѣше въ градинката на Стойна и гледаше, какъ тя праши цвѣтята и какъ полива лѣхитѣ. Бѣхѫ свободни да се виждатъ на самѣ, понеже дѣдо Веле и баба Грозда вѣрвахѫ въ честностьта на Павлова. Па и сама Стойна не избѣгваше срѣщитѣ съ него — а и нестѣсняваше се, понеже бѣше галена, та се не боеше твърдѣ отъ строгостьта на родителитѣ.

Всичко хубаво, но отпуската на Павлова се изминѫ и той трѣбваше да се върне въ града на работа. А колко приятно му е тукъ . . . Отъ какъ е тукъ, той като че се прѣроди. Заживѣ му болката отъ Софийската катострофа, исчезнѫ меланхолията и той се осѣщаше много добрѣ на село . . . Какъ да се върне въ града? Да се положи на нови испитни ли? Не, нему се още не ходи въ града. Щѐ му се да посѣди тукъ. Най послѣ, ето вече шесть години служи. Спестилъ е 2—3 хиляди лева, па е самъ човѣкъ. Има да яде още три години, та макаръ и безъ работа. И той рѣши да иска продължение на отпуска си, баремъ за още единъ мѣсецъ. За тая цѣль той отиде въ града за единъ день и изъ цѣлия пѫтъ не можа да извади отъ ума си Стойнинитѣ погледи, съ които тя го испрати при замиНуваньето му. Когато той си взимаше „сбогомъ“ тя го изгледа тъй милно и страхливо, — страхуваше се да не би да се не върне, щото той се осѣти като прикованъ отъ тѣзи погледи и безъ малко щѣше да остане.

На третия день той се върнѫ въ село веселъ. Отпускъ му бѣхѫ дали още за мѣсецъ. Значи още единъ мѣсецъ поне, той ще гледа Стойна. Тя го посрѣщна на пѫтнитѣ врата и му се усмихнѫ радостно. И той се усмихнѫ, ржкува се съ нея и ѝ даде единъ медалионъ, подаръкъ отъ града. Тя се възрадва твърдѣ много на тоя подаръкъ и го турнѫ веднага на гърдитѣ си, а на другия день и насѣтне, почна да носи надъ него една прѣсна китка. Павловъ забѣлѣжи това и приятно му се сви сърдцето. Нему се стори, че това е може би нѣкой отъ немитѣ нѣжни знаци, съ каквито обикновенно си е служатъ селянкитѣ. И животътъ на село, пакъ потече по старому. Пакъ разговори вечеръ и въ празнични дни, пакъ свиждания съ Стойна и пакъ смѣхове и невинни шеги отъ нейна страна.

Само едно промѣнение Павловъ забѣлѣжи слѣдъ връщанието си и то бѣше пакъ на добро. Стойна почнѫ сега съ особенно старание да чисти стаичката му и всѣка заранъ да топи въ чаша китка цвѣте отъ градинката си. Той почна несъзнателно да се замисля върху тия нѣща и се питаше: „Дали съмъ влюбенъ въ тая дѣвойка? Та кога стана това...?“ Отъ найнапрѣдъ му се виждаше невъзможно да се живѣе постоянно въ село зарадъ една селянка, но отпослѣ наченѫ да се свиква съ тая мисъль. Веднажъ завари Стойна въ стаята си, че разгръща една книга съ картини и я попита ласкаво:

— Обичашъ ли книгитѣ ми Стойне? Тѣ сѫ хубави и ако знаеше да четешъ, още по хубави щѣхѫ да ти бѫдѫтъ.

Стойна весело го погледнѫ въ очитѣ, посниши гласътъ си и му отговори.

— Обичамъ ги, Иване, ала незнамъ да четѫ.

— Искашъ ли да те научѫ?

— Искамъ зеръ, ала незнаѭ, да ли се могѫ научи!

— Добрѣ тогава, Стойне, азъ ще те научѫ; всѣка вечерь отъ сега ще те учѫ по часъ по два... за единъ мѣсецъ ще се научишъ да прочиташъ...

Стойна нищо не рече, но погледнѫ тъй умилно и благодарствено бѫдѫщия си учитель, щото той твърдо рѣши веднага да научи тая хубава мома на четмо и писмо, та макаръ да сѣди още шесть мѣсеца на село...

Аслѫ това желаеше и сърдцето му. Вечерьта тѣ обадихѫ на старитѣ за намѣрението си. Та може ли толкава мома да се учи депърва? Дѣдо Веле се насмѣя, ала не рече нищо: „ако може нека се научи, помисли си. Не е лошо. Празднич ченъ день и вечерь има доста врѣме“. И още отъ сѫщата вечерь Павловъ почнѫ да прѣподава.... Започна както съ дѣте: буквитѣ, писванье куки и сричанье. Ученичката серпозно се залови за работа, а Павловъ между прѣподаваньето се шегуваше съ нея, по-вече търсѣше случай да си говори, безъ обаче да я обезкуражава. А тя съ внимание го слушаше, мѫчеше се да запомнюва буквитѣ и да дращи по плочата и по нѣкога тѣ вмѣсто часъ или два закъсняваха до срѣдъ нощь. Така потекоха вечеритѣ, пълни съ приятность за Павлова... Той се възхищаваше отъ любознателностьта на дѣвойката, отъ способностьта ѝ лесно да освойва и най-послѣ съ удивление константира, че въ двайсеть дена Стойна разпознаваше буквитѣ добрѣ и можеше да ги съчетава... Сѫщо и въ писаньето бѣ напрѣднѫла.... Това много го зарадва, а не по-малко

бѣше приятно и на родителитѣ, които сега повѣрвахх че Стойна ще се научи на книга. . .

И въ най-голѣмия разгаръ на занятията прѣдъ Павлова се испречи като тъменъ облакъ канцелярския му столъ, дѣто трѣбваше вече да сѣдне. . . И втората отпуска истича, ето още три дни останхxx. . . И Павловъ се чуди какво да прави. . . . Да иде въ града на служба, не оставя му се село, не може да се раздѣли съ Стойна. . . Да остане тукъ и да даде воля на любовьта си къмъ прѣлестната ученичка и да се ожени за нея — и това май не бѣ лесно.

Въ тая тягостна минута, въ стаята му влиза Стойна съ плочата въ рxка. . . Тя иска да му покаже, що е написала. . . Тя го вижда замисленъ, а погледътъ му убитъ, печаленъ. Той ѝ се усмихнx жално — като на сила — и я покани да сѣдне, като лѣниво протегнx рxката си къмъ плочата. . . .

— Що си се умислилъ, Иванчо, любопитно попита тя и седнx близу до него. . . Да не ти е нѣщо лошо. . . .

— Не е, Стойне, здравъ съмъ, ами мисля, че трѣба да се раздѣлимъ. . .

Стойна го погледнx страхливо, свали очи и се изчерви... Въ сxщо врѣме тя побарнx китката на гърдитѣ си, която носѣше надъ Павловия подаръкъ, като да се боеше да не падне... Павловъ забѣлѣжи това движение и си го обясни психологически.

— Да, мила Стойне, ние трѣба да се раздѣлимъ. Инакъ ще ме отчислxтъ отъ служба, ако останx тукъ. . .

— Та гладенъ ли ще останешъ ако те отчислxтъ. . . . Треперливо каза Стойна? и тя се помxчи да се изсмѣе съ гласъ. . . .

— Ако може да се намѣри на друго мѣсто . . . хлѣбъ! шеговито рече той.

— Стани даскалъ у наше село, внезапно рече Стойна. Какво хубаво може да учишъ. . . Нашитѣ дѣца при сегашния даскалъ въ шесть мѣсеци не могxтъ да научатъ това, що я научихъ въ единъ мѣсецъ. . .

Учитель? Даскалъ въ село Г.? Каква прѣлестна идея! — Като че тежъкъ камъкъ се свали отъ плѣщитѣ на Павлова— той за това хичъ не бѣ мислилъ . . . а каква благородна работа.

— Добрѣ, ама тукъ малко плащатъ, под'е той, пъкъ азъ съмъ наученъ да живѣх по добрѣ.

— Ще се отучишъ! — му каза рѣшително Стойна. — Ти менъ научи на книга — и азъ тебе ще науча на село да живѣемъ. Искашъ ли?

— Бива, Стойно, ама тогава трѣба все на едно да живѣйме.

— И ще живѣйме! Не е е ли ти добрѣ у насъ?

— О, у васъ, т. е. съ тебе — цѣлъ животъ бихъ желалъ да прѣкарамъ.

— Е, тогава?

— Тогава — да се зememъ, Стойне!

И както я бѣше хванжлъ за ржка, наведе се и прилѣпи ѝ по румѣнитѣ бузки първа цалувка. И въ мигъ осѣти, какъ му затупа сърцето сжщо тъй, както кога грабнж първата цалувка отъ софийската невѣрница. Ала въ тоя часъ сърцето му осѣти искреното и невинно тупканье на Стойнинoто сърце и бѣше дълбоко увѣренъ, че това селско момиско сърце нѣма да го излъже никой пжть, че то му се дава и вржчва безусловно, безъ никакви задни мисли. Въ тоя блаженъ часъ София се стори Павлову отвратително гнѣздо, а канцеларията му — тъмна тъмница. И веднага му дойдохж на умъ Хорациевитѣ стихове:

Beatus ille qui, procul negotiis,
Paterna rura bobus exercet suis!...

Слѣдъ нѣколко дена Павловъ се услови за главенъ учитель въ с. Г. Платката му бѣше малко по-малка отъ оная що получаваше въ града, но пъкъ излизаше съ нея по-добрѣ на глава въ село, отколкото въ градъ съ по-голѣма заплата. И заживѣ Павловъ сърдеченъ съпружески животъ съ милата си Стойна — безъ да му домилѣ за градския шумъ. Приятелитѣ му се смѣехж по нѣкой пжть и казвахж зарадъ него, че „хората бѣгатъ отъ село, а той бѣга въ село“, но той не питаше, какво казватъ хората, а питаше, какво му казва сърцето, което намѣри сега пълно спокойствие въ тихото селце между незлобни хорица, въ прѣгржждитѣ Стойнини.

Г. Х. Боневъ.

НА ПРОЩАВАНЬЕ.

Картинитѣ зловѣщи, меняватъ се омайно,
Всрѣдъ общий хаосъ вѣченъ, въ свѣтовний океанъ;
Всрѣдъ буритѣ му гнѣвни, ти гинешъ безвъзвратно
Залѣтъ въвъ злъчна пѣна ил' въ щастия облѣнъ.

И има, ахъ, минути свѣтливи и щастливи,
Кои душа ти страдна обливатъ съсъ нектаръ
И вдъхватъ нова вѣра въ гърдитѣ ти страдални;
Тогазъ ти химни пѣешъ, на тозъ кой ги й създалъ.

Нъ скучно мрачно става слѣдъ всѣкоя услада:
Завѣсата на злото и злобната сждба
Минугно пакъ закриватъ омайната картина
И тласкатъ съ адска сила въ свѣтовната вълна.

Ти скърцашъ си зъбитѣ, проклиняшъ тази сила,
Коя отъ тебъ отнима свѣтия ти кумиръ,
Душата пълна съ злъчка и съ злобна ярость дива,
Проклинашъ си съдбата и цѣлий земенъ миръ.

И пакъ картини страшни. И сѣнкитѣ зловѣщи
На злото инфернално, прѣдъ тебѣ се вѣстятъ;
Ти тръпнешъ конвулзивно и стонове мъртвешки
Размѣсени съ шопотъ душата ти смутятъ.

Въвъ сѣнката на злото пакъ грѣятъ катъ брилянти
Виждъ, колко сж, ахъ, красни свѣтливитѣ звѣзди,
Тѣ спомени сж сладки — минутитѣ благатки
На сладкитѣ лобзанья, на твоитѣ очи.

И мощна сила въ мене, на ново съживява,
Изгасналия вече въ мень животворенъ пламъ;
Кой огъня таинственъ въ мене разгорява
И потикъ силенъ дава напрѣдъ да лѣтиж тамъ.

Нъ слушай..... ето вече... злокобний шопотъ чувамъ —
Менъ фуритѣ готвятъ всрѣдъ този свѣтъ адъ-рай —
Тръпливъ вѣнецъ, съ който челото ми ще кичатъ
Въ покоя вѣченъ, гдѣто ще найдж своя край.

Салтъ споменитѣ нѣжни отъ твоя поглѣдъ мили
— Усмивкитѣ игриви по твоитѣ усти
Въ сияние магично, съ заритѣ си свѣтливи
Блѣстѣ щхтъ вѣчно въ меня.... Нъ сбогомъ вечъ прости!...

Тулча, 28. Юни 1895.

Чорлю.

Опитъ върху демографията на България.[1])

Отъ

Георги Т. Данаиловъ.

Б. Раждания.

За първото десетилѣтие на нашия свободенъ политически животъ средното годишно число раждания възлиза на 77,313, наедно съ мъртвороденитѣ. Крайнитѣ прѣдѣли, между които се движи това число, сж: maximum (1887. год.) — 83,323 рождения и minimum (1881. год.) 68,011 рождения. Нѣма съмнѣние, че тия цифри, благодарение на пропущанията и незаписванията на нѣкои случаи (особено между мохамеданското население), сж по-малки отъ дѣйствителнитѣ. Много случаи, особено отъ мъртвороденитѣ дѣца, оставатъ нерегистровани, едно отъ нехайство, друго поради невѣжество и суевѣрие на родителитѣ.

№ 19.

ГОДИНИ	Цѣлото население колко раждания се падатъ				Православни колко раждан. на 1000 жит	Мохамедани колко раждан. на 1000 жит
	на 1000 жители	на 1000 жени	на 1000 жени отъ 15—50 г.	на 1000 жени женени		
1881 година	33_8	69	152	168	38_6	22_6
82 „	37_4	76_0	166	182_6	41_9	26_5
85 „	36_2	76_3	169_8	173_2	40_4	23_4
86 „	31_9	65_3	149_2	152_2	34_1	21_3
87 „	38_0	77_8	178_0	181_5	42_6	23_5
88 „	37_9	77_7	177_6	181_1	41_9	25_7
89 „	37_6	76_9	176_0	179_6	41_7	24_6
средне число	**36_8**	**75_7**	**168_7**	**178_1**	**41_7**	**23_5**

Коефициентътъ на рожданията се получава по сжщи начинъ, както и коефициентътъ на женидбитѣ: дѣли се числото

[1]) Вж. Бълг. Прѣгледъ, год. II., кн. IX.-X.

на раждания̂та за едногодишенъ периодъ съ числото на населението за тая година и резултата се приравнява къмъ 1000. Но получения по тоя начинъ коефициентътъ е много грубъ. Едно — защото числото на населението постоянно се измѣнява, друго — защото въ раждания̂та участвува само извѣстна часть отъ населението и при извѣстни условия. Въ статистиката за да добиѭтъ по̀-точни и опрѣдѣлени цифри, прибѣгватъ къмъ различни способи. На таблица № 19 ние сме дали четири различни коефицие̂нта на раждания̂та въ България, които можахме да исчислимъ. Първата графа показва колко раждания се падатъ на 1000 жители отъ всичкото население; втората графа показва колко раждания се падатъ на 1000 жители отъ женския полъ изобщо; третята — на 1000 жители отъ женския полъ, които сѫ на възрасть отъ 15 и до 50 години (т. е. въ дѣтородния периодъ); четвъртата дава числото на раждания̂та на 1000 женени жени. Всички тия коефициенти, при сравнението имъ единъ съ други, даватъ доста ясно понятие, както за числото на раждания̂та, тъй и за плодовитостьта на жената по нашенско. По коефициентитѣ на раждания̂та, България заема едно отъ първитѣ мѣста въ реда на Европейскитѣ страни — отъ maximum'а.

На таблица № 19 сѫ дадени коефициентитѣ за православното население и мохамеданското — отдѣлно. Както се вижда на 1000 жители между православнитѣ се раждатъ 41 дѣца, а между мохамеданитѣ — само 23 дѣца! Таквази една грамадна разница въ числото на раждания̂та може да се обясни съ факторитѣ, които приведохме, когато говорихме за женидбитѣ.

Въ различнитѣ години се забѣлѣзватъ голѣми колебания въ числото или коефициентитѣ на раждания̂та. Като се стрѣмѣхме макаръ до нѣйдѣ да обяснимъ това явление, спрѣхме се на зависимостьта между количеството на раждания̂та и количеството на женидбитѣ. Наистина, числото на раждания̂та за всѣка година можемъ мислено раздѣли на двѣ съставни части: 1) число на раждания̂та отъ прѣдишнитѣ бракове и 2) число на раждания̂та отъ новозаключенитѣ бракове. Първото число е малко много постоянна величина — то е именно числото, което се повтаря всѣка година съ еднаква правилность, за която по̀ старитѣ статистици съ такъвъ огънь сѫ говорили. Но второто число раждания — отъ новозаключенитѣ бракове или първороденитѣ — не е тъй постояно и се измѣнява заедно съ измѣненията въ числото на женидбитѣ, които се извършватъ катагодишно. Ако знаехме числото на първороденитѣ дѣца

за всѣка една година, не би било трудно да се увѣримъ вѣрно ли е даденото прѣдположение, обаче подобна регистрация въ България, пъкъ и въ другитѣ страни, не сѫществува. Остава да прибѣгнемъ къмъ сравнявание количеството на женидбитѣ станѫли въ една година съ количеството на раждания за слѣдующата година, което не може да бѫде до толкова сгодно, защото $40^0/_0$ отъ браковетѣ за една година се падатъ на м. януари и февруари и слѣдователно раждания отъ тѣхъ ще се случатъ още на сѫщата година. Сега, ако би прѣдположението ни да е вѣрно, ще трѣба: ако въ една година сѫ станѫли по-много женидби — напр. повече отъ срѣдната величина, и раждания на слѣдующата година трѣба да бѫдѫтъ по-много — повече отъ срѣдната величина.

Години	коеф. на женид.	години	коеф. на раждан.	
1881 год.	10_1	82	37_4	
87 „	9_0	88	37_9	ср. 37_4
84 „	9_0	85	36_2	ср. 36_8
86 „	8_9	87	38_0	
88 „	8_6	89	37_6	ср. 34_7
85 „	6_3	86	31_9	

Както се вижда отъ даденото сравнение, прѣдположението ни до нѣйдѣ се потвърдява и е вѣроятно. Срѣднитѣ величини въ долнитѣ и горнитѣ части съвпадатъ. [1]).

№ 20.

ГОДИНИ	Мъртвородени колко се падатъ на 1000 рождения			Незаконородени колко се падатъ на 1000 рождения		
	Цѣлото насел.	Прав. насел.	Мохам насел.	Цѣлото насел.	Прав. насел.	Мохам. насел.
1881 година	6_1	6_9	3_0	1_6	1_8	0_1
82 „	4_4	5_1	1_7	1_1	1_3	0_2
85 „	2_2	2_2	0_9	0_8	0_8	0_4
86 „	2_2	2_6	0_5	0_9	1_0	0_3
87 „	1_7	1_9	0_5	1_7	1_8	0_3
88 „	2_2	2_5	0_7	1_5	1_6	0_6
89 „	2_6	2_9	1_4	2_5	2_7	0_3
Средна велич.	3_0	3_3	1_3	1_5	1_6	0_3

[1]) Този методъ за сравнение е открытъ отъ проф. Ю. Янсона и се употрѣбява, когато нѣма пълно съвпадение между двата реда, както е и у насъ. (Какъ се работи, виждъ Ю. Янсонъ: Исторія и теорія статистики. С. П. Б.).

На таблица № 20 сѫ дадени цифри и относително мъртвороденитѣ дѣца и незаконнитѣ раждания. Числото имъ, както се вижда е доста ничтожно. Тъй срѣдне за всѣка година на 1000 раждания се падатъ 3_0 мъртвородени и 1_5 незаконородени. Между православното население тие цифри сѫ малко по голѣми, отъ колкото между мохамеданското.

Още по̀ горѣ споменѫхме, че регистрацията на мъртвороденитѣ е най-неточна. Много испущания сѫ станали кое отъ нехайство на родителитѣ, кое отъ суевѣрие и невѣжество. Ние трѣба да се надѣваме на голѣмо число мъртворождения по нашенско, защото жената на нашия земедѣлецъ е изложена на много тежки работи. Що се отнася до незаконнитѣ раждания, макаръ и при записванието имъ да ставатъ испущания и пр., но при всичко това и при най-точни записвания, числото на незаконнитѣ раждания по нашенско, благодарение на патриархалния животъ, строгостьта на нравитѣ и отсѫтствието на голѣми градове, би останало пакъ съвсѣмъ малко.

№ 21.

ОКРЪЗИ	1881—1889 год. Колко раждания на 1000 жители се падатъ	
	Цѣлото население	Православн. население
Видински	38_5	40_1
Ломски	39_2	40_8
Раховски	39_7	43_1
Свищовски	36_9	41_9
Русенски	37_8	49_7
Силистренски	32_9	49_8
Варненски	31_3	40_0
Шуменски	32_9	44_6
Разградски	36_3	52_4
Търновски	37_8	42_2
Севлиевски	37_8	41_0
Ловчански	37_1	39_8
Плѣвенски	40_3	43_2
Врачански	38_8	40_9
Софийски	37_4	38_3
Кюстендилски	38_5	39_7
Трънски	38_1	38_2

Голѣмъ интересъ прѣдставлява географическото распрѣдѣление на рожданията. Почвата — плодородна ли е тя или безплодна, както е почти доказано — причинява повече или по малко рождания.

На таблица № 21 сѫ дадени коефициентитѣ, както за всичкото население, тъй и за православното. Тѣзи цифри сѫ срѣдни величини за 7 годишенъ периодъ. Ако разгледаме добрѣ рожданията относително всичкото население, ще забѣлѣжимъ, че тѣ се измѣняватъ въ зависимость отъ процента на турското население. И колкото този процентъ е по-голѣмъ, толкова и коефициентътъ на рожданията е по-малъкъ, защото видѣхме, че рожданията между турцитѣ сѫ по-рѣдки. Това силно влияние на тоя факторъ затъмнява другитѣ условия и причини, та прави цифритѣ по рожданията за всичкото население негодни за изслѣдование. Затова и ние се обърщаме къмъ даннитѣ, които се отнасѭтъ само до православното население. Да распрѣдѣлимъ тия цифри отъ Maximum'а къмъ Minimum'а; какво прѣдставляватъ? По-голѣми отъ срѣднята величина (41_7) сѫ цифритѣ въ слѣдующитѣ окрѫжия: Разградско, Силистренско, Русенско, Шуменско, Плѣвенско, Раховско, Търновско и Свищовско т. е. източната половина на България безъ Варненския окрѫгъ. По тия мѣста, особенно въ долината на Делиорманъ и Тузлукъ — земята е най-плодородна, търговията и съобщенията — развити — изобщо тукъ имаме окрѫжия въ по̀ добро економическо положение. По малки отъ срѣдната величина сѫ цифритѣ въ Варненско, Ломско, Видинско, Вратчанско, Ловчанско, Севлиевско, Кюстендилско Софийско и Трънско-окрѫжие. Тукъ се пада западната половина на България, дѣто земята не е толкозъ плодородна, и съобщенията — слабо развити. Съ една дума окрѫжия затворени.

Но освѣнъ това, голѣмото число рождания въ нѣкои мѣста може да зависи и отъ много други причини. Тъй — силната смъртность въ нѣжната възрасть на дѣцата, като скратява периода на кърмението, дава възможность за по чести рождания. Затова силната смъртность е свързана и съ голѣмо число рождания. Тия явления обаче тъй се кръстосватъ, щото често можемъ да срѣщнемъ, че ту едното, ту другото се постави за причина т. е. ту силната смъртность се изважда, като причина за многото рождания, ту пъкъ многото рождания се изваждатъ, като причина за силната смъртность. Върху това ще говоримъ въ отдѣла на умиранията.

Раждания въ различни мѣсеци и годишни врѣмена.

Човѣкъ се размножава прѣзъ цѣлата година, но настава врѣме, когато това плодение силно се увеличава или пъкъ силно се намалява. На таблица № 22. е дадено числото на рожданията за различнитѣ мѣсеци и врѣмена на годината — въ проценти къмъ общото годишно число раждания. Прѣдставенитѣ цифри сѫ срѣдни величини за 7 годишенъ периодъ. Най много раждания т. е. абсолютния Maximum се пада на м. Октомври, а Minimum — на м. Декември. Изобщо най-голѣмото количество раждания се пада прѣзъ есень, а най-малкото — прѣзъ пролѣть. Турцитѣ и тука прѣдставляватъ исключение. Между тѣхъ най-много раждания се падатъ на м. Мартъ и прѣзъ

№ 22.

МѢСЕЦИ	1881—92. год. Отъ 100 ражд. колко се падатъ прѣзъ за		
	цѣлото население	правосл. население	мохамед. население
Януари	9_9	10_3	7_2
Февруари	9_2	9_7	8_5
Мартъ	8_6	8_5	9_9
Априли	7_4	7_4	9_2
Май	7_3	6_9	9_2
Юни	7_8	7_7	8_4
Юли	8_1	8_1	7_8
Августъ	8_5	8_4	8_9
Септември	8_9	9_1	7_9
Октомври	10_5	11_1	8_2
Ноември	7_3	6_9	7_3
Декември	6_1	5_8	7_6
Зима	25_4	25_2	23_4
Пролѣтѣ	23_8	22_8	28_4
Лѣло	24_0	24_2	25_1
Есень	26_8	27_6	23_3

пролѣть, а най-малко — на м. Януари и прѣзъ зимата. Освѣнъ това числото на рожданията между турцитѣ се распрѣдѣля по̀ равномѣрно по мѣсеци.

Крайната причина, дѣто въ единъ мѣсецъ се раждатъ повече или по-малко дѣца, се заключава въ зачатията. Различни

природни условия — климатъ и годишни врѣмена отъ една страна, обществени и религиозни обичаи — отъ друга — създаватъ въ едно врѣме повече, въ друго по малко зачатия. И наистина — най-малко раждания се падатъ на м. Декември; споредъ физиологическия законъ съотвѣтствено по зачатието мѣсецъ Мартъ, когато наистина поради поста и зачатията сѫ най-малко (тогава, видѣхме, ставатъ и най-малко свадби). Най-много раждания се случватъ прѣзъ м. Октомври; нему отговара съ зачатията м. Януари, когато населението си прѣкарва врѣмето повече въ праздность и весслби (тогава ставатъ и най-много свадби). —

Раждания по полъ.

Всѣка година между роденитѣ дѣца въ България на 100 момичета се падатъ 111_5 момчета; или на 10 момичета 11 момчета. Това отношение срѣди турското население е още по-голѣмо: тамъ на 100 момичета се падатъ 118_3 момчета. Въ Европа изобщо на 100 момичета между новороденитѣ дѣца се падатъ 105_5 и това отношение е било забѣлѣзано още въ минѫлото столѣтие. На таблица №№ 23. е показано за всѣка година отношението между роденитѣ момчета и момичета, както за цѣлото население изобщо. тъй и за православното и за мохамеданското отдѣлно.

Година	Колко момчета се падатъ на 100 момичета между новороденитѣ.		
	Цѣлото насел.	Прав. насел.	Мохам. насел.
1881 година	112_4	109_0	126_1
1882 „	112_1	110_0	118_8
1885 „	112_0	110_6	117_5
1886 „	112_2	111_6	116_3
1887 „	111_1	109_5	117_0
1888 „	110_9	110_0	112_6
1889 „	110_0	107_8	119_9
Средня велич.	111_5	109_8	118_3

№№ 23.

	1881—1889 год. Колко момчета се падатъ на 100 момичета.		
	Цѣлото насел.	Прав. насел.	Мохам насел.
Мъртвородени	120_5	107_5	112_5
Незаконород.	118_5	111_5	100

Отъ тука видимъ, че отношението между новороденитѣ момчета и момичета въ отдѣлнитѣ години е изложено на колебания и постепенно се умалява, тъй че къмъ послѣдната изучвана отъ насъ година (1890) това отношение пада до minimum'а. Тукъ е дадена друга една табличка, която показва

отношението между роденитѣ момчета и момичета — мъртвородени и незаконнородени. Както се вижда мъртвороденитѣ даватъ изобщо на 100 момичета 125_5 момчета, а незаконнороденитѣ — 118_5: излиза, че относителното число на момчетата тукъ е много по-голѣмо отколкото при нормалнитѣ раждания. Последното явление — относително незаконнороденитѣ — прѣдставлява отстѫпление отъ общеевропейския законъ. Причината навѣрно се крие въ характера на незаконнитѣ раждания.

Каква картина прѣдставлява отношението на момчетата и момичетата въ различнитѣ мѣста по България? На таблица № 24 сѫ дадени цифри по тоя въпросъ — само за голѣмитѣ географически окрѫжия. Тѣзи цифри сѫ срѣдни величини за 7 годишенъ периодъ.

№ 24.

Географически окрѫжия	1881—1889 Колко момчета се надатъ на 100 момичета.	
	Цѣлото население	Правосл. население
Долината на Дунавъ . . .	112_1	109_7
Прибрѣжието на Черно Море	112_2	110_4
Делиорманъ и Тузлука . . .	112_7	108_7
Срѣдното подножие на Балкана	110_1	110_9
Средната ивица и зап. „ .	110_4	110_2
Южнитѣ планински полета .	110_0	108_4
Срѣдно	111_5	109_8

Споредъ даннитѣ за всичкото население излиза, че въ източната половина на България цифритѣ сѫ по-високи отъ срѣдната, а въ западната по ниски. Не ще съмнѣние, че тая картина създава турското население, между което относителното число на момчетата е много по-голѣмо отколкото между православното население. Цифритѣ за православното население даватъ слѣдующитѣ резултати: Най-голѣмо е относителното число на момчетата между новороденитѣ дѣца въ срѣдното подножие на Балкана; послѣ иде прибрѣжието на Черно Море и Западния Балканъ; послѣ — Долината на Дунавъ и Делиорманъ и най-сетнѣ — южнитѣ планински полета.

Много сѫ се старали да издирѭтъ причинитѣ, отъ които зависи раждането на момче или момиче. Сравнявали сѫ възраститѣ на родителитѣ, тѣхното положение и пр. Но ние нѣ-

маме възможность да провѣримъ намѣренитѣ закони и относително българското население, поради отсѫтствие на необходимия материалъ. Ето само нѣкои интересни нѣща по тоя прѣдмѣтъ. При работението, ние забѣлѣзахме едно съвпадение между годишнитѣ врѣмена и отношението на роденитѣ момчета и момичета. На таблица № 25 е изложенъ тоя случай. Цифритѣ сѫ срѣдни величини за 7 годишенъ периодъ.

№ 25

Врѣме на годината	1881—98 г. Колко момчета се падатъ на 100 момичета.		
	Цѣлото население	Православно население	Мохамед. население
Пролѣть . .	113_4	110_2	123
Лѣто . . .	112_4	109_6	121
Зима . . .	112_3	108_8	114
Есень . .	110_4	107_7	113

Получава се едно такова положение: най-голѣмо е относителното число на роденитѣ момчета прѣзъ пролѣтьта, послѣ иде лѣтото, зимата и есеньта. Това е вѣрно, както за всичкото население изобщо, тъй и за православното и мохамеданското отдѣлно. Разбира се, че ние не моженъ да въздигнемъ забѣлѣзаното съвпадание до законъ — бѫдѫщитѣ изслѣдвания ще говорѭтъ за това.

Слѣдната таблица № 26 дава отношението на новороденитѣ момчета и момичета у всѣко изъ занятията. Цифритѣ сѫ срѣдни величини за 7 годишенъ периодъ. Тукъ се получава

№ 26.

Групи занятия	1881—1889 Колко момчета се падатъ на 100 новор. мом цѣлото насел	
Селско стопанство, скотоводство . .	111_3	
Промишл. рударство и зидарст. . .	111_4	
Търговия и Съобщения	115_5	ср. 111_5.
Надничари и домашни слуги . . .	106_1	
Гражд. и общ. служби и пр. . .	112_5	

отдавна вече забѣлѣзаната въ Европа зависимость. Така най-голѣмо е относителното число на момчетата между търговцитѣ.

Условията, които причиняватъ това явление, споредъ нѣкои отъ статистицитѣ сж: 1) търговцитѣ сж градски жители; 2) между тѣхъ разницата въ възрастьта на бащата и майката бива голѣма; 3) повечето мжжътъ бива по старъ отъ жената. Подиръ търговцитѣ идѫтъ жителитѣ съ свободни занятия — за тѣзи може да се каже сжщото. Относителното число на момчетата между земедѣлцитѣ е по малко отъ срѣдно. Условията сж: 1) селско население; 2) възраститѣ на родителитѣ туку речи биватъ еднакви. Най-малко е относителното число на момчетата между населенитѣ работници.

Правилноститѣ, съ които се повтаря едно и сжщо отношение на новороденитѣ момчета и момичета много години наредъ, сж накарали ученитѣ да търсѭтъ и постоянитѣ причини, отъ които би произлѣзло туй явление; обаче Статистиката съ своето массово наблюдение едва ли ще бѫде въ състояние да раскрие тия причини. Раждането на момче или момиче е чисто физиологически процессъ и затова може да бѫде въпросъ само съ бѫдѫщитѣ открития по физиологията.

Занятия на родителитѣ.

Отъ голѣмъ интересъ ще бѫде да разгледаме и занятията на родителитѣ. На прѣдставената таблици № 27. сж дадени: 1) Числото на раждания въ всѣко едно занятие — въ % къмъ общото число раждания, 2) коефициентътъ на раждания у всѣко едно занятие.

№ 27.

ЗАНЯТИЯ	1881—89 г. Отъ 100 разж. колко се падатъ на: за цѣлого нас.	Колко раждания се падатъ на 1000 душа за						
		1885.	86.	87.	88.	89.	Сред.	
Селско стопан. и скотовод.	80_1	37_8	34_4	41_2	40_5	40_1	39_0	
Промишл. рудар. и зидар.	8_6	33_9	26_8	31_7	32_3	31_3	31_2	
Търговия и съобщение	4_4	35_1	29_0	32_3	36_4	36_0	33_8	Средн. 36_8.
Надничаре и домаш. слуги	2_4	22_4	20_0	17_8	24_1	28_0	22_5	
Гражд и общин. служба, военно дѣлото	2_2	27_0	21_6	28_3	26_9	35_8	27_9	
Непоказано занятие	2_0	—	—	—	—	—	—	

Тука се вижда, че на Селското стопанство се падатъ 80% отъ всичкитѣ раждания и 39_0 раждания на 1000 души; тая

послѣднята цифра е най-висока и по-голѣма отъ срѣдната величина — у всичкитѣ други занятия коефициентитѣ сѫ по-малки отъ срѣднята. На послѣдно мѣсто въ това отношение стоѭтъ надничаретѣ и домашнитѣ слуги, дѣто на 1000 жители се падатъ само 25_5 раждания. По тоя начинъ най-голѣма плодовитость се пада на земледѣлческото население. Ако се вгледаме въ измѣненията на раждания за отдѣлни години, ще забѣлѣжимъ, че за 1886. год. (подиръ войната) раждания въ всичкитѣ занятия падатъ до Minimum'а. На слѣдующата 1887. год. — коефициентитѣ се повдигатъ и особенно между земледѣлцитѣ достига до Maximum'а. —

В. Умирания.

Ако вземемъ числото на умрѣлитѣ за извѣстно врѣме въ срѣдата на едно население и го раздѣлилъ съ числото на даденото население, ще получимъ вѣроятностьта за всѣки единъ отъ жителитѣ — да умрѣ прѣзъ това врѣме. За да получимъ и коефициента на умиранията, ще трѣба дробьта, която прѣдставлява вѣроятностьта, — да се приравни къмъ 1000 жители. И тукъ, разбира се, ставатъ нѣкои грѣшки, тъй като знаменателя т. е. числото на населението не всѣкога може точно да се опрѣдѣли, а освѣнъ това и при записването на смъртнитѣ случаи ставатъ испущания. —

Въ България — за седемгодишенъ периодъ — умирали катагодишно около 38672 души. Тая цифра играе между Minimum — 33291 душа (1881. год.) и Maximum — 42091 (1889 год.). Неще съмнѣние, че и тука има нѣкои испущания въ регистрацията на умрѣлитѣ, но грѣшката отъ това едвали ще достигне цѣлитѣ числа въ полученитѣ коефициенти. Тукъ на таблица №: 28. сѫ дадени коефициентитѣ на умиранията въ България, както за всичкото население изобщо, тъй и за православното и за мохамеданското отдѣлно.

Както се вижда срѣдния коефициентъ на умиранията е 18_4 т. е. на 1000 души катагодишно умиратъ около 18. За мохамеданското население тоя коефиц. е още по-малко: между турцитѣ катагодишно сѫ умирали на 1000 жители 18 души, а между православнитѣ — 20. Какъ да се обясни това явление? За вѣрване е, че между мохамеданитѣ оставатъ повече случаи умирания незаписани, отколкото между православнитѣ. Отъ друга страна — видѣхме, че между мохамеданското население раждания̀та сѫ туку речи два пѫти по-малко, а пъкъ знае се, че колкото по-много сѫ раждания̀та въ една страна,

№ 28.

ГОДИНИ	Колко умирания се падатъ на 1000 жители		
	за цѣлото население	правосл. население	мохамед. население
1881 година	16_5	17_7	14_2
82 „	19_5	21_3	15_2
85 „	15_4	17_0	19_6
86 „	18_8	20_5	13_4
87 „	18_0	10_1	14_5
88 „	18_9	21_1	12_1
89 „	19_2	20_8	14_1
Средна величина	*18_4*	*20_3*	*13_3*

толкова по̀-многочислени сѫ тамъ смъртнитѣ случаи между дѣцата. Ето въ кои обстоятелства намираме обяснение на констатираната разница.

Коефициентътъ на умиранията въ Европейскитѣ държави се движи между 31_5 и 16_5 (Янсонъ id. стр. 258.), тъй щото България въ туй отношение заема едно отъ послѣднитѣ мѣста.

Въ различнитѣ години коефициентитѣ на умиранията сѫ доста различни единъ отъ други. Максималния коефициентъ се пада на 1882. и 1889. година (таблица № 28). — Първата е година на най-силната смъртность между дѣцата, втората — на най-силната смъртность въ прѣстарѣлитѣ възрасти. Минималния коефициентъ пъкъ се пада на 1885. година. На пръвъ погледъ тая 1885. година поражда едно съмнѣние: — макаръ че прѣзъ тая година се случи войната, но умиранията сѫ сравнително най-слаби! Това се обяснява съ най-слабата дѣтска смъртность прѣзъ това врѣме, а още и съ това, че регистрацията на умрѣлитѣ въ войната се е произвела навѣрно въ слѣдующата 1886. година — подиръ връщанието на войскитѣ.

И тъй, умиранията въ България сѫ много по-малко отколкото въ другитѣ страни на Европа. Даже въ съсѣдната намъ Сърбия коефициентътъ на умиранията е 25_3, а по пашенско — 18_4. Какъ би могло да се обясни това явление? Материалътъ, който имаме подъ рѫка е много скуденъ и затова заключенията ни трѣба да се взиматъ съ голѣма прѣдпазливость. Прѣди всичко, главната причина трѣба да се търси въ бита на народа.

Начинътъ за живѣньето на едно население — неговитѣ жилища, храна, поминъцъ и пр., — като даватъ възможность на човѣшкиятъ организъмъ да заяква и се развива, или да ослабва и погинва, продължаватъ или скѫсяватъ днитѣ на живота и така оказватъ влияние на умиранията въ тая страна. Земедѣлцитѣ, каквато е по-голѣмата часть отъ българското население, като се намиратъ повече на откритъ въздухъ и постоянни физически упражнения, придобиватъ способность да живѣятъ по-дълго врѣме отъ фабричнитѣ работници, които биватъ затворени цѣлъ день въ задушения въздухъ на фабрикитѣ. Да прибавимъ къмъ тия обстоятелства здравиятъ климатъ на страната и отсѫтствието на разврата и пиянството въ българското население, поне въ туй врѣме, и ще получимъ до нѣкждѣ условията на слабата смъртность по нашенско. Тия обстоятелства сѫ още по-важни, защото България въ игиническо отношение стои на много ниска степень. Нашитѣ градове сѫ нечисти, а за селата не трѣба и да се говори. Селската кѫщица съ една стаичка помѣщава въ себе си понѣкога 2—3 семейства. Друга една важна причина за малкиятъ коефициентъ на умираньето по нашенско е сравнително слабата дѣтска смъртность.

Въ статистиката е забѣлѣзано, че многото раждания, като увеличватъ умиранията между дѣцата, оказватъ влияние на общиятъ коефициентъ на умиранията т. е. съ честитѣ раждания сѫ свързани и чести умирания. За да видимъ потвърдява ли се това положение и въ България, ние даваме слѣднята таблица, гдѣто се сравнява коефициента на раждания за извѣстна година съ коефициента на умиранията въ тая година.

години	коеф. на раждания		коеф на умиранията — за цѣлото население	
1886.	31_9		18_8	средн. 17_2
1881.	33_8		16_5	
1885.	36_2	ср. 36_8	15_5	ср. 18_4
1882.	37_4		19_5	ср. 19_3.
1889.	37_6		19_2	
1888.	37_9		18_9	
1887.	38_0		18_0	

Както се вижда отъ прѣдставенитѣ цифри, пълно съвпадение не се получва и 1886. и 1887. год. отстѫпватъ отъ правилния редъ. Но ако раздѣлимъ редоветѣ на двѣ половини,

споредъ метода на проф. Янсона, ще видимъ, че срѣдната надъ чертата е по-малка отъ срѣдната подъ чертата. Ще рече и у насъ се констатира помѣнѫтия по-горѣ емпирически законъ. Тая тенденция по-добрѣ се иллюстрира по-долу.

Климатътъ и много други причини създаватъ въ едни мѣста по-благоприятни условия за живота, отколкото въ други, затова и силата, съ която смъртьта граби своитѣ жертви въ различнитѣ мѣста на България не е еднаква. Таблица № 29 дава коефициентитѣ на умиранията въ различнитѣ окржзи — за цѣлото население изобщо и за православното отдѣлно. Цифритѣ прѣдставятъ срѣдни величини за 7 годишенъ периодъ.

№ 29.

ОКРЖЗИ.	1881—89. гсд. Колко души умиратъ на 1000 жители за	
	цѣлото население	правосл. население
Видински	20_3	20_1
Ломски	25_6	26_2
Раховски	20_9	22_5
Свищовски	19_6	20_9
Русенски	19_8	23_2
Силистренски	16_6	23_6
Варненски	14_7	16_6
Шуменски	15_3	19_7
Разградски	15_2	21_0
Търновски	17_5	19_4
Севлиевски	18_1	19_0
Ловчански	15_8	17_3
Плѣвенски	19_3	20_1
Вратчански.	23_3	23_5
Софийски	19_2	19_6
Кюстендилски	18_6	18_9
Трънски.	19_0	19_0
Срѣдн. коефициенти	18_4	20_3

При внимателното разглежданье цифритѣ за цѣлото население забѣлѣзваме, че тѣ се измѣняватъ въ зависимость отъ $^0/_0$ на мохамеданитѣ. За да избѣгнемъ влиянието на това условие, ние ще изслѣдваме цифритѣ само за православното население.

Споредъ цифритѣ за православното население, най-силна е смъртностьта въ западната часть на България и въ Дунавската долина, особенно въ Ломския окржгъ, дѣто достига maximum'а. Забѣлѣжително е и това, че въ два съсѣдни окржга, каквито сж Ломски и Видински коефициентитѣ на умиранията сж доста различни — 26_2 и 20_1. По слаба е смъртностьта въ окржжията около столицата—Софийско, Трънския и Кюстендилския; — въ срѣдното подножие на Балкана — Търновски, Севлиевски и Ловчански окр.; а най-слаба е — крайбрѣжието на Черно море. Наистина здравия планински въздухъ въ еднитѣ мѣстности и разваления отъ блатскитѣ испарения покрай Дунава — въ другитѣ, обясняватъ до нѣйдѣ причината на различната смъртность, но тука голѣма рола игражтъ и раждания та, както показва таблица № 30. Тая таблица прѣдставлява сравнение на коефициентитѣ на раждания та и умиранията изобщо въ голѣмигѣ географически окржжия.

№ 30.

Географически окржжия	коефиц. на ражд.	коефиц. на умиранията
Срѣдната ивица и зап. Балканъ	39_2	21_6
Долината на Дунавъ	38_1	20_5
Южнитѣ планински поляни . .	37_9	18_9
Срѣдното подножие на Балкана.	37_8	17_3
Делиорманъ и Тузлука . . .	33_4	15_9
Крайбрѣжието на Черно Море .	32_1	15_0

Ясно е, че въ окржжията, гдѣто раждания та сж по-много, и умиранията сж много. И еднитѣ и другитѣ коефициенти вървжтъ въ правиленъ редъ отъ по голѣмитѣ величини къмъ помалкитѣ, Това сравнение прѣдставлява цифри за цѣлото население, но такава сжщо зависимость се получава и отъ цифритѣ само за православното население, което ние не помѣстяме за да спечелимъ мѣсто.

Какъ се распрѣдѣлятъ умиранията въ различнитѣ мѣсеци и врѣмена на годината.

Дадената таблица № 31 показва, че най-голѣмо количество смъртни случаи се падатъ прѣзъ м. мартъ и най-малко прѣзъ юни. Това явление е общо, както за православното население, тъй и за мохамеданското. По годишнитѣ врѣмена — най-голѣмо е количеството на умиранията прѣзъ зимата (за мохамеданското население прѣзъ пролѣтьта), а най-малко е —

прѣзъ лѣтото (за всички). Така различнитѣ мѣсеци не грабытъ еднакво число жертви отъ народа и най-жестокъ за българското население мѣсецъ е мартъ. Какъ да обяснимъ това явление? Мартъ мѣсецъ за климата на България прѣдставлява прѣходъ отъ зимата къмъ пролѣтьта. Отъ една страна тогава настживатъ най-тежкитѣ земедѣлчески работи за по голѣмата часть отъ населението, отъ друга — влагата въ въздуха и честитѣ и бързи промѣни въ температурата — прѣдизвикватъ много смъртоносни настинки, особено между дѣцата, още повече, че въ туй врѣме почти всѣкой се стрѣми да фърли тежкитѣ зимни дрѣхи. Ето, споредъ насъ, условията, които причиняватъ тая голѣма смъртность прѣзъ м. мартъ у нашето население.

№ 31.

Мѣсеци	1881—1889. год. Отъ 100 умирание колко се падатъ прѣзъ		
	за цѣлото население	православно население	мохамеданско население
Януари	9_5	10_0	7_5
Февруари	10_1	10_5	9_2
Марта	10_8	11_1	10_5
Априлъ	8_7	8_2	9_0
Май.	7_2	6_5	8_3
Юни	6_4	5_8	7_0
Юли	7_3	6_8	7_1
Августъ	8_5	8_3	8_5
Септември	7_6	7_2	7_6
Октомври	7_6	7_1	8_1
Ноември	8_1	7_7	8_0
Декември	10_3	10_3	10_0
Зима	29_9	30_9	26_1
Пролѣть	26_1	25_4	27_6
Лѣто	21_4	21_1	22_1
Есень	22_5	22_1	24_4

Различнитѣ изучвани отъ насъ години прѣдставляватъ малки отстжпления отъ описания порядъкъ. Тъй въ 1882. г. силната дѣтска смъртность прѣзъ лѣтото прѣнася maximum отъ м. мартъ на м. августъ, а въ 1883. година intluenza — та прѣнася maximum на м. декември.

Най-сетнѣ ще забѣлѣжимъ, че и тукъ, както при раждания-та и женидбитѣ, колебанията въ числото на умрѣлитѣ за различнитѣ мѣсеци сѫ по слаби между мохамеданското население, отколкото между православното.

Умирания въ различнитѣ възрасти.

Тоя отдѣлъ въ регистрирането на нашето население е най-неточенъ. Когато дойде думата за възрасть, нашето население не се стърпява да не слъже. Момитѣ и момцитѣ се правѭтъ по-млади, старцитѣ — по-стари и пр. съ една дума споредъ обстоятелствата се мѣнява и числото на годинитѣ. Но въобще голѣма часть отъ нашето население наистина не си знае годинитѣ. [1]) Затова и намъ е доста трудно, а на нѣкждѣ

№ 32.

ВЪЗРАСТНИ ГРУПИ	Колко умиратъ на 1000 души въ всѣка възрастна група					
	1885	1886	1887	1888	1889	Средн. вел.
Отъ 0— 5 год.	42_4	55_9	50_1	48_6	42_0	*48_3*
„ 5—10 „	8_9	11_8	10_1	10_9	10_0	*10_3*
„ 10—15 „	5_0	5_6	4_7	5_2	4_7	*5_0*
„ 15—20 „	5_7	6_0	6_3	6_7	7_0	*6_4*
„ 20—25 „	8_6	8_9	9_6	10_7	11_5	*9_9*
„ 25—30 „	8_6	8_6	9_4	9_9	11_0	*9_5*
„ 30—40 „	7_6	7_8	8_5	9_1	10_4	*8_7*
„ 40—50 „	7_6	8_1	9_4	10_6	11_7	*9_5*
„ 50—60 „	10_7	11_8	12_9	14_2	17_1	*13_3*
„ 60—70 „	20_2	22_4	22_3	27_7	30_2	*24_6*
„ 70—80 „	31_4	35_8	40_8	46_2	51_1	*41_1*
„ 80—90 „	33_8	38_9	45_4	55_1	65_6	*47_8*
„ 90—100 „	36_9	50_1	51_2	61_1	70_2	*54_0*
„ 100 г. нагорѣ	41_3	60_0	60_0	72_0	81_0	*62_4*

[1]) Извѣстна е тенденцията на населението да казва числото не годинитѣ си съ свръштъкъ 5 или 0. Така, ако на нѣкого годинитѣ сѫ 18—19, той ги каже 20, или ако сѫ 63—64, той ги каже 65 — за по лесно; (женитѣ обикновено ги намаляватъ). Ние можемъ да дадемъ съ хиляди такива примѣри при регистрацията на умрѣлитѣ. Ето нѣколко: въ материала за 82. год. е записано отъ 30—31 годишна възрасть умрѣли 288 души и отъ двата пола, а отъ 33—34 годишна възрасть — всичко 99 души; или отъ 66—67 год. възрасть умрѣли 67 душа и отъ двата пола, а отъ 69—70 год. възрасть умрѣли — 594 душа! и много такива на всѣка стѫпка. И това именно обстоятелство много прѣчи за създаването на точни таблици.

и невъзможно да прѣдставимъ пълни и щогодѣ точни таблици на умиранията, а къмъ искуственно интерполиране на суровия материалъ за сега не считаме удобно да прибѣгнемъ. Дадената тукъ таблица № 32 показва, колко умиратъ (катагодишно отъ 1885. год. насамъ) на 1000 души отъ всѣка възрастна група. Отъ 0 и до 30 год. възрасть цифритѣ сѫ по 5 годишни групи, а отъ 30 год. възрасть на горѣ — по 10 годишна; направили сме го това, за да можемъ отъ малко малко да избѣгнемъ грѣшкитѣ, които населението е сторило при показвание възрастьта на умрѣлитѣ.

Отъ тая таблица се вижда, че въ възрастната група отъ 0—5 години умиратъ катагодишно около 48 на 1000 души. Въ западна Европа въ тая възрасть умиратъ на 1000 души 301, а въ Россия—469 на 1000 (Янсонъ id стр. 276). Излиза че дѣтинската смъртность въ България е около 6—7 пѫти по слаба отъ европейската. [1]) Но отъ 5 и до 30 годишната възрасть смъртностьта въ България е по силна отъ колкото въ западна Европа — съ 1 или 2 promille за всѣка 5 годишна група. Отъ 40 годишната възрасть и нагорѣ смъртноностьта по нашенско е доста слаба сравнително.

На тая таблица № 32 се вижда много ясно, какво участие взема всѣка една възрастна група въ числото на умрѣлитѣ. Петнадесетата година, като че ли прѣдставлява срѣдата — най-малката вѣроятность за умирание — и колкото вървимъ къмъ едина и другия край, относителното число на умрѣлитѣ става все по голѣмо и по голѣмо. Най-голѣмо бива относителното количество на умрѣлитѣ между старцитѣ и дѣтцата.

Отдѣлнитѣ изучвани отъ насъ години прѣдставляватъ въ това отношение доста голѣмъ интересъ. Въ 1886. година най силна е смъртностьта между дѣцата, но отъ това врѣме тя начева да отслабва отъ година на година и въ 1889. дѣтинската смъртность пада до minimum'а. Смъртностьта въ старитѣ възрасти — отъ 30 години нагорѣ — прѣдставлява обратна картина. Въ 1885. година тя е най-слаба и подиръ това захваща да се увеличава отъ година на година и въ 1889. година достигна maximum'а, а числото на умрѣлитѣ — туку речи се удвоява.

Ние не можемъ да дадемъ подобна таблица отдѣлна за православното население и отдѣлно за мохамеданското, защото въ прѣброяванията не сѫ показани възрастнитѣ групи въ ре-

---

[1]) Такава разница трудно може да се обясни съ битологически условия. Най вѣрното е, че много случаи отъ умрѣли дѣтца по нашенско остават незаписани.

лигиозно отношение. Но тука сме прѣдставили друга една таблица № 33, която макаръ до нѣйдѣ допълнява тоя недостатъкъ. Тая таблица дива числото на умрѣлитѣ за всѣка възрастна група въ процентъ къмъ общото годишно число умрѣли. Цифритѣ прѣдставляватъ срѣдни величини за 7 годишенъ периодъ.

№ 33.

ВЪЗРАСТНИ ГРУПИ	1881—1889 год. Отъ 1000 умрѣли колко се падатъ		
	за цѣлото население	православно население	мохамеданско население
Отъ 0— 5 год.	44_4	43_9	45_6
„ 5—10 „	7_5	7_8	6_6
„ 10—15 „	3_1	3_2	2_5
„ 15—20 „	3_0	3_1	2_6
„ 20—25 „	3_1	3_2	2_6
„ 25—30 „	3_2	3_3	2_9
„ 30—40 „	6_1	6_0	5_9
„ 40—50 „	5_7	5_6	6_0
„ 50—60 „	5_0	4_8	5_6
„ 60—70 „	6_5	6_5	7_6
„ 70—80 „	6_0	5_9	6_5
„ 80—90 „	3_5	3_6	2_9
„ 90—100 „	1_3	1_3	1_1
„ 100 г. нагорѣ	0_4	0_5	0_1

Ясно се вижда на тая таблица, какво участие взема всѣка една възрастна група въ числото на умрѣлитѣ. 44—45% т. е. безъ малко половината отъ всичкитѣ смъртни случаи катагодишно се падатъ само на възрастната група отъ 0—5 години т е. на дѣцата. Най-малъкъ процентъ дава старческата възрасть отъ 90 години нагорѣ. Между мохамеданското население процента на умрѣлитѣ отъ 0—5 год. възрасть и отъ 40—80 год. възрасть е по-голѣмъ отъ колкото между православното; въ всичкитѣ други възрастни групи, напротивъ % на умрѣлитѣ мохамедане е по-малъкъ сравнително.

Умирания между дѣцата.

Както вече видѣхме, 44% отъ умрѣлитѣ катагодишно се падатъ на възрастната група отъ 0—5 години т. е. на

дѣцата. Такава силна смъртность между нѣжнитѣ сѫщества заслужва по-близко изучванье. Тука даваме една таблица № 34, която показва 1.) числото на умрѣлитѣ дѣца за всѣка година отъ 0 и до 5-тата годишна — на 1000 живи, 2.) % на умрѣлитѣ въ тая възрастъ къмъ всичкитѣ смъртни случаи.

№ 34.

ВЪЗР. ГРУПИ.	колко умиратъ на 1000 души — за цѣлото население						1881—89. год. отъ 100 умирания колко се падатъ за		
	1885.	1886.	1887.	1888.	1889.	средна вел.	цѣлото население	прававосл. население	мохамед. население.
Въ I-та год. на живота	92_6	114_8	101_0	112_4	110_0	*106_2*	17_2	17_8	13_8
„ II. „ „ „	59_1	78_8	69_5	63_9	56_2	*65_5*	11_1	10_5	13_9
„ III. „ „ „	35_4	45_7	43_6	36_0	31_5	*38_4*	7_7	7_3	8_3
„ IV. „ „ „	20_9	31_4	28_1	24_9	22_0	*25_4*	4_9	4_7	5_3
„ V. „ „ „	15_4	22_2	20_2	19_6	17_4	*19_0*	3_3	3_2	3_3

Както се вижда, въ първата година на живота умиратъ 106 дѣца на 1000 живи, или на 10 годиначета едно умира; таквази сила на умиранията не забѣлѣзахме нито въ една възрасть. Тая сила обаче скоро се намалява и въ 5-тата година на живота умиратъ само 19 дѣца на 1000 живи т. е. петъ пѫти по-малко. Що се отнася до различнитѣ години на изучвания периодъ, ние вече забѣлѣзахме, че най-силна е била смъртностьта между дѣцата въ 1886. година, а най-слаба — въ 1885. година. Втората половина на тая таблица показва, че 17% отъ умрѣлитѣ се падатъ на годиначета! Между това — петата годишна възрасть дава само 3% или 5—6 пѫти по-малко.

По тоя начинъ, макаръ дѣтинската смъртнось въ България да е много по̀ слаба отколкото въ другитѣ страни, но и тука — относително — тя е доста и доста голѣма. Отъ какво ли зависи туй явление? Статистик та въ досегашното си сѫществуванье и развитие е намѣрила, че силната смъртность между дѣцата зависи обикновено отъ „състоянието и положението на майката до и подиръ тежкото положение, отъ това — колко тя може да се грижи за новородения младенецъ и отъ системата на кърменьето“ (Янсонъ ib. стр. 278.). Безъ да говоримъ за сѫществуваньето или не — на тѣзи условия въ Бъл-

гария, ние прѣстжпаме къмъ разглежданьето на нѣкои таблици, които сами ще ни упжтѭтъ къмъ рѣшението на въпроса.

Първата отъ тия таблици № 35 дава умрѣлитѣ дѣца на възрасть отъ 0 и до 12 мѣсеца. Цифритѣ прѣдставатъ срѣдни величини за 7-годишенъ периодъ. Ще забѣлѣжимъ прѣдварително, че неправилното показванье възрастьта на дѣцата тукъ ясно бие въ очи. Така на 6-ия мѣсецъ отъ раждането си умиратъ 3 пжти повече дѣца, отколкото отколкото на 7-ия. Макаръ това явление да се повтаря отъ година на година съ голѣма правилность, но не ще съмнѣние, че произлиза отъ неправилното показванье на възрастьта. За вѣрванье е, че часть отъ умрѣлитѣ дѣца въ 4-ия 5-ия, 6-ия, 7-ия и 8-ия мѣсецъ отъ раждането си се прѣнасягъ къмъ 6-ия мѣсецъ, защото е по-близко до паметьта. За да намалимъ до нѣйдѣ влиянието на тая неправилность, ние сме прѣдставили още и смъртностьта на дѣцата по тримѣсечия.

ВЪЗРАСТИ	1881—89. година Отъ 100 умрѣли дѣца прѣзъ първата година на живота колко се падатъ за:		
	цѣлото население	правосл. население	мохамед. население
Отъ 0 — 1 м-цъ	18_9	19_6	14_8
„ 1 — 2 „	17_2	18_2	12_7
„ 2 — 3 „	10_0	10_5	9_1
„ 3 — 4 „	7_5	8_0	7_1
„ 4 — 5 „	5_7	6_0	5_4
„ 5 — 6 „	5_8	5_2	7_9
„ 6 — 7 „	10_0	10_1	10_4
„ 7 — 8 „	4_4	4_4	3_9
„ 8 — 9 „	5_5	5_1	6_1
„ 9 —10 „	4_4	4_4	4_0
„ 10—11 „	3_5	3_6	2_9
„ 11—12 „	6_8	5_0	15_6

№ 35.

ВЪЗРАСТИ	1881—89. година Отъ 100 умрѣли дѣца прѣзъ първата година на живота колко се падатъ за:		
	цѣлото население	правосл. население	мохамед. население
Отъ 0 — 3 м-ца	46_2	48_3	36_6
„ 3 — 6 „	19_2	19_2	20_4
„ 6 — 9 „	19_9	19_5	20_4
„ 9 —12 „	14_7	13_2	22_5

Най-голѣмото число умирания се пада на първитѣ мѣсеци отъ раждането. Въ първия мѣсецъ умиратъ 19 % или истата часть отъ умрѣлитѣ прѣзъ първата година, а въ първитѣ 3 мѣсеца — 48 % (правосл.) или почти половина отъ умрѣлитѣ прѣзъ първата година. Въ послѣднитѣ — 11-ия и 12-ия мѣсеци умиранията сж 5—6 пжти по-малко отколкото въ първитѣ. Отъ тука е ясно, че по-голѣмата часть отъ умрѣлитѣ дѣца прѣзъ първата година на живота се пада на първитѣ

мѣсеци подиръ раждането. Колкото сж по-нѣжни жертвитѣ на смъртьта, толкова сж и по-чести.

Слѣдната таблица № 36 показва, колко дѣца умиратъ на 1000 живородени още прѣзъ първата година на живота.

№ 36.

години	Отъ 1000 живородени умрѣми още прѣзъ първата година на живота		
	цѣлото население	православн. население	мохамеданск. население
1881. година	69	68	81
1882. „	105	100	127
1885. „	74	76	62
1886. „	105	109	80
1887. „	77	78	70
1888. „	86	90	52
1889. „	85	87	72
срѣдна величина	*86*	*87*	*78*

Когато се вгледаме по-отблизо въ дадената тука таблица, забѣлѣзваме, че количеството на умрѣлитѣ катагодишно дѣца не е постоянно, а се измѣнява отъ година на година и дори въ двѣ съсѣдни години — то достига до maximum'а и се спуща до minimum'а. Това положение е вѣрно, както за всичкото население, тъй и за православното и за мохамеданското — отдѣлно. Не е трудно да се отгатне, че смъртностьта не съ еднаква ярость граби всѣка година своитѣ жертви. Нейната сила се мѣнява отъ година на година. Това заключение ще ни се прѣдстави още по-ясно, като разгледаме слѣднята — отъ сжщи характеръ таблица № 37. Тя показва, колко дѣца умиратъ на 1000 живородени прѣзъ първата година на живота — въ отдѣлнитѣ окржзи на България за изучвания отъ насъ периодъ. Даденитѣ цифри сж само са православното население. — За по-голѣма ясность, годишнитѣ, въ които умиранията сж по-много, цифритѣ сж печатани по̀-черно.

И тъй сжществуватъ окржжия, въ които смъртностьта на дѣцата прѣзъ първата година на живота е за всичкия периодъ

много силна, въ други — пъкъ напротивъ тя си остава много слаба. Къмъ първитѣ принадлежжтъ Русенския, Силистренския, Варненския и Шуменския, къмъ вторитѣ — Ловчанския, Врачанския, Видинския, Софийския, Кюстендилския и Трънкия окржзи. Но както въ първитѣ тъй и въ послѣднитѣ разницата е въ силата, съ която смъртьта дѣйствува или тъй да се каже — въ амплитудата на смъртьта, колебанията обаче се движжтъ успоредно въ всичкитѣ окржзи – отъ година на година. Така напр. въ 1881. година силата на дѣтинската смъртность се увеличва въ всичкитѣ окржзи противъ 1881-та година, но не на всѣкждѣ еднакво: въ нѣкои мѣста коефициентьтъ на дѣтската смъртность е много по-голѣмь отъ срѣдния, въ други —

№ 37.

ОКРЖЗИ	Отъ 1000 живородени колко дѣца умиратъ още прѣзъ първата гоеипа на живота								
	1881.	1882.	1885.	1886.	1887.	1888.	1889.	средн велич	
Видински	44	91	43	109	32	64	74	63	
Ломски	50	100	67	125	70	90	100	87	
Раховски	46	87	68	184	58	100	78	86	
Свищовски	47	139	87	123	117	113	102	106	
Русенски	98	118	102	114	123	118	97	111	
Силистренски	146	187	112	184	129	121	139	154	ср. 87.
Варненски	129	136	91	112	104	113	119	115	
Шуменски	136	120	99	129	108	114	120	123	
Разградски	165	149	87	81	82	98	83	96	
Търновски	66	102	73	131	105	102	100	96	
Севлиевски	75	92	67	113	79	106	82	88	
Ловчавски	58	98	58	83	55	65	70	69	
Вратчански	37	76	58	124	47	80	73	70	
Плѣвенски	38	98	74	98	76	103	90	83	
Софийски	76	90	65	78	57	54	67	74	
Кюстендилски	41	57	88	70	59	57	78	65	
Трънски	27	51	67	82	70	65	43	57	

напротивъ — по-малъкъ. Сжщото дѣйствие произвежда и 1886. г. Освѣнъ това — на прѣдставената таблица се забѣлѣзва, че тамъ, гдѣто коефициенгътъ на дѣтинската смъртность въ една година е билъ по-нисъкъ отъ срѣдна, на другата година се увеличва — става много по-високъ отъ срѣдния. Така прѣзъ 1881. год. въ Свищовския окржгъ коефициентътъ е билъ 47, срѣдния е 68, прѣзъ 1882. год. коефициентътъ се подига до 139, срѣдния тогава е билъ 100. Най-сетнѣ — ако смъртностьта е била прѣзъ извѣстна година силна само въ единъ или два окржга, на слѣдующата година тя обхваща и се усилва въ съсѣднитѣ и т. н. Така прѣзъ 1881. год. дѣтинската смърт-

ность е била силна въ Силистренския, Разградския и Шуменския окржзи — на слѣдующата 1882. год. силната смъртность обхваща съсѣднитѣ Русенскиятъ, Търновскиятъ и Свищовскиятъ окржзи и т. н. Става ясно, че причината на дѣтската смъртность се промѣнява не само отъ година на година, но движи се още и отъ мѣсто на мѣсто.

За по-голѣма точность, ние сме прѣдставили още една таблица № 38, която показва коефициентътъ на умиранията между годиначетата въ различнитѣ окржжия — за периода отъ 1885 89. година.

№ 38.

ОКРЖЗИ	Колко годиначета умиратъ отъ 1000 живущи						
	1885.	1886.	1887.	1888.	1889.	средн. велич.	
Видински . .	69	*104*	50	87	103	84	
Ломски . .	89	*136*	98	*122*	*132*	115	
Раховски . .	59	*154*	72	*115*	95	98	
Свищовски .	97	*118*	*145*	*138*	*146*	129	
Русенски . .	*128*	*117*	*168*	*140*	*120*	134	
Силистренски.	96	*121*	104	*142*	*119*	117	
Варненски .	95	100	110	*120*	*154*	116	
Шуменски .	*131*	*123*	*110*	94	95	110	ср. 186_2.
Разградски .	83	*108*	93	97	92	94	
Търновски .	86	*137*	*130*	*126*	*123*	121	
Севлиевски .	86	*126*	96	*133*	96	107	
Ловчански .	91	106	84	95	100	95	
Врачански .	79	*132*	66	103	89	94	
Плѣвенски .	93	101	105	*129*	*119*	110	
Софийски. .	79	86	75	100	85	85	
Кюстендилски	*118*	95	76	80	104	94	
Трънски . .	69	83	96	76	55	75	

Тука се вижда че срѣдния катагодишенъ коефициентъ на умрѣлитѣ дѣца — 106_2 — въ разнитѣ окржзи се намира между прѣдѣлитѣ 134 (Рус.) и 75 (Търн.); а за цѣлия периодъ отклоненията сж още по-голѣми — между 168 (Рус.) и 55 (Трън.). Най-силна е смъртностьта между годиначетата въ Свищовския, Русенския, Силистенския, Варненския, Шуменския и Търновския окржзи т. е. въ източната половина на България и още

въ Ломския окржгъ. Най-слаба е тя — въ Ловчанския, Видинския и Врачанския окржзи и особено въ окржзитѣ около столицата — Софийски, Трънски и Кюстендилски. И въ тая таблица се забѣлѣзва, че силата на смъртностьта между дѣцата — годиначета — въ единъ и сжщи окржгъ ту се увеличава, ту се намалява. Въ Раховския окр. напр. за 1885. г. измрѣли 56 дѣца — годиначета отъ 1000 живущи, въ 86. г. измрѣли 154, а въ 87. година — 72 и т. н. Сжщото това явление се забѣлѣзва и въ другитѣ окржзи.

Но каква е тая причина, дѣто тъй бърже си мѣнява силата и се движи отъ мѣсто на мѣсто? — Съ нѣколко думи — това сж дѣтскитѣ болести, като дифтеритъ, сипаница и др., които се развиватъ въ нѣкои мѣста и отъ тамъ се разпространяватъ по всичка България. Даже и на прѣдставената пóгорѣ таблица № 37 може да се отгатне, като кои сж мѣстата, що служатъ за изворъ на тия болести. Тамъ се вижда, че за 1881. година 3 окржга — Разградски, Шуменски и Силистренски — се отличаватъ съ силна дѣтска смъртность; въ другитѣ — близки и далечни окржзи та смъртность е два три пжти пó-слаба. На слѣдующата 1882. година силна дѣтинска смъртность обхваща съсѣднитѣ окржзи — като Търновския, Свищовския и Русенския; въ по отдалеченитѣ окржзи тая смъртность макаръ че се увеличава, но не още въ таквази степень. За вѣрване е, че въ тѣхъ окржзи тя се усилва въ 1883. година, което обаче не можемъ да констатираме, защото нѣмаме данни подъ ржка. Да разгледаме сега 1885. година. Дѣтската смъртность о изобщо много слаба, но пакъ въ Русенския, Силистренския, Кюстендилския и Шуменски е по-силна отъ колкото въ другитѣ окржзи. На слѣдующата 1886. год. силна дѣтска смъртность обхваща туку рѣчи цѣла България и залавя такива окржзи, въ които прѣзъ цѣлия периодъ е била много слаба — напр. Видинския и Вратчанския. Таквози едно бързо и силно распространение на дѣтската смъртность прѣзъ тая година трѣбва да е станжло отъ възвръщанието на войскитѣ подиръ войната. За забѣлѣзвье е и това обстоятелство, че въ врѣме на най-силната дѣтска смъртность — 1886 год. раждания падатъ до minimum'a.

Отъ всичко до тукъ казано, ясно излиза заключението, че: 1) Нѣжната възрасть на дѣцата въ първо врѣме подиръ раждането и 2) Разпространяването на дѣтски болести — сж причинитѣ на силната смъртность между дѣцата. Тѣзи двѣ причини, съединени въ едно, сж наистина въ състояние да обяснжтъ, защо дѣцата тъй много умиратъ. Естествено е, че

въ първото врѣме подиръ раждането, когато организмътъ захваща да живѣе самостоятелно и не още привикнжлъ къмъ такъвзи животъ, е много слабъ; да прибавимъ къмъ това и начинътъ, по който се отглежда по-голѣмата часть отъ нашето поколѣние. Жената — майка — между нашитѣ земледѣлци е натоварена съ много работа: тя помага на мжжа си въ полето, тъче и облича всичкитѣ въ кжщи. Затова и тежкия физически трудъ се отзова на жизнената способность на дѣтето, когато е още въ утробата, а постояната работа зимѣ и лѣтѣ не позволяватъ на майката да гледа, както трѣбва дѣцата. Нека да притуримъ къмъ всичко това и разваления въздухъ и гнуснавитѣ жилища, отсжтствието на медицинска помощъ по селата и ще ни стане ясно, защо и какъ се распространяватъ тъй лесно дѣтскитѣ болести, които отнематъ отъ насъ толкова скжпи жертви.

Полъ на умрѣлитѣ.

Както въ другитѣ страни на Европа, тъй и въ България, участието, което взимаме двата пола въ числото на умрѣлитѣ за известенъ периодъ — напр. за една година — не е еднакво; обикновено числото на умрѣлитѣ мжже е по-голѣмо отъ числото на умрѣлитѣ жени. Така — прѣзъ изучвания периодъ сж умирали катагодишно около 20369 мжже и 18302 жени. Дадената тука таблица № 39 показва колко мжже се падатъ на 100 жени — между умрѣлитѣ.

№ 39.

ГОДИНИ	Колко мжже се падатъ на 100 жени между умрѣлитѣ		
	Цѣлото население	Православ. населени	Мохамед. население
1881 г.	116_1	111_1	133_8
1883 „	110_5	107_3	122_0
85 „	113_0	109_6	129_1
86 „	112_2	108_4	133_0
87 „	111_0	109_2	119_0
88 „	108_0	105_9	120_0
89 „	111_4	108_9	120_8
Ср. велич.	*111_3*	*108_5*	*125_2*

И тъй между българското население катагодишно умиратъ на 100 жени 111_3 мжжа. Между мохамеданитѣ относителното число на умрѣлитѣ мжже е пó-голѣмо, отъ колкото между православнитѣ [1]). Отъ година на година относителното число на умрѣлитѣ мжже доста се е измѣнявало: maximum се пада на 1881. година, а minimum — на 1888. година.

Какво е отношението на двата пола между умрѣлитѣ въ различнитѣ мѣста на България? Това ясно се вижда отъ таблица № 40, дѣто сж показани цифритѣ по въпросното явление само за голѣмитѣ географически окржжия — за краткость. Тия цифри прѣдставляватъ срѣдни величини за 7 годишенъ периодъ.

№ 40.

ГЕОГРАФИЧЕСКИ ОКРЖЖИЯ	1881—89 год. Колко мжже се падатъ на 100 жени — между умрѣлитѣ	
	Цѣлото население	Православно население
Долината на Дунавъ . . .	113_0	110_0
Крайбрѣжието на Черно море.	121_7	117_7
Делиорманъ и Тузлукъ . .	119_0	107_4
Срѣдн. подножие на балкана.	110_5	110_1
Срѣдн. ивица и Зап. Балканъ.	111_9	110_2
Южнитѣ планински полета .	101_9	101_3

Както се вижда на тая таблица, най голѣмо е относителното число на умрѣлитѣ мжже въ крайбрѣжието на Черно море, а най малко — въ южнитѣ планински мѣста, дѣто числото на умрѣлитѣ мжже е почти равно на числото на умрѣлитѣ жени.

Като причина на по-силната смъртность между мжжетѣ статистиката изважда на първо мѣсто това обстоятелство, че всѣка година между роденитѣ дѣца числото на момчетата бива пò-голѣмо отъ числото на момичетата, а послѣ и това, че мжжетѣ, като се трудятъ повече за добиваньето на насжщния

[1]) Трудно е да се опрѣдѣли, отъ какво зависи това по-голѣмо относително количество на умрѣлитѣ мжже между мохамеданското население: — дали отъ социални условия или отъ числото на случайни причини — плодъ на суевѣрие и други прѣдубѣждения. Констатирано е въ Западна Европа, че евреитѣ при прѣброяванието не считатъ за важно да кажжтъ дѣцата си отъ женски полъ. За вѣрване е, че и между мохамеданитѣ, като источенъ народъ, много отъ умрѣлитѣ дѣтца — момичета сж останжли незаписани отъ прѣзрѣние къмъ женския полъ.

хлѣбъ, изложени сѫ и на по-много опасности. Наистина ние видѣхме пó-горѣ, че изобщо между умрѣлитѣ по пашенско се падатъ на 100 жени 111_3 мѫжа, а на 100 момичета се раждатъ 111_5 момчета, излиза, че отношението е едно и сѫщо. Но за да се увѣримъ въ истинностьта на горѣизложеното положение пó-основателно, ние даваме едно сравнение между относителното число на роденитѣ момчета и умрѣлитѣ мѫже въ географическитѣ окрѫжия — за всичкото население, което се вижда на таблица № 41.

№ 41.

ГЕОГР. ОКРѪЖИЯ	Ражд. (колко момч. на 100 момич.)	Умирания (колко мѫже на 100 жени)
Южнитѣ план. поляни	110_0	101_9
Средн. поднож. на Балканъ	110_1	110_5
Средн. ивица и зап. Балканъ	110_4	111_9
Долината на Дунавъ	112_1	113_0
Крайбр. на Черно Море	112_2	121_7
Делнорманъ и Тузлукъ	112_7	110_0

Двата реда на даденото сравнение вървѭтъ пó-малкитѣ величини къмъ по-голѣмитѣ т. е. получава се зависимость, която се състои въ слѣдующето: колкото въ една мѣстность е пó-голѣмо относителното число на роденитѣ момчета, толкова е пó-голѣмо и относителното число на умрѣлитѣ мѫже.[1])

Смъртностьта на двата пола въ различнитѣ врѣмена на година тъй сѫщо прѣдставлява важна особеность въ демографията на България. Прѣзъ различнитѣ врѣмена на годината относителното количество на умрѣлитѣ мѫже и жени е доста разнообразно. Дадената таблица № 42. ни показва колко мѫже се падатъ на 100 жени между умрѣлитѣ — за мѣсецитѣ и врѣмената на годината. Цифритѣ сѫ срѣдни величини за 7 годишенъ периодъ. Най-голѣмо е относителното число на умрѣлитѣ мѫже прѣзъ Марта, а най-малко — прѣзъ м. Августъ. Излиза че мѫжетѣ умиратъ най-много прѣзъ м. Мартъ и прѣзъ

---

[1]) Отъ цифритѣ за православното население се получава сѫщата зависимость, само че редътъ, по който слѣдватъ окрѫжията е другъ.

	Ражд. (на 100 м. колко момчета)	Умир. (на 100 жени колко мѫжа)
Южнитѣ плап. поляни	108_4	101_3
Делиорманъ и Тузлукъ	108_7	107_4
Долината на Дунавъ	109_7	110_0
Срѣдн. ивица и зап. Балканъ	110_2	110_2
Срѣдн. поднож. на Балканъ	110_9	110_1
Крайбрѣж. на Черно Море	110_4	117_7

пролѣтьта, а женитѣ — прѣзъ м. Августъ и прѣзъ лѣтото. Причината на константираното явление се заключава въ това, че най-тежкитѣ работи за мжжетѣ — земледѣлци — настжпватъ пролѣть, а за женитѣ — лѣтѣ. Както знаемъ — Maximum-а на рожданията по мѣсеци се пада на Октомври, така че множество жени сж принудени да работятъ въ тежко положение, което често бива причина на смърть. Тука обаче може да се яви едно съмнѣние. Даденото обяснение щѣше да е вѣрно, ако цифритѣ се отнасяхж само до възрастното население, инакъ забѣлѣзаната разница въ умиранията и на двата пола може да произлиза и отъ дѣтинска смъртность.

№ 42.

ВРѢМЕНА НА ГОДИНАТА	1881—89 год. Колко мжже се падатъ на 100 жени между умрѣлитѣ		
	цѣлото население	православ. население	мохамед. население
Януари	114_5	110_9	133_6
Февруари	112_4	109_5	135_1
Марта	114_8	111_3	127_8
Априлъ	113_0	109_4	127_3
Май	114_0	110_1	124_2
Юни	110_0	104_7	126_1
Юли	110_0	107_2	126_0
Августъ	108_0	104_3	122_2
Септември	109_8	107_3	124_1
Октомври	110_7	107_6	123_3
Ноември	113_3	110_7	118_2
Декември	110_0	107_5	120_0
Зима	112_2	109_2	128_7
Пролѣть	113_4	110_3	126_5
Лѣто	109_2	105_1	126_2
Есень	111_9	108_3	121_7

Ако напр. дѣтската смъртность е много силна прѣзъ м. Марта и прѣзъ пролѣть, тогава и прѣобладаването на мжжкия полъ между умрѣлитѣ се разбира лесно. Обаче имаме основание да мислимъ, че дѣтската смъртность бива силна лѣтно врѣме и прѣзъ есеньта. Така прѣзъ 1882. год. силната смъртность между дѣцата прѣнася общия Maximnm на умиранията отъ м. Мартъ на м. Августъ.

Мохамеданетѣ и тука прѣдставляватъ исключение. Между тѣхъ смъртностьта на мжжетѣ е най-силна зимно врѣме — прѣзъ Януари и Февруари, а на женитѣ — най-силна е прѣзъ есень или по добрѣ — прѣзъ м. Августъ и м. Ноември. —

Различнитѣ възрасти тъй сжщо показватъ различно влияние въ умиранията на мжжетѣ или женитѣ. Таблица № 43. показва отношението между умрѣлитѣ мжже и жени въ всѣка — една възрастна група — за всичкото население изобщо и за

№ 43.

ВЪЗРАСТИ	1881—89 год. Колко мжжа се падатъ на 100 жени между умрѣлитѣ		
	цѣлото население	правосл. население	мохамед. население
Въ I-та година	122_3	121_0	129_3
„ II-та „	113_9	109_4	124_1
„ III-та „	110_7	104_9	134_2
„ IV-та „	112_6	110_9	130_5
„ V-та „	110_3	105_9	131_4
Отъ 0— 5 год.	115_8	112_8	128_8
„ 5— 10 „	111_3	107_9	129_3
„ 10— 15 „	105_0	104_4	107_7
„ 15— 20 „	*92_1*	*90_8*	*98_9*
„ 20— 25 „	101_1	107_1	*86_9*
„ 25— 30 „	*75_5*	*77_5*	*64_3*
„ 30— 40 „	*84_5*	*85_0*	*92_4*
„ 40— 50 „	120_8	115_8	134_4
„ 50— 60 „	136_6	129_8	170_8
„ 60— 70 „	120_0	109_8	157_2
„ 70— 80 „	115_6	109_2	145_2
„ 80— 90 „	135_6	111_2	121_2
„ 90—100 „	102_0	110_8	90_7
„ 100 повече год.	119_1	92_0	100_0

православното и за мохамеданското отдѣлно. Цифритѣ сж срѣдни величини за 7 годишенъ периодъ. Както се вижда на тая таблица, въ първитѣ години на живота — отъ 0—15 тата год. между умрѣлитѣ прѣобладава мжжкия полъ; отъ 15—20-тата година прѣобладава женския полъ; отъ 20—25-тата година на живота числата на умрѣлитѣ и отъ двата пола туку речи се изравняватъ; отъ 25—40-та година на живота прѣобладава

пакъ женския полъ; отъ 40-та година нагорѣ и до крайната възрасть между умрѣлитѣ прѣобладаватъ мжжетѣ. Изобщо сжществуватъ 3 периода: 1) отъ 0—15 година на живота между умрѣлитѣ прѣобладаватъ мжжетѣ, 2) отъ 14—40 години — между умрѣлитѣ прѣобладаватъ женитѣ и 3) отъ 40 год. нагорѣ — прѣобладаватъ пакъ мжжетѣ. Такъвъ единъ порядъкъ при измирането на българското население доста се отличава отъ Европейския (Янсонъ id. 296.). Тоя дългъ периодъ, въ който прѣобладаватъ женитѣ, не се срѣща въ другитѣ страни. Наистина въ нѣкои европейски господарства — Норвегия, Дания и Холандия се константира подобенъ порядъкъ, но не въ такава степень, както е по насъ. Тая особеность е важно демографическо явление и тука се крие причината, която създава въ България прѣобладаване на мжжкия полъ изобщо.

Прѣобладаването на мжжкия полъ межѓу умрѣлитѣ въ първо врѣме подиръ раждането е доста ясно. То произлиза не отъ физиологически причини, не отъ това, че организма на момченцата е по слабъ (напротивъ момченцата и при самото раждане сж по едри, тежжтъ повече отъ момиченцата и се развиватъ по-бърже), а единствено отъ това, че числото на момчетата е много по-голѣмо отъ числото на момичетата. Наистина въ България на 100 момиченца въ I-та година на живота умиратъ 122 момченца, а се раждатъ само 111_5, но тъй като числото на роденитѣ е много по-голѣмо отъ числото на умрѣлитѣ дѣца въ първата година на живота, и прѣобладаването въ числото дълго остава на мжжка страна. Тъй напр. катагодишно — по пашенско се раждатъ около 4179 момчета повече, а умиратъ още въ първата година на живота 661 момчета повече, въ II-та година — 272 повече, III-та 144, въ IV-та 113, въ V-та 64 и т. н. Лесно е за разбиране, че макаръ въ първо врѣме подиръ раждането, количеството на умрѣлитѣ момчета да е по-голѣмо, но вѣроятностьта за умирание на момчетата не е по-голѣма. Раждатъ се по-много — умиратъ по-много.

Подиръ нѣколко врѣме, когато дѣцата захващатъ да растжтъ и се начева въспитанието въ училището и дома, на момчетата даватъ повече свобода, отъ колкото на момичетата. Първитѣ тичатъ, игражтъ. тогасъ, когато вторитѣ се прикрѣпяватъ къмъ стаята. Тукъ се захваща влиянието на други причини: бѣсни дѣтски игри и изстудявания, много други опасности, като падания, удавяния и пр. се присъединяватъ къмъ числото прѣобладавано и тогава наистина за момчетата настжпва по-голѣма вѣроятность да умиржтъ. Напр. Дунавъ от-

пася всѣка година по нѣколко момчета отъ крайбрѣжнитѣ градове и села, но на дали ще може нѣкой да покаже, кога се е удавило момиче. Това прѣобладавание на момчетата въ числото на умрѣлитѣ се продължава до 15-та година на живота. Къмъ 15-та година числото на умрѣлитѣ момчета не само, че се изравнява съ числото на умрѣлитѣ момичета, но и настава прѣобладавание на момичетата въ числото на умрѣлитѣ. Отъ статиката знаемъ, че отъ 15-та година нагорѣ и до 40-та въ-обще — между живущитѣ — относителното число на женитѣ е по-голѣмо, тъй щото една отъ причинитѣ за прѣобладание въ числото на умрѣлитѣ прѣминава къмъ женитѣ. Тукъ обаче се присъединява още и влиянието на дѣтородния периодъ въ живота на жената. Ние вече много пѫти говорихме, че жената въ земедѣлческото население на България се явява помощница на мѫжа: тя е натоварена съ много тежъкъ трудъ и често ѝ се случва да работи на полето въ непразно състояние. Тия обстоятелства наистина и причиняватъ почести умирания между женитѣ отъ 15—40 години. Тази висока смъртность отъ година на година намалява относителното число на женитѣ и къмъ 40 год. възрасть между живущитѣ прѣобладаватъ вече мѫжетѣ. Тогава настава обратенъ редъ въ измирането — по силна смъртность захваща да коси мѫжетѣ, като се продължава и до прѣдѣлната възрасть на живота.

По горѣ забѣлѣзахме, че отъ 20—25 годишна възрасть силата на смъртностьта между женитѣ отслабва или по-добрѣ смъртностьта между мѫжетѣ се усилва. Тѣзи петь години сѫ периодъ на развитието на мѫжа, врѣме, когато страститѣ се разгарѭтъ и буйностьта става безпрѣдѣлна. Споредъ изслѣдванията на много статистици (Кетле-Sur l'homme и пр. Янсонъ и др.) тогава се опрѣдѣля по нататъшната сѫдба на организма.

Между мохамеданитѣ и православнитѣ сѫществува едно различие. Изобщо, както между мохамеданитѣ, тъй и между православнитѣ отъ 0—15 год. възрасть, количеството на умрѣлитѣ момчета прѣобладава, но това прѣобладаване между мохамеданитѣ е много по-голѣмо. Отъ 15—40 год. възрасть между умрѣлитѣ и тукъ и тамъ прѣобладаватъ женитѣ, но между мохамеданитѣ прѣобладаването е много по-голѣмо. Тъй отъ 25—30 год. между мохамеданитѣ на 100 жени умиратъ само 64 мѫже, а между православнитѣ — 77. Тоя характеръ въ прѣобладаването на мѫжетѣ се забѣлѣзва и отъ 40 год. нагорѣ. Съ други думи може да се каже, че амплитудата на относителнитѣ умирания между мохамеданитѣ е по-голѣма.

Семейно състояние на умрѣлитѣ.

Дадената тука таблица № 44 показва 1) коефициента на умрѣлитѣ въ различнитѣ семейни състояния за изучвания периодъ, 2) процента на умрѣлитѣ въ различни семейни състояния къмъ общото число умрѣли.

№ 44.

СЕМЕЙНО СЪСТОЯНИЯ	Колко умиратъ на 1000 живущи въ всѣко семейно състояние								1881—1889 г. отъ 100 умрѣл колко се пад. на		
	1881	1882	1885	1886	1887	1888	1889	сред. вел.	за цѣлото н.	прав. насел.	мохам. насел.
Неженени . .	16_7	23_8	18_4	23_6	21_2	21_0	19_5	*21_0*	60_5	61_1	60_6
Оженени . . .	13_2	12_5	9_7	10_0	11_3	12_4	13_4	*12_0*	27_4	27_0	29_7
Увдовѣли . .	31_1	27_8	28_2	28_7	34_7	39_5	40_2	*32_7*	8_3	8_6	7_4
Разведени . .	128_4	144_1	41_1	31_1	27_7	37_2	49_4	*60_0*	0_2	0_1	0_4

Най силна е смъртностьта между разведенитѣ, пó-слаба е между увдовѣлитѣ и неженентѣ и най слаба е между женентѣ. Всѣки знае, че разводи ставатъ поради болничавость, пиянство или изобщо поради нѣкой физически или душевенъ недостатъкъ у едного отъ съпрузитѣ; затова и смъртностьта между разведенитѣ е тъй голѣма. Между овдовѣлитѣ — особено вдовицитѣ — скръбьта и трудностьта на живота причинява пó-голѣма смъртность. Живота на женентѣ е поставенъ обикновенно въ пó-добри условия, отколкото на неженентѣ. Като пó-възрастни женентѣ притежаватъ и пò-добро физическо развитие, при това тѣхния животъ е по регуляренъ. А между неженентѣ голѣмъ процентъ съставляватъ дѣцата. Отъ това и смъртностьта при послѣднитѣ е по-голѣма.

Въ различнитѣ години на изучвания периодъ смъртностьта въ различнитѣ семейни състояния е доста измѣнлива. Коефициентътъ на умиранията между неженентѣ се е измѣнявалъ въ зависимость отъ дѣтската смъртность. Тъй въ 1882 и 86. год. — врѣме на силна смъртность между дѣцата — коефициентитѣ сж най-високи и т. н. Между оженентѣ и овдовѣлитѣ коефициентитѣ въ началото на периода — 1881. год. — биле доста високи; послѣ това захващатъ да падатъ и въ 1885. година достигатъ minimum; отъ 1886. година пакъ захващатъ да се качатъ и въ 1889. година достигатъ до maximum'а. Между разведенитѣ въ началото на периода т. е. въ

1881 и 82. год. коефициентътъ е нѣколко пѫти пó-високъ отъ колкото въ слѣдующитѣ години.

Интересно е тъй сѫщо участието на двата пола отъ различнитѣ семейни състояния въ умиранията. На прѣдставената тукъ таблица № 45 се вижда, че най голѣмо е относителното

№ 45.

Семейно състояния	Колко мѫже се падатъ на 100 жени между умрѣлитѣ		
	за цѣлото население	за православно население	за мохамедан. население
Неженени . .	118_1	112_9	131_2
Оженени . . .	112_0	104_8	147_8
Овдовѣли . .	69_3	77_0	41_2
Разведени . .	93_3	100	70_5

количество на умрѣлитѣ мѫже между неженениитѣ (поради дѣцата); между женениитѣ относителното количество на умрѣлитѣ мѫже е пó-малко, а между разведенитѣ и овдовѣлитѣ вече прѣобладаватъ женитѣ. Това положение е вѣрно, както за всичкото население, тъй и за православното. Между мохамеданитѣ относителното количество на умрѣлитѣ мѫже — женени и неженени — е много по-голѣмо отколкото между православнитѣ; тъй сѫщо и между овдовѣлитѣ относит. количество на умрѣлитѣ жени — между първитѣ — е много по-голѣмо. На 100 умрѣли вдовици се падатъ само 41 вдовци. Послѣдното явление може да се обясни съ това, че числото на вдовцитѣ между мохамеданетѣ е твърдѣ незначително, тъй като тѣ наскоро подиръ смъртьта на жена си се женѭтъ отново, което за женитѣ, споредъ тѣхнитѣ закони, е невъзможно.

Умирания въ различнитѣ групи занятия.

По тоя отдѣлъ на статистиката нашето бюро дава за всѣка година материалъ. И тукъ се срѣщатъ много грѣшки, но най-важната и най-голѣмата е тая, че повече отъ 10 % измежду умрѣлитѣ сѫ записани въ графата съ непоказани занятия; поради това и полученитѣ коефициенти сѫ много пó-малки отъ истинскитѣ, та и сравнението е невъзможно[1]). При

[1]) Такива мѣста наистина каратъ изслѣдвателя да се отчайва. За неточноститѣ въ възрастьта на населението ние не упрѣкавахме никого — тѣ сѫ плодъ на нашата култура. Но тукъ? — Въ рѫцѣтѣ на Статист. бюро е било да накара на-

всичко това, ние сме разработили сѫществующия материалъ по тоя въпросъ и се рѣшаваме да го извадимъ на свѣтъ, защото тоя отдѣлъ е единъ отъ най интереснитѣ и важнитѣ въ демографията. Различнитѣ занятия и поставятъ населението въ различни условия, които ярко се отражаватъ на здравието, а, наедно съ това, и на скорошната или далечна смърть. Не е едно и сѫщо да работишъ около зелената маса въ чистата канцелария и — въ облаци отъ праха на каменитѣ въглища!

Дадената таблица №№ 46 показва 1) процента на умрѣлитѣ въ всѣко едно занятие къмъ общото число умрѣли, 2) колко мѫжа се падатъ на 100 жени между умрѣлитѣ въ всѣко едно отъ занятията. Цифритѣ прѣдставляватъ срѣдни величини

№ 46.

ГРУПИ ЗАНЯТИЯ	1881—1889. год.	
	% къмъ общо число умрѣли	колко мѫже се пад на 100 жени
Селско стопанство, скотоводство	69_8	123_0
Промишл., рударство и зидарство	9_3	119_7
Търговия и съобщения . . .	3_9	187_7
Надничаре и дом. слуги . . .	3_4	129_6
Гражд. и общ. служ., воен. управ.	2_1	225_3
Съ непоказани занятия . . .	11_4	42_0

за 7 годишенъ периодъ. Отъ втория редъ на тая таблица излиза, че между умрѣлитѣ съ непоказани занятия женитѣ сѫ два пѫти повече отъ мѫжетѣ. Да разгледаме и другитѣ цифри. Между земледѣлческото население числото на умрѣлитѣ мѫже на 100 жени е 123, а между търговцитѣ и свободнитѣ занятия — 187 и 225 т. е. между търговцитѣ и хората съ свободни професии числото на умрѣлитѣ мѫже е два пѫти повече отъ числото на умрѣлитѣ жени. Въ 1885. год. напр., между умрѣлитѣ търговци не е означена нито една умрѣла жена отъ 15 год. възрасть нагорѣ. Като обяснение на тая особенность може да служи отъ една страна това условие, че въ тѣзи двѣ занятия и относителното число на роденитѣ мом-

селението съ различни въпроси да обѫжда занятието на умрѣлитѣ. Наистина, ако умре некоя жена на офицеринъ, или търговецъ, или чиновникъ, и да попита свѧщеникътъ или officier de l'état civil — какво е било занятието на умрѣлата, отговора ще бѫде „никакво“. Но ако на картичката е поставено: занятието на умрѣлия, или на мѫжа, или на бащата, тогава ще се получи необходимия отговоръ.

чета е по́-голѣмо, отъ колкото въ другитѣ, отъ друга — може би умрѣлитѣ жени да сѫ турени въ графата на непоказанитѣ занятия. Както и да е, но ние сме наклонни да вѣрваме, че тукъ се крие и друга причина. Женитѣ на чиновницитѣ и търговцитѣ не сѫ изложени на такъвъ трудъ, както женитѣ на нашитѣ земледѣлци. Първитѣ прѣкарватъ врѣмето си въ леки домашни занятия; вторитѣ зимѣ и лѣтѣ извършватъ най тежки работи: тѣ незнаѭтъ, какво е почивка, защото и когато вървѭтъ подиръ колата на мѫжа си и тогава предхтъ.

Ето още двѣ таблици №№ 47. и 48., които показватъ коефициента на умиранията у всѣко едно отъ занятията. Тия

№ 47.

ГРУПИ ЗАНЯТИЯ	Колко умиратъ на 100 живущи					
	1885	1886	1887	1888	1889	сред чис.
Селско стопанство и пр.	14_5	17_7	16_5	17_4	18_5	16_8
Промишл., рударство и зидарство . .	16_5	20_3	16_6	20_7	16_6	18_1
Търговия и съобщение.	13_6	16_9	16_3	16_1	17_3	16_1
Надничаре и домашни слуги . . .	13_7	17_0	15_1	17_3	21_5	16_9
Гражд. и общ. служ. и воен. и пр. . .	10_3	13_0	11_7	13_4	14_6	11_8

№ 48.

ЗАНЯТИЯ	коефициен. на умиранията 1885—1889	ЗАНЯТИЯ	коефициен. на умиранията 1885—1889
1) Селско стопанство	16_9	14) Съобщение и прѣнасяние .	15_9
2) Ловъ и риболовство . . .	12_1	15) Хотели, кафенета и кръчми	18_0
3) Каменаре и грънчаре . . .	18_2	16) Домашни слуги	9_5
4) Коваче, куюмжии, тюфекчии	11_4	17) Надничаре	22_3
5) Химически издѣлия	33_3	18) Войска и фл та	13_1
6) Тъкачи	68_3	19) Чиновници изобщо	14_4
7) Табаци, кожухаре	17_4	20) Църква и богосложение . .	11_5
8) Хлѣбаре, касапе и пр. . .	15_3	21) Учители	12_1
9) Дърводѣлци	13_1	22) Доктори, аптекари, фелдшери	14_5
10) Пантолонджии, кундураджии	18_1	23) Живѣѭтъ отъ собственъ капиталъ	16_3
11) Зидари	15_6	24) Ученици	7_7
12) Словослагатели и литографи	9_7	25) Арестанти	7_0
13) Търговци	15_8		

цифри щѣхѫ да бѫдѫтъ многоцѣнни, ако да не бѣше поменѫтата пó-горѣ грѣшка. Ние ги даваме за да възбудимъ пó-голѣмо желание да се поправѭтъ грѣшкитѣ, защото напразно тогава ще се харчатъ пари и за работници и за печатание материала и пр.

Едно сравнение по прѣдставенитѣ цифри ни показва, че най-силна е смъртностьта между промишленницитѣ, зидаритѣ и пр., а най-слаба между лицата съ свободни професии. За учудвание е по какъвъ начинъ се получило по нашенско такъвъ голѣмъ коефициентъ на умиранията между тъкачитѣ. Отъ изслѣдванията въ западна Европа се знае добрѣ, че тоя занаятъ не е — отъ най-губителнитѣ. Види се отъ една страна положението на нашитѣ тъкаче е мизерно, отъ друга — тукъ сѫ записани много жени и такива, които сѫ наистина тъкачки и такива, които сѫ имали тъчението като второстепенно занятие. Силна е тъй сѫщо смъртностьта между надничаретѣ — 22 на 1000 живи, което прѣдсказвахме още въ първата часть на тоя трудъ. Между арестантитѣ умиранията сѫ само 7_0 на 1000! Неще съмнѣние, че регистрациитѣ по тоя въцросъ не сѫ пълни. Инакъ трѣба да се прѣдположи, че животътъ въ нашитѣ тъмници е много благоприятенъ за здравието, което би било доста смѣшно, като се има прѣдъ видъ игиеничното състояние на нашитѣ „зъндани“. Ние въобще още не сме се оттървали отъ убѣждението на турчина да смѣтаме тъмницитѣ за мѣста, дѣто трѣба здравитѣ хора да гниѭтъ! Въ много други врѣдни занятия коефициентътъ на умиранията по нашенско е сравнително малъкъ, защото периода отъ тѣхното появяване не е билъ достатъченъ за да се прояви губителното имъ влияние; напр. между словослагателитѣ умиратъ само 9—10 на 1000 живи.

Какво имаме задъ нашата граница въ Родопитѣ и какво трѣба да правимъ тамъ.

I.

Всѣки, който колко-годѣ е запознатъ съ историята на Балканския полуостровъ и съ неговитѣ народности, знае, че между всичкитѣ други, българитѣ сѫ прѣживѣли най-голѣмитѣ исторически катастрофи. На и сега още никой не може да прѣдвиди, колко и какви исторически събития има да прѣкара нашиятъ народъ, догдѣ се отръси и се изправи здраво на собствени крака.

Още отъ стѫпваньето си на полуострова българитѣ сѫ били фърлени между двѣ противуположни култури: западна, сравнително по-нова, отъ една страна и византийска — сравнително по-затвърдена — отъ друга. Постоянни борби съ византийци, печенеги, маджари, руси, кръстоносци: вътрѣшни раздори и вражди; външни интриги за разслабванье държавата и найсетнѣ нахлуванье на турцитѣ, вѣковното ни политическо робуванье, гръцкото духовно иго, възражданьето ни съ огромнитѣ му жъртви, освобождение, политическо разпокъсванье, новия политически животъ на освободенитѣ части и положението на неосвободенитѣ, — всичко това е дълга редица отъ страдания, кърви, борби, изтощаванье физическо и нравствено, каквито рѣдко се срѣщатъ въ историята на други народи.

Освободителната война съ знаменития С. Стефански миръ до нѣйдѣ прѣкъсваше тѣзи наши страдания и борби и отвараше нова ера въ нашия исторически животъ. Ала Берлинския договоръ закопа С. Стефанския миръ и вѣроломно разпокѫса измѫчения нашъ народъ, като ни създаде нови и тежки борби не съ единъ, а съ нѣколко неприятели изведнъжъ, единъ отъ другъ по-опасни: българи въ Ромъния, българи въ Сърбия, българи въ Турция; борба съ гръцка и сръбска пропаганда, съ турски деспотизмъ, съ протестански миссии, съ католишки нахлувания, а най-послѣ и вѫтрѣшни борби отъ неразбранщина, — ето плодътъ на новоевропейската безсърдечна дипломация.

Да, въ тежки изпитни ни постави Берлинскиятъ арсопагъ, мжчна, тежка и сложна задача ни остави той да рѣшаваме, ала борбата е свещена на тоя свѣтъ. Прѣдстои ни борба горчива, жестока, изполинска, ала добитото чрѣзъ неѭ ще бжде полкова по-цѣнно.

II.

Най-голѣмитѣ и най-важнитѣ ни етнографически области Берлинскиятъ договоръ остава пакъ подъ владѣнията на Турция. Тѣ сж: цѣла Македония и Одринския вилеатъ, които до вчера още оставахж terra incognita не само за цивилизованния свѣтъ, но и за сами насъ. Политическото, общественото и въобще културното състояние на тѣзи наши страни, съ грамадно болшинство българско население, въ днешно врѣме донѣйдѣ е познато на всички ни, ако не въ всичкитѣ му подробности, то поне въ единъ общъ видъ. Но това не значи, че е направено всичко, що трѣба. Ние имаме кжтове въ тѣхъ, особенно въ Одринско, за които съвършено малко знаемъ, ако не и никакъ. Одринскиятъ вилеатъ още не знаемъ, както би трѣбало; неговото състояние намъ не е извѣстно още въ много отношения. Причината на това е, че нашето внимание до сега е било съсрѣдоточено върху Македония, гдѣто нашата борба съ чужди елементи е по-сложна, по-голѣма. Така поне е общото мнѣние у насъ.

Нека ни е позволено да размѣнимъ тукъ нѣколко мисли съ любезнитѣ читатели за единъ само дѣлъ отъ Одринския вилеать, и то на кжсо и въ общи чърти, защото, за да се прѣдстави той отъ всѣка страна и подробно, иска се и врѣме, и мѣсто, та и морални сили, а ние за сега не разполагаме нито съ едното нито съ другото. Тоя дѣлъ отъ обширния Одрински вилеатъ е Гюмюрджинския санджакъ, който обзема изцѣло всичката грамадна часть отъ Родопитѣ, що оставатъ задъ нашата сегашна граница, заедно и съ оная равна ивица която се простира между южнитѣ Родопини склонове и Беломорския брѣгъ, ивица, която ние ще наричаме приморска равнина. Въ тоя санджакъ не влизатъ само малкия отрѣзъ отъ източнитѣ Родопи, които отиватъ къмъ улея на долното Маричино корито. За нѣкои части отъ тоя санджакъ, напр. за Ардината долина въ горното и срѣднето ѝ течение, имаме доста писвано тукъ тамъ, ала за южнитѣ Родопини склонове, за източнитѣ Родопи и за приморската равнина ние абсолютно нищо не знаемъ. Па и цѣлия Гюмюджински санджакъ въ културно-просвѣтително отношение съвършено не ни е познато,

а такова незнаенье, неинтересуванье и апатичность отъ наша страна води слѣдъ себе си много грѣшки, за които ще има да ни сѫди и историята, и потомството ни. Такива грѣшки въ историята на народитѣ съ нищо се не прощаватъ. [1])

III.

Слѣдъ сключваньето на Берлинския договоръ нашата нова граница на югъ съ Турция минаваше по вододѣлното било на Родопитѣ, между Маричиното корито и това на Арда. А споредъ съглашението ни съ Турция въ 1886 година, което стана слѣдъ съединението на И. Румелия съ Княжеството, отстѫпихѫ се на Турция въ Родопитѣ двѣ много важни въ стратегическо отношение наши мѣстности, именно така наричанитѣ „Непрѣдадени села“ по долината на р. Вѫча въ сѣвернитѣ склонове на западнитѣ и срѣдни Родопи, и Кърджалийската околия въ източнитѣ и срѣдни Родопи. По тоя начинъ, освѣнъ че цѣлиятъ басейнъ на р. Арда — цѣлата вътрѣшность на Родопитѣ — всичкитѣ южни склонове, нъ и една значителна часть и отъ севѣрнитѣ склонове къмъ Маричиното корито останѫхѫ подъ владѣнията на Турция. Така поставена граничната линия отъ широкитѣ и грамадни Родопи въ наша територия останѫхѫ съвсѣмъ незначителна часть, която състои само отъ приполскитѣ ребра на длъжъ въ Харманлийска, Хасковска, Борисовградска, Конушка, Пловдивска и Пещерска околия и Рупчоската незначителна, която само тя изцѣло съвпада въ срѣднитѣ Родопи, като об'ема цѣлото корито на Чепеларската рѣка. Отъ всичката останѫла часть — едва ли не шесть-тѣ седми отъ цѣлитѣ срѣдни Родопи — отъ една часть отъ източнитѣ и западнитѣ Родопини поли и Бѣло море турското правителство сформирова единъ голѣмъ административенъ санджакъ, три пѫти по-голѣмъ отъ сегашния нашъ Пловдивски окрѫгъ, съ сѣдалище въ приморския градъ Гюмюрджюна и съ неговото име. Прѣдѣлитѣ му по тоя начинъ захващатъ отъ вододѣла между Марица, Арда, Мѣста и Бѣло-море — отиватъ по билото вододѣлно на източнитѣ Родопи, прѣзъ срѣднитѣ

---

[1]) Прѣзъ минѫлата година бѣ започнѫло да се издава въ Родопитѣ едно специално списание „Славиеви гори“, което много нѣщо обѣщаваше да направи въ изучваньето на тоя край, ала апатията къмъ такива прѣдприятия на нашата читающа публика и слабитѣ срѣдства на инициаторитѣ му, му дадохѫ конецъ, както винаги въобще у насъ бива. Сега се учимъ, че е взета инициятива между нѣколко Родопчани за основанието едно Родопско народоучно дружество, което да поднови издаванието му. Дано поне тоя пѫть това полезно прѣдприятие намѣри подкрѣпа, отдѣто трѣба. *Б. на автора.*

Ний не можемъ освѣнъ да сърадваме родопскитѣ патриоти за прѣкрасната имъ инициатива. *Б. ред.*

и западнитѣ на изтокъ, сѣверъ и западъ и Бѣломорския брѣгъ на югъ. Съпрѣдѣлни нему административни окржзи сж: на изтокъ Димотишкия и Дедеагашкия санджакъ, на сѣверъ Хасковския и Пловдивски окржгъ. Главни пхтища за Гюмюрджина отъ Пловдивско има два: прѣзъ Тополовския проходъ за срѣдното Ардино корито; а отъ Пловдивъ — Станимака по тѣснината на Чепеларската рѣка за горното Ардино корито; а отъ Хасковско пхтьтъ минува прѣзъ Кърджали за долното Ардино корито. И тритѣ тѣзи главни артерии прѣсичатъ вътрѣшностьта на Родопитѣ и се отправятъ прѣзъ градове Гюмюрджина и Скеча за Бѣломорския брѣгъ, ала най-кжсия отъ тѣхъ, най-работния и най-важния е тоя, който минува прѣзъ ущельето на Чепеларската рѣка — Пловдивъ — Станимака, Хвойна, Чепеларе — спуща се прѣзъ Ардината долина въ Устово и отъ тамъ минува прѣзъ Скеча и свършва при едничкото въ Приморската равнина пристанище Порто-логосъ.

До прѣди руско-турската война сегашния Гюмюрджински санджакъ бѣше разпокжсанъ на три части а) Дарж-дерската и Енидже-Скечанската каази вървѣхж въ състава на Драмския санджакъ и Солунския вилеатъ; б) Ахж-челебийската, Ири-дерската, Султанерскака (сега двѣ: Кърджалийска и Султанерска) каази и Рупчосъ нахиясъ (сегашната Рупчоска околия и „непрѣдаденитѣ села,“ сега Дйовленска кааза) бѣхж въ Пловдивския санджакъ; и (в) Гюмюрджинската кааза бѣше въ Гелиболския санджакъ.[1]) Въ черковно отношение Ахж-челебийската кааза, Дарж-дерската и двѣтѣ български села въ Скечанско, Еникьой и Габрово, бѣхж подъ вѣдомството на Пловдивската българска митрополия, а останжлитѣ се числѣхж въ гръцкитѣ Гюмюрджинска и Скечанска епархии.

Въ поминъчно отношение тоя санджакъ до прѣди Съединението бѣше единъ отъ най-цвѣтущитѣ въ Одринския вилеатъ. Въ вътрѣшностьта на Родопитѣ цъвтѣше ржчната индустрия: абитѣ, шаецитѣ, занаятитѣ, а скотоводството бѣ толкова развито и напрѣднжло, каквото нигдѣ въ сегашно врѣме нѣма нито въ Турция, нито въ България. Така напр. въ Ахж-челебийско имаше села съ по 100 кжщи, а съ по 50 хиляди и повече овце собственость. Въ тая кааза главно бѣ съсрѣдоточено и абаджийството, което имаше цвѣтущи индустриално-търговски центрове, всичкитѣ въ ржцѣтѣ на българското население, както

---

[1]) Вижъ подробности по това административно дѣление на Одринската область „отъ Витоша до Родопа“ на г. Хр. П. Константиновъ въ сп. „Трудъ“, год. II, кн. VIII, 1888 год. Търново, и статията „Срѣднитѣ Родопи. III. Днешния административенъ строй и пр. въ сп. „Славиеви гори,“ кн. IV, 1894 година.

въ нашитѣ градове по Стара-планина. Отъ войната и съединението насамъ обстоятелствата се така злѣ сложихж и тукъ, щото отъ всичко това въ Родопитѣ има сега само жалки остатъци.

Както сж сега поминъчнитѣ условия въ тоя санджакъ, ние можемъ го раздѣли на двѣ: а) окаяна сиромашия и жалъкъ упадъкъ на всички поминъчни срѣдства въ Родопитѣ и б) добро поминъчно състояние въ приморската равнина. Послѣднята, простирхта покрай брѣгътъ на южното Бѣло-море, заобиколена отъ три страни — изтокъ, сѣверъ и западъ — отъ Родопитѣ и Бозъ-дагъ, е цѣла тропическа страна. Нейната плодоносна почва е прочута, а като крайморска страна, условията ѝ сж прѣвъзходни. Тукъ изобилно ставатъ всички зърнени храни, маслини, лозя, а най-забѣлѣжителна е съ прочутия и едничкия по качество въ цѣлия Балкански полуостровътурски тютюнь, извѣстенъ въ търговията съ името „Енидженски.“ Той се изнася почти за всички Европейски държави. Отъ друга страна пъкъ широкитѣ паши, солницитѣ, рибницитѣ (далйепитѣ) покрай морския брѣгъ, които даватъ огромно количество вкусна Бѣломорска риба, и отъ третя съ своето пристанище Портологосъ, близотата му съ Родопитѣ и Пловдивско и на пхтътъ отъ Черно-море и Цариградъ за Срѣдиземно море — всички тия условия сж повлияли да се натрупатъ безчетни богатства и да стане тая благодатна равнина много важенъ културенъ и търговски пунктъ, едничекъ въ Одринския вилеятъ. Едно е жално само, че отъ всички тия източници се ползува меншеството гърци, турци, нѣмци и френци, въ чиито ржцѣ се намира всичко.

IV.

Въ етнографическо отношение, Гюмюрджинския санджакъ е български. Болшинството на населението е помашко, слѣдъ него иджтъ българитѣ, по тѣхъ турцитѣ и най-послѣ гърцитѣ, които сж съсрѣдоточени само въ градоветѣ Скеча, Гюмюрджина, малката паланка Марония и още нѣколко незначителни села; послѣднитѣ сж погърчени българи, но вече асимилирани съвършено въ гръцкия елементъ. Ние нѣмаме на ржка никаква официална статистика за численостьта на населението, ала може се прѣдположи, че въ цѣлия санджакъ всичкото население възлиза на около 320,600 жители и отъ двата пола, които по народность стоятъ така: българи мухамедани (помаци) и българи християни 195,000 жители; турци 90,000, гърци 30,000 и останжлитѣ евреи, арменци, цигани, нѣмци, френци

и р.[1]) Помацитѣ населяватъ само Родопитѣ до самитѣ имъ южни поли. Турцитѣ се срѣщатъ само въ източнитѣ родопи и то размѣсени съ помашки села, въ приморската равнина и въ градоветѣ Скеча и Гюмюрджина. Българитѣ сѫ разпръснѫти изъ цѣлия санджакъ, но сѫ концентрирани главно въ двѣ мѣстности, именно въ Ахѫ-челебийската кааза и въ Гюмюрджинската. Въ първата имаме 22 български села, въ Иридерската 1, въ Дарѫ-дерската 1, въ Коджалийската 2, въ Дйовленската 2, а въ Скечанската и Гюмюрджинската каази българскитѣ села възлизатъ на повече отъ 50, освѣнъ градоветѣ Скеча и Гюмюрджина.[2]) Какво е числото на българитѣ въ самитѣ градове Скеча и Гюмюрджина, точно неможе да се опрѣдѣли, защото въ тѣхъ българскиятъ елементъ почти липсва, не проявява никакъвъ знакъ на животъ всрѣдъ силната отъ всѣка страна гръцка атмосфера.

V.

Въ просвѣтително-културно и национално отношение българскиятъ елементъ е въ много плачевно състояние. Само селата въ вѫтрѣшностьта на Родопитѣ и то само въ Ахѫ-челебийската, Дарѫ-дерската каази и двѣ села (Габрово и Ени-кьой) въ Скечанската сѫ по-събудени и се крѣпѫтъ горѣ-долѣ, измѫчени и въ постоянни борби съ гръкоманитѣ. Само въ тѣхъ срѣщаме горѣ-долѣ въ по-голѣмитѣ села български основни училища. Отъ тѣхъ Ахѫ-челебийската кааза заемаше до прѣди петъ-шестъ години първо мѣсто въ просвѣтително отношение съ своитѣ хубави основни училища и избранъ учителски персоналъ. Въ Гюмюрджинско и Скечанско нѣма нищо да ни поутѣши. Тамъ българитѣ сѫ притиснѫти, задушени, несъбудени въ рѫцѣтѣ на слабото по число, ала силно по качества гръцко население, което има въ рѫцѣтѣ си всичкитѣ изискуеми се срѣдства за пълното асимилиранье на грамадното болшинство българи. Въ Скеча и Гюмюрджина гърцитѣ иматъ по една митрополия, гръцки вицеконсулства, по двѣ, мѫжка и дѣвическа, прогимназии, книжарници, дружества, развита интели-

---

[1]) Вижъ „Срѣднитѣ Родопи. III. Днешния административенъ строй“ и проч. кн. IV, год. I. на сп. „Славиеви гори“ 1894. год. Споредъ допълнителни свѣдѣния отъ тогава послѣ общото число на населението въ санджака е повече отъ указанитѣ цифри тамъ.

[2]) Пакъ тамъ. Г-нъ П. К. въ своята статийка: „Статистика на народонаселението въ Енидже-Скечанската и Гюмюрджинската каази“, помѣстена въ Пер. сп. на Бълг. Книж. Дружество въ София, кн. XXXI., 1889. година, изброява около 35 български села въ двѣтѣ каази; ала тамъ има села никакъ не споменѫти, тъй като свѣдѣнията по всѣка вѣроятность, сѫ събирани прѣзъ втора и третя рѫка. Ние ще се повърнемъ по тоя въпросъ на друго мѣсто, специално по това. *Б. на авт.*

генция, множество черкви, болници и влияние въ правителството. Българитѣ въ тѣзи два града, които държѫтъ цѣлия санджакъ, не само че нѣматъ нищо, ни черква, ни училище, ами още се не считатъ и незнаѭтъ за българи. Неможемъ да укоряваме св. Екзархия въ отношение на тоя край. Тя е полагала доста старания, за да създаде и тукъ една основа на пробужданье съ откриванье на основни училища, ала направеното и резултатитѣ сѫ съвсѣмъ неутѣшителни и дори печални. Причинитѣ на това сѫ твърдѣ много, между които най-първо мѣсто зѣематъ тѣзи, че гръцкиятъ елементъ е силенъ по качества, разполага съ всички възможни срѣдства, страната е много изолирана географически, а мѣстния елементъ е непробуденъ. Ето що ни показва напослѣдъкъ отпечатаната статистика за българското учебно дѣло въ Турция: въ цѣлия Гюмюрджински санджакъ прѣзъ учебната 1893/94. година е имало всичко 22 български основни училища. Отъ тѣхъ въ Гюмюрджинската кааза имало 7, въ Скечанска 2, въ Дарѫ-дерска 1 и въ Ахѫ-Челебийска 13, съ всичко ученици и отъ двата пола 1416, подѣлени на четире отдѣления. Тая цифра е на едно българско население отъ около 80,000 жители и повече, т. е. 17.7 $^0/_{00}$, или на 10,000 жители 177 ученика. А по села се падатъ на 4 села 1 училище! Крайно неутѣшителенъ резултатъ! До прѣди съединението тѣзи цифри ги имаше само Ахѫ-челебийската кааза,[1]) а сега и тя е тръгнѫлѫ надирѣ. Нѣма съмнѣние, че когато първоначалното образование е на такава степень, то за класни училища и дума неможе да става. Самостоятелни класни училища е имало само до прѣди войната и то само едно въ Ахѫ-челебийско, въ голѣмото село Устово. Въ сегашно врѣме въ цѣлия санджакъ такова не е имало и неможемъ и да очакваме още за дълго врѣме да има по много и много причини. Та и въ цѣлия Одрински вилеатъ ние имаме само една прогимназия въ Одринъ и трикласни училища въ Мустафа-паша и Лозенъ-градъ. Това сѫ нашитѣ класни училища въ цѣлъ вилеатъ, на голѣмина, колкото половинъ съединена България! Но да дойдемъ на прѣдмета си. Въ цѣлия санджакъ

---

[1]) Вижъ за Ахѫ-челебийската кааза въ учебно отношение а) статията „Учебното дѣло въ Турция“, отъ г. П К. въ Пер. Сп. на Бъл. Кн. дружество, кн. XXIII. и XXIV. год. V. б) „Нѣколко истини за Ахѫ-челебийската кааза въ учебно отношение“ в) „Зорница“, бр. 27., 28., 29., 30., и 31., год. 1889. и в) „Новини“, 1893. и 94. година.

Отъ 22 български села, отъ които повечето сѫ отъ по 150 нагорѣ кѫщи, прѣзъ 1893/94. учебна година не имало основни училища въ 11, т е. въ половината, когато до 1885. година едва ли е имало село безъ такова. Излиза, че въ растояние на 10 години отъ тогава послѣ, българското учебно дѣло е ударило назадъ.

Бѣл. на авт.

е имало при петъ основни училища и по единъ класъ и само при двѣ два класа, като сж прѣподавали учителитѣ отъ основнитѣ училища.[1]) И въ петьтѣ тѣзи училища е имало всичко 29 ученика и ученички въ първия и втория класове, отъ които само 6-тѣ сж били въ втория. А цѣлото число учители и въ основнитѣ училища и при класоветѣ не сж надминавали цифрата 20! Основнитѣ училища, при които е имало два класа и четири отдѣления, сж едно въ Устово (въ това село има двѣ основни училища), въ село Чокланово и въ село Долно-Райково. Въ първото четиретѣхъ отдѣления и двата класа сж водили двама учители, а при Чоклановското и Райкойското само единъ! Ето какви сж класнитѣ училища въ тая българска страна! И класове съ по трима ученика! Въ цѣлия Одрински вилеатъ сме имале прѣзъ тая година всичко 11 класни училища, а заедно съ Одринската прогимназия е имало всичко ученици въ класоветѣ 291, отъ които 50 момичета. Както виждате класни ученици въ цѣлъ вилеатъ има толкова, колкото у насъ само едно трикласно училище въ нѣкой по-малъкъ градецъ. Жалко, наистина, ала истина![2])

VI.

Отъ горния кратъкъ прѣгледъ на тоя нашъ кжтъ, ние виждаме, колко злѣ стои нашиятъ елементъ въ него въ културно-просвѣтително отношение. Българщината въ него е най-задушена, най-непробудена и най-притиснжта. Кои сж причинитѣ на това, могжтъ ли се прѣодолѣ нѣкои отъ тѣхъ, какъ можемъ да подигнемъ духътъ на тоя нашъ край и пробудимъ националното съзнание на нашия елементъ въ него, отдѣ може му се дà нужната помощь въ това отношение, — ето въпроси, които трѣбваше до сега да бжджтъ разрѣшени отъ насъ, ако искаме да имаме бждще и история, като самостоятелна нация.

Ние казахме и на друго мѣсто, че причинитѣ, поради които Одринската область е останжла толкова надирѣ въ просвѣтително отношение, когато тя има условия да бждеше най-напрѣднжлата наша часть въ Турция, сж не една и двѣ, а нѣколко. Ще повторимъ пакъ, че главната причина лежи въ това, че нашитѣ погледи сж били повече съсрѣдоточени къмъ Македония, като сме имали прѣдъ видъ, че тамъ борбата е

---

[1]) Всичкитѣ български училища въ Гюмюржинския санджакъ сж едни смѣсени, а другитѣ мжжки. Дѣвическо училище нѣма нито едно *Б. на авт.*

[2]) Въ цѣлия Одрински вилеатъ е имало всичко 87 български училища, отъ които само 5 дѣвически, съ 4714 ученика и отъ двата пола!

по-сложна и имаме насрѣща си повече неприятели, когато въ Одринско е единъ и нѣма почва за други. Да, не отричаме. Но ние трѣбва да изучваме и знаемъ силитѣ на всѣки нашъ неприятель, макаръ билъ той единъ, били петь. Това не значи, че Одринско трѣбва да изоставимъ на заденъ планъ и вършимъ работа другадѣ, още повече, когато има срѣдства и възможность съ много малки жъртви много работа да свършимъ. Въ Одринско ние, наистина, имаме работа само съ единъ неприятелски елементъ — гръцкия — ала за това той тука е най-силенъ, слѣдователно и не по-малко опасенъ. Отъ двадесетина и повече градове въ тоя вилеатъ, ние имаме само градътъ Мустафа-паша и донѣйдѣ и Малко-Търново, гдѣто българскиятъ елементъ е по-добрѣ застѫпенъ; всичкитѣ други сѫ съвършенно погърчени и гръцки. Въ самия Одринъ ние още нѣмаме якъ български елементъ, съ всичкитѣ качества да подведе българщината, да се отърси отъ гъркоманството и повлияе морално и вънъ отъ града, при всичко че тамъ е имало класно българско училище и прѣди войната. Гръцкиятъ елементъ тукъ, колкото и да е по-слабъ по численость отъ нашия, ала по качество е прѣвъзходенъ, много силенъ и има въ рѫцѣтѣ си всички изискуеми срѣдства, за да държи прѣднина отъ всѣка ствана, да притиска българитѣ и да прави силенъ отпоръ на всѣко прогресивно проявление, когато нѣйдѣ се покаже у нашитѣ. Гърцитѣ иматъ по всички тѣхни и множество наши селца и сега гръцки основни училища, десетина прогимназии въ градоветѣ и двѣ пълни — мѫжка и дѣвическа — въ Одринъ. Въ цѣлия вилеатъ тѣ иматъ петь-шесть епархии съ титулярни митрополити (въ Гюмюрджинския санджакъ двѣ), а българска само една въ Одринъ и то непризната отъ турското правителство и безъ титуляренъ митрополитъ. Поради това ней е отнетъ официалния характеръ, отъ което тя е съвършено безсилна да се застѫпя, както трѣбва, за интереситѣ на затиснѫтото ѝ паство и да дѣйствува за неговото пробужданье и развиванье. Но въ Гюмюрджинския санджакъ картината е най-поразителна. Българското население въ него е пръснѫто въ селата, а гърцитѣ сѫ създали цвѣтущи културно-умствени центрове въ Скеча и Гюмюрджина, търговията е цѣла въ рѫцѣтѣ имъ и срѣдствата имъ сѫ изобилни, Българитѣ нѣматъ ни едно мѣсто, ни една точка, гдѣто да иматъ що-годѣ опора, защото, за да се създаде такова, липсватъ мѣстни сили, които ги нѣма развити нито въ едно отношение. За тая заглъхналость на българския елементъ въ тоя край много е помогнѫло географическото положение на тоя

санджакъ, който стои изолиранъ отъ всѣки нашъ пунктъ тамъ, гдѣто имаме що-годѣ пробуденъ нашъ елементъ. Така напр. тритѣ най-близки наоколо му градове, въ които имаме наши класни училища, сѫ Одринъ, Сѣръ и Солунъ. Тѣхното разстояние отъ всѣки край на Гюмюрджинския санджакъ е два пѫти по-далечно, отколкото Пловдивъ до Скеча и Гюмюрджина. Вътрѣшностьта на Родопитѣ е пъкъ съвсѣмъ изолирана, а освѣнъ това и поминъчнитѣ връзки на тоя санджакъ сѫ много по-слаби съ реченитѣ градове, освѣнъ съ Пловдивско. Ето на кратко положението на тоя нашъ край, чиято важность отъ всѣка страна за насъ е неоцѣнима, ала и не доказана намъ. Нашата сегашна политическа граница много по-лесно и побързо може се установи на Бѣло-морския брѣгъ отъ Родопитѣ, отколкото гдѣ и да е другадѣ на полуострова. Жалкото е, че ние малко умѣемъ да цѣнимъ интереситѣ си въ тоя край.

VII.

При третираньето на такива общественно-културни въпроси и национални нужди откровеностьта и истинския патриотизъмъ всѣкога трѣба да бѫдѫтъ на чело. Затова нека ни е позволено и ние да бѫдеме искрени. За досегашното неутѣшително състояние на тоя нашъ кѫтъ най-голѣмия грѣхъ се пада намъ, на свободнитѣ българи. Отъ освобождението ни насамъ ние доста жъртви дадохме за нѣкои мѣста, ала за тоя санджакъ, който е подъ носътъ ни, ние абсолютно нищо не сме направили; дори и не го познаваме. Това е осѫдително за единъ народъ, който има своитѣ разпокѫсани части отъ тѣлото си, безъ които той е осѫденъ на загиванье. Нека не криемъ грѣхътъ си. Ако у насъ чисто културнитѣ — просвѣтителни и отъ народенъ и държавенъ интересъ нужди не попадахѫ въ всеизвѣстното и всепояждающе блато на дребнавитѣ страсти; ако нашитѣ партийни злоби и частни интереси и дертове не вмѣсвахме и тамъ, гдѣто дѣлото е общо, свещено, народно, идеално, то нѣмаше да останѫтъ до сега такива крупни и важни кѫтове отъ отечеството ни така тъпкани, задушени и мъртви въ рѫцѣтѣ на пъргавитѣ и хитри наши неприятели. Ние обичаме да гледаме и подражаваме на много нѣща, които ги има у просвѣтенитѣ и културни народи, ала често пѫти отъ тѣхъ заемаме непотрѣбното, врѣдното. Трѣба поне да земаме урокъ отъ нашитѣ съсѣди въ тоя случай отъ тѣхната трескава и за завиждане дѣятелность, която тѣ помежду насъ развиратъ, ала и тукъ ние се оставаме хладнокръвни. Въ повече подробности ние не намираме за нуждно

да се впущаме за сега тукъ въ отношение, какво сме сторили и какво трѣба да сторимъ за въ бѫджще въ Гюмюрджинския санджакъ. Ще кажемъ само това, че който желае да се увѣри въ казаното ни до тукъ, ние го молимъ най-учтиво да земе картата на Данова въ едната си рѫка, а въ другата да прочете издаденитѣ напослѣдъкъ брошурки по въпросътъ за едно петокласно училище, което Народното Събрание въ минѫлата си сессия бѣ рѣшило да се открие въ рупчоската околия, най-съсѣдната и отъ всѣка страна тѣсно свързана съ Гюмюрджинския санджакъ. Та освѣнъ чисто българския елементъ, въ родопитѣ имаме и другъ болнавъ въпросъ, въ нищо нераздѣленъ отъ всички нужди на тоя край. Това сѫ помохамеданченитѣ наши братия — помацитѣ — въ Родопитѣ. За тоя въпросъ вече се писа нѣщо, за това ние нѣма да говоримъ тукъ по него. [1])

Впрочемъ, какъ можемъ и отдѣ можемъ помогнѫ за съживяваньето на тая важна часть отъ отечеството ни въ културнопросвѣтително отношение, ето въпросъ, който иска неотложимо рѣшение отъ нашето Народно прѣдставителство и Министерството на Просвѣщението у насъ. [2]) А споредъ насъ, ето какво трѣба да сторимъ. При новия законопроектъ за срѣднитѣ учебни заведения, който прѣзъ настѫпающата сессия ще се внесе, както се учимъ, на вотиранье въ камарата, нека се прѣдвиди и уреждането на една поне прогимназия въ село Чепеларе, най-южното наше село при границата, прѣзъ което минува главния, най-прѣкия и най-съобщителния пѫть отъ Пловдивско прѣзъ Родопитѣ за Бѣломорскитѣ брѣгове.[3]) Слѣдъ поставяньето на единъ пробранъ учителски персоналъ, прѣданъ на дѣлото и страната, министерството да отпуща ежегодно по 3 — 4 хиляди лева врѣменна помощь (по петдесеть — шестдесеть лева на единъ ученикъ), която да се разпрѣдѣля на всички българчета, които идватъ отъ Гюмюрджинския санджакъ да се

---

[1]) Вж. списание „Славиеви Гори," кн. V и VI „Нѣколко думи за причинитѣ на помашкото изселванье изъ Родопитѣ" въ сп. „Български Прѣгледъ", кн. VIII., год. II, „Родопскитѣ помаци" отъ г. Недѣлевъ, и въ сп. „Българска Сбирка", кн. II., год. II, пакъ по помашкото изселванье отъ г. Хр. П. Константиновъ.

[2]) Твърдѣ на мѣстото си бѣше рѣшението на Н. Събрание, което въ минѫлата си сессия прие да се отвори едно държавно петоклассно училище въ Рупчоската околия. Неговото мѣсто е да бѫдеше въ с. Чепеларе, ала, за жалость, и това хубаво дѣло, както се види, заглъхнѫ все по нашитѣ неразбранщини и не умѣние да цѣнимъ народнитѣ си нужди и интереси.

[3]) За прѣимуществата въ географическо, хигиеническо, поминъчно и други отношения, които има селото Чепеларе, има доста писвано отъ разни компетентни лица, дори и въ чужди журнали отъ чужденци, които сѫ идвали тукъ, слѣдователно, нашитѣ указвания за него ще бѫдѫтъ не само излишни, но и доста слаби прѣдъ тѣхъ.

Б. на авт.

учѫтъ и свършѫтъ курсътъ на прогимназията. При това за всички тѣхъ да бѫде задлъжителенъ и за четиретѣ класа турски езикъ да учѫтъ, като се държи и единъ вѣщъ за него езикъ учитель, който да бѫде мохамеданинъ, за да прѣподава и вѣроучение на помачетата, които непрѣменно ще има да се учѫтъ. Всѣки ученикъ, който е оттатъкъ границата и получава врѣменна помощь, да дава задлъжително, че слѣдъ свършванье прогимназията, ще учителствува най-малко двѣ години въ родния си край. Нѣма съмнѣние, че училището ще трѣба да бѫде снабдено съ всичкитѣ потрѣби изобилно, като мобели, апарати и други. По тоя начинъ и съ нищожни срѣдства ние ще можемъ въ едно кѫсо врѣме да подготвимъ по-развитички мѣстни сили, ще снабдимъ страната съ що-годѣ учители за основнитѣ училища и съ това ще положимъ основата за пробужданье и уякчаванье на българския елементъ въ цѣлия санджакъ, чакъ до брѣговетѣ на Бѣло море. Отъ друга страна ще се създаде и единъ културно-просвѣтителенъ центъръ въ вътрѣшностьта на Родопитѣ, който ще може да подкрѣпи отпаднѫлия духъ, да съедини духовно тѣзи наши гиздави планини, центъръ, каквито всѣка просвѣтена нация се стрѣми да си създава и урежда всѣкждѣ, гдѣто нейнитѣ държавни и национални интереси диктуватъ. Такова учебно заведение въ сѫщо врѣме ще ползува и удовлетворява потрѣбитѣ и на самото население въ Рупчоската околия, гдѣто до сега напусто сѫ се трошили срѣдства за поддържанье триклассно училище въ едно несгодно ни въ едно отношение и затънтено село Орѣхово за дребнави смѣтки и хатъри на двѣ три села. За жалость, това училище стои и сега, безъ да оправдава нито жъртвитѣ, що се правѭтъ за него, нито цѣльта си. Частно пъкъ за самата Рупчоска околия, добрѣ ще бѫде да се основе едно специално училище по нѣкой занаятчийски клонъ, какъвто най-много сходствова на мѣстнитѣ условия и поминъчни потрѣби, като тѣзи, що се образувахѫ отъ разформираното въ Княжево техническо училище. Това училище да бѫде поставено въ с. Павелско, като най-голѣмо въ долнитѣ села.

С. Н. Ш.

ОТЪ ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИКЪ.

Развитие и употрѣбение на членната форма въ български езикъ.

Подъ общо заглавие „Отъ историята на български езикъ“ тъкмимъ да обнародваме редъ популярни статии, за да запознаемъ по̀-широката българска̀ публика съ нѣкои глави отъ историческата българска граматика, а същеврѣменно и да посочимъ тукъ-тамѣ правила за практично употрѣбение на нѣкои форми и обрати въ литературния нашъ езикъ. Не трѣба да мислимъ, че за да пишемъ право български значи само да знаемъ, дѣ да туряме ѫ, ѣ и ъ, а има още други много по̀ важни правила, които нѣматъ истина нищо общо съ буквитѣ, но който ги не знае и не слѣдва, не може се научи да пише право български. Тия правила досѣгатъ нѐ звуковетѣ, а формитѣ на езика, па тъй като не сѫ написани още, то всѣки писатель у насъ се води по природния си даръ и вкусъ. Но много ли сѫ у насъ тия писатели, които ще сполучѫтъ винаги правото? Но поддаватъ ли се повечето отъ тѣхъ на чужди влияния, та кога пишѫтъ, излагатъ си мислитѣ по чужди синтакси? Ето за това трѣба да се стараемъ да оправяме полекалека езикътъ и откъмъ синтактичната му или стилна страна.

Една отъ най честитѣ грѣшки противъ българския народенъ стилъ и синтакса е и употрѣбението или по̀-добрѣ злоупотрѣбението съ члена. Цѣльта на тая статия е, слѣдъ като се укаже на кратко историческото развитие на члена въ бълг. езикъ, да укаже и нѣкои правила за синтактичното му употрѣбение.

Въпросътъ за членната форма и употрѣбението ѝ въ българския писменъ езикъ е старъ у насъ, колкото е стара и новата ни книжнина. Тъй като въ черковния български езикъ както и въ другитѣ сродни славянски езици нѣма членъ, то съ първата новобългарска книга се появи и въпросътъ, да ли да се употрѣбя членъ, или не. И веднага се отвори жестока борба

между първитѣ бълг. книжовници, именно зарадъ члена, борба,[1]) отъ която излѣзе най сетнѣ побѣдитель, доколкото можа, българския народенъ езикъ, по която същеврѣменно показва, колко излишни сили може да исхаби едно чуждо влияние и върху литературното поле. Защото, ако нашитѣ първи книжовници не бѣхѫ се обзирали, какъ пишѫтъ руситѣ, за да пишѫтъ и тѣ тъй на български, ами ако бѣхѫ имали прѣдъ очи простонародниятъ български езикъ, щѣхѫ безъ друго да сполучѫтъ правото — щѣхѫ даже да уредіѫтъ още тогава цѣлия правописенъ въпросъ, а нѣмаше да ни го оставатъ наслѣдство, та и до днесъ да харчимъ сили за него.

Веднъжъ членътъ признатъ отъ всички, останѫ въпросътъ и до день днешенъ неразрѣшенъ — какъ да го пишемъ въ разнитѣ му форми. И тоя въпросъ е тъй обърканъ съ въпросътъ за звуковото отбѣлѣзванье въ български езикъ, отъ една страна и съ традицията — отъ друга, щото съставя и днесъ неотдѣлна часть отъ правописния въпросъ у насъ, при всичко, че той е за право граматически, формаленъ въпросъ. И докато се не съзнае това, още много врѣме има да пишемъ троенъ и четворенъ членъ за мѫжки родъ (*отъ*, *ътъ*, *ятъ*, *а*, *я*) намѣсто единъ единчъкъ, както го употрѣбя народътъ.

Въпросътъ за члена въ български езикъ има споредъ това двѣ страни: една да речемъ научна и друга практична страна. Научната страна об'ема всичко, що знаемъ или можемъ да налучимъ за минѫлото и сегашното състояние на члена въ български езикъ, сирѣчъ произхождението му и развитието му по врѣме и по мѣсто. Практичната страна об'ема правилата — основани разбира се върху научни изслѣдвания — об'ема правилата, по които ще можемъ се научи да употрѣбяме членътъ на писмо и на говоръ тъй, щото да не грѣшимъ нито противъ научнитѣ изисквания, нито противъ духа на български езикъ. Въ нашата литература се е разисквала повече практичната страна на въпроса — за да се установи тазъ или оназъ членна форма; но пакъ можемъ да посочимъ и една чисто научна студия по тоя въпросъ отъ Л. Милетичъ въ Пер. Сп. XXI и XXII подъ заглавие Членътъ въ българския езикъ, прѣработена отпослѣ на дисертация и напечатена въ Загребъ на харватски подъ заглавие: O članu u bugarskom jeziku, 1889. год.

---

[1]) Тоя борба съ всичкитѣ ѝ перипетии опива твърдѣ хубаво А. Теодоровъ въ статията си „Къмъ историята на българския езикъ“ Пер. Списание XXXI—XXXIV.

Ний ще разгледаме въпроса въ тая си статия и отъ двѣтѣ му страни; но като имаме прѣдъ видъ широката публика, ще се стараемъ, изложението ни да бѫде колкото се може по-ясно — и нѣма да испущаме изпрѣдъ видъ главната цѣль: да внесемъ единъ приносъ за оправянето на българския писменъ езикъ и стилъ.

Една отъ най-отличителнитѣ черти на български езикъ прѣдъ другитѣ славянски езици е и тая, че бълг. езикъ употрѣбя членъ — докато ни единъ отъ славянскитѣ литературни езици тая граматична форма не познава. Съ разпаднѫло склонение отъ една страна и съ членъ — отъ друга, български езикъ стои съвсѣмъ уединенъ между своитѣ славянски братя и се приближава къмъ модернитѣ европейски езици.

Въпросътъ, какъ се появява членъ въ български езикъ е тѣсно свързанъ съ въпросътъ, защо и какъ се явява членъ у езицитѣ изобщо и какво означава той. Кога се говори за развитието на членната форма, често се изказва мнѣние, което не можемъ удобри туку тъй. Казва се именно, че членъ се явява у езика тогава, когато склонението начене да се разпада, явява се ужъ да замѣсти изгубенитѣ форми. Ако бѣше тъй, то членната форма щѣше да се явява само въ онѣзи езици, които нѣматъ склонение. Но членътъ е употрѣбителенъ и въ такива езици, които си иматъ богато склонение и въ които и той самъ се склаия, както всичкитѣ имена (сѫществителни, прилагателни и мѣстоимения). Какво по-обилно склонение напр. отъ старогръцкото? А тамъ членьть си е въ пълно употрѣбение. Найсетнѣ и нашия старобългарски езикъ, при всичкото си формално богатство има членъ: добръı, добраꙗ, доброіе, съ всичкитѣ си падежни измѣнения не сѫ нищо друго освѣнъ членни форми: der gute, die gute, das gute — само че този членъ не е общъ и за сѫществителнитѣ, а се употрѣбя единствено при прилагателнитѣ имена. Истина членътъ е свойственъ повече на модернитѣ езици, които се отличаватъ съ разпаднѫло склонение, но пъкъ не трѣба да се схваща появлението му, като слѣдствие отъ разпаданьето на формитѣ, а просто като резултатъ отъ общия развой на езицитѣ, резултатъ, който има за причина интелектуалното състояние на народа, а не разпаднѫлото му склонение. Стига само да вникнемъ добрѣ въ употрѣбението и значението на това, що наричаме членъ, и ще ни стане ясно, че той е продуктъ на общото онова стрѣмление у езицитѣ къмъ краткость и удобность, продуктъ, значи, произлѣзълъ отъ практични

причини, а не, за да надомѣсти нѣкакви си форми, отъ които езикътъ се отказалъ самъ по-напрѣдъ.

Друго едно мнѣние, което не можемъ тъй сѫщо да приемемъ, при всичко че, го е казалъ и поддържалъ най-великиятъ славистъ — Миклошичъ — е мнѣнието относително произхождението на българския членъ. Облѣгайки се на обстоятелството, че въ български езикъ членътъ се употрѣбя запоставено — точно тъй, както въ албански и ромънски, Миклошичъ заключава (Syntax 127; Die slavischen Elemente im Rumunischen 7.), че български езикъ ще е ввелъ употрѣбението на членъ подъ влиянието на едноврѣмешния „тракоилирийски“ езикъ, или по-добрѣ подъ влиянието на единъ отъ неговитѣ потомци — албански езикъ. Съ такива прѣдполагаеми влияния на трѣба много-много да боравимъ; защото съ това нито най-малко не разясняваме въпросътъ: неизвѣстно не може да се тълкува пакъ съ неизвѣстно. Ний не знаемъ днесъ за днесъ нито състоянието на стария тракоилирийски езикъ, нито развитието отъ него на днешния албански езикъ, та да ни бѫде ясно влиянието, що му се приписва върху български езикъ. Па ако говоримъ за влияние, защо да не прѣдположимъ обратно, че бълг. езикъ е прѣдалъ членнитѣ свойщини на ромънски и албански езикъ? Това не е ли възможно прѣдъ видъ на по-силната българска култура едно врѣме? — За да си обяснимъ въпросътъ за българския членъ, не ни трѣба да ходимъ на далеко. Докато срѣщаме въ такива стари паметници, каквото що сѫ Зогр., Супр., Мар., Асем. и пр. примѣри, като **рабътъ, дьньтъ, отрокотъ, оученикотъ** и пр. и докато сме увѣрени, че паметницитѣ, въ които се срѣщатъ подобни примѣри, сѫ старобългарски, нѣма ни да ни е чудно, ни да ни е тъмно произхождението на българския членъ.

Запоставеното употрѣбение на члена въ български езикъ не ни дава право да говоримъ за чуждо влияние, докато намираме сѫщо такова съединение на мѣстоимение **тъ** въ руски нѣкои нарѣчия, *мужич-отъ*, *дорога-та*, *дороги-тѣ* (въ Пермска губерния), което съединение и самитѣ руски учени признаватъ за сѫщи членъ (гл. А. И. Соболевскій: Лекціи по исторіи русскаго языка, Кіевъ 1888. 158, 159; Ѳ. Буслаевъ: Историческая грамматика русскаго езика, М-ва, 1881. стр. 125.).

А докато съединения, като **дьньсь=дьнь+сь**, съ първоначално значение „този день“, а по форма едно и сѫщо, каквото и деньтъ, сѫ общи на всичкитѣ славянски езици (бълг.-руски: *днесь*; сръбско-хърватски; *данас*; словенски: dnes;

чешко-полски: dnes) нѣма защо да говоримъ за чуждо влияние въ български езикъ, кога е дума за нашия запоставенъ членъ.

Намъ не е чудно толкова положението на българския членъ, колкото ни е чудно, защо само българскиятъ народенъ езикъ да запази старото употрѣбение на показателното мѣстоимение **тъ, та, то** и да го развие въ членъ — докато литературниятъ бълг. езикъ дори до 16. вѣкъ членъ въ сѫща смисъль не познава. Въ единъ литературенъ езикъ, на който се фабрицираръ шестъ вѣка наредъ само робски прѣводи отъ гръцки, човѣкъ би очаквалъ, че подъ влиянието на гръцкиятъ езикъ, членъ щѣше да се яви по-напрѣдъ, именно въ литературата и отъ тамъ да мине въ народния говоръ. А какво гледаме? Докато въ българския народенъ езикъ си е имало хубава основа за членъ, българскитѣ писци си пишѫтъ безъ членъ, а кога имъ дотрѣба да кажѫтъ нѣщо по-опрѣдѣлено — сирѣчъ да прѣведѫтъ гръцкия членъ, тѣ си служѫтъ съ мѣстоимението **иже, ꙗже, ѥже: ѥже на доухъ хоула**, или: **ѥже на доухъ врѣдно глаголаніѥ**=ἡ τοῦ πνεύματος βλασφημία; **за ѥже къ царю облъганіѥ**=διὰ τὴν πρὸς τὸν βασιλέα διαβολήν. **о ѥже странствꙋющихъ и пꙋтешествꙋющихъ господꙋ помолимсѧ** и пр.[1]) Каква е била причината? Причината е била двойна: отъ една страна традицията, прѣдадена съ писмения тогавашенъ езикъ, който въ първото си начало не познавалъ още членъ, и отъ друга — положението на гръцкия членъ прѣдъ името, докато въ народния бълг. езикъ членътъ се е полагалъ задъ името — нѣщо несъгласно нито съ традициитѣ на старобълг. писменъ езикъ, нито съ свойщинитѣ на гръцки езикъ.

Както въ всичкитѣ езици, гдѣто има членъ, тъй и въ нашиятъ езикъ, за членъ служи мѣстоимението. Мѣстоимения, които се употрѣбятъ за членъ въ български езикъ прѣзъ всичкото му историческо и географическо развитие сѫ: 1.) **и, ꙗ, ѥ**; 2.) **тъ, та, то**; 3.) **овъ, ова, ово**; 4.) **онъ, она, оно**; 5.) **сь, си, се**.

Сѫдбата на първото мѣстоимение, като членъ е тази: то служи до едно врѣме да образува опрѣдѣлени прилагателни форми (**добръи, добраꙗ, доброѥ**=der gute, die

---

[1]) Това *иже, яже, еже* за членъ като че го озакопява самъ Иоанъ Екзархъ Български въ прѣведената си отъ гръцки граматика, дѣто казва ужъ най-напрѣдъ че „въ языкѣ словѣнскомъ не трѣбуется сей части рѣчи“, но пакъ паралелно съ гръцкия членъ (ἄρθρον), говори за словѣнско „*различие*“ съ примѣри: *иже человѣкъ* (ὁ ἄνθρωπος), *яже слава* (ἡ δόξα), *еже небо* и срѣщу гръцкото склонение на ὁ ἡ τὸ навежда цѣлото склонение на *иже, яже, еже*. Гл. К. Калайдовичъ, Іоаннъ Екзархъ болгарскій, Мва 1824. стр. 79.

gute, das gute), а днесъ за днесъ дирята му намираме само въ пълната прилагателна форма за мѫжки родъ: светѝ = свѧтъı — докато въ другитѣ родове и числа това мѣстоимѣние се слива сега съ основната гласна и не оставя никаква диря: светà, светò, светѝ — или пъкъ дѣйствува на ударението и го прѣмѣстя: млàда, млàдо = младаıа, младоıє (ударението прѣмѣстено), а пъкъ млада̀, младò = млада, младо си е старото ударение. Като говоримъ за новобългарски членъ, ний не можемъ вече да смѣтаме първото мѣстоимение (и, ıа, ıє) за членъ, защото употрѣбението му днесъ за днесъ не е такова, каквото въ нашия старъ езикъ; днесъ като кажемъ светѝ, първи не разбираме вече това, което старитѣ разбирали подъ съотвѣтнитѣ форми, а просто светъ, пръвъ, а пъкъ за да се изрази старото значение на свѧтъı, пръвъı, днесъ употрѣбяме сѫщия членъ, какъвто и при сѫществителнитѣ имена: светиятъ, първиятъ. — Но това е ново явление въ български езикъ; защото до 18. вѣкъ още се употрѣбятъ пълнитѣ прилагателни форми за м. р. въ смисъль на членувани: по *сичкый* свѣть = по сичкия свѣтъ; Троянски Дамаскинъ 56. И повелѣ да се събере *сичкый* съборь, ibid. 62, в; разбра се тоа часъ по *сичкый* градь ibid. 142; Да почетемь *свѣтлый тѣхный* празникъ; Съсъ *хоулный* и *оумразный* неговъ языкь. 138 в.; И даде му *свещенный* рамонось, дето го зовемь омофоръ. 139. Отворѣте, оти привтаса *силный* богь. 168. Въ днешния български езикъ само още въ поезия се срѣщатъ подобни форми:

Родила си млади бога
Млади бога и божича. Мсб. IV. 29.

Та си Косана убоде,
Косана млади войвода. Мсб. IV. 66.

И си стана Митре пò-голѣми. Кач. 280.

а въ прозаична рѣчь, освѣнъ извѣстнитѣ прилагателни, които нѣматъ изобщо отсѣчена форма (божи, кози, български и пр.) употрѣбятъ се пълни форми още отъ всичкитѣ прилагателни, кога означаватъ собствени имена: — *Бели Витъ*, *Черни Върхъ*, *Горни-край*, *Долни-край* (градски махали въ Ловечъ) и пр. Инакъ прилагателнитѣ вече не сѫ въ състояние да изказватъ съ пълната си форма опрѣдѣленость, ако се не подкрѣпи тая форма съ обикновения членъ за сѫществителнитѣ м. р. *ът*, или споредъ нарѣчието *ат*, *от*; така произлизатъ членуванитѣ прилагателни

за м. р., които за право крыхтъ въ себе си *два члена*: единъ — отъ край-врѣме тѣхенъ-си *(и)*, който служи за такъвъ до 18. в., а други — взетъ направо отъ сѫществителнитѣ и прибавенъ къмъ старата членна или опрѣдѣлена форма, за да я усили и да ѝ придаде сѫщо членно значение. Споредъ това нашето сегашно *добриятъ* е вървѣло така въ народния говоръ. **добръ** + **и** — **добръи** — **добръı** — **добри** — *добри* + *ът* — *добриътъ* или споредъ — нарѣчието *добриот, добриат*; а въ литературния нашъ езикъ — ако може да се говори за непрѣкѫсната послѣдователность — сѫщата форма е вървѣла той: **добръи** — **добръı** — **добры** — **добрый** *добрый-ать* (покрай *добрый-отъ*) — *добриятъ*. Послѣдната форма придобива право въ литературата единствено за това, защото споредъ руската графика, която влиза въ основата на новобългарското правописание, звуково съчетание *йъ*, което би отговаряло най-добрѣ на произношението (*добрийътъ*), не е било възможно.

Освѣнъ мѣстоимението **и, ıа, ıе**, за членове по разнитѣ български говори се употрѣбятъ още и тия четири: **тъ, овъ, онъ и сь**. На първо мѣсто отъ тия четири мѣстоимения стои по употрѣбението си отъ край-врѣме и до днесъ показателното мѣстоимение **тъ, та, то** — ille, illa, illum, което можемъ да наречемъ общобългарски, универзаленъ членъ, защото нѣма български говоръ, който да го не познава и употрѣбя. Затова ще се спремъ най-много при него и него ще гледаме да обяснимъ, колкото можемъ по-добрѣ. Единъ пхтъ членъ **тъ** обясненъ, лесно разбираме и другитѣ — че тѣ не сѫ никакъ самостоятелни, а се водѭтъ просто напросто от главния членъ **тъ**: каквато форма има членъ **тъ, та, то** въ извѣстенъ говоръ, такава сѫща форма иматъ и другитѣ членове въ сѫщия говоръ — ако сѫ употрѣбятъ.

Като излизаме отъ общобългарскитѣ членни форми с т о л *ът*, ж е н *ата*, с е л о *то* и попитаме за происхождението имъ — нищо по̀-ясно отъ това: при старобългарскитѣ номинативни форми отъ сѫществителнитѣ се притуря показателното мѣстоимение **тъ, та, то** и отъ това съединение произлиза днешниятъ български членъ. А че това съединение не е нищо ново, показватъ многото подобни примѣри още отъ старобългарски: **рабътъ, дьньтъ**, които срѣщаме още въ найстаритѣ български намерници, по форма се не различаватъ никакъ отъ сегашния нашъ членъ, само значението имъ не е сé едно: защото старобългарскитѣ съединения значатъ още о н з и робъ, о н з и день, докато днешното

имъ употрѣбение крие въ себе си пó-друго значение. За происхождението на членната форма, значи, нѣма защо да питаме, а може да питаме само, какъ е промѣнилъ езикътъ значението на формата, сирѣчъ, какъ отъ едновремѣшното **отрокътъ** = *онзи отрокъ*, да стане днешното *отрокът* = das Kind, *l'*enfant; отъ **дьньтъ** = **денетъ** = *онзи день*, да произлезе днешното значение *ден'ът* = der Tag, le jour? — Това си обясняваме на сѫщи начинъ, както се обяснява происхождението на члена у другитѣ езици: отъ често употрѣбяне показателното мѣстоимение се слива съсъ името пò-тѣсно и съ това сливане значението му ослабва — тъй както е ослабнѫло първоначалното значение на всичкитѣ суфикси, които едно врѣме биле сами за себе си думици.

Всѣка дума, докато се употрѣбя за себе си отдѣлно, пази своето индивидуално значение; но щомъ захване да се присланя често къмъ други думи, тя изгубя първоначалния си независимъ смисъль и начева да испълнява нѣкоя подчинена служба. Кога кажемъ напр. *ходи-ща*, *носи-ща* исказваме съединение на двѣ прѣди самостоятелни думи: **носити** и **хощѫ**, но вече не мислимъ, че малката частица *ща* значи първоначално *искам;* не, защото въ това съединение тя се подчинява на инфинитивната форма и образува една синтактична и формална цѣлость. Сѫщата думица *ща* излиза веднага съсъ първоначалното си значение на явѣ, щомъ се употрѣби сама: *щѐш ли? щà* — значи толкозъ, колкото ако кажехме: искашъ ли? *искам.*

Съвършенно сѫщо се случило и съсъ членната форма: отъ най-напрѣдъ съединението жената значело femina illa, но слѣдъ често употрѣбяне това съчетание наченѫло да се счита като едно свързано цѣло, прислоненото мѣстоимение (**та**) ослабва и значението му се редуцира на членно значение. А пъкъ за да се исказва старото значение на **жената** (femina illa) езикътъ употрѣбя друго срѣдство, именно полага сега показателното мѣстоимение прѣдъ сѫществителното: та жена, а сѫщеврѣменно го и усилва: тази или тая жена (или споредъ смисъльта: оная жена).

За *та* и *то*, като членни форми за женски и срѣденъ родъ, нѣма какво и да говоримъ: тѣ сѫ ония сѫщи, които ни сѫ познати отъ старобългарски, а освѣнъ това и по българскитѣ говори мáлко сѫ промѣнени. Членътъ за ср. р. напр. *то* е безъ разлика общъ на цѣлия български езикъ; само въ онѣзи говори, дѣто неударенитѣ гласни се не произнасятъ ясно, се чува произношение *ту* намѣсто *то*: сѐлуту. — Членътъ за ж. р. **та** показва до толкозъ разлика споредъ говоритѣ, доколкото показва

старобългарското суфиксно *ѫ*; защото и за членната форма струва онова, що знаемъ за имената отъ ж. р. *а*-основи въ днешнитѣ български говори; сирѣчъ както днешниятъ генераленъ падежъ при имената отъ ж. р. *а*-основи отговарятъ на едновремѣшния винит. пад. на *ѫ*, тъй и членътъ за ж. р. правилно отговаря на старобълг. винит. пад. **тѫ**. Ето защо различаваме освѣнъ обикновенната и общобългарска членна форма за ж. р. *та*, още и *тъ*, *то* или *тоа*, *тê* (тетевенски) и *ту:* к р ъ в т а, (западно-централно и общо-български), кръвтъ (източно-български), кръв*то* или кръвтоа (родопски), кръвтê (тетевенски), кръв*ту* (Трънски-Царибродски). Но тази разлика се не забѣлѣзва толкова, защото излиза на лице само кога членътъ е съ ударение; инакъ си се изговаря почти еднакво — съ исключение на сѣверозападното произношение *ту:* горуту, торбуту, дѣто си личи ясно *у*-то.

А тъй сѫщо и п р и л а г а т е л н и т ѣ имена ж. и ср. р. получаватъ сѫщитѣ членове т а, т о и слѣдвайки общото правило за положението на члена, приематъ го с л ѣ д ъ себе си, както въ р о м ъ н с к и и а л б а н с к и.

Най голѣма пъстрина прѣдставя членната форма за м. р. Тукъ имаме прѣди всичко: *твърди* и *меки* основи отъ една страна; отъ друга, както твърдитѣ тъй и мекитѣ основи могѫтъ да иматъ различно произнасянъ членъ; освѣнъ това разлика произлиза още и отъ тамъ, че крайното *т* отъ члена може споредъ говоритѣ да се и з г о в а р я или *нѐ*. За това различаваме:

столъ*т*	—	столъ	ден'ъ*т*	—	ден'ъ	ден*ет* — ден*е*
столо*т*	—	столо	ден'о*т*	—	ден'о	
стола*т*	—	стола	ден'а*т*	—	ден'а	
вълко*ât*	—	(вълко*â*)	ден'о*ât*	—	(ден'о*â*)	
(вълк*êт*)	—	вълк*ê*	(ден*êт*)	—	ден*ê*	

Това разнообразие показва, че колкото произношеня може да има *ъ* или *'ъ*, толкова различни гласни могатъ да се чуятъ по разнитѣ български говори прѣдъ членната съгласна *т*. Какъ се групиратъ българскитѣ говори споредъ произношението на члена, ще видимъ по́-долу, а сега да обяснимъ, какъ сѫ произлѣзли тия разни произношения. — Всичкитѣ разнообразни форми на члена се свеждатъ къмъ *дѣнь* — споредъ именната основа, дали е т в ъ р д а или м е к а — и то къмъ най старитѣ членни форми, **ѫтѫ** за твърди и **ѣтъ** за меки основи. За образецъ на всичкитѣ сегашни членни форми служатъ най напрѣдъ съединението на същ. име съ показ. мест. **тѫ**, отъ което

съединение произлиза една цѣла дума, въ която *ъ* по извѣстни закони може да вземе разни произношения. И тъй най напрѣдъ имало:

столътъ, влъкътъ; конътъ, дѣнътъ.

Слѣдъ изчезваньето на крайния **ъ**, отъ горнитѣ съчетания могжтъ по извѣстнитѣ намъ фонетични закони да произлезжтъ *три* произношения: *стòлътъ* (кога е *ъ* безъ ударение), *вълкòт* (когато *ъ* е съ ударение) и *конет*, *денет* — безъ разлика на ударение, защото суфиксно *ъ* е равно винаги на *е:* не само *венѐц*, *овѐн*, *но и стàрец*, *глàден*. Въ първо врѣме, значи, когато се ввело употрѣбението на членъ, имало три членни форми за мжжки родъ:

1) *ът* — имали сжществителни отъ м. р., които не мѣстжтъ ударението си: стòлът, прàгът, юнàкът, войнѝкът.

2) *от* — имали съществителни, които прѣфърлятъ ударението си върху членната гласна: вълкòт, брегòт, градòт.

3) *ет* — имали всички меки основи безъ разлика на ударение: кòнет, денѐт, крàйет, брòйет.

Въ такова положение намираме членната форма въ новобългарскитѣ паметници отъ 17. и 18. в. Въ единъ дамаскинъ писанъ прѣди 130 години и допратенъ ми отъ г. Поповъ, учитель въ свищовското село Бѣлене, виждаме че се употрѣбятъ и двата члена (*от* и *ът*) и то тъкмо споредъ това, дали сжществителното *има* или *нѣма* ударение на членната гласна; отъ една страна: згòворътъ, òблакътъ, àнгелатъ, прѣстòлатъ, собòратъ, трїòнътъ и пр. по отъ друга страна: часòтъ, на умòтъ, листòтъ (йдолитѣ пàдаха кàто отъ чернѝца листòтъ), гласòтъ и пр. — Въ извѣстната записка на **попъ Методїе Драгиновъ отъ село Корова** за изтурчаньето на Цѣпинскитѣ българи*) срѣщаме отъ една страна: вàшга (а вїе сты искали да дигате глава на вашга царь), разлòга (отиде прїесь разлòга ва **Солѹнь**), а отъ друга: градòтъ (пусна много коше ва градòть), страхòтъ (повечето бѣжанци отъ страхòть отидоха при Стара рїека, та съградиха ново селище).

Тъй като мекитѣ мжжки основи сж сравнително пó-малко отъ твърдитѣ, то и членната форма етъ се смѣсва твърдѣ рано съ първитѣ двѣ и се изгубва въ повечето бълг. говори. Членъ етъ сега е ограниченъ съ малки острови по Родо-

*) Гл. Заахаріевъ, Опис. на Татаръ-паз. каазж, Віена 1870 г. стр. 67. и 68. Записката е съ погрѣшена дата: 1600. г., когато самото събитие става слѣдъ *1656.* год Но тъй като попъ Методи е билъ очевидецъ на събитията, които описва, то записката ще е насигуръ пакъ отъ 17. вѣкъ, но откждѣ края му.

питѣ, Разлошко и Одринско, докато въ другитѣ бълг. говори мекитѣ основи се водѭтъ съвършенно по твърдитѣ: ако се говори въ едно нарѣчие *вълкът* — говорѭтъ сѫщеврѣмено и *ден'ът;* ако употрѣбятъ *вълкбт* — казватъ и *ден'от*. Борбата, значи, останала между двѣтѣ първи членни форми *ът* и *от* и споредъ това, коя отъ тѣхъ надвила въ извѣстенъ говоръ, се говори сега *ът* или *от* — безъ да се гледа каква е фонетичната замѣна за суфиксното *ъ* въ дадения говоръ.

Слѣдъ установението на *от* за общо произношение намѣсто прѣдишнитѣ три членни форми, не става съ него никакво измѣнение. За това онѣзъ говори, които пригърнѫли едно врѣме тази членна форма, си я задържали и до днесъ; защото звукъ *о* се не мѣнява никакъ споредъ бълг. говори. Тъй си обясняваме, защо нѣкои и с т о ч н и говори иматъ членъ *от* или *о*. Другояче станало въ онѣзъ бълг. говори, които приели членната форма *ът* за обща. Тъй като звукъ *ъ* е изложенъ на постоянни промѣни по българскитѣ говори, той и тука приема различни произношения — споредъ диалектичното произношение на *ъ*-звукъ; отъ тамъ пакъ различни произношения на членната форма за мѫжки родъ; споредъ това, дали въ нарѣчието говорѭтъ *ъ* намѣсто ѫ — членната форма се произнася *ът*; ако въ еди-кой-си говоръ произнасѭтъ старобългарското ѫ като *а* — и членната гласна се изговаря тъй сѫщо *а, ат*; и най-сетнѣ, ако ѫ има произношение на *оа* (или *о*) — както въ Родопитѣ, може и членната форма, кога е съ ударение, да бѫде изговарана *оат* или *от*.

Каквото казахме за пълната членна форма *ът, от, ет* — туй сѫщо струва и за скратената: ъ, о, *е*; сирѣчъ слѣдъ испадането на *т* (а то отпада и тукъ по сѫщи причини, по каквито въ 3. л. ед. наст. ход*и* намѣсто ходитъ; въ инфинитивната основа: стига *ходи* намѣсто по-напрѣжното ходити, ходитъ и най-сетнѣ въ числителнитѣ имена като: двайс*е*, трийс*е*), слѣдъ изчезваньето на *т*, гласната която се изговаряла по-напрѣдъ прѣдъ това *т* си оставя и за напрѣдъ и съ нея става сѫщо, каквото ако бѣше останѫло *т*-то; оттамъ покрай членове *ът, от, ет* — още и *ъ, о е;* па както от *ът* произлизатъ произношения *ат, оат*, (*ет*) — тъй и отъ *ъ* могѫтъ да произлѣзѫтъ произношения: *а*, (*оа*), *ê*.

Ето сега схематично прѣдставени членнитѣ форми въ български езикъ по сичкото имъ историческо и диалектично развитие.

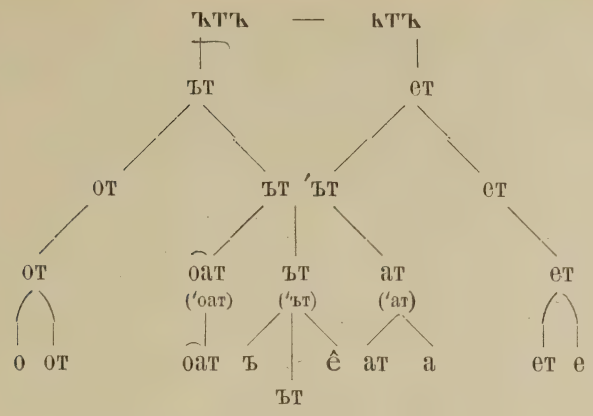

Пра такава обилность отъ членни форми и то сѐ за мжжки родъ, литературнпятъ нашъ езикъ може да се гордѣе, че е докаралъ поне до тамъ въ единството, да употрѣбя само петъ отъ тѣхъ: *ъгъ*, *ът*, *ятъ*, *а и я*. Но до сжщо единство ще дойдемъ само тогава, кога приемемъ единъ пжть за винаги общобългарската членна форма *ът* — безъ разлика на твърди и меки основи, на сжщ. и прилагателни, безъ разлика на прави и косвени падежи: стол-ът, бой-ът, ден′-ът, божи-ът, на божи-ът и пр. Къмъ това ще ни принуди когато и да е генинятъ на езика. Защото ако се попитаме, какво е произношението на петтѣхъ днешни литературни форми, ще се увѣримъ, че ний нѣмаме работа съ петъ разни произношения, а само съ двѣ: *ът* и *ъ (ж)* и само лошата графика е крива да имаме безъ нужда въ нашия писменъ езикъ петъ разни членни форми. И наистина вълкътъ, деньтъ, боятъ, вълка, боя написани както се изговарятъ даватъ: вълк-ът (вълк-жт), ден′-ът (ден′-жт), бой-ът (бой-жт), вълк-ѣ (вълк-ж), бой-ѣ (бой-ж), отдѣто явно виждаме само два члена, а не петъ.

Нѣма да се простирамъ тукъ да доказвамъ изново историческото и фонетично право на общобългарския членъ за м. р. ът. За това се писà доста и любопитнятъ читатель може да прочете въ Бълг. Пр. год. I. кн. I., II., III. и пр. въ отдѣла за правописа.

Относително другитѣ мѣстоимения отъ, овъ, сь, които тъй сжщо игражтъ роля на членове въ новобългарски езикъ, ще кажемъ, че тѣ сж изравнени или пó-добрѣ приравнени къмъ общобългарския членъ *ът*, *та*, *то*; тъй отъ първото старобълг. мѣстоимение получаваме членове: *ов*, *ва*, *во*; отъ второто: *он*, *на*, *но*; отъ третьото: *ас*, *са*, *со*. За забѣлѣзване е при

това, че троенъ членъ употрѣбятъ сравнително малко български говори и то югозападнитѣ и родопскитѣ. При това пека се знае, че за членъ при означение близки прѣдмети (на пóказъ) въ югозападна България употрѣбятъ овъ (ов, ва, во, ве), а пъкъ въвъ Родопитѣ — сь (ас, са, со, сеа); споредъ това тройниятъ членъ се распрѣдѣля така: *от*, *ов*, *он* (първиятъ за обикновено членно опрѣдѣление, вториятъ за прѣдмети близки до насъ, третиятъ за далечни прѣдмети) — за югозападна България: Прилѣпъ, Охридъ Битоля, Дебъръ, Кичево, Струга, Рѣсенъ, Тетово, Струмица, Галечникъ; *ат*, *ас*, *ан* или кога сѫ съ ударение — *о͡ат*, *о͡ас*, *о͡ан* — за родопскитѣ прѣдѣли (Ахъчелеби, Рупчосъ, Широка-лѫка).

Знае се отъ старобългарски, че мѣстоимението показателно тъ си е имало своето читаво склонение както всичкитѣ мѣстоимения и споредъ измѣненията на сѫществителното, което е опрѣдѣляло, то е приемало тъй сѫщо различни падежни форми. Това тъ като мѣстоимение си се употрѣбя прѣзъ цѣлия срѣднобългарски периодъ, сирѣчъ отъ XII. до XV. вѣкъ, но за членъ въ извѣстнитѣ намъ до сега срѣднобългарски паметници трѣба да говоримъ много прѣдпазливо. Тъй като членътъ, както се употрѣбя сега въ новобългарски, не е друго, а показателно мѣстоимѣние тъ, та, то, което като мѣстоимение не прѣстава да се употрѣбя и прѣзъ тритѣ периода на българския книжевенъ езикъ, то човѣкъ не е винаги сигуренъ, кога срѣщне това мѣстоимение, дали има работа съ членъ, или съ показателно мѣстоимение. А освѣнъ това и примѣритѣ, които могѫтъ да се наведѫтъ за членни обрати отъ срѣднобълг. периодъ сѫ сравнително толкова малко, щото ако прѣдположимъ, че въ тогавашни народенъ езикъ е имало членъ, трѣба да си обяснимъ неговото отсѫтствие въ писменния тогавашенъ езикъ само съ закоренѣлата книжевна и черковна традиция, която е считала народниятъ езикъ за долно, профанно нѣщо.[1])

---

[1]) Ето всичкитѣ извѣстни до сега примѣри отъ срѣднобългарскитѣ паметници съ прѣдполагаемъ членъ:

1) Като най-старъ паметникъ отъ срѣднобълг. периодъ, въ който срѣщаме подобие на членъ, е една грамота отъ 1278. г., съ която царь Конст. Асѣнъ дава привилегии на мънастиръ Св. Георги на бръдѣ Вирпинѣ прѣмо Скопии града и въ която се опрѣдѣля държавата на речения мънастиръ. Примѣритѣ сѫ тѣзи: на дромъ, кои иде отъ бръда *того* на Бѣлы ками; село здоуня съ за заселкы *тѣми*; съ доходкомь трьга *тога*; а синори селоу *томоу* (Срезневскій: Свѣденія и замѣтки № IV. 50.) Отъ тия примѣри като изключимъ заселкы тѣми — другитѣ могѫтъ да се тълкуватъ като съединения на сѫщ. се показ. мѣстоимения; освѣнъ това нека кажѫ и туй, че тази грамота ми се вижда като да е подправена, първо, защото е на хартия пъкъ е отъ 13. вѣкъ и второ, защото езикътъ ѝ е много неправиленъ.

Това склонение на тъ (того, тому, тѣмъ и пр.) мнпува и въ новобългарски, та въ дамаскинитѣ си се срѣща наравно съ другитѣ му новобългарски форми; напр. въ Тр. Дамаскинъ: слѣзе отъ конѩтого 141; истръгна сабїата изъ ръката войнутому 169. И тури ги въ устата звѣру тому. 90 в.; И наговориха се онна юнаци да убиатъ царатого. 88. И толкова истичѣше миро, колкото прѣлѣа и постника того и чловѣка того, что чюваше гробъ светому. 68 в. Па и до днешенъ день склонението на члена по старому е още запазено тукъ-тамъ, но е доста ограничено както географически тъй и синтаксически; сирѣчъ, освѣнъ че се употрѣбя въ малко говори, но, дѣто се употрѣбя то, ограничено е само съ мѫжки родъ и то за одушевени прѣдмети. Най голѣма жизненость има старото склонение на члена въ родопскитѣ говори, дѣто се употрѣбятъ особени форми за вин. и дат. ед. ч. както за мѫжки тъй и за женски родъ. Ср. бѣлѣжкитѣ на Хр. П. Константиновъ. Мсб. I.

Относително употрѣбението на разнитѣ членни форми за мѫжки родъ ед. ч. владѣе голѣма пъстрина между българскитѣ говори; за това е твърдѣ мѫчно да се тури каква-годѣ правилна класификация на говоритѣ възъ основа на членътъ. Едно само опрѣдѣлено може да се каже, а то е, че като оставимъ на страна онѣзъ български говори, въ които членътъ се склоняя още по старому, българския днешенъ езикъ не познава различенъ членъ за *им.* и *вин.* падежъ, а употрѣбя сé една и сѫща членна форма както за директенъ, тъй и за косвенъ падежъ. Тъй като въ литературния нашъ езикъ е влѣзълъ до нѣйдѣ обичаятъ да се прави разлика между правъ и косвенъ падежъ при употрѣбението на члена за м. р. ед. ч. (стол*ът* — стол*а*), то много записвачи грѣшѫтъ при записваньето народни умотворения; ето защо се срѣща сегизъ-тогизъ въ единъ и сѫщи говоръ ту единъ, ту други членъ (*ът* и *а*). Па има и друго. Нашиятъ народъ живѣе сега пó-обществено: отъ единъ край на България напр. се прѣселятъ хора съвсѣмъ на другия — било по частна, било по държавна работа; тия прѣселения и измѣсвания на българскитѣ граждане иматъ своето влияние върху говоритѣ. Не е за чудене тогава, ако тукъ-тамъ напстина

---

2) Срезневскій навежда (въ свѣд. и зам. XXXVI изъ единъ паметникъ отъ 1348. год. тия два примѣра за членъ: роумѣнаа*та* лѣвжж ржкж подложимъ ти подъ главж; шедъ чловѣкъ продасть все имѣнїе и коупи село*то*.

3) Въ извѣстния разказъ за троянската война („Троянска прича", гл. Мсб. VI и VII.), който по форми и по звукове стои тъй близу до новобългарски, щото човѣкъ би рекълъ, че е написанъ на тогавашен чистъ народенъ езикъ, срѣщаме пакъ само тия примѣри: не давайте аіакшоу оржжїе*то*; присждите Оурекшоу оржжие*то* — покрай примѣри като: не присжждайте Оурекшоу *того* оржжиа; дадите мнѣ *то* оржжие, които като че парализиратъ първитѣ.

захващатъ да употрѣбятъ безразлично и двата члена. Ала да не забравяме, че такова неразборно употрѣбение на двоенъ членъ, макаръ и въ народния говоръ, не ни дава още право да въвеждаме онова правило за правъ и косвенъ падежъ и да го натрапяме безъ всѣка нужда на писменията езикъ.

Ний ще дадемъ едно распрѣдѣление на разнитѣ членни форми за мѫжки родъ споредъ българскитѣ говори. Такова едно распрѣдѣление можемъ да прѣдприемемъ, защото има вече доволно събранъ и обнародванъ материалъ почти отъ всичкитѣ по́-важни български говори. Отъ това распрѣдѣление се вижда ясно, че никакви географически прѣдѣли не могѫтъ се тури между говоритѣ съ такъвъ или инакъвъ членъ; защото и между най разнообразни инакъ говори се вижда сходность откъмъ членната форма и наопаки между най близки инакъ говори може да има разлика въ члена.

Прѣди всичко българскитѣ говори се раздѣлятъ на двѣ групи:

I. Говори, които употрѣбятъ пъленъ членъ (съсъ *т*);

II. Говори, които употрѣбятъ скратенъ членъ (без *т*);

Едната и другата група об'ема, други по малки групи говори споредъ това, какъ се произнася въ тѣхъ гласната, когато стои прѣдъ едноврѣмешното пок. мѣст. **тѫ**. При това, изброяване на българскитѣ говори обращамъ внимание на това, че нѣкои говори ще бѫдатъ може би спомѣнати на двѣ мѣста — отъ което би заключили, че въ тѣхъ употрѣбятъ двоенъ членъ. Причината на това е освѣнъ реченото по́-горѣ, но и това че записвачитѣ често не указватъ точно селото въ което сѫ биле събрани материалитѣ, а именуватъ на просто цѣла область. Тъй напр. Рупчосъ се споменува при членъ *ат*, както и при членъ *а*, даже и при *о*. Това не доказва, че въ едно и сѫщо мѣсто се говори троенъ членъ, а произлиза отъ тамъ, че записвачитѣ не указали точно селото, а казватъ напросто Рупчосъ; а пъкъ Рупчосъ е крайна, въ която има села съ разни говори и разни членни форми.

I.

Говори съ пълна членна форма.

1. *ът* се употрѣбя въ: Бѣлоградчишко, западно Берковско, Трънско, Царибродско, Пиротско, Троянъ, Севлиево, Ловечъ, Габрово, Котелъ. Казаплъкъ Харманлии, Дере-Кюй (Малко-Търновско)

2. *ет* при мекитѣ основи: Малко-Търново.

3. *от* (*ов*, *он*) — Прилѣпъ, Кичево, Струга, Рѣсенъ, Дебърско, Велесъ, Охридско, Битолско, Тетовско, Струмица, Галечникъ.

4. *ут* — произлѣзло непосрѣдствено отъ *от*: Воденъ, Кукушъ, Сересъ.

5. *ат:* Ахъчелебийско, Рупчосъ, Широка-Лжка, Коприщица, Клисура.

6. о͡ат (само кога е съ ударение): Ахъчелебийско (враго͡ат МСб. I. 101, грехо͡ат МСб. VI. 133).

II.

Говори съ отсѣчена членна форма.

1. *ъ* се употрѣбя: въ Жеравна, Трѣвна, Търновско, Добричко, Свищовъ, Ямболъ, Чирпанъ, Силистренско, Стара-Загора, Сливенъ, около Цибъръ (Ковачица, Мокрешъ, Вълчедърма).

2. *о* се употрѣбя на твърдѣ много и различни мѣста. Вижда се като че тази членна форма надминува по употрѣбението си всичкитѣ други. Споредъ досегашнитѣ материали *о* за членъ говорѭтъ: въ Видинско, Кулско, Ломско, Орѣховско, Врачанско, Кутловско, Берковско, Кратовско, Шуменско, Разградско, Лѣсковско, Рушчушко, Кюстендилско, Радомирско, Самоковско, Дупнишко, Софийско, г. Джумайско, Драглица (Разлогъ), Леринско, Пиянечко, Бургаско, Шипъ, Костурско, Д. Хисарско, Дойранъ, Якоруда (Разлогъ), Рупчосъ (огъньо, валкò — МСб. VIII. 128).

3. *а*: Недобратско (Разлогъ [1]), Д. Хисарско, Пирдопъ, Пещера, Рупчосъ, Коприщица, Клисура, Ахъчелеби, Конушко, Орхание, Тетевенъ (кога е безъ ударение — инакъ ê), Етрополе, Неврокопско, с. Крумово (заселение отъ Ямболско) МСб. VIII.

4. *е:* Драглица (Разлогъ), Търновско (МСб. VI. 21.) Недобратско.

5. ê — само кога е съ ударение: Тетевенъ.

Относително членната форма въ множ. ч. не може да става дума за диалектни различия, защото тая форма въ основата си е една и сѫща въ сичкитѣ бълг. говори, а именно *те* (*тѣ*). Само различнитѣ произношения на това *те* искарватъ привидно три диалектични форми: *те* — западнобългарски, централнобълг. и общобългарски; *ти* — источнобъл-

---

[1]) По-право Гнидобрадско, както го срѣщаме въ Царъ Шишмановата грамота отъ 1379 год (въ Рилския мънастиръ): Таже село Бъзово, Дебъръ, Албаново, Пъстра, село Гнидобрадско и разлошки попове...

гарски; *т'з* (*теа*) — търново-шуменски и родопски. — Като имаме прѣдъ видъ старобългарската форма *ти* за м. р. и *тъг* за ж. р. мн. ч., очаквали бихме за обща форма въ новобългарски именно *ти*, а не *те* Но или подъ влиянието на косвенитѣ форми отъ мѣстоимѣнието *тъ*: т*ѣ*хъ, т*ѣ*мъ, т*ѣ*ми, т*ѣ*хъ — (ср. Милетичъ, О članu стр. 50), или по замѣса съ мѣстоименната форма т и è, ще се е образувала обща членна форма, която сега въ найчиститѣ бълг. говори се произнася чисто и ясно *те*, а тъй ще трѣба и да я пишемъ; защото другитѣ произношения *ти*, *т'з* (*теа*) сж отъ такива български говори, които не могжтъ да бжджтъ мѣродавни при урежданьето на едно общобългарско правописание.

Слѣдъ като изложихме развитието и разпространението на членната форма въ българския народенъ езикъ, слѣдъ като дадохме и нѣкои насоки за у н и ф и ц и р а н ь е т о на члена въ нашия писменъ езикъ, остава сега да кажемъ нѣщо и за у п о т р ѣ б е н и е т о н а ч л е н а в ъ н а ш и я к н и ж о в е н ъ с т и л ъ.

Досега нѣма още установени правила за синтактичното употрѣбение на члена, сирѣчъ правила за това, въ какви случаи да се употрѣбя членъ, а въ какви не. И този въпросъ чака подробно изслѣдванье, както много други синтактични въпроси у насъ и докато се не турятъ и тукъ какви-годѣ правила — сè тъй ще се узаконяватъ произволноститѣ и сè тъй ще куца българския стилъ. Отъ повършенъ погледъ къмъ това, що се пише и печата у насъ, лесно вижда човѣкъ погрѣшното натрупванье на члена, гдѣ ще и гдѣ не ще. Каквото и българско съчинение да вземете, бждете увѣрени, че най-много погрѣшки ще намѣрите именно откъмъ тази страна. Днешнитѣ наши писатели се поддаватъ прѣмного на чуждо влияние, а туй влияние най-много излиза на явѣ при употрѣбението на членътъ. Рекло се единъ пжть, че български езикъ има членъ, както и другитѣ модерни езици (нѣмски, френски) и нашитѣ писатели сега много много му не мислятъ, може ли на всѣкждѣ, гдѣто стои въ чуждиятъ езикъ членъ, да стои тъй сжщо и въ нашиятъ? Не, български езикъ си има и той, като всѣки други езикъ свои особености, свои синтактични правила; па тъй сжщо и относително членното употрѣбение нашиятъ езикъ си има правила, които не сж по-маловажни отъ другитѣ граматически закони и които нарушавайки падаме подъ грѣшки, не по-малко осждителни отъ другитѣ стилни погрѣшки. За да се не грѣши прѣмного въ това отношение, нека знае всѣки, че членътъ въ български езикъ не е взелъ още онова широко употрѣбение, както

въ останжлитѣ европейски езици, а подипърва захваща модерното си развитие. Това се вижда най-добрѣ отъ нашитѣ народни умотворения и отъ говорътъ на нашето селско население. Ако всички признаваме, че хубавъ български езикъ трѣба да черпимъ отъ народнитѣ наши словесни произведения, безъ друго трѣба да признаемъ сжщеврѣменно, че нашиятъ книжовенъ езикъ откъмъ употрѣбението на членъ се изневѣрилъ твърдѣ много на сжщинскиятъ народенъ езикъ и то въ ущърбъ на благозвучието си. И наистина, хубавиятъ български стилъ, народната благозвучна речь го изисква, щото сегашното безъ мѣрка употрѣбение на членъгъ да се ограничи, колкото се може повече. Азъ не съмъ отъ онѣзи, които едно врѣме проповѣдвахж съвършеното му прогонванье отъ нашия писменъ езикъ, но съмъ голѣмъ противникъ на злоупотрѣбенията съ него. Кога се пише или говори, нека се има прѣдъ видъ, че членътъ, наистина, опрѣдѣля много пжти по точно понятията, дава по-голѣма прецизность на изражението, но пъкъ щомъ се употрѣбя нѐ споредъ свойството на езика, той не само че губи своето значение, но и врѣди на стилътъ, прави го грапавъ, неестественъ, варварски. За това да ви бжде всѣки пжть за правило, отъ което да се не откланяте: членъ да употрѣбяте колкото се може по-малко и ще видите, какъ стилътъ ви ще бжде по-звученъ, по-народенъ и по-елегантенъ. Три правила има изобщо, които е длъженъ всѣки да слѣдва, ако иска да пише право и правилно български; отъ тѣзи три правила на първо мѣсто стои правилото, което ограничава многото употрѣбение на членъ. Като е дума тука за правиленъ стилъ, нека спомѣнемъ и другитѣ двѣ, които и тъй стоижтъ въ тѣсна връзка едно съ друго. Тъй, покрай умѣреното употрѣбение на членъ, правилниятъ български езикъ изисква още: правилно употрѣбение на прѣдлогъ *на* и най-сетнѣ: широко поле на глаголътъ, а ограничение на глаголнитѣ сжществителни. Въ тѣзи три правилца се крие цѣлата философия — да пишемъ право български и който се стрѣми да изпълнява кое-да-е отъ тѣхъ, eo ipso ще изпълнява и другитѣ двѣ — толкозъ тѣсно сж свързани тритѣ помежду си. Ето примѣръ за това. Въ хубавото съчинение „Великата Рилска пустиня“ (МСб. VII.) Вазовъ, който инакъ води голѣма грижа за благозвучието на стилътъ си, пропусижлъ тия рия редове: „Нестигаше мжката отъ неизвѣстности*та на* срока *на* възвръщанието му въ България, ами още той теглѣше отъ прѣслѣдванието на таборния командиръ“. Въ тѣзи три реда сж нарушени и тритѣ горѣказани правила: натрупани членове; повторенъ

безъ всѣка нужда и противъ благозвучието прѣдлогъ *на*; употрѣбено глаголно сѫществително, гдѣто е по̀ намѣсто глаголъ. Ако се постараемъ да изпълнимъ тука поне едно отъ горнитѣ правилца — веднага ще се прѣобрази цѣлото изречение на по-добрѣ; защото щомъ се постараемъ да избѣгнемъ напр. повторението на прѣдлогъ *на*, избѣгваме сѫщеврѣменно излишнитѣ членове, избѣгваме и глаголнитѣ сѫществителни, а цѣлото изречение получа по-български видъ: „Не му стигаше мъката, че не знаеше, кога ще се върне въ България, ами си теглеше и отъ преследването на таборния командиръ“. Въ слѣдната книга Сборникъ (VIII.) Вазовъ самъ съзнава, че така да се пише не е чисто български, та прѣпоръчва твърдѣ умѣстно да пишемъ и да казваме намѣсто: изгрѣвание*то на* слънце*то*: и́згрѣвъ-слънце — както е по чисто български; намѣсто захождание*то на* слънце*то* — за́ходъ-слънце; намѣсто: пукване*то на* зора*та* — при́-зори и пр. Ето па́, както е тука по-хубаво, ако се избѣгнѫтъ глаголнитѣ сѫществителни, тъй е то всѫду, гдѣто е възможно; защото заедно съ това се отърваме и отъ излишни членове. Та каква хубость да наредишъ едно слѣдъ друго нѣколко члена, когато може и е по-добрѣ безъ тѣхъ? Кому ще хареса да каже: Михайловски има пластичност*ьта*, изразителност*ьта* и изящност*ьта на* Вазовия стихъ“[1]) — когато е много по-хубаво, ако рече: „Михайловски има стихъ като Вазовия: пластиченъ, изразителенъ и изященъ“. Или каква елегантность — да кажешъ: „Дохожда нова епоха въ нашето общество, гдѣто въ първо врѣме геройствува некадърност*ьта*, ограниченост*ьта*, тѫпост*ьта*, бездарност*ьта*, шарлатанство*то*, безхарактерност*ьта*, тѣсногѫрдие*то*, нетърпимост*ьта*, — а по-сѣтнѣ лютост*ьта*, жестокост*ьта*, бездушие*то*, безчовѣчие*то*, насилие*то*“[2]) — когато може цѣлата какофония да се избѣгне съ отмахваньето на членоветѣ! Щомъ у сами Вазовъ и Кѫрджиевъ намираме подобни грѣшки, може да си мислите, какво е то у другитѣ наши по-долна рѫка писатели, какво е въ нашитѣ вѣстници и въ нашитѣ канцеларии! Его единъ примѣръ: „Австро-Унгария неможе да не подаде рѫка *на* закрѣпяване*то на* състояние*то на* работит*ѣ* като улеснява развитие*то на* положение*то*. Вѣрване*то* обаче, че тъй наричаното всеобщо разорѫжаване е неизбѣжно, или че е осѫществимо при сегашнитѣ условия, е химерично.!!“ Туй го казалъ „графъ*тъ*“ Калноки намъ-дѣ-си, но прѣзъ перото на нѣкой до-зла-бога лошъ прѣводачъ на

---

[1]) Г. А. Кѫрджиевъ. Записки по мисъльта и живота, год. I. кн. IX. и X стр. 17.

[2]) ibid. 17.

телеграмитѣ отъ Agence Balcanique. Такива стилни бисери показватъ, докждѣ може да стигнемъ съ нашата нехайность къмъ народниятъ си езикъ.

Нека видимъ сега, можемъ ли дà по-подробни правила и примѣри, като гдѣ трѣба и гдѣ не трѣба да се употрѣбя членъ въ български езикъ.

Обикновено се казва, че членътъ (думата е все за опрѣдѣлителния членъ, защото неопрѣдѣлителенъ членъ български езикъ още не познава!) опрѣдѣля или означава познати прѣдмѣти, сирѣчъ кога се притуря при нѣкое сѫществително, то се схваща, като по-близу познато, като опрѣдѣлено. Тъй е въ общи черти; но употрѣбението на члена въ български езикъ, както и въ другитѣ езици, които го иматъ, е тъй прѣплетено съ разни наслоения отъ по-старо и по-ново врѣме, съ домашни и чужди обрати, че много пѫти ще го срѣщнемъ употрѣбенъ тамъ, гдѣто не трѣба никакво опрѣдѣление и наопаки липсува тамъ, гдѣто смисълта иска точно опрѣдѣление. Съ други думи, има случаи, гдѣто съвсѣмъ извѣстни прѣдмѣти се употрѣбятъ безъ членъ и наопаки съвсѣмъ неизвѣстни прѣдмѣти съ членъ. Казваме отъ една страна: боли ме глава; навѣхнѫхъ си кракъ; отивамъ на лозе; ходихъ на пазаръ, а отъ друга страна; кон'ът е полезно животно; лесицата е лукава; той стоеше на прозорецът; слезе по стълбата; излезе на улицата. Разбира се, че подробно изслѣдванье може и тукъ да установи извѣстни правила, но тѣ ще засѣгатъ дълбоко въ синтактичната логика на езикътъ, а намъ е нужно тука да знаемъ прѣди всичко небългарското употрѣбение на членътъ, сирѣчъ, гдѣ не трѣба да употрѣбяме членъ, за да останемъ вѣрни на онова правило, което изказахме най-напрѣдъ, именно, членъ да употрѣбяме, колкото се може по-малко. Затова надолу слѣдватъ все такива примѣри, гдѣто е погрѣшно да се употрѣбя членъ.

Бѣлѣжка. Прѣди всичко нека спомѣнемъ, че членътъ въ български езикъ е нѣщо ново и се не склоня; затова се употрѣбя само при новитѣ, модерни форми, сирѣчъ при тъй нареченитѣ генерални падежи: човѣкътъ, човѣцитѣ — значѫтъ имен. и винит. падежъ; сѫщитѣ форми придружени съ прѣдлогъ на означаватъ дат. и род. — значи безъ всѣко измѣнение на именната имъ членна форма. Но щомъ думата се употрѣби по старински, сирѣчъ щомъ приеме нѣкоя стара падежна форма и членътъ неможе вече да стои: човѣку, човѣка; днесъ-за-днесъ нито говоримъ нито пишемъ вече: човѣку-тому, човѣка-того, както се писало до миналия вѣкъ, както се говори още въ

нѣкои български покраини. Сега ний си помагаме съ генералната форма и казваме на човѣкътъ намѣсто човѣкутому, защото първото е по-модерно и по-съобразно съ общото свръмление на езикътъ да изказва дателенъ падежъ съ на; освѣнъ това първата форма е по-кратка отъ втората за единъ слогъ. Ето за туй обикновениятъ бълг. езикъ прѣдпочита сега и за винителенъ падежъ форма човѣкътъ намѣсто по-дългата човѣка-того. Друго е съ дат. падежъ мн. число: човѣцитѣмъ или човѣцинтѣмъ — какго бихх казали въ Родопитѣ, е по-кратко отъ обикновеното българско: на човѣцитѣ; и тази краткость може би ще помогне да се введе и узакони дателната членна форма за мн. число, поне при одушевени, лични имена.

И тъй членъ не трѣба да се употрѣбя:

1. При собствени имена, биле тѣ лични, географически или други названия. Общоупотрѣбителни геогр. имена съ членъ сх: Дунавътъ, Балканътъ, Алпите, Пиринеите, Карпатите, Апенините, Кордилиерите, Босфорътъ, Дарданелите, Гердапътъ. Въ съвсѣмъ фамилиарния народенъ езикъ употрѣбятъ членъ и при собств. лични имена: Петрето, Коси-то — тъй както ще кажатъ сѫщо: Българията, Русията — но такива употрѣбения да се избѣгватъ.

2. Мѣсеци, недѣлни дни, празници, пости особено кога се означава съ тѣхъ врѣме, не искатъ членъ: Марта, Априлъ, срѣда, четвъртъкъ; Коледа, Водици, Богородица, Ивановъ-день; Велики пости, Петрови пости.

3. Свѣтски точки за означение на мѣсто: истокъ, западъ, северъ, югъ; пладне, срѣднощь.

4. Всички собствени имена, които се употрѣбятъ безъ членъ, не изискватъ членъ и за своитѣ апозиции: градъ, река, островъ, планина, княжество, столица, улица, месецъ и пр.; и тъй не е добрѣ да се каже: градътъ Търново, а градъ Търново; не: Рекатa Искъръ, а река Искъръ; тъй сѫщо: островъ Мадагаскаръ, планина Витоша, княжество България, столица София, улица Пиротъ, месецъ Марта и пр. Тъй сѫщо и титлитѣ при собственнитѣ лични имена се употрѣбятъ безъ членъ: графъ Калноки, не графътъ Калноки; министъръ Начевичъ, сенатаръ Н. Н., редакторъ Р. Р., критикъ В. В., депутатъ С. С. и пр.; тъй сѫщо: вестникъ „Свобода“, семейство Коларовъ, списание „Мисъль“ дружество „Червенъ кръстъ“, „Славянска бесѣда и пр.

5. При заглавия както на книги и вѣстници, тъй и на отдѣлни статии: Българска граматика, Опитна физика, „Утро“,

„Зора“, Стари пътувания презъ България, История на средните векове, История на едно престъпление и пр.

6. Учитель, професоръ, преподавателъ: по история, по география, по геометрия, а не по история*та*, географи*ята* ипр. Тъй сѫщо: учебникъ, рѫководство: по химия, по технология, по естествена история; тъй сѫщо докторъ: *по* медицина, *по* философия (забѣлѣжи при това и прѣдлогътъ *по*, а не *на*); следва по ветеринарство, дали му степендия по филология, — а не по филологи*ята*.

7. Роднински или родствени имена — особено кога сѫ придружени съ едно отъ притежателнитѣ мѣстоимения (ми, ти, си, му, ѝ, ни, ви, имъ): братъ ми, на Ивана братъ му, а не брат*ъ*т*ъ* на И.; на Стояна майка му, а не майка*та* на Стояна, сестра ми, а не сестрата ми; тъй сѫщо: жена ми, баща ми, леля му, стрика имъ, тъща му, дѣдà ни, вуйка му, зеть ни, мъжь ѝ и пр.

8. Названия на болести, особено кога се употрѣбени въ изражения като: разболѣ се отъ тифусъ, лежи боленъ отъ треска; хванало го кашлица, умрѣлъ отъ чума, холера, охтика и пр.

9. При думи, които показватъ изобилие или недостатъкъ: много, малко, има, нѣма, голѣма часть (кога не е употрѣбенъ прѣдлогъ *отъ*); не е′ хубаво напр. както казва Кърджиевъ (записки IX-X, 20): много ли сѫ у насъ подобни*тѣ* великани, или пакъ тамъ: това за васъ-си, защото имате и сти*ха*, и мисъл*та* и поле*та*.

10. Кога се съединяватъ нѣколко сѫществителни съ съюзъ *и* да образува едно логическо дѣло: и народъ и правителство а нѐ: и народ*ъ*т*ъ* и правителст*во*то; и учители и ученици го обичаха; той остави роднини и приятели, народъ и отечество и отиде въ чужда страна.

11. Кога се опрѣдѣля врѣме: получава 200 л. на месецъ, а нѐ на месец*ъ*т*ъ*, чито *въ* мес.; печели толкова *на* годи*на*; излиза два пѫти на седми*ца*, (а нѐ на седмица*та* или *въ* седмица*та*); исходва 5 километра на часъ, а нѐ на час*ъ*т*ъ*; и пр. Но кога се пита, кой часъ отъ денонощието имаме, тогава членътъ е потрѣбенъ: час*ъ*т*ъ* е осемъ; на час*ъ*т*ъ* петь ме чакай; на дванайсетъ час*ъ*т*ъ* обѣдваме.

12. При старински или пословични обрати: рано пиле рано пѣе; поклонена глава сабя я не сече; клинъ клѝнъ избива; градъ гладъ нѐ прави; киша пó-лошо отъ суша. Тъй сѫшо би трѣбало не′: „съединението прави силата“, както е робски и варварски прѣведено французкото: «L'union fait la force», а нито „единството поражда силата“ или „единството докарва могѫщество“ — както прѣпорѫчва да бѫде прѣведена

горната фр. фраза г. Михаиловски (МСб. I. 259), ами трѣба и тукъ да употрѣбимъ пословичния духъ и стилъ и да кажемъ по най-чисто български: „единство дава сила“, ако искаме и тази фраза да стане домашна като всѣка бълг. пословица.

13. Отдѣлни фрази или обрати като: търса случай, намирамъ срѣдство, зимамъ инициатива, възбуждамъ интересъ (у нѣкого за нещо), имамъ честь; тъй сѫщо: честь ми е, длъжностъ ми е, редъ ми е, воля ми е, родъ, роднина ми е, право ми е; въ също време, по съща причина, по същи съображения, една и съща идея — изобщо същи е най-хубаво да се употрѣбя безъ членъ. По форма, по значение, по мѣрка, по най-нова мода, по достойнство, по кръвь, по вродена способностъ, по вѣра, по родъ. Стои на че*ло* на, дойде ми *на умъ*, зелъ го на око, падна ми на ржка, иде ми на смѣтка; отивамъ на черква, на пазаръ, хода на училище, не ходи на кавене; отивамъ на баня, отивамъ на балъ; зеха го на езикъ, туриха го на тѣсно, не обѣли зѫбъ и пр. Подъ име, подъ название, подъ псевдонимъ, подъ предлогъ, подъ натискъ, подъ условие, подъ влияние.

14. Прилагателно цѣлъ като че избѣгва тъй сѫщо членътъ: цѣлъ свѣтъ го знае; цѣлъ день и цѣла нощъ го чакахъ; цѣла седмица валѣ; цѣлъ месецъ го нѣма; цѣла година го уча; цѣлъ градъ бѣше на крака; по цѣлъ градъ го търсихъ; изядохъ го цѣлъ — напротивъ: изядохъ го сичкиятъ; доведи ги цѣли — доведи ги сичките. Тъй сѫщо и самъ: самъ господъ знае, сами те се знаятъ, самъ той ми каза.

Най-много се грѣши кога се прѣвежда отъ чужди езикъ, дѣто има членъ. Неопитниятъ прѣводачъ много лесно се поддава на чуждиятъ езикъ, на прѣвежда буквално всичкитѣ членове: Jeune dame connaissante le chant et le piano — млада госпожа познавающа пѣни*ето* и пиян*ото*! Или: Die Epidemie hat den höchsten Grad ihrer Entwickelung erreicht — Епидемията достигнала до най-висока*та* степень *на* развитие*то* си, намѣсто просто и ясно: Епидемията (или порухата) се усилила до нѣмай-кѫдѣ.

Кога прѣвеждаме отъ който и да било езикъ на български, нека не забравяме, че трѣба да ни владѣе нѐ чуждата, а българската синтакса; тъй, ако французинътъ казва по своему: Elle a les cheveux blonds, la bouche petite, ний да не казваме: тя има коситѣ руси, устата малка; или намѣсто: Je vous souhaite le bon jour — желая ви добри*ятъ* день: или намѣсто: Je n'ai pas le temps — азъ нѣмамъ врѣмето — а всѣки пѫть да внимаваме, щото въ писането ни да излиза на явѣ духътъ на български езикъ, да се стараемъ чисто българ-

ски да се изразяваме; защото французинътъ си има своя синтакса, а българинътъ пъкъ своя. За това на французки ако е правилно да се каже: l'art de la guerre на български е съвсѣмъ лошо да кажемъ; искуството на войната, и ако прѣвеждаме тая фраза отъ французки, ще трѣба да я прѣиначимъ споредъ свойството на български езикъ: *военно искуство*. Тъй сѫщо не е добрѣ ако намѣсто франц. Ministère de la guerre кажехме: Министерство на войната, а Военно Министерство. За забѣлѣзванье е, че отъ сичкитѣ министерства у насъ само Военното Министерство има сполучено название; всичкитѣ други съ своитѣ *на на*, *та та*, бодѫтъ напросто ушитѣ на всѣкиго, който има що-годѣ чутие за правиленъ български езикъ; какво е това название, молѭ ви се: Министерство *на* земледѣлие*то* и търговия*та?* Какво търси тука *на* и какво опрѣдѣлятъ членоветѣ? Не е ли много по̀-хубаво и по-кратко: *Министерство за земледѣлие и търговия?* Или много звучно ли е да се казва: Министерство *на* общи*тѣ* сгради пѫтища*та* и съобщения*та* — намѣсто хубавичко български: *Министерство за общи сгради, пѫтища и съобщения*. Оня, който е далъ най-напрѣдъ тия варварски названия, не е ималъ ни понятие отъ българска синтакса и тъй произлѣзли такива монструми, които заедно съ много още други ще трѣба да чистимъ полека-лека изъ нашия канцеларски езикъ

Тукъ намомняме на читателя онова, що бѣхме казали за употрѣбението на прѣдлогъ *на* (гл. Бълг. Пр. год. II. кн. III.): Чуждитѣ родителни падежи се прѣвеждатъ само тогава сполучливо съ *на*, когато отговарятъ на въпросъ чий или пъкъ на дателенъ падежъ. Въ противенъ случай почти винаги рискуваме да направимъ двѣ грѣшки изведнъжъ: да употрѣбимъ погрѣшно прѣдлогъ *на* и да вмъкнемъ заедно съ него излишни членове. Нека имаме на умъ винаги това правило, па ако заедно съ него не испущаме испрѣдъ видъ и онова, съ което прѣпоржчаме широко поле на глаголитѣ, ще можемъ полека-лека да си образуваме правиленъ и хармониченъ стилъ.

Б. Цоневъ.

ПРѢДХОДНИЦА.

От Франсискъ Сарсей.

Току що получихъ програмата на едно ново дружество, което ще се нарича „Прѣдходница“ (Avant-Courrière) и ще има за своя емблема: слънце изгрѣло задъ единъ невисочъкъ хълмъ. Откъсвамъ първия членъ отъ тази програма, за да ви го прѣдставѭ. Така ще знаете по-хубаво отколкото, ако бихъ ви разправилъ азъ, каква е работата:

„Членъ I. Цѣль: Основава се въ Франция едно дружество, което се стреми да спечели за жената правото да свидѣтелствува и тя въ официалнитѣ и домашни актове, а за съпругата — правото да е стопанка на спечеленитѣ съ нейния трудъ пари и да разполага съ тѣхъ като такава“.

Основателката на това дружество е M-me Henri Schmall, позната отдавна вечъ чрѣзъ вѣстника си „Прѣдходница“ — единъ вѣстникъ, който излиза сегизъ тогизъ и поддържа силно каузата на женскитѣ искания. Онова, което отличава Mme Шмалъ отъ другитѣ госпожи, горещи апостолки и распалени авокатки на сѫщитѣ начала, това е, че тя умѣе да внася въ борбата, що се прѣдприима, за да постави жената на сѫща нога както и мѫжа, практически умъ, който липсуваше у другитѣ. Прѣдходницата, авокатка, гореща апостолка, ще иска, ако господства имъ сполучѫтъ, и езикътъ ни да се привие на нуждитѣ, които ще произлѣзѫтъ отъ тази революция. Сичкитѣ сѫществителни, които означаватъ нѣкаква профессия или нѣкакъвъ занаятъ ще трѣбва да иматъ и женски съотвѣтни на мѫжкитѣ. Ще трѣба да казваме: „магистранка, професорка, докторка, политиканка“, — знамъ ли азъ още какви други?

Но не сме дошли още до тамъ. Това много добрѣ е схванѫла Mme Шмалъ, която е по произхождение Англо-Саксонка. Като намира, че французки нововодителки сѫ поисквали заведнѫжъ пълното приравнявание и на двата пола, и въ своята революционерна ревность сѫ били готови да глътнѫтъ всичкитѣ реформи въ единъ залъкъ, Mme Шмалъ, по̀-практична, по̀ бла-

горазумна, е почувствувала нуждата, да разреди въпроситѣ, както се изразяваше Гамбета, или ако прѣдпочитате една живописна метафора, макаръ и вулгарна, да яде ангинаритѣ листъ по листъ.

Да се иска отведнажъ сичко, си е казала тя, както правѫтъ прѣвъзнесенитѣ защитници на женскитѣ права, нищо нѣма да се сполучи; малко това, но ставяшъ и смѣшна, давашъ прѣдметъ за подигравка; защото нѣма другъ сюжетъ за пò добра подигравка отъ колкото тази. Подигравката сама бликва отъ устата на французина, за който женскитѣ претенции сѫ били всѣкога единъ неизчерпаемъ изворъ на подигравки пò-вече или пò-малко остроумни. Да, трѣба наистина, когато е човѣкъ въ правото си, да не се стрѣсва отъ насмивкитѣ на хората; но при все това остава си вѣрно, че тѣзи насмивки винаги сѫ били и си оставатъ въ Франция всесилни. Отъ многото женски притезания, подигравката се залавя о най успоримитѣ и най спорнитѣ; обръща ги съ краката на горѣ и пуснѫтитѣ по такъвъ начинъ стрѣли само срѣщу нѣкои отъ тѣзи претенции, засѣгатъ ги всички: и ето ти успѣхътъ на дѣлото отблъснѫтъ за двадесетъ години назадъ.

Г-жа Шмалъ си е получила да намѣри между прѣобразуванията, що има право жената да търси, онѣзи само, които ще подигнатъ най малкото съпротивление, онѣзи, върху които изглежда като че всички сме съгласни, онѣзи, които най добрѣ ще назовѫ зрѣли и готови за събирание плодове. Съ това намѣрение тя е основала единъ съюзъ, нареченъ „Прѣдходница“ както и вѣстникътъ, съ цѣль да направи натискъ възъ властитѣ и да сполучи отъ законодателното тѣло гласуванието на единъ законъ, който да прогласява и посвещава тѣзи двѣ претенции, дѣйствително твърдѣ скромни.

Кой наистина нѣма да бѫде докаченъ, като вижда, че законътъ отказва на женитѣ правото да свидѣтелствуватъ въ официалнитѣ и частни актове? Какъ така! Когато имамъ нужда да подпишѫ некое книжле въ кметството, могѫ да повикамъ за свидѣтель, хамалина що чака тамъ на кюшето и на когото плащамъ единъ левъ! Вие трѣбва да знаете всички, че тъй се вършътъ тѣзи работи. И такива услуги, това законно задължение, същия законъ ми забранява да търсѭ отъ една жена, била тя най-честна, най-образована и най-добрѣ поставена въ обществото дама? Законътъ не вѣрва на женскитѣ думи; защо, молѭ ви се? Кодексътъ ни, сякашъ наистина по-тозн въпросъ, е било съчинение отъ сѫщитѣ онѣзи духовни

сановници, които непомнѭ въ кой съборъ провъзгласихѫ прѣспокойно и тържествено, че жената нѣма душа.

Това е едно оскърбление, което напусто се фърля възъ красния полъ, понеже това е вече приетото изражение. То нѣма никаква смисъль; искате ли най-подходящия епитетъ: то е абсурдно. Върху тѣзи точки не вѣрвамъ да сѫ възможни двѣ мнѣния даже и у юриститѣ, хора както си ги знаемъ, твърдѣ придирчиви, и привърженици на юридическитѣ distinguo.

Върху второто прѣобразование, което M-me Шмалъ вписва въ програмата си, може повече да се спори. Въпроса е да може омѫжената жена да си получава добититѣ чрѣзъ трудътъ си пари и да се разполага съ тѣхъ свободно. Ако се съвѣтваме само съ елементарната справедливость и съ здравия смисъль, невиждамъ, какъ би могло да се нападне и обори това начало. Едно човѣшко сѫщество, жена или мѫжъ, — какво ви важи? — труди се, работи и получава извѣстно възнаграждение. Какъ може да не се допусне, че това възнаграждение ѝ принадлежи като нейна собственость, и че тя има право да се разполага съ него, като пълна стопанка? Правдата и разумътъ не могѫтъ да дойдѫтъ до друго заключение.

Но тукъ ще се ударимъ срѣщу понятието за фамилията, както е тя организирана отъ гражданскитѣ ни закони. Както ви е извѣстно юридическата ни фамилия почива цѣла възъ достатъкъ на всемощия авторитетъ на мѫжа, догматъ който ни дохожда по наслѣдство отъ римското законодателство и който влѣзна въ правата ни, всмука се въ кръвьта ни.

При все това мислѭ, че и на тази почва съюзътъ ще надвие, и даже побѣдата нѣма да чака много врѣме. Течението тамъ ни носи: философитѣ, които гледатъ на работитѣ отъ пò високо, всички сѫ наклонни къмъ това и се произнасятъ въ полза на женската еманципация въ новото общество. Тъкмо сега бѣхъ прочелъ една нова книга на T. A. Fouilleé, която се обнародва въ Библиотеката на съврѣмената философия на T. F. Alcan. Названието ѝ е „Темпераментъ и характеръ споредъ лицата, половетѣ и раситѣ“. То е едно съчинение, което не е благоразумно да се намира въ рѫцѣтѣ на едно момиче; неблагоразумно е може би силно казано; книгата ще му дотегне още отъ първата страница, и то ще я зафърли. По този поводъ ще трѣба да се поскарамъ малко и да помърмрѭ T. A. Fouillé и другитѣ философи, които писватъ за Библиотеката на T. F. Alcan. Защо, Боже мой, не се помѫчите да изложите мислитѣ си, съ единъ по-човѣшки езикъ, както правѣхѫ вашитѣ учители? Защо е тази научна фразео-

логия, често неприятна и непривлѣкателна? Г-нъ Fouillé, желаете ли, да изслушате единъ истински анекдотъ? Бѣхъ прочелъ прѣзъ дене си онази именно глава отъ съчинението ви, която е толкозъ любопитна и се занимава съ происхождението на половетѣ. Смаянъ останѫхъ, като прочетохъ тамъ твърдение съвсѣмъ противно на онова, което изобщо е прието, но което за туй е несъмнѣно вѣрно и добито отъ най-новитѣ издирвания на физиолозитѣ — натуралисти, именно че женския полъ не е слѣдствие отъ едно спиранье въ развитието, но на опаки, че богато хранение е най-благоприятното условие, ако не и необходимото за да се искара на добъръ край изработването на таквозъ едно велико прѣдприятие каквото е едно сѫщество отъ женския полъ. Така напримѣръ: отъ триста овце, половината богато и тлъсто хранени, родили женски агнета въ грамадно множество, другата половина, подложена на едно сиромашко храненье, дали почти само мѫжки агнета. Въ сиромашкитѣ страни повечето момчета се раждатъ, отъ колкото въ по-имотнитѣ страни. Забѣлѣзано е, че близнацитѣ биватъ всѣкога почти момчета: защото сѫ били принудени да си дѣлѭтъ една храна твърдѣ скудна сравнително.

Вечерьта на трапезата естествено бѣше да падне разговора върху този въпросъ; азъ разказахъ, каквото бѣхъ прочелъ прѣзъ деня. Имаше тамъ и дами; полюбопитствувахѫ и ме помолихѫ да имъ прочетѫ сѫщата глава. На драго сърдце се подчинихъ, но сѫщеврѣмено почувствувахъ, до колко това изложение, натъпкано съ технически термини, бѣше мѫчно да се разбира и тежко да се слѣдва. Г-нъ A. Fouillé е при всичко това списатель, който пише на най-ясенъ стилъ. Но писвайки мисли само за равнитѣ нему и за ученицитѣ си, той не се отправя къмъ публиката, къмъ голѣмата публика. И шепнехъ си азъ низко, твърдѣ низко: „колко е жално че не знаѭ нищо! че нѣмамъ вечъ врѣме да изучвамъ тѣзи нови идеи и да си ги присвоѭ!“ Чини ми се че, като ги изложѫ съ езика, който е понятенъ на всички ни, ще ги направѭ заедно съ това и достѫпни за всѣкиго.

Убѣденъ съмъ при все това, че една книга като тазъ, ще подѣйствува много повече за възтържествуваньето на идеитѣ, които се проповѣдватъ въ нея, отъ колкото хилядницитѣ полемики, които би се появили по вѣстницитѣ. Вѣрното е, че тѣзи идеи отъ началото ще обхванѫтъ само нѣколко отбрани умове, отдавна подчинени на разума. Но отъ тамъ постепенно ще разширѭтъ кржгътъ на своето влияние, ще си пробиѭтъ пѫть въ масата, ще проникнѫтъ въ нея и най-подиръ ще я

прѣобразуватъ. Желалъ бихъ, тази книга да падне въ ржцѣтѣ на една домакинка, за да прочете главата върху нравствени, икономически, юридически послѣдствия отъ психологията на новото „женско (féministe) движение“. Тази глава много леко се чете, и не изисква усилено внимание. Всичко, що може да се каже въ полза на жената, е регулирано въ тѣзи петдесетъ страници. Авторътъ ясно очертава при това, догдѣ трѣбва да се простирать женскитѣ претенции.

Върху двѣтѣхъ точки, които сѫ поставени като цѣль на дружеството „Прѣдходница“ Г-нъ A. Fouillé дава на Г-жа Шмалъ подпорката на своя великъ авторитетъ. — „Недопустимо е, казва, да се гледа на жената въ фамилията, като на такава, която е поставена по низко само поради полътъ си“. Страницата която прѣдхожда това заключение е наистина прѣкрасна Позволете ми, молѭ, да ви приведѫ нѣколко редове. Списателътъ е напомнилъ думитѣ на Prudhon-а, че женидбата е съединението на силата съ хубостьта.

„Може да се възрази, че мѫжътъ не е непрѣменно силенъ и грозенъ, а жената непрѣменно слаба и хубава. Но трѣбва да се признае, че качествата на мѫжа и на бащата отъ една страна и качествата на жената и на майката отъ друга не се изплащатъ взаимно, първитѣ съ благоволения, а вторитѣ съ услуги. Женидбата не е договоръ за удоволствие. нито за интересъ; въ чистотата си, тя е и си остава една пълна и абсолютна прѣданость между двата пола, които различни по своитѣ лични качества, трѣбва, нравствено да се уравновѣсяватъ. Самопожертвуванье за самопожертвуванье помежду имъ, самопожертвуванье къмъ чедата, такъвъ е съпружеския договоръ, най-своебразния съ естеството, най-близкия до идеала. Тукъ нѣма вече, както между лица отъ еднакъвъ полъ услуга за услуга, произведение за произведение — основата на икономическия редъ; не, а по-скоро любовь — това което е основата на нравствения редъ. Баланса на взаимнитѣ права и задължения между мѫжъ и жена трѣбва тъй да бѫде сложенъ, щото да има между двата пола пълно равновѣсие на щастие и благоденствие въ неравенството на личнитѣ служби. Законодателя е длъженъ да осигури това уравнение.“

Г-жа Шмалъ никога нѣма да каже нѣщо по-силно и посѫществено. Остава ни само да ѝ пожелаемъ пъленъ успѣхъ за първото ѝ листце отъ ангинара.

Francisque Sarcey.

Статистика на населението въ Битолския вилаетъ.

Много е трудно да се искаратъ наявѣ приблизителни числа за населението въ Турция, още по-трудно е да се изчислява населението по народности въ тая страна. До сега въ турската държава не се е прѣдприело систематическо официално прѣброяванье на жителитѣ. Правителството се е помѫчило по другъ начинъ да испълни тая празнана. Споредъ единъ законъ, всѣки житель отъ турската държава трѣбва да притежава единъ поименененъ билетъ, който се казва „нофузъ". Този законъ е издаденъ, струва ми се, скоро подиръ руско-турската война. Тогава сѫ били заставени кметоветѣ и махленскитѣ мухтари да прѣдставѭтъ списъкъ на всички лица, които се намиратъ въ тѣхнитѣ общини, и срѣщу тѣзи списъци сѫ издадени нофузи на записанитѣ лица. А отъ тогава всѣко раждание се прѣдставлява при „нофузъ меймури" — особенъ чиновникъ, който се намира въ всѣка каза и той издава нофузъ, като взима за него единъ грошъ. Безъ нофузъ никой неможе да пѫтува по държавата, нито може да изважда паспортъ за пѫтуванне вънъ отъ нея, нито му се дава позволение за женидба. Тия обстоятелства заставляватъ населението да се снабдява пó-редовно съ подобенъ билетъ. Отъ друга страна споредъ нофузнитѣ книги се разфърлятъ даждията и се опредѣля войнската повинность на мухамеданското население. При всичко това, отъ нофузнитѣ тефтери далечъ още не може да се опрѣдѣли точно численностьта на жителитѣ. Чиновницитѣ се грижѫтъ само за мѫжкото население, което дава даждия и е подложено на военна повинность, затова въ нофузнитѣ книги обикновено броятъ на женитѣ е много по-малъкъ отъ колкото въ дѣйствителность. А пакъ общинитѣ употрѣбяватъ всевъзможни хитрини, за да скриватъ часть отъ числото на мѫжкото население, за да бѫде по-малко даждието, което се фърля на тия общини да го распрѣдѣлятъ помежду си, понеже, както

споменжхме по-горѣ даждието на една община се опрѣдѣля споредъ числото на мжжкитѣ души, които се нахождатъ въ нея. За нѣкои части отъ вилаетитѣ, които спадатъ въ Албания, не сж още до сега уведени нофузнитѣ книги, и въ тѣзи и намѣрки да се опредѣля числото на населението е мжчно. Въ нофузнитѣ книги има още единъ другъ недостатъкъ, именно въ тѣхъ не се опредѣля населението по езикъ, а по вѣра, за това тѣ сж съвсѣмъ непригодни за исчисление на населението по народность.

При съставяние статистиката на Битолския вилаетъ азъ съмъ ималъ прѣдъ видъ официалнитѣ статистически бѣлѣжки, които сж давани въ турскитѣ вилаетски календари, но съмъ се ползувалъ отъ разни други източници, за които не е му тукъ мѣстото да се разпростирамъ. Не мога да твърдж, че числата, които излагамъ, сж вѣрни, но смѣж да вѣрвамъ, че тѣ не сж много далечъ отъ истиннитѣ, особено за оная часть отъ вилаета, която спади въ Македония.

Битолскиятъ вилаетъ завзема юго-западна Македония и голѣма часть отъ източна Албания. Той е раздѣленъ на 5 санджаци: Битолски, Дебърски, Елбасански, Корчански и Серфиджански.

Битолскиятъ санджакъ е първъ по числото на населението си — и се дѣли на 5 кази: Битолска, Леринска, Прилѣпска, Охридска и Кичевска.

Дебърскиятъ санджакъ се намира на сѣверо-западъ отъ Битолския и се дѣли на 5 кази: Горни Дебъръ, Долни Дебъръ, Матъ и Малисия.

Елбасанскиятъ санджакъ се намира на западъ отъ Битолския и се дѣли на 4 кази: Елбасанска, Грамежка, Реклинска и Малисия.

Корчанскиятъ санджакъ захваща юго-западната часть на вилаета и се дѣли на 4 кази: Корчанска, Колонска, Старовска и Костурска.

Серфиджанскиятъ санджакъ захваща южната часть на вилаета и има 6 кази: Серфиджанска, Еласонска, Гребенска Ляпчищска, Кожанска и Кайлярска.

Нѣкои отъ Казитѣ сж раздѣлени на нахии; това дѣление на нахии е много непостоянно и е безъ статистиката на населението, за това въ слѣдоющата таблица се изчислява населението по кази:

НАЗВАНИЕ НА КАЗИТѢ	ЧИСЛОТО НА ЖИТЕЛИТѢ										
	Българи		Турци мохамедани	Черкези мохамедани	Арнаути		Гръци		Власи християни	Цигани	Всичко
	християни	Мохамедани (помаци)			християни	мохамедани	християни	мохамедани			
1. Битолска . . .	85000	4000	20000	300	—	4000	—	—	23000	3000	139300
2. Леринска . . .	28000	—	6500	100	1500	2300	—	—	3000	1500	42900
3. Прилѣпска . . .	50200	—	13000	—	—	—	—	—	500	650	64350
4. Охридска . . .	38000	1300	6000	—	—	7000	—	—	2000	500	54800
5. Китчевско . . .	21000	16000	—	—	—	1500	—	—	—	300	38800
Всичко въ Бит. сандж.	222200	21300	45500	400	1500	14800	—	—	28500	5950	340150
6. Горни Дебъръ. .	30500	?	—	—	?	85000	—	—	—	?	
7. Рѣка			—	—			—	—	—		
8. Долни Дебъръ. .	—	—	—	—			—	—	—		
9. Малисия . . .	—	—	—	—			—	—	—		
Всичко въ Деб. сандж.	30500	—	—	—		85000	—	—	—		
10. Елбасанска. . .	—	—	—	—	80000		—	—	1500	?	
11. Грамежска . . .	—	—	—	—			—	—			
12. Пеклинска . . .	—	—	—	—			—	—			
13. Малисия . . .	—	—	—	—			—	—			
Всичко въ Елб. сандж. .	—	—	—	—	80000		—	—	1500		81500

НАЗВАНИЕ НА КАЗИТѢ	ЧИСЛОТО НА ЖИТЕЛИТѢ										
	Българи		Турци мохамедани	Черкези мохамедани	Арнаути		Гърци		Власи хистияни	Цигани	Всичко
	християни	мохамед. (помаци)			християни	мохамедани	християни	мохамедани			
14. Корчанска . . .	4000	—	—	—	63000		—	—	2700	?	69700
15. Костурска . . .	35000	1800	5250	—	—	2000	11500	—	6900	?	62450
16. Колонска . . .	—	—	—	—	—	18000	—	—	500	?	18500
17. Старовска . . .	—	—	—	—	30000		—	—	—	?	30000
Всичко въ Корч. сандж.	39000	1800	5250	—	113000		11500	—	10100	—	180650
18. Серфиджeнска . .	—	—		—	—	—					
19. Сласионска . .	—	—		—	—	—					
20. Гребенска . . .	—	—	50000	—	—	—	65000	25000	5350	?	
21. Ляпчищска. . .	—	—		—	—	—					
22. Кайлярска . . .	15000	—		—	—	—					
23. Кожанска . . .	—	—		—	—	—					
Всичко въ Серф. сандж.	15000	—	50000	—	—	—	65000	25000	5350	—	160350
Всичко въ вилаета . .	306700	23100	100750	400	294300		76500	24000	45450	5950	878150

Както се вижда отъ таблицата, числата, които се даватъ сѫ повъзможность окрѫглени, понеже точнитъ брой неможе да се изучи. Считамъ за нужно да забѣлѣжѫ, че не сѫ взимани прѣдъ видъ чужденцитѣ, които се нахождатъ въ много малко количество въ Битоля, тъй сѫщо не е обърнато внимание и на ония народности, които се прѣдставляватъ съ по 10 — 20 кѫщи въ нѣкоя каза, напр. въ Битолската каза може да има около 15 — 20 гръцки кѫщи, въ Охридската каза има такива 2 или 3 и пр. Числото на циганитѣ е опрѣдѣлено само въ Битолския санджакъ. Цигани има и въ другитѣ санджаци, но за тѣхъ ми липсуватъ свѣдения; прѣдполагамъ, че тѣ ще достигнатъ до 10,000 души въ вилаета. Тъй сѫщо и за вѣроизповѣданието на циганитѣ неможѫ да намѣрѭ подробни данни. Числото на арнаутитѣ неможе тъй сѫщо точно да се опрѣдѣли въ албанскитѣ части отъ вилаета, както споменѫхъ и по-горѣ защото тѣ сѫ мѫчно достѫпни и никакви прѣброявания не сѫ възможни тамъ между арнаутитѣ въ Албанския и Корченския санджаци има по-малко християни, за които тоже липсуватъ по-точни свѣдения.

Като имамъ прѣдъ видъ, че свѣденията за българското и турското население сѫ събирани прѣди 3 — 4 години и че отъ тогава то се е увеличило съ нѣщо, прѣдполагамъ, че слѣдующата таблица ще ни прѣдстави въ крѫгли числа приблизителното число на населението по народность и вѣра въ вилаета:

1. Българи	християни	325,000,	мухамедани	25,000,	всичко	350,000
2. Арнаути	—	5,000	—	290,000,	—	295,000
3. Турци	—	—	—	110,000,	—	110,000
4. Черкези	—	—	—	500,	—	500
5. Гърци	—	77,000	—	25,000,	—	102,000
6. Власи	—	46,000	—	—	—	46,000
7. Цигани	—	3,000	—	7,000,	—	10,000
Всичко	християни	450,000		457,000		913,500

Отъ първата таблица се вижда ясно, че българитѣ живѣѭтъ въ ония кази, които спадатъ въ Македония, именно въ всичкитѣ кази на Битолския санджакъ, въ двѣ кази отъ Дебърския санджакъ (Горни Дебъръ и Рѣка) и въ една каза отъ Серфиджанския санджакъ (Кайлярски).

Арнаутитѣ населяватъ главно ония кази, които спадатъ въ Албания, именно 3 кази отъ Дебърския санджакъ (Долни Дебъръ, Матъ и Малисия), всичкитѣ кази отъ Елбасанския санджакъ и 3 кази отъ Корченския санджакъ (Корченска, Колонска и Старовска).

Турцитѣ живѣятъ въ по-голѣми количества по градоветѣ на вилаета, съ изключение на чиститѣ албански кази; въ сбити

маса тѣ прѣобладаватъ въ Кайлярската и Коженската кази въ така наречената мѣстность Саржьолъ.

Гърцитѣ прѣобладаватъ въ 4 кази отъ Серфидженския санджакъ (Серфидженска, Еласонска, Гребенска и Ляпчищска) и въ южнитѣ части въ Кожарската каза. Областьта, която тѣ населяватъ се нарича Копачаръ; тя лежи въ источнитѣ поли на планина Пиндъ, между Тесалия, Македония, Албания и Епиръ. За тая область дава интересни свѣдения професоръ густавъ Вайгандъ [1]). Голѣма часть отъ населението на тая область е отъ влашко произхождение, а сетнѣ е погърчено [2]), една часть отъ това погърчено влашко население е приело мухамеданската вѣра.

Власитѣ сѫ пръснѫти по цѣлия вилаетъ, но нѣматъ прѣобладающе число ни въ една каза.

Циганитѣ сѫ пръснѫти тоже по цѣлия вилаетъ.

Не ще е безинтересно да се знае числото на жителитѣ отъ разнитѣ народности въ отдѣлнитѣ области, които влизатъ въ вилаета поне приблизително. Такова изчисление е по-трудно прѣдъ видъ на това, че нѣма прието отъ науката едно точно опрѣдѣление на границитѣ, които завзиматъ отдѣлнитѣ области въ европейска Турция.

По-горѣ мимоходомъ се направи едно приблизително обозначаванье на казитѣ, които влизатъ въ Албания и Македония, споредъ които се приема днесъ отъ ученитѣ, които сѫ писали за тия мѣста. Приблизително такива граници се опрѣдѣлятъ и отъ мѣстното население.

Споредъ това разпрѣдѣление въ Македония влизатъ 10 кази отъ вилаета съ около 535,500 жители, отъ които 345,000 сѫ българи, 90,500 турци и черкези, 41,000 арнаути, 36,000 власи, 17,000 гърци и 6,000 цигани.

Въ Албания влизатъ 9 кази съ около 265,000 жители, отъ които 245,000 сѫ арнаути, 5,000 българи, 5,000 власи и 1,000 цигани.

Въ Копачаръ и малка часть отъ Тесалия, която влиза въ вилаета, има 4 кази съ около 113,000 жители, отъ които 85,000 сѫ гърци, 20,000 — турци, 5,000 — власи и 3,000 — цигани.

В. К.

---

[1]) G. Weigand, Die Aromunen, erster Band, Land und Leute, стр. 130, 131.
[2]) Ibid стр. 277, 297.

Споменъ за живописеца Станиславъ Доспѣвски.

(Изъ „Биографически свѣдѣния за нѣкои български художници").

Църковната живопись, която е принесена въ страната ни Св. Гора, била въ старо врѣме занаятъ наслѣдственъ. Подъ ржководството на бащата, съ това искуство се занимавали нѣкои отъ синоветѣ му и работѣли задружно не само дома си, а и въ чужбина, гдѣто имъ се отворѣла работа.

До прѣди освободителната война, едно най-видно въ България семейство, което изработвало различни икони и стѣнни изображения, било онова на Христо Зографина отъ село Доспѣй (Самоковска околия), на когото синоветѣ Димитъръ и Захарий нарисували всички по-хубави образи и събития отъ свещената история въ Рилския монастирь. Тѣхното име станало още повече извѣстно, когато подарили на нѣкои български общини свои икони на Славянскитѣ Просвѣтители св. Кирилъ и Методий. Станиславъ Доспѣвски, роденъ прѣзъ 1827. год. въ Самоковъ, е синъ на първия отъ тия двама братя, изизвѣстенъ подъ име Димитъръ Самоковеца. Понеже баща му виждалъ въ неговото лице единъ младежъ отъ всичката си душа прѣдаденъ на художеството, то като отивалъ на работа въ нѣкой градъ, все го водѣлъ подирѣ си, да му помага. Първоначалното си образование младия Станиславъ получилъ въ родния си градъ Самоковъ.

Когато Димитъръ Самоковеца билъ повиканъ въ Пловдивъ, да изработи иконитѣ на българската църква св. Богородица, той вземалъ съ себе си пакъ Станаслава; ала тоя нѣтъ не съ намѣрение само да му служи за помощникъ, а и да се учи въ тамшната българска гимназия, която брояла доста добри прѣподаватели. Въ Пловдивъ неуморимитѣ художници стоели дълго врѣме и отъ тамъ отишле въ Рилския монастирь, гдѣто работили повече отъ три години на великолѣпната църква св. Иванъ. Така се скиталъ по чужбина съ баща си младия Доспѣвски и изучавалъ подъ негово ржководство църковната живопись дори до двадесетъ и петъ годишната си възрасть. Съ сжщий за-

нятъ се занимавали и другитѣ му братя Никола, Иванчо и Захарий; ала единъ той отъ тѣхъ най-много напрѣдилъ въ него и се стараялъ на пълно да го усъвършенствува.

Прѣзъ 1852. год. енергичния Станиславъ изказалъ желание да отиде да се специализира въ Русия, на което неговиятъ баща останалъ съгласенъ, набавилъ му нужнитѣ срѣдства и го изпратилъ незабавно въ Киевъ. Въ послѣдния градъ, неизвѣстно по какви причини, той не прѣстоялъ много, а се прѣмѣстилъ въ Москва, гдѣто посѣщавалъ редовно академията на изящнитѣ изкуства близо три години. Но отъ старата руска столица той билъ изпратенъ съ съдѣйствието на своитѣ професери въ Санъ-Петербургъ, гдѣто посѣщавалъ недълго врѣме императорската академия на художествата. Тука младия български артистъ напълно усвоилъ всичкитѣ правила на изящната живопись и отъ способната му ръка излѣзла една доста вѣрно нарисувана картина, прѣдставляюща обърнатъ гърбомъ голъ човѣкъ, сѣднилъ на покрита съ бѣло платно дървена колона. Когато прѣдставилъ тая си работа ректору на академията, послѣдния свикалъ професоритѣ на съвѣтъ, да се произнесатъ върху нея и, съгласно вземеното имъ рѣшение, тя му се възвърнила съ слѣднята надписана отгорѣ резолюция: „Волноприходящій ученикъ императорской академій художества Станиславъ Доспѣвскій академическимъ съвѣтомъ 5. Мая 1856 г. удостоенъ за этюдъ сей серебренной медали 2-го достоинства“. Подъ горнитѣ редове се намира и типъ отъ медала, съ който даровития живописецъ билъ награденъ. Това негово оригинално произведение се съхранява по настоящемъ въ музея при Пловдивската народна библиотека, гдѣто е подарено отъ синоветѣ му Бориса и Никола прѣзъ 1884. год. Докато младия Станиславъ билъ въ странство, баща му работѣлъ съ братята му на църквитѣ св. Георги и Введение Прѣсвятая Богородица въ Панагюрище.

Прѣди още да отиде въ Русия, Доспѣвски мечтаелъ да се прѣсели, по примѣра на брата си Атанасъ Д. Самоковеца, въ Пловдивъ; ала като заминавалъ често прѣзъ Татаръ-Пазарджикъ, тоя градъ му се доста понравилъ и тамъ се запозналъ съ заслужившия учитель Никифоръ Попъ Костантиновъ (Мудронъ) отъ Елена. Него врѣме за пръвъ пѫть нѣкои попърви семейства дали своитѣ дъщери да слѣдватъ въ мѣстното мѫжко училище и младия Станиславъ харесалъ една отъ тѣхъ, която му била прѣпоръчана отъ помѣнѫтия учитель, като найприлежателна и смирена. Разказватъ, че още тогава той изказалъ желание прѣдъ баща ѝ, слѣдъ свършека на образова-

ньето си да му стане зетъ. Подиръ седемъ годишно скитанье низъ Русия, нашия художникъ се завърнжлъ прѣзъ 1859. г. пакъ при баща си въ Самоковъ и на-скоро слѣдъ това, съ негово съизволение, оженилъ се за сжщата тая мома, която, както ще видимъ по-нататъкъ, показала се достойна сжпруга, когато той попаднжлъ въ Пловдивската тъмница и билъ заточенъ послѣ въ Цариградъ.

Отъ него врѣме на сѣтнѣ ний виждаме вече Доспѣвски, като самостоятеленъ работникъ, който, благодарение на своето голѣмо искуство, добилъ въ растояние на двѣ-три години значителна извѣстность. Трудно е да се изброжтъ изящнитѣ му икони и редъ стѣнни изображения отъ Стария и Новия завѣтъ, които красжтъ православнитѣ храмове по много градове и села и отъ двѣтѣ страни на Стара-планина. Знае се само, че прѣзъ 1862 год. е работилъ въ Стара-Загора на църквата Св. Великомжченикъ Димитрия, изгорѣна послѣ въ катастрофата на тоя градъ. Знае се тоже, че негови произведения се намиратъ въ Троянския и други монастири и по богомолнитѣ домове въ София, Пловдивъ, Тулча, Самоковъ, Варна, Татаръ-Пазарджикъ, Ловечъ, Севлиево, Габрово, Карлово, Берковица. Троянъ, Пещера, Брацигово, Стрѣлча и въ Цариградската българска църква Св. Стефанъ въ Фенеръ. И въ разрушената прѣзъ Срѣдно-Горското възстание Перущица, която той често посѣщавалъ, казватъ, имало запазени негови икони въ храма Св. Архангелъ Михаилъ.

Въ 1864 год. прочутия Димитъръ Самоковеца се поминжлъ въ родния си градъ и слѣдъ това синъ му Станиславъ се прѣселилъ отъ тамъ въ Татаръ-Пазарджикъ, гдѣто по-сѣтнѣ си построилъ доста хубава кжща. Сега нему се отворила много работа въ Пловдивско и отъ части въ Одринско. Повтаряме пакъ, трудно е да се изброи всичко изработено отъ тоя талантливъ художникъ, защото е пръснато по разни краища на Сѣверна и Южна България. Отъ неговата кисца сж излѣзли още и немалко епитафии, хоругви и други църковни потрѣбности. Едно отъ най-хубавитѣ му произведения Ангелъ Благовѣститель се намира у наслѣдницитѣ на покойния Д-ръ Г. Вълковича.

Тука му е мѣстото да споменемъ, че нашата църковна живопись, центъръ на която се счита крайбалканския градецъ Трѣвна [1]), не щѣше да бжде прѣдставена никакъ въ първото

---

[1]) Въ настояще врѣме тамъ не се срѣщатъ ония искусни иконописци, за произведенията на които се отзовава доста ласкаво Професоръ Викторъ Григоровичъ въ своя „Очеркъ путешествія по Европейской Турціи“ прѣзъ 1846—1847 год.

изложение въ Пловдивъ, ако синоветѣ на Доспѣвски не бѣхѫ се потрудили да изложѫтъ въ красивия павилионъ на Татаръ-Пазарджишския окрѫгъ слѣднитѣ останѫли отъ него икони: Матерь Божия, Иисусъ Христосъ, Св. Николай Чудотворецъ и Св. Иоанъ Кръститель.

За църковнитѣ изображения на тоя забѣлѣжителенъ художникъ има да се каже това, че тѣ сѫ въ пъленъ списъкъ на думата византийски типове и у тѣхъ сѫ строго спазени условията, които се изискватъ отъ свещеннитѣ живописи. Въобще иконитѣ и стѣннитѣ изображения на Доспѣвски въ нищо не отстѫпятъ отъ онѣзи на най-даровититѣ живописци въ Русия и на онѣзи на искуснитѣ монаси въ тамошнитѣ лаври и Атонскитѣ монастири. Недавно починалия многозаслужившъ нашъ художникъ Николай Павловичь отъ Свищовъ, като подканва съ едно свое възвание, (печатано прѣзъ 1867 год. въ Руссе), Българския народъ да основе „заведение за живопись“ въ страната ни, изброява нѣколцина по-първи тогава наши иконописци отъ Трѣвна, Самоковъ и Разлогъ и споменува, че само изображенията на Доспѣвски сѫ изработени по правилата на художеството и прѣдставляватъ нѣщо цѣнно.[1]) Неуморимъ работникъ билъ нашия артистъ, ала и труда му се винаги възнаграждавалъ; той се ползувалъ отъ всѣкоя своя икона по съ 200 — 300 лева — цѣни него врѣме доста високи, които никой другъ тогава български живописецъ не достигалъ. И така благодарение на своето искуство и старание Доспѣвски натрупалъ що-годъ богатство и водѣлъ единъ най-охоленъ животъ.

Той билъ още и талантливъ портретистъ, отъ кисцата на когото излѣзли много рисувани отъ натура и въ естествена голѣмина портрети, отъ които заслужва да споменемъ ония на дѣйцитѣ по народното пробужданье: Д-ръ Ст. Чомакова, Найденъ Герова, на Д-ръ Г. Вълковича въ турска военна униформа[2]) и на извѣстния родолюбецъ Иванъ Денкооглу. Портрета на послѣдния се намира въ носящето името му Денкооглувско училище въ столица София. За тоя родъ произведения на Доспѣвски има да се каже това, че тѣ се отличаватъ съ удивителна вѣрность въ физиономитѣ и живость въ израженията. Рѣдко се срѣща живописецъ, който така искусно да обработва портретитѣ си като него.

---

[1]) Вижъ стр. 12 и 13 на това възвание.

[2]) За тоя портретъ нѣкои ни казахѫ, че билъ у едно Пловдивско гръцко семейство, а други ни казахѫ, че билъ у едно тамошно българско училище. Извѣстно ни е, че поменѫтия лѣкарь е служилъ въ турската войска на чинъ санитаренъ подполковникъ и поради това той е въ такава униформа.

Що се отнася до картини, той е работилъ такива, види се, доста малко и въ това отношение го надминава Николай Павловичь. [1]) Освѣнъ оня етюдъ, находящъ се въ музея при Пловдивската народна библиотека, за който споменахе по-горѣ, у сродницитѣ на Доспѣвски се пази и другъ такъвъ, прѣдставляющъ тоже голъ човѣкъ — уличенъ типъ. У дома му се намира една доста хубава картина, сюжета на която е какъ дѣца си играятъ съ бѣло агне. Други картини ний не знаемъ да има рисувани отъ него, когато е посѣщавалъ академията или по-сѣтнѣ при завръщаньето му въ България.

Съ всичко до тука казано ний завършваме нашата скромна оцѣнка и оскждитѣ си свѣдѣния върху художествената дѣятелность на тоя знаменитъ български артистъ и ще пристжпимъ къмъ друга една доста похвална и назидателна за грѣдущето поколѣние страница изъ неговия животъ.

Като всѣкой просвѣтенъ човѣкъ, Доспѣвски се въсхищавалъ съ пламененъ патриотизъмъ и при завръщаньето си отъ Русия, прѣдалъ се усърдно на светото народно дѣло. За да има свобода на дѣйствие и да бжде вънъ отъ всѣка опасность, той приелъ още тогава руско подданство и се заловилъ за работа. Подъ прѣдлогъ, че обикаля да взема поржчки за икони и други църковни потрѣбности, знаменития художникъ посѣщавалъ съ агитатарска цѣль всички градове и села въ Срѣдна-Гора. Той ходѣлъ много често въ Перущица, гдѣто билъ него врѣме главенъ учитель обичния му другарь Петъръ Боневъ родомъ отъ тамъ — най-видния дѣецъ въ въстанието. Тоя труженникъ за свободата на народа ни, който паднжлъ мъртъвъ срѣдъ Перущица въ сражението съ турцитѣ, учителствувалъ по прѣди въ Татаръ-Пазарджикъ, та тогава между него и Доспѣвски се завързало тѣсно приятелство. Родолюбивия художникъ билъ на пълно посвѣтенъ въ плана на общото въстание и поради това въ кжщата му намирали гостоприемство революционнитѣ апостоли Василъ Левски, Ангелъ Кжнчевъ, Димитръ Общий и много други. Щомъ властитѣ онеправдали нѣкой българинъ отъ Татаръ-Пазарджикъ и околнитѣ села, той прибѣгвалъ за помощь къмъ него, който билъ винаги готовъ да укаже услугитѣ си. Като руски подданикъ, Доспѣвски се подозиралъ твърдѣ малко отъ турското правителство и даже се ползувалъ съ що-годѣ авторитетъ прѣдъ него. Той дѣйствувалъ винаги прѣдпазливо и водилъ единъ въ всѣко отношение свободенъ животъ.

---

[1]) Биографията на тоя даровитъ художникъ отъ коллега му А. Митова, помѣстена въ год. IV, книжка V. „Свѣтлина“, е непълна и отъ части погрѣшна.

Когато прѣзъ 1876 год. избухнѫло първото и съ най-ужасно послѣдствие Априлско въстание, благодарение на високопочитаемия нашъ съпародникъ Ив. Евс. Гешовъ (банкеръ него врѣме въ Пловдивъ), вѣстникъ „Дейли Нюсъ“ обнародвалъ първата отъ ония корреспонденции, които прѣдизвикаха силни вълнения, не само въ Англия, а и по цѣла просвѣтена Европа. [1]) Турскитѣ свирѣпства и ужаси въ България станѫхѫ тогава на дневенъ редъ, не само въ журналистиката, а и въ парламентитѣ. Тѣ прѣдизвикаха и отиваньето по опустошенитѣ мѣста въ Срѣдна-Гора на международната комисия състояща отъ Пловдивския руски консулъ князъ Церетелевъ, английския прѣдставитель Берингъ и американския делегатъ Скайлеръ. Когато вече се константира, че всичко писано въ вѣстницитѣ за турскитѣ звѣртства е цѣла истина, въ Пловдивъ се състави единъ комитетъ, въ който влизаха, прѣдсѣдатель французския консулъ Дистрия, подпрѣдсѣдатель търговецътъ Дамазо Такела, членове Английския консулъ Калвертъ, Австро-унгарския консулъ Адлербургъ, Гръцкия консулъ Матала, Русския вице-консулъ Найденъ Геровъ и дѣловодитель Никола Ив. Хаджи Мичевъ, който комитетъ да раздава испратенитѣ отъ разни краища на Европа пожертвования на пострадалитѣ български семейства. Всички пари, отредени за оцѣлѣлото население на изгорѣлия Батакъ, биле раздадени нему отъ родолюбивия нашъ художникъ. Послѣ пратенницата на разнитѣ филантропически дружества въ Англия, Леди Странгфордъ, [2]) той, може да се каже, заема второ мѣсто по своята широка дѣятелность за подпомаганье на останѫлитѣ безъ подслонъ и срѣдства за прѣхрана семейства. Освѣнъ отъ комитета, който споменуваме по-горѣ, Доспѣвски получавалъ помощи и отъ Славянскитѣ благотворителни общества въ Руссия и отворилъ врѣменно сиропиталище у една странноприемница въ Татаръ-Пазарджикъ, гдѣто намѣрилъ прибѣжище всѣкой сполучилъ да избави живота си отъ близкитѣ опустошени села. Такова сиропиталище тоже съ срѣдства отъ комитета, било отворено и въ Пловдивъ и за него се грижелъ Владимиръ Неновъ.

Когато прѣзъ Ноември сѫщата година въ Цариградъ се събрала подъ прѣдсѣдателстото на Генералъ Игнатиева

---

[1]) Вижъ „кратко описание на Панагюрското въстание“ отъ Черновѣждъ. Страница 89.

[2]) Не се минѫхѫ двѣ години отъ Освободителната война и на езика ни се появихѫ „Турскитѣ звѣрства въ България“ отъ Макъ-Гахана и „български ужаси“ отъ Глятстона, а пъкъ и до сега пий още нѣмаме прѣведена и книгата „Подъ балканитѣ“ отъ Jasper More, въ която се описва пѫтуванието по Стрѣлча, Панагюрище, Мечка, Смолско и Поибрене на тая хуманна госпожа, придружена отъ нѣколко англичани и П. В. Горбанова, учитель тогава въ Пловдивската гимназия.

международната конференция, да размисли върху прѣобразуванията, които трѣба да се введжтъ въ България, подъ влиянието на страхътъ Пловдивскитѣ първенци подписали и испратили до Високата-порта единъ вѣрноподанически адресъ. Но възмутени отъ тая тѣхна постжпка, всички по млади и прѣдприемчиви българи държали тайно събрание и вземали единодушно рѣшение да се испрати по пароченъ човѣкъ до самата конференция единъ контръ-адресъ съ най-подробно описание на турскитѣ свирѣпства и ужаси при усмиряваньето на Срѣдно-Горското въстание. Въпросния адрессъ билъ съчиненъ на французски отъ Ив. Евс. Гешова и мнозина видни българи въ Пловдивъ го подписали въ едно най-кжсо врѣме. По инициативата на Доспѣвски и въ Татаръ-Пазарджикъ се извършило сжщото смѣло прѣдприятие и тамъ всички по-първи граждани приготвили тайно и на бързо единъ адресъ съ подобно съдържание. Но, за голѣма жалость, участието на родолюбивия художникъ въ тая работа се открило по слѣдния начинъ. Той задължилъ секретаря си, да запита отъ негова страна съ писмо братовчедитѣ Гешови нѣщо върху адреса и испратилъ това писмо по нѣкой си Типко, който не успѣлъ да го вржчи, комуто трѣба Веднага секретаря на Доспѣвски попаднжлъ въ тъмницата, ама не открилъ отъ начало, кой е истинския виновникъ.

Когато дипломатическитѣ сношения съ високата порта биле прѣкжснати, при заминованьето си отъ Пловдивъ, князъ Церетелевъ поканилъ нашия живописецъ да отиджтъ заедно въ Русия, понеже прѣдвиждалъ, че е твърдѣ възможно да пострада тука; ала той не се съгласилъ, като казалъ, че счита за свещенъ дългъ да остане между народа, съ когото да сподѣля всичко. До като войната кипѣла на сѣверъ отъ Стара-планина, Турското правителство се заловило да си отмъсти на всички компрометирани и подозрѣни въ що-годѣ наши сънародници. Каймакаминътъ въ Татаръ-Пазарджикъ, подъ прѣдлогъ, че иска да провѣри паспорта на руския подданникъ Доспѣвски, вземалъ му го и вече не искалъ да му го възвърне. По поводъ неговото участие и опова на Ив. Евс. Гешова въ испращаньето адреса до международната конференция въ Цариградъ, по поводъ още на тѣхното поведение, първиятъ като дѣецъ въ Срѣдно-Горското въстание, а вторинятъ като съобщитель на свѣдѣния по турскитѣ звѣрства на консулската комисия и като авторъ на редъ корреспонденции по сжщия въпросъ отъ начало до „Дейли Нюсъ“ и послѣ до „Таймсъ“ и двамата биле фърлени прѣзъ мѣсецъ

Августъ 1877 год. въ Пловдивската тъмница. Вземаньето на Доспѣвски отъ дома му станжло нощно врѣме и той безъ да се съпротиви, потеглилъ спокойно прѣзъ полицейскитѣ стражари. Него утѣшавала мисълта, че като поданикъ на една чужда държава, не сж въ състояние нищо да му напакостѭтъ. Защитата на рускитѣ поддaници въ Турция прѣминала тогава въ рѫцѣтѣ на германскитѣ консули.

Какъвъ терроръ е владѣлъ низъ Южна България слѣдъ отстѫпваньето на генералъ Гурковия отрядъ по трудно проходимитѣ Шипченски висотини; до каква степень е пламнжлъ мюсюлманския фанатизмъ прѣзъ него врѣме; до какъвъ размѣръ е достигнжло числото на затворенитѣ българи въ Пловдивската тъмница; какви черни теглила и печални минути сж прѣкарали тѣ и колцина сж ставали жертва всѣки день — всичко това четательтъ ще види въ прѣкраснитѣ „Записки на единъ осѫденъ“[1]) отъ Ив. Евс. Гешева, който е ималъ за другари братовчеда си и злополучния нашъ художникъ. На едно мѣсто авторътъ на горнята статия споменува, че прѣстоели най-първо 12 дни съ Доспѣвски и сродника си въ Кауша и послѣ биле примѣстени въ стаята, гдѣто причестявали осѫденитѣ на смърть затворници — нѣщо което ги накарало да помислятъ, че и тѣхъ чака сѫщата участь . . . . Той говори още, че на послѣдната бѣла страница на „английския библейски рѣчникъ“, що му испратили неговитѣ домашни, като книга, която да го утѣши и да го не компромитира прѣдъ властьта, Доспѣвски нарисувалъ една отъ странитѣ на послѣдната имъ злокобна тъмница. Намъ се представи случай да видимъ това му произведение, което е една бѣло начъртана съ моливъ скица, прѣдставляюща вѫтрѣшностьта на стаята, гдѣто се виждатъ на срѣщнитѣ два прозореца фигуритѣ на въоржжени стражари, и по срѣдата нѣколко сѫдове и други вещи на затворницитѣ. Даровитиятъ нашъ живописецъ се отличавалъ съ най-голѣма мѫжественность отъ тримата политически прѣстѫпници, никога не показвалъ признаци отъ отчаяние и все се лъскаялъ съ надѣждата, че съ него нѣма да стане нищо лошо, а ще бѫде пуснжтъ на свобода. Той не се съмнѣвалъ ни най-малко, че България ще се избави отъ петвѣковното си робство и все мечтаялъ, че го очаква поне едно назначение въ нѣкоя държавна гимназия учитель по рисуване. Той тъкмѣлъ да развие тепърва обширна художествена дѣятелность: ала неми-

---

[1]) Вижъ „Периодическо списание“ на българското книжовно дружество год. VII, книжки XXXIV и XXXVI.

лостивата сждба отредила, щото нарисуваната отъ него скица, за която споменуваме по-горѣ, да бжде послѣдното му произведение.... Въ тъмницата стражаритѣ допущали да го виждатъ само малкитѣ му синове Борисъ и Никола, като ги и често испращали съ псувни и плѣсници. Доспѣвски и братовчедитѣ Гешови биле осждени отъ Пловдивския военен сждъ на смърть; но понеже за него се застжпилъ германския посланникъ въ Цариградъ, Баронъ Фонъ Вертеръ, а за тѣхъ сж застжпилъ английския посланникъ А. Х. Лейярдъ, то изпълнението на присждата било отложено за неопредѣлено врѣме. Най-послѣ смъртнитѣ наказания въ Пловдивъ и другадѣ вече прѣстанжли, а въ началото на есеньта сжщата година турското правителство започнжло да испраща политическитѣ прѣстжпници на заточение въ Цариградъ, гдѣто числото имъ възлѣзло на нѣколко хиляди. Прѣзъ мѣсецъ Ноември тамъ биле заточени Доспѣвски и двамата му другари, ала него фърлили въ централната тъмница (мехтерхане), а тѣхъ турнжле подъ полицейски надзоръ въ Кадж-кьой на Азиятския брѣгъ на Босфора.

Още при самото затварянье на художника въ Пловдивъ, госпожата му употрѣбила всевъзможни старания да го избави, ала трудътъ ѝ отишелъ напраздно. Тя поискала отъ начало намѣсваньето на тамошния германски Вице-Консулъ, а послѣ ходила за сжщата цѣль при германския посланникъ въ Цариградъ. Послѣдния, като защищающъ рускитѣ поданници, застжпилъ се за него прѣдъ турското правителство, ала тò, да се отърве отъ претенцията му, прибѣгнало къмъ една безчеловѣчна постжпка. Не е истина, както споменува Ив. Евс. Гешовъ въ своитѣ „Записки на единъ осжденъ“,[1]) че Доспѣвски се разболѣлъ отъ тифъ, въ слѣдствие на което починжлъ. Още пò не е истина, както споменува Д-ръ К. Иречекъ въ своитѣ „Пжтувания по България“,[2]) че той свършилъ съ най-трагическа смърть въ Пловдивската тъмница. Прѣбиващитѣ него врѣме въ Цариградъ наши сънародници Лука Муравеновъ и Никола Шишеджиевъ, първия настоятель, а втория прѣподаватель въ българското училище, разправятъ срѣдното: Доспѣвски билъ донесенъ надвечерь мъртъвъ и безъ никаква дрѣха отъ горѣ му право изъ централната тъмница съ варка, която го оставила на скелята при Фенеръ. По тѣлото му не се виждали признаци отъ боледуванье, а само сини петна и други грозни

---

[1]) Вижъ стр. 954.
[2]) Вижъ стр. 472.

слѣди отъ истезаванье.[1]) Тѣ се погрижили да го отнесѫтъ въ близката българска църква Св. Стефанъ, облѣкли го съ нови дрѣхи отъ бѣло платно и на сутриньта повикали архимандрита Кесария[2]) и другъ единъ свещеникъ да извършатъ опѣлото му. Слѣдъ това смъртнитѣ останки, придружени отъ мнозина живущи въ турската столица българи, по-вечето ученици, биле отнесени на гробищата при Егри-капия. Погребението на нашия талантливъ художникъ и народенъ труженикъ се извършило, може да се каже съ подобающе тържество.

Съврѣменията нашъ писатель Петъръ Карапетровъ, който не прѣстава да обнародва редъ събития отъ новейшата ни история, говори, че Доспѣвски, сѫщо и около 20 души българи затворени въ централната тъмница, биле отровени, одушени и убити съ бой[3]). Той споменува още, че заедно съ труповетѣ на тия нещастници турскитѣ власти испращали единъ видъ записки съ узначение ужъ на болестьта, отъ която се поминѫли; а въ сѫщность тия записки биле пълни на найотвратителни фрази и епитети — нѣщо свойствено само на мюсюлманския фанатизъмъ. Споредъ сѫщия авторъ излиза, че злополучния художникъ билъ погубенъ кѫдѣ 24 Януари 1877 год., а пъкъ домашнитѣ му увѣряватъ, че това станѫло единъ мѣсецъ по-рано — прѣзъ коледни пости. Много факти идѫтъ да потвърдѭтъ, че когато германския, а споредъ Н. Шишеджиева, английския посланикъ въ Цариградъ се застѫпилъ за неговото освобождение, по просбата на госпожата му — тогава или подобрѣ слѣдъ четири-петь дена турското правителство турило тайно край на живота му и отговорило по-сетнѣ, че болѣдувалъ дълго и погинѫлъ отъ естествена смърть. Така то̀ правѣло и съ други политически прѣстѫпници, за които се застѫпѣлъ нѣкой чужди посланикъ. Прѣзъ това врѣме госпожата на клетия художникъ била вече отпѫтувала за Татаръ-Пазарджикъ и тамъ я заварила скръбната вѣсть за смъртьта на любимия ѝ сѫпругъ.

Отъ всичко до тука казано ний виждаме въ лицето на Станислава Доспѣвски и единъ талантливъ художникъ, и единъ въодушевенъ патриотъ. Той служилъ на народа ни не само като распространитель на искуството между него, а и като

---

[1]) По настоящемъ Екзархийски намѣстникъ въ Лозенъ-градъ (Турция).

[2]) Вярлувала, наистина, тогава мужду затворницитѣ болѣсть тифъ и мнозина отъ тѣхъ биле на лѣченье въ тъмничната болница, ала знае се положително за него, че не е болѣдувалъ никакъ и не е примѣствалъ тамъ или на друго мѣсто.

[3]) Вижъ забѣлѣжката на стр. 42 и 43 на „Кратко описание на Панагюрското въстание“ отъ Черновѣждъ.

неуморимъ дѣецъ за скжпата му свобода, на която най-послѣ станжлъ жертва. Изящнитѣ произведения на тоя забѣлѣжителенъ живописецъ дълго врѣме ще красжтъ българското художество, а патриотическитѣ му дѣла ще се споменуватъ съ въсхищение отъ гредущето поколѣние. На неговото име заслужва да се даде почетно мѣсто въ историята на народното ни пробужданье.[1])

Д. Уста-Генчовъ

---

[1]) Автора намира за нужно да спомене, че е събралъ съ голѣмъ трудъ горнитѣ свѣдѣния за Доспѣвски и моли, щото всички, конто знажтъ нѣщо по неговата художествена и патриотическа дѣятелность, да му го съобщжтъ въ най-кжсо врѣме. Ако той е прѣдалъ що-годѣ погрѣшно за живота на художника, съ благодарение ще посрѣщне поправки му отъ когото и да било.

Нѣколко думи за общедостжпнитѣ публични четения.

Общедоступные литературные вечера и лекціи въ Одессѣ. Рефератъ, читанный въ засѣданіи М. С. Х. Комитета 25 января 1895 г. членомъ комитета проф. А. И. Кирпичниковымъ.

А. И. Кирпичниковъ, редакторъ на извѣстния курсъ на всеобща история на литературата и авторъ на многобройни издирвания по историята на словесностьта и живописа, покрай професорската и научната си кабинетна дѣйность, близо 20 години се занимава съ четенье общедостжпни публични лекции. Затова не могжтъ да бжджтъ безъ интересъ неговитѣ спомени за тоя родъ дѣйность, толкозъ повече че той пише съ искренъ и вдъхновенъ тонъ. Прѣди нѣколко врѣме Кирпичниковъ прѣминж отъ Одеса въ московския университетъ, и както се види, той и тукъ не ще прѣнебрегне оная сфера отъ дѣйностьта си, въ която единъ ученъ може да бжде полезенъ на масата. Прѣди всичко той е рѣшилъ да сподѣли съ новитѣ си другари нѣколко мисли по тоя въпросъ и съ тая цѣль прочелъ прѣдъ тѣхъ горѣприведениятъ рефератъ.

Съ тоя рефератъ Кирпичниковъ запознава членоветѣ на Императорското Московско селско-хозяйствено дружество съ народнитѣ четения въ Одеса, наречени общедостжпни литературни вечеринки и лекции, които устроявало Славянското благотворително дружество въ тоя градъ. Цѣльта на тия вечеринки била, да се развива и уякчава вкусъть и охотата у малограмотнитѣ къмъ четенье добри литературни произведения. Тия четения въ Одеса сжществували още отъ 1882. г. Г. референтътъ разказва, какви трудности срѣщали ония лица, които се нагърбили съ тая тежка, но благородна задача. Не ще бжде злѣ, ако запознаемъ накратко читателитѣ съ тая дѣйность на Сл. бл. др. въ Одеса. [1])

Отъ най-начало вечеринкитѣ ставали въ случайни и наети помѣщения, но твърдѣ неудобни и съвсѣмъ непрактични. Слѣдъ двѣ години,

---

[1]) У насъ въ България туку-речи е извѣстна само политическата дѣйность на Славянския благотворителенъ комитетъ въ Русия. Тоя комитетъ има клонове въ всички по-главни градове, като въ Москва, Киевъ, Одеса и др. Цѣльта му е сближението на славянитѣ. За постигваньето на тая цѣль си служи съ издаванье книги по живѣячката и положението на славянскитѣ народи, подържа въ Руссия ученици и ученички отъ другитѣ славянски народности, има единъ Славянски питомникъ, въ който се възпитаватъ българки, сръбкини, черногорки и др., помага на изпаднжли славяни въ Русия и др Напослѣдъкъ комитетътъ покрай горната дѣятелность обърнж голѣмо внимание и върху руския народъ, като се старае да пръска между него грамотность и образование. Отваря читални, недѣлни и вечерни училища, устройва безплатни литературни вечеринки, празнични увеселения и пр.

благодарение на една градска субсидия, за тая цѣль било приспособено специално помѣщения за около 700—750 души. Входътъ билъ безплатенъ, когато се чели статии съ духовно-нравствено съдържание, и съ плата по 5 копѣйки на човѣкъ, когато се чели статии литературни, научни и исторически. Но книгитѣ и статиитѣ за четенье били ограничени на брой, благодарение на строгата руска цензура, та слѣдъ 3—4 години материалътъ билъ изчерпанъ, по причина на което трѣбало да се повтарятъ нѣкои нѣща, та, макаръ и да се събирали пакъ достатъчно число слушатели, изчезнжли най-подготвенитѣ и най-заинтересуванитѣ. Слѣдъ нѣколко врѣме станжло нужда да устроятъ подобни вечеринки и въ друга часть на града, гдѣто населението било толкова бѣдно, щото не могли да разчитатъ и на нищожнитѣ 5 коп. плата. За да се помогне и на туй нещастие, нѣколко члѣна отъ сжщото дружество рѣшили да устроятъ общедостжпни литературни вечеринки съ по-голѣма плата (отъ 10 к. до 1 р.) въ главната аудитория на дружеството. Четци се набрали все прѣподаватели отъ гимназиитѣ и отъ университета. Изработена била програма и почнжли се вечеринкитѣ. Понеже публиката била повече полуграмотна, даже и безграмотна, докато се развие тя литературно, рѣшили да се съобщава накратко съдържанието на цѣлото съчинение, отъ което се челъ откжслекъ. Интересно е, какъ се приготвяли четцитѣ. Между тѣхъ нѣмало хора съ декламаторски талантъ, но зато се изисквало отъ тѣхъ внимателно да изучжтъ четеното произведение. Тъй като участницитѣ били „свои хора", рѣшили на репетицинтѣ да се подфърлятъ на строга критика. Безъ репетиция не ставало нищо. Репетицинтѣ ставали на частна квартира по слѣдния начинъ: оня, който ималъ да чете на вечеринката, прочиталъ и въведението, и статията, безъ да бжде прѣкжсванъ отъ нѣкого. Единъ отъ слушателитѣ забѣлѣзвалъ, колко минути се продължава четеньето, другитѣ пъкъ забѣлѣзвали погрѣшкитѣ на четеца .Слѣдъ свършваньето на четеньето изказвали му недостатъцитѣ, които се взимали во внимание и по възможность се изправяли. Било наредено, щото вечеринкитѣ да не се продължаватъ повече отъ два часа, отъ 7—9 или $9^1/_2$. Въ програмата се старали да влиза по-разнообразенъ матералъ. Въвъ всѣкое отдѣление — такива обикновено били 2 съ антрактъ отъ 10 минути — имало и проза и стихове, и сериозно и весело четиво. Програмата всѣкога състоела отъ 6 литературни нумера и 4 музикални. Никакви повторения и аплодисменти не се позволявали. За 10 такива лит. вечеринки отъ нищожната плата по 10, 20, 30 и пр. р. събрани повече 1000 р., съ което помогнжли и на Славянския питомникъ и открили аудитория въ другата часть на града.

Така работата вървѣла не дълго. Съ течение на врѣмето всичко се измѣнило. Отначало имало само нѣколко четци, но отпослѣ се намѣрили и охотници много, даже и отъ женския полъ, които взели да си конкурирятъ. Публиката почнжла да различава добритѣ четци отъ лошитѣ. Първитѣ възнаграждавала съ похвали и аплодисменти а вторитѣ прѣкжсвала всрѣдъ четеньето или ги изпращала хладно. Измежду тѣхъ се намѣрили таланти, които прѣкрасно чели и станжли даже любимци на публиката. Образувалъ се и хоръ. Нашли се и музикални участници, които доброволно приимали да разнообразятъ вечеринкитѣ и да услаждатъ публиката съ свирнитѣ си. По такъвъ начинъ незабѣ-

лѣзано вечеринкитѣ измѣнили своятъ характеръ: поучителниятъ елементъ останѫлъ на заденъ планъ, а напрѣдъ излѣзълъ художественияпъ и артистическиятъ. Кирпичниковъ като че съжалява за тая прѣмѣна въ характера на народнитѣ четения, но далекъ е отъ мисъльта, да смѣта и тѣзи вечеринки за безполезни.

Ето какъ се трудѭтъ и какъ работѭтъ интелигентнитѣ хора въ другитѣ страни, за да спомогнѭтъ на простия си народъ и да го извлѣкѫтъ отъ тинята на невѣжеството. Има ли го всичко това у насъ?

У насъ българитѣ, за жалъ, има доста простота и невѣжество. Макаръ и да има навсѣкждѣ училища, които пущатъ всѣка година голѣмо число момчета ужъ грамотни, но това е или до прага на училището, или докато се втурнѭтъ тѣ въ житейскитѣ грижи и попечения. Никой не се постаралъ да се развие у тѣхъ охота къмъ четенье на добри и художествени книги. Тѣ оставатъ полуграмотни или пъкъ запомнятъ толкова, колкото да записватъ името и прѣзимето. За грамотность не питай. А пъкъ грамотенъ човѣкъ не е оня, който знае да прочита и записва. Хубаво казва г. Кирпичникова, че „грамотенъ е онзи, който привикнѫлъ къмъ книжката, умѣе да я разбира и да отличава добрата книжка отъ лошата и въ първата да намира за себе незамѣнимъ другарь, който утѣшава, и наслаждава, и упѫтва.“ Такива грамотни сѫ твърдѣ малко у насъ, и то не само между простия народъ. А кой се потрудилъ да се размножѫтъ, та да спомогне да се подигне умственото и нравственото развитие на нашия народъ? Освѣнъ правителството, малцина други. Частна инициатива у насъ нѣма. Интелигенцията ни, която състои повече отъ чиновничеството, за такива дребни и неблагодарни работи не иска и да знае. А че живѣе върху гърба на тоя народъ, комуто е длъжна да помогне да се развие въ умствено и нравствено отношение и по такъвъ начинъ да подобри неговото благосъстояние, за това малко я е грижа. Дайте ѝ ней само по-тлъста плата, по-топло мѣсто и повече нищо. Не искайте отъ нея други задължения, освѣнъ оная, който се отнасятъ до службата и до канцеларията. А така ли трѣба да бѫде? Азъ ще споменѫ нѣкои прѣсни фактове изъ дѣйностьта на интелигенцията въ София, гдѣто именно трѣбаше да се даде примѣръ и начало. За жалъ, и въ София виждаме онова печално явление, което се наблюдава въ цѣлото ни отечество. Всичко у насъ се започва съ голѣма буйность, съсъ жаръ, съ охота, — и послѣ завчасъ изстиваме, дотолкова, щото съ нищо не можемъ да се сгрѣемъ. Странно явление! Всѣкоя добра и благородна идея ще блѣсне за единъ мигъ и, докато я усвоѭтъ хората, ще угасне, безъ да се появи още веднажъ. Но — на прѣдмета си.

Прѣди двѣ години въ София се тури основа на едно „Народообразователно дружество“, но, за голѣмо нещастие, то скоро угаснѫ. Какви благи надежди отначало подаваше то! Какъ усърдно почнѫ да работи! Отвори читалище, събра книги, даде нѣколко общедостѫпни литературно-музикални вечеринки, издаде нѣколко евтини книжки и — тури точка на всичко. Ние се радвахме отначало и вѣрвахме, че това учреждение поне ще бѫде по-дълготрайно, и ще развие една по-жива, по-плодотворна и по-сериозна дѣятелность, която безъ съмнѣние щѣше да пръсне не малко свѣтлина и грамотность въ простата маса, — но не излѣзе тъй. Постарахме се да узнаемъ причинитѣ, но положително нищо не разбрахме. Главната причина била ужъ, защото град-

скиятъ съвѣтъ отпелъ салонътъ на дружеството. Струва ни се, това не е извинителна причина. Освѣнъ това узнахме, че настоятелството искало да ликвидира смѣткитѣ! Колко скоро!

Оная зима нашата столица пакъ не се лишаваше отъ подобенъ родъ общедостъпни литературно-музикални вечеринки. Дружеството „Млада македонска дружина", което състоеше повече отъ студенти и ученици македонци, даде нѣколко такива; но колко далече бѣхъ тѣ отъ ония на „Народообразователното дружество"! Тамъ горѣ-долу имаше програма, редъ, дисциплина, а тукъ нищо подобно. Тамъ взимахъ участие учители отъ гимназията и основнитѣ училища и все подготвени да четатъ, а тукъ — само ученици (не студенти), но съвсѣмъ неподготвени. Тамъ салонътъ бѣше добрѣ устроенъ и широкъ, а тукъ съвсѣмъ обратното. При все това, т. е. при всичкитѣ неудобства и въ двата случая, пакъ се намираше публика да посѣщава тия вечеринки. А щомъ хората дохождатъ и съ охота и интересъ слушатъ, значи иматъ нужда отъ това; тогава защо да се не постараемъ да удовлетворимъ тая нужда на нашия просъ и безграмотенъ братъ, който денѣ и нощѣ работи като волъ? Колкото и да бѣхъ неуредени и неудовлетворителни тия вечеринки на „Мл. м. др.", колкото и да имъ е ползата нищожна, ние похваляваме ония ученици, които бѣхъ се нагърбили съ тая благородна и народообразователна задача!

Тукъ е мѣстото да споменемъ и за проповѣдитѣ, които едно лѣто прѣди двѣ-три години почнѣхъ въ недѣленъ день слѣдъ обѣдъ да се държатъ въ ючъ-бунарската черква Св. Никола. Тѣ бѣхъ единъ видъ сказки съ духовно-нравствено съдържание, но тъй разтегнати, тъй сухи, тъй догматични, щото и женската публика се прозѣваше, когато слушаше. Тя положително нищо не разбираше отъ говореното и затова прѣстанѣ вече да дохожда и да слуша. На третята недѣля почти никого нѣмаше, и тъй се прѣкратихъ проповѣдитѣ. За туй никакъ не скърбимъ, защото съ тия сказки не се прѣслѣдваше друго, освѣнъ спасението душитѣ на ючбунарското простолюдие. Ползуваме се само отъ случая тука, да обърнемъ вниманието на читателя върху невѣжеството на нашето духовенство. То никакъ не се старае да изучва нуждитѣ на народа и много далече стои отъ назначението си.

Като е дума за публични лекции, не бива да забравяме „Славянска бесѣда". Цѣльта на това дружество, споредъ думитѣ на прѣдсѣдателя, казани въ рѣчьта на 15-годишния празникъ отъ основанието му, е сближението на всичкитѣ славяни. Но какво е направило то за това сближение? Освѣнъ читалнята и музикално-танцувалнитѣ вечеринки, които устройва всѣкоя зима, друго нищо. [1]) Ето сѫщата цѣль, каквато си е начертала „Бесѣдата", прѣслѣдва и „Славянскиятъ благотворителенъ комитетъ" въ Русия. Напослѣдъкъ той обърнѫлъ всичкото внимание върху руския народъ и развива една твърдѣ голѣма плодотворна и народообразователна дѣятелность. По негова

---

[1]) Читалнята на „Бесѣдата" е достъпна само за члѣноветѣ ѝ и за нѣкои тѣхни приятели. Другъ въ тая читалня нѣма право да влиза, а за малограмотни не може и дума да става. Съ това, намъ ни се струва, цѣльта не се постига. За танцувалнитѣ вечеринки пъкъ излишно е да се говори, защото тѣ, освѣнъ за развлѣчение на члѣноветѣ за пари и за убиване на врѣме, за друго нищо не служатъ. Какво сближение на славянитѣ може да има въ тѣхъ?

инициатива се устройватъ всичкитѣ горѣпоменѫти общедостѫпни литературни вечеринки. То се старае сега да сближи прѣди всичко руситѣ и да сѣе грамотность между полуграмотнитѣ и безграмотнитѣ. Не трѣба ли да тръгне по пѫтя на тоя комитетъ и нашата „Славянска бесѣда“? Тя има всичкитѣ удобства за една такава дѣятелность. И члѣноветѣ ѝ сѫ все интелигенти и образовани хора, и срѣдства не ѝ липсватъ, па и салонъ има на разположение, който е единственъ въ цѣлата столица. Прѣди да мисли тя за сближението на всичкитѣ славяни нека помисли за сближението на всичкитѣ българи. Македонскиятъ българинъ, благодарение на политическитѣ условия, доста далече стои отъ мизийския и тракийския. А кой се постаралъ да ги сближи? Напротивъ, намѣсто да се потрудимъ да ги сближимъ, подъ влиянието на партизанскитѣ страсти и борби, ние ги отдалечаваме. Ако ние се постараемъ да подигнемъ съзнанието у народа, да пръскаме грамотность между полуграмотнитѣ и безграмотнитѣ, да развиваме охота къмъ четенье и вкусъ къмъ добри книги, то сближението само по себе ще дойде и не само съ нашитѣ братя македонци, но даже и съ другитѣ славянски народи.

Като говоримъ за интелигенция, не трѣба да забравяме и нашето студенчество. Студентитѣ въ Европа играѭтъ голѣма рола въ образованието на народа. По тѣхна частна инициатива сума благородни работи се вършѫтъ за въ полза на малограмотнитѣ и работницитѣ. Тѣ сами устройватъ общедостѫпни вечеринки или пъкъ помагатъ на професоритѣ си при устрояваньето на такива. Даже и гимназиститѣ биватъ не малко полезни въ такива случаи. Отъ подобни благотворителни прѣдприятия, като устройванье вечеринки, четенье лекции и др. при участието на студентитѣ и ученицитѣ, извлича се двояка полза: първо, за народа, и второ, за самитѣ тѣхъ. Ползата за народа вече е извѣстна, а ползата за студентитѣ и ученицитѣ е тая, че още отъ училищната скамейка, тѣ влизатъ въ обществото, сблъскватъ се съ народнитѣ нужди, узнаватъ, какви сѫ тѣ, и намиратъ начинътъ за тѣхното отстранение. Освѣнъ това, популяризира се студенчеството и придобива цѣна въ очитѣ на обществото. Другадѣ съ думата студентъ е свързано още и понятието за честность, благородство, човѣколюбие и пр. У насъ, за жалость, това го нѣма. Подъ думата студентъ се разбира младежъ, който се учи и който взима живо участие при паданьето напр. на единъ Стамболовъ. Нашето студенчество досега нищо не е направило, което да го постави на висотата на неговото положение. То нито единъ пѫть не е показало дѣломъ, че милѣе за народа. Освѣнъ вечеринкитѣ, давани за въ полза на тѣхното дружество „Наука“, никога не е помислило да даде вечеринка за удоволствие на масата, на работницитѣ.[1]) Ето гдѣ може да бѫде най-многополезно нашето студенчество. То само би трѣбало да вземе инициативата за устройваньето на тия общедостѫпни литературни вечеринки. Обществото, вѣрваме, ще ги подкрѣпи и ще ги насърчи. Само съ това тѣ ще спечелѭтъ симпатиитѣ на публиката, особено на простолюдието, и ще придобиѭтъ за себе онова понятие въ населението, което се съдържа въ думата студентъ въ другитѣ страни на Европа.

---

[1]) Авторитъ забравя, че софийскитѣ студенти сѫ давали вечеринки и за полза на благотворителни дружества. Ред.

Въ другитѣ страни най-голѣмъ трудъ полагатъ за образованието и за развитието на масата градскитѣ съвѣти. Тѣ прѣдвиждатъ специаленъ параграфъ въ буджетитѣ си за читални, недѣлни или вечерни училища и др. Прѣди да се грижжтъ за луксозни работи, грижжтъ се за сжществени нужди, безъ които не може да се мине. У насъ като на пукъ всичко върви наопако. Нашитѣ градски управления, като почнемъ отъ софийското, та дори до послѣдното селско, никога не сж помислили досега за такива. И наистина, гдѣ има отворена баремъ една читалня за масата, за малограмотнитѣ, за работницитѣ? Софийскиятъ градски съвѣтъ, па и ония на другитѣ по-голѣми градове изъ България, трѣбало би да обърнжтъ по-сериозно внимание върху тоя въпросъ. Тѣ сж длъжни да отворѭтъ специални читалища за народа. Особено рѣзко бие на очи отсжтствието на такива въ столицата. Единъ градъ какъвто е София, съ толкова много работници, трѣбало би да има поне двѣ три читални.[1]) За жалость, освѣнъ читалнята, основана отъ македонското дружество „Братски съюзъ“[2]), друга нѣма. Наистина, има още три други читалища (на „Сл. б.“, на студенческото др. „Наука“ и при нар. библиотека), но всичкитѣ тия не сж прѣдназначени за масата. Даже да сж отворени тѣ за всѣкаква публика, както е читалнята при нар. библ., никой майсторъ или работникъ нѣма да отиде тамъ, защото обстановката не е такава. Ни най-малко не искамъ да кажж, че въ народната библиотека трѣба да отиватъ само ученици и отбрана публика. Наопаки, дирекцията на библиотеката трѣба да се постарае да привлича разнообразна публика. Нека по примѣра на американскитѣ обществени библиотеки за пръвъ пжть се тури при входа единъ надписъ, съ който да се казва, че всѣки има право да влиза и да чете безплатно. При отваряньето читалища за народа или при устрояваньето на публични четения и лекции, трѣба да се обръща внимание и на обстановката. Единъ простъ човѣкъ или единъ работникъ не смѣе да влѣзе въ единъ богатъ салонъ. Наблюдавалъ съмъ при нѣкои общи събрания въ салона на „Сл. бесѣда“. Хора отъ долна ржка въртѭтъ се около вратата, или даже не смѣѭтъ да влѣзжтъ. Ако човѣкъ насила ги вкара, тѣ, макаръ и всичкитѣ столове да сж празни, не се рѣшаватъ да седнжтъ. Ето защо въ такива случаи трѣба да се обръща внимание и на обстановката. Тя трѣба да бжде проста. Удобства нека има, то е необходимо, но луксъ да нѣма. Македонското дружество, види се, разбрало тоя недостатъкъ у простия човѣкъ и затова наело простъ салонъ, или не и дотолкова разкошенъ, щото да отбѣгватъ работницитѣ и да се свѣсняватъ да влѣзжтъ въ него. Доколкото знаемъ, това читалище се посѣщава отъ доста голѣма публика, при това и доста разнообразна. Трѣбало би градскиятъ съвѣтъ да послѣдва примѣрътъ на „Македонското дружество“, и да отвори въ разни части изъ града още нѣкоя и друга читалня за работницитѣ и за масата, — ако се може, безъ вѣстници!

---

[1]) Знамъ, че нѣкои ще се усмихнжтъ, като прочетжтъ тия редове. „Въ столицата нѣма още забавачници за дѣцата, ще кажжтъ, и градскиятъ съвѣтъ никога не мисли да ги построи, а пъкъ той бълнува за читалища, въ които да четжтъ малограмотнитѣ!“ Споредъ насъ длъжность е на всѣкого да изказва нуждитѣ на населението, та макаръ изведнажъ да се не удовлетворѭтъ.

[2]) Дружеството е вече закрито, но сжщата чителня държи и сега Македонското дружество. Ред.

Чудимъ се, че у насъ навсѣкждѣ кръчмитѣ вирѣжтъ, тунели се отварятъ, кафенета, шантани и мн. др. подобни заведения, гдѣто се продаватъ спиртни пития. Особено много такива има въ столицата. Нѣма жгълъ, нѣма мѣсто, нѣма дюкянъ, гдѣто да нѣма вино и ракия. Навсѣкждѣ има посѣтители и все отъ простата маса, отъ работницитѣ. Какво да правжтъ тѣ прѣзъ свободното врѣме? Кждѣ да отиджтъ за развлѣчение или пъкъ да прочетжтъ нѣщо? Оплакваме се, че нравственостьта отпада, че развратъть расте, че честность нѣма, че пиянството се развива и пр. и пр.! Какъ да не бжде всичко това, когато нищо нѣма, което да отвлича вниманието на работника отъ кръчмата и тунела? Ако да бѣше имало читалище специално за масата, ако да бѣхж се устройвали вечеринки и четения пакъ за нея, вѣрваме, злото би се намалило.

Споменжхме за недѣлни и вечерни училища. Щѣхме да докачимъ учителитѣ отъ основнитѣ училища, ако ги минѣхме тука безъ внимание. Наистина, тѣ заслужватъ похвала. Ето вече двѣ зими тѣ отварятъ вечерни училища, гдѣто обучаватъ неграмотни и малограмотни работници на четмо и писмо. Доколкото знаемъ, тѣ сами си уреждатъ програмитѣ и безъ да ги задължава нѣкой, освѣнъ дългътъ имъ къмъ народа, труджтъ се, колкото могжтъ. Ако не се лъжемъ, тия вечерни училища сж остатъкъ отъ „Народообразователното дружество“. Тогава прѣзъ лѣтото тѣ се прѣвръщахж въ недѣлни. Сега такива не виждаме. Не е чудно прѣзъ идещата зима да липсатъ и вечернитѣ. Но не! Учителитѣ отъ основнитѣ училища подаватъ добри надежди. Напослѣдъкъ у тѣхъ се забѣлѣзва едно силно движение. Устройватъ навсѣкждѣ дружества, които си турятъ за цѣль не само собственото умствено и нравствено развитие, но и онова на народа. Доколко тѣ ще бжджтъ постоянни, не знаемъ; но ние отъ все сърдце желаемъ успѣхъ и постоянство въ прѣдначертаната цѣль.

Не малка полза би принесли на народа и театралнитѣ драматически трупи у насъ. Въ другитѣ държави драматическитѣ трупи, а особено ония, които се подържатъ отъ правителствата, всѣкога даватъ прѣдставления, прѣдназначени нарочно за народа и съ намалени до минимумъ цѣни. И това у насъ го нѣма. У другитѣ по-цивилизувани и по-културни отъ насъ народи какви хубави обичаи има, които би трѣбало да се прѣсаджтъ и у насъ! Прѣзъ голѣмитѣ празници, като Рождество, Възкресение и други, тамъ градскитѣ съвѣти или частни дружества устройватъ народни увеселения, гдѣто масата прѣкарва врѣмето, развлича се и съ благодарение оставя нѣкоя пара пакъ за нѣкоя благотворителна цѣль. Ние и тука сме немарливи. Прѣзъ тия празници, когато всѣкой търси развлѣчение и дава пари, ние оставяме хората да се скитатъ по глупавитѣ събори, гдѣто се кълчжтъ циганки или нѣкои развалени маджарки и сръбкини, да си даватъ тамъ паритѣ и да гледатъ примѣри непристойни нито за мжже, нито за жени, нито пъкъ за дѣца. А колко би било хубаво, ако покрай тия събори бѣхж се устроили народни увеселения съ планъ и програма, гдѣто да взиматъ участие и актьори, и музиканти, и пѣвци, па и всѣкакви др. любители! Има много жътва у насъ, но, за жалъ, малко жътвари! Голѣмо поприще за работа., а малко работници!

Ние сме навикнѫли да осѫждаме нашитѣ социалисти, но би трѣбало и отъ тѣхъ да вземемъ поука. Тѣ проявяватъ голѣма пъргавина, както въ издаванье книжки, тъй въ разпространението имъ и въ устройство на евтини забави за народа. Ако всичко това се остави безъ противувѣсъ, естествено е, че единъ день ще се намѣримъ прѣдъ чудо. Но било какво било, трѣба да отдадемъ длъжната похвала на младитѣ агитатори, които сѫ организувани и иматъ програма.

Нека отъ всичко горѣказано по поводъ реферата на Кирпичникова поне нѣщо обърнемъ вниманието на ония, които милѣятъ за народа, за по-проститѣ си братя, и нека се постараятъ отчасти поне да направятъ това, което може да се направи.

Е. Спространовъ.

РЕЦЕНЗИИ И КНИГОПИСЪ.

А. Авгеклионъ, ТРИ ДРУЖКИ, елегически актъ. София. Придворна печатница 1895. стр. 107. Цѣна 1·50 лева

Два дни слѣдъ Вазовиятъ юбилей, когато още ни гърмѣхж въ ушитѣ адреси, слова, нови маршове и мелодии -- още не бѣхме се окопитили отъ тържествата и . . . ново тържество на българската поезия! Г-нъ Авгеклионъ туря начало на поетичната си дѣятелность, начало на славата си! И рѣшително, твърдо, съзнателно стжпа напрѣдъ къмъ славата си тоя синковецъ! Самото му име, както си го е громко скроилъ, звучи като аквилонъ, който ще сруши всичко напрѣдѣ си. Да му мисли Вазовъ! Той си прослави юбилеятъ тихо и мирно, ала нѣма да го оставатъ на мира завидници. Такъвъ е безъ друго и новата звѣзда на българския хоризонтъ, г-нъ Авгеклионъ. Той не пише по вѣстницитѣ, за да позори името на Вазова, но пакъ му е таенъ завидникъ, защото излиза тъкмо по юбилея му съ новъ видъ поезия „елегически актъ“ и грози съ поетичнитѣ си дарби да зарови славата на великия български поетъ.

Г-нъ Авгеклионъ не е отъ ония свѣнливи почетници, които едвамъ-едвамъ се рѣшаватъ да излѣзжтъ на свѣтъ и пущатъ като за опитъ малко по-малко отъ поетичнитѣ си творения; не, той съзнава твърдо голѣмитѣ си способности и не се бои да излѣзе веднага съ цѣла книга отъ 107 стр. Прѣди двайсетъ и петъ години Вазовъ дълго врѣме поглеждалъ отъ далекъ редакцията на Период. Списание въ Браила, докато се рѣши да излѣзе съ „Борътъ“ у пазуха прѣдъ г. В. Стоянова, — но Авгеклионъ излиза гордо прѣдъ цѣла българска публика веднага съ седемъ коли стихове и обѣщава прѣзъ януари да издаде други двѣ книги съ по 10 коли и съ по 4—5 хиляди стиха! Туй се казва рѣшителность!

Любопитно явление прѣдставя туй Авгеклионъ! Най-напрѣдъ звучното му име! Всѣки се пита, какво значи то? Българско не е, а не е ни гръцко ни латинско; затова и недѣйте се труди, любезни читатели, да го търсите по рѣчници и митологии! Нѣма да го намѣрите, ами размѣстете буквитѣ въ това магиосно име и ще видите чудо: Авгеклионъ е напросто анаграмъ отъ обикновеното българско име Г. Николаевъ! Дали сега самиятъ авторъ на „Три Дружки“ се казва така или въ каква връзка стои Николаевъ съ него — незнаемъ, но както и да е съвпадението на буквитѣ между Авгеклионъ и Николаевъ не ще бжде случайно. Туй загатъчно скриванье името си не отговаря на онзи апломбъ, съ който авторътъ на „Три Дружки“ излиза прѣдъ нашия книжовенъ свѣтъ, но види се, че на господство му е било нужно нѣкое гръмогласно име и той го намѣрилъ на тоя остроуменъ начинъ. Това е

изобщо и най-остроумното нѣщо въ цѣлата книга на г. Авгеклиона. — Подиръ това любопитно, ала не и умно, е и това, какъ тоя новъ български писатель распространява съчинението си: проважда го на познати и непознати, придружено съ една смѣтка и съ дълги и широки опхтвания, за какъ да си внесешъ паритѣ: 1) или съ пощенски бонъ; 2) или съ испращанье на право до автора улица Сердика №. 10; или 3) „съ подирвание до желающето да заплати лице въ кжщи, като обозначи точно името и фамилията". Който разбере третия начинъ за испращанье пари г-ну Авгеклиону, да съобщи, защото мнозина желаятъ именно тъй да си заплатжтъ. — Най-сетнѣ любопитно е и литературното име, което е далъ г. Авгеклионъ на съчинението си като го нарекълъ „елегически актъ". Да речемъ, той е свободенъ да нарича тъй или инакъ произведенията си, но трѣбаше да ни изтълкува това ново име, тоя новъ видъ словесно произведение, защото въ досегашнитѣ словесности го нѣма — пъкъ и отъ самото съчинение „Три Дружки" не можахме да си съставимъ понятие, като какви произведения могжтъ да носятъ това име.

Но самото съчинение на г. Авгеклиона, колкото и да е куриозно, не прѣдставя никакво литературно любопитство ни по съдържание, ни по форма. То съдържа 107 страници непълни редове, които г. Авгеклионъ смѣта за стихове; но въ тия стихове нѣма ни ритма, ни рима, — а ни смисълъ. И ако и ония книги, които авторътъ на „Три Дружки" се кани да издава прѣзъ януари, съдържжтъ сжщо такива стихове, нѣма защо да се чудимъ на тая необикновена плодовитость у г. Авгеклиона. — Ето горѣ-долу съдържанието на „Три Дружки" — ако може изобщо да се говори за нѣкаква цѣлокупна идея въ тоя „елегически актъ":

Три моми другарки: Милче, Денче и Фанче, много се обичатъ. Поетътъ не ни разказва, какъ се поражда тая нѣжна обичь между тритѣ посестрими, както не ни доисказва, какво добро или зло произлиза отъ нея. Обичатъ се и туй то. И отъ обичь една безъ друга не могжтъ, постоянно си сладки думи думать, постоянно се милуватъ и галжтъ, а цалувкитѣ по-между имъ туку мляскатъ:

Любезно мое Денче,
О! колко се радвамъ, че си тука.
Тамамъ за тебе азъ си мислихъ,
И колко приятно ми е сега
О! дружке, дружке небѣсна,
Колко те обичамъ отъ сърдце!
О! дай да те цалуна по уста
О! дай, моя любима дружке
Да се пригърнемъ катъ ангелчета
Да се радваме катъ пиленца
Обичьта ми за тебе е голѣма
И о! колко щѣхъ да бжда нещастна
Ако ти и нашто Фанче не бѣхте.
Вий двѣтѣ сте ми избавителки.

А Денчето ѝ отговаря:

Радвамъ се много повече,
Когато не само съ думи,
Но и въ ангелското ти сърдце

Чета твоитѣ добродѣтели.
Ти си ми драго и мило
Тебъ те обичамъ сърдечно.
И, когато дойда при тебя,
Чувствамъ приятность и драгость,
Мойта душа се вълнува
И о! да знаешъ дружке,
За тебе всичко би дала!
Не знамъ, какъ тъй радостно
Едни тръпки тъй приятно,
Покриватъ цѣлото ми тѣло,
Когато дойда при тебя.
А пъкъ кога се цалунемъ
Вѣрвай ме, дружке, ти мила,
Сякашъ трандафилъ мериша
И китка, китка прѣкрасна!
Въ бѣла ржка си държа.

Ето въ такива разглезени, разцалани разговори върви цѣлиятъ „елегически актъ“ на г-нъ Авгеклиона, въ който не забѣлѣзваме ни везка, ни развезка, ни какво-годѣ драматическо дѣйствие изобщо.

Но за да не описва само прѣгращанки и цалуванки, г-нъ Авгеклионъ замѣсилъ и двѣ сърдечни рани: Милчето останало сираче безъ баща и майка, па и нѣма нийдѣ никого, освѣнъ двѣтѣ си дружки. Положение трогателно; но гледай, какъ комично го описва нашиятъ новъ поетъ:

Да знаешь, какво ми става мжчно!
Е тъй, почерней ми, потемней ми.
И когато си поплача малко,
Поолѣкне ми тъй приятно;
Послѣ пакъ ставамъ вѣсела
Забравямъ за първата тжга.
Е тъй, стана нѣколко години
Все така ми се случва.
Кога съмъ сама по лошо ми е.
Тръшна си главата на канапето
Примрѣжи ми се прѣдъ очитѣ,
Стаята ми става една грозна
Всичкото ми е тжжно, черно!
А пъкъ най-много ме мжчатъ
Едни грозни, безобразни образи
Е тъй, не мога ги описа, дружке,
Като нѣщо на дяволи
Съ много крака съ роги,
Да видишъ какъвъ страхъ е то,
Тамамъ си отвора очитѣ
Всичкитѣ къмъ мене идатъ!

И слѣдъ като, обляна въ сълзи, описва голѣмата си тжга, Милчето продължава:

Но ти виждашъ, че съмъ възрастна
Азъ съмъ вѣч' на 21 година
И дружке, нали и ти си, катъ меня?

Кажи ми право не си ли мислишъ нѣщо,
Като задомяванье, оженванье.
Нали глѣдашъ другитѣ хора,
Нали виждашъ булки, свадби?

Денчето я утѣшава, да не се безпокои, че ще остане безъ мжжъ, докато е млада, хубава, разумна и богата. И двѣтѣ приятелки отиватъ на расходка.

Въ туй врѣме излиза на сцената (у Милчето) Фанче, третята дружка:

Нѣма го мойто драго Милче,
Ще го почакамъ азъ малко.
Да знай то, колко му се радвамъ!
Какъ тъй приятелски го обичамъ!

И въ единъ видъ монологъ Фанче описва най-напрѣдъ добрините на Милче, а отпослѣ минува на своего нещастно положение:

Мома вече стара трийсетъ годишна;
Не дойде никой ржка да ми подаде! . . .
Когато азъ бѣхъ още млада,
Врѣше въ крьвьта ми любовьта,
И азъ обичахъ тогазъ младостьта.
Но никой не дойде менъ да обича
Сякашъ безчувствени сж тия младѣжи
Ни единъ въ мене не се влюби!
Азъ бѣхъ млада хубава
Но уви! крайно бѣдна.
И сякашъ бѣдностьта е позоръ,
Едно пятно велико наказание,
Че отъ тебъ всѣкой единъ мжжъ
Да бѣга, да не те поглѣжда!
Сърдцето ми бѣше тъй добро:
То тупаше си приятно
И, къмъ всѣко едно младо,
То се спущаше любезно.
Искаше да излѣе любовьта си
Въ сърдцето на бждящия си. . . . .

Да продължавамъ ли още, любезни читатели? Стиховетѣ на г-нъ Авгеклиона сж все тъй калпави, мислитѣ му сж все тъй глупави. Фанче исказва така всичко, що ѝ е на сърдцето, и ето че се връщатъ Милче и Денче отъ расходка и слѣдъ обикновеннитѣ комплименти и цалувки налѣгатъ двѣтѣ по-млади дружки върху трийсетгодишната Фанче да имъ разправи за . . . . оня въпросъ, който ги вълнува и тритѣ . . . . санкимъ за жененьето; и тоя въпросъ се третира, разбира се, съвсѣмъ сериозно, както всичко друго въ този „елегически актъ“. И Фанчето като най-опитна въ тия работи, ето какво имъ разправя:

Мжчно се избира мжжъ, другаръ
Въ живота ти като даръ,
Мжжье сж разни по свѣта:

Едни сѫ умни, весели, добри,
Други сѫ пъкъ притворни лъжци;
Но повечето сѫ лоши.
Видятъ ли хубаво момиче,
Все ще поискатъ да го испитатъ.
И чудно нѣщо туй мѫжътъ;
За да си постигне той цѣльта,
Употрѣбява всички срѣдства:
Ту се влюбва, ту те въспѣва,
Ту тѣ хвали, царица те прави.
Само тебе гледа дълго
И колко! майсторски гледа да те олови.
Всичко като искренно-истенско влюбенъ.
Той съ сѫщитѣ душевни страдания,
Съ сѫщитѣ чърти на лицето,
Стои прѣдъ тебе катъ светина.
И иди сега, че му разбери,
Що той мисли и крои
Въ тия млади години,
Когато още на млѣко меришешъ!

Слѣдъ такива още нѣколко безсолни мисли и възклицания Фанчето свърша своятъ урокъ и съ това се свърша и самиятъ елегически актъ — безъ глава, безъ крака! А какво става съ тритѣ толкозъ обичливи дружки, поетътъ намѣрилъ за нужно да ни разправи въ единъ „епилогъ“: Милче и Денче се оженили честито, Фанче си останѫла стара мома, но и тритѣ живѣли честито у Милчето, защото било найбогато. А отдѣ тия наивно-глупави разговори? Да ли ги е прислушвалъ г. Авг. или ги е самъ измислилъ? — Не, разказалъ му ги единъ старецъ — на Милчето мѫжъ ѝ, който го завелъ на единъ гробъ съ надписъ „Три дружки“, но го задължилъ честно, да не разказва цѣлата история!

Обаче нека читателя прости,
И нека до толкозъ се благодари,
Че ний разказахме всички добрини,
Този небесенъ добъръ старецъ,
Разказваше това смирено.
Колкото можахъ да свана написахъ;
Но свойственитѣ характери,
На жената нѣжноститѣ
Не можахѫ въ точность да се изобразатъ,
Защото лицата ми бѣхѫ съвсѣмъ далече:
Никой гласъ не чухъ отъ тѣхнитѣ устни.

. . .

Видишъ ли го ти него! Той искалъ да изобрази на жената нѣжноститѣ, ала не сполучилъ сиромахътъ, защото билъ далечъ отъ тритѣ дружки!

Туй е то елегическиятъ актъ на г. Авг., който го пуща въ българската публика съ тоя колкото бомбастиченъ, толкозъ и шантавъ прѣдговоръ:

„Настоящата книга, отъ начало до края, е: единъ моралъ, едно наставление, едно възпитание, за человѣка. Автора като е влѣзълъ въ дълбочината на душата ни, излѣлъ е всички благородни мисли и идеи, които на дѣло сѫ испълнени, отъ „Три Дружки“.

„Книгата има и това важно значение, че тя е оригиналенъ подарѫкъ на наща литература — на наща поезия!

„Свѫщенъ дългъ е на всѣкой гражданинъ да обича и защищава отечеството си, но и свѫщенъ дългъ е поощрава, подьржа и възнаграждава неговата слава, която се заключава въ труда, науката и литературата; която се заключава още въ неговитѣ пѣсни, въ неговитѣ труженици и, която стопля, озорява и зарадва сърдцето, слѣдъ почивката отъ труда; това е неговия най-сладъкъ покой, най-мѣка възглавница — това е славата на славата — божествената поезия!“

София, Септемврий 1895 г.

А. Авгеклионъ.

Помаменъ отъ красивата ѝ вънщина, азъ пречетохъ книгата на г. Авг. и щѣхъ да я зафърлѭ просто съ думата „семковщина“. Но като прочетохъ още веднѫжъ тоя прѣдговоръ, като прочетохъ и ония смѣтки и реклами, съ които се придружава всѣки екземпляръ отъ „Три дружки“, дойдохъ до убѣждение, че тукъ имаме работа съ малко по̀-друга семковщина. Като гледаме тия особени маниери, съ които г. Авг. си служи да разпространи книгата си, иде ни да заключимъ, че въ нашата литература завладява сега втори стадий семковщина и то спекулативна семковщина. Докато едно врѣме Семковъ бѣше станѫлъ жертва на нѣколко слѐбодни момчетия, които го извадихѫ отъ умъ и направихѫ по неволя писатель, „Три дружки“ е напротивъ плодъ на обмислени постѫпки, на спекулативенъ духъ. Семковъ пусна съчинението си, безъ да се грижи за сѫдбата му, както славеятъ пѣе, безъ да мисли, дали го слуша нѣкой или не; г. Авгеклионъ напротивъ употрѣбя най-модерни срѣдства да намѣри повече купци и четци за съчинението си — тамъ е разликата. Първата семковщива е само смѣшна, ала безврѣдна; но втората е опасна. Такива книги и писатели могѫтъ още повече да дискредитиратъ и тъй не твърдѣ заякнѫлата българска литература. — Интересно е да знаемъ, какво е подбудило г. Авг. да става пасатель: дали жажда за слава, дали мисъль, да принесе морална полза, или — охота за печалба. Слава нѣма да спечели, защото съ такива съчинения умнитѣ хора юбилеи не правѭтъ; полза нѣма да принесе, защото съчинението му не заслужва и четенье; ако пъкъ се надѣва съ „Три дружки“ пари да печели — тежко му и горко — нему и на българската литература! Но каквито побуждения и да е ималъ г. Авг., каквито цѣли и да е гонилъ, сѫдбата на съчинението му е опрѣдѣлена: ще размърда перата на нѣколко рецензенти, ще раздвижи смѣхотворнитѣ мишци на нѣколко читатели и туй то съ „Три дружки!“ Habent sua fata libelli!

Б. Ц.

Три български прѣвода на „Хозяинъ и работникъ“.

1. Стопанинъ и ратай. Расказъ отъ графъ Л. Н. Толстой. Прѣвелъ отъ Руски ⁂ Съ портрета на автора и животописна бѣлѣжка. Издава Бълг. Недѣлно Училище въ Битоля. Пловдивъ. Печатница на И. К. Божиновъ 1895. М. 8-о, 75. Цѣна 40 стотинки.

2. Хазяинъ и работникъ. Разказъ отъ гр Л. Н. Толстой. (Фейлетонъ въ в. Прогрессъ, бр. 52, отъ 16. апр. 1895. нат.).

3. Господарь и работникъ. Повѣсть отъ графа Л. Н. Толстой. Прѣвелъ В. Върбевъ. (Искра, всѣкимѣсечно научно-литературно-общественно списание. Г. V. книжка X. 1895.).

Прѣди половинъ година и нѣщо и двата образовани свѣта — Европа и Америка — съ голѣмо нетърпѣние очакваха това художествено творение на знаменития руски писатель. Журналитѣ се надпрѣваряха, кой пръвъ да го обнародва, прѣдлагаха нечуто възнаграждение автору, но той, намѣсто да вземе паритѣ и да ги употрѣби за нѣкое добро дѣло, както би сторилъ нѣкой нашенски софистъ, не рачи да измѣни на своя веднажъ обявенъ принципъ и отстжпи труда си безъ всѣкакво възнаграждение на ж. „Сѣверный Вѣстникъ“. Тъй като Толстой не възпира никого да прѣпечатва произведенията му, тоя разказъ биде обнародванъ сетнѣ въ нѣколко списания и вѣстници, излѣзе и въ отдѣлни издания, най-сетнѣ и въ ефтината серия на „Посредникъ“. Вѣрвамъ, че вжтрѣ въ половинъ година тоя разказъ се е челъ въ повече отъ 100,000 екземпляра въ Русия. А въ странство сжществуватъ вече многобройни прѣводи. Ще споменж, че само на нѣмски езикъ има 7—8 прѣвода, направени независно едни отъ други.

Ще се надѣваме, че и нашата публика ще окаже сжщого внимание на хубавия и въ висока степень мораленъ разказъ, който стои по-горѣ отъ всички дребни разкази, написани отъ гр Толстой прѣзъ послѣдния подвижнически и философско-аскетиченъ периодъ отъ дѣйностьта му, а не пада по-долу и отъ по-прѣднитѣ му художествени творения, като Кавказкитѣ разкази, Анна Каренина и пр., които очудваха и очудватъ свѣта.

Добъръ бѣлѣгъ е вече и това, че за кратко врѣме се явихж три български прѣвода отъ тоя разказъ. Това показва, че и у насъ прѣводачитѣ се интересуватъ съ важнитѣ литературни произведения и умѣжтъ да избиратъ хубави нѣща за прѣводъ. Какъ е изпълненъ тоя прѣводъ, то е другъ въпросъ, — съ него ще се заемемъ по-долу.

Ето накратко съдържанието на разказа. Жилавъ, енергиченъ и сржченъ стопанинъ търговецъ („кулакъ“) пжтува на шайна, нощно врѣме, отъ едно село въ друго, за да купи една кория, ведно съ своя ратай, типъ на руски селянинъ, вѣренъ на своята длъжность и покоренъ на провидѣнието. Тѣ изгубватъ пжтя и слѣдъ дълги скитания изъ покритото съзъ снѣгъ поле, рѣшаватъ да прѣнощуватъ на полето и да чакать да съмне. Нетърпѣливиятъ стопанинъ, въ туй врѣме, когато слугата задрѣмалъ, мисли за своего богатство и слава, крои планове за нови прѣдприятия и, кое отъ страхъ, кое поради своята пъргава натура, рѣшава да остави слугата, да се качи на коня и да търси пжть. Слѣдъ като скита въ отчаяние и безъ сполука, той дохожда пакъ при шайната и тукъ намира ратая Никита, че замръзжлъ и умира. Той лѣга възъ него и го съгрѣва съ джхътъ си. Въ радостното настроение, загдѣто направилъ благодѣяние, стопанинътъ почва да мисли

за Бога и за душата си, става съвсѣмъ новъ човѣкъ и заспива, като замръзва. На другия денъ го намиратъ умрѣлъ.

Българскиятъ прѣводъ е придруженъ съ една кратка, но хубава бѣлѣжка за живота на Толстой и за моралната идея на самото това произведение. Азъ прѣпорѫчвамъ тия двѣ страници, въ които е охарактеризувано впечатлението, що прави на всѣки четецъ Толстоевото творение, и нѣма да правѭ отъ своя страна анализъ на произведението. Толкова повече, че нашиятъ четецъ ще намѣри за него подробни бѣлѣжки отъ г. Б. Минцеса въ Бълг. Прѣгл., II. год., кн. VII. стр. 131—133. Наистина, по-сетнѣ се яви въ „Вопросы философіи“ една статия, която доказваше, че произведението на Толстой не било художествено, ала тая статия прави съвсѣмъ опакъ анализъ, почива на невѣрни основи.

Поради високото чувство за любовь къмъ ближния, която вдъхва разказътъ, ставатъ излишни и всѣкакви удумки за инертностьта и фатализмътъ, които сѫ прѣдставени отъ Толстой като че ли съ симпатия въ лицето на Никита (ратая) въ противуположность съ енергията и калпавщината, олицетворени отъ егоистичния стопанинъ. Но проф. Козловъ въ казания журналъ намѣсто да обърне внимание върху лошото влияние отъ аскетичнитѣ идеи, старае се да открие въ разказа на Толстой погрѣшки спрѣмо психиката и естетиката, — напрасенъ трудъ.

Даденото произведение на Толстой е много мѫчно за прѣвождане. Съ руския текстъ на рѫцѣ, азъ се убѣдихъ, че нашитѣ г-да прѣводачи сѫ се заловили за работа, която надминава тѣхнитѣ сили. Подолу азъ ще покажѫ, въ какво състоѭтъ слабоститѣ на нашитѣ прѣводачи, въ надѣжда, че нѣкой отъ тѣхъ ще се възползува отъ бѣлѣжкитѣ ми за нѣкое второ издание на тоя разказъ. Вѣрвамъ, че мнозина ще желаѭтъ да прочетѫтъ Толстоевия разказъ въ по-хубавъ български разказъ, защото оригиналътъ е мѫчничъкъ за българинъ, който отбира само популарно-научни руски статии, а не е запознатъ и съ руския народенъ езикъ. Въ „Стопанинъ и ратай“ Толстой, като че е искалъ да бѫде простонароденъ русинъ или да покажѐ знанието на сума провинциални думи, та въ първитѣ глави при прѣвожданьдто ще се затрудни даже българинъ, който дълго врѣме е живѣлъ въ Русия.

За жаль, у насъ все още се блазнѭтъ съ мисъль, че е доста да прочетешъ нѣколко руски книжки, — и вече си усвоилъ руския езикъ. И токо гледашъ, българинътъ още за себе си слабо снабденъ съ познания по руския езикъ, залавя се да работи съ цѣль да ползува и публиката съ тия си познания. Впрочемъ, и въ други славянски страни се забѣлѣзва сѫщото лекомисленно отношение къмъ роднинскитѣ славянски езици. Това сѫщо заключение прави проф. Ягичъ, като разглежда единъ хърватски прѣводъ на знаменитото творение на Толстой „Война и миръ“, което сѫщо тъй се е удостоило да намѣри прѣводачъ, недостатъчно основно изучилъ руския езикъ. Ето какво казва знаменитиятъ професоръ:

„Сравнително най-слаби прѣводи въ славянскитѣ литератури сѫ ония, които сѫ правени отъ единъ славянски езикъ на другъ. Тая несъвсѣмъ приятна поява си обяснявамъ азъ тъй: прѣводачътъ, поради близкото роднинство на езика, или върви точно и слѣпо подиръ славянския оригиналъ, та езикътъ на прѣвода страда отъ неподвижность и вдървеность, или пъкъ той не може постигнѫ смисъла на ори-

гинала, защото е усвоилъ само отгорѣ-отгорѣ братския езикъ". (Archiv für slavische Philologie, 1891. XIII, 464),

Всѣкому е извѣстно, че руски книги се четжтъ и прѣвождатъ у насъ много повече, отколкото френски, а до прѣди двѣ години нѣмахме руско-български рѣчникъ. Тоя, който сжществува (отъ Кърджиева) е неудевлетворителенъ, а нови опити не се явяватъ. Прѣди нѣколко години бѣ се махнжло и прѣдаваньето на русския езикъ отъ гимназиитѣ, и едвамъ лани се въведе пакъ. Нека съзнаемъ веднажъ, че основното изучванье на русския езикъ не само отваря на нашата младежь вратата за една богата книжнина, но спомага и за завардянье чистотата на родния езикъ. Наистина, било би добрѣ, въ горнитѣ класове на гимназията да се запознаватъ ученицитѣ и съ още единъ другъ славянски езикъ, полски или чески. Но то не е въпросъ на близко бждще. Трѣба всичкитѣ славянски народи да почнжтъ да работжтъ по-практично за идеята на славянска взаимность и прѣди всичко да изучватъ едни други. Първата крачка къмъ туй ще се направи, чини ми се, като се въведе въ горнитѣ два класа по единъ или два часа на недѣлята изучваньето на два славянски езика измежду най-обработенитѣ и най-богати съ книжнина: руски, полски и чески. У насъ вече прави се нѣщо въ полза на това, съ задължителното изучванье на русския езикъ. Въ Ческо и Хърватско туй става вънъ отъ училището. Обществото въ тия двѣ славянски страни показва голѣмъ интересъ къмъ руския езикъ, и Вие ще срещнете тамъ образовани людье, които сж изучили хубаво руския езикъ.

Отъ нашитѣ трима прѣводачи единиятъ, именно който печати въ Прогресъ, принадлежи къмъ втората категория споредъ Ягича: къмъ ония прѣводачи, които владѣжтъ хубаво руския езикъ, но той имъ е станжлъ почти като свой, като майчинъ, та не умѣжтъ да прѣдаджтъ оригинала на български. Затова въ неговия прѣводъ срѣщаме дърти русизми. Ето нѣколко примѣра само отъ единъ нумеръ, отъ 3—4 печетни страници: напряжение, любуваше се на думитѣ си, хазяйка, душо мила, на широко ще гуляете, сукинъ синъ, проядена шия на коня, нѣма що да му се каже (не ще приказка), наказва ли (зарждва ли), безкостречния, настоящий конь (конь чиста работа), воля Ваша (както Ви е воля, както обичате), половинъ верстъ (ето че тая дума се обърна у насъ на име отъ мжж. р.!), виещий се отъ вѣтърътъ джбовъ клонъ. Сждете тогава за цѣлия прѣводъ!

Другитѣ двама прѣводачи, особенно г. Върбевъ, се отнасятъ къмъ оная категория славянски литератори, които си въобразяватъ, че и съ малко познания по единъ кой да е славянски езикъ вече можешъ да ползувашъ не само себе се, но и своитѣ съотечественици.

Трима души се мжчили вече съ разказа на Толстой, и той пакъ не е прѣдставенъ въ хубава и вѣрна форма прѣдъ българската публика. Не отричамъ, че и тримата прѣводачи сж се старали много, но твърдѣж, че тѣхнитѣ усилия не се увѣнчали съ успѣхъ.

Но, за да не би ме обвинѣжтъ, че говорѣж безъ доказателства, нека прѣди да искажж своето заключение, разгледамъ поне една часть отъ текста, както е прѣдставенъ въ тритѣ прѣвода, и тогава нека ни възразяватъ и самитѣ г-да прѣводачи. Да вземемъ малко отъ първата глава отъ повѣстьта и да видимъ, какви сжществени погрѣшки сж направили тѣ въ прѣвода ѝ. За улеснение, означавамъ съ цифра прѣводитѣ

по редъ, както сѫ се явили въ печата, т. е. издаденията отъ Битолското Недѣлно Училище (1), прѣводътъ въ Прогресъ (2), и отъ г. В. Върбевъ (3).

Хазяинъ и работникъ, заглавието на разказа, е прѣведено: 1) „Стопанинъ и ратай", 2) „Хазяинъ и работникъ" 3) „Господарь и работникъ". Най-сполученъ е споредъ мене първиятъ прѣводъ, ѣде се и третиятъ Ами какво да кажемъ за втория?

Въ 70-хъ годахъ е прѣведено: 2) „прѣзъ 70-тѣ години", 2) „около 70-а година", 3) „въ 70-та година". Само първиятъ прѣводъ е вѣренъ!

Деревенскій дворникъ е прѣведено: 1) „селски бакалинъ", 2) О, 3) „селски ханджия." Третиятъ прѣводъ е вѣренъ, първиятъ е близъкъ, а вториятъ? Съ нулата азъ означихъ, че думата е пропуснѫта въ прѣвода. Нека кажемъ русската пословица: „на нѣтъ и суда нѣтъ." Нѣма да хващаме кусуръ на тоя прѣводачъ, гдѣто честичко изпуща нѣкои думици, защото види се той не ги смѣла за много сѫществени. Така и малко по-долу той е пропуснѫлъ думата „селото", която отъ текста се види че е искалъ да употрѣби.

Побѣжалъ запрягать е прѣведено: 1) „завтече се да впрегне", 2) „отиде да спрегне", 3) „затича се да впрѣгне". Първиятъ прѣводъ е вѣренъ, въ третия ще да има неволна погрѣшка въ формата на първата дума, а вториятъ прѣводъ показва пакъ немарливостьта на г. прѣводача.

Онъ зарекся пить и не пилъ второй мѣсецъ е прѣведено: 1) и 3).... „втори мѣсецъ", 2)... „отъ два мѣсеца". Очевидно, вториятъ прѣводъ не е вѣренъ.

Вино — дума, която се употрѣбя въ смисълъ на водка, и тримата наши прѣводачи сѫ прѣвели чрѣзъ „вино", а не „ракия".

Въ людяхъ е прѣведено: 1) „по слугуванье", 2) „по хората", 3) „по чужди врата". Първиятъ и третиятъ прѣводи не изкривяватъ смисъла, но ясно е, че само първиятъ отъ прѣводачитѣ е разбралъ, че люди значи тукъ слуги.

Ловкость е прѣведено: 1) „вѣщина", 2) „способность", 3) „чевръстина". Азъ бихъ употрѣбилъ тукъ „сѫчность", но нѣмамъ нищо и противъ думата „чевръстина", на и противъ „вѣщина".

Не уживался: 1) „не се задържаше," 2) „не можеше да живѣе", 3) „не се заседяваше". Пакъ вториятъ прѣводъ го не бива.

Подростокъ: 1) „подрастнѫлъ синъ", 2) „малъкъ синъ", 3) „малко момченце". Вѣрно прѣдава думата третиятъ прѣводъ: тя значи хлапе, момченце. А кой ще разбере именно това съ думитѣ „подрастнѫлъ синъ", както е казалъ първиятъ прѣзодачъ?

Помыкала мужемъ какъ хотѣла: 1) „водѣше съ мѫжа както искаше", 2) „правеше съ мѫжа си"... 3) „хукаше"... Послѣдната дума прѣдава донѣгдѣ русската, вмѣсто която не могѫ да намѣрѭ точно съотвѣтна българска.

Сарафаны и платья: 1), 2) „дрехи", 3) „джубета и рокли". Най-добрѣ бѣше да се остави русската дума „сарафанъ" и въ прѣвода и да се обясни, но по-добрѣ е сторилъ третиятъ прѣводачъ, отколкото — ония, които доблестно сѫ пропустнѫли думата.

По самой дешевой цѣнѣ, за Василіемъ Андреичемъ было рублей 20: 1) „и най-низко ако се земе за А., Никитовото

слугувание излизаше за 20 рубли", 2) „и на най-ефтена цѣна всичко (?!) това В. А. оцѣняваше 20 рубли", 3) „смѣтнѫто по най-долната цѣна, у В. А. струваше 20 р." Трѣбаше да се прѣведе: ... „В. А. имаше да дава..." Както ми се струва, г-да прѣводачитѣ не сѫ знаели израза „за Н. столькото рублей", а сѫ прѣвождали по смисълъ, и само първиятъ отъ тѣхъ до нѣгдѣ вѣрно угадалъ смисълътъ.

По-нататъкъ, въ 2) прѣв. ще да е погрѣшно напечатана думата „добри" (стѫпки) намѣсто „бодри".

Мухортый (жеребецъ): 1) „мургавъ", 2) „съ жълтникави пятна по зурлата, слабинитѣ и краката", 3) „сакарестъ".

Но, но! — междуметие: 1), 3) „е, е"! 2) „но, но"! Очевидно е, че вториятъ прѣводачъ или обяснява рускитѣ думи, или ги смѣта за толкова ясни, че и не ги обяснява. Но той не прѣвожда

Хлопнулъ щеколдой: 1) О, 2) „хлопна замѣталката", 3) „хлопна ключалката". Този пѫть фразата прѣскокнѫлъ първиятъ прѣводачъ.

Азъ се боѭ, че съмъ дотегнѫлъ вече на читателя. Ако бихъ рекълъ да продължавамъ, все така ще върви. Азъ ще молѭ да ми се повѣрва на дума, че нататъкъ не е подобрѣ, и веднага да му кажѫ, че нито единъ отъ тритѣ прѣвода не може да се смѣта за задоволителенъ.

Първиятъ прѣводачъ се е старалъ много, прѣвелъ е доста думи правилно, рѣдко пропуща нѣщо, но очевидно, много нѣща не е разбралъ. Той знае недостатъчно русския езикъ, особено тоя езикъ, що е извадилъ Толстой въ дадения разказъ, а българския езикъ владѣе срѣдна работа. Вториятъ прѣводачъ най-добрѣ както разяснихъ вече и по горѣ, е разбиралъ руския текстъ, но — пусто незнание на българския! — то го е принудило много нѣща да остави както си сѫ по руски, само съ побългарени окончания, а други нѣща да замѣни съ нула. Третиятъ прѣводачъ владѣе отлично българския езикъ, разбира доста добрѣ текста, поне вникнѫлъ е много дълбоко въ него. За жаль обаче, и той има единъ голѣмъ недостатъкъ, че не знае основно руския езикъ. При всичко че първиятъ прѣводъ и третиятъ даватъ извѣстна прѣдстава за разказа, все пакъ и двата не могѫтъ се взе изобщо за сполучени.

Досегашнитѣ примѣри може би не доказватъ явно това мое твърдение за 1-ия и 3-ия прѣводачи, затова нека четецътъ ми позволи да дамъ още нѣколко доказателства.

Взимамъ нѣколко примѣра изъ най-близкитѣ глави на г. Върбевия прѣводъ, въ което добрѣ личи незнанието на руския езикъ.

1). На руски: „Что-жъ, хозяйкѣ-то, я чай, заказывалъ бондаря не поитъ?" сказалъ Василій Андреичъ, столъ увѣренный, что Никитѣ должну бытъ лестно" .... Тукъ „заказывалъ" е II л. ед.; „чай" ще каже „нали, надѣвамъ се, вѣроятно", а ето какъ прѣвелъ туй мѣсто г. Върбевъ: „а какъ, порѫчахъ ли азъ на домакинята си да не пои бъчеваря?" ....

2). По-надолу думата „малый", която ще каже момче, синъ (по-горѣ бѣше за сѫщия казано „подростокъ"), г. Върбевъ разбралъ за нарѣчие. „малко".

3. Въ гл. Ш. думата „поддевка“ е прѣвелъ г. Върбевъ съ „елекъ“. Какъ е прикрила бабата главата си съ елекъ, това е мжчно да се разбере.

4). Пияни хора ѣздѭтъ по сѫщия пѫть, по който — и нашитѣ Брехуновъ и никита, и извикватъ „объѣзжай!“ Съ това тѣ искатъ да ги изминѫтъ, да се покажтъ по юстъ. У г. Върбева четенъ „изминете“.

5). Въ тая сѫща глава четемъ: —, Кто тамъ?“ откликнулся голосъ на призывъ Никиты. — „Съ Крестовъ, Брехуновы“ .... У г. Върбева е прѣведено .... „отъ Крестовъ идеме“ .... Той очевидно не е разбралъ, че „Крестовъ“ е род. пад. отъ „Кресты“.

А сега нека изберемъ и отъ анонима нѣколко примѣра отъ понататъшнитѣ глави, за да оцѣнимъ по-добрѣ достоинството на неговия прѣводъ, безъ да прибѣгваме до сравнение съ другъ какъвъ да е български прѣводъ. То е толкова по-необходимо да се направи, че единъ рецензенъ вече похвали тоя прѣводъ въ спис. Мисъль, безъ да го разгледа по-отблизо.

1). Я тебя! прѣвелъ г. анонимъ: „сега азъ тебе!“ Кой ще разбере хубаво заканваньето, което значи: „ще ти кажж азъ тебе!“ или „като те хванж, ще видишъ!“ и пр.?

2). Богъ съ ними! е прѣведено: „Богъ съ тѣхъ!“ а трѣбваше: „Господь да имъ сѫди!“

3). Дорога вся была заметена: „цѣлия пѫть бѣше засипанъ“ — намѣсто „затрупанъ“.

4). Нахохлилась — „мръщеше се“ — нам.: „сгугушила се“ (както прѣвелъ и г. Върбевъ).

5). За версту чуетъ е прѣведено: „за една верста чува“. Чудно ли е, да дочува конь на една верста? Рускиятъ гл. „чую“ значи „подушвамъ, помирисвамъ“, а не само чувамъ!

6). Съ здоровенной спиной и плечами е прѣведено: „съ здрави плещи и рамена“, нам. „съ якъ гърбъ и рамена“. Думата „здоровенный, здоровый“ въ подобни случаи значи „едъръ, якъ, силенъ.

7). Като изгубили пѫтя, нашитѣ герои попадатъ въ една позната тѣмъ кѫща, въ която владѣѭтъ чисто руски обичаи на гостоприемство. Стопанката черпи Василия Андреича и му поднася чаша ракия, а стопанинътъ го кани и казва му: „не обезсудь, Василій Андреичъ, нельзя, поздравитъ надо“. Смисълътъ на тая фраза е такъвъ: „не хващай кусуръ, или не дѣй отказва, не бива инакъ, трѣба да те почерпимъ“, и така приблизително е прѣведено въ Прогресъ. А г. анонимътъ намѣсто това е казалъ: „не бързай, В. А., трѣба да се поздравишъ!“

8). Запушенное снѣгомъ лице прѣвелъ г. анонимътъ: „запушено съ снѣгъ“ .... Какь може да се запуши лицето съсъ снѣгъ, това трѣба хубаво да се разтълкува!

9). Нататькь отъ прѣвода се научваме, че Никита щѣлъ да събори въ гърлото си тази миризлива течность [1]) т. е. ракията.

Сума подобни примѣри бихъ могълъ да съберж отъ тритѣ български прѣвода. Но критикитѣ се нишѫтъ не само заради писателитѣ, но и заради четцитѣ, на които много скоро може дотегнж дълго на-

---

[1]) Не „течливость!“

низванье примѣри. Вѣрвамъ, че и привѣденитѣ ще бждѫтъ доста, за да се убѣдѭтъ и г-да прѣводачитѣ, че, ако тѣ желаѭтъ да прѣвождатъ, трѣба да се отнасятъ съ по-голѣма прѣдпазливость и внимание.

Колкото едно произведение е по-художествено, толкова е помѫчно запрѣвожданье, но толкова по-вече умѣнье и старание изисква то отъ прѣводача. Ето какъвъ е и случаятъ съ произведенията на по-вечето руски писатели, които сѫ тъй осакатени въ българскитѣ прѣводи.

София, 12|X 95 г.

Д. М.

Начална Геометрия съ чертание и рисуване за I классъ на гимназиитѣ и трикласнитѣ училища, написалъ Л. Л. Лукашъ, учитель при Държавната реална гимназия „Александръ I“ въ Пловдивъ. Трето издание. Пловдивъ 1895. год.

Като прѣгледахме учебника на г. Лукашъ, дойдохме до неутѣшителенъ резултатъ. У насъ знанията по геометрия се распространяватъ най вече отъ срѣднитѣ учебни заведения. Ако има прѣподаватели, които не умѣѭтъ, или не желаѭтъ да изберѫтъ добъръ учебникъ, а даватъ на своитѣ ученици учебника на г. Лукашъ, трѣба да признаемъ, че въ нашето отечество уровенътъ на математическитѣ знания стои доста ниско.

За да избѣгнемъ упрѣкаванията въ едностранчивость, въ прѣдзети идеи, въ пристрастие, съ които се обсипва рецензента, когато рецензията не се харесва, ние ще се постараемъ да стоимъ върху обективна гледна точка и ще поддържаме нашитѣ мнѣния съ цитати отъ самия учебникъ. Обаче, прѣдупреждаваме читателя, че нѣма възможность да се процитиратъ всички грѣшки, тъй като рѣдко може да се прѣминѫтъ съ мълчание 2—3 страници.

Извѣстно е, че едно понятие състои отъ сума общи сѫществени признаци на извѣстна група прѣдмети. Между тия признаци ние различаваме родови и видови. Кога се опрѣдѣля едно понятие, вмѣсто да се исчисляватъ всичкитѣ му признаци, достатъчно е да се именува родовото понятие, къмъ което то принадлежи, и да се посочѫтъ видовитѣ признаци, които го отличаватъ отъ другитѣ видови понятия на сѫщия родъ. Така, ние казваме: трижгълникъ се нарича оная фигура, която е заградена съ три прави линии. Тука родовото понятие е фигура, а видовото — трижгълникъ. Вмѣсто да казваме: трижгълникъ е часть отъ равнина, заградена отъ три прави линии, ние даваме горното опрѣдѣление. Обаче, г. Лукашъ не намѣрилъ за нуждно да испълни това правило. Тъй, на стр. 29 той казва: „часть отъ равнина, напълно заградена съ три прави отсѣчки, се нарича трижгълникъ“; на стр. 32: „часть отъ равнина, заградена на пълно отъ четире прави отсѣчки, се нарича четирежгълникъ“, а на стр. 35: „многожгълникъ е часть отъ равнина, заградена напълно съ нѣколко отсѣчки“. Тъй като въ § 26, на страница 27, г. Лукашъ опрѣдѣля какво нѣщо е фигура, а въ слѣдующитѣ параграфи, при опрѣдѣлението на трижгълника, четирежгълника и многожгълника, не се ползува отъ родовото понятие фигура, то явява се въпросъ, каква нужда е ималъ г. Лукашъ да опрѣдѣля какво нѣщо е фигура, когато това опрѣдѣление

не му служи за нищо — Оставяме г. Лукашъ да отговори на тоя въпросъ.

Точното опрѣдѣление на геометрическитѣ понятия има важно значение въ научно отношение. Когато въ самото начало се опрѣдѣлятъ ясно и точно признацитѣ, които сѫ свойствени на понятието, тогава само могѫтъ да се избѣгнѫтъ въ попататъшнитѣ заключения каквито и да било грѣшки.

Признацитѣ или свойствата на геометрическо понятие се намиратъ въ извѣстна зависимость помежду си, тъй щото, като знаемъ едно отъ тѣхъ, можемъ да изведемъ отъ него всички останѫли свойства. За това въ геометрията нѣма нужда да се изброяватъ всички свойства или признаци на едно понятие, а е достатъчно да се покаже само онова отъ тѣхъ, отъ което съ разсѫждение можемъ да извадимъ другитѣ. Така, като се опрѣдѣля трижгълника, не се изброяватъ всичкитѣ му свойства, не се казва, че той е такава фигура, суммата на вѫтрѣшнитѣ ѫгли на която е равна на два прави, на която всѣка страна е по-малка отъ суммата и по-голѣма отъ разликата на двѣтѣ останѫли страни и т. н. Всички тия свойства ние извеждаме отъ признака, който е посоченъ въ общеприетото опрѣдѣление на трижгълника като фигура, заградена съ три прави линии. — Да видимъ сега испълнилъ ли е г. Лукашъ и това правило. На стр. 19 четемъ: „окрѫжность е крива линия въ равнината, на която всичкитѣ точки сѫ равноотдалечени отъ една вътрѣшна постоянна точка“. Въ това опрѣдѣление думата „крива“ е излишна, защото отъ самото посочване свойството на окрѫжностьта слѣдва че доказано, че точкитѣ ѝ не могѫтъ да лежѫтъ върхъ една права линия. Съ опрѣдѣлението на окрѫжностьта като крива линия, чийто точки иматъ извѣстно свойство, се исказва прѣдположение, че сѫщото свойство могѫтъ да иматъ и точки, които принадлежатъ не на крива линия. Излишна е и думата, „постоянна“, защото, така както е опрѣдѣлението, излиза, че има и други вѫтрѣшни точки, отъ които точкитѣ на окрѫжностьта сѫ равно отдалечени, но само че тѣзи точки сѫ непостоянни и за да ги различимъ отъ първата, нея наричаме постоянна.

Горното се отнася и до опрѣдѣлението на елипсата (§ 20).

Опрѣдѣлението на ромбоида § 28 „ромбоидъ е успоредникъ съ неправи ѫгли, който има двѣ и двѣ срѣщуположни страни помежду си равни“ — не е точно. Въ него не се споменува какви сѫ прилежащитѣ страни, затова ученицитѣ могѫтъ да смѣсятъ ромбоида съ ромба. Освѣнъ това въ казаното опрѣдѣление прѣдложението: „който има двѣ и двѣ срѣщуположни страни помежду си равни“ е излишно; защото казано е ромбоидътъ е успоредникъ, а въ понятието успоредникъ се съдържа понятието че срѣщуположнитѣ страни сѫ равни.

Сѫщото може да се каже и за опрѣдѣлението на правоѫгълника.

Въ опрѣдѣлението на тѣлото § 40 — „пространство, заградено напълно отъ всичкитѣ страни, се нарича геометрическо тѣло“, — думата „напълно“ е излишна, защото щомъ пространството е заградено отъ всички страни, естественно е, че незаградена страна не е останѫла.

Тука ще забѣлѣжимъ, че г. Лукашъ би направилъ по добрѣ, ако най-напрѣдъ бѣше опрѣдѣлимъ какво нѣщо е призма и слѣдъ това да каже какво нѣщо е кубъ, правожгълникъ и наклоненъ успоредникъ, като се въсползува отъ родовото понятие призма при опрѣдѣлението на видоветѣ понятия кубъ, правожгълникъ и наклоненъ успоредостѣнъ.

Въ опрѣдѣлението на пирамидата § 46 — „пирамида е тѣло, заградено съ единъ многожгълникъ и трижгълници, които иматъ единъ общъ върхъ, а основитѣ си въ странитѣ на многожгълника“ — прѣдложенията: „които иматъ единъ общъ върхъ, а основитѣ си въ странитѣ на многожгълника“ не изразяватъ сжществениѣ признаци на пирамидата. Тука е важно да се знае съ колко трижгълника е заградена пирамидата. Ако въ опрѣдѣлението се каже, че пирамидата е заградена съ толкова трижгълника, колкото страни има основата ѝ, то става ясно, че тия трижгълници трѣба да бжджтъ наредени така, щото да иматъ единъ общъ върхъ, а основитѣ си въ странитѣ на многожгълника; защото при друго расположение на трижгълницитѣ пространството не ще бжде заградено, слѣдователно не ще има тѣло.

Опрѣдѣлението на конуса § 49 — „конусъ или кжжелъ е тѣло, което е заградено отъ единъ кржгъ и отъ една крива повърхнина, върху която можемъ да теглимъ линии, които се събиратъ въ една точка“ — не е точно. Така, ако въ околоврьстната повърхнина на единъ конусъ направимъ на нѣкое мѣсто вдлжбнжтость или испъкнжлость, то, споредъ г. Лукашъ, това измѣнено тѣло пакъ ще бжде конусъ, понеже е заградено съ кржгъ и съ крива повърхнина, върху която можемъ да теглимъ линии, които се събиратъ въ една точка. Ако г. Лукашъ бѣше се грижилъ по-вече за точностьта на опрѣдѣленията, той щѣше да прибави думата „прави“ и съ това да отстрани възможностьта да се мисли, че въ опрѣдѣлението се говори и за криви линии.

Въ опрѣдѣлението на кълбото § 50 — „кълбо е тѣло, което е заградено само съ една крива повърхнина, на която всичкитѣ точки сж равно отдалечени отъ една постояна точка“ — думитѣ: „само“ и „една“ сж излишни. Съ тѣхното присжтствие въ опрѣдѣлението се исказва прѣдположение, че сжщото свойство могжтъ да иматъ и всички точки, принадлежащи на двѣ или нѣколко криви повърхнини, които заграждатъ едно тѣло. Излишна е и думата „постоянна“.

Освѣнъ това ще забѣлѣжимъ, че за прѣдпочитание е цилиндъръть, конусътъ и кълбото да се опрѣдѣлятъ като тѣла, получени отъ въртение на фигуритѣ: правожгълникъ, правожгълненъ трижгълникъ и полукржгъ. Геометрията се ползува съ въртението съ цѣль да даде на извѣстни прѣдставления по-голѣма ясность и очевидность. Така, вмѣсто да опрѣдѣляме кълбото като тѣло, заградено съ повърхнина, на която всичкитѣ сж равно отдалечени отъ единъ точка, по-добрѣ е да се опрѣдѣли като тѣло, заградено съ повърхнина, получена отъ въртението на полуокржжность около нейния диаметъръ. Наистина, не може да се не съгласи човѣкъ, че послѣднето опрѣдѣление ни довежда до прѣдставление по ясно и по нагледно отъ колкото първото. Причината на тази нагледность трѣба да диримъ въ обстоятелството,

че понятието за движението принадлежи къмъ най-отчетливитѣ прѣдставления, които се образуватъ въ нашето въображение.

Въ научно отношение точното опрѣдѣление на понятията и правилата имъ класификация сѫ много важни. Когато изслѣдуемитѣ свойства на прѣдмета се намиратъ въ тѣсна зависимость помежду си, както е въ геометрията, тогава опрѣдѣлението на тоя прѣдметъ трѣба да е направено съ голѣма грижливость и старателность. Тука и най-незначителната разлика въ условията на въпроса може сѫществено да се отрази въ резултатитѣ на изслѣдването. Ама отъ приведенитѣ по-горѣ цитати, вѣрвамъ, читателътъ се е убѣдилъ, че г. Лукашъ не може да се похвали съ точностьта на своитѣ опрѣдѣления.

Ще приведемъ грѣшки и невѣрности и отъ другъ родъ:

1) На стр. 7 четемъ: „точки, линии, повърхнини и тѣла безъ вещество (курсивътъ нашъ) се наричатъ геометрически твари". Отъ този цитатъ се вижда, че споредъ г. Лукашъ, има точки, линии, повърхнини и тѣла съ вещество и безъ вещество. До сега знаехме, че само върховетѣ, рѫбоветѣ, стѣнитѣ и физическигѣ тѣла иматъ вещество; сега се научихме и друго. Благодаримъ.

2) На стр. 7 и 8 четемъ: „ако сравнимъ еднородни пространствени величини помежду имъ (т. е. линии съ линии, повърхнини съ повърхнини, тѣла съ тѣла) намираме:

1) Двѣ пространствени величини биватъ помежду си равни, т. е.

2) Двѣ пространствени величини биватъ подобни една на друга, т. е. . . . .

3) Двѣ пространствени величини биватъ помежду си сходни, т. е.

Значи линиитѣ, като пространствени величини, биватъ подобни и сходни!

3) На стр 65 виждаме, че рисувателната дъска е отнесена къмъ чертателнитѣ инструменти, а на стр. 72 — къмъ вещитѣ, потрѣбни при рисуването. — Кое е право г Лукашъ?

За неизлишно считаме да прѣведемъ нѣколко цитати, отъ които ще се види до колко езикътъ на г. Лукашъ е чисто математически, т. е. кратъкъ, точенъ и ясенъ:

1) Ако притуримъ рѫбътъ на линейката къмъ рѫбътъ на валѣка, виждаме че двата рѫба се допиратъ само въ едно мѣсто: рѫбове, които не сѫ прави (както напр. е рѫбътъ на валѣка) наричаме криви рѫбове.

2) Ако мѣстимъ правия рѫбъ (на една линейка) върху стѣната на куба, виждаме, че рѫбътъ постоянно допира къмъ стѣната. Такива стѣни наричаме прави стѣни (стр. 6).

3) Различни точки наедно изобразени, означаватъ се, за да се различаватъ една друга, съ различни букви или члена стр 10 (съ числа ли, или съ цифри г. Лукашъ?).

4) Разлика на двѣ отсѣчки ще построимъ, ако прѣнесемъ едната въ една посока върху една права, а другата отъ крайната точка на първата въ обратна посока (стр. 15).

5) Да помножимъ една отсѣчка съ число, значи: да съберемъ дадената отсѣчка сама по себе си. (стр. 15).

6) Отвѣсната права линия рисуваме на книга съ права линия теглена отгорѣ на долу. (стр. 17).

7) Жгълътъ показва разлика съ посокитѣ на рамената си (стр. 22).

8) Линия С, която отъ срѣдоточието на окржжностьта има разстояние по-голѣмо отъ радиуса, а съ окржжностьта К нѣма никаква обща точка, се намира вънъ отъ окржжностьта. (стр 40).

9) Разстоянието на такива окржжности (концентрически) е навсѣкждѣ еднакво, затова тѣ сж и успоредни. (стр 41).

10) Точка може да се прикрива съ точка. Всички точки могжтъ да се съединяватъ въ едно. (стр. 47).

11) Прави линии и равнини се прѣсичатъ. (стр. 48).

12) Прави линии и равнини се не прѣсичатъ (стр. 50).

Отъ казаното до тука, надеваме се, читательтъ се е увѣрилъ, че учебникътъ на г. Лукашъ за I классъ далечъ не отговаря на назначението си.

Дълго врѣме мислихме, кое е накарало г. Лукашъ да се залавя за работа, която не е по-силитѣ му. Чини ни се, че тоя отговоръ се съдържа въ слѣднитѣ стихове на Шиллера:

Наука.

Эготъ въ ней видить богыню, небесною радость, а этому
Просто корова она: било бы масло ему.

Но най-удивителното е, че на корицитѣ на тоя учебникъ четемъ: „първото издание бѣ наградено и прѣпоржчено отъ министерството на народното просвѣщение за учебникъ въ първий классъ на гимназиитѣ и трикласнитѣ училища“.

Отначало мислѣхме да рецензираме и другитѣ два учебника на г. Лукашъ по началната геометрия за II и III класове, които не сж наградени и прѣпоржчени отъ министерството. Обаче, като свършихме настоящата рецензия и като видѣхме, че наградения и прѣпоржчения учебникъ не отговаря на назначението си, отказахме се отъ желанието си, понеже, ако отъ тритѣ учебника само първий е награденъ и прѣпоржченъ, то значи другитѣ сж по лоши отъ първия, и слѣдов., не заслужватъ да губи човѣкъ врѣмето си да ги рецензира.

гр. Пловдивъ, 1895. год.

Ц. С, Арнаудовъ.

Синтаксисъ на нѣмски езикъ съставилъ Антонъ Безеншекъ, прѣподаватель на държ. гимназия „Александра I“ въ Пловдивъ, съ нѣмско-български рѣчникъ. Пловдивъ, издание на книжарницата „Пчела“ Печатница на Д. Хрибаръ въ Целье 1894.

Deutsche Syntax für Bulgaren mit besonderer Rücksicht auf die oberen Classen der Mittelschulen und verwandten Anstalten von Anton Bezenšek (Officier d' Académie,) Professor am Ober-Gymnasium «Alexander I« in Philippopel. Philippopel. Selbstverlag des Verfassers — Druck von D. Hribar in Cilli 1894.

Г-нъ А. Безеншекъ, първостепенъ учитель при Пловдивската гимназия, е написалъ и синтаксисъ на нѣмски езикъ, обаче ще принесе ли този синтаксисъ ползата, за която се е надѣвалъ авторътъ ѝ, ние се съмняваме. Като всемемъ прѣдъ видъ отсжствието на една опрѣ-

дѣлена граматика за български езикъ, то това, което е направилъ г. Безеншекъ не е нищо, но, споредъ насъ, не е онова, каквото би трѣбало да бѫде.

Прѣди всичко и г. Безеншекъ, както и всичкитѣ наши писатели-граматици, не е искалъ да се съгласи, че писаньето граматика за чужденци ще си има само тогава значението, когато тя се пише въ сравнение съ граматиката на този народъ, за когото е опрѣдѣлена. Даже и тогазъ, когато се пише граматика за своя езикъ, пакъ теоретическитѣ правила се обясняватъ съ примѣри на по простъ езикъ, та да може да ги схване ученикътъ. Вмѣсто това г. Б. ни обяснява какво нѣщо е подлежаще, прѣдложение, сказуемо и пр. — нѣщо не само излишно но даже и врѣдно. Защото ученикътъ отъ горнитѣ класове, за когото е написалъ г. Б. своятъ синтаксисъ, има вече понятие за това, какво е прѣдложение, подлежаще, сказуемо и пр.

Сега ако г. Безеншекъ мисли, че понятията на българина за подлежаще, сказуемо и пр. не сѫ идентични съ тѣзи на нѣмеца, то пакъ ни се струва, че не е умѣстно да се повтарятъ цѣли правила, а при това, безъ да се укаже на сходството и различието. Освѣнъ това и самитѣ му правила сѫ съвършено своеобразни, та често или съвършено не съдържѫтъ логика или пъкъ ако я има, трѣба човѣкъ съ микроскопъ да я търси. Като за примѣръ ще процитираме тукъ правилата за допълнението (стр. 19): „Допълнения сѫ такива части на рѣчьта, които принадлежѫтъ като необходими добавления къмъ глагола или къмъ прилагателното. Допълнението означава онзи прѣдметъ, до когото се отнася дѣйствието или качеството на подлежащето....“

а) Допълнение въ винителний падежъ означава прѣдметътъ, до който се отнася дѣйствието, означено съ управляющия глаголъ, или който се произвежда чрѣзъ дѣйствието.

в) Допълнение въ дателний падежъ означава онзи прѣдметъ или онази личность, до която се отнася едно дѣйствие въ тѣхна полза или врѣда.

с) Допълнение въ родителенъ падежъ се срѣща съразмѣрно рѣдко при глаголи и прилагателни (!). То означава отношението на допълнението, което прилича по значението си на нарѣчие, означающе причина или видъ.

Почти всичкитѣ правила въ синтаксиса на г. Безеншекъ съ тъй нелогични, да не кажемъ абсурдни; а всичко това тъй е очевидно, щото ние мислимъ, че е излишно да ги разчепкваме. Такава разнообразность въ дефинициитѣ за допълнението въ дателенъ, винителенъ, родителенъ падежъ! Да вземемъ най простиятъ примѣръ и да видимъ ще уйдисатъ ли тѣзи дефиниции. Напр. Ich sehe Johann, Ich begegne Johann, Ich gedenke Johann's. — Никакъ.

Неможе да не обърне вниманието на човѣка и това, че г. Безеншекъ е искалъ да напише въпросниятъ синтаксисъ по аналитически начинъ, а пъкъ то излѣзло по синтетически. Авторътъ каква, че методата му е аналитическа на първо мѣсто стоѭтъ многобройни примери и подиръ идѫтъ кратки правила. Добрѣ. Но и тука си има редъ. Казва се, че примѣритѣ трѣба да стоѭтъ отпрѣдъ, но не петь километра напрѣдъ, както въ въпросния синтаксисъ Ние знаемъ, че при аналитическата метода, правилата сѫ логически слѣдствия на примѣритѣ и за това слѣдъ примѣритѣ непосрѣдствено идѫтъ правилата,

Това въ казания синтаксисъ не е. Напротивъ, тукъ владѣе по синтетическата метода, ако и правилата да сѫ отдирѣ, защото г. Безеншекъ тѫка го е направилъ, че непрѣмѣнно трѣба по-напрѣдъ да се прочетатъ правилата, а сетнѣ примѣритѣ.

Понеже, какго казахме по-горѣ, не е правило на г. Безеншека да постѫпва по сравнителенъ начинъ, то ние не виждаме и онова ясно различие между разнитѣ съюзи, които не сѫ идентични, а на български се прѣвождатъ съ една дума. При това нѣкои доста важни нѣща сѫ изпустнѫти. Напр. Употрѣбението на врѣмената и пр, които сѫ много по-важни, отъ колкото това, че подлогътъ е еднократенъ и многократенъ.

Не е истина, че непознатитѣ думи ще се намерѭтъ въ рѣчника; той съдържа само нѣколко думи.

Изобщо като учебникъ: синтаксисътъ на нѣмски езикъ, написанъ отъ г-на Безеншека, не е твърдѣ много за прѣпорѫчванье.

Г. Цѣновъ.

Съврѣменното положение на жената. Публична лекция отъ П. В. Безобразовъ, приватъ доцентъ на Имп. Московския университетъ. Прѣвели отъ 3-то издание А. В. Изворовъ и Д. Н. Икономовъ. София, 1895. 8° 31. цѣна 40 ст.

По въпроса за еманципацията на жената много се е писало въ Русия, па и сега се пише. Колкото и да е тая тема вече доста разяснена, пакъ не може да се каже, че е изчерпана, защото тя може да се схваща отъ нѣколко становища, които могѫтъ да отиватъ до противуположни крайности. Поради такива крайности, които твърдѣ често не водѭтъ смѣтка за сегашната дѣйствителность, темата на мнозина се чини овехтѣла, та се ражда хладнокръвно отнасянье къмъ единъ отъ най-жизненитѣ въпроси, какъвто е въпросътъ за подобрение положението на жената. Интересътъ къмъ тоя въпросъ ще може да се съживи въ обществото само чрѣзъ сериозни и трѣзвени разисквания, които ще се стремѭтъ чрѣзъ разумни, но умѣрени искания да прѣдизвикатъ постепенни реформи въ обществения строй. Отъ този родъ е и съчинението на Безобразова, което се явява въ сносенъ прѣводъ на български. Авторътъ напира върху най-важното: да се стремимъ да изравнимъ образованието на момичетата съ образованието на момчетата. Това искание е разумно: държавата чрѣзъ явнитѣ училища не трѣба да помага да се подържа назаднѫлото състояние на жената въ умствено отношение спрѣмо мѫжа. Авторовитѣ доводи въ полза на това мнѣние сѫ истински и убѣдителни. Когато ще има и жената възможность да се образува наравно съ мѫжа, когато се сдобиемъ, съ други думи, съ истинска женска интелигенция, тогава тая интелегенция ще умѣе по-нататъкъ да поведе женскиятъ въпросъ. Когато ще бѫде жената образована, тогава ще се види въ силата на еволуционния процесъ, за какви нови обществени функции е способна жената и до колко ще могѫтъ да се съединѭтъ тия нови функции съ вѣковното прѣдназначение на жената, върху което толкова напират реакционеритѣ по тоя въпросъ.

Учебникъ по български езикъ. За долнитѣ три класа на гимназиитѣ, педагогичнитѣ и трикласнитѣ училища. Съставилъ Ив. К.

Саламановъ, учитель при Видинската държавна мжжка гимназия. Часть I. За 1-ви класъ 8⁰ 101. Цѣна 1 левъ; часть II. За 2-ри класъ 8⁰ 130. Цѣна 1 л. 20 ст.

Обикновено авторътъ на подобни ржководства по български езикъ мисли, че изнася оригиналенъ учебникъ, защото не се десѣща, кой е първиятъ и главенъ източникъ на неговвия методъ по прѣдмета. А този източникъ е все единъ и сжщъ — то сж рускитѣ граматики отъ емпиричната школа. Сходството на основнитѣ принципи въ всички тия наши граматики — като захванемъ отъ Момчиловата и Икономовата до най новата на Саламанова, доказва ясно, че рутината на нашитѣ педагози по български езикъ яко се придържа о казания свой първоизточникъ и че не ще бжде лесна работа, до като подготвимъ почва, за да скжсаме веднжжъ за винжги всички връзки съ тая емпирична граматика. Това ще трѣба най-сетнѣ да стане, ако не искаме да бжде граматиката врѣдителна и затжнителна. — Съ всичко туй не искаме да коримъ автора, понеже той е убѣденъ, че върши при даденитѣ условия единъ свещенъ дългъ, като публикува скоятъ курсъ по български езикъ, за който той вѣрва, че е по-добъръ отъ до сега излѣзлитѣ. Това се вижда отъ думитѣ му въ прѣдговора: „Прѣдъ видъ на нуждата, която се чувствува отъ учебникъ по български езикъ. . . . Тази книга е назначена да бжде учебникъ за ученици, отъ което се има и въпиюща нужда, а не ржководство за учители“. За да се оцѣни подробно стойностьта на учебника, ще трѣба той да се разгледа въ свръзка съ другитѣ наши учебници по тоя прѣдметъ. Отъ такава сравнителна оцѣнка на досегашнитѣ наши учебници по български езикъ има нужда. Редакцията на Бълг. Прѣгледъ вече се постара да се приготви за една отъ слѣднитѣ книги такава обща оцѣнка. Отъ тази оцѣнка вѣрваме ще се убѣди и г-нъ Саламановъ, че и неговиятъ учебникъ е слаба работа.

Ржководство по българската граматика. Съставилъ Добри Ганчевъ. Часть I. Етимология. 8⁰ 200 стр. цѣна 1·50 ст. София 1895.

Нѣма нужда да повтаряме по-поводъ на тая граматика горнитѣ си съображения върху нейния методъ. Че авторътъ е доволенъ отъ своя трудъ, вижда се отъ прѣдговора, въ който той самоувѣрено защищава тъкмо най-слабата страна на туй ржководство, а именно етимологизираньето на „производственитѣ приставки“. Сж тия „производствени приставки“ авторътъ е изпълнилъ книгата си, а пропустнжлъ е важни подготовителни части отъ синтаксиса и морфологията. Авторътъ е на мнѣние, че „българската граматика е наука, която ни учи да говоримъ и да пишемъ правилно български езикъ“, а при това още той е увѣренъ, че „защото нашия езикъ или рѣчьта ни е съставена отъ думи и отъ изречения, то за да можемъ правилно да говоримъ и пишемъ, трѣба да знаемъ и какъ сж станжли думитѣ. . .“ И тъй, за да можемъ да говоримъ правилно, трѣба напр. да знаемъ вече въ 1-вия гимназиаленъ класъ, че „чрѣзъ приставкитѣ *ск* и *ешк* се образуватъ родови относителни отъ сжществителни и пр. и пр. (60). Именно за това, казва авторътъ, той е обърнжлъ особено внимание върху производственитѣ приставки, като отбѣлѣзълъ „правилата за образуване производнитѣ сжществителни и прилагателни имена, а тъй сжщо и производнитѣ глаголи“. „Споредъ насъ — казва пакъ авторътъ —

прѣподавателтъ не трѣба да неглижира, както обикновенно се прави, тази страна на Етимологията, защото съ нея тѣсно е свързанъ въпроса за правописанието“ (!?). Авторътъ трѣбаше да знае, че и да бѣше истина това, пакъ нѣма защо малкитѣ дѣца да учѫтъ „производственитѣ суфикси“, понеже правописътъ нѣма да оправѭтъ дѣцата, а възрастни хора: неукитѣ дѣца трѣба само да научѫтъ правописътъ тъй, както сѫ го установили ученитѣ възрастни. Нема трѣба да знае човѣкъ „производственитѣ приставки“ на единъ езикъ, за да схване правописатъ му, ако има такъвъ установенъ? Ето самъ авторътъ, който знае казанитѣ приставки, и който дава „точни“ правила за писаньето на *ѣ*, пакъ грѣши, като пише прѣдм*ѣ*тъ, гл*ѣ*дамъ, р*ѣ*че. А като знае авторътъ така добрѣ производството на думитѣ, защо пише „веществе*нни*“, „чувстве*нни*“ и „умстве*нни*“ съ двойно *н*, а „одушеве*ни*“ само съ едно *н*? Защо и „собстве*нни*“ съ двойно *н*? Но за всички тия въпроси мѣстото е въ специална оцѣнка.

Учебникъ по всеобща история отъ проф. **А Трачевскій. Стара история**. Отъ второто поправено издание прѣведе Ив. Радославовъ. Съ 52 фигури и 3 плана въ текста и 4 карти въ края. 8⁰ 526. Пловдивъ. Издание и печатъ на Хр. Г. Дановъ, 1895 год. Цѣна 4 лева.

Благодарение на нашия пожъртвователенъ издатель, г. Дановъ, бѣдната българска историческа литература се сдоби и съ прѣвода на познатия учебникъ на проф. Трачевски. Госп. Радославовъ се е старалъ да прѣдаде оригиналътъ не само точно но и съ правиленъ езикъ, въ което е и доста сполучилъ. Цѣната на съчинението сравнително е малка.

Стара история съ 56 фигури въ текста. Съставилъ Георги Дерманчевъ. За горнитѣ класове на срѣднитѣ училища. Второ прѣработено издание. Голѣм. осмина стр. 363. София, 1895 г. Цѣна 4 лева.

Вече първото издание на този оригиналенъ трудъ съ право се посрещнѫ твърдѣ одобрително отъ нашитѣ учители. Авторътъ, насърдченъ отъ този приемъ, си е далъ трудъ и е подобрилъ второто издание както откъмъ съдържание тъй и откъмъ езика така, че съ този учебникъ сега смѣло може да се гордѣе нашата учебна литература. Главното достоинство на тоя учебникъ е, че стои откъмъ съдържание на висотата на съврѣменната наука и че изложението е ясно и точно, както трѣба да бѫде въ единъ добъръ учебникъ.

Дневникъ на единъ ученикъ. Отъ Едмондъ де Амичисъ. Прѣведе Д. Х. Ивановъ. Пловдивъ 1895. 8⁰. 339 стр. Ц. 2 л. 50 ст.

Името на де Амичиса, единъ отъ най добритѣ стилисти италянски, е достатъчна прѣпорѫка за книгата. Най сетнѣ и сто издания въ двѣ години не сѫ малка прѣпорѫка, като се вземе прѣдъ видъ, че въ Италия има вече доста писатели, които пишѫтъ за младитѣ. А именно тая книга е за младежьта и е наречена „настолна книга на млада Италия“. Ние сме съвсѣмъ бѣдни откъмъ тая страна, и за това съ радость посрѣщаме всѣки приносъ къмъ забавителната литература, прѣдназначена за младежьта. А този приносъ е цѣненъ, ако и прѣво-

дътъ да не е направенъ изцѣло споредъ оригинала, а повече по руския и французкия прѣводъ, който прѣводачътъ е ималъ на ржка.

Дѣца на мизерията. Романъ въ три части отъ Неновъ. Часть I. Брошура 1 и 2, Пловдивъ 1895. Цѣна по 30 ст. на брошура.

Оригиналенъ български романъ! Да знаеше авторътъ поне да пише хубаво български, та щѣхме да кажемъ, че отъ тая страна нѣма да отиде трудътъ му съвсѣмъ на вѣтъра. А така, като се прѣпъваме и о дебели русизми на всѣки редъ, не можемъ да не скърбимъ заради тия признаци на врѣдителна самонадѣяность, която отъ день на день все по-често се проявява въ нашата литература. Нѣма какво да се каже по-вече: романътъ е некритиченъ, а авторътъ трѣба да е твърдѣ наивенъ човѣкъ, като се рѣшилъ да го изважда на бѣлъ свѣтъ. Свѣтъ!...

Трънен вѣнецъ. Стихотворения отъ Маринъ Петровъ. Силистра 1895. 8⁰ 42. Цѣна 30 ст.

Авторътъ не е можалъ да се стърпи... и послѣдвалъ примѣрътъ, който е сега у насъ на мода — извадилъ цѣла сбирка стихотворения. Четохме и се увѣрихме, че не е поетическа дарба била главниятъ стимулъ, за да се роди тая сбирка, понеже за поезия не може да става дума. Очевидно е, че римитѣ сѫ изкушавали автора. Авторътъ е особенъ майсторъ да съчинява рими съ глаголни форми. Не се ли сгаждатъ напр.: изгрѣва—осложнява, пробужда—гужда, страда—влада, тѫжишъ — боишъ, копней — вехней? Наистина, какво по-лесно, отколкото да римувашъ два глагола, напр. отъ 2-то лице минѫло несвършено, когато окончанието и въ двата е -еше. Но не е знаялъ авторътъ, че подобни рими не чинѭтъ твърдѣ много и че трѣба да се избѣгватъ. Трѣба да се римуватъ именно разнородни форми: ефектътъ за ухото е толкова по-силенъ, колкото съзвучието дохожда по-неочаквано, сир. между форми, които обикновено психологично не се асоциуватъ. Но да бѣхѫ само римитѣ лоши!...

Sofia, eine neubackene Residenz. Von Dr. Bernhard Schwarz (Печат. въ Prochaska's Illustrierte Monatsbände. Siebenter Jahrgang. I. Band. стр. 153 — 178).

Писательтъ е опитенъ пѫтешественикъ, който познава и истокъ. Посѣтилъ София, да се увѣри лично за голѣмия напрѣдъкъ, който нашата столица направи въ послѣднитѣ десетина години. Очакванията многократно били надминѫти—авторътъ останѫлъ учуденъ и очаруванъ отъ София. Изходилъ градътъ и забѣлѣжилъ всичко, що заслужва вниманието на единъ чужденецъ. Описанието е украсилъ съ фотографически снимки, които прѣдставятъ ликоветѣ на Князя и Княгинята, триумфална арка, (съ надписъ: „Добрѣ дошла свѣтла Княгиньо!“), прѣзъ която се вижда една часть отъ Витошката улица, джамията на Баня-баши, черквата св. Краль, дворецътъ, народното събрание, мостътъ при градската градина съ орлитѣ („Die Adlerbrücke!“) и селски момци и моми отъ софийско. Послѣднята фотография е вмѣстена и отъ вѫтрѣшната страна на заглавния листъ.

Л. М.

ИЗЪ НАШИТѢ И ЧУЖДИТѢ СПИСАНИЯ.

Българска Сбирка. Книжка VII. Септемврий 1895. год. 8-⁰, 643 — 738 + 16.

Тази книжка, извадена подиръ дълга почивка отъ 2 мѣсеца, се отличава съ по-отбрано съдържание отъ по-прѣднитѣ. Освѣнъ продълженията отъ драмата „Галатея“ и отъ труда на д-ръ Пасманика „Новитѣ посоки въ психологията“, слѣднитѣ кжсове заслужватъ особено внимание: „Недѣлчо“, разказъ отъ А. Т. Страшимировъ, „Въ Туринъ“, разказъ отъ Г. П. Стаматовъ, споменъ-некрологъ „Петко Славейковъ“ отъ С. Бобчевъ и двѣ статийки отъ Скабичевски (прѣвелъ И. Бобчевъ) и отъ С. Казанджиевъ: 1) „Важностьта на идеалистическата литература за младежьта“ и 2) „Моралътъ и прѣподаванието му.“

Разказътъ на г. Страшимирова доста е сполученъ, както и другитѣ до сега напечатани отъ него. Една учителка, която се отличава съ истинска любовь къмъ дѣцата и съ прѣданость къмъ своето призвание, разказва, какъ поправила едно развалено и разхайтено момченце, като дѣйствувала върху него само съ убѣждение и любовь. Разказътъ не съдържа нищо неестествено, но не тече плавно и свободно; за това пъкъ съдържа не малко психологиченъ елементъ.

Единъ младъ българинъ, бивши офицеринъ който тръгнжлъ въ странство да слѣдва наукитѣ си, въ Туринъ, влюбва се въ една италианка и прѣхласнжтъ отъ щастие, вече 3 години живѣе за годеницата си, забравилъ е и другари и отечество. Вечерьта срещу деня на вѣнчаваньето той се прѣдава на разни спомени и мисли, които сж изложени на 5—6 страници. Като се успокоява отъ дневния шумъ и като спира пороя на чувствата, които се разиграли прѣдъ свадбата и прѣдъ заминаваньето за отечеството си, героятъ съглежда на масата писмо отъ баща си, кзето е остало 6 мѣсеци незабѣлѣжено. Писмото е написано съ живъ и игривъ простонароденъ езикъ. Бащата между друго се изразява иронично за грозницитѣ булки чужденки, които довеждатъ момцитѣ изъ странство. И това се случва на младия влибенъ да прочете тъкмо когато той се кани да се яви прѣдъ алтара съ своята Гиацинта. Това е то отбѣлѣженого произведенийце на г. Стаматова, невѣрно заглавено „разказъ“. Наистина, не си личи ясно, кога сж написани тия спомени отъ лицето на самия герой, — и това е важенъ недостатъкъ на произведението —, но мене ми се струва, че послѣднитѣ фрази сочжтъ на надвечерието срѣщу свадбата. Па и цѣлиятъ тонъ въ „разказа“ показва, че по-умѣстно би било заглавието „изъ запискитѣ и пр.“ Както и да било, важното е, че самиятъ тоя тонъ е доста сполученъ, и прѣдъ четеца се изпрѣчва само доста ясно очертанъ типъ на лекоумна и разуздана натура, която умѣе да забрави и себе и

своитѣ си, когато падне въ нова срѣда. Ако има подобни български натури, тѣ ще да бѫдѫтъ рѣдкость. Но разказвачитѣ не бива да се спиратъ прѣдъ това обстоятелство. Намъ ни дотегнѫ да слушаме оплакванието, че ужъ нашиятъ животъ и нашата натура не давала материалъ за белетриститѣ. Повече внимание къмъ езика и къмъ сглобяванието частитѣ на разказа не би бъркало да се прѣпоръча на г. Стаматова, който показва, че притежава дарба да пише.

Г-нъ Ст. Бобчевъ, който като журналистъ може да се смѣта за ученикъ на Славейкова, е написалъ твърдѣ хубавъ очеркъ изъ живота на П. Славейковъ, като прѣдставилъ главно публицистическата дѣйность на покойния. На края доста трогателно е прѣдадена послѣдната среща на автора съ разнебитения и недѫгавъ старецъ, на 21. дек. 1894 г. Отъ другитѣ бѣлѣжки на Ст. Бобчевъ вниманиe заслужватъ съобщенията на стр. 352 за трудоветѣ на Славейкова, които сѫ се изгубили при разни нещастни случаи и не сѫ могли да бѫдѫтъ обнародвани: „Пѣснопойка“ (съ 100 нумера), „Крумиада“, „Огледало за грѫцкитѣ владици“, голѣмъ трудъ по отечествената география и пр.

Статийката на Скабичевски заслужвало да се прѣведе и обнародва, ако и да не обгърща темата отъ всѝ страни.

Отъ стихотворенията на г-да Милкова, Узунопова и Бѣлева (прѣводни и оригинални), не можахъ да отбѣлѣжѫ нито едно, което да ме задоволи напълно. Не върви у насъ на стихотворството, и туй то.

Прѣводнитѣ кѫсове „Галатея“ (отъ Василидисъ, прѣв. Геннадиевъ) „Гдѣто има любовь, тамо е и Богъ“ (отъ Толстой, прѣв. Г. Ив. Маркова) се отличаватъ съ хубавъ езикъ. Отдѣлитѣ „Изъ книжнината и живота“, „Книгописъ“ и др. съдържатъ интересни нѣща, но както се види, първиятъ отдѣлъ е писанъ съ голѣма бързина, и туй се отразява върху гладкостьта на езика, а книгописнятъ отдѣлъ се отличава все съ оная оскѫдия, както и повечето книжки отъ Бълг. Сбирка.

Д. М.

Византійскій Временникъ, издаваемый при Импер. Академ. Наукъ подъ редакціею В. Г. Васильевскаго и В. Э. Регеля. Томъ II. вып. 3. С.-Петербургъ 1895.

Всѣка нова книга отъ „Византійскій Временникъ“ потвърдява мнѣнието, че Русия може да бѫде водителка на славянско-византийскитѣ студии. Не ми е цѣльта тукъ, да реферувамъ за съдържанието на найновия — 3-и выпускъ, защото то засѣга съвсѣмъ специални области, за които се изисква и съвсѣмъ специаленъ интересъ отъ страна на читателя. Това се вижда ясно и отъ заглавията на разискванитѣ тукъ теми. Първата статия е отъ Е. Рѣдина: „Половая мозаика церкви св. евангелиста Іоанна въ Равеннѣ“, подиръ която слѣдва продължение отъ статията на Б. Панченко „О Тайной исторіи Прокопія“ съ прибавка отъ М. Крашенинкова: „О рукописномъ преданіи Тайной исторіи Прокопія“. Слѣдва „Прибавленіе къ статьѣ о значеніи славянскаго перевода Малалы“ отъ С. Шестакова, и напоконъ статитѣ: „Каноническіе отвѣты Никиты, митрополита Солунскаго (XII. вѣка)“ и „Синодальный актъ Константинопольскаго патріарха Михаила Анхіала 1171 год“ отъ А Павлова, и „акты такъ называемаго послѣдняго Софійскаго собора (1450)“ отъ Х. Папаіоанну. Въ богатия критико-библиографиченъ отдѣлъ нашето внимание се спира при заглавието „Болгарская

литература“, гдѣто П. Сырку съобщава за два труда на г. Иширкова, печатани въ „Български Прѣгледъ“, а именно статията „Крумъ“ (год. II. кн. VII.) и „Момчилъ юнакъ“ (год. II. кн. III.). Ако и да не е отзивътъ върху тия два труда подробенъ и подкрѣпенъ съ по-основателни съображения, пакъ този отзивъ е до толкова благоприятенъ, че е отъ естество да насърдчи младиятъ авторъ къмъ по-сериозни трудове, което отъ сърдце желаемъ. Тукъ ще приведемъ по-важнитѣ мѣста изъ отзива на Сырку: . . . . Нѣма съмнѣние, че авторътъ е, както се види, младъ човѣкъ, който дава голѣми надежди, както го прѣпоржчва редакцията на едно отъ най-добритѣ сега и солидни български списания — Български Прѣгледъ. Неговитѣ трудове по историята на България до сега не сж обширни; но не може да имъ се откаже оригиналность, която се показва въ новото поставянье въпроситѣ (въ новой постановкѣ вопросовъ) и въ новото освѣтление разни страни на тия въпроси“. Слѣдъ това встжпление С. указва като главенъ недостатъкъ у Иширкова, това, че той се ползувалъ съ тия източници, които повече сж въ употрѣбение на западъ, а не се е запозналъ добрѣ и съ славянската литература на въпроса. Така Иширковъ цитува нѣмското издание на Шафариковитѣ „Старини“, когато сжществува ново ческо издание, или пъкъ цитува остарѣлиятъ нѣмски прѣводъ на Писма върху историята на сърбитѣ и българитѣ отъ Хилфердинга, когато има второ допълнено руско издание и пр. Слѣдъ като указва още нѣколко дребни недостатъка, прѣминава къмъ статията „Крумъ“, за която казва: „Безъ съмнѣние този очеркъ е доста обстоятеленъ; тукъ е събрано почти всичко, което се среща за Крума у византийскитѣ писатели и всичко туй е изложено, като сж запазени подробности, каквито не намираме, прѣди да се яви трудътъ на Иширкови, у историцитѣ, като у Енгелъ, Раичъ, Гебхарди, Хилфердингъ, Иречекъ и Кокони. Послѣдниятъ наистина доста сполучливо е събралъ и групиралъ западнитѣ и византийскитѣ извѣстия за Крума. Освѣнъ казаното г. Иширковъ се е възползувалъ и отъ резултатитѣ, добити по историческата география, за опрѣделение на мѣстата на събитията“. Слѣдъ това се приговоря Иширкову, че не е обърнжлъ никакво внимание върху славянскитѣ извѣстия на тоя български князъ. (вж. у Ламански, О нѣкоторыхъ слав. рукописяхъ и пр. 109 — 110), както и на едно друго, доста неважно извѣстие. Споредъ това Иширковъ не е далъ нѣщо ново въ този очеркъ; новъ е само възгледътъ на автора върху дѣятелностьта на Крума, а именно че Крумъ билъ първиятъ достоенъ носитель на идеята, че е необходимо да се съединжтъ въ едно всичкитѣ славянски племена по двѣтѣ страни на Балкана и на Рила, и че съ него се захваща новъ периодъ въ българската история. Важенъ недостатъкъ у Иширкова е, гдѣто той често пжти оставя тълкуванията си неподкрѣпени съ потрѣбнитѣ факти Сырку завършва за този очеркъ съ думитѣ: „При все това този очеркъ пакъ заслужва внимание, като явление твърдѣ „бѣлѣжито“ въ българската литература“.

За статията върху Момчилъ юнакъ С. казва: „Този очеркъ на г. Иширковъ не е по малко интересенъ отъ първия, а откъмъ изпълнение прѣдставя по-голѣма цѣльность Личностьта и дѣятелностьта на Момчила сж извѣстни въ историята на Византия, България и Сърбия отъ 14 ст., но повече е той извѣстенъ въ византийската история, и затова авторътъ най-много се спира върху неговитѣ отношения къмъ Кантакузина и царица Анна. Цѣлото му внимание е съсрѣдоточено на главния

юнакъ на очерка, като се докосва о съврѣменното състояние на държавата само до толкова, до колкото е то въ свръзка съ личностьта на Момчила. По този начинъ авторътъ се старае да даде портретъ на български юнакъ отъ 14 в., колкото е туй възможно възъ основа на запазенитѣ за него данни у византийцитѣ. Освѣнъ това заслуга на г. Иширкова е, че той е прѣдставилъ образътъ на народния Момчилъ, спр. както се рисува той въ българската и сръбската поезия, макъръ че и въ този случай авторътъ да се е отнесълъ къмъ своята задача като историкъ. Споредъ мене много е по-важно, да се оцѣняватъ пѣснитѣ за Момчила отъ литературно становище, като се присъединѭтъ къмъ тѣхъ и разказитѣ за него, които ги има. Тогава г. Иширковъ би могълъ да набере много по-обширенъ материалъ за Момчила изъ народнитѣ умотворения, отколкото той е сторилъ, а възможно би било да се укаже, на какви влияния сѫ били изложени пѣснитѣ за Момчила въ българската и сръбската поезия и какъ тѣ сѫ се наслагали".

Л. Милетичъ.

Archiv für slavische Philologie. Herausgegeben von V. Jagić. XVII Band. III und IV Heft Berlin 1895.

Съ тази двойна книга, която най-сетнѣ излѣзе въ първитѣ дни на Септември, завърши се и 17-тиятъ томъ на Ягичевия »Archiv«. До колко е станѫло това списание насѫщна потрѣба на всѣки славистъ, доказва натърпѣнието, съ което вече отпрѣди два-три мѣсеца се очакваше това издание. И тозъ пѫть »Archiv« се отличава съ цѣнно съдържание, върху което тукъ на кратко ще реферувамъ.

Първата статия „Малоруското нарѣчие въ Унгария" (Zum Kleinrussischen in Ungarn), е писана отъ Olaf Broch, който случайно се запозналъ въ Липиска съ единъ унгарски малорусинъ изъ Убля (въ Земплинския комитатъ) по име Данаилъ Рѣпаевъ и правилъ наблюдения надъ говора на своя познайникъ. Отначало цѣльта на автора е била, лично да се запознае съ малоруския езикъ, но бѣлѣжкитѣ, които си е правилъ върху нарѣчието на Рѣпаева, порастнѫли до толкова, че той най-сетнѣ е билъ въ състояние да публикува подпълно граматично описание на Ублянския малоруски говоръ Това описание, което обхваща звуковетѣ и формитѣ, е не само твърдѣ подробно и точно, но то е и образцово откъмъ методологична страна: вижда се явно, какъвъ напрѣдъкъ ще докара и въ областьта на описателното звукословие (фонетика) новата лингвистична школа, която основателно взема въ внимание и звукофизиологията. При това съчинението на Broch показва, какъ именно единъ чужденецъ, когато, разбира се, има потрѣбната научна подготовка, е въ състояние така точно да схване и най-тънкитѣ нюанси въ произношението на единъ чуждъ нему езикъ, както често пѫти не се удава на домашния изслѣдователь.

Въ втората статия, „Приноси къмъ гръцко-славянската хронография" (Beiträge zur griechischslavischen Chronographie), В. Истринъ се старае да хвърли свѣтлина върху „Троянската повѣсть", както я излагатъ разнитѣ рецензии на славянскитѣ, ромънскитѣ и гръцкитѣ хроники. Именно авторътъ е успѣлъ на св. Гора да открие гръцкиятъ оригиналъ на ромънската Троянска повѣсть, издадена отъ H. Gaster (вж. Bysantinische Zeitschrift III стр. 528). Тия открития на Истрина, както и самъ казва, съ нищо не разясняватъ въпросътъ за

потеклото на извѣстната наша и хърватска „Троянска прича“. Истринъ засѣга и въпросътъ за рускитѣ хронографи въ свръзка съ византийскитѣ. Ала изобщо бѣлѣжкитѣ и тълкуванията му въ тая статия сѫ дотамъ откѫсочни, набързо нафърлени и неорганично слѣпени, че не оставятъ у читателя какво годѣ опрѣдѣлено разяснение по задѣнѫтитѣ въпроси.

Съ много по-голѣмъ интересъ слѣдимъ третата статия, „Нѣколко глави изъ българската граматика“ (Einige Kapitel aus der bulgarischen Grammatik, стр. 404—477.), въ която Облакъ свършва критическитѣ си бѣлѣжки върху обширния трудъ на Калина („Студии надъ историята на българския езикъ“). Облакъ се простира въ своята критика много повече отколкото е било потрѣбно, за да дойде напоконъ до ония заключения относително слабитѣ страни на Калиновия трудъ, до които дойдохъ и азъ въ своята критика върху сѫщото съчинение още прѣди двѣ години (вж. Минист. Сборн. т. X.). Да се вмѣтатъ въ такава дълга критика, която е принудена да слѣди развлѣченитѣ тълкувания на Калина, още и подробни допълнения отъ своя страна, е твърдѣ неблагодарна и, речи, наполовинъ загубена работа. По-добрѣ щѣше да направи авторътъ, ако бѣше излѣзълъ отдѣлно съ оцѣнка върху Калиновия трудъ — и то въ критическия отдѣлъ на »Archiv« — и пакъ съ отдѣлна статия върху „Нѣкои глави изъ българската граматика“. А както е сега, отъ една страна е мѫчно за критиката, която ще има да оцѣни тоя трудъ на г. Облака, всѣду лесно да отличи подирниятъ отъ Калина, докато за читателя изобщо трудътъ на Облака остая непрѣгледно изложенъ. Както и да е, ние сме благодарни автору за голѣмия интересъ, който той винѫги така живо показва спрѣмо българския езикъ и слѣди въ страницитѣ на «Archiv» литературата, която се отнася до него, съ голѣмо внимание.

Въ статията „Нападението на българитѣ върху Цариградъ въ г. 896. сл. Хр.“, Р. Абихтъ разправя, какъ като прѣлистялъ нѣкои източни писатели, съ цѣль да намѣри въ тѣхъ извѣстия относително славянитѣ, намѣрилъ въ 4-тия томъ, серия 3-та на издаденитѣ отъ M. J. de Goeje «Annales, quos scripsit Abu dja'far Mohammed ibn Djarir At-Tabari» (Лѣтописи, писани отъ Абу-джафаръ Мохамедъ ибнъ Джариръ Ат-Табари) подъ годината 283 (споредъ Хеджрата) едно мѣсто, гдѣто се казва, че въ тая година „сакълиб-и“ сир. славяни съ силна войска се дигнѫли противъ ромеитѣ, стигнѫли до Цариградъ и накарали ромеитѣ да се затворѭтъ вѫтрѣ въ града. Царътъ на ромеитѣ — продължава извѣстието — нудилъ миръ, но славянскиятъ царь не рачилъ да отстѫпи, като му отговорилъ: „Това царство се пада на мене“. Тогава ромейскиятъ царь, като видѣлъ, че нѣма друго спасение, повикалъ мусулманитѣ, които се намирали тамъ, далъ имъ орѫжие и ги помолилъ, да му помогнѫтъ противъ славянитѣ. Когато мусулманитѣ изпълнили желанието му и разбили славянитѣ, ромейскиятъ царь се уплашилъ отъ муслиманитѣ заради своя прѣстолъ, взелъ имъ орѫжието, не ги допустнѫлъ вече да влѣзѫтъ въ града, но ги пръснѫлъ по провинцията, отъ страхъ да не би да се възбунтуватъ.

Арабскиятъ авторъ, Ат-Табари, който е писалъ това извѣстие, е живѣлъ отъ 224—310, сир. отъ 838, до 922. сл. Хр., и е билъ съврѣменикъ на Симеона Велики, къмъ когото се отнася и казаното извѣстие. Абихтъ намира голѣмо сходство между това извѣстие на Табари и

едно друго у сирийския писатель Бархебрей, което се отнася пакъ до царя Симеона. Въпросъ е, дали годината 283 сир. 896 е вѣрна. Могло би да се приеме, че Симеонъ е нападнжлъ на Цараградъ въ края на 895. год., защото 283-та година на Хеджрата захваща на 10. Февруари 896. г., а извѣстието ще да е пжтувало дълго врѣме, до като да стигне въ Багдадъ, гдѣто е живѣлъ писительтъ. Но отъ друга страна има у Annales Fuldenses (Pertz, Monumenta Germaniae historica, Scriptores I. pag. 412) едно извѣстие, гдѣто се казва, че българитѣ въ 896. год. „макаръ че една година по-прѣди сж имали кървава борба съ гърцитѣ“, пакъ нападнжли подирнитѣ и опустошили земята имъ все до вратитѣ на Цариградъ и пр. И тъй излиза, че българитѣ въ 895. и 896. сж воювали съ гърцитѣ и обсаждали дори Цариградъ. За тия войни нищо не е забѣлѣзано у византийскитѣ писатели. До колко е вѣрно свѣдѣнието на арабския писатель, тепърва ще трѣба да се потвърди.

Слѣдва статия: „Летски Отченашъ“ (Ein lettisches Vaterunser) отъ Рудолфъ Мерингеръ. Летитѣ сж часть отъ литовското племе и населяватъ тъй нареч. Курландия и южна Лифландия. Летитѣ се различаватъ отъ литовцитѣ по езика до толкова, че сега междуособно не се разбиратъ. Летскиятъ спрѣмо литовския езикъ стои приблизително въ таково отношение, както днешниятъ италянски спрѣмо старолатинския. Извѣстно е, че литовцитѣ заедно съ летитѣ откъмъ езикъ сж най-близки намъ, славянитѣ. Науката приема, че е било врѣме, когато литовцитѣ сж живѣли наедно съ славянитѣ и сж говорили всички единъ езикъ. Най-сродни на литовцитѣ сж били старитѣ пруси, които съвсѣмъ се понѣмчихж, като дадохж само името си на днешнитѣ прусаци. Понеже литовскиятъ езикъ заедно съ летското нарѣчие е така сроденъ на славянскитѣ езици и при това запазва извънредно стари архаистични черти, особено въ звуковетѣ, затова той днесъ се изучва съ голѣмо внимание отъ славянскитѣ езиковѣди. Въ цитуваната по-горѣ статия Мерингеръ съобщава единъ летски отче-нашъ, който е билъ печатанъ вече въ първото издание на полската „Хроника“ на Мартинъ Бѣлски (I-во изд. 1551 год.). Текстътъ на тоя отче-нашъ авторътъ сравнява съ другитѣ до сега познати текстове. При туй се цитуватъ и мѣста изъ Бѣлски, гдѣто се говори изобщо за живота на литовцитѣ. Извѣстно е, че най-много сж се борили тѣ за своето национално сжществуванье съ нѣмската политич. и културна прѣмощь. Характеристично е откъмъ тая страна едно мѣсто у Бѣлски, гдѣто се казва, че селянитѣ около Рига, които живѣели робски животъ и мразѣли нѣмцитѣ, когато нѣкой умре у тѣхъ, туряли му въ гроба една брадва, храна, питие и пари, при което прѣзъ сълзи пѣели (обичай билъ у тѣхъ да плачжтъ, когато пѣжтъ): „Иди сиромахо отъ бѣдностьта на този свѣтъ въ другъ, по-добъръ свѣтъ, гдѣто ти ще заповѣдвашъ на нѣмцитѣ, а не нѣмцитѣ на тебе.“ Мерингеръ посочва като главенъ източникъ на Бѣлски, колкото се отнася до извѣстията му върху литовцитѣ и летитѣ, по-старата хроника на Мюнстера (Seb. Münster Cosmographie, Frankfurt 1537).

Подиръ обширната историко-литературна студия на М. Мединн върху алегорическия епосъ „Пелегринъ“ на дубровнишския поетъ отъ XVI. вѣкъ, Ветраничъ, слѣдва кратко съобщение отъ I. Богданъ върху непознатото до сега писмо на българския царь Срацимиръ, ко-

ето се намира въ градския архивъ въ Брашовъ (Кронщадтъ) и което и азъ съобщихъ въ Бълг. Прѣгледъ кн. IX—X. стр. 308. Богданъ не може да опрѣдели точно датата на писмото. Добрѣ разяснява думата „фолногъ“ чрѣзъ мадж. дума falnagy, що значи сѫдецъ. Въ други исторически разяснения авторътъ не се впуска.

Подъ заглавие „Polonica“ Брюкнеръ продължава своитѣ библиографически извѣстия върху нови издания, които съдържатъ материали изъ старо-полски писмени паметници.

Въ края на научния отдѣлъ сѫ вмѣстени „Дребни бѣлѣжки относително историята на Балкански полуостровъ“ (Kleinigkeiten zur Geschichte der Balkanhalbinsel) отъ Хил. Руварацъ; тукъ Р. се занимава съ личностьта на албанеца „Владиславъ Гопома“, сетнѣ съ албанския господарь „Карлъ Теопия“, съ града „Конюхъ“ споменуванъ въ сръбскитѣ лѣтописи, и другъ единъ градъ „Крина“, погрѣшно така нареченъ въ Даничичевия рѣчникъ на сърб. старини.

Въ критическия отдѣлъ, между друго, Пастърнекъ твърдѣ неблагоприятно критикува съчинението на Д-ръ Х. Махалъ, „Nakres slovanského bájeslovi“, за което съобщи у насъ Матовъ въ Пер. Спис. XLI—XLII 1011, Мин. Сборъ IX. 536. При всичко че нѣколко критики въ славянската литература твърдѣ одобрително посрещнѫхѫ това съчинение, Пастърнекъ сега изважда на явѣ такива слаби страни, които доказватъ, че тия критики сѫ били повче снисходителни отколкото съчинението заслужва. Най главниятъ недостатъкъ, който се приговоря тукъ Махалу, е, че той не е проучилъ добрѣ специалната славянска литература по много важни въпроси, съ които се занимава въ съчинението си: тъкмо съчиненията на Веселовски авторътъ или съвсѣмъ не е взималъ въ внимание или пъкъ криво и повръхностно е схванѫлъ съдържанието имъ. Втори важенъ недостатъкъ у автора е, че той много погрѣшно е превождалъ отъ руски и сръбско-хърватски, което критикътъ доказва чрѣзъ цитати изъ Аѳанасьева и др.

Л. Милетичъ.

Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Phil.-hist. Cl. B. CXXXII. 1895.

Между статиитѣ, вмѣстени въ тоя томъ, особено е важно за насъ продължението отъ труда на проф. Густавъ Майеръ: „Neugriechische Studien IV.“ (Ново гръцки студии), въ което се разглеждатъ романскитѣ елементи въ новогръцкия езикъ (8⁰, 106). Строго-научнитѣ издирвания по езика на кой да е балкански езикъ винаги засѣгатъ повече или по-малко и нашиятъ езикъ, а това може съ голѣмо право да се каже и за издирванията, които съ такъво умѣние и съ такава неуморность продължава проф. Густавъ Майеръ. Ето защо, като посветихъ по една бѣлѣжка за излѣзлитѣ до сега части отъ тоя трудъ[1]), азъ желаѭ да кажѫ нѣколко думи и за новата, въ която намираме сѫщитѣ научни достоинства, що отличаватъ винаги издирванията на Г. Майеръ.

Елементитѣ на италянския, френския и испанския[2]) езици въ новогръцкия сѫ много по-обилни, отколкото въ българския. Въ това

---

[1]) Вж. Сборн. Мин. X крит. отд. 63, Бълг. Прѣг. I год. IX 181, II год IV—V 243.

[2]) Заетитѣ въ новогръцкия езикъ думи отъ румънския и латинския езици разглежда Г. Майеръ въ друга часть отъ съчинението си.

отношение съ новогръцкия езикъ могжтъ да съперничатъ само нѣкои хърватски и словенски говори, близки до италянската езиковна область и богати съ италиански елементи. И не е чудно това: гърцитѣ се намирахж прѣзъ срѣднитѣ вѣкове въ много тѣсни сношения съ западнитѣ народи, и дълго врѣме отдѣлни гръцки области живѣехж подъ италианско иго. Затова, както бѣлѣжи Г. Майеръ, отъ всички три горѣказани езици най-вече думи е далъ на гърцитѣ италянскиятъ, и именно венецианскиятъ говоръ Дири отъ генуезкия говоръ се намиратъ въ новогръцкия езикъ твърдѣ по-малко. И това се обяснява съ историческитѣ събития, които излага накратко авторътъ на стр. 1—3. Френски думи, които да сж се вмъкнили въ новогръцкия езикъ по устно заеманье, има твърдѣ малко, а испански още по-малко.

Италянскитѣ думи, които, разбира се, не въ голѣмо изобилие се намиратъ въ българския езикъ, сж влѣзли въ него отчасти прѣзъ гръцкия езикъ, отчасти прѣзъ сръбско-хърватския Прѣки сношения съ италиянцитѣ нашия народъ почти не е ималъ. За това малко ще да бжджтъ думитѣ, които той е заелъ направо отъ тѣхъ. Поради това отъ голѣма важность за изучваньето на италиянскитѣ думи въ нашия езикъ сж издирвания като настоящето отъ Г. Майера. За да посочж неговата важность въ туй отношение, азъ ще прѣброиж нѣкои отъ чуждитѣ елементи въ нашия езикъ, за които историкътъ на езика може да намѣри въ това издирванье извѣстни показания, или случаи за сближение и сравнение:[1])

лешия, лисива, лисида, бугада ср. у Г. Майеръ 8, 61 и Книж. за проч. год. I, кн. IV 281. Гръцкитѣ форми на тая дума стоѭтъ на страна отъ нашитѣ.

антика

варе, варай, вж. Г. Майеръ 16, Byzantinische Zeitschrift III 158, Бълг. Прѣгл. I год., кн. VII стр. 170.

варда

варелче

вастегарка, ср. у мене, въ Сбор. Мин. VII 458.

вида̀. Тая дума се намира и въ сръбския и въ руския езикъ.

гага?

галафон, изгалфен. Въ итал. ез. gagliofto значи „хлапакъ, глупакъ". Възможно е, както прѣдполага Миклошичъ, че тая дума е първоначално германска.

каранфилъ

гивендия, ср. γεβεγτίζω?

дамаджана

трап

джонго. Въ гръцки ез. ζιόγκος е дълга гага за изважданье хлѣбъ изъ пещьта. Ср. въ нашата гатанка: „дългъ джонго безъ кокали".

калци, калчун

катун

клапа

клоцот. Въ извѣстнитѣ Дакославянски текстове, които несъмненно сж писани на българско нарѣчие и къмъ които има нѣкои бѣлѣжки въ Сборн. Мн. VII, се намира и думата klotz въ зна-

---

[1]) Чужди думи привождамъ въ тоя списъкъ колкото се може по-малко, прѣди всичко, защото печатаньето имъ е придружено съ мжчнотии.

чение „присмѣхъ“ (вж. iЪ. 236), въ Вратчанско въ сѫщия смисълъ има клоцот, а въ Рупчосъ клоцатя значи клеветня. Тъкмо сега се печати въ Сборн. Мин. XII една приказка отъ Габрово (записана отъ г. Н. Стойковъ), гдѣто срѣщаме изразътъ: стапхла за смѣх и за клоц.

колан
кончов
кофа
ламбик, аламбик
лонджа
муцуна
мухъл
було
палавра
пестил
пита
пранга
сигур, сигурен
тамбура
чукал и пр.

Азъ избѣгвахъ да привождамъ тукъ такива думи, на които романското потекло е общеизвѣстно у насъ, като авокат (адвокат), кадро, умбрела, партида, пиято, салата, штампа, специерия и пр., или на такива провинциални думи, които сѫ малко познати на четци, незаинтересувани съ нашата диалектология, като напр. шайка (ладяя), лапърда, алче брут и пр. А между това и за тия думи намираме у Г. Майеръ твърдѣ интересенъ сравнителенъ материалъ. Но моето съобщение и така завзе размѣри по-голѣми, отколкото позволяватъ рамкитѣ на това списание, та затова трудътъ на Г. Майеръ не можи да бѫде разгледанъ тукъ по-подробно по значението си за филолозитѣ.

Д. М.

КНИЖОВНИ И НАУЧНИ ВѢСТИ.

Луи Пастьоръ като ученъ и като човѣкъ.

На 2. септември Франция изгуби една отъ най-великитѣ научни сили, каквито е дала тя на свѣта, знаменитъ човѣкъ, който съ своитѣ открития облагодѣтелствува човѣчеството и на когото името вѣчно ще се споменува съ благодарность и почетъ.

Роденъ на 27 декември 1822. г. въ Доль (Юра), като синъ на занаятчия, Пастьоръ, слѣдъ упорни занятия съ наукитѣ, на 1849. г. става професоръ по физика въ Щрасбургския университетъ и слѣдъ като мѣнява нѣколко прѣподавателски мѣста, на 1867. г. го виждаме професоръ по химия въ Сорбоната и вече членъ на института. Всѣко отличие, всѣко повишение на Пастьора е ознаменувано съ нѣкое открытие въ науката, на което благодѣйнитѣ послѣдствия се простиратъ твърдѣ надалеко. Тоя човѣкъ дължи за своята блѣскава ґариера само на себе си.

Велики и многобройни сж работитѣ на Пастьора въ областьта на молекуларната химия и на микологията. Прѣди всичко той доказа участието на извѣстни низши организми при процеса ни кипеньето (времето). Винарството има да благодари нему за пастьоризираньето — едно срѣдство, съ което се прѣдпазва виното отъ болести, причинявани отъ развитието на гжбички. Като се възври виното до извѣстна висока температура, всичкитѣ зародъци на гжбитѣ се убиватъ, и по тоя начинъ се прѣкратява тѣхното развитие. Съ тоя методъ съ възползувахж сетнѣ и пивоваритѣ, млѣкаритѣ и пр. [1]) Наскоро слѣдъ горното открытие, Пастьоръ прави друго, не по-малко важно: той издирва причината на болестьта на бубитѣ и указва срѣдство за нейното цѣренье. [2])

Като се обърнемъ право къкъ дѣйностьта на Пастьора въ послѣднитѣ 20-тина години, ще видимъ, че тя е посветена главно на изучванье микробитѣ на отровнитѣ болести у животнитѣ и у човѣка. Въ тая область най-великитѣ и богати съ благодѣйни послѣдници сж изучванията на свойствата и дѣйствието на отровата на бѣснитѣ кучета. Както е извѣстно, Пастьоръ сумѣ да се възползува отъ самата отрова, за да цѣри людье ухапани отъ бѣсни кучета, вълци, котки и пр. Днесъ сжществуватъ многобройни станции съ институти, гдѣто болнитѣ се избавятъ отъ неизбѣжна смърть.

Заслугитѣ на единъ ученъ, който неуморно е работилъ за полза на човѣчеството, ставатъ още по-голѣми, когато той слѣдъ смъртьта си остави достойни ученици, които продължаватъ неговитѣ открития.

---

[1]) Тукъ се отнася главно трудътъ на Пастьора „Etudes sur le vin, ses maladies, causes qui le provoquent“ etc. Paris 1866.

[2]) Etudes sur la maladie des vers de soie. Paris 1870 и пр.

Такъвъ е и случаятъ съ Пастьора. Името на едного отъ ученицитѣ — другари на Пастьора се произнася днесъ отъ хиляди майки съ благословии: то е името на Ру, който изнамѣри цѣръ противъ дифтерита. [1])

Мжчно е да се очертае научната дѣйность на такъвъ великъ мжжъ като Пастьора, на нѣколко страници и тъй бѣжишкомъ, както ни позволява читателскиятъ крѫгъ на това списание. Но Пастьоръ не е бѣлѣжитъ само като ученъ. Той е равно великъ и като човѣкъ, съ своя благороденъ и мекъ характеръ, съ своята любовь къмъ труда и прѣданость на отечеството. Тъй като у насъ все по-вече знаѭтъ Пастьора като ученъ и издирвачъ, отколкото — като човѣкъ и гражданинъ, азъ мислѭ, не ще бѫде злѣ, да приведѫ и нѣколко черти изъ живота му, съ които се характеризува той отъ тая страна. Нѣколко любопитни материали, които могѫтъ послужи за тая цѣль, сѫ възпроизведени и въ списанието Annales politiques et littéraires (6 oct. 1895), и отъ тѣхъ ще се възползувамъ сега и азъ.

Гениятъ на Пастьора

Е освѣтленъ въ тържествената рѣчъ на Е. Ренана, който привѣтствува Пастьора, като директоръ на Академията. Въ тая рѣчь ясно и краснорѣчиво сѫ оцѣнени трудоветѣ на Пастьора.

Ренанъ, откато казва откровено, че не може да оцѣни напълно откритията на Пастьора, понеже не е специалистъ по естественитѣ науки, продължава: „Вие почнѫхте съ истинското начало на природата. Ведно съ Haüy и Malus вие узнахте отъ кристала тайната на неговитѣ привидни прищѣвки. Вие бѣхте още въ нормалното училище. Една бѣлѣжчица отъ Мичерлихъ смути вашето химическо „вѣрую“. Двѣ идентични материи по число, редъ и раздалечина на атомитѣ си дѣйствуватъ по сѫщность различно върху свѣтлината. Вие подехте съ страсть изучваньето кристалната форма на двѣтѣ Мичерлихови соли — и извадихте хубавата си теория за молекуларната диссиметрия. Да, двѣ атомични групи, които се показватъ еднакви прѣзъ всички химически опити, могѫтъ една спрѣмо друга да бѫдѫтъ въ сѫщото отношение, както единъ прѣдметъ спрѣмо своето изображение въ огледалото. Тѣ имаатъ лѣва и десна страна. Можемъ да ги противупоставяме, не да ги подставяме една възъ друга както двѣтѣ рѫцѣ. Знаменитиятъ г-нъ Biot, натоваренъ да даде отчетъ на Академията за тия новооткрити фактове, отначало имаше нѣкои съмнѣния. Когато вие отидохте при него въ Collège de France, той си бѣ набавилъ материала за опитъ. Той накара да го приготвѭтъ прѣдъ вашитѣ очи, на пещьта на готварницата си. Вие турихте на десната му страна кристалитѣ, които трѣбаше да прѣломяватъ свѣтлината надесно, и на лѣвата — които трѣбаше да прѣломяватъ свѣтлината налѣво. Той самичъкъ направи опитътъ на поляризацията. Но той не чака края. Нѣколко бѣлѣга му бѣхѫ доста. — „Любезни момъко! — каза ви туй — азъ толкова съмъ обичалъ науката прѣзъ цѣлия си животъ, щото туй кара сърцето ми да тупти отъ радость.“

„Всичкитѣ ваши по-сетнѣшни открития излѣзохѫ отъ това, като че ли то бѣше естествено разкритие. Наистина скоро слѣдъ туй вие съглеждате, че всичкитѣ изкуствени продукти на лабораторитѣ и всичкитѣ минерални видове иматъ образи, що могѫтъ се постави единъ

[3]) Вж. Бъл. Прѣгл. II год., II кн.

възъ други, догдѣто сѫществениѣ продукти на живота сѫ диспитрични. Животътъ васъ доведе до ферментацията. Несиметричниятъ елементъ докарва ферментация, симетричниятъ не докарва подобно нѣщо. Ферментацията винаги произлиза отъ живѣнье. Тя се ражда отъ микроскопични животинки, които въ органическата материя намиратъ храна, а не — произхождение. Лѣвата и десната група не сѫ равнозадоволителни за храна на микробитѣ. Вашитѣ изучвания върху органическитѣ тѣлца, които се намиратъ въ атмосферата, служѫтъ за изходна точка на цѣлъ редъ издирвания, гдѣто ваши ученици сѫ такива мастори като Листеръ, Тиндаль.

„Отъ ферментацията вие минавате къмъ болеститѣ, които сѫ, тъй да се рече, ферментация на живото сѫщество. Кристализацията ви доведе до медицината. Вие намирате, че прилѣпчивитѣ болести произлизатъ най-често отъ неправилно развъжданье на сѫщества чужди на организма, които го смущаватъ и разнебитватъ. Его отъ тукъ се поведохѫ вашитѣ научни издирвания за болеститѣ на виното, на пивото, на коприпенитѣ буби, сетнѣ за тия страшни поражения на човѣшката машина — за вѫгленого удушванье и бѣсътъ, които въ кратко врѣме могѫтъ докара смъртъ и у най-здравия и най-якия организъмъ. Истинското знание природата на болестьта вамъ посочва и цѣръ за нея. Щомъ знаешъ причината на болестьта, веднага можешъ я изцѣри. Вашата теория за зародьцитѣ на гниеньето открива новъ пѫть, който единъ день — на и сега май — е благодатенъ за доброто на нашия клетъ родъ. Присажданьето, което до тогава бѣше само частично приложение на една едвамъ начертана теория, въ вашитѣ рѫцѣ става общъ принципъ, който се поддава на най-различни приспособения. Сега, господине, прѣдметъ на вашитѣ занятия е бѣсътъ. Вие търсите неговия микроскопиченъ организъмъ и — ще го намѣрите, нѣма съмнѣние. Человѣщината ще ви бѫде длъжна за избавлението отъ едно ужасно зло, а сѫщото тѫй — и на една аномалия: азъ разбирамъ недовѣрието, както се примѣсва винаги у насъ, когато галимъ животното, въ което природата ни показва най добрѣ своята привѣтлива усмивка.

„Колко сте честити, господине, че така съ Вашето искуство, Вие напипвате самитѣ извори на живота! За учудванье е Вашата наука! Нищо не се губи въ нея. Вие ще да турите единъ безцѣнъ камъкъ въ стѣнитѣ на вѣчното здание на истината. Между тия, които се отдаватъ на други стрѫкове отъ знанието, кой може да има сѫщата увѣреность? Г-нъ de- Maistre рисува нѣйдѣ си новата наука подъ дрипавото сѣверно облѣкло . . . съ рѫцѣ прѣтоварени съ книги и инструменти, блѣдна отъ бдения и трудове, помъкнѫла се, уцапана отъ мастило и запъхтѣна, по пѫтя на истината, съ наведена къмъ земята глава, съ чело набрѣздено отъ алгебрата“. Колко добрѣ сте направили, господине, че не сте се спрѣли прѣдъ тая картина на жентелмена! Природата е селянка, тя желае да работимъ, тя обича наприщенитѣ рѫцѣ и се отбулва само на набръчканитѣ чела.

„Вашиятъ суровъ животъ, цѣлъ посветенъ на безкористни издирвания, е най-добъръ отговоръ на онія, които сматрятъ нашия вѣкъ за лишенъ отъ велики душевни дарби. Вашето трудолюбие, Вашето постоянство не рачихѫ да знаѭтъ ни разтуха, ни почивка. Възнаграждение за това пека Ви бѫде уважението, което ви окрѫжава, това сѫ-

чувствие къмъ Васъ, на които днесъ бѣлѣзитѣ сж тъй многобройни, и особено — радостьта, че сте изпълнили добрѣ Вашата задавка".

Пастьоръ като човѣкъ е добрѣ очертанъ въ единъ разказъ отъ Р. Валери-Радо (Vallery-Radot) за „първия случай изцѣрение отъ бѣсъ". Тоя разказъ показва, колко е билъ добросъвѣстенъ Пастьоръ, колко се е трѣвожилъ той, дори до най-послѣдния день, за дѣйствието на своето цѣрение. Ето какво ни разказва горѣказаниятъ авторъ:

„На 4 юли 1885 г., на 8 ч. сутринь, Иозефъ Майстеръ, девет годишно момче, синъ на единъ калфа хлѣбарь отъ село Штайге (Steige), отивалъ самичъкъ отъ това село въ съсѣдното училище въ Майсенготъ. Той си вървѣлъ по една отдалечена пжтека, школарска пжтека, и отведнажъ се фърля отгорѣ му едно куче и го сваля. Дѣтето и не се опита да се бори. То закри лицето си съ ржцѣ. Кучето го хапа, мачка го, бѣснува. Единъ зидарь съглежда отдалеко сцената и се дотича. Обржженъ съ желѣзенъ лостъ, блъсва той нѣколко пжти кучето, и то избѣгва, но се фърля върху своя господарь.

Господарьтъ, бакалинъ въ Майсенготъ, взима една пушка и убива кучето. Пѣна въ устата, слама и клечки въ стомаха, всичкитѣ признаци на бѣса бѣхж на лице. Родителитѣ на малкия Майстеръ вѣрвали първенъ, че това е било обикновено зло куче. Тѣ цѣлъ день наглеждали момченцето и му миели четирнайсетѣ рани. Но вечерьта се научили, че кучето било нападнжло и на самия си господарь и че тоя веднага се рѣшилъ да го убие, уплашили се и завели дѣтето си при доктора Веберъ въ Виле.

Г-нъ Веберъ изгорилъ нѣколко пжти ранитѣ съ ацидумъ фениКумъ и посъвѣтвалъ г-жа Майстеръ да замине за Парижъ и да заведе момченцето си при единъ човѣкъ, който едничъкъ въ тоя тежъкъ случай би могълъ да даде добъръ съвѣтъ. — „Тоя човѣкъ, добавилъ докторътъ, живѣе въ Улмска улица и се казва Пастьоръ".

Притежательтъ на кучето пожела да придружи тази опечалена майка и това момче, което отъ ранитѣ по краката не можеше да върви добрѣ, а се провлачаше Тѣ пристигнжхж въ лабораторията вторникъ рано, на 6 юли.

Пастьоръ, пажаленъ, развълнуванъ отъ нещастието, коего се приключило на тия клети хорица, пълнъ съ довѣрие къмъ своитѣ послѣдни опити, но угриженъ отъ мисъльта да приложи своя методъ върху това момченце, отиде при г. Вюлпиана и д-ръ Гранше, професоръ на медицинския факултетъ, ученикъ и приятель на Пастьора, да имъ каже за случая, който му се е изпрѣчилъ.

Г-да Вюлпианъ и Гранше веднага дохаждатъ да видижтъ малкиятъ Йозефъ. Тѣ изпитватъ ранитѣ, увѣряватъ се, че момченцето е почти осждено на смърть, и съ единъ гласъ съвѣтватъ Пастьора да опита върху тоя случай своето срѣдство, което винаги е успѣвало върху кучетата. Въ едно отъ пристройкитѣ къмъ лабораторията Пастьоръ нагласи стая за майката и дѣтето. Туй внезапно настаняванье бѣше сжщо прѣселение.

Момченцето се бавѣше, гледайки кучетата, кокошкитѣ, зайцитѣ, пуйкитѣ, всичката тая наплачь, събрана тукъ на улица Вокленъ, като че ли въ нѣкоя Елзаска ферма. Вечерьта на $8^1/_2$ часътъ дохождатъ да го заведжтъ въ лабораторията. Той гледа наоколо си — шишета, тржби,

матраци — и се чуди и диви. Г-да Вюлпианъ и Гранше го очакваха. Приготвена бѣше и църкалка (система Правазъ) за първото впръскване. Малкиятъ, като съгледа въ ржцѣтѣ на доктора заострения край, уплаши се и заплака. Майка му, съ сълзи на очи, го съблѣче и инжекцията, тоя пжть слаба, бжде впръснжта.

Цѣрението състоеше въ туй, че подъ мишницитѣ се правѣше нарѣзъ подъ кожата: Пастьоръ мислѣше, че едно болясванье бѣ доста да прѣдпази малкия Майстеръ отъ бѣсъ. Но колкото повече наближаваше къмъ края цѣреньето, колкото по-силни ставахж впръсванията, Пастьоръ стаяше все по-безпокоенъ. Грижовни дни, безсънни нощи, внезапни прѣходи отъ голѣми надежди къмъ страшно отчаяние — ето отъ какво се образува славата. На 18 юли, два дена слѣдъ 13-то и послѣдното впръсканье, Пастьоръ отегжни на молбитѣ на околнитѣ, довѣри Майстера на доктора Гранше, а самъ склони да се отдѣли малко вънъ отъ лабораторията.

Семейно гостоприемство го очакваше въ единъ тихъ жгълъ въ Морванскитѣ гори. Но и всрѣдъ тая дълбока тишина го прѣслѣдваше страшно беспокойството. Напусто фърчахж едно подиръ други успокоителни извѣстия и писма отъ д-ръ Гранше. Прѣдъ Пастьора постоянно се мѣркаше образътъ на това момченце болно, побѣснѣло и умираще.

Едвамъ на 27. юли малкиятъ Майстеръ се върнж въ Елзасъ. Той бѣ пожелалъ да вземе съ себе си една клѣтка съ два заека и двѣ индийски свинчета, които бѣхж родени въ лабораторията и още не бѣхж присадени. Тогава между Пастьора и Иозефъ Майстеръ се установи редовна коресподенция.

Малкиятъ Майстеръ трѣбаше да праща на Пастьоръ записки за своето здравствено състояние, първенъ на четири дена веднажъ, сетнѣ — на 8 дена, най сетнѣ — на 14 дена. Съ какво нетърпѣние се очакваше да пристигне това просто, чепато писмо отъ момченцето до „драгия господинъ Пастьоръ“, както се изразяваше малкиятъ елзасецъ! Понѣкога Майстеръ забравяше да отговори точно на своя дописникъ:

„Истина, то е неблагородность отъ моя страна, пишеше му той въ послѣдната половина отъ мѣсецъ августъ, че до сега не съмъ Ви извѣстилъ, какъ съмъ, когато вие, драги господинъ Пастьоръ, толкова се грижете за моето здравье. Азъ Ви съмъ хиляди пжти признателенъ за това, както и моитѣ родители. Съ радость Ви извѣстявамъ, че съмъ добрѣ и че ямъ добрѣ.“

На 26. октомври Пастьоръ съобщи устно въ Академията за тоя опитъ и показа, по какъвъ методъ той е сполучилъ слѣдъ петь годишни трудове туй, което той нарича скромно „щастливъ опитъ“. Цѣлата Академия съ голѣмъ възторгъ ржкоплѣска. Тогава г. Вюлпианъ съ спокоенъ, обмисленъ гласъ, навикнжлъ да прѣтегля всѣка дума, каза просто това: „това ново дѣло туря на Пастьора печата на славата, а върху нашата страна фърля безподобно сияние.“

Пастьоръ прѣзъ франко пруската война.

При ужасиитѣ, които постигнжхж Франция отъ германската армия на 1871., Пастьоръ рѣши, че той трѣба да върне докторскиятъ почетенъ дипломъ, който бѣ получилъ прѣди нѣколко години отъ нѣмския Бонски университетъ. Той прати на д-ръ Наумана слѣдното писмо:

До Господина Декана на Медицинския факултетъ отъ Бонския университетъ (Рейнска Пруссия).

Ароба (Жура) 18 ян. 1871.

Господинъ Декане,

Прѣзъ 1868-та година, медицинскиятъ факултетъ на Бонския университетъ ми направи честьта да ме награди съ титула докторъ по медицината, заради трудоветѣ ми по врението (ферментацията) и по ролята на микроскопическитѣ организми. Между всичкитѣ отличия, съ които се удостоихъ за моитѣ открития отъ самото ми влизанье въ попрището на науката, има вече двадесеть и двѣ години, изповѣдвамъ го, нѣма друго отличие, което да ми е доставило по-голѣмо удовлетворение. Туй бѣше прѣдъ очитѣ ми признание на една въжделена мисъль, която виждахъ всѣки денъ да затвърдява, именно че издирванията ми откриваха нови хоризонти за медицинската наука. Прибързахъ даже да туриж почетниятъ дипломъ на факултета ви подъ стъкло и да украсиж съ него кабинетътъ си. Днесъ видътъ на тозй пергаментъ ми е отвратителенъ и умразенъ; оскърбенъ съмъ да виждамъ името си, съ прозвището Vir clarissimus, съ което вие ме декорирате, да стои подъ едно друго име, обречено за напрѣдъ на проклетието отъ цѣлата ми татковина, името Rex Guilelmus.

Като заявявамъ високо моето уважение лично къмъ Васъ и къмъ всичкитѣ прочути професори, които сж поставили подписитѣ си подъ рѣшението на вашето тѣло, послушенъ оставамъ на единъ викъ на съвѣстьта си и идж да ви молиж да заличите името ми отъ архивитѣ на факултета ви и да си вземете назадъ дипломътъ въ знакъ на негодуванието, което вдъхва у единъ французинъ, човѣкъ на науката, варварството и притворството на онозгоз, който, за да удовлетвори една прѣстжпна гордость, постоянствува и не ще да спре кланието между двѣ велики нации. Още отъ свижданието при Ферперъ, Франция се бие за зачитанието на человѣческото достоинство, а Прусия за възтържествуванието на най-отвратителната лъжа: че ужъ бждщиятъ миръ на Германия ще се укрѣпи само съ разпокжсванието на Франция, тогава когато за всѣки свѣстенъ човѣкъ Елзасъ и Лотарингия е цѣльта на тая непрѣстанна война. Нещастни или за съжалѣние сж народитѣ въ Германия, които по близки отъ насъ до срѣдновѣковното робство не могжтъ да проумѣжтъ, че Франция бидейки господарка на Елзасъ и Лотарингия, съ това не е още и господарка и на съвѣстьта на жителитѣ ѝ. Савойя щѣше да бжде още пиемонтска, ако жителитѣ ѝ по доброволно гласуванье не бѣхж склонили да станжтъ французи. Такъво е новото международно право на образования свѣтъ, а Вашия царь тжпчи това право подъ нозѣтѣ си; Франция е на крака, за да го защити. Заради туй въ никоя друга епоха на историята си тя не е заслужила може би повече отколко сега да се нарече велика нация, нация на напрѣдъка, свѣтлина на народитѣ. Ето че народътъ се дига цѣлъ срещу васъ, готовъ да отиде до края на свѣта и на всичко готовъ, защото съзнава правото си и светостьта на дѣлото, що защищава.

Благоволѣте да приемете, г-нъ Декане, и да прѣдставите на ученитѣ ви другари чувствата ми на отлично уважение.

Pasteur, членъ отъ института.

Отговорътъ не закъснѣ много.

Бонъ, 1 мартъ 1871.

Господине!

Подписаниятъ, сегашенъ деканъ на Бонския медицински факултетъ, натоваренъ съмъ да отговорѭ на обидата, която дързнѫхте да направите на германския народъ въ лицето на августѣйшия му императоръ. Вилхелмъ, Пруския царь, като ви изпращамъ изражението на всичкото му прѣзрѣние къмъ васъ

Dr. Moritz Nauman.

P. S. Желайки да запази своитѣ дѣйствия отъ всѣкакво осквернение, факултетътъ ви изпраща тукъ приключено вашето оскърбително писмо.

Отъ своя страна Пастьоръ отговори:

Господинъ Декане,

Като прочитамъ отново Вашето писмо и моето, чувствувамъ сърдцето си стиснѫто, при мисъльта, че хора, които като васъ и като мене сѫ посветили цѣлия си животъ за да издирватъ истината и да тикатъ човѣчеството напрѣдъ, размѣняватъ си таквизъ думи и съ такъвъ езикъ. Ето единъ отъ резултатитѣ на тази война, слѣдствие на характера, който ѝ се даде отъ вашия царь. Говорите ми, Господинъ Декане, за осквернение. То е, бѫдѣте увѣрени, и ще остане до вѣчни врѣмена, за паметьта на онѣзи, които почнѫхѫ бомбардираньето на Парижъ тогазъ, когато прѣдаваньето отъ гладъ бѣше неминуемо; за тѣзи, които продължихѫ това дивашко нападение и тогазъ, когато за всѣкиго бѣ очевидно, че нѣма да се ускори нито на минута прѣдаването на юнашкия градъ. Л. Пастьоръ.

Ето какъ сумѣлъ великиятъ ученъ и слѣдъ оскърблението да запази достоинството и да отговори съ приличенъ тонъ.

Г. С.

Славянската филология въ университетитѣ.

Какъвъ грамаденъ напрѣдъкъ е направила славянската филология въ науката прѣзъ послѣдното четвъртстолѣтие, може да се оцѣни и по мѣстото, което тя днесъ заема между учебнитѣ прѣдмети на славянскитѣ и другитѣ чужди университети. Ако вземе човѣкъ въ внимание скромнитѣ начала на тая наука, която въ университетското учение почнѫ да се вредява тепърва прѣди 50 години (вж. за това у мене Мин. Сборн. т. V. „Д-ръ Фр. Миклошичъ и славянската филология“) и ги сравни съ сегашното нейно състояние, ще трѣба да признае, че славянската наука извънредно успѣшно напрѣдва. Сега

сѫ опрѣдѣлени по-точно и границитѣ на славянската филология, като историческа наука. Подъ славянска филология днесъ се разбиратъ изобщо научнитѣ изслѣдвания, които иматъ задача да разяснѭтъ по писмени данни старата славянска култура, а на първо мѣсто езикътъ, като най-важно културно произведение на славянството. За това въ областьта на славянската филология влизатъ студиитѣ върху всѣки отдѣленъ славянски езикъ, както и върху всички славянски езици вкупомъ; къмъ нейната область принадлежи и историята на отдѣлнитѣ славянски литератури, а така сѫщо и славянската етнография въ широкъ смисълъ на думата. Така обширно схванѫта славянската филология днесъ се разработва въ науката, а нейни научни центрове сѫ ония университети, гдѣто се прѣподаватъ прѣдмети изъ нейната область. Най-младиятъ нейнъ наученъ центъръ, въ казания смисълъ, е нашето Висше училище, въ което вече сѫществуватъ три катедри по славянската филология, а именно: една катедра по старобългарски езикъ и славянскитѣ езици (Л. Милетичъ), втора — по историята на българския езикъ (Б. Цоневъ) и трета — по историята на българската литература въ свръзка съ славянскитѣ литератури (А. Теодоровъ). При това се прѣподава (два часа седмично) и славянска етнография (Д. Матовъ). Не е безинтересно да се знае, какви катедри по славянска филология сѫществуватъ на другитѣ университети и кои сѫ професорскитѣ сили, които дѣйствуватъ на това поле. За това ще посочѫ по-долу катедритѣ по слав. филология и имената на професоритѣ, които ги заематъ, споредъ както сѫ указани въ «Minerva» за 1893/94. учебна година. Ще захванемъ отъ университетитѣ въ Русия:

Петербургъ:

1. Редов. проф. Владимиръ Ив. Ламанскій — славянскитѣ езици.
2. Редов. проф. Алексѣй Ив. Соболевскій — руски езикъ и литература.
3. Извънр. проф. Александъръ Незеленовъ — руска литература.
4. Извънр. проф. Полихроній Сырку — слав. езици и литераура.
5. Пр. доц. Илья А. Шляпкинъ — руски езикъ и литература.
6. Пр. доц. Иванъ Лудвиговичъ Лось — слав. езици.

Москва:

1. Ред проф. Романъ Ф. Брандтъ — славянскитѣ езици.
2. Ред. проф. Всеволодъ Ф. Миллеръ — руски езикъ и литература.
3. Извънр. проф. Иванъ Соколовъ — руска литература.
4. Доц. Леонтій П. Бѣлскій — руск. езикъ и литература
5. Доц. В. М. Истринъ — руски езикъ и литература.
6. Доц. А. А. Александровъ — рус. езикъ и литература.
7. Доц. Петъръ А. Лавровъ — славянскитѣ езици.

Харковъ:

1. Ред. проф. Петъръ А. Безсоновъ — славянскитѣ езици.
2. Ред. проф. Николай Ф. Сумцовъ — рус. езикъ и литература.
3. Ред. проф. Маринъ С. Дриновъ — слав. езици и история.
4. Извънр. проф. Михаилъ Ег. Халанскій — руск. езикъ и литература.
5. Доц. Б. М. Ляпуновъ — слав. езици и литература.

Кіевъ:

1. Ред. проф. Тимотей Д. Флоринскій — слав. езици.

2. Ред. проф. Петъръ. Вл. Владимировъ — рус. езикъ и литература.

Одеса:

1. Ред. проф. Александъръ А. Кочубинскій — слав. езици.
2. Ред. проф. В. А. Яковлевъ — рус. езикъ.
3. Доц. Мочульски — руски езикъ и литература.

Варшава:

1. Ред. проф. Александъръ Ив. Смирновъ — руски езикъ и литература.
2. Ред. проф. Константинъ Я. Гротъ — слав. езици и история.
3. Ред. проф. Григорій К. Уляновъ — славян езици и литовски езикъ.
4. Извънр. проф. Платонъ А. Кулаковскій —слав. езици и литература.
5. Доц. Федоръ Ив. Езбера — югославянскитѣ езици.

Казанъ:

1. Ред. проф. Александъръ С. Архангелскій — рус. литература.
2. Извънр. проф. Василій А. Богородицкій — руски езикъ и срав. езикознание.
3. Изв. пр. Александъръ Ив. Александровъ — слав. езици.

Дерптъ (*Юрьевъ*):

1. Ред. проф. Антонъ С. Будиловичъ — славянскитѣ езици.
2. Ред. проф. Павелъ А. Висковатовъ — рус. езикъ и слав. езици.
3. Ред. проф. Иванъ Бодуэнъ де Куртенэ — славянск. езици.
4. Доц. Леонхардъ Масингъ — славянскитѣ езици.

II. Австрия.

Виена:

1. Ред. проф. Ватрославъ Ягичъ — слав. езици.
2. Ред. проф. Константинъ Иречекъ — слав. филология и археология.
3. Изв. проф. Венцелъ Вондракъ — спец. за старобългарски езикъ.
4. Доц. Карлъ Щрекелъ — слав езици.
5. Доц. Іоханъ Лециевски — слав. езици (полски ез.).
6. Доц. Францъ Пастърнекъ — слав. езици.

Прага:

1. Ред. пр. Іанъ Гебауеръ — чески езикъ и литер.
2. Ред. проф. Г. Поливка — слав. езици.
3. Ладиславъ Пичъ — слав. етнография.

4. *Забѣлѣжка.* Сега е Фр. Пастърнскъ проф. въ Прага, а на негово мѣсто е назначенъ въ Виена Миланъ Решетаръ.

Загребъ:

1. Ред. проф. Арминъ Павичъ — хърватски езикъ и литер.
2. Ред. проф. Тома Маретичъ — слав. езици.

Краковъ:

1. Ред. проф. Луциянъ Малиновски — полски и слав. езици.
2. Ред. проф. Станиславъ Тарновски — полска литература.
3. Доц. Іосифъ Третякъ — полска литература.

Лъвовъ:

1. Ред. проф. Емил. Огоновски — малоруски ез. и литер.

2. Ред. проф. Антонъ Калина — слав. езици.
3. Ред. проф. Романъ Пилатъ — полски ез. и литература.

Грацъ:
1. Ред. проф. Грегоръ Крекъ — слав. езици и литерат.
2. Извънр. проф. В. Облакъ — слав. езици.

Черновицъ:
1. Ред. проф. Емилъ Калужняцки — слав. езици.
2. Ред. проф. Стефанъ С. Стоцки — малоруски езикъ и литер.

Будимпеща:
1. Ред. проф. Асботъ Оскаръ. — слав. езици.

III. Германия.

Липиска:
1. Ред. проф. Аугустъ Лескинъ — слав. езици.
2. Извънр. проф. Робертъ Шолвинъ — слав. езици.
3. Извънр. проф. Вилхелмъ Волнеръ — слав. езици и литерат.

Забѣлѣжка. Сега е назначенъ още за прив. доц. по югослав. поезия Азмусъ Серензенъ.

Берлинъ:
1. Ред. проф. Александръ Брюкнеръ — слав. езици.

Бреслау:
1. Ред. проф. Владиславъ Нерингъ — слав. езици.

IV. Сърбия.

Бѣлградъ:
1. Ред. проф. Светиславъ Вуловичъ — югославянскитѣ литератури.
2. Доц. Любомиръ Стояновичъ — руски езикъ.

V. Ромъния.

Букурещъ:
1. Ред. пр. П. Хъждъу — общослав. езикознание.
2. Ред. пр. I. Богданъ — слав. езици и история.

VI. Дания.

Копенхагенъ:
1. Извънр. проф. К. Вернеръ — слав. езици и литературн.

VII. Швеция.

Упсала:
1. Ред. проф. I. Аугустъ Лунделъ — слав. езици.

VIII. Англия.

Оксфордъ:
1. Извънр. проф. В. Р. Морфилъ — руски и слав. езици.

IX. Франция.

Парижъ:
1. Ред. проф. Луй Леже — слав. езици и литератури.

Най-сетнѣ трѣба още да се забѣлѣжи, че на всички по-главни унивирситети сѫществуватъ още специални катедри (съ по единъ или два професора) за общо езикознание и че въ общото езикознание старобългарскиятъ езикъ се взема твърдѣ много въ внимание, като прѣдставитель на слав. езици.

Л. М.

Рускиятъ археологически институтъ въ Цариградъ.

За руския археологически институтъ, който тържествено се откри на 26. Февруари т. год. въ Цариградъ, срещаме любопитни подробни свѣдѣния въ послѣдната книга на Виз. Временникъ. Споредъ устава, главната цѣль, заради която е основанъ този институтъ, е „Изслѣдванье по главнитѣ паметници на древностьта и искуствата, изучванье старата география и топография, описванье стари ржкописи, студии епиграфически и нумизматически, изслѣдвание битътъ и обичайното право, езикътъ и устната словесность — съ една дума историята и археологията на всичкитѣ народности, които сж влизали въ състава на византийската империя. Почетенъ прѣдсѣдатель на института споредъ устава е рускиятъ посланикъ въ Цариградъ, който е покровитель на института въ всичката му дѣятелность по турското царство. Научната и домакинската часть на института ржководи директоръ на института, който е дълженъ да има докторска степень, дадена му отъ нѣкой отъ рускитѣ университети. Помощникъ ще му бжде секретарьтъ, който трѣба да има магистерска степень. За да се занимаватъ въ института, ще бждатъ командировани млади хора съ висше образование отъ страна на император. академия на наукитѣ, университетитѣ, духовнитѣ академии и ученитѣ дружества. Програмата на научната работа въ Института се състои въ това, че ще се четжтъ специални курсове за командированитѣ въ Института, ще се издаватъ трудове отъ членоветѣ му, а съ врѣме ще се прѣдприематъ екскурсии и разкопки. За сега се е пристжпило първомъ къмъ устройството на специална библиотека. За тая цѣль били подарени на Института дупликатитѣ изъ библиотеката на Московския Румянцовски музей и части отъ библиотеката на М. П. Погодина. Всичко били подарени 6000 тома. Купена е била часть отъ библиотеката на покойния византистъ Г. С Дестунисъ, освѣнъ това купени сж били всичкитѣ по-капитални съчинения по византологията. Подарени били и археологически сбирки, а отъ Одеското „Общество Исторій и Древностей“ — и дупликатитѣ отъ стари монети. По този начинъ се е турнжла основа на бждащата първа голѣма научна библиотека съ музей въ Цариградъ.

Голѣмото значение, което ще има този наученъ институтъ въ Цариградъ и за насъ, които трѣба да се прѣдадемъ не по-малко отъ руситѣ на византийскитѣ студии — е повече отъ очевидно. Този институтъ, ако и да се създава специално за улеснение на рускитѣ учени, сжщеврѣменно ще бжде изобщо научна станция на истокъ, гдѣто ще може всѣки да се занимава. Нѣмцитѣ основахж подобенъ институтъ на 1829. год. въ Римъ, а французитѣ на 1843. год. — въ Атина. Сега руситѣ, като основаватъ този институтъ въ Цариградъ, се отплащатъ на науката за гостоприимството, съ което изобилно сж се ползували тѣхнитѣ учени въ иностраннитѣ институти.

За директоръ на руския институтъ въ Цариградъ е назначенъ Ѳ. И. Успенскій, а за секретарь П. Д. Погодинъ.

Л. М.

Вазовиятъ юбилей. На 24 Септември т. г. столицата, а заедно съ нея и по-събудената провинция, прослави двайсетипетгодишниятъ юбилей

на нашия заслужилъ поетъ Вазова. Това, — първо по рода си тържество у насъ излѣзе въ всѣко отношение блѣскаво. На 11 часътъ поднасянье поету привѣтствия и подаръци и то въ Народното събрание при пълна зала и галерии; на 1 часътъ сяенъ банкетъ въ „Славянска бесѣда“ отъ 160 души отборъ гости; вечерьта великолѣпенъ концертъ пакъ въ „Славянска бесѣда“, на който декламирахъ и пѣхъ само оригинални или прѣведени отъ юбилара пиеси. Нѣма да описваме сега подробно всичко туй, що го описахъ вече всичкитѣ наши и много чужди вѣстници, а ще почакаме, докато излѣзе юбилейния сборникъ, който особена редакция тъкми да издаде за спомень на тоя всенароденъ празникъ; тогава ще се опитаме да кажемъ общо за сборника и за значението на юбилея.

Морски дълбочини. Прѣдсѣдательть на географическата секция на British Association въ Оксфордъ, капитанъ Wharton държалъ една сказка, която имала за прѣдметъ морето въ физическо отношение и неговитѣ дълбочини. Отъ като Sir James Ross доказа, макаръ и съ несъвършенни срѣдства, че тъй нареченията бездъненъ океанъ на всѣкждѣ има дъно, то измѣрванието на морскитѣ дълбочини постоянно е напрѣдвало, толкова повече като за полаганието на подморскитѣ кабли е станжло такова измѣрвание необходимо. Въ това отношение много има да се благодари на различнитѣ дружества за поставяние на кабли. Но и повечето приморски държави особенно Велико-Британия и Съединенитѣ държави сж изпращали експедиции съ специална цѣль да измѣрватъ дълбочинитѣ на морето. Днесъ притежаваме вече достатъчни познания върху дълбочинитѣ на Атлантическия океанъ; но не е тъй и съ тия на Индийския и Тихия океанъ за които познанията ни сж твърдѣ неудовлетворителни. Колкото се отнася до най-голѣмитѣ дълбочини то чудно и отъ геологическа гледна точка за забѣлѣзвание е че най-дълбокитѣ мѣста на океана не се намѣрватъ въ срѣдата му, а въ съсѣдство съ сушата. За сега най-дълбокото познато морско дъно се намѣрва на разстояние 110 мили отъ Курилитѣ, които се простиратъ отъ най-сѣверната точка на Япония къмъ сѣверо-истокъ, и е 8513 метра подъ лицето на морето. Това мѣсто сочи да лѣжи въ единъ долъ, който върви паралелно съ Курилитѣ и Япония. Втората най-голѣма морска дълбочина, каквато сега знаемъ се намѣрва на 70 морски мили отъ Порто-Рико въ Западна Индия и е 8341 метра; това мѣсто ще лѣжи въ не толкова пространенъ долъ, понеже на разстояние 60 мили сѣверно и южно отъ това мѣсто сж намѣрени по-малки дълбочини. Въ послѣднитѣ години е намѣрена една дълбочина отъ 7635 метра на разстояние 50 мили отъ Перувиянский брѣгъ. Други отдѣлни измѣрвания сж дали дълбочини пакъ надъ 7000 метра; тъй на пр. при Приятелскитѣ острови и Тонга е намѣрена дълбочина 8229 метра, при Ладронитѣ — 8189 метра, при острова Пилстоартъ въ западната часть на Тихия океанъ — 8098 метра Тия послѣднитѣ дълбочини обаче изискватъ по нататъшни издирвания относително тѣхното разпространение. До колкото прочее за сега се знае, освѣнъ споменатитѣ мѣста, нигдѣ морската дълбочина не достига 7200 метра. Най-голѣмата срѣдня дълбочина изгледва да има Тихиятъ океанъ, който покрива 67 милиона квадратни мили отъ земната повърхность, оцѣнена за сега на 188 милиона квадратни мили Тъй като повърхностьта на водата е около 137 милиона квадратни

мили, то излазя, че Тихиятъ океанъ съдържа половината отъ земната вода и повече отъ $^1/_3$ отъ цѣлата земна повърхность. Атлантическиятъ океанъ, който е най добрѣ изученъ има срѣдна дълбочина отъ 3960 метра при цѣла повърхность отъ 31 милионъ квадратни мили.

(*„Annalen für Hydrographie.“*)

Едно тъмно мѣсто въ **„Divina Comedia“**. Тъй като съ хубавия прѣводъ на г. Величкова тая поема става достжпна и на българската публика, не ще бжде безинтересно да съобщимъ, какъ се тълкува въ най-ново врѣме едно тъмно мѣсто отъ нея. Въ седма пѣсень на тая божествена поема се разправя, какъ Виргилъ и Данте влизатъ въ четвъртото колело на ада, за да виджтъ, какъ се мжчжтъ скжперницитѣ и разсипницитѣ. На входа ги среща мрачния стражъ на ада — Плутонъ — и дрезгаво извиква:

Pape Satan, pape Satan, aleppe!

на което Виргилъ му крѣска отъ своя страна: „Мълчи, вълче проклети! Ежъ си отъ бѣсъ месата самъ“! — Какво значжтъ сега ония думи на Плутона? Цѣли 600 години си разбиватъ главитѣ о тоя непонятенъ стихъ и какви не коментарии сж давани! Най-обикновеното бѣше до сега, че ужъ името на папата се привежда въ нѣкоя връзка съ дявола (pape satan!), но aleppe пакъ оставя неразяснено. Единъ подражатель и коментаторъ на Данте — Vicenzo Monte даде отъ своя страна това обяснение, че ужъ pape и aleppe сж звукове взети отъ гръцки (παπαι — междуметие за чуденье) и еврейски (aleph — първата буква отъ еврейската азбука), съ които ужъ Данте искалъ да символизира двойния характеръ на Плутона, като пазачъ на гръцко-еврейския адъ. Тия и подобни коментарии ги разбива въ пухъ и прахъ едно най-ново обяснение на тоя стихъ, що го дава единъ англичанинъ M'Govern, който се занимава отдавна съ Данте и поемата му. Pape satan, aleppe, каже, не е друго, а французка фраза, написана фонетично, сирѣчъ по свойствата на талянския правописъ; ако се напишжтъ тия непонятни думи съ французко правописание, смисълта имъ излиза веднага на лице: pas paix, satan! à l'épée!, което значи: миръ да нѣма, сатанà! Мечъ, мечъ! Това обяснение прилича на Колумбовото яйце — толкова е то просто и очевидно! И Гладстонъ, който се занимава тъй сжщо съ Данте, възхитенъ отъ това най-сполучливо обяснение, писалъ веднага на M'Govern да му благодари и да го сърадва, че отъ сичкитѣ до сега прѣдлагани обяснения, най-задоволява именно това.

Два дни слѣдъ като съобщи това, Neue freue Presse обнародва (12. октомври т. г.) едно подобно обяснение на тъмния стихъ, споредъ което произхождението остава пакъ французко, но смисълта е съвсѣмъ обратна. „Единъ абонентъ“ на речения виенски листъ обръща внимание на едно мѣсто отъ Гете-овитѣ съчинения (Биография на Benvenuto Cellini), дѣто Гете се чуди, какъ не сж разбрали до сега тоя стихъ, който съдържа французка една фраза: Paix, paix, satan, allez, paix! (Мирно, мирно дяволе, хайде, мирно!) А тая фраза научилъ билъ ужъ Данте, когато билъ въ Парижъ и посѣщавалъ нѣкое си сждилище, въ което сждникътъ „на ликъ сжщи Плутонъ“, ималъ обичай да подвиква на стражарина си тъй,

когато го чуелъ, че се кара съ любопитнитѣ посѣтители и ги не пропущалъ въ сѫда. Това обяснение освѣнъ че не прилѣга твърдѣ фонетично къмъ речения стихъ, но смисълта му се не посрѣща съ онова звѣрско настроение на Плутона, който излиза изъ кожата си, когато вижда земни жители да идѫтъ живи въ непристѫпния му адъ.

Въ българския прѣводъ г. Величковъ оставилъ нарочно речения стихъ непрѣведенъ, като забѣлѣзва къмъ него, че „е трудно да се опрѣдѣли значението му“. Гл. Мисълъ год. IV. кн. I.

Черкови и мънастири въ Сърбия. Споредъ както съобщава сръбскиятъ журналъ „Дѣло“ (книга за юли т. г.), сръбското статистическо бюро начело да издава редъ книги подъ общо заглавие „Прилози за статистику краљевине Србије“. Първата свезка „Црквена и манастирска имаовина краљевине Србије на крају 1889. године“. донаса интересни данни за черквитѣ и мънастиритѣ въ съсѣдното ни кралство. Споредъ тия данни до 1889. година имало въ Сърбия 510 черкви и 51 мънастири — всичко 561 богомолници. Наспротивъ населението на кралство Сърбия, се пада едно връзъ друго по една богомолница (черква ими мънастиръ) на 4,000 души. — Недвижнитѣ имоти на всичкитѣ мънастири и черкви възлизатъ на 2,611,728 лева, отъ които 926,844 падатъ на черкви и 1,685,884 — на мънастири. А пари́ченъ капиталъ иматъ 3,528,586 лева, отъ които 3,317,264 лева падатъ на черкви и само 211,022 — на мънастири.

В.

ПО ПРАВОПИСНИЯ ВЪПРОСЪ.

Где се намираме с правописниіа въпрос? Тиіа дни един моі приіател, учител в провинциіата, между друго ме запита с едно писмо, дали в Софиіа не мисліат скоро да подигнат пак и да решат клетниіът правописен въпрос. В печата попрестанаха разискваниіата по него, министерството на просвещението, което бе го подвзело, го отложи и въпреки очакваніето не възложи на висшиіа учебен съвет да се позанимае с него. Моіът приіател, както се види, много съжаліава, гдето въпросът за правописната реформа стои на същото мѣсто. Тоі свършва с тиіа думи: „какво ли мисли Министерството? Ако нѣма кураж да приеме едно рационално правописание, не може ли да установи поне едно какво-годе та да се дигне убиствената немарливост, с коіато се отнасіат всички към езика?“

Подобни на тиіа мисли ми се с случвало да разменіавам и в лични срещи с учители. Аз споделіам напълно нетърпението на моіа приіател, коіто, като учител по български език, изпитва на кожата си, какви необорни мъчнотии и печални последици докарва правописниіът ни хаос в учебното дѣло. Всеки учител по български език, преди всичко, предава без енергиіа мъчните и сложни правила на правописа, като вижда, че те се забъркват и от ден на ден губіат смисълът си у нас, и като вѣрва, че е време да се премахнат по общо съгласие. Но освен това учителіът знае от опит, как остаіат безплодни и наі-големите му усилиіа и залѣганиіа да привие на учениците си нѣкои несложни правописни правила, защото съградено от него се събаріа постоіанно от неговите другари, както и от сума писатели, които се придържат о друга правописна система или пък не се придържат о никаква и всѣкак влиіаіат зле върху навика и правописната дисциплина на учениците. Мисліа, че е известно, колко слаби са успехите на учениците по български език във всички наши училища. Има нѣколко причини: слаба подготовка на самите учители, рутинност в учебниците и др., но една от важните причини е и отсътствието на уреден правопис. У нас не само малките деца, но и възрастни момчета, даже свършили гимназиіа и висше училище, нѣмат правопис, а поради това твърде често имат и лош стил. Тиіа, които са учили в нѣкоіа гимназиіа въ Русиіа, Ческо или Хърватско, та знаіат книжовно покраі своіа маічин език още един друг славіански език, твърде често умеіат да отгатват и без помощта на речници, где трѣба да се пишо *ъ*, где *ѫ*, где *ѣ* и где *е* и пр.. Но те са единици. По-дълбокото проучваніе ще ни даде жални данни. В нашиіа обществен живот на всѣка крачка ще срещнете грозни последствиіа от правописната безредица, ще срещнете правописни куриози, които

биха били смешни, ако да не бѣха печални поради това, че са много чести. По всичкита наши учреждениіа, а също тъі по редакциите би могъл човек да събере блѣскави примери от безграмотност, коіато се изразіава и в правописа, и в стила, даже у хора, които инак заслужват уважение. Напоследък Министерството взе да обръща внимание върху езика на прошениіата, които му се подават за служби и стипендии, но мислите ли, че злото се е прекратило или намалило? Ни наі-малко! И до днес се подават безграмотни прошениіа и то от бъдещи учители. С цел да се свестіат подобни кандидати за просветители, мнозина от тѣх са отблъснати само въз основа на безграмотните им прошениіа, и пада им се. Таіа мѣрка е уместна, тіа свидетелствува за доброто желание на Министерството. Но нѣма съмнение, тіа е взета само, за да се запази достолепието, и да се изкорени поне отчасти немарливостта към езика, без да се вѣрва, че по тоіа начин ще се помогне окончателно на стилистичната и правописна болест. Защото и у нас се развива вече лошиіът навик, само в тържествени и официални случаи да се обръща внимание върху езика и правописа. От всички е забележено, напр., че нашите ученици, само когато пишат писмена работа по български език, гледат да се изразіават добре и да пишат колкото могат по известни правила. Писмените работи по другите предмети се отличават откъм езика винаги с разпасаност, коіато се обіасніава само с неустановеността на нашиіа правопис. И тук не помагат вече никакви мерки.

Никоі не отказва вече у нас, че инициативата за правописната реформа се пада главно на министерството на просвещението, но то става вече негова света длъжност, когато вижда, че обществото го гарѣзва и не ще да мисли за него, поради дребнавост или залиси. Нашите списаниіа се препоръчиха от недобра страна, като държат толкова време гробно мълчание по повод на реформата, изработена от новата комисиіа. Само три списаниіа, до колкото помніа, се обадиха по тоіа повод: Български Преглед, [1]) Мисъл и Учител. Наистина, таіа тишина се дължи отчасти на това, че Министерството не даде широка гласност на изработениіа проект и не определи точно неговата нататъшна садба. Но това са обстоіателства от втора важност за ониіа, що милеіат за развитието на книжнината и успеха на училищата. Човек би дошел до мисълта, че нашиіът печат се стрѣсква само пред зинала опасност, че тоі не е способен да обсъжда тихо и спокоіно наі-съществените въпроси, да подготвіа отдалеко решението им или да предпазва от прибързани решениіа. Ако е необходимо да се покаже по-голѣма решителност от страна на учителите по български език, като наі-живо заинтересувани с правописниіа въпрос, решителност да се направи нещо за упростіаваніе правописът, то нѣма съмнение, те ще се постараіат да туріат въпросът в такъва фаза.

Министерството взе втори път подкан и почна делото по един начин, коіто не срещна такива възраженіиа, както първиіът път, и комисиіата отколе достави своіът проект. За членовете на комисиіата, които — макар и не всички до един — си изпълниха добросъвестно своіата длъжност, ще бъде обидно, ако тѣхното дело се тури под миндера. Аз не мисліа, че ще стане това, но желал бих от страна на

---

[1]) Вж. год. II, кн. VII, стр. 162—3.

Министерството да не се отлага работата на дълго време. Лично аз не съм се въодушевіавал до там от начина, по който ще се оперира нататък с изработенніа проект. Но добър или осъдителен тоіа план, нека се върви по него. Членовете на комисиіата приеха да работіат под условие, че техниіът проект ще се разгледа от висшиіа учебен съвет и след това ще се приеме или о тфърли от Министерството. Нека прочее се направи тъі. И сега не е късно: задачата може да се възложи на постоіанніа висши учебен съвет, може би, наі-сетне, именно тоі се е имал пред вид? Министерството отворено трѣба да обади, дали желае да дава ход на изработенніа проект. Лесно е да се допусне, че нему не се аресва тоіа проект, който в главните си черти дава предимство на фонетичниіа принцип, или че се бои от осъжданиіа, и затова не го изважда на сцената и не му дава ход. Но мъчно е да се разбере, за какво е тук страхът, когато не се взема никаква отговорност. Ако ли пък стане іавно, че личнитѣ възгледи на Министерството и неговите страхуваниіа задушат новоизработениіът проект на време — идеите не могат се уби за винаги, — тогава длъжност е на писателите и на учителите, но особено на учителите, да подигнат въпросът по собствен подкан, който може би ще се увенчае с по-добър успех. Учителите по български език от отделни учебни заведениіа биха могли да изработіат проекти за реформи на правописа, да ги обнародват и да ги изпратіат в Министерството, което може по-лесно да се реши тогава на нѣкои преобразуваниіа. Колкото за втората комисиіа, за неіа остаіа едно моратно утешение, че и тіа, като първата, е работила с добро желание да улесни и опрости нашиіът правопис.

Софиіа 18. X. 95. год.

Д. М.

По-главни типографически погрѣшки въ расказа „Двѣ нечакани гостенки“, помѣстенъ въ книга IX—X. „Бълг. Прѣгледъ“.

Напечатано:	Чети:
Въ съдържанието редъ 4.	
пеканени	нечакани
Стр. 43. редъ 15.	
смирено до пѣмай-кждѣ, защото. . . .	смирено и послушно. И двамата майка имъ ги обичаше до пѣмай-кждѣ, защото. . . . .
Стр. 48. редъ 15.	
тенжери	танури
Стр. 50. редъ 12.	
Ти не знаешъ! По срѣдъ нощь да рече.	Ти не знаешъ Бѣла, каква е! Тя е сърчена, като мжжъ Посрѣдъ нощь да рече . . . . .
Стр. 51. редъ 23.	
да говорятъ	да вечерятъ

БЪЛГАРСКИ
ПРѢГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ

ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА ДРУЖЕСТВОТО „ОБЩИ ТРУДЪ“

ГОДИНА II.

КНИГА XII. — ОКТОМВРИ.

СОФИЯ
ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА
(Братя Прошекови)
1895

СЪДЪРЖАНИЕ.

КНИГА XII.

Стр.

Освобождение. Очеркъ отъ А. Т. Страшимировъ 1
Блазѣ му, който я грабне! Разказъ отъ Boernstern Bjornson. 35
„Подъ вуала!“ (По В. Т. Б.) Стихотворение отъ В. Бодринъ 39
Асъ и Двойка. Поетическа среща, отъ А. Теодоровъ . . . 40
Македония споредъ най-новитѣ книжовни вѣсти. Отъ Д. Матовъ 52
Личнитѣ сношения на П. J. Шафарикъ съ българитѣ. Отъ И. Д. Шишмановъ 74
Българсниятъ клонъ на нѣмската социалъ-демокрация. Отъ Б. Минцесъ 86

Рецензии и книгописъ.

Ив Ив Момчиловъ. Ржководство по теорията на словесностьта. — *Б. Ц.* 104
Пенко. Стихове на скучната лира. — *Б. Ц.* 113
Д-ръ Карлъ Оппелъ. Книги за родителитѣ. — *И. Д. Ш.* . 114
Ioan Bogdan. Romînii şi Bulgarii. — *Л. М.* 116
„ „ Cronice inedite. — *Л. М.* 120
А. М. Смирновъ. Александръ Сергѣевичъ Грибоѣдовъ. — *Д. М.* 122
A. Odin. Genèse des grands hommes gens de lettres français modernes. — *И. Д. Ш.* 123
А. Мацакъ и Хр. Цвѣтковъ. 20 дѣтски пѣсни за долний и срѣдний курсъ на първоначал. училища. — *нъ* 123
Д. Х. Георгиевъ 1. Вазовъ маршъ; 2. А. Мацакъ. Маршъ на 4 пѣх. Плѣвенски полкъ. — *нъ.* 124
Календарче Солунъ за високос. 1896 година. — *Д. М.* 125
Литературна премия на в. „Прогрессъ“ 125
Вѣнко. Звукове и картини. — *Р.* 126
Отговоръ г-ну д-ру Цвѣтанову отъ *Д. Д. Агура.* . . . 126

— И харно ще е, дѣдо Гюро... харно ще е! — ами таквозъ... нали като турѭтъ нови, трѣба и по селата да турѭтъ нови, — писари, да речемъ, па и кметове.

И Иванъ се поозърнѫ. Дѣдо Гюро си направи оглушка, па се почерпихѫ.

— А, дѣдо Гюро, казватъ, пѫдели и кметоветѣ?

— Казватъ, свато, — спиши гласъ дѣдо Гюро; — туку голѣми крамоли се дигали.... Не ни е работа! И царщината, и градоветѣ, и селата, — вредомъ има хора, гдѣто да прѣмислятъ за то.... Ний пека си гледаме сиромашията.... Оно, знаешъ, атоветѣ се ритатъ, па ние си теглимъ!

— Право е, дѣдо Гюро.... Ехъ, истина думашъ! Дано ни Богъ изкара на добро!

I.

Нощьта прѣваляше — настѫпяше 26. май 18.... год.

Отъ два часа въ тъмнитѣ П.-ски гори крачеше всадникъ. Блѣдитѣ лѫчи на пълната луна сегисъ-тогисъ проникваха прѣзъ гѫститѣ клонье и озаряваха лицето на всадника. Той дигаше къмъ нея възтърженъ погледъ и сбутваше коня. — Това бѣ 26—27 годишенъ гиздавецъ младъ човѣкъ. Длъгнестото му нѣжно лице, — съ високо чело, вдлъбнѫти проницателни сини очи, гръцки носъ и подъ тънки руси мустачки красиво свити бърни, — сега сияеше и, обкрѫжено отъ кѫдритѣ на дълга коса, сочеше силна възбуденость. Широкитѣ му плѣщи се волно кършехѫ подъ тънко и кѫсо палто, облѣчено върху една само фанелена риза. Вѣтрецътъ развѣваше палтото, и подъ него се лъскаше револверъ.

Той караше неравно. Щомъ дочуеше скърцанье на коля, смушкаше коня, изпрѣчваше се прѣдъ първиятъ водачъ, навеждаше се до самото му лице.

— Добъръ часъ! — здрависваше глухо и смушкаше пакъ коня.

— За кѫдѣ, ваша милость? — попитвахѫ го.

— За Българово.

— Нѣма тамошни коля.

И той си продължаваше пѫтя.

Въ единъ долъ, на страна отъ пѫтътъ, тлѣеше огънь и чуеше се глъчъ. Всадникътъ поспрѣ, вслуша се и възбудено потегли къмъ кервана. Вслуша се повторно, пъргаво скочи и поздрави.

— Странджевъ! — Учительтъ!

Начугулихѫ се около му селяни. Радушно любопитство изразяваха чернитѣ физиономии. Всѣки се изреди да се рѫкува съ пѫтника. Той, Странджевъ, радушно стискаше дебелитѣ длани, взираше се милаво въ лицето на всѣкиго, споминаше му името и поздравяваше съ най-интимни възклицания. Покани ги най-послѣ да насѣдатъ. Посбутахѫ огъня и обкрѫжихѫ го.

— А, отъ София идешъ, нали? — питахѫ го.

— Отъ тамъ, селяне, и носѭ ви новини, новини!

— Новинитѣ, туку-речи, ги знаемъ, — други станѫли министри.

— Така е, братя! Други станѫхѫ министри. . . . И всички трѣба да станемъ на крака: — трѣба вече да си отърсимъ яката отъ изѣдницитѣ!

— Право си е. . . . Оголихѫ ни, учителю! . . . Тѣ нѣмахѫ Бога! — обади се единъ отъ селянитѣ, — прѣгърбенъ, възстаръ, съ хиляди бръчки на лице.

— И днесъ е врѣме да имъ туримъ кракъ, чичо Димо!

— А бе, то дано отъ горѣ сторѭтъ нѣщо, а то. . . .

— Отъ горѣ кажешъ, ама я прѣмислете, дѣ да знаѭтъ хората, кѫдѣ ви васъ най-боли?

— Знаѭтъ тѣ, учителю, знаѭтъ. . . . Какъ щѣло да не знаѭтъ?! . . . И царщински, и окрѫжни, па общинскитѣ. . . .

— А кмета! Кой да знае, че. . . .

— Добъръ ви вечеръ хора! — грѫмъкъ поздравъ прѣсѣче разговора.

Изъ една горска пѫтека неосѣтно бѣ се озовалъ високъ единъ съ мургаво лице, голобрадъ 19—20 годишенъ момъкъ. Облѣченъ въ нѣкаква униформа отъ бозявъ шаякъ, той се държеше спретно — не приличаше на пѣшеходъ, какъвто бѣ.

— Драгое! — посрѣщнѫ го сърдечно Странджевъ.

— А бе това е Драгой . . . Бойчова синъ, — зашушукахѫ селянитѣ.

Изъ подъ едни коля пъргаво се измъкнѫ дѣте.

— Мале, вуйчо, вуйчо! — писнѫ то и отърча при пѫтника.

— Драгой замѫлва дѣтето. Отърча и майката, Драгоева сестра.

— Ами кѫдѣ е свако? — нетърпеливо запита Драгой.

— Пасе воловетѣ. . . . да го повикамъ ли?

— Повикай го, сестро. . . . Други наша рода има ли?

— Има, има . . . . всички сѫ съ воловетѣ . . . . ей сега! — щурнѫ селянкатѫ.

— За Българово? — обърнѫ се Драгой къмъ Странджева.

— Да, да.

— Значи заедно? Тѣ тамъ още царуватъ!...

— О, да! — и Странджевъ топло протегнѫ Драгою рѫка.

Слѣдъ малко 15-тина души бѣхѫ обкрѫжили огъня. И дълго небето милаво трептѣ надъ тая група, въ която двѣ бури въ живота още души се силѣхѫ да пробудѭтъ и въ околнитѣ си своитѣ чувства, пориви. Чернитѣ физиономии лека-полека наострихѫ уши, почнѫхѫ да се озиратъ и чинѣше имъ се сѫщо тъй да се тревожи, вслушва и околниитъ шибъракъ.

Послѣ часъ тѣ се раздѣляхѫ.

— Идете и разпитайте, — казваше имъ Странджевъ: ще видите, че сега му е врѣме. Днесъ е четвъртъкъ, вий ще се върнете въ сѫбота, а до тогазъ ний ще подигнемъ селото, па въ нодѣля — зелъ-далъ....

Драгой повика настрани двамината си роднини и своя свако, па имъ шушнà дълго.

— Родъ не ще гледаме, — думаше имъ; — ще го махнемъ.... стига му!

— А бе, като рекѫтъ комшиитѣ.... — отвръщахѫ тѣзъ.

И раздѣлихѫ се. Драгой съ Странджева поехѫ пѫтьтъ за Българово Странджевъ бѣше веселъ и жедно дишаше. Драгой крачеше слѣдъ него замисленъ.

Тѣ и двама бѣхѫ въ София, и двамата стояхѫ първи въ манифестациитѣ противъ паднѫлия кабинетъ. А сега случайно се срѣщахѫ на единъ и сѫщи пѫть. — Странджевъ, учитель въ Българово, прѣди мѣсецъ бѣ прогоненъ по политиканство и укри се въ столицата. Сега той бързаше „да сключи равносмѣтка въ Българово“, както се изразяваше. Съобщителенъ и енергично-пъргавъ, той бѣ сполучилъ да поведе въ Българово мало и голѣмо противъ кметството и една вечерь щѣше просто да арестува кмета — народенъ прѣдставитель.... Той самъ се възхищаваше отъ това си първо въ живота геройство и съ чудно младежко увлѣчение го разправяше, колчимъ се падне. Раздвижилъ селянитѣ, па кметътъ — нѣмало какво — направилъ да го изключѫтъ и му заповѣдалъ да напусне селото. Още сѫщата вечерь той свиква тайно събрание и, въ съгласие съ Наня-чорбаджи, влиятеленъ въ селото лихварь и общински съвѣтникъ, тъкменъ бѫдещи тесть на Странджева, рѣшаватъ да устроѭтъ митингъ, да бламиратъ съвѣта. Кметътъ ги подушилъ, привардилъ петина отъ събранието, затворилъ ги въ селския хамбаръ и почнѫлъ да изпитва....

— Туку що се тъкмѣхъ да лѣгамъ, разправяше Странджевъ; — а понесе се откъмъ селския хамбаръ ревъ . . . . бнѫтъ нѣкого! Настръхнѫлъ грабнѫхъ азъ безъ двоумѣнье револвера, дигнѫхъ домакинитѣ си — четирма здраванаци братя, — награбихѫ тѣ колове, па отърчахме къмъ хамбара. Ревътъ отъ вѫтрѣ продължаваше. Блъснѫхъ азъ смѣло вратата и влѣзохме. . . . Сепнѫхъ се: купъ хора! Въ свѣтлината на пушливо газниче дрезгло се съзирахѫ сѣнкитѣ имъ: на една страна двоица съ пушки — селска стража — вардѣхѫ насѣдали, плахо свити селяни; а на срѣдъ кметътъ, писарьтъ и общинскиятъ стражарь бѣхѫ се начугулили върху заваленъ човѣкъ, когото послѣдниятъ бѣсно налагаше съ тояга. . . . Право да си кажѫ, отъ първомъ се пострѣснѫхъ, но не бѣ врѣме за страхъ, — прѣмрѣжихъ, пъргаво насочихъ револвера и крѣснѫхъ:

— Убитъ е, който мръдне!

Сепнѫхѫ се всички.

— Долу пушкитѣ! Стрѣлямъ! — опнѫхъ азъ револвера.

Пушкитѣ се наслагахѫ на земята. Въ това врѣме общинскиятъ стражарь замахнѫлъ къмъ мене съ шашка, но азъ се обърнѫхъ, когато вече единъ отъ моитѣ хора го заваляше. Тъкмо въ тоя мигъ единъ отъ свититѣ задъ караула селяни изрева и се спуснѫ възъ наслаганитѣ пушки. . . . Спрѣхъ го, разбира се.

— Ама, учителю, прѣбихѫ ни! — изръмжа тоя.

Едва тогазъ го познахъ. Той бѣше единъ отъ първитѣ мои хора, — Стойновъ Пеньо; водѣше цѣла една махала подирѣ си. Рѣдъкъ селянинъ, неподадливъ, всѐ на своя глава! Какъ да е, усмирихъ го и обърнѫхъ се тогазъ къмъ кмета. Досмѣша ме: той отпуснѫлъ рѫцѣ и раменѣ, проточилъ вратъ — гледа опуленъ; а писарьтъ, малко задъ него, плахо наднича. . . . Жертвата имъ така си бѣше остала — лежишката на очи, обвила глава съ рѫцѣ. . . . Гледахъ, гледахъ, па нѣмаше що, надумахъ си кмету хубавѣ . . . . едва що го не ударихъ. . . . А селянитѣ прѣдъ сами него ми обадихѫ, че ги бъхтали да кажѫтъ, какво сме говорили въ събранието. . . . Излизаше, че гласежътъ ни е откритъ! Смислихъ да ги арестувамъ, но благоразумието надви. . . . А дяволъ го взелъ, чинѣше си да ги арестувамъ! . . . Какъ да е разотидохме се, а на зараньта въ тъмно събудихѫ ме купъ мои хора. . . . Прѣдъ канцеларията кметътъ съ чорбаджата събрали селяни и чакали войска отъ града, та мене вързанъ щѣли да откаратъ. . . . Трѣбаше да забѣгнѫ, — не оставаше друго какво да правѫ. . . . Па и всичкитѣ мои хора това ме съвѣтвахѫ. . . .

Срамно не срамно — приехъ, па Стойновъ Пеньо стегнж два коня и уфейкахме скритомъ. На първата желѣзнична станция той се повърнж, откара коня, а азъ по трена, та въ София. Послѣ ми писахж, че не войска дошла въ Българово, а ескадронъ стражари съ приставъ, прѣтършували селото да ме дирѭтъ, па изкарали си гнѣвътъ на дѣда попа, клетникъ. . . . Той бѣше семейно обиденъ отъ общинския писарь, та бѣ съгласенъ съ кръстъ въ ржка да поведе народа отъ черква за митингъ. . . . За туй нà, кметътъ го прѣдалъ на пристава, па отвели го нѣшъ въ П., а отъ тамъ по трена изпратили го въ митрополията. . . . Прѣдставѣте си! И безъ да знае владиката! . . . .

Разправяше Странджевъ, възклицаваше, а очитѣ му горѣхж. И сега той самоувѣрено отиваше въ Българово да пожене лавритѣ на пълна побѣда.

Драгой бѣ ученикъ по дърводѣлство въ Княжево, но напослѣдъкъ биде изключенъ за непослушание. Той се връщаше въ селото си, гдѣто мислѣше да учителствува. Брайковъ — общинскиятъ кметъ въ Българово — му бѣ вуйка и дори жертвуваше свои пари за да се издържа въ училище, но лани прѣзъ лѣтото Драгой бѣ повелъ цѣла политическа атака противъ кметството и сега отиваше да довърши почнжтото лани.

Двамата агитатори не бѣхж се сдумали въ София, макаръ и да се срѣщахж. Странджевъ дружеше съ други, а Драгой и така си бѣше мълчаливъ, пъкъ и надмѣнно странѣше. Сега въ срѣщата си съ селянитѣ тѣ се опознахж, и Драгой се пообая отъ Странджева.

На едно високо равнище съ обширенъ хоризонтъ тѣ поспрѣхж и всѣки на своя смѣтка се любуваше на изгледа: Драгой — на родния кжтъ, а Странджевъ — на поле за състезанье въ обществото.

— До една недѣля още — и ще се раздвижи тая жалка маса, ще отърси отъ плѣщитѣ си разбойнишката клика отъ родна сгань, — сбъбра нервно Странджевъ; — петь годинки отъ моя животъ лежжтъ въ тия глушини. . . . И сега въ нѣколко дни азъ трѣба да ги изживѣж напълно. . . . Да! И не ще жалж тогава за тѣхъ!

— Мислишъ ли да избиколишъ околията? — попита го Драгой свѣнливо.

— Навѣрно не ще има нужда. Азъ писахъ на приятелитѣ си въ околията и стига да сгромолимъ Брайкова, — всички други ще окапжтъ като круши. . . . Той имъ е душата!

Затърка ржцѣ Странджевъ и възбудено продължи:

— Отвратително, но чудесно величие, наистина! Отъ окжсанъ полуграмотенъ писарь — тоя злодѣй въ нѣколко години съ кметство, съ депутатство забогатѣ. Невѣроятни работи, бога ми!

— Истина. Лани това и слѣдѣхъ, — подзе Драгой; — съберхтъ се, па шушукатъ: я по избори, я по търгове.

— А пъкъ тая година се прѣдлагаше кандидатъ и за прѣдсѣдатель на постоянната коммисия! Срамъ, срамъ!

— А бе не малко го прѣзирамъ и азъ.... Ако щешъ, дори менъ ме е срамъ, че ми е вуйка и че му съмъ признателенъ.

— Признателенъ.... Нима признателностьта на народа не е по-скжпа?

— О, да! И азъ далечъ не мислѭ да бждѫ снизходителенъ!

— Като парцалъ ще го изфърлимъ отъ канцеларията!

— Само какъ ще го направимъ туй? Менъ ми е бая на чудо.

— Смѣшенъ си. Когато азъ прѣди можахъ да направѭ толкозъ, то какво остава за сега?

— Да, но работилъ си съ попъ, съ чорбаджии... А сега той може да ги е укротилъ... Тѣ всички сж въ единъ долъ за дрѣнки! Така е, г-нъ Странджевъ!

— Прѣди работихъ съ тѣхъ, защото селянитѣ бѣхж наплашени, а сега нѣма никой отъ какво да се бои. Пъкъ всички въ селото сж недоволни.

— Недоволни сж, туку всѐ пакъ се владатъ отъ никакъвци лихвари, като Наня чорбаджи... А тоя десетки пжти се е обявявалъ противъ Брайкова и пакъ всѐ си е въ неговия съвѣтъ и вѣченъ кандидатъ поне за помощникъ.

— Всичко, всичко съмъ прѣмислилъ азъ! — отвърнж надмѣнно Странджевъ, съ досада въ лицето, че допуснж да му възразява едно момче.

— Дано е тъй, туку не забравяй, че Брайковъ е навѣрно добрѣ спрѣтнжлъ шайката си, па и тждѣвашната администрация е още тѣхна, — додаде Драгой вече съ гордъ изразъ на лице, като чувствуваше здравината на позицията си.

— Е пъкъ, ако потрѣба, ще почакаме да прѣчистѭтъ ония въ П., та въ краенъ случай ще се обърнемъ за помощь отъ тамъ, — отсѣче Странджевъ съ прѣсилено нехайство.

— Помощь отъ полицията?

— Защо не... въ краенъ случай?

Драгой кривнѫ глава и загледа съпѫтника си съ възмутено недоумение.

—Зеръ, ако шайката завилнѣе разбойнишки? додаде Странджевъ сухо.

Драгой не отвърнѫ.

Зора ги огрѣ прѣдъ село. — Отвѫдъ лѫкатушната рѣка по единъ низъкъ рѫтъ прѣзъ утренната синкава мъгла се мѣркахѫ разпелѣни кѫщя по двѣтѣ страни на недълбокъ долъ. Срѣдъ тѣхъ красиво се дигахѫ синьото на два ката училищно здание, малката черквица съ наперена камбанария и на възвишина срѣдъ село една сграда като вила — новата Брайкова кѫща. — Нашитѣ пѫтници спрѣхѫ за минута, полюбувахѫ се на познатата имъ гледка, па Странджевъ възтържено дигнѫ револверътъ и гръмнѫ.

— Ще побѣдимъ, Драгое! — рече, смушка коня и прѣпуснѫ къмъ село.

На страни отъ тѣхъ по гористъ дърварски пѫть караше волски кола възстаръ селянинъ. Странджевиятъ гърмежъ му обърнѫ вниманието; прослѣди той съ очи пѫтницитѣ, па поклати глава.

— Не сѫ за добро тия! — одума си се той; — ще разбъркатъ селото . . . само да видишъ; — и селянинътъ сбоде пакъ воловетѣ, продължи си пѫтя.

II.

Драгой се отдѣли още отъ край село — отиде си дома̀, а Странджевъ спрѣ до общинската канцелария прѣдъ Боньова дюкянъ, надникнѫ отъ прозорцитѣ и ухиленъ рипнѫ, остави коня на Боньова слуга, да го закара у домакина му—дѣдови Добреви — и влѣзе въ кръчмата. Край тѣснитѣ и разкривени маси седѣхѫ наведени селяни и черпѣхѫ се. На едно кьоше самъ, седнѫлъ по турски, пиеше кафе подпъленъ 45—50 годишенъ, съ мургаво самодоволно лице селянинъ. Той бѣше Наньо чорбаджи. — Странджева посрѣщнѫхѫ най-обикновено — съ лѣнивото „живо-здраво“. Той се рѫкува съ всички, а и съ Наня чорбаджи.

— Какъ тъй въ наше село? — изкриви уста тоя.

— Е, дойде врѣме да ви навидѭ! — отвърнѫ Странджевъ усмихнѫтъ хитро.

— Слава на Бога, учителю! — наближи весело единъ окѫсанъ, на години селянинъ; — дай рѫка, добрѣ ни дошелъ!

Тоя бѣше бай Койо, дѣдовъ поповъ братъ, отъ срѣдна ржка човѣкъ, попийнуваше си, па бѣ и върлъ крамолникъ. Още отъ зимасъ той явно гълчеше противъ кмета, но не хващахж мѣсто думитѣ му, — бѣ смѣшливъ.

Странджевъ радушно стисна протегнжтата му ржка.

— Добрѣ съмъ те нашелъ, крамолнико! — изсмѣ се.

— А, какъ тъй?

— Е, не знаешъ ли, дойде врѣме! . . .

На вратата се показа — кметътъ Брайковъ, — високъ и плѣщестъ човѣкъ, облѣченъ въ тѣсни отъ бозевъ шаякъ дрѣхи, а на главата съ ширококрая черна шапка. По снага той не бѣ пъленъ, но лицето му бѣше подпухнжло, възчерно, съ низко чело и гжсти вѣжди, подъ които грозно играяхж черни, неспокойни очи. Внушителность му придавахж дългитѣ засукани черни мустаки. Той бѣше 35—40 годишенъ.

Щомъ се появи той, кръчмата стихнж, — слѣдъ малко почти опустѣ.

— Добрѣ дошълъ, г-нъ Странджевъ! Какви новини? — наближи той злобно усмихнжтъ.

— Вие ги знаете.

— Знамъ ги . . . да.

— Това е, — дойде день на разправа!

— Праздна е тя . . . Кога човѣкъ е правъ и има народа съ себе си . . .

— Охо! обаче, ще видимъ, ще видимъ! — изкриви лице Странджевъ злъчно и потегли навънъ. Придружи го бай Койо.

Брайковъ ги проследи съ кръвенъ погледъ, па повика кехаята и шъпнж му дълго. Слѣдъ часъ около канцеларията стояхж при общинския стражарь троица на гледъ нехайни селяни. Между имъ бѣ и кехаята Банко Палътъ. А въ кметовата канцелария Брайковъ бѣ събралъ четирма отъ общинскитѣ съвѣтници. Въ числото имъ бѣше и Наньо чорбаджи.

— Правимъ що правимъ, трѣба часъ по-скоро да прогонимъ туй куче отъ селото си! — думаше угриженъ Брайковъ; — та знаемъ го, той дигва бунтъ дори само и съ Добревцитѣ!

— Дигва . . . Какво може съ четирма голаци! — обади се изтежко Наньо.

— Ама работата е, да не се чуе, че има бъркотия въ селото ни, — отвърнж му Брайковъ.

— Е, ама то безъ бъркотия не ще се може!

— И азъ видж . . . не ще се може, туку нека пипаме бръжко. Чуйте какъ азъ глашж: довечера ние тукъ ще повикаме единъ по единъ Добревитѣ, — па въ хамбара . . . . А

послѣ ще почерпиж 5—6 отъ момчетията и ще си ги пуснемъ низъ село... Оня все ще се помами да излѣзе по дюкянитѣ, па... сѣщате се! И утрѣ не ще осъмне той въ село...

— Знаешъ ли, — обади се бившиятъ помощникъ (сега бѣ такъвъ Наньо); — оня е такъвъ лудетина, па и Добревитѣ не влизатъ лесно въ капанъ.

— Я мълчи! — авторитетно го прѣкжса Наньо; — не влизали въ капанъ... Че кои сж тѣ? Като имъ пратишъ караулъ, биле и ще тичатъ!

Въ това врѣме Странджевъ съ бай Коя намръщенъ крачеше къмъ дѣдови Добреви. Той лека полека се настрои злѣ, като кога на човѣкъ хрумне, че го чака нѣщо лошо. Бай Койо го слѣдѣше весело.

— Пъкъ ти не знаешъ... чуй ме, охили се той Странджеву; — моя батко, попътъ де, стори евалла на кмета.

— Какво?

— Думамъ ти, евалла му стори, прѣклони глава.

— Какъ тъй... кога?

— Оня день... Кметътъ гощава кръстника си, па викахж го да опѣе софрата, че тамъ.

Странджевъ малко уважаваше Койовитѣ думи, но пъкъ бѣхж му писали, — попътъ злѣ се каралъ съ Брайкова и тоя го вече билъ прогонилъ отъ село.

— Ама какъ?

— Е, пропждили го бѣхж, учителю... За насъ щѣхж да доведжтъ аладжовския попъ, та... Зеръ, челядь си има човѣкътъ... и прѣклони глава... Па и право си е учителю, не той ще урежда село! Попъ е — нека си гледа попството.

Странджевъ неволно наведе глава, но слѣдъ мигъ махнж ржка.

Дѣдо Добри седѣше на пруста и наведенъ чукаше съ тояжка по земя, като поглеждаше сегисъ-тогисъ къмъ пжтя. — Налегнжла го вече старината, той отдавна бѣ започвалъ, т. е. не ходѣше по полска работа. Но бащинската ржка още държеше въ сговоръ четирмата синове, тѣ още слушахж старата команда.

Лека руменина облѣ старешкото лице, кога се показа Странджевъ.

— Напоконъ сине! Слава богу, слава богу! — посрещнж го дѣдо Добри; — щешъ ни зарадва кжщата, сине! Яко се бѣхме загрижили по тебъ.

Странджевъ почти просълзено стисна сухата ржка. Затече се и старата домакиня, па посрѣщна и тя гостътъ сѫщо тъй съ рѣдка обичливость.

Слѣдъ малко тѣ, обкржжили паралия съ наслагано сиренце, кисело млѣко и туку що извадена отъ жарь пита, черпѣхѫ се съ каленка.

— А тукъ, сине, има̀ послѣ много зинкьорства, много! — почна дѣдо Добри; — викахѫ по редъ ката вечерь моитѣ, па ги задържахѫ до срѣди нощь, — съвѣтвахѫ ги, плашихѫ ги, говорихѫ имъ какво не... Ехъ, слава богу, не сторихѫ ни голѣмо зло!... Само на̀ исклахѫ ни седемь агнета... въ кошарата бѣхѫ, отдѣлени за продань, па една нощь... Нищо, нищо! А пъкъ на̀, на Стойновъ Пеня, горъкъ, му изсѣкохѫ лозето!... Изсѣкохѫ го, съвсѣмъ го изсѣкохѫ, сине! Зинкьори никакви, нѣматъ бога! Нарочихѫ човѣка тъй, гдѣто му е притъмнѣлъ свѣтътъ... Мине отъ тука, па и менъ дори не здрависва... А по кръчми, казватъ, не можешъ го и видѣ!

— Ама Стойновъ Пеня ли?

— Него зеръ... Изплашихѫ, синко, цѣлото село омърлушихѫ! Азъ нѣвга думамъ и на моитѣ — не имъ трѣба, не ще се наше село уреди... Ама пъкъ и не ги дипъ сѫдѭ... Биле по нѣкоги си думамъ — нека! Млади си сѫ, та че какво, — не ще цѣлуватъ ржка на кмета и на Наня... Чорбаджии си сѫ, ама не тѣ ни хранѭтъ... туй е! На моитѣ имъ е по сърце да тичатъ по селска работа и нека тичатъ! Не е ни грѣшно, ни срамно! Нека да ги гаврѭтъ изѣдници като Наня, нека ги гаври само такъвъ!

— Ама и той съ кмета ли държи?

— Ха, тѣ сѫ едно! Като се чу за бъркотията и — кметътъ събралъ своитѣ, па сторилъ си Наня помощникъ и отъ тогива си сѫ ведно... Па и кметътъ се сроди съ Наня: сгоди сестрника си за Наньовата щерка... Минѫтъ край менъ, па не ме и здрависватъ... А сдобрили сѫ се съ селянитѣ — по-вече не бива! Туку изреждатъ кръчмитѣ, черпѭтъ кого дѣ срѣщнѫтъ...

Странджевъ прѣблѣднѣ.

— А стариятъ помощникъ? Съ тѣхъ ли държи?

— Съ тѣхъ, сине! Зеръ да се дѣлѭтъ, — бъркали сѫ ведно въ кюпа!..

На Странджева се отяде. Той бѣше и тъй съвсѣмъ изпуренъ отъ едномѣсечното лутанье и буренъ животъ, а сега бѣше се вече ангажиралъ прѣдъ толкова свѣтъ да бламира Брайкова, пъкъ го заваряше закрѣпенъ по-вече отъ всѣ-

кога . . . Та че и сгодили сѫ Наньова Вела . . . Прѣкръсти се и се оттегли отъ паралията, па отпуснѫ мрачно глава.

Вратнята се отвори и влѣзе кѫсъ и сухъ човѣкъ, облѣченъ въ тѣсни дрѣхи, съ кирлива шапка на глава. Това бѣ Странджевътъ другарь Печевъ, старъ учитель.

— Намѣрихъ ви най-послѣ! Научихъ се, че сте дошълъ и отъ одевѣ ви дирѭ, — наближи той и съ прѣкалена любезность, като къмъ голѣмецъ, свали шапка и се рѫкува съ Странджева.

— Право, бѣхме се бая угрижили! Зеръ, сами не ще можемъ направи нищо!

— Какво да направите?

— Какъ, какво? Ами да подигнемъ селото бе . . . да се почувствува и тукъ освобождение!

— Нима ти се скара съ Брайкова?

— Да се скарамъ . . . ама не е за скарня! Народна работа се казва . . . Ние приказвахме съ бирника, той придума и Стоя бакалина, а оня има вече до 20 селяни съ себе си.

Това завари Странджева въ таково настроение, че не му бѣ до лихварството на Станя, до безчестностьта на бирника и до ничтожеството на Печева . . . Стиснѫ той сърдечно рѫка на колега си.

— Е, куражъ, друже! каза му искрено.

— Азъ говорихъ и на дѣдовитѣ Добреви синове, ама тѣ и не дадохѫ ухо, отвърнѫ Печевъ и се ухили дѣду Добри.

— Натеглихѫ се тѣ, учителю! отвърнѫ тоя.

Поведе се дългъ разговоръ и рѣшихѫ довечера да се сдуматъ окончателно. Слѣдъ туй Странджевъ се оттегли въ стаята си да почине. Той на тръгванье бѣ я заключилъ и всичко завари тъй, както бѣше и оставилъ. На масата стоеше листътъ, на който бѣ надраскалъ протоколъ за митингъ . . . Слѣдъ малко той заспа съ тоя листъ въ рѫка.

III.

Вечерьта у дѣдови Добреви въ една голѣма стая бѣхѫ насѣдали покрай стѣнитѣ Драгой, четирмата дѣдови Добреви синове, бай Койо и още петима други селяни. Странджевъ седѣше на триножникъ до огнището и сегисъ — тогисъ подпитваше по нѣщо. Тѣ се бѣхѫ наприказвали и чакахѫ още хора, — прозѣваха се. Домашнитѣ изглеждахѫ бодри и весели. Това бѣхѫ четирима руси левенти, съ дългнести червени лица,

украсявани отъ буйни мустаци. Тѣ си силно приличахѫ, па и синитѣ имъ очи изразяваха еднаква наивна благость. Дѣдо Добри си бѣ легналъ.

Странджевъ се зашегува.

— Е, бай Койо, какво ще речешъ, ще имъ прѣчукаме краката, на ли?

— Щемъ учителю, щемъ, ако е рекълъ Богъ! отвърнѫ крамолникътъ бай Койо; — азъ още оня день му казахъ.

— На кого?

— На кмета де. Щомъ се чу за бъркотията, сбра ни, дяволътъ, па ни чете смѣтки, ама черковнитѣ!

— Беки събира той селянитѣ? обърнѫ се Странджевъ къмъ Добреви.

— Събиралъ ги, ама ние и не ходихме.

— Думамъ ти, бе учителю, сбра ни!... Та ще ти кажѫ, — продължи бай Койо, — сумтѣхъ азъ, кашлихъ, че туку му го изтърсихъ.

— Не кандиса ли, — казвамъ му — на селска работа? Ние ти вече кандисахме!... Пръхнѫхѫ селянитѣ да се смѣѭтъ... Бѣше въ училището, у голѣмата стая. — Тъй ами! обади се Дражевъ Ганьо. А той, кметътъ ще, гледа въ черковния тефтеръ и кръвѣе... — Остави сега тия — черковнитѣ — му думамъ — ами общинскитѣ да видимъ, тѣхъ покажи! — Пръхнѫхѫ селянитѣ пакъ. А Наньо чорбаджи ми вика: — Е де, мълчи тамъ! — Мълчи зеръ, отвърнѫхъ му; — мълчѫтъ ви хората, че за то... Кметътъ, дяволъ, зафюфюка, па ха на вънъ... Цъкатъ селянитѣ... — Какъ си прави оглушки! — думатъ и смѣѭтъ ми се, тупахѫ ме по рамо. Азъ не се разсърдихъ, а то... Смѣемъ се, че и другитѣ се смѣехѫ, па... — довърши бай Койо ухиленъ до уши.

— Ама истина ли е това бе? възхитенъ, недовѣряваше Странджевъ.

— Е, па ще лъжѫ! На̀, ей ти го Дражевъ Ганьо, — нека каже!

— Така си бѣше, учителю! обади се Ганьо; — само да имаше кой да рече хайде да направимъ прошение да го не рачимъ! — и щѣхѫ всички да склонѭтъ. Ама нѣмаше и кой да направи прошение.

Стропа се навънъ и слѣдъ малко влѣзе — Стойновъ Пеньо. Той бѣше кѫсъ, сухъ, съ възчерно широко лице, 28—30 годишенъ мѫжъ. Голѣмитѣ му черни очи гледахѫ спокойно и умно. Изобщо изглеждаше мрачно нехаенъ.

Странджевъ го посрѣщнѫ най-сърдечно.

— Слава Богу, Пеньо! стиснж му той ржка; — рекохъ, че не ще дойдешъ!

— По-тихо приказвай, учителю! отвърнж тоя сухо.

— Ама нѣма вече отъ какво да се боишъ бе!

— Ти казвашъ тъй. Зеръ, днесъ си тукъ, утрѣ те нѣма. А намъ е тука и умиралката! Знаешъ ли, какво ми минж прѣзъ главата откакъ ти забѣгнж?

Странджевъ се изчерви и ядно прѣхапа устни.

— Знамъ . . . до днесъ бѣше всичко възможно, отвърнж той глухо.

— Пъкъ не се знае и отъ днесъ нататъкъ . . . Казватъ, той вече писалъ писмо и на сегашнитѣ министри, — билъ, думатъ, близенъ и на тѣхъ . . .

Странджевъ скочи кипнжлъ:

— Ей за то пъкъ ний трѣба часъ по-скоро да го бламираме, трѣба часъ по-скоро да отървемъ селото отъ него!

— Трѣба! обади се бай Койо.

— И щемъ, щемъ! додаде Ганьо.

— Е, азъ съмъ си пакъ съ селото, смънка Пеньо; — както рекжтъ другитѣ. Азъ не се дѣлж.

— Както рекжтъ другитѣ . . . Ти не знаешъ ли какъ ще рекжтъ тѣ, наплашенитѣ и прости спромаси? Тѣ отъ насъ чакатъ, бай Пеньо! . . . Срамно е . . . По тебъ се води цѣла горна махала!

— А, води се тя!

— Водили сж се и ще се водѭтъ . . . Направи ги да тръгнжтъ пакъ . . . Спомни отъ първомъ още, какво азъ думахъ: ще работимъ да дойджтъ министри, дѣто да слушатъ многото народъ, а не салъ чорбаджата . . . Е, таквисъ министри дойдохж, а дѣ ни е многото народа?

— Тъй е, учителю, ама . . .

— Какво ама? уплаши ли се? Тогасъ, да ме прощавашъ, иди кукувай при жена и дѣца, — защо си дошълъ?

Кучето залая, чу се отъ вънъ глъчъ.

— Идѭтъ хора, намръщи се Пеньо; — азъ ще си ходиж, ама знайте, ще държж съ васъ . . . щж! и си излѣзе.

Влѣзохж бакалъ Стойо, бирникътъ, учительтъ Печевъ и 15 души хора. Увеличената численость развесели събранитѣ и тѣ прѣпрѣно се удумвахж до късни нощи. По едно врѣме дойде караулъ да вика братята Добреви въ канцеларията: пратилъ ги Брайковъ . . . Дигнж се шумъ, съ подбиви изгонихж караула.

Заранъта Брайковъ мрачно крачеше у дома си, сегисъ-тогисъ спираше и си наливаше ракия. Съ ржцѣ назадъ, понаведенъ той често изблѣщаше очи и гузно поглеждаше прѣзъ прозорцитѣ. На врѣмени сепваше се, дигаше глава и говорѣше си хрипло ядни думи, па съ ярость тупаше кракъ и отпуснѣше пакъ глава.

Синъ на селски свещеникъ, той бѣше свършилъ трикласно училище и слѣдъ смъртьта на баща си станж общински писарь въ Българово. Уменъ и присламчивъ, па още покрай родове и отъ жена, той сполучи да се избере кметъ. А не слѣдъ много сближи се съ една фракция отъ градскитѣ партии и въ мжтно врѣме прокарахж го депутатъ — първенецъ въ края. А бѣше сиромахъ младъ домакинъ, пъкъ трѣбаше да има своя прилична кжща, свои имовини, конье, — трѣбаше съ всичко да отговаря на блѣскавото си положение.

Отъ тогисъ вече се нанизахж редъ години. И Брайковъ бѣше забравилъ, т. е. не знаеше нужди. Нѣщо повече: бѣ привикнжлъ да мисли, че въ неговия животъ нѣма нищо таково — негладко, таково, което да нѣма въ живота на тѣзи, съ които той работѣше или прѣдъ които благоговѣеше. . . И отъ спомянето на нищо не пламваше лицето му. Истина, сепваше се, кога срѣщнѣше нѣкого, комуто е напакостилъ, но това бѣше само затаенъ страхъ . . . А на мнозина бѣ той пакостилъ! Правеньето училища и мостове, даваньето подъ наемъ обширни селски пасбища на скотовъдци, па и сбираньето десетъкътъ, задържаньето хилядитѣ отъ прѣвоза, — всичко туй бѣ горещъ поводъ за скарнитѣ му съ селянитѣ. И едни той смиряваше съ добро, а други съ зло, което въ властолюбивото си ослѣпение никакъ не скжпѣше. . . Селскитѣ избори въ сжщность произвеждаше съ жълти и червени кукурузени зърна; по-смѣлитѣ си противници въ изборни день пращаше въ града при воинския началникъ за нѣкаква лична провѣрка на списъци по запаснитѣ. А употрѣбяваше и чудновати глоби, мжкненье по сждилищата, па дори побои и подпалвания.

И сега, слѣдъ послѣдната министерска криза той смжтно чувствуваше угрози отъ нѣщо страхотно. Нѣкаква болестна горчевина, размѣсена съ плаха гузность, шаваше дълбоко нѣйдѣ въ неговата душа и чувствуваше той нѣкакъ да му дотежаватъ раменѣтѣ и като да блика кръвъ въ главата му . . . И често той дигаше ржка, като да отмахне нѣкакъвъ призракъ. . . Ако жена му, братъ му, ако нѣкой неговъ близъкъ би му пришепнжлъ на пр. — иджтъ стражари, ще те от-

каратъ! — Брайковъ навѣрно би се грозно облѣщилъ и въ мигъ би люшнжлъ глава, па нѣмъ, безчувственъ би потеглилъ покорно на кждѣто го поведжтъ... Но таково нѣщо никой му не пришепняше, него той не чуеше и у себе си, а бѣше само нѣкакъ настръхнжлъ съ смжтна тревожность въ съзнанието и пиеше. Пиеше не отъ съзнателно желание да се опияни, а по старъ обичай — само да се повъзбуди.

Вратитѣ се блъснжхж — влѣзе общинскиятъ писарь Станчо.

— Г-не кмете, бирникътъ кара да подписватъ прошение... за бламъ — съобщи той важно.

— За бламъ ли?!

— До управителя, г-не кмете... Ама нищо: азъ пратихъ вѣренъ човѣкъ да имъ го скжса.

— Прати ли... а, прати ли?

— Пратихъ, г-не кмете, и ще го скжса; какъ и какъ ще го скжса!

— Тъй, Станчо! вижъ, така трѣба! Пий! — налѣ му Брайковъ ракия.

— Г-не кмете, азъ мислж да съберемъ селянитѣ на митингъ да прокараме резолуция за довѣрие къмъ съвѣта.

— Така... бива. Него ще сторимъ въ недѣля, — сега хората сж по работа. За довечера азъ поржчахъ голѣма гощавка: ще свикамъ селото.

— Само по-първитѣ хора, само по-първитѣ! — отвърнж Станчевъ и почнж да изброява кои да викатъ, като непропущаше и най-малката съобразителность. Никаква хитрина и злость се не отражаваше въ вънкашния изразъ на тоя тъй рано закаленъ въ всичко момъкъ. Той говорѣше съ весела пъргавость, като за кроежъ на нѣкаква занимателна игра.

*

Откраднжли прошението! Кметътъ ще свиква митингъ! Това се бѣ разнесло по селото. И сепнжхж се мнозина. А бакалъ Стойо дори ходи при кмета да се сдобрява, но всѐ тайно държеше съ бирника.

Странджевъ се постреснж, но скоро се съвзе.

— Гледай ти, — подйе той; азъ все още мислѣхъ, че у него мозъкъ нѣма, — изпила го е оная, що кука... Пъкъ то... Митингъ ще свиква, а? Ще видимъ, ще видимъ!

— Мень се бая плаши окото, — отвърнж бирникътъ огриженъ; — ще свика довечера първенцитѣ и ще ги придума.

— Щѣлъ да свика първенцитѣ... Е, добрѣ, ние пъкъ ще свикаме селянитѣ! викнж Странджевъ.

— Е, ако можешъ... вижъ, тъй бива, — смънка бирникътъ.

— Ще можемъ ний, туку азъ нѣмамъ пари, — ти ще харчишъ за черпнята!

— Лесна е тя.

IV.

Вечерьта двата лагера се събирахѫ: Странджеви, около 25—30 души, въ Стойовата кръчма, край разкривенитѣ маси, прѣдъ пълни половници; а петнайсетина души по-първи селяни — у Брайкови, около разкошна трапеза съ печени ягнета. Между бѣхъ бѣше и бакалъ Стойо. Тука едриятъ развеселялъ домакинъ, седнѫлъ между бившия си помощникъ отъ една страна, а отъ друга — сегашния, Наня чорбаджи, — хилѣше се всѣкиму, подканяше на пиенье, а и себе си не забравяше. И виното се лѣеше изобилно, а разговорътъ се сучеше, виеше все около домакина. Па нему лицето все по-червенѣеше, очитѣ се попъпъквахѫ... Зеръ, селянитѣ вече знаяхѫ, че той е най-добрѣ, вѫтрѣшенъ и съ днешнитѣ. Българово ще си е пакъ първото село въ околията... И въ другитѣ села ще има крамоли, биле и кръвнини, а въ Българово не. Зеръ, щомъ първенцитѣ се държѫтъ дружно, кой може ги покѫтнѫ? А за тия, учителитѣ де, за такивато голтаци...

— Азъ тѣмъ... ха, ще ги научѫ азъ! казваше Брайковъ; — нехранимайковци таквизъ, храни ги да те лаѭтъ. На̀, Драгой, рода ни е, пъкъ... Ама да е хрисимъ, пѫдѭтъ ли го отъ учението му? И дошли село да разбъркватъ!

— А бе, свато, — обади се Наньо; — ти оти не земешъ да напишешъ въ града... да ги закаратъ съ джандари... Зеръ, пиши, кръвнина ще има!

— И ще има! не ще ли има мислишъ? — изблѣще очи Брайковъ. Изпитото вино почваше да не мирува.

— Праздно е, каквото и да думате! — обади се бакалъ Стойо; махнете ги отъ село и туй то!

— Праздно ли? А бе, като ги прѣмелемъ... на пестилъ, на пестилъ! — зарева Брайковъ; здраво мѣсто не ще имъ оставѭ!

— И чини си, — смънка единъ.

— Хемъ истина. Я чакайте! — дяволито сви Брайковъ очи, полюлѣ се и шавнѫ въ стаитѣ. Слѣдъ малко повърнѫ се изпъченъ, повика кехаята Банко Палътъ и подаде му записка.

— Да отърчишъ при оня, при ония никаквици... На̀ това! Да му го дадешъ въ рѫцѣтѣ на Странджева. И да му

кажешъ, да си мисли!... Тъй да му кажешъ! — заповѣда Брайковъ нетърпеливо и кехаята търти.

А въ Стойовата кръчма Странджеви пиехѫ, па дори и вънъ отъ село се чуехѫ тѣхнитѣ провиквания. Брайковото писмо дойде като искра връхъ барутъ. Като че и покъртенитѣ стѣни на кръчмата се разлютихѫ, загледахѫ заканително. Странджевъ усмири компанията, замига хитро съ дяволска усмивка, взе перо, написа нѣщо задъ Брайковата записка и повърнѫ му я по кехаята.

Щомъ я прочете Брайковъ, тъй и побѣснѣ. Завика стражари, караулъ, селото. Зѣрнѫ на вратата общинскиятъ стражарь, спуснѫ се върху му, смушка го.

— Скоро стража, цѣлото село дигни! Живъ, живъ го искамъ... тука! — викаше неразбрано Брайковъ и прѣпречиташе Странджевата бѣлѣжка; — азъ, азъ да се криѭ въ... — скръцнѫ зѫби и запѣненъ люшнѫ се на миндера.

Гоститѣ го умиряваѫ. Не слѣдъ много прѣдъ вратитѣ се озовахѫ общинскиятъ стражарь, коруджиятъ и седмина селяни уморени, грухнѫли, съ караулни пушки въ рѫцѣ.

— Ха, живъ да ми го доведете! — завика Брайковъ; искамъ го... тукъ! Който се опре, бийте, убийте!...

Караулътъ потегли, а по него незабѣлѣзано се изплъзнѫ и Наньо, па имъ дума:

— Момчета, вижте кротко. Ако може кротичко, тъй..., — каза и пое уличката за дома си.

Въ тъмнината единъ по единъ си отиваѫ още седмина Брайкови гости.

Караулътъ мълкомъ доближи Стойовата кръчма. Нѣкои отъ тѣхъ прѣсторено закуцахѫ, оставахѫ назадъ. Стражарьтъ, бивши фелдфебелъ въ войската, се втурнѫ въ кръчмата, а по него и коруджиятъ. Другитѣ плахо се заблъскахѫ и никой не прѣстѫпи прага.

Изпъчи се стражарьтъ срѣдъ дюкяна и гордо заповѣда Странджеву да върви въ канцеларията. А коруджиятъ дори го и наближи.

И не осѣтихѫ, клети, какъ се изгубихѫ въ ударитѣ на двайсетина жилави рѫцѣ. Странджевъ въ мигъ насочи револвера на вратата и ги притвори; караулътъ останѫ навънъ.

Въ дюкяна бѣ ужасна шемета: безъ четъ удари бѣсно се слагахѫ върху двѣтѣ жертви. Странджевъ плахо разблъска тълпата, отърва коруджиятъ, а нѣкои на рѫцѣ отнесе стражарьтъ въ отдѣлението за бакалия... Това бѣше Драгой. Слѣдъ малко той се повърнѫ.

— Ще го убиете! — промълви, изгледа всички и едри сълзи покапахѫ отъ кръвясанитѣ му очи. По лицето му имаше синьо, — види се, не малко удари сѫ паднѫли и нему.

Селянитѣ смутени се смълчахѫ... Странджевъ се спуснѫ и застиска му рѫка. Драгою затече прѣзъ носа кръвь.

— Драгойче! братовчеде! — замилва го единъ отъ братовчедитѣ му; ти прости, братче, прости ни! — и прѣгърнѫ го, зацалуваго.

Начугулихѫ се всички около му.

— Па що му трѣбаше, — думахѫ; за едно краставо куче!

А караулитѣ, останѫли навънъ, погледахѫ, поблъскахѫ вратитѣ, па туку отърчахѫ у Брайкови. Заварихѫ го вече злѣ пиянъ и съ много малко гости. Разправихѫ му, той се лудо разбѣси и, макаръ че се люлѣеше, грабнѫ пушка, застави караула да напълнѭтъ пушкитѣ, прѣгледа ги по редъ и съ грозенъ глъчъ и ревъ поведе момцитѣ. Палътъ се сукаше край него, изглеждаше го мило, искаше да му каже нѣщо, но не посмѣи. При прѣминаване селския долъ Брайковъ се завали. Палътъ го дигнѫ и изведе отсрѣща. Но кога се огледахѫ, другитѣ ги нѣмаше...

— Хей, дяволски синове! — закрѣска Брайковъ.

Въ отговоръ се чухѫ стѫпки, които се отдалечаваха на двѣ посоки изъ долътъ: караулитѣ бѣгахѫ.

— Тѣ бѣгатъ, кмете! — смънка жално вѣрниятъ кехая.

— Хей, търши... е-е-е ... замрѣ у Брайкова гласъ и плоснѫ се той пакъ на земята.

— Бѣгатъ ха... защо бѣгатъ? — питаше слѣдъ малко Брайковъ съ несвѣстно сплитание на езика.

Палътъ го крѣпѣше мълкомъ.

— А... ами кой си ти?. — запита Брайковъ; — а, азъ ми полошавѣ, — прибави слѣдъ малко; отведи ме дома́!

Палътъ едвамъ го повлѣче. На едно мѣсто Брайковъ сопнѫто спрѣ, впери очи...

Ха... бай Пеньо тамъ ли е? — запита.

— Кѫдѣ? кой?

— Пеньо... ще Пеньо... дѣто бихѫ... дѣто умрѣ...

— Кого бихѫ? кой умрѣ?

— Синъ му, синъ му.

— Кърлешътъ ли?

— Ха... тамъ ли е?

— Кѫдѣ?

— Тамъ... при учителя... Е, хайде!... Охъ! — плоснѫ се Брайковъ пакъ на земята, похлупи очи. И заплака, зарида, викаше по име дѣцата, жена си...

Банко Палътъ, вѣрниятъ тозъ слуга, настръхнѫлъ, взираше се въ тъмнината за помощь, като стоеше правъ при изоставения и се валяше въ праха, ничтоженъ този, който за него...

Озова се кръчмарьтъ Стойо... Той и Палътъ отведохѫ Брайкова дома му.

V.

На утрината, сѫбота, селото до обѣдъ бѣ по-тихо отъ всѣкога — изтрезняваха отъ снощния гуляй.

Къмъ обѣдъ Брайковъ, пакъ пиянъ, слѣзе на Бонева дюкянъ. Обкрѫжиха го писарьтъ и нѣколцина негови роднини, па се запихѫ.

— Тя не ще я бѫде, туку да пиемъ! — викаше Брайковъ, и надигаше шише съ ракия.

Отъ начало угрижено го слѣдѣше малката компания, но малко по малко се разпуснѫхѫ и тѣ, па по едно врѣме писарьтъ дигнѫ револверъ, гръмнѫ нагорѣ, провикнѫ се гърлесто и додаде:

—Нека дойдѫтъ! веднажъ ще се мре!

— Нека! — подкрѣпи го пияниятъ Брайковъ, дигнѫ револверъ, но рѫката не се крѣпѣше, гръмнѫ, а куршумътъ строши единъ отъ канцеларскитѣ прозорци.

Разтревожи се селото, па и Странджеви. Бирникътъ прѣдложи да съберѫтъ хора и да идѫтъ да ги вържѫтъ, но Странджевъ не се съгласи. — Ще се изпоплашѫтъ селянитѣ, па ще се разбѣгатъ, съобрази той; — а намъ трѣба много народъ... тържественость. Но все пакъ, за всѣки случай, тѣ свъртяха около си десетина души селяни. Ала слѣдъ малко, научихѫ, около Брайкова се набрали по-вече. Печевъ търти за още хора, но не доведе ни единъ. Отиде и Драгой, — сѫщо. По работа ли бѣхѫ селянитѣ или се крияхѫ? — Странджевъ се пакъ смути и зацурихѫ съ Драгоя, — не ги свърташе нийдѣ. Надвечерь тѣ сами (селото бѣ стихнѫло, Брайкови бѣхѫ се разотишли да изтрезняватъ) излезохѫ вънъ отъ селото да причакатъ изъ града колята, що бѣхѫ срѣщнѫли по пѫтя кога идѣхѫ.

— Тѣ сѫ тамъ 15-тина души и всичкитѣ ще бѫдѫтъ съ насъ, каза Драгой.

— 15-тина души. А бе, то цѣлото село е съ насъ, туку наплашени хората, злѣ наплашени! — отпуснѫ Стран-

джевъ глава; — дяволъ го взелъ, не може ли да се измисли нѣщо, дѣто да ги подлуди, додаде и помисли угриженъ.

— Нѣма какво да се измисля.

— Нѣма ли? Чакай, мень ми хрумнува нѣщо.

— Какво?

— Каквото е, ще видишъ! Само да мълчишъ!

По пѫтя се навърволихѫ до петь праздни волски коля.

— Ето колята! Ти само ще мълчишъ! — порѫча Странджевъ и затърка рѫцѣ.

Скоро селянитѣ се струпахѫ около двамата агитатори. Странджевъ прѣувеличенчко разправи снощната имъ побѣда, изкара, че се е дигнѫло цѣло село на кракъ, па туку ги запита най-естествено.

— Ами не срѣщнѫхте ли по пѫтя Аладжовци, мѫже и жени?

— Йо, защо?

— Ха, тѣ сѫ изкарали по-башъ и отъ насъ! Оззарана дига се мало-голѣмо, па съ кобилици, камъне като погватъ кмета си, чакъ до града...

Зинѫхѫ селянитѣ, а най-вече Драгой.

— Аслѫ Аладжовци сѫ башъ хора! — викнѫ единъ.

— И право е, подйе Странджевъ; — нашитѣ сѫ страхливци....

— А бе, и нашенци като чуѭтъ, че въ Аладжово....

— Тѣ чухѫ, туку не вѣрватъ. Дойде при бирника единъ стражарь, та разправя... Ала не вѣрватъ селянитѣ... страхливи! Ако сега речете и вие, че сте сами видѣли Аладжовския кметъ съ конь да бѣга за града гологлавъ, тогава ще повѣрватъ.

— Така ли е, завика единъ младъ селянинъ; — само да видите, ей сега ще го раздрънкамъ въ цѣло село! Ще разгонѭ и кучетата чакъ!

— И така трѣба!

— Ще го сторимъ, обадихѫ се и други селяни.

— Хайде, хайде!..

*

Слѣдъ малко почти сѫщиятъ разговоръ се водѝ и съ селянитѣ отъ десетьтѣ останѫли наподиръ коля, съ прибавка, че по-първитѣ коля наистина сѫ срѣщнѫли Аладжовския кметъ да бѣга за града гошоглавъ на конь...

— Ами какво има въ града бе? — попита тозъ Драгой.

— Бъркотни... Едни пращахѫ много здравье на кмета и думахѫ да ви не слушаме. А други питахѫ за учителя...

Ама ний ги не познаваме. Думахѫ ни тѣ, че и да сме рачили, и да не сме, пакъ щѣли да свалѭтъ кмета, — разправи единъ селянинъ.

— Зеръ, изгорѣли сме за него, че ще го рачимъ, — додаде другъ; — оголилъ ни е. Ний така си имъ и казахме въ града . . .

На мръкванье изъ село наста оглушителна олелия: малоголѣмо изкочило по улицитѣ, едни приказватъ, други тичатъ, викатъ. Вредомъ разправяхѫ какво не за Аладжовския „бунтъ“, за погнѫтия кметъ. . . А дѣцата се трупатъ по купищата, па плѣскатъ рѫцѣ и пищѭтъ като дяволи.

— Хайде, утрѣ ще пѫдѭтъ кмета! . . .

— Ще го биѭтъ! . . .

И шемета до горѣ. Завихѫ по едно врѣме и кучетата.

А прѣдъ Стойовата кръчма около Странджева се трупахѫ на купове селяни съ сопи: едни се затирвахѫ на нѣкѫдѣ, други се връщахѫ и отминувахѫ пакъ.

— У кметови събрани първенцитѣ! — съобщи важно единъ.

— Събрани, отърча другъ, — ама за утѣха; жена му и дѣцата пищѭтъ, та се кѫсатъ!

— Ей, ще се изпоплашѭтъ селянитѣ! — съобрази бирникътъ.

— Истина, ще се разбѣгатъ! — почуди се Странджевъ.

— Я да разпратимъ ние хора по главнитѣ пѫтища, да не пущатъ човѣкъ вънъ отъ село, — прѣдложи бирникътъ.

— Нека туримъ караули по пѫтищата! — се обадихѫ и други.

— Да, туй може, подйе Драгой; — а главно да туримъ стража около Брайкови, да му не сторѭтъ прѣзъ тая нощь нѣщо.

Странджевъ сопнѫто веднага разпрати по трима момци изъ главнитѣ пѫтища, а край Брайкови петмина. Зеръ, може да го подпалѭтъ. . . Чудѣше се Драгой, цъкахѫ и други, — колко скоро дотрѣба тѣ да пазѭтъ Брайкова! А Странджевъ самодоволно си порѫча вино и прати да викатъ дѣда попа. — Не съмъ го още видѣлъ, а клетъ, малко ли си потегли! — казваше. Слѣдъ малко дѣдо попъ дойде съ промѣнено лице. Странджевъ го посрѣщнѫ най-радушно, извини го и ободри, па се зачерпихѫ.

— Ама знаешъ ли, учителката е у дома, — съобщи дѣдо попъ; — събиратъ женитѣ, глашѫтъ съ попадията утрѣ и тѣ. . .

Туй изненада всички. И женитѣ! . . Па заразправихѫ написанитѣ отъ писаря обиди на учителката, на дѣдовата попова челядь, на други. И полоканицитѣ сновѣхѫ до срѣди нощь.

Оттукъ агитаторитѣ вкупомъ отидохѫ у Странджева, кѫдѣто и прѣнощувахѫ. Осигурената за утрѣ побѣда бѣ изличила по тѣхъ слѣдитѣ отъ тридневното мѫчително положение, — тѣ спяехѫ отъ възтържена самоувѣреность. Недовѣрието у масата и страхътъ отъ несполука, жежката възбуденость и горчивото разочарование, — всичко бѣ се пропелѣло, за да отстѫпи мѣсто на бодра веселость и нехайна смѣлость. . . И до късни нощи тѣ коментирахѫ приготвения отъ Странджева протоколъ за митингъ. Въ него се изброявахѫ купъ Брайкови злоупотрѣбения и на основание на тѣхъ вземаше се рѣшение: да се прѣкѫснѫтъ дѣйствията на прѣстѫпния общински съвѣтъ съ запечатванье канцеларията. . .

Прѣзъ тая нощь изъ една тѣсна уличка на Българово лекъ всадникъ пое П-ското шосе. Това бѣше писарьтъ Станчевъ; той бързаше за въ града.

VI.

Съмнѫ се най-послѣ. Недѣля. Още въ тъмни зори завървѣхѫ селянитѣ къмъ Стойовата кръчма. Незакѫснѣхѫ да се явѭтъ и агитаторитѣ Странджевъ, Драгой, Печевъ и бирникътъ. А озова се и дѣдо попъ.

— Азъ, каже, нѣма и да отворѭ черквата. Нѣма кой да дойде ки! Мѫжетѣ тука, женитѣ се събрахѫ у дома.

— Събрахѫ ли се?

— Казвамъ ви, тѣ ще сторѭтъ нѣщо! . .

— Нека! — отсѣче ядно Странджевъ и прати двама момци да биѭтъ камбаната. Ще я блъскате като на пожаръ! — заповѣда имъ.

А въ главата на момцитѣ и така бѣ пожаръ. . . Заблъскахѫ тѣ камбаната тъй, че проглуши се селото. Питропътъ се затири отъ Боньовата кръчма да ги спре. но двама Странджеви пратеници го прѣсрѣщнѫхѫ и силомъ отведохѫ въ Стойовата кръчма. Насмаль да арестуватъ човѣка! Туку намѣрихѫ се хора да го защитѭтъ, па и самъ се защити.

— Ама азъ съмъ си съ комшиитѣ бе! — заяви той.

Въ това врѣме плахо отърча единъ селянинъ.

— Учителю, дошълъ жандаринъ, тебъ щѣлъ да кара въ града, — съобщи той разпъхтѣнъ.

Смутихѫ се селянитѣ. Странджевъ се намръщи, лицето му пламнѫ, а Драгой, на гледъ спокоенъ, стиснѫ юмрукъ . . . Бирникътъ се изсмѣ.

— Само единъ ли?

— Ей го! — сопнѫто викнѫхѫ нѣколцина.

Отъ къмъ Боньова дюкянъ се зададе стражарь на бѣлъ конь. Караше бавно, наближи, слѣзе отъ коня и повика на страна Странджева.

— Г-нъ Странджевъ, азъ дойдохъ. Нà, Брайковъ пратилъ писаря при управительтъ . . . Нощеска дойде, че нà, дума, тука имало бунтъ, убийства, та додохъ... управителя ме прати, да ти кажѫ да дойдешъ въ града: щѣли да те убиѭтъ — бъркаше се стражарьтъ, гледаше плахо къмъ събранитѣ селяни и държеше рѫка на револвера.

— Само туй ли? — подби се Странджевъ гърлесто.

— Само туй, г-нъ Странджевъ.

— Тогасъ, ти кажи на твоя управитель, че той днесь е, утрѣ го нѣма, а Българово ще прѣживѣе и него, както прѣживѣ и голѣмеца му. Чу ли? Ха, тъй да му кажешъ . . . Ако стане убийство, има сѫдъ, нека се той не гриже! Тебъ друго ти не трѣба, — додума Странджевъ и смигнѫ знаменателно; хайде, ти си върви!

— Азъ ще си идѫ, г-нъ Странджевъ, — отвърнѫ стражарьтъ съ смирение; чакай да си пийнѫ една ракийца, — вие ще пиете ли, да ви почерпѭ?

— Пийвамъ, — прие Странджевъ спокойно, интимно.

Почерпихѫ се, стражарьтъ плати питиетата, па се сбогува и прѣпуснѫ си коня къмъ града.

Това бѣше тъй необичайно, че за нѣколко минути събранитѣ селяни се пръснѫхѫ, за да дойдѫтъ тройно по-вече . . . Въ мигъ цѣло село говорѣше за случката съ стражара . . . И слѣдъ малко 60—70 души съ гайдарь между си, водени отъ Странджева крачехѫ къмъ училището. По пѫтя гърмѣхѫ пищови, провикваха се — свадба цѣла! Влѣзохѫ въ една отъ класнитѣ стаи на училището и насѣдахѫ по чиноветѣ. Странджеви останѫхѫ покрай масата. Селяни единъ по единъ приидвахѫ и обаждахѫ, че дюкянитѣ били пълни съ хора, и всички пияли.

— Ще се изпонапиѭтъ! — загрижи се Странджевъ, па разпрати нѣколцина по кръчмитѣ да доведѫтъ хората.

— Хей, ще се сбиѫтъ на Боньова дюкянъ, — съобщи единъ; — събрали се до 40 горно-махаленци, па гракнѫли върху кмета.

— Ама кметътъ тамъ ли е?

— Тамъ е, тамъ. Съ първенцитѣ.

— Ами има ли нѣкой виденъ нашъ?

— Нѣма наши — маши бе! Селяни и туй то!

— Хората вирнѫхѫ малко глава . . . Хеле пъкъ, кога чуѭтъ за стражара отзаранка. . .

— Ще се сбиѭтъ, ха?

— Щѫтъ, ти думамъ!

Странджевъ и не мисли. Остави Драгоя съ бирника при селянитѣ, дигнѫ братята Добреви и отърча у Боньовата кръчма. Отъ далекъ се чуеше гласътъ на Пеня Стойновъ . . . Странджевъ бѣ изненаданъ, влѣзе и изподиръ възхитено сложи рѫка на Пеньовото рамо.

— Здравѣй!

— Остави ме, дръпни се! — отблъснѫ го грубо Пеньо и закрѣска пакъ къмъ кмета.

Брайковъ блѣдъ, посърнѫлъ седѣше до една маса, обкрѫженъ отъ общинскитѣ съвѣтници и десетина души хора.

Странджевъ се сбърка отъ грубостьта на Пеня, намръщи се и заповѣда.

— Хайде, селянитѣ въ училището ни чакатъ! Ако има да се разправяте, то тамъ . . .

— И тамъ ще идемъ, щемъ! — отвърнѫ Пеньо, и сочеше още юмрукъ кмету.

— Е де, хайде да вървимъ! — сблъска го Странджевъ; кметътъ ако иска, нека дойде да се разправя тамъ съ селянитѣ.

— И ще дойде той, — кметъ е още, ка щѣло да не дойде!

— Нѣмамъ работа азъ при вагабонти, — отвърнѫ Брайковъ запѣненъ; да помамите селото съ нѣкакъвъ бунтъ въ Аладжово! лъжци, ще видите!

— Нѣма какво да видимъ! Ти ще дойдешъ въ училището, смѣтка ще давашъ, щешъ не щешъ!

— Аха, надѣвай се!

— Ще видимъ! — рече и потегли на вънъ Пеньо, а по него и 40 души горненци.

Странджевъ потегли слѣдъ тѣхъ, но спрѣ, ухилено помисли и обърнѫ се къмъ Брайкова.

— Г-нъ Брайковъ, бѫдете благоразумни: селянитѣ сѫ злѣ разлютени, — елате ги поумекчете, па да се свърши всичко мирно, съсѣдски . . . Инакъ е опасно за васъ!

— Нѣмамъ работа съ васъ, бъркайте каквито щете! . . . Мисли му ти, що разбърка цѣло село! — отвърнѫ Брайковъ.

— Не инати се, а прѣмисли! Думамъ ти, ставатъ неповратни работи, а имашъ жена, дѣца, — каза Странджевъ и излѣзе.

— Дѣ да дойде до училището, обърнѫ се той къмъ Добреви; чини си: ще му дръпнемъ едно долу . . . Инакъ ще излѣзе сухо, ептенъ сухо . . .

Брайковъ, останѫлъ съ десетината си хора, бѣ мрачно отпуснѫлъ глава. Наньо чорбаджи продума:

— Кмете, право дума учительтъ. Нѣма кѫдѣ, трѣба кротко. Право си е! Па може и да се сдобримъ съ комшиитѣ.

— То, за сдобряванье, малко ни държи . . . Утрѣ тозъ-оня ще молѭтъ тебъ-мень . . . Кого другъ? — обади се единъ отъ съвѣтницитѣ.

— И то е тъй, отвърнѫ Наньо; — туку сега санкимъ да не сторѭтъ нѣщо пакость . . .

Брайковъ цъкаше.

— Ама не отивамъ азъ тамъ! — обади се той; оня разбойникъ има ливорверъ . . .

— Е, да кажемъ на селянитѣ, да го изкаратъ навънъ, посъвѣтва Наньо.

Въ това врѣме и въ училището се говорѣше сѫщото. Найнастояваше Пеньо Стойновъ, а не по-малко и Стоянъ Добревъ. Па по едно врѣме завървѣхѫ братеници и отъ двѣтѣ страни. Установи се, да излѣзе Странджевъ. Тоя весело склони, но дигнѫ се голѣмъ глъчъ.

— Той ще ни залъже!

— Ще помами пакъ селянитѣ! — викаше мнозинството и не пущахѫ Странджева да излѣзе.

Тоя смигнѫ на нѣколцина, па високо каза:

— Ха, ако ви помами, нека пъкъ да си ви е кметъ! Хайде де, мене ли ще граби, та да ме боли? Азъ си отивамъ, нека дойде! — шавнѫ навънъ Странджевъ, па се изгуби, кой знае кѫдѣ.

Слѣдъ малко Брайковъ съ 15-пна свои хора влѣзе бавно при селянитѣ! Подадохѫ му столъ, сѣднѫ гузно до масата, а край него насѣдахѫ съвѣтницитѣ. И настанѫ гробно мълчание. Шумѣхѫ само навалицата дѣца въ коридора и чуеше се глъчъ отъ много жени изъ близенъ дворъ.

Брайковъ на нѣколко пѫти понечи да прохортува, но думитѣ му замирахѫ въ уста, прѣглътваше си . . .

— Е, като не ме рачите, селяни . . . — заекнѫ се напоконъ.

— Тъй, не те рачимъ, кмете! — обади се сухо Стойновъ Пеньо.

— Не те рачимъ, не те рачимъ! подехѫ единъ по другъ всички.

— Е, та не думамъ нѣщо, селяни . . .

Въ това врѣме вратата се отвори и слѣдъ навалицата дѣца се проврѣ, влѣзе — Странджевъ.

Настръхнѫхѫ всички.

— Не съмъ убивалъ, братя, и не дойдохъ да убивамъ, — заговори ухилено той; само мѫчно ми станѫ отъ едно, та не страяхъ: викнѫхте кмета да го сѫдите, нали тъй, селяни?

— Тъй е! — обадихѫ се гласове.

— А той сѣднѫлъ на башъ мѣсто... Я, като прѣстѫпикъ да те видимъ на кьошето, г-не кмете! Долу Брайковъ, долу! викнѫ Странджевъ разтреперанъ.

— Долу-у-у! гръмнѫ залата.

Брайковъ приблѣднѣ като пръсть, станѫ сгугушенъ, полюлѣ се и едва чуто промълви:

— Азъ ще си идѫ . . . ще си идѫ . . . Правете, каквото знаете! — и излѣзе.

— Не стори добрѣ учительтъ! — викнѫ Стойновъ Пеньо.

— Не трѣбаше! — заговорихѫ други.

— Долу кмета! — викнѫ Странджевъ.

— Долу! — екнѫ пакъ стаята.

Стойновъ Пеньо потегли намръщенъ да си ходи, а по него и още други. Драгой, приблѣднѣлъ, пъргаво притвори вратитѣ, спрѣ Пеня.

— Не ставай дѣте, — каза му; почнѫхме, нека довършимъ!

— Ама не трѣбаше! Чу? — отвърнѫ Пеньо гнѣвенъ.

— Е, станѫ то вече! Върви тамъ, сѣдай! — върнѫ го Драгой, а по него и другитѣ.

Съвѣтницитѣ си седѣхѫ по мѣстата настръхнѫли.

— Тишина! — викнѫ Странджевъ; сега, селяни, ще изберемъ троица комисия, дѣто да водѭтъ кметската работа до врѣме! Азъ намирамъ за най-добъръ единъ — Стойковъ Пеня!

— Добъръ е! — се чу отъ вредъ.

Въ това врѣме изъ вънъ долетѣ оглушителенъ женски глъчъ.

— А! — скочи Наньо чорбаджи; женитѣ . . . кмета санкимъ . . .

— Да го биѫтъ ли?!

— Женитѣ ли го биѫтъ?!

— И да го биѫтъ! да е мислилъ на врѣмето!

— А бе, тѣ ако фанѫтъ писаря, то...

Всѣки по своему се обаждаше отъ чиноветѣ, но никой не шавнѫ. Само нѣкои млади наскачахѫ.

— Чуйте ме, — обади се Стойновъ Пеньо; азъ не рачѫ за комисия, изберете си другъ! Не искамъ!

Странджевъ досадно викнѫ:

— Хи, какъвъ човѣкъ! Прѣди мѣсецъ яде бой, а сега не рачи да е на чело!

— Учителю, ти ще си идешъ, а ние сме си тукъ. Трѣбаше по комшийски... Думашъ, бъхтали ме. Ама не дигахъ залиса за да ставамъ голѣмъ. Не съмъ азъ за такъвъ, не! Менъ ми стига сиромашията.

— И право дума Пеньо, — обади се неочаквано бирникътъ; иска се тука баре единъ човѣкъ, дѣто всѣкога да се нахожда въ село, та да се навърта въ канцеларията за малка плата. Не е за сиромахъ човѣкъ. Споредъ менъ, да се избере бакалъ Стойо.

— Той бива... добъръ е, — викнѫхѫ гласове.

— Не е!... не бива! — обадихѫ се други.

Странджевъ кипнѫ, но нѣмаше що — даде на гласуванье. Стойо се прие съ малко гласове противъ. За него гласува и Пеньо, — явно бѣ, че е само по инатъ, защото той мразѣше Стоя. Странджевъ слѣдъ туй сърдито прѣдложи за комисия едно слѣдъ друго Кѫня Добревъ и бае Никола, Драгоевътъ свако, които се и приехѫ. Послѣ избрахѫ петочленно бюро, колкото да земѫтъ отъ Брайкова печата и ключоветѣ. Тѣхното отиванье до Брайкови бѣ работа за нѣколко минути. Цѣлото събрание послушно изчака пратеницитѣ; никой се не мръднѫ отъ мѣстото си. Бирникътъ единъ самодоволно крачеше и цъкаше, че бюрото трѣбало по-прѣди да се избере.

— Кметътъ забѣгнѫлъ въ града! — върнѫхѫ се запъхтени пратенитѣ; изплашили го пусти жени! Почнѫли го отъ тукъ съ кобилици и камъни, че чакъ до тѣхъ... Излѣзла жена му съ писъкъ и плачъ, а то... Разотишли се женитѣ и той на коня, па да го нѣма!

Зацъкахѫ селянитѣ, клатѫтъ глави, смѣѫтъ се.

— И нека е забѣгнѫлъ, — обади се пръвъ Пеньо; канцеларията е тука, ще ѭ запечатиме!

— Да ѭ запечатиме! — завикахѫ.

Па изредихѫ се по-вече отъ стотина души, подписахѫ протокола, кой самъ, кой съ чужда рѫка и вкупомъ отидохѫ прѣдъ канцеларията. Странджевъ намѣри восъкъ и съ училищния печатъ запечати всичкитѣ врати, освѣнъ караулната. Земахѫ и ключоветѣ, — тѣ бѣхѫ у кехаята. Слѣдъ туй прѣдъ канцеларията Странджевъ дълго говори за „освобождението“, подведе нѣколко пѫти на „долу“ и „ура“, па туку назначи десетникъ на постоянна селска стража — Стояна Добревъ. Отъ начало не го разбрахѫ. Бирникътъ додаде: санкимъ, пакъ ще има хамбаръ за крамолницитѣ! Да го знаете!

— Е, то си е така, безъ то се не може! — отвърнѫхѫ гласове.

— Учено момче, всичко прѣмисля! — казахѫ по-старитѣ.

И на часътъ още дадохѫ се пушки на десетина мѫже, па ги разпратихѫ на групи изъ село. Странджевъ дръпнѫ на страни десетника и му пришепнѫ, съ четирма момчета да слѣди многото народъ.

Па на всички изведнажъ хрумнѫ едно — да се почерпимъ! — Хайде, хайде! — завикахѫ и потеглихѫ къмъ Стойовата кръчма. По пѫтя неосѣтно тълпата се увеличаваше, а когато пристигнѫхѫ въ кръчмата, тя ги не побра: имаше по-вече отъ 200 души, — цѣлото село. Па писнѫхѫ гайди една, двѣ, три . . .

VII.

На една височинка до селския долъ се издигаше хубавата бай Стойова кѫща. Прѣди години бѣ се заговорило, че ще има мирово сѫдилище и въ Българово. Бай Стойо чулъ, не чулъ, туку се спретнѫ, па въ нѣколко мѣсеца дигнѫ каменна двоетажна кѫща и съ балконъ отъ прѣдѣ. Мислѣше да ѭ даде подъ наемъ на мировото сѫдилище, хемъ тъй — евтинко, замъ да си му е лесно съ сѫдията при сѫдби за многото му вересии. . . Ама не се отвори въ Българово мирово сѫдилище, па Стойо развали долния катъ, стори си го дюкянъ, а горния сега наемаше учительтъ Печевъ.

И Печевъ покани у дома си горѣ Странджеви съ избранитѣ комисия и бюро да ги гощава. Постлахѫ на малкото салонче до балкона широки месали, наслагахѫ всичко, незабравихѫ и гърнетата съ вино, па се захранихѫ зачервени, ухилени до уши!

А долѣ кръчмата пълна кънтѣше: селянитѣ пиехѫ и гълчахѫ на воля, ширна воля. . .

Па смѣхъ, веселие долу и горѣ.

И туку изведнажъ стихнжхж: нѣкой изъ вънъ блъснж вратитѣ на балкона, влѣзе въ салончето при Печеви... Послѣдва го още единъ

— Трайчо!

— Кърлешъ! — плѣскахж ржцѣ Странджеви.

Първиятъ бѣше Трайчо, едирненецътъ, изпжденъ унтеръофицеръ отъ войската, Българовски пощаджия и довчерашенъ Брайковъ услужникъ. А втория Пеньо Кърлешътъ, 40—50 годишенъ човѣкъ, оня, за когото питаше Брайковъ въ петъкъ вечерьта, кога останж самъ съ Банко въ дола. Тѣ и двама бѣхж пияни. Появяваньето имъ отъ балкона бѣше просто необяснимо. Па и едноврѣмеино съ тѣхъ долетѣ отъ долу гръмко, многогърло ура...

— Г-нъ Стойо, — заече се Трайчо; ние саде гъй... съ селянитѣ... нá, качихме се само по камънитѣ, нищо не сринжхме...

Драгой, недовѣрчивъ, затече се на балкона. Тълпата цѣла бѣше прѣдъ домътъ — пияни, гологлави хора. Щомъ се показа Драгой, гръмнж пакъ хрипло ура и нѣколцина единъ връзъ другъ край грубата каменна стѣна дигнжхж още едного до балкона.

Трайчо застанж като войникъ прѣдъ Странджева, загледа го съ кръвясали очи.

— Г-нъ Странджевъ, ще ни позволишъ — заекнж се.

— Какво?

— Ама ще ни позволишъ...

— Казвай! Ако е за позволяванье, то...

— Не ще ни пусне ки! — махнж ржка Кърлешътъ съ пиянска отчаяность.

— Ама дай дума, ще ни позволишь? — настоя Трайчо.

— Е, де, кажи, защо сте дошли?

— Нà те, да идемъ у Брайкови...

— А! защо?

— Така нá, да ни почерпи булката му.

— Кжщата ще му сринемъ! чу? — бѣсно завика Кърлешътъ; щемъ я изравни съ земята! Слѣда не ще оставимъ!

Драгой настръхнж, едни се изсмѣхж, а Странджевъ намръщено отвърнж:

— Само то нѣма да бжде, бай Пеньо! Да вървите и да кротувате!... хайде!

— Е, защо бе? — крѣснѫ плачливо Кърлешътъ и покапахѫ сълзи отъ очитѣ му.

Едни настръхнѫхѫ, други наведохѫ глава.

— О-о-о! изгори ме кмета мене! — заби се Кърлешътъ по гѫрди; чакъ въ сърце ме изгори бей!!

— Какво му е? — слисанъ запита Странджевъ.

Кърлешътъ зарида съ гласъ; — милото ми, първиното ми чедо, бихѫ го... на синьо, на синьо! Убихѫ го бе младо... миличко, бе! — и клетникъ, зареди неразбрано, лудо се блъснѫ въ стѣната, па стихнѫ.

Драгой просълзенъ, не разбираше. Бирникътъ дружески наближи бай Пеня, сложи рѫка на рамото му.

— Утѣши се, бай Пеньо! И мене ме боли, боли ме за твоя милъ левентъ!

Клетиятъ баща проплака пакъ, зареди. Па туку ее сопнѫ и лудо изпъченъ насочи юмрукъ, крѣснѫ:

— Никого не слушамъ, не слушамъ азъ! Соя му ще затриѭ! Щѫ-ѫ! — и втурнѫ се навънъ, като трезенъ.

Трайчо смигнѫ Странджеву, па отърча по Кърлеша.

— Бащино сърце! — зацъка Стойо; три годинъ вече, а не забравя! Наньо бѣ подучилъ синътъ му, та веднажъ на хорото то се сби съ писаря. Брайковъ отиде да ги разтърве, а момчето заудря и него. Затворихѫ го, бихѫ, па слѣдъ мѣсецъ — два умрѣ момчето.

— А въ сѫда?

— Още се влачѫтъ и . . .

— Оставете това, — прѣкѫснѫ ги бирникътъ; да слѣземъ по-скоро при селянитѣ. Ще пощръклѣѭтъ, ви думамъ!

Странджевъ се сепнѫ. Въ мигъ тѣ бѣхѫ долу. До 50 души пияни селяни неразбрано гълчахѫ прѣдъ кръчмата. Срѣдъ тѣхъ плачеше съ гласъ Кърлешътъ. Отъ цѣлия шумъ се чуеше само едното грозно — „да вървимъ! хайде! . .“ А най-викаше Трайчо.

Странджевъ ги прѣсрѣщнѫ прѣсторено ухиленъ. Тълпата гузно се стиши.

— Е, хора, елате да почерпѭ и азъ! — прикани ги спокойно той и влѣзе гордо въ дюкяна.

— Кръчмарко, тури на всѣка маса по кило вино! — поржча Странджевъ; хайде, хора, на здраве! — напи слѣдъ малко.

Па запихѫ се пакъ. Странджевъ шавнѫ навънъ. Стоянъ Добревъ съ стражата стоеше близу до единъ ѫгълъ. Пришепнѫ имъ нѣщо Странджевъ и пъргаво се повърнѫ назадъ.

— Хей, селяни, — заговори имъ; азъ скроихъ нѣщо, ама ще ме слушате. Сега нѣколцина ще дойдѫтъ съ мене, а другитѣ ще останѫтъ. . . Да видите какво веселие ще му дръпнемъ! — рече и отбра петима души.

Между избранитѣ бѣхѫ и Кърлешътъ съ Трайча. Па поведе ги Странджевъ. Тълпата ги испрати мълкомъ, слѣдейки съ мѫтни очи. А въ дола прѣдъ Странджеви се озова — селската стража.

— Бай Пеньо, — каза Странджевъ; тебъ ти е вече злѣ, върви да си легнешъ.

— Ха. . .

— Ти сега ще идешъ да си легнешъ!

— Аха . . . — поклати глава безчувствено прѣпилиятъ Кърлешъ.

— Петре, заведи го дома му да си легне. Тамъ ще и да останешъ, заповѣда Стренджевъ на едного отъ стражата.

Кърлешътъ покорно си тръгнѫ.

— А ти Иване, — обърнѫ се Странджевъ къмъ други, — закарай Трайча въ хамбара да истрезнѣе. . .

Пияниятъ Трайчо се изблѣщи.

— Ама азъ . . .

— Да вървишъ, че ей сега! . . .

Трайчо отпуснѫ глава и тръгнѫ прѣдъ стражата.

— Бунтуватъ селянитѣ бе, ще осрамимъ селото! — обърнѫ се Странджевъ къмъ останѫлитѣ трима селяни.

— Аслѫ . . . — смънкахѫ тѣ, и стояхѫ въ недоумѣние.

Въ това врѣме горѣ, по ръта на дола, се понесе хрипло многогърло „юха! . . .“ Странджеви отърчахѫ, селянитѣ отъ кръчмата бѣсно тичахѫ татъкъ . . . На една кѫща се развѣваше знаме на писаревата кѫща, дошълъ е пиянъ отъ града и развѣлъ знаме. Странджевъ прѣблѣднѣ и се спуснѫ по тълпата, а кога пристигнѫ, едни лудо тъпчехѫ знамето, а други се бѣсно трупахѫ прѣдъ притворенитѣ кѫщни врата. Отъ вѫтрѣ се чуехѫ женски и дѣтски писъци, между които и пиянско ругане отъ мѫжъ . . . Навѣрно писарътъ. Странджевъ мигомъ се спрѣ, пое дѫхъ и веднага смѣло намръщенъ прѣбиколи тия, що тъпчехѫ знамето, възлѣзе на пруста, па скръсти на гѫрди рѫцѣ и викнѫ:

— Спрете, хора! осрамихме селото, — спрете!

Веднага всички гузно се сопнѫхѫ, стишихѫ се. Странджевъ наведе глава, — дойде му на плачъ. Па дигнѫ чело и прочувствувано запита:

— Обичате ли ме, братя?

— Обичаме те, учителю! — глухо отвърнѫхѫ гласове.

— Който ме обича, нека мирно и кротко дойде съ менъ: на селския мегданъ ще има хоро! — рече и потегли.

На групи, мълкомъ послѣди го тълпата.

Не слѣдъ много на селския мегданъ писнѫ гайда, зави се хоро, — водѣше го Странджевъ, но съ посърнѫло лице . . . А малко по малко стече се цѣлото село; широкото праздно мѣсто прѣпълнихѫ мѫже, жени, дѣца. И утишихѫ се грозитѣ крѣсъци, — навредъ бѣ благо, весело. Само на Странджевото лице играеше още тъмна сѣнка. Но по едно врѣме зѣрнѫ той дѣда Добри. Па поведе хорото до него, радушно му цалунѫ дѣсницата и втикнѫ въ старешката ржка хороводната кърпа. Въ това врѣме довтаса бъклица. Дѣдо Добри пригѫрна съ една ржка Странджева, а съ другата поднесе самъ до устнитѣ му бъклицата.

— Пий, сине! — промълви старецътъ просълзенъ.

Хорото въ мигъ се спрѣ. Всички се задигахѫ на пръсти да гледатъ. Па дигнѫ и дѣдо Добри бъклицата, обърнѫ се къмъ многото народъ, и чу се дрезгавиятъ му старешки гласъ:

— Комшии, вий млади и стари! Имамъ чеда, имаме ги всички, ама азъ ще рекѫ: хвала на чедо, като тоя! — и съ плачъ замилва Странджева.

Настанѫ мигъ колебливо мълчанье и — петстотинъ гърла глухо, задушевно зашепнѫхѫ:

— Хвалà му, хвалà!

Новото министерство веднага и телеграфически одобри извършения бламъ — утвърди избраната комисия, па Брайковъ се прости съ кметството . . .

Година слѣдъ горното събитие случи ми се да наминѫ въ Българово. Кметъ бѣше Стойо кръчмарътъ, помощникъ — Наньо чорбаджи, а общински писарь — прѣдишниятъ бирникъ.

Брайковъ бѣ се прѣселилъ въ града и се занимаваше съ комисионерство.

И не заварихъ партизанство въ Българово: Странджева го нѣмаше; Печевъ бѣше повишенъ на първостепененъ учитель и още по-вече държеше за службата си, а Драгой, като

учитель, бѣше се осрамилъ: не му се подало то, — оплаквали се ученицитѣ му.

Само горненци на чело съ Стойновъ Пеня продължавахж да гълчжтъ. Дори ме изненадахж съ изброяванье на чудо своеволства на новото кметство и още по-невѣроятни безобразия на новия писарь.

— Е, сѣкамъ ще ви трѣба пакъ Странджевъ! казахъ азъ Пеню.

— То си е тъй, туку тамъ е работата, че ний вече му не трѣбаме, отвърнж Пеньо; той докопа каквото му трѣбаше, — училищенъ инспекторъ го сторихж и получава хиляди...

А. Т. Страшимировъ.

Блазѣ му който я грабне!

От Boernstern Bjornson.

Щомъ Аслана пораснѫ, мирътъ и тишината изчезнѫхѫ отъ домътъ на Хусаби. Момцитѣ отъ селото се карахѫ и се бпехѫ всѣка вечерь; особено сѫбота надвечерь врѣвата и крѣсъкътъ, що дигахѫ срѣзъ цѣлата нощь, неоставяше селянитѣ да заспѭтъ. Прѣзъ тия тревожни нощи старинятъ Канутъ, Асланинъ баща, си лѣгаше безъ да си събуе коженитѣ гащи, и до леглото си изправяше, подъ рѫка, единъ тежъкъ и дебелъ кривакъ. — Като баща на хубава мома, казваше Канутъ, трѣба да умѣѭ да я надзправамъ. Слухъ се носѣше по цѣлото село, че Торъ Несетъ, макаръ и синъ на бѣдни родители, билъ най-дързъкъ прѣдъ дъщерята на богатия Канутъ. Но послѣдниятъ не искаше и да чуе за таково нѣщо; той считаше всичкитѣ тия слухове за клевета и твърдѣше, че никога не е забѣлѣжилъ момъка около кѫщата си.

На това отгорѣ съсѣдитѣ се смѣехѫ скритомъ и си шушнѣхѫ низко, че бѣше достатъчно да протършува плѣвнята си, дѣто Аслана често намираше леснина да отива, и непрѣмѣнно ще да хване Тора.

* * *

Наближи пролѣть, и Аслана трѣбаше да тръгне по гората съ говедата. Когато дневната горещина тежеше надъ доловетѣ, когато карпитѣ блѣднѣехѫ подъ слънчевитѣ лѫчи, и звънцитѣ на кравитѣ дрънкахѫ, и кучето лаеше, Аслана пѣеше или пъкъ тржбѣше съ зурла... Всичкитѣ млади момчета мислѣхѫ за нейната хубость и имъ ставаше тежко на сърцето. Първата сѫбота, вечерьта, всичкитѣ се покачихѫ тихо, кротко на върха на единъ хълмъ; но всички бѣхѫ принудени да слѣзнѭтъ много поскоро, отъ колкото бѣхѫ се качили. Горѣ пазѣше единъ човѣкъ, който причакваше всѣкого отъ новодошлитѣ така любезно и горещо, гдѣто да помни докждъ е живъ и да не забравя думитѣ, които придружавахѫ тоя любезенъ приемъ: „колчемъ се осмѣлишъ пакъ да се качишъ насамъ, винѫги ще ме намѣришъ тъй готовъ и услужливъ.“ Всички момчета отъ селото заклю-

чавахж, че само Торъ Несетъ можеше да има толкова силни пестници. Отъ своя страна по-богатичкитѣ момиа памрахж твърдѣ смѣшно, единъ бѣднякъ като него да има смѣлость да иска Аслана Хусаби, най-богатата мома. Мнѣнието на стареца Канутъ бѣ сжщото, щомъ чу да се говори за това приключение. Той придаде дори, че ако никой отъ селото не се наеме да даде единъ добъръ урокъ на този Торъ, той самъ ще да се натовари да имъ стане учитель. Канутъ бѣше възстаръ, заминжлъ 60 години, но при все това за развлѣчение се борѣше и надвиваше по-голѣмия си синъ, когато лошото врѣме не го оставяше да излѣзе отъ кжщи.

* * *

Само една пжтека, която минуваше посрѣдъ нивята и ливадитѣ на Хусаби, водѣше къмъ гората. Подиръ осемь дена, една сжбота вечерь, когато Торъ дебнишкомъ минж по тази пжтека и се готвѣше да влѣзе въ гората, единъ човѣкъ нечакано го нападнж.

— Какво искашъ? му каза Торъ. И безъ да чака отговоръ, удари противника си по лицето тъй силно, че небето му се видѣ като лѣшникъ.

— Скоро ще се научишъ, извика единъ гласъ задъ Тора, придруженъ съ силенъ ударъ по тила. Той бѣше нанесенъ отъ другия братъ на Аслана.

— Ето още единъ, трети борецъ, извика стариятъ Канутъ, и почнж да го реди.

Торъ бѣше необикновено силенъ, юнакъ и гъвъкъ като тръсть: колкото удари бѣхж уречени за него, изкусно ги избѣгваше и на мѣсто тѣхъ умѣеше да поврьща други твърдѣ на мѣсто, които не бъркахж никакъ своятъ нишанъ. На края, при всичката си юнащина Торъ бѣ раненъ доста сериозно. Стариятъ Канутъ разказваше послѣ, че никога прѣзъ живота си не е ималъ работа съ по-силенъ противникъ. И тримата нападатели го задържахж и се изредихж, до гдѣто протече кръвь отъ нещастната имъ жертва. Тогазъ дори Канутъ извика на синоветѣ си: „стига, спрете!“ Послѣ се обърнж къмъ младия момъкъ и му се закани:

— Ако посмѣешъ до сжбота пакъ да си подадешъ носътъ насамъ, безъ да те е страхъ отъ Канута Хусаби и отъ синоветѣ му, дъщеря му ще бжде твоя!

Торъ се повлѣче както можеше до дома и легнж веднага. Когато се разчу по селото за сбивката въ гората, до имовинитѣ на Хусабевци, бабичкитѣ и момитѣ на чешмата взехж

да разправятъ и да пръскатъ всѣкакви версии. Всѣки казваше за смѣтка на Тора:

— Що му трѣбаше да се тика тамъ! Падаше му се!

Само една душа въ селото не мислѣше сжщото: тя бѣ благородната душа на Аслана. Тя бѣ чакала Тора въ гората прѣзъ цѣлата онази нощь. Когато узна, какво е станжло между него и баща ѝ съ братята, горещи сълзи протекохж по червенитѣ ѝ като божуръ образи. Тя не прѣстаяше да повтаря:

— Ако Торъ не бжде мой, нѣма вече за мене бѣлъ денъ на тоя свѣтъ.

Торъ лежа на постеля прѣзъ цѣлия денъ, недѣля. Въ понедѣлникъ почувствува, че ще трѣба да лежи още. Вторникъ бѣ прѣлестенъ день. Прѣзъ нощьта валѣ дъждъ; хълмътъ бѣше прѣсенъ въ своята зелена прѣмѣна; прѣзъ отворения прозорецъ тихъ вѣтрецъ внасяше приятни мирози! Отъ врѣме на врѣме се чуваше симетричнитъ звънежъ на звънцитѣ отъ Асланинитѣ крави, и тамъ долу, доста далечъ, понѣкога се издигаше гласътъ на една тжжовна пѣсень, пълна съ меланхолия, която го унасяше и радваше. Да не се боеше да нажали майка си, седнжла до него той би плакалъ отъ радость. Въ срѣда Торъ не можеше още да шавне; но въ четвъртъкъ се сввзе малко и почнж да се нада, че ще може да оздравѣе до края на седмицата. Въ петъкъ станж отъ постелята. Тогава си припомни думитѣ, що му каза Асланинъ баща: „ако посмѣешъ да се вѣстишъ по тия мѣста до сжбота, безъ да те е страхъ отъ Канута и отъ синоветѣ му, дъщеря му е твоя.“ Много често Торъ погледваше къмъ кжщата на Хусаби и повтаряше жаловито: ако отидж още веднъжъ тамъ, нѣма вече да дочакамъ нова коледа.

* * *

Както казахме, отиваше само една нжтека къмъ гората. Торъ помисли, че бѣ възможно да се възкачи отъ противуположния край, като мине фиорда съ ладия, при все че брѣговетѣ бѣхж тъй страшни, дѣто и самитѣ диви кози мжчно можехж да се възкачатъ по тѣхъ. Въ сжбота у зори Торъ излѣзе отъ дома си. Врѣмето бѣше прѣкрасно; слънцето блѣснж необикновено. Отъ гората се слушахж весели пѣсни и звънежъ. Младиятъ момъкъ разгледа околноститѣ и почака да дойде вечерьта, да падне мъгла надъ долината. Тогава хвърли послѣденъ погледъ: всичко бѣше тихо и спокойно откъмъ кжщата на Хусаби. Торъ скочи въ ладията и взе мжжки да гребе, като потегли къмъ гората.

Аслана бѣ седнжла прѣдъ вратата. Щомъ си свърши дневната работа, тя си почиваше, като мислѣше, че приятелтъ ѝ не ще може да дойде при нея и че други вмѣсто него сигурно ще се появжтъ да я позабикалятъ. Зарадъ туй пуснж кучето, а тя мълчеливо и затжжена се заскита къмъ гората. Инстинктивно пожела да види, що става по долината, но мъглата бѣше твърдѣ дебела и не можа да различи нищо. Слѣдъ нѣколко кривулици тя се спрѣ на единъ върхъ, отъ дѣто владѣеше надъ цѣлия фиордъ. Струваше ѝ се, че гледката на тази бистра и спокойна вода ще докара спокойствие въ душата ѝ. Застанжла на това мѣсто, дойде ѝ на умъ да попѣе. Аслана избра най-жаловитата и трепетна мелодия. Екътъ вѣрно повтори пѣсеньта прѣзъ фиорда. Тя много обичаше да слуша гласътъ си повърнжтъ отъ канаритѣ, затуй продължи и други куплети отъ сжщата пѣсень. Едва свършваше третиятъ куплетъ, когато ѝ се стори, че чува нѣкого, какъ ѝ отговаря отъ долу.

— Какво значи туй? си помисли хубавицата, и като се ови около единъ брѣстъ, увиснж надъ пропастьта, хвърли погледъ надолу. Подъ себе си, до самата капара, забѣлѣжи нѣщо, което ѝ прилича на вързана ладийка, голѣма колкото орѣхова черупка: толкова бѣше далечъ отъ нея. Погледнж изново и едва забѣлѣжи кожения калпакъ на единъ човѣкъ, който се мжчеше да се качи по канаритѣ.

— Кой е? се попита Аслана, и като остави брѣста, отстжпи на нѣколко стжпки. Тя не смѣеше да отговори на запитваньето, но тя отгатваше въ сърцето си, кой само можеше да бжде той, дѣто е прѣдприелъ да изпълни такъвъ единъ планъ. Тя колѣничи да се помоли Богу да помогне на приятеля ѝ.

Врѣмето ѝ се виждаше безкрайно дълго. Изеднжжъ кучето взе да лае; подъ канаритѣ се подава единъ калпакъ, и Торъ се хвърли въ нейнитѣ прѣгржди. . .

Тѣ застанжжж тъй прѣгърнжти, забравени, една дълга минута, безъ да може нѣкой отъ тѣхъ да изговори дума. Когато почнжжж да си говорятъ, думитѣ имъ нѣмажж ни връзка, ни смисълъ.

Но зато стариятъ Канутъ, щомъ се научи за станжлото, изрече нѣщо пълно съ разумъ и значение: Хусаби силно удари по масата, и стариятъ извика

— За право! тоя юнакъ заслужи дъщеря ми; тя е негова!

Прѣведе отъ френски *Г. С.*

„ПОДЪ ВУАЛА.“

(По В. Т. Б.)

Езеро. Лѣсъ. Вечерь ясна.
Прѣлесть, — дивна за похвала!
И при тази гледка красна:
Момъкъ, дѣва „подъ вуала“ ...

Клонье; подъ тѣхъ скришна пейка,
А на пейка двама млади:
Надъ глави имъ крѣхка вѣйка,
А въ гѫрдитѣ пламъ, услади...

Бистра вода шава, плиска,
Пѣни се, брѣгѣтъ залива; —
Нѣжно той снага ѝ стиска
И съ цѣлувки я покрива...

Младость, щастье, дарби райски, —
Вечь е стигнѫтъ идеала;
И вѣнецъ чаровни майски
Ето тукъ е, — „подъ вуала!“

Въ Прага било, иль Виена.
Той намира „подъ вуала“
Днеска Дена, утрѣ Пена; —
Вечъ е стигнѫтъ идеала!...

О, млъкнѣте, егоисти!
Не хучете като хала:
Вашитѣ дѣла не сѫ чисти
„Подъ вуала;“ — „подъ вуала!“ ...

7/X 95 год.

В. Бодринъ.

АСЪ И ДВОЙКА.

Поетическа среща.

Когато Ботевъ се прибра малко въ живота си и замѣсти Каравелова въ политическитѣ работи на емигрантитѣ, приятели го придумахѫ да събере въ едно и своитѣ стихотворения, пръснѫти въ два-три вѣстника, или още непечатани. Тогава се намираше въ Букурещъ и Стамболовъ, като прѣемникъ на обѣсения Левски и прѣдставитель на частнитѣ революционни комитети въ България прѣдъ централния въ влашката столица; той вървѣше въвъ всичко съгласно съ Ботева, па носѣше въ пазуха и стихотворения, съ които се опитваше да му подражава. Ботевъ и Стамболовъ се сдружихѫ да издадѫтъ заедно своитѣ поетически трудове; печатницата на вѣстникъ „Знаме“ улесняваше твърдѣ много тоя помисълъ. И така въ 1875. година излѣзе дребна книжица съ дребно писмо — „Пѣсни и стихотворения“ отъ Хр. Ботйовъ и С. Стамболовъ; тя е само първа отъ нѣколко, които сѫ тъкмили авторитѣ да издаватъ за напрѣдъ; въ нея единъ отъ двамата подиграва набѣдения въ „злоупотрѣбения“ съ комитетски пари Каравеловъ, че си отбилъ вече „патриотичната“ грижа и крои да си купи

„Файтонъ съ два бѣли ата.
Да се расхожда по Букурещъ
Въ него мойта Ната. . .“

Ала Ботевъ на слѣдната година прѣскочи съ чета на Козлодуй и паднѫ отъ черкезки куршумъ на Веслецъ при Враца. Стамболовъ си отдѣли стихотворенията отъ общата сбирка, придаде къмъ тѣхъ и приготвенитѣ още нови, па ги издаде подъ свое име въ Гюргево на 1877. год.; тамъ нѣма вече пасквила за Каравелова.

Стихотворенията на Ботева се знаехѫ отъ българскитѣ читатели вече отъ ония издания, въ които се бѣхѫ появили отъ 1867. до 1874. година; хъшоветѣ знаехѫ изустъ и такива, които още не бѣхѫ излизали на свѣтъ; — сбирката

отъ 1875. год. помогнѫ само да се видѭтъ всички скупомъ и да се освѣжѫтъ въ паметьта на любителитѣ.

Отъ 1870. година бѣхѫ почнѫли да се вѣстяватъ ту въ „Периодическо списание“, ту въ „Читалище“, ту въ сбирката на П. Ивановъ („Стихотворения“, Цариградъ 1875) стихотворни опити отъ другъ поетъ — П. Вазовъ. И тѣхъ знаехѫ нашитѣ читатели тъй, както и Вазовъ знаеше стихотворенията на Ботева. Българската поезия бѣше, както и сега, толкова оскѫдна отъ произведения, че жеднитѣ очи откривахѫ дори подъ камъкъ онова, което имаше каква-годе повисочка художественость. Обаче приятелитѣ и неприятели на Вазова намирахѫ, че въ своята поезия той съвсѣмъ игнорува ония чувства на младежьта и народа, които сѫ обзели цѣлия ни животъ и сѫществуванье и които сѫ принудили наши братя да викнѫтъ „свобода или смърть!“ Той съ очудванье описва отпорътъ и величавото паданье на „Бора,“ изкъртенъ отъ грозна хала; въ недоумение пита „Дунава“, да ли ще най-сетнѣ да настане край окървавения отъ френско-пруската война Рейнъ „братско съгласие“; искрено жали и „Клѣтницата“ (= „Сиромахкиня“), оставена безъ милость на ужаситѣ на студа и глада; — по щомъ застанѫтъ прѣдъ лицето му образитѣ на унизения народъ и на отечеството подъ конския бунджукъ, неговата душа дири да се успокои съ „Вѣрата му“, че ще дойде врѣме и за насъ като всички да свѣтнемъ прѣдъ цѣлъ свѣтъ съ наука и да изчезнѫтъ измежду ни завистъ и раздори; за тая наука той съ гусла въ рѫка се прѣпира въ „Борба“ съ „невѣжи“ (— Пушкинъ се прѣпира съ „Чернь“), които съ глъчъ и укори му отвръщатъ, че тя подъ турското иго „не дава хлѣбъ“; а тия „невѣжи“ и тѣхното отечество пѣвецътъ обича зарадъ „търпѣнието и правотата имъ“! Вазовъ пълни цѣли тетради съ пѣсни все за любовь и нѣга, за безгрижность и упоение (както правѣше по-рано Славейковъ), за идиличния токъ на селскитѣ тревоги, случайно понабърченъ отъ нѣкой черкезки излазъ; руски и френски пѣсни на личното доволство водѭтъ приволно перото му по хартия отъ чужда фабрика, по пожълтѣла на бѣдната поличка на българския школарь; той прѣважда въ стихове „Приключенията на Телемаха“ отъ Фенелона и нагласява по български пѣсни отъ Беранже. На Гергьовденъ въ 1876. год. пламнѫ огънътъ за възстание въ Панагюрище; запали се и цѣлата Срѣмска долина. Вазовъ закопа голѣма часть отъ своитѣ съчинения у дома си въ зимника подъ единъ купъ жълта глина, мушнѫ въ чамаданчето съ дрѣхи само една тетрада съ сти-

хотворения и побърза прѣзъ Пловдивъ и Цариградъ за Влашко. Въ Цариградъ той нѣколко дена редомъ гледаше, какъ се трупатъ на „Сиркеджи-скелеси“ войски и сандъци съ патрони, отредени да задушѫтъ българското възстание, да поразѭтъ Русия прѣзъ гяурскитѣ трупове на нейнитѣ братя.

Полкове нищожни, гнили,
Бѣгайте, вървете тамъ;
На балканскитѣ могили
Гробътъ е отворенъ вамъ!

Тамъ ви чакатъ не робове,
Що се молѫтъ и боѭтъ,
А юнаци сѐ готови
За отечество да мрѫтъ!

И Вазовъ се качи на френския пароплувъ, който отиваше за Галацъ, и бързо остави омаятелнитѣ околности на Цариградъ. Слѣдъ него турцитѣ бихѫ и клахѫ въ южна България. Прѣзъ юли въ 1877. год. Омаровитѣ потомци обърнѫхѫ на пепелище и кѫщата на поета; ала най-напрѣдъ тѣ разкопали доста грижливо глината, извадили тенекиената кутийка съ произведенията на българската муза и ги откарали въ плѣнъ заедно съ другитѣ плячки. Избавената въ чамаданчето тетрада биде честита да види свѣтъ въ 1880. година въ сбирката „Майска китка“. Може би изъ сѫщата тетрада е извадена и тракийската идилия „Видулъ“ (София 1879), писана въ Цариградъ на 1871. год.; писмото до г-на Вацова, което я сподиря. е тепърва отъ 1879. год, вдъхнѫто вѣроятно въ Берковица отъ едно стихотворение на Пушкина, писано на 2. ноември 1829. год. Приятельтъ на Вазова, поетъ Петъръ Ивановъ, който въ своитѣ „Стихотворения“ би си жертвувалъ сърцето за народа, но не го оставя либето му, ще да е билъ посветенъ въ съдържанието на неговитѣ тетради, та писалъ на събрата си писмо, гдѣто изказва своята услада отъ стиховетѣ, що диктувало сърце му, ала добавя и укоръ, че въ таково усилно врѣме се балака само въ банитѣ на Венера; на това писмо Вазовъ отговаря:

Знамъ, че съ туй си ти желалъ
Да искажешъ твойта жаль,
Че намѣсто съ мойта лира
По-достойно днесь да свирѭ;
Вмѣсто съ пламенни пѣсни
Тесъ мъгли и тъмнини

Да се трудѭ да прогонѭ,
Що висятъ по небосклона;
Вмѣсто съ лиринъ мощенъ звънъ
Отъ дълбокъ да будѭ сънь
И на цѣла България
Истината да открию,
Нея да въспѣвамъ азъ; —
То сѣднѫлъ съмъ тоя часъ
Въ тия стихове угодни любовни,
Но не важни и безплодни, грѣховни
И за менъ, и за свѣтътъ,
Да си блъскамъ азъ умътъ...
Но какво, и какъ, кажи ми,
О другарю мой любимий,
Трѣбува да пѣѭ азъ?

Ако запѣѭ за народнитѣ нужди и посочѫ, кой е кривъ, та нашето общество не може да хароса, ще излѣзе работата тъй, както съ истината свѣтлива, която — мѫчена и гонена отъ „людье разни съ умъ покваренъ, съ тикви празни“, — се скрила въ една яма смрадлива и чакала по-сгоденъ часъ, да издаде пакъ своя гласъ.

Прочее, за туй рѣшихъ
Въвъ животъ спокоенъ, тихъ
Въ малки стихове да пѣѭ
Туй, що любѭ, що милѣѭ;
Да прославямъ любовьта,
Дражестьта и хубостьта,
И ядътъ си кат' успивамъ,
Безопасно да изливамъ
Мойтѣ чувства и мечти,
Мойтѣ спомени свети,
И желанья млади, луди,
Що страха нещѫтъ възбуди,
Нито ярость пъкъ внуши
Въ докачливитѣ души...

Които не сѫ имали щастие да се радватъ на личното довѣрие на Вазова, тѣ естествено не сѫ могли да знаѭтъ както П. Ивановъ, какви произведения твори неговото въодушевение, и да оцѣняватъ по тѣхъ идеитѣ на поета; — тѣ сѫ били принудени да сѫдѭтъ за всичко това само по извѣстнитѣ въ печата поетически приноси отъ Вазова. По поводъ на рефлек-

сията „Вѣрата ми“ Ботевъ съ ядна ирония посреща въ 1873. г. отношението на Вазова къмъ нашия робски животъ:

Но защо не сжмъ и Вазовъ,
„Вѣрата“ си да вжспѣя:
Че ще стане вжлкъ овцата, —
А пѣвците като нея?!

А въ „Борба“ Вазовъ прѣзира у „невѣжитѣ“ тъкмо онова, за чието правилно разбиранье Бѣлински се бѣ застжпилъ прѣдъ аристократизма на Пушкина.

Вазовъ се познаваше съ Ботева вече отъ 1871. г. отъ Браила и Галацъ. Бездомниятъ и зловѣщъ комунаръ бѣ произвелъ върху него силно впечатление. Ако и да се ползуваше съ лошо име между всички влашки българе, Ботевъ пакъ разполагаше съ едно затаено уважение въ сърцата имъ: подъ широкото негово чело, що красѣше умната и замечтана глава на една исполинска снага, се рояхж общочовѣшки въпроси; споредъ тѣхъ той нийдѣ не намираше покой и благодатна работа, и изложенъ на глада, насищаше го съ плячката отъ поразии, извършени въ тѣхно име. Съ Ботева другаруваше младъ малорусинъ, неговъ съслужилецъ у казацитѣ въ Знаменка, — тогава Ивановичъ, а сега Флореско; той магьосваше Ботева съ рѣчивото рисувани идеали на комунизма, а двоицата заедно магьосали въ 1872. г. Вазова. Ботевъ караше вече 25. година, а Вазовъ броеше 22; и въ едина, и въ другия въодушевението се стремѣше къмъ поетически създания; ала срещата имъ тукъ сочеше да създава поезия отъ съвсѣмъ особенъ родъ... Вазовъ на врѣме се опомни, и като не постигнж цѣльта, за която по бащинъ съвѣтъ бѣ дошълъ изъ България, върнж се пакъ назадъ; между туй Ботевъ, упоенъ много силно, за да отрезнѣе, трѣбаше да мине прѣзъ затвора въ Фокшани. Подиръ това всѣкой работи и върви по свой пжть. Обаче излѣзлата въ 1875. г. сбирка стихотворения на Ботева изново прати духътъ на автора да издебе унесенятъ въ своята младость и любовь Вазовъ. Той почувствува недоволниятъ погледъ на върлия пѣвецъ на човѣшкото равенство и свобода, припомни си и укорътъ, за който се оправдаваше прѣдъ Иванова, и съгледа провалата между своитѣ пѣсни и ековетѣ на дѣйствителностьта; той не може да проумѣе, какъ е билъ досега толкова заслѣпенъ въ своитѣ лудешки блѣнове, непристжпенъ за ядъ и отплата.

Пѣяхъ прѣнесенъ! О заслѣпленье!
Хвалѣхъ цвѣтята, славѣхъ живота,

А не поглеждахъ, какъ околъ мене
Моитѣ братя влачѫтъ хомота!
. . . . . .
Що ни насъ радва, ако земя ни
Била прѣкрасна, райска природа,
Кога я тъпчатъ диви тирани,
Когато въ нея нѣма свобода?

Ако сѫ мили птичитѣ пѣсни, —
Наштѣ въздишки по сѫ горчиви. . .
Да онѣмѣѭтъ струни несвѣсни,
Да опустѣѭтъ пѣсни лъжливи!
. . . . . .
И тъй душа ми кат' се побуни,
Гуслата грабвамъ, струнитѣ скѫсвамъ,
Па я нагласямъ съ по-нови струни,
И съ мойтѣ сълзи азъ ги поръсвамъ.
. . . . . .
Вече въставамъ върху тирана!
Този въ мень скритий пламенъ небесни,
Който заглѫхналъ до днесъ остана,
Трѣба най-послѣ навънъ да блѣсне!
. . . . . .
Доста съмъ веке бивалъ удушенъ;
Доста страхъ подълъ, мисли безплодни!
Днесъ на дългътъ си азъ съмъ послушенъ:
Ази ще пѣѭ пѣсни свободни!

Така Вазовъ се обръща съ мотивитѣ на своята поезия къмъ оная страна, гдѣто прѣзъ тънка мъгла свѣтѣхѫ бисеритѣ на българската национална лирика. Тамъ стояхѫ произведенията на най-извѣстнитѣ национални дѣйци отъ него врѣме, Каравеловъ и Ботевъ. Вазовъ почва да мѣри съ тѣхнитѣ произведения своето творчество, като обработва еднакви мотиви подъ свое особно схващанье. На стихотворенията на Каравелова той не е давалъ голѣма цѣна, и затуй, когато се срещнѫлъ съ него въ 1876. г. въ Букурещъ, похвалилъ му само повѣститѣ, а за другата поезия прѣмълчалъ; но стихотворенията на Ботева трѣба да сѫ го изпълняли съ възхищение и почитъ. Въ срещата си съ него нѣколко дена прѣди да види Каравелова Вазовъ не ще да е ималъ случай да му обади своето мнѣние за неговата поезия, понеже Ботевъ бѣ твърдѣ много залисанъ съ похода си за България; но той го изказа въ нѣколко стихотворни кѫса, които явно издаватъ силното

влияние върху него на извѣстни Ботевски мотиви. Тия кѫсове се напечатахѫ въ 1876. год. въ първата сбирка на Вазова „Прѣпорецъ и гусла“, издадена подъ тайно авторско име Пѣйчинъ; — подиръ смъртьта на Ботева тѣ се явяватъ като положителенъ материалъ за оцѣнка на два български поета, които на чужда земя се срещнѫхѫ, въ първитѣ дни на май 1876. г., единътъ стѫпилъ на сипкавия край на своето поприще, а другиятъ положилъ здравъ кракъ възъ неговото начало; единътъ устременъ къмъ своето отечество навѫтрѣ, а другиятъ полетѣлъ изъ него навънъ.

Въ 1866. г. Ботевъ напуснѫ Калоферъ, за да иде да допълни образованието си въ Москва; по пѫтя се спрѣ въ Гюргево, запозна се съ българскитѣ хъшове, що се навъртахѫ въ тоя градъ, и отъ край наклоненъ къмъ такъвъ видъ занятия, останѫ при тѣхъ, за да се скита по механитѣ съ мечти на свободенъ юнакъ, който чака сгодна минута да се фърли съ оржжие върху българския вѣковенъ угнетачъ. Обаче младата душа на Ботева още не бѣ затвърдена въвъ всички условия на такава животна цѣль; нея облива понѣкога тѫга за изгубенитѣ домашни радости, и тя не копнѣе вече за нищо друго, освѣнъ за спокойна смърть. Изъ Гюргево посветява Ботевъ едно стихотворение „Майцѣ си“, печатано въ „Гайда“ 1867. год. съ подписъ Х. Петковъ. Сѣкашъ осѫденъ отъ бащини и майчини клетви, той се скита да вене младъ по свѣта и да среща все онова, което мрази! Прѣдъ другари е веселъ, смѣе се заедно съ тѣхъ, но тѣ не знаѭтъ, каква слана му е попарила младостьта, защото нѣма въ тѣхъ такъвъ приятель, комуто да разкаже, що мисли и въ какво вѣрва. Едничко на майка си е могълъ да открие това, ала сѫдбата изкопала между нея и сина дълбока яма; неговата утѣха е, да падне еднѫжъ въ прѣгрѫдкитѣ на своитѣ, да се наплаче прѣдъ тѣхъ огорчени, па тогазъ нека измръзнѫтъ жили, па тогазъ нека загине въ гроба. Подобенъ завѣтъ пише Вазовъ — „1875 година!“

Питашъ ме мамо, що азъ тѫгувамъ,
Що мойта младость въ жалби минувамъ?
Дали за злато много жалѣѭ,
Дали за либеази купнѣѭ,
Или ме болесть държи невѣрна,
Та ми лицето така повѣнѫ?

Нищо отъ това не го мори; но му е жално, като гледа братя въ сурови теглила.

Ако съ другари млади, несвѣсни
Хващамъ да пѣж весели пѣсни,
Мисъль ме тежка завчасъ намира
И радостьта ми гасне, умира.

Ако съгледа млада дѣвойка или невѣста, спомня си своитѣ сестри, какъ ги цѣлуватъ мръсни убийци; ако нощемъ се стресне отъ сънь, чува плачъ на братя изъ турски тъмници и плаче тогава заедно съ тѣхъ. Само кога срещне съ мъртвецъ носило, на сърцето му става леко, и той ублажава покойникътъ, че се отървалъ отъ това проклето мѣсто.

Мамо! Когато мой часъ удари
И прѣди тебе смъртьта ме свари,
И на рѫцѣ ти блѣденъ истинѫ,
Недѣй да плачешъ, недѣй проклина!

. . . . . .

Но кат' за мене камбанъ заблъска,
Нека гласътъ му драгость да пръска;
Некъ ви се чини не зовъ къмъ гробътъ,
Но звънъ за воля, за радостчица. —
Звънъ отъ окови, що фърля робътъ,
Като оставя тъмна тъмница!

Пасивното държанье на поета къмъ насилията на народния врагъ личи и у Ботева, и у Вазова; но по-нататъкъ то се замѣня у единия съ мощенъ викъ за борба и мъсть, а у другия или се обръща въ кротко желание, или пъкъ се застоява като постояненъ признакъ. Ботевъ жестоко отбива отъ себе въ 1871. г. първата си калоферска любовь, защото въ него кипи друга по-величествена и по-гореща, — любовь къмъ онеправданитѣ братя!

Остави тазъ пѣсень любовна,
Не вливай ми въ сърце отрова! . . .

. . . . . .

Забрави туй врѣме, га плачахъ
За поглѣдъ милъ и за въздишка:
Робъ бѣхъ тогазъ — вериги влачахъ,
Та за една твоя усмивка
Безуменъ азъ свѣтътъ прѣзирахъ,
И чувства си въ кальта увирахъ.

Забрави ти онѣзи полуди:
Въ тѣзъ гѫрди вечъ любовь не грѣе,
И не можешъ я ти събуди

Тамъ, дѣ скжрбь джлбока владѣе,
Дѣ всичко е съ рани покрито
И сърце зло въ злоба обвито!

Ти имашъ гласъ чуденъ, — млада си; —
Но чуйшъ ли какъ пѣе гората?
Чуйшъ ли какъ плачатъ сиромаси?
За тозъ гласъ ми копнѣй душата
И тамъ тѣгли сърце ранено,
Тамъ, дѣ е сѐ съ кръви облѣно.

. . . . . .

Запѣй и ти пѣсень такава, —
Запѣй ми, изгоро, на жалость,

. . . . . .

Запѣй, или млжкни, махни са!
Сърце ми вечъ трѣпти, ще хвръкне,
Ще хвржкне, изгоро, — свѣсти са! —
Тамъ, дѣ земя гжрми и тжтне
Отъ викове страшни и злобни
И прѣдсмжртни пѣсни надгробни. . .

Тамъ — тамъ буря кърти клонове,
А сабя ги свива на вѣнецъ;
Зинале са страшни долове,
И пищи въ тѣхъ зжрно отъ свинецъ;
И смъртьта й тамъ мила усмивка,
А хладенъ гробъ сладка почивка! . . .

Пѣсень за кървава напивка, отъ която нѣмѣе и любовьта, иска Ботевъ отъ либето си, за да се втурне съ пушка и сабя тамъ, гдѣто братъ брата продава гдѣто младость гине въ тъмница и плачжтъ сироти дѣца и вдовици, — тамъ, гдѣто е сладко да се умре и почине. Вазовъ е по-мекъ, по-нѣженъ, по-притуленъ къмъ либето си, което има за винжги сърцето му; но кръвьта му е имотъ на България: той ще ходи съ дружина да се бие за отечество; а докждъ не се е още раздѣлилъ съ либето си, нека то му стъкми за красенъ даръ свиленъ прѣпорецъ съ левъ изправенъ, та да му бжде съ него още по-мило,

Въ боя на момци сърдце да дава;
Азъ ще го вдигамъ да се развява.

Ако пъкъ паднж тамъ въ битка върла,
Твоя даръ, либе, нѣма да хвърла;

И катъ прощавай тебе казувамъ
Азъ щѫ издѫхнѫ левъ кат' цалувамъ.

Съ великолѣпна архитектура, смѣсена отъ алегория и дѣйствителность се отличава сатирата на Ботева „Гергьовдень". Нейното художество бѣ увлѣкло Петра Ивановъ да изхаби трудъ надъ своя пѣсень съ такъвъ сѫщо насловъ; но не се избави отъ изкушение и Вазовъ, да ѝ противупостави свой градежъ върху подобенъ мотивъ. Ботевъ ядно реди своитѣ мисли;

„Ликуй, народе! Старо и младо
Хвалете и днесь Бога и Царьтъ:
Днесъ е Гергьовдень!" Отъ овце стадо
Тѫй блѣйше вчера подиръ овчарьтъ.

. . . . . .

И трѫгна стадо съ агнета дребни,
Вѫрви и крета отъ пѫть убито,
Та сичко младо подъ ножь да лѣгне,
За свѣти Гергя, божи разбойникъ.
Бездушенъ, глупавъ, изгнилъ покойникъ
Жертви ли иска? Иска овчарьтъ,
Гладното гѫрло, попътъ пиени, —
Както отъ тебе, народе, царьтъ
Иска за свойте гнусни харемы,
И за тезъ, що та мѫчатъ, обиратъ. . .

. . . . . .

На, днесь богати и сиромаси
Пиени тамо тѣ пѣсни пѣятъ
И хвалатъ съ попътъ бога и царьтъ. . .

Вазовъ обръща своятъ остенъ къмъ невъзстанѫлия градъ К(арлово?). Всички благочестиво наготвили курбани за честития день и ги наслагали по тревата, обиколени съ бъклици.

Редомъ попове съ патрахилъ ходатъ,
Тлъститѣ плѣшки на̀божно сбиратъ;
Тъпани блъскатъ, свирцитѣ свиратъ, —
Веселъ пирува тамо народътъ.
„Налѣйте! викатъ; дайте да пинемъ,
Светаго Гьоргя съ радость да минемъ.

. . . . . .

Да даде Господь и до година
Пакъ да сме сбрани тука дружина!

. . . . . .

Нещемъ да знайме, що бѣхме вчера,
Нито за утрѣ имаме вѣра.
Пийте, па ако зло ни нагази,

Други да мислѫтъ заради нази.
Съ многото мисъль нищо не стая,
Въ трудове, въ мѫки утрѣ ще капнемъ;
Щото попийнемъ, щото похапнемъ,
Полза най-послѣ то ни остая!“

. . . . . .

Тъй се теглата леки прѣдставятъ;
Тхй се по-лесно клетви забравятъ! . .

Изобщо Ботевъ гори отъ кръвна обида, че българинътъ се тъпче, граби и затрива; той тича на борба, въ която чувствува дѣйствителна услада, и ако положи за народа животътъ си безъ да му е спечелилъ още облага, проповѣда на майка и братя, да дирѭтъ за него мъсть. Който падне въ бой за свобода, той е споредъ него безсмъртенъ. Това всичко се подтвърди съ края на Ботева. Отъ своя страна Вазовъ жали теглото на българина като зритель, а борбата го въодушевява просто като пѣвецъ; на роба той не знае да даде спасителенъ съвѣтъ. У Каравелова България плаче на Витоша и насърча синоветѣ си, понеже сѫ млади юнаци; а у Вазова зелена Витоша говори съ отчаяние на пѫтника, че дѣцата ѝ вече изгубили човѣшка гордость. Селска невѣста храни съ любовь чедото си да порасне; Вазовъ я учи да му внуши, че то е родено да тегли както нашитѣ дѣди, когато Каравеловъ му пѣе пѣсни за балкански подвизи. Бащиниятъ завѣтъ на сина, въ тегло да прѣмира, но робъ да не умира, не може да се изпълни! Мислитѣ на Вазова върху картината, що прѣдставя вързани възстаници, се завършатъ съ тия характерни думи:

О братя! търпѣте, търпѣте, —
Въвъ мѫки си бодрость черпѣте!
България цѣла катъ васъ
Подъ тежкото иго прѣмира,
И напусто рѫцѣ простира; —
Търпѣте до сѣтниятъ часъ! . .

Стихотворенията на Вазова отъ „Прѣпорецъ и Гусла“, въ които той наглася струнитѣ си по образци у Ботева, имахѫ първа среща съ стихотворенията на подирния въ 1876. год. Въ 1880. год. се явихѫ стихотворенията на Ботева въ ново издание отъ Манчева въ Пловдивъ; слѣдъ тѣхъ не закъснѣхѫ да дойдѫтъ все тамъ въ 1882. г. и стихотворенията на Вазова отъ нѣкой-си Лютовъ. Послѣ З. Стояновъ прѣпечата стихотворенията на Ботева въ София, 1889; позабави се, но пакъ не изостанѫ и „Прѣпорецъ и Гусла“ на Вазова, прѣпечатанъ отъ Вълкова въ София, 1895. Види се, отношението

между духа на Ботева и на Вазова въ тия стихотворения е нѣщо трайно.

А какъ би се опрѣдѣлило отношението между стихотворенията въ тѣхната среща?

Единъ руски литературенъ анекдотъ приказва, какъ се срещнѫли еднѫжъ въ улицитѣ на шумния градъ два знаменити поета: единътъ домашенъ, а другиятъ гостъ изъ братски край. Всѣкой отъ тия благати любимци на музитѣ билъ челъ прѣди това произведения отъ твоя събратъ и се чудилъ на тѣхния възлетъ и съвършенство, на тѣхнитѣ нови мисли и разкошни образи; ала никой отъ двоицата не знаелъ, въ коя особа, подъ чие вдъхновено лице се крие такава божествена дарба. Така незнайни тѣ вървѭтъ еднѫжъ по мракъ, завзети съ своитѣ мечти и тревоги, па се срещатъ на сѫщата ивица отъ пѫтя си: „отступи, двойка, тузъ идетъ!“ викнѫлъ единътъ; — „козырная двойка туза бьетъ!“ отвърнѫлъ другиятъ. Замашнитѣ думи се аресали, и двамата съперници си открили имената за познанство. Анекдотътъ увѣрява, че тѣ били Мицкевичъ и Пушкинъ, за които се знае, че въ 1828. г. бѣхѫ завàрени въ Петербургъ отъ пороенъ дъждъ на улицата и се затулихѫ подъ единъ плащъ като за изповѣдь задъ мѣдната статуя на Петра Велики.

Билъ правъ или не, въ часть или изцѣло тоя анекдотъ по отношение къмъ Пушкина и Мицкевича, той прилѣга съ думитѣ на срещата както не може по-сполучно къмъ характера и цѣната на произведенията, върху които почива личното значение на тия двѣ звѣзди, — отъ руската и отъ полската поезия; — той съдържа въ сѫщото врѣме една отъ ония кратки и разителни форми, съ каквито велики човѣци духовито изказватъ своитѣ мисли по поводъ на различни обстоятелства; съ тия форми послѣ цѣлото човѣчество помага на силата и образностьта на своята рѣчь. На единъ книженъ пазаръ могѫтъ да се срещнѫтъ съврѣменнитѣ произведения на два поета. Обществото, което слуша тѣхнитѣ възгласи и оцѣнява тѣхното изкуство, може да намѣри, че тѣ се отнасятъ помежду си тъй, както асътъ къмъ двойката ату отъ руския анекдотъ; тогава ще бѫдѫтъ еднакво честити ония смъртници, чието безсмъртно творчество добие таково високо признание. Обаче отношението между произведенията може да се намѣри и не тъкмо както въ анекдота; тогава обществото е длъжно да посочи по-нататъкъ, съ кои карти и отъ коя игра трѣба да се мѣри тѣхното значение.

А. Теодоровъ.

Македония епоредъ най-новитѣ книжовни вѣсти.

I.

Прѣзъ послѣднитѣ години Македония силно е приковала върху себе вниманието на европейскитѣ дипломати и етнографи. Би очакваль човѣкъ, че пѫтуванията и научнитѣ издирвания въ тая страна ще се развиѭтъ по-вече, отколкоте прѣди. Но на дѣло не е тъй. Ученитѣ и публициститѣ се страхуватъ да пѫтуватъ по тая интересна область отъ Турската държава, защото тамъ животътъ на човѣка се намира всѣка минута въ опасность. Страшно е не само отъ пладнешки и горски разбойници, но и отъ прѣдставителитѣ на турското невѣжествено правителство. Отъ него именно си изпатихѫ прѣди 1 година професоритѣ Лъндель и Облакъ. Но колкото и да сѫ малцина пѫтницитѣ, що обикалятъ Македония, наша длъжность е да слѣдимъ това, що пишѫтъ тѣ. Интересно е да чуемъ, какво говорѭтъ тѣ за страната и жителитѣ, за тѣхното икономично и политическо състояние и пр. Сѫщо тъй е важно да отбѣлѣзваме, какво говорѭтъ тѣ за народностьта на най-многобройната ѝ часть отъ нейното население, прѣдъ видъ на притезанията, които прѣдявя братскиятъ сръбски народъ върху тая область.

Както е извѣстно, отъ 20-тина години насамъ, сърбитѣ се стремѭтъ всѣчески да спечелѭтъ почва въ тая страна, която етнографски и исторически принадлежи на българитѣ. Но всичкитѣ сръбски усилия ударихѫ на камъкъ. Ученицитѣ изъ Македония, които тѣ възпитаватъ ужъ въ сръбски духъ, слѣдъ като свършѫтъ учението си, идѫтъ въ България. Консулитѣ и агентитѣ въ Скопие, Битоля и Солунъ сѫ отворили за толкова години, съ толкова подкупи, само 20-тина училища. Симпатиитѣ, които питаеше македонското население къмъ сърбитѣ като къмъ братски славянски народъ, изчезватъ, поради вѣроломното имъ поведение. Особено изгубихѫ сърбитѣ слѣдъ сръбско-българската война и напослѣдъкъ въ врѣме на македонското възстание, прѣзъ което и тѣ, и гърцитѣ показахѫ

безочливо, че не желаѭтъ доброто на Македония, а само искатъ да я направѭтъ плячка. За сърбитѣ остая само една надеждица: да поддържѫтъ криво-лѣво нѣколко десетини училища въ Македония, за да доказватъ, че тукъ има сърби, да подкрѣпятъ своето твърденье, че въ тая страна тѣ иматъ „жизнени интереси,“ та въ случай че се дѣли наслѣдството на „болния човѣкъ,“ и тѣ да могѫтъ съ право ужъ възъ историко-етнографска основа да заявѭтъ своитѣ притезания. Но тая надежда на сърбитѣ жестоко се осуетява, едно отъ противудѣйствието на мѣстното население, а друго — отъ свидѣтелствата на науката. Ето защо сѫ неимовѣрнитѣ напрѣгания на сърбитѣ да се спечели почва, ето защо сѫ тия отстѫпи и пристѫпи. Очевидно тѣ работѭтъ съ надежда, че могѫтъ настанѫ по-благоприятни за тѣхъ врѣмена. Тъй се обяснява и недостойното поведение на сръбската журналистика, която доказва ведно съ съ гръцката, че още не му е врѣмето за прокарванье реформи въ Македония, понеже по тоя начинъ щѣли да пострадатъ сръбскитѣ и гръцкитѣ интереси. Сърбитѣ желаѭтъ, да се продължи турското робство колкото се може по-вече, да се омаломощи населението, та поне най-нищожна часть отъ него да се съблазни отъ сръбската пропаганда. Затова на сърбитѣ никакъ не е желателно, да се прѣдстави прѣдъ Европа истинското окаяно положение на македонското население; напротивъ тѣ поддържатъ, че жрѣбиятъ на Мекедония не е толкова за оплакванье.

Берлинскиятъ конгресъ убѣди нашитѣ братя сърби, че тѣ бихѫ могли при благоприятни условия, при поддържка отъ нѣкоя велика сила, да разширѭтъ своитѣ прѣдѣли въ земя непринадлежна тѣмъ по езикъ и съчувствие, стига да прѣдставѭтъ, че въ тая земя тѣ иматъ какви-годѣ сполуки съ своята пропаганда[1]). Естествено е, че сърбитѣ не бихѫ желали днесъ да се тури на зелената маса македонскиятъ въпросъ: тѣ не сѫ никакъ приготвени. Не може да се познае, за колко врѣме тѣ смѣтатъ, че ще бѫдѫтъ готови. Но една отъ политическитѣ партии въ Сърбия се надѣва, че единъ день въ съюзъ съ гърцитѣ тѣ ще постигнѫтъ своятъ идеалъ. Гърцитѣ трѣба да помогнѫтъ на сърбитѣ да хванѫтъ почва въ Македония, и то ето по какъвъ начинъ: 1) славянскиятъ (сръбскиятъ) езикъ да се въведе съ съгласие на Патриаршията по

---

[1]) Срѣдствата, съ които подкрѣпихѫ сърбитѣ своитѣ притезания върху Пиротско, Нишко и Вранско прѣдъ Берлинския конгресъ, сѫ разказани подробно отъ сръбския политически мѫжъ и писатель Владанъ Гьоргевичъ въ статията „Србија на Берлинском Конгресу“ (Отаџбина 1890).

желание на повечето жители отъ всѣка епория; 2) Патриаршията да вземе подъ крилото си сръбскитѣ училища въ Македония и да отваря нови по желание на мѣстното население; 3) да приготви въ Халки нѣколко сърби богослови; 4) да допусне поне въ двѣ епархии епископи отъ сръбска народность. Така сѫ формулирани сръбскитѣ искания въ една брошура, издадена неотколѣ отъ единъ личенъ държавенъ мѫжъ[1]). Какво обѣщаватъ сърбитѣ въ замѣна за това, въ брошурата не се казва, но то е извѣстно: тѣ отстѫпятъ на гърцитѣ цѣла южна Македония [2]). И така, съюзъ за нападанье и отбрана срещу българитѣ!

Да бѣ зависело отъ Атина, тоя планъ веднага би се осѫществилъ. Но Фенерското духовенство не е тъй просто, да изтърве отъ рѫцѣтѣ си и послѣднитѣ кокали, които има да догризва. Тукъ тамѣ Патриаршията отстѫпя своитѣ постове на съюзника си, но прави това съ страхъ, защото знае, че нѣма да получи назадъ онова, което отстѫпи веднѫжъ. Азъ прѣдоставямъ на лица, калени въ политика, да си изкажѫтъ мнѣнието по тоя въпросъ. Моята цѣль е да прѣдставѭ нравствената страна на въпроса. Азъ желаѭ да видѭ, какво е днесъ общественото мнѣние въ Европа за Македония и какви сѫ резултатитѣ на сръбската пропаганда въ тая страна.

У насъ е добрѣ извѣстно, къмъ каква народность принадлежи славянското население на Македония, извѣстно е и неговото положение. Но все пакъ не е злѣ, да се прѣтърся отъ врѣме на врѣме въпросътъ, като се взима прѣдъ очи сръбското и гръцкото становище. Практичната полза отъ такъвъ прѣгледъ е тая, че ние въ извѣстенъ моментъ си даваме смѣтка за шансоветѣ на сръбската идея прѣдъ европейското обществено мнѣние, а въ сѫщото врѣме изпълняме своя длъгъ, като правимъ отъ своя страна всичко що можемъ, за да се постигне споразумѣние. Полемиката надали веднага ще се отрази вънъ отъ литературното поле, но все пакъ е полезна поне за по-младитѣ поколѣния. Въ подобенъ случай най-тактично е да се ползува човѣкъ съ доводитѣ на трети лица, незаинтересувани въ прѣпирнята. Ако е позволено да се надѣваме, че има въ Сърбия благородни публицисти, които търсѭтъ истината и сѫ готови да я пригрѫнѫтъ, на тѣхъ може да подѣйствува само думата на чуждитѣ (славянски и запад-

---

[1]) Костадин (псевдонимъ!), Цариградска Патриаршия и православлье у Европској Турској. Београд 1895.

[2]) Ср. Шар-Планинац, Грчке мисли о етнографији балканског полуострва, въ Отаџбина, св. 104, новембар 1890, стр. 630 – 1.

поевропейски) пѫтувачи или кабинетни учени, които взематъ участие въ разискванията по въпроса. Ние все се надѣваме, че гласътъ на истинскитѣ приятели на правдата за Македония ще добие достѫпъ най-сетнѣ и въ Сърбия. Наистина, могѫтъ ни възрази: „и по-посилни отъ васъ оратори се опитвахѫ,“ — и пакъ не убѣдихѫ въ нищо сърбитѣ, които продължаватъ по-жестоко пропагандистичната борба въ Македония.“ И ние си спомняме особено за прѣкрасната примирителна статия на проф. Кочубински, обнародвана на руски и съобщена на нѣмски и на български,[1]) за отрѣзвителнитѣ отзиви на Ягича, Флорински, Облака и др. слависти; знаемъ, че гласоветѣ на тия учени се пронесохѫ като прѣзъ пустиня, но все пакъ мислимъ, че още не е късно за нови опити. Най-сетнѣ длъжность е на българската журналистика поне да региструва тия гласове.

Списанието „Бълг. Прѣгледъ“ отдѣля доста мѣсто за разискване по научната страна на тоя въпросъ, който не сѫществуваше до прѣди 15 години въ литературата, но биде изкуствено подигнѫтъ отъ сърбитѣ.[2]) Поради това списанието спечели нѣколко ядни бѣлѣжки отъ страна на сръбския списатель, който похвали за по-тактичното ужъ поведение другитѣ български списания Мисъль и Българска Сбирка.[3]) При всичко че и тия списания, ако и по-слабо, сѫ отдѣляли и тѣ мѣсто за македонския въпросъ, — та не е досушъ вѣрно натякваньето на сръбския публицистъ, — ние мислимъ, че съ мълчание не се прави никаква услуга на дѣлото. Защото споразумѣние или компромисъ може да стане само при условието на откровено изказване и отъ двѣтѣ страни. И ние се радваме, че сръбскитѣ публицисти четѫтъ вече това, що се пише

---

[1]) Виж. *Д. М.*, Сръбско-българската етнографска прѣпирна прѣдъ науката, стр. 22—32.

[2]) Рефератитѣ, обнародвани въ Бълг Прѣгл. върху трудоветѣ на горѣспоменѫтитѣ чужди автори ще посочѫ по-долу. Тукъ е мѣстото да укажѫ рецензиитѣ върху нѣкои трудове върху Македония отъ сръбски и български писатели: II В. С. Кратка биография на св. Иоанъ Кукузель (Бълг. Прѣгл. I г., кн. V, стр. 149) М. Миличевичъ, Поменик знаменити льуди српскога народа (VI 174, XI—XII 324), Ст. Новаковичъ, Први основе словенске књижевности међу балканским словенима (VII 108), *Id.*, Српске старине по Македонији (X 134) *Id.*, Хаджи-Калфа (136), П. Драгановъ, Македонско-славянскій сборникъ I (Бълг. Прѣгл. г. II, кн. II, стр. 105), Ив. Ивановъ. Положението на българитѣ въ Македония (IV—V 195), А. Шоповъ, Изъ живота и положението на българитѣ въ вилаетитѣ (XI-XII 306), а сѫщо тъй статията отъ А. Теодоровъ, Гдѣ има българи, сръбски вѣсти отъ миналия вѣкъ (по поводъ на „Описание на турскитѣ области“ отъ В. Бъркичъ, виж. Бълг Прѣгл. г. II, кн. VII, стр: 94) и започнѫтитѣ отъ К. Шапкаревъ Нѣколко критически бѣлѣжки върху обнародванитѣ до сега материали по историята на възраждането на българщината въ Македония (Бълг. Прѣг. II, г., кн. VII).

[3]) Като разглежда споменѫтитѣ три български списания, рецензентътъ отъ сръбското спис. „Дело“ се отзивава горѣ-долу за всички благоприятно, но съ неудоволствие бѣлѣжи, че само съ Бълг. Прѣгл. е принуденъ да полемизира (вж. книжката за августъ 1894, стр. 301 и 303).

въ българскитѣ списания, и запознаватъ съ него своитѣ читатели. Нека тѣ не се съгласяватъ съ нашитѣ възгледи, нека ни възразяватъ и оборватъ. Ние се надѣваме, че при това условие рано или късно ще настане спогодба между двата братски народа, спогодба, за каквато въ нашата книжнина сѫ се чували и се чуватъ горещи възвания[1]).

Ако това споразумѣние не стане, злѣ ще бѫде за двата народа, но прѣдъ историята ще отговаря само виновникътъ на неспоразумѣнието. Въ Сърбия сѫ твърдѣ малко искренитѣ гласове въ полза на споразумѣние. Толкова по-драго ми е да отбѣлѣжѫ тукъ думитѣ на редактора на спис. „Дело“, които сѫ написани въ духа на Карича: „Балканскиятъ полуостровъ се намира днесъ въ състояние на пълно отчаяно разстройство. Държавитѣ и народитѣ въ него сѫ досушъ чужди помежду си. Нищо другарско нѣма въ тѣхнитѣ цѣли и идеали. Тѣхнитѣ междуособни тежнения се прѣкръщатъ. Тѣ си прѣпрѣчватъ пѫтя, бъркатъ си единъ другиму и не се оставятъ да напрѣдватъ. Сърбитѣ и българитѣ като че сѫ надминѫли другитѣ въ тоя пѫть. Тѣхнитѣ отношения сѫ най-обтегнѫти, тѣхнитѣ цѣли най-противни, напукъ на това, че истинскитѣ имъ интереси сѫ най-тѣсно свързани едни съ други, че тѣхното бѫдѫще, тѣхното щастие или злочестина въ всичко е солидарно“.[2]) Въ сѫщия журналъ намираме съчувственъ отзивъ за задружно дѣйствие съ гърцитѣ, на което нравствената съмнителна стойность ни е извѣстна вече.[3]) При все това, азъ съмъ готовъ да нарекѫ добъръ признакъ и това, че тия въпроси се третиратъ въ сръбски журналъ съ единъ тонъ, въ който нѣма никакви псувни срещу българитѣ, както ставаше обикновено по-прѣди.[4])

Въпросътъ за народностьта на македонскитѣ славяни, ако и неумѣстно подигнѫтъ отъ сърбитѣ, биде напослѣдъкъ отново прѣтресенъ отъ науката и пакъ едногласно се рѣши въ смисълъ, че тия славяни по езикъ, история и прѣдания сѫ българи. Литературата, която спада тукъ, близо до 1892 год., нашиятъ четецъ може да проучи отъ статиитѣ на М. Дриновъ,

---

[1]) Виж. напр. думитѣ, изказани отъ *И. Д. Ш.* по поводъ на прѣвъзходния библиографски трудъ „Преглед географске литературе о Балканском полуострву,“ издаванъ отъ проф. Цвијичъ (Бълг. Прѣгл. г. II, кн. VIII 102—3).

[2]) Д-р М. Ч. Милованович, Наша спољашна политика: Дело 1894. Новембар, стр. 242.

[3]) Вж. реферата на д-р М. Веснич въ Дело 1895 Април, стр. 143—8.

[4]) Ср. Дело 1895. Август 301—5. Каква разлика отъ тонътъ, който държеше сериозниятъ сръбски журналъ Отаџбина прѣди 5—6 години!

Офейковъ и др.[1]) Тия разисквания извадихѫ на бѣлъ свѣтъ и важни приноси къмъ историята на македонскитѣ българи. Деста е да намомнѭ това откритие, че Македония не само никога не е прѣстаяла да се смѣта и да се чувствува като българска страна, но тя е и люлката на новото ни възраждание.[2]) Тукъ е роденъ Паиси, тукъ се отвори по-рано войната съ фанариотското духовенство, тукъ се отвори първа българска печатница на Балканския полуостровъ и пр. Като продължение на тия статии може да служи горѣцитуваната брошурка отъ Д. М., обнародвана въ София на 1893 год., първенъ като подлистникъ на в. Югозападна България.[3]) За нѣкои отъ по-новитѣ книжовни появи изъ тая область писа се вече въ Бълг. Прѣгл., така за трудоветѣ на Фонъ-деръ-Голца, Наумана, Фонъ-Маха, Драганова и пр. Остая да фърлимъ общъ погледъ върху тия реферати, да ги продължимъ и сетнѣ да направимъ възможнитѣ изводи. Ако тия изводи не бѫдѫтъ нѣщо ново за повечето български четци, това не ще ме очуди. Но все се надѣвамъ, че и за тѣхъ ще бѫде интересно поне да се запознаѭтъ съ имената на чуждитѣ пѫтувачи, които продължаватъ дѣлото на славнитѣ учени: Лежанъ, Ханъ, Григоровичъ и пр., и да видѭтъ, какъ се разширява образованието въ Македония. Защото и за него, мислѭ, е умѣстно да се съобщава въ прѣгледъ като настоящия. На дневния печатъ можемъ остави да слѣди перипетиитѣ на борбата между сръбщина и българщина въ Македония, а списанията сѫ дължни да слѣдѭтъ поне главнитѣ фазиси отъ тая борба.

II.

За да фърлимъ единъ погледъ върху пѫтуванията въ Македония, прѣдприети отъ европейци прѣзъ послѣднитѣ 2—3 години, и да оцѣнимъ, какво е тѣхното знанение за етнографско-политишкитѣ теории на сърбитѣ, прѣди всичко трѣба да на-

---

[1]) Виж. М. Дриновъ, Нѣсколько словъ объ языкѣ дебрскихъ славянъ (прѣв. въ Трудъ, год. II), Д. Матовъ. Кратка расправия по етнографията на Македония (Пер. Спис. XXXIV—V), Н. Бобчевъ, Библиографически бѣлѣжки по въпроса за етнографията на Македония (Сборн. Мин. IV), Ofeicoff, La Macédoine au point de vue ethnographique etc, Дримколовъ, Сръбскитѣ претенции въ Западна България (Бълг. Прѣгл. г. I, кн. V), А. Шоповъ, Изъ новата история на българитѣ въ Турция. Пловдивъ 1895 (отзивъ виж. въ Български Прѣгл. г. II, кн. VII, стр. 134) и др.

[2]) Въ статията на И. Д. Шишманова „Бѣлѣжкитѣ за българитѣ въ ржкописното наслѣдство на Шафарика,“ печатана въ сѫщата кн. отъ Б. Пр., се намиратъ нови данни за народното съзнание на българитѣ въ Македония прѣдъ началото на този вѣкъ.

[3]) Между другитѣ рецензии върху тая брошура вж. В. Облаковата въ Arch. f. slav. Phil. XVI 313—315.

помнѫ тукъ за ония пѫтувания, които сѫ вече разгледани на страниците на това списание. Ако се връщамъ къмъ тѣхъ, това го правѫ съ надежда, че така по-добрѣ ще може да се проследи впечатлението, което сѫ изнесли изъ Македония пѫтниците за народностьта на жителитѣ ѝ и за тѣхното икономично и политишко състояние.

На 1894 г. Фонъ-деръ-Голцъ паша издаде въ Берлинъ една книжка, въ която описва своето пѫтуванье въ западна Македония, въ Скопския и Битолски вилаетъ[1]). Главната задача на пашата е да изучи желѣзнопѫтнитѣ линии и страниитѣ, прѣзъ които тѣ минуватъ. Авторътъ не е нито етнографъ, нито езиковѣдъ. Но той има живъ интересъ къмъ историята, и затова книжката му е прѣпълнена съ исторически спомени. Нищо ново за науката нѣма въ тия екскурси. Поучителни сѫ негли орографскитѣ данни за Битолския вилаетъ, които привличатъ нашето внимание, толкова по-вече, като е придадена къмъ тѣхъ и една скица.

По-вече подробности за това съчинение е излишно да привождамъ тукъ. Ще забѣлѣжѫ само, че авторътъ не знае никакви други славяни въ Македония, освѣнъ българи. Така напр. на 13 стр. той съобщава, че солунскитѣ евреи „сѫ запазили испанския езикъ съ много латински прибавки, а сѫщо тъй (особено пъкъ женитѣ) и народната си носия, която види се да е измѣнена спрѣмо българската.“ Ядката на населението, прѣзъ земята на което минува новата желѣзница Солунъ — Битоля, нашиятъ авторъ нарича пакъ българи (стр. 95). За сръбската пропаганда въ Битоля ето какво говори Голцъ-паша: „Хотелътъ Градъ Бѣлградъ ни отвори своитѣ недотамъ гостоприемно зинѫли врата. Но сетнѣ той се оказа по-сносенъ, отколкото очаквахме. Сръбската пропаганда, която едвамъ неотколѣ[2]) се настани въ Македония, вѣеше отъ вси четири кьошета: сръбски надписи, сръбски юнаци нарисувани и срѣдъ тѣхъ — малкиятъ Александъръ, държавниятъ размирникъ, обиколенъ отъ своето министерство, съ д-ръ Докича начело.“ (Стр. 99). До колкото е забѣлѣжилъ Фонъ-деръ-Голцъ, отъ всички македонски християни най-вече сѫ събудени българитѣ,

---

[1]) Ein Ausflug nach Macedonien. Besuch der deutschen Eisenbahn nach Salonik und Monastir. Von Colmar Freiherr von der Goltz. (Обиколка въ Македония. Посѣщение на нѣмската желѣзница за Солунъ и Битоля и пр.). Виж. Бълг. Прѣгл. г I, кн. V, стр, 138.

[2]) За начало на сръбската пропаганда трѣба да се вземе главно пѫтуванѣето на М. Милоевичъ въ Дебърско и Скопско. Нему прѣдшествуваха опити на отдѣлни сръбски учители, отъ които само нѣкои сѫ прѣслѣдвали пропагандистични цѣли, но и тѣ свършваха съ това, че прѣподаваха на български.

защото „съсѣдното княжество измежду всички малки държавици, настанжли отъ турски области, несъмнѣнно е най-силно и има най-вече бждщна.“ (стр. 109). Ако заслужва за нѣщо укоръ авторътъ, който е нѣмски военен човѣкъ и инструкторъ на турската европейска войска, то е за пристрастнитѣ му отзиви заради турското правителство. Той му отдава нѣкаква си заслуга, загдѣто било умѣело да държи различнитѣ поданни народи въ равновѣсие (стр. 109). Ние знаемъ, какво е туй равновѣсие, и не съглеждаме въ него нищо друго, освѣнъ систематично насъскване и смразяване на народноститѣ. Тая политика се води отъ правителството само съ цѣль да се ослаби коренниятъ, най-здравиятъ елементъ отъ населението, Фонъ-деръ-Голцъ въ това свое сжждение се посрѣща само съ Берара. Колкото за политическото състояние на населението, отъ Фонъ-деръ-Голцъ, разумѣва се, нѣма какво да се научимъ.

Нѣколко реда ще ни бждатъ доста, за да познаемъ становището, което заематъ по двата отбѣлѣжени въпроси нѣмскитѣ пжтувачи Науманъ и Фонъ-Махъ, защото тѣхнитѣ съчинения сж разгледани въ Бълг. Прѣгл. и отъ къмъ тая страна.

Първиятъ отъ тѣзи автори, не дотамъ тънъкъ наблюдатель, е пжтувалъ нѣколко мѣсеца въ западна Македония по поржчка отъ Нѣмското Дружество, което строеше желѣзнопжтната линия Солунъ — Битоля, проучилъ почвата, прѣзъ която минува тая линия, но слабо изучилъ самитѣ жители.[1] Незапознатъ съ езика на мѣстното население, обиколенъ отъ съотечественици и голѣмци, окржженъ отъ грижи и удобства, Науманъ, както и Фонъ-деръ-Голцъ, не е могълъ вѣрно да изучи положението на македонския народъ. За това той мисли, че турското иго не е тъй тежко за него. Той прѣдсказва, че македонската рая не е способна за възстание, — а близкитѣ събития, които настанжхж прѣзъ минжлото лѣто, оборихж това твърденье. Тѣ оборихж и другото мнѣние на оптимистичния авторъ, че ужъ Турция се развивала много добрѣ въ икономично отношение. Но все пакъ Науманъ можалъ до толкова да вникне въ живота на населението, щото да отсждн, че то състои главно отъ българи. На всѣка страница, гдѣто говори той за християни въ Македония, той ги нарича българи. Разумѣва се, за основа на автора служи не езикътъ, а самото

[1]) E. Naumann, ehemal. Direktor der Kaiserl. Japan. topogr. u geolog. Landesaufnahme. Macedonien und seine neue Eisenbahn Salonik — Monastyr. München und Leipzig 1894. Вж. Бълг. Прѣгл. г. II, кн. III, стр. 114—117.

мнѣние на народа за себе си, обаче той се е запозналь доста и съ сръбскитѣ натяквания и даже полемизира съ Гопчевича.

Слѣдъ това ще споменѫ за една дилетантски написана книга, която не се отнася къмъ Македония. На 1893. год. издаде описание на своето пѫтуване френскиятъ елинофилъ В. Бераръ[1]). Тоя господинъ не знае нито единъ славянски езикъ, а въ Македония отиде слѣдъ като обиколи Гърция и нѣкои гръцки острови. Надъханъ отъ гърцитѣ, къмъ които той има горещи и искрени симпатии, Бераръ прѣдставя западна Македония като елинска страна, която грубитѣ славяни отнехѫ и я правѭтъ варварска. Споредъ Берара, отъ македонскитѣ славяни лесно могло да се направѭтъ или сърби, или българи, но сега тѣ били фанатични българи. Това се обяснявало съ пропагандата на екзархията и на княжеското правителство, при все че има и стари традиции въ полза на това. Заблуденъ отъ своитѣ водачи гърци, Бераръ не е могълъ никакъ да се опознае съ македонскитѣ българи и въ своята наивность отива до тамъ, че смѣта за подкупенъ единъ гъркъ хаджия, който на чистъ гръцки езикъ му се издава за българинъ. Той не се сѣща, че това е мистификация: гъркъ да стане българинъ! И какви ли милиони би трѣбало, за да се плаща на цѣлъ милионъ жители, които изповѣдватъ отворено своята народность въ Македония! Въвъ всѣки случай книгата на Берара дава добъръ урокъ на сърбитѣ, като имъ показва, че въ Македония нѣма сръбски училища, и че тамошното население се нарича само българско. Колкото за българската пропаганда, която сѫ втълпили гърцитѣ и сърбитѣ въ главата на Берара, вѣрвамъ и тя е изчезнѫла вече у него, откакъ му разясни работата проф. Луи Леже съ една подробничка историческа справка,[2]) защото и охридскитѣ български свещеници, които дошли при него съ св. Климентовото житие въ рѫцѣ, доста сѫ поклатили въ него вѣрата въ сръбско-гръцкитѣ идеи.

Нека споменѫ, че нашиятъ френски пѫтувачъ, колкото и да е повръхностенъ наблюдатель, все пакъ забѣлѣжилъ, че положението на християнитѣ въ Турско е окаяно. Той споменува за върлуванията и обезчестяванията, които причиняватъ

---

[1]) Victor Bérard, La Turquie et l'hellénizme contemporain. Paris 1893. Ср. Бълг. Прѣгл. I г., кн. VIII, стр. 200. Въ Annales de l'Ecole libre des sciences politiques отъ 1892. имало отъ сѫщия авторъ статия: Les nationalités de la Macédoine. Види се, това е една отъ главитѣ на горното съчинение.

[2]) Louis Léger, Un nouveau livre sur la question d'Orient, въ спис. La Bibliothèque Universelle 1894. Janvier, стр. 153—160. Вж. и в. „Свобода", 1893. г., 30 декември.

арнаутитѣ ведно съ турскитѣ стражари, за протеститѣ, които охридскиятъ архиепископъ повдига срещу звѣрствата и пр. Нека забѣлѣжимъ пѫтемъ, македонскитѣ българи — селянитѣ му се показали много нечистоплътни и несимпатични, но това не е убило въ автора любовьта къмъ правдата.

Вториятъ отъ споменѫтитѣ автори, Р. Фонъ-Махъ, е противуположность Науману, първо по това, че не е никакъ заинтересуванъ чиновникъ на султана, второ по това, че разбира езика на мѣстнитѣ жители въ Македония, а трето — по това, че се интересува тъкмо съ отбѣлѣженитѣ отъ насъ два въпроса.[1]) Фонъ-Махъ признава, че не си е уяснилъ, дали сърбитѣ нѣматъ никакъ право въ своитѣ притезания върху Македония. Той не може да отсѫди, дали македонскитѣ диалекти сѫ само български, но самичъкъ той повечето намира, че тѣ наистина сѫ български. А българскиятъ книжовенъ езикъ Фонъ-Махъ владѣе добрѣ. За жаль, той има нѣкакво си чудато понятие за туранизма на българитѣ отъ княжеството и за това противупоставя тѣмъ македонскитѣ българи, които често нарича „славяни". Общиятъ изводъ на пѫтника е, че македонскитѣ славяни сѫ българи. Колкото за тѣхното положение, той го рисува най-вѣрно и най-хубаво. Той може да се нарече единъ отъ най-горещитѣ застѫпници прѣдъ Европа за правдинитѣ на поробенитѣ македонци.

Отъ ученитѣ, които посѣтиѫ Македония прѣзъ послѣднитѣ 3—4 години, несъмнѣно на първо мѣсто ще споменемъ В. Облака, приватъ-доцентъ въ Грацъ, и Лъ н д е л я, професоръ въ Упсала. И двамата, като слависти, обърнѫѫ главно внимание върху езика на славянското население въ Македония. И двамата подтвърдиѫ, че тоя езикъ е български, а не сръбски. Единиятъ отъ тѣхъ, В. Облакъ, обнародва своитѣ филологични наблюдения въ Сборника на Министерството на Нар. Просв. (кн. X) и въ Ягичевия журналъ Archiv f. slav. Phil. Споредъ нашето мнѣние, тия статии съдържатъ нѣкои дребни неточности, незначителни на брой, но изобщо съставятъ твърдѣ важенъ влогъ въ науката. Може се каза, Облакъ е пръвъ отъ славиститѣ, който обржженъ съ резултатитѣ на новото езикознание, бѣше въ състояние да събере въ Македония най-точни

---

[1]) Въ края на минѫлата година Фонъ-Махъ обнародва редъ писма въ Kölnische Zeitung (въ броевѣтѣ отъ 17 ноември до 29 декември 1894 г.) подъ заглавие: „Macedonische Wanderbriefe"; за тѣхъ вж в. Право, бр 14—15, год. I. Сѣтнѣ издаде той книжка подъ заглавие: Die macedonische Frage. Mit einer Beilage, „Statistik der Volksschulen in der Europäischen Türkei". Wien 1895. За тая книжка вж. рефератъ въ Бълг. Прѣгл. г. II, кн. VIII, стр. 104 — 108.

данни за говоритѣ. За жаль, той не можи да изкара до край своитѣ наблюдения.

Прѣди споменѫтитѣ учени пѫтувà по Македония нѣмскиятъ ромъновѣдъ д-ръ Г. Вайгандъ, приватъ-доцентъ при Лайпцигския университетъ и директоръ на ромънския семинаръ при тоя университетъ. Той издава сега бѣлѣжкитѣ отъ своето пѫтуванье, и за това трѣба да го споменемъ тукъ. Неговитѣ издирвания ще се обнародватъ въ 4 голѣми тома, които носѭтъ едно общо заглавие. [1]) Два тома отъ това издание вече излѣзохѫ. Единиятъ съдържа описание на живота и жилищата на цинцаритѣ, статистични данни за тѣхъ, свѣдѣния за прѣселения тамъ, а главно — приключенията на автора при пѫтуваньето; а другиятъ — народни умотворения на цинцаритѣ. За послѣдния томъ е вече писано въ Бълг. Прѣгл., а за първия заслужва да се напише още по-подробно съобщение. Сега за сега ни занимава това, що говори учениятъ за народностьта на славянитѣ въ Македония, които не сѫ главенъ обектъ на неговитѣ изучвания, но за които все пакъ той се е много интересувалъ. Вайгандъ е изучилъ и българския езикъ и самъ е правилъ са себе си наблюдения, за да си състави самостойно мнѣние по въпроса, който ни занимава. И слѣдъ дълбоко обсѫжданье той заключава, че македонскитѣ нарѣчия сѫ български. Той допуща, че въ нѣкои отдѣлни точки тия нарѣчия съвпадатъ съ сръбския езикъ, въ други отличаватъ се и отъ сръбския, и отъ българскитѣ източни говори, но изобщо тѣ сѫ часть отъ българския езикъ. Колкото за праздника служба, наричанъ отъ сърбитѣ „слава“, Вайгандъ показва, че той е извѣстенъ и по други български краища, а сѫщо тъй и у мегленскитѣ ромъни. Ето самитѣ[2]) заключителни думи на г. Вайганда: „Азъ наричамъ българи (главната маса на) жителитѣ въ Македония, а не сърби, защото тѣ сами се наричатъ тъй и защото тѣхниятъ езикъ е български диалектъ“. И по-долу, като казва, че намѣсто да се пита, дали сѫ македонцитѣ сърби или българи, трѣба да се пита: „кой народъ има най-вече право да ги счита за свои?“ — той отговаря много умѣстно: „Тоя въпросъ трѣба да бѫде рѣшенъ отъ славиститѣ ведно съ етнографитѣ и историцитѣ, а ни най-малко не бива да се рѣшава тъй повръхно, както прави Гопчевичъ въ своето съчине-

---

[1]) G. Weigand. Die Aromunen. Ethnographisch-historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren, т. е. Аромънитѣ. Етнографско-исторически издирвания за народа на тъй-наричанитѣ македо-ромъни или цинцари.

[2]) Arch. XVI 354.

ние „Македония и Стара Сърбия". За мене лично нѣма ни наймалко съмнѣние, че македонцитѣ трѣба да се броѭтъ за българи."

Трудътъ на Вайганда направи силно впечатление въ учения свѣтъ, както може да се сѫди отъ слѣдния отзивъ, написанъ отъ авторитетния Рихардъ Андре въ редактирания отъ него географски и етнографски журналъ: „Приложената карта въ масщабъ 1 : 750000 е отъ особено значение днесъ, защото къмъ нея спада голѣма часть отъ Македония, гдѣто пакъ има буря[1]) и още дълго врѣме ще има. Въ тая страна има смѣсь отъ народи, която и обуславя противуположнитѣ интереси. Като оставимъ на страна турцитѣ, албанцитѣ и арамънитѣ, има три народа, отъ които всѣки изказва притезания върху Македония: сърби, гърци и българи. Въ сѫщия масщабъ, както настоящата, бѣ обнародвалъ една етнографска карта и Сп. Гопчевичъ (Petermann's Mittheilungen 1890 Tafel). Но Гопчевичъ бѣ тенденцпозенъ писатель, той не заслужва никакъ довѣрие, както доказахѫ това Хронъ (Das Volksthum der Slaven Makedoniens 1890) и Робертъ Сигель (Ausland 1890, стр. 478), а сѫщо тъй и бреславскиятъ професоръ Нерингъ (Petermann's Mittheil. 1890. Literaturbericht Nr. 2464). Като виждаме, че такъвъ положителенъ и безпристрастенъ наблюдитель и пѫтувачъ, какъвто е Вайгандъ, потвърдява, че въ Македония прѣобладащиятъ народъ сѫ българи и че тѣ достигатъ до солунския заливъ, отъ сега вече, въпрѣки всички гръцки и сръбски притезания, трѣба яко да държимъ, че въ Македония българитѣ сѫ прѣобладащиятъ народъ"[2])

И тъй фалшификацитѣ на Гопчевича не хванѫхѫ мѣсто въ Германия, но бѣлѣжитъ е и самиятъ фактъ, че тѣ намѣрихѫ гостоприемство въ сериозно списание. Това казва, че въ Германия вънъ отъ специалнитѣ кръгове резултатитѣ на славистиката, за които има да се благодари прѣди всичко на рускитѣ учени, още не сѫ добили оная оцѣнка и извѣстность, за която съ достойнство работи списанието на Ягича. Въ Русия отколѣ е невъзможно да се въведе въ подобно силно заблуждение наученъ журналъ отъ рода на Petermann's Mittheilungen. Мене ми е позната само една брошурка, издадена въ Русия и на руски съ цѣль да убѣди руситѣ, че Македония е сръбка страна, но и тя ще да е съставена вѣроятно отъ сърбинъ.[3])

---

[1]) Това е писано въ началото на Септември 1895 г.

[2]) Globus 1895. Bd. LXVIII, стр. 177.

[3]) *Н. Д.* Государства и народы Балканскаго полуострова, ихъ прошедшее, настоящее и будущее и болгарская кривда. Москва 1890.

Проф. Вайгандъ заема особено мѣсто помежду пѫтницитѣ въ Македония, защото пѫтувá дълго врѣме изъ нея и седѣ по цѣли недѣли и даже мѣсеци по нѣкои мѣста, така че можа хубаво да се запознае и съ политишкото положение на жителитѣ, което не бѣше главна цѣль на неговитѣ научни издирвания. Както свидѣтелствува въ книгата си Вайгандъ, положението на християнитѣ въ Македония е за окайванье. Той осѫжда отъ дълбочинитѣ на душата си подкупното тиранско правителство и фанатичното мусулманско население, което живѣе на смѣтка на християнитѣ и при това ги мѫчи най-варварски. Страната е хубава и плодородна, жителитѣ ѝ — работни, и трѣбало би да бѫдѫтъ най-честити на земята. Но варварската система я докарва до съсипия. Споредъ Вайганда, необходимо е, Европа да измѣни режимътъ въ Македония и да подобри участьта на нейнитѣ жители.

Вайгандъ съ тия откровени изявления рискува да си затвори пѫтя за Турция. Той трѣба да се прости съ мисъльта да наблюдава и изучва други пѫть ромънитѣ въ Македония. За тая благородна жертва учениятъ заслужва голѣма похвала. Той показва характеръ, който прѣзира милостъта и благоволението на тиранина и не желае да пълзи прѣдъ него. Колко по-високо той стои отъ извѣстния маджарски археологъ Вамбери, който пише панегирици на султана и защищава звѣрствата, що вършѫтъ мусулманитѣ надъ арменцитѣ!

Тия редове написахъ азъ, за да видѭтъ нашитѣ братия сърби, че ударятъ по най-лошъ пѫть, като поддържатъ, че християнитѣ въ Турция не били желали реформи, че тѣ били добрували подъ сегашния режимъ. Върху европейското общество мнѣние гласътъ на незаинтересувани учени, като Вайганда ще дѣйствува по-силно, отколкото — гласътъ на сръбскитѣ вѣстници. Но още по-вече ще се прислушватъ въ Европа къмъ плачътъ на самото мѣстно население. Веднѫжъ почнѫхѫ ли се протести отъ населението, то ще си спечели реформи, рано или късно, но именно тогава ще бѫде злѣ за сърбитѣ, които прѣчѫтъ за това, подъ прѣдлогъ, че искатъ за всички народности равни правдини. Че нали именно за равноправие на народноститѣ се борѭтъ македонцитѣ, нали тоя девизъ си начертихѫ на знамената и македонскитѣ дружества въ княжеството!

Впрочемъ, по-добрѣ е, подобни съображения да чуѭтъ сърбитѣ отъ трети лица, и ние се много радваме, че имаме и на часътъ възможностьта да имъ укажемъ на единъ чешки

пѫтникъ, който познава Македония, и когато трѣба тукъ да споменемъ, понеже едвамъ прѣди малко обнародва своитѣ впечатлѣния.

Този пѫтникъ е младиятъ чески географъ д-ръ Ем. Фаитъ. Прѣди малко той обнародва двѣ статии, въ които излага своитѣ пѫтни впечатлѣния изъ Македония.[1]) Въ първата статия г. Фаитъ говори за сръбскитѣ притѣзания върху Македония, въвъ втората — за гръцкитѣ.

Ние ще кажемъ нѣколко думи по първата статия, като се надѣваме, че гласътъ на славянския авторъ може поне отъ малко-малко да вразуми сърбитѣ въ тѣхната прапагандистична борба въ Македония.

Като прѣброява дребнитѣ народности, които населяватъ Македония, и турцитѣ, г. Фаитъ казва, че въ тая страна прѣоблада славянско население.

„Два съсѣдни народа, казва пѫтникътъ, прѣдявятъ притѣзания върху Македония: българитѣ и сърбитѣ. И двамата съперници излагатъ цѣлъ редъ доводи, по които смѣтатъ за свое неотемно иманье родната земя на славянскитѣ апостоли. Познавате ли вие двѣ славянски племена, които да живѣятъ по съсѣдство и да иматъ миръ и съгласие? Азъ не познавамъ такъво нѣщо!

„Българитѣ и сърбитѣ сѫ съсѣди, прочее трѣба да враждуватъ. Тѣ вече си иматъ и Сливница, макаръ че тая година празднувахѫ своето споразумѣние.[2]) Чия ще бѫде земята, която е дала на свѣта най-великия завоеватель на стария вѣкъ — Александра? Напълно пристаямъ къмъ мнѣнието на д-ра К. Иречка, че двамата съперници ще свършѫтъ съ бой заради тая ябълка за раздоръ, и който бѫде по-честитъ въ войната, ще вземе печалбата.

„Но на чия страна сте вие?“ чувамъ гласа на нетърпѣливия.

„Нѣмамъ причина да скривамъ своето убѣждение. Азъ съмъ на страна на българитѣ. Вие искате да ме укорите, че съмъ прѣдубѣденъ? Азъ не сѣщамъ никакво побуждение, което да ме кара да забулямъ своитѣ мисли. Азъ дѣлѫ своето съчувствие къмъ двата народа, признавамъ прѣдимствата на всѣки единъ отъ тѣхъ, но познати ми сѫ и сѣнкитѣ на тѣхнитѣ душевни появи. Имамъ многобройни данни отъ своитѣ наблю-

---

[1]) Вж. подлистницитѣ въ в. Národní listy отъ 20. августъ и 18. септември (№ 250 и 288).

[2]) Вѣроятно, авторътъ разумѣва братското посѣщение, което нацравихѫ български офицери и граждани въ Пиротско прѣзъ м. априлъ т. г.

дения. Азъ съмъ прѣкаралъ приятни дни въ сръбско общество въ Нови Садъ и Землинъ, сърдечно бидохъ приетъ въ скупщината въ Нишъ, гдѣто се запознахъ съ нѣколцина отборни държавни мжжье, възхищавалъ съмъ се отъ геройството и издържливостьта на сърбитѣ на Косово, — тогава какъ да се яви въ мене чувство за вражда или омраза? И при все това, по отношение къмъ Македония, спокойно, но съ обмислена рѣшителность отивамъ въ българския лагеръ. Да не би да се надѣвамъ за нѣкаква признателность? Ни най-малко! Та азъ съсъ много личности въ София и Пловдивъ имахъ случай да се счукамъ, но това никакъ не ми прѣчи да изкажж независимо своята присжда въ прѣпирния въпросъ".

Честь и хвала на автора, че правдата туря по-горѣ отъ приятелството. Ние ще потвърдимъ отъ своя страна, че наистина, той нѣма никакви връзки въ България, и за жаль неговитѣ статии въ спис. Osvěta[1]) останжхж даже неизвѣстни на нашата публика.

Нѣма нужда да привождамъ едно подиръ друго, какъ Фаитъ отстранява съмнѣнията на тия, които бихж рекли, че може би и сърбитѣ иматъ поне малко право въ тая прѣпирня. У насъ сж твърдѣ добрѣ извѣстни фантастичнитѣ сръбски теории за Македония, та нѣма да ги оборваме. Едно само ще споменж: то е доводътъ, който черпи г. Фаитъ отъ симпатиитѣ и политическитѣ идеали на самитѣ македонци и отъ поведението, което държжтъ спрѣмо тѣхъ княжество България отъ една страна и кралство Сърбия — отъ друга. Г-нъ Фаитъ напомня прѣсния фактъ, че минжлото лѣто въ Сърбия не само не станж нужда да се прибѣгватъ до репресалии, за да се потушва движението въ полза на Македония, но не се яви даже никакво подобно движение. Наопаки, жителитѣ отъ княжеството се показахж готови да жертвуватъ за благото на своята роднинска страна.

Излишно е да привождамъ и научнитѣ доводи и сарказмитѣ, съ които г. Фаитъ оборва гръцкитѣ етнографски притѣзания върху Македония.

Резултатътъ отъ тоя прѣгледъ, както и отъ по-прѣдишнитѣ[2]) е тоя, че сръбската теория търпи ново фиаско прѣдъ

---

[1]) E. Fait, Makedonie, země a lid (Osvěta 1891, стр. 81 — 90, 234 — 43, 343—56.), Z Mitrovice na Solun (1889, стр. 75 — 8., 204—220). Ето накратко съдържанието на първата статия, която не е споменжта въ брошурата „Сръбско-българската етнографска прѣпирня прѣдъ науката". Г-нъ Фаитъ дава бѣжешкомъ прѣгледъ на страната, съ която той се много възхищава, сетнѣ разисква по етнографския въпросъ, като пристая пакъ къмъ българска страна, и разглежда набързо историята и прѣданията на македонцитѣ, тѣхнитѣ обичаи и въпросътъ зя независима черква.

[2]) Вж. по-горѣ посоченитѣ статии на стр. 54., бѣл. 1.

науката. Въвъ всичкитѣ европейски университети, въвъ всички научни списания, въвъ всички енциклопедически рѣчници македонцитѣ се считатъ за клонъ отъ българския народъ, тѣхнитѣ говори — за гранки отъ българския езикъ.

III.

Противудѣйствието на мѣстното население и трѣзвиятъ гласъ на ученитѣ пѫтници все ще свѣстѭтъ кога да е сърбитѣ и ще ги накаратъ да водѭтъ по-мѫдро поведение спрѣмо съсѣдитѣ си, съгласно съ интереситѣ на славянската солидарность. Всичката надежда за споразумѣние трѣба да се възложи върху по-младото поколѣние. За жаль, днешнитѣ по-стари държавни мѫжье въ Сърбия, както доказва напр. неотколѣ произнесената рѣчь на Ристича прѣдъ партизанитѣ му, не могѫтъ си прѣдстави политически идеалъ на Сърбия безъ Македония. Очевидно е, поне още 10—20 години въ нещастната страна ще се води тая прапаганда, която изтощава и тъй слабитѣ финанси на Сърбия, а не ѝ докарва ни най-малко утѣшителни резултати. Най-сетнѣ, отъ славянско гледище не би имало нищо печално въ това съперничество, ако да се водеше борбата на нъравствена почва. Наистина, всѣка борба изтощава силитѣ на борцитѣ, но ведно съ това тя развива надпрѣварянье, което е еднакво полезно и за двѣтѣ страни. За жаль, не може това да се каже за сръбско-българската борба, която въ Македония се води съ всѣкакви позволени и непозволени срѣдства. Поради това славянското дѣло въ общия резултатъ повече губи, отколкото печели. Първо, сърбитѣ си печелѭтъ, покрай еднородцитѣ си хървати, нови врагове въ лицето на българитѣ, както отъ княжеството, тъй и отъ Македония. Второ, както на българитѣ, тъй и на сърбитѣ силитѣ отпадатъ, а съ това се ползуватъ общитѣ тѣхни врагове, когато, добрѣ разбрани, сръбскитѣ и българскитѣ интереси сѫ едни и сѫщи. Трето, безъ да щѫтъ, сърбитѣ помагатъ на нъравствената развала на населението, което, още не се отърсило отъ фанариотско робство, вижда отсреща си отведнажъ нѣколко пропаганди.

При всичкитѣ несгоди, въ които се върши народното възражданье въ Македония то все пакъ не се спира, а върви напрѣдъ. Ако можемъ образованието да вземемъ за мѣрило на народното съзнание, все трѣба да се утѣшимъ съ днешното положение въ Макадоня, при все че то не е блѣскаво. Наистина, има по-вече отъ 30 години, откакъ не е останѫлъ кѫтъ въ Македония, гдѣто да не е обявена война на фана-

риотското робство, и днесъ трѣбало би да очакваме, че тукъ ще намѣримъ отъ него само споменъ, както и въ княжество България; но за очудванье е, че при неимовѣрно тежкитѣ условия, все пакъ полека-лека се прѣвзема почвата на гръцката пропаганда, безъ да се губи нѣщо прѣдъ сръбскитѣ атаки.

Ние имаме на ржцѣ точни данни за състоянието на учебното дѣло у българитѣ въ Македония прѣзъ послѣдната година въ една прѣкрасно издадена книга [1]).

Тази книга е съставена, види се, отъ учебния отдѣлъ при св. Екзархия въ Цариградъ. Тя не може да съдържа абсолютно-вѣрни данни, защото подъ вѣдомството на Екзархията се намира само часть отъ българскитѣ училища въ Турско, слѣд. за другитѣ тя е събирала частни свѣдѣния. Но все пакъ тия свѣдѣния сж приблизително вѣрни, повечето отъ тѣхъ ще да базиратъ върху тефтеритѣ на самитѣ училища, та въ всѣки случай ще да бждѫтъ много по-вѣрни отъ всички статистични данни, що събиратъ или съчиняватъ властитѣ въ Турция. Разнообразието на даннитѣ, що намираме въ новоизлѣзлата статистика на българскитѣ училища въ Турция, е доста голѣмо. За сега можемъ да се задоволимъ и съ толкова. Едно нововедение, чини ми се, прѣдставятъ и даннитѣ за отечеството на учителитѣ и за тѣхната подготовка. Колкото и да даватъ поводъ за разни утѣшителни размисли тия данни, ние ще ги оставимъ тукъ на страна, а ще се обърнемъ къмъ числата за училищата и учителитѣ. При това, като ни е цѣльта да видимъ, до колко се е подигнжло първоначалното образование въ Македония, ще си послужимъ само съ даннитѣ за основнитѣ четирикласни училища. Жално е, че не само до руско-турската война, но и до 1883. г. не сж се събирани данни за учебното дѣло въ Македония. Едвамъ за 1883—4 притежаваме такива данни, ако и да не сж никакъ пълни. По-точни сж даннитѣ за уч. год. 1886—7, съ които се възползува и *П. К.* въ статията „Българското учебно дѣло въ Турско“ (Пер. Спис. XXIV 804—863). Затова ако искаме да намѣримъ успѣхътъ на учебното дѣло въ Македония за по-дългъ редъ години, трѣба да земемъ като най-отдалечена именно тази година. Ето прочее каква картина прѣдставятъ сравненията [2]).

---

[1]) „Статистика на българскитѣ училища въ Европейска Турция (Македония и Одринско) за учебната 1893—1894 година. Statistique des écoles bulgares dans la Turquie d'Europe (la Macédoine et le vilayet d'Adrianople) pour l'année scolaire 1893—1894.“ Дружественна печатница „Съгласие.“ Пловдивъ 1895 4, 84.

[2]) За по-голѣма прѣгледность не давамъ отдѣлни цифри за ученицитѣ отъ двата пола. Доста е да се забѣлѣжи, че по образованието дѣвойчетата още се намиратъ много назадъ отъ момчетата.

1. Скопски вилаетъ.

КААЗА	Брой на училищата прѣзъ		Брой на ученицитѣ прѣзъ	
	188⁶/₇	189³/₄	188⁶/₇	189³/₄
Скопие	19	25	994	1038
Куманово	14	14	420	639
Кратово	7	9	248	279
Криворѣчна паланка	5	10	148	347
Щипъ	11	10	679	955
Кочани	6	8	230	380
Радовищъ . . .	7	4	257	316
Пехчани	?	11	?	443
Тетово	10	14	518	1032
Всичко	79	105	3494	5429

2. Битолски вилаетъ.

КААЗА	Брой на училищата прѣзъ		Брой на ученицитѣ прѣзъ	
	188⁶/₇	189³/₄	188⁶/₇	189³/₄
Битоля	24	35	1362	2008
Кичево	4	15	141	563
Леринъ	9	22	574	1023
Рѣсенъ	16	10	500	509
Костуръ	13	34	705	1489
Охридъ	21	24	1267	1745
Прилѣпъ	12	15	1058	1706
Дебъръ	24	15	1210	1283
Всичко	123	170	6817	10326

3. Солунски вилаетъ.

КААЗА	Брой на училищата прѣзъ		Брой на ученицитѣ прѣзъ	
	$188^6/_7$	$189^3/_4$	$188^6/_7$	$189^3/_4$
Солунъ	2	6	101	269
Е. Вардаръ . . .	1	7	(?)111	545
Гевгелия	2	12	106	589
Тиквешъ	26	8	993	611
Кукушъ	15	12	496	832
Дойранъ	4	7	189	391
Воденъ	11	17	333	690
Струмица	9	11	192	356
Велесъ	15	25	1237	1730
Сѣръ	2	10	160	522
Зъхна[1])	3	2	228	158
Д. Хисаръ . . .	6	10	334	856
Петричъ	13	11	365	395
Мелникъ	11	17	410	541
Неврокопъ . . .	2	29	?	1444
Разлогъ	30	12	2133	1299
Г. Джумая [1]) . .	5	11	305	466
Всичко	157	207	7693	11674

И тъй прѣзъ $188^6/_7$ учебна година въ Македония е имало 359 основни училища съ 18,004 ученика, а прѣзъ $189^3/_4$ г. е имало 482 основни училища съ 27,429 ученика [2]). Излиза, че броятъ на училищата е нараснжлъ за това врѣме близо на $35^0/_0$, а на ученицитѣ — близо на $50^0/_0$. Излишно е да се говори, че самиятъ училищенъ персоналъ днесъ е много по-подготвенъ, че самото обучение е турнжто, ако не на желателната висота, а то все на по-висока, отколкото бѣше прѣзъ

[1]) Нам. $188^5/_6$ год. имаме данни за $188^3/_4$ год.

[2]) Оставамъ на страна нѣкои маловажни порасвания Прѣзъ $188^6/_7$ е имало въ Битолския вилаетъ 4 български училища съ 146 ученици въ Джумая. Въ статистиката за $189^3/_4$ г. такива данни нѣма, че затова пъкъ въ прѣспа сж показани 6 училища съ 138 ученика, а въ Кайларско 14 училища съ 518 ученика. Въ таблицата за Солинския вилаетъ отъ $189^3/_4$ изоставихъ съвсѣмъ цифритѣ за Драмския санджакъ. Съ това се обясняватъ и малкитѣ разлики, които ще забѣлѣжи четецътъ въ цифритѣ у мене и у Фонъ Маха. Въ таблицата за Битолския вилаетъ у Фонъ Маха нѣма никакви данни за Рѣсенъ, види се, тая цифра е просто по небрѣжность изпуснжта (509 ученика).

$188^6/_7$ учебна година. А какво да кажемъ за класнитѣ училища? Днесъ въ Македония има 47 класни училища, отъ които 3-тѣ сѫ добрѣ уредени полугимназии, освѣнъ това има пълна гимназия съ реаленъ и класически отдѣлъ а сѫщо тъй и съ педагогически и сетнѣ шестокласна дѣвическа гимназия. Прѣди 10-на години не е имало нито половината подобни класни училища [1]). Тоя напрѣдъкъ именно застрашава не само чуждитѣ агитации въ Македония, но и самото турско правителство, което би желало да го спре поне малко. Ето съ какво се обясняватъ стѣснителнитѣ мѣрки, които прѣдприема то, за да смаже и задуши духовния напрѣдъкъ на своята рая. Повтаряме, тоя напрѣдъкъ щѣше да бѫде много по-голѣмъ при извѣстна свобода и при по-добро економично състояние.

Да допустнемъ най-високата цифра за ония българчета, които се учѫтъ въ гръцки училища въ Македония — 10.000, — и пакъ ще намѣримъ, че тукъ грамотностьта стои изобщо на много низка степень. Това може да стане по-ясно чрѣзъ едно повръхностно сравнение съ това, що е направено въ княжеството за освободенитѣ българи, които (особено въ западнитѣ окрѫзи) никакъ не се отличаватъ съ по-голѣма интелигентность или по-голѣма любовь къмъ просвѣта — отколкото македонскитѣ българи. Въ княжеството процентътъ на ученицитѣ въ основнитѣ училища (има повече отъ 250 хил. ученика) е почти тришъ по-голѣмъ, а и тукъ има още много да се работи за умственото и нравствено повдигание народа чрѣзъ школата.

Нека посочѫтъ сърбитѣ, какво сѫ направили за тия двадесеть години, прѣзъ които упражняватъ въ Македония своята пропаганда и сѫ похарчили толкова суми. Фонъ-Махъ се е обърнѫлъ къмъ тѣхъ съ молба да му доставѭтъ свѣдѣния за своитѣ училища въ Македония, но, както виждаме отъ книгата му, той не билъ удостоенъ съ никакъвъ отговоръ нито отъ сърбитѣ, нито отъ гърцитѣ.

Както се научвамъ, прѣди 2 години, въ бѣлградското списание „Учитель“ била обнародвана една статистика на сръбскитѣ учители въ Македония, но за жаль, тя не ми е достѫпна на часътъ [2]). Оставямъ за други пѫть да запознаѭ нашето общество съ тия данни, като си ги набавѭ. За сега ще кажѫ, че самото име на съставителя не ми внушава довѣрие. Сѫщиятъ тоя господинъ на 1890 г. имà дързостьта да заблуж-

---

[1]) Данитѣ, които се отнасятъ тукъ, въ книжката на Офейкова „Македония въ врѣме на хилядогодишнината на Св. Методия,“ стр. 50, ми се виждатъ събркани.

[2]) М. В Веселиновиħ, Статистика српских основних школа у турскоме царству у 1892 школској години. (Одштампано из „Учитеља“). Београд 1893. 8° 17.

дава сръбския народъ, като му прѣдставяше, че сръбски училища въ Македония имало ужъ 80, а пъкъ български — 200[1]). Азъ се обърнжхъ къмъ достовѣрни лица, които познаватъ отлично дѣйностьта на сръбската пропаганда, и можихъ да си набавѭ положителни данни за нея, които прѣдлагамъ тукъ на общественото внимание. Отъ тѣхъ ще се види, какъ водачитѣ на пропагандата, Веселиновичъ, Милоевичъ, Сретковичъ и пр., заблуждаватъ безъ стѣснение своя народъ, който би държалъ много по-братски отношения къмъ българитѣ, ако да бѣ зналъ, какви сѫ дѣйствителнитѣ резултати отъ неимовѣрнитѣ материални жертви. Отъ тия данни може да се види ясно и това, че не само сега, но и за скоро бѫдѫще сърбитѣ не могѫтъ се ослони възъ фактове, за да подкрѣпятъ въ случай на дипломатска или друга акция, че тѣ иматъ духовни връзки съ Македония.

Въ Битолския вилаетъ нѣма нито едно сръбско училище. Въ Солунския вилаетъ има само 1 сръбско първоначално училище въ Солунъ. Въ Скопския вилаетъ сто броятъ на сръбскитѣ училища:

въ Скопската кааза 6 училища, отъ които 1 мѫжко и 1 дѣвическо въ Скопие, другитѣ — по селата;

въ Кумановската кааза — 7 училища: 2 въ казалийския градъ, останѫлитѣ 5 (смѣсени за момчета и момичета) — по селата;

въ Кратовската кааза — 3 училища: 1 мѫжко и 1 дѣвическо въ Кратово, 1 въ село Щапковица;

въ Кочанската кааза — 2 училища: 1 въ Кочани и 1 въ село Берово;

въ Тетовската кааза — 6 училища: 2 въ Тетово и по 1 въ селата Спрачино, Бѣлоища, Вратница и Брѣзно;

въ Гостиварско — 5 училища: 1 въ Гостиваръ и по 1 въ селата: Маврино, Зубовци и Галати.[2])

И тъй 30 срещу 482!

Броятъ на ученицитѣ въ сръбскитѣ училища въ Македония изцѣло не ми е извѣстенъ, но надали ще излиза по-горѣ отъ 1.000. Така сѫдѭ споредъ даннитѣ за нѣкои училища и за броятъ на кѫщитѣ, които се отцѣпватъ отъ събратията си и пристаятъ къмъ сръбската партия, безъ да смѣѭтъ официално да наричатъ нито себе си сърби, нито училищата

---

[1]) Вж. Отаџбина 1890 Мартъ, стр. 635 и 644 въ отчета за годишния актъ на дружеството Св. Сава.

[2]) Лани е имало Сръбско училище и въ село Леуново.

си сръбски, а само — славянски! Въ Кратово е имало минжлата година 50 ученици въ двѣтѣ училища, въ Цапковица — 13. Цѣлата кааза брои 70 български села, отъ тѣхъ 68 припознаватъ Екзархията; сжщо тъй и 80 кжщи отъ с. Злѣтово; а 15 кжщи отъ това село и цѣлото с. Щапковица (40 к.) припознаватъ Патрпаршията. Въ с. Зубовци (Гостиварско) само 15 кжщи сж сръбска партия и за тѣхъ има специаленъ учитель. Изобщо въ Гостиварско и Тетовско сърбитѣ дѣйствуватъ само съ насилие; подкупватъ бейоветѣ, които сж всесилни, и чрѣзъ тѣхъ натрапватъ сръбски учители. За примѣръ нека вземемъ село Пожарани. То брои 100 кжщи български, отъ които 90 припознаватъ българския Скопски владика, а 10 — гръцкия. Лани единъ бей отъ това село изпждилъ отъ училището попа, който учелъ дѣцата на български, и турилъ на мѣстото му сръбски учитель.

София, 30. X. 95.

Д. Матовъ.

Личнитѣ сношения на Павла Јосифа Шафарика съ българитѣ.[1])

Когато въ 1826 година Шафарикъ издаде на нѣмски езикъ своята „История на славянския езикъ и литература по всичкитѣ нарѣчия“[2]), той нѣма възможность, както е извѣстно, да изложи по-обстойно историята на новобългарската литература. Всичко на всичко на българския езикъ и българската писменность сѫ посветени тукъ 3 страници (§ 14, 223—225). Даже общитѣ понятия на Шафарика за българския народъ и езикъ бѣхѫ тогава още много неточни. Така той смѣташе, че Българитѣ живѣѭтъ само между Дунава, Балкана, Черно море и Сърбия (въ тъй нарѣчения Софийски вилаетъ) и сѫ на брой едва 600,000 (стр. 23), че принадлежѫтъ къмъ сръбското племе (заедно съ бошнацитѣ, черногорцитѣ, славонцитѣ и далматинцитѣ), и че българскиятъ езикъ е собственно сръбско нарѣчие. Не се минѫ обаче много врѣме и Шафарикъ измѣни мнѣнието си. Той се видѣ принуденъ отъ нѣкои обстоятелства, да признае напълно самостоятелностьта на българския народъ и езикъ. Така въ едно писмо до извѣстния словацки поетъ, Колара, отъ 18. май 1827. год. изъ Нови-Садъ, като говори за едно второ издание на своята Литературна история, той вече между другото казва: „Въ бѫдѫщето издание ще отидѫ още по нататъкъ — и Българитѣ трѣба съвсѣмъ да се отдѣлѭтъ отъ Сръбитѣ.“ (Časopis Musea království českého, 1874., Писма на П. Иос. Шафарика до Яна Колара, стр. 286).

Какъ Шафарикъ е дошелъ до тоя съвършено различенъ възгледъ, това се вижда днесь ясно отъ интересната прѣписка. По близкото запознаване съ древнебългарскитѣ паметници, а не по-малко и съ самитѣ българи, не можеше да не подрови

---

[1]) За живота и дѣятелностьта на Шафарика вж. Милетичъ въ М.сб. V. и Захей въ Юбилейния сборникъ на Слав. Бесѣда.

[2]) Geschichte der Slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten (II изд. отъ Adalb. Šafařík Прага 1869.).

старата му хипотеза за зависимостьта на българското нарѣчие. Колебанието, което забѣлѣзваме още въ съчинението отъ 1826. год. по въпроса за отечеството на черковнославянския езикъ[1]) полека-лека изчезва, и Шафарикъ възторжено, но подъ секретъ, съобщава на Колара отъ 1826. година нататъкъ, че е намѣрилъ, на кой народъ се пада честьта за славянския прѣводъ на свещеното писание.

Така въ едно писмо отъ 9. януари 1826, писано единъ мѣсецъ слѣдъ датата на прѣдговора къмъ Литературната му история (Нови-Садъ 17. дек. 1825), Шафарикъ съобщава вече Колару, че е намѣрилъ диритѣ на старата „църковна Словѣнщина", но го моли, да задържи туй за себе си, отъ страхъ да не го нападнжтъ Вук Караджик и особенно Копитаръ, който, както знаемъ, постави хипотезата за словенското (карантанското происхождение) на черковнославянския езикъ. При това той се оплаква, че Юнгманъ неосторожно постжпилъ, гдѣто напечаталъ нѣщо, което Шафарикъ билъ му съобщилъ писменно.[2])

Осемнадесеть деня по-кжсно (27. януари 1826, Нови-Садъ) Шафарикъ съобщава Колару, че се занимава съ сърбобългарската история, география и литература: „Едвамъ си извадж крака отъ едно блато, и вече се заглибвамъ съ двата крака въ друго — in Serbobulgaricis, historicis, geographicis, litterariis."[3])

На 2. февруари, сжщата година, Шафарикъ пише, че събира постоянно материяли за своето ново съчинение: политическа и литературна история на българитѣ и сърбитѣ.[4])

Слѣдъ недѣля той се хвали, че напрѣдва въ българо-сръбско-славянскитѣ си изслѣдвания и забѣлѣзва, че съ всѣка стжпка му се отваря ново поле.[5]) (9. февр. 1826).

---

[1]) История на слав. езикъ и литер. стр. 118: „Присждата за езика на кирилскитѣ книги и за тѣхното отношение къмъ сегашнитѣ нарѣчия трѣба да се отложи до тогава, до когато отъ една страна се изслѣдва по-точно сжщностьта на тия нарѣчия, като се привлѣкжтъ нови срѣдства, а отъ друга страна се сключжтъ издирванията върху най-старата култура на славянитѣ и периодитѣ на тѣхнитѣ прѣселения". — При всичката си янерѣшителность, да се присъедини къмъ нѣкоя отъ изказанитѣ до негово врѣме хипотези, Шафарикъ мисли, че отечеството на черковносл. езикъ трѣба да се търси у туй плѣме, което най-рано и най-широко е проникнжло въ Тракия, Македония и Илирия. Тава племе е сръбското. Българитѣ и Сръбитѣ сж образували отначало едно племе. Какъ Българитѣ сж се отлжчили тоткова отъ своитѣ братия, коего се вижда отъ сегашното сьстояние на езика имъ, това се обясвява отъ историята на двата народа. Шафарикъ се вижда да отдава силно значение на смѣсванието на мисийскитѣ славяни съ татаритѣ. (Заб. 10 къмъ сжщата стр.).

[2]) Čas. česk. mus. 1874. стр. 54.

[3]) Č. Č. M. 1874. стр. 28.

[4]) Č. Č. M. 1874 стр. 68.

[5]) Č. Č. M. 1874 стр. 60.

На 20. февр. Шафарикъ повтаря пакъ Колару, че би желалъ да приготви историята на славянитѣ въ Турско. „Къмъ туй съчинение ще бѫде прибавена и карта“.[1])

Заинтересуванъ отъ важнитѣ и тайнственнитѣ съобщения на Шафарика за произхождението на черковнославянския езикъ, Коларъ, вижда се, билъ поискалъ да узнае нѣщо по-подробно по тоя въпросъ, защото Шафарикъ му пише на 20. февруари така: „Слѣдитѣ на старата словѣнщина не могѫ да Ви укажѫ тъй на кратко. Въ Турско име повече словѣнски племена, отъ колкото на г. г. Вука (Караджїа) и Копитара се присъня. Едно отъ тия племена, което обитава Македония и Тесалия (и е още тукъ и тамъ), е Кириловъ правнукъ. Всичко това ний ще го обясниме. Но трѣба врѣме, за да може да се очисти тоя Авгиевъ оборъ. Кой би помислилъ, че въ Дупница (Dupindži), Стобъ (v Strobu), Батакъ и пр. и пр. има славяни!“

По нататъкъ Шафарикъ тълкува имената на нѣкои мѣстности: „Лопинъ напр. е слав. Лубинъ, Льубинъ, сѫщо и Видинъ е развалено отъ Budin, въ рѫкоп. Бъдинъ, Б'динъ. — Будинъ има нѣколко въ Херцеговина. — Слѣдователно и Будимъ (Buda) е славянско. Но въ Дупница, Островъ, Потокъ, Разлогъ, Razluk, (това сѫ истинскитѣ имена на тия славянски мѣста и поселения въ Македония) вие ще ги намѣрите тутакси. Около Разлога има 13 старославянски поселения, гдѣто о щ е с е г о в о р и к и р и л с к и. Прѣдградията на Меленикъ (собствено Хмелникъ) сѫ населени отъ славяни; само въ града — има търговци Гърци. Туй нека е доста. Слѣдъ туй не дѣйте да се произнасяте за това, да не се вплетѫ въ разпря съ г. П. К—а (Копитара) за неговата Карантания. Като се въоржжѫ, тогава чакъ ще излѣзѫ на боището“.

Ний знаемъ днесь, отъ гдѣ е черпалъ Шафарикъ първитѣ свои свѣдѣния за славянското население въ Разлогъ, Дупница, Батакъ, Мелникъ и пр., които не можехѫ да не разширѭтъ възгледа му върху черковнославянския и българския езикъ.

Новитѣ данни, които Шафарикъ съобщава съ възхищение Колару, и които му показватъ по-ясно пѫтя, гдѣ трѣбва да търси старата „черковнословѣнщина“, се дѫлжѫтъ на л и ч н и т ѣ с н о ш е н и я н а в е л и к и я с л а в я н с к и у ч е н ъ с ъ н ѣ к о и т ъ р г о в ц и, к о и т о п о о н о в а в р ѣ м е (о щ е п р ѣ д и 1825 г.) п о с ѣ щ а в а л и Н о в и С а д ъ п о п ѫ т я с и з а В и е н а, Л и п и с к а и п р. Н ѣ к о и о т ъ т ѣ х ъ и з и м у в а л и д а ж е в Н о в и С а д ъ. (Вж. K. Jireček. P. J. Šafařik mezi Jihoslovany въ

[1]) Č. Č. M. 1874. стр. 62.

спис. Osvěta, 1885. стр. № 10, стр. 876.). Въ ржкописното наслѣдство на Шафарика, за което ще говоріж на друго мѣсто по-обстойно, се намѣрватъ и единъ купъ записки, писани на латински (отъ 1826—1827.) год. съ заглавие: «Notitiae e relationibus incolarum Turciae haustae». Въ тѣхъ Шафарикъ, съ свойствената нему точность, си е записалъ и имената на лицата, отъ които билъ получилъ нѣкои данни за славянското население въ Турско и специялно за българитѣ; тия лица сж: Милошевиятъ агентъ Стоило, цинцаринътъ Никола отъ Магарово при Битоля, заселенъ въ Велесъ, търговецътъ Палата отъ Мелникъ, нѣкакъвси българинъ отъ София, единъ Самоковецъ, заселенъ въ Солунъ и пр.

Отъ опазенитѣ бѣлѣжки на Шафарика, въ които е означено даже кога извѣстни съобщения сж му били направени [1]) и отъ датитѣ на писмата до Колара, които съвпадатъ почти съ датитѣ на съобщенията, се вижда ясно, колко много дължи Шафарикъ на своитѣ лични сношения съ търговцитѣ отъ Турско. Г-жа Юлия Шафарикова разказвала на К. Иречека, който, както е извѣстно, по майчина линия е внукъ на Шафарика, че мжжъ ѝ доста врѣме изгубилъ съ разпитването на търговци отъ Турско — у себе си дома, или пъкъ въ гостилницитѣ имъ. (Вж цит. статия на Иречека въ Osvěta № 10, стр. 876.) [2])

На друго мѣсто азъ имахъ вече случай да отбѣлѣжа единъ любопитенъ пасажъ отъ едно писмо на Вука Караджича до знаменития нѣмски филологъ Якова Гримма (писано на 21 дек. 1823. год. отъ Халле), въ което Вук, като съобщава, че и българитѣ иматъ като сърбитѣ юнашки пѣсни за Кралевича Марка, („чудно е, каже, че и българитѣ пѣжтъ нашитѣ юнашки пѣсни, малко побългарени, особено за Марко Кралевича“,) той се оплаква, че българитѣ не искали и да чуватъ, че не е билъ българинъ, (und sie wollen nicht hören, dass er kein бугарин war!) [3])

---

[1]) Ето надписитѣ на главитѣ: Mag. Scopiensis. Ex Sarajeviensi. Ex Magarewo—Welesiensi. Ex eodem secunda vice. Ex Palatide Melenikensi. Zemlini ex diversis. Macedo-Bulgaria, ex Stoilu. Ex Palata. Ex Stoilo' 20 Sept. 1826. Ex Nicolao Magareviensi 24 Dec. 1826. Ex eodem 1 Jan. 1827. Ex Bulgaro Sophiensi. Ex Thessalonico—Samocoviensi 4 Mart. 1827. Ex Palata Melinikiensi 26 Maji 1827.

[2]) Сжщо и Коларъ се познавалъ въ Пеща съ единъ търговецъ отъ Турско, на име Ангелко Палашовъ „голѣмъ български търговецъ“ отъ Велесъ. (Вж. Spisy Jana Kollara III. Прага, 1862. стр. 79., въ пжтописа му до Италия 1841. г,). За Палашева писа нѣщо и В. Кънчевъ въ II. Спис. кн. XLI.

[3]) Archiv für Slav. Philologie, II. стр 736.

Бѣлѣжкитѣ на Шафарика, намѣрени въ ржкописитѣ му и кореспонденцията му съ Колара освѣтляватъ сега ясно горнето Вуково свидѣтелство за будния националенъ духъ на българитѣ въ ония врѣмена, които ний сме навикнжли да смѣтаме за твърдѣ мрачни. Очевидно черпени отъ личнитѣ разговори съ наши търговци сж напр. краткитѣ свѣдѣния, които Шафарикъ съобщава Колару въ едно писмо отъ 30. мартъ 1826. год.: „Азъ напрѣдвамъ въ историята и хорографията на славянството въ сегашна Турция. До сега съмъ издирилъ два диалекта въ Македония, които единъ отъ други сж отдалечени приблизително, както ческиятъ отъ руския. Единиятъ отъ тѣхъ е истинскиятъ — светиятъ и черковниятъ. Въ Македония има $^2/_3$ славяни, а $^1/_3$ турци и гърци и македоновласи. Сжщитѣ гърци начеватъ едва въ Тесалия. Въ литературната история азъ съмъ показалъ числото на славянитѣ въ Турция съ 2 милиона по-малко, отколкото въ дѣйствителность има. Самитѣ мѣстности навредъ иматъ славянски имена; Турскитѣ имена на картитѣ сж най-вече измислени.... Въ славянскитѣ области и турцитѣ говорѫтъ славянски. Въ Македония мѣстностьта Кюпрюли се нарича Велесъ, чисто, чисто славянски!!! Истибъ, Истибо се изговаря Шчипъ, Штипъ, Демиръ-Хисаръ около Сересъ — Желѣзнецъ и пр. и пр.

Въ латинскитѣ записки на Шафарика отъ това врѣме четемъ: „Въ Манастиръ, Тиквешъ, Приленъ, Мегленъ, Воденъ и пр. — чисти българи; сжщо и турцитѣ говорѫтъ български... Славянитѣ въ цѣла Македония сами се наричатъ Българи, никога сърби. Сърбитѣ начеватъ отъ Прищина и задъ Нишъ. Сжщо и Нишанцитѣ по-обичатъ да се наричатъ българи“. Тия данни, интересни за историята на нашата распря съ сърбитѣ, която, както виждаме, е за жалость много по-стара, отъ колкото обикновено се мисли, съобщилъ на Шафарика Никола отъ Магарово. Другъ единъ търговецъ отъ Самоковъ, заселенъ въ Солунъ, му обадилъ, че въ Солунъ „и до днесь почти по-голѣмата часть отъ хората говорѫтъ повече български, отколкото турски или гръцки“.

Шафарикъ билъ съобщилъ наскоро резултата отъ своитѣ лични разпитвания и Вуку Караджѣу, обаче на тогова Шафариковото увлѣчение отъ българитѣ не се понравило твърдѣ, защото въ едно писмо отъ 4. ноември 1827. год., което привежда Иречекъ въ цитуваната вече статия (Osvěta, 1895. № 10, ст. 877.) Вукъ отговаря: „Сега ще напомнѫ нѣщо. Недѣйте да побългарявате сърбитѣ (не мојте Ви Србе бугарити!) Не само Лѣсковчанитѣ и Приштинцитѣ не сж българи,

а и самитѣ Видинци, Чипровци и Пиротчани по езика си сѫ по-близу до сърбитѣ, отколкото до българитѣ, макаръ и да не говорѭтъ чисто ни на единъ езикъ; недѣйте се заблуждава отъ всѣкакви български бакали, които, като всѣки човѣкъ, обичатъ да размножаватъ народа си".

Тия бѣлѣжки и цитуваното по горѣ писмо сѫ важни, и като свидѣтелства за постепеното разширение на Шафариковитѣ познания по българската диалектология, които до 1825. год. бѣхѫ съвсѣмъ слаби, при всичко че отъ друга страна нему бѣ извѣстно такова едно важно явление, като останкитѣ отъ носовото произношение въ нѣкои български нарѣчия (Вж. Gesch. der slaw. Spr. und Lit. стр. 406.), което явление, чини ми се, погрѣшно се смѣта, чо е забѣлѣзалъ за пръвъ пѫть Григоровичъ въ своя „Очеркъ путешествія по Европейской Турціи", Казанъ, 1848. стр. 197. (Ср. напр. Archiv für Slav. Philol. II. 869 Zur Frage über den Rhinesmus im Neubulgarischen, така и Милетичъ М.сб. стр. 408).

Отъ слѣдния пасажъ, който извличамъ пакъ изъ едно писмо до Колара отъ 21 май 1826. год., вече ясно се вижда, гдѣ се надѣва Шафарикъ да намѣри мечтанитѣ слѣди на древната „словѣнщина": Македония и Перинъ-планина, името на която той тълкува отъ Перунъ. „Копитаръ още постоянно сънува за Кирило-Методио-Карантания! — Азъ съмъ се другадѣ намѣрилъ. Дай-Боже, да бихъ могълъ да посѣтѭ „Перуновата планина" въ Македоно-Тракия, между Струма и Места! Надѣвамъ се че тамъ ще намѣриме, ако не нѣщо пó-старо, то поне оригиналния текстъ на Кирила и Методия Имамъ за това положителни доказателства — и съмъ въ диритѣ му. О да би ми помогнѫлъ св. Николай въ това, що съмъ се напрасно надѣялъ отъ св. Стефана. Но. . . . prudens futuri temporis exitum caliginosa nocte premit deus. (умниятъ Богъ крие изхода на бѫдѫщето врѣме въ мрачна нощь[1]).

Горещото желание на Шафарика да посѣти „Перуновата планина" се обяснява днесь отъ прѣдположението, че въ Рилската обитель, за която и нашитѣ търговци му разказвали твърдѣ често, ще се намѣрѭтъ много древни славянски рѫкописи. (Вижъ по-долу). — При всичката си увѣренность обаче, че въ Македония и нигдѣ другадѣ не трѣба да се търси за напрѣдъ отечеството на „черковнословѣнщината" — Шафарикъ пакъ и въ това писмо моли Колара, да не обажда никому нищо за изслѣдванията и откритията му, „до като рабо-

[1]) Č. Č. M. 1874 стр. 77.

тата узрѣе“. Напълно доволенъ отъ показанията на своитѣ живи източници отъ Турско Шафарикъ, пише Колару въ сѫщото писмо... „Въ Турско имаме още поне 5—6 милиона най-калéни славяни. Тия и тѣмъ подобни работи наистина не можемъ да се научимъ ни отъ Пукевиля, ни отъ Шатобрияна, ни отъ Oesterreichisch-Beobachtera, и отъ другитѣ подобни глупци, които ни водѭтъ за носа, като че е отъ восъкъ. Както и да е, азъ по-лека-лека, тихичко се готвѭ, да тръгнѫ на пѫть, щомъ слънцето засвѣти, за манастиря св. Иванъ подъ „Перуна“, за да могѫ да рѣшѫ на вѣки кирилския въпросъ“ [1]).

Руско-турската война въ 1828—1829. год. и домашни нѣкои незгоди осуетихѫ за жалость Шафариковия планъ. Слѣдъ сключването на мира той пише на Палацки (писмото е отъ 29 декември 1829. год.). „Ако въ Турско вулканътъ не би заплашвалъ да избухне страшно, азъ бихъ тръгнѫлъ на пѫть за България и Македония, за православната лавра на Ивана Рилски (на планината Рила, стария Орбелъ) и пр. и пр. За това имамъ скоро вече намѣрение; мислѭ сигурно да прѣдставѭ и своя планъ“. Но на 6 май 1830, като пише на сѫщия Палацки за тогавашнитѣ бури въ Босния и Македония, Шафарикъ съобщава вече, че отъ „пѫтуването му до светитѣ мѣста нѣма да излѣзе нищо“. — По на обширно излага той причинитѣ, които го заставятъ да се откаже отъ мечтитѣ си въ едно писмо до Колара отъ 22 августъ 1830.: „При такова положение на домашнитѣ ми работи ония отдавнашни сънища и сънчета (sny a sníčky) за едно пѫтуване до Сръбско и Македония ще останѫтъ на вѣки сънища и сънчета. При всичко това имамъ желание да пропѫтувамъ тия забѣлѣжителни покраини — планътъ отдавна е съставенъ. Милошъ (Обреновиѣ) ми даваше надежда. Чакахме края на руско-турската война и края на турското владичество! Сега виждате, какъ сме измамени. Кой би се пуснѫлъ сега между побѣснѣлитѣ и всичко погубващитѣ турци. Обаче и миръ да имахме, отъ моето пѫтешествие нѣмаше нищо да излѣзе. Може би други слѣдъ насъ да бѫдѫтъ по-щастливи; поне нека съ това се утѣшаваме. Руската академия е проводила Юрия Венелина въ България; но и той тамъ слабо нѣщо ще извърши; въ Македония, гдѣто сега има печувана размирица, той нѣма да проникне.“

Въ сѫщата година (11 октомври) Шафарикъ пише на Палацки по сѫщия въпросъ: „Отъ моето пѫтешествие до България и Македония не може да излѣзе нищо, поради турската,

[1]) Č. Č. M. пакъ тамъ.

албанската и пр. разпря. Най-старитѣ манастири сж вжтрѣ въ Македония, България и пр. Трѣба тамъ да се посѣтжтъ Иванъ Рилски, Пшинъ, Студеница, Гьургеви Ступови, Малешево, Пиво, Морачъ, Дечани и пр. и пр. — сега — съ главата съмъ тамъ, а безъ главата дома".

При всичко това още въ 1831. год. въ едно писмо до Палацки отъ 30 декември четемъ: „Почти при всѣки случай, когато отивамъ нѣгдѣ на пжть по Славония, Банатъ и пр., намѣрвамъ въ старитѣ черкви и манастири неизвѣстни до сега книги. Какво би било, да бихъ могълъ да пропжтувамъ и Босния и Херцеговина, и Македония и Българско"! А още въ 1832. год. Шафарикъ пише на сжщия (5 априли): „Трѣба да се съжелява, че никой отъ нашитѣ учени до сега не е посѣтилъ македонскитѣ манастири. Увѣренъ съмъ, че тамъ се намѣрватъ славянски ржкописи отъ IX и X вѣкъ, значи отъ врѣмето на Кирила и Методия. Има грьцки такива стари и по-стари, защо да нѣма и славянски? Ала той би трѣбало да бжде мжжъ вѣщъ — въ такива работи и прѣдпазливъ, иначе всичко е залудо".

Както се вижда отъ слѣдния пасажъ изъ едно писмо на руския вицеконсулъ И. Гагича въ Дубровникъ отъ 11 февр. 1833. год. Шафарикъ при всичкитѣ спънки, които му се изпрѣчвали, дору до отпжтуването си отъ Нови Садъ и окончателното си прѣселение въ Прага, трѣба да е хранилъ още надѣжда, че може планътъ му за едно посѣщение на балканскитѣ земи да се осжществи. „Ако заминете скоро за Крагуевацъ, както ми писахте, изразете, молж ви, князу Милошу моето дълбоко почитание и поздравете го отъ моя страна, азъ се познавамъ съ него лично".

На 16 априли сжщиятъ Гагичъ му пише: „По прѣдишното ваше разположение азъ се надѣвахъ че ще ви видж у себе си, когато минете Сръбско, и прѣзъ Черна гора и Дубровникъ се върнете пакъ назадъ." Но на това писмо Шафарикъ отговаря, че напуща съвсѣмъ Нови Садъ и се прѣселява въ Прага „Изгубихъ въобще надѣжда, че ще се видж нѣкога съ васъ". Отъ цѣлия балкански полуостровъ, за който очитѣ му се изгледахж, за който той деня и нощя не прѣставаше да мечтае, Шафарикъ можа да види само Бѣлградъ! Не бѣхж ли това Танталови мжки? „Изложенитѣ тукъ проекти ни обясняватъ и радостьта, забѣлѣзва Иречекъ, съ която Шафарикъ подиръ години (год. 1846.) посрѣщнж въ Прага Григоровича, младия русинъ, който първъ отъ славянскитѣ филолози посѣти св. гора Атонъ, Солунъ, Охридъ, мънастира св. Иванъ

Рилски и други български и македонски светини, и донесе отъ тамъ богата плячка". (Osvěta № 10, стр. 882 отъ гдѣто заемамъ и извадкитѣ изъ прѣписката на Шафарика съ Палацки и Гагича).

Така Шафарику бѣ сждено да се раздѣли на вѣки съ своя блѣнъ и да се опира и по-нататъкъ въ своитѣ изслѣдвания на България, бълг. езикъ, българската народность и поновата българска литература само на писменнитѣ извори и на случайнитѣ лични срѣщи съ хора, често неподготвени и неспособни да задоволжтъ любопиството на великия ученъ. Тия срѣщи впрочемъ въ Прага бѣхж още по-рѣдки отколкото въ Нови Садъ. Колко по-пълни щѣхж да бжджтъ Шафариковитѣ познания, ако да бѣ можалъ той да посѣти лично поне нѣкои отъ българскитѣ краища! Основанията му, че въ българскитѣ манастири, особ. въ св. Иванъ Рилски, ще се намѣржтъ много древни ржкописи, нѣмаше наистина да се сбждножтъ—(ний знаемъ сега, че въ XV вѣкъ Рилскиятъ мънастиръ слѣдъ единъ пожаръ билъ запустѣлъ и едва отпослѣ билъ пакъ населенъ и че едничката по-важна грамота въ тая обитель е Шишмановата грамота), но непосрѣдното му сношение съ народа и съ тогавашната интелигенция, колкото да бѣше тя слаба и да не можеше да се мѣри съ широкия кржгъ отъ образовани Сърби, между които Шафарикъ живѣ, или съ които той отъ Нови Садъ завърза тѣсно познанство (Стратимировиѣ, Мушицки, Атанацковиѣ, Магарашевиѣ, князь Милошъ, Вук Караџиѣ, Милутиновиѣ, Давидовиѣ и др.), все пакъ нѣмаше да остане безъ влияние върху научнитѣ му студии. Кой не знае, колко дължи Венелинъ на своето лично или косвенно познанство съ Одескитѣ търговци, съ Неофита Рилски и др.?

Въ Прага Шафарикъ едва къмъ срѣдата на вѣка, нѣколко години прѣди смъртьта си, има случай да се запознае съ единъ по-интелигентенъ българинъ, който бѣ въ състояние, да му даде поне нѣкои по-положителни свѣдѣния за новобългарската словесность — това бѣше даровитиятъ студентъ по медицината Иванъ Шоповъ отъ Калоферъ.

Шафарикъ не закъснѣ да се възползува отъ рѣдкия случай и привлѣче младия студентъ къмъ себе си, като му даде и достжпъ въ семейството си, гдѣто Шоповъ намѣри въ лицето на Шафариковия синъ, Ярославъ, единъ близъкъ и искренъ другарь. На друго мѣсто, когато говоржж за ржкописното наслѣдство на Шафарика, азъ ще посочж по-точно ползата, която великиятъ ученъ можа да извлѣче отъ Шопова. Както е извѣстно Шоповъ бѣ първъ, който се опита въ 1852. г. да съ-

стави българска библиография и я обнародва въ Цариградский вѣстникъ, отъ гдѣто биде прѣпечатана на отдѣлна книжка подъ заглавие „Списокъ за българскы-те книгы, които са издадени до сега. Цариградъ. Въ типографіята Ц. Вѣстника 1852.“ (Вж. за подробноститѣ Иречекъ, Книгописъ на новобългарската книжн. 1806—1870. приложенъ къмъ бр. Пер. Спис 1873. кн. 7 и 8. Теодоровъ. Сбм. IX).

За да състави своя книгописъ, Шоповъ е билъ подканенъ несъмнѣнно отъ самия Шафарикъ. Въ книжата на послѣдния, които имахъ тая година случай да разледамъ, азъ намѣрихъ и оригиналнитѣ два листа на Шопова съ разписъ на 51 книги и 2 забѣлѣжки. Отъ нашия студентъ Шафарикъ, както се вижда отъ бѣлѣжкитѣ му, можалъ да узнае нѣщо и за Пловдивскитѣ Павликени, у него намѣрилъ той една българска книга, неизвѣстна нему до тогава и т. нат., но за всичко това дòпжти. За жалость и съ това си знакомство Шафарикъ нѣмà щастие. Не се минж дълго врѣме и Шоповъ, вѣроятно въ единъ моментъ на умственно разстройство, се самоуби, „като самъ подрѣза съ бръсничъ грѫцмуля си“. Ето какво казва за Шопова, В. Д. Стояновъ, отъ когото заемаме и послѣднитѣ думи: „Единъ отъ приятелитѣ на пок. Филаретовъ, който е починжлъ въ Прага прѣзъ 1853. г. бѣше Иванъ В. Шоповъ, родомъ отъ Калоферъ. Той е заченжлъ да учи медицина на университета въ Москва, отъ гдѣто послѣ е отишелъ да продължава това учение на Пражския университетъ въ Чехия. Шоповъ е билъ много духовитъ и сериозенъ момъкъ: неговото примѣрно трудолюбие въ сериозно научно занятие и особенната му любознателность къмъ словѣновѣдението, на скоро обърнжжж вниманието на ученитѣ мжжие къмъ него, както въ едната така и въ другата старославна митрополия на сѣвероисточния и на сѣверозападния словѣнски міръ. Той най-напрѣдъ е направилъ опитъ за съставение книгописъ на нововъзродената българска писменность въ сегашния вѣкъ. . . . Но, за зла честь той починж съвсѣмъ прѣждеврѣменно. . . . Върху надгробния му камъкъ въ Прага има и тия думи: „български кости въ Чехска земя“. — (Пер. Списание, 1888. кн. XXIII и XXIV, стр. 1033).

Това е едничкиятъ споменъ въ нашата литература за Шопова. Това сж до сега и едничкитѣ данни за неговата биография. Кратка бѣлѣжка за самоубийството на Шопова намѣрваме и въ едно Шафариково писмо до Погодина отъ 16 Окт. 1853.[1])

---

[1]) Вж. Письма къ М. П. Погодину изъ славянскихъ земель (1835—1861.), съ предисловіемъ и примѣчаніями Д. Ч. Нила Попова, Москва 1879. вып. II стр. 384.

„Вечерьта въ деня на отпѫтуванието Ви (23 Септ.) пише Шафарикъ, българинътъ Шоповъ си прѣрѣза врата, вѣроятно въ единъ припадъкъ отъ меланхолия, а може би и въ слѣдствие на скарвание съ брата си, търговецъ въ Исмаилъ. Понеже азъ получихъ извѣстие за това вече на другата сутренъ и моятъ Ярославъ, като най-близъкъ неговъ познайникъ, трѣбваше да се грижи за погребението, то случката много близу ни досѣгаше (so ging uns der Fall sehr nahe an). Той имаше единъ помалъкъ братъ при себе си, другиятъ бѣше вече отпѫтувалъ за Виена, но дойде тукъ за погребението. Българитѣ не сѫ честити съ синоветѣ си, които се посвещаватъ на труда“.

Тоя несъгледанъ до сега пасажъ изъ прѣписката на Шафарика съ Погодина, освѣнъ гдѣто дава нѣкои подробности за смъртьта на Шопова и установява датата, кога нещастниятъ студентъ се е самоубилъ (11/23 Септ. 1853), характеризува много хубаво и интимнитѣ му отношения къмъ славния ученъ и неговата челядь. Бѣлѣжката на Шафарика, че българитѣ не сѫ честити съ своитѣ синове, които се посветяватъ на труда, е написана вѣроятно подъ впечатлѣнието на недавно прѣди самоубийството на Шопова пристигнѫлата тѫжна вѣсть за смъртьта на другъ единъ българинъ, който сѫщо като Шопова задаваше голѣми надѣжди — Ник. Д. Катрановъ отъ Свищовъ, починѫлъ въ сѫщата 1853 година отъ охтика въ Венеция.

Четире години прѣди смъртьта си (1857) Шафарикъ има случай да види при себе си друга една млада българска сила, Сава Филаретова, който въ тая година придружаваше извѣстния софийски добродѣецъ, Денкоглу до София — прѣзъ Берлинъ, Липиска, Прага и Виена. Его какво пише Филаретовъ Погодину: „Путешествіе наше съ И. Н. Денкоглу по Европѣ ограничилось только Берлиномь, Лейпцигомъ, Прагою и Вѣною, и то всего по 3—4 дня. Старыкъ слишкомъ порывался къ родинѣ и потому я не рѣшился сказатъ ему, что мнѣ хотѣлось подольшѣ остатся хоть въ этихъ городахъ, боясь неохладить его рвенія. Въ первыхъ числа августа мы были въ Прагѣ. Г. г. Шафарикъ и В. Ганка велѣли мнѣ написать вамъ благодарность за память и братский привѣтъ. Первый страдалъ лихорадкою и его разговоръ со мнаю со постели напомнилъ мнѣ такой же задушевный и искренный разговоръ и по виду и по содержанію, какомъ вы изволили удостоить меня и моихъ бессарабскихъ соотечественниковъ весною с. г. тогда, когда къ вамъ и своихъ родныхъ дѣтей неохотно допускали въ вашему болѣзнен-

ному одру[1])“. Шафарикъ, както виждаме билъ боленъ и лежалъ въ кревата си, ала на своя интересъ за българитѣ не можалъ да надвие и тоя пѫть и при всичката си слабость приелъ младия българинъ. Филаратовъ за жалость нищо не поменува, какво се е разговарялъ съ Шафарика, но чувствата му на горещо почитание ясно прозиратъ прѣзъ въсторженнитѣ му редове. Филаретовъ само едно грѣши. Шафариковата болесть, както знаемъ сега отъ прѣписката му, била много по-сериозна, а не проста трѣска. Въ сѫщата пея година на 18. окт. 1847. год. Шафариковиятъ синъ и другарь на Шопова Ярославъ, тогава докторъ на медицината, пише Погодину, че лѣкаритѣ констатирали начало отъ водянка въ мозъка на баща му. Не слѣдъ много врѣме Шафарикъ се фърли въ рѣката Вълтава, но биде извлѣченъ отъ рибари и спасенъ. Роднинитѣ му го прибрахѫ при себе си въ околноститѣ на Виена, гдѣто той починѫ на 1861 година. — При такова състояние Шафарикъ не можеше, разбира се, да се въсползува отъ знакомството си съ Филаретова. Бѣше вече късно. Жестоката сѫдба бѣ сломила тѣлесно и душевно многострадалния ученъ.

Ала при всичкитѣ спънки, които срѣщаше въ изучванието на България, Шафарикъ си останѫ, може да се каже, до послѣдното си дихание убѣденъ приятель и защитникъ на българитѣ. Азъ ще имамъ случай да покажѫ това на друго мѣсто. Тукъ ще наведѫ само какво пише Шафарикъ Погодину въ едно писмо отъ 25. юли 1839. година: „Умственното благосъстояние на българитѣ ви прѣпоржчвамъ най-сърдечно. Прѣзъ Одеса и Кишиневъ ще може негли успѣшно да се дѣйствува върху тѣхъ. Мощнитѣ и щастливитѣ руси сѫ длъжни тоя актъ отъ любовь и признателность къмъ своитѣ нѣкога силни и сега ослабнѫли отъ старость учители“! Кой знае, колко отъ симпатиитѣ на рускитѣ мѣродавни крѫгове и особено на славянофилитѣ за българитѣ се дължѫтъ на тия Шафарикови думи! Шафарикъ, както е извѣстно, бѣше по онова врѣме единъ видъ авгуръ за рускитѣ учени и неговитѣ желания бѣхѫ свещенни.

Ив. Д. Шишмановъ.

---

[1]) Н. Поповъ, Письма къ Погодину, 3 вып. стр. 736.

[2]) П. Поповъ, Письма къ Погодину и пр. вып. 2. стр. 244.

Българскиятъ клонъ на нѣмската социалъ-демокрация.

„Пари — Стока — Пари“,
„Стока — Пари — Стока.
К. Марксъ, Das Kapital,
ч. II, стр. 39.

I.

Покрай други „гешефтарски“ прѣдприятия, които свързватъ българскиятъ „пазаръ“ съ индустриалнитѣ държави, отъ нѣколко години дѣйствува въ столицата на Княжеството единъ клонъ и за разпространение на социалистически идеи: негово главно писалище е редакцията на „День“, негова реклама е списанието „Социалистъ“, а неговъ първи „шефъ“ е Янко Сакѫзовъ, който особно борави съ идеитѣ „за справедливость“ и съ „послѣдната дума на науката“. Неговитѣ цѣрове противъ всичкитѣ социални, економически, културни и др. болки на българския народъ сѫ прости, „популарни“; той прилича на молиеровския докторъ, който противъ всичкитѣ болести има едно срѣдство: »purgare et clistificare«; само той знае да прѣпорѫчва „социална революция“. Поради това става интересно да се позанимаемъ съ г. Сакѫзова, като съ прѣдставитель на „социалистическата наука“ въ България, да се повидимъ и съ неговия „наученъ клонъ“ на социалъ-демократията въ Нѣмско. Въпроситѣ сѫ отъ прѣголѣма важность; а понеже и ние искаме да бѫдемъ „добрѣ разбрани“, ще сме принудени да се спремъ върху тѣхъ съ по-вече подробности и дори съ нѣкои лични разяснения.

Ще кажемъ прѣди всичко, какъ сме се рѣшили да гледаме научни смѣтки съ българскитѣ марксисти.

Като разглежда човѣкъ развитието на радикалнитѣ течения, и особено социалъ-демократическата литература въ България, прѣдъ него се изпрѣчватъ между други слѣднитѣ въпроси: 1. въ какво отношение се намира българското социалъ-демократическо „движение, учение“ къмъ западно-европейското и руското; 2. до колко въ България „има почва“ за социализъмъ; 3. до колко българскитѣ социалъ-демократически „мислители“ сѫ оригинални; 4. какви научни издирвания сѫ направили

тѣ върху своята татковина. И по тия въпроси се оказва за жалость, че — 1. за нашитѣ „мислители“ е почти чуждо движението на английския пролетариатъ, който е най-практиченъ отъ всичкитѣ други[1]) тѣ се намиратъ подъ изключително влияние на догматическия германски марксизмъ и въ повечето случаи го черпѫтъ отъ неговия „руски побратимъ“, който е по-марксистъ отъ самия Марксъ; 2. въ България има почва за социализъмъ, но само въ едно отношение, а именно: понеже индустрията не е развита; понеже не сѫществуватъ „армии на пролетарната“; понеже голѣмата маса производители сѫ селски стопани и занаятчии, притежатели на орѫдията за производство; понеже не сѫществуватъ „класови борби“, а заедно съ това нѣма „класово съзнание“; понеже нито младежьта, нито обществото не получаватъ серпозно економическо образувание, — затуй марксизмътъ, който се явява съ претенции на голѣма ученость, който дързко се гордѣе ужъ съ „послѣдната дума на науката“ може да заблуди извѣстно число на учещитѣ се и онази шепа работници, които съставятъ малката „дружина на българския пролетариятъ“; — въ това, и само въ това отношение има въ България почва за социализъмъ; 3 и 4. нито една, и най-малка статия на българскитѣ социалъ-демократи не може да се смѣта за оригинална, за продуктъ на научни изслѣдвания; нито единъ, дори и най малъкъ трудъ не може ни послужи да се запознаемъ поне съ лошитѣ условия на живота на българския производитель: цѣлата литература е копие, — нийдѣ не се намира нѣкакъвъ оригиналъ, нито въ теоретическо, нито въ статистическо отношение; кѫсо казано, умствена босота е главенъ бѣлѣгъ на българската социалъ-демократическа литература. Това сѫ заключения, извадени слѣдъ търпѣливо изучванье на българскитѣ материали по прѣдмета и тѣхно обективно-научно сравнение съ самитѣ имъ извори. Въ тая и въ друга статии ние ще се погрижимъ да докажемъ, че не хвърляме безосновни обвинения, както единъ „натрапенъ прокуроръ“, но че имаме научни доказателства.

Когато се наехме, да подложимъ за първъ пѫть въ българската литература социалниятъ въпросъ на строго научна критика, ние знаехме, че ще навлѣчемъ върху си всичката умраза на българскитѣ социалъ-демократически водачи,

---

[1]) Вж. напр. Prof. Lujo Brentano, Entwicklung und Geist der englischen Arbeitsorganisationen въ „Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik“, Berlin 1895, VIII Bd., I. u. II. Heft, стр. 75—139.

които сѣкашъ претендиратъ да притежаватъ монополъ за истински научни социалъ-економически знания. Който е изучвалъ историята на марксизма въ Европа, той знае добрѣ, че най-изтритото орждие въ ржцѣтѣ на единъ марксически водачъ е възбужданьето на страститѣ, клеветата; за такъвъ всѣки, който се осмѣлява да критикува Маркса, е или глупакъ-невѣжда, или продаденъ шарлатанинъ. Като характеренъ примѣръ могж да приведж полемиката на извѣстния ученъ професоръ Адлеръ съ главния сегашенъ наученъ прѣдставитель на германския социализъмъ Кауцки. Професоръ Адлеръ бѣше написалъ едно класическо съчинение: „История на първото социално-политическо работнишко движение въ Германия“, съчинение, признато въ най висока стъпень за сполучливо не само отъ учения свѣтъ, но и отъ такъвъ горещъ социалистъ, какъвто е Бернщайнъ, бившиятъ главенъ редакторъ на парижкия „Vorwärts“. Зато пъкъ Кауцки излѣзе съ една безочлива, подла критика, понеже Адлеръ се осмѣли да критикува Маркса![1]) Ето какъ характеризува напр. берлинскиятъ професоръ Вагнеръ, единъ отъ най-виднитѣ економисти въ Европа, „научнитѣ“ похвати на „младитѣ“ социалъ-демократи. Вагнеръ признава научна заслуга на извѣстнитѣ прѣдставители на тъй наречения „наученъ социализъмъ“ — Родбертусъ, Марксъ, Енгелсъ, Лассаль; но зато пъкъ тѣхнитѣ послѣдователи сж, споредъ него, научни „епигони“ и иматъ характеръ на една „религиозна секта“; у тѣхъ рѣзко бие на очи „лошо влияние на политическия партизански животъ, агитаторско употрѣбяваньe на научната доктрина; нетърпимость къмъ други посоки, къмъ „буржуазната економия“; глупава, високомѣрна обноска съ всички, които не признаватъ слѣпо, че социализмътъ е наука, подсмивъ съ всички мнѣния, които се отличаватъ отъ тѣхнитѣ и които тѣ винжги коржтъ или въ непослѣдователность, или въ недостатъкъ отъ умствени способности, или въ отсжтствие на нравственъ духъ (Muth); — това, разбира се, не дава особенно благоприятна прѣдстава за „свободата на научнитѣ издирянья“ въ социалистическата идеална държава (Zukunftsstaat)“. Така ги характеризува единъ отъ най-виднитѣ европейски учени, който приписва голѣми научни до-

---

[1]) Вж. G. Adler Die Grundlagen der Karl Marx' schen Kritik der bestehenden Volkswirtschaft. Tübingen 1887, стр. 247—252.

За сжщия Кауцки и за „официалната плесница“, която му даде единъ отъ социалистическитѣ списатели д-ръ Müller вж. Hans Müller, Der Klassenkampfin der deutschen Sozialdemokratie, Zürich 1892.

стоинства на Лассаля, Маркса, Енгелса! Ето защо ние, когато се заловихме съ своята задача да подложимъ прѣдъ българския свѣтъ учението на социалъ-демократитѣ на една строга, обективна научна критика, добрѣ знаехме, че и върху насъ ще се посипѫтъ отровни, кални стрѣли отъ страна на г. г. Сакѫзовъ и С-ие; обаче това не ни сплаши, защото бѣхме увѣрени, че ще се намѣрѫтъ и сериозни читатели, които ще могѫтъ да различѫтъ наученъ езикъ отъ агитаторски лутанья. И ние се убѣдихме, че до извѣстна стъпень не сме се излъгали.

Повтаряме да кажемъ, че който изучва историята на германската социалъ-демократическа литература, той знае добрѣ, къмъ какви „неквалификувани" похвати прибѣгватъ нейнитѣ прѣдставители. Да приведемъ още единъ примѣръ. Социалъ-демократическиятъ писатель C. A. Schramm издаде една брошура „Родбертусъ, Марксъ, Лассаль" (München, Viereck's Verlag). Въ нея той се занимава съ значението на Лассалевата дѣйность за германската работнишка партия и туря Лассаля по-горѣ отъ Маркса. Въ сѫщо врѣме той рѣзко критикува дѣйностьта на споменѫтия писатель Кауцки. Въ цюрихския седмиченъ вѣстникъ „Социалъ-демократъ" се появихѫ четире статии à la Сакѫзовъ и С-ие противъ тая брошура. Ето що четемъ въ писмото на Шрама (вж. № 9 на „Социалъ-демократъ" отъ 26. септември 1886. г.), съ което той отговори въ сѫщия вѣстникъ: „тѣзи нападения азъ прѣдвиждахъ, — и не само азъ, но и мнозина отъ членоветѣ на социалъ-демократическата фракция въ райхстага. ‚Откѫдѣ черпите охота да се борите съ господствуещата клика? Отъ това нѣма никаква полза!' ми пише единъ. —, Ще се радвашъ, когато „папитѣ" се заловѭтъ съ твоето унищожаванье', пише ми другъ. — ‚Сега трѣба да очакваш нѣколко вонещи бомби', пише трети. ‚Клика', ‚папи', ‚унищожаванье', ‚вонещи бомби', — тия четири думи съдържатъ отгатката, защо азъ и моятъ трудъ бидохме нападнѫти по такъвъ нечуванъ начинъ!" Така пише единъ отъ най-виднитѣ социалъ-демократически писатели, единъ отъ най-солиднитѣ и благоразумни теоретици на социализма за начина, по който неговитѣ марксически противници водѭтъ полемика, и за категорията „учени", къмъ която тѣ трѣба да се отнесѫтъ.

Ще погледнемъ, дали „шефътъ" на българския социалъ-демократически клонъ е достоенъ ученикъ на своитѣ задгранични учители. Въ книгитѣ I—VI. на Български Прѣгледъ

---

[1]) Adolph Wagner, Lehr und Handbuch der politischen Oekonomie III. Aufl. I Hauptabth., I. Th., стр. 39.

год. I. азъ напечатахъ една студия подъ название „Социалниятъ въпросъ и идеята на асоциацията;“ освѣнъ нея азъ напечатахъ все тамъ статая „Социалното и економическо положение на Княжеството по докладитѣ на окржжнитѣ управители“ и една, наистина доста рѣзка критика на брошурата „Принадената стойность“. Въ отговоръ на моитѣ статии „за социалния въпросъ“ Сакжзовъ е написалъ дълга статия: „Социализмътъ прѣдъ сждътъ на българский храмъ на науката“ („День“, год. III. кн. VII—VIII. стр. 73—106). Понеже въ своята студия съмъ развилъ мнѣнията си твърдѣ сбито, недотамъ популарно, г. Сакжзовъ се приструва, като че не я разбира, като захваща, че ужъ „заглавието — ‚Социалниятъ въпросъ и идеята на ассоциацията‘ не отговаря на цѣльта на автора. Тя (— студията) има за цѣль да изложи учението на социалиститѣ и да покаже неговата слабость и недоказаность, а говори върху хиляди работи, които въ една голѣма книга би могли да бжджтъ на мѣстото си, но не и въ една статия“ („День“, стр. 76). Наистина, трѣбало би да се напише голѣма книга по социалния въпросъ, понеже е въ най-висока степень важенъ и твърдѣ заплетенъ; за мене бѣше много мжчно да го изслѣдвамъ по наученъ начинъ въ черчевето на една статия за списание, особено като се вземе въ внимание слабата подготовка на голѣмото число читатели за въпроси отъ такъвъ родъ, но всичко това ме накара само да си дамъ двоенъ трудъ и да засегнж поне въ общи черти най-важнитѣ страни на тоя въпросъ, да дамъ едно методологическо и библиографическо упжтване по него, до колкото е възможно то при нашитѣ софийски библиотеки, особено бѣдни по тая часть. Азъ по-вече отъ други съзнавамъ мжчнотиитѣ, съ които имахъ да се борж, и единъ честенъ, почтенъ критикъ, комуто е драга научната истина, трѣбаше да разбере това! За оногова, който иска да се запознае съ социалния въпросъ, съ голѣмата литература, която му е посветена, — самъ Сакжзовъ изтъкнува една библиографическа цифра отъ 8.000 брошури и книги! — за оногова, който иска при това да си обясни, какво практическо и научно-теоретическо значение може да има за България тоя литературенъ материялъ, естествено е да си даде слѣднитѣ въвъпроси: 1. що е социаленъ въпросъ; 2. каква е неговата историческа еволуция (минжло, съврѣменность и бждница), 3. що е „наученъ социализмъ“, който е създание на социалния въпросъ; 4. до колко тоя „наученъ социализмъ“ е по истина наученъ; 5. има ли въ България социаленъ въпросъ? 6. до

колко „научниятъ социализмъ“ има значение за България. Тия въпроси си бѣхъ далъ и азъ въ речената студия и на първитѣ четире отъ тѣхъ се опитахъ да намѣрѭ положителенъ, „мотивиранъ“ отговоръ; съ петия се занимавахъ до извѣстна мѣра въ статията „За докладитѣ на окрѫжнитѣ управители“. За мене бѣ важно да изслѣдвамъ, дали българскитѣ социалисти иматъ научно право да се ползуватъ отъ тия доклади, като отъ доказателство, че марксическото учение е абсолутно приложимо къмъ обяснението на българския економически животъ. Шестиятъ въпросъ не влизаше въ полето на моята обща студия „за социалния въпросъ“, която азъ сматряхъ като общъ уводъ къмъ цѣла редица статии, и затуй тамъ азъ го споменѫхъ само пѫтемъ. Послѣдната часть на сегашната ми антикритическа студия ще се занимае по-подробно съ методиката на двата тия послѣдни въпроса.

И тъй, азъ ще резумирамъ общитѣ мисли на моитѣ статии за социалния въпросъ.

Разклащаньето на срѣдовѣковитѣ наредби, които бѣхѫ сподирени отъ създаванье на нови форми на производството, възбуждатъ духътъ на търговската прѣдприимчивость. Създаватъ се економически учения на меркантилисти, физиократи, и най-сетнѣ се явява Смитъ съ своитѣ послѣдователи Малтусъ и Рикардо, които създаватъ една научна система на политическата економия. Новитѣ форми на производството на мануфактурния и индустриалния периодъ, създаваньето на работнишки пролетариатъ въ Англия и до нѣйдѣ и въ други страни и нови форми на политическия животъ, економическото полуробство и обществено — политическата свобода създаватъ „социалния въпросъ“ и ученията за негово разрѣшение. Малтусъ-Рикардовата школа сѣкашъ игнорираше този въпросъ; тя се занимаваше само да издиря законитѣ за „политико-економически“ функции на социални организми. Особени политически условия създаватъ опозиционнитѣ учения на социализма и на комунизма, който има корени не само въ срѣднитѣ вѣкове, но и въ древностьта; тия социалистически учения, които сѫ почти всички противъ института на частната собственость, получаватъ нова форма, па и ново съдържание, благодарение на обстоятелството, че Смито-Рикардовата школа създаде за економическитѣ въпроси една специална наука. Отъ ученията на тая школа се възползувахѫ социалистическитѣ писатели, отъ които най забѣлѣжителенъ е Карлъ Марксъ, като създатель на най-съвършената „научно-социалистическа“ система и като духовенъ баща на най-организуваната въ поли-

тико-революционно отношение работнишка класа, — германската, която благодарение на особени обществени и политически условия има въ сравнение съ организацията на английския и дезорганизацията на френския пролетариатъ особени характерни чърти. Марксъ е спаситель за германскитѣ социалдемократи, и неговото главно съчинение „Капиталъ“ е тѣхното евангелие. Неговото съчинение, написано съ тежъкъ наученъ стилъ, неговитѣ статии и брошури и други издания не само че обясняватъ ужъ всичкитѣ и най-заглъхнжли условия на съврѣменния социално-економически животъ, но дори открихж ужъ законътъ, по който съврѣменнитѣ общества по единъ фаталенъ начинъ се стремжтъ къмъ оня недалеченъ моментъ, когато орждията на производството, па заедно съ тѣхъ и поземлената собственость нѣма да бжджтъ притежание на частни собственици, но ще принадлежжтъ по единъ комунистически начинъ на държавитѣ, или по-точно да се изразимъ — на колективни политически единици. Това учение намѣри горещи апостоли, и недоволнитѣ маси на германскитѣ работници прѣгърнжхж съ гореща вѣра и пламенна надежда това учение, плодъ божемъ на истинската политико-економическа наука. И тъй работата е проста: Марксъ, въ извѣстно отношение геннална глава, споредъ неговитѣ апостоли откри истинскитѣ закони на „съврѣменото капиталистическо производство“, — закони, които по фаталенъ начинъ ще го съборжтъ, ще го туржтъ на по-съвършени основи. — Ще ли се осжществжтъ тѣзи мечтания? Какъ се отнасятъ къмъ тѣхъ прѣдставителитѣ на съврѣменната социално-економическа наука? Ето въпроси, които неволно е длъженъ да си зададе всѣки, комуто сж скжпи успѣхитѣ на прогреса и плодоветѣ на хилядогодишната цивилизация. На тия въпроси азъ се потрудихъ да отговоржъ. За насъ е важно да знаемъ не само, дали наистина създаваньето на социалистическата наредба е фатално-неизбѣжно, но още и дали тя би могла да сжществува. Онѣзи отъ социалъ-демократическитѣ писатели, които по-подробно излагахж, по какъвъ начинъ ще живѣжтъ хората при „социалистическата наредба“, даже и тѣ намиратъ подобни въпроси за „глупости“, за праздни фантазии, па дори за езуитски питанья. Мене не бѣше страхъ отъ това, и азъ изложихъ принципиалнитѣ мжчнотии, които социалиститѣ би намѣрили не само при осжществението на своитѣ „идеали“, но които имъ се изпрѣчатъ по пжтя даже сега при създаваньето на тѣхнитѣ програми. Като изслѣдвахъ тоя въпросъ азъ обърнжхъ особено внимание върху програмитѣ и брошу-

ритѣ на Марксовитѣ апостоли; слѣдъ това естествено бѣше да прѣминѫ къмъ въпроса, дали Марксовата критика на съвръменното економическо производство е дѣйствително научно вѣрна, а главно дали дѣйствително „капиталътъ е експлоататорска сила“. Тука бѣше умѣстно да се издири подробно въпросътъ за Марксовата теория на цѣнноститѣ; но като взехъ въ внимание, че тоя въпросъ е толкова теоретически сложенъ, па се разрѣшава отъ безбройно количество економисти по толкова различенъ начинъ; — като взехъ въ внимание, че той изисква отъ читателя поне извѣстни елементарни економически знания, азъ се рѣшихъ толкова по-лесно да го оставѭ за особена студия, понеже има по-вече отношение къмъ чисто теоретическата часть на Марксовото учение. При все това азъ се спрѣхъ и върху него въпросъ, като посочихъ къмъ обществената рола на прѣдприемача, къмъ неговитѣ общеполезни социални функции. Слѣдъ това прѣминѫхъ къмъ въпроса, дали дѣйствителностьта е тъй мрачна, както учехѫ и учѫтъ Марксъ, Лассаль и тѣхнитѣ апостоли; — това естествено докарва къмъ тъй наречения „желѣзенъ законъ“ — (ehernes Lohngesetz). Щомъ свършихъ своето изслѣдване на тоя въпросъ, азъ хипотетически прѣдположихъ, че прѣмахваньето на частната собственость и създаваньето на социалистическата наредба е възможно; и анализирахъ тогава ония ненадвивни мѫчнотии, съ които тази „идеална наредба“ ще има да се бори, понеже такава наредба ще бѫде едно противуестествено, антикултурно спиранье на нормалния напрѣдъкъ, — едно спиранье, което не може да трае дълго, понеже едно социалистическо общество, като вземемъ дадени исторически качества на културното човѣчество, е просто „социаленъ абсурдъ“, толкова по-вече, че апостолитѣ на Марксизма не мислѭтъ като Родбертусъ, че това може да стане въ далечно бѫдеще (— кой може да знае, какви ангели ще станѭтъ човѣцитѣ подиръ хилядо години!), но вѣрватъ, че ще стане скоро, дори къмъ края на деветнайсетия вѣкъ, сирѣчь подиръ нѣколко години. Ще чакаме и ще видимъ. . . . Слѣдъ това, мислѭ, бѣше пакъ естествено да се спрѫ върху другото научно откритие на Маркса, върху неговото материалистическо обяснение на историята, до колкото се допира то до моята студия за социалния въпросъ. Вмѣсто да се пускамъ въ общи отвлѣчени разсѫждения, азъ посочихъ различни фактове, които по нагледенъ начинъ показватъ, до колко Марксовитѣ „материалистически обяснения на историята“ сѫ научна основа за неговитѣ прѣдричания, особено ако искаме да се възползуваме отъ

тѣхъ за позитивно законодателство, т. е. за практическа обществена дѣятелность. Слѣдъ това се завзехъ съ въпроса, какъ се отнасятъ най-виднитѣ прѣдставители на науката къмъ разрѣшаваньето на социалния въпросъ, какви сѫ новитѣ течения въ социалното законодателство и по какъвъ начинъ въ създаваньето на работнишки производителни и други организации работницитѣ по най-естественъ начинъ намиратъ економическо освобождение, щомъ сѫ, разбира се, достаточно въоружени за това въ материално, а главно въ духовно отношение. Въ тая посока лежи ключътъ къмъ постъпенното разрѣшаванье на социалния въпросъ; това е нормалниятъ пѫть за общественото образование и държавно законодателство. Но това зависи прѣди всичко отъ работницитѣ и отъ интелигенцията.

Това сѫ главнитѣ мисли на моята студия. Съ нея азъ искахъ да покажѫ — 1. до колко социалниятъ въпросъ е заплетенъ; 2. до колко въ научнитѣ теории на марксизма се бъркатъ партизански и агитаторски условия, а слѣпото партизанство и свободната наука сѫ нѣща диаметрално противоположни; 3. какъ положението на работницитѣ и организацията на обществата не сѫ тъй мрачни, но ни даватъ право да вѣрваме въ по-нататъшния напрѣдъкъ и да се отнасяме скептически къмъ всички „радикални прѣмахванья и опитванья“; 4. какви сѫ отношенията на най-виднитѣ и най-компетентнитѣ европейски учени къмъ социалния въпросъ. Цѣльта ми бѣ да накарамъ онѣзи, които искатъ да знаѭтъ истината, — а тя не се придобива тъй леко, — да се отнесѫтъ скептически и критически къмъ тѣзи въпроси и да се научѫтъ да се ползуватъ отъ непосрѣдствени истинско научни извори, па тепърва слѣдъ това да ставатъ каквито щѫтъ. По тая причина и свършихъ своята студия съ думитѣ:

„Нека младежьта, въодушевена отъ благородни човѣколюбиви чувства, изучва социалнитѣ въпроси; нека напише на своето знаме великитѣ думи за защита на слабитѣ и за просвѣщение на непросвѣтенитѣ: — но нека прѣди всичко се научи да прави това по единъ строго наученъ начинъ; нека навикне да отличава плевелътъ отъ здравото зърно и да черпи свѣденията си отъ първъ източникъ, а не отъ разни агитаторски брошури, цѣльта на които е само да затъмняватъ научната истина.“

Съ най-радикални млади става често „куриозъ;“ като не желаѭтъ да се подчиняватъ на никакви авторитети, тѣ често падатъ въ „научни“ примки на научни дилетанти, които дързко крѣскатъ противъ всички авторитети; затуй азъ

не можахъ инакъ да оформѭ тая си мисъль, освѣнъ съ слѣднитѣ, наистина рѣзки думи: „ония, които не искатъ да се прѣклонѭтъ прѣдъ никакви авторитети, тѣ често колѣничѭтъ прѣдъ най-долния наученъ нехранимайковецъ, щомъ му се удаде изкусно да прикрие своята научна голота съ послѣдната ужъ дума на науката.“ (Вж. Б. П. год. I. кн. VI. стр. 114).

Янко Сакѫзовъ се „докачилъ“ отъ моитѣ статии по социалния въпросъ, докачилъ се въ името на „послѣдната дума на науката“. Кой е тоя защитникъ на науката? Какво е направилъ той за да запознае българската интелигенция и българскитѣ законодатели съ сѫдбата на българскитѣ селяни, занаятчии, работници, които той божемъ горещо защищава? Азъ се наехъ да критикувамъ учението, съ което той търгува; той се смѣта досегнѫтъ, и геройски излиза съ статия „Социализъмътъ прѣдъ сѫда на българский храмъ на науката“, въ която иска да докаже не само, че съмъ се явявалъ като защитникъ на най-крайни „буржуазни“ интереси, но че и професоритѣ отъ Висшето училище, спрѣчь редакцията на Български Прѣгледъ, прибѣгвали къмъ нечестни срѣдства да критикуватъ економическото „вѣрую“ на господата отъ ересьта на Сакѫзова; свърхъ това пъкъ, че азъ съмъ „купеното орѫдие“ за тая цѣль.

Статията на г. Сакѫзова е доста „оригинална“; вмѣсто да разглежда главнитѣ идеи на моята статия, той се залавя да клевети професоритѣ отъ Висшето училище и да твърди, че съмъ билъ „низкопълзящъ карриеристъ, . . .“ който е „продалъ перото“ си, че съмъ човѣкъ отъ доленъ „нравственъ калибръ“, че припадлежѫ и на категории отъ „по-мързки гадове“, — „единъ шарлатанинъ, който търгува съ науката“. Споредъ Янка Сакѫзовъ азъ съмъ „гледалъ на социализма, като единъ лихваринъ, или нѣкой фабрикантинъ“, че съмъ „майчинъ-синъ“, че криво цитирамъ, че съмъ излѣзълъ въ неприлична научна форма“, и т. н., и т. н. Янко Сакѫзовъ не е до тамъ глупавъ, както изглежда: ето защо той се задоволява да „подиграе“ само нѣколко отдѣлни части или мѣста отъ моитѣ статии, безъ да ги разгледа отъ основа: азъ пишѫ за „социалния въпросъ и идеята на ассоцията“, а той дири „до колко г. Минцесъ е успѣлъ да обори социализма“ (День, стр. 76); азъ излагамъ историята на социалния въпросъ и отношението къмъ него на най-виднитѣ прѣдставители на съврѣменната наука, а г. Сакѫзовъ се варди съ рѫцѣ и съ крака, да не би да му побъркамъ въ ра-

ботата. Съ това отклоняванье отъ правия пѫть Янко Сакѫзовъ си упростилъ задачата. Нему остаятъ за разглежданье само слѣднитѣ въпроси: 1. какъ се отнасямъ азъ къмъ влиянието на Смито-Рикардовата школа върху социалиститѣ и Маркса; 2. моето отношение къмъ въпроса за бѫдещата социална наредба (Zukunftsstaat); 3. отношението ми къмъ въпроса за „цѣнноститѣ“ (Werttheorie); и 4. моитѣ критически бѣлѣжки върху марксовия материалистически възгледъ върху историята и статистическитѣ примѣри, които цитирамъ.

Неговитѣ разсѫждения, написани съ „класически“ езикъ, иматъ за цѣль да докажѫтъ, че азъ нищо не съмъ разбралъ нито отъ марксизма, нито отъ „економическата наука“, или че съмъ искалъ по шарлатански начинъ да съборѭ социализма! Прѣди да посвѣтѭ върху четиретѣ пункта на тая социалистическа критика, трѣба да забѣлѣжѫ, че азъ нищо нѣмамъ нито дори противъ най-крайното учение, щомъ то носи характеръ на политическа или религиозна доктрина; но че съмъ най-горещъ противникъ на злоупотрѣбението съ науката, дори и за най-благородни цѣли. Моята задача не бѣ да съборѭ социализма въ България; — той се събаря самъ!. . . — задачата ми бѣ, да посочѫ сложностьта на тоя въпросъ, да посочѫ обстоятелството, че социализмътъ е прѣди всичко политическа доктрина, маскирана въ научно облѣкло; а крайната ми цѣль бѣ да прѣдпазѭ честния и искренъ читатель отъ всевъзможни „научни експлоататори“.

„Мѫчно е да бърка човѣкъ въ оная каша, която г. Минцесъ прѣдстави като миналото и происхождението на социализма“; — съ тѣзи думи г. Сакѫзовъ събаря моята студия. Обаче съ тѣхъ той се обръща само къмъ оная нейна часть, която споредъ него е „по-мѫчна за разбиранье“, но не се досѣга и до частьта, гдѣто споредъ него „кашата не е до толкова разбъркана“. И той има за това свои „научни“ причини, именно че само за „кашкавата“ часть има опора въ една чужда рецензия, печатана въ „Archiv für Soziale Gesetzgebung und Statistik“ (сп. „День“, стр. 94): отъ тамъ черпи г. Сакѫзовъ всичкитѣ си критически патрони. „Така, напр. за родоначалници на научний социализмъ г. М. смѣта Адама Смита и Давидъ Рикардо. На стр. 141. „Б. Пр.“, кн. I. той пише: „той (Адамъ Смитъ) е тъй сѫщо баща и на научния социализмъ. . . . Сѫщото трѣба да кажемъ и за неговия послѣдователь Рикардо. . . . За сега за насъ е важно да отбѣлѣжимъ, че новото научно течение е дало на старитѣ етически форми на комунизма и социализма съвършенно другъ изгледъ.

Научнпятъ социализъмъ доста много се възползува отъ откритията на новата економическа школа, къмъ които примѣсвалъ комунистически идеали". Какво съмъ искалъ азъ да кажж съ тия думи? Като излагахъ развитието на идеитѣ на социалния въпросъ азъ посочихъ, — 1. че социалистическитѣ и комунистически идеи бѣхж извѣстни на срѣднитѣ вѣкове и на новото врѣме още до появяваньето на капиталнитѣ съчинения на Смито-Рикардовата школа; 2. че благодарение на обстоятелството, гдѣто тази школа създаде наука за политическата економия, социализмътъ като учение можа да придобие научна форма; затуй ние имаме право да кажемъ, че тази школа. отъ извѣстно гледище, е създателка на научния социализъмъ, чиито главни прѣдставители сж Родбертусъ, Лассаль и Марксъ. — а не само Марксъ, както претендиратъ марксиститѣ. А какво казва г. Сакжзовъ, който вдига врѣва противъ моитѣ думи? Като повтаря всичко онова, което е писано отъ мене за произхода на Смито-Рикардовата школа, той дума: „Както вижда читательтъ, политическата икономия (на Рикардо и др.) въ самото си начало е схванжла много добрѣ основнитѣ закони за буржуазното общество. . . ;" по-нататъкъ пакъ повтаря по мене, че отъ тѣзи научни издирвания „се въсползувахж онѣзи слоеве, които страдахж. . . ." Но споредъ г. Сакжзова „къмъ сжщитѣ заключения за несправедливостьта на економическитѣ наредби, възъ основа на Рикардовата теория за цѣнноститѣ, сж дошли и разни английски социалистически списатели, дори и Прудонъ и Родбертусъ..." „Далечъ отъ тѣхъ стои научния социализмъ, създаденъ отъ К. Маркса". . . „Теорията на цѣнноститѣ не може да оправдава нѣкакви социалистически или коммунистически искания. И наистина К. Марксъ никога не е основалъ своитѣ коммунистически требования върху тази теория. . . ." „Научниятъ социалистъ, още отъ времето на коммунистическия манифестъ на Маркса и Енгелса, основава своитѣ трѣбования върху необходимото, предъ нашитѣ очи всѣкидневно извършващото се распадание на капиталистическия начинъ на производството . . . ; още въ Ком. Маниф. е указанъ пжтя, по който самото буржоазно общество създава отъ една страна условията, отъ друга хората, които ще осжществяватъ социализма".

И тъй становището е ясно: азъ съмъ казалъ, че „научниятъ социализмъ доста много се възползувалъ отъ откритията на новата економическа школа, къмъ които примѣсвалъ комунистически идеали", а г. Сакжсовъ казва, че Марксъ не е правилъ това и „научниятъ социалистъ" отъ врѣмето на ко-

мунистическия манифестъ (а именно 1848 година) основа своитѣ трѣбования върху необходимото разпадание на капиталистическия начинъ на производство. Янко Сакѫзовъ не иска да знае, че „необходимото разпаданье“ е резултатъ на „материалистическото обяснение на историята“, но оставя въпроса за Марксовото учение за „принадената стойность“ (Mehrwert, surplusarbeitszeit), споредъ което излиза, че капиталистътъ е простъ грабитель. Да бѣше искалъ г. Сакѫзовъ да бѫде послѣдователенъ и да разясни въпросътъ, той би трѣбало да докаже, че Марксовото учение за принадената стойность нѣма никакво отношение къмъ Смито-Рикардовата теория на цѣнноститѣ, която взима за критериумъ „количеството на труда, изхарчено за производството на една стока“ („День“ стр. 78). Янко Сакѫзовъ и въ тоя случай показва своята научна дѣтинщина като критикъ: азъ говорѣхъ за „теорията на цѣнноститѣ“, а той ми казва, че научнитѣ социалисти основавали своитѣ искания върху фаталната необходимость за разпаданьето на капиталистическото производство. Какво разбира той подъ думата необходимость? Азъ мисльж, че съ свойствения нему неточенъ, дилетантски стилъ той вмѣсто „неизбѣжность“ употрѣбилъ „необходимость“ (както и Енгелсъ „notwendige)“, която дума опрѣдѣля единъ постулатъ, а не нѣкакъвъ необоримъ законъ.

Тоя въпросъ за отношението на Смито-Рикардовата „теория на цѣноститѣ“ къмъ учението на научни социалисти прѣдставяше за мене третостъпенно значение; азъ искахъ само да посочѫ къмъ факта, че благодарение на това, гдѣто се създаде политико-економическата наука, социалниятъ въпросъ отъ гледище на социалиститѣ получи научна форма. При това азъ дори не се впуснахъ да критикувамъ Рикардовото учение, което заедно съ Марксовото за принадената стойность се признава сега отъ най-виднитѣ съврѣменни економисти за неточно, фалшиво. За да докаже, че Марксъ не се възползувалъ отъ учението на Рикардо, той ни цитира Енгелса, другаря на Маркса, а именно неговия прѣдговоръ къмъ полемическото съчинение на Маркса противъ Прудона „Сиромашия на философията“.[1]) Марксъ, споредъ Енгелса, утвърдявалъ че економистътъ нѣма право да поставя етически искания, както правѫтъ ония, които, опирайки си на Рикардо, казватъ, че на работницитѣ принадлежѫтъ всички обществени продукти,

---

[1]) Това съчинение се появи на френски въ 1847 г. Misère de la Philosophie Rèponse á Philosophie de la Misère de M. Proudhon“; нѣмскиятъ прѣводъ излѣзе въ 1885 г.

понеже сж резултатъ отъ тѣхния трудъ. Марксъ, споредъ Енгелса-Сакжзова, турилъ своитѣ комунистически искания върху неизбѣжния громолъ (Zusammenbruch) на капиталистическия начинъ на производството . . .; обаче Енгелсъ не скрива, какъ „Марксъ учеше само, че припадената стойность състои отъ неплатения трудъ. . .!! Ако казваме: това е несправедливо, това не трѣба да бжде, то прѣди всичко (zunächst) не е работа на полит. економия; — ние само казваме, че този економически фактъ не се съгласява съ съ нашето нравственно чувство“.... Прудонъ бѣше по-кратъкъ; той заедно съ Brissot е казалъ: „la propriété c'est le vol“, Собственостьта е обиръ. Вие тукъ заедно съ Маркса хитрувате и казвате: такъвъ езикъ не е наученъ, защото полит. економия само констатира фактове; при все това и вие казвате, че капиталътъ се образува отъ неплатения трудъ и че това не се съгласява съ вашитѣ етически чувства. Не е ли това хитроумна игра съ фрази? Но ако допустнемъ, че вие се лъжете сами и вѣрвате въ своята „метафизика“, тогава вашитѣ ученици схващатъ въпросътъ по-реално и казватъ: „неплатениятъ“ трудъ е „ограбенъ“ трудъ а „грабежътъ трѣба да се махне“; — и казватъ това и въ 1895 г., т. е. 57 години слѣдъ излизаньето на Марксовия „Манифестъ“. Между туй г. Сакжзовъ сжди: „Ако азъ докажа че днесъ работникътъ не получава плата за своя трудъ, това още не значи, че азъ съмъ доказалъ необходимостьта на социалистическото общество“. Тъкмо това казвамъ и азъ, но думата бѣше за нѣщо друго: дали спрѣчь отъ това положение не се възползува научниятъ социализъмъ, за да докаже на работницитѣ, че капиталиститѣ грабжтъ неговия трудъ; съ други думи, дали научниятъ социализъмъ не се възползува отъ положенията на Смито-Рикардовата школа съ чисто агитаторски цѣли?

Сега ще погледнемъ, какъ се отнасятъ къмъ този въпросъ най-виднитѣ съврѣменни учени. Самъ Марксъ признаваше, че Рикардо е създатель на научната система: „Рикардовата теория на цѣнностьта, казва той, е научно изображение на съврѣменния економически животъ. . . . Това прави да бжде неговото учение научна система“.[1]) „Марксъ гради своята система върху принципи, формулирани отъ най-авторитетни економисти, както Адамъ Смитъ, Рикардо и др“, казва позна-

[1]) K. Marx. Das Elend der Philosophie, 2 изд. Stuttgart 1892, стр. 22.

тиятъ ученъ Emile de Laveley[1]), — тъй ли е г. Сакѫзовъ? — „Марксъ приема изходнитѣ точки на Рикардо . . . и непосрѣдствено се опира върху него“, казва бонскиятъ професоръ Held.[2]) „Крайѫгъленъ камъкъ на цѣлото (на Марксовата система) образува теорията на цѣнноститѣ. Тукъ Марксъ взема за изходна точка (geht von dem Satze aus) положението, що бѣхѫ защищавали Смитъ и Рикардо . . ., а именно, че само работата създава цѣнноститѣ. Обаче тукъ лежи неоспоримата заслуга на Маркса, че той е извадилъ отъ това положение послѣднитѣ заключения, и по такъвъ начинъ съгради една пълна теория на цѣнноститѣ, която не само е най-видниятъ членъ на социалистическата вѣра (Glaubensbekenntnis), но и най-острото диалектическо оржжие на социалиститѣ“. Това признава д-ръ Гроссъ. единъ отъ най-виднитѣ поклонници на Маркса, ако и „буржуазенъ“ ученъ[3]). Какво излѣзе отъ това: Марксъ диалектически развиѝ основната мисъль на Смита и Рикардо и той станѫ най-острото диалектическо оржжие на социалиститѣ. Кой тогава изопачава истината, Янко Сакѫзовъ или азъ? Ето какво казва единъ отъ най-виднитѣ руски марксисти Н. И. Зиберъ, бивши професоръ на Киевския университетъ: „отъ постановки вопроса школа Смита-Рикардо былъ только шагъ къ такому опредѣленію прѣдмета (теоріи цѣнности), который въ отношеніи къ ясности, точности и опредѣленности не оставляетъ ничего желать. Заслуга въ отысканіи такого опредѣления, вмѣстѣ съ цѣлымъ рядомъ дополненій къ извѣстной теоріи, принадлежатъ К. Марксу.“[4]) „Изслѣдованія Рикардо, въ связи съ указанными дополненіями Маркса, содержатъ въ себѣ и рѣшеніе вопроса о соотношеніи между цѣнностью и капиталомъ“, казва сѫщиятъ Зиберъ[5]) по-нататъкъ, а че *самъ Марксъ* (чуйте г. Сакѫзовъ, — αὐτὸσ ἔφη!) сподѣляше тия възгледи на Зибера, се вижда отъ неговия собственъ прѣдговоръ къмъ второто издание на „Капитала“. „ Въ 1871 год. професоръ Н. Зиберъ доказа въ своето съчинение Теорія цѣнности и капитала Д. Рикардо, че моята теория на цѣнноститѣ, на паритѣ и на капитала е въ своитѣ основи естествено

---

[1]) „Marx fonde son système sur des principes formulés par les économistes de la plus grande autorité, Adam Smith, Ricardo etc.“ вж. Laveley, Le Socialisme contemporain 7. изд. Paris 1892, стр. 26.

[2]) „Mar xacceptirt die Ausgangspunkte von Ricardo an“. . „Marx knüpft unmitelbar an Ricardo an“ вж. Held. Sozialismus, Sozialdemokratie und Sozialpolitik, Leipzig 1878 стр. 58, 60 и 73.

[3]) D-r Gustav Gross, Karl Marx, Eine Studie, Leipzig 1885, стр 77.

[4]) Н. И Зиберъ, Давидъ Рикардо и Карлъ Марксъ въ ихъ общественно экономическихъ изслѣдованіяхъ. С. Петербургъ. 1885 г., стр. 154.

[5]) ibid , стр. 362.

(notwendige) развитие на Смито-Рикардовото учение[1]). „Другъ руски ученъ, професоръ Иванюковъ смѣта Рикардо и К. Маркса за „главные представители трудовой теоріи цѣнности“[2]) „Пользуясь дедуктивной методой, Рикардо строитъ свое ученіе о цѣнности, которое получило дальнѣйшее и полное выраженіе въ трудахъ Карла Маркса“, казва единъ отъ най-талантливитѣ руски економисти, петербургскиятъ професоръ Исаевъ.[3]) Че „научниятъ социализъмъ“ разви ученията на Смитовата школа и че Марксовата теория на цѣнноститѣ се опира върху ученията на Рикардо, мисли и тюбингенскиятъ професоръ Schönberg: „капиталъть, споредъ Маркса не уголѣмява цѣнноститѣ на продукта; само трудътъ, както е училъ Смитъ и Рикардо, създаватъ цѣнностьта, а заедно съ това и ‚принадената стойность‘, отъ присвояванье на които се храни капиталистътъ“.[4]) Професоръ Адлеръ, единъ отъ най-добритѣ познавачи на историята на социалъ-демократическото движение и на Марксовото учение, признава че Марксовото учение за „принадената стойность“ е „най-важната страна на цѣлата негова критическа система“, [5]) но споредъ Адлера това учение нито е ново, нито пъкъ Марксъ е претендиралъ да е открилъ тоя законъ. И наистина, въ прѣдговора къмъ втория томъ на „Капиталъ“ Енгелсъ съобщава извлѣчения изъ единъ Марксовъ ржкописъ, гдѣто намираме слѣднитѣ думи на Маркса: „както бѣше важно, да се редуцира цѣнностьта къмъ труда, тъй сжщо бѣше важно и принадената стойность (surplus value), която се прѣдставя отъ добавоченъ продуктъ (surplus produce), да се редуцира въ добавочна работа (surplus labour). Това бѣ казалъ вече А. Смитъ, и то съставя главенъ моментъ въ развитието на Рикардо“.[6]) И споредъ професора Адлеръ „Марксъ взима съ пълно съзнание за изходна точка положението на Рикардо, че всички стоки се промѣнятъ съобразно съ оня трудъ, който тѣ съдържатъ: но той не прибѣгваше къмъ никакви изключения за да дойде до „принадената стойность“. Наопаки Марксъ заяви, че неговото учение за „принадената

---

[1]) вж. K. Marx, Der Kapital, 4 изд. Hamburg 1890, стр. XIV.

[2]) И. Иванюковъ, Политическая економія какъ ученіе о процессѣ развитія економическихъ явленій 3. изд. Москва 1891 стр. 87.

[3]) А. А. Исаевъ Начала политической економіи С. Петербургъ 1894, стр. 316.

[4]) Schönberg, Handbuch der politischen Oekonomie, III. Aufl. I. Band, стр. 124, срв. сжщо стр. 123. и 200.

[5]) Adler o. c., стр 178.

[6]) K. Marx, Das Kapital, Bd. II. Hamburg, 1885., стр. XV: „Ganz so wichtig wie es war den Werth in Arbeit aufzulösen, ganz so wichtig war es, den Mehrwerth (surplus value), der sich in einem Mehrprodukt (surplus produce) darstellt, in Mehrarbeit (srplus labour). Dies ist in der That bei A. Smith schon gesagt, und bildet ein Hauptmoment in Ricardo's Entwicklung“

стойность е простъ резултатъ (einfache Konsequenz) отъ Рикардовия възгледъ". [1]) Единъ отъ най-влиятелнитѣ социалъ-демократически писатели, Ед. Бернщайнъ, сѫщо казва, че въвъпросниятъ законъ на цѣнностьта е по-рано развитъ отъ Рикардо, а отъ Маркса по-точно формулиранъ и по-дълбоко изслѣдванъ. [2]) Най-сетнѣ и въ българското социалистическо списание „Социалъ-Демократъ" ние четемъ слѣдното: „Марксъ не е открилъ сѫществуваньето на принадената стойность. За нейното сѫществуванье знаеше още отъ врѣмето на Смита всѣкой, който серпозно се занимаваше съ изучваньето на политическата економия. К. Марксъ биде първия, който показа, какъ принадената стойность се ражда, какъ се създава. [3])

Азъ мислѭ инди, че тѣзи цитати доста ясно показватъ, какъ само Марксъ развии учениято на Смито-Рикардовата школа, и какъ, ако признава това самъ Марксъ, Янко Сакѫзовъ излиза по-марксистъ отъ самия Марксъ; и въ това той е послѣдователенъ! Ще питамъ сега свѣстния читатель, ималъ ли съмъ право, когато искахъ да прѣдставѭ какъ се отнася економическата наука къмъ еволуцията на социалния въпросъ и социалистическитѣ учения, да кажѫ, че „той (Адамъ Смитъ) е тъй сѫщо и баща на научния социализмъ. . . Сѫщото трѣба да кажемъ и за неговия послѣдователь Рикардо. . . За сега за насъ е важно да отбѣлѣжимъ, че новото научно течение е дало на старитѣ етически форми на комунизма и социализма съвършено другъ външенъ изгледъ. Научниятъ социализмъ доста много се възползувалъ отъ откритията на новата економическа школа, къмъ които примѣсвалъ комунистически идеали". А пъкъ Янко Сакѫзовъ вика: „научниятъ социализмъ, марксизмъ, нѣма нищо общо съ рикардо-малтусовитѣ закони за наемната плата". (День, стр. 97.) Намъ ни остая сега да изслѣдваме въпросътъ, по какъвъ начинъ „научния" социализмъ „примѣсвалъ" комунистически идеали; но това ще сторимъ по-добрѣ въ слѣдната статия, която ще бѫде посветена не само на изслѣдванье въпросътъ за Рикардо-Ласалевия „желѣзенъ законъ", но и на изучванье въпросътъ, до колко сѫ изобщо научно вѣрни ония „закони", които развии Смито-Рикардовата школа и отъ които се „възползува" научниятъ социализмъ, за който, както се вижда, „научниятъ" социалистъ Янко Сакѫзовъ има доста мѫтна прѣдстава.

---

[1]) Вж. Adler o. c. стр. 198., ср. сѫщо стр. 170., 175, 179., 183. и др.

[2]) Ed. Bernstein, Der dritte Band des „Kapital" въ социалис. спис. „Die Neue Zeit." 1894—95. г. № 12, стр. 364.

[3]) „Социалъ-Демократъ, книга 2. Севлиево 1892, стр. 70 въ статията на К. Кауцки „Нищета на философията и Капитала отъ Карла Маркса".

Още една заключителна дума. Колкото и да е печално за свѣстенъ писатель, да е принуденъ да влиза въ научни разправи съ хора като Янко Сакѫзовъ, все пакъ неговиятъ трудъ само тогава може да има нѣкаква полза, когато читательтъ съ дълбоко внимание сравнява и двѣтѣ мнѣния. За всезнание и непогрѣшимость, при сегашното положение на общественитѣ науки, може да претендира само единъ дилетантъ, който нѣма никакво понятие за серпозна научна метода. Даже и отъ единъ „ученъ", като Янко Сакѫзовъ съмъ готовъ да бѫдѫ повърнѫтъ на правъ наученъ пѫтъ, щомъ той ми докаже, че съмъ се отбилъ отъ него. Но азъ искамъ, прѣди всичко, научна добросъвѣстность, която е винѫги враждебна на интересите на партизанската пропаганда. А пъкъ „Българскиятъ клонъ на социалъ-демократията", споредъ мене, има характеръ на една „мисионерска контора", която разпространява нова вѣра — учението на Маркса. Оттукъ произлиза тая фанатическа нетърпимость къмъ всѣки скептикъ, спрѣчь еретикъ. И всичко това се прави въ името на науката! За да ми покаже, че той е наистина човѣкъ на науката, Янко Сакѫзовъ ме кани на публиченъ диспутъ „на едно събрание отъ занаятчии и земледѣлци" („День" стр. 93): тамъ той ще ми докаже, че е правъ! Нема ще гласуваме тамъ, дали Марксъ се е възползувалъ отъ Смито-Рикардовата теория на цѣнноститѣ, или пъкъ дали Марксовата „диалектика на историята" не е просто една „метафизическа аберрация"? Въ този крѫгъ слушатели научната слава на Янка Сакѫзовъ може и да е голѣма, не искамъ да му правѭ тамъ конкуренция, но като скроменъ работникъ на науката, канѭ Янка Сакѫзовъ на публиченъ диспутъ, „да заповѣда когато и гдѣто обича" на едно научно събрание, гдѣто не терзии и дюлгери, не тенекеджии и налбанти, не селяни отъ Софийско или пъкъ прѣоблѣчени гимназисти, но юристи, економисти и историци ще се занимаватъ съ научностьта на марксическия социализмъ и на неговия български клонъ.

Б. Минцесъ.

РЕЦЕНЗИИ И КНИГОПИСЪ.

Ив. Ив. Момчиловъ: Ржководство по теорията на словесностьта. Прѣведе, допълни и измѣни —. Първо издание. София, 1895. стр. 147. Цѣна 2 лева.

Отъ самото си начало нашата учебна литература се богати най-много съ пособия по български езикъ. Безъ да прѣдполагаме, че тукъ нѣкоя облага блазни българскитѣ учители да излизатъ тъй често съ разновидни граматики, читанки, словесности и христоматии, ний сме твърдо увѣрени, че въ нашитѣ училища има наистина голѣма нужда отъ добри учебници и учебни пособия по български езикъ; — отъ тамъ тая равность у нашитѣ комодни даскали. Тая нужда, която не веднъжъ, не дважъ е изказвана устно и писмено, службено и печатно, е осѣщалъ безъ друго и г. Ив. Момчиловъ, щомъ излиза и той прѣдъ българския свѣтъ съ една „своя" словесность. Намѣрението му е било безъ друго да фърли и той своятъ приносъ прѣдъ олтара на българската учебна литература, та дано помогне да се дойде най-сетнѣ до успѣшенъ край съ „неуспѣхътъ" по български езикъ. Като захваляме г. Момчилову за това му благо намѣрение, ний считаме за наша длъжность да кажемъ нѣколко думи за книгата му, та да видимъ, до колко е забогатяла българската учебна литература съ тая най-нова словесность.

Словесностьта на г. Момчилова или, какго я нарекълъ той „Ржководство по теорияга на словесностьта", не е оригиналенъ неговъ трудъ, а е напросто прѣводъ на единъ руски учебникъ по словесность отъ К. Ельницкій: Теорія словесности, курсъ среднихъ учебныхъ заведеній. Спб. 1886 г. Но тъй като всичко въ единъ учебникъ по словесность не може да бѫде прѣведено, то и г. М. прѣвелъ каквото можалъ, сирѣчь освѣнъ правилата още и ония примѣри, които му се видѣли сгодни и на български, а другитѣ примѣри и нѣкои маловажни бѣлѣжки притурилъ отъ себе си; за това казва на заглавния листъ: „прѣведе, допълни и измѣни Ив. Ив. Момчиловъ." Съ тия три глагола г. М. ни улеснява доста работата; споредъ тѣхъ ще разгледаме и учебникътъ му отъ три точки:

1) Какъ е прѣвелъ г. М. ржководство си;
2) Какъ е замѣнилъ г. М. рускитѣ примѣри съ български;
3) Съ какво е допълнилъ г. М. рускиятъ учебникъ.

I.

Като разгледаме изобщо, какво е прѣвелъ, какво е измѣнилъ и допълнилъ г. М, веднага се увѣряваме, че главната работа при тоя новъ учебникъ по словесность си остая пакъ прѣводътъ; защото измѣненията и допълненията, които ввелъ отъ своя страна г. М., ос-

вѣнъ че сѫ твърдѣ малко, но и не подигатъ никакъ достойнството на учебника. За това казваме, че прѣводътъ е била първа и главна работа на г. М. Ний ще говоримъ редомъ и върху тритѣ прѣдпоставени точки, но прѣди всичко тука нѣколко тѫжни мисли, които ми се наметнѫхѫ съвсѣмъ неволно. Като сравнявахъ това прѣведено рѫководство по словесность съ руския му оригиналъ, като гледахъ, какъ робски се държи прѣводачътъ о руския текстъ и само отъ нѣмай кѫдѣ се отдѣля тукъ-тамъ отъ него, като знаехъ при това, че г. М. е отъ десетина-дванайсетъ години вече прѣподаватель по български езикъ и словесность, много чудно ми се видѣ, какъ единъ старъ учитель да си не състави до сега своя метода — макаръ и непечатана —, а да излиза прѣдъ свѣта съ единъ почти букваленъ прѣводъ на чужда словесность. Това е простимо за човѣкъ, който не е учитель, или най-сетнѣ за младъ учитель; но какво да мислимъ за г. М.? Мигаръ да вѣрваме, че г. М. слѣдъ като прѣподавалъ 7—8 години слѣпешката по този учебникъ, рѣшилъ се най-сетнѣ и да го издаде въ букваленъ прѣводъ! То значи да бѫдешъ глухъ и слѣпъ за всичко друго, що е вънъ отъ твоето рѫководство да се не поинтересувашъ, какво сѫ казали и други хора по тоя прѣдметъ, значи — крайна ограниченость! Или пъкъ да вѣрваме, че г. М. си е прѣподавалъ по друга нѣкоя своя метода и въ послѣдно врѣме да му е паднѫлъ на рѫка Ельницкій, който му отваря очитѣ и г. М. бързо-бързо го прѣвежда за да помогне и на другитѣ наши клети учители по словесность! Ни едното, ни другото е похвално и, ако е общо явление у нашитѣ стари учители по бълг. езикъ, то е твърдѣ печално! Ето за това си го казваме, че г. Момчиловата словесность ни произведе лошо впечатление.

Колкото за самия прѣводъ на г Момчиловото рѫководство, той е до толкова добъръ, до колкото е правиленъ изобщо стилътъ на прѣводача. За всѣки прѣводъ, па билъ той и прѣводъ на словесность — се искатъ двѣ условия: точностъ и правилнось; споредъ първото условие прѣводътъ трѣба да прѣдава точно смисълътъ на оригинала, а споредъ второто условие прѣводътъ трѣба да е направенъ по свойствата на езика, на който се прѣвежда. За да се изпълни първото условие, нужно е, щото прѣводачътъ да знае добрѣ чуждиятъ езикъ; а за да бѫде изпълнено второто условие, сирѣчь за да бѫде прѣводътъ правиленъ, прѣводачътъ трѣба да владѣе добрѣ езикътъ, на който прѣвежда.

Прѣводътъ на г. Момчиловата словесность показва като че прѣводачътъ ѝ, г. Момчиловъ, знаялъ по-добрѣ руски като прѣводачъ, отколкото български — като българинъ. Не знамъ по какви съображения г. Момчилову се сторило, че не прѣвежда словесность, т. е. учебенъ прѣдметъ, който слѣдъ толковъ годишно учителство трѣба вече да манипулира като нетрѣхъ си пръста, а помислилъ, че прѣвежда нѣкой юридически актъ, та се държи тъй слѣпешката о руския текстъ на Ельницкій. За това прѣводътъ му излѣзълъ истина точенъ, ала безъ онази българска правилность и благозвучие, каквито би придалъ може би единъ прѣводачъ, ако се не водѣше тъй строго слѣдъ оригинала. Излиза като че г. М. се е просто боятъ да не изгуби нѣкакъ Ариаднинътъ конецъ, па да не знае, кѫдѣ и на кѫду въ тоя лабиринтъ отъ правила и видове съчинения! И наистина, колкото нѫти г. М. се изплъзнѫлъ отъ оригинала, толковъ нѫти показалъ, че не

може безъ него. Самото заглавие напр. което у Ельницкій е казано тъй точно и хубаво: „Теорія словесности, курсъ среднихъ учебныхъ заведеній“, г. Момчиловъ измѣнилъ тъй, че на български нито е точно, а нито правилно. Г. М. нарекълъ учебникътъ си: „Ржководство по теорията на словесностьта“. Това заглавие освѣнъ че е дълго, но и не се вижда отъ него, за кого е назначено това ржководство, за ученици ли или учители. Ако е искалъ г. М. да го купуватъ еднитѣ и другитѣ, да го е нарекълъ напросто „Словесность“ — тази дума значи у насъ вечъ отдавна „теория на словесностьта“ — и веднага заглавието на учебника му щѣше да бѫде и по-кратко и не тъй двусмислено, както сега. За отклоненията на г. М. отъ оригинала ще говоримъ и по-долу, а сега ще кажемъ за самия прѣводъ, че той не е ни по добъръ, ни по-лошъ отъ стотинитѣ други български прѣводи отъ руски. Главниятъ недостатъкъ на прѣвода лежи въ самия стилъ на прѣводача, който стилъ не е тъй правиленъ, ясенъ и гладъкъ, както би трѣбало да бѫде стилътъ на единъ прѣподаватель по български езикъ и при това издатель на учебници по словесность.

Какво е това опрѣдѣление напр. въ самото начало на словесностьта: „Теорията на словесностьта излага *това* (кое?), на което трѣба да удовлетворява всѣко съчинение, и разглежда родоветѣ и видоветѣ на съчиненията“. Дефиниции съ *това* и „*онова*“ не сѫ дефиниции. Г. М. и на други мѣста обича да си помага ту съ „това“, ту съ „нѣщо“, безъ да мисли, че таквизъ общи думи не изказватъ точна мисъль. Напр на стр. 84: Приказкитѣ сѫ произлѣзли подъ влиянието на *това*, какъ е глѣдалъ народа върху дѣйствителностьта (84); Подобно *на туй*, както „Илиада*та*“ и „Одисея*та*“ сѫ раздѣлени на пѣсни, тъй сѫщо и подражателнитѣ поеми се раздѣлятъ на 12 или 24 пѣсни (97). Сатирата, като изразителка на поетовитѣ негодувания срѣщу *това*, *дѣто* человѣчеството се е отстранило отъ нравственитѣ разумни изисквания, има голѣмо общественно значение, защото укоряванет*о* и осмиванет*о* на лошево*то* въ живо*та* на хора*та* си прѣдпазва отъ нравственно падание (117). За съставянет*о* на история*та* сѫ потрѣбни слѣдующит*ѣ* *нѣща* (59). Учението за глагола ще е изложено аналитически, ако автора найнапрѣдъ се спре върху нѣкои примѣри отъ глагола, да покаже, какви особни *нѣща* се различаватъ *въ тѣхъ* и послѣ вече да изведе общото опрѣдѣление за глагола, като частъ *на* рѣчьта (63). Въ поемитѣ „Илиада“ и „Одиссея“ лесно може да се забѣлѣжѫтъ слѣдующитѣ особенности, които сѫ най-главното *нѣщо* на всичкитѣ героически поеми (95).—Такива неправилности има доста начесто въ книгата на г. М., но ако бѣхѫ само тѣ, словесностьта му щѣше да бѫде примѣрна по езикъ. На драго сърце прѣмълчаваме разнитѣ варваризми (спичове 71, сприхавъ 121, съвѣтва *му* 94, заварницата дъщеря *се гони* отъ мащ*и*ха си 81), нѣмаме най-сегнѣ нищо и противъ онова *подъ булото на*, което г. М. тъй често и неумѣстно употрѣбя (Подъ булото на животнитѣ захванѫли да изобразяватъ хората 84. Подъ булото на нѣкоя фантастична покривка 102. Подъ булото на славея 104, подъ булото на двѣтѣ дървета 111), — но какво да кажемъ за неброенитѣ синтактични грѣшки, съ каквито е изпълнена цѣлата му словесность? Г. М. може би не е и подозиралъ даже, колко си е поврѣдилъ на стилътъ напр. като е натикалъ безмилостно тия членове и глаголни сѫществителни безъ никаква нужда и смѣтка! Било въ заглавие, било

въ текстъ г. М. туря само дѣто може тия благозвучни *то*, *та*, *-ание*, *-ение* и мисли, че пише словесность! Погрѣшкитѣ откъмъ тази страна могжтъ да се наброятъ съ хиляди. Ето само нѣкои отъ тѣхъ: Прѣдметътъ *на* теория*та на* словесност*та* (стр. 1. — заглавие). Изложение*то* за воюванието на българи*тѣ* подъ прѣдводителство*то* на Симеона (стр. 1). Изискване отъ съдържанието на съчинението (стр 2, заглавие). За живо*то*, фигурално*то* исказване на мисли*тѣ* и прѣдмети*тѣ* служжтъ тъй сжщо: звукоподражание*то*; нареждание*то* на думи*тѣ* споредъ бързо*то* и колекашно*то* движение на прѣдмет*а*, що се изображава; повтаряние*то* на думи*тѣ*; многосъюзие*то*; безсъюзие*то*; замълчавание*то*; испущание*то* на думитѣ и много други фигурални обръщания *отъ* рѣчьта (стр. 20). Привеждание*то* на доказателства*та*, че земята се върти (64). Изложение*то* на закони*тѣ* за величини*тѣ* прави наука — Математика*та* (65) Разлика*та* на балада*та* отъ приказка*та* (112 заглавие). Произлѣзвание*то* и развивание*то* на балада*та* (102 — заглавие). Що спомага да се изображаватъ съ животни*тѣ* и неодушевени*тѣ* прѣдмети хора*та*? (104 — заглавие). Оселъ*тъ* изображава глупост*ьта*, славея — талант*а на* пѣяние*то*, лисица*та* — хитрост*ьта*, пчела*та* — трудолюбие*то*, маймуна*та* — безсмисленност*ьта*, камъка твърдост*ьта*, коравина*та* и др. (105). Прѣдметъ*тъ* на лирическа*та* поезия. Право*то* и косвено*то* исказване мисли*тѣ* на поет*а* (106 — заглавие). Разлика*та* въ сила*та* на чувство*то* въ елегии*тѣ*. Очеркъ за развитие*то* на елегия*та* (114 — заглавие). За примѣръ отъ героическа*та* поема (92). Примѣри отъ идилия*та* (101). Име*то* на едно слѣдствие на мѣсто причина*та* или име*то* на причина*та* на мѣсто слѣдствие*то*; употрѣбяване*то* на единствено*то* число на мѣсто множествено*то* (стр. 18).

Но и съ това се не свършатъ граматичнитѣ грѣшки на тая словесностъ. Г. М. бърка и прѣдлозитѣ като ги употрѣбя единъ на мѣсто други — разбира се нѐ по свойството на български езикъ. Той пише: За да се *при*държатъ *въ* планътъ си (3). Метонимия се нарича всѣко прѣносно изражение употрѣбено не на основание *въ* прилика*та* между впечатленията, а на основание и пр. (17). Той се поминува *отъ* търговия (18). Поетическитѣ произведения сж плодъ *отъ* творчеството на поета (47). Всичкитѣ части на дѣлението *по* сложностьта си да отговарятъ на раздѣленото понятие (64) — сложность г. М. зема тука за „цѣлокупность". Въ сложнитѣ разсждения се раскриватъ много истини, свързани по между си *отъ* единството на прѣдмета (64). Староврѣменнитѣ юнаци се отнасятъ къмъ този периодъ, когато първий пжтъ народа захванжлъ да напуща звѣроловския си, скитнически животъ и се заловилъ *въ* земледѣлието (86). Но всичко това, разбира се, никакъ не прѣчи *въ* истинностьта на нѣкои отъ чертитѣ изъ народния животъ, изведени въ тѣзи пѣсни (86). Ахиллесъ убива Хектора, привързва трупа му *въ* колесницата си и го довлича въ лагера си (94) — въ руския текстъ е: *къ* колесницѣ. Лирическитѣ произведения се пишжтъ повечето *съ* стихотворна рѣчь. Чувствованията отъ всичко най-естественно се изказватъ *въ* хармонията на звуковетѣ (108). Явленията *отъ* природата (118). Отъ Гърция драматическитѣ прѣдставления прѣминжли *въ* римлянетѣ (130). Който туря своя законъ пò-горѣ *отъ на* боговетѣ (134).

Да говоримъ ли и за правописнитѣ грѣшки, или да ги оставимъ, че тѣ сѫ нѣщо обикновено въ нашитѣ и най-добри книги. Нѣма да ги цитираме, по фактътъ си е фактъ, че и такива грѣшки има доста. Споменуваме тукъ само ония, които г. М. нарочно употрѣбя, мислейки, че съ това е сполучилъ пò-правото. Такива грѣшки сѫ: 1)*ий* въ прилагат. форма за м. родъ: българск*ий* езикъ, Рейнск*ий* водопадъ, въ зрѣл*ий* възрастъ и пр. 2) двойно *нн* тамъ дѣто е пò-добрѣ едно: разясняв*анн*итѣ мисли, единств*енно*, неопрѣдѣл*енно*, изискв*анн*а, истин*нн*а (сѫщ. име), художеств*енни* и пр. 3) винителната форма отъ мѣстоимение *тя* пише безъ нужда съ юсъ: *ѭ, неѭ*. 4) частица *пó* за сравнителна степенъ пише безъ никакъвъ знакъ: *по силно* намѣсто *пò силно* или *пò-силно*; тъй сѫщо не е добрѣ, дѣто пише *сé* безъ ударение; 5) пише неправилно *ни* намѣсто *ний*; 6) народнитѣ умотворения печата съ разни правописания — дѣ както ги намѣрилъ. — Нѣма защо да коримъ г. М., че не цитира правилно гръцкитѣ названия, — той може да не знае гръцки; но лошо впечатление прави да четешъ λόγυς намѣсто λόγος, ἐπιτίτημι намѣсто ἐπιτίθημι, μετονιμιά намѣсто μετωνυμία, περιοδυ намѣсто περίοδος, глаголъ πλεονάξω прѣвежда съ прилагателно: излишно, и пр. Въ такива случаи познава човѣкъ, колко е хубаво за единъ прѣподаватель по словесность, още повече за единъ писатель на словесности, да знае класическитѣ езици!

Нà-да-ли има примѣръ по цѣлъ свѣтъ, дѣто критиката да се занимава съ таквизъ елементарни грѣшки въ една словесность. Това може да се случи само въ честита България, гдѣто нехайството къмъ родниятъ езикъ е безпримѣрно. И за утѣшение на г. М. ще кажемъ, че не само неговата словесность е тъй слаба по езикъ. Много словесности и граматики прѣди неговата сѫ такива и много още има да излизатъ и за напрѣдъ такива, до като има у нашитѣ писатели тозъ голѣмъ куражъ за книговадство, пъкъ малко старание за чистъ български езикъ. При такива книги и учебници съ какви очи искаме отъ ученицитѣ да знаѭтъ хубаво български езикъ? Отдѣ ще го научѫтъ тѣ, ако не отъ учителитѣ си и отъ учебнитѣ си пособия?

II.

Сега да разгледаме, какъ е замѣнилъ г. М. рускитѣ примѣри съ български. Тукъ именно г. М. трѣбаше да покаже познанията си по словесность, придобити прѣзъ толковагодишно прѣподаванье; а то какво гледаме? Примѣритѣ му сѫ тъй скудни, а по нѣкой пѫть и тъй неподходни, щото помисля човѣкъ, че г. М. ги е тъкмилъ сега на бърза рѫка, за да издаде пò-скоро учебника си.

Като говори за „чистота въ рѣчьта“ г. М. навежда като примѣри за архаизми *иже* и *пандуръ*. Тия примѣри не сѫ никакъ сполучени, защото първиятъ отъ тѣхъ никой днешенъ български писатель нѣма да употрѣби, а пъкъ другиятъ — *пандуръ* не е стара дума. — За неологизми дава само тия примѣри: *себечество, азство* — намѣсто егоизъмъ и *сновалка* намѣсто поща. Отъ тия примѣри *азство* е съвсѣмъ намѣсто, но другитѣ два примѣри пакъ не сѫ сполучени, защото *себечество* не зная дали употрѣбя или е употрѣбялъ нѣкой българинъ, а сновалка е отъ ония скованици, съ които се подсмиваха на покойния Богоровъ. Г. М. трѣбаше да спомене тука за нашия ултра-пуристъ и да каже че нѣкои отъ неговитѣ сковани думи станѫхѫ общи, но по-

вечето си останѫхѫ мъртва буква. Хубаво споменува г. М., че неологизмитѣ могѫтъ да станѫтъ общоупотрѣбителни, ако изказватъ ново понятие, но забравилъ да каже, че такива неологизми трѣба да не отиватъ противъ духа на бълг. езикъ. За удомени неологоизми г. М. смѣта и *видѣло*, *паличъ* и *тегличъ*; тия три думи не сѫ сковани, а си сѫ народни (провинциализми).

Г. М. погрѣшно смѣта рѣчъ *доблестенъ* за варваризъмъ намѣсто *сърдчеливъ*, а тъй сѫщо: *професоръ* намѣсто *учитель*. Тия читири думи си иматъ отдѣлно значение и нито *доблестенъ* може да се замѣни съ *сърдчеливъ*, нито *професоръ* съ *учитель*. Хубаво се сѣтилъ г. М, че и цѣли фрази могѫтъ да бѫдѫтъ варваризми, но трѣбаше да обясни, въ какво състои варваризмътъ на примѣритѣ, които привежда.

Тъкмо гдѣто говори за „точность въ рѣчьта“ г. М. се изразилъ неточно като казалъ: да се употрѣбяватъ съ голѣмо *прѣдпазвание* синонимитѣ и омонимитѣ“; въ руския текстъ намѣсто подчертаната дума стои *осмотрительность*.

„Кажи йоще ведпаждъ“ (стр. 11) не е плеоназъмъ; щѣше да бѫде плеоназъмъ ако се речеше; „*повтори* още ведпъжъ“ — както и стои въ руския текстъ (повторить еще разъ). „Дигни си рѫката *на горѣ*„ тъй сѫщо е несполученъ примѣръ за плеоназъмъ, защото рѫката може да се дигне *на лѣво*, *на дѣсно*, *на страна*; разбира се, че може и *на горѣ*.

Тавтология не е „повтарянието на думи, произлѣзли отъ единъ и сѫщъ коренъ“, като: *четмо чете*, *наука учи* и пр. Такива народни изражения иматъ друго име и не загрозяватъ никакъ стилътъ, а напротивъ сѫ благозвучни; сравни: грозно *либе либи*, ситно *писмо пише*, дали искашъ *плѣнъ да плѣнишъ*, или искашъ *бѣгъ да бѣгашъ*.

Като говори за епитети не споменува нищо, че може да се употрѣбятъ и *сѫщ. имена* за епитети, а тъй сѫщо не казва нищо и за постояннитѣ епитети.

Сравненията сѫ недостатъчно прѣдставени. Освѣнъ това по какво правописание г. М. отдѣля съ запетая сравнения като: скача, като попаренъ; гледа, като вълкъ; свилъ се, като таралежъ? За отрицателни сравнения дава два съвсѣмъ несполучена примѣри отъ народнитѣ пѣсни:

1) Богъ да убие клетине власи
Що ми дойдо'а за да ми купатъ
За да ми купатъ бѣла пшеница:
Не ми купи'а бѣла пшеница:
Туку ми плени'а уба'а Яна!

2) Отъ какъ се село засели
Хайдути не сѫ слѣзвали
Снощи хайдути слѣзохѫ,
Срѣдъ село байракъ забихѫ
Да вардятъ паша Сухарянска
Не сѫ паша вардили,
Вардили и уловили. . . .

И туй биле отрицателни сравнения!

За разпространени сравнения г. М. трѣбаше да приведе по-дълги и по-поетични примѣри. Хомеръ е пълненъ съ такива.

За звукоподражание у Ельницкій има единъ класиченъ примѣръ отъ Крилова „Моръ звѣрей“, дѣто волътъ говори съ думи, въ които дохожда често *м* и *н*. Г. М. не можалъ да намѣри и на български подобенъ примѣръ, а само казва: „Честото употрѣбяване на носовитѣ звукове (н, м) ни припомня гласа, който издава волътъ“! (Защо не биволътъ?).

За повторение г. М. ни далъ всичкото си съкровище отъ фигури:

Друсъ, *друсъ* кончо!
Близу ли й Лон(м)чо?

Да бѣше казалъ баремъ до край тая дѣтинщина, — има още повторения въ нея!

Кое блйзу, кое не,
Карай конче да върви!
Конче рече. . . . .

А пъкъ за „испущанието на думи, даже на главнитѣ части въ прѣдложението“ какъвъ примѣръ намѣрилъ г. Момчиловъ!

Отсамъ—брѣгъ, оттатъкъ—брѣгъ, по срѣдата—бѣлъ снѣгъ!!

И туй било фигура! Не е ли го досрамѣло отъ онзи поразителенъ по художество примѣръ у Ельницкій:

Мы села — въ пепелъ, грады — въ прахъ,
Въ мечи — серпи и плуги!

Всеизвѣстния примѣръ за лаконизъмъ „дойдохъ, видѣхъ, побѣдихъ“ го казалъ споредъ г. М. не Цезаръ, а Цицеронъ, когато побѣдилъ царя *Франка* (намѣсто Фарнака!!). А пъкъ Леонидъ отговорилъ на Ксеркса: „ела и вземи!“ Какво да вземе г. М.?

Отдѣлътъ за периодитѣ е прѣдставенъ доста обширно и сравнително по-добрѣ отъ другото. Само трѣбаше г. М. да обърне по-голѣмо внимание на съединителнитѣ съюзи, които не сж изчерпени всичкитѣ. Освѣнъ това примѣрътъ

И ако слънцето изчезне и пр.,

който г. М. навежда за условенъ периодъ, не е условенъ, а е отстжпителенъ.

Условията за благозвучие не сж изложени както трѣба. Г. М. намѣсто да каже, че не трѣба да се трупатъ съгласни една до друга, казва: „Да се отбѣгватъ въ рѣчьта таквизи прѣдложения, въ думитѣ на които се срѣщатъ начесто и на близу буквитѣ: ф, г, б, в, д.“ И си скроилъ примѣръ за това: „Е*д*ина *б*ратъ *до*воленъ отъ *бѣ*дата на *д*ругитѣ *ф*укнж изъ *гра*дътъ за *до*бивъ“. И другитѣ правила за благозвучието не сж изложени ясно.

Отдѣлътъ стихосложение тъй сжщо е твърдѣ слабъ. Правилното мѣняванье на ударението въ стихотворната рѣчь г. М. нарича *рима:* „Българската стихотворна рѣчь се основава на правилното периодическо издигание и снишаване на гласа; това периодическо снишаване и издигание на гласа въ стихотворната рѣчь се нарича *рима*“. Туй опрѣдѣление си е на г. М. У Ельницкій нѣма такова нѣщо. — Втория примѣръ за *ямбъ* не е добъръ, защото стжпкитѣ му не сж чисти ямби:

На край небето чи́стото
Рой облаци искачатъ,

Надъ бърдото горѝстото
Сърдито сѣнки влачатъ.

Първия примѣръ за *дактилъ* не струва:

Искашъ ли да посѣтишъ страна
Пълна съ блѣскави прѣдания

Изобщо рѣдко сполучва г. М. съ примѣритѣ си за разнитѣ видове стихотворения. Като че стихотворното му чутие не е никакъ развито. За смѣсенъ стихъ (отъ 2 дактила и единъ хорей) навежда:

Кой не знай Чавдаръ войвода.

Пъкъ за смѣсь отъ амфибрахий и хорей:

Тѣ бѣхѫ малки и двѣтѣ красни.

Ала най-куриозенъ примѣръ му е примѣрътъ за едностѫпни стихове:

Тукъ	Черъ
Вълкъ	Мракъ
Въ гробъ	Гробъ
Гний	Крий!

Какво благозвучие! Какви дълбоки мисли! Какъ не изгниха тия вълчи стихове съ вълкътъ заедно въ черния гробъ, да се отървѫтъ и българскитѣ словесности отъ тѣхъ!

А за *хексаметъръ* г. М. навежда тоя примѣръ:

За да обикнемъ добритѣ хора
Намъ не ни трѣбва тъй много врѣме!

Това се казва да нѣмашъ ни понятие отъ стихотворство!

За народното стихосложение, г. М. се води по Ельницкій, безъ да земе въ съображение, че българската народна поезия си има свои особености, които би трѣбало да се изложѫтъ по-подробно въ една българска словесность.

Освѣнъ това г. М. нищо не казва за много видове стихотворения (сонетъ, станса, октава и пр.), на които названията не е лошо да знаѭтъ ученицитѣ.

На 65. стр., като говори за частитѣ на *хрията* навежда и единъ примѣръ за разсѫждение по нея. Но до като частитѣ на хрията сѫ осемъ, примѣрътъ съдържа само седемъ части, безъ осмата — *заключението!* И това ли е „измѣнилъ“ г. М.? Не, ами сѫщиятъ примѣръ е напечатанъ въ руския текстъ подъ линия — като забѣлѣжка и не се сбралъ на една страница, та е прѣфърленъ и на друга. Това не забѣлѣжилъ г. М. и прѣвелъ само това, що намѣрилъ на едната страна, сирѣчь до „свидѣтелство“, а „заключението“, което слѣдва у Ельницкій сѐ като бѣлѣжка на другата страница, г. М. напросто изпустнѫлъ, безъ да помисли за него. Ето какво значи да прѣвеждашъ безъ глава.

Изобщо казано, измѣненията, които направилъ г. М. при прѣвода на руската словесность по-вече нѫти не сѫ въ негова полза. Примѣритѣ му сѫ или несъобразни съ правилата, или сѫ слаби, неизразителни по форма и съдържание, или най-сетнѣ погрѣшно прѣписани и напечатани — какъвто що е напр. примѣрътъ за епитафия: „Не намъ не намъ, а именно твоему“ (118); *Дециймусъ* (65) намѣсто Деций Мусъ, *Магабгарата* (95) намѣсто Махабарата; *Фадра* намѣсто *Федра* (105) „*Прѣславския дворъ* отъ Прохазко“ (101) намѣсто: Въ Прѣславския дворецъ отъ Прохазка, както си е заглавието на прѣведената повѣстъ.

III.

Сега да видимъ, какво е прибавилъ отъ себе си, сирѣчь, какъ е „допълнилъ“ рускиятъ оригиналъ г. Момчиловъ. Ако е искалъ да допълва г. М. е ималъ широко поле, защото словесностьта на Ельницкій е кратка и много работи въ нея липсуватъ, които въ нашитѣ досегашни словесности сѫ изобилно прѣдставени. Но г. М. се ограничилъ съ допълненията си и ний нѣма защо да го коримъ, а ще разгледаме само, до колко тия негови допълнения сѫ подигнѫли достойнството на учебника му. Като оставимъ на страна малката прибавка за *паралелизми,* която е и добра и лоша, ще кажемъ нѣщо за по-крупнитѣ прибавки, съ които обогатилъ прѣвода си г. М. Такава една е прибавката му за българскитѣ юнашки пѣсни. Тукъ се ползувалъ г. М. отъ извѣстната статия на покойния Георги Поповъ, която го подмамила да дѣли и той българскитѣ юнаци на три групи: староврѣменни нововрѣменни и юнаци-хайдути. Староврѣменни юнаци му сѫ: Секула-дѣтенце, Дѣте-Дукадинче, Дѣте-Голомѣше, Дѣте Малешково, Гроица-Дѣтенце — както виждате сѐ дѣца, пъкъ юнаци надъ юнаци. Г. Момчиловъ разправя и за подвизитѣ на нѣкои отъ тия дѣца-юнаци и, както се вижда, той е твърдо увѣренъ, че пѣснитѣ за тия дѣца-юнаци съставятъ българската най-стара епика, а не знае, че това комично въздиганье на дѣца голомехчета е вече отпадъкъ на епската народна поезия, че народа изгубилъ вече вѣра въ легендарнитѣ подвизи на юнаци като Крали-Марко и, за да се подгаври съ тѣхъ, измисля имъ съперници дѣца, които ужъ на седемъ години, пъкъ седемъ пѫти по юнаци отъ тѣхъ!

Слѣдъ това г. М. говори — пакъ отъ себе си — и за българскитѣ народни исторически пѣсни, а за примѣръ навежда „пѣсеньта за Стефанъ Караджа“, която не е никаква „*народна*“ пѣсень. Това е могълъ да познае г. М. по строятъ ѝ и по литературнитѣ думи, употрѣбени въ нея:

Отъ къмъ *источната* страна
Голѣмъ са страхъ зададе;
Изъ Сърбия млади *войни*
Се юнаци се българе
Съгласно се съгласиле
Сърдечно сѫ помолиле:
„Боже вишни, *всемогѫщи*,
Помогни ни, направи ни,
Що желаемъ, че *страдаемъ*
Да спечелимъ България,
Да *спасиме* народътъ си и пр.

Отъ кого е тази пѣсенъ, не знаѭ, но тя се прѣписваше едно врѣме заедно съ други бунтовни пѣсни и, доколкото се сѣщамъ, бѣше една отъ най-блюдкавитѣ.

За лирската народна поезия г. М. не счелъ за добрѣ да каже нѣщо особено въ учебника си, а прѣвелъ само буквално туй, що казва Ельницкій за руската народна лирика. Тъй излѣзло, че какъвто характеръ иматъ рускитѣ народни пѣсни, такъвъ иматъ и българскитѣ: Ельницкій казва: „Характеръ нашихъ народныхъ пѣсенъ, особенно бытовыхъ, грустный. Такой характеръ ихъ обясняется, характеромъ природы Росіи“ — и г. М. казва: Характера на народнитѣ пѣсни,

особенно домашнитѣ, е тѫжовенъ. Туй имъ свойство се обяснява съ това, че характера на природата въ България е самъ такъвъ.“

Както се вижда, ония малки прибавки, що ги споменихме, сѫ направени съвсѣмъ случайно, безъ да е ималъ наумъ г. М. да подобрява или приспособява по-широко учебника на Ельницкій.

Г. М. не ни дава напр. ни единъ разборъ отъ себе си на нѣкое българско по голѣмо произведение, а се задоволилъ да прѣведе само разборитѣ, които намѣрилъ у Ельницкій. Освѣнъ това забѣлѣзваме, че той борави съ много малко примѣри изобщо и като че гледа да си помине съ едни и сѫщи примѣри за въ много случаи; тъй напр. Каравеловиятъ разказъ „Българе отъ старо врѣме“ г. М. привежда за примѣръ, до колкото забѣлѣжахъ, на *шестъ* разни мѣста въ учебника си: 1) За примѣръ на „поетическо произведение изобщо; 72 стр. 2) За „поетически типъ“; 75 стр. 3) За „типично (?) произведение“; 76 стр. 4) За изобразяване лошитѣ страни въ живота; 77 стр. 5) За епическо (?) произведение; 81 стр. 6). За „изображение чувствуванията на изведеннитѣ въ произведението лица“; 82 стр. — въ тия всички мѣста не виждашъ други имена, освѣнъ „Дѣдо Либенъ и Хаджи Генчо“ — та ти омръзватъ вече тия типове. — Разгледвайки прѣводътъ на г. М. като български учебникъ увѣряваме се на всѣка страница, че прѣводачътъ нѣмалъ ни сѫщность ни познания да приспособи както трѣба рускиятъ учебникъ за българскитѣ училища.

Заключението ни за рѫководството на г. М. е, че то не стои съ нищо по-горѣ отъ досегашнитѣ наши словесности, и нашата учебна литература нѣмаше нищо да изгуби, ако не бѣше никакъ излизало. А сега ще броимъ една слаба словесность повече и — нищо друго.

Б. Ц.

Пенко, Стихове на скучната лира, Търново, 1895. стр. 46. Цѣна 30 ст.

Тая сбирка отъ 40 най-калпави стихотворения е отъ ония книжлета, които щомъ видишъ и ти иде на умъ да дигнешъ очи къмъ бога и сърдечно да му се помолишъ: Боже, що не дадешъ на нашитѣ поетчета поне толкозъ умъ и разумъ, да познаватъ, какво бива и какво не бива да се печата отъ тѣхнитѣ досадни стихотворения. Истина, тѣ имъ сѫ мили, като на майка рожбитѣ ѝ, но пъкъ, божегосподи, като си имъ далъ нагонъ за пѣсни, дай имъ и вкусъ за хубаво, та да не излизатъ на пазаръ съ таквизъ долни работи. Какво щѣхѫ да кажѫтъ сами тия наши недорасли поети, ако чирацитѣ извадѣхѫ за продань своитѣ избаданици? А тия стихотворения на побратимъ Пенка сѫ тъкмо чирашки избаданици и — нищо друго.

А чудно ли заглавие! „Стихове на скучната лира“! Ще се кучи ли тая лира, та е скучна? А защо не „стихове на стелната муза“?

Бихме оставили безъ никакво внимание тая досадна сбирка, ако авторътъ ѝ да не бѣше изказалъ въ прѣдговора си по-голѣми претенции, отколкото самата сбирка заслужва. Той си признава, искрено, че въ сбирката му „отсѫтствува *всѣкоя гладкость*, па по нѣкога се направени волности и въ правилата на стихосложението“, защото г. Михайловски билъ казалъ: „да си въ една хубава дѫбрава и до тебе да има една красива дѣвойка, ето гдѣ се лѣе хубавата поезия“; но въ неговитѣ стихове това отсѫтствува; „тѣ сѫ само *едни* гласове на

огнетенитѣ противъ огнетателитѣ; тѣ сѫ *едни* послѣдователи на знамето, което днесъ се вѣе надъ хиляди глави, които за да си извоюватъ свобода и *влѣгватъ* въ рѣдоветѣ на борцитѣ и въ *една* кървава атака се биятъ подкрепени отъ идеята: *свобода на работната маса*". Ето зарадъ туй бай Пенко се раздрънкалъ на лира да събира борци за подъ знамето си. А ония ми ти работници като се разчели по ниви и по фабрики! На всѣкиго въ рѫцѣтѣ гледашъ: „Стихове на скучната лира, отъ Пенка"!

До сега мислѣхъ, че социалиститѣ сѫ по-практични хора, а то виждамъ, че и между тѣхъ имало, които си губѭтъ златното врѣменце съ нищо и никакви дрънканици на лира. Не щѣше ли да бѫде много по-добрѣ, ако бай Пенко намѣсто да изкарва отъ скучната си лира 40 слѣпи щенета, бѣше отворилъ очитѣ на 40 селянчета, като ги научи на книга! Ползата за „работната масса" щѣше да бѫде много по-голѣма, отколкото ще е сега отъ тия неврѣли-некипѣли тананикания за намкакви си „угнетатели" на „бѣдняцитѣ". Съ такава „скучна" лира нѐ социализъмъ, ами и не знамъ какви други идеи не може прокара бай Пенко, па ако ще си раздра и гърлото. Всичко си има прилика. Па и социализмътъ най-сетнѣ ако има нужда отъ поезия, тя трѣба да бѫде сѫща поезия, а не котешко мяцанье.

Б. Ц.

Книга за родителитѣ. Практическо поучение за домашното възпитание на дѣцата отъ двата пола отъ най-раната възрасть до пълнолѣтието. Отъ Д-ръ Карлъ Оппелъ. Прѣведе отъ нѣмски П. П. Стойновъ. Кюстендилъ, издание и печатъ на Н. Г. Дюлгеровъ, 1895. Кн. I-ва. Цѣна 80 ст.

Съ радость трѣба да се признае, че въ областьта на педагогическата книжнина се работи у насъ отъ нѣколко врѣме насамъ дѣятелно и свѣстно.

Малко е наистина числото на нашитѣ списатели педагози, но голѣма е тѣхната ревность Многобройнитѣ педагогически списания и методически рѫководства — повечето плодъ на послѣднитѣ нѣколко години, означаватъ една нова епоха въ развитието на нашето учебно дѣло — епоха на систематичното изучвание на възпитателнитѣ и образователни задачи у насъ.

Много въпроси, които до скоро се рѣшавахѫ рутинно, се подлагатъ на живо разискване. Принципитѣ на възпитанието, формитѣ на обучението, специалнитѣ методи образузатъ постояненъ прѣдметъ на списанията. Въ тоя разгаръ се подига наистина доста димъ, който показва че запаленнятъ материалъ не е винѫги чистъ, въ самия начинъ на спорението се проявяватъ тукъ-тамъ сѫщитѣ низки инстинкти, които характеризуватъ нашата обществена полемика, но това сѫ прѣходни състояния, които се изкупватъ отъ сумата добри и благородни пориви на борцитѣ.

Покрай специалната педагогическа литература, опрѣдѣлена за учителитѣ, която обѣщава да принесе хубави плодове въ бѫдѫще, не трѣба да се занемарва обаче и популарната педагогическа книжнина, която си поставя за задача, да разпространява между народната маса началата на едно рационално възпитание. Ето защо ний съ радость

посрѣщаме появата на озаглавената по-горѣ книга и бихме желали да намѣри тя единъ по-голѣмъ кръгъ читатели.

Въ едно врѣме, когато най-тъпото обскурантство подава ръка на най-глупавия мистицизмъ, за да докаже несъстоятелностьта на разума, когато даже въ страни като Франция съмнѣнието се одързостява да се гаври съ най-свѣтлитѣ резултати на науката и да оспорва нейната мощь и полза[1]), добрѣ е, да се доказва противоположното, да се утвърдява въ маситѣ вѣрата въ бъдещето, вѣрата въ прогреса и въ разума.

А именно това е и една отъ главнитѣ цѣли на прѣведената отъ г-на Стойнова книга. Двама приятели, Карлъ и Вилхелмъ, се прѣпиратъ за силата на възпитанието, върху люлката на Вилхелмовото четиренедѣлно дѣтенце. Карлъ се възхищава отъ хубостьта на заспалото момченце, но напомня на другаря си, че трѣба и да го възпита. както прилича. — Вилхелмъ не признава влиянието на възпитанието — той е въобще врагъ на всѣка теоретична намѣса въ развоя на дѣтската природа. Не иска той да отвъжда прави, додѣйни, еднообразни пръстье за хмелъ. Колкото фиданката е по-крива и сраснята, толкова тя е по-живописна, по-хубава. Не възпитанието е създало Гете, Александра, Рафаела! — ако са станали тия мъже велики, това тѣ го дължатъ само на своя гений, на своята натура. Нека не си въобразяватъ въобще педагозитѣ, че могатъ да направятъ отъ кукувицата славей и отъ врабчето орелъ!

Така продължава Вилхелмъ да напада съвсѣмъ сериозно другаря си Карла, но Карлъ не се смущава и систематически олавя и оборва всѣки доводъ на Вилхелма. Постепенно, систематически той го докарва, да признае, че напразно отказва силата на възпитанието, че напразно се съмнѣва въ напрѣдъка. Съ факти отъ политическата и културната история, изложени съ единъ популаренъ и увлѣкателенъ езикъ, Карлъ успѣва да триумфира надъ отчаяния скептицизъмъ на приятеля си. И тъй най-напрѣдъ Вилхелмъ признава, „че има едно слѣдствие отъ възпитанието въ единични случаи; но въ голѣми размѣри то не съществува“. Слѣдъ малко обаче той се убѣждава, като сравнява прѣдишнитѣ суевѣрия съ сегашнитѣ, „че хората са станали по-разумни, по-хитри, по-прозорливи, но не и по-добри“ — Обаче Карлъ и тукъ успѣва да го разклати „И въ това съмъ съгласенъ че сме по-малко сурови, варвари, жестоки, отъ колкото нашитѣ прѣдшественици; но какъ сме напримѣръ съ правдата и справедливостьта? Гдѣ са старитѣ, честни добри врѣмена“? пита Вилхелмъ. — Карлу не е трудно да докаже и тукъ на другаря си съ многобройни примѣри отъ историята, че „доброто старо врѣме“ (die gute, alte Zeit), е „фраза отъ пусти думи“.

Между друго той се основава и върху статистиката на злодѣянията. — Най-сетнѣ Вилхелмъ, полунадвитъ, пита, колкото да не се прѣдаде мърцина на срѣчния си нападникъ: „Способствува ли у ч и л и щ н о т о възпитание да направи хората по-щастливи?“ Всѣки прѣдвижда, че Карлъ и въ тоя случай ще остане побѣдитель. Въ момента, когато Вилхелмъ слага оръжието, влѣзва веселата, шеговитата му жена разбужда съ крѣхкия си смѣхъ момченцето въ люлката и прѣкращава теоретическия споръ на двамата другари. Слѣдъ нѣколко дена Карлъ получава отъ Вилхелма слѣдующето писмо: „Азъ размислихъ зрѣло

[1]) Вж. интересната статийка въ списанието „День“, 1895. г. книжка II, стр. 187—191 отъ Д. И П. подъ заглавие: „Банкрутирала ли е науката“?

нашия, прѣди нѣколко врѣме педагогически разговоръ и повторно разисквахъ съ жена си по този въпросъ; молѭ те прочее за приятелскитѣ ти съвѣти относително възпитанието на нашето дѣте. Ти ще намѣришъ въ насъ любознателни, послушни и благодарни ученици. Твой Вилхелмъ".

Ревностниятъ и посветениятъ въ тънкоститѣ на педагогиката Карлъ сѣда и написва за другаря си цѣлъ трактатъ, въ който дава мнѣнието си, какъ Вилхелмъ трѣба да възпита дѣтенцето си тѣлесно и душевно. И слѣдва трактатътъ.

Ето въ каква занимлива и оригинална форма е умѣлъ Д-ръ Оппелъ да облѣче своитѣ поучения. Както казахъ вече, нейната най-главна цѣна съглеждамъ въ стремежа на автора да популаризира идеята за напрѣдъка на науката и културата чрѣзъ възпитанието. Г. П. Стойновъ си е сторилъ трудъ, да прѣведе книгата на Д-ра Оппела доста грижливо и плавно. Само тукъ-тамъ срѣщамъ нѣкои по-очивадни германизми, напр. „всѣко сравнение куца" (jeder Vergleich hinkt), „безъ да може да се открие нещастната птица" (Unglücksvogel), „и най-добритѣ намѣрения отиватъ да спѫтъ" и др. нѣкои. Инъкъ г. Стойновъ е гледалъ да пази духа на българската рѣчь, замѣстилъ е нѣмски пословици съ подходни наши народни (напр. когато кадията ти е даваджия, Господь да ти е ярдъмджия), вардилъ се е отъ високи думи, така щото и на български Оппеловата книга си е очувала своя въ добра смисълъ популаренъ характеръ. Тукъ-тамѣ нѣкои чужди думи сѫ погрѣшно прѣдадени на български: Св. Клудъ (St. Cloud), акизивитетъ и пр. Изрѣчението на стр. 25 „благотворна е силата на огъня, когато човѣкъ я опитоми и пази; но страшна става небесната сила, когато се избави отъ веригитѣ", е заето отъ Шилеровата „Пѣсень за камбаната", но защо е прѣдадено въ такава суха проза и даже безъ кавички?

Инъкъ г. Стойновъ заслужва всѣко насърдчение, за да може да прѣведе до край тая толкова полезна „Книга за родителитѣ".

И. Д. Ш.

Romînii și Bulgarii. Raporturile cultorale și politice intre aceste doua popoare, Conferenta de Joan Bogdan, profesor de filologia slava la universitatea din București. București. 1897. 8⁰ 58.

Прѣди три години професоръ Богданъ чете въ букурешкия „Атенеумъ" сказка за старитѣ културни и политически отношения между ромънитѣ и българитѣ. Кратъкъ рефератъ върху съдържанието на тая сказка се съобщи тогава у насъ въ в. „Свобода" (год. VI бр. 783 и 784). Но поради неточноститѣ, които съдържалъ този рефератъ, нѣкои отъ българитѣ, приятеля на проф. Богдана, го помолили, да напечата тази сказка изцѣло. Авторътъ не се рѣшавалъ отначало да я печата, защото сказката му, прѣдназначена специално за букурещкото общество, което се стича въ „Атенеумъ", съдържа общи възгледи, до като въпросътъ, който се досѣга въ тази сказка, е толкова важенъ, че изисква по-детайлно и по-основателно разглежданье въ печата. Най-сетнѣ, като се убѣдилъ авторътъ, че до като стане възможно да се яви такава обстоятелна студия върху старитѣ културно-политически сношения между Ромъния и България, ще мине още дълго врѣме, рѣшилъ се да издаде сказката печатно. Съ това проф. Богданъ принася важна услуга и на двата народа, за които

става дума въ сказката, защото крайното желание, както отъ наша страна, така, вѣрвамъ, и отъ страна на ромънитѣ е, да живѣемъ въ бѫдѫще не по-малко приятелски, братски, отколкото сме живѣли прѣзъ цѣло многовѣковно минѫло. А това ще се постигне най-лесно чрѣзъ подобни популарни културно-исторически изложения върху старитѣ връзки между ромънитѣ и българитѣ, отъ което ще може да се разбере окончателно, че възъ основа на тия връзки ромънитѣ и българитѣ и въ бѫдѫще могѫтъ и трѣба да живѣѭтъ въ най-добри отношения. И наистина, иматъ ли ромънитѣ по близъкъ тѣмъ народъ въ културно отношение, отколкото сѫ българитѣ? Да оставимъ на страна това, гдѣто най малко въ двѣ трети отъ днешнитѣ ромъни тече българска кръвь, а стига само да си спомнимъ, че цѣлиятъ държавенъ строй на старото влашко войводство бѣше организувано по образецъ на българската държава, че въ черковно отношение ромънитѣ бѣхѫ съвсѣмъ еднакви съ насъ и че българскиятъ езикъ не само въ черковата, но и въ свѣтската литература, както и въ официалнитѣ писмени и устни сношения, изключително е господувалъ въ Ромѫния все до 17. в., — и ще признаемъ, че културно-историческитѣ свръзки между ромънитѣ и насъ сѫ най-тѣсни и единствени по своя родъ. У насъ съзнанието за тоя фактъ е проникнѫло не само въ цѣлата интелигенция, но и въ голѣма часть отъ народната маса. Това се дължи безъ съмнѣние и на по-новитѣ живи сношения между ромъни и българи, — по новитѣ прѣселявания отъ България въ Ромъния въ този вѣкъ, на гостолюбието на Ромъния спрѣмо нашитѣ политически емигранти въ турско врѣме и, най сетнѣ, на търговскитѣ и политически сношения изобщо, които и днесъ сѫ още твърдѣ голѣми. Ала не е така съ туй съзнание и у ромънитѣ: тамъ е повѣялъ отъ едно-двѣ поколѣния насамъ съвсѣмъ противуположенъ, божемъ западенъ вѣтъръ, който се стреми да занесе и послѣднитѣ дири отъ ония стари връзки, които свързватъ ромънитѣ съ славянскитѣ имъ съсѣди на югъ — съ българитѣ, а на сѣверъ въ Молдова — съ малоруситѣ. До като ромънскиятъ езикъ въ България говорѭтъ хиляди и хиляди не само у народа нъ и между нашата интелигенция, и до като всѣко по важно явление у ромънската литература се слѣди у насъ съ не малъкъ интересъ — напротивъ за ромънската интелигенция българскиятъ езикъ и бълг. литература сѫ terra incognita. Да оставимъ вече и това на страна, но изобщо за славянството а именно за православното славянство на югъ и сѣверъ у ромънитѣ сѣкашъ е изчезнѫлъ всѣки интересъ. Това явление се противи на цѣлото исторично развитие на ромънската култура, то е, да го речемъ, противуестествено и за това ще се отрази и врѣдително, най много върху ромънитѣ, ако би да потрае още дълго врѣме. Ала за добра честь, вече има признаци, които показватъ, че то ще се отстрани въ едно недалечно бѫдѫще. Инициативата за това се пада на славянската филология, която се застѫпва въ букурещкия университетъ отъ двѣ катедри, едната отъ които заема проф. J. Богданъ.

„Отъ тринайсетъ вѣка насамъ ромънитѣ и българитѣ живѣѭтъ единъ по край други отъ двѣтѣ страни на Дунава, и прѣзъ цѣлото туй врѣме тѣ се срѣщатъ не веднѫжъ, за да си помагатъ — ни веднѫжъ да се биѭтъ“. Съ тия думи стѫпя Богданъ въ сказката. Ромънитѣ сѫ останѫли по езикъ латини, ала въ писменостьта си приели отъ

най-старо врѣме „българскиятъ езикъ“. Коя е била причината за това, гдѣто ромънскитѣ прѣдци допуснѫли да се замѣни въ книжевностьта и въ черквата имъ езикътъ „на Виргилия и Хорация“ съ чуждия тѣмъ и „грозенъ“ езикъ (limba straina și urita)? За да се отговори на този въпросъ, който, както се види отъ послѣднитѣ думи, е стилизиранъ отъ автора съгласно съ понятието за „хубостьта“ на езицитѣ, каквото е могла да има многобройната аудитория въ букурешкия Атенеумъ, фърля се кратъкъ погледъ върху потеклото на българитѣ и тѣхния етнически характеръ. Първомъ се разяснява, че Аспаруховитѣ българи сѫ били отъ турско потекло и че самото име българинъ било прилагателно име турско (bulghar) съ значение „немиренъ, бунтовенъ,“ като се приема по този въпросъ тълкуваньето на Вамбери (Vámbéry, Ursprung der Magyaren, Leipzig 1882 г. стр. 63) и Томашекъ (Zeitschrift. f. österr. Gymn. XXIII. и XXXVIII). Турскитѣ българи изчезватъ и се прѣтопяватъ съвършено въ славянската срѣда въ Мизия, като оставятъ само своето име. Авторътъ свършва въпросътъ съ това заключение: „И тъй, като се говори за нашитѣ отношения съ българитѣ и за тѣхното влияние върху насъ, трѣба да разбираме подъ това име народъ и влияние отъ потѣкло славянско“. Вѣкътъ на царя Симеона до паданьето на 1-то българско царство споредъ автора е главната епоха, когато се е установило културното надмощие на българитѣ надъ ромънитѣ (стр 16). Слѣдъ това се излага, въ какво състояние се намирали ромънитѣ до тая епоха, а именно отъ 608 год., когато сѫ турнѫти основитѣ на бълг. царство, до 1018 г. Авторътъ е убѣденъ, че и тогава вече е имало ромъни не само на балканския полуостровъ все до Олимпъ, но и въ Карпатитѣ. За политическа организация у тѣхъ въ онова врѣме не може да става ни дума: животътъ имъ е билъ съвсѣмъ първобитенъ и повече номадски. Въ това врѣме тѣ сѫ заемвали отъ българитѣ голѣма часть отъ обичаитѣ и уредбитѣ имъ. Но християнството ромънитѣ не сѫ приели отъ българитѣ. Това се доказва отъ чисто латинскитѣ християнски термини, които сѫ запазили ромънитѣ покрай сетнѣ внесенитѣ отъ българската черква славянски термини (cruce отъ лат. crucem; biserica отъ лат. basilica; dumnezeu отъ лат. domino deo) Кръщението на ромънитѣ е станѫло по-рано въ Дакия или въ Мизия. Прѣзъ врѣмето на първото българско царство е билъ внесенъ българскиятъ книжовенъ езикъ въ ромънската черква и отъ тамъ и въ свѣтско употрѣбение. Ще забѣлѣжѫ, че Богданъ съвсѣмъ прѣмълчава въпросътъ за славянското жителство въ Дакия. Разбирамъ, че за тоя деликатенъ въпросъ не е до тамъ сгодно да се говори въ една популарна сказка, която разчитва на ефектъ и то отъ страна на една публика, която макаръ и интелигентна и любознателна, но при това силно привързана на извѣстни вкоренени вече неи идеи за националната ѝ „латинска“ чистоплътность. При все това трѣбаше да има авторътъ обьективностьта и тукъ, да каже по тоя въпросъ нѣколко думи. Тази празнина още повече бие въ очи, когато читателятъ дойде до пасажа, гдѣто авторътъ говори за участието на ромънитѣ въ второто българско царство подъ Асеневцитѣ: Прѣзъ първото българско царство сѫ влияли българитѣ върху ромънитѣ, а въ врѣме на второто българско царство сѫ влияли, споредъ автора, обратно: ромънитѣ върху българитѣ (Dupa desfiintarea primulu imperiu al Bulgarilor începe influenta noastra asupra lor). Даже и да се постави

човѣкъ на тая, ласкателна за ромънското национално честолюбие почва, на която стои авторътъ по въпроса за участиото на ромънитѣ въ въстанието на Петра и Асѣна, пакъ не може да се туря ни издалечъ това ромънско влияние у насъ въ паралелъ съ българското въ Ромъния. Какъ гледамъ на тоя въпросъ, съмъ изложилъ на друго мѣсто (Мин. Сбор. IX. 211 нт.) Най-сетнѣ слѣдитѣ на това особено ромънско влияние трѣбаше да се покажжтъ въ нѣщо — а такива слѣди не се откриватъ до сега у насъ. Напротивъ българското влияние въ Ромъния е расло и прѣзъ 13. и 14. в. прогресивно, така че въ края на 14. в., въ врѣмето на Мирчо Велики, то е на своя върхъ. Петъръ и Асѣнъ сж знаели ромънски, но за нѣкакъвъ ромънски духъ у тѣхъ, поради което да наричаме тѣхната династия ромънска, още не може да се говори възъ основа на тия данни, които има за сега историята по тоя въпросъ. За това авторътъ, макаръ и отъ своя гледна точка, добрѣ забѣлѣзва, че би било погрѣшно да се приписва историята на второто българско царство на ромънитѣ, понеже тя принадлежи на българитѣ (Ar fi îns a greșit, da ca din acest motiv am revendica istoria imperiului al doilea bulgar numai pentru noi; ea apartine Bulgarilor). Съ тия думи авторътъ се изказва противъ онова шовинистично настроение въ ромънската исторична наука, което напросто туря Асѣневцитѣ между ромънскитѣ владѣтели. Хубаво излага авторътъ културната рола на Ромъния прѣзъ врѣмето на нашето робуванье подъ турцитѣ. Ромъния е станжла слѣдъ паданьето на България не само уточище (азилъ) на българщината, но и разпространителка на българската култура. „Прѣзъ 15. и 16. в., Ромъния бѣше Италия на българщината“. Тази паралела между новото прѣражданье на българската култура на ромънска почва и прѣражданьето на класицизма въ Италия, кждѣто грѫцки учени забѣгнжхж слѣдъ паданьето на Цариградъ, е доста сполучлива. При тозъ случай ще кажж, че пакъ не трѣбаше да се игнорира и тукъ разликата въ заваренитѣ условия отъ една страна въ Италия и отъ друга въ Ромъния: тукъ именно българската култура е била хванжла коренъ въ българския мѣстенъ елементъ отъ старо врѣме, така че не може да се говори само за чисто литературно разпространение на бълг. култура. Съ право изтъква авторътъ художническото прѣвъзходство на ромъно-българскитѣ ржкописи, а именно въ орнаментитѣ, винетитѣ и изобщо въ цѣлата изработка, надъ ржкописитѣ, писани въ България—даже и на тия, които датуватъ отъ врѣмето на българската държавна самостоятелность. Като на културна посрѣдница между Русия и югославянитѣ — българитѣ и сърбитѣ — авторътъ съ право отдава на Ромъния особена важность въ историята на ориенталната култура.

Сждбата на България подъ турското иго, теглата ѝ отъ фанариотитѣ и началата на духовното и политическото ѝ възражданье, както и ролата на Ромъния въ това възражданье—всичко туй се характеризува на кратко, но живо и истински. Фанариотската епоха въ България нарича най-жатостна епоха, каквато е била тя и въ Ромъния за ромънитѣ (. . . epoca cea mai trista din istoria lor, mai trista decît în tarile noastre).

На свършванье авторътъ обръща още веднъжъ внимание върху голѣмото сходство, отъ историческа гледна точка, въ сждбата на двата народа, ромънитѣ и българитѣ. Като се резюмиратъ въ кратко всичкитѣ

исторически моменти, въ които сждбата е свеждала ромънитѣ и българитѣ да бждѫтъ заедно, излиза ясно, че въ течение на цѣлата история на тия два народа има случаи, гдѣто тѣ междуособно си помагатъ и междуособно се влияѭтъ, а никогажъ — да се нападатъ. Слѣдъ като сѫ прѣкарали ромънитѣ и българитѣ така дружески до сега, трѣбва да останѫтъ приятели и въ бждѫще (Romînii şi Bulgarii trebuesc sa fie prieteni şi în viitor, cum au fost in trecut). Еднаквото минѫло, което е създало общи интереси, е гаранция и за бждѫщето задружно дѣйствие и на двата народа. Заради това, трѣба ромънитѣ и българитѣ да се запознаѭтъ по-отблизу и да изучаватъ минѫлото си.

Заслужва да се отбѣлѣжѫтъ и заключителнитѣ мисли на автора, съ които се обръща къмъ ромънската публика. Той посочва именно, че у ромънитѣ, надъхани отъ идеитѣ на една шовинистична школа, владѣе прѣдразсждъкъ, като че ли тѣ стоѭтъ много по високо надъ вѣковнитѣ си съсѣди, а именно защото произтичали отъ римлянитѣ „защото българитѣ, руситѣ сѫ дошли откждѣ Азия, пъкъ ромънитѣ — отъ Италия“. Това е погрѣшно и врѣдително, и ще трѣба да отстѫпи на едно по-реално схващанье, съгласно съ положението, което заематъ ромънитѣ срѣди своитѣ сѫсѣди. „Наистина, нашето потекло е най-благородно и прѣвъзходството на нашата раса неоспоримо (Deşi originea noastra e mai nobila şi superioritatea noastra de rasa incontestabila . . . .). но при все това ние трѣба да погледнемъ съ по-обективни очи на това, което сме, което сме били и което можемъ да бждемъ.“ Въ този духъ авторътъ продължава да укорява шовинистичното течение у ромънската интелигенция и завършва най-сетнѣ съ желание, щото българитѣ и ромѫнитѣ, които сѫ се завзели сега да прѣсаждатъ у дома си институциитѣ на западната цивилизация, да изучватъ по добрѣ едни други, за да се ползуватъ междуособно отъ придобититѣ опити.

Л. Милетичъ.

Cronice inedite, atingatoare de istoria romînilor, adunate şi publicate cu traduceri şi adnotatiuni de Joan Bogdan etc. Bucureşti, 1895. 8⁰ 204+XIX.

Въ това издание проф. Богданъ е напечаталъ нѣколко лѣтописа, относещи си до историята на Молдова и Влашко, а именно: единъ лѣтописъ, който той нарича Бистрички (год. 1359—1506.), една сръбско-молдавска хроника отъ мънастира Нѣмцъ (1325—1512.), молдавско-полската хроника на Николай Бржески (1359—1566.) и хрониката на Мирона Костина върху Молдавия и Влахия. Всичкитѣ лѣтописи сѫ издадени тукъ оригиналъ, придруженъ съ ромънски прѣводъ и обяснителни бѣлѣжки. За насъ е най-интересенъ първиятъ лѣтописъ, нареченъ отъ автора Бистрички, защото се прѣдполага, че е писанъ въ мънастира Бистрица. Този лѣтописъ, озаглавенъ „**Сїи лѣтописецъ ѡтъ толи начѧ сѧ произволенїемъ божїемъ молдавскаꙗ землѣ**“, г. Б. е открилъ въ единъ старъ рѫкописенъ сборникъ, който е собственость на българското читалище въ Тулча и който билъ врѣменно отстѫпенъ г. Богдану, за да се ползува съ него. То е именно онзи рѫкописъ, заради който напослѣдъкъ въ нашитѣ вѣстници („Миръ“) единъ дописникъ съ остри думи обвиняваше професора Богдана, че

ужъ произволно задигнжлъ отъ библиотеката на българското читалище въ Тулча „единъ цѣненъ български ржкописъ съ историческо съдържание". Съ подобно съдържание се получи и въ редакцията на Бълг. Прѣгледъ прѣди нѣколко мѣсеца писмо, но то не се публикува, защото не можехме да допустнемъ ни сѣнка отъ подобна постжпка отъ страна на проф. Богдана, когото както лично така и по неговата научна дѣятелность високо цѣнимъ. Ето сега съ това издание се опровергаватъ тия слухове, понеже г. Б. тамъ изрично казва, кому принадлежи ржкописътъ, като благодари явно на българското читалище въ Тулча, гдѣто му било отстжпило ржкописътъ за ползуванье. Сега можемъ и ние да оцѣнимъ важностьта на тоя ржкописъ, защото Б. указва цѣлото му съдържание. То е наистина цѣнно и скжпоцѣнно, защото освѣнъ многобройнитѣ и твърдѣ важни статии отъ апокрифиченъ характеръ и освѣнъ казания молдавски лѣтописъ, който Богданъ счита за най-стара и най-пълна версия покрай познатитѣ до сега други два лѣтописа, но този сборникъ съдържа още и българскиятъ прѣводъ на Манасиината хроника подъ заглавие: „**Прѣмѫдраго Манасїа и лѣтописца, събранїе лѣтно отъ създанїа мироу начинажщее и текжщи до самого царства кирь Никифора Вѡтаниѡта**". До сега бѣхж извѣстни два срѣдньобългарски прѣписа отъ тоя прѣводъ: единътъ се пази въ ватиканската библиотека въ Римъ, а другиятъ — въ синодалната библиотека въ Москва. Ето сега се открива и трети прѣписъ. Този прѣписъ има голѣма важность за историята на нашия езикъ, като сждимъ по езика на молдавския лѣтописъ, който въ това издание е печатанъ изцѣло и сетнѣ приложенъ още въ фото-литографиченъ снимъкъ (крайнитѣ листове I—XIX.). Езикътъ е срѣднобългарски и то съ много народни примѣси, които напомнятъ езикътъ на Троянската повѣсть. Забѣлѣзватъ се тукъ тамѣ и молдавски малорусизми, но тѣ сж рѣдки и безъ голѣмо значение. Но и независимо отъ характера на езика, новооткритиятъ Манасиевъ текстъ билъ много важенъ по съдържанието си. За това не се казва нищо въ изданието на Б., но отъ обясненията, които лично ми даде професоръ Богданъ при срѣщата ни въ Брашовъ въ мин. м. августъ, излиза, че този Манасиевъ текстъ е най-пъленъ и заради това особено важенъ. Не считамъ за излишно да съобщж тукъ още, пакъ споредъ частно съобщение, че пр. Богданъ е вече приготвилъ едно критично издание на българския прѣводъ на Манасия, като взелъ за основа отъ една страна тритѣ български текста: Тулчанскиятъ, Ватиканскиятъ и Московскиятъ, и отъ друга страна гръцкиятъ оригиналъ. За тая цѣль Б. е ходилъ, командируванъ отъ ромънското министерство на просвѣщеннето, въ Римъ и Москва. Отъ каква важность ще бжде за насъ това издание, е ясно, като се вземе прѣдъ видъ, че и до сега българскиятъ Манасий не е издаденъ цѣлъ печатно.

Нека забѣлѣжимъ още нѣколко данни отъ историята на Тулчанския сборникъ, които сж съобщени въ изданието на Б. подъ линия (стр. 6—7). Въ ржкописа имало записъ: „Отъ книгитѣ на Манчо Н. Джуджовъ, който я остава приврѣменно въ Тулчанското българско читалище. Зебиль 3. септември 1869." Отъ единъ другъ, ромънски записъ се вижда, че ржкописътъ е принадлежалъ въ 1710. година на нѣкой си попъ Георги отъ Баиченъ. На л. 35 и нт. въ ржкописа имало бѣлѣжки отъ Джуджовъ, писани български; въ тѣхъ се казвало, между

друго, че той билъ родомъ отъ Панагюрище, че се родилъ между 1832. и 1835. год. и че на 1861. год. августъ 4. купилъ рѫкописътъ отъ нѣкой липованъ („отъ единъ липовникъ") за петъ рубли. Джуджовъ още забѣлѣжилъ, че рѫкописътъ съдържа: „старобългарска рѫкописна история". При все това този рѫкописъ фигуриралъ въ каталога на Тулч. бълг. читалище подъ име „псалтирь".

Л. Милетичъ.

Александръ Сергѣевичъ Грибоѣдовъ, ето жизненная борба и судьба комедіи его „Горе отъ ума". Актовая рѣчь профессора А. М. Смирнова. Варшава 1895. 8⁰, 100.

Това кратко съобщение за горната книжка не е написано само отъ вѣжливость къмъ уважаемия авторъ, който я изпратилъ въ редакцията ни, а поради това, че желаѭ да я прѣпорѫчамъ най-горещо на прѣводачитѣ, които бихѫ се заловили да прѣдѫдѫтъ на бълг. ез. славното произведение на Грибоѣдова. Въ историята на руската комедия това произведение заема едно отъ най-личнитѣ мѣста (Смирновъ, 42). Написана съ чистъ руски езикъ, съставена отъ реални картини отъ руския обществен живогъ прѣзъ първитѣ 20—30 години отъ сегашния вѣкъ, тая комедия е истински образцово произведение. Когато Пушкинъ я прочелъ пръвъ пѫть, той прѣдрекълъ, че половината отъ стиховетѣ въ нея ще станѫтъ пословици, и това прѣдричанье се изпълни. Прѣходното състояние на руския животъ прѣзъ казаната епоха, когато е владѣло лицемѣрие, стремение къмъ богатство и почести, унижение прѣдъ силнитѣ, глупаво подражание на чужденцитѣ и отсѫтствие на народна гордость и на любовь къмъ просвѣщението, а едвамъ сѫ се зараждали свѣтли и благородни идеали, напомня доста за сегашния нашъ животъ; само формитѣ сѫ малко по-инакви, а смисълътъ имъ сѫщиятъ. У насъ липсуватъ само силни идеални натури, каквато е личностьта на Чацкій. Комедията може да послужи и като картина на отрицателнитѣ страни на нашия животъ и да ни даде въ сѫщото врѣме положителенъ идеаленъ типъ, та не би било злѣ да се прѣведе, за да се тури на сцената. Ето една тежка, но добра задача за Алека Константиновъ, който ни е далъ хубави прѣводи изъ руската литература.

Който желае да изучи сѫдбитѣ на класичното произведение на Грибоѣдова, ще остане благодаренъ отъ труда на г. Смирнова. Тукъ се излага критично и подробно трагичниятъ кратковрѣменъ животъ на автора, прослѣдени сѫ условията, въ които се развива неговиятъ талантъ, и дава се анализъ на самата комедия. Подъ редоветѣ сѫ вмѣстени многобройни библиографски указания, които могѫтъ послужи за по-дълбоко изучванье пиесата. Не му е мѣстото да влизамъ въ тия подробности, но ще отбѣлѣжѫ хубавитѣ мисли, изказани отъ автора за значението на комедията въ историята на руската книжнина, и разказитѣ за впечатлението, което направила комедията върху осмѣното въ нея общество. Мнозина прѣдставители на Московското общество намѣрили, че авторътъ е изобразилъ тѣхъ въвъ своето произведение, и дигнѫли гонение противъ него. Доказвали, че комедията разклаща нравственитѣ основи на обществото и религията, възбужда гнѣвъ у дво-

рянското съсловие и пр. Комедията не биде разрѣшена за прѣдставянье на сцената, нито пъкъ за печатанье. (Вж. Смирновъ, 44—50).

Д. М.

Genèse des grands hommes gens de lettres français modernes par A. Odin, professeur â l'Université de Sofia. 1895. 2 тома. I. 650 стр. II 378 стр. 32 таблици 24 диаграми и картограми. Тоя капиталенъ трудъ, въ който се разглеждатъ нѣколко спорни литературно-исторически въпроса отъ най-голѣма важность, ще бѫде прѣдметъ на една по-обстойна наша статия. Ний се задоволяваме за това за сега да съобщимъ за неговото излѣзване и да го прѣпоржчаме най-горещо на всички, които сѫ се занитвали нѣкога, какъ се зараждатъ талантитѣ и геннитѣ, подъ какви условия тѣ се развиватъ и кои сѫ факторитѣ, които влияѭтъ най-силно върху тѣхното зачатие. Г. Оденъ е употрѣбилъ, за да отговори на тия въпроси, статистическата метода, която първъ се опита да приложи въ подобна една материя английскиятъ ученъ Галтонъ и слѣдъ него швейцарецътъ Декандолъ; но г. Оденъ е първиятъ, който вади своитѣ заключения отъ едно грамадно число данни, извлѣчени изъ историята на френската литература. Той е прѣгледалъ биографиитѣ на по-вече отъ 5000 автори, начинайки отъ XIII вѣкъ, виникнѫлъ е прилѣжно въ срѣдата, въ която всѣки единъ отъ тѣхъ е живѣлъ, въ семейството, съсловието, епохата, на която е принадлежалъ, и на основание на тия изслѣдвания, придружени съ голѣмо число диаграми, карти, таблици, прѣгледно съставени, той полага нѣкои много интересни правила. Не се съмнявамъ, че трудътъ на проф. Одена ще произведе впечатление въ иностранната литература, както по оригиналностьта на нѣкои мисли, така и по рѣзкото критическо отношение къмъ прѣдшественицитѣ. Нѣкои тези ще прѣдизвикатъ несъмнѣно живи спорове: напр. омаловажението на наслѣдственостьта, расата и националностьта, въ прѣдаването на интеллектуалнитѣ способности, твърдѣ голѣмото изтъкнуване на възпитателния факторъ въ образуването на талантитѣ и даже геннитѣ, които г. Оденъ не обича да смѣта за феномени, демократическия възгледъ на съсловнитѣ влияния и т. нат.; но стойностьта на една научна книга отъ рода на г. Оденовата се цѣни не по-малко и по идеитѣ и възраженията, които възбужда. За всичко това дòпѫти.

И. Д. Ш.

---

20 дѣтски пѣсни за долний и срѣдний курсъ на първоначал. училища. Съставили, събрали и нотирали А. Мацакъ и Хр. Цвѣтковъ. Руссе, скоро-печатница на Ст. Ив. Роглевъ 1895. г. Цѣна 50 ст. — Една отъ многото задачи на училището е и тая, да даде на ученицитѣ за бѫдещия имъ животъ една сбирка отъ пѣсни, които като иматъ изворътъ си въ сърцето на народа, могѫтъ да дѣйствуватъ на мисълта му тѫжно и весело, но всѣкога да облагородяватъ душата на младежьта. Да се състави една такава сбирка за основнитѣ училища, каквито сѫ напр. у нѣмцитѣ сбирка на Еркъ, у чеситѣ сбиркитѣ на Яноушекъ и Пивода, не е лесна работа. У насъ сѫ се нагърбили съ това най-напрѣдъ С. Бешковъ, който издаде прѣди три години двѣ свезки отъ такива пѣсни за четиритѣ отдѣления, и сега горнитѣ двама съставители, които стъкмихѫ нѣколко пѣсни за сѫщитѣ отдѣления.

Отъ всичкитѣ мелодии въ сбирката най-хубави сѫ онія, които сѫ просто нотирани, т. е. прѣписани отъ народнитѣ напѣви. Нѣкои отъ изкуственитѣ мелодии сѫ тъй сѫщо добри, даже три отъ тѣхъ, а именно „Часовникъ“, „Котка и мишка“ и „Войници“ могѫтъ да служѫтъ въ всѣко отношение за образецъ на дѣтскитѣ пѣсни. За другитѣ неможе да се каже сѫщото, понеже напѣвитѣ имъ не сѫ издадени и декламацията при тѣхъ е въ много случаи твърдѣ неестествена. Тукъ прѣди всичко съставителитѣ трѣбаше да иматъ прѣдъ видъ Лесинговото: die «grösżte Einfachheit war mir immer die grösżte Schönheit» (най-голѣмата простота е била за мене всѣкога най-голѣма хубость). Тѣ сами сѫ забѣлѣжили, че се намиратъ на ровка почва, което се вижда отъ множеството форми и отъ честото измѣняванье на такта при тѣзи напѣви. Особено важи туй за пѣснитѣ „Сираче“ и „Мѣсечина“. Пѣсеньта „Гайда“ не може се изпълни отъ дѣцата, понеже надминува границитѣ на гласа имъ. Долнитѣ два гласа при неѭ могѫтъ да се замѣстѭтъ много лесно съ цигулка.

Изобщо цѣлата сбирка показва, че съставителитѣ ѝ сѫ се грижили да дадѫтъ на дѣцата отборъ напѣви, които да имъ послужѫтъ като добра основа за по-нататъшно музикално развитие, което — съ изключение на 3—4 пѣсни — сѫ постигнѫли. Затова я прѣпорѫчваме най-горещо на нашитѣ учители. Изборътъ на текста къмъ пѣснитѣ е сполучливъ както въ педагогично, тъй и въ естетично отношение. При по-вечето пѣсни текстътъ е взетъ изъ Величковата „Дѣтска гусла“. Книжката е евтина, тъй че всѣкой може да си я набави.

—нъ.

---

1. **Вазовъ маршъ** отъ Д. Х. Георгиевъ.

2. **Маршъ на 4 пѣх. Плѣвенски полкъ** отъ А. Мацакъ. Думи отъ Д. Стеревъ. У другитѣ народи, гдѣто музиката е доволно развита, необръщатъ даже никакво внимание върху композиции отъ такъвъ лекъ стилъ, каквито сѫ горнитѣ два марша. Но у насъ, гдѣто зародишътъ на музиката има да се бори още съ твърдата кора на нашата нехайность и прѣдразсѫдъкъ, трѣба да бѣлѣжимъ съчинения и отъ този родъ съ благодарность.

Вазовиятъ маршъ е първа явна крачка на нашия младъ музикантинъ, затова носи и такъвъ отпечатъкъ. Най-много ни се харесва триото, което има простъ, но елегантенъ мотивъ. Нѣкои грѣшки, които се срѣщатъ, трѣба да сѫ се вмъкнѫли случайно, а не отъ незнание. Само едно нѣщо: Вазовъ, като български пѣсникъ, заслужва да му се посвети една чисто народна композиция, каквато тоя маршъ не е. Той би могълъ да се нарече Гете, Шиллеръ, или какъвто да е другъ маршъ, безъ да се измѣни нито една нота отъ него.

При другия маршъ наопаки ни се харесва по-вече първата часть, отколкото триото. Това губи много отъ излишнитѣ хармонични шеги въ началото и отъ погрѣшния ходъ на баса въ края, когато първата часть тутакси привлича съ своята буйна и хубава мелодия и съ своитѣ динамически особности. Главно важи туй за pianissimo-то подиръ репетицията. Колкото за текста, — произведение на г-на Стеревъ, авторъ на разни трагедии, — мислѭ, че композицията щѣше

много да спечели, ако бѣше изоставенъ. Вижда се, че пегасътъ на г-на Стерева е сбъркалъ тукъ пѫтя, та излѣзла цѣла трагикомедия.

Ломъ, 10 ноември 1895. г.

—*нъ.*

Календарче „Солунъ“ за високос. 1896 година. Издава книжарницата на Иванъ х. Николовъ въ Солунъ. Година II. Виена 1896. 16⁰, 64. Цѣна 1 грошъ.

До колко сѫ тежки цензурнитѣ условия въ Турция, може да се сѫди и отъ това, че даже календарчетата, назначени за нейнитѣ жители се издаватъ въ странство. Особено е малъкъ броятъ на българскитѣ книги, печатани въ Солунъ и Цариградъ. Тъй като книгата е подозрителенъ и врѣденъ елементъ, който турскитѣ чиновници търпѫтъ само отъ нѣмай-кѫдѣ, тѣ гледатъ, поне да не се изработва тя вѫтрѣ въ страната, та да не може много-много да вирѣе. Цѣли мѣсеци и години отиватъ за ходатайства по одобрение най-невиненъ рѫкописъ, и то не винаги съ надежда, че ще бѫде рѣшено да се дозволи печатаньето. Издателятъ на горѣказаното календарче не е желалъ да мине прѣзъ тая стърга, която се нарича турска цензура. Той е натъкмилъ календарчето си така, щото да бѫде допуснѫто въ прѣкитѣ прѣдѣли на султана, па го е издалъ вънъ отъ тѣхъ. Тъй като е, всѣки ще отгадае, че съдържанието на това календарче ще бѫде сухо. За високи идеали, за народность и пр. не е могло ни дума да се каже въ него. Затова пъкъ издателятъ се е постаралъ да даде полезни икономични съвѣти и добрѣ подбрани хигиенични, тарифни и др. свѣдѣния. Книжката е издадена по-скопосно, отколкото миналата година. Цѣната е невисока, особено, като се вземе прѣдъ видъ, че книжката е издадена не въ Турция.

Другиятъ български книжарь въ Солунъ, г. Самарджиетъ, издава своето календарче въ тоя градъ. Вѣрвамъ, че и за 1896 год. ще да е извадилъ вече календарчето си, но още не съмъ ималъ случай да го видѭ.

Д. М.

Литературна премия на в. „Прогрессъ“ за III-та година (отъ 20 Септември 1894. г. до 20. Септември 1895. г.). София, Ив. Г. Говедаровъ и С-ие 1895. 8⁰ 188 стр.

Конкуренцията на книжовния търгъ почва и у насъ своитѣ срѣдства да привлича вниманието и подкрѣпата на обществото; и това ще бѫде отъ голѣма полза за кесията на читателитѣ, стига само да не се занемаря, да не се унижава и достоинството на книжнината. По-добрѣ е за българското общество и за българската книжнина, още твърдѣ крѣхки въ своитѣ основи, да жертвуватъ нѣщо по-вече въ пари, отколкото да печелѭтъ въ по-вече книжовенъ материялъ, прѣдъ който да излагатъ на жертви любовьта къмъ истината и стремежътъ къмъ доброто. Литературната премия на в. Прогрессъ иска да придобие по вече абонати за самия вѣстникъ, като имъ дава за опрѣдѣлена цѣна по-вече и по-отбранъ материялъ за четиво. Ние вѣрваме, че въ тоя случай самиятъ вѣстникъ „Прогресъ“ има длъжность да оправдава за напрѣдъ цѣлитѣ на една благородна и истински полезна конкуренция на българския книжовенъ търгъ; колкото за премията, тя е

като дарувана книга само вабило за вждицата на рибаря, а по своето съдържание има еднаква рола съ изданията на всички други книжовни прѣдприятия. — Сегашната първа „премия“ на в. Прогрессъ съдържа: единъ епизодъ изъ живота на Левски отъ И. Вазовъ („Чистиятъ пжть“), епиграми отъ Ст. Михаиловски, прѣводни стихотворения отъ Д. К. Поповъ, „Хадералъ“ драматиченъ епизодъ отъ едно въстание въ С.-Доминго отъ П. Миневъ (псевдонимъ), прѣводъ на статия отъ А. Брюнетиеръ „Отличителний характеръ на френската литература“, кжсове отъ „философически сонети“ на Ст. Михаиловски, разказецъ изъ нашитѣ обичаи отъ Д. Мариновъ („Лада“), разсждение отъ д-ра Кръстевъ „Вълнитѣ на морето и любовьта“ и биография „Гладстонъ, животътъ и дѣятелностьта му“ отъ И. Калина.

Звукове и картини. Сбирка отъ Вѣнко. Сливенъ, Българско знаме, 1895. 8°. 89.

Дрънка и българската лира неспирно: ту лѣе звукове, ту сади градини, ту рисува картини! Съ много мжчни и не за нея работи я товарыктъ нашитѣ стихотворци, които иматъ достойна за чуденье вѣра въ таланта си и постоянство. Едно врѣме Каравеловъ обичаше да нарича дързкитѣ стихоплетци съ името синигери. Може би синигеритѣ сж въ състояние съ своитѣ лири да саджтъ градини и да рисуватъ картини; но истинскитѣ поети споредъ насъ не правжтъ друго съ лирата си, освѣнъ да възбуждатъ нашитѣ души къмъ възприятия на различни художествени създания на поста. *Р.*

Отговоръ г-ну д-ру Цвѣтанову.

Въ книжка XLIX—L. отъ „Пер. Списание“ е помѣстена една дълга критика за „най-новата история“, издадена отъ насъ въ началото на тази година, второ издание. Писана е тая критика съ такъвъ тонъ и страсть, че не би заслужвала никакъвъ отговоръ, ако да не бѣхме длъжни да изобличимъ нарочнитѣ изопачавания на истината и да разкриемъ маниерата на тоя претенциозенъ критикъ да напада безъ никакво внимание къмъ най-елементарното приличие. Прѣди всичко ние се чудимъ, какъ редакцията на „Периодическо Списание“ отъ години вече наредъ си е взела обичай, да помѣстя за членове на книжовното дружество критики съ личенъ и нападателенъ характеръ подъ лъжовни авторски имена: отъ тоя неинъ обичай широко се възползувалъ сега и д-ръ Цвѣтановъ. Критиката на всѣкоя книга, а толкова по-вече на единъ учебникъ е безспорно полезна, когато се върши съ знание и безпристрастно; — тъй ли е постжпилъ обаче г-нъ Цвѣтановъ?

Прѣди да влѣзе въ разглежданье на учебника, г-нъ Ц. прави единъ уводъ, въ който прѣдставя учебника ни досущъ негоденъ и по съдържание, и по форма. Тукъ той показва между друго като най-важна грѣшка въ учебника, че не сме казали нищо за конституционното управление на Австрия и Сърбия; че сме говорили на широко за южнитѣ американски полудиви републики, а за конституционното управление на Австрия и Сърбия не сме нищо споменжли. Обаче за конституционното управление на Австрия у насъ се казва на стр. 226 ето що: „Унгария получи самостоятелно управление въ духа на

конституцията отъ 1848. г. и, слѣдъ 20-годишно търпѣние и съпротивление, тя си достигнѫ цѣльта; тя получи отдѣлно министерство, начело на което се назначи най-даровитиятъ ѝ мѫжъ, графъ Андраши. Като прѣдѣлъ на двѣтѣ части се опрѣдѣли рѣчицата Лейта, отъ гдѣто — Цислейтания и Транслейтания. Императорътъ се короняса въ Буда-Пеща за Маджарски краль. Както Цислейтания, тъй и Транслейтания си иматъ свои парламенти, свои финанси. . . Общитѣ интереси на двѣтѣ нераздѣлни части се регулиратъ отъ делегациитѣ, състоящи отъ по 60 прѣдставителя на отдѣлнитѣ камари, които се свикватъ за обсѫждание общитѣ дѣла на империята". Нашиятъ критикъ, още въ увода на рецензията си изопачава така истината, и съ всичка увѣреность твърди, че „г. Агура не е съгледалъ, какво въ неговия учебникъ Австрия и Сърбия нѣматъ конституционно управление, и споредъ него всѣки свободно може да прѣдполага, че тия съсѣдни намъ страни още пъшкатъ подъ игото на абсолутизма". Да кажешъ една неистина още е допустимо за хора като д-ра Цвѣтанова, но да има човѣкъ смѣлостьта да гради върху таково едно и подобни нему изопачавания доводитѣ на своята критика, на сетнѣ и да се възмущава отъ своята собствена грѣшка, е споредъ насъ извънредна безочливость. Ние ще разгледаме наредъ посоченитѣ въ рецензията грѣшки и ще оставимъ на читателя да сѫди, до колко сме заслужили тежкитѣ укори, които рецензентътъ изобилно хвърля върху ни. Учебникътъ ни, както сме обявили въ прѣдисловието, не е друго, освѣнъ прѣводъ, тукъ-тамъ прѣработенъ и нѣйдѣ допълненъ отъ насъ; но понеже критикътъ прави насъ отговоренъ, ние ще отговаряме отъ свое име.

1. Защо не сме споменѫли въ увода си, казва г-нъ Ц., че реформаторската епоха отъ XVIII вѣкъ носи въ историята името „просвѣтенъ абсолутизъмъ". Защото, отговаряме ние, това име е извѣстно на ученицитѣ отъ VI класъ, гдѣто се учи материялътъ отъ XVIII вѣкъ до французката революция.

2. Много голѣма вѣра сме имали (ПС. 157.) въ запискитѣ на Григоровича, като сме твърдѣли, че Людовикъ XIV е ималъ 400,000 души постоянна войска. — Тукъ е показана най-голѣмата цифра, до която е достигала армията на Людовика XIV; а че това е вѣрно, нѣка погледне г-нъ Ц. въ историята на Duruy, т. IV. стр. 39, гдѣто ще види, че французката войска въ врѣме на Людовика XIV даже е надминувала горията цифра: «par de tels soins la France put avoir sous les armes dans la guerre de Flandre 125,000 hommes; pour celle de Hollande, 180,000; avant Ryswik, 300,000; pendant la guerre de la succession, 450 000». Акато се знае, че войната за испанското наслѣдство трая повече отъ 12 години и се е водила едноврѣменно въ Италия, Германия, Белгия и Испания, мислимъ, че не е невѣроятна посочената отъ насъ цифра. А че ни въ едно сражение въ войнитѣ на Людовика XIV не е имало отъ едната страна повече отъ 80,000 комбатанти(?), както твърди г-нъ Ц., не е вѣрно, защото въ боя при Oudenarde (11 юли 1708.) съюзницитѣ сѫ имали 80,000 а французитѣ 100,000; въ боя пъкъ при Malplaquet (11 септември 1709.) съюзницитѣ сѫ имали 120,000 войници, а французитѣ 90,000 (Duruy, т. VI стр. 98 и 99).

3. Не сме били правилно употрѣбили думата „комуна“ въ текста: „призванието на абсолутизма отъ своето начало въ XV вѣкъ бѣше да подигне положението на комунитѣ, за да запази цѣлостьта на държавата противъ властьта на дворянството и на духовенството“, защото думата „комуна“ означавала община, градска или селска, а пъкъ кральетѣ търсѣли съюзници противъ феодалитѣ въ муниципинитѣ, сир. въ градскитѣ общини, а не въ селскитѣ, които нѣмали никакво юридическо сѫществуванье. Слѣдователно, споредъ г-нъ Ц. тукъ е думата за прости градски общини, които понеже били укрѣпени, можели да помогнѫтъ на кральетѣ въ борбата имъ съ феодалитѣ. Г-нъ Ц. игнорира съвсѣмъ, що е комуна въ историята на срѣднитѣ вѣкове; той не ще да знае нищо за това велико комунално движение, характеристично за историята на западно-европейскитѣ държави, което нанесе първиятъ най-сериозенъ ударъ на срѣдновѣковия строй. Въпросътъ е за комунитѣ, които чрѣзъ революция или по миренъ начинъ успѣхѫ да се освободѭтъ отъ социалната и политическа зависимость на феодалнитѣ свѣтски или духовни сеньори, и нѣкои отъ тѣхъ даже да си извоюватъ наредъ съ феодалнитѣ сеньори владѣтелни феодални права надъ населението и територията, да придобиѭтъ и тѣ рола на самостоятелни сеньории или пъкъ да образуватъ суверенни републики или комуни, както въ Италия. Тия комуни спомогнѫхѫ твърдѣ много за подиганьето на монархията въ борбата ѝ съ феодализма. Върху срѣдновѣковата комуна има писани цѣли трактати, има богата литература, въ която ако бѣше вникнѫлъ малко г-нъ Ц., не щѣше да става смѣшенъ да ни вмѣнява въ грѣхъ, защо сме употрѣбили думата „комуна“, а не „муниципии“. За какви муниципии приказва тукъ г-нъ Ц., за римскитѣ ли? Римскиятъ муниципаленъ строй изчезнѫ заедно съ римската история. Думата „муниципии“ се употрѣбяше дѣйствително въ срѣднитѣ вѣкове, особено за означение на градоветѣ отъ южна Франция, но само по подражание на древнитѣ римски наименования на общинитѣ: тя не означаваше друго нищо, освѣнъ градъ, и не отговаряше никакъ на древното значение на муниципинитѣ. А пъкъ ние тукъ говоримъ не за прости градове, били тѣ укрѣпени или не, но за градове, които достигнѫхѫ да си извоюватъ въ срѣднитѣ вѣкове гражданска и политическа автономия и послужихѫ най-много за унищожението на феодалния строй и за основанието на модерната държава.

Силата на тия градове не е състояла въ стѣнитѣ имъ, но въ общностьта на интереситѣ и въ клетвата на тѣхнитѣ жители, които дружно възстанѫхѫ противъ своитѣ сеньори и се освободихѫ отъ тѣхната зависимость, както социална, тъй и политическа, на дадохѫ потикъ за ново развитие и новъ животъ. Ето що говори за комуналното движение «Histoire générale» на Лависъ и Рамбо, II. т. стр. 427.: „Това бѣ героическото врѣме на комуналното движение. Отъ тогава движението се усилва; стремленията къмъ независимость се разпространяватъ изъ градъ въ градъ. Освободенитѣ градове служѫтъ за образецъ; тѣхнитѣ успѣхъ дава смѣлость на другитѣ; движението достига найшироко развитие въ XII. и въ началото на XIII. столѣтие; послѣ то намалява постъпенно; то бѣ извършило дѣлото си въ течение на два вѣка. Градовете бѣхѫ удовлетворени; картата на феодална Европа е прошарена отъ сѣверъ на югъ, отъ истокъ на западъ отъ комуни не-

зависими и привилегировани; обществото се проникнж отъ едно ново прѣдставление за свободенъ градъ; политическиятъ словарь се обогати съ една нова дума, — комуната". Тая характеристична дума, употрѣбена специално за означение на градоветѣ отъ сѣверна Франция, които се освободихж прѣзъ XII. вѣкъ, е приета изобщо въ историята за означение на градското движение и на „комуналната революция" отъ срѣднитѣ вѣкове. Това е исторически терминъ, познатъ всѣкиму, който е боравилъ съ история.

4. Не сме били споменжли за отмѣнението на Нантския едиктъ отъ Людовика XIV., като сме говорили за упадъка на Франция въ края на неговото царувание (ПС 158.) и сме извършили съ това голѣма грѣшка. — Отмѣнението на Нантския едиктъ наистина е важенъ фактъ въ царуваньето на Людовика XIV. и нѣма вѣрвамъ история, въ която да не е отбѣлѣзанъ тоя фактъ при описанието на това царуванье; но въ най-новата история не му е мѣстото. Историята на Людовика XIV. се учи подробно въ VI. кл. на гимназиитѣ. За туй напразно се мжчи г. Ц. да ни описва въ цѣла една страница значението на Нантския едиктъ. Това е смѣшно.

5. Като разглежда параграфътъ за прѣдходната на френската революция просвѣтителна литература, за която въ учебника е казано твърдѣ малко (стр. 8—9), г. Ц. се спира върху една отдѣлна мисъль, която не може да е ясна инакъ, освѣнъ въ свръзка съ цѣлия параграфъ; върху неж той гради обвинението си, че невѣрно сме обрисували дореволуционната литература. За по-голѣма нагледность ще повторимъ цитираниятъ отъ г. Ц. пасажъ, за да види читательтъ, какво може да се разбере отъ него и какво е разбралъ г. Ц. „Въ французката литература отъ XVIII в. имало все такива противурѣчия, каквито имало и въ живота на Франция въ тоя вѣкъ. Никоги една литература не се е занимавала повече съ политика, съ обществени въпроси, а заедно съ това не е била повече отдалечена отъ обществената наредба, която сжществувала въ дѣйствителность. Французкитѣ списатели сж се държали на страна отъ тая наредба, не вземали прѣмо участие въ общественитѣ работи, а сж били само списатели. Въ Англия прѣдставителитѣ на литературата сж били и народни дѣйци. Отъ литературнитѣ кржгове тамъ сж излизали господарствени хора, и тая свръзка давала на литературата практическа посока и я обръщала къмъ въпроси отъ дѣйствителния животъ. Въ Франция напротивъ, литературата се е отличавала съ теоретическия си отвлѣченъ характеръ". Подчърталъ г. Ц. мисъльта, която и ние прѣдадохме по горѣ съ курсивъ, и отъ неж вади съвсѣмъ невѣрно заключение, че сме ужъ казали, какъ французкитѣ писатели не искали да се занимаватъ съ дѣйствителния животъ и неговитѣ непосрѣдствени проявления, а сж се маяли само за кефа си въ областьта на философскитѣ системи и абстрактни доктрини. Това не е било въ мисъльта на автора, отъ когото сме го заели, нито пъкъ ние сме го разбирали тъй, когато сме го прѣдавали. Тая мисъль констатира само единъ фактъ, че французкитѣ списатели не сж били обществени дѣйци, както английскитѣ, и вслѣдствие на това тѣхнитѣ теории се отличаватъ съ повече отвлѣченъ характеръ въ сравнение съ теориитѣ на английскитѣ писатели. Тази мисъль е изказана въ горния пасажъ. А защо е било това тъй, тамъ не е разказано.

Нѣма съмнѣние, че една отъ главнитѣ причини за тая отвлѣченость на френската литература е, че на французкитѣ списатели имъ бѣше отнета всѣка възможность за обществена дѣятелность. Обаче само тоя мотивъ не е достатъченъ за да обясни мисъльта, защо френскитѣ списатели сѫ били повече теоретици, отколкото практици; защо тѣхнитѣ теории сѫ отвлѣчени, и не само не се опиратъ върху историческия опитъ, но даже го отричатъ. Причината на това явление не е само външна, но главно вѫтрѣшна; тя лежи въ рационалистическия духъ на XVIII. вѣкъ, въ стрѣмлението всичко да се провѣри чрѣзъ разума, въ отфърляньето на всѣкакъвъ авторитетъ, на всички прѣдания и на цѣлия исторически опитъ, отъ гдѣто произлѣзе тоя отрицателенъ характеръ, съ който се отличава френската литература отъ XVIII. вѣкъ. Философията отъ минѫлия вѣкъ отхвърля всичко, което не е съгласно съ разума, което не може да се оправдае отъ логиката, като изкуствено, като несъгласно съ законитѣ на природата, като неестествено. Създаденото до тогава отъ историята се сматряше като изкуствено, неестествено. Всичкитѣ тогавашни мислители се стремѭтъ къмъ естественото; деиститѣ дирѭтъ естествена религия вмѣсто религията на откровението; юриститѣ, политицитѣ, економиститѣ (физиократитѣ) създаватъ нови начала на правото, свободата, равенство, държавенъ строй, народно стопанство, независимо отъ всѣкакви исторически условия. А единъ отъ най-влиятелнитѣ прѣдшественици на революцията не намираше спасение за человечеството другѫдѣ, освѣнъ въ повратa на обществото къмъ първобитното естествено състояние. Рационалистическата философия се опира само върху разума и неговитѣ логически заключения и избѣгва отъ опита и наблюдението, които единствено могѫтъ да дадѫтъ мѣрилото на естественость; тя при всичко че се стрѣми къмъ естественость, повече се отдалечава отъ неѭ, игнорира реалното състояние на нѣщата, става съ една дума идеологическа. Такава е просвѣтителната философия отъ XVIII. вѣкъ. При все това тя има велико значение за человѣческото развитие, защото тя даде широкъ просторъ на човѣшката мисъль, указа нова посока за человѣческата дѣятелность, роди много добродѣтелни чувства, възбуди широка дѣятелность въ полза на ближния, като постави за цѣль на човѣка общото благо. Но колкото бѣхѫ по-възвишени идеалитѣ на тия великани на мисъльта отъ XVIII. вѣкъ, толкова по малко бѣхѫ приложими на практика, и тукъ се вижда именно всичката отвлѣченость на „философията отъ XVIII. в. и на това се дължи непрактичностьта на дѣйцитѣ отъ врѣмето на революцията. Най-практическитѣ въпроси сѫ се разглеждали съвсѣмъ абстрактно, като чисти умствени упражнения, безъ никакво намѣрение да се прилагатъ на практика. Много пѫти писателитѣ сѫ изказвали мисли, за които сѫ били убѣдени, че сѫ неприложими, и то само съ цѣль да произведѫтъ литературенъ ефектъ. Отъ тука — многото протирурѣчия у писателитѣ. Знае се напримѣръ, че Брисо, единъ отъ виднитѣ жирондисти, е писалъ „философски размишления“ противъ собственостьта, а послѣ самъ съвѣтвалъ своитѣ съврѣменници да не обръщатъ внимание върху тия негови „ученишки бръщолевения“, и да не прилагатъ къмъ гражданското състояние неговитѣ възгледи, които сѫ изказани за естественото състояние. Все благодарение на обстоятелството, че нѣмаше свързка между отвлѣчената мисъль и дѣйствителния животъ, отрицателнитѣ идеи се

проповѣдвахѫ и отъ самитѣ дворяни, които се увличахѫ отъ тия идеи, безъ да мислятъ, че тѣ могѫтъ да иматъ нѣкакво врѣдително тѣмъ приктическо приложение. Слѣдователно рационалистическиятъ духъ отъ XVIII в., диреньето на истиината вѫтрѣ въ човѣка, въ чистия разумъ, а не въ външнитѣ условия, правѫтъ мислителитѣ отъ тоя вѣкъ отвлѣчени и теоретици, а не само условията на тогавашния животъ и произволътъ на деспотическата власть, както казва г. Ц. А защо всичко това не е казано въ учебника, мислѭ, е очевидно: единъ учебникъ за срѣдни училища не може да съдържа систематическо изложение на въпроси, които сѫ повече отъ областьта на философията па историята.

6. Никакъ не е вѣрно, казва г. Ц. (ПС. 161.), че движението на французката литература отъ XVIII в. е било нѣщо оригинално на самитѣ французки писатели, защото „французката литература и философия отъ XVIII в. сѫ се намирали подъ силното влияние на английската литература". Ние сме съгласни съ тая мисъль, която толкова на широко се излага у Бокля (Hist d. l. civil cu Angloterre, 3. m 79. стр.); обаче не можемъ да ѝ дадемъ тая широчина, каквата и дава г. Ц. Французката литература отъ XVIII вѣкъ е плодъ на прѣдшествующето общо развитие на мисъльта у западно-европейскитѣ народи, тя стои въ тѣсна свързка съ двѣтѣ най-важни движения въ ново врѣме, съ хуманизма и реформацията, и върху нея има влияние английската литература отъ XVII вѣкъ до толкова, до колкото тя прави часть отъ общото движение за свободата на мисъльта отъ врѣмето на възражданьето и на реформацията. Слѣдователно ако е въпросътъ да се дири чуждото влияние върху французката просвѣтителна литература, не трѣба да се спираме само върху английската литература. Възгледътъ на г. Ц. прочее е много тѣсенъ, като ограничава въпросното влияние само съ английската литература. Освѣнъ това французката литература отъ XVIII вѣкъ е могла да търпи каквото и да е влияние отъ вънъ, но тя все си остава оригинална литература par excellence, и никой, мислѭ, до сега не е дошелъ да твърди, както прави г. Ц. че тя не е творение само на французкитѣ писатели. Даже Боклъ не казва такова нѣщо, ако и да констатира, и то съ сериозни доказателства, силното влияние на английската литература върху по-виднитѣ писатели отъ XVIII вѣкъ. И така нѣмаше защо да се говори тукъ за влиянието на английската литература върху французката, защото послѣдната се развива подъ влиянието не само на английската литература, а подъ влиянието на много други фактори, които не могѫтъ да се излагатъ въ единъ учебникъ за срѣднитѣ училища.

7. Ние сме казали: „Волтеръ е роденъ отъ срѣдното съсловие, но е живѣлъ въ аристократическия крѫгъ"; „Волтеръ и Монтенские сѫ били прѣдставители на два (а не двата) класа на обществото: аристокрацията и на висшето чиновничество, къмъ която принадлежалъ послѣдниятъ отъ тия списатели"; „Чувствата на долнитѣ класове сѫ отлично исказани въ съчиненията на Руссо". Въ тия фрази се изказватъ нѣкои биографически бѣлѣжки за тия писатели, а сѫщо и похарактеристичнитѣ имъ възгледи. Кой може да откаже, че не е аристократъ Волтеръ въ държаньето си? Има за него вѣсть, че отрано

се въртѣлъ въ аристократическитѣ кржгове, за което твърдѣ много негодувалъ баща му. Но сравнително съ другитѣ. споменѫти по-горѣ писатели, той е билъ аристократъ и въ мислитѣ си; той е билъ краенъ противникъ на духовенството и пламенно защищавалъ свободата на съвѣстьта и на индивида, но твърдѣ малко залѣгалъ за обществената свобода. Той защищава обсолутната монархия и мисли, че спасението може да дойде отъ „просвѣтения обсолутизъмъ"; той се надѣвалъ, че вѣротърпимостьта и свободата ще възтържествуватъ, щомъ се ползува съ приятелството на Фридериха II, Екатерина II, Иосифа II и други владѣтели. Той не се надѣва на масата на народа, а всичко очаква отгорѣ. „Когато тълпата начене да разсжждава, всичко е изгубено" — казвалъ той. Волтеръ правилъ разлика между масата на народа; въ неговитѣ възгледи се изказвалъ „извѣстенъ аристократизъмъ на интелигентностьта.". „Разумътъ, — пише той на д'Аламбера, — ще възтържествува у добритѣ и честнитѣ хора, а пъкъ тълпата (la canaille) съвсѣмъ не е създадена за него." „Обърнѣте внимание върху католицизма, — пише на Дидеро; — той трѣбва да се унищожи съвсѣмъ за добритѣ хора, и да се остави за тълпата." Той ратува за уравнение на гражданитѣ прѣдъ закона, за съразмѣрно разфърлянье на данъцитѣ между всички граждани, за ограничение и подчинение на черквата подъ държавата, за единство въ законитѣ, мѣркитѣ, теглилкитѣ, за унищожение на десетъка и др. и др., но той нѣма довѣрие въ простата маса на народа и чака всичко отъ просвѣтената висша държавна власть, която единствено можела да направи да възтържествува разумътъ и правдата. По примѣра на Платона, той очаква всичко добро отъ „царствената философия" (L'auguste philosophie), и кагато Людовикъ XVI повика на власть министра Тюрго, той привѣствува радостно отваряниeто на новата епоха на прѣобразованията и видѣ въ това събитие възтържествуваньето на разума и на философията. Горѣказаното достатъчно обяснява смисълта на думитѣ: „Волтеръ е роденъ отъ срѣдното съсловие, но е живелъ въ аристократическия кржгъ". Обаче тия думи ни даватъ само единъ отличителенъ бѣлѣгъ на Волтера; тѣ не опрѣдѣлятъ още неговата дѣятелность. Г. Ц. щѣше да постжпи добросъвѣстно, ако посочеше всичко, което се казва въ учебника за Волтера, защото колкото и да е то малко, все пакъ дава пълно понятие и характеризира достатъчно тоя великъ прѣдставителъ на мисълт авъ XVIII вѣкъ. Ето що казваме ние по-нататъкъ за Валтера въ учебника: „Главната му литературна задача е била, да разруши авторитета на всичко: въ черквкта, въ господарството и въ литературата. Той изказалъ това си стремление въ най-разнообразни литературни форми, романи, трагедии, сатири, фолософски трактати и др. Резултата отъ неговата дѣятелность е билъ: легкомисленъ скептицизмъ и усилванье на общото недовѣрие къмъ сжществующата наредба". Ние мислимъ, че тия свѣдѣния за ролята на Валтера сж достатъчни, колкото и да сж кратки, и читателътъ, може твърдѣ добрѣ да разбере, каква е била неговата задача. — По-нататъкъ г. Ц, взема, пакъ отдѣлно думитѣ: „Резултата отъ неговата дѣятелность билъ: „легкомисленъ скептицизмъ и усилванье на общо недовѣрие къмъ сжществующата наредба", и казва, че това била едностранчива оцѣнка за Волтера и по поводъ на него пакъ пише цѣла страница, за да докаже, какъ Вол-

теръ се борилъ за свободата и за религиозната вѣротърпимость. Та именно съ тая си пламенна защита на свободата и на вѣротърпимостьта сполучи Волтеръ да насѣе въ обществото лекомисленъ скептицизмъ и да усили общото недовѣрие къмъ сѫществующата наредба, Гдѣ има тука противорѣчие и едностранчивость? И положителнитѣ и отрицателнитѣ качества на Волтера имахѫ все тоя сѫщи резултатъ! — Не било вѣрно, че Монтеские билъ прѣдставитель на висшето чиновничество. Та защо да не е вѣрно когато се знае, че Монтеские прѣкаралъ 12 години (до 1726. г.) чиновническа длъжность като сѫдия и прѣдсѣдатель на парламента въ Бордо и само слѣдъ това напустнѫлъ службата и се прѣдалъ на литературната си кариера. Монтеские е получилъ тая служба по наслѣдство и я напустнѫлъ като я продалъ. Монтеские е проповѣдникътъ на конституционната монархия и взема за образецъ английската конституция; но той защищава съсловията, защищава наслѣдственостьта на службитѣ, отъ която и той се ползувалъ. Слѣдователно защищавалъ привилегиитѣ на чиновницитѣ. Не отговаряли това на дадената му характеристика, че е билъ прѣдставитель на чиновническото съсловие

Не е доволенъ г. Ц. и отъ характеристикатава Русо, „че той билъ тълкуватель на чувствата на долнитѣ класове на народа“. Това не било вѣрно: никакви въспѣвания на чувствата на плебеитѣ не е правилъ Русо, а е проповѣдвалъ просто своитѣ собственни философски доктрини и нищо повече“. Добрѣ! но ние ли сме виновати, че тия доктрини тъкмо отговаряли на чувствата на народната маса? Какво значи това, че Русо намѣрилъ съ своитѣ теории съчувствие chez lesplus grands seigneurs? Кой незнае, че литературатурата отъ XVIII вѣкъ се отличава особено съ хуманния си характеръ, и че безъ разлика на съсловия всички се увличахѫ въ человѣколюбивитѣ начала на френскитѣ философи и писатели въ полза на бѣднитѣ и онеправданитѣ. Това прѣчили обаче, щото идеитѣ на Русо най-много да изразяватъ чувствата, желанията, надѣждитѣ на долнитѣ съсловия? — Не било правилно казано, че „обществениятъ договоръ“ на Русо служилъ отпослѣ като програма и катехизисъ за водителитѣ на революцията. Споредъ г. Ц. революционери били само послѣдователитѣ на Волтера,Монтеские, Дидеро (Мирабо, Сиесъ, Карно и др.), защото само тѣхнитѣ доктрини възтържествували, а монтаняритѣ, които потопихѫ Франция въ кърви, не сѫ били ревулуционери, защото тѣхнитѣ доктрини не възтържествували! Нима всѣка революция трѣба да възтържествува, за да може да има право да се нарече революция? Споредъ насъ революционери бѣхѫ най-вече монтаняритѣ, защото тѣ именно дѣйствувахѫ по ревулоционенъ пѫть.

8. Защо, когато сме говорили за влиянието на французката конституция, сме казали, че тя служила за образецъ на конституциитѣ, въведени въ Холандия, Германия, Испания и др. страни. Това не било вѣрно за цѣла Германия, казва г. Ц., а само за часть отъ Германия. И продължава нататакъ, че Германия състояла отъ по-вече отъ 30 държавици и че не въ всичкитѣ били въведени конституции, слѣдователно изказаната отъ насъ мисъль е невѣрна. Германия дѣйствително състоеше отъ повече държави, но тия държави влизахѫ въ нейния съставъ, слѣдователно станѫлото въ нѣ-

колко държавици отъ Германия може да се отнесе къмъ Германия. Авторътъ не е искалъ да описва тукъ конституционното развитие на германскитѣ държавици отдѣлно, а само да спомене за важното историческо значение на французката конституция въ съсѣднитѣ страни; а въ кои именно германски държави е била въведена конституция по образеца на французката, не е мѣстото тукъ да се опрѣдѣля.

9. Защо не сме обяснили, че Франпъ II и Францъ I е все единъ и сѫщи императоръ австрийски. Не щѣше да бѫде злѣ наистина, да се споменѣше това въ учебника, при все че тоя фактъ самъ по себе би се обяснилъ отъ учителя при описанието на резултатитѣ отъ Аустерлицкия бой.

10. Защо не сме споменѫли между жертвитѣ на терора и Кондорсе и Лавуазие; защо не сме направили едно сравнение между англійската и французката революция, между които имало голѣма аналогия, най-паче въ убийството на кралѣтѣ Карлъ I и Людовикъ XVI? Защото по наше мнѣние въ плана на единъ учебникъ за гимназия не могѫтъ да влизатъ широки обзори и сравнения, и особено за такива събития.

11. Несъстоятелно било изражението: „по лека лека се възстановили прѣдишнитѣ дореволуционни учрѣждения и обичай". Наистина по-добрѣ щѣше да бѫде изразена тая мисъль въ условна форма, защото дѣйствително Наполеонъ не се отстрани много отъ постановленията на революцията. Но не трѣба да се забравя, че Наполеонъ възстанови монархията, и заедно съ това се възвърнѫхѫ много учрѣждения и обичаи, свойствени на тая монархия. Той наистина запази конституционна форма на управление, но въ сѫщность присвои всичката власть въ рѫцѣтѣ си. Така вече въ началото на консулсгвото, още прѣди да стане царь на Франция и когато се именуваше още citoyen, той ограничи свободата на мнѣнието; вѣстницитѣ се подложихѫ, даже на прѣдварителна цензура. Числото на дневнитѣ вѣстници въ Парижъ бѣше ограничено до четири само, а по едно врѣме царьтъ бѣше намислилъ да остави само единъ вѣстникъ въ Парижъ, — държавниятъ. Той възстанови държавниятъ съвѣтъ съ прѣрогативи, каквито имаше до 1789. г. Той сключи съ папата Пий VII конкордатъ (1801 г.), споредъ който се възстановихѫ правата на папата върху французката черква, ако и да станѫ това по-начинъ износенъ за бѫдѫщия монархъ. При двора отново се появихѫ старитѣ етикети и съсловни отношения. „Отъ 1801 Бонапартъ тръгнѫ и въ други отношения бързо къмъ учрѣжденията и обичаитѣ на старото врѣме, казва Шлосеръ (Вс. Ист., т. VI. стр. 477). Той учредилъ орденътъ на почетния легионъ (1802), при все че революцията бѣше изфърлила всѣкакви отличия и ордени. А какви сѫ били възгледитѣ на Наполеона за свободата и равенството на народа, вижда се отъ слѣднитѣ думи, изказани отъ него въ държавния съвѣтъ при основанието на тоя орденъ: „Хората се управляватъ чрѣзъ външни отличия. Азъ не мислѭ, че французитѣ дѣйствително обичатъ свободата и равенството. Десетгодишната революция не ги е измѣнила; тѣ останѫхѫ все сѫщитѣ, каквито сѫ били древнитѣ гали, горди и лекомислени. У тѣхъ има само едно чувство — чувството на тщеславието; тѣмъ сѫ потрѣбни отличия. На чувството, което възбужда, трѣба да се дава храна. Народътъ е безразсѫдна маса, която може да се води кѫдѣто искашъ; но

той трѣба да се упѫтва кѫдѣто е нужно, а за това сѫ потрѣбни срѣдства". При всичкото налѣганье на Наполеона, законътъ минѫлъ въ законодателното тѣло едва съ 166 гласа срѣщу 110. Слѣдъ въцаряваньето на Наполеона за императоръ въ двора се появихѫ всичкитѣ древни монархически обичаи, възстановихѫ се дворянскитѣ титли (prince, duc, comte, baron), които бѣхѫ унищожени отъ революцията. Дворътъ се испълни съ сановници отъ разни чинове; по-виднитѣ чинове получихѫ, по древния обичай, помѣстия въ наслѣдствено владѣние. Наполеонъ поднови майората. Той незачиташе за нищо конституционнитѣ учрѣждения, и когато нѣкое отъ тѣхъ си позволяше нѣкоя волность, той го разпущаше или пъкъ съвсѣмъ го унищожаваше (трибунатътъ биде унищоженъ въ 1807 г.) Г. Ц. ни пита: издавалъ ли е Наполеонъ закони безъ санкцията на конституционната камара? — Да. Прѣзъ 1805 г. Наполеонъ се възползува отъ отсѫтствието на камарата и заповѣда на сената да издаде сенатусъ-консултъ за рекрутски наборъ. И това нарушение на правата на камарата останѫ безъ никакъвъ протестъ отъ страна на законодателното тѣло. Наполеонъ слѣдъ това често е узаконявалъ свои разпореждания чрѣзъ сенатусъ-консулти по примѣра на древнитѣ римски императори, по-мимо народното прѣдставителство. Той по нѣкога даже не свиквалъ законодателното тѣло цѣлл година и самъ утвърдявалъ бюджета. Споредъ конституцията обявлението на война трѣбало да става въ видъ на законъ; Наполеонъ почти никога не е съблюдавалъ тая статия. Когато слѣдъ катастрофата въ Русия законодателното тѣло показало извѣстна самостоятелность, Наполеонъ извикалъ: Отъ чие име говорите вие? „Само азъ съмъ прѫдставитель на народа." Съ една дума и личната, и обществената свобода на французина е била секвестрирана отъ Наполеона. Отъ двѣтѣ велики начала на революцията, свободата и равенството, Наполеонъ наистина запази, и то не напълно, послѣдното, а първото потъпка съвершено. Всичко това не можеше ли да даде право да се употрѣби горното изражение за опитваньето на Наполеона да възвърне монархическитѣ институции и обичаи, както го е употрѣбилъ и Шлосеръ?

12. Голѣма несъобразность сме направили, като сме се изразили по поводъ на реформата на Щайна въ Пруссия че на селянина се възвърнѫли гражданскитѣ правдини. Не вѣрно било това, защото, казва г. Ц.. селянитѣ никога не сѫ притежавали такива правдини. Това е въпросъ; ако селянитѣ не сѫ притежавали граждански правдини, това е било въ всѣки случай едно лишение отъ тѣхнитѣ човѣшки права и историкътъ е въ правото си да констатира възвръщаньето на тия права. Но независимо отъ това, мисълта на г. Ц. и фактически е невѣрна; защото при нашествието на варваритѣ знае се, че по-голѣмата часть отъ свободното население си изгуби гражданскитѣ правдини и прѣминѫ въ робство; при установяваньто на феодализма сѫщо така много отъ жителитѣ си изгубихѫ гражданскитѣ правдини и се прѣобърнѫхѫ въ крѣпостни. Крѣпостничеството въ нѣкои мѣста е исторически фактъ не толкова древенъ; въ Руссия прикрѣплението на населението станѫ много късно, — къмъ края на XVI вѣкъ.

13. Не било съвсѣмъ правилно изложено учрѣждението на свещенния съюзъ. Направената за тоя фамозенъ (?) съюзъ характеристика щѣше да получи „нашето одобрение", заявява

съ високъ авторитетъ г, Ц., ако бѣше изфърленъ пасажътъ: „Най-сетнѣ свещениятъ съюзъ не до тамъ послѣдователно приложи своитѣ начала на дѣло.“ Авторътъ на критиката мисли, че свещениятъ съюзъ е служилъ въ рѫцѣтѣ на властвующитѣ монарси само като една маска, подъ която грубо стърчали истинскитѣ тенденции на съюза, които били прилагани още отначало съ желѣзна послѣдователность; той е на мнѣние, че всичкитѣ тия излияния на християнска любовь, братство и справедливость, които съдържа актътъ на свещения съюзъ, сѫ били измислени отъ монарситѣ съ прѣднамѣрена цѣль, да могѫтъ по-добрѣ да потъпчѫтъ стремлението на народитѣ къмъ свобода, да затвърдѭтъ деспотическата си власть, да унищожятъ всѣкакъвъ опитъ на народитѣ къмъ извоюванье на човѣшки правдини; той вижда въ тоя актъ, въ самия му зародишъ, едно съзаклетие на владѣтелитѣ срѣщу свободата на народитѣ. Е добрѣ, — това мнѣние не е вѣрно. Александътъ I бѣше авторътъ на тоя актъ; той го е самъ собственорѫчно съчинилъ и прѣдалъ на канцлера Канодистрия само да го оформи. Най-близкиятъ му съчувственикъ въ това дѣло е билъ пруският краль, който пръвъ го подписалъ, и послѣ вече билъ съобщенъ на австрийския императоръ, който дѣйствително нѣмалъ това мистическо настроение, както Александъръ I, но подписалъ акта, слѣдъ като се посъвѣтвалъ съ концлера си Метернихъ. Извѣстно е, че Александъръ I е билъ най-либералниятъ отъ владѣтелитѣ, които участвуваха въ умиротворението на Европа при паданието на Наполеона Бонапартъ; той е билъ обладанъ отъ религиозно-мистическо настроение, най-паче слѣдъ великитѣ сѫдбоносни събития, които бѣше прѣживѣлъ и въ които бѣ вземалъ най-живо участие; и съ акта на свещения съюзъ той е мислилъ, че обезпечва за много измѫченитѣ народи една щастлива и спасителна епоха за миръ. Не може да се каже, че съюзницитѣ, които подписали тоя актъ, сѫ имали прѣдъ видъ да душѫтъ народитѣ, както се изразява г. Ц. Нека ни каже г. Ц., не по християнскитѣ ли начала е постѫпилъ Александъръ I, когато въпрѣки общественото мнѣние и въпрѣки убѣжденията на рускитѣ дипломати, негови министри, той даде автономия и доста либерална конституция на поляцитѣ? Не по християнскитѣ ли принципи постѫпи тоя сѫщи вѣликодушенъ монархъ, когато настоя прѣдъ Людовика XVIII да обезпечи правдинитѣ на французкия народъ съ конституция, и когато първата камара, наречена „la chambre introuvable“, бѣще взела съвсѣмъ реакционо направление, — не ли бѣше все той съвѣтникътъ на Людовика XVIII, да я разпусне? Когато строгитѣ и ретроградитѣ карлсбадски постановления се приехѫ отъ франкфуртския сеймъ и графъ Бернсторфъ, като извѣстявалъ за това, поканилъ европейскитѣ държави да взематъ сѫщитѣ мѣрки срѣщу революционния духъ на врѣмето, графъ Каподистрия разпратилъ единъ циркуляръ до дворовѣтѣ, въ който казвалъ, че царь Александъръ I, прѣди да приеме за рѫководство тия постановления, намѣрилъ за потрѣбно да влѣзе по тоя въпросъ въ съгласие съ английския кабинетъ, мнѣнието на който бѣше противъ всѣка намѣса въ вѫтрѣшнитѣ работи на чуждитѣ държави. Русия съ това исказа за първо врѣме своето несъгласие съ карлсбадскитѣ постановления. Отъ горѣказаното се вижда, че отначало свещениятъ съюзъ нѣмаше никакъ тоя ретроградeнъ характеръ, какъвто той получи по-сетнѣ, когато усилията на Метерниха

успѣхѫ да склонѭтъ императора Александра къмъ неговата политика и да отстранѭтъ даже отъ русския дворъ министра Каподистрия, найглавниятъ противникъ на Метерниха. Тогава особено политиката на императора Александра тръгнѫ въ противуположна посока, и Метернихъ напълно възтържествува. Освѣнъ това работитѣ слѣдъ Виенския конгресъ естествено приехѫ по-реакционно направление, и за това свещениятъ съюзъ даде отрицателни, а не положителни резултати. Ако не се изпълнихѫ, казва Лоренцъ, очакванитѣ отъ свещения съюзъ надѣжди; ако подобенъ съюзъ, вмѣсто да привлече къмъ себе благословенията на свѣта, станѫ напротивъ прѣдметъ на обща омраза и проклетия, причината за това бѣше послѣдвалата непосрѣдствено слѣдъ него реакция, за която толкова по-леко послужи като орѫдие свещениятъ съюзъ, че неговитѣ начала скоро дойдохѫ въ противурѣчие съ духа на врѣмето. По тоя начинъ свещениятъ съюзъ се обърнѫ като орѫжие за защита на правителствената власть противъ желанието на народитѣ.“ По наше мнѣние въ зародиша на тоя съюзъ лежи найблагородна цѣль, а не никакви пъклени замисли срѣщу свободата на народитѣ, каквито вижда г. Ц. Тоя е смисълътъ на оня пасажъ, така злѣ звучящъ на нашия критикъ, който не допуща да могѫтъ и владѣтелитѣ нѣкога да помислѭтъ за доброто на своитѣ народи.

14. Историята на Сърбия дѣйствително е изложена твърдѣ на кратко. Тукъ има напълнота въ това, гдѣто нищо не се говори за конституционното устройство на Сърбия.

15. Съвсѣмъ не вѣрно е твърденьето на г. Ц., че свѣденията за революционитѣ движения въ Руссия при въцаряваньето на Николая I сѫ неправилни и лишени отъ вѫтрѣшна логическа мотивация. Ето що се казва въ учебника по тоя въпросъ: „Стълкновенията съ французитѣ, войнитѣ задъ граница, и вслѣдствие на това близкото запознаванье съ политическитѣ идеали и учрѣждения на западна Европа не останѫли безъ влияние върху умоветѣ на много офицери отъ руската войска. Въ втората половина отъ царуваньего на Александра, между младитѣ офицери се образували нѣколко тайни дружества, които имали за цѣль да прѣобразѭтъ държавното устройство въ Русия и пр.“. Г. Ц. поскастрилъ и стѣснилъ значението на горния текстъ, за да може да убѣди читательтъ, че е неправилна мотивацията (?) и въ цѣли двѣ страници се мѫчи да докаже, че не е тая причината за революционнитѣ движения; той намира тая причина въ тогавашното състояние на руското общество, което чувствувало потрѣбностьта за реформа на автократическото, неотговорно управление. Ние не отричаме фактътъ, че е имало въ часть отъ обществото таково стремление и желание; но че такива потрѣбность се е чувствувала отъ цѣлото руско общество, то не е вѣрно. Ако да бѣше това тъй, тогава какво прѣчеше да се постигне тая цѣль, когато се знае, че Александъръ I бѣ наклоненъ къмъ либерални реформи? Революционнитѣ движения бѣхѫ дѣло на млади хора, особно офицери, които сѫ се вслушвали въ западнитѣ революционни и прѣобразователни идеи и сѫ живѣли подъ впечатления отъ тѣхъ, толкова повече, че много отъ тия млади хора бѣхѫ прѣкарали като офицери дълго врѣме задъ граница; знае се, че освѣнъ двѣгодишната война на западъ (1813 и 1814), въ която е участвувала цѣлата руска войска, единъ корпусъ руска войска прѣкара въ Франция цѣли три години слѣдъ паданьето на На-

полеона. Не е прочее неправилна изказаната отъ насъ мисъль. Либералнитѣ идеи въ руското общество не бѣхѫ толкова общи и широко разпространени, както ги прѣдставя г. Ц. Той цитира рѣчьта на Уварова за политическата свобода, а забравя да ни каже и отзивътъ на Карамзина за тая рѣчь; „смѣшно и жалко". И така нѣма съмнѣние, че руската интелигенция бѣше увлѣчена въ западнитѣ либерални идеи, и никой не може да отрече, че това е плодъ на западно влияние, подъ което се извърши въ Русия и прѣобразованието на държавното устройство въ първата половина отъ царуваньето на Александра I.; знае се, че Сперански, авторътъ на това прѣобразование, бѣше явенъ защитникъ на французката държавна система за управление. Увлѣченъ е билъ и самъ Александъръ I., който не прѣстанѫ да е приятель на Франция, даже и слѣдъ второто си влизанье въ Парижъ. Ние сме изказали онова, което е най-вѣрното въ революционното движение отъ 1825 год. Че управлението на Александра I е било назадничаво въ втората половина отъ неговото царуванье и че това обстоятелство е повлияло върху развитието на тия революционни движения, това не отричаме; но че тия движения иматъ повече външна подкладка, за доказателство служи тѣхното сходство съ революционнитѣ военни движения въ Италия и въ Испания, съ постѫпкитѣ на тамошнитѣ масонски и карбонарски дружества, и пр. и пр. Его що казва Файфъ по тоя въпросъ: „Но у руситѣ сѫществувахѫ и други причини за неудоволствие. Ако царь Александъръ бѣ забравилъ за своето обѣщание да въведе конституция, това не го забравяхѫ други лица, особено въ войската. Офицеритѣ, които бѣхѫ служили при нашествието въ Франция въ 1815 г. и въ слѣднитѣ три години отъ окупацията, върнѫхѫ се отъ западна Европа съ идеи за социаленъ прогресъ и за конституционни права, отъ които тѣ никога не бихѫ могли да се проникнѫтъ у дома." [1]) И Марешалъ, познатъ на г. Ц., пише: „По врѣмето когато се почваше владѣнието на Карла X, се опита една революция въ Русия. Отъ руситѣ дълги борби въ Германия и Франция по-голѣмата часть отъ младитѣ офицери бѣхѫ донесли нови идеи за реформа и прогресъ. Отъ начало то бѣше между тѣхъ една неопрѣдѣлена потрѣбность за свобода, по-послѣ тѣхнитѣ желания се опрѣдѣлихѫ. Тайни дружества се образувахѫ, за да дѣйствуватъ за реформа. Ние бихме питали г. Ц, да ли и тука, въ тия пасажи, взети отъ извѣстни историци, нѣма никаква логическа мотивация за революционнитѣ движения въ Русия?

16. Не е доволенъ г. Ц. и отъ думата „охранителенъ", та се впуща да тълкува, що значи тя, и ето пакъ пише цѣла страница. Добрѣ е извелъ г. Ц. тая дума отъ глагола „охраняю", но по-нататъкъ ѝ далъ тълкуванье, което само нему прилѣга и което въ дѣйствителность нѣма. Неразбранщина било, гдѣто се употрѣбила тая дума, защото всѣко правителство „охранявало", запазвало интереситѣ на държавата си. Добрѣ; но всѣко правителство пази интереситѣ на държавата си така, както то разбира по-добрѣ. Едно консервативно правителство напр. се стреми къмъ това по-вече, чрѣзъ запазванье сѫществующитѣ институции и традиции, а друго, либерално, — чрѣзъ постоянни прѣобразования и подобрения на сѫществующитѣ

---

[1]) История на Европа въ XIX. вѣкъ", ч. II. стр. 218.

институции. Защо не е далъ г. Ц. тоя смисъль на думата „охранителенъ“ = „консервативенъ“, а ни приписва мисли, каквито ние не сме имали.

17. Не точно било казано въ учебника, че английското правителство, като видѣло съчувствие у английското общество къмъ гръцкото дѣло, промѣнило своята политика и почнжло да дѣйствуа въ полза на гърцитѣ. По-правилно щѣло да бжде, ако се кажело, че тоя обратъ настжпалъ съ влизанието на лорда Канинга въ министерството, тъй като дотогавашното торийско правителство се водѣло отъ началата на свещения съюзъ и не обръщало много внимание на обществото. Това мнѣние на г. Ц. не казва нищо; важното е, споредъ насъ, да се укажатъ мотивитѣ, които сж заставили лорда Канинга да дѣйствува така по гръцкия въпросъ, въ които, както се вижда, твърдѣ малко е вникнжлъ г. Ц. Не бѣхж само интереситѣ на свещения съюзъ, които заставихж торийското правителство да бжде противъ гръцкото възстание, но собственитѣ интереси на Англия. Още отъ врѣмето на Екатерина Велика англичанитѣ подъ ржководството на най-великия тѣхенъ държавенъ мжжъ, бѣхж инавгурирали туркофилска политика; Питъ още отъ 1788. бѣше съставилъ съ западнитѣ морски държави съюзъ срѣщу Русия за защита на Портата. Тая политика на Пита останж ржководеща за английскитѣ държавни мжжье и послѣ; англичанитѣ виждахж въ всѣко движение на изтокъ пръстъ на Русия, и когато избухнж гръцкото възстание, тѣ гледахж, какъ да попрѣчжтъ, да не се намѣси въ борбата Русия, отъ чието усилванье на изтокъ се бояхж и тѣ, и австрийцитѣ. Но героическата борба на гърцитѣ бѣше възбудила симпатиитѣ на европейскитѣ народи къмъ тѣхъ. Особено силно се появи тая симпатия въ Русия и въ Англия (Байронъ), което именно застави английското правителство да измѣни своята политика въ полза на Гърция. Подобно промѣнение още по-вече се налагаше на православна Русия: обществеността мнѣние тукъ все по-вече искаше намѣса въ полза на едновѣрнитѣ братья. Освѣнъ това Русия бѣше жестоко оскърбена въ Цариградъ при началото на възстанието, и тя можеше подъ натиска на общественото мнѣние въ всѣкой моментъ да почне война. Всичкиятъ интересъ за англичанитѣ се заключаваше тамъ, че ако не може да се избѣгне войната, то поне да стане тя при такива обстоятелства, каквото да се отнеме отъ Русия първенството въ разрѣшението на въпроса и да не ѝ се даде възможность да остане тя съ нѣкоя голѣма печалба, морална или мамериална. Тая тактика приспособи Канингъ по гръцкия въпросъ, щомъ влѣзе той въ министерството слѣдъ смъртта на Кестлери. Тая политика на Канинга имà сполука, защото бѣше съгласна съ интереситѣ на Англия, а отговаряше и на чувствата на справедливость и человѣколюбие, отъ които така често се въодушевява английския народъ и прѣдъ които винжги е отстжпяла рутината. Великъ е онзи държавенъ мжжъ, който знае да съгласува интереситѣ на отечеството съ чувствата на народа. Лордъ Канингъ има възможность да блѣсне прѣдъ европейския свѣтъ съ своитѣ либерални идеи; но той прѣгърнж тия идеи по гръцкия въпросъ, защото виждаше, че това е въ интереса на отечеството му и въ съгласие съ чувствата на английския народъ. Като не можеше да остане Англия пасивна по тоя въпросъ, нито пъкъ да дѣйствува противъ общественото мнѣние, Канингъ възвѣсти осво-

бодителната си програма и взе най-енергическо участие за освобождение на гърцитѣ. Нѣма съмнѣние, че ако бѣше живѣлъ Канингъ слѣдъ Наваринския бой и слѣдъ оттеглянието на посланицитѣ отъ Цариградъ, Англия не щѣше да остави да се разрѣши въпросътъ отъ Русия, както станѫ това при неговия прѣемникъ Велингтона, и може би не щѣще да има руско-турска война. Ние се надѣемъ, че г. Ц. ще се съгласи съ насъ, какъ общественото мнѣние игра най-важна рола въ рѣшителната политика на Англия по гръцкия въпросъ.

18. Като се говорѣло въ учебника за Ирландия и угнѣтенията, които е търпѣло нейното католишко население отъ господствующето английско население и отъ протестантската черква, локалнитѣ условия на Ирландия, казва г. Ц., били правилно изложени, но исторически картината пакъ оставала непълна (?), защото политиката на англичанитѣ въ Ирландия се е намирала въ тѣсна органическа връзка въобще съ отношенията на английския народъ къмъ католицизма, за сѫдбинитѣ на когото книгата на г. Агура нищо не говоряла. Това е, да ни прости г Ц., прѣливанье вода отъ единъ мѣдникъ та въ други. Не най-новата история е длъжна да говори за отношенията на английския народъ къмъ католицизма, но новата история; и нека бѫде увѣренъ г. Ц., че всѣкой ученик отъ VII. класъ знае що е »acte de test» въ английската история. Трѣба ли да заключава човѣкъ, че г. Ц. хаберъ нѣма за учебния материалъ по историята въ гимназиитѣ, или пъкъ трѣба да приписе това на голѣмата му „ревность“ въ критиката?...

19. Не била на мѣстото си изказаната въ учебника мисъль, че поради реакцията, настанѫла въ Германия слѣдъ 1830. година, се усилила емиграцията въ Америка и че вслѣдствие на това възникнѫли тѣсни свръзки съ Америка, които помогнѫли за разпространение на американскитѣ демократически идеи въ Германия. Г. Ц. отрича, че нѣмската емиграция въ Америка била важенъ факторъ за развиванье и усилванье въ Германия на либералнитѣ идеи, като твърди обаче, че тая мисълъ сама по себе не била невѣрна. Не била на мѣстото си, защото въ развитието на германския либерализъмъ играяли рола други важни фактори, и че факторътъ „аминграцията въ Америка“ оставалъ на трети планъ: Г. Ц. трѣбаше по-добрѣ да вникне въ въпроса и да не ни вини въ работа, за които самъ нѣма ясно понятие. Ако е имало други фактори по-важни трѣбаше да ги посочи, кои сѫ. Ние не отричаме. че има и други фактори за развитието на либералнитѣ идеи въ Германия, но тѣмъ не имъ е мѣстото тукъ, и ако Г. Ц. си бѣше далъ трудъ, да прочете по-внимателно учебника ни, щѣше да ги срѣщне исказани на друго мѣсто. Тукъ не е въпросътъ за развитието на либерални идеи, но за развитието на демократически идеи, които се распространихѫ въ Германия подъ влиянието на Америка, и тъкмо въ момента, когато поради реакционното направление на правителствата бѣше се подкопало силно началото на монархизма и на конституционализма въ Германия. Ние ще оставимъ да говори за това Лоренцъ, който е съврѣменникъ на това демократическо движение въ Германия: „Отъ това врѣме демократическитѣ начала пустнѫхѫ между нѣмцитѣ дълбоки корени и почнѫхѫ да се разпространяватъ вслѣдствие на все по-тѣснитѣ и растещи сношения съ сѣверна Америка. Между 1832 и 1847 г. нѣмцитѣ бѣхѫ обладани

отъ неизяснимо стремление къмъ странитѣ задъ Атлантическия океанъ, и отъ Германия се начена прѣселяньето на народа въ по-голѣмъ размѣръ, отколкото онова, което се нарича „велико“ прѣселение на народитѣ и което, въ V и VI вѣкъ, прѣобразува римското царство. Не като войнствени и въоржжени маси, като ордитѣ на великото прѣселение сж се движили тия емигранти; тѣ напущахж отечеството си въ малки чети, въоржжени само съ промишленостьта и земледѣлието. Въ Америка тѣ се губехж въ далечнитѣ необозрими пространства, които благодарение само на тѣхното трудолюбие се прѣобръщахж отъ диви пустини въ покойно жилище на образования човѣкъ; обаче при всичкия си скроменъ характеръ, туй грамадно прѣселение изъ Германия е събитие отъ всемирно историческо значение. Отъ тогава въ Германия неостанж токо речи нито едно сѣмейство, което да нѣмаше роднини отвъдъ океана; отношенията между Германия и Америка станжхж тъй тѣсни, пжтешествията нататъкъ и насамъ тъй чести и взаимното влияние толкова мощно, че не трѣба да се чудимъ, ако подъ влиянието на американскитѣ идеи се образува демократическа партия въ Германия“.

20. Прѣмахнжли сме прѣдложението: „който токо що бѣше седнжлъ на прѣстола съ насилие“ отъ фразата: „При това Наполеонъ, който токо що бѣше сѣднжлъ на прѣстола съ насилие, чрѣзъ намѣсваньето си въ руско-турския споръ, намираше случай да уягчи втората империя съ единъ подвигъ, който да напомня на французитѣ славата на неговия дѣда,“ и съ това сме се били избавили оти противурѣчие съ себе си, указано въ рецензията на Д-ръ Славовъ (Пс. кн. XLVI), но сме паднжли въ конфликтъ съ историческата истина. И по-нататъкъ рецензентътъ продължава да разсжждава така: „дѣйствително, като се изфжрлжтъ зачеркнжтитѣ думи, остава на срѣдата положението, че Наполеонъ като избранъ отъ 8.000.000 гласа е дошелъ на прѣстола по горещото желание на народа, и че съотвѣтствено съ това и режимътъ му ще се е отличавалъ съ честна конституционна практика и запазванье на народнитѣ правдини. Но тука именно г. Агура загазва съ двата крака, защото мнѣнието на историцитѣ е съвсѣмъ противоположно на неговото“. Ние сме махнжли пасажътъ „който токо що бѣше сѣднжлъ на прѣстола съ насилие,“ не защото сме искали да се избавимъ отъ противурѣчие съ себе си, но защото не му е мѣстото тамъ. А колкото за това, че слѣдъ махваньето на тоя пасажъ оставало положението, че Наполеонъ избранъ отъ 8 милиона гласа билъ дошелъ на прѣстола по горѣщото желание на народа и че съотвѣтствено и режимътъ му трѣба да се е отличавалъ съ честна конституционна практика, това не е вѣрно. За доказателство ние ще цитираме отъ учебника казаното отъ насъ по поводъ на въцаруваньето на Наполеона: „Тогава облѣгнжтъ върху съчувствието на войската и на народното болшинство, Наполеонъ се рѣшилъ да постжпи така, както постжпи дѣда му на 18 Брюмеръ 1799. г., — да направи насилственъ прѣвратъ. Съ помощьта на вѣрни приятели той, прѣзъ нощьта на 2 Декември 1851, внезапно арестувалъ враждебнитѣ нему депутати отъ събранието, генералитѣ и журналиститѣ и сетнѣ по-голѣма часть отъ тѣхъ изгонилъ вънъ отъ Франция. Възстанията въ Парижъ и други градове, които бѣхж прѣдизвикани отъ прѣврата, се потжикахж съ военна сила; водителитѣ бѣхж застрѣлени, много отъ

участницитѣ били изпратени по затворитѣ и колониитѣ. Слѣдъ това Наполеонъ възстановилъ всеобщото гласоподаванье, ограничено отъ законодателното събрание, и народътъ съ 7 милиона гласа удобрилъ извършениятъ прѣвтатъ, като утвърдилъ Наполеона за прѣдседатель за 10 години. Новата господарствена наредба, която прѣдложилъ прѣдседательтъ и която се приела, е била повтарянье на консулската конституция на Наполеона I; тя служила само като едно прѣминуванье къмъ втората империя. Слѣдъ една година, като се съгласявалъ ужъ съ народното желание, изказано въ врѣме на пѫтешествието му по Франция, Наполеонъ прѣдложилъ на народа да рѣши съ всеобщо гласоподаванье въпросътъ за възстановяванье на империята, и 8 милиона гласа го утвърдили за наслѣдственъ императоръ подъ името Наполеонъ III (2 Ддк. 1852 г.). По тоя начинъ, кървавата борба между работническата класа и народното събрание, което прѣдставляваше по-заможното население, унищожи републиката и доведе до насилственото залавянье на властьта отъ прѣдседателя, който съ помощьта на полицията и войската, здраво заловилъ въ рѫцѣтѣ си браздитѣ на управлението". Това е то казаното въ учебника за прѣврата на Наполеона отъ 1851. и 1852. г., и когато г. Ц. излазя да твърди прѣдъ цѣлъ свѣтъ, въ цѣли двѣ страници, че съ изфърляньето на пасажа: „който токо що бѣше встѫпилъ на прѣстола съ насилие", сме влѣзли въ конфликтъ съ историческата истина, и че споредъ учебника ни излизало, че Наполеонъ дошелъ на власть по горѣщото желание на народа, той безсъвѣстно економисва истината и неговата постѫпка е нѣщо повече отъ „жонглерска".

21. Нѣма съмнѣние, че силната опозиция противъ Наполеона III въ надвечерието на френско-пруската война се дължи не само на външнитѣ несполуки на Наполеона, но и на вѫтрѣшното му деспотическо управление. Тукъ обаче се обръща внимание най-паче върху външнитѣ мотиви, които винѫги сѫ имали и тогава имахѫ силно влияние върху чувствителния и горделивия френски народъ и толкова повече усилихѫ опозицията срѣщу Наполеона, която послужи за немаловаженъ факторъ при рѣшението му за война съ Германия. Такива мотиви си иматъ значението при изложение причинитѣ на френско-германската война, защото дѣйствително тѣ най-много се експлоатирахѫ отъ опозицията прѣди войната.

22. Важна грѣшка сме били допустнѫли при описантето на италиянската война (1589 г.) и въ първото, и въ второто издание на учебника, като сме казали въ първото. „За голѣмо очудванье Наполеонъ спрѣ самъ по-нататашнитѣ си успѣхи и покани австрийскиятъ императоръ за мирни прѣговори въ Вилафранка", а въ второто, откакъ ни се било забѣлѣзало вече отъ рецензията на Славова, само: „Наполеонъ неочаквано спрѣ войната". Г. Ц. съвсѣмъ логически се опира на авторитета на г. Славова и прави заключение, че съ замѣстяньето на думитѣ: „за голѣмо очудванье" съ думата „неочаквано", грѣшката не била въ нищо изправена, но направена само една дѣтинска перестановка. Поправка дѣйствително нѣма; но то е, защото нѣмаше нужда отъ поправка, понеже не сѫществува грѣшка. Съ думата „неочаквано", както и съ думитѣ „за голѣмо очудванье" се изказва внезапната постѫпка на Наполеона да влѣзе въ прѣговори за миръ,

когато бѣше побѣдитель на австрийцитѣ въ двѣ сражения и когато цѣльта на войната още не бѣше постигнѫта; въ прокламацията си въ началото на войната Наполеонъ бѣше обявилъ, че сѣверна Италия до Адриатическо море трѣба да бѫде освободена; въ такъвъ сѫщо смисълъ бѣше издалъ той манифестъ и къмъ италиянскиятъ народъ, когато слѣдъ побѣдата при Маджента влѣзе въ Миланъ, посрѣщнѫтъ съ ликуванье и възхищение. Слѣдъ боя при Солферино още оставаше да се заеме цѣлата Венециянска область, кѫдѣто се стрѣмѣхѫ отъ вси страни италиянски войски и никой не мислѣше въ Италия, че въ тоя именно моментъ можеше да се спре войната. Щомъ се научилъ за мирнитѣ прѣговори на императоритѣ, Кавуръ веднага тръгнѫлъ отъ Туринъ за да попрѣчи на мира, но примирието било вече подписано, когато той пристигнѫлъ въ Вилафранка. Той билъ толкова огорченъ и сърдитъ, че Наполеонъ избѣгнѫлъ да се срѣшне съ него. За туй пъкъ Викторъ Емануилъ цѣли два часа поднасялъ укоритѣ на своя министръ, който билъ изгубилъ всѣко самообладание. Цѣлиятъ италиянски народъ възнегодувалъ за тоя обратъ на работитѣ и билъ наклоненъ да отдаде тая отстѫпка на нѣкое вѣроломство. Кавуръ виждаше съ примирието отъ Вилафранка осуетени толкова годишнитѣ свои усилия и жертви. Въ своето възмущение той се върнѫлъ въ Туринъ и скоро подалъ оставката си. Тоя е смисълътъ на думата „неочаквано". Другъ е въпросътъ, защо се е рѣшилъ така внезапно Наполеонъ на миръ, когато войскитѣ му били вече минѫли прѣзъ Минчио и се готвили да нападнѫтъ на Пескиера, когато флотътъ му се готвеше да блокира Венеция, когато войната бѣше станѫла сега още по-популарна въ Италия и отъ вси страни се стичахѫ борци подъ знамената, и когато всички италиянци се надѣвахѫ, че най-послѣ идеалътъ имъ ще бѫде постигнѫтъ. За това има много причини, при все че прѣговоритѣ въ Вилафранка между двата императора станахѫ между четири очи и подробноститѣ имъ оставатъ и до сега недостѫпни за историята. Най-голѣми затрудненія прѣдвиждалъ Наполеонъ безъ друго отъ продължението на войната въ самата Италия, защото то неминуемо трѣбаше да го постави въ конфликтъ съ папата и съ силната ултрамонтанска партия въ Франция. Воинственото настроение въ Германия, за което справедливо споменува Г. Ц., бѣше сѫщо една рѣшающа причина за сключваньето на примирието. Не малко значение се отдава за това внезапно рѣшение за миръ и на състрадателностьта на Наполеона, който дошелъ въ ужасъ отъ голѣмата смъртность на хора въ боя при Солферино, въ който паднѫхѫ убити и ранени отъ двѣтѣ страни около 25 хиляди души. Извѣстно е, че слѣдъ тоя бой възникнѫ идеята за високо-хумания международенъ институтъ, червениятъ кръстъ. — А пъкъ дали политиката на Наполеона въ Италия е била прѣдвидлива, както увѣрява г. Ц., ние ще оставимъ да каже за него Е. Marechal (Histoire contemporaine), който е познатъ на рецензента: „Наполеонъ казалъ единъ день на първия министръ на В. Емануила: „нѣма други освѣнъ трима мѫжье въ Европа: ние двама, и еднинъ трети, когото не искамъ да споменѫ." Третиятъ бѣше Бисмаркъ. Кавуръ първомъ, Бисмаркъ послѣ показахѫ на Наполеона, че той се е ласкаялъ, като се турилъ наредъ съ тѣхъ. Когато Наполеонъ прѣдприелъ войната за освобождението на Италия, той мислѣлъ да си спечели слава и популарность въ Франция и да отклони по тоя начинъ вниманието на обществе-

ното мнѣние отъ вѫтрѣшнитѣ работи за нѣколко врѣме. Както твърдѣ лесно можеше да се прѣдвиди, случи се съвсѣмъ противното. Щомъ пукнѫ първата пушка, императорътъ се намѣри прѣдъ дилемата: да отиде до край, да освободи цѣла Италия, сир. да се съгласи за унищожение на светската власть на Пия IX и да си отчужди съ това духовенството и католицитѣ; или да се спре на полпѫти, и съ това да огорчи италиянцитѣ и всички ония, които желаехѫ независимостьта на полуострова. Всѣкоя отъ тия двѣ алтернативи прѣдставяше опасность за неговата династия. Той не взе нито едната, нито другата: поставенъ между императорицата, неговата жена, която защищаваше Папата, и между принца Наполеонъ, неговиятъ братовчедъ, който защищаваше В. Емануила, комуто бѣ зеть, Наполеонъ се двоумѣше, като правѣше по една стъпка ту на дѣсно ту на лѣво и заплашваше кога италиянцитѣ, че ще се намѣси, кога Папата, че ще го напустне, като даваше всѫду съвѣти, които нигдѣ не бѣхѫ послушани и възбуждаше всѫду негодувание. Като остави Венеция на австрийския императоръ, той направи неизбѣжна още една война и приготви съюзътъ между Прусия и Италия, който позволи на Бисмарка да разбие Австрия въ 1866 г.“ (E. Marechal, 61 — 62 p.). Това е сѫждението на единъ безпристрастенъ французки историкъ. Прѣдвидливъ ли е билъ прочее Наполеонъ въ своята политика? Външната политика на Наполеона прѣдставя, една върволица отъ погрѣшки, която се свърши съ Седанската катастрофа.

23. Голѣмъ грѣхъ сме сторили при описанието на Шлезвигъ-холштайнската война, като сме нарекли населението въ Шлезвигъ и Холштиния „германско“, вмѣсто да кажемъ „нѣмско“. Погрѣшка ли е това, и кой се е заблудилъ отъ нея? То е въпросъ на навикъ.

24. Не сѫ били правилно и логично освѣтлени събитията, при които окончателно се затвърди републиканското управление въ Франция, — и ето пакъ случай за рецензента да напълни нѣколко страници, за какво и какъ станѫло, че републиканската партия надвила монархическата и републиката възтържествува. Всичко това е добрѣ; но не може всичко да се каже въ единъ учебникъ за срѣдни училища: много нѣща оставатъ да ги допълни и учительтъ по свое усмотрѣние; освѣнъ това, то сѫ сѫбития съвсѣмъ нови. Достатъчно е да знаѭтъ ученицитѣ, че е имало борба между монархисти и републиканци и че републиканцитѣ възтържествуваха; а то се вижда отъ учебника. Тукъ се говори за енергията на републиканската партия на чело съ Гамбета и за отстѫпяньето на монархиста Макмахонъ отъ президентското кресло въ полза на републиканеца Жулъ Греви. Слѣдователно имало е борба, която се свършила съ тържество на републиканцитѣ. Съвсѣмъ изопаченъ се прѣдставя въпросътъ отъ г. Ц. Фактъ е, че не бѣше принуденъ съ сила Макмахонъ да се оттегли отъ властьта а се оттегли самъ, когато видѣ, че републиканцитѣ спечелихѫ изборитѣ. Защо прочее само заблуждава читателитѣ г. Ц?

25. Дѣйствително не е билъ приетъ формаленъ законъ да се изгонятъ претендентитѣ прѣзъ 1882 г. веднѫга слѣдъ смъртьта на Гамбета, когато монархиститѣ пакъ бѣхѫ заявили претенции за французкия прѣстолъ, но е имало само една декларация отъ министерството, одобрена отъ камарата, че по въпроса за претендентитѣ министерството ще се ползува отъ властьта, която му даватъ законитѣ. Принцоветѣ били

уволнени отъ военна служба по-адмистративенъ редъ. Съ това обаче не е оборена историческата истина, че министерската декларация, одобрена отъ камарата, е имала за новото министерство равно значение съ законъ.

25. Казали сме били, че слѣдъ руско-турската война „въ Русия всичкото внимание на правителството било обърнѫто къмъ вѫтрѣшни прѣобразувания и подобрѣния“, а по-нататъкъ (обаче слѣдъ една цѣла страница) сме си противорѣчили, като сме казвали „че Александръ III ограничилъ значително благодѣтелнитѣ либерални учрѣждения на своя баща“. Нѣма никакво противурѣчие за човѣкъ, който ясно чете и иска да разбере прочетеното, а не да му изкривява смисълътъ. Онова, което е казано за абсолутическитѣ наклонности на Александра III никакъ не прѣчи на прѣобразуванията и подобренията, които се направихѫ най-паче въ войската слѣдъ послѣдната война, което и г. Ц. признава.

26. Не било вѣрно, че германскиятъ съюзенъ съвѣтъ състоялъ отъ депутати (стр. 211), защото, споредъ г. Ц., това би дало да се мисли, че членоветѣ на тоя съвѣтъ сѫ нѣкои изборни личности. Дѣйствително така можеше да се мисли, ако бѣше казано въ учебника, че „съюзниятъ съвѣтъ състои отъ депутати;“ но то не е така. Тамъ се казва: „съюзниятъ съвѣтъ състои отъ депутати на отдѣлнитѣ държави, които съставяхѫ съюзътъ. А съюзниятъ сеймъ е съставенъ отъ депутати, избрани направо отъ цѣлия народъ“. Тукъ е въпросътъ за състава на двѣтѣ събрания отъ прѣдставители или депутати, и се опрѣдѣлятъ, какви сѫ депутатитѣ въ съюзния съвѣтъ и какви сѫ въ съюзния сеймъ. Може ли да има тукъ недоразумение? Може безъ друго, ако се махнѫтъ отъ първата фраза, слѣдъ думата „депутати“, думитѣ „на отдѣлнитѣ държави“, както умишлено е направилъ г. Ц. А дали е по-добрѣ прѣдставителитѣ въ съюзния съвѣтъ да се нарекѫтъ делегати, както желае г. Ц., ние не намираме. Въ парламентарния животъ е прието да се наричатъ депутати членоветѣ на законодателнитѣ тѣла, а съюзниятъ съвѣтъ има законодателни прерогативи както и съюзниятъ сеймъ: законъ може да се издаде по съюзното управление само по взаимно съгласие между съюзния сеймъ и съюзния съвѣтъ. У Шлосера (333 стр. т. VIII) се казва: съюзниятъ съвѣтъ състои отъ депутати на отдѣлнитѣ държави, които влизатъ въ състава на съвѣта; а съюзниятъ сеймъ се съставя по прѣмъ общъ народенъ изборъ.

27. Като цитира прѣдложението: „на 4 септемврий династията на Наполеона била свалена и се провозгласи република“, г. Ц. се пита, гдѣ е била свалена династията — въ Седанъ ли, въ Парижъ ли, или отъ армията? Не завиждаме на остроумието на рецензента. Ако се бѣше опиталъ самъ да си отговори, щѣше да дойде до логическо заключение, че това събитие не е могло да стане другадѣ, освѣнъ въ Парижъ: въ Седанъ не можеше да бѫде, защото както Наполеонъ, така и войската на 4-й Септември бѣхѫ паднѫли въ плѣнъ, и е безсмислица да се полага, че е могла тукъ да бѫде провозгласена републиката; отъ армията сѫщо не можеше да се свали династията и да се провозгласи република, защото на 4-й Септемврий 1870 г. Франция токо речи нѣмаше армия; Мецската армия бѣше обсадена, а Седанската въ плѣнъ. Слѣдователно и това е безсмислица, която още по-

добрѣ ще блѣсне, ако посочимъ фразата, къмъ която принадлежи горното прѣдложение и която гласи тъй: „На 4-й Септември династията на Наполеона била свалена и се провозгласи република, като се установи едно правителство на народната защита подъ прѣдсѣдателството на генерала Трошу. Образува се ново министерство .... А за да не се прѣкъснатъ сношенията между централното правителство и между провинциитѣ, въ случай че германцитѣ обсадѫтъ Парижъ, една делегация на правителството на народната защита се изпрати въ Туръ.“ Може ли да се съмнява човѣкъ, слѣдъ като е прочелъ горнитѣ редове, гдѣ се е провъзгласила републиката? Явно е, че г. Ц. или не е прочелъ внимателно учебника ни, или просто се приструва, че не намира добъръ смисълъ — въ буквитѣ!

28. Вѣрно е, че за Австрия въ най-ново врѣме слѣдъ дуализма сме казали твърдѣ малко. Но защо се показва това толкова чудно на г. Ц.? Ние и за другитѣ държави не сме казали по много за събитията отъ най-новото врѣме. Вижда се г. Ц. е челъ по вѣстницитѣ твърдѣ много за Австрия, та казаното отъ насъ за тая държава не могло никакъ да го удовлетвори. Мислимъ, че за 17 или 18-годишни момци е казано достатъчно за събития, които сѫ още толкова нови и незавършени.

29. Истина е, че слѣдъ основанието на дуализма единството между двѣтѣ половини на австрийската монархия се е запазило не само въ военно отношение, както е казано въ учебника ни, и въ отношение на външнитѣ работи и на митнишкия съюзъ, па още и по отношение къмъ дълговетѣ; — въ учебника е посочена само най-важната връзка.

30. На стр. 185 г. Ц. твърди, че сме прѣписали отъ прѣвода на най-новата история отъ Григоровича статията за италиянския походъ па Наполеона, и по поводъ на това ни напада въ недобросъвѣстность, защото въ прѣдговора си сме били казали, че за събитията слѣдъ кримската война сме черпали материала отъ Марешала и отъ Сеньобо, когато въ сѫщность сме прѣписвали тая часть отъ речения прѣводъ. Прѣди всичко ние казахме, че за тая часть отъ учебника ние сме черпали материала прѣимуществено отъ Марешала и Сеньобо, та не бихме направили никакъвъ грѣхъ, ако бихме се възползували тукъ тамъ и отъ други източници, на пр. отъ историята на Григоровича, която не стои толкова низко, при все че има, както и други нейни сестри, нѣкои неточности. Обаче статията за италиянската война не е взета отъ Григоровича, но отъ Марешала. Всѣки има възможность да провѣри казаното отъ насъ и ще се убѣди, че както тая статия, така и по-голѣмата часть отъ послѣдующитѣ сѫ черпени прѣимуществено отъ Марешала и отъ Сеньобо, и че г. Ц. крие и криви истината.

31. Не сме били споменѫли, между държавитѣ, съставени отъ различни народности, и Русия наредъ съ Турция, Прусия и Австрия. Г. Ц. не далъ внимание, че тукъ се посочватъ примѣрно само нѣколко държави, за което и нѣмаше нужда да се цитуватъ всички такива държави. И за Англия не е споменѫто; дали и то е грѣшка? Сеньобо, като описва какъ се е развивалъ въпросътъ за националноститѣ въ тоя вѣкъ иска да каже по тоя поводъ, че националното начало въ развитието си приело двѣ посоки: тамъ, гдѣто въ една дър-

жава се намирали подчинени повече чужди и враждебни народности, националното начало се осѫществило чрѣзъ отдѣлянье и освобождение на тия народности; а тамъ, гдѣто една и сѫща народность е била разнокѫсана между повече държави, националното начало се реализувало чрѣзъ присъединяванне на всичкитѣ държави въ единъ народъ. И за да обясни по-нагледно мисъльта си, той посочва нѣколко държави отъ едната и отъ другата категория само като примѣръ; а г. Ц. безъ да вникне въ въпроса, намира и тука опущанье. Каква изобрѣтателность!

32. Колкото за оная часть отъ рецензията, която се отнася до културата въ Европа въ XIX вѣкъ, ние за сега не ще я разглеждаме, — първо, защото отговорътъ ни станѫ и така много дългъ, а второ защото е писана съ тонъ, при който човѣкъ не може да се удържи съвсѣмъ хладнокръвенъ. Да отвръщаме съ сѫщото, каквото е способенъ да ни подметне всѣкой като г. Ц., не ни е въ характера. Освѣнъ това и тукъ г. Ц. остава вѣренъ на своята манпера да изопачава истината. Че това е тъй, ще му посочимъ неоспоримо доказателство. Въ отдѣла за литературата, като се говори за романтическата школа, казва се: „въ XVII и XVIII в. въ литературнитѣ произведения прѣобладавалъ класицизмътъ. Въ послѣдната четвъртъ отъ XVIII вѣкъ се появи въ Германия нова, оригинална литература. Писателитѣ отъ това врѣме Лесингъ, Гете, Шилеръ, сѫ най-великитѣ, които е имала Германия. Тѣ внесохѫ въ европейската литература новъ възгледъ, съвършено противоположенъ на класицизма, който владѣеше въ Франция“. Г. Ц. се приструва, че неразбира за какъвъ класицизмъ се говори тукъ, и изкарва, че горната фраза въвождала въ заблуждение ученицитѣ, които сѫ чели ужъ всѫду, че Шилеръ и Гете сѫ най-класическитѣ писатели и поети, а пъкъ въ учебника тѣ били прѣдставени като изтрѣбители на класицизма. Тукъ не е думата за древния класицизъмъ, за да могѫтъ да се заблудѫтъ ученицитѣ, толкова повече че въ горната фраза явно се говори за французкия класицизъмъ отъ XVII и XVIII в. Но ще каже г. Ц., че тая епоха на французката литература носи името псевдо-класицизъмъ. Тоя терминъ не е всеобщъ, нито пъкъ е приетъ у французитѣ. Повечето не французки писатели, особено нѣмскитѣ, наистина си служѫтъ съ него; обаче не по-малко е въ употрѣбение и терминътъ „французки класицизъмъ“, а у французкитѣ писатели просто класицизъмъ. Въ „всеобщата историята на литературата“ отъ А. Штернъ (стр. 266—350) епохата на французкия класицизъмъ се нарича „епоха на академизма, на класицизма и на просвѣщението“. Ето още единъ примѣръ. Въ учебника се казва: „германскитѣ поети, които послѣдвахѫ Гете и Шилеръ, се нарекохѫ романтици, защото на мѣсто да се придържатъ у древностьта, тѣ вземахѫ своитѣ образци отъ романитѣ на срѣднитѣ вѣкове. Романтическата школа се роди въ Германия (Шлегелъ и др.).“ Въ тия думи явно се вижда, че авторътъ безъ да иска да издирва причината за романтическата посока въ литературата, констатира само, че поетитѣ, които дойдохѫ слѣдъ Гете и Шилеръ, и то на чело съ Шлегела, се нарекохѫ романтици. Г. Ц. се ползува отъ неопрѣдѣленото изражение „които послѣдвахѫ“, което може да се вземе и въ смисълъ на подражение, и заключава, че ние сме изказали мисъльта, че Гете и Шилеръ сѫ били родоначалницитѣ на роман-

тизма. А за да може по-добрѣ да накара читательтъ да го повѣрва, той посочва въ рецензията си само първата часть отъ горната фраза: „германскитѣ поети, които послѣдвахѫ Гете и Шилеръ, се нарекохѫ романтици,“ а изоставя другото, особено послѣдното прѣдложение: „Романтическата школа се роди въ Германия (Шлегелъ и др.)“, отъ което можеше явно да се види, че романтиката се начева отъ Шлегела. — Такива сѫ изобщо основанията на критиката на г. Ц.: всичкото ѝ достоинство състои въ извъртанье на думитѣ и на тѣхния смисълъ. Тая часть (културната) отъ учебника ни е взета токо речи буквално отъ «Histoire de la civilisation contemporaine» на Сеньобо, професоръ по история въ Франция и извѣстенъ писатель въ историческата литература. Нѣка всѣкой провѣри това и ще се убѣди въ казаното отъ насъ, че г. Ц. и тукъ е показалъ чудна способность, да изнамѣрва несѫществуещи погрѣшки.

Въ заключение ще кажемъ, че г. Ц. не критикува толкова онова, което е въ учебника ни, но се ползува само отъ учебника за да изкаже мнѣние, като какво трѣба да съдържа учебникътъ, сир. да напише колкото се може по-вече страници, и тукъ е сбъркалъ именно, като е забравилъ, че той има работа съ учебникъ за гимназия, който не може да задоволи всѣкой дилетантъ и който прѣдполага винѫги и разказъ на учителя въ класъ, за допълнянье и обяснение на по-сложни и недостатъчно развити въпроси. Г. Ц. нѣма ясно прѣдставление за нашата гимназиална програма, защото ако да знаеше какво учѫтъ нашитѣ ученици отъ историята въ всѣкой класъ отдѣлно, той нѣмаше да ни вмѣнява грѣшки такива напримѣръ: „защо не сме споменѫли за отмѣнението на Нантския едиктъ отъ Людовика XIV“, или „защо не сме обяснили по-далечнитѣ причини за угнѣтението на католицизма въ Ирландия“, въпроси вече извѣстни за ученицитѣ отъ историята на XVI и XVII вѣкъ. Все поради това г. Ц. претендира, да има нашиятъ учебникъ много широки обзори върху развитието на народитѣ, каквито не може да има въ единъ учебникъ за срѣднитѣ училища, защото би станѫлъ огроменъ и недостѫпенъ. „Историята на цивилизацията въ Англия“ отъ Бокля не може да ни рѫководи при съставяньето на единъ учебникъ за срѣднитѣ училища. А като се извадѭтъ всичкитѣ тия претенции на г. Ц., като какво трѣбало да съдържа нашиятъ учебникъ споредъ неговото мнѣние, нищо друго, съ изключение на три четири съвсѣмъ маловажни непълноти или неточности, нѣма да остане отъ критиката на г. Ц. освѣнъ изопачаванье, волно или неволно, на истината.

Нѣка слѣдъ всичко това сѫди всѣкой, добросъвѣстно ли е изпълнилъ задачата си г. Ц. като безпристрастенъ критикъ и каква е стойностьта на неговата критика [1]).

Д. Д. Агура.

---

[1]) Когато отговорътъ ни бѣше подъ печатъ единъ приятель случайно ни съобщи, че авторътъ на критиката е г. Ил. Миларовъ. Защо ли пъкъ си е крилъ името? Мислилъ ли е г. Миларовъ, че ако си подпише извѣстното име ние ще се отнесемъ по-малко внимателно къмъ неговия трудъ?

ИЗЪ НАШИТѢ И ЧУЖДИТѢ СПИСАНИЯ.

Сборникъ на пощитѣ и телеграфитѣ. (Год. I., кн. 17 и 18. Септемврий 1895.) Г. М. Цончевъ се произнася въедна кратка статийка, озаглавена „Върху материялното обезпечение на нашата журналистика“ — по въпроса, подигнжтъ напослѣдъкъ отъ г. Юрд. Иванова въ статията му подъ сжщото заглавие, помѣстена въ кн. XI. и XII. отъ списанието „Дѣло“. Г. Цончевъ намира прѣдложението на г. Иванова, да се възложи събираньето абонаментътъ на списанията на пощата при помощьта на особенъ видъ квитанции, за мжчно приспособимо, тъй като изпълнението му ще натовари пощата съ твърдѣ голѣмъ трудъ, безъ отъ това да може да се постигне гонимата цѣль. Г. Цончевъ напротивъ е убѣденъ, че най-добрѣ би се постигнжла тая цѣль, ако редакциитѣ на вѣстницитѣ и списанията направижтъ, каквото зависи отъ тѣхъ, щото да може публиката да се накара да се абонира прѣзъ пощата. Така щото намѣсто да се търси нѣкакъвъ новъ сложенъ способъ, да се разпространи просто сжществуещата сега служба за абониранье вѣстницитѣ чрѣзъ пощата. Наистина много отъ доводитѣ, приведени отъ г. Ц. противъ прѣдлагания отъ г. Иванова начинъ за събиранье абонаментътъ на вѣстницитѣ и списанията, ни се видижтъ умѣстни. Но за то пъкъ той бърка въ онова, каквото навожда, за да подкрѣпи своето мнѣние относително абониранието чрѣзъ пощата. Така г Цончевъ твърди, че въ другитѣ държави, „гдѣто редакциитѣ на вѣстницитѣ сж били впикнжли въ тая служба, тѣ отстжпвали съ значително по-евтина цѣна вѣстницитѣ си на пощата“, и тукъ взима за примѣръ Neue Freie Presse, която въ всемирния пощенски съюзъ струвала за три мѣсеца 11 фиоринта (около 23—24 лева), когато сжщиятъ вѣстникъ абониранъ чрѣзъ пощата за България струвалъ само 15 л. 35 ст., значи около 8 л. по-малко. А понеже въ пощенския абонаментъ влизали 25% пощенско право, за Австрия (15%) и за България (10%), то отъ това излизало, че администрацията на Neue Freie Presse отстжпвала вѣстникътъ на пощата за около 12 л, вмѣсто да иска 23—24 л.

Нека видимъ обаче, доколко г. Цончевъ има право да привожда тоя примѣръ. Трѣба да признаж, че не ми е извѣстно, дали въ другитѣ страни става абониранье на вѣстницитѣ за въ самата държава чрѣзъ пощата, и какви сж особенитѣ условия за това абониранье; колкото се отнася до Neue Freie Presse, отъ условията за абониранье на тоя вѣстникъ въ Австро-Унгария, поставени на чело на вѣстника, излиза нѣкакъ-си, като че подобно нѣщо не сжществува. За вънъ отъ границитѣ на Австро-Унгария обаче работата стои иначе. Neue Freie Presse струва въ Вѣна безъ пощенски разноски за три мѣсеца 5 ф. 40 кр. или около 11 л, а за държавитѣ отъ всемирния пощенски съ-

юзъ (безъ Германия и Сърбия), абонирана въ редакцията, тя струва 11 ф. (около 22 л. 55 стот.) — вѣроятно като се изпращатъ само единъ пжть на день заедно и двѣтѣ дневни издания. Може обаче да се абонира нѣкой отъ странство и на пощата въ оная държава, гдѣто иска да получава Neue Freie Presse, и тогава абонаментътъ за България струва намѣсто 11 ф. (22 л. 55 ст.) само 14 л. Тукъ се явява въпросъ сега, защо администрацията отстжпва вѣстникътъ за пощенското абониранье толкова евтино, когато при абониранъето направо въ администрацията иска тъй много? Г. Цончевъ мисли, че това прави администрацията на N. Fr. Presse, защото „била вникжла въ ползата отъ пощенското абониранье", когато причината лежи съвсѣмъ другадѣ. Както видѣхме, въ Виена N. Fr. Presse струва безъ пощенски разноски за три мѣсеца 5 ф. 40 кр. (около 11 л.), а въ България 11 ф. (около 22 л. 55 стот.), а тая гомѣма разлика произлиза отъ това, защото администрацията трѣба да плаща за пощенски разноски за България около 6 кр. на день, значи въ три мѣсеца около 5 ф. 50 кр. или повече отъ 11 лева, е ето защо администрацията изисква такава цѣна отъ оногова вънъ отъ Австро-Унгария, който би искалъ да получава вѣстникътъ направо отъ Виена. За да се улесни обаче разпространението на вѣстника вънъ отъ границитѣ на монархията, пощата дохажда на помощь на администрацията, а не администрацията прави отстжпки на пощата. А именно пощата приима върху си, да праща срѣщу извѣстно право вѣстникътъ вънъ отъ границитѣ на монархията, безъ да става нужно да се употрѣбятъ пощенски марки, които значително качватъ цѣната на вѣстника. Администрацията дава вѣроятно вѣстникътъ си съ виенската му стойность на австрийската поща (около 11 л.), а послѣдната по всѣка вѣроятность за обезщетение заради загубитѣ отъ пощенскитѣ марки и за други възнаграждения взима около 3 лева, върху които българската поща прибавя още 1 л. 35 ст., та абонаментътъ на N. Fr. Presse възлиза тукъ за три мѣсеца на 15 л. 35 ст. намѣсто обявенитѣ отъ N. Fr. Presse 14 лева. Отъ това се вижда, че не администрацията отстжпва на пощата вѣстникътъ по-евтино, а пощата въ ущърбъ на своитѣ интереси улеснява способътъ за абониранье. Това става за разпространение вѣстникътъ въ странство, но не и за самата Австро-Унгария, която не иска да се лиши отъ огромнитѣ приходи отъ пощенскитѣ марки за прѣнасянье вѣстницитѣ.

Приведохъ всичко това, за да покажж, че г. Цончевъ се сили върху единъ погрѣшенъ примѣръ, като желае да укори нашитѣ редакции, за гдѣто тѣ не искатъ да улеснжтъ пощата въ нейното посрѣдничество за абониранье вѣстницитѣ и списанията. Нѣма нужда да прибѣгваме къмъ чуждестранния печатъ по тоя въпросъ, защото условията не сж еднакви. Въ другитѣ държави никой не праща вѣстникъ безъ прѣдплата, и затова и никоя администрация не се нуждае отъ пощата за абониранье. У насъ работата е иначе. У насъ редакцитѣ пращатъ списанията повечето безъ да очакватъ прѣдплата, защото нашето общество не е привикжло само да търси журналитѣ. Ако редакцията не се сѣти сама да прати на довѣрие вѣстникътъ и сама да се погрижи за прибиранье стойностьта, по-голѣмата часть отъ читателитѣ на вѣстника никога не ще си сторжтъ трудъ да губжтъ врѣме съ пращанье пари. Сравнително малцина сж онія, които хемъ да пла-

тѫгъ напрѣдъ, хемъ сами да се потрудѭтъ за изпращанье паритѣ. Повечето обичатъ да имъ дохождатъ агентитѣ на журналитѣ по нѣколко пѫти у дома, дакогато си платѭтъ дългътъ, който въ повечето случаи е и недоброволенъ дългъ. Тия условия, които каратъ редакциитѣ на вѣстницитѣ да правѭтъ голѣми разноски по прибиранье абонаментътъ, могѫтъ да ги накаратъ и да се възползуватъ отъ пощенската служба за абониранье, макаръ и да не може тая служба да помогне много за „метериалното обезпечение на журналистиката ни". Нашата публика, която не обича да плаща въ прѣдплата, не ще се ползува много и отъ посрѣдството на пощата, освѣнъ ако нѣкой иска да избѣгне всѣкакъвъ трудъ и излишни разноски по пращанье паритѣ, но само ако самъ желае, безъ всѣкаква външна подкана, да се абонира на нѣкое списание. А малцина сѫ ония, които бихѫ се записали абонати на кое и да е списание у насъ. Трѣбало би пощата да се нагърби сама чрѣзъ писмоносцитѣ да записва абонати и сама да прибира стойностьта на списанието; ала разбира се, че пощата не може да се занимава и съ подобни нѣща.

Г. Цончевъ има право въ това, гдѣто изисква, за да се разпространи повече пощенската служба за абониранье вѣстницитѣ, щото редакциитѣ да направѭтъ на пощата такава отстѫпка, която да прави посрѣдничеството на пощата по-износно за публиката. Примѣрътъ, който той навожда съ „Свобода" и „Бълг. Прѣгледъ", е твърдѣ умѣстенъ, но колкото се отнася до „Бълг. Прѣгледъ", работата е излѣзла така по неволна грѣшка отъ тогавашната администрация. Редакцията на „Бълг. Прѣгледъ" е готова за III. годишнина да направи на пощата една отстѫпка отъ 10%, та по тоя начинъ не само списанието да не излиза по-скѫпо за ония, които бихѫ желали да се абонирать чрѣзъ пощата, но да бѫде за тѣхъ и по-износно, да се абонирать чрѣзъ пощата, като нѣма да бѫдѫтъ принудени да се грижѫтъ да пращатъ сами стойностьта и да правѭтъ излишни разноски за тая цѣль.

И. Г.

Мисъль, год. V. кн. VIII., октомври, 1895. — Откакъ сѫществува въ София Висшето училище, никой отъ ония, които най-много боравѭтъ съ дѣятелность прѣдъ широкото общество и прѣдъ народното прѣдставителство, не се е завзималъ серпозно да уясни, кои причини сѫ прѣдизвикали у насъ това заведение, каква непосрѣдствена цѣль гони то, какви срѣдства му сѫ дадени и какъвъ е изгледътъ за неговото постъпенно развитие съотвѣтно съ развитието на задачитѣ му занапрѣдъ. Каквото се е съобщавало за Висшето училище въ нашия печатъ, то е излизало отъ лица, малко много сродени съ самата негова дѣятелность; тѣ сѫ се ограничавали да констатиратъ само положителнитѣ фактове, и понѣкога да хвърлѭтъ погледъ и върху общитѣ въпроси за ползата и значението на таково заведение у насъ. Тия лица по самото си положение сѫ гледали да говорѭтъ само за онова, което е било възложено на Висшето училище да върши и което то дѣйствително е извършило; — въпроситѣ, какво може още по-вече да се върши въ него и какъ, тѣ сѫ оставяли да се обсѫждатъ съ пълна свобода, спокойствие и непрѣдузетость отъ други лица, на които е присърце въпросътъ за едно българско заведение за висше образование и наука, и които сѫ нарочно призовани за това. Между туй въ нашия

печатъ изпъкватъ отъ врѣме на врѣме нѣкои бѣлѣжки било за самото Висше училище, било за неговия персоналъ, които могжтъ да се нарекжтъ недостойни въ сравнение съ една каква-годѣ благородна цѣль, що трѣба да гони всѣка изказана мисъль за прѣдметъ отъ такава голѣма важность; обществото, което чете такива бѣлѣжки и всѣкакви бездоводни подмѣтанья, а не е търпѣливо да причака и по-сериозни обсжждания за организацията и персонала на Висшето училище, съставя си за тия въпроси най-неприязнени прѣдставления, увлича се отъ постранни лични разположения и разпространява нататъкъ сжждения, които въ нищо не се отличаватъ отъ обикновенитѣ съсѣдски вражди. Най-ново излѣзохж въ „Мисъль“ отъ нѣкого си Миролюбовъ „Двѣ думи за Висшето училище въ София“: тѣ безъ спирка вървжтъ къмъ положителното заключение, че нашето Висше училище трѣба да се затвори, защото на студентитѣ не остаяло свободно врѣме да се занимаватъ съ студии по своята специалность, защото безцѣлно се прѣподавали гръцки езикъ и латински, и защото напоконъ професоритѣ не прѣпоржчвали и не давали на своитѣ ученици никакви наржчни помагала и по-специални съчинения; обаче прѣди да се пристжпи къмъ крайната мѣрка за затварянье на училището, г. Миролюбовъ съвѣтва, да се направижтъ още опити за да се поправи злото! Който вземе подъ внимание само доводитѣ за затварянье на Висшето училище, както ги е развилъ и изказалъ авторътъ на „двѣтѣ думи“, безъ друго ще трѣба да каже, че тѣ носижтъ характеръ на сжждения отъ една страна твърдѣ лековажни, а отъ друга страна съвсѣмъ недостатъчни и несжществени за затварянье на едно заведение, което сжществува вече пълни 7 години и е помогнжло за равнежа на учителското образувание у насъ. Програмитѣ за прѣподаванье на Висшето училище завзематъ на студентитѣ обикновено само половината день; гръцки и латински езикъ се прѣподаватъ въ зависимость отъ подготовката на студентитѣ за историко-филологически науки; всѣкой отъ професоритѣ при случай или веднага въ началото на своитѣ лекции посочва съчиненията, които се отнасятъ къмъ прѣдмета. Дѣ има тука зло, отъ което се отчайва неизвѣстниятъ Миролюбивъ? Най-сетнѣ, какъвъ смисълъ има прѣдложението, да се затвори Висшето училище, но прѣдварително да се направижтъ опити за поправка? Ето и тия „двѣ думи“ въ „Мисъль“ пакъ сж отъ категорията на ония бѣлѣжки и подмѣтанья, каквито досега сж подгризвали отъ тукъ, отъ тамъ нѣкои въпроси за Висшето училище, безъ да иматъ цѣль да ги освѣтлижтъ напълно. Това всичко не може да радва истинскитѣ ревнители за истината у насъ, и въпросътъ за Висшето училище по необходимость ще трѣба да се вземе подъ явно обсжданье отъ ония лица, които сж по-близу до него, а досега сж се въздържали отъ такава работа.

А. Т.

КНИЖОВНИ И НАУЧНИ ВѢСТИ.

Цахарие фонъ Лингенталь.

Мълчаньето, съ което на врѣмето се отнесе българскиятъ печатъ, особено юридическиятъ, къмъ спомена на единъ ученъ, въ лицето на когото науката изгуби единъ виденъ свой двигатель, ме кара, ако и късно, да дамъ нѣкои свѣдѣния за неговия животъ и дѣятелность. Тоя ученъ е починхлиятъ минхлата 1894 година на 22 май Цахарие фонъ Лингенталь, извѣстенъ юристъ-византологъ, когото справедливо наричатъ творецъ на научната история на византийското право, и който въ послѣдно врѣме бѣ почти едничъкъ прѣдставитель по тая специалность на западъ.

Karl Eduard Zachariä von Lingenthal, род. въ 1812. год., е синъ на извѣстния професоръ по държавното право въ Хайделбергския университетъ Karl Salomo Zachariä, който поради виднитѣ си заслуги за науката въ 1842. год. биде награденъ съ дворянската титла von Lingenthal. Първоначално той посѣщавалъ училищата въ Ваймаръ и и Хайделбергъ, а отъ 1829. год. слѣдвалъ въ течение на 5 години правнитѣ науки въ Лайпцигъ, Хайделбергъ и напоконъ въ Берлинъ, гдѣто подъ рѫководството на проф. F. A. Bierner'a почнхлъ своитѣ студии по византийското право. Въ 1836 год. Цахарие станѫ приватъ-доцентъ, а въ 1842. год. извънреденъ професоръ въ Хайделбергския университетъ. Като професоръ и ученъ той се отличавалъ съ рѣдки качества, да открива пѫтекитѣ за научно диренье, да изнамира, събира и прѣчистя материалитѣ, да гради върху тѣхъ знанието и да го прѣподава (Byzant. Zeitschr. Bd. III. 645—648). Отъ друга страна въ него се въплотявало рѣдко съединение на знания отъ най-разнообразни области: остроуменъ и всестраненъ юристъ, той бѣ още проницателенъ националъ-економистъ, познаваше основателно принципитѣ на най-новитѣ издирянья по историографията, византийскиятъ езикъ въ всичкитѣ му периоди, прѣвъзходно умѣеше да тълкува мѫчнитѣ за разбиранье и пълни съ технически изрази византийски рѫкописи. Къмъ това трѣба да прибавимъ една твърдѣ симпатична черта въ личния характеръ на Цахарие: той бѣ чуждъ за дребнавото авторско самолюбие, свойствено на нѣкои учени; не се срамуваше да измѣни мнѣнията си по нѣкои частни въпроси отъ своята специалность и въ съчиненията си не рѣдко поправя самъ себе си, а нѣкога по указания отъ страна. Тѣзи нѣколко чърти сѫ достатъчни за да си съставимъ извѣстно понятие за неговитѣ способности, великъ духъ и високо нравственъ характеръ.

Още като студентъ Цахарие бѣ си избралъ за главенъ прѣдметъ на учено-литературна дѣятелность да разработва историята на грърко-

римското право, — область, до която прѣди него строго научната критика не бѣше се допирала както трѣба; въ нея той съумѣ да разбере и оцѣни самостоятелното и високо нейно значение. Вече отъ напрѣдъ той си начърта тукъ извѣстенъ планъ, по който строго, послѣдователно и съ неуморна енергия вървѣ въ продължение на цѣлия си животъ. „Образцово методическо примѣнение както на положителната, тъй и на конйектурната критика; всестранно владѣние на разработвания материалъ; спокойно, ясно и обективно изложение; — това сѫ качествата на Цахарие, които отличаватъ всѣка страна въ неговитѣ многобройни трудове“. Съ увѣрена рѫка той малко по малко прѣмахнѫ гѫстото було, което покриваше нататъшното развитие на римското право въ византийската империя; той бѣ първи, който изучи и обясни онова, що липсуваше до сега въ византийското законовѣдение. Въ областьта на историко-юридическитѣ знания неговата учена дѣятелность се изрази въ слѣдното: 1. критическо издание на грамадно число извори по византийското право или съвсѣмъ неизвѣстни до него, или пъкъ извѣстни само неудовлетворително; 2. грижливо разработванье историята на тѣзи извори; и 3. създаванье отъ тѣхъ строго-научна система на византийското (по-вече на частното) право въ неговото историческо развитие.

За да разрѣши своята обширна и трудна задача, нему бѣ нужно прѣди всичко да се запознае съ всичкитѣ най-важни извори по византийското право, квито сѫ разпръснѫти по библиотекитѣ на изтокъ и западъ. За тая цѣль той прѣдприе цѣлъ редъ пѫтувания по всичкитѣ почти европейски държави, и прѣзъ цѣли осемъ години рови непрѣстайно по библиотекитѣ на Франция, Англия, Испания, Русия, Турция, Дания и Белгия. Усърдниятъ и постояненъ трудъ, ако и да бѣ придруженъ съ много прѣчки, биде награденъ съ чуденъ успѣхъ и неочаквани резултати, за които свидѣтелствуватъ неговитѣ многобройни учени трудове. Отъ тѣхъ ние ще посочимъ ония, които поради голѣмото си значение съставятъ епоха въ византологията и правѫтъ името му незабравимо за всичкитѣ врѣмена.

Първото съчинение, написано още въ началото на неговата ученолитературна дѣятелность, е: Historiae juris Greco-Romani delineatio; cum appendice ineditorum, Heidelberg, 1839.; тукъ за пръвъ пѫть е изложена въ научна свързка външната история на византийското право отъ Юстиняна до най-новото врѣме. Като основа, това съчинение до днешенъ день удържа своето прѣвъзходство; но-къснитѣ трудове по сѫщия прѣдметъ, на френеца Mortreuil и на нѣмеца Heimbach — се явяватъ въ сѫщность само разпространено подтвърдение на самостоятелнитѣ издиряния на Цахарие. Второто съчинение: Jus Graeco-Romanum, VI voll. Lipsiae 1856 — 70. е най-добро и най-пълно събрание на византийскитѣ юридически сборници и новели отъ Юстина II. до 1453; други извори по византийското право бидохѫ обнародвани отъ него прѣди и слѣдъ това съчинение. Къмъ тѣхъ трѣба да прибавимъ и изданието Justiniani novellae, 9 voll. Lipsiae, 1881 г., първо и най-добро, най-удовлетворително издание на Юстиниановитѣ новели, часть отъ които съ латински прѣводъ и прѣвъзходни критически забѣлѣжки и обяснения се издаде повторно въ 1891. г. По-сетнѣ Ц. обърнѫ върху този прѣдметъ особено внимание и даде на учения свѣтъ, прѣди всичко на ру-

ския, три капитални съчинения по историята на гръцкитѣ номоканони, напечатани въ Мемуаритѣ на руската Академия подъ заглавие: 1. Die griechischen Nomokanones (1877); 2. Die Handbücher des geistlichen Rechts aus den Zeiten des untergehenden Reichs und der türkischen Herrschaft (1881); и 3. Über den Verfasser und die Quellen des (pseudo-photianischen) Nomokanon in XIV Titeln (1885)

Но всички тия трудове на Цахарие бѣхж само приготвянье къмъ знаменития му и най-капиталенъ трудъ: Geschichte des griechisch-römischen Rechts, 3. Aufl. Berlin 1892, — съчинение, което запълни единъ отъ най-чувствителнитѣ пробѣли и направи достжпно съвършено неразработеното поле на правната наука; то е майсторски изпълнено изложение на византийското частно, углавно и процесуално право. Изходна точка въ историко-догматическото изложение на отдѣлнитѣ институти за всѣки отъ посоченитѣ клонове на византийското право служи за автора Юстиниановото право; послѣ той слѣди за понататъшнитѣ видоизмѣнения на това право, които сж станжли подъ влиянието на новитѣ условия въ социалния и политически животъ на византийскитѣ гърци, и довожда издиряньето си до най-нови врѣмена, като изобразява състоянието на извѣстенъ юридически институтъ у сегашнитѣ гърци въ турската империя и въ независимото гръцко кралство. Ц. прѣкрасно обясни въ това съчинение и нѣкои стопански и аграрни отношения въ византийската империя, па достави много материалъ за византийското държавно и черковно право. Послѣдното, трето издание на това съчинение, което излѣзе двѣ години прѣди смъртьта на автора, когато той страдаше вече отъ неизлѣчима болесть на сърцето и почти съвсѣмъ бѣ се лишилъ отъ зрѣние, разбира се не е тъй разработено, както второто въ сравнение съ първото; обаче въ прѣдговора си къмъ третото издание той има пълно право да каже, че то, сравнително съ второто, трѣба да бжде наречено „подобрено“, тъй като въ него сж направени много поправки и допълнения.

Единъ отъ трудоветѣ на Цахарие, Beiträge zur Geschichte der bulgarischen Kirche, St. Petersburg, 1864 г. стр. 36, е посветенъ специално на българската черковна история. Всѣкой български историкъ, политически и черковенъ, щомъ се заинтересува за вжтрѣшната наредба на старото българско царство, или всѣкой български историкъ-юристъ, щомъ пожелае да узнае какъ сж били приложени и приспособени къмъ живота и възгледитѣ на нашитѣ прадѣди византийскитѣ закони и държавни начала въ сравнение съ западнитѣ старославѣнски и руски юридически компилации, се е обръщалъ и ще се обръща къмъ класическитѣ трудове на Цахарие. Разбира се, самъ послѣдниятъ никога не си е задавалъ цѣль да служи на славянската или руската историко-юридическа наука; обаче той добрѣ съзнавалъ сжщностьта на работата, и въ писмата си до приятели и почитатели въ Русия и Гърция не веднжжъ се е изказвалъ, че работи за научнитѣ интереси не толкова на романо-германския, колкото на гръко-славянския свѣтъ.

За да ни станжтъ по-ясни заслугитѣ на Цахарие въ славянската историко-юридическа наука, ние ще приведемъ като заключение единъ откжслекъ отъ некролога, написанъ отъ руския професоръ А. Павловъ („Русскія поминки по Цахарие-фонъ-Лингенталь“ въ „Византійскій врѣменникъ“, томъ I вып. 2. стр. 464—468).

„Отъ голѣмото число извори по византийското право, за първъ пѫть, изнамѣрени и издадени отъ Цахарие, или само за първъ пѫть излѣзли отъ негова рѫка въ по-съвършенъ, т. е. критически очистенъ видъ, за руската историко-юридическа наука особенъ интересъ прѣдставятъ слѣднитѣ два: 1) Еклога на иконоборцитѣ Лъва Исавръ и сина му Константинъ (ок. 740 г.). Тя заема първо мѣсто въ изданието на Цахарие, което излѣзе въ 1852 год. подъ насловъ: Collectio librorum juris graeco-romani ineditorum. 2) Прохиронъ (ὁ πρόχειρον νόμος) на императоритѣ Василия Македонянинъ и синоветѣ му Константинъ и Лъвъ (870—873 г.), напечатанъ отъ Цахарие въ 1873 год. съ обширни научни пролегомени, въ които възъ основание на богатия рѫкописенъ материалъ, събранъ отъ издателя въ различнитѣ библиотеки на Европа, за пръвъ пѫть се дава критическа история както на самия прохиронъ, тъй и на най-близкитѣ до него по произходъ и съдържание официални и неофициални рѫководства за познаванье законитѣ на византийската империя. Благодарение на тѣзи двѣ издания, ние за пръвъ пѫть узнахме, какво изобразяватъ отъ себе си двѣтѣ статии на древния славяно-руски номокапонъ, които безъ съмнѣние сѫ служили на руси, на ромѫни и на славяни въ продължение на дългъ редъ вѣкове като изворъ за дѣйствуещето право, именно: 1) „Леона, царя премудраго (sic), и Константина, вѣрною царю, главизны о свѣщаніи обрученія и о иныхъ различныхъ винахъ“ (въ печатаната кормчая, гл. 49); и 2) Закона градскаго главы различны въ четыредесятихъ гранѣхъ“ (пакъ тамъ гл. 48). Ние узнахме, че първата статия е еклога, — паметникъ отъ законодателната дѣятелность не на Лъва Мѫдри и сина му Константина, а на други, по-ранни едноименни императори, които отъ черковно гледище никакъ не могѫтъ да се нарекѫтъ „вѣрни царье“; а въ втората, не подписана съ никакво име, видѣхме прѣвода на единъ по-късенъ византийски юридически паметникъ, т. е. прохиронътъ на Василия Македонянинъ. Понататъкъ, благодарение на сѫщитѣ издания на Цахарие, ние получихме възможностъ правилно да разбираме смисълътъ на тѣзи статии отъ славяно-руския номоканонъ, тъй като прѣдставляваниятъ отъ тѣхъ древне-славянски прѣводъ на гръцкитѣ оригинали изобщо може да се каже, е твърдѣ тъменъ и въ много мѣста до безсмисленость развваленъ отъ по-сетнѣшнитѣ прѣписвачи (особено въ „Главизнитѣ“ на царьетѣ Леона и Константина). Най-послѣ отъ сѫщитѣ двѣ издания ние намираме извори за разнитѣ древне-славянски и руски юридически компилации, приспособени къмъ бита и възрѣнията на славянскитѣ народи, които сѫ приели отъ Византия заченкитѣ на своята християнска култура и цивилизация. Така еклогата е послужила като изворъ за извѣстния „Законъ судный людемъ“; еклогата и прохиронътъ изедно (съ прибавката на земледѣлческия законъ на иконоборцитѣ) дадохѫ сѫдържание на друга славяно-руска компилация, която носи въ рѫкописитѣ насловъ: „Книги законныя, или же годится всякое дѣло исправляти всѣмъ православнымъ княземъ“.

Най-послѣ смѣтаме за неизлишно да съобщимъ изобщо задачитѣ, които се откриватъ за славянската историко-юридическа наука, откакъ се появихѫ на бѣлъ свѣтъ ученитѣ трудове на Цахарие по историята на византийското право, — задачи така добрѣ схванѫти и изказани отъ сѫщия руски професоръ Павловъ въ прѣдговора му къмъ изда-

нието на славянския и гръцкия текстъ на горѣспоменѫтитѣ „книги законныя“. „Като се разработва историята на византийското право у славянитѣ изобщо, а въ Русия особено, — пише той — трѣба да се почне отъ сѫщото, отъ което е почнѫлъ Цахарие — отъ критическитѣ издания на славянскитѣ текстове, въ които били приети, и въ продължение на много вѣкове се употрѣбявали у славянитѣ извори на византийското право; заедно съ това трѣба да върви разработванието и на тъй наречената тѣхна външна история, т. е. разрѣшение на въпроситѣ за врѣмето и мѣстото на появяваньето на този или онзи изворъ въ славянски прѣводъ, за способитѣ на неговото разпространение и употрѣбение въ извѣстна страна и за ония промѣнения, на каквито се е той излагалъ при това въ своя съставъ и редакция; послѣ вече трѣба да се слѣдва тъй нареченатa вѫтрѣшна история на византийското право у славянскитѣ народи, които се съдържатъ въ този или онзи изворъ отъ чуждото право, какъ сѫ се прихванѫли къмъ живота на народа, който ги е приелъ, и какво изобщо влияние сѫ оказали тѣ върху развитието и установението на мѣстната юридическа догма.

Намъ се струва, че сѫщата задача прѣдстои, или по-добрѣ казано лежи като дългъ на нашитѣ сегашни и бѫдѫщи историци-юристи, съ изпълнение на която тѣ ще покажѫтъ истинската си благодарность къмъ спомена на покойния проф. Цахарие.

В. Н. З.

Тържество за хилядогодишнината на Маджарско. — До година, на 2. май н. с. ще се отвори въ Пеща изложба и редъ тържества за ослава на завършената първа хилядница години, откакъ сѫществува маджарската държава. Маджарскиятъ народъ е наумилъ да прѣдстави въ едно блѣскаво тържество и при свидѣтели отъ цѣлия свѣтъ грамадниятъ оня напрѣдъкъ, що е направилъ съ свои собствени сили и способности отъ 896. година до 1896; той се готви да почете дѣлата на своитѣ прѣдци и да покаже, че и самъ е достоенъ за великитѣ поколѣния, които сѫ живѣли на тоя свѣтъ прѣди него; че съ труда на своитѣ рѫцѣ и умъ е съчувалъ здрави и читави завѣщанията на минѫлото: националната независимость, умствениятъ и материаленъ напрѣдъкъ, придобити и бранени съ цѣната на толкова жертви. Споредъ него най-великата награда за прѣдцитѣ му ще бѫде, да се изложи прѣдъ очи непоклатната здравина на тѣхното дѣло. И съ тая цѣль правителство, велможи и цѣлъ народъ се завзехѫ да изтъкнѫтъ въ празнуваната хилядогодишница политическата независимость на Маджарско, разнообразието и досѣгътъ на интелектуалнитѣ сили на народа, които обръщатъ въ цѣнность материалнитѣ източници на страната. Центъръ на тържествата ще бѫде народната хилядогодишна изложба, която ще обнеме всички производи на страната, всички живи сили на народа. И тя именно ще бѫде отворена отъ царя и краль Францъ Иосифъ на 2. май, за да дойдѫтъ слѣдъ това богатъ редъ други тържества, както напр: ходъ на историческия кортежъ, въ който ще се видѭтъ всички знаменитости, всички народни типове и всички носии отъ минѫлото на Маджарско; дълга редица международни и народни конгреси, които ще обнемѫтъ всѣкой на реда си всички клонове на човѣшката дѣйность; откриванье

на нови народни домове, научни благодѣтелни заведения; напоконъ обществени и народни празници, различни спортове, и др. Изложбата ще съдържа два голѣми дѣла съ 170 покрити вече сгради и павильони; въ историчния дѣлъ ще бждѫтъ изложени производи на искуството и останки отъ минѫлото, запазени въ страната или доставени отъ чужди владѣтели, а въ съврѣменния дѣлъ всички производи на земята, фабрикитѣ и работилнитѣ, всички творения на интелектуалния животъ. Францъ Иосифъ е доставилъ обширна сбирка отъ исторически останки и паметници, що се отнасятъ къмъ минѫлото на Маджарско; Вилхелмъ II. ще прати едно число достопаметности, запазени въ Берлинския арсеналъ; Никола II. е турилъ въ разположение на дирекцията на изложбата извѣстни паметници, важни за военната история; султанъ Абдулъ Хамидъ изпраща особенъ влакъ съ исторически съкровища отъ стойность на по-вече милиона. Маджарското правителство ще отвори 500 нови народни и специялни училища, за да подвърди напрѣдничавитѣ стремежи на страната. Особенъ блѣсъкъ ще има отваряньето на новата сграда на парламента, която струва 16 милиона флорина, и тамъ ще се ослави коронуванието на царя Францъ Иосифъ I за краль на Маджарско. Цѣла Пеща е завзета днесъ съ приготвянья за извънредното национално тържество на маджарската хилядогодишница.

Панегирикъ за Софрония Врачански. — Приснопаметниятъ Г. С. Раковски, който пръвъ откри на българския свѣтъ автобиографията на епископа Софрония, е открилъ и напечаталъ прѣди нея единъ панегирикъ за сѫщия епископъ. Както е важна Софрониевата автобиография за освѣтление на врѣмето и дѣятелностьта на бѣлѣжития народенъ духовникъ и учитель, така е важенъ и панегирикътъ за Софрония за освѣтление на оная народна свѣсть, която докара нашето възражданье въ първата четвъртина на сегашния вѣкъ. Свърхъ тая важность обаче панегирикътъ се явява и като стихотворно произведение по-старо отъ оная „Книжица“, която ние бѣхме поставили на чело на „новобългарската поезия“ въ статията си „Сѣнки: III. Първи стихотворци“ въ Български Прѣгледъ, г. I. кн. 11—12 стр. 257 Неизвѣстенъ „Димиеръ (Димитръ?) отъ Травна“ пише въ Букурещъ на 25 мартъ 1813 г. „Его преподобію господину отцу епископу Врачянскому Софронію, милостивѣйшему моему благодѣтелю и отцу искреннѣйшее приношоніе“ въ стихове на славяно-български езикъ. Тѣсна била българската земя за тройцата братя, Александрови синове Страшимиръ Видински, Шишманъ Търновски и Асѣнь Прѣславски; тѣ се свадили, а отъ това се възползува Амуратъ, та довършилъ българското царство. Нашата слава и дѣла загинѫхѫ подъ меча му, царскитѣ и владишки палати и книги бидохѫ изгорени, духовнитѣ и болярски сановници посѣчени, и царството съ народа падинѫхѫ подъ тежко робство. Горко и намъ, и на ония, които се намиратъ подъ турско иго! Пастиритѣ не пасѫтъ вече своитѣ стада, но ги стригѫтъ, дойтъ, на дори имъ пиѫтъ и кръвьта и ги затриватъ. . . . Това е жестоко наказание за нашитѣ грѣхове и несговоръ; ала Богъ все не е забравилъ съвсѣмъ насъ, — такъвъ малъкъ червий на земята:

Онъ Тебя избралъ, Отче, намъ пастирь и учитель,
О душахъ нашихъ пекущаго ся и добрый рачитель!

Своимъ ученіемъ Ты на путь спасенія наставляеши,
И подъ несноснимъ игомъ, дремяющихъ ободряеши.
Мрежіею своею вержя, изъ далѣче уловляешъ,
Всѣхъ вѣрныхъ въ царство небесно изправляешъ.
Имя твое загрьмѣло и будетъ грьмѣти въ вѣки вѣковъ!
Болгария Тебѣ вѣнецъ плете, а на небеси уже готовъ!
По Теофилакта Толкователя святаго Евангелія,
И Ефтиміевимъ уподобили ся твои ученія!
Зато долженствуемъ ный о Тебя молити Бога,
Да Тя поживитъ Владыко на лѣта многа!
Глубокими старинами и здравіемъ да Тя убогатитъ,
На многа лѣта Болгарію пасти да Тя удостоитъ!
Долго да будемъ твоимъ ученіемъ наставляеми,
Гонители же церквы нашей да будуть искореняеми
По желанію да узришъ на Болгарію луча освѣщающа,
Да ся отгонитъ мьгла далѣче, надъ нея пребывающа!
При животѣ твоемъ, да возкрьснить разяреный нашъ левъ,
Кой быстримъ стремленіемъ да изреветъ страшенъ ревъ!

. . . . . .

Да се открижтъ на тоя викъ изново нашитѣ пропаднжли съкровища, да свѣтне пакъ архиерейскиятъ прѣстолъ и да се стече народътъ подъ знамената на Асѣня. Всѣкой съ орхжие пека умре за вѣра, и да приеме отъ човѣцитѣ и отъ Бога своятъ вѣнецъ. А ти, владико, не прѣстай да се молишъ за насъ, които съ тебе заедно ще вдигаме рхцѣ и ще лѣемъ сълзи. . . .

По семъ сихъ малихъ моихъ опытовъ,
Состоящихъ изъ краткихъ стыховъ,
Подношу ихъ Вашему преподобію:
Принѣвъ, удостои благосклонно причтенію.
И тѣмъ ободривъ, осчастливите и укрепи,
Далѣе продьлжатъ трудовъ и благослови!

Раковски не бѣлѣжи нищо по-вече нито за Димитра Поиски, нито за други негови „трудове;“ само обажда, че тоя панегирикъ билъ намѣренъ въ Букурещъ, и е обнародванъ въ „Дунавскій Лебедъ“, год. II. 1861. бр. 54., както е писанъ отъ автора.

А. Т.

ОТЧЕТЪ

за дѣятелностьта на редакционния комитетъ на „Български Прѣгледъ“ (год. II).

Съгласно съ устава, редакционниятъ комитетъ пристжпи на 1 септември мин. год. къмъ избора на новъ прѣдсѣдатель. Избра се г. Л. Милетичъ. Рѣши се, щото и занапрѣдъ да се повѣри дѣловодителството и касиерството на едного отъ членоветѣ на комитета. Съгласно съ това дѣйствуваха прѣзъ втората годишнина като дѣловодители-касиери г. г. А. Теодоровъ до 4 февруари т. г., Б. Цоневъ до 1 юли и Ив. Георговъ до края на годината. Рѣши се, да се редактира списанието редомъ отъ членоветѣ на комитета, като имъ се възложи и грижата, да водѫтъ коректуритѣ. И тъй книгитѣ отъ II. год. на „Български Прѣгледъ“ излѣзоха подъ редакцията на г. г. Ив Шишмановъ (кн. I и кн. VI), Ив. Георговъ (кн. II, VII, и IX—X), Л. Милетичъ (кн. III и VIII), Б. Цоневъ и Д. Матовъ (кн. IV—V), Б. Цоневъ (кн. XI) и Теодоровъ (кн. XII).

Прѣзъ II. годишнина числото на абонатитѣ на „Бълг. Прѣгледъ“ възлиза на 1743, отъ които 34 абонати получаватъ списанието въ замѣна, а 52 даромъ.

Его и смѣтката за II. годишнина на „Български Прѣгледъ“:

I. Приходъ.

Прибрани отъ абонаментъ	14078 л.	20 ст.

II. Разноски.

1. Печатъ на 12 книги.	14754 л.	60 ст.
2. Хонораръ на външни сътрудници . . .	1149 „	— „
3. Плата на администраторъ и слуга . . .	1400 „	— „
4. Лихви на бълг. нар. банка	372 „	50 „
5. Експедиция, канцеларски и пр.	1151 „	70 „
6. Изплатенъ дългъ отъ минжлата година. .	1350 „	— „
7. Проценти на агентитѣ	1400 „	— „
Всичко:	21577 л.	80 ст.

Отъ абонамента за II. годишнина има недоборъ около 10.000 л., срещу които редакцията дължи около 7500 лева.

XII-37

159
170
314
160
803c.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 128839351